

Coperta seriei: *Petre Vulcănescu*

R

U

O

RADU ROSETTI

SCRIERI

Ediție îngrijită de
CĂTĂLINA POLEACOV
Prefață și note de
MIRCEA ANGHELESCU

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI — 1980

PREFAȚA

Radu Rosetti este astăzi aproape cu desăvârșire uitat; de obicei este confundat cu fiul său, istoricul Radu R. Rosetti, fost director al Bibliotecii Academiei, sau cu fecundul poet bucureștean Radu D. Rosetti. Cu toată această uitare care i-a acoperit nu numai numele, ci și opera, scriitorul a fost prețuit la vremea lui de personalități dintre cele mai prestigioase ale lumii literare. Sadoveanu vorbește cu dragoste de autorul cărților din care se degajă, „puternică, viziunea trecutului”, și cu infinit respect de opera sa de istorie socială, adevărat „rechizitoriu al boierimii, al neamurilor”, apărută „ca un semn al destinului” în chiar anul 1907. Figura scriitorului, așa cum o evocă în emoționantul articol scris la moartea acestuia, pare să aibă ceva din trăsăturile „oamenilor din lună”, din Eudoxiu Bărbat: „Modest, urmașul latifundiarilor și al voievozilor era un simplu cărturar. Cu atât mai mare însă decât toți, prin eroismul de a se fi desfăcut de prejudecățile de clasă, izolat de ai săi, izolat de lumea nouă de o calitate îndoielnică. Suferind și biruind, bătrînul boier moldovean lasă în locul pe care l-a ocupat în lume o mare lumină.”¹ Tot atunci, comparîndu-l cu Walter Scott, M. Ralea îi definește un numai sfera tematică a literaturii, ci îi subliniază implicit valoarea etică și artistică, farmecul fără vîrstă al aventurii eroice care o inspiră: „Fără să fie un artist desăvîrșit, Radu Rosetti a scris două romane, mai multe povestiri și delicioasele *Amintiri*, toate pline de bonomie, fantezie, umor și un firesc dar de narațiune. În literatură, Radu Rosetti a umplut locul unui Walter Scott român.”² Pe aceeași linie, dar mai categoric, E. Lovinescu va vedea în Radu Rosetti nu numai un prozator important, al cărui roman, *Păcatele sulgriului*, descinde din

¹ M. Sadoveanu, *Bătrînul Radu Rosetti*, în *Viața românească*, XVIII, 1926, nr. 2—3, p. 310—314.

² M. Rfalea], *Moartea lui Radu Rosetti*, *ibidem*, p. 36S.

linia *Ciocoilor vechi și noi* ai lui Filimon, ci mai ales pe autorul *Amin-tirilor*, „cea mai prețioasă contribuție memorialistică din literatura română”. Tot despre *Amin-tiri*, Oct. Botez scria: „Aceste volume, cu tot stilul lor neîngrijit și pe alocuri arhaic, alcătuiesc un neprețuit document pentru moravurile și viața intimă a boierimii moldovene, ceva care nu-și găsește asemănare decât în minunatele scrisori pe care Ion Ghica ni le-a lăsat în ce privește aceeași epocă asupra Munteniei”⁴.

Dacă prima sa operă literară, *Cu paloșul*, roman de „capă și spadă” inspirat din trecutul neguros al primelor domnii moldovene, s-a bucurat de câteva ediții și după moartea autorului, ultima chiar acum câțiva ani⁵, celelalte scrieri n-au mai fost reeditate și mai sînt cunoscute doar curioșilor sau citorva specialiști; de însă, și mai cu seamă volumele de *Amin-tiri*, cărora interesul modern pentru tot ce este măturie directă, necontrafăcută, a vremilor și moravurilor de altădată, le conferă o valoare excepțională, sînt tot atît de demne să fie readuse în atenția cititorului modern, dacă nu chiar mai mult decât romanul amintit. Ceea ce părea mai vechilor comentatori „stil neîngrijit și arhaic” este acum înțeles ca modalitate directă de expresie, virtute stilistică sugerînd oralitatea, autenticitate a narațiunii; ceea ce părea excesiv în detaliu istoric, în cadrul de epocă al povestirilor, răspunde astăzi unei nevoi mult mai adînci de a ne regăsi și a retrăi întreaga noastră istorie. Redescoperirea operei lui Radu Rosetti nu reprezintă de aceea un simplu act de justiție față de un scriitor mai mult sau mai puțin nedreptățit de posteritate, ci o restituire la care în primul rînd cititorul de astăzi are dreptul.

*

Ascendența scriitorului este ilustră, strămoșii săi fiind implicați în-deaproape în destinele țării din ultimele trei secole; în linie paternă, el coboară dintr-o familie care a dat Moldovei doi domni (Antonie-Ruset și M. Giani-Ruset) și nenumărați protagoniști ai vieții politice, începînd cu celebrul Iordache Ruset, „matca tuturor răutăților”, pînă la tatăl său, Răducanu Rosetti „cel tînăr”. Acesta, după ce făcuse studii de filozofie la Munchen, fără să le termine, întors în țară odată cu venirea

⁴ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, voi. IV, *Evoluția prozei literare*, București, [f.a.j], p. 107.

⁵ Oct. Botez, *Scrieri*, ediție de Ilie Dan, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 220 (articolul este din 1926).

⁶ Editura Junimea, Iași, 1972 (ediție îngrijită și prescurtată de Gh. Drăgan).

la domnie a lui Mihail Sturdza, în 1834, va ocupa funcții dintre cele mai importante (membru și apoi președinte al Divanului Apelativ, vel vornic în 1843) din care va demisiona însă în 1846, în semn de protest împotriva abuzurilor domnitorului. A fost membru al Asociației literare din București (1846), ale cărei scopuri revoluționare și unioniste sînt cunoscute, și a făcut parte din grupul tinerilor arestați în urma mișcării din martie 1848, împreună cu ceilalți frați ai săi, fiind exilat la Brusa. În toamna anului 1849, după venirea lui Gr. Al. Ghica, va fi numit din nou președinte al Divanului Apelativ, apoi secretar de stat (ministru de Externe) și, din 1854, ministru al Dreptății. Unionist convins, el va fi ales președinte al Comisiei Centrale de la Focșani, în 1859, și deputat de Fălciu, dar se va retrage curînd din viața politică, nemulțumit de tendințele liberale ale domniei lui Cuza⁶ (într-o broșură din 1860, adresată alegătorilor săi, el cerea încă o dată revenirea la principiul domnului străin). Mama viitorului scriitor, Aglae, era fiica cea mai mare a domnului Grigore Al. Ghica, a cărui contribuție a atîrnat atît de mult în pregătirea Unirii, urmaș — în linie femeiască — al altei vechi familii care a dat Moldovei mai mulți domnitori. De o frumusețe recunoscută și cu o instrucție neobișnuită pentru femeile acelei vremi, Aglae Rosetti, „pătrunsă de principii naționaliste și liberale” cum o caracterizează, peste ani, fiul său, era și o susținătoare aprigă a Unirii; în toamna lui 1858, rememorează acesta, „văzut-am la sînu! mamei cea dintîi cocardă în trei culori”.

Născut la Iași, la 14 septembrie 1853, nepotul ultimului domn al Moldovei apucă încă, în copilăria sa, cei de pe urmă ani ai „vechiului regim”, obiceiurile și modul de viață al boierimii de altădată, cunoaște direct arbitrarul puterii nelimitate a stăpînului asupra sătenilor și mai ales asupra robilor țigani, risipa nebună a traiului în mijlocul unei curți aproape medievale, cu nenumărate slugi, trăsuri și acareturi, cu vizite și vînători care țineau zile și săptămîni în șir, și mai ales asistă la începutul rapidei decăderi a acestei clase anacronice, minată de propriile sale neputințe, incapabilă să se adapteze noilor vremi, să transforme străvechiul mod patriarhal de exploatare a pămîntului pentru a rezista noilor structuri economice, asaltului altei clase, mai hrăpărețe și mai puternice, care îi acaparează proprietățile, îi uzurpă privilegiile și avantajele politice în decursul citorva decenii numai.

El crește în casă la început, potrivit tradiției, cu profesori străini angajați special, de la care, după propria sa mărturisire, a profitat prea

⁶ Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti, I, Coborîtorii moldoveni ai lui Lascares Rousaitis*, București, 1938, p. 195—197.

puțin ; ramine însă cu o bună cunoaștere a limbilor străine (franceza, germana, engleza și, în mod curios, mult mai puțin greaca, ieșită din modă), cu obiceiul de a citi cu aviditate gazetele și revistele străine și, mai ales — aceasta datorită însă creșterii libere, în mijlocul naturii, al oamenilor simpli de la țară și al unei familii închegate — cu principiile sănătoase și realiste care îi vor caracteriza întreaga viață și de a căror superioritate era el însuși conștient : „Viața ce am dus-o ca copil era Iară îndoială și sănătoasă și mai intelectuală decît aceea a multor fii de boieri crescuți în oraș... iar sub raport moral, creșterea ce ni s-a dat și principiile ce ni s-au inculcat nu lăsaus absolut nimic de dorit". Și, ce e drept, scriitorul își amintește cum, surprins fiind de tatăl său că bătea fără vină pe un țigănuș de la curte care nu îndrăznea să riposteze, a trebuit să primească din mîna aceluia datoria cu vîrf și îndesat : „cumplită mi-a fost umilirea și de atunci nu m-am mai făcut vinovat de faptă la fel".

În toamna anului 1870, tînărul Rosetti este trimis în străinătate, zăbovind puțin într-un pension din Geneva, apoi la Paris, la celebrul liceu „Louis le Grand", pentru a-și lua în cele din urmă bacalaureatul în științe la Toulouse, în 1873, oraș ales probabil de părinți pentru a-l îndepărta de Parisul atîtor tentații și mai ales al atîtor revoluții. Încercările sale de a urma cariera inginerescă, aleasă de familie, se soldază cu un eșec categoric, din pricina lipsei oricărei aptitudini pentru desen, și cum moartea tatălui, în 1872, îl pusese în fața unei încurcate situații financiare, a unei moșteniri grevate de numeroase datorii, Radu Rosetti decide să se retragă deocamdată la țară, încercînd să redreseze situația economică dezastruoasă a familiei.

Fără să înțeleagă exact ce sarcină își luase pe umeri, tînărul de douăzeci de ani credea că va putea duce viața cu care fusese obișnuit înainte ; fiul său cel mai mare (căci Radu Rosetti se căsătorise în 1876 cu Emma Bogdan), viitorul istoric militar, își amintea că „la curte" se mai afla încă un personal numeros, între care „vezeteu cu ajutor și rîndași, iar în casă sofragiu..., cămărășiță, bucătar... cu ajutoare, femei în casă, *femme de chambre* a mamei, bone ale noastre". Tatălui, „deși vînător pasionat, nu-i plăcea să umble pe jos și nu-mi amintesc ne dînsul făcînd pe atunci alte plimbări decît în trăsura sau călare". Deși scăpătase de fapt, programul său era al unui mare senior. „De obicei, dormea dimineața pînă după ora nouă... își cetea ziarele în pat și nu era gata decît la ora prînzului. După-amiaza și seara cetea sau sta de vorbă cu cei ai casei sau cu musafirii. Către sfîrșitul după-amiezii făcea adesea

împreună cu noi, copiii, o plimbare în trăsura...". Admirator sincer al virtuților țaranului („își iubea țara cu pasiune și vocea lui avea vibrațiuni emoționante cînd vorbea de trecut, de viitor sau de vitejia țaranelor noștri în 1877") și partizan convins, cel puțin teoretic, al egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, Radu Rosetti cultiva încă, se pare, unele rămășițe, simbolice mai mult, ale drepturilor sale senioriale. Astfel, prin 1885, își amintește tot fiul său, cînd familia Știrbei — cu care erau în bune relații — trecea cu trenul spre Dărmănești, unde urma să-și petreacă vara, părinții săi i-au întîmpinat la gară : „Ziua era foarte călduroasă și mama pusese să se facă înghețată ce li s-a servit în tren, oprindu-se în acest scop trenul mai mult în gară". Este evident că acest fel de viață nu era destinat să contribuie la redresarea stării materiale a tînărului moștenitor și eforturile sale, cîte vor fi fost, nedublate nici de cunoștințele necesare, probabil, sînt inutile ; în 1888 familia va trebui să înstrăineze moșia Căiuți, care va reveni de atîtea ori în paginile *Amintirilor* sale, și să se mute la Tîrgu-Ocna (unde vor locui în fosta casă a lui Costache Negri), apoi la Bacău.

Bucurîndu-se de marele capital al numelui și al trecutului familiei, tînărului Rosetti nu-i va fi greu să intre în viața publică în acești ani de guvernare conservatoare, împins, se pare, nu atît de vreo ambiție politică, cît de necesitatea unui salariu care să-i sporească veniturile destul de subțiri („Tata avea nevoie de o slujbă, căci venitul său era foarte mic" notează fiul în legătură cu acceptarea postului de prefect la Brăila). Dealtfel, cariera sa politică este destul de scurtă și nu este marcată de mari „succese" ; numit prefect de Roman în 1889, demisionează peste cîteva luni. În aprilie 1891, este ales deputat de Fălciu, la colegiul al treilea ; în octombrie 1892 este numit din nou prefect, la Brăila de data aceasta, de unde este mutat la Bacău peste un an, iar în ianuarie 1895 este numit director general al închisorilor, demisionînd și de aici în octombrie, același an, odată cu demisia guvernului conservator al lui Lascar Catargiu⁷.

Renunțînd definitiv la cariera politică, dar constrîns totuși de lipsa reală în care se afla după pierderea moșiei să caute un serviciu, Radu

⁷ Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, voi. I, București, 1940, p. 12—14.

⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁹ Cam în această vreme, încerca să cîștige pe cunoscuți pentru ideea unei asociații de vînătoare pe domeniul său, care ar fi interesat și pe străini, austrieci și englezi în special ; fără îndoială un paleativ de ultimă oră destinat să-i salveze moșia (cf. corespondență inedită, la Arh. St. Iași, pachet 566, dos. 41).

¹⁰ Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, loc. cit., p. 231.

Rosetti acceptă, în 1898, să intre în Ministerul de Externe, în modestul post de ajutor-arhivar, obținut se pare cu sprijinul lui I. Bianu, apropiat al lui D. A. Sturza; pe Bianu îl cunoscuse încă de pe vremea când stătea la Căiuți și — ajutorase să obțină de pe la cunoscuții săi vechi hrisoave și alte documente pentru colecțiile Bibliotecii Academiei. Bianu este apoi cel care îi servește de consilier în diferite probleme de istorie, pe care tânărul moșier le abordează ca amator, pentru început, după cum tot el este cel care-l încurajează să termine, și-l sprijină să publice, în 1888, primul său studiu: *Despre clasele agricole din Moldova*, în *Revista nouă*¹¹ a lui B. P. Hasdeu, unde Bianu era redactor. Publicată recent, corespondența lui Radu Rosetti cu I. Bianu (peste o sută de scrisori între 1888 și 1923)¹² este un veritabil jurnal al preocupărilor științifice din ce în ce mai acaparatoare ale acestui istoric pasionat, autodidact de fapt, dar dotat cu remarcabile calități de cercetător; peste tot unde călătorește, în v. canțe, la țară, în străinătate cu misiuni oficiale, Radu Rosetti îi scrie lui Bianu pentru a-i împărtăși noile sale descoperiri, noile sale proiecte, îi anunță manuscrisele sau cărțile vechi găsite pe la colecționari și se oferă să le achiziționeze pentru Academie, îi transmite numele unor amatori interesați de publicațiile Academiei și recomandă cultivarea lor în vederea unor donații de colecții importante de acte, cărți, monede. Cîștigat definitiv de studiul istoriei, căreia îi consacră mai tot timpul său și puținii bani pe care îi avea (achiziționînd cărți, hrisoave, punînd să se facă copii după actele pe care ni le putea cumpăra), Radu Rosetti își face treptat un nume între istoricii vremii. După publicarea citorva studii importante în *Convorbiri literare*¹³ și în *Analele Academiei*¹⁴, în 1908, Bianu se întreba dacă n-ar fi potrivită candidatura sa la Academie.

Radu Rosetti se făcuse cunoscut mai cu seamă prin câteva lucrări extrem de importante asupra istoriei proprietății rurale și a originii boierimii: *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova* (*Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom XXI, București.

¹¹ *Revista nouă*, I (1888), nr. 12, p. 468—477; II (1889), nr. 2, p. 70—72; nr. 3, p. 102—110; nr. 5, p. 185—194.

¹² *Scrisori către Ioan Bianu*, ediție de Marieta Croicu și P. Crocu, voi. IV. *Bivurecșii*, Editura Minerva, 1978, p. 123—207.

¹³ *Despre urmașii lui Grigore Ghica-vodă III și originea Ghiculesților din Moldova*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, 1902, nr. 9, p. 793—SIS.

¹⁴ *Despre unșuri, și episcopiile catolice din Moldova*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom XXVII, București, 1905; *Cenzura în Moldova*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom XXVIII—XXIX, București, 1906—1907.

1906, 72 p.); *Pentru ce s-au răscolat țărani?* (București, 1907, 699 p.); *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova* (tom I: *De la origini pînă în 1834*, București, Socec, 1907, VI 4-555 p.), care aduc un imens material faptic și o interpretare nouă și îndrăzneală arătînd, în esență, că la originea marii proprietăți (și implicit a tuturor privilegiilor boieresti) stă acțiunea spoliatoare a clasei din care, dealtfel, făcea parte. Ecoul acestor cărți, mai ales în contextul politic fierbinte al răscoalei abia trecute, a fost deosebit. Despre ultima lucrare, de pildă, un istoric atît de sobru ca I. Bogdan scria în recenzie pe care i-o consacră: „De la aparițiunea *Istoriei poporului român* de d. N. Iorga, acum doi ani, istoriografia română n-are de înregistrat o lucrare mai importantă...”¹⁵. Foarte curînd după apariția cărții, la 11 ianuarie 1907, I. Bianu îi scria lui Simion Mehedinți, prevăzînd reacțiile viitoare: „Măreața lucrare a d-lui Radu Rosetti despre *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova pînă la 1834*, apărută în ajunul Crăciunului, a făcut o puternică zguduire în diferitele noastre vremuri (*probabil* «mediuri» — *n.n.*) sociale și politice, nu atît pentru marea ei însemnătate istorică, cît mai ales pentru legăturile adevărurilor spuse într-însa cu actualitatea de astăzi și cu cea de mine. Multora le va plăcea foarte mult frumoasa lucrare, multora nu le va plăcea deloc; unii o vor înțelege drept, cuminte și cinstit; alții nu o vor înțelege, sau o vor interpreta cu rea-credință și rea-voință. Oricum va fi, ea va rămîne o luminoasă lucrare, care umple un gol foarte simțit în literatura noastră istorică.”¹⁶ Și într-adevăr, „luminoasa lucrare”, pe care și V. Pârvan o recenzase favorabil în *Viața românească*, în pofida unor observații de amănunt¹⁷, și despre care C. Stere avea să scrie: „cetirea ei este indispensabilă pentru oricine se îngrijește de viitorul acestei țări și al acestui neam”¹⁸, avea să stîrnească în curînd un val de animozități, mai cu seamă în tabăra junimiștilor. Radu Rosetti, care se îndepărta treptat de conservatori, nu-i iubise niciodată pe junimiști; încă în 1889, cînd era prefect conservator, îi scria lui Bianu despre »*la fanfaronade et l'ineptie la plus junimiste du monde*” și de »*l'ineptie carpiste*”. Acum, după ce sensul politic general al cărții devine mai clar, junimiștii vor fi cei care-l vor ataca pe Rosetti, nu însă în legătură cu materia acestor studii, care i-ar fi obligat să discute un subiect ingrat pentru ei, ci cu o mai veche teorie

¹⁵ În *Convorbiri literare*, XL, 1907, nr. 2, p. 209.

¹⁶ Scrisoarea este publicată în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, voi. IX, București, Editura Bucovina, 1940, p. 30—31.

¹⁷ Cf. *Viața românească*, II, 1907, nr. 3, p. 529—533.

¹⁸ C. S.[tere], *Cronica internă*, în *Viața românească*, III, 1908, nr. 8, p. 278.

a istoricului asupra reromanizării Daciei. Inițiat în culise de Titu Maiorescu (se pare că acesta încercase să obțină o condamnare a cărții de către secția de științe istorice a Academiei, ceea ce n-a izbutit), atacul se concretizează public într-un pasaj din celebrul său răspuns la discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu, la 16/29 mai 1909 : „Este cu atât mai binevenit punctul de vedere ales de d-ta pentru a judeca o materie de însemnătatea poeziei populare, cu cât între publicările îngăduite de secția noastră istorică, apărute adică sub auspiciile ei, deși fără răspunderea ei, s-a strecurat în 1906 un studiu al d-lui Radu Rosetti...”¹⁹ etc. Acestei neobișnuite fraze, Radu Rosetti avea să-i răspundă într-un lung articol polemic²⁰, după care relațiile sale cu junimiștii și, bineînțeles, cu revista lor, sînt suspendate. Dacă adăugăm faptul că, în anul precedent, Radu Rosetti publicase o recenzie asupra unei cărți a lui N. Iorga, a cărei concluzie era categoric negativă („hotărît lucru, d. Iorga nu era pregătit pentru a face istoricul chestiunii țărănești”)²¹, ne va fi ușor de înțeles de ce candidatura sa la Academie nu s-a pus și de ce, la sfîrșitul anului 1911, cînd Titu Maiorescu devine titular al Ministerului Afacerilor Externe, Radu Rosetti, ajuns între timp, în 1909, „director al lucrărilor speciale și al cercetărilor istorice”, își prezintă fără întîrziere demisia.

Retrăgîndu-se definitiv din viața publică, Radu Rosetti se va dedica cu totul studiilor istorice și literaturii, apărînd rar prin redacția *Vieții românești*, la care începuse să colaboreze încă cu cîțiva ani înainte și unde găsise o atmosferă favorabilă. M. Sevastos, care l-a cunoscut abia după primul război mondial, afirmă că vizita scriitorului la redacție, prin 1908, făcuse mare impresie și că Stere și Ibrăileanu îl prețuiau foarte mult. Mutat la București, bolnav de inimă, mai trecea pe la redacția *Adevărului* și-i trimitea lui Sevastos o carte de vizită cu rugămintea de a coborî să-l vadă, căci el nu mai putea urca scările²². Moare la 24 februarie 1926, lăsînd multe proiecte și lucrări neterminate, dintre care de mare interes ar fi fost, fără îndoială, o frescă a vieții din timpul primului război mondial, intitulată *O partidă de stos*. „Cartea

¹⁹ „Poporanismul în literatură. Discurs rostit la 16 (29) mai 1909 de Duiliu Zamfirescu, cu un răspuns de Titu Maiorescu, București 1909 p. 40.

²⁰ Radu Rosetti, *Regretabil*, în *Viața românească*, IV, 1909, nr. 6, p. 361—372.

²¹ în *Viața românească*, III, 1908, nr. 4, p. 126—129 (recenzie la lucrarea *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*).

²² M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața românească”*, București, E.P.L., 1966, p. 214—218.

pe care dorea el s-o vadă mai iute sfîrșită era *O partidă de stos* — scrie D. D. Pătrășcanu — la care lucra cu rîvnă în vremea din urmă. E istoria noastră din timpul neutralității și al războiului. Materialul tot era adunat. Cele dintîi capitole sînt și redactate, însă treaba mergea greu din pricina șubredei sănătăți...”²³.

Dispariția scriitorului nu trezește prea multe ecouri; în afară de paginile lui Sadoveanu și Ralea din *Viața românească* (deja menționate), cele ale lui Bianu, Pătrășcanu și D. V. Barnoschi din *Adevărul literar și artistic* (VII, 1926, nr. 272, p. 1), de necrologul lui I. C. Filitti în *Convorbiri literare* (LVIII, 1926, nr. 1, p. 156) și cel al lui Oct. Botez în *Lumea* (II, 1926, nr. 51, p. 7—8), mai nimic. Oficialitatea n-a luat parte la acest doliu, căci Radu Rosetti nu fusese un om de partid, nici un om comod; el îi scria lui Bianu, în 1904 : „am uitat să-ți descriu mirarea de care am fost cuprins văzîndu-te iscălit într-o telegramă academică către rege, în care o ceată de academicieni zic regelui că *gloria de astăzi întrece gloria lui Ștefan cel Mare*. Nu găsesc cuvinte destule de puternice pentru a înfieră o asemenea lingușire și un asemenea sacrilegiu”. Omul avea, desigur, defecte, după cum istoricul avea destule lipsuri; avea însă, mai presus de orice, caracter.

*

Interesul lui Radu Rosetti pentru literatură apare relativ tîrziu, după ce el își făcuse debutul în cercetarea istorică; la drept vorbind, cel puțin la început, preocupările sale literare sînt strîns legate de aceste cercetări și derivă chiar din ele, formînd probabil un complement necesar pentru istoricul a cărui fantezie poate reconstitui, dincolo de cuprinsul fragmentar al documentelor, o lume trecută, cu viața și amănuntele care o însuflețesc, chiar dacă ele depășesc uneori granița rigidă a supozițiilor îngăduite de logica rece a faptelor. Prelungind în domeniul ficțiunii elementele reale desprinse din studiul concret al istoriei, autorul se plasează la confluența domeniului științific cu cel literar, cu toate avantajele și dezavantajele care decurg de aici; spre deosebire însă de scriitorii care au explorat domeniul istoric pentru a-și extrage din el materia cărților lor — și numărul acestora este considerabil — Radu Rosetti nu sacrifică istoria literaturii, nu înțelege să o violenteze pentru a spori dramatismul sau interesul povestirii sale, ci își îngăduie doar să fabuleze pe marginea datelor existente, umplînd cu imaginația și cu

²³ în *memoria lui Radu Rosetti*, în *Adevărul literar și artistic*, VII, 1926, nr. 272, p. 1.

intuiția sa remarcabilă, de istoric nutrit din cunoașterea adâncă, la sursă, a epocii, marile goluri lăsate de cunoașterea, fatal limitată, a unei perioade atât de îndepărtate în timp cum este aceea descrisă în romanul său de debut, *Cu paloșul*. Evident, toată această viziune a epocii este influențată de propriile teorii ale istoricului, ea suportă nu numai influența lecturilor sale din romanticii apuseni, Walter Scott în primul rând, ci și pe cea a concepțiilor sale despre formarea statului medieval Moldova, despre istoria relațiilor juridice și economice din cea mai veche epocă de existență a principatului, care nu mai sînt astăzi pe de-a-ntregul acceptate de specialiști.

Romanul său, pentru a nu intra în alte amănunte, înfățișează o viață orășenească și de curte mai modernă și mai europeană decît știm astăzi că a fost ea în realitate în epoca „descălecării”, iar anumite detalii (existența unei societăți secrete de tip carbonar, cu largă participare a țărănimii; conducerea aproape republicană a tîrgurilor prin intermediul unui consiliu al pîrgarilor etc.) sînt de-a dreptul rodufanteziei scriitorului. Pe de altă parte însă, alegînd această epocă drept cadru al romanului său, autorul se îndreaptă spre o perioadă care se afla tocmai atunci în atenția specialiștilor, preocupînd savanți cunoscători ca Hasdeu, Onciul, Bogdan; în acest fel, cartea contribuie la crearea unei zone de interes și în rîndurile cititorilor, și nu mai puțin la răspîndirea unor cunoștințe, fie și elementare, despre un capitol încă vag cunoscut din istoria țării. Deși este rezultatul unui anacronism, introducerea în roman a unui personaj de tipul haiducului popular — Păunașul Codrilor —, iubit de țărănime și exprimîndu-i setea de libertate și de dreptate (numele și chiar personajul în sine provine probabil din balada cu același nume, publicată în *Poezii populare* de Alecsandri, față de care scriitorul își mărturisește în repetate rînduri admirația), este un fenomen interesant chiar sub raport literar, demonstrînd existența unor tendințe „poporaniste” *avant la lettre*, independente de pozițiile teoretice exprimate cam tot atunci de Stere și apoi de Ibrăileanu. Romanul începe să fie scris prin toamna anului 1895 și el trebuia să se intituleze chiar *Păunașul Codrilor*, subliniind — în intenția autorului — caracterul folcloric al viziunii adoptate. Publicat inițial în foiletonul ziarului *Epoca*, în perioada noiembrie 1904—aprilie 1905 și; apoi în volum, în 1905 — în pofida ereziilor istorice pe care le cuprinde și a diluției de care suferă, s-a bucurat de un mare succes de

²¹ Cf. *Scrisori către Ioan Iliian*, ed. citată, voi. IV, p. 154.

public²¹; faptul este firesc, deși autorul nu-și găsisse încă nici vocea proprie, nici „subiectul”, căci tema romanului și viziunea din care este abordată răspundeau cu prisosință orientării publicului spre o literatură a trecutului național, care va atinge culmile genului prin opera lui Sadoveanu.

Cu timpul, abandonînd marea compoziție istorică, fresca unei epoci, care presupunea nu numai reconstituirea unui fragment de realitate, ci a unei lumi întregi, cu tot aparatul, instituțiile și relațiile complexe ale unei societăți văzute în ansamblul devenirii sale, Radu Rosetti se dedică unui gen care se va dovedi mai adecvat posibilităților sale și mai apropiat de înseși tradițiile noastre: povestirea cu subiect istoric. Prima din seria de „povești moldovenești” pe care avea să le publice ulterior este însă, în intenție cel puțin, tot un roman, de dimensiuni mult mai mici decît primul și de ambiție epică mai modestă, *Păcatele sulgerului*, apărută în 1912. Autorul folosește aici pentru prima dată numeroasele amintiri și tradiții de familie, din care sînt desprinși atât eroii principali, cît și decorul acțiunii. Prin intermediul relatării unor episoade nu mai puțin romanzoase din viața personajului principal, sulgerul Mihalache Strilea (care, după fiul scriitorului, îl înfățișează prin multe trăsături pe unul din strămoșii săi, comisul Lascarache Ruset), Radu Rosetti intenționează de fapt să prezinte o succesiune de tablouri de epocă, o imagine caleidoscopică a vieții sociale dintr-o perioadă mult mai apropiată de a sa, și anume aceea de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În linii esențiale, toate întîmplările cărții îi sînt cunoscute autorului din relatările fiilor și nepoților celor care le-au trăit, și nu atât de cei din familia sa, cît de urmașii vechilor robi de la curte, dintre care unii, „foarte bătrîni, erau înzestrați cu un uimitor dar de a povesti” și de cei ai țărănilor de pe moșie, „acea țărănime vioaie, totodată blîndă și voinică, în care găsești atîți povestitori meșteri ale căror cuvîntări curg ușor și dulce ca pîraiele din codri”. Aceste povestiri le ascultase de sute de ori, mai cu seamă la vînătoare, în jurul focului, „amintirile pușcașilor bătrîni despre vremurile de demult, ce le auzise și ei de la bunici și strămoși, despre prădacuniile turcilor și ale tătarilor, despre jafurile oamenilor domnești, despre boierii iubitori de popor și despre acei, vai!, cu mult mai numeroși, care mînceau moșiile răzășilor în mijlocul cărora izbutise să se vîre”.

²² În 1906 el a fost premiat de Academia Română, împreună cu *Floare ofilită*, de M. Sadoveanu, *Credințe*, de St. O. Iosif, *Dramaturgia română*, de M. Dragomirescu etc. (cf. *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXXVI, Pajtea administrativă și dezbaterile, București, 1914, p. 200).

Așa cum recunoaște cu modestie în *Cuvîntul înainte*, rolul autorului a fost mai mult de a culege aceste vechi povestiri și de a le ordona într-o formă cursivă, unificînd mai multe personaje în cîteva tipuri reprezentative: „să-i adun la un loc, să-i fac să trăiască în aceeași vreme și să desăvîrșesc legătura între deosebitele întîmplări spre a face din ele o povestire cu șir”. Cu toate eforturile sale, *Păcatele sulgerului* nu este un adevărat roman și nici măcar o povestire unitară, cartea păstrîndu-și aspectul de culegere de tradiții. Ceea ce se pierde însă în unitate este cu prisosință răscumpărat de interesul documentar al povestirii, nu propriu-zis al faptelor în sine, cît al atmosferei, al tabloului general, căci aventurile lui Mihalache Strilea îl poartă prin diferite împrejurări care îi oferă autorului prilejul de a descrie, cu remarcabil talent analitic, scene din viața casnică și socială a vremii, vizite între boieri, cu tot ceremonialul care le însoțește, o cerere în căsătorie, o masă boierească la care iau parte, după moda apuseană, și femeile (tabloul, veridic, se potrivește însă mai degrabă pentru al doilea sfert al secolului al XIX-lea), și mai ales complexele raporturi dintre boien și țărănime, încercările — cel mai adesea încununată de succes — de împresurare a pămînturilor răzeșești prin teroare, mărturii false, vnzari silite, împreună cu cortegiul inevitabil de abuzuri și vexațiuni produse de o administrație coruptă și neomenoasă. Autenticitatea situațiilor, patosul real al povestirii conferă și personajelor cărții, abia creionate altfel, o individualitate suficientă, și nu numai lui Mihalache Strilea sau stolnicului Țifescu (sub numele căruia știm că se ascunde figura contradictorie a lui Costache Conachi), ci și multora dintre țărani care apar aici, Niță Șchiopul, hoțul, răzeșul Andrei Nan, Ion Tiron țiganul și atîția alții.

Conștient probabil de ceea ce făcea forța și interesul literaturii sale, Radu Rosetti se va consacra în continuare povestirii, valorificînd bogăția de informații și amintiri, al căror depozitar era, în două volume, *Povesti moldovenești (1920)* și *Alte povești moldovenești (1921)*. Dezvoltînd, de obicei, cîte o amintire de familie, dar și cîte un pasaj dintr-un cronicar unde fantezia scriitorului intuiește, dincolo de fraza concisă a istoricului, o dramă omenească (cum e cazul povestirii *Ne-credința silite*, care pleacă de la simpla mențiune din pseudo-N. Costin), aceste povestiri își păstrează interesul prin însăși materia lor, inspirată din evenimentele cotidiene ale unui trecut despre care avem încă o imagine prea generală, prea puțin individualizată; dacă ținem seama de faptul că ele ilustrează modul de viață, de comportare, al unei părți însemnate din societatea epocilor trecute, putem spune chiar că povestirile lui Radu Rosetti continuă, cu procedee moderne, tradiția „cuvintelor”

lui Neculce. Dincolo de înclinarea către situațiile melodramatice, care nu mai spun multe cititorului de astăzi, autorul rămîne în aceste povestiri un analist, un transmițător înzestrat al experienței trecutului, textul păstrîndu-și cel mai adesea caracterul inițial de mărturie, de atestare orală, ca în *Scrisorile* lui Ion Ghica, de care au fost apropiate. De aici și farmecul stilistic al povestirii, culoarea inimitabilă a vorbirii personajelor și a descrierii de interioare, de îmbrăcăminte, de locuri pe care autorul le-a văzut sau despre care a auzit în mediul lor firesc, și pe care le reproduce în chip natural, fără pretenția de „artă”.

În chip paradoxal însă, cea mai importantă operă prin care Radu Rosetti își justifică permanența în literatura noastră este aceea căreia i-a lipsit intenționalitatea literară, *Amintirile*, scrise la stăruința „copiilor și cunoștinților” sale, care avuseseră întii prilejul de a le asculta; chiar dacă ele nu sînt „cea mai prestigioasă contribuție memorialistică din literatura română” cum zicea Lovinescu, ele sînt însă, indiscutabil, dintre cele mai savuroase, mai captivante și mai prețioase din punct de vedere documentar. Înainte cu mult ca vremurile noastre să aducă la mare cinste mărturia directă de epocă, interesul pentru amănuntul revelator asupra ceea ce iese din cadrul „evenimentului”, dar îl însoțește întotdeauna și-l caracterizează, creînd în jurul lui o atmosferă plină de sugestii (obiceiuri, moravuri, îmbrăcăminte, mobile, gospodăria, grădini, lecturi, anecdote ș.c.l.), autorul este conștient de valoarea deosebită pe care toate acestea o pot avea pentru înțelegerea dimensiunilor reale ale vieții dintr-o epocă destul de apropiată, dar complet îngropată în seismele unor transformări fundamentale prin care, pe parcursul cîtorva decenii numai, vechile principate au devenit un stat european modern.

Fără îndoială că, dintre contemporani chiar, dintre acci care au avut prilejul de a asista de-a lungul unei singure vieți la o modificare atît de radicală a peisajului social, și nu numai social, puțini sînt cei care au avut și privilegiul unui contact atît de intim cu istoria, cu acci care au fost inițiatorii sau doar instrumentele acestor schimbări, începînd cu vechea generație a pașoptiștilor, între care s-au numărat și rudele sale cele mai apropiate, pînă la cei afirmați în viața politică a țării abia la începutul secolului nostru. Dar dincolo de această favoare a istoriei, căreia i se datorează în primul rînd bogăția extraordinară d. detalii asupra istoriei noastre politice, sociale, culturale și, nu în Ultimul rînd, literare, trebuie subliniat că puțini dintre memorialiștii noștri, de la Heiiade-Rădulescu la N. Iorga, au avut într-un grad atît de înalt voința și tăria de a se estompa, el și interesele sale (de familie, de clasă), în fața intereselor cu mult mai înalte și mai nobile ale adevărului și ale țării. Exclus, prin jocul evenimentelor și probabil prin

temperament, de pe marea scenă politică pe care familia sa evoluase vreme de trei secole, memorialistul înțelege că rolul său nu este de a pleda sau de a judeca, ci de a depune mărturie; izvorită dintr-o conștiință lucidă de istoric, atitudinea sa nu este mai puțin consecința unui patriotism adevărat și adânc, pe care îl vom regăsi în fiecare pagină a operei sale, căci, în marele proces al istoriei, Radu Rosetti mi este martorul clasei sale, la al cărei declin a asistat și al cărei faliment îl dezmoștenește, la propriu și la figurat, ci martorul acelora caie fuseseră nedreptățiți, asupriți și sărăciți de înșiși strămoșii săi: „îmi pare rău să mă văd silit eu, urmaș de boieri mari, a recunoaște că rău păcătuit-a boierimea împotriva obștei acestui popor... Trebuie să recunoaștem că ea s-a folosit de puterea ce o avea, mai cu seamă pentru a despoia pe sătean de drepturile lui asupra pământului, pentru a încerca să robească nu numai munca, dar și persoana lui, și chiar spie a-și însuși pământurile răzășiilor...”

Vastă panoramă a societății românești de dincolo de Milcov din secolul trecut, *Amintirile* lui Radu Rosetti oferă inevitabil și o perspectivă personală asupra întâmplărilor și oamenilor, o încercare de interpretare a faptelor care, dincolo de obiectivitatea principială a autorului, este fatalmente influențată de obișnuințele, simpatiile, prejudecățile sale și, mai ales, de cele ale informatorilor săi. De fapt, în această transmisie fidelă a întregii atmosfere care întovărășește amintirile, a amprentei autentice pe care o păstrează nu numai faptele, ci și atitudinea povestitorilor respectivi față de ele, și pe care personalitatea discretă a autorului o alterează prea puțin, stă și o parte însemnată a farmecului greu de explicat al scrierii sale. Persoana pitorească, de pildă, a logofătului Alecu Balș, cu ciubucul în mână, zicîno” la Paris polițistului placid: „sînt eu, logofătul Alecu Balș, să ne lese să trecem înainte”, nu este numai amuzantă prin ridicol, ci și caracteristică, avînd darul de a evoca o anumită mentalitate pe care zadarnic ar fi încercat să o explice pagini întregi de considerații sociologice; ea are și avantajul de a oferi cititorului întreaga distanță necesară pentru a judeca singur faptele, oamenii în mijlocul cărora este aruncat, ca în povestea lui Abu-Hassan. Această libertate de spirit cu care sînt descriși și caracterizați oameni pe care timpul ne-a învățat să-i privim în perspectivă, Cuza, de pildă, și atîția alții, nu este nici semnul unei lipse de simpatie, de sens istoric sau de generozitate, nici al ușurinței cu care orice om mediocru se simte tentat să-i considere pe marii săi contemporani, ci rezultatul liresc al intimității amintite cu mai toate actele însemnate ale epocii și cu oamenii care le-au înfăptuit. Departe de a o condamna, istoricul

are decît a profita din aceste mărturii pline de sinceritate, iar literatul nu poate să nu le simtă savoarea.

Pasionante prin materia lor, *Amintirile* sînt și o lectură delectabilă, prin darul adevărat de povestitor al autorului. Departe de a crede, ca primii săi comentatori (surprinzător de pușini totuși, ceea ce ne îndreptățește să credem că opera își devansa epoca), că relatarea sa este „sfătoasă” și curge „ca un basm”, ni se pare că una din trăsăturile ei distinctive este lipsa lirismului parazită, aproape inevitabil în astfel de memorii care urcă pînă în timpul de aur al copilăriei autorului. Radu Rosetti este mai degrabă un voltairian întirziat, mai puțin sceptic și mai puțin vehement, care — fără să înlătore cu totul efuziunile de un patetism reținut, prilejuite de suferințele țării și ale țărănilor — preferă observația rece, lăsînd cititorul să desprindă umorul latent al lucrurilor. Adoptînd poziția unui martor, a unui analist care consemnează *sine ira et studio* faptele, așa cum le-a văzut sau cum i s-au transmis (multe dintre ele vor fi, dealtfel, folosite în lucrările sale istorice, cele despre *Cronica Bohotinului*, *Despre urmașii lui Grigore Ghica-vodă III* sau *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti*, de pildă)*, scriitorul își păstrează nu numai obiectivitatea, ci și umorul. Rareori permițîndu-și sentințe morale, justificate cel mai adesea, Radu Rosetti însuflețește uneori paginile amintirilor sale prin discrete observații ironice și mai ales prin perspectiva în care știe să așeze faptele înseși. Mica armată a Moldovei, care aproape că avea mai mulți colonei decît soldați pe vremea lui Mihai Sturdza, echipajul decrepit cu care călătorea Costache Conachi, cel mai bogat boier al vremii sale, ambițiile nobiliare ale familiei Sturdza și ale însuși domnului care, deși „bărbat mai mult decît chibzuit în cheltuiei” (adică cumplit de zgîrcit), plătea greu actele false ale unei fanteziste genealogii, și atîtea altele sînt sancționate nu prin sarcasmul direct al unei atitudini explicite, ci prin unghiul derizoriu în care sînt plasate.

Un rol important în realitatea atmosferei de epocă îl are și limba scriitorului; fără să prezinte trăsături propriu-zis dialectale, ea pune în valoare anumite caracteristici fonetice și, bincînceles, lexicale, ale limbii utilizate de scriitorii moldoveni din secolul trecut, care adaugă povestirii o notă autentică și o particularizează, fără însă ca prin aceasta să

* Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom XXVIII, București, 1905; *Despre urmașii lui Grigore Ghica-vodă III și originea Ghiculeștilor din Moldova*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, nr. 9, p. 793—818; *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., tom XXVIII, București, 1906.

împieteze asupra deplinei inteligibilității a textului, căci este vorba de trăsături comune ale mai tuturor prozatorilor din această parte a țării, pînă la Sadoveanu inclusiv. Nu numai că Rosetti scrie, de pildă, *astfelu, amărunte, calamare, ospătat, vezeteu* ș.a.m.d., dar caută și să folosească termeni neaoși pentru a evita neologismele inutile; în loc de „facilități” sau „avantaje” ale progresului, el spune *îndăminări*, în loc de „defecte”, *cusururi* sau *metehne*, în loc de „ciocnire armată”, *harță*, în loc de „limitat la minte”, *strimt la minte* etc. Cu toate acestea, limba sa nu este arhaizantă, sintaxa amintirilor — cu excepția deselor inversiuni — este modernă, expresia are intelectualitate și capacitate de abstracție. Locuțiunile, folosite destul de rar, sînt savuroase, fie că reprezintă franțuzisme („a sfarmă zahăr pe spinarea cunoscuților”, adică a-i birfi), fie că sînt populare („a fi într-o doagă cu cineva”, adică a te potrivi cu el într-o anumită privință etc), și apar mai adesea în segmentele legate de dialog sau influențate de el, nu în stratul narativ propriu-zis. O altă trăsătură a stilului său este și o anumită ceremonialitate a expresiei, nu o dată avînd valori ironice; despre un unchi, vînător înrăit, zice că „îi plăcea însă mult și altfelu de vînat, care nu se vînează nici cu pușca, nici cu ogarii”, niște demnitari care iau mită nu sînt „indiferenți la daruri”, o boieroaică zgîrcită este „o persoană mai mult decît econoamă”, soldații austrieci, asupra cărora ieșenii se răz-bunau de samavolnicile ocupației, „au văzut uniforme lor albe necinstite de glodul din fundul Bahluiului” etc.

Coborînd dintr-o stirpe rafinată de exercițiul concret al politicii, dar și de cel retoric al povestirii (părinții săi, își amintește, erau ei înșiși povestitori neîntrețuți), „știind să dea taifasului distincție intelectuală”¹⁴ Radu Rosetti „e un Negruzzi și un Sadoveanu totodată, fără geniu, dar cu sănătate de minte și subțirime de pană”¹⁵. Mai mult chiar, el este un fel de Saint-Simon *au rebours de la realité*, trăindu-și, odată cu amintirile, nu propria tinerețe plină de zbucium, ci latența ei neîmplinită. Nu încapă îndoială că *Amintirile* au pentru Radu Rosetti o puternică funcție compensatorie. Funcționarul strîmtorat care scria lui I. Bianu: „Roagă pe d-l Sturdza să-mi facă rost înainte de a pleca. Știi că nu am deloc pretenția să trăiesc în lux și în petreceri, că nu visez lucruri mari, dar îl rog să-mi deie mijlocul de a trăi modest și fără a supune pe ai mei la lipsa celor neapărat necesare”,

omul integru, care n-a ezitat niciodată să sacrifice adevărului propriul sau interes, încerca, desigur, o secretă voluptate în evocarea trecutului fastuos al familiei lui, și nu mai puțin în privirea critică a lumii care nu mai era a sa. Ca la mai toți memorialiștii, absența calofliei și a intenției demonstrative slujește literaturii, lăsînd faptelor grija de a se exprima și de a se orîndui, fără efort, într-o construcție a cărei arhitectură este întîmplătoare, ca a vechilor conace neconținut modificate și sporite, dar, ca și ele, pline de farmec și de personalitate. Radu Rosetti este, probabil, unul din ultimii exponenți ai unei culturi vechi și subtile, a cărei formă de manifestare era principal orală; virtuțile și scăderile ei inerente o caracterizează, aducînd cititorului de azi mărturia unei epoci și a unei arte apuse.

MIRCEA ANGHELESCU

¹⁴ C. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 583.

¹⁵ Mihai Vornicu, *Închinătorii Mnerrtosynei*, în *Revista de istorie și teorie literară*, XXI, 1972, nr. 3, p. 475.

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

Opera lui Radu Rosetti este puțin cunoscută cititorilor de astăzi ; cu excepția romanului *Cu paloșul*, reeditat, într-o formă prescurtată, în 1972, la Editura Junimea, celelalte scrieri pot fi găsite doar în ediții care numără mai mult de o jumătate de veac de la apariție. Avînd în vedere importanța lor pentru configurarea unei imagini mai exacte a literaturii române din primele trei decenii ale secolului nostru și, mai cu seamă, valoarea lor documentară, publicarea unei selecții mai întinse din opera acestui scriitor aproape uitat ni s-a părut necesară.

Datorită faptului că romanul *Cu paloșul* este retipărit nu de mult, citișt din rațiuni practice — care vizează întinderea sa —, am renunțat să-l includem în ediția de față. Celelalte scrieri au fost grupate cronologic pentru că însăși cronologia operei sale arată fidel evoluția preferințelor autorului, de la operele de ficțiune de mai mare întindere, de la romane (*Cu paloșul*, 1905 ; *Păcatele sulgerinului*, 1912), trecînd prin forma intermediară a povestirii (*Povești moldovenești*, 1920 ; *Alte povești moldovenești*, 1921), către genul memorialistic (*Amintiri*, I, [1922] ; II, 1925 ; III, postum, 1927).

Textele au fost reproduse după volumele tipărite de Radu Rosetti în timpul vieții, cu excepția volumului III din *Amintiri*:

- *Păcatele sulgerinului*, Iași, Editura „Viața românească”, 1924 (ediția I : București, Tipografia Independența, 1912).
- *Povești moldovenești*, Iași, Editura „Viața românească”, 1920.
- *Alte povești moldovenești*, Iași, Editura „Viața românească”, 1921.
- *Amintiri* — voi. I — *Ce-am auzit de la alții*, Iași, Editura „Viața românească” [1922].
- *Amintiri din copilărie*, București, Imprimeria Fundației culturale „Principele Carol”, 1925.

— *Amintiri din prima tinerețe*, București, Imprimeria Fundației culturale „Principele Carol”, 1927.

Atit volumele de nuvele, cât și cele de *Amintiri* sint reproduse selectiv in ediția prezentă.

Scriitor a cărui operă este inspirată din realitățile locurilor natale, din istoria Moldovei, mai veche și mai nouă, Radu Rosetti folosește cu consecvență o limbă cu puternice trăsături regionale. El a justificat (mai mult afectiv decât teoretic) îndreptățirea acestei limbi la existență literară într-un articol din 1912, *In chestia limbii literare (Viața românească, VI, nr. 10, p. 32—45)*. Răspunzând la obiecția lui C. Stere, formulată într-o recenzie anterioară (*Cronica internă, în Viața românească, III, 19CS, nr. 8*), că lolosește un *patois moldovenesc*, R. Rosetti se apără: „Nu, dragă domnule Stere, n-am scris și nu scriu în *patois moldovenesc*. Am scris în limba pe care am auzit-o vorbită, la mijlocul veacului trecut, de părinții mei și de toți oamenii culți cu care se fălea Moldova pe acea vreme. Acei oameni se numeau: Vasile Alecsandri, Mihalache Kogălniceanu, Costache Negruzzi, Donici fabulistul...” „...Căci acești bărbați, care au fost o cinste și o fală pentru românimea întreagă, nu vorbeau nici un *patois*; nu ziceau: *chept, chicior sau chivniță, așel, șias sau șiaun, ci piept, picior, pînă, acel, ceas, ceanun. Dar ei ziceau: păcat nu păcat, dascăl nu dascăl... întocmai cum zic și scriu și eu.*”

De reținut deci că autorul folosește deliberat o limbă cu anumite trăsături fonetice moldovenești, respingîndu-le însă pe cele excesive.

în reproducerea textelor incluse în ediția noastră am ținut seama de particularitățile de limbă ale scriitorului și de normele ortografiei în vigoare, adoptînd următoarele principii de transcriere:

— a în loc de *ă* sau *e* a fost păstrat în cuvinte care reflectă o pronunțare specific moldovenească: *bucătar, călân, înflăcărât, păcate, așașat, neasamanat*;

— *ă* în loc de *e, i* sau *l*: *cătră, curățânie, număroși, părete, sădea, lacrămi, rădica, săcrin, sălbătăcie, dîntăi, hotărăt, pană*;

— *e* în loc de *a* sau *ă*: *cămeșă, deznađejduire*;

— *e* după consoane labiale nediftongat în *ie*: *fer, perde*;

— *l* în loc de *e*: *adimenit, ni, li, prietin, pagubile, pominit*;

— *î* în loc de *i*: *întră, Introduce, fișic*;

— diftongul *ea* monoftongat în *a* sau *e*: *samă, sară, pre, vide, vre*;

— *ci* pentru *ș*: *obicinuit, vecinie*;

— *g* în loc de *l'*: *împregiur*;

— rostirea dură a consoanelor: *ș, s, ș, ț, ț, ț: șujăsc, să folosască; șapte, acelaș, însuș, totuș, încredințază, zăciunială*;

— rotacizarea lui *n*: *amărunt, amerințare, nimărui*.

S-au făcut următoarele modificări:

— la început de silabă a fost diftongat în *ie*: *boer > boier, batae > batale, voevod > voievod*;

— diftongii *oa* și *oă* au fost redați prin *ua* și *uă*: *caimeoa > cai-mena, raiaoa > raiana, vadeaoa > vadeana, zioă > ziuă*;

— grupul *ia* a fost trecut la *ea* în cazul sufixului verbal de imperfect: *auzja > auzeă, doria > doreă, vorbia > vorbea*;

— grupul *iu* final, nesilabic, a fost trecut la *i* în cuvinte ca: *șstfelî, felî, grajdi*;

— grupurile *ia, ie* și *iea* precedate de *ch, gb*, din forme ca: *bancher, chieimat, ghiață, urechiea*, au fost transcrise conform normelor ortografice actuale: *bancher, chemat, gheață, urechea*;

— intervocalic sau înainte de consoană sonoră a fost transcris *z*: *desarmat > dezarmat, desgroape > dezzgroape, generositate > generozitate*;

— formele de genitiv și de plural ale adjectivului *nou*: *nonei, noui, nouele, nouile* au fost transcrise: *noii, noi, noile*;

— formele de prezent indicativ și conjunctiv ale unor verbe de conjugarea a IV-a n-au fost păstrate: *izvorăsc > izvorăsc, hotărăsc > hotărăsc*.

S-au menținut:

— alternanțele genitiv—dativului feminin singular în *-ei* și *-ii*: *dărnicii I dărnicii, pașei I pașii, țării I țării*;

— alternanța formelor de plural în *-e* și *-i*: *boale I boli, rămășițe I rămășiți*;

— forma de plural *cari* a pronumelui relativ *care*;

— dubletele fonetice: *adjutant j adiutant, avocat / advocat, confort I comfort, desăvârșit I desăvârșit, fereastră I fereastă, filosofic I fi-lozofic, pină I până, pîrîu I pîrîu, plimbare I primblare, răpîu I răpîu, silîu j silîu, sint / sunt, străinătate I străinătate, ședință I ședință, tulburat I turburat, vîrstă / vrîstă*.

Am păstrat întocmai formele de limbă regionale sau populare: *abondență, asamana, bulubașă, calamare, dișbama, fierbințea, izăubni, îmbelșugat, îmbujorită, împovăra, încăpăținare, încunjura, întemeiet, învierșunat, meștersug, mierare, minciunos, molcum, patriarcală, poclon, podghiaz, a se potîhni, priveghietă, a procede, repeșite, samovolnicie, săculțet, sfîștitoare, surguniți, vezețeu*.

În ceea ce privește neologismele, am considerat firesc să reținem formele în care au circulat, relevînd procesul lor de adaptare: *biuro, budget, condamnabil, congediat (dar și concediat), falacioase, birurg, inberent, interlocuitor, îperinteligent, preferit, princesă, spencer, tendință*.

În transcrierea numelor proprii am procedat după cum urmează : am păstrat formele care reflectă o posibilă pronunție, consemnând chiar alternanțele : *Calimab / Calimabi, Eufrosina I Efrosina, Kiselev, Kogălniceanu I Kogălniceanu, Moruz I Moruzi, Petersburg I Peterburg ; dar am modificat, conform ortografiei actuale : Asaki >. Asachi, Ghyka > Ghica, Philipescu > Filipescu.*

Greșelile de tipar au fost îndreptate în mod tacit.

Notele lui Radu Rosetti au fost reproduse în subsolul paginilor, fără nici o mențiune specială.

Cifrele aflate între paranteze trimit la notele și comentariile de istorie literară grupate la sfârșitul volumului.

CĂTĂLINA POLEACOV

PĂCATELE SULGERIULUI

CUVÎNT ÎNAINTE

Curtea părintelui meu, ca toate casele mari boierești de la mijlocul veacului trecut, era plină de țigani și de țigance, dezrobiți de-abie la 1855 și care din moși și strămoși fusese robi sau ai neamului nostru, sau ai celorlalte neamuri ce alcătuiau marea boierime moldovenească. Unii dintr-înșii, foarte bătrâni, erau înzăstrați cu un uimitor dar de a povesti. Li plăcea să spuie întâmplările văzute de ei cu ochii sau auzite de la părinți și de la bunici.

Minunatele lor cuvântări făcură adesa, în lungile sări de iarnă, să treacă înaintea ochilor mei o mulțime de icoane ale unui trecut uneori foarte îndepărtat, icoane câteodată blinde și duioase, mai adesa însă crunte și grozave. Lenea și nepăsarea tinereții împiedecându-mă să le pun pe hârtie atunci, când erau încă vii în mintea mea, am uitat, din nenorocire, cele mai multe dintr-însele; voi avea însă grijă ca acele de care îmi aduc aminte să nu împartă aceeași soartă.

Pe urmă plugăria și mai ales vînatul, pe care l-am iubit cu patimă, m-au adus în atingere zilnică cu țărănimea din aproape întreaga vale a Trotușului, acea țărănime vioaie, totodată blînda și voinică, în care găsești atîți povestitori meșteri, ale căror cuvântări curg ușor și dulce ca pîraiele din codri. În sute de nopți ascultat-am, la focul otacului, până tîrziu după miezul nopții, amintirile pușcașilor bătrîni despre vremurile de demult, ce le auzise și ei de la bunici și strămoși, despre prădăciunile turcilor și ale tătarilor, despre jafurile oamenilor domnești, despre boierii iubitori de popor și despre acei, vai! cu mult mai număroși, care mîncau moșiile răzășilor în mijlocul cărora izbutise să se vîre.

Faptele ce alcătuiesc Păcatele sulgeriului mi-an fost, toate, povestite într-acest chip unele de țigani sau țigance, altele de țărani (are le auzise și ei de la părinți și de la bunici).

Sulgeriul Mihalache Strilea, frații Nan, Ion Tiron, Zamfira, Radu înofii, Făcăureștii, Niță Șchiopul, Anica, Vtad Catana și igumenul Gbelasie au trăit cu toții, deși nu toți în aceeași vreme și pe același loc. Fiecare din ei a făptuit cel puțin parte din faptele povestite în fețele de mai gios sau altele foarte la fel'i. Am avut numai sarcina să-i adun la un loc, să-i fac să trăiască în aceeași vreme și să desăvârșesc legătura între deosebitele întâmplări spre a face din ele o povestire cu șir.

Sa nu se creadă că cruditatea unor amărunte și chiar a unor epizoade întregi din cartea de față este exagerată și că zugrăvesc obiceiurile și moravurile acelei vremi cu colori din cale-afară negre.

Am văzut cu ochii, în al treilea sfert al veacului trecut, săvârșindu-se de câtră cei puternici fapte chiar mai crude decât acele povestite în Păcatele sulgeriului, și nu pe ici și colea, în chip izolat, ci în toată țara. Bătaia, voi zice chiar schingiuirea țiganilor, era obicei obștesc, cărnă nu-i puse capăt nici Convenția de la Paris, nici circulațiile lui Kogălniceana, nici chiar Constituția de la 1866.

Departe să fi exagerat, am atenuat, și-am atenuat chiar mult, faptele mie povestite de scoboritorii celor bătuți, schingiuiți și batiociriți.

Asămene, mijloacele întrebuițate de sulgeriul Mihalache Strilea pentru a-și întregi moșia trebuiesc privite ca din cele mai blinde și mai puțin necinstite. Dacă Mihalache Strilea silea pe lăzăși să-i vîndă părțile lor, mult-putin, le plătea, pe cînd îndeobște părțile de moșie se luau de la răzăși fără să se mai plătească.

Sulgeriul Mihalache era cel puțin darnic, viteaz, de fire deschisă, uneori bun la inimă și în stare să facă jertfe pentru cei ce-i erau simpatici. Moldova din a doua jumătate a veacului XVIII însă era plină de boieri și de boierănași care, dacă aveau toate păcatele sulgeriului, mai erau și țigăciți, lipsiți de bărbăție, vicleni și falși.

Erau, fără îndoială, atât printre boierii cei mari, cât și printre cei mici, firi alese, drepte, bune, blinde și nelacome; dar asămenea firi alcătuiau mai degrabă excepția decât re-

gula: obuia samana mai mult cu Strilea (fără bunele lui însușiri), tu Grigoraș Leon, cu Grozav și cu Putină. Dealt-mintrelea, acești doi de pe urmă se mai întîlnesc, din nenorocire, prea adesea și astăzi, printre primarii, notarii și subprefecții actuali.

Singur Țifescu trebuie privit ca o excepție, în rău; în schimb însă voi destăinui că adevăratul Țifescu, acel care o ars unjat într-o biserică și a stîns peste cincizeci de obștii de răzăși, o trăit mult mai aproape de noi.

Îmi propun, dacă îmi va ajuta Dumnezeu, să prezint în curînd cetătoriulți o povestire în care ne vom întîlni iarăși cu Zamfira și ale cărei personaje i>or face pane din cea mai înaltă treaptă a boierimii de acum o sută de ani.

AU TORUL

București, 6 mai 1912

Capitolul I

SFÎRȘITUL UNEI RĂTĂCIRI

Era într-o frumoasă zi de iunie a anului 1764, spre sară : soarele se apropia de culmea munților hotarului unguresc.

O luncă deasă, alcătuită de arini, plopi și răcniți, acoperea malul drept al Trotușului pe o lățime de două până la trei sute de stînjani. Mai înspre miazăzi copacii se răreau lăsînd să se vadă, între pilcurile lor, ochiuri mari de finaț presărate cu flori.

Apoi, mai departe, tot spre miazăzi, lunca se făcea iar deasă până sub malurile înalte, de prund, aproape drepte, deasupra cărora se întinde tăpșanul Tămășănilor. Aceste maluri, acoperite atunci cu mărăcini deși ca peria, erau — precum mai sînt și astăzi — despicate și hăcuite de apele ce se scurg din tăpșan și de cele ce izvorăsc din coastele lui, dînd astfel naștere la o mulțime de rupturi și de gropi, unde creșteau măcieși, sălcii, arini și soci pe care se suia rîorușca mirositoare. Ajungeai cu greu la aceste pîlcuri de copaci din pricina mărăcinilor care le încunjurau ; dar, cînd pătrundeai în ele, te găseai într-o adevărată colibă de verdeață, închisă de jur împrejur, în mijlocul căreia se scurgea apa care izvora din deal.

Cam pe la mijlocul părții de corhană cuprinsă între drumul care se suie la tăpșan pe lîngă biserica Stoieneștilor și acel care se scoboară de pe el spre Pietrosul cel Mic, se afla o asemenea gropniță de verdeață, lungă și lată de vreo doi stînjani, avînd în fundul ei un șipot din al cărui uluc de lemn curgea o șuviță îngustă de apă.

În gropniță se aflau doi inși : un bărbat care sădea cu spatele razamate de trunchiul unui soc și, în fața lui, o femeie lungită pe o manta de aba, cu capul sprijinit pe un cot.

Ea nu putea să aibă mai mult de optsprezece până la douăzeci de ani și era de o frumuseță strălucitoare. Ochii negri îi erau mari și catifelați, nasul fără greș, iar pielea albă și rumână care-i acoperea fața ar fi făcut fală chiar și a unei fice a țarilor de la miazănoapte. Buzele, cam subțiri, erau rumene ca niște cireșe, gura de tot mică, iar dinții strălucitori de albeață. O basma de matasă roșie acoperea în parte pletele părului negru, aduse împrejurul capului în chip de cunună. Acest cap era așazat pe un gît rotund și alb, care ieșea din umeri plini și dintr-un sîn de o gingașă bogăție.

Peste cămeșa de borangiuc cusută cu matasă și cu fluturi, purta o scurteică de atlas verde-închis, din ale cărei mînci largi, căptușite cu alb, ieșeau brațele rotunde, albe ca omătul, cu mîni gingașe și îngrijite. Fusta de ghermesit verde, mai deschis decît acel al scurteicei, era prinsă de trup printr-un brîu de șal turcesc ; iar picioarele mici, albe și înguste, ieșise din imineii roșii cu vîrful întors în sus.

El era un țăran de vro douăzeci și opt de ani, de stat urieș, cu fața de zeu frumos și blînd. Nasul mîndru era drept, părul și mustețile bălai, iar ochii de un albastru-închis.

Era îmbrăcat cum sînt îmbrăcați și astăzi țăranii chiaburi de pe valea Trotușului : bondă de aba albastră căptușită cu roșu, cămeșă de in fără nici o cusătură, ițari de lînă subțire, brîu roșu cu chimir lat de piele, cusut cu flori și iminei negri.

La pămînt, lîngă el, se vedeau o pălărie de pîslă neagră și un băț puternic de corn, săpat cu izvoade frumoase.

Starea în care se aflau hainele și părul lor nu lasa nici o umbră de îndoială în privința chipului în care ei își petrecuse vremea până atunci. Pletele bălai ale urieșului erau încîlcite și în ele se vedeau frunze și fire de iarbă ; scurteică și cămeșa tinerei femei erau deschise, lăsînd sînul frumos aproape gol, brîul ei de șal era desfăcut.

Dar glasul răstit și cuvintele care îi ieșeau acum din gură arătau ce furtună cumplită venise să tulbure cerul mai adînioarea senin al iubirii lor.

— Așa, zicea ea, nu răspunzi, stai la gînduri cînd îți zic că vreu să mă dau ție pentru toată viața și că sînt gata să-ți fiu soție. Asta-i iubirea înflăcărată și veșnică care mi-ai jurat-o ?

El se făcea din ce în ce mai galbăn, dar nu răspundea.

— M-ai găsit destul de bună ca să-ți treci vremea cu mine, să-ți sature poftele la trupul meu, urmă ea cu un glas care devenea șuierător, și, cînd eu îți spun că sînt gata să-mi leg viața de viața ta, stai la gînduri ca să-ți lepezi țăranca.

Și frumoasa femeie, încălțîndu-se răpede, se sculă în picioare.

EI urmă să tacă și să rămîie nemișcat. Numai cînd ea făcu un pas spre dînsul, se sculă și el. Deși femeia era naltă, creștetul capului ei nici nu ajungea la umerile lui. Îl apucă de braț și-l scutură cu putere.

— Răspunde, mișălule, de ce oare bătutu-ți-ai joc de mine ?

— Giupîneasă Zamfiră, zise el atunci, și se părea că vorbele îi erau trase din gură cu cleștele ; mi-ai fost dragă, îmi ești și acuma dragă la nebulie. Aș fi bucuros să te iubesc până la moarte ; nu-mi pot închipui viața fără dragostea ta. Dar lucrul ce-l ceri nu-l pot îndeplini ; nu mă pot despărți de Safta și de copii.

— Atunci m-ai înșalat, iubești pe acea țăranca proastă și nespălată, cu mîinile negre, cu palmele și tălpile ca niște copite. Și ai voi ca eu să urmez să-ți astîmpăr poftele de cîte ori te-i sătura de dezmierdările ei și-î fi dorit de ale mele ?

— Nu mă pot despărți de Safta și de copii, reluă țăranul, cînd ea tăcu ca să ieie suflet ; căci n-aș putea trăi fără copii, tata m-ar blastama și satul m-ar alunga cu pietre...

— Și parcă nu este alt loc în care să poți trăi decît satul tău ! întrepruse Zamfira. Cu cîți bani am eu și cu cîți ai putea prinde pe răzășia ta am avea cu ce trăi de minune la Teși.

El scutură capul.

— Aș avea sprijin puternic, urmă ea, și am putea avea parte de trai cît de frumos.

El urmă să tacă.

— Ascultă, Andrei, îi zise ea după ce ramase cîtva gînditoare, ca și cum ar fi luat o hotărîre, și punîndu-i mîna pe braț, pentru tine sînt gata să fac ceea ce nu credeam să fac vrodată, să luăm copiii cu noi.

La această propunere neașteptată Andrei se roși, privirea i se întunecă și el strigă :

— Niciodată !

— Și de ce ? întrebă ea cu mierare și cu mînie.

Andrei stătu o clipă la îndoială, apoi zise cu hotărîre :

— Fiindcă copiii mei trebuie să fie crescuți de mama lor, și nu de ibovnica tatălui lor. Mă iartă, giupîneasă Zamfiră, dar, fiind țîitoarea boieriului, nu poți să fii nevasta mea. Dacă m-am dat în dragoste cu tine, rău am făcut ; știi bine cum s-o întîmplat. Tu ai început să umbli după mine, nu mi-ai cerut nici o făgăduință și nu ți-am făcut nici una.

Pe frumoasa față a Zamferei se oglindea acuma o turbare cumplită.

— Și mie mi se pare, zise ea, că țîitoarea boieriului făcea țopîrlanului o cinste mult prea mare cînd voia să-1 icie de soț. Ți plăti scump mișălia ta.

Zicînd aceste cuvinte, Ți întoarse spatele, ieși din gropniță cu pași răpezi și se depărta la deal.

Andrei, rămas singur, stătu cîtva neclintit pe loc ; apoi, luîndu-și pălăria și bățul, porni la vale.

Ieși din mărăcini, intră în lunca pe care o urmă pană cînd dădu în drumul care scobora de pe tăpșanul Tămășanilor spre Pietrosul cel Mic. De aici o luă la deal, iar cînd se văzu pe tăpșan, în loc să urmeze drumul mare spre sat, apucă prin vii.

În capul lui era o fierbere grozavă. Mare fusese îndrăzneala Zamferei să-i ceară s-o icie el de soție. El era doar Andrei Nan, feciorul preutului Gheorghe din Tămășani, om cinstit, om cu carte, stăpîn pe un bătrîn de moșie întreg ; iar ea cine era ? O necunoscută, adusă abie de un an, de boieriul care se vîrîse între răzăși pentru ca să le mănînce moșia. Și doară boieriul o adusese numai ca să-i fie țîitoare. Ea să vrea să fie soția lui ? Ea să crească pe Vasilică și pe Ilenuța ? Ce îndrăzneală ! Ce nebun fusese el cînd se dăduse în dragoste cu dînsa !

Tocmai acuma trecea prin via lui, în care vorbise cu ea pentru întăia oară, în luna Pastelor. Ți aducea aminte acuma de întîlnirile care urmasă, de întăile sărutări, de frumuseța feței și a trupului ei, de dezmierdările ei pătimașe și deodată Ți cuprinse un dor nebun de dînsa, de sărutările ei, de comorile trupului ei. Se opri pe loc : Ți venea să se întoarcă, să s-apropie de curte și să deie cele patru șuierături prin care obișnuia s-o vestească că vra să vorbească cu dînsa și merge s-o aștepte în gropniță din corhană. Nu se

îndoie că ea ar fi mers și că astfel ar fi avut parte încă o dată de dezmierdările ei. Da, dar cu ce preț ? Să deie pe Ilenuța și pe Vasilică pe mîna ei sau să nu-i mai vadă ! Și, cuprins de fiori la acest gînd, o porni mai răpede înainte prin vii, spre casa lui, care era cea de pe urmă din capătul de la deal al satului, așazată chiar pe scursura Stîncilor. De zece ori în drum icoana trupului fără greș al Zamferei trecu pe dinaintea ochilor lui, de zece ori simți pe buzele și pe fața lui arsura buzelor ei. Se oprea atunci pe loc, gata să se întoarcă, dar tot de atîtea ori icoanele copiilor veneau să gonească pe acea a Zamferei, și Andrei relua drumul spre casă cu un pas mai grăbit care, după cea de pe urmă oprire, se schimbă în fugă. Se opri, în sfîrșit, în fața porții deschise a casei lui.

Soarele asfințea tocmai atunci. Deasupra gardului înalt de nuiele, încununat cu o puternică coamă de cătina, se vedea acoperemîntul lung de șîndilă, din care ieșeau două ogeaguri pătrate de cărămidă.

În deschizătura porții, în fundul ogrăzii, apăreau prispa, cerdacul lat din capătul din stînga, cu stîlpii subțiri de lemn, în patru muchii, săpați și împodobîți cu dungii roșii și albastre, părății albi, ușa tindei înnegrită de vreme și cele patru ferești cu cîte patru geamurile.

Tocmai atunci intrau pe poartă caprele lui, în număr de peste șăizăci, minate de un ciobănaș de doisprezece ani. În fundul ogrăzii, din partea dreaptă, se vedea, deasupra cătinei gardului, ridicîndu-se drept în sus, noul gros de fum care ieșea dintr-un foc zdravăn. O simțire de liniște și de alinare Ți cuprinse.

I se păru că se trezește dintr-un vis urît. Dar deodată Ți apăru din nou înaintea ochilor icoana Zamferei și iar simți pe buze mușcătura buzelor ei. Însă năluca pieri tot atît de răpede cum venise, căci acum auzea două glasuri de copii care strigau :

— Tata ! tata !

Din poartă ieșiră copiii lui. Ilenuța era o fetiță de vro șapte ani, cu ochii albaștri, cu fața rumănă și sănătoasă, îmbrăcată cu o cămeșuică de pînză de in cusută cu roșu și cu fotă de lînă al cărui albastru era tăiet de dungii roșii și albe.

Vasilică era un **plod** voinic, de trei ani pe patru, cu ochii căprii, cu obraji ca niște bujori, cu chica galbănă vilvoi, îmbrăcat numai într-o cămeșuică de in.

Andrei își plecă trupul de urieș gios, gios de tot, apucă pe Vasilică cu dreapta, pe Ilenuța cu stînga ; apoi, strîngîndu-i cu putere la piept, se ridică iar și începu să-i sărute în tăcere, cînd pe fetiță, cînd pe băiețel.

— Da' ce stai în poartă, nu-i poți săruta și în ogradă ? zise un glas vesel. Și în poartă apăru o femeie tînără, naltă, cu sînul bogat și mijlocul subțire.

Purta îmbrăcăminte de toate zilele obișnuită pe valea Trotușului de țarancele avute : ștergar de in subțire, cămeșă de in lungă **pană** la glezne, cusută pe umere, pe mîneci și pe piept, fotă de lînă albastră cu dungi roșii, strînsă pe trup de o bată albastră și roșie, și iminei negri. Din ștergar scăpau cîteva șuviți de **păr** castaniu-închis; ochii căprii îi erau mari, blînzi și veseli. Fața Saftei avea trăsături de o frumuseță neobișnuită, dar pielea obrazului era ciupită și stricată de vărsat.

Andrei, încetînd să sărute copiii, se uită la dînsa. Ochii lui întîlniră privirea ei veselă și blîndă : ea îi păru acumă tot atît de frumoasă ca înainte de boala care o sluțise. Pînă la urmă copiii gios, o cuprinse de mijloc și o sărută pe ochi.

— Da' ce-ai pățit ? zise ea după ce îi dădu drumul, mierată atît de această dezmiardare de care de o bucată de vreme era înțărcată, cît și de faptul că avusese parte de ea în fața argaților care căutau de vite în ogradă. Nu cumva cinstit-ai prea mult din pelinul cel roșu al lui cumătru Neculai ? Dar haide de săzi la masă, că borșu-i gata de amar de vreme și mămăliga se răcește.

Andrei era încă la masă dinaintea tîrnațului casei, cu Safta, cu copiii și cu slugile lor, cînd văzu întrînd pe poartă și îndreptîndu-se drept spre el pe un flăcăuș de vro cincisprezece ani, care păzea caprele părintelui Gheorghe.

— Dorim poftă bună, zise el oprindu-se lîngă Andrei și scoțîndu-și pălăria.

— Mulțămim ție, Grigore, răspunse Andrei ; șăzut-ai la masă ?

— Mulțămim, nene Andrei, am șăzut, răspunse Grigore.

— Ce veste poveste de la bătrîni ? întrebă Andrei. întîmplatu-li-s-o ceva de vii la vremea asta ?

— Bună pace, nene Andrei, nu li s-o întîmplat nimica nici părintelui, nici mamei preutese. M-au trimes aici să-ți spun c-o venit la noi moș Stan Făcăoariu și satul, pentru ca să se sfătuiască cu toții, și te așteaptă să vii cît mai răpede.

— Spune-li că vin îndată, zise Andrei al cărui față 'întunecase cînd auzise de venirea socru-său, cu satul,^ la sfa\

Flăcăușul plecă ; iar Andrei, îndată după ce isprăvi mîn-^ carea și își sărută copiii, îl urmă.

Capitolul II

CEVA DESPRE ISTORIA TĂMĂȘĂNILOR

Răzășii din Tămășăni își trăgeau neamul din Tamaș Șo-pîrlă, ai cărui zece nepoți : Nan, Vășian, Filip, Bătei, Irimia, Roșea, Ciuta, Călina și Anisia căpătase de la Ștefan cel Mare, în întăiul an al domniei marelui domn, un uric de întăritură pe ocina lor.

Moșia era mare, avea o întindere de peste patru mii de fălci, însă opt părți dintr-însa erau acoperite cu codru, iar puținul loc de hrană, afară de acel de pe șăsul Trotușului, nu tocmai de soi.

Urmașii locuitorilor care trăiau pe moșie în vremea lui Tamaș și-i dădeau dijma pămînturilor lucrate de ei fusesse izgo-niți după puține generații de urmașii celor zece nepoți ai lui. Aceștia găsisse mai folositor să lucreze puținul loc de hrană singuri, cu ajutorul cîtorva argați, să ție ei vite pe finațe și pe pășuni, să aibă prisăcile lor, folosindu-se astfel de tot rodul pămîntului, în loc să se mulțamească numai cu a zecea parte. Cei mai mulți din acei locuitori plecaseră dealtmintrelea fără greutate, știind că vor găsi cu înlesnire aiurea locuri de hrană mai multe și mai bune.

Cu toate războaiele și cu toate pustuirile, urmașii bătrînilor Nan, Roșea, Filip și Călina se înmulțiseră astfel în cursul vremii, încît acum, la mijlocul veacului XVIII, satul Tămășăni cuprindea peste cincizeci de case. Și o mulțime de neamuri de ale tămășănilor trăiau prin celelalte sate de pe Trotuș și de pe Tazlău, chiar și de pe mai departe.

Urmașii lui Vășian fusese totdeauna puțini la număr și mulți din ei se stinsese fără copii. În întâia jumătate a veacului XVIII, bătrînul întreg era stăpînit de un oareșicare Simion și de soră-sa Nastea. Pe Nastea o luase preutul Gheorghie, un scoborîtor din Nan, iar Simion se călugărise și era nacialnic la schitul Măgurii de deasupra Ocnei. El dăruise nepotului său Andrei, la căsătorie, toată partea lui de moșie ; iar fratele lui Andrei, Vasile, călugărindu-se sub numele de Varsanovie, n-avea nevoie și renunțînd la ceea ce i se venea despre mamă, tot în folosul lui Andrei, acesta se găsea astfel stăpîn pe întregul bătrîn Vășian.

Bătrînul Irimia, iarăși întreg, era în minile unor urmași ai săi care luase, nu se știe pentru ce, numele de Făcăoariu. Trăiau pe acea vreme trei frați Făcăurești : Stan, Dumitru și Vasile, care mai stăpîneau pămînturi în Filip, Călina și mai ales în Roșea. Erau rău văzuți de răzășii cei nevoieși, căci cumpărase, mai ales Stan, multe bucăți de la săraci pe prețuri de nimica și se mai povestea că, la acele cumpărături, Făcăureștii întrebuițase meșteșuguri viclene.

Întreg bătrînul Ciuta și jumătate din Bătei erau în minile preutului Pavăl de la Biserica Precistei din Focșani, de pe soția lui, Măria, cea de pe urmă urmașă a Ciutei, al cărei bunic cumpărase și jumătate din bătrînul Bătei. Cealaltă jumătate din Bătei se stăpînea de un boieriu, sulgeriul Mihalache Strilea, al cărui părinte, banul Constantin, intrase în acel bătrîn cu niște danii meșteșugite — ziceau răzășii —, iar el, sulgeriul, mai făcuse cumpărături, întregind nu numai o jumătate din Bătei, dar punînd mîna și pe cea mai mare parte din Filip, Roșea și Călina, însă mai cu deosebire din Roșea.

O parte din răzășii care își dăruise sau își vînduse părțile Strileștilor rămăsese în casele lor, urmînd să-și lucreze ogoarele și să-și cosască finațele, dar nu în însușirea de stăpîni de moșie ca **pană** atunci, ci în acea de locuitori șazînd pe moșia sulgeriului Mihalache, căruia îi dădeau a zecea parte din tot rodul pămîntului și-i făceau clăci după obiceiul țării.

Urmașii bătrînilor Nan, Irimia, Filip, Roșea și Călina care nu-și vînduse părțile stăpîneau abie a treia parte din acei bătrîni în care se mai vîrîse, pe lîngă sulgeriu, Făcăureștii și părintele Pavăl cu **danii** și cu cumpărături. Mulți din

ei nici nu sădeau în sat, ci se hrăneau slujind pe la stăpîni moșiilor învecinate și pe la răzășii mai bogați din satele Stoienești, Buciumi, Rîpi, Gropi și altele.

Moșia nu mai era în devălmășie : în urma certelor ce se jvise cu sulgeriul Mihalache, în privința cărora vom fi pe deplin luminați în curînd, ea fusese aleasă. Hotărnicii numiți de divan îi măsurase lungimea cu stînjănul și o împărțise în patru hlize sau fășii, în curmezișul lungimii. Se socotise întăi cîți stînjăni se veneau fiecărui bătrîn în fiecare hliză, împărțindu-se hliza în zece. Apoi, pentru bătrînii care nu erau întregi se făcuse cislă, socotîndu-se cît se cuvenea fiecărui răzăș în fiecare hliză, și făcîndu-se parte după spița neamului.

Hotărnicii avuse grijă să despartă partea sulgeriului de acea a răzășilor săraci, punînd lîngă ei, întăi pe părintele Pavel, pe urmă pe Vășian, apoi pe Nan și pe urmă pe Făcăoariu. Dacă într-o hliză era Vășian aproape de răzășii cei mici, în cealaltă venea lîngă ei Făcăoariu sau Nan.

Cu vro opt ani înainte, cînd sulgeriul Mihalache trăsese în partea lui daniile făcute tătine-său de răzășii cei săraci, ceilalți se ridicase cu toții împotriva lui și dăduse jalbă la vodă.

După vechile obiceiuri ale pămîntului, dacă un răzăș voia să-și vîndă partea de moșie, el era silit să întrebe întăi pe ceilalți răzășii de vor ei să o cumpere cu același preț și numai cînd ei arătau că nu sînt mușterii, se putea face vînzarea cătră fețele străine. Dar dacă un răzăș dăruia partea lui în întregime sau în parte, ceilalți răzășii nu puteau să împiedece dania ; iar acel care o primea se făcea răzăș în acel hotar, cu drept să cumpere de la ceilalți și alte părți de razeșie.

Sulgeriul Mihalache, întemeindu-se pe cele trei danii ale tătine-său, se ținea drept răzăș în Tămășani, volnic prin urmare să cumpere de la ceilalți, și nu avea nici o grijă de răscumpărare.

Dar răzășii, în ziua judecării, susținură că daniile banului Constantin nu erau danii, ci cumpărături meșteșugite, că prin urmare fiul său nu era răzăș și cumpărăturile lui fără temeii.

După mai multe trăgăniri și cercetări la fața locului, făcute de fețe atît boierești cît și bisericesti, Constantin Ra-

coviță, în urma anaforei divanului, hotărî ca sulgeriul Mi-halache să-și păstreze danile atît acele dăruite de tătine-său, cît și acele dăruite lui, dar să înapoieze răzășilor cumpărăturile, luîndu-și de la ei banii înapoi. Sulgeriul, neavînd ce face, primi de la obștie banii cumpărăturilor făcute de el și înapoie pămînturile. Se hotărî să se ridice cu totul de pe moșie, vînzînd și danile, cînd auzi că în sat s-o iscat o dihonie grozavă, că sînt certe, bătăi și chiar capete sparte.

Sfada izvorîse din pricina împărțirii pămînturilor răscumpărate. Acei care le vînduse boieriului voiau să le ieie ei înapoi ; răzășii săraci asămenea voiau să le împartă între dînșn. Dar banii răscumpărării fusese închipuiți de Făcăurești, de Andrei, de preutul Pavel și de cîțiva frunțași dintre ceilalți. Andrei și cu preutul Gheorghe nu se puneau de pricină ca locurile răscumpărate să se înapoieze acelora care le vînduse boieriului, avînd ei a înapoi banii treptat, în mai multe vadele. Dar Stan Făcăoariu și ai săi erau hotărîți să păstreze pentru ei întreaga parte pentru care dăduse banii.

Răzășii cei săraci și mai ales cei care vînduse sulgeriului părțile lor erau atît de aprinși asupra Făcăureștilor, încît vorbeau de moarte de om și, în cea dintâi duminică, goniră pe Stan Făcăoariu cu pietre, de la crișmă și pană la casa lui. Gîlceava era la culme și preutul Gheorghe, negăsind alt mijloc ca să facă pace, sfătui obștia să meargă la sulgeriu și să-1 roage să-și ieie locurile înapoi întorcîndu-li banii. Răzășii, yăzînd că n-aveau alt chip ca să puie capăt dihoniei, urmară sfatul preutului, iar sulgeriul, foarte bucuros de această lovitură neașteptată a soartei, se grăbi să întoarcă banii, mai făcîndu-li și o cinste frumoasă. Se întocmi un zapis nou, lămurind toată împrejurarea, iscălit de toți răzășii, în cap cu Stan Făcăoariu. Și sulgeriul, în loc să se ridice cu totul de pe Tămășani, se apucă îndată să-și facă curte pe marginea tăpșanului, rateș șîndilit la șleah și moară cu două pietre pe Pietrosul cel Mare. Însă pacea între boier și răzășii nu ținu mult. El urmă să cumpere și să primească danii de la cei săraci și apară tare locurile lui, nesuferind ca ele să fie călcate de vitele altora. Pe atunci nu era obor; cînd sulgeriul prindea o vită pe pămîntul lui, globea pe stăpînul ei greu de tot, după placul lui. Răzășii, năcăjiți astfel în fiecare zi, plecau urechea la sfaturile Făcăureștilor și, la fiecare

schimbare de domnie, pîrau pe sulgeriu. Era zdruncin și cheltuială mare pentru ei, mai mică pentru sulgeriu care avea casă și neamuri în Ieși. Și, la urmă, toți răzășii erau dați ramași, căci sulgeriul, cu zapisul făcut după întăia judecată, îi făcea de rușine înaintea divanului.

Apoi toți acei care, după ce-și vînduse părțile, rămăsese în sat ca locuitori hrînindu-se pe moșia lui Strilea erau mulțămîți de stăpînul lor, căci sulgeriul nu-i împila deloc. El se purta față de ei nu numai cu omenie, dar chiar cu dărnicie și-i apară totdeauna împotriva samavolnicilor slujbașilor isprăvniciești. Strilea avea astfel acuma în sat o putere pe care se putea bizui la orice împrejurare.

De la o bucată de vreme domnea pacea : nici sulgeriul, nici răzășii cei săraci nu se mai gîndeau la judecată.

Preutul Gheorghe, ca preut și ca om de liniște, numai silit se amestecase în judecări. Ele nu-i plăceau nici lui Andrei ; dar, vrînd-nevrînd, era tîrît într-însele, căci nevasta lui, Safta, era fiica lui Stan Făcăoariu, tocmai a celui mai înverșunat din potrivnicii sulgeriului. Îi venea greu să spuie socru-
lui ba ; făcuse și el toate drumurile la Ieși, mai plătind la cislă partea ce i se cuvenea din cheltuielile judecării.

ft Schimbarea domniei la începutul primăverii anului 1764
ff\ veni să aprindă din nou făclia dihoniei, stîrnînd duhul de
i\ gîlceava și patima de judecări de care erau stăpîniți Făcăureștii. Tustrei frații umblau de atunci din om în om, îndrumînd pe răzășii să nu se lese, să facă o nouă opinteală pentru redobîndirea pămînturilor strămoșești rîpite lor de Strilea.

De atunci îi vedeai numai bătînd drumurile, ațînînd calea răzășilor pentru a li bate capul cu începerea judecării și cu feli de feli de povești despre iubirea de dreptate a noului domn, Grigore Alexandru Ghica.

Răzășii ar fi avut temeuri să se ferească de sfaturile și de îndemnurile Făcăureștilor, de la mîna cărora pătimizea destul în trecut ; dar nădejdea să-și ieie moșia înapoi făcea pe mulți din ei să soarbă cu lăcomie din sfaturile lor și să se arate plecați cătră ele. În zadar li spunea părintele Gheorghe să bage de samă să nu se arunce cu ușurință în cheuieli și să se gîndească înainte de a se strica cu boieriul, căci pană atunci, din atîtea judecări, cu nici un folos nu se alesese, ci numai cu pagubă. Ademenirile Făcăureștilor însă, făcînd să se ogîndească înaintea ochilor răzășilor icoane plăcute în-

chipuirii lor, aveau mai multă trecere decît sfaturile înțelepte ale preutului totuși pană atunci satul, dacā fierbea, nu luase nici o hotărîre.

Capitolul III

SFATUL SATULUI

Casa părintelui Gheorghe era așazată pe coastă, într-o livadă mare și frumoasă, plină de nuci urieși și de tot soiul de pomi, împrejmuită cu un gard voinic, cu coamă înaltă de cătina.

Se făcuse acuma noapte și luna începuse să se ridice. Cînd Andrei intră pe poarta ogrăzii părintești găsi aproape tot satul strîns împrejurul nukului celui mare care se afla în fața tîrnațului. Se scosese din casă toate lavițele, scaunele și scăunașele părintelui ; dar afară de un bătrîn sau doi, toată lumea era în picioare, iar în mijlocul ei se vedea părintele Gheorghe și cu cei trei Făcăurești care vorbeau cu un om ce purta haină țărănească, înalt, uscăcios, cu barba sură tăietă scurt și cu lungi plete aproape cu desăvîrșire albe.

Andrei îl recunoscuse îndată : era moș Ioniță Cimpoieș, un răzăș din Filipești.

La o parte, vorbind cu preuteasa, se vedea călugărul Varșanovie, fiul mai mare al părintelui Gheorghe.

Cum văzu pe Andrei, Stan Făcăoariu strigă :

— Iaca și ginerele ! Nu mai lipsesc decît acei care și-au vîndut sufletele boierului. Ia ascultați, oameni buni, povestea care are să v-o spuie moș Ioniță.

— Părinte Gheorghe, Stane și oameni buni ! începui atunci omul cel străin. Știți că satul nostru se judecă de ani cu banul Ștefănică Strilea de la Bogdănești, vărul sulgeriului Mihalache, pentru niște danii meșteșugite din hotarul nostru, dobîndite încă de vornicul Matei, tatăl banului. De douăzeci de ani ne judecăm Ia fiecare schimbare de domnie, și pană acum banul, ca hîrtille ce le are, ne-o dat veșnic ramași ; și, noi, cu aceste judecări, am cheltuit un amar de bani. Cînd s-o schimbat domnia acuma, numai vărul meu, preutul Vasile, și cu un cumătru al lui s-au găsit care să sfătuiască sa-

tul să deie din nou jalbă la domnie spre a porni judecată ; dar oamenii, sătui și sărăciți de judecări, n-au vrut să-i asculte : unii li-au hotărît chiar că-i vor lua la bătaie de vor mai pomeni de judecată. Dar de Paști o venit în sat, să-și vadă părinții, nepotu-meu Costache, care-i seimean hătmanesc, și o spus tuturor că domnul cel nou ține cu oamenii și nu cu boierimea, povestind cum era față la divan, cînd vodă o întors unor oameni un hotar, cotropit de un boier megieș cu hîrtii meșteșugite încă de pe vremea bunicilor lor... cum, în alt rînd, o pus de o întins pe un fecior de boier gios, la scara curții domnești, și l-o bătut la falangă, fiindcă își făcuse rîs de fata unui preut — și altele de asemenea. Și atunci începînd iar popa Vasile și cu cumătru-său să umble printre oameni cu îndemnuri ca să pornească din nou judecată pentru pămîntul cotropit de Strilești, s-o lăsat satul ademenit și ne-o trimes, pe mine și pe preutul Vasile, la Ieși unde am dat jalbă domniei. Miercuri o fost sorocul de judecată și nu numai că vodă ni-o făcut dreptate deplină, hotărînd că danii sînt făcute cu meșteșug și ca banul să ne întoarcă îndată pămînturile, dar o mai poroncit ca el, drept despăgubire că s-o folosit atîta vreme pe nedrept de acele pămînturi, cum și pentru cheltuielile făcute, să mai deie satului pe deasupra încă aceeași întindere de pămînt din hotarul lui. Cît am stat la Ieși, am mai văzut alte două judecări în care au fost dați ramași niște boieri hrăpitori de hotare și am văzut cu ochii mei cum pe ispravnicul de Hrlău l-o bătut la tălpi fiindcă mîncase niște bani domnești. Acuma, la întoarcere, abătîndu-mă pe la vărul Stan, i-am spus cele la care am fost martur și el m-o rugat să le povestesc și satului vostru adunat. Și acuma mai adaog un sfat de la mine. Oameni buni, mulți sînt domni cei răi, puțini sînt cei drepti ! Grăbiți-vă de vă folosiți de ființa în scaun a unui domn drept și iubitor de popor pentru a vă cîștiga dreptatea cum ne-am cîștigat-o și noi.

— Auzit-ați, oameni buni ? strigă Stan Făcăoariu îndată ce Cimpoieș își isprăvi cuvîntarea. Mai avut-ați parte de domn atît de drept ? N-ați greși voi cătră copiii voștri dacā nu v-ați grăbi să dobîndiți și voi de la el dreptate și să scoateți și să azvîrliți departe cuiul boieresc bătut în păretele vostru ? Ce mai așteptați ? Să vă icie Mihalache Strilea și cîtă moșie v-o mai rămas ?

— Să nu mai aşteptăm, strigară mai multe glasuri, dintre care cel mai hotărît era al ungureanului Vlad Catana. Să facem chiar acuma jalbă la domnie şi mîni s-o trimetem la Ieşi !

— Aşa, aşa, strigară ceilalţi, să pornim îndată judecata. Nenea Stan şi părintele să jlece chiar mîni la Ieşi. Să punem în astă-sară mîna de la mîna pentru a închipui bani de drum.

Şi deodată se auzi un glas piţigăiet care se ridică deasupra tuturor celorlalte şi care striga :

— De acuma o sosit ceasul dreptăţii. De acuma capătă sărăcimea dreptate ! Nenea Stan îmi întoarce pămînturile pe care mi le-o luat cu nimica !

Şi din mulţimea în care se furişase nebăgat în samă, ieşi un ţaran de stat mijlociu, slab la trup, îmbrăcat în zdrenţe, lăptos, cu o faţă de tei, cu opinci rupte în picioare, cu o căciulă desfundată pe pletele sure, cu o faţă lungăreaţă şi trasă, acoperită de o barbă scurtă şi rară, cu ochii mici, suri şi împodobită cu un nas mare, al cărui vîrf roşu vorbea de dese convorbiri cu ulcica de vin şi de horilcă.

— Radu Irofti ! strigară mai mulţi săteni recunoscîndu-l. Dar de unde ieşit-ai ?

Stan Făcăoariu, un bărbat de statură înaltă, de făptură puternică, cu o faţă rotundă şi rumănă, acoperită de o barbă căruntă, îngălbenise la auzul aceluia glas piţigăiet şi la vederea sîrbedei fiinţi din care ieşea. Temeiuri puternice făceau ca răsărirea neaşteptată a acestei arătări să-i fie cu desăvîrşire neplăcută, mai ales în acel ceas.

Radu Irofti era fiul unui scoborîtor din Roşea, căsătorit cu o urmaşă a Călinei şi care astfel stăpînea o întindere bună de moşie, cu fînături de frunte şi cu vie renumită. Bătrînul Irofti era om de treabă, gospodar harnic şi strîngător ; gospodăria lui era una din cele mai îmbielşugate din sat. Dar Radu se arătase încă din cea mai fragedă tineretă un stricat : leneş, beţiv şi muieratec. Deoarece pămînturile cele mai bune ale lui Irofti şi ale soţiei sale se mărgineau cu acele ale lui Stan Făcăoariu, acesta pusese de mult ochii pe ele şi plănuse să se folosească de ticăloşia lui Radu pentru a şi le însuşi. Ştiind pe Irofti de om aspru şi neîndurat, el înlesnea adesa pe Radu cu gologani şi-l puneă astfel în stare s-o ducă într-o bejie şi într-un desimi ; iar pe de altă parte se grăbea să aducă la cunoştinţa tatălui toate necuviin-

tile fiului, mai împodobindu-le cu amărunte închipuite, şi astfel se înveninau necontenit legăturile dintre părinte şi fiu-

Mama lui Radu murind, şi acesta, ca singur copil, moşténind partea ei de moşie, Stan puse neamuri şi prieteni să împrumute pe moştenitor cu sume mai însemnate ; iar după un an, dus de el într-o beţie, Radu vindea unui răzăş, care nu era decît un om de paie al lui Stan, tot pămîntul din Călina ce-l moşténise de la mă-sa. Cei cîtiva lei ramaşi după plata datoriilor fură cheltuiţi într-un nou chef de cîteva luni, la sfîrşitul căruia nişte răzăşi care se întorceau de la Rădiana îl găsiră într-un şanţ, mort beat, cu capul spart, cu hainele pe el rupte bucăţi şi fără o leţcaie în pungă. Oamenii îl ridicară din şanţ şi, punîndu-l în căruţa, îl duseră la tată-său. Acesta îl primi în casă, îl îngriji şi-i cumpără haine nouă ; dar îndată ce îl văzu în picioare, îi dădu un leu, o traistă plină de merinde şi un rînd de schimburi, apoi îi duse pe poartă afară şi, rostind un blăstăm îngrozitor, îi hotărî că de va mai călca în bătătura părintească, îl va ucide ca pe un cîne.

Trecuse de atunci zece ani, în cursul cărora nu se mai auzise nimica despre Radu Irofti. Bătrînul Irofti, asupra minţii căruia Făcăoariu se făcuse din ce în ce mai stăpîn, murise ; dar înainte de sfîrşit vînduse lui Stan gospodăria lui ; iar cu limbă de moarte hotărîse comîndul, grijile şi pomenirile ce trebuiau făcute pentru mîntuirea sufletului sau şi a căror cheltuială acoperea întocmai preţul cu care îşi vînduse averea. Era firesc ca sosirea, la sfatul satului din acea sară, a aceluia pe care îl credea jnort de mult la colţul vronului gard să fi făcut pe Stan Făcăoariu să îngălbenească. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît în postul mare murise o soră a mamei lui Radu, care lăsase şi ea nişte bucăţi de pămînt în Călina, ai căror moştenitori erau el şi o vară primară a lui, fiică a altei surori a bătrînei. Stan se grăbise să cumpere moştenirea de la acea femeie dîndu-i — deoarece era încredinţat că Radu Irofti nu mai trăieşte — un preţ mic pentru moştenirea întregă, dar ridicat pentru jumătate de mtr-însa. Şi acuma bejănarul întoreîndu-se, Stan avea să-i întoarcă jumătate din cumpăratură sau s-o cumpere pentru a doua oară de la el. Dar Stan Făcăoariu era un om deprins să judece o stare de lucruri de la întăia privire şi să ieie ră-

pede o hotărîre. Fără a lăsa lui Irofti vreme să-și urmeze cu-vîntarea, el se grăbi să-i răspundă :

— Sînt gata să-ți întorc pămîntul îndată ce mi-i întoarce banii pe care, cum știe tot satul, i-am cheltuit pentru comîndul tătine-tău și a grijilor pentru liniștea sufletului său. Și-oi primi numai capetele, fără dobîndă.

— Dar depinde să ieu acei bani, cînd m-ai lăsat fără pămînt cu care să-i agonisesc ? strigă Radu.

— îți las pămînturile toate, cu via, cu livada, cu toată roadă lor din vara asta, și te-oi aștepta pentru plata banilor pană în ziua de Sfinții împărați a anului care vine, răspunse Stan cu un zîmbet.

— înfătoșarea lui Radu zicea destul de lămurit că nu era „l. \, ° P” . Jdie ca el să poată plăti vrodată banii datorîți Facaoariului. Pierdea într-adevăr venitul pămîntului și a viei pe un an întreg, dar această jertfă era de neapărată trebuință pentru a risipi îndoielile stîrnite în inimile răzășilor celor săraci de cuvintele și de sosirea neașteptată a lui Irofti.

— Ce ziceți, oameni buni, urmă Stan, vorbit-am bine și ca om drept ?

— Bine ! strigă mulțimea, să trăiască nenea Stan !

Radu Irofti rămînea mut.

— Ești mulțămînt, îl întrebă Stan, mai vrei ceva de la mine ?

— Mă întreb, răspunse bejănarul, ce înșelăciune stă ascunsă în vorbele tale.

^ Dar, la aceste cuvinte, fiii, neamurile și toți acei care stăteau în atîrnarea Facaoariului săriră asupra lui Radu, ocărîndu-1, suduindu-1 și amenințîndu-1, fiindcă la binele ce i se făcea, el răspundea cu bănuială și cu batjocură. Poate chiar că Irofti n-ar fi scăpat nevătămat din minile lor, dacă nu-i liniștea părintele Gheorghe și nu trăgea pe bejănar deoparte, jîndu-1 în sama călugărului Varsanovie care îl duse în casă. înainte însă ca să dispară în tindă, Stan Făcăoariu îi mai strigă :

Să vii mîni dimineață să-ți dau cheile lăcăților de la casă și de la căsoaia din vie. Marturi să-mi fie toți cei de fajă ca-ți dau înapoi și casă și vie și că te aștept pentru bani pană în ziua de Sfinții împărați a anului care vine.

Adunarea liniștindu-se apoi, se hotărî într-un glas reîn-ceperea judecării și trimeterea la Ieși a părintelui Gheorghe

și a lui Stan Făcăoariu. Dar cînd se făcu socoteala banilor trebuitori pentru cheltuielile judecării și se întocmi cîsla după care trebuia să deie fiecare, cei mai mulți arătară că nu au bani și rugară pe părintele Gheorghe și pe Făcăoariu să-i închipuie, făgăduind că-i vor înapoi cu dobînda la toamnă. Dar atît preutul cît și Stan, care mai împrumutase satul cu bani pentru judecată și-i scosese pe urmă cu multa greutate, și încă nu pe deplin, propuseră atunci ca pornirea judecării să fie amînată pe toamnă, după culesul viilor, cînd lumea este mai înlesnită de bani. Și sfatul se sparse în urma lăurii acestei hotărîri.

Capitolul IV

CEI DOI FRAȚI

Andrei părăsi ograda părintelui odată cu frate-său Varsanovie care se întorcea chiar în acea noapte la Bogdana de-a dreptul prin codru, voind să fie la mănăstire pentru utrenie. Andrei, care nu-1 văzuse de mult, se hotărîse să-1 însoțească **pană** la Lacul Dracului, unde drumul spre Bogdana părăsește zarea Tămășănilor, scoborîndu-se în Pietrosul cel Mic.

Călugărul era și mai înalt și mai spătos încă decît Andrei, cu care samana mult la față, barba și părul fiindu-i însă mai închise. Puterea lui era cumplită. La vrîsta de ^optsprezece ani ucisese un urs care se înfruptase la oile tătine-său cu ceea ce numea el „un par” de stejar, adică trunchiul unui stejar tînăr, pe care îl mînuia cu o singură mîna și cu cea mai mare ușurință, dar pe care alt om nici nu l-ar fi putut ridica cu amîndouă.

Acest urieș era însă blînd ca un miel și rușinos ca o fata mare. El era cu un an mai în vrîstă decît Andrei, pe care părintele Gheorghe voise să-1 facă preut și-1 învățase ^carte. Preuția nefiind pe placul lui Andrei, iar tatăl **jsău** stăruind în hotărîrea lui, tînărul, cînd fu trimes la **Focșani** pentru a învăța tipicul la un protopop prieten al părintelui Gheorghe, luă la Urechești drumul spre Ieși și se duse întins la un văr al mîni-sa, ceauș într-unui din steagurile de seimeni ai agici. Ceaușul, văzînd această frumuseță de flăcău, se grăbi să-1

bage în steagul lui, unde Andrei sluji trei ani și în care ar fi putut să înainteze bine dacă firea lui cinstită s-ar fi putut împacă cu jafurile și cu împilările la care seimenii erau nu numai unelte oarbe, dar adesa și părtași. Primind de acasă o scrisoare în careți se făcea cunoscută logodna frăține-său cu Safta, fata Făcăoarului, și iertarea părinților pentru ne-supunerea lui la voința Jor, el se grăbi să și puie om în loc și să se întorcă la Tămășani.

Nunta lui Vasile avea să se facă peste două luni, după strîngerea bucatelor de pe cîmp și a culesului viilor. Dar pe la Ziua crucii se auzi deodată că logodna s-o stricat și că Vasile se călugărește sub numele de Varsanovie la mănăstirea Bogdana, întîmplare care, firește, dădu gurilor rale prilej bogat de vorbă. Aceste vorbe încetară după cîteva săptămîni pentru a reîncepe din nou de sărbătorile Crăciunului, cînd se auzi că Andrei Nan se însoară cu Safta Făcăoariu îndată după Bobotează.

Varsanovie, după călugărie, nu mai dădu pe la Tămășani vreme de mai bine de patru ani ; învățase carte în acest timp, se făcuse întăi ierodiacon, apoi în curînd ieromonah. Nu numai întreaga mănăstire, dar toată lumea care îl cunoștea lăuda curățania neprihănită a vieții lui, evlavia și bunătatea de inimă de care dădea dovezi în toate zilele. Părinții lui veneau adesa să-1 vadă ; după vro doi ani începu să meargă la mănăstire și Andrei, dintăi singur, pe urmă cu Safta și cu Ilenuța ; dar Varsanovie nu mai **calcă** prin Tămășani decît în urma nașterii nepoțelului său, care primi numele de Vasile și al cărui naș fu călugărul. De atunci venea aproape în fiecare lună la tată-său unde mînea, dar trecea mai totdeauna și pe la casa frăține-său, unde sădea cîteodată la masă.

— După ce ieșise din ograda părintelui lor, frații apucase prin vii, spre zarea dealului, urmînd drumul strimt care șerpuia prin ele. Mergînd, ei vorbeau de întoarcerea neașteptată a lui Radu Irofti și amîndoi lăudau fapta lui Stan Făcăoariu, pentru care mai cu samă călugărul își arata bucuria.

— Totdeauna m-am temut să nu deie vro nenorocire asupra lui nenea Stan pentru acea cumpărătură, zicea el, căci, de ! o cumpărat ieftin de tot, folosindu-se pentru aceasta de dihonie dintre tată și fiu. Eram îngrijit să nu fi fost vrun blăstăm asupra acelu pămînt.

— Visez eu oare, zise Andrei, sau auzit-am mai de mult, cînd eram copil, că este un blăstăm asupra unuia din bătrîinii noștri ?

— Ba nu visezi defel, răspunse călugărul ; este un blăstăm asupra pămîntului din Roșea. Din pricina acestui blăstăm, urmașii lui Roșea sînt cei mai săraci dintre răzășii noștri : gîlceville dintre ei sînt nesfîrșite. În acel bătrîn s-au vîrît doară mai mult decît în celelalte cu cumpărături și sulgeriul Mihalache și nenea Stan. Nu știi că certele din acel neam nu mai încetează, că tatăl nu vorbește cu fiul, că frațele urăște pe soră, și că toate aceste dihonii se nasc din certe pentru pămînt ?

— Da, zise Andrei, așa este cum zici ; dar eu n-am auzit niciodată din ce s-o născut acest blăstăm.

— Eu știu, răspunse Varsanovie ; mi-o spus și tata și moșu Sima de la Măgura-Ocnei.

— Spune-mi și mie.

— Bucuros. Cică în vremea de demult strămoșii noștri, bătrîinii satului, urmașii lui Tamaș Șopîrlă, nu lucrau ei singuri pămîntul : pe partea din sat a fiecăruia din ei erau oameni, țărani așazați acolo din veci, care aveau casele lor și stăpîneau notarul satului ; iar bătrîinii, strămoșii noștri, erau un fel de mai-mari peste ei, de boieri care luau dijmă de la acei țărani, stăpîneau crișme și vaduri de mori, și cite un pămînt, două, pe care îl lucrau cu brațele țaranilor datori să li facă cîte o clacă sau două pe an. De la o vreme însă, prăsindu-se unii din bătrîinii mai tare decît jdții, s-o întîmplat ca aceștia să aibă pe partea de sat a fiecăruia numai cîte un țăran de la care să ieie dijmă, care să-i facă clacă și să macine la moara lui. Țăranul care lua nouă părți din roadă pămîntului era mai bogat decît stăpînul căruia îi dădea numai o parte. Au început, prin urmare, acei stăpîni să facă ce puteau pentru a scapă de țărani lor ; unii le căutau pricină și-i goneau, alții îi îndepărtau cu binișorul, găsindu-li loc pe alte moșii, căci loc era mult, și oameni puțini. Fiecare stăpîn era bucuros să primească în satul lui oameni care să-i deie dijmă, să-i facă clacă, să macine la moara și să beie la crișma lui. Spre a aduna oameni cît mai mulți în satele lor, ei scuteau pe orice nou-venit de dijmă și de clacă pe ani îndelungați, uneori pe toată viața. Astfel sînd

lucrurile, cel mai mulți se mutau fără împotrivire, de bună-voia lor.

Dar erau unii din țărani care, deprinși cu locul în care copilărise, nu voiau să se mute, mai ales când aveau pe din-sul casă bună, cu livadă întemeietă și cu vie rodnică.

Tata mi-o povestit că o auzit de la bunică-sa că, în vremea bunicului ei, trăia un urmaș al lui Roșea, anume Sandu, care avea pe partea lui de sat numai un țăran, numit Constantin Axinte, gospodar bun, cuprins și care stăpînea via cea minunată din dreptul jîtăriei de la deal a satului, cea cumpărată acum cîțiva ani de socru-tău de la Neculai Agachi. Constantin Axinte mai avea și o fată frumoasă ca ziua, care iubea la nebunie pe fiul unui răzăș mai scăpătat din Bătei. Fata era dragă flăcăului care, cu mare greu, izbutise să facă pe părinții lui s-o primească să le fie noră. Bătrînii se bucurau că fiul lor va pune mîna pe gospodăria lui Constantin Axinte. Că băietul avea să facă clacă și să deie dijmă nu li pasa, căci fiind săraci erau deprinși cu nevoile. Dar Sandu, pe lîngă că singurul țăran pe partea lui de sat era Constantin, mai jivea și o fată, nu prea frumoasă, pe care jiu putea s-o mărite, neavînd cu ce s-o înzăstreze, căci în bătătura lui nu se vedea nici o vită. Cînd auzi de însurătoarea fiului răzășului scăpătat din Bătei cu fata țăranului lui, pricepînd îndată că părinții băietului au primit această căsătorie numai din pricina casei bune, a livezii celei întemeiete și a viei celei rodnice, și-o zis că, dacă ar goni din sat pe Constantin Axinte, a lui, a Sandului, are să rămîie și casa, și Jiyada, și via, pe care le poate da el de zăstre fetei lui, căsătorind-o pe dînsa cu flăcăul din Bătei. Zis și făcut. Sub cuvînt că țăranul s-o purtat obraznic cu el, îi trage, agiutat de neamuri, o bătaie soră cu moartea; apoi, tot cu agiutorul neamurilor, vine într-o dimineață la dînsul în bătătură, jî încarcă toată gospodăria în cele două cară ce le avea românul; îi pune cu de-a sila, pe el și pe fata lui, peste lucruri și-i duce peste hotarul satului, pe acel al Negoiștilor. Flăcăul din Bătei s-o căsătorit în curînd cu fata lui Sandu; și biata fiică a lui Constantin Axinte, rămasă împovorată, a înnebunit de durere. Bietul om o venii într-o zi la biserica din Tămășăni, tocmai cînd ieșea lumea de la liturghie, și acolo o blastamat pe Sandu și pe tot neamul lui, cerînd lui Dumnezeu să nu îngăduie ca pămîntul ce i

s-o rîpit să fie de folos și spre sporire nici lui, nici urmașilor lui și să facă ca pe veci, **pană** la stingerea acelu neam, acel pămînt să fie sămînță de ceartă, de ură neîmpacată între rudele cele mai apropiete și de pagubă pentru ei. Răzășii l-au gonit cu pietre, dar de atunci mers-au întreg neamul lui Sandu Roșea spre scădere. Și tata o mai auzit de la bătrîni că casa la Axinte, livada și via lui au trecut de atunci de la o mîna la alta; și oricine le-o stăpînit o avut ceartă cu neamurile și pagubă de tot feliu, iar paguba și cearta încetau pentru ei îndată ce acele pămînturi treceau în alte mîni.

— Iaca că sulgeriul nu se teme de blăstăm și treburile **pană** acum nu-i merg rău, zise Andrei.

Frații ajunsese tocmai atunci la Lacul Dracului, în fața cărării care ducea devala în pîrâu și de acolo la Bogdana. Amîndoi se opriră și Andrei întinse dreapta spre a-și lua rămas bun de la Varsanovie, dar acesta ramase nemișcat, cu ochii în jos, fără a lua mîna întinsă.

•— Ce stai pe gînduri? întrebă Andrei mierat.

— Gîndesc, răspunse călugărul ridicînd încet ochii de la pămînt și uitîndu-se în ochii frățîne-său, că mă văd silit să-ți spun lucruri ce cu scîrbă le rostesc și pe care tu le vei auzi fără plăcere.

— Ce lucruri? întrebă Andrei, deși gîcea că are să fie vorba de dragostea lui pentru Zamfira.

— Frate Andrei, zise Varsanovie cu glasul lui cel blînd, dar cu hotărîre, tu știi cît îmi era Safta de dragă și știi ce jertfa mare am făcut cînd, încredințîndu-rnă ca nu eu, ci *xu* ești stăpîn pe inima ei, am dezlegat-o de făgăduința ce mi-o dăduse să-mi fie soție, și, călugărindu-mă, _ți-am lasat-o ție. Singura alinare la durerea cumplită pricinuită de această jertfă o fost gîndul că printr-însa am închizeșluit fericirea voastră, a amîndurora. Opt ani de zile avut-am temeii să nu mă căiesc de ceea ce făcusem: căsnicia voastră o fost **pană** în săptămînile din urmă podoaba satului nostru. Frumuseța cea nîndră a Saftai o fost ștearsă acum trei ani de boala de care o zăcut, dar tu ai urmat să' fii pentru ea același soț iubitor ca mai-nainte, cînd cea frumuseța era în floare. Eram mîndru de fericirea întemeietă acum opt ani prin jertfrea viitorului meu în lume.

Amară mi-o fost jalea cînd am aflat, cînd m-am încredințat chiar, că cea fericire este nimicită, că dragostea ta

DESPRE STRILEȘTI ÎNDEOBȘTE ȘI DESPRE
SULGERIUL MIHALACHE ÎNDEOSEBI

s-o depărtat de Safta, spre a se revarsă asupra unei ființi nevrednice, asupra țitoarei cu simbrie a sulgeriului Mihalache. Se vede, urmă călugărul cu un glas ce se făcuse mai aspru, că ai uitat și jurământul făcut în fața altarului și acel eș mi l-ai făcut mie acum opt ani, când m-am hotărît să ț-i-o las ție, că te vei purta cu ea astfel încît nu voi avea niciodată urnei să mă căiesc de jertfa mea ?

Călugărul tăcu, iar Andrei care îl ascultase cu capul plecat îl ridică atunci și, uitîndu-se la rîndul lui în ochii frăține-său, răspunse cu glas hotărît :

— Da, frate, este adevărat că, împins de patimă și de pofta necurate, uitasem acel jurământ. Da, vreme de două luni uitat-am pe Safta, gîndul și pofta mele au fost sub robia unei femei fără de rușine, patima îmi robise mințile, eram nebun. Dar acea nebunie o încetat...

— De cînd, întrebă cu bănuială Varsanovie.

^ — De astăzi, răspunse Andrei ; și văzînd un zîmbet de neîncredere pe buzele călugărului, el urmă :

— Astăzi ea o cutezat să-mi ceară să mă lepăd de Safta, mi-o cerut ș-o ieu de soție și să merg cu dînsa să m-așaz la Ieși luînd și copiii cu mine. Cu o clipă înainte ca ea să rotească acea cerere, eram nebun de ea ; dacă mi-ar fi cerut să fac moarte de om, poate, ierte-mă Dumnezeu, aș fi făcut-o pentru a-i împlini dorința. Dar cînd mi-o cerut să lepăd pe Safta, s-o ieu de soție, pe ea, ibovnica boierului, să-i dau pe Ilenuța și pe Vasilică ca ea să-i crească, atunci s-o risipit nălucirea în care trăiam de opt săptămîni. Am priceput ce nebun și ce păcătos am fost, i-am răs pins cererea cu greutate și cu hotărîre și am fugit acasă. În drum m-o mai urmărit pofta după frumuseța ei, încercîndu-se să mă întoarcă înapoi, dar icoanele Saftei și ale copiilor m-au tras spre casă și, cînd am intrat în ogradă, cînd i-am văzut și i-am luat în brațe, am simțit că moarte pe vecie sînt și patima și pofta necurate. Crede-mă, frate, căci încă n-ai auzit minciună din gura mea.

Andrei vorbea cu căldură, adevărul se oglindea în ochii lui, orice bănuială pieri din ochii călugărului, care îi întinse mîna.

— Te cred, frate, zise el strîngînd cu putere acea ce Andrei o pusese într-a lui. Te cred și am încredere în tine. Ai avut un vis rău și acel vis, slava Domnului, o trecut.

Strileștii erau așazați în țară de vro sută douăzeci de ani. Ei venise din Țarigrad unde se numărau printre neamurile cele mai de samă ale Fanarului, dar își trăgeau obîrșia tocmai din Spania. Povesteau că strămoșul lor venise la curtea bizantină în veacul XIII, în fruntea unei cete de lefegii catalani. Căsătorindu-se cu o fată de neam împărătesc, se așazase la Țarigrad, botezînd și crescînd pe fiii lui în legea răsăriteană. Numele acelu capitan spaniol ar fi fost Miguel de las Estrellas, dar fusese schimbat de greci în Lastrilas. Armele lor purtau trei stele de aur, așazate în chip de triunghi pe cîmp roșu.

În Moldova venise cu Dumitrașco Cantacuzino, în întăia lui domnie, doi frați Lastrilas, ale căror nume fusese scur tat de moldovenii meșteri la schimonosirea numelor în ^Strilea. Cei doi frați, fiind rude cu domnul, capatară îndată slujbe bănoase, apoi se căsătoriră cu fete bogate și de neam. Ei luară o parte în samnată în toate țesăturile de intrigi care alcătuiesc istoria țărilor noastre în a doua jumătate a veacului XVII și la începutul celui următor. Fiind mai ^ageri la minte, mai meșteri în toate viclesugurile decît boierii români, ajunseră răpede la slujbele cele mai înalte și făcură stări mari, stîrnind astfel asupra lor învidia și ura boierilor pămînteni. Și aceștia porniră în deosebite rînduri împotriva lor prigoni niri cumplite : intrigi, conspirații și chiar răscoale cu arma. Strileștii fură adeseori închiși, căz niți, ștorși de bani ^de cătră domnul de pe vreme ; în multe rînduri fură siliți să-și caute mîntuirea în fuga peste hotar, dar, **la** ^urmă, ei știau să împace pe domn, să recapete ou ^dobîndă banii luați și sa ajungă la slujbe mai înalte, vază mai mare decît înainte.

Urmașii lor se făcuse cu totul români, erau priviți de boierii pămînteni ca frați și vorbeau mult mai bine românește decît grecește. Erau împărțiți acuma, la al patrulea neam, în mai multe neamuri aproape toate bogate. Mihalache Strilea însă era sărac cu desăvîrșire.

Tatăl său, banul Constantin, lăsase o avere destul de frumoasă și numai doi băieți : Mihalache și Lascarache.

Cel mai mic, Lascarache, fusese din capul locului cumpătat și strîngăior. Se căsătorii devreme cu fiica, nu prea frumoasă, dar bogată, a vornicului Neculai Mogîldea. Supus și plecat cătră mai-marii lui, **înainta** răpede pe treptele boieriei și privea acuma cum din zi în zi îi creștea starea.

Cel mai mare, Mihalache, se arătase din capul locului risipitor, peste samă de însetat de plăceri și din cale-afară semeț. Căii de soi și armele de preț (era un călăreț și un trăgător fără pereche), hainele scumpe și mai ales femeile frumoase și ușuratece îl făceau să cheltuiască ca un nebun. Apoi mai era darnic peste măsură : punga lui era veșnic deschisă nu numai pentru prieteni, dar și pentru toți nevoieșii îndeobște. O asemenea viață îl sili să-și vîndă ocinile una după alta.

Rudele, care îl iubeau din pricina firii lui deschise și veșele, încercară de mai multe ori să-l căsătorească, dar în zadar găsea fiecărei fete cîte un cusur. Însă cînd împlinea douăzeci și cinci de ani, fu cuprins de dragoste pentru o fată orfana, aparținînd unui neam grecesc bun și vechi în Țarigrad, dar așazat de curînd în țară și cu totul lipsit de avere.

Fata era binecrescută, blîndă și de o frumuseța strălucitoare, dar și săracă lipită pămîntului și cheltuitoare. Se căsătorii cu ea. Nu-i mai rămînea atunci lui Mihalache Strilea decît casa din Ieși, a patra parte dintr-un sat, nu prea mare, pe Nistru, și **daniile** din Tămășăni care, la moartea banului, rămăsese în partea lui fiindcă frate-său nu voise să le ieie.

După căsătorie, neștiind ce să facă și din ce venit să trăiască, se rugă de neamuri, de care avea multe bogate și puternice și, prin ajutorul lor, căpătă slujbușoare bune și grase, cînd la curte, cînd la ținuturi. Era deștept și ager, începuse să-i meargă bine, dar din nenorocire rămăsese tot semeț. Se sfădi cu un puternic al zilei, fu **silit să** părăsască slujba cu rangul de sulgeriu și, neayînd încotro, se apucă să-și facă moșie în Tămășăni. Am văzut atît greutățile ce le întîmpinase la început, cît și întorsătura neașteptată luată de împrejurări în urma dihonici izbuhnite între răzăși. Sulgeriul isprăvise clădirea curții lui, o casă din paianturi, șindilită, cu cerdac lat de douăsprezece palme și parmaclîc dinainte, despre jniazăzi (căci clădirea, după obiceiul celor mai multe așazări de la noi, întorcea spatele priveliștei încîntătoare asupra văii Troțușului). Clădirea cuprindea o tindă lată, des-

partită în două în sensul lărgimii, cu două încăperi în dreapta tindei și una mare cît celelalte două împreună în stînga ei. Își adusese soția la Tămășăni și petrecea acolo pînă în postul Crăciunului, cînd se muta în Ieși, unde sta pană aproape de Paști.

Frumoasei Smaragdei nu-i plăcea șaderea la țara unde vedea numai țărani, iar pe nime mai de samă. Dar, cu toate aplecările ei spre cheltuială și cu tot dorul ei de petrecere, nici o plîngere nu-i ieșea din gură, căci iubea cu patimă pe frumosul ei soț și știa bine că șaderea la țară este neapărată pentru ca să astupe măcar întrucîtva golurile lăsate în punga lui prin cele trei luni ce le petreceau în Ieși, golurile care, vai ! nu se puteau astupa pe deplin decît prin împrumuturi.

Biata Smaragda s-ar fi împăcat poate și mai bine cu această lungă șadere la țară, dacă boierul ei iubit n-ar fi fost atît de zburdalnic și atît de necredincios. Nu că el ar fi încetat s-o iubească, că s-ar fi purtat varvar cu dînsa, sau că s-ar fi arătat nepăsător față de ea. O, nu ! O iubea ca și în ziua cea dintâi, nu rostise cătră ea nici o vorbă aspră, cuvintele de iubire curgeau și voi din gura iui ; dar, ca și în zilele dintâi ale căsătoriei, o înșala cu toate fustete și cu toate catrințele ce-i ieșeau înainte și nu i se arătau îndărătnice. Cucoane, femei și fete de boierănași și de calemgii, de negustori, țărance, slujnice, țigance și chiar jidoavce, numai dacă erau frumoase, sulgeriul era gata să le iubească pe toate... pentru o clipă.

El, dealtmîntrelea, nici nu prea ascundea Smaragdei aceasta slăbăciune a lui și-i zicea adesa glumind, cînd ea, cîteodată, îi făcea vro slabă mustrare sau plîngea fiindcă auzise despre vro poznă din cale-afară boacăna a boierului ei :

— Ce-ți pasă, ele trec și tu rămîi !

Într-o zi, îl prinse cu o țigancă chiar în ietacul ei. Izbuhni în lacrimi, plînse ceasuri și nu se mai putea sătura de plîns. Sulgeriul, foarte rușinat și foarte mîhnit, nu știa ce să facă ca s-o liniștească : rugăminte, făgăduințe, dezmiertări, toate erau zadarnice. O lăsă singur și cînd se întoarse tot plîngînd o găsi. Deodată, Smaragda, rămasă singură maj multă vreme, auzi zgomot în curte, sub fereasta ei, și apoi vaiete de femeie. Aceste vaiete urmînd vreme îndelungată și

făcându-se din ce în ce mai sfișuitoare, sulgereasa se sculă de pe patul pe care plîngea de ceasuri și se apropie de fereastă. Jos, la scară, sub odaia ei, era lungită cu **Fața** în jos țiganca cu care prinsese pe barbatu-său. Un țigan o ținea de cap, altul de picioare, și un al treilea o croia cu harapnicul. Sulgeriul, nemaiștiind ce să facă ca să liniștească pe Smaragda, găsisse acest mijloc pentru a-și arata pocăința și a-și ispăși greșala. Și tot bunul suflet ce era sulgereasa Smaragda deschise fereastra și strigă țiganilor să înceteze. Aveau doi copii pe care îi iubeau la nebunie și care erau mîndria lor. Și într-adevăr, amîndoi erau neobișnuit de frumoși, de deștepți și de vioi. Frosinița, fetița, era icoana mîni-sa, iar Patrașcan, numit astfel după nașul său, marele logofăt Patrașcu Arbore, părea bucătică ruptă din sulgeriu.

Cu un an și cîteva luni înainte de începutul povestirii noastre, Smaragda răcisese la biserică în vremea postului mare. Cu toate sfaturile doftorului curții, nu voi să steie în pat, urma să-și vadă de gospodărie, să postească și, duminica următoare, mersese iar la biserică. Răceala se schimbă în junghi și, în Săptămîna patimelor, își dădu sufletul. Cîteva clipe înainte să închidă ochii pentru totdeauna, făcu semn sulgeriului să s-apropie de dînsa, se uită în ochii lui cu nespusă dragoste și rosti cuvintele :

— *Psibi mu !* (Sufletul meu !)

Durerea sulgeriului fu într-adevăr mare : el plînsese din adîncul sufletului pe ființa frumoasă, iubitoare și cu suflet curat pe care o pierduse. Vro două luni ramase ca smintit și dacă, cu încetul, jalea i se mai potoli, nu încetă măcar o clipă să simtă golul lăsat de Smaragda.

De astă-dată ramase la Tămășăni nu numai pană în postul Crăciunului, dar petrecu chiar acolo iarna întreagă. Vînaător bun și îndrăzneț, își petrecea vremea mai ales cu vînatul. Urșii, cerbii și rîșii mișunau prin codrii nemărginiți din împrejurime :

Adusese cu dînsul, pentru îngrijirea copiilor, pe Zamfira, o fată care fusese luată de Smaragda în slujbă numai cu cîteva zile înainte de îmbolnăvirea ei. Cum o văzuse, sulgeriul își jurase să nu scape din mîna un asemenea chilipir. Fata nu se arată sălbatecă deloc ; dorințele boierului fură împlinite încă înainte de boala și de sfrîșitul sulgeresei. Frumoasă la față și la trup, hazlie și deșteaptă, ea știu să păstreze mai

multă vreme favoarea neîmpărțită a sulgeriului. Dar firea lui însatată de schimbări nu putea să rabde lanțurile unei statornicii prea lungi. Poftele îi fură din nou stîrnite, cînd de vro țigancă, cînd de vro nevestă frumusecică și ușuratecă din Tămășăni, Stoienești sau Miriște și chiar de mai departe, cînd de vro negustorită sau cuconiță de mîna a treia din Tîrgu-Ocnei. Tînăr, frumos, vesel și îndrăzneț, plăcea femeilor și cunoștea acuma de minune chipurile prin care, cu cheltuială puțină, să le facă plecate yoinților lui.

Căci se făcuse cumpănit în cheltuieli: se hotărîse să adune avere mare pentru copiii lui, singurele ființi în lume pe care într-adevăr le iubea din toată inima. Frăsina trebuia să aibă o zestre dîndu-i drept să fie pețită de o beizadea, iar Patrașcu să poată alege între domnițe. Petrecînd acea iarnă la țară, izbuti să mai plătească din datorii, pe lîngă că cumpărăi părțile unor răzăși săraci din Vășian.

în primăvară fu silit să se răpadă la Iași. Printre neamurile pe care le avea acolo era și hatmanul Iordache Strilea, un văr al treilea cu tatăl său, om foarte bogat și cu vază mare, nu atîta pentru averea de care dispunea, cît pentru binefacerile și dreptatea lui.

Cînd banul Constantin își trimisese fiii la Iași, ca să între în slujbă, ei fusese găzduiți, ocrotiți și sfătuiți de hatmanul Iordache. Bătrînul boier, a cărui viață era de o curățanie neobișnuită, avuse totdeauna o mare slăbăciune pentru Mihalache. Păcatele tînărului îl mîhneau, dar firea lui bărbătească și deschisă, bunătatea de inimă de care dădea necontenite dovezi făcuse pe hatman să treacă peste cusururi și să le puie pe sama tinerețelor.

Cînd sulgeriul veni acuma la moșu-său, bătrînul îl îndemnă să nu rămîie necăsătorit, adăugînd că avea acuma prilej să icie o fată de neam bun, blîndă, binecrescută, gospodină și cu avere frumoasă. Și cînd Mihalache se grăbi să-1 întrebe de numele acelei comori, moșu-său ij răspunse că fata era chiar copila surorii soției sale, Catinca, fiica cea mare a vornicului Dumitrache Țifescu.

Partida era într-adevăr din cele mai bune, vornicul Dumitrache fiind unul din oamenii cei mai bogați din țară, iar Catinca, pe lîngă partea ei în averea Joarte însamnată lăsată de răposata vorniceasa Safta, maică-sa, putea să se mai aștepte la o zestre frumoasă de la vornic. Sulgeriul

primi propunerea hatmanului cu bucurie și cu recunoștință, rugându-l să scrie vornicului Dumitrache, care sădea și iarna și vara la moșia lui, Domneștii, în ținutul Putnei. Se hotărî între dînșii ca sulgeriul s-aștepte la Tămășani scrisoarea prin care hatmanul avea să-i facă cunoscut răspunsul lui Țifescu.

Acest răspuns sosise cu două zile înaintea celor povestite mai sus și era cu desăvîrșire îmbucurător. Vornicul se arătase foarte bucuros de propunerea hatmanului și, printr-însul, poftea pe sulgeriu să vie pe cîteva zile la Domnești spre a face cunoștință mai temeinică.

Capitolul VI

ÎN CARE SULGERIUL MIHALACHE AJUNGE LA DOMNEȘTI

Strilea plecase chiar a doua zi de dimineață cu rădvanul la care erau înhămați cei patru telegari negri. Pe capră erau doi țigani : Nastasă veZeteul și Culiță feciorul, îmbrăcați amîndoi pentru acest prilej cu niște ilice și niște anterie vechi ale stăpînului lor.

Sulgeriul Mihalache, un bărbat de treizeci și trei de ani, de făptură mai mult sprintenă, avea o față frumoasă cu ochi negri, jnari, vioi, plini de foc și de veselie, un nas drept și o gură potrivită, cu buze pline și rumene, pe jumătate ascunse sub musteți și sub barba castanie închisă, lungă, lată și mătăsoasă.

Purta calpac ușor de astrahan cu fund verde, ilic cafeniu scurt cu blană de samur pe mărgini, anterior de matasă ușoară cu dungi învrîstate : verzi, roșii, negre și galbene, strîns la cingătoare cu un șal frumos și, în picioare, ciubote de iuft roșu. Lîngă dînsul, pe pernele rădvanului, se vedea o giubea de matasă verde, căptușită cu atlas alb. Dinaintea lui, între cele două geamuri de dinainte, era spînzurat un toc de piele, de atîrnat peste umăr, în care se vedeau două pistoale frumoase de fabrică nemțască. Căldura era înăbușitoare, rădvanul era greu și drumurile răle : la Cornățel lăsară caii să răsufle, pe la prînzul cel mare erau la Adgîu-

dul Nou, unde poposiră două ceasuri și, la trei după-amiază, ajunseră la Domnești.

Curtea de aici, una din cele mai mari din țară, era aceeași în care podghiazul lui Demidețchi împresurase și prinsese pe Duca-vodă, la întoarcerea acestui domn de la împresurarea Vienei, dar care fusese cu desăvîrșire prefăcuta de curînd de vornic.

Un zid puternic cu metereze, la cele patru colțuri ale căruia se vedea cîte un turn rotund, încunjura casa boierească, grădina, grajdurile și celtalte heiuri.

La zgomotul făcut de trăsură și la strigătele vezeteului poarta grea de stejar, legată cu șine de fier, se deschise fără zgomot. Rădvanul intră în curte trecînd pe lîngă perdegii sau portar, un țigan zdrențuros, cu lanțuri grele de picioare și cerc de fier cetluit împrejurul capului, sămn că fugise de la stăpîn, fusese prins și adus înapoi. I se păru lui Strilea că acea față neagră, din care se vedeau numai doi ochi de jăratec, ieșind dintr-o bară neagră și încilcită, nu-i este necunoscută.

Casa era cu două rînduri și avea trei cerdacuri ; unul la rin dul de gios în față și două la acel de sus, unul din față și celalalt din dos. Cînd trăsura ajunse la scară, vro trei țigani desculți, în anterie vechi și rupte, strînse pe trup cu rămășiți innădite și cîrpite de șaluri lepădate de stăpîn, alergară pe cerdacul de gios podit cu lespezi și ayînd parmaclîc de piatră, scoborîră răpede cele trei trepte și să grăbiră să deschidă obloanele rădvanului.

Sulgeriul, ieșind din caretă, fu luat pe subsuoară de cătră țigani, dus în pridvorul cel mare al casei și de acolo, tot ținut de subsuoară de doi din țigani, fu suit pe scara de la fundul aceluï pridvor, scară care se învîrtea între doi părăți pană la rîndul de sus, într-o încăpere lungă, avînd o ușă prin care ieșeau în cerdacul de sus, așazată între două ferești, mari pentru vremele de atunci, dar care astăzi ar părea mici. Al treilea țigan dăduse fuga înaintea lor ca să spuie vornicului numele musafirului, căci sulgeriul, la ieșirea lui din trăsură, avuse grijă să se numească. Părății odăii în care se afla acuma Strilea erau văruiți și nu aveau altă podoaabă decît două oglinzi mici, rotunde, cu ramuri de nuc lustruit. În fund se vedeau două sobe cu cîte patru stîlpi, în fiecare părăte erau cîte două uși într-un canat. De jur

împrejur, între sobe și uși, între uși și ferestre, erau tandururi acoperite cu covoare și, deasupra tandururilor, paturi de lemn, cu mindire de paie și saltele de lână, deasupra cărora erau așazate macaturi de pînză moldovenească cu dungii albastre și roșii. Pe paturi și la pereți erau așazate perini de paie și coltuțe de lână îmbrăcate la feli cu macaturile, iar la ferestre se vedeau perdele drepte de aceeași materie. Pe paturi erau așezate mai multe mesuțe rotunde, în trei picioare scurte, de lemn de brad lustruit. În mijlocul odăii era o masă mare, rotundă, de nuc lustruit, acoperită cu un covor de Țarigrad, împrejurul căreia se găseau vro zece scaune tot de nuc, cu perine de lână, acoperite la feli cu paturile. În mijlocul tavanului, alcătuit din grinzi și scînduri de brad, atîrna, spînzurat de lanț, un policandru de lemn boit în galbăn cu douăsprezece sfeșnice, în care era așazată cîte o lumîinare de său. În pereți se vedeau înfipte, din loc în loc, tricheluri, iarăși de lemn, boite cu galbăn, cu luminările lor, tot de său. Podeala era de blăni de stejar, înnegrite de vreme și date cu oloi.

Sulgeriul, care printr-o fereastă deschisă privea cum se dishamau caii lui, fu distras de la această privire prin zgomotul unei uși care se deschidea. întorcîndu-se, văzu pe vornicul Dumitrache care înainta spre dînsul.

Vornicul era un bărbat de cincizeci de ani împliniți, nalt și slab, cu o față lungăreață și ochi suri, mici dar vioi și șireți, un nas lung, subțire, cam coroietic și o gură mare cu buze subțiri cu totul pierdute în barba lungă, neagră, amestecată numai pe ici, pe colea cu fire argintii.

Purta giubea de ștofă verde, cu sîngiap la mîrgini, anterior de ghermesit alb și verde cu floricele roșii și albastre, briu de șal scump, șalvari roși, mești și papuci galbeni, iar pe cap un fes roș de lână ușoară cu canaf de matasă albastră.

Sulgeriul, luînd mîna ce i-o întindea vornicul, se plecă asupra ei și o sărută, iar vornicul îl sărută pe frunte.

Apoi Țifescu, așăzîndu-se pe un pat, cu spatele razamate pe perine și cu picioarele încrucișate sub dînsul, pofti pe sulgeriu să s-așaze lîngă el. Se aduseră dulceți, cafe și ciubuce, urmînd totodată obișnuitele întrebări asupra sănătății

și a drumului făcut de sulgeriu, apoi laudele firești aduse de amîndoi hatmanului Iordache. După aceste, vornicul puse sulgeriului felii de felii de întrebări asupra neînțelegerilor lui cu răzășii de la Tămășani și asupra chipului în care își propunea să-și întrească moșia.

Vornicul Dumitrache Țifescu era un boier de neam vechi, cunoscut în toată țara pentru lăcomia și neîndurarea ce o arătase față de răzășii care aveau nenorocirea să-i fie megieși. La moartea tătine-său, logofătul Grigore, Domneștii erau un trup de moșie frumoasă, cuprinzînd două mii de fâlci, iar acum aveau peste opt mii, făcute toate de la răzășii de pe împregiur care fusese desființați cu desăvîrșire. Toate mijloacele fusese întrebuițate spre a ajunge la acest scop : intriga, înșălăciunea, schingiuirea, cumpărarea diregătorilor, plastografierea și rîpirea actelor, groaza ; nimica nu fusese lăsat deoparte. Strigătele de durere ale despoieților umpluse țara întreagă.

Constantin Racoviță, în întâia lui domnie, încredințându-se de vinovăția lui Țifescu, îl chemă înaintea lui, îi făcu muștrări din cele mai aspre, îl bătu cu buzduganul și poronci ca toate cumpărăturile făcute de el să fie din nou cercetate de divan. Dar Țifescu, înrudit fiind cu boierii cei mai puternici, știu să trăgăneze judecata **pană** la mutarea lui Racoviță în domnia Țării Românești. Apoi, sub noua domnie a lui Matei Ghica, nu numai că izbuti să împiedece orice judecată, dar ajunse la trecere mare și urmă să-și ro-tunjască moșia. Răzășii încercase să-1 ucidă ; trăsese de mai multe ori asupra lui, dar el scăpase totdeauna ca prin minune și acuma, de cîțiva ani, nu mai ieșea pe moșie decît încunjurat de o strajă de douăsprezece slugi înarmate **pană** în dinți. Cînd Racoviță venise să domnească pentru a doua oară, ce mai rămăsese din răzășii megieși cu Domneștii se ridicase cu mic, cu mare și venise la Ieși cu jalbă, în urma căreia domnul trimise pe un cîhodar cu niște seimeni ca să ridice pe biv vel postelnicul Țifescu și să-1 aducă la scaun. Dar acesta, fiind vestit de prieteni, fugise în Țara Munte-nească. Racoviță voia să puie pe răzășii în stăpînirea pămînturilor ce fusese ale lor fără altă judecată, căci altfel, din pricina lipsei lui Țifescu, această pricină s-ar fi prelungit vreme îndelungată. Însă față cu nemulțămirea stîr-nită între boierii cei mari la vestea unei asămenea măsuri,

nu putu decît să rînduiască pricina în cercetarea divanului. Această a doua domnie a lui Racoviță neținînd decît un an, îi fu lucru ușor postelnicului Dumitrache, prin rudele și prietenii lui, să zădărnicească toate soroacele. La venirea în scaun a lui Scarlat Ghica, Țifescu recapătă trecerea ce o avuse la fratele acestuia, Matei ; nu trecu anul și dobindea vornicia Țării-de-Jos, țelul visat de dînsul de ani îndelungați.

Ținutul Putnei fiind cuprins în oblăduirea lui judecătorească, îi fu ușor să scape de cei cîțiva răzăși mai dîrji care îl supărase. Găsi cu ușurință marturi care, în schimbul cîtorva galbeni, amestecară pe acei nenorociți în furturi de vite și în omoruri despre care ei nu aveau măcar cea mai mică știință. Acei care dădură vornicului și cel de pe urmă parmac din moșja strămoșască scapără ; iar acei care se arătară mai îndărătnici sau a căror ființă era supărătoare înfundară ocna pe viață, alții ispășiră cerbicia lor prin ștreang.

^ Cînd Țifescu părăsi vornicia, sub Grigore Calimach, el ștăpînea douăsprezece mii de fâlci într-o singură întinsoare și nu mai avea grijă de judecată, căci răzășii îndrăzneți zăceau sub țarină sau în fundul ocnei, iar cei slabi de înger tremurau de frică în colibele lor numai la auzul numelui cumplitelui vornic. Și pe lîngă Domnești, el mai ștăpînea încă alte cincisprezece sate în deosebite părți ale țării, și oriunde împrejurul satelor lui se aflase răzășii, el știuse să-i stîngă cu desăvîrșire.

Nu trebuie să ne mierăm deci dacă, la auzul chipului în care sulgeriul Mihalache își propunea să întregească moșia Tămășanii, vornicul se uită la dînsul cu o milă de care nu era străin desprețului. Ce copil era sulgeriul ! Avea să-i arate el după căsătorie cum se fac moșiile cînd are cineva norocul să se afle între răzășii !

Vornicul se sculă după o bucată de vreme și propuse musafirului să iasă pe cerdac ca să-i arate caii lui cei de preț. Sulgeriul primind cu bucurie, Țifescu bătu în palme și poronci țiganilor care intrară să ducă două scaune în cerdac și să trimată răspuns vezeteilor să scoată din grajd și s-aducă la scară caii cei arăpești, misirlîii și telegarii cei negri.

^ Sulgeriul, care era cunoscător bun de cai, nu putu să înăbușe un strigăt de mierare cînd văzu acele dobitoace.

Mai ales misirlîii, un armăsar și o iapă, de trei ani pe patru amîndoi, negri la păr, amîndoi cu stea în frunte și strănut la bot, erau de o frumusețe cu totul neobișnuită : sulgeriul nu-și putea lua ochii de pe ei. Acei cai fuseser aduși înadins pentru herghelia vornicului de un agă de ieniceri, prieten cu Țifescu și văr cu un bei mameluc. Vornicul plăti pe dînsii o sumă cu care ar fi putut să cumpere o moșie mare. Mai erau doi armăsari și două iepe arăpești, foarte frumoși cu toții, dar care nu se puteau asamana cu misirlîii. Pentru îngrijirea acestor de pe urmă ținea, pe lîngă o droaie de țigani, doi paici, negri amîndoi.

După ce caii fură duși înapoi în grajduri, amîndoi boierii ramaseră încă în cerdac, trăgînd din ciubuce și întreținîndu-se despre feli de feli de lucruri. Vornicul dacă era lacom, hrăpitor și nedrept, era un bărbat foarte deștept, hazliu și chiar învățat pentru vremea lui : pe lîngă grecește și turcește, mai știa nemțește, italienește și puțin rusește, cetise nu puține cărți, mai ales din cele elinești, și făcea chiar stihuri. Știa multe și avea foarte multe de spus ; ceasurile trecură pentru sulgeriu în chip plăcut ascultînd povestirile gazdei lui. Tocmai într-un tîrziu intră în sală și vorniceasa Ruxanda, a doua soție a lui Țifescu, fiica unei capuchehaiele a lui Matei Ghica, o femeie înaltă și subțire, oacheșă, mai mult frumoasă decît urîtă. Era îmbrăcată, cu o rochie de matasă verde, în chip de anteriu, strînsă la cîngătoare cu un brîu de șal, iar peste rochie purta o cațaveică de catifea, tot verde, cu ceapraz de fir pe margine. Părul ei negru era ascuns sub un fes alb cu canaf de matasă albastră-închisă, iar partea de jos a fesului dispărea sub o dantelă de matasă albă, care alcătuia un colan ușor împrejurul tîmplelor.

Cu dînsa venise Catinca, singura fiică a vornicului din întăia lui căsătorie, cu răposata Safta, fata postelnicului Neculai Arbure, sora Sultanei, soția hatmanului Iordache Strilelea. Catinca era atunci de vro cincisprezece ani, mai mult mică decît înaltă, și grăsulie ; avea păr castaniu frumos și ochii blînzi căpriei. Dacă fața nu se putea numi frumoasă, era plăcută, mai ales prin seninătatea și blîndeța ce se oglindeau pe dînsa. Îmbrăcămîntea i se deosebea de cea a vornicesei prin culoarea rochiei și a cațaveicii, care erau roșii la față, și faptul că purta capul descoperit.

De-abie se isprăviseră salutările obișnuite când fură chemați la cina pusă în una din odăile ale căror uși dădeau în sala cea mare.

Masa, de lemn de nuc lustruit, acoperită cu o iată de masă de pînză de in cusută cu fir și cu matasă, era pregătită pentru patru inși : adică dinaintea fiecărui scaun era așazat cîte un talger de cositor, avînd alături o lingură, tot de cositor, un pahar mare pentru apă și altul mai mic pentru vin. La locurile menite pentru stăpînii casei și pentru Catinca se vedea cîte un toc, căptușit cu piele roșie împodobită cu cuie de argint ; din fiecare toc ieșeau mînerile de argint suflat cu aur ale unui cuțit și ale unei furculiți cu două vîrfuri lungi, subțiri și drepte.

Cînd se puseră la masă, sulgeriul luînd loc între vornicea și vorniceasa, se aduse, în tocul lui de piele, cuțitul și furculița musafirului care rămăsese în păstrarea feciorului său.

Pană la mijlocul veacului al XVIII-lea, cînd veneau străini într-o casă boierească, nu era obiceiul ca cucoana boierului să stele la masă cu ei, iar fetele nemăritate și mai puțin. De la începutul celei de a doua jumătăți a aceluiași veac însă, atingerea mai deasă cu lumea apusană făcuse ca să cadă în neobișnuință. Cucoanele începură să ieie parte la mese împreună cu bărbații, fetele mari însă erau admise și ele numai în împrejurări cu totul deosebite.

În vremea mesei convorbirea fu purtată mai ales de vorniceasa, care vorbea numai grecește, limbă ce o știau bine și ceilalți meseni. Se vorbea mai ales de copiii sulgeriului, de greutățile întâmpinate pentru creșterea lor la țară și se schimbă vești despre rude, prieteni și cunoștinți. Catinca era mult prea binecrescută pentru ca să cuteze să deschidă gura ; ea ținea ochii plecați, dar, din cînd în cînd, arunca cîte o privire furișă spre frumosul musafir.

Un taraf de lăutari, alcătuit din vro șase țigani și așazat sub ferești, cînta neconținut hore, doine și mai ales cîntece de inimă albastră, ale căror stihuri erau datorite vornicului. Mîncările multe erau cele obișnuite în parte și astăzi la noi, pregătite de patru țigani bucătari. Se varsară vinuri din podgoriile cele mai alese din țară, dar atît vornicul cît și sulgeriul beau foarte puțin, căci obiceiurile cumpătate ale fanarioșilor avuse în această privință o înrîurire din cele mai fericite asupra boierimii moldovenești.

După ce se sculară de la masă, Catinca nu însoți pe părinții săi în sală, chiar vorniceasa stătu numai puțin cu boierii. Aceștia însă traseră mai multe ciubuce înainte de a se despărți și, în acest timp, vornicul găsi prilej să-și arate neîncrederea în noua domnie. Aceasta, după dînsul, avea să fie pîrtinitoare pentru treptele de gios, iar boicrimea cea mare putea s-aștepte numai supărări și umiliri și vornicul adăuga cu un suspin că între noul domn și verii lui, Matei și Alexandru, era o deosebire foarte mare. Luminările de său din policandru se făcuseră mici de tot cînd vornicul duse pe sulgeriu în odaia în care acesta avea să doarmă și care era aceeași în care șăzuse la masă.

Sulgeriul nu putu să adoarmă decît tîrziu : feli de feli de gînduri și icoane trecătoare îl țînură treaz **pană** aproape de ziuă. Ele erau mai cu samă icoane frumoase de viitor mîndru. Mihalache Strilea se vedea ajuns la boierie mare, cu Catinca lîngă dînsul la Tămășani, unde toată moșia era a lui. Frosinița și cu Patrașcan, îmbrăcați în haine scumpe, frumoși ca niște îngeri, erau lîngă dinșii. Dar deodată inima lui simțea o durere amară, căci icoana Smaragdei pe patul ei de moarte, cu fața senină și nespuse de frumoasă, răsărea deodată înaintea ochilor lui ; și atunci era cuprins de o jale adîncă, de un dor nemărginit după ființa dulce și frumoasă, tovarășa tinereții lui, pe care o pierduse pentru totdeauna.

Dar iubirea de viață, pofta după plăcerile și bunurile ei, dorul să ajungă să întemeieze copiilor un viitor strălucit goneau în curînd blînda icoană, readucînd pe acele de falnic viitor.

Capitolul VII

ÎN CARE VEDEM CUM SE CERCETA UN FURT ÎN VEACUL XVIII

Zgomot mare, țipete, zbierete și sudălmii în curte îl treziră cînd soarele era încă gios. Sări din pat și s-apropie de Creastă : în mijlocul ogrăzii văzu, încunjurat de o mulțime de slugi și de țigani, pe vornicul Dumitrache, în giubea și în papuci, numai cu fesul pe cap, așa cum ieșise din pat

și, înaintea lui, unul din cei doi paici în genunchi, rostind cuvinte întretăiate. Era să deschidă fereasta ca să-și deie mai bine samă de ceea ce se întâmplase, când ușa se deschise și feciorul lui intră în odaie.

— Ce s-o întâmplat, întrebă sulgeriul, de ce s-o scoborât vornicul în curte la acest ceas atât de timpuriu ?

— Au pierit armăsarul misirliu cu iapa, răspunse țiganul.

— Cum au pierit, întrebă sulgeriul, au murit ?

— Au fost furați, răspunse țiganul.

— Cum furați ? Da' nu-i păzea nimeni ? mai întrebă sulgeriul care începu să se îmbrace răpede.

— Căii erau într-un grajd anume făcut numai pentru ei doi, alături cu grajdul cel mare de lângă poartă. Unul din paici dormea pe un pat de scinduri în curmezișul ușii grajdului, iar unjigan era culcat în paie, în grajd. Azi-dimineață s-au găsit amândoi, și paicul și țiganul, legați burduf, cu călușu-n gură, grajdul deschis și deșert, poarta cea mare închisă. Crăciun perdegiul nicăiure, iar căii lipsind.

— Cum ? Perdegiul o furat căii ?

— Nu se știe dacă i-o furat el singur sau dacă o fost tovarăș cu alții.

Strilea se grăbi să se spele și să se îmbrace ; apoi, scoborîndu-se în curte, se duse să se întâlnească cu vornicul Dumitrache pe care îl găsi la grajdul deșert al cailor furați.

— Ai auzit ce pagubă mi s-o întâmplat ? zise vornicul după ce răspunse la salutarea musafirului.

— Dar cum de n-o prins nimene de veste ? întrebă sulgeriul.

— Cum ? Fiindcă sînt toți niște mișei pe care am să-i țin sub bici **pană** ce-or muri, strigă vornicul.

— Oare perdegiul să fie talhariul ?

— Cu bună samă că-i amestecat la tâlhărie. De trei ori mi-o fugit **pană** acuma. Sînt de-abia trei luni de cînd l-am prins și l-am adus înapoi. — închis-ai pe țiganca lui Crăciun în beci ? întrebă vornicul pe vataful de ogradă, căpitanul Simion.

— Da, cucoane, răspunse vataful, am închis-o și pe dînsa și pe fata ei.

Vornicul urmă să cerceteze cînd pe unul, cînd pe altul din numeroșii țigani strînși înaintea lui. Dar nici unul din ei nu putu să aducă, vro lămurire. Arapul și țiganul ce fusese legați nu știau **nimica** alta decît că, în mijlocul nopții, se lăsase deodată ceva greu pe capul lor ; li se deschisese gura, li se pusese cîte un căluș într-însa, apoi fusese legați astfel încît să nu poată face nici o mișcare. Ei auzise pe hoți ; atît arapul cît și țiganul se uneau pentru a spune că erau doi, dezlegînd căii și depărtîndu-se încet cu dînșii. Un argat care trecea des-dimineață pe dinaintea grajdului, găsind pe arap legat și ușa deschisă, dăduse alarma. Cei doi pușcași care păzeau sub cerdacul curții nu auzise nimica ; iar de văzut nu era chip să se vadă, căci cerul fusese acoperit.

Vornicul poronci vatafului să tragă numaidecît pușcașilor chiar atunci, în fața lui, cîte două sute de nuiele, pentru că dormise în loc să rămîie treji.

Pe cînd nenorociții își primeau pedeapsa, sulgeriul intrase în grajdul deșert și se uita la ieslele și corlățile făcute cu o îngrijire deosebită. Apropiîndu-se de corlăți pentru a privi mai bine amăruntelile făptuirii **lor**, cum pășea peste așternutul gros de paie, ciubota lui **calcă** peste ceva vîrtos. Ridică piciorul și, uitîndu-se jos, ochii lui dădură de o țîțuitoare de os, lungă de o șchioapă, de cele care se întrebuintau pe atunci și se mai întrebuintează și astăzi de vînători la pîndă, pentru a chema căprioarele. Era s-o arunce jos, cînd niște încrestături pe capătul țîțuitoarei atraseră băgarea lui de samă. O apropiie de ochi și, cu mare mierare, văzu stema familiei lui, cele trei stele așazate în triunghi, săpate pe os în chip grosolan. Atunci își aduse aminte că pușcașul lui, Ion Tiron, îi făcuse un tacim întreg de țîțuitoare, pentru chemarea fiecărui soi de șoimi, și că pe toate săpase stema Strileștilor.

Dar cum se afla acea țîțuitoare aici, cine s-o fi adus în grajdul cailor furați ? S-o fi pierdut hoțul care furase căii ? Și cum să fi căzut ea în mîna aceluia talhariu ? Și deodată o lumină îi străbătu mintea : el dăduse doară cu mîna lui una din acele țîțuitoare, cu cîteva luni înainte, la o vînătoare, lui Niță Șchiopul, fiul preutului Pavăl de la Precista din Focșani, a aceluia care șăpînea în Tămășani întreg bătrînul Ciuta și jumătate din Bătei. își mai aduse aminte că Șchiopul,

numit astfel fiindcă șchiopată de piciorul drept, era un stîlp de crișme și cheltuitor peste măsură, avea nume foarte rău, mai ales de cînd se îngurluise cu una Anica, femeia unui popă din satul Străoani, pe Zăbrăuți, pe care o furase de la bărbatu-său și o ținea ascunsă prin poieni, în pădure. Se zvonea chiar că Șchiopul ajunsese hoț de cai. Strilea, cu prilejul vînătoarelor lui, auzise de la oameni din Cîmpuri și din Mănăstirea Cașinului că fiul preutului Pavăl fusese adesa întîlnit de dînșii în munți, pe potoci pierdute, calare pe vrun cal de toată frumuseța, ducînd de căpăstru încă pe unul sau chiar pe doi, tot de preț, cînd îndreptîndu-se spre hotarul Țării Ungurești, cînd venind dinspre acel hotar. Se șoptea chiar că cite un omor al cărui făptaș nu se putuse descoperi i s-ar fi datorind lui. Dar aceste învinovățiri se aduceau Șchiopului numai cam în taină și cu glas supus, lumea avînd mare frică de dînsul, căci era grozav de iute la mînie și de răutăcios, iar puterea lui era de necrezut. Chiar urieșul Andrei Vășian și frate-său, călugărul Varsanovie, fiii popei Gheorghe din Tămășăni, vestiți pentru puterea lor în tot ținutul, n-aveau ce să-i facă : Șchiopul îi trîntea pe amîndoi ca pe niște copii.

Nu putea să încapă îndoială, Șchiopul furase caii în tovărășie cu predegiul.

Cît pe ce era sulgeriul s-alerge să spuie vornicului că găsisse urma hoțului și știa cine este acel hoț, dar după o clipă se răzgîndi și se liniști. Era spre folosul lui să îndatorească pe vornic, făcîndu-l să găsească cai furăți ; dar nu se cădea să-1 puie pe o urmă care putea să fie greșită. Nu trebuia să vorbească înainte — să fie cu desăvîrșire încredințat că hoțul era acel pe care el îl bănuia. Se îndreptă deci cu pas liniștit spre locul în care se auzeau loviturile de nuiele și vaietele pușcașilor. Dinaintea grajdului celui mare găsi pe vornicul Dumitrache stînd pe un scaun, cu imameaua narghilei aprinse în mînă. Dinaintea lui, lungit la pămînt, ținut de cap și de picioare de cîte doi țigani voinici, era acuma al doilea pușcaș, căci cel dintâi care își ispășise pedeapsa zăcea gemînd și zvîrcolindu-se în niște paie, la colțul grajdului. Un țigan spătos, a cărui mineci suflecate lăsau descoperiți mușchii semănînd cu niște funii de oțel, ridica nuiaua de alun în sus și o făcea să cadă șuierînd pe vinele

sîngerate ale osînditului, țigan și el, lung, slab, cu fața acoperită de o barbă deasă. Loviturile cădeau în măsură, și în măsură ieșea din gura nenorocitului cînd un aleoo, cînd un valeoo din ce în ce mai prelungit și mai ascuțit. După fiecare zece sau douăsprezece lovituri, vornicul făcea semn celui care ținea vergile să steie, sorbea adînc din narghilele până în fundul pieptului, dădea drumul fumului pe gură și pe nas, apoi certa pe țiganul întins gios pentru lenea și nebagarea lui de samă, jurîndu-se că are să-1 belescă de viu. Apoi sorbind iar din imame, zicea :

— Dă-i !

Și loviturile reîncepeau să cadă în cadență, și tot în cadență, la fiecare lovitură, răspundea cînd un aleoo, cînd un valeoo.

Se aduse și sulgeriului un scaun pe care se așază și i se dăduse un ciubuc aprins din care începu să tragă, privind la osînda pușcașului.

După darea celei de pe urmă lovituri, vornicul, sculîndu-se, se îndreptă spre cîntăleria moșiei, care se alia într-o casă de cărămidă din fața grajdurilor, în cea parte a curții, urmat de sulgeriu, de vatav și de toate slugile.

Cîntăleria era o odaie joasă, dar destul de încăpătoare, luminată de trei ferești care aveau cîte două gemuri mici și opt zăbrele încrucișate. Îmbrăcămintea era alcătuită dintr-o masă mare de lemn de brad, boită în negru, un dulap la feli, vro patru scaune și două paturi mari de scîndură, cu mindire de paie acoperite cu macaturi de pînză de casă și, la părete, perine îmbrăcate la feli. Aici locuiau cei doi gramatici, niște băieți tineri de mazili, care stăteau în picioare lîngă ușă.

Vornicul Dumitrache, după ce intră în cîntălerie, se așază turcește pe un pat și făcu sămn sulgeriului să s-așaze lîngă dînsul ; vatavul Simion ramase în 'picioare lîngă ușă, în partea opusă acelei unde se țineau cei doi gramatici.

Prin ușa deschisă se vedea mulțimea țiganilor strînși dinaintea prispei. Vornicul poronci să aducă narghilele și cafe, apoi spuse vatavului.

— Să vie femeia și fata lui Crăciun.

Vatavul ieși și se întoarse în curînd cu două țigance : una mai în vrîstă, îmbrăcată în zdrențe murdare, cealaltă

tînă, naltă, frumoasă și curat îmbrăcată, dar cu fața obosită și cu mijlocul crescut, aproape de facere.

Cum se văzură în fața vornicului, căzură în genunchi cerînd iertare și jurînd că sînt nevinovate.

Fără a li poronci să se scoale, Țifescu începu să le cerceteze în toate chipurile pentru a afla încotro fugise Crăciun cu caii și pe cine avuse de tovarăși. Le luă întâi cu binișorul, făgăduindu-le că de vor spune adevărul nu vor păți nimica, că, dimpotrivă, li va fi bine. Dar ele, cu jurămintele cele mai înfricoșate, răspunseră că nu știu nimica. Crăciun se culcase ca de obicei în căsuța lor de lîngă poartă ; ele nu auzise cînd se sculase, nici cînd ieșise, fusese trezite numai în ziua de zgomotul ce se făcea în ogradă. Vornicul începu să le amenințe cu bătaia, cu cazna, dar în zadar : ele tot una țineau, că nimica nu știu.

Atunci vornicul poronci să s-aducă vergi. Țiganul care bătuse pe cei doi pușcași întră ținînd în mînă un smoc de nuiete de corn și de alun, urmat fiind de alți doi robi. Femeia lui Crăciun, cu toate bocetele ei, fu lungită gîos și ținută cu fața la pămînt ; iar țiganul care îndeplinea slujba de călău începu să lovească. Țiganca se zvîrcolea și țipa cît o ținea gura.

După vro cincizeci de lovituri sîngele începu să țîșnească din pielea ci smolită. Vornicul făcu semn călăului să steie și poronci acelor care țineau femeia de mîni și de picioare să-i deie drumul. Țiganca se ridică pe un cot, gemînd. Apoi vornicul începu din nou s-o sfătuiască să spuie ce știe, căci altfel este hotărît s-o bată pînă ce-și va da sufletul. Dar ea se jură din nou că nu știe nimica și că chiar de ar bate-o boierul pană la moarte tot nu va putea spune nimica.

Atunci Țifescu, încruntîndu-se, strigă :

— Intindeți-o iar și dați-i !

Bătaia începu din nou. Cînd după alte cincizeci de lovituri vornicul făcu iar sămă s-o lese și începu din nou s-o cerceteze, ea nu mai putu răspunde, era pe jumătate leșinată. Țifescu poronci s-o ridice și s-o ducă în beci.

În acest timp fata stătea în genunchi, tremurînd ca varga: fața ei se făcuse galbănă ca ceara și ochii îi erau holbați de spaimă.

— Fa Vasilco, zise vornicul cătră dînsa, după ce bătrîna fu scoasă din odaie, ai văzut ce-o pățit mă-ta fiindcă s-o îndărătnicit să nu spuie ce știe. Tu să fii o fată de treabă și să ni spui cine au fost tovarășii tătîni-tău și unde au dus caii. Spune, dacă ți-i milă de tinereța ta și de zilele tale, căci altfel pun să te bată mai rău decît pe mă-ta.

Vasilca era atît de îngrozită încît nu putu să scoată un cuvînt, dar cu mîna arătă spre pîntecele ei.

— Cucoane, izbuti ea în sfîrșit să strige, fie-ți milă de carnea și de sîngele dumitale !

— Oho ! strigă vornicul înfuriîndu-se, cu de aceste crezi tu să mă îndupleci. Am să-ți arăt eu ! Simioane, pune numaidecît să sape afară, dinaintea cîntăleriei, o grupușoară, mi-o întinde gîos cu pîntecele deasupra groapei și-i trage. Am mai bătut eu doară femei îngreunate !

Dar tocmai cînd vataful ieșea ca să îndeplinească poroncile stăpînului, Vasilca dădu un țipet, căzu gîos și începu să se zvîrcolească țipînd. Simion se opri pe loc.

— Ce stai ? strigă vornicul mînios, n-ai auzit ce ți-am poroncit ?

— Cu voia dumitale, cucoane, răspunse Simion liniștit, au apucat-o durerile facerii.

Cînd boierul se uită din nou la fată, nu putu să păstreze măcar cea mai mică îndoială. Se sculă răpede de pe pat și ieși urmat de sulgeriu ; dar de-abie făcuse zece pași afară, cînd țipetele fetei încetară și se auzi vaietul slab, dar ascuțit, al noului născut.

— O las trei zile, zise vornicul cătră sulgeriu, ș-apoi îi arăt eu ! Pe cea bătrîna am să pun s-o bată la tălpi și la palme, apoi, dacă va urma să tacă, la pîntece.

Sulgeriul nu răspunse, el găsea purtarea vornicului firească și dreaptă : i se părea cu neputință ca femeia și fata lui Crăciun să nu fi știut nimica despre scopurile și plecarea lui. Cît pentru faptele de cruzime săvîrșite de cătră vornic asupra celor două țigance, ele erau lucruri ce se întîmplau, și se întîmplară încă vreme îndelungată, în fiecare zi ; oricare alt boier în locul lui Țifescu tot ca el ar fi urmat.

Capitolul VIII

ÎN CARE SE FACE LUMINA ÎN MINTEA SULGERIULUI

Cînd ajunseră la scara curții, vornicul merse să se îmbrace, iar sulgeriul începu să se primble în sală. Fața perdegii, cu cercul de fier împrejurul capului și cu coarnele lungi care ieșeau din acel cerc îi reveniră în minte. Unde văzuse el acea față, fără cerc și fără coarne? Cu bună samă că nu pentru întâia oară se întîlnise el în ajun cu acel țigan! Mai văzuse el acei ochi sălbateci. Dar unde și cînd?

Auzi ușa din fund deschizîndu-se și vataful Simion intră în sală.

— Mi-a poroncit cuconul să-1 aștept aici, zise el lui Strilea, cînd acesta se opri și se întoarse cîtră el.

— îmi pare bine că ai venit, vatajă, zise sulgeriul apropiindu-se de Simion. De ieri, de cînd am pus ochii pe perdegie, mă căznesc să-mi aduc aminte unde și cînd l-am mai văzut și nu pot izbuti să mă dumeresc. Purta coarne și prin urmare o fost fugar; nu mi-ai putea spune pe unde o rătăcit?

— Asta-i a treia fugă a lui, zise vataful, bucuros că are și el ceva de povestit musafirului. O fugit pentru întâia oară acuma zece ani. Nu pot ști pe unde o umblat, dar eu singur am dat de dînsul — au trecut acuma cinci ani —, într-o tabără de ursari domnești, la Ploscuțeni, lîngă Adjud. Era să mă omoare cînd, cunoscîndu-1, am pus mîna pe el. Noroc că mi-o sărit în ajutor bulubașa lor, pe care îl cunoșteam de mult. L-am adus legat înapoi, o primit în răstimpuri vro mie de bice, i s-o pus coarne și l-am dat la herghelie unde o stat un an. Apoi o fugit pentru a doua oară, s-o dus prin păduri în Țara Ungurească și s-o tocmit ca surugiul la un grof Apor, pe Olt lîngă Ciuk. O stat acolo trei ani. Anul trecut venindu-i dor de țigancă și de fată, s-o cerut de la stăpînă-său pe o lună. Primind învoire, o venit pe furiș aici ca să le vadă și să se încerce să le ducă cu dînsul peste graniță. Avînd un cumnat al lui care-i herghelegiu la noi, o mers într-o noapte la herghelie ca

Csik Szereda.

să-1 roage să spuie soției și fetei lui să facă toate chipurile și să vie în lunca Trotușului, a treia noapte, ca să se întîlnească cu dînsul.

I-o zărit însă alt țigan cînd vorbeau împreună și, dînd de știre la curte, am bătut pe Manea, cumnatul lui Crăciun, pană cînd ni-o spus unde și cînd îl puteam prinde pe acesta. După ce l-am prins pe Crăciun, l-am bătut de am crezut că are să moară, iar cuconul l-o făcut perdegie ca să-1 aibă sub ochi. Dar se vede că groful la care slujise era foarte mulțămînt de el, căci de trei ori pană acuma trimes-au la cuconul rugîndu-1 să-1 vîndă pe Crăciun cu tot sălașul lui, dar cuconul n-o vrut, fiindcă-i era ciudă pe țigan. Mai în fiecare săptămînă îl punea jos, adesa de două ori într-aceeași săptămînă, și mai puțin de douăzeci și cinci de vergi sau de bice nu-i trăgea. Acuma o lună o trecut chiar vechilul grofului pe aici și iar o rugat pe boier să vîndă stăpînului său pe Crăciun, dîndu-i pe el pană la o sută douăzeci de lei, adică cu ce să cumperi doisprezece țigani meșteri, dar cuconul n-o vrut. îmi aduc aminte că mi-o poroncit să arăt ungurului grajdiurile cu caii.

În mintea sulgeriului se făcuse acuma lumină deplină. Da, văzuse pe Crăciun la groful Ștefan Apor, la moșia acestuia de la Ciuk, cînd se dusesse acolo să cumpere niște telegari pentru hatmanul Iordache. Groful poruncise țiganului să încalece ca să **arate** boierului moldovan un cal frumos de călărie și țiganul tîlmăcise sulgeriului niște cuvinte ale grofului care știa prost românește.

Și groful, care avea cea mai frumoasă herghelie din Ardeal, era cel mai vestit hoț de cai din toată Țara Ungurească. Numai nu fura în țara lui, ci în cele învecinate: Moldova, Țara Românească, Țara Leșască. Avea chiar și cai furați peste Dunăre, de la turci, și de peste Nistru, de la tătari. Crăciun dăduse fără îndoială grofului de știre, prin vro ceată de țigani caldarari, că la vornicul Țifescu se aflau cai de o frumuseța fără păreche, iar groful trimesese un om de încredere să se încredințeze de adevărul vorbelor țiganului.

Părtașia Șchiopului la furt se lămurea asămene pe deplin: că Șchiopul cunoștea pe grof, singur mărturisise sulgeriului. Vederat că caii frumoși cu care el fusese adesa întîlnit pe potoci singuratece, de cîtră oamenii din Cîmpuri și

din Cașin, îi ducea grofului, pentru sama căruia îi și furase. Șchiopul fusese însărcinat de grof să fure misirliii vornicului Dumitrache cu ajutorul lui Crăciun.

Năștea acum întrebarea : unde erau caii ? Fără îndoială pe drum spre moșia grofului. Și tâlharii cu bună samă că nu apucase drumul mare, ci o luase prin păduri. După cite auzise sulgeriul **de** la Căsuneni și de la Cîmpureni, Șchiopul obișnuia să urmeze niște cărări care-l scoteau în Țara Ungurească între Clăbuc și Zboină. Erau acum aproape opt ceasuri, fugarii trebuiau să fie departe. Cum să-i mai poată ajunge cînd ei plecaseră cu **șapte** sau opt ceasuri mai înainte ?

Dar, pe de altă parte, faptul că acești doi cai făceau cît o avere întreagă îndreptătea presupunerea că Șchiopul și Crăciun nu aveau să-i gonească prin păduri și munți ; o asemenea goană putînd să-i strice cu desăvîrșire, era de crezut că aveau să-i ducă cu îngrijire, mai domol. Atunci doi sau trei bărbați îndrăzneți, călări pe cai buni, i-ar putea ajunge dacă ar da de urma lor.

Și sulgeriul își aduse acuma aminte că nimene nu știa mai bine obiceiurile Șchiopului decît dușmanul lui de moarte, Neculai Jinga din Borșani, pădurarul mănăstirii Bîrnova care, cu vro doi ani înainte, după ce prinsese pe nevasta lui cu Șchiopul, mai suferise de la acesta și o bătaie groaznică. **Pe** femeia necredincioasă o lepădase chiar din ceasul acela, ceea ce făcuse dealtmîntrelea după scurtă vreme și Șchiopul ; dar Jinga hrănea de atunci împotriva lui o ură neîmpăcată. Ar fi^avut ades prilej să-l împuște prin pădure, n-o făcuse fiindcă era doar creștin **și** se temea de păcat, dar pîndea prilejul ca să4 poată pierde : să-l prindă cu vro tâlhărie sau altă faptă nelegiuită și să-l deie pe mîna judecării. Neculai Jinga cunoștea toate obiceiurile și toate salașurile Șchiopului prin păduri. Nimeni nu putea să deie de urma cailor așa de răpede ca el.

Sulgeriul se opri dinaintea vataului Simion care rămăsese neclintit lîngă ușa pe care intrase.

j— în cite ceasuri ar putea oare un om calare să ajungă, fără a goni calul, de aici la Borșani, peste dealuri, de-a dreptul ?

— în trei **pană** la patru ceasuri, răspunse vataul.

Tocmai atunci intră și vornicul în sală. Strilea se apropiă răpede de el.

— *Arbon* vornice, îi zise, uitîndu-se drept în ochii lui, am bună nădejde să dau de urma tâlharilor care ți-au furat caii. Dar, pentru aceasta, trebuie să plec fără cea mai mică zăbavă și, deoarece este nevoie să caut acele urme prin păduri, nu pot merge decît calare. Te rog deci, dacă primești ajutorul meu, să poroncești să mi se puie o șă_pe un cal ce-l vei avea mai bun, umblător dacă se poate, și să-mi dai și un om voinic și de nădejde la mîină, calare și el pe un cal care să se poată ținea de acel care m-a purta.

Fața deschisă a sulgeriului, privirea lui îndrăzneată, glasul liniștit, dar totodată hotărît cu care vorbea plăcură vornicului și-i însuflară încredere.

— Primesc ajutorul dumitale cu mulțămire, *arbon* sulgeriu, răspunse el. Ți-oi da umblătorii cei mai buni din grajdurile mele. Umbletul lor întrece fuga_altor cai și, ca însoțitor, vei avea o slugă credincioasă și voinică. Simioane, zise el, întorcîndu-se cătră vatau, să se puie șaua mea cea de drum pe Șopîrla ; iar Petrea]Balan să se gătească numaidecît de drum și să puie șaua pe Lăstun.

Vataul ieși.

— Te mai rog, zise sulgeriul, să-mi dai și o păreche de pistoale bune în rafturi, însă deșarte ca jă je încarc eu însumi. Am o păreche cu mine, dar nu strică să am și două.

Vornicul bătu în palme și poronci feciorului care intră s-aducă pistoalele lui „cele nemțești”.

— Dar spune-mi, zise Țifescul după ce feciorul ieși, încotro îți este de gînd să te îndrepti, și asuprajui ai prepus ?

— Mă iartă, *arbon* vornice, dar te rog să nu mă silești să-ți răspund. Am bună credință că ți-oi aduce caii înapoi și ți-oi lămuri atunci cum am fost pus pe urma lor.

Feciorul intră cu pistoalele care erau niște adevărate juvaeruri. Sulgeriul le lăudă foarte și ceru voie să le încarce.

După ce le încarcă cu îngrijire, ieși pe cerdac. Gios, cam la mijlocul ogrăzii, era o tufă de trandafiri și, în vârful unei crenguți, de-abie se zărea roșul unui boboc.

— Am să încerc să tai acel boboc de trandafir, zise sulgeriul arătîndu-l vornicului cu mîina.

Vornicul surise cu neîncredere. Sulgeriul ochi, apăsă încet asupra trăgaciului, se auzi o detunătură și bobocul, îm-

preună cu o coadă de o șchioapă, zbură în mijlocul drumului.

— *Aferim*, strigă sulgeriul, bun pistol.

— Să vedem și pe tovarășul lui. Creanga căreia i-am tăiat vârful tot prea lungă o rămas, am s-o mai scurtez cu o palmă.

Se auzi o nouă detunătură și crenguța de trandafir fu scurtată din nou, cu o palmă, întocmai precum spusese sulgeriul.

— Și acuma, mai zise el, să le încarc din nou și să poroncești să le puie în rafturile șălei. Trebuie să pun ceva mai puțin praf, căci am simțit o foarte ușoară smuncitură.

După ce încarcă pistoalele cu o îndoită îngrijire, sulgeriul se duse să se schimbe și să se pregătească de drum.

În curînd apără, îmbrăcat într-un anterior de lînă subțire, cu dungi vinete pe fund albastru, un ilic ușor de aba cafenie, șalvari albaștri și ciubote de iuft negru. Anteriu era strîns pe trup printr-un brîu de lînă albastră, pe deasupra căruia se vedea un chimir lat de piele, sub care era prinsă curaua, venind de la umăr, a tocului în care se aflau pistoalele lui. Între chimir și brîu era strîns un iatagan scurt, cu toc și mîner de argint. În mînă ținea o pălărie de pîslă neagră, ușoară. Poalele anteriuului erau suflecate și prinse în brîu.

Tocmai atunci se auziră caii venind la scară. Vornicul pofti pe sulgeriu în sofragerie unde i se pregătise o bogată gustare, căreia Strilea îi făcu căzuta cîste, apoi amîndoi se dădură gios, la scară. Aici așteptau caii cu Petrea Bălan, un român de vro cincizeci de ani, nalt, uscăcios dar spătos, cu musteți lungi, negre, amestecate cu puține fire albe, și care purta haina obișnuită de mazili : anterior a cărui poale erau prinse sub brîu, ilic, bernevici albaștri și ciubote. În brîul lui se vedea o păreche de pistoale și un iatagan ; cum zări pe stăpînu-său, veni să-i sărute mîna.

— Aista-i Petrea Bălan, zise vornicul cătră sulgeriu, el o fost oștean la ruși, într-un polc de codreni, și o văzut războaie multe. Îl am în slujba mea de optsprezece ani : mulți tâlhari vajnici prins-au chiar cu mîna lui. Poți să ai deplină încredere în bărbăția și în credința lui. Petrea, adaoase el cătra acesta, vei asculta de toate poroncile ce îți le-a da

sulgeriul, ca și cînd îți le-aș da eu însumi ; să-1 urmezi oriunde va merge. M-ai înțăles ?

— Am înțăies, cucoane, și voi face după cum îmi poroncești, precum am mai făcut și altădată, răspunse Petrea închinîndu-se.

— Deocamdată ai să mă duci la Borșăni pe drumul cel mai scurt, zise sulgeriul.

— Am înțăles, răspunse Petrea.

— Pusu-s-au în rafturile lui Petrea cele ce am poroncit ? întrebă vornicul pe Simion.

•— S-o pus mîncare și vin pe patru zile, răspunse vatazul. Și într-adevăr, rafturile sălii murgului voinic al lui Petrea erau umflate de credeai că au să crape.

Sulgeriul se plecă să ieie mîna vornicului ca s-o sărute, dar acesta îl cuprinse în brațe și sărută pe amîndoi obrajii, Strilea sărutîndu-1 în schimb pe umeri.

• Să mergi cu bine, *arhon* sulgeriu, zise vornicul, de te vei întoarce cu bine, va da Dumnezeu să ne apropiem mai tare.

* Această urare care era mai mult o făgăduință facu pe Strilea să se închine adînc înaintea gazdei sale. Calul lui, un șarg puternic, pe care doi paici de-abie îl puteau ține pe loc, fu apropiat de scara, pistoalele fură așazate în rafturi și sulgeriul sări sprinten în șă. Se închină încă o dată ; apoi, dînd drumul calului, plecă la galop urmat de Petrea. Avu însă vreme să audă pe vornic poroncind lui Simion sa ducă la biserică un sărindar de cincî ocă, să-1 așaze înaintea icoanei Sfîntului Dumitru și să spuie preutului să facă rugăciuni pentru izbînda sulgeriului.

Capitolul IX

SULGERIUL DA DE URMELE HOȚILOR

După ce ieșiră pe poartă, Strilea își puse calul la umblet și pilda lui fu urmată de Petrea. Trecură în curînd prin satul Păunești și de aici începură să urmeze drumul de pe plaiul Bodei. După un ceas ajunseră la fîntîna căreia i se zice și astăzi Fîntîna Bodei. Aici se despărțeau două drumuri :

acei din dreapta ducea la Borșani prin Anghelești, iar cel de al doilea în codru.

Sulgeriul își opri calul dinaintea fîntînei și se uită la ceasornic : erau zece ceasuri.

— Să ne oprim aici pentru a adapă caii, zise Strilea des-călecînd. Oare cît **să** mai avem **pană**...

Strilea voia **să** zică : **pană** la Borșani ; dar nu putu să sfîrșească cuvintele și ramase cu ochii holbați în fața unor urme întipărite în băltoaga dimprejurul fîntîni. Erau urmele a doi oameni și a trei cai din care unul potcovit și doi nepotcoviți. Unul din cei doi oameni era desculț, celalalt încălțat ; și urma piciorului drept era mult mai adîncă decît cea a piciorului stîng, și asta nu numai la o urmă, ci peste tot pe unde se vedeau pașii omului încălțat — semn neîndoelnic că el șchiopată de piciorul drept.

Stăpînindu-și mierarea, Strilea aruncă frîul calului lui Petrea și se luă după urme spre a vedea încotro apucau. Se încredința în curînd că ele mergeau la deal, spre codru. Nu încăpea îndoială pentru sulger — asta era urma hoților : văzuse prea adesa la vînătoare, prin gloduri, călcătura mare și lată a Șchiopului pentru ca să se fi putut înșala. Calul potcovit era calul Șchiopului, iar acei nepotcoviți erau misirluii. Spre mai mare încredințare, întrebă pe Petrea :

— Caii furați erau ei potcoviți sau nu ?

— Nu, răspunse Petrea care urmărise toate mișcările sulgeriului cu cea mai mare băgare de samă și se oprise lîngă urme ; ei nu sînt potcoviți și iacă urmele lor.

Sulgeriul făcu cu capul un sămn de mulțămire.

— Iacă unde o călcat Crăciun, urmă Petrea arătînd cu coadă harapnicului urma picioarelor goale ale acestuia, și iaca cea a lui Niță Șchiopul, adăugi el arătînd spre celelalte.

Sulgeriul făcu o mișcare de mierare voioasă.

— Cunoști pe Niță Șchiopul ? întrebă el.

— Dar oare cine pe locurile aiste nu-l cunoaște ? răspunse Petrea.

— Aveai vreun prepus pe el ? mai întrebă sulgeriul.

— Nu, **pană** ce **n**-am dat cu ochii de aceste urme.

Atunci Strilea îi povesti găsirea țîțuitoarei, chipul în care prepusurile lui se întărise și planul ce-l alcătuiuse pentru gă-

sirea cailor. Petrea asculta în tăcere, lăsînd în aceeași vreme caii, cărora le scosese frîiele, să beie în troaca plină cu apă. După ce sulgeriul își isprăvi povestirea, Petrea îl întrebă dacă tot are de gînd să meargă la Borșani.

— Nu, răspunse Strilea, voiam să găsesc pe Jinga numai pentru ca el să mă puie pe urmele Șchiopului și să-mi **arate** adăposturile lui. Dar de vreme ce întîmplarea m-o pus pe urma hoților, nebun aș fi să-mi pierd vremea căutînd pe Jinga. Voi apuca pe urma lor : gloduri și pîraie sînt în codru la fiecare pas, trebuie să ne putem ține de urmele lor.

Petrea, om tăcut, căruia vorbele zadarnice îi păreau risipă mare, dădu din cap în sămn că se unește cu părerea sulgeriului și începu să puie frîiele în capetele cailor. După ce încălecară, urmară înainte zarea Tarniței unde se îndreptau și urmele care încetară îndată după ce trecură dincolo de glodul care se făcuse în văioaga în care se afla fîntîna. Vreme de două ceasuri urmară zarea Tarniței pană cînd dădură în cea a Giurgiului. Aici, într-o așazătură, văzură cu bucurie, în alt glod, urmele copitelor celor trei cai precum și cea a picioarelor goale ale lui Crăciun.

— Se vede că Șchiopul o încălecat iar, zise sulgeriul.

Ajunseră în curînd la o răspîntie : un drum apuca la vale în dreapta, celalalt în stînga urma dealul.

— Pe unde apucăm ? întrebă sulgeriul.

— Drumul cel din dreapta duce la Bîlca în sat, iar cel din stînga la Fundul Carecnei.

Strilea se bătu pe frunte cu palma.

— Ce prost sînt eu, zise el. Trebuia să gîcesc din capul locului că Șchiopul s-o dus întins la Carecna ! De cîte ori nu mi-o spus el că are în vîrful Carecnei un bordei și o livadă și că-i place să steie acolo ?

— Cunosc bordeiul, zise Petrea, • știam că este al unul preut de la Focșani, dar pană acuma nu mă gîndisem că acel preut era părintele Șchiopului. Nu mai încape vorbă : hoții odihnesc caii în vîrful Carecnei. Vedem cît cruță ei pe misirlui din faptul că, îndată ce au intrat în pădure, Crăciun o mers pe jos.

Suiră în vîrful Găinei, apoi se scoborîră într-o așazătură pe coasta Giurgiului, unde găsiră iar urmele. De aici începură să urce suișul care duce în vîrful Carecnei. La jumătatea acestui suiș se dădură gios și învăliră copitele cai-

lor cu petece de lână pe care le făcură tăind în bucăți jumătate din cerga care sluja de poclad lui Petrea.

Încălecară iar și urmară să suie dealul în tăcere. Cum văzură o bucățică de cer în zare, se opriră, descălecară și legară caii de niște copaci.

— Știi în ce parte a poienii este așazat bordeiul ? Întrebă sulgeriul vorbind în șoaptă.

— Da, răspunse Petrea. Drumul ce-l urmărm duce drept la bordei, care se află de-abie la vro zece stînji de marginea pădurii.

— Dar oare caii unde să fie ?

— Nu cred să-i fi priponit în poiană ; li-or fi făcut umbrar în ogradă.

— Cum ? Este ogradă ?

— Da, este ogradă mărișoară din dosul bordeiului, înconjurată cu un gard de nuiele. În ogradă, după cît îmi aduc aminte, este și un grajd mic, tot de nuiele, dar bun numai pentru vaci ; nu cred să fi vîrît asămene cai într-însul.

— De la marginea pădurii **pană** la grădină cum este locul ? Deschis sau acoperit cu tufe ?

— Dacă urmezi drumul, treci printr-o livadă de perji și de peri răsfițați. În dreapta drumului livada este mai deasă : sînt într-însa vro cîțiva nuci mărișori.

— **Cîni** are ?

— Nu pot să știu, dar trebuie să aibă. Știu numai că livada și prisaca sînt păzite de un moșneag care trăiește aici tot anul.

— Încă voinic moșneagul ?

Pe buzele lui Petrea se zugrăvi un zîmbet de dispreț.

— Primejdios poate pentru babe și copii de țîță, răspunse el.

— Ești meșter de pistol ?

— Nu tocmai ca dumnea, răspunse Petrea, dar destul de meșter pentru a pune glontele meu în orice cap de om a cărui depărtare de mine n-a întrece bătaia pistolului meu.

— Pistoalele îți sînt bune ?

— Foarte bune. Multe suflete de tătari ar putea să deie mărturie despre bunătatea lor, zise Petrea scoțîndu-le din brîu unul după celalalt și primenind praful din țigaie cu mare băgare de samă. Sulgeriul scoase din rafturi pistoalele ce i le dăduse Țifescu, le cercetă și el cu îngrijire, le băgă

în brîu, pe urmă cercetă pe celelalte două care erau în tocul ce-i atîrna deasupra șoldului. Apoi zise lui Petrea :

— Trebuie să ne despărțim. Eu voi merge pe drum, drept spre bordei. Tu vei apuca prin livada cea deasă, la vro cincizăci de pași de mine. Dacă sînt cîni, ei îndată ce ne-or simți or năvăli asupra noastră. Tu să nu cumva să dai într-înșii cu pistolul ; voi avea eu grijă să-i împușc înainte ca ei să te poată mușca. Dar tu păzește intrarea bordeiului. Este firesc ca Șchiopul, îndată ce-a auzi cîni lătrînd, să iasă afară. Trage într-însul îndată, fără a te grăbi, dar fără a pierde vreme, căci de apucă el să deie cu pușca în unul din noi, acela este mort: el nu știe ce este a da greș și are o pușcă de toată bunătatea. Eu mergînd drept asupra bordeiului, pe mine are să mă vadă dintâi și pe mine are să mă ieie dintâi la ochi. Sînt destul de iute la tras și cred că oi trage înaintea lui ; dar am mare nădejde în tine că ai să-1 culci la pămînt înainte ca el să poată trage. De țigan și de bătrîn nu cred că avem să purtăm grijă mare.

Petrea rugă pe sulgeriu să-1 lese pe dînsul să meargă drept asupra bordeiului, dar Strilea nu voi să schimbe nimic din planul lui. Ei se puseră deci în mișcare suind dealul încet și avînd grijă să nu calce pe crengi uscate spre a nu face zgomot ; între dînșii erau atunci o depărtare de treizeci de stînji.

Capitolul X

CE SE ÎNTÎMPLA ÎN VÎRFUL CARECNEI

Ajunseră odată în vîrfurile dealului. Bordeiul se vedea foarte bine. Amîndoi înaintară spre intrarea lui, țînînd cîte un pistol cu cucoșul tras în fiecare mînă.

Nu făcuse cinci pași cînd doi dulăi urieși ieșiră de lîngă gard și se aruncară lătrînd asupra lui Petrea. Dar înainte ca ei să-1 fi putut ajunge, erau doborîți la pămînt, loviți de glonții lui Strilea. Acesta de-abie aruncase pistoalele goale gios și luase din toc celelalte două, cînd o detunătură se auzi și Petrea, lovit în inimă, căzu la pămînt.

Sulgeriul văzu numai un braț și tava unei puști în dosul unui copac, lângă gard ; dar pentru ochiul lui atîta era de ajuns. Oșelele pistoalelor erau trase : brațul lui se întinse, o împușcătură se auzi. Șchiopul dădu un țipet de durere, scâpă pușca din mîna și căzu gios. Gloanțele sulgeriului îi intrase adînc în umăr, zdrobind rău ciolanul.

Strilea se aruncă îndată la pămînt, în iarba care-i venea până la brîu, și încarcă răpede pistolul cu care trăsese : auzea gemetele rănitului. După ce isprăvi să încarce pistolul se ridică în genunchi cu îngrijire și se uită de jur împrejur. Rănitul zăcea la piciorul unui nuc, cu capul descoperit ; ceva mai departe, între el și gard, era un umbrar și mai departe altul mai mare, sub care se vedeau doi cai. Acuma pricepu totul.

Șchiopul nu se afla în bordei precum ei crezuse, ci se odihnea sub umbrarul cel mic, spre a fi mai în apropiere de caii pe care îi adăpostise sub altă colibă de crengi. De unde sulgeriul crezuse că ie el locul cel mai primejdios, îl dăduse lui Petrea care, înaintînd drept asupra umbrarului, fusese zărit numaidecît de Șchiopul și culcat la pămînt. Și acuma îi părea rău lui Strilea că nu luase el locul lui Petrea, căci era om fără frică și încrezător în sine : nu se îndoia o clipă că, de ar fi fost el în fața Șchiopului, l-ar fi împușcat înainte ca hoțul să fi apucat să deie într-însul.

Dar tovarășii Șchiopului, Crăciun și cu moșneagul despre care îi vorbea Petrea, oare unde erau ? Nu se vedea semn de om nici sub umbrar, nici în bordeiul a cărui ușă era deschisă, lăsînd ochiul să pătrundă până în fundul lui.

Sulgeriul scoase pălăria din cap, o ridică în vîrfurile pistolului și o primbla deasupra ierburilor. Nu auzi nimica, nu văzu nimica. După o bucată de vreme se culcă iar la pămînt și începu să se tîrască pe brînci înspre locul unde zăcea hoțul rănit. Cînd ajunse la cinci pași de el, se ridică în picioare cu pistoalele întinse în mîna. Dar nu apucase să facă un pas cînd, din dosul umbrarului, plecă un fulger urmat de o detunătură și pălăria lui Strilea zbură din capul lui.

El se aruncă dintr-o săritură în dosul unui nuc și, luînd la ochi pe Șchiopul care zăcea cu fața în sus și se uita drept la dînsul, îi strigă :

— Dacă nu poruncești tovarășilor tăi să lepede armele și să iasă din dosul colibeii cu mîinile goale, îți zbor crierii, îți dau răgaz numai până cînd voi număra patru. Una, două...

Sulgeriul nu apucă să numere mai departe, căci Șchiopul strigă :

— Leapădă pușca, Anico, și ieși afară din umbrar dacă vrei să mă mai vezi în viață !

Din umbrar se văzu ieșind atunci o femeie tînără și frumoasă, cu părul și ochii negri, purtînd portul obișnuit în Vrancea : cămeșă cusută cu cusătură neagră, cu mîneca învîrtită, fotă neagră și iminei negri. Era albă ca varul, dar ochii ei aruncau scînteii de turbare.

Strilea o acoperi îndată cu pistolul.

— De-ți este dragă viața, pune-te gios lângă ibovnicul tău și rămii nemișcată.

Tînăra femeie făcu precum i se poroncise.

— Acuma aruncă-mi răpede pușca care-i lângă tine. îndată !

Anica luă pușca care scăpase din mîna Șchiopului și o aruncă sulgeriului, la picioarele căruia căzu.

— Scoate-i brîul ! mai poronci Strilea.

Anica desprînsă brîul Șchiopului, un cuțit căzu dintr-însul și fu aruncat sulgeriului împreună cu cornul cu praf al hoțului.

— Foarte bine, zise Strilea care nu se mișcase de după copac. Acuma ridică pe Niță —1 razimă de nuc. Bine, așa ! Acuma să stăm de vorbă !

— Măi Niță, adaoase el, urmînd să ție pistolul întins asupra Șchiopului, ia spune-mi unde sînt Crăciun și cu moșneagul care îți păzește bordeiul ?

— Nu sînt aici.

— Dar unde-s ?

Șchiopul tăcu cîtva. Se vedea pe fața lui că într-însul se petrece o luptă grea.

După o tăcere prelungită zise :

— Crăciun o plecat departe peste hotar, iar pe unchies l-am trimes la Străoani să cumpere merinde.

— Pe Crăciun l-ai trimes la groful Apor ?

La acest nume Șchiopul tresări.

— De unde știi ? întrebă el.

— Doară știu că ai furat caii pentru grof. Pentru ce l-ai trimis ?

— Ca să-mi aducă bani.

— Cum s-o dus, pe gios ?

— Ba nu, calare, pe calul meu.

— Când o plecat ?

— Pot să fie vro două ceasuri.

— Dar unchieșul o mers pe gios ? Când se-ntoarce ?

— O plecat calare pe alt cal care-1 țin aici. Cred că s-a întoarce pe la asfințitul soarelui.

— Vra să zică tu ești singur aici, numai cu Anica.

— Singur numai cu dînsa.

— Fa Anică, zise sulgeriul, ia vină cu mine **pană** la cel umbrar și apoi **pană** la cai, dar să te ferească Dumnezeu să te încerci să fugi sau să faci vrun vicleșug că-ți **împodobesc** fără și fără poate fața cea frumoasă cu un gloanțe. Mergi înainte !

Anica se sculă și, urmată de sulgeriu cu pistoalele în mîină, îl duse la umbrar. Sub umbrar Strilea găsi o pușcă și o secure. Atîrnă pușca de umăr prin curea și puse securea **în** brîu. Pe urmă merse la cai. Amîndoi erau în bună stare și mîncău veseli din grămada de iarbă pusă dinaintea lor. Apoi sulgeriul poronci Anicăi să vie cu el la bordeiul **în** care nu găsiră nici o armă.

Capitolul XI

ÎN CARE UN COPOU SCAPĂ VIAȚA STĂPÎNULUI SĂU

Se îndreptau spre rănit cînd li ieși înainte, venind despre pădure, un copou. Sulgeriul îl recunoscă îndată.

— Copoul lui Neculai Jinga ! strigă el. Trebuie să fie și Jinga pe aici.

— Na ! Na ! Dudaș !

Dar Dudaș, nevoind să-1 bage în samă, o luă răpede la vale, se opri o clipă înaintea leșului lui Petrea, îl miroși cîtva, dădu un urlet lung, apoi dispăru în pădure. Sulgeriul, tot împingînd pe Anica înaintea lui, merse să rîdice pistoalele

cu care împușcase cîinii și pe care le aruncase gios, le puse în brîu, apoi se îndreptă spre locul unde zăcea, cu fața în sus, Petrea. Trupul era acuma înțâpenit și se afla în mijlocul unui lac de sînge : fața era liniștită, cu ochii închiși, — ai **ti** crezut că doarme. După ce-i **încrucîșa** mîinile pe piept, sulgeriul luă și cele două pistoale ale mortului, încărcate amîndouă, și se întoarse spre Niță.

— Pune-te gios, poronci el Anicăi. Nu atît de aproape de dînsul, mai departe. Așa !

Apoi se așază și el gios, în fața lor, și ramase privindu-i.

Niță era un bărbat de vro treizeci de ani, de o statură care întrecea pe acea obișnuită, și cumplit de spătos. Capul îi era acoperit cu un păr roș ca jăratecul și des ca peria. Fruntea îi era îngustă, ochii mici și suri, falcile și bărbia puternice, iar gura mare cu buze groase, aproape vinete. Mustețile scurte erau roșii ca și părul.

Niță era renumit pentru putera lui fără samăn ; oamenii cei mai vestiți din Putna, Bacău și din Rîmnicul muntenesc care se pusese cu dînsul la luptă fusese învinși cu cea mai mare înlesnire.

Era meșter de pușcă și de pistol și călăreț vestit. Tatăl său, preutul Pavăl de la Precista, era un om de treabă, dar zgîrcit. Niță învățase carte bună, însă slăbiciunea preutesei îl pierduse. Ea îl deprinsese din copilărie cu bani mulți și Niță se făcuse un crai și un bătăuș de frunte. Preutul îl dăduse chiar afară din casă de vro patru ani, căci îl făcuse de rușine.

Fiind prins de un negustor la soția lui, noaptea, fu împușcat în genunchi ; deși se vindecă, rămăsese cam șchiop. De la acea întîmplare părăsise **Focșanii** și trăia mai mult prin codri, trecîndu-și vremea cu vînatul, căci era un vînat pătimaș și minunat. Am văzut **că** trecea drept hoț de cai și că era chiar bănuț de mai multe omoruri ai căror făptuitori nu se putuse descoperi **pană** atunci.

Sulgeriul nu știa ce să facă. Să ieie caii, să-i ducă **pană** la locul unde lăsase pe al său și **pe** acel al lui Petrea și apoi să pornească spre Domnești ? Era lucru ușor, dar se temea ca Șchiopul, rănit cum era, să nu găsească chip, mai ales după întoarcerea moșneagului, **să** fugă, și vom vedea în curînd că Strilea avea temeiurile lui pentru a nu scapă pe hoț din mîni. Pe de altă parte, așteptînd aici, se expunea primejdiei

să vadă venind la poiană alți tovarăși de-ai Șchiopului, care, pe lângă că ar fi putut să puie mîna pe cai, l-ar li făcut să plătească scump îndrăzneala lui. O singură nădejde avea : să treacă pe acolo Neculai Jinga care, după cum arata ființa copoului lui în poiană, trebuia să fie prin împrejurimi. Dar dacă Jinga ocolea culcușul Șchiopului ? Cum să deie de știre că el, sulgeriul Mihalache, se află acolo ? Fu trezit din gînduri de urletul unui cîne, devale, în pîrăul Hagiului. Nu încăpea îndoială, cînele de la care pleca urletul era copoul lui Jinga. Urletul contenea, dar numai puține clipe, pentru a reîncepe iar, mai deznădăjduit decît adinioarea. Din întîmplare ochii lui Strilea căzură pe fața Anicăi tocmai cînd urletul reîncepu și o surprinseră făcînd semn cu ochiul lui Niță care-i răspunse în același chip. Sulgeriul crezu dintăi că se sfătuiesc din ochi spre a se arunca asupra lui. Șchiopul, chiar cu o sîngură mîna, ajutat fiind de Anica, l-ar fi putut răpune ; dar avea pistolul în mîna și mort ar fi fost Șchiopul la cea dintăi mișcare. Apoi fața Șchiopului arata cu prisosință că rana îi pricinuieste dureri grozave ; el nici nu se gîndea la vro luptă. Dar un nou rînd de urlete în vale făcu pe Anica să se uite iar cu coada ochiului la Niță. Strilea începu să bănuiască că hoțul și cu ibovnica lui știau pentru ce urlă copoul.

— Măi Niță, zise el, oare nu știi tu pentru ce urlă astfeli copoul lui Jinga devale, în pîrău ?

— De unde să știu ? răspunse Șchiopul.

Dar Anica tresărise -Ig, întrebarea sulgeriului.

— Măi Niță, zise iar Strilea, tu mă înșăli. Știi prea bine de ce urlă copoul. Vei fi ucis pe Neculai Jinga și cînele urlă acuma înaintea leșului stăpînului său. Spune drept, că doară tot am să află adevărul. Peste un ceas, mult peste două, sosesc douăzeci de oameni de ai vornicului, după care am trimes pe unul din acei ce mă însoțeau îndată ce am dat de urmele tale la Fîntîna Bodei. Viața ta este în mîinile mele : arătîndu-te plecat la dorințele mele, se poate să ți-o cruț.

— Spune, Niță, zise atunci Anica. Tot atîta-i de noi acuma !

— Spune tu, zise Șchiopul ; eu de durere nici nu pot vorbi.

— Neculai Jinga o dat peste noi aici azi-dimineață și -o văzut caii, zise Anica. Niță, bănuind că are să meargă să

deie de știre vornicului, l-o luat la ochi și, sub amenințare că îl împușcă, l-o făcut să steie pană ce l-o legat Crăciun. Apoi amîndoi l-o dus în pîrău, i-au pus un căluș în gură și l-au legat de un copac.

— Și dacă nu mă întîmplam eu aici și nu auzeam urletele copoului, ați fi lăsat pe om să moară de foame în fundul pîrăului ! strigă sulgeriul.

Niță și Anica lăsară capetele în gios.

— Trebuia să aleg între viața lui și viața mea, zise în sfîrșit Niță ; am ales pe a mea.

Sulgeriul stătu cîtva pe gînduri, apoi zise Anicăi aruncîndu-i cuțitul Șchiopului.

— Na-ți acest cuțit. Du-te îndată în pîrău, taie legăturile lui Jinga și mi-l adă înapoi aici. Dar nu zăbăyi și, mai ales, nu te duce aiurea. Peste o jumătate de ceas să fii negreșit aici. Uite, adaoșe el, soarele este acuma în vîrful tîrșarului celui mare din capătul poienii ; dacă, cînd sa scoborî în dreptul fagului celui sîngur din fundul bobecii, nu-i fi aici cu Jinga, îți jur, uite pe crucea asta, și jcoase din sîn o cruce de argint, că trimăt în crierii lui Niță amîndoi glonții din pistoalele mele. Mergi !

Anica luînd cuțitul se depărta răpede, iar sulgeriul depunînd pistoalele lui la pămînt lângă el începu, fără a pierde din ochi pe Șchiopul, să încarce pușca lui Niță, cu care Anica trăsesese asupra lui și care rămăsese neîncarcată.

— Vezi tu, zise el lui Niță după ce isprăvi, am aici opt focuri. Știi cum trag. La cel dintăi semn că-ți vine ajutor trag în tine fără cruțare.

Nu trecuse jumătate de ceas, cînd se auziră trăsînd cren-gile uscate în pădure și Anica apăru urmată de Jinga. Omul, un mocan uscăcios, de statură mijlocie, cu părul și barba roșii, era galbăn ca ceara și cuprins de tremur. Cum zări pe sulgeriu alergă la dînsul și, căzînd în genunchi înaintea lui, începu să-i mulțamească cu lacrimi pentru că-i scăpase viața și nu lăsase pe copiii lui pieritori de foame.

— Nu-mi mulțămi mie, zise sulgeriul, mulțamește lui Du-daș, el te-o scăpat. Ie cuțitul din mîna muierii, adaoșe el după ce Jinga se ridică. Dar unde-ți este pușca ?

— Hoții știu, răspunse Jinga.

— O luat-o Crăciun cu dînsul, zise Anica.

— Nu face nimica, zise sulgeriul, poți să iei pușca Șchiopului ; este mult mai bună decât a ta.

— Du-te pe drum la vale, adause el arătînd spre Bîlca, ai să găsești doi cai legați de niște copaci, adă-i numaidecît aici.

Jinga luă pușca Șchiopului, se îndreptă înspre drumul care duce devala, dispăru în pădure și în curînd se întoarse cu caii.

— *Aferim !* zise sulgeriul cînd Jinga se opri lîngă dînsul. Adu aici rafturile bietului Petrea și ale mele ; du caii la apă și-apoi scoate-li zăbălele din gură, dar lăsîndu-li căpețelile, leagă-i cu căpeștele de un pom din marginea poienii, dar aproape de noi, și vină de mîinîncă, că trebuie să fii flămînd.

Jinga se depărta cu caii spre **fîntîna** iar Strilea începu să scoată merindele din rafturile lui Petrea. Erau mîncări multe și alese, precum și o ploscă zdravănă, plină cu vin roș de Nicorești. Sulgeriului îi era cumplit de foame și începu să mîinînce cu poftă mare, însă tot cu pistoalele lîngă el. Șchiopul, care suferea grozav, rămăsese cu ochii închiși, dar Anica se uita cu lăcomie cum dispăreau mîncările în gura sulgeriului. Iar acesta, pricepînd că ea este flămîndă, luă un but de miel și o bucată de pîne și i' le aruncă.

— Na-ți și ție, zise el, Mai fă și tu un praznic astăzi, căci vei avea parte de destule posturi în temniță.

Această precizare însă nu micșoră întru nimica pofta de mîncare a Anicăi, ai cărei dinți mici și albi se puseră îndată pe lucru.

Jinga se întoarse cu caii de la **fîntîna**, îi legă de cîte un J>erj în marginea poienii și se apropie de sulgeriu. Acesta însă îi spuse să strîngă mîncările întinse în rafturi și să le aducă sub un nuc, la vro zece stînjăni de locul unde era rănitul, și, luîndu-și pistoalele, se duse să se așăze sub pom, de unde vedea orice mișcare ce o făcea Niță și Anica, dar putea vorbi cu Jinga fără să fie auzit de hoț și de ibovnica lui.

Cînd Jinga aduse rafturile, se puse iar pe mîncare făcînd parte și mocanului ; apoi îi ceru să povestească întîlnirea lui cu Șchiopul.

Jinga îi spuse că venea de acasă, de unde plecase de cu noapte, ca să prindă niște păstrăvi în pîrăul lui Moisa. Dar că, fiind aproape de Carecnă, voise să vadă dacă dușmanul

lui era pe acolo. Auzînd glasuri, voise să știe care sînt tovarășii lui Niță. Izbutise să se apropie de tot : ^ văzu caii, pe care îi recunoscuse îndată ; dar o creangă uscată trăsînd sub piciorul lui, Șchiopul dintr-o săritură fu în marginea pădurii, îl zări și, luîndu-1 la ochi, îi poronci să steie. A nu asculta era moarte — mocanul se supuse. Fu luat pe sus de Niță și de Crăciun, dus în fundul pîrăului Hagiului, legat, cu un căluș în gură, de un fag gros și lăsat acolo ca să^ moară de foame și de sete. Deoarece nimene n-avea ce căuta în acel fund, Jinga se crezuse pierdut și părăsise de la început orice nădejde de scăpare. Un ceas după ce fusese părăsit, auzise cinci focuri în vîrfurile dealului, iar după o bucată de vreme mai auzise un foșnet ușor și simțise ceva cald și umed pe mîni. Era Dudaș, copoul lui, care-l părăsise la piciorul priporului Carecnei luîndu-se după o urmă de capră și care acuma, din întîmplare, îl găsise în pădure și-i lîngea mînile.

Legat cum era, nu putea să se miște, nici să vorbească din pricina călușului. Cînele, văzînd pe stăpînul său nemișcat, începu să urle, apoi o apucase la deal spre vîrfurile Carecnei. Jinga atunci începu să prindă puțînă nădejde. Cine știe ? Poate că cînele avea să se ducă întins acasă și frații lui, văzînd la noapte că Neculai nu se întoarse, aveau să vie a doua zi să-1 caute, iar cînele îi va aduce la dînsul. Dar și această nădejde pieri, căci cînele se întoarse și începu din nou să urle lîngă el. în curînd însă auzi crengile trăsînd iar și zgomotul ce-1 făcea o ființă omenească care scobora dealul în fuga mare. Fu cuprins de o spaimă grozavă : fără îndoială era Șchiopul sau Crăciun, care venea să-1 ucidă, pe dînsul și pe cînele lui ! Cînd zări pe Anica, se liniști, dar se spărie din nou cînd văzu cuțitul în mîna ei. Ea era numai o femeie, dar, legat cum se afla, n-avea cum să i se opui : ea putea să-1 înjunghie sau să-i taie beregata, ca și cum ar fi fost un berbec de căsăpie.

Cînd ea se apropie de el, Jinga crezu că sosise ceasul lui cel de pe urmă, închise ochii și rugă pe Dumnezeu să-i ierte păcatele. Mare-i fu micrarea cînd își simți întăi picioarele și apoi mînile slobode. Era țapăn, nu putu să steie în picioare și căzu jos. Voi să scoată călușul din gură, dar îi înțăpenise și mînile : de-abie le putea mișca.

Călușul îi fu scos de Anica.

— Scoală, zise ea, grăbește și vină la deal cu mine ! De-om zăbăvi mult, boierul împușcă pe Niță.

— Ce boier ? întrebă Jinga.

— Sulgeriul Mihalache Strilea. El o venit după cai cu un om al vornicului. Niță o ucis pe acel om, dar sulgeriul o împușcat pe Niță în umăr. Urletele copoului l-au făcut să priceapă că ai pățit ceva. Când ne-o întreat, noi i-am spus drept. Dar scoală mai degrabă că dacă mai zăbăvim îl ucide pe Niță !

Moartea lui Niță n-ar fi fost deloc neplăcută lui Jinga ; el n-ar fi mișcat măcar un deget pentru ca s-o împiedece, dar avea groază de acel fund de pira în tunecos și era nerăbdător să iasă la lumină. Se sculă cu greu și urmă pe Anica la deal.

După ce mocanul își isprăvi povestea, sulgeriul, la rîndul lui, îi spuse toată întîmplarea cu furatul și cu găsirea cailor, cu moartea lui Petrea și cu rănirea Șchiopului. Apoi, după ce dădu lui Jinga plosca, din care mocanul își turna mai multe pahare, îi poronci să încalece pe șargul pe care venise și să se ducă întins la Anghelești, să spuie unui cunoscut al său să încalece răpede cu șapte ori opt oameni și, luînd cu dinșii și o căruță cu cai, să vie cît mai degrabă în vîrfurile Carenei.

Dar înainte de plecarea lui Jinga, îl mai trimise o dată cu Anica la fîntîna, ca să aducă două coafe, cu care îi puse să adape misirluii.

Capitolul XII

CUM ȘTIE SULGERIUL MIHALACHE SA-ȘI POARTE TREBILE

După plecarea mocanului, sulgeriul scoase din rafturi un ciubuc scurt și veni să se așaze iar în fața Șchiopului și a Anicăi, cu toate pistoalele și pusele ramase. Umplu luleaua cu tiutiu, aprinse o bucată de iască, o așază în lulea ; mai puse peste dînsa tiutiu pentru a face caimac și începu să tragă Jumul în piept cu toată plăcerea celui întărcat de această plăcere vreme de mai multe ceasuri. Se uita la Niță și la Anica fără a vorbi. Numai după ce isprăvi cel dintâi

ciubuc și își umplu altul, rupse tăcerea.

— Măi Niță, întrebă el deodată, uitîndu-se drept în ochii rănitolui, ia spune-mi, dragă ți-i viața ?

— Dar cui, dracul, nu i-i dragă ? răspunse după oareșicare tăcere Niță, surprins.

— Tu știi, zise sulgeriul, că a ta nu mai face nici trei parale.

— Știu, zise Niță liniștit.

— Peste două zile ai să faci cunoștință cu ștreangul, urma sulgeriul. Nădejde de scăpare nu-i, căci vornicul Dumitrache este la mijloc : ograda lui ai spart-o, caii lui i-ai furat, pe țiganul lui l-ai momit și pe omul lui l-ai ucis. Nici un staroste de Putna nu ar îndrăzni să te facă scăpat, căci și-ar face din vornic un dușman de moarte.

— Știu, mai zise Niță cu aceeași liniște.

A Sulgeriul sorbi de vro cîteva ori din imame, apoi zise :

— Oare ce mi-ai da tu mie, dacă ți-aș scapă eu viața ?

„ Orice mi-ai cere, răspunse Niță cu hotărîre, dar nu ai cum.

— Ba am, răspunse sulgeriul.

p* — Cum ? întrebă Niță.

j! — Asta-i treaba mea. Faci tu pe tată-tău să-mi vîndă bătrîrul și jumătate ce-1 are în Tămășani după maică-ta, cu X daniile și cumpărăturile dobîndite de el în ceilalți bătrîni, f dacă te scap de ștreang ?

• — Și mă vîri în ocnă, zise Niță cu amărăciune.

— Te fac scăpat de tot, răspunse sulgeriul.

Niță ramase cîtva gînditor, apoi zise :

: — Tata ar fi bucuros să scape de mine chiar prin ștreangul gealatului. El este aspru și zgîrcit și n-ar da măcar o lețcaie ca să mă scape. Dar mama n-are să se îndure și are să-l facă să-ți dăruiască moșia.

— Eu nu umblu după daruri de la voi, zise sulgeriul ; îi plătesc cîte patruzeci de lei de bătrîn întreg, după cum am mai plătit. Dar banii n-are să-i ieie preutul ; trebuiesc dați starostelui. Știi cît îi de lacom grecul : dacă nu i se dau bani, nu te face scăpat.

— Dar cum ai să capeți învoirea vornicului ? mai întrebă Niță.

— Foarte ușor, răspunse sulgeriul ; am să i-o cer și el are să mi-o deie. Fii pe pace. Cel mult peste trei zile vei fi

slobod, însă numai dacă preutul îmi vinde moșia.

— Mama 1-a face să ți-o vîndă. Dar dacă mă înșăli, dacă tata îți vinde moșia, și dumneata nu mă scapi de ștreang ?

— Dar oare cînd prinsu-m-ai pe mine cu o minciună ? întrebă sulgeriul încruntîndu-se și cu glasul răstit.

— Iartă-mă, zise Niță. Am vorbit ca un prost : n-am auzit minciună ieșind din gura dumitale. Te cred și-ți mulțimesc.

— La noapte, zise atunci sulgeriul, vom fi în Focșani. Te-oi ține **pană** mîni la gazda mea și ți-oi aduce pe Leonte, gherahul cel vestit, care ți-a scoate gloanțele din rană și te-a lega cum știe el. Apoi oi vorbi cu starostele, te-oi da pe sama lui și după-amiază m-oi răpezi la Domnești, la vornic. Dar sîntem înțăleși în privința moșiei ?

— Sîntem înțăleși, zise Niță, numai să ai grijă să dai mamei de veste și să capeți de la staroste voie ca ea să vie să mă vadă în temniță.

— Asta-i treaba mea, zise sulgeriul. Ea a veni să te vadă înainte ca să fii dat pe mîna starostelui. Dar, fa Anico, ia du-te **pană** la cele rafturi, ie dintr-însele plosca cu vin și paharul și dă lui Niță din cel vin de Nicorești ca să-1 mai întărească și mai trage și tu o dușcă sau și mai multe.

Anica făcu cum i se poroncise, și Șchiopul deșartă cu o plăcere vădită două pahare de vin. După ce bău și ea, Anica duse plosca la loc, se întoarse, schimbă petecă udă de pe rana lui Niță, apoi se așază iar lîngă el.

Sulgeriul trăgea acuma în tăcere **din** al treilea ciubuc. Era foarte mulțămît de ziua lui. Prin găsirea misirliilor îndatorise tare pe vornicul Dumitrache și căsătoria lui cu fata lui Țifescu nu mai putea să fie pusă la îndoială : se despărțea pe vecie de trecutul lui **de** sărăcie. Apoi făcuse un pas însemnat spre întregirea moșiei Tămășăni, pe care o îndrăgise și unde avea de gînd să s-așaze cu noua lui nevastă. Avea să plătească preutului preț bun pe părțile lui. Dar ce însemnatate aveau cîțiva lei mai mult sau mai puțin ! **Pană** atunci preutul nici nu voise să între în tocmală cu el pentru vînzarea acelor părți. Și-apoi bucățile răzlețe ce le stăpînea popa printre răzăși aveau să facă isprăvi minunate și să silească pe mai mulți din ei să vîndă mai degrabă părțile lor. Că vornicul avea să dăruiască sulgeriului viața Șchiopu-

lui, nici umbră de îndoială nu putea să fie și, peste toate, sulgeriul mai era mulțămît și de chipul în care ieșise biruitor din întîlnirea lui cu Șchiopul și scăpase viața lui Jinga. De moartea bietului Petrea îi părea rău : se căia că nu-i luase locul, căci era încredințat că ar fi tras înaintea Șchiopului. Dar era foarte mulțămît de izbînda lui. Ce aveau să vuiască satele de dînsa ! Și cum aveau sa se uite la el de acuma înainte fetele și nevestele.

Ș-apoi sulgeriul era mulțămît, căci mîncase cu poftă niște merinde alese, vinul de Nicorești răspîndise în toate vinele lui o căldură plăcută și tiutiuul ce-i trimesese de curînd Iani Sari, tiutiungiuul lui din Țarigrad, îi părea mai bun și mai mirositor decît oricînd.

Și deodată, uitîndu-se la Anica, băgă de samă că tînara femeie era plăcută de tot Ia privit : avea niște ochi mari, negri, de toată frumuseța, nasul drept și subțire, gura ca o cireasă coaptă. Gîtul plin, brațele descoperite și gleznele erau de o albeață uimitoare la o țarancă, iar sînul plin era bogat fără a fi greu. Și sulgeriul fu cuprins de o poftă mare să muște acele buze rumene, să strîngă la pieptul lui comorile ce le vedea și le gîcea.

Și se uita și Anica la sulgeriu. Ce om năprasnic, Doamne, era acel boier ! Ce îndrăzneț și ce iscusit în îndrăzneala lui ! Să cuteze el să se puie cu Niță și să-1 biruiască ! Cum știuse el să descopere ceea ce ei făcuse cu Jinga ! Ce glas poroncitor avea, ce priviri ca niște fulgere ! Dar acuma din ochii lui nu mai ieșeau fulgere, ci niște priviri care o tulburau. Și ce frumos era, ce barbă ca matasa avea ! Și Niță îi părea acuma așa de urît, așa de moic și așa de prost ! Începea să se miere cum putuse să-1 iubească vrodată.

Strilea puse deoparte ciubucul aproape stîns și zise Șchiopului :

— Măi Niță, pentru tine am făcut tocmală, știu ce ieu pentru scăparea ta, dar pentru Anica n-am vorbit.

•— Și ce este de vorbit pentru dînsa ? zise Șchiopul cuprins la aceste cuvinte de o îngrijire vădită.

— Apoi, zise sulgeriul, oare nu este ea părtașă la faptele tale : la furt de cai și la omor, ca să nu mai vorbesc de momirea robului ? Dacă scapă de ștreang, nu scapă de o bătaie cumplită și de surgun pe viață la o mănăstire.

Anica, care la început luase întreabarea sulgeriului drept o gluma, văzîndu-1 că vorbește acuma cu tot înadinsul, se făcu galbănă ca ceara și trupul îi fu cuprins de tremur. Fața lui Niță se întunecase de tot.

— Eu credeam că, cu tocmală făcută, aveai de gînd să ne **scapi** pe amîndoi, zise el. Nu știu ce să-ți dau pentru scăparea Anicăi. Ea-i săracă lipită pămîntului.

— Ba nu, zise sulgeriul scuturînd capul, Anica numai săracă nu-i.

— Dar ce crezi că are ?

— Ce are Anica ? zise sulgeriul. Ea are doi ochi care ard inima aceluia la care se uită. Are niște buze care cu sărutările lor ar fi în stare să trezască pe bietul om care zace acolo, și arată spre locul unde era leșul lui Petrea. Are un trup fraged și alb care te umple de poftă să-1 cuprinzi în brațe și să-1 tot strîngi cu dor. Iaca ce are Anica !

Și sulgeriul tăcu. Șchiopul tăcea și el, fața i se întunecase de tot : înțelesese unde voia să ajungă Strilea. Și era cuprins de o turbare nespūsă, căci iubea pe Anica cu patimă și o temea cumplit.

Sulgeriul, pricepînd ceea ce se petrece în mintea hoțului, îi zise cu hotărîre :

— Ia ascultă, Niță, scurt și cuprinzător, sau vine Anica cu mine în tufele din dosul umbrarului sub care sînt caii, acuma, îndată, sau pieriți amîndoi prin ștreang. Știi că sînt om de cuvînt.

Niță stătu pe gînduri, dar numai o clipă : glasul hotărît al lui Strilea făcuse să apară dinaintea ochiului lui furca cu belciugul ei și Miron gealatul purtînd pe umărul stîng ștreangul uns cu sapon.

— Du-te cu boieriul, Anico, zise el femeii, și arată-te plecata la voînțele lui.

— Halal de tine, Niță, că deștept mai ești, zise sulgeriul sculîndu-se, punîndu-și patru pistoale în brîu, luînd celelalte două în mîni și pușca pe umăr. Haide, Anico, mergi înainte !

Fără a zice un cuvînt, Anica se sculă și se îndreptă spre tufe ; fața i se făcuse acuma roșie, dar în ochii ei nu se ogîndeau nici o mîhnire și poate că, în inimă, era mai degrabă mulțămîtită decît supărată de ceea ce i se întîmpla. Sulgeriul o urmă de aproape zîmbind ; dar dacă s-ar fi întors și ar fi văzut privirea de ură cu care îl urmăreau ochii mici și

crunți ai Șchiopului, cu toată îndrăzneala lui Strilea, poate că i-ar fi pierit zîmbetul de pe buze.

Capitolul XIII

IN CARE FACEM CUNOȘTINȚA UNUI DIREGĂTOR CARE ȘTIE SĂ SE CHIVERNISASCĂ

Cu un ceas după toacă, cînd Jinga sosi cu două căruțe înhămate cu cîte patru cai și însoțite de opt călăreți bine înarmați, el găsi pe sulgeriu trăgînd liniștit din ciubucul cel scurt în fața Șchiopului și a Anicăi.

Fără a pierde vreme, Strilea puse să se umple coșul unei căruți cu fin, pe care fu așezat Niță, care, deși suferea dureri soaznice, de-abie scapă cîte un gemăt. Anica se așeză lîngă Sovnicul ei. în cealaltă căruță, asemenea pe un așternut de fin, fu așăzat trupul înțăpenit al bietului Petrea. Misirliii fură duși la apă ș-apoi încredințați fiecare unui om de nădejde, care trebuia să ducă calul de căpăstru mergînd pe jos ; iar sulgeriul, după ce încalecă, se ținu aproape de ei.

La o răsîntie unde se împreunau drumurile spre Focșani, găsiră pe vatavul Simion așteptîndu-i cu cei doi paici, căci Jinga avusese grijă, îndată ce sosise în sat, să trimată vornicului veste despre găsirea cailor. Strilea îi încredința vatavului împreună cu trupul lui Petrea și, după un scurt popas, porni mai răpede înainte spre Focșani unde ajunse de-abie pe la trei ceasuri după miezul nopții, cînd se făcea ziuă. Sulgeriul își avea gazda obișnuită la un om de casa banului Constantin, care îl pusese în slujbă și-i înlesnise chipurile de a strînge o avere bunișoară. Căpitanul Oatu avea o casă încăpătoare, în care se găsi adăpost și pentru Șchiopul, care ramase păzit de doi din oamenii din Anghelști oprîți de sulgeriu pentru a doua zi.

Cea dintăi grijă a lui Strilea fu să trimată după Leonti gherahul, un grec care își făcuse un nume ca tămăduitor de boli și mai ales ca îngrijitor de răni și de ciolane rupte. Leonti veni îndată și nu părăsi pe Niță pană ce nu-i scoase glonte care-i sfarmase rău ciolanul și nu-i legă rana după toată rînduiala. Apoi sulgeriul avu grijă să puie la cale ca

un om al căpitanului Oatu să meargă încă de cu noapte la părintele Pavăl spre a chema pe preuteasa la fiul ei. Când Strilea se trezi de dimineață, i se spuse că preuteasa, care sosise încă înainte de răsăritul soarelui, vorbește cu Șchiopul.

Îndată ce soarele fu sus și târăbile dughenilor începură să se deschidă, Strilea se grăbi să meargă la starostele de Putna. La diregătorie era rînduit, încă de pe vremea lui Ion Calimah, Grigoraș Leon, un grec țarigrădean venit cu acel domn în țară. Stărostia Putnei fiind una din cele mai bănoase din slujbele de pe la ținuturi, și ca atare vînată până și de boieri de mîna întâia, nu mic fusese numărul acelor care se încercase să scoată pe Leon dintr-însa. Se făcuse domnilor care urmasse de atunci în scaun și sfetnicilor lor propunerile cele mai frumoase, se adusese împotriva lăcomiei și a jafurilor starostelui pîrile cele mai amărunchite și mai întemeiate, însă fără izbîndă. Grigoraș Leon afla totdeauna la vreme despre păsurile dușmanilor lui, totdeauna găsea chip să le zădărnicească, adesa chiar să le întoarcă în paguba uneltitorilor. Strilea, care îl cunoștea bine, nu se îndoia că va dobîndi de la el viața Șchiopului ; dar știindu-i și lăcomia, se întreba cu îngrijorare dacă grecul, spre a-i face pe plac, se va mulțami cu prețul ce el era hotărît să-l deie pe pămîntul preutesei.

Lumea, și cu ea și slujbașii domnești, se sculau de dimineață la noi în veacul al optsprezecelea. Sulgeriul fu primit îndată și găsi pe staroste bîndu-și a doua cafea și trăgînd din întâia narghile de care avea parte în acea dimineață. El pofti, bineînțeles grecește, căci românește vorbea prost de tot, pe sulgeriu să ieie loc alături de el, pe salteaua acoperită cu covor turcesc destul de frumos a patului de scînduri pe care sădea, și poronci să-i aducă ciubuc și cafea.

Spre marea mierare a sulgeriului, Leon nu mai făcu nici o greutate pentru a face pe Șchiopul scăpat îndată ce Strilea se îndatori a-i aduce învoirea scrisă a vornicului Dumitrache ; apoi el se arătă foarte mulțămit cînd sulgeriul îi propuse să-i deie pentru această îndatorire șaiszeci de lei, adică prețul unui bătrîn și jumătate din Tămășăni, căci sulgeriul nu se gîndi măcar o clipă să ascundă starostelui că făcuse preț cu Șchiopul pentru viața lui. Leon se oferî chiar ca, la prilej de nevoie, să ademenească el, prin mijloacele lui cunoscute,

pe părinții hoțului să răscumpere viața fiului lor vînzînd moșia. Strilea începu să se miere de ușurința cu care grecul îi intra în voie și să se întrebe ce s-ascunde sub dînsa : în curînd află pricina ei.

— *Arbon* sulgeriu, zise deodată starostele care rămăsese cîtăva vreme gînditor, cu țevia narghileii în mîna, am să-ți fac și eu o rugăciune.

— Cu bucurie ți-oi îndeplini-o, numai de mi-a fi cu puțință, răspunse sulgeriul care, în gîndul lui, își zise : „Iată-ne ajunși la nod !”

— *Arbon* sulgeriu, am la steagul de călărăși al starostiei un stegar foarte vrednic, grec tocmai de la Chio, cam rudă cu mine ; mi se pare că îl cunoști : îl cheamă Mitru. Privesc pe acel tînăr ca mîna mea cea dreaptă : isteț, îndrăzneț, credincios și foarte cinstit. El îmi este cu atît mai neprețuit cu cît căpitanul este moale și prost : nu pot să am nici o nădejde în el. Mă purtam cu gîndul să fac ce-oi face pe lingă hătmănie pentru a înlocui pe acel bou de moldovan prin stegar, dar iaca că peste bietul om o dat o năpaste mare.

Sulgeriul începu acuma să asculte cu îndoită băgare de samă.

— Sînt două săptămîni, au venit aici doi armeni din sus spre a cumpăra, pentru țara leșască, vin vechi din podgoriile noastre. Unul din ei fiind bolnav, au stat mai multe zile în tîrg, și cel sănătos a făcut în acel timp cercetări pentru a afla unde anume se găsește vin mult și bun. Astfel s-o lățit vestea că acei armeni caută mai multe mii de vedre de vin vechi și că chimirurile lor sînt pline de bani. După îndreptarea celui bolnav, s-au dus întâi la Odobești, unde au și cumpărat vro cincizeci de vase de la un boierănaș de pe loc. Încredințîndu-se că numai atîta se găsește acolo de cumpărat, au pornit încoace tocmai într-un tîrziu, călări, sînguri cu un argat. Nu se temeau, fiindcă erau oameni în putere, voieni și bine înarmați. Dar, cam la jumătate de cale, cum treceau printr-un rediu de stejari, s-o tras mai multe focuri care au omorît pe cei doi armeni și au rănit pe argat. Rana acestuia era ușoară, gloanțele trecînd numai prin carne sub țîța stînga și el nu-și pierduse deloc cunoștința ; dar fiind șiret, s-o făcut mort și o văzut cum hoții care, zicea el, erau vro șasă, au ieșit dintre copaci, au aprins un fanar și au

început să caute, întâi pe stăpînii lui morți și apoi pe el, luîndu-li banii și armele.

A doua zi s-au găsit numai trupurile armenilor, iar argatul se făcuse nevăzut. Și iaca că ieri îmi sosește de la Ieși un bulubașa de seimeni hătmănești împreună cu acel argat. Bulubașa aducea carte gospod prin care mi se poronțește să trimăt de sírg, la Ieși, sub pază, pe stegarul meu de călărași, pe care argatul armenilor l-ar fi cunoscut printre hoți, și pe cîți călărași i-ar mai arata acel argat că au luat parte la jăfuirea armenilor. S-adunase spre sară întregul steag de călărași spre căutare, și argatul n-o putut cunoaște nici pe unul; dar, în cît privește de stegar, stăruie să spuie că îl cunoaște, că el o strîns banii ce se aflau asupra armenilor și asupra lui. Și, din păcate, nu apasă numai mărturia acelui argat asupra bietului tînăr; la el acasă, unde bulubașa o făcut îndată căutare, so găsit o pălărie a unuia din armeni, pălărie care o fost recunoscută și de argat și de gazda din tîrg la care au stat.

Mitru, stegarul, o arătat că o cumpărat acea pălărie de la niște țigani caldarari pe care i-o întîlnit a doua zi între Cornățel și Adjud, cînd se întorcea de la o ibovnică ce are el acolo, dar unde să găsească acuma pe acei țigani? Ii rău de tot de bietul tînăr și tare mă tem să-l pierd.

— Dar, zise sulgeriul, cum aş putea eu să te ajut?

Starostele trase de mai multe ori din narghile cu ochii în jos; apoi, fără a se uita la sulgeriu, zise:

— Oare nu-ți aduci aminte să-1 fi întîlnit pe Mitru pe Trotuș în sara zilei de luni — au trecut alaltăieri două săptămîni?

„Oho! își zise sulgeriul, așa stă treaba! Starostele o pus pe hoțul de nepotu-său să ucidă pe armeni și acuma voiește să mă secată **pe** mine martur că, în ceasul omorului, grecul **se** afla la patru poște **de** negustorii ucși. De scăpat îl scap, căci altfel grecul nu-mi face treaba mea; doară pe armeni nu-i mai pot trezi din mormînt. Dar atunci nu vede el ce șaizeci de lei cît face pămîntul popei. Ceea ce-i frumos, adause el tot cătră sine, este că minciuna nu-i decît trei sfer-turi de minciună; căci eu în acea sară mă întorceam calare din lunca Cornățelului după ce mă întîlnisem, nu cu Mitru, dar cu fata cea frumoasă a dascălului Petru, care știu că **se** ține și de el.”

Apoi zise cătră staroste care **acuma își întorsese privirea** spre el:

— Gîndindu-mă bine, **îmi** aduc **acuma** aminte, *arhon* staroste, că într-adevăr **în** sara **zilei de luni, au** trecut alaltăieri două săptămîni, întoreîndu-mă de la Ruginești acasă calare, m-am întîlnit cu stegarul Mitru în lunca Cornățelului. Mi-o dat sara bună, **iar eu** i-am mulțămît, mai însărcinîndu-1 să-ți aducă închinăciunile mele. Și îmi mai aduc aminte **că** a doua zi au trecut pe la Tămășăni niște țigani caldarari **care** căutau să vîndă un anteriu și două părechi de șalvari aproape noi.

Starostele batu din mîni de bucurie.

— Ce minunată întîmplare te-o adus aici! Mitru este scăpat dacă un **Jjoier** de neam ca dumneata, *arhon* sulgeriu, îi dă la mînă mărturie scrisă **că**, chiar în ceasul cînd se făcea omorul, el se afla tocmai **în** lunca Cornățelului, cale de șase ceasuri de la locul unde au căzut armenii, **și** că o vorbit însuși cu el.

— Cu mare plăcere i-oi da mărturia, zise sulgeriul. Dar, adaoase el, *arhon* staroste, dacă eu mi-am adus aminte de un lucru care îți este plăcut, te-aș ruga ca dumneata să uiți altul care mie nu-mi poate fi decît neplăcut.

— Și care anume? întrebă grecul cu bănuială.

— Cei șaizeci de lei ce ți-i jurisem pentru a face pe Niță scăpat, răspunse scurt sulgeriul.

Starostele **se** uită la el, trase **de** vro trei ori din narghileaua pe sîfîrșite, apoi oftînd adînc zise:

— Eu nu știu nimica despre cei șaizeci de lei. Mi-ai cerut viața Șchiopului, țin prea mult la dumneata pentru a nu-ți face pe plac. Adă-mi învoirea vornicului și poți face cu hoț tot ce voiești.

Și, zicînd aceste cuvinte, starostele bătă în plame și poronci slugii, care veni să aducă condeie, cerneală și hîrtie. îndată după ce sulgeriul își scrise mărturia, el se grăbi să-și icie ziua bună de la staroste și să meargă la gazda lui.

Aici găsi pe Șchiopul foarte îngrijit. Preuteasa îl părăsise puțină vreme după ce ieșise Strilea și se dusesese să înștiințeze pe preut despre cele ce se întîmplase și despre prețul cerut de sulgeriu pentru a face pe Niță scăpat. Preutul îi răspunsese că, după cîte rușini pășise ei de la fiul lor, acea a spînzurătoarei lui nu va fi un adaus mare și că astfel cel puțin se va pune capăt oricărei rușini viitoare. Adăugise

apoi în chip foarte hotărît că n-o lasă să vîndă moșia pentru a scapă viața aceluia ticălos ; dar dacă voiește să se mîntuie de ea, s-o dăruiască vrunei sînt locaș, pentru ușurarea păcatelor lui Niță.

— Ia ascultă, măi Niță, zise sulgeriul după ce hoțul isprăvi povestirea, starostelui i-am dat alt lucru în schimbul vieții tale, un lucru care nu m-o ținut bani, dar care pentru el are preț mare. Prin urmare cei șazeci de lei mi-au rămas în pungă și sînt gata să-i dau tătine-tău. N-are decît să-ți ușureze păcatele trecute și viitoare dînd vreunei mănăstiri bani în loc de pămînt. Eu plec chiar acuma la Domnești sa mă înțeleg cu vornicul Dumitrache, de la care oi și tu eu să capăt învoire să fac cu tine ce-oi voi. Pe la căderea nopții oi fi înapoi ; dacă atunci îmi dai zapis de vînzarea moșiei din partea părinților tăi, îți dau și șazeci de lei și te fac scăpat. Dar dacă nu găsești mijlocul să îndupleci pe tată-tău să iscălească pană atunci zapisul, să știi că pană în trei zile ești spînzurat. Oi găsi eu doară alte mijloace care să înduplece pe părintele Pavăl să-mi vîndă moșia.

Și fără a mai aștepta răspunsul Șchiopului, sulgeriul plecă calare la Domnești unde ajunsese puțin după-amiază.

Primirea de care avu parte fu din cele mai călduroase. Vornicul îl primi ca pe un biruitor mare și nu ridică măcar cea mai mică greutate pentru a-l învoi să facă cu Șchiopul ceea ce-i va plăcea, dîndu-i înscris la urmă despre acestea. Dar vorniceasa îl primi ca o mamă, sărutîndu-l și netezindu-l pe obraz. Pe Catinca nu o văzu, căci nu stătu la cină ; dar cînd, după toacă, plecă înapoi, trebui să făgduiască că se va opri la întoarcere cel puțin o zi.

Cînd ajunsese la Focșani, găsi la gazdă pe preutul Pavăl și pe preuteasa care, în schimbul sumei de șazeci de lei, îi înmînară zapisul de vînzare a părții lor de Tămășani.

În aceeași sară învoirea vornicului Dumitrache era în mîna starostelui, și Șchiopul fu lăsat să plece de la căpitanul Oatu.

Iar a doua zi, la Domnești, Țifescu făgăduia sulgeriului mîna fiicii sale, însă, pentru temeieri pe care nu le dădu în vileag, hotărî ca logodna să se facă de Sîntă Măria mare, iar nunta după Ziua crucii. Vesel era Mihalache Strilea în ziua în care se întoarse la Tămășani : se vedea acuma calare pe nevoie, cu viitorul lui și acel al copiilor bine întemeiet.

Capitolul XIV

ÎN CARE FACEM CUNOȘTINȚA UNUI ȚIGAN SIMPATIC

În dosul curții lui Mihalache Strilea, între drumul mare și rîpă, se aflau bordeile robilor țigani cincisprezece peste tot. Erau bordeie cu acoperimente de pămînt și de paie, din care ieșeau ogeagurile ; cîte o fereștrică mică, sau mai bine zis cîte un ochi de fereastră, se vedea în perețele din fund. În fiecare dintr-insele se înghesuia cîte un sălaș de țigani, alcătuit obișnuit din tată, mamă, cîteodată dintr-un bunic sau dintr-o bunică, și cîți țiganași nu fusese săcerați de bolile ajutate de murdăria și sărăcia în care trăiau.

Cîte un pat de scînduri acoperit cu paie și cu zdrențe, cîte un scauieș sau două în trei picioare, o biată măsuță rotundă de lemn, un sipet și puține oale alcătuiau toamă gospodăria sălașului.

Așa trăiau Todirică și Simion bucătarii, Nastasă și Costache vezeteii, Grigore pitarul, Neculai, Iordachi și Niță rîndașii, Vasile fierarul, Dumitrache stoleriul, Ifrim grădinarul, Iancu sofragiul, Stanca vădana și Soltana vădana. Femeile și fetele erau spălătorițe, fete în casă, dădace la copii. Unii din țigani dormeau și mînceau la curte : Culiță feciorul, Tudurache cafegiul, Voicu chelariul, cu femeile și fetele lor.

La oarecare depărtare de acestea, chiar pe marginea rîpei, se vedea un bordei mult mai mare acoperit cu șindila, avînd pereți mai nalți, cu cîte o fereastă în două ochiuri : aproape o casă. Acesta era bordeiul pușcașului, a lui Ion Tiron, care știuse demult să cîștige deosebita bunăvoință a boierului.

Ion, care era de o vrîstă cu Mihalache Strilea, copilărise cu dînsul în casa banului Constantin. Cînd Mihalache începu să meargă la vînat, Ion fu luat de la bucătărie unde freca tingirile, fu însărcinat cu curățirea armelor „cuonașului”, cu hrana și cu îngrijirea copoilor. În zilele de vînațoare, el ducea copoii legați pană la locul anumit, el purta în spinare merindele și mantaua stăpînului.

Atît Mihalache, cît și Ion erau încredințați unui vînațor bătrîn, numit Ilie Hîrșu, pușcaș neîntrecut și cunoscător minunat al obiceiurilor vînatului.

Țiganul prinse gust la vînat. Hîrșu neputînd, din pricina bătrînețelor, să însoțască totdeauna pe fiul boierului, era bucuros să-și încredințeze pușca lui Ion care, în scurtă vreme, deveni un pușcaș foarte bun, deși nu ajunsese niciodată la meșteria stăpînului său.

După moartea banului, cînd se împărțiră țigani, Ion, rămas fără păreche, fu tras la sorti și căzu în partea lui Lascarache Strilea. În zadar Mihalache oferî frăține-său să i-1 plătească, să-i deie două sau chiar trei suflete pentru el. Lascarache nu voi să-1 schimbe și-1 luă cu dînsul la Ieși unde, spre marea lui mîhnire, Tiron fu dat iar la bucătărie și pus să frece tingirile.

El era de statură mijlocie, dar de făptură foarte puternică, cu umere cumplit de late și brațe neobișnuit de lungi. Deși smolît tare, era frumos la față, cu nasul drept și subțire și cu niște ochi negri care păreau de jăratec. Toate țigăncușele din curte se uitau cu jînd la dînsul și nu mai puteau de ciudă văzînd că el deloc nu le bagă în samă. Și-apoi Ion zicea că lui îi este dor de pușcă și de codru, iar de muieri nu-i pasă.

Boierii pe acea vreme aveau grijă ca țiganii, ca și vitele lor, să se prăsească și nu îngăduiau ca acei în vîrstă de căsătorie să ramîie Jmrlaci. În curînd Lascarache Strilea poronci ca Ion Tiron să ieie în căsătorie pe Tasiica, fata lui Alecu pitarul. Această hotărîre îl scîrbi rău pe Ion căci, pe lîngă că Tasiica, o fată naltă, uscată și stricată de vărsat, se uita încrucișat, apoi el avea o legătură de dragoste cu soția tînără a unui plăpomar bătrîn, a cărui casă se megieșea cu curtea lui Lascarache Strilea. Dar împotriva hotărîrii stăpînului n-avea ce face, trebuia să se supuie, și Ion se pregătea deci de nuntă, adică începuse să facă bordei. Își făgăduia însă să-și treacă pe urmă necazul pe pielea Tasiicăi, dar o împrejurare neprevăzută îi schimbă soarta.

Femeia plăpomarului, nemulțămîndu-se cu un singur ibovnic, mai primea la dînsa și pe un seimean sîrb al curții. Într-o noapte plăpomarul fiind dus la Tîrgu-Frumos la niște neamuri, seimeanul care venea la Gafița se întîini la ușa ei cu Ion care ieșea din casă.

Oșteanul pricepu îndată că spurcăciunea de rob are, ca și el, parte de favorurile iubitei. Împins de mînie, croi pe Ion peste obraz cu o nuia ce o ținea în mîină. Ion înțeleșese și el îndată cum stau trebile. Iute din fire și uitînd că-i rob,

trase mîndrului seimean o singură palmă, dar atît de grozavă, încît îl întinse mort la pămînt. Apoi, îngrozit de urmările faptei sale, o luă la fugă și merse să se ascundă în niște vii, la Socola.

Țipetele femeii plăpomarului deșteptară vecinătatea întreagă. În curînd se află tot adevărul. Seimeanul avea o soră, slujnică în haremul gospod și bine văzută de doamnă. Poroncile cele mai strașnice fură date hatmanului și agăi care împănară toate cărările cu poteri de seimeni. Ion fu prins, legat și adus la odăile seimenilor, apoi aruncat, cu fiare la mîni și la picioare, într-un beci adînc. A doua zi, era într-o vineri, îl scoaseră de acolo pentru a-i face cunoscut, fără nici un feli de judecată, că vodă o hotărît ca, în dimineața următoare, să fie tras în țapă pe maidanul din mahalaua Țigănimii.

Se întîmplă că, chiar în sara acelei vineri, să sosască de la Tămășani în Ieși Mihalache Strilea. Soția lui îi spusese tare: maidecît întîmplarea cu Ion Tiron. Sulgeriul se scîrbi tare, căci el ținea la tovarășul lui de vînat și își aducea aminte cu înduioșire de întîmplările de care avuse parte împreună, cînd amîndoi de-abie ieșise din copilărie, atît pe șesul Trotușului, cît și în pădurile Bogdanei, ale Negoieștilor și ale Cașinului. Fără a se mai pune ia masă, el se duse la frate-său și îl întrebă ce o făcut pentru ca să scape viața lui Ion Tiron. Lascarache Strilea dădu din umere.

— Dar ce să fac? zise el. Vodă, ademenit de doamnă, îi Dunăre și nu voiește s-audă de milă. Doară nu sînt nebul să supăr pe măriasa cu mai multă rugămîinte pentru un cioroi. Voi aștepta și eu un prilej la care voi putea să dobîndese de la vodă alt bine, mai mare, ca să mă despăgubesc de pierderea acestui țigan care, la urma urmei, nu-i de mare treabă.

— Dar nu vrei să mai încerci nimica pentru el? mai întrebă Mihalache.

— Nimica.

— Ia-n ascultă, Lascarache, zise sulgeriul, eu țin la Ion Tiron și am de gînd să mă-ncerc să capăt de la vodă iertare pentru el. Dacă izbutesc, mi-1 dăruiești?

— De ce să ți-1 dăruiesc? zise Lascarache. Dacă-1 scapi, sînt gata să fac schimb cu tine. Ia tu pe Tiron și dă-mi mie pe Bobocioaia cea bătrînă.

— Fie, răspunse Mihalache, cu toate că s-ar cădea să nu-ți dau nimica, căci, de nu-1 scap eu, țiganul este pierdut pentru tine. Apoi tu ești bogat, pe când eu sînt sărac. Dacă oi izbuti să **scap** pe Tiron, oi scrie la Tămășăni să ți se trimată pe Bobocioaia, și, zicînd aceste cuvinte, sulgeriul se grăbi să se ducă acasă.

Drag era seimeanul ucis de Tiron surorii lui, dar mai frumos luceau cei douăzeci de galbeni ce sulgeriul izbuti să-i adune **pană în** ziuă și să-i trimată sîrboacei printr-o grecoaică deșteaptă care avea Intrările ei slobode în haremul gospod. Atît de frumoși erau galbenii care săltau în mîna grecoacei, încît sora ucisului cădea încă înainte de amiază la picioarele doamnei și o ruga cu lacrimi să ceară de la vodă iertarea țiganului ucigaș. Ea zicea acuma că frate-său îi apăruse în somn și-i jurase că țiganul era nevinovat, că-1 lovise numai pentru a-și apăra viața și că, dacă ea voiește să-i mîntuie sufletul de păcat, trebuie să dobîndească iertarea lui Ion. Aceași rugăminte era făcută cu un ceas mai tîrziu de Sma-ragda Strilea, care era bine văzută și chiar cam rudă cu doamna. Domnul nu avu ce să facă și hărăzi țiganului viața. **Ion** scăpă cu o bătaie groaznică : trei sute de bice la spete, trase în aceeași zi, la douăzeci de răsپintii deosebite. Zăcu trei luni de zile, dar firea lui puternică ieși biruitoare din această încercare.

Sulgeriul izbutise să scape de moarte pe tovarășul său de vînătoare, dar cheltuise cu acest prilej cel de pe urma ban de care dispunea și fu silit să facă de sîrg, la un negustor turc, un împrumut cu dobînzii grele spre a putea face față cheltuielilor zilnice.

îndată ce se îndreptă, Ion Tiron fu trimes la Tămășăni unde avea să îngrijască de armele stăpînului, să privegheze pe ceilalți țigani și să păzască hotarele fâșiiilor de moșie cumpărate de sulgeriu, care erau atunci în număr de cincisprezece.

Era robul sulgeriului nu numai cu trupul, dar și, mai ales, cu sufletul ; căuta să-i cetească în ochi dorințele spre a le putea împlini cu o clipă mai curînd. Ar fi ucis fără a sta la gînduri pe orice ființă omenească, mare sau mică, puternică sau slabă, dacă i-ar fi spus sulgeriul s-o ucidă. Lucrul stăpînului era sfînt pentru el : de cînd venise Tiron la Tămășăni, nu mai pierdea nici măcar un capăt de ață din casă sau din gospodărie. El știa să găsească orice lucru furat, cît de mic

ja fi fost, oriunde era ascuns, și atunci vai de acel care furase : cumplit știau să învîrtească nuielile lungile brațe ale lui Ion. Ceilalți robi îl urau din tot sufletul, dar tremurau ca varga înaintea lui. Și n-aveau ce să-i facă, cum să-1 pîrască, căci el nu fura, minciuni nu vorbea și treaba și-o îndeplinea cu sfințenie.

Se temeau de el și răzășii, măcar că era numai un rob, căci știau că dacă băieții sau argații lor scăpau vro vită pe Jocul boierului, iertare de la Tiron nu puteau dobîndi nici prin rugăminte, nici prin amenițări, nici prin rușfet. Apoi țiganul era om voinic : bătuse el singur pe trei flăcăi ai lui Mihai Făcăoariu, care se încercase să scoată din mîinile lui niște vaci prinse de dînsul în iarba boierului. Și cînd satul sărise ca să-i ație drumul, pusese pușca la ochi într-un chip atît de hotărît, încît răzășii se grăbise să-i deschidă calea.

Pană cu un an înainte de moartea sulgeresei, Ion rămăsese burlac și dormea la curte vara în cerdac, iarna în sala de din dos, pe un sipet de Brașov. Deodată se lăși în Tămășăni vestea că Ion Tiron se îndrăgostise de Catrina Vișinoaia, fata unei roabe vădane.

Nu înțelesese nimene ce găsisese Tiron la acea fată de cincisprezece ani, naltă, deșalată, slabă ca un țir, cu păr roșu, cu fața roșie, cu gîtul, brațele și picioarele roșii și ochii albaștri.

Mama fetei, Vișinoaia, care fusese în zilele ei o țigancă frumoasă, povestea că, cu șasesprezece ani înainte, întîlnind într-amurgul unei zile de vară, pe drumul mare dintre Rădeana și Onești, patru străini, nemți sau Ieși, nu putuse înțelege de ce neam erau, ei se aruncase asupra ei, îi astupase gura cu un căluș și o dusesse în niște tufe pe malul Trotușului. De aici îi dăduse drumul numai în zor de ziuă, după ce se săturase de dînsa, o cinstise bine cu vin vechi dintr-o ploscă mare ce o aveau cu ei și o dăruise cu cîtiva gologani. Zicea că acestei întîmplări era datorită nașterea Catrinei și se vede că păstrase o amintire plăcută de acea noapte, amintire cu care se lăuda bucuros.

Sulgeriul ramase foarte mirat cînd Ion veni să-i ceară voie să ieie pe fata Vișinoaiei. Se încercă să-1 facă să-și schimbe gîndul și să-1 ademenească să-și caute o soție mai chipeșă decît „morcovul" de Catrina : pe Ioana a lui Todi-

rică bucătarul sau pe Sanda a lui Dumitrache stoleriul, fete cu carne pe ele și care, pe lângă așternutul lor, mai aveau și straie bune și cite o vacuță cu vițel. E>ar Ion stăruind în alegerea lui, sulgeriul nu voi să se împotrivescă mai mult și, dînd din umere, pe lângă învoire, îi mai dăruie lemnul trebuitor pentru un bordei cît o casă, un rînd întreg de haine nouă cu bondă, mama de aba, cojoc, căciulă, ciubote, o vacă cu vițel, șase oi, șase capre, o scroafă cu patru porcei și doi galbeni : un dar împărătesc peniru un rob țigan.

Ion își clădi răpede un bordei mare șindilit, cu două odăi despărțite printr-o tindă, cu uși bune de lemn și cu pereți de birne, văruiți cu var de la Rădeana. Apoi, pe la sfîrșitul toamnei, după plecarea boierului la Ieși, făcu nuntă, nu o nuntă de rob, ci o nuntă de satean fruntaș, la care veniră și răzăși, nu numai din Tămășăni, dar și din celelalte sate învecinate.

Noii soți duseră de la început trai bun : în bordeiul lor nu se auzeau nici sudălmii de ale bărbatului, nici bocete de ale femeii. Ion din firea lui nu era prietenos și din copilărie se deprinsese să trăiască singur ; acuma ieșea din casă numai spre a-și îndeplini slujba. în primăvară, Catrina purcuse îngreunată și sarcina o sluți și mai mult. Sulgeriul, întîlnind-o pe la Sînta Măria mare lângă curte, vorbise trei zile de uriciunea ei și își bătuse cumplit joc de Ion pentru că nu-I ascultase *jl*^ nu luase pe Sanda a lui Dumitrache stoleriul, care se căsătorise cu feciorul lui Vasile fierariul și se făcuse o adevărată frumuseța.

Catrina, pe la sfîrșitul toamnei, născu un prunc mort și zăcu toată iarna de urmele facerii ; numai pe la Paști se scula din pat. Cei care o vedeau acuma n-o mai recunoșteau : parcă era altă femeie. Roșeața și pistrii pierise cu totul, fața, gîtul, brațele, ceea ce se vedea din glezne și din pulpe era de o albeață neasamanată, cum nu mai văzuse *pană* atunci nici țigani Strilești, nici răzășii din Tămășăni. Trăsăturile feței, nu știu cum, parcă se subțiesc, se așazase și uimeau acuma prin gingășia și frumuseța lor. Ochii care *pană* atunci părușe spălăciți erau acuma de un albastru minunat, mari, blînzi și luminoși. *Pană* și părul cel roșu se schimbasesc, se stînsesec întrucuva și bătea acuma în auriu. Puterile revenindu-i răpede cu vremea caldă, obraji i se făcură trandafirii, gîtul, umeriie, brațele și pieptul se rotunjiră în curînd.

Tiron își iubea acum nevasta la nebulie : o privea ca pe un odor nespuse de frumos și nemărginit dejcump : g'ndul fii zi și noapte era nedespărțit de dînsa. I se părea că lumea-i prea mică pentru a cuprinde fericirea lui.

Capitolul XV

I ÎN CARE SULGERIUL PĂCĂTUIEȘTE URÎT

I într-o sară, vro zece zile după întoarcerea sulgeriului j de la Domnești, Ion se întîrziase tare în deal, la Puturoasa, unde pîndise pe niște băieți de răzăși care pășteau vitele lângă o bucată de iarbă a boierului, bănuind că, îndată ce | i el se va depărta, ei vor baga vacile într-însa. Numai cînd \\ I băieții își luase cu vitele calea spre sat, se îndreptase și el spre casă, unde ajunsese după aprinsul luminărilor. Spre | }ș mirarea lui, cînd se apropie de bordei nu văzu lumină prin geam. Cînd ajunsese la ușă, o găsi închisă.

& Mierat, se îndreptă spre bordeiul lui Todirică bucatariul spre a cere lămuriri, dar la jumătate de cale fu întîmpinat f" de femeia bucatariului care îi dădu o cheie în mînă zicîndu-i : K — Catrina mi-o spus să-ți dau cheia și să-ți spun că-i f gasi mmcareea gata pe vatra.

| — Dar unde-i Catrina ?

| — La curte : freacă picioarele boierului.

' La auzul acestor cuvinte, Ion fu cuprins de amețalaj toate stelele cîte erau în cerul senin al acelei nopți de vara începură să joace dinaintea ochilor lui ; numai cu greu izoun să se ție pe picioare.

— Boierul, urmă Tarsița lui Todirică bucatariul, o venit pe la toacă singur, calare, la bordeiul lui Simion. După ce o descălecat, i-o poruncit să se puie jos și i-o tras vro cîteva bice, fiindcă sarmalele de azi-dimineață erau prea uscate. După ce o încălecat iar, îndreptîndu-se spre rateș, so întîlnit cu Catrina : am văzut cum s-o oprit dinaintea ei, o vorbii puțin cu dînsa, apoi o pornit înainte. Pe la asfințitul soarelui o venit mătușă Irina, o intrat în bordei și, după ce o stat cîtva acolo, am văzut-o ieșind afară cu Catrina. Au venit amândouă la mine, mi-au spus că boierul o poruncit mătușii

Irinii să aducă pe Catrina la curte, s-o ieie, s-o spele, s-o clătească cu apă de cimbru, s-o îmbrace cu o cămeșă de borangiuc și cu o fustă curată și s-o ducă în ietacul boierului ca să-i frece picioarele.

Acuma ametața de care fusese cuprins Ion dispăruse, stelele rămăneau neclintite în locurile lor, dinaintea ochilor lui, dar o durere cumplită îi sfișia inima.

Tarsița, spărietă de acea privire cum și de faptul că din gură nu-i ieșea nici un cuvânt, îl apucă de braț. La această atingere, el își smulse brațul din mîna ei și, fără a zice o vorbă, plecă răpede spre rîpă. Ajuns pe marginea ei, se trînti jos.

Catrina lui se afla în ietacul boierului, și boierul se bucura acuma de frumusețile fără păreche ale trupului ei ! Odorul lui cel scump mulțâmea în acea clipă poftele altuia ! Știa doară el ce însemnă frecarea picioarelor unui boier de cătră o roabă frumoasă ! Mama, mătușile și surorile lui îi povestise nopțile petrecute de ele în ietacele boierilor cu toate amărăntele lor. Nu putea să aibă nici o îndoială în această privință, mai ales cu cîte știa el despre firea și obiceiurile sulgeriului. Nu adusese el doară stăpînului său, în tufele de pe dealul Ciobotariului sau în lunca cea deasă de pe malul Trotușului, mulțime de fete și de neveste ?

Icoana Catrinei în brațele boierului îi rupea inima și totuși ea nu stîrnea într-însul vro simțire de răscoală și de răzbunare împotriva stăpînului care îi lua singurul lucru pe lume ce nu voia să-1 împartă cu nimene. Deși era de o fire pornită, aproape sălbatecă, deși nu știa ce este teama, gîndul să se împotrivească stăpînului cu putere, să ridice mîna asupra lui spre a se răzbuna pentru cumplita ocară primită, rămînea cu totul străin de el. Veacurile de robie, obiceiurile de supunere oarbă, de umilință nemărginită și neconținută, de lipsă desăvîrșită de voință plămădiseră într-însul, ca în toți semenii lui, o minte și o inimă de rob.

Deprins să vadă din copilărie femeile neamului său întrebuințate la orice prilej, nu numai de stăpîni, dar și de slugile moldovenești ale acestora, pentru astîmpărarea poftelor lor întîmpiaătoare, faptul că sulgeriul îi luase nevasta în acea noapte nu deștepta într-însul turbare și dor aprins de răzbunare, ci numai o groaznică și nemărginită durere. Rămase toată noaptea pe marginea rîpei, cînd privind cu ochii ne-

mișcați înaintea lui, cînd zvîrcolindu-se și mușcînd pămîntul de durere.

Soarele răsări în sfîrșit ; glasurile robilor care începeau să iasă din bordeie îl făcură să se scoale și să se îndrepte spre sălașul său. Cînd deschise ușa și intră în odaia mărișoară, curată și veselă, crezu că inima i se rupe din nou, i se păru că icoanele zilelor fericite trăite în acei păreți se rîdică din pămînt și fug pe ușa ce o lăsase deschisă. Căzu grămadă pe patul de scînduri acoperit cu o scoarță, pe care ramase nemișcat.

După o bucată de vreme, auzind pași ușori apropiindu-se, se sculă pe un cot. Tocmai atunci Catrina intră pe ușă. Catrina, îmbrăcată cu o cămașă de borangiuc, cu o fustă albă de pînză de in, cu un tulpă de matasă albă pe cap, cu imineți roși în picioare ! Catrina, albă și rumănă, mai frumoasă decît altădată, căci în ochii ei cei galeși lucea acuma o mulțămire ce Ion încă n-o văzuse ogîndindu-se într-înșii. O durere mai mare și mai sfișuitoare decît toate acele suferite pană atunci îl cuprinsese acuma : acea mulțămire în ochii Catrinei îi spunea limpede că ea este bucuroasă de cele ce i se întîmplase la curte. Și Ion nu se înșala. Catrina pană atunci fusese mulțămîită de soarta ei. Ion o iubea la nebunie și nu o bătuse niciodată, îl găsea frumos și dezmiardările iui îi păreau dulci.

Dar ce deosebire între bordeiul lui și curtea boierului, între patul de scînduri al țiganului și așternutul stăpînului ! Apoi cît de frumos era sulgeriul, cît de mirositoare era barba lui cea castanie, cît de moi minile și tălpile lui ! Ce dulce era glasul său, ce aprinse, dar ce alese dezmiardările de care avuse parte !

Priveliștea lui Ion cu fața ca cenușa, cu ochii roșii în-cunjuțați de niște cercuri negre și cu părul vîlvoi o făcu să se oprească : focul din ochii ei pieri și teama se ogîndi într-înșii. O privire spre vatră îi arată oala cu borș în locul în care o așezase, acoperită cu o strachină, și bucata de pită neatinsă pe polița vetrei.

— Cum, ai rămas nemîncat ? zise ea, prefăcîndu-se că este cuprinsă de mierare.

Ion scutură capul fără a răspunde, apoi după cîteva clipe zise cu un glas care tremura :

— Unde ai fost ?

— Dar nu ți-o spus lela Tarsița că m-o chemat boieriul la curte ca să-1 frec pe picioare ?

— Și l-ai frecat pe picioare toată noaptea ?

Catrina se înroși și dădu ochii în jos fără a răspunde. Ion, sculându-se, se apropie de ea.

— Și-ți pare rău c-ai fost silită să faci ceea ce ai făcut ?

— Da' de ce să-mi pară rău, răspuse Catrina cu liniște, doară la stăpîn am fost !

Acest răspuns era potrivit cu niște datini înrădăcinate în curs de mai bine de trei veacuri : era lucru firesc pentru Catrina ca roaba să mulțamească poftele stăpînului ; ea știa că așa făcuse și mama, și bunica, și toate rudele ei. Dar dacă lui Ion nici nu-i trecea prin gînd să se împotrivescă vo'nții boieriului, luarea femeii lui îl durea amar. Faptul că ea nu împărtășea durera lui îi stîrni mînia. Pe muierea lui doară se putea răzbuna !

Fără a zice un cuvînt, luă o nuiă de după sobă și se îndreptă spre Catrina. Aceasta voi să fugă ; dar el, dintr-o săritură, o ajunse și-i puse mîna stînga în pîr, apoi începu s-o croiască fără milă cu nuiua, peste umere, peste șale, peste pulpe, unde o nimerea.

— Am să te fac să-ți pară rău ! zicea el neconținut între dinți.

Catrina se bocea și striga ; dar ușa fiind închisă, strigătele ei nu se auzeau. În sfîrșit Ion azvîrli nuiua iar după sobă și-i dădu drumul : ea căzu grămadă într-un colț.

Apoi luîndu-și pușca în spinare, el ieși și se îndreptă răpede spre fînațele de pe fața Ciubotariului.

Pe la amiază se afla într-o poiană, lîngă un budăi la care își astîmparase setea și își răcorise obrazul, c'nd văzu că sulgeriul intră calare în poiană venind de la deal. Îndată ce zări pe Ion, se îndreptă spre dînsul și, sărind de pe cal, aruncă friul în minile țiganului.

— Scoate mîncarea din rafturi, zise Strilea după ce bău cu lăcomie din apa limpede și rece a budăiului. Mi-i de gînd să mînînc aici sub carpănu cel gros și după masă să trag un somn.

Sulgeriul se întinse pe iarbă sub carpănu și, îndată ce Ion îi aduse merindele, începu să mînînce cu poftă, povestind totodată țiganului că venea tocmai din Mateieș, unde avea un

tamazlîc de vite, și descoperise într-un tău urma unui urs urieș. Vorbea robului cu liniște, arătîndu-i aceeași bunăvoință ce era deprins să-i **arate**.

După ce își isprăvi prînzul, dădu lui Ion rămășițele mîncării, se întinse pe iarbă, puse șaua care fusese scoasă de pe cal sub cap, își acoperi fața cu o basma și adormi cu liniștea unui om cu cugetul curat.

Cu toate chinurile ce le suferise, Ion începuse să simtă că era nemîncat de douăzeci și patru de ceasuri : rămășițele prînzului boieriului, mai bine de jumătate din merindele din rafturi, fură răpede înghițite.

Acuma era lungit și Ion **în** niște tufe la vro zece pași de stăpînul său, cu pușca lîngă dînsul. Somnul nu voia să se apropie de pleoapele lui.

Înainte ochilor îi treceau niște vedenii care parcă-i băteau cîte un piron în inimă. Cînd vedea pe Catrina întrînd **în** acea dimineață în bordei, cu fața rumănă și frumoasă, cu privirea fericită, cînd era față la dezmierdările ei cu sulgeriul. Și sulgeriul dormea dus la cîtiva pași de el, pușca lui Tiron era lîngă dînsul, și gîndul omorului nici măcar nu trecu prin crierul lui. Ramase astfel nemișcat, chinuit de vedenii și de gînduri trei lungi ceasuri, **pană** cînd sulgeriul găsi cu cale să se scoale, să încalce și să se îndrepte spre curte.

Cînd în acea sară ajunse la bordei aproape de căderea nopții, găsi iar ușa închisă. Tarsița, care îl văzuse venind, îi aduse cheia spunîndu-i :

— Mai dinioarea o plecat ; o cherrat-o la curte.

Capitolul XVI

ÎN CARE VEDEM CE GREU PĂTIMEȘTE ION TIRON ȘI CE SFATURI ÎNȚĂLEPTE I SE DAU

Sulgeriul Mihalache, turbat de mînie, sări din pat, în cămeșă, se apropie de fereastra deschisă, bătu în palme și poronci cu glas tunător țiganilor care dormeau în cerdac sau sub șură, în curte, să-i aducă pe Ion Tiron la scară și să pregătească un braț de nuiel. Catrina nu-i suflase nici o

1

vorbă despre bătaia căpătată de la Ion, dar vîntăile de pe brațe și de pe umere spusese povestea în chip destul de lămurit.

— Cine te-o bătut ? întrebasese sulgeriul minios și, la această întrebare, Catrina nu putu decît să răspundă adevărul.

— Lasă că l-oi învață eu, strigase sulgeriul și alergase la fereastră.

Cînd Ion fu adus la scară, sulgeriul, a cărui mînie creștea neconținut, îi aruncă ocările cele mai cumplite, poronci să-1 întindă jos și să-1 bată **pană** cînd va zice să steie.

Am arătat că Ion nu era iubit de ceilalți țigani, cu care se purtase aspru și fără milă. Costache vezeteul și Iftim, flăcăul lui Grigore Pitarul, care țineau vergile în mîna, erau oameni puternici : amîndoi primise în aceeași săpiămînă, din poronca boierului și de la mîna lui Ion, cîte cincizeci de nuiele ; și rănile lor jiu erau încă bine închise. Loveau acuma fără milă, din toată puterea lor. Ion tăcu dintăi ; dar în curînd durerea scoase dintr-însul vaiete care din ce în ce crescuseră, prefăcîndu-se după întăia sută de lovituri într-un fel de urlet sfișuitor. Costache și Iftim începură a simți osteoneală în brațele lor după două sute de lovituri ; urletele lui Ion se făcuse acuma mai slabe, dar din ietacul boierului poronca de iertare nu răsuna.

Trecură trei sute de lovituri, Ion acuma tăcea : leșinase. Țigani care îl băteau, osteniți și poate spărieți de această tăcere, încetară să mai deie în el.

Din ietac tot nu se auzea nimica.

— Cucoane ! Cucoane ! strigă Costache.

— Ce este ? se auzi glasul sulgeriului.

— Ion o leșinat, i-am dat peste trei sute de lovituri, zise Costache.

— Dațt-i drumul și vă culcați, răspunse sulgeriul scurt.

Dar Ion era în desăvîrșită nesimțire ; îl luară în brațe, îl duseră în bordeiul lui și îl întinseră pe pat.

Mama Irina și cu Tarsița veniră numaidecît, îl dezbracă, îi spălară rănile și le acoperiră cu un strat gros de buruieni tocate și fierte. În toate bordeiele de țigani erau strînse cîtimi mari de asămene buruieni, căci era aproape zilnic nevoie de ele.

Cînd Ion își veni iar în fire, era ziua mare. Voi să se scoale, dar cînd încercă să se miște, dureri cumplite îl piro-

niră pe loc și atunci își aduse aminte de ceea ce se întîmplase. Tot atunci intră și mama Irina în bordei.

Ea era o femeie de vro șizeci de ani, naltă, subțire, cu părul alb ca zăpada ; iar pe fața ei se vedeau urmele unei strălucite frumuseți. Era mătușa lui Ion, se născuse roabă în casa banului Constantin, dar în urmă își căpătase carte de slobozenie de la alt stăpîn. După moartea bărbatului ei, ucis de tâlhari, venise ca cămărășiță în casa sulgeriului, pe care îl ținuse în brațe cînd era copil mic. Avea trecere mare la boier, căci era deșteaptă, știa cum să-1 apuce și să-1 potolească mînia. Era iubită de ceilalți robi, pe care nu-i pira niciodată ci, dimpotrivă, acoperea greșelile lor.

Bătrîna primeni legăturile cu buruieni, dădu lui Ion să beie o fiertură ce o adusese cu dînsa ; apoi luînd un scăuiș cu trei picioare, veni să s-așaze lîngă pat. **Oftă**, tuși de vro două ori, apoi începu să vorbească :

— Măi Ionică, zise ea, pînă acuma te-am crezut un băiet cuminte, dar acuma vād cu părere de rău că ești un nebun. Se poate să te pui cu boierul și să te apuci să-ți bați femeia tocmai cînd boierul o prins poftă de dînsa .- Ai noroc că boierul nostru, cu toată iuțimea firii sale, este bun la inimă ! Tată-său banul Constantin, Dumnezeu să-1 ierte, de i-ar fi făcut un țigan de ai lui una ca asta, ar fi pus să-1 bată **pană** la moarte. Doară trupul robului este al stăpînului care poate să-1 întrebuițeze cum vra. Care-i femeia din neamul nostru care n-ar fi fericită să între în ietacul boierului ? Ce mijloc mai bun are un rob pentru ca să-și îndrepte soarta decît ca să prindă stăpînul poftă de femeia lui ? Numai roabele cele urîte nu vād ietacul boierului lor.

Bărbatul meu, moșu-tău Simion, Dumnezeu să-1 ierte, n-o fost cap sec ca tine și de aceea ne pricopsisem atît de bine amîndoi.

Cînd ne-am luat, eram frumoasă, și banul Constantin mă îndrăgise chiar bine. Cucoana Catina numaidecît pricepuse cum stăteau lucrurile și era cu priveghere mare. Banul nu prea îndrăznea s-o înfrunte, căci moșia Rădeana și așezarea cea frumoasă erau ale ei : ne întîlneam mai mult pe ascuns. Banul era darnic : în doi ani cît s-o ținut de mine, am adunat o mulțime de straie, de lucruri frumoase și douăzeci

de galbanași ; și lui Simion îi mergea bine de tot, numai din când în când îl bătea, când i se întâmpla să strice toate fdiurile de bucate de la o masă. Și ce felii de bătaie, numai vro câteva verigi și trase cu cruțare, căci vataul știa cum stau trebile și era om deștept. Când nimerea vrui felii de bucate mai bine, plouau bacșișurile și hainele boieriului. La sfârșit se alesese Simion cu șase anterie și patru giubele. Ni era mai mare teama acuma ca boieriul să nu prindă poftă de altă roabă, căci țigance frumoase ca la banul Constantin nu erau aiurea la nici o curte.

Tot cucoana ne-o strîcat cuibul ȩla sfârșit. ȩntr-o zi, boieriul fiind dus la Tîrgul-Trotușului după niște trebi, cucoana ȩncepu să caute un șal care era al ei, dar era ȩntrebunțat de boier ca brîu, iar el mi-l dăruise cu două zile ȩnainte. O femeie care îl văzuse la mine și care mă pizmuia s-apucă și spune cuoancii. Cucoana vine sîngură la bordeiul nostru, găsește șalul ȩn ladă, mă face tălhăroaică, ȩmi trage sîngură vro câteva palme, apoi poroncește să mă ȩntindă jos și pune pe un vezeteu să-mi tragă cincizeci de bice, și ce bice ! Vezeteul ȩmi era dușman, fiindcă nu voisem să aud vorbele lui de dragoste : o săptămîna ȩntreagă zăcut-am pe brînci. Și sara cînd se ȩntoarse boieriul, cucoana (după ce-l batjocorise bine) îi hotărîse că sau mă vinde ȩndată, sau ea pleacă ȩndată la Ieși să ceară despărțenie. Bietul ban era strașnic de năcăjit.

Dar dă Dumnezeu și după vro câteva zile vine părintele Nil, egumenul de la mănăstirea Cașinului. Părintele Nil mă cunoștea de mai ȩnainte și privirile lui ȩmi dăduse a ȩnțelege că-i plac. Cum o auzit de la cuoană că se caută mușteriu pentru mine și Simion, ȩndată o zis că-i gata să deie pe noi preț cît de bun, fiindcă-i trebuie un bucătar bun și o gospodină curată. Venise părintele cu-o păreche de telegari de toată frumuseța la un rădvan nou. Telegarii au rămas ȩn grajdii și trăsura ȩn șura banului care o trimes pe părinte cu o trăsură a lui la mănăstire. Simion și cu mine l-am urmat ȩntr-o haraba.

Trei ani stat-am la mănăstire, la părintele Nil, unde am dus viața unei crăiese. Părintele era om frumos, blînd, vesel și darnic. N-o ridicat măcar o dată mîna asupra mea. Lui Simion nu cred să-i fi tras zece palme și numai o dată l-o pus jos, la scară, și o poroncit părintelui chelar să-i tragă

vro câteva bice, fiindcă Simion se ȩmbatase și uitase luleaua ȩn mijlocul unei plăcinte cu carne, tocmai cînd era ispravnicul de Bacău cu cucoana și camarașul de la Ocnă la masă. Părintelui îi plăceau femeile frumoase : avea o mulțime de țigance ȩn bordeile de pe ȩmprejurul mănăstirii, apoi la dînsul veneau de se spovăduiau mulțime de neveste și chiar de cuoane de pe moșiile megieșite. Dar la urmă tot la mine se ȩntorcea și tot pe mine mă dăruia.

După trei ani, l-o chemat la Ȧarigrad de l-o făcut vlădică ȩn țara lui, care spunea că-i ȩnconjurată de mare. Cu dînsul n-avea cum să mă icie : voia să-mi facă carte de slobozenie. Dar camarașul Ocnei, Doxache Saul, care era prieten mare cu părintele și mă vedea bine și el, s-o rugat de sfinția-sa să ne dăruiască lui, făgăduindu-i că ni va da carte de iertare după trei ani. Părintele o primit, dar cînd s-o despărțit de mine plîngea cu hohote. Pe lîngă cei douăzeci de galbeni strînși de la banul Constantin, mai aveam acum patruzeci și, pe lîngă cele două lăzi cu care venisem la mănăstire, am mai plecat cu alte trei, mari de tot și pline de lucruri.

ȩn casa camarașului nu vedeai bogăția și belșugul de la mănăstire : el nu era nici frumos, nici bogat ca părintele Nil, dar nu ni-o mers rău nici acolo. Cuconu Doxache era iute și mîncam și eu cîte o palmă, două, din cînd ȩn cînd : pe Simion, la o lună, la șase săptămîni, trebuia să-l puie jos. Dar pe urmă îi părea rău : pe mine mă dăruia cu cîte ceva și pe Simion îl cinstea cu vin sau cu rachiu sau îi dădea cîte o haină. După doi ani o găsit o cuoană văduvă cu stare, pe care o luat-o de soție și nouă ni-o dat, la amîndoi, carte de slobozenie. Aveam acuma peste optzeci de galbanași și lucruri de umplut un hambar. Am cumpărat o casă la Negoiești și am deschis ȩntr-ȩnșa crîșmă. Zece ani petrecut-am acolo ȩn liniște și cu folos. Ajungeam poate boieri de nu dădea nenorocirea peste noi să ne calce tălharii, să omoare pe Simion și să ni icie tot ce aveam ȩn casă.

Irina oftă și tăcu cîtva, apoi ȩncepu iar :

— Dacă Simion ar fi fost un nebun ca tine, nici nu capatam carte de iertare, nici nu strîngeam bani ; rămîneam robi și calici pe viață. Dar Simion era un om cu scaun la cap și își dăduse samă că nu pierde nimica dacă treceam prin

ietacul stăpînilor, căci parte de mine tot avea. Iar eu, fiind scutită de muncile cele grele, bine ținută de boieri, bine îmbrăcată, avea astfel parte de o nevestă mai aleasă decît o roabă de rînd, de o nevestă cu minile și tălpile moi, ca o cucoană. Ah! ce vremuri bune pentru noi adîndoi fost-au cei trei ani petrecuți la mănăstire! îmi vine să plîng de dor cînd gîndesc la ele.

Și bătrîna, tîcînd, ramase nemișcată pe scauieș, cufundată în amintirile trecutului.

Ion atunci întoarse capul spre dînsa și întrebă:

— Cînd vine Catrina? Mi-o luat-o oare pentru totdeauna?

— Dar prost mai ești! răspunse bătrîna. Care-i boierul căruia să-i placă vreme îndelungată aceeași țigancă? Și-apoi ți-ai și ales bine pe boierul nostru! Nu știi cît îi de schimbător? Peste o săptămînă, două, trei, peste o lună, mult două, are să se întoarcă Catrina la tine, mai grasă, mai frumoasă, bine îmbrăcată, de ți-a fi mai mare drag să te iubești cu ea. Și cu dînsa or veni poate și cîtiva galbanași.

— Cum, zise Ion cu deznădăjduire, au să treacă zile fără ca s-o văd?

— Apoi dacă te-ai apucat de nebunii, a cui îi vina? zise Irina. Azi-dimineață boierul m-o chemat și mi-o hotărît că Catrina are să șadă de acuma înainte în odaie la mine. Apoi mi-o poroncit s-o ieu în brașovanca cea mică, cu caii cei de dîrvală, și s-o duc la tîrg ca să-i cumpăr de toate, să fie îmbrăcată ca o giupîneasă, dîndu-mi și patru galbeni pentru cumpărături.

Văzînd deznădăjduirea care se oglindea pe fața lui Ion, bătrîna, care era bună la inimă, adăugi:

— Măi Ionică, fii cuminte și răbdător și toate s-or întoarce înspre bine. Eu n-am văzut pe boierul nostru ținîndu-se de o femeie, roabă sau cucoană, mai mult de două săptămîni. Și acuma, zise ea sculîndu-se, trebuie să mă duc să mă pregătesc de plecare la tîrg. Tarsița și cu Frăsina pitarului ți-or schimba legăturile pană la întoarcerea mea.

Ea se duse și Ion ramase sîngur, cărnurile lui sfîșiate de vergi îl dureau rău, dar nu așa de rău ca înțepăturile cumplite care-i rupeau inima.

Zamfira era fiica unui calemgju grec al lui Constantin Mavrocordat și a unei moldovence frumoase, fata un boierănaș de curte. Calemgjul, foarte deștept și harnic, era bine văzut de domn, se bucura de încrederea lui și începea să facă stare bunișoară, cînd se descoperi că el nu era decît o iscoadă plătită de dușmanii din Țarigrad ai domnului. Prins asupra faptului, cînd trimetea Ghiculeștilor copiile unor scrisori ale lui Mavrocordat către capuchihaiiele lui, fu pus la caznă. Mărturisii toate viclășugurile, fu osîndit la moarte și spînzurat în aceeași zi.

Avea cîta o strînsese fu răpede cheltuită de văduva lui, care, văzîndu-se fără mijloace, fu bucuroasă să găsească un negustor, nu prea tînăr, dar avut, care, fărîmăcat de poziția ei, o ceru în căsătorie. Din această căsătorie se născură mai mulți copii. Zamfira, pe care maică-sa n-o iubise niciodată, se văzu nu numai pusă deoparte, dar rău hrănită, lăsată să umble în zdrențe, și silită să îndeplinească pentru maștică-său și pentru frații ei feli de felii de slujbe, unele grele și altele înjositoare. Și cu toate silințele ce și le dădea, avea parte numai de ocări și de bătăi. Cînd atinse vrîsta de cincisprezece ani, nemaiputînd răbda o asemenea viață, ascultă minciunile unui bulubașa de seimeni care-i făgăduia că o va lua de soție și fugi din casa mîni-sa cu dînsul. Fiind părăsită de oștean după trei luni, se dădu în dragoste cu un vataș de aprozi care, după puține săptămîni, o părăsi spre a se căsători cu o fată bogată. După ce trecu pe rînd, în curs de cîteva luni, prin brațele unui boierănaș de curte și prin acele ale unui diac de visterie, deveni, iar pe scurt timp, ibovnica unei calfe de blanaș. Cînd și acesta o părăsi, se hotărî să între într-o casă boierească și, prin mijlocirea unei grecoace bătrîne, izbuti să fie primită de Smaragda Strilea ca dădacă la copii. Am văzut că nu întîrziase să facă pe pofta noului ei stăpîn și că după moartea sulgeresei ajunsese să fie ibovnica de căpetenie a nestatornicului Strilea.

Sulgeriul plăcuse foarte mult Zamfirei la început. De ast-feli de ibovnic frumos, curat, hazliu și de soi nu avusese ea încă parte pană atunci; i-ar fi rămas credincioasă, dacă Strilea

n-ar fi fost atît de cumplit de nestatornic. Zamfira, foarte fudulă de firea ei, își închipuia că nici o femeie nu se putea măsura cu dînsa în frumuseța și în duh. Cînd descoperi cea dintîi nestatornicie a lui Strilea, cu o țigancă care se spăla o dată pe săptămînă și se uita încrucișat, se simți nu numai jignită adînc de fudulia ei, dar și cuprinsă de dezgust cătră sulgeriu. Dezmiardările lui, de care pană atunci fusese atît de flămîndă, începură deodată să-i fie neplăcute. Răspundea la ele cu o răceală care, spre marea mierare a sulgeriului, sporea din zi în zi și alcătui pentru el un temei mai mult spre a-1 face să caute despăgubire aiure.

Zamfira ar fi părăsit bucuros pe Strilea și s-ar fi întors la Ieși, dar frica de nevoie o ținea pe loc. Apoi sulgeriul, cu toate că se făcuse acuma mult mai strîns în cheltuielile lui, era foarte darnic cătră dînsa : galbanașii s-adunau în pungă, hainele jîjucrurile bune în lada ei. Ea deci se hotărîse să rabde pană la adunarea unei sume mai mari, care s-o puie în stare să-și aleagă un bărbat și cu care să se căsătorească.

În luna Paștilor a aceluia an, ea se duse după toacă pană la via boierească ca să deie soției vierului, o nevastă meșteră la cusuturi, niște cămeși de borangiuc ca să i le împodobească cu izvoade de matasă și cu fluturi. Dar vieruța fusese chemată pe neașteptate la o rudă bolnavă, și Zamfira găsisese căsoaia închisă. În loc să se ducă de-a dreptul la curte, se hotărî să facă un încunjur prin vii spre a merge în sat, la altă femeie, cu care se cunoștea. Cînd ajunse la gardul care împrejmuia via boierească, se sui pe dînsul la un loc unde coama de cătină era mai mică și mai rară și sări în via de alături. Nu apucase să Jacă doi pași dîncolo de gard, cînd doi dulăi mari se repeziră la ea lătrînd. Voi să fugă înapoi și să sară iar peste gard în via boierească, dar piciorul călcîndu-i în deșert, căzu la pămînt lîngă gard. Cîinii ajunse lîngă ea, cînd s-auzi un glas puternic strigînd :

— Gios, Șoiman ! Gios, Codoman !

Cîinii se opriră pe loc și Zamfira, care se ridicase pe un cot, zări, apropiindu-se cu pași răpezi, un chip de Făt-Frumos din povești, îmbrăcat țărănește, nalt cît un brad, cu plete și lungi musteți bălai care, precum fără îndoială o gîcit cetitorul, nu era altul decît Andrei Nan.

— Nu te teme, strigă el, cîinii n-au să-ți facă nimica.

K Dar Zamfira uitase de cîini : ea nu mai avea ochi sau Bțurechi decît pentru frumosul țaran ; se uită la el fără a gîndi •fjnacar să se ridice de pe locul unde căzuse.

B Andrei, cînd ajunse lîngă ea, se plecă și-i dădu mîna B ajutînd-o să se scoale. O recunoscuse din întăia clipă, căci o Hfzarise adesea dinaintea curții sau pe drum, cînd mergea la B.ie ; dar știind că este țitoarea boieriului, disprețul ce simitise pentru ea nu-1 îngăduise să se uite mai cu băgare de samă B la dînsa. Ramase acuma uimit și încremenit de frumuseța ei. B'Zamfira își veni cea dintăi în fire.

1 B' — Ce te uiți așa cu ochii holbați la mine ? zise ea rîzînd B și încercîndu-se să facă un pas pentru ca să se depărteze de B gard. Dar piciorul drept, pe care îl stîlcise destul de rău, o i B sili să se sprijine cu mîna stînga de răzăș, ceea ce o făcu X să adauge :

B — Mai bine m-ai sprijini ca să pot ieși la drum, că mă «"doare rău piciorul drept.

B Fără a răspunde, Andrei trecu în dreapta ei și-j puse mîna B stingă subsoară. Astfel sprijinită, fata putu să umble cu S destulă ușurință.

m' — Unde ieșim la drum ? întrebă ea după cîțiva pași.

K — Pe la poarta viei mele, nu departe jde acea a viei ' 9 boieriului, răspunse Andrei. Ajungem Jndată la dînsa, dar m oare putea-vei să umbli de acolo pană la curte cu piciorul i stîlcit?

M — M-oi încerca, răspunse Zamfira ; și de n-ar fi chip, ga-ff si-vom poate pe cineva să-1 trimitem la curte ca să deie de m știre să vie o căruță pentru ca să mă ieie.

| Dar cînd ajunseră la poarta viei, se-ntîlniră acolo cu Spiridon vierul care se-ntorcea cu căruța goală ; și vierul propuse numaidecît „duducăi" s-o ducă în căruță la curte.

Zamfira nu putu decît să primească, deși i-ar fi fost cu mult mai plăcut să nu se despartă atît de curînd de frumosul ei tovarăș, a cărui față se întunecase vădit cînd Spiridon făcuse propunerea lui. Privirea ce o îndreptă asupra lui Andrei cînd carul se puse în mișcare, după ce îi mulțămise pentru ajutorul dat, pironi pe răzăș multă vreme în locul pe care stătea.

Ce să mai zic ? Cetitorul o întăles fără îndoială că această întîlnire o fost punctul de plecare al dragostei dintre Andrei și Zamfira, că ei s-au întîlnit de atunci din ce în ce mai des

și că în curînd îndrăgostiții ajunseră la culmea fericirii visate.

Zamfira se credea cu desăvîrșire stăpîină pe simțurile, pe inima și mintea lui Andrei. Era încredințată că el nu mai putea trăi de acuma înainte fără de ea, că nu dorea, că nu visa altă fericire decît aceea să-și ducă viața nedespărțit de dînsa. Credea că era cu totul înstrăinat de „țărăncă” lui, cum numea ea pe Safta, și că chiar iubirea pentru copii nu putea să atîrne decît ușor, dacă era pusă în cumpănă cu iubirea pentru dînsa. Crudă îi fu prin urmare dezamăgirea și mare mînia cînd văzu că Andrei nu numai este neplescat s-o icie de soție și hotărît să nu se despartă de Safta, dar că o privește pe ea, pe Zamfira, ca nevrednică să-i crească copiii.

Mînia și durerea i se muieră însă înainte ca să ajungă la curte, căci era încredințată că Andrei nu va putea trăi fără dezmiardările ei, că se va întoarce în curînd la dînsa, cerîndu-i iertare și gata să se plece la toate cerințele ei. Era încredințată că chiar în acea sară avea să audă cele patru șuierături prin care o chema afară pe poarta curții. Dar în zadar așteptă pană tîrziu : nu auzi nimica nici în zilele, nici în săptămînile următoare. Durerea i se schimbă în curînd în mînie și apoi în ură neîmpăcată și în dor aprins de răzbunare împotriva acelei ce o părăsise cu atîta hotărîre. Fudulia înăscută într-însa, moștenire a singelui ei grecesc, mîndria de frumuseța, de farmecul ei erau adînc jignite. Aștepta cu nerăbdare un prilej care să-i înlănească răzbunarea.

Deși se mîngîiase de mult de părăsirea lui Strilea, aducerea în casă a Catrinei și trecerea dobîndită de această țigancă pe lîngă sulgeriu fu, pentru fudulia ei, o nouă rană. Încercă să se poarte față de ea ca o stăpîină față de roabă, dar se vede că Catrina se jăluie sulgeriului, căci acesta spuse Zamfirei, cu cuvintele cele mai aspre, să nu mai îndrăznească să deie vro poroncă Catrinei, căci altfel va avea a face cu dînsul. Apoi era vederat că, în casă, chiar față de ceilalți robi și roabe, vaza ei scăzuse : poroncile ei nu mai erau îndeplinite atît de răpede și în întregime, țigani și țigancele nu se mai purtau atît de smerit față de ea, surprinsese chiar pe buzele unora cîte un zîmbet de milă sau de dispreț. Ea îi amenințase cu vergile, îi pîrîse sulgeriului, dar acesta nu-i mai dădea nici o ascultare, și, la jălbile ei, răspundea acuma dînd din umere.

Își Zamfira cuprinse în aceeași ură și în același dor de răzbunare pe răzăș cu soția lui și pe boier cu ibovnica lui.

Capitolul XVIII

ÎN CARE SULGERIUL NI REDEVINE SIMPATIC

Sulgeriul se-ntorcea de la prisăcile de pe fața Popenilor în umbletul cel mare al calului : se grăbea, căci ceasul mesei trecuse și-i era foame. Cînd s-apropia de jîtăria de la deal a satului, auzi zgomot mare, răcnete de bărbați, țipete de femei și de copii. Un cot al drumului ascunzîndu-i jîtăria, dădu pînteni lui Daraban care, nerăbdător și el să se întîl-
I j. nească mai răpede cu tainul lui de grăunțe, își schimbă um-
i /bietul întins în fugă. Cînd trecu de cotitură, priveliștea care se înfătoșa sulgeriului îi lămuri temeiul zgomotului ce-l auzise. In acea clipă văzu sărind peste gard, în ogrăzile în care nimereau, bărbați, femei, copii. Drept înaintea lui fugea un
• flăcău urmărit de aproape de un buhai mic, dar îndesat, cu coarnele ascuțite, cu părul închis, aproape negru, în care sulgeriul recunoscuse îndată un buhai al său numit Negrei, destul de blînd de obicei, dar care era cîteodată cuprins de niște adevărate toane de furie, foarte primejdioase.

Flăcăul sări peste poarta jîtăriei chiar în clipa în care îl ajungea buhaiul ale cărui coarne se lovira cu putere de chingile porții. Dacă aceste ar fi fost slabe sau rău legate, loviri-
; tura dată li-ar fi făcut fără îndoială bucați, buhaiul ar fi
î pătruns în sat și cine știe cîte nenorociri s-ar fi întimplat. Dar chingile fiind de lemn de stejar sănătos, bine legate între ele, poarta ramase întregă și buhaiul nu mai reînnoi lovitura,
• dar se-ntoarse pe loc. Dădu îndată cu ochii de sulgeriu care se afla acuma la vro sută de stînjeni de el. Dobitocul plecă
i îndată capul în jos, pregătindu-se să se răpadă asupra călă-
, rețului care părea că zboară spre el ; iar sulgeriul domolind îndată, cu mîna și cu pulpele, avîntul calului, scoase iute cu
I dreapta, din tocul ce-i atîrna în partea stingă, un pistol.

I Nu apucase bine să ridice cucoșul cînd văzu sărind în
| mijlocul drumului, la vro treizeci de stînjeni înaintea lui, de
\ peste gardul vici din marginea stînga a drumului, o fetiță

care purta pe cap un tulpan roș. Fetița, dînd îndată cu ochii de buhai, rămase nemișcată în drum, încremenită de frică căci, la vederea tulpanului roș, Negrei se răpezi spre ea.

Sulgeriul înfipse pîntenii în pîntecele calului și slobozi friul. Daraban zbură înainte. îndată ce trecu de fetiță, sulgeriul, printr-o smuncitură puternică asupra zăbălii, însoțită de o mișcare a genunchilor și a pulpelor care strînseră calul ca un clește, opri pe Daraban pe loc și sări în drum. Brațul drept care ținea pistolul se întinse în jos, spre fruntea buhaiului de care // despărțea acuma de-abie cîteva palme, se auzi o detunătură și Negrei veni grămadă la picioarele sulgeriului care sări iute în lături și, zvîrlind arma descărcată, scoase răpede din toc al doilea pistol, întinzîndu-i totodată oțelile. Dar buhaiul ramase nemișcat; sulgeriul se plecă și se uită cu băgare de samă la fruntea dobitocului din care curgea un îngust șivoj de sînge. Un surîs lumină fața lui Strilea, gloanțele nemerise drept între ochi și pătrunsese adînc în crieri.

— *Aferim*, Mihalache, strigă el voios, ai pierdut zece lei cît făcea buhaiul, dar halal de ochitură !

^ Apoi sulgeriul, după ce băgă pistoalele înapoi în toc și luă iar de friu calul care, fiind deprîns cu împușcăturile, nu se mișcase din locul în care îl oprise stăpînu-său, se apropie de fetița încremenită în drum.

Era albă ca varul, ochii ei albaștri erau holbați de spaimă și tot trupușorul îi era cuprîns de tremur. Sulgeriul, căruia îi erau dragi copiii îndeobște și mai ales acei curați și frumoși, o mîngîie pe față și pe cap, zicîndu-i să nu se mai teamă, căci buhaiul care se răpezise la dînsa zăcea acuma mort. în curînd tremurii încetă, spaima pieri din ochii copilei și sîngele îi reveni în obraz.

— A cui ești tu, frumușico ? întrebă sulgeriul cu glasul lui cel mai blînd, cînd văzu că fetița își revenise în fire și este în stare să înțâleagă cuvintele lui.

— A lui Andrei Nan, răspunse ea.

Sulgeriul zîmbi. Gîndul că el scăpase viața copilei unuia din răzășii de care nu putuse niciodată să s-apropie și care totodată era ginerele lui Stan Făcăoariu, a dușmanului celui mai înviersur.at ce-l avea, nu-i era neplăcut. Apoi înțelese îndată că putea trage folos pentru interesele lui din această împrejurare.

— Dar ce făceai tu sîngură, singurică în via părintelui și ce te-o făcut să sari peste gard ? mai întrebă el urmînd s-o ; mîngîie pe obraz.

— Nu eram sîngură, răspunse Ileana care își recăpătase > acuma toate mințile și era de felii ei foarte vioaie și deșteaptă ; eram cu mama care culege zarzări în via bunicului. \ Ne-o lăsat, pe mine și pe Vasilică, în căsoaia care-i lîngă drum și s-o dus Ia copacii care sînt pe deal. Eu, cînd am auzit vuiet și țipete, am alergat la gard ca să văd ce este și, ne- \ putînd vedea nimica din pricina viei, am sărit peste gard [în drum.

£ în acea clipă se apropiară de ei mai mulți oameni din sat « care, de pe gardurile lor, fusese marturi ai întregii întîmplări și se grăbise să vie să vadă mort buhaiul de frica căruia fugise cu atîta grabă.

Chemînd pe doi dintr-înșii, sulgeriul, fără a mai asculta povestirea ce ei o începuse despre primejdia de care scăpase, ; îi încredința fetița ca s-o ducă mă-săi, apoi încălecînd se . îndreptă spre casă în umbletul cel mare.

întîmplarea făcu mult zgomot în sat și mult sînge rău Făcăureștilor. Renumele de îndrăzneală al sulgeriului, meșterii lui ca călăreț și trăgător neîntrecut crescură. Oamenii începură să zică pe toate cărările că în zadar se pune satul cu un bărbat atît de vrednic și se adună bani pentru judecată cu dînsul, căci, la urma urmei, tot a lui are să fie izbînda. Iar în duminica următoare Andrei Nan, cu Safta și cu amîndoi copiii veniră la curte cu tustrei argații plecați sub povara poclonului ce-l aduceau : porci, curcani, rațe, gîște, găini, ouă, unt, brînză și cîte altele.

Capitolul XIX

UN SOȚ NENOROCIT

Vlad Catana sau Vlad Ungureanu, cum i se mai zicea, era dușman neîmpăcat al sulgeriului, poate mai neîmpăcat chiar decît Stan Făcăoariu. El era român *d'm* comitatul Turdei, în Ardeal, fiu de țaran sărac și pană _h vîrsta de douăzeci de ani fusese cioban la stîna satului în care se

născuse. O sfadă cu baciul și o bătaie zdravănă ce acesta îi dădu îl făcu să fugă din sat și să se ducă de bunăvoie la oaste. Ramase ostaș cincisprezece ani, luînd parte la războiul nenorocit purtat de Austria cu Frideric al Prusiei, în urma căruia împărăteasa pierdu Silezia. Vlad avînd de la început purtări bune, învățînd puțină carte și dînd număroase dovezi de vitejie, obținuse în curînd bățul de căprar, și, la începutul războiului de șapte ani, fusese înaintat *zugjührer* sau subofițer. Primi o lovitură de baionetă în piept, chiar la cea dintâi lovire cu prusienii, și această rană îl slăbi într-atîta încît fu congediat cu o mică pensie. Veni să s-așaze în satul lui, unde tată-său murise de curînd, lăsîndu-i o căsuța și prea puțin pămînt. împotriva tuturor așteptărilor, cîteva luni de liniște îl îndreptară cu desăvîrșire și era pe cale să facă demersuri spre a fi reprimis sub steag cînd privirile galeșe ce-i aruncau, de cîte ori îl întîlneau, frumoșii ochi negri ai unei fete de fruntaș îl fărnică și schimbară pornirile lui războinice în altele mai blînde. Gradul și pensia cu care fusese congediat, cît și purtarea lui cuviincioasă făceau dintr-însul un ginere dorit de gospodarii cei mai de samă. Obținu cu înlesnire mîna fetei iubite și, pe lîngă acea mîna, pămînt bun de hrană, o păreche de boi, patru vaci, un cal și cincizeci de oi. Trăi doi ani fericit și avînd sorți să devie unul din gospodarii cei mai înstăriți din sat, dar nenorocirea îl pîndea.

Stăpînul satului era nemeș tînăr, frumos și iubitor de muieri. El se lăuda că, cale de o zi împrejurul curții lui, nu scăpase de el nici o nevastă sau fată frumoasă ; și bărbații își păzeau femeile de el ca de turci sau de tătari. Vlad însă, care avea deplină încredere în soția lui, nu avea nici o grijă în această privință ; iar Mărioara se arata supusă și iubitoare cătră soțul ei, nedîndu-i nici cel mai mic prilej de nemulțămire sau de bănuială. în al treilea an, la vremea coasei, Vlad își strîngea finul cu ajutorul altor oameni și aștepta să vie Mărioara cu mîncarea, cînd o babă a cărei casă se afla lîngă a lui, trecînd pe la acel loc, îl chemă deoparte și-i spuse că, dacă se grăbește să meargă acasă, va găsi pe soția lui petrecînd cu nemeșul.

întăia lui mișcare fu să nu creadă, să izgonească pe babă, înjurînd-o și amenințînd-o că o va strînge de gît ; dar de-abie se depărtase baba dînd din cap, și bănuiala îl cuprinse. Spunînd oamenilor că merge ca să ajute pe Mărioara s-aducă

mîncarea, se îndreptă răpede spre sat. Pentru a ajunge mai curînd, trecu prin ogrăzile mai multor oameni, sărînd peste garduri. Cînd ajunsese la casa lui, găsi ușa închisă ; puse umărul și, împingînd în blăni cu putere, făcu ca ușa să sară din țîțîni. Priveliștea care i se înfățișa nu-i lăsă nici o îndoială atît despre adevărul celor ce-i spusese baba, cît și despre necredința de bunăvoie a soției lui atît de mult iubită.

O furie oarbă îl cuprinse ; punînd mîna pe o bardă atîrnată de un cui, se aruncă asupra nemeșului. Acesta sărise de pe pat, buimac în urma sosirii neașteptate a soțului batjocurit și, înțelegînd că de astă-dată are a face cu un bărbat hotărît să răzbune ocară ce i se făcuse, căută din ochi pistolul pe care, încrezător în puterea ușii, îl depusese pe masa depărtată de pat. Dar înainte ca el să se fi putut apropie de armă, barda purtată de un braț vînjos se abătea asupra scăfirliciei nemeșului, intrînd într-însa pană la urechi. Sîngele țîșni asupra lui Vlad și asupra Mărioarei care rămăsese încremenită în picioare lîngă pat, iar leșul nemeșului căzu la pămînt, sîngele care ieșea din capul spart făcînd îndată un lac roșu pe podele. Apoi, întorcîndu-se spre muieră care rămînea nemișcată :

— Ticăloaso ! și ridică iar barda asupra ei.

Dar înainte ca el să fi lovit, ea căzu la pămînt cu mîinile întinse și ramase acolo lungită. Vlad era s-o lovească, așa cum se afla, întinsă jos, dar prin crierii lui trecu deodată o bănuială : „O murit de frică !”

Și plecîndu-se asupra ei, o întoarse cu fața în sus. Fața și mîinile i se făcuse albe ca varul, din gură îi curgea un mic șivoi de sînge. O pipăi — ea ramase nemișcată ; apropiu urechea de pieptul ei — inima nu bătea. Mai așteptă cîteva clipe și apoi o pipăi din nou : trupul ei se răcea.

îndată ce se încredința că a murit, orice ură împotriva ei pieri din sufletul lui ; uită ocară ce-i făcuse pentru a-și aduce aminte numai de zilele fericite petrecute cu dînsa ; o jale cumplită îl cuprinse.

Dar vederea sîngelui nemeșului care curgea spre trupul Mărioarei îi aduse aminte că făcuse moarte de om, că ucisese pe stăpînul satului și că numai o fugă grabnică îl putea scăpa de caznă și de moarte cumplită, pe roată. Dorul să-și păstreze viața, innăscut în om, îl făcu să ieie de sîrg toate jnăsurile pentru a pune această viață la adăpost. își schimbă răpede

hainele pline de sînge, luă pistolul nemeşului pe care îl ascunse în sîn, merse la şopronul sub care se afla calul, puse răpede şaua pe dînsul ; apoi ieşind pe poartă afară, încalecă, străbătu satul la umblet **şi**, îndată ce **se** văzu dincolo de jitarie, goni spre pădure.

După trei zile ajunse în Moldova, la Prisacani. Aici vîndu calul **şi**, pârîndu-i-se că este încă tot prea aproape de locul groaznicei lui fapte, se tot scobori spre Ţara-de-Jos ; întâmplarea **II** aduse în Tămăşani. Aici banii împuţinîndu-i-se, începu să lucreze cu ziua pe la răzăşi, rămînînd peste iarnă în satja un răzăş care se trăgea din Roşea. Acel răzăş avea o soră, văduvă **fără** copii, femeie voinică şi plăcută, care, pe lîngă partea ci tic **mejie**, avea vie bună, o prisacă de cincizeci de stupi, doi boi, trei vaci, vro cincizeci de oi şi cîteva capre.

— Vlad se arătă, precum şi era, un om vrednic, cinstit, priceput la treabă şi cu scaun la cap. El ştiu să cîştige **pe** lîngă prietenia lui Ion a Irinei — aşa se numea răzăşul ia care se oploşise — şi dragostea vădanei : nunta se făcu după işpas[^] însă înainte de nuntă, Vlad se duse la popa Gheorghe, îi mărturisise fapta grea ce o săvîrşise, cerîndu-i dezlegare de păcat.

— Duse casă bună cu Stana vreme de mai bine de patru ani. Ea era o femeie harnică şi gospodină şi-i hărăzise doi băieţi de gemeni, voinici şi frumoşi, după care Vlad se prăpădea. Ungureanul trăia bine cu tot satul — căci, precum am spus[^] era om cuminte, credincios cătră cuvîntul dat, nehărtă • gos, îndatoritor cătră ceilalţi săteni, supus şi cuviincios cătră preut şi nelipsit de la biserică în zilele de duminică şi de sărbătoare. în gîlcevile satului cu boierul ţinea cu oamenii, dar îl găseai totdeauna printre acei care îndemneau la pace şi la răbdare.

Insă cu un an înainte de întîmpiările care alcătuiesc şirul povestirii de faţă, în vremea culesului popuşoilor, traiul lui cel bun cu Stana luă sfîrşit. într-o zi se duse să strîngă finul în lunca de la gura Pietrosului Mare, iar **pe** Stana o trimesese la vie **să** culeagă nişte cireşi tîrzii de care aveau vro zece copaci. O ploaie răpede îl făcuse **să** se-ntoarcă acasă de la jumătate de cale şi să desjuge boii. După încetarea ploii se mai înyîrtise prin ogradă, se duse să vadă copiii pe care Stana îi lăsase la o rudă din apropiere ; apoi, neavînd ce face, se duse şi el la vie s-ajute nevestei la cules cireşile.

' Căutînd-o prin vie şi negăsind-o, se îndreptă spre căsoaie *f* unde, spre mierarea lui, găsi calul sulgeriului legat de un stîlp de la gîrliciul pivniţei. Cuprins de o presimţire cumplită şi grăbindu-se să împingă uşa care nu era încuietă, găsi pe | Stana în braţele sulgeriului. Scoase cuţitul din brîu şi, cu un fi strigăt de furie, se aruncă asupra lor. în minia lui nu văzu | o bortă în drumul lui, băgă piciorul într-însa şi căzu jos. *i* • întra-aceeaşi clipă se şi ridică iar, dar sulgeriul era de astă- | : dată în picioare înaintea lui. Cînd Vlad ridică cuţitul ca să-1 **I** lovească, sulgeriul îi prinse braţul cu stînga şi i-1 suci atît de | ^ tare, încît unguceanul scăpă un strigăt de durere şi cuţitul din | mîna. Sulgeriul, fără a-i slăbi braţul cu stînga, ridică de pe **I** jos cu dreapta o nuia groasă de corn, care fusese menită să **jf** slujască ca cerc de balercă, şi începu să croiască cu dînsa pe | Vlad pe unde îl nimerea. în zadar încerca Catana, cu mîna **^** **stînga**, să desprindă pe acea a sulgeriului de pe braţul lui ***** • înţăpenit de durere : mîna lui Strilea părea un cleşte de fier. **s** Sulgeriul încetă să lovească numai după ce braţul îi obosi. **I** — Stano, zise el atunci femeii, urmînd să ţie sucit braţul | : lui Vlad, ieşi de aici şi du-te la neamuri, căci altfel are să fie *t* rău de tine.

I Stana se grăbi să iasă din căsoaie şi să o ieie la fugă **I** spre sat. După ce ea se **depărta**, sulgeriul lăsă braţul lui Vlad | şi, dîndu-i brînci cu dreapta, îl făcu să zboare pe uşă şi apoi \ sa cadă jos la pămînt, la trei stînjeni de căsoaie. Strilea ridică ***** • pălăria care-i rămăsese jos, ieşi la rîndul lui şi, dueîndu-se | \$ la cal, desprinse frîul de stîlpul la care era legat şi încalecă. *t* Vlad acuma se ridicase şi el, dar rămîrea nemişcat, cu braţul amorţit, cu trupul stîlcit, cu inima sfişietă de furie, de ură, de durere şi de ruşine, cu privirea rătăcită, cu dinţii scrişnind.

— Dacă vrei să te mai pui cu mine, îi zise sulgeriul, pof-
tim ! Să ştii că sînt gata să încep din nou orieînd.

Dar unguceanul nu era în stare să înţăleagă aceste cuvinte şi înfăţoşarea lui era atît de cumplită, încît chiar Strilea se simţi cuprins de remuşcare : îi păru rău de cele ce se-ntîm-
plase şi se grăbi să se depărteze.

Sulgeriul avuse parte de dezmierdările Stanei îndată după văduvia ei, dar în curînd o uitase cu desăvîrşire ; zărînd-o acuma din întîmplare într-un cireş şi vederea ei stîrnindu-i din nou poftele, întrase în vie, o făcuse să se deie jos din copac şi **să** între în căsoaie. Ea era departe să fie o femeie desfrînată,

nu păcătuisese cu altul decât cu boierul, dar acesta o găsea acuma într-o clipă în care era slabă de înger și fără voință.

Mari fură pe urmă căința și durerea ei, căci întâmplarea ajunsese la cunoștința satului întreg. Toate neamurile își puseră silințele pentru a face pe Vlad să ierte pe Stana și s-o iție înapoi. El era nebun de durere, văzîndu-și casa necinstită și fericirea nimicită pentru a doua oară din pricina poftelor necurate ale unui boier. Și de astă-dată, departe să-și fi răz-bunat ocară, mai suferise să fie bătut în chip atît de crud. Nu voia să audă de împăcare, părăsi casa care era a ei, ho-tărît să se ^despartă și apoi să-je călugărească. Dar părintele Gheorghe înțelese în curînd că iubirea lui pentru copii era atît de mare, încît printr-însa se putea izbuti ca inima să i se moaie și cătră soția care-i greșise într-atîta. După lungi silinți, preutul ajunse să-i stoarcă iertarea și să-1 înduplece să se-n-toarcă acasă. Dar fericirea de altădată era dusă pentru tot-deauna. Vlad era acum aj:ăcut și aspru față de nevastă și nu arareori i se întîmpla să ridice mîna asupra ei, deși ea se silea din răspuțeri să nu-i deie prilej de nemulțămire. Iar în inima lui ferbea împotriva sulgeriului o ură cumplită, neîmpăcată și neîndurată. În sfaturile satului n-avea acuma Stan Făcătoari susșitor mai Jnverșunat, mai gata să susție toate măsurile propuse de el, să cheltuiască și să se ostenească pentru a răpune pe boier decât Vlad Catana.

Capitolul XX

O FEMEIE INIMOASĂ ȘI UN MIȘEL

Prisaca lui Andrei Nan, cea mai frumoasă din cîte se aflau pe **Jămășani**, era așezată în hliza curaturilor, pe coasta Ciubotariului și pe pămînt dat de zestre Saftei de cătră părinții ei. Această prisacă cuprindea mai bine de trei sute de stupi, șură, zemnic, bordei pentru prisacar și era împrejmuită cu un gard de nuiete, nalt de șase palme. Această hliză se hotăra la deal cu alta, mult mai îngustă, a lui Radu Irofti, care o despărțea de pămîntul lui Strilea. Sulgeriul avea și el aici o prisacă cu vrp două sute de stupi, șură și bordei de prisacar, dar neîn-grădită. Prisacariul lui Andrei, un moșneag foarte priceput în tot ce se atîngea de meseria lui, dar — deoarece slujise încă

pe tatăl **Facaoariului** —, ajuns la adînci bătrînețe, era foarte slăb. însă Saftei îi plăcuse mult, încă de cînd era copilă, și creșterea albinelor și ea învățase acest meșteșug în chip foarte temeinic de la bătrînul Manole, astfel se numea prisacariul ; și de vro doi ani de cînd slăbise mai cu samă acesta, se în-deletnicea mai mult ea cu prisaca. Fiind o femeie voinică și harnică, se răpezea calare mai în fiecare zi, cînd dimineața, cînd după-amiază, adesa și de două ori ge zi^ la prisacă ; stătea două-trei ceasuri, ajuta pe Manole să^facă ceea ce era mai greu de făcut și apoi se ducea acasă la altă treabă.

Radu Irofti se apucase să-și cosască finațul de pe fața Ciubotariului; și treaba îi mergea încet, căci nu prea era cine să-1 ajute. Și de firea lui era moale de muncă. Legase prietenie cu Manole, și Safta, cînd venea la prisacă, îl găsea adesa acolo ajutînd moșneagului sau stînd de vorbă cu el. Priindu-1 ca pe un dușman al tătine-său, la început se uita mai mult rău la el și nu vorbea cu dînsul ; dar Radu, făcîndu-se că nu vede și nu înțalege, se silea să se facă binevăzut de ea, făcîndu-i feli de feli de slujbe și de îndatoriri : tăind lemne, cărînd apă, aducînd cofe de fragi și de bureți. Safta, văzîndu-1 în fiecare zi, se deprinsese cu dînsul, îl privea acum fără desplăcere, vorbea cu el și asculta bucurosglumele și poveștile lui, căci Radu era bun de gură și hazliu. într-o după-amiază, Safta zăbăvi mai mult decât de obicei la prisacă, unde Radu, cu snoavele lui, o făcuse să rîdă cu multă poftă. Cînd^ ea plecă, el plecă cu dînsa zicînd că are s-o însoțească **pană** la drumul mare, în Pîrăul cu Raci. Merse lîngă cal, urmînd să glumească, dar cînd ajunseră prin țihla deasă prin care te scoborai la pîrău pe o cărare îngustă, într-un ochi mic de poiană, aruncă brațul împrejurul ei, o ridică de pe cal, apoi o strînse la piept cu putere și-i acoperi fața cu sărutări.

Safta, surprinsă de fapta lui neașteptată, ramase întăi înmărmurită ; dar sărutările cu care îi ardea obrazul o făcură să-și revie în curînd în fire. Pe lîngă că era naltă și voinică, apoi mînia îi îndoi puterile : se smunci deodată cu atîta putere încît Radu, slăbănog din fire și slăbit încă mai tare de viața de ticălos ce-o dusese, fu silit să desprîndă brațele dimprejurul mijlocului ei. Dreapta Saftei nu scăpase nuiăua cu care iuțea mersul greoi al Bălanei ; dîndu-se înapoi cu un pas, croi pe Radu de două ori peste obraz, apoi sări^răpede pe iapa care rămăsese pe loc pascînd iarba din poienița.

Radu care, încredințat din pricina bunăvoinții cu care Safta asculta glumele și snoavele lui că va avea parte de o biruință ușoară, rămăsese uimit de opunerea ei hotărâtă și de puterea cu care se smuncise din brațele lui. El era o fire de mișel. Durerea pricinuită de cele două lovituri zdravene cu care îl croise peste obraz, în loc să-i stârnească mînia, îl muieră și mai tare, făcîndu-1 să se deie la rîndul lui cu un pas înapoi și să-și ascundă fața cu brațele spre a o apăra de alte lovituri.

— Mișălule ! îi strigă ea luînd dirlogii îi mîni și silind iapa, prin lovituri de călcăie și de nuia, să se depărteze la trănegior. Am să te spun lui Andrei ca să te ciomăgească după cum îți se cuvine !

Radu, plin de ciudă împotriva acelei care îl umilise într-atîta, se duse rușinat la coliba ce și-o făcuse pe hliza lui. Amenințarea Saftei, să-1 spuie lui Andrei, nu-1 neliniștea deloc : era încredințat că, de rușine, ea va tăcea, cum mai tăcuse și alte neveste cu care se purtase la feli.

Dar se înșala tare. îndată ce Andrei sosi acasă, Safta se grăbi să-1 puie în cunoștința batjocurii ce o suferise și, a doua zi, cînd Radu ieșea din colibă, tîrziu, după obiceiul lui, pentru a începe să întoarcă brazdele cosite în ajun, se văzu față în față cu Andrei, care tocmai atunci se dădea jos de pe cal și venea spre el. Radu avu o presimțire ră ; picioarele i se muieră.

Urieșul, care ținea în mîna o nuie de corn lungă de cinci palme și groasă de un deget bun, se opri în fața lui.

— Ticălosule, zise el, cum ai îndrăznit tu să pui mîna ta spurcată pe nevasta mea ? Am să-ți plătesc prețul care se cuvine neobrăzării tale !

Și, fără a mai sta la gînduri, apucă cu stînga, de ceafă pe Irofti care pe lîngă el părea un pui de bodaproste ; și ridicîndu-1 în sus, parc-ar fi fost o pană, începu să-i tragă cu nuiaua peste umere, peste spete, peste șale. Radu urla de durere, dar Andrei încetă să lovească numai cînd se simți ostenit. Atunci, fără a lăsa nuiaua din mîna, apucă cu dreapta pe Irofti de chimir și, făcîndu-și vînt, îl aruncă pe o căpiță de fîn care se afla la vro patru stînji de el.

— De vei îndrăzni să te apropii de Safta la o depărtare mai mică decît cea care mă desparte acuma de tine, să știi

că nu mai las întreg căpețel de piele pe trupul tau, zise S, Andrei ; apoi încălecînd iar, plecă spre prisaca lui.

Amenințarea lui Andrei fu pierdută pentru Radu care leșinase. Cine știe cît ar fi rămas acolo în nesimțire dacă * prisacariul lui Strilea, a cărui prisacă, precum am zis, se afla l. ceva mai la deal, n-ar fi văzut de departe toată întimplarea. i El, după ce plecă Andrei, văzînd că Radu nu se mișcă, venise ' la el și-1 găsisese fără cunoștință.

; Prisacariul, Solomon, era un țigan bătrîn care în tinerețe ' slujise în mai multe curți boierești și venise în stăpînirea bănu- ții lui Constantin mai tîrziu, prin schimb. Știînd cum se trezesc . oamenii căzuți în nesimțire, merse la prisacă, de unde luă două ! cofe de apă și, după ce turnă una întregă, în răstimpuri, I pe capul lui Radu, acesta începu să-și revie în fire.

• Loviturile lui Andrei fusese atît de grozave, încît Radu : zăcu cinci zile în coliba lui, pe grămada de cetină ce-i slujea ! de pat; de-abie a șasa zi putu să steie în picioare și să facă / cîțiva pași. Dar, în acest timp, la ura neîmpăcată ce o hrănea : "în inima lui împotriva întregului neam al Făcăureștilor și i mai cu deosebire împotriva lui Stan, veni să s-adauge o ură ! și mai înverșunată, un dor de răzbunare și mai aprins împo- ; triva fiicei și a ginerelui acestuia, care îl umilise într-atîta. . Din clipa în care își revenise în fire, își jurase să li întoarcă j ocara cu prisos.

întîmplările povestite mai sus pusesese capăt prieteniei dintre Radu Irofti și Manole, prisacariul lui Andrei. Ei nu se mai întîlneau deloc. în schimb însă cel dintăi și prisacariul lui Strilea se făcuse prieteni nedespărțiți. Radu făcea acuma lui Solomon aceleași slujbe ce le făcuse pană atunci lui Manole ; mînca și dormea la țigan și, dacă cineva ar fi trecut după căderea nopții pe lîngă bordeiul prisăcii boierești, ar fi auzit fără îndoială glasurile lor.

Cînd erau trei zile pană în Sfîntu Ilie, sulgeriul veni de dimineață să-și vadă prisaca, pe unde nu mai dăduse de mai bine de două săptămîni.

Cînd descăleca, dădu cu ochii de Radu Irofti, pe care ;* nu-1 văzuse pană atunci.

— Cine ești tu ? întrebă el.

•— Radu Irofti.

— Am auzit de tine, ești fiul lui Ifrim, care și-o vîndut toată moșia lui Stan Făcăoariu, după ce te-o izgonit din casă. Ai fost bejănar zece ani. Unde umblat-ai **pană** acum ?

— Am fost prin lume pentru ca să-mi pot agonisi traiul. Stan Făcăoariu o pus pe tata să mă izgonească din casă pentru ca să poată pune mîna mai cu înlesnire pe pămîntul nostru. Cînd m-am întors, sînt acuma vro cinci săptămîni, am găsit pe tata mort demult și pămîntul vîndut Făcaoariului pentru cîtiva Iei. Dar eu apucîndu-1 să mi-1 deie înapoi, el mi l-o lăsat **pană** în ziua de Sfinții împărați a anului ce vine ; și dacă în acea zi îi voi întoarce banii ce i-o dat pe pămînt, pămîntul să rămîie al meu pentru vecie. El s-o hotărît la acest pas, nu de frică de păcat, ci mai ales pentru că se temea ca răzășii cei săraci, care de mult au ciudă pe dînsul, să nu se despartă de el și să nu-1 mai urmeze în judecata cea nouă ce el, frații lui și popa Gheorghe vor s-o pornească împotriva dumatiale.

— Și crezi că vei izbuti să aduni acei bani **pană** la vară ? întrebă sulgeriul care ascultase vorbele lui Radu cu o vădită băgare de samă.

— Dacă nu voi izbuti, răspuse Radu, uitîndu-se în ochii sulgeriului, voi vinde moșia altuia, care mi-a da preț mai bun.

— Să știi că sînt și eu mușteriu, se grăbi să zică sulgeriul, și că sînt gata să-ți dau preț bun, căci bucată asta a ta este chiar alături de mine. Să nu vinzi fără să mă întreb. Apoi sulgeriul se duse cu Solomon să încungiure prisaca și să numere stupii; Radu îi urmă la cîtiva pași. Cînd sulgeriul se-ntoarse spre bordei, Irofti zise :

— Frumoasă prisacă ai, cucoane, și la loc bun.

— S-ar face și mai frumoasă cu bucată ta, răspuse sulgeriul.

— Și dacă pe lîngă bucată mea te-ar ajuta Dumnezeu să pui mîna pe acea ce o are de zăstre, de la Stan Făcăoariu, Andrei Nan, ai avea un loc de prisacă care ar plăti cît o moșie.

— Știu, răspuse sulgeriul ; prisaca lui este mai aproape de apă și are finaț mai bun decît a ta și decît a mea. Anțerț am adus aici același număr de stupi care-1 avea atunci Andrei, o sută cincizeci ; ai lui trec acuma de trei sute, și ai mei sînt numai două sute și zece. Li prierste în înfundătura

aceea mult mai bine decît aici, mai la deal. Dar cum să scoți acea bucată din mîna lui ? El nu ți-ar da-o nici dacă i-ai acoperi-o cu galbeni.

— Și ce mi-ai da mie oare, întrebă atunci Radu, dacă eu te-aș pune în stăpînirea ei fără ca să cheltuiești măcar un

^ . . .

— Ai poate pe dînsa hîrtii ? întrebă sulgeriul care tresă-
«ș rise la întrebarea lui Radu. Ți le cumpăr !

— N-am hîrtii, dar știu un mijloc care l-ar putea sili să cadă în genunchi înaintea dumatiale și să te roage să iei prisaca.

— Care mijloc ? întrebă sulgeriul.

— Iartă-mă, cucoane Mihalache, mijlocul meu nu ți-1 pot destăinui ; dar, dacă primești, nu va trece **săptamîna** și Andrei Nan a fi gata să-ți iscălească orice zapis îi vei cere, prin care să-ți vîndă pe preț de nimica nu numai prisaca de devale, dar cîtă întindere din moșia lui îi voi. Și aceasta fără înșălătură, pe sfința dreptate.

— Ești poate vrăjitor ? Cunoști farmece ? zise sulgeriul necrezător. Și cît îmi ceri tu ca să aduci pe Andrei Nan la asămene pas ?

— Ocrotirea dumatiale pentru rămășița zilelor mele, răspuse Radu.

f Sulgeriul ramase pe gînduri. Pricepea el doară că mijlocul I ce era să întrebuițeze Radu spre a sili pe Andrei să-i vîndă I prisaca numai curat nu putea să fie. Dar codul de morală ai i boierimii din a doua jumătate a veacului al optsprezecelea " îngăduia unui boier întrebuițarea, cînd era vorba să-și facă o moșie din bucăți răzășești, a unor mijloace care astăzi ar aduce pe acel ce s-ar folosi de ele în fața tribunalelor și chiar în acea a curților cu jurați. Sulgeriul Mihalache, dacă era bun la inimă, de o fire deschisă și neplecată cătră vicleșug, era lacom de pămînt ca mai toți boierii de atunci și împărtășea părerile obștei lor în privința mijloacelor ce se puteau întrebuința ca să-și întindă hotarul. între acea lăcomie de pămînt și firea lui iubitoare de calea dreaptă se dădu în cugetul lui o scurtă luptă, din care lăcomia ieși răpede învingătoare.

— Ian ascultă, măi Radule, zise el rupînd deodată tăcerea, cu mine să nu te joci. Dacă ești în stare să faci precum

te lauzi, te-i bucura nu numai de sprijinul și de ocrotirea mea, dar și de alte foloase. Dar dacă vrei să-ți bați joc de mine, rău ți-ai ales omul și vai de ciolanele tale, că puține parale vor face ele dacă nu te ții de cuvînt. Mai bine nu te apuca. Apoi să știi că nu vreu să fiu tîrît de tine în vro uneltire mîrșavă ; de vei[^]fijprins cu viclesug, tu vei trage pedeapsa.

— Peste o **săptamînă**, prisaca lui Andrei Nan are să fie a [^]dumitale, de nu, îți sînt în mînă : poți să mă bați și să mă globești cît ți-a plăcea. Și această faptă are să fie, nu o nedreptate sau o asuprire, dar o milă făcută de dumneata răzășului.

— Sîntem înțeleși, zise sulgeriul încălecînd ; de azi într-o **săptamînă** sau vei primi de la mine o mulțămire frumoasă, sau pielea ta va fi dubită de harapnicul meu.

— De asta nu mă tem, zise Radu, punîndu-i-se în cale ca să-1 oprească pe loc. Te rog, cucoane, fă-**mi** un bine de pe acum : împrumută-mă de mîni, pe o **săptamînă**, cu un car și cu o păreche de boi ca să pot să-mi strîng finul și să car niuele și spini pentru îngrădirea stogului.

Sulgeriul se uită cîtva în ochii lui, apoi zise :

— Bine, vină deseară la curte ca să iei carul și boii.

Pentru înlesnirea înțelegerii celor ce vor urma, trebuie să lămuresc că Radu Irofti știa că bătrînul Manole ceruse și primise de la stăpînii lui învoire ca de Sfîntul Ilie să meargă la Rădeana, unde se făcea iar Maroc de acea sărbătoare, ca să ajute pe un nepot de fiică al lui să prefacă o păreche de boi. Mai aflase că Safta era hotărîtă să nu însoțască pe Andrei la Rădeana în aceeași zi, dar să vie de dimineață la prisacă, cu carul cu boi, cu copiii ei și cu patru fete din sat care să culeagă zmeură și cu un argat al lor, un flăcăoandru de șaptesprezece ani ; acesta era menit să îngrijească de boi, dar fără îndoială și el avea să se ducă cu fetele după zmeură. Safta avea să se-ntoarcă în sat numai tîrziu, aproape de asfințitul soarelui.

Cînd se dusesse la curte să ieie carul și boii făgăduiți de sulgeriu, Radu ceruse să vorbească acestuia și-i spusese că Solomon se roagă să fie învoit să meargă și el de Sfîntul Ilie la Rădeana și că el, Radu, va păzi prisaca în lipsa lui, ceea ce sulgeriul încuviințase îndată.

A doua zi după Sfîntul Ilie, sulgeriul isprăvisese prînzul și, așazat turcește pe pat, sorbea din filigeianul de cafe, cînd Culiță intră cu ciubucul aprins, din luleaua căruia ieșea, de sub căimac, o șuviță de fum, și spuse că Solomon o venit de la prisacă și cere să-i vorbească numaidecît, avînd să-i spuie lucruri de samă. Sulgeriul poronci să-1 cheme în odaie.

— Ce veste-poveste, Solomoane ? întrebă Strilea pe țiganul care se bucura la el de o deosebită trecere și încredere.[^]

— Ce să fie, cucoane, zise scărpinîndu-se în cap țiganul care rămăsese la ușă, ia nu-i bine.

— Pentru ce nu-i bine

— Lumea-i plină de tâlhari.

— Aista-i un cîntec vechi cît dînsa, zise sulgeriul ; dar ce te face să-ți aduci aminte de dînsul tocmai astăzi ?

— Eu țineam pe Andrei Nan și pe soția lui drept oameni de treabă, urmă țiganul, și văd că ei sînt numai niște hoți.

— Dar ce au făcut ? Vorbește mai lămurit, măi țigane, strigă sulgeriul care începuse să piardă răbdarea.

Țiganul căzu în genunchi și lacrimile izbuhniră din ochii lui.

— Iartă-mă, cucoane, bătrînețele mi-au slăbit ochii și mintea și n-am fost în stare să apăr cum se cuvine averea dumitale !

— Dar ce este ? Ce s-o întîmplat ? strigă sulgeriul sărînd de pe pat.

— S-o întîmplat că Andrei Nan și cu femeia lui, de cîte ori au cîte un stup slab în prisaca lor, îl ieu și-l aduc într-a dumitale, unde îl așază în locul altuia, ales dintre [^]cei mai de frunte, pe care îl ieu și îl drc în prisaca lor, așazăndu-1 în locul celui slab.

— Și cum de îngăduit-ai tu asemenea lucru ? răcni sulgeriul cuprins de mînie, pentru ce oare te țin eu pe tine acolo și pentru ce te hrănesc eu, netrebnicule ? Am să te fac să-ți dai sufletul sub bici !

Și sulgeriul bătu cu putere din picior !

— Ai toată dreptatea, răspunse Solomon, netrebnic m-au făcut bătrînețele ; nu mai sînt în stare să-ți apăr avutul !

Durerea și deznădăjduirea bătrînului muieră inima sulgeriului care, îmblinzîndu-și glasul, zise :

— Scoală !

Și cînd văzu pe țigan în picioare, îi zise cu glas domol :

— Lasă încungiurile și spune lămurit cum ai descoperit tîlhăriile răzășului.

— Asară, zise țiganul, întorcîndu-mă singur de la iarmaroc, am rătăcit prin pădure și am agiuns la prisacă tîrziu — putea să fie pe la miezul nopții. Radu Irofti dormea în colibă la mine ; dar cum am aprins opaița s-o trezit, s-o sculat de pe culcuș și mi-o spus că o dat în ziua aceea de o poznă mare. Că demult, încă de cînd era bine cu dinșii și-și petrecea vremea pe la prisaca lor, avea prepus că numai prin meșteșug necurat și în dauna dumitale sporise în chip atît de minunat stupii răzășilor. Ieri Manole prisacariul s-o dus la Rădeana, unde l-am văzut și eu, iar la prisacă o venit Safta lui Andrei cu carul, cu copiii ei, cu patru fete din sat și cu un flăcău. După ce au desgiugat, Safta o trimes copiii, fetele și flăcăul să culeagă zmeură pe Piscul Ciubotariului și în deal la Lăcătușu, iar ea o rămas singură la prisacă. Radu, care de mult avea prepus pe răzășii, îndată ce i-o văzut trecînd cu cofele în mîna după zmeură s-o suit într-un carpăn și s-o ascuns printre crengi.

Era acolo poate de un ceas, cînd vede pe Safta venind cu carul cu boi, întrînd cu dînsul în prisacă și oprindu-se într-un capăt unde se aflau vreo trei stupi de frunte. În căruță, astupați și legați la urdiniș, erau trei stupi. Satta este meșteră la lucrul prisăcii, ca cel mai de frunte prisacariu. Radu o văzut-o cum și-o pus năframa pe cap și pe umere, cum și-o învălit mînile, cum o astupat cu o bucată de petecă urdinișul, cum o legat cîntarele celor trei stupi și cum o făcut să alunece stupii de pe căpătăile lor pe o bucată de pînză cu care i-o legat la capătul din gios. Apoi, ea fiind voinică cît un bărbat, o luat frumos stupii unul după altul în brațe și i-o pus în căruță. Pe urmă o luat pe cei trei stupi din căruță și i-o așazat în locul celor trei ce-i luase ; cu o prăjină lungă a scos dopurile de la urdiniș și legăturile de la captare, o tras la ea dopurile și legăturile și o plecat, cu căruță cu tot. Radu s-o dat gios din carpăn și și-o căutat de treabă. Pe la amiază, s-o întors fetele, copiii și flăcăul, cu cofele pline de zmeură și cu legături de bureți. După-amiază, auzind ca

fetele trec iar la deal, Radu, bănuind că Safta a mai veni să schimbe stupi slabi pe alții buni, s-o suit iar în carpăn. Și nu se înșala : iar o venit muiera hoată cu carul în care însă erau de astă-dată numai doi stupi. Trăgînd în alt capăt al prisăcii, o ales alți doi stupi, din cei mai puternici, care se aflau departe unul de altul, și i-o luat în căruță, înlocuindu-i prin acei care-i adusesese. De astă-dată însă, de răul albinelor, n-o putut lua cu dînsa dopurile și legăturile de pînză care au rămas pe loc. Iacătă-le, și țiganul le scoase din sîn, apoi adăugi :

— Radu mergînd să le ieie, l-o împuns albinele rău de tot: i s-o umflat capul și obrazul ; de-abie vede cu ochii. N-am închis ochii de supărare și, cum s-o făcut ziuă, m-am dus să văd stupii și am găsit întocmai cum îmi spusese Radu : cinci din stupii cei mai frumoși erau înlocuiți prin alții care nu poartă semnul dumitale și se vede ușor că sînt mai slabi decît acei pe care i-am lăsat ieri dimineată în locul lor.

Și Solomon tăcu.

Mînia sulgeriului căzuse. El nu se îndoia că Radu Irofti avuse o parte însamnată la mutarea stupilor ; dar bucuria ce o simțea înțelegînd că Andrei Nan, în urma acestei fapte, se află cu desăvîrșire în puterea lui, îl făcea să treacă cu ușurință peste această împregiurare. Dar față de Solomon, crezu nemerit să-și ascundă bucuria.

— Și nu știi dacă răzășii nu mai îndeplinise pană azi asămene schimb de stupi ? întrebă sulgeriul cu sprîncenele încrețite.

— Eu n-am simțit nimica, răspunse prisacariul, dar s-ar prea putea. Toți stupii din prisacă poartă sămnul nostru ; dar asta nu însamnă că nu i-au schimbat, căci doară era ușof pentru Andrei să facă un fier la feli cu al nostru și să însămne cu el stupii slabi ce-i scotea din prisaca lui și-i ducea într-a noastră în locul celor buni.

— întoarce-te îndată la prisacă, poronci sulgeriul, și să nu te ducă păcatul să **scapi** vreun cuvînt despre întîmplarea asta ; apoi Strilea bātu din palme.

— Șaua pe Daraban, îndată, și ciubotele, zise el lui Culiță, cînd acesta intră.

Cu o jumătate de ceas mai tîrziu sulgeriul ajungea la prisacă ; cînd descăleca la bordei, văzu pe Radu ieșind dintr-însul. Strilea scăpă un strigăt de uimire : capul lui

Irofti se făcuse cît un bostan. în locul ochilor se vedea, în cărnurile umflate, ca două crăpături lungărețe ; mînilor nu mai aveau nici un chip.

— Dar cum te-au împuns albinele astfel ? întrebă sulgeriul.

— Cînd am mers să ieu dopurile și legăturile ce nu putuse să le scoată dintre stupi muierea, albinele din cei doi stupi care i-o adus la urmă, supărate de zdruncinul la care fusesse supuse, o năvălit asupra mea și m-o împuns în chipul ce-l vezi. Nu mai pot de durere.

— Dar întimplatu-s-au lucrurile astfel cum mi le-oi povestit Solomon ? Adus-o ieri aici Safta a lui Andrei Nan întăia dată trei, și a doua oară doi stupi de la prisaca lor, luînd în loc cinci stupi aleși din prisaca mea ?

— întocmai așa, răspunse Radu din buzele umflate, ale căruia cuvintele ieșeau numai cu greu.

— Și ai putea să-mi arăți, în prisaca lor, stupii mei ; cum să-i cunosc ?

— Lesne de tot ; acei stupi poartă sămna dumată și pe dinafară și înlăuntru. Dacă ei au curățit sămna dinafară cu barda, are să se cunoască locul în care o fost, iar celui din lăuntru n-au ce-i face. Numai să nu prindă ei de veste și să nu desființeze stupii.

— Mă duc chiar în astă-sară la Focșani și mă întorc mîni cu starostele de Putna sau cu oamenii trimiși de el ; dar n-aș voi ca răzășii să mă facă de rușine și ca atunci cînd voi veni aici cu starostele sau cu oamenii lui, să nu putem dovedi că se găsec în prisaca lor stupi furați.

— Să nu-ți fie frică de așa lucru ; treaba mea este să dovedesc care sînt stupii furați.

Capitolul XXII

SULGERIUL UMBLA SĂ-ȘI ÎNCARCE SUFLETUL CU PĂCAT GREU

A treia zi, puțin după răsăritul soarelui, nouă călăreți ieșeau din curtea lui Mihalache Strilea și se îndreptau la deal în umbletul cailor.

Acești călăreți erau sulgeriul, doi mazili din împrejurimile Focșanilor, trei călărași stăroștești cu odabașa lor și doi feciori boierești ai sulgeriului. Trecerea lor prin sat pricinui mare mierare și îngrijire printre oameni, căci călărașii starostelui Grigoraș Leon erau renumiți pentru jafurile și cruzimile lor. Toți răzășii se întrebau care era împilarea sau nedreptatea care aducea pe meleagurile lor pe acești oaspeți nepoftiți și nedoriți.

— Mica ceată se duse drept la prisacă, unde găsi pe prisacariul Solomon și pe Radu Irofti, al cărui cap și obraz, deși se dezumflase acuma aproape cu desăvîrșire, dar tot purtau încă sămnele împunsăturilor.

Călăreții se dădură jos, și sulgeriul zise mazililor arătîndu-li pe Solomon și pe Radu.

— Căpitane Ștefane și căpitane Ifrime, aista-i prisacariul meu, Solomon, precum vedeți un rob țigan, și aista-i Radu Irofti, un răzăș din Tămășani, care o văzut toată fapta ce v-am povestit-o.

Cei doi mazili erau bărbați între patruzeci și cincizeci de ani, de statură mijlocie : Ștefan Putină, bine învălit, rotund la față, cu părul și mustățile bălai, iar Ifrim Grozav, uscăcios, cu părul negru, cu fața smolită și slabă, ciupită de vărsat și cu niște musteți lungi lăsate în jos. Putină avea o înfășurare mult mai veselă, iar cea a lui Grozav era fioroasă, mai ales din pricina ochilor mici care se uitau încrucișat. Amîndoi erau îmbrăcați cu anterie vărgate, ușoare, ale căror poale erau prinse în curelele de piele ce le purtau peste brîie vechi de șal. Erau încălțați cu ciubote de iuft ce li veneau până la genunchi și purtau pălării de pîslă neagră cu găitan de sîrmă. în brîiele lor se vedea cite o calamară turcească de alamă galbănă.

— Ia spune-mi ce știi, zise Grozav cătră Radu, și bagă bine de samă să nu te prind cu vro minciună, că va fi rău de tine.

Sulgeriul și cei doi mazili se așazară jos pe o corobănă mare de fag, și Radu li făcu, aproape din cuvînt în cuvînt, aceeași povestire ce o făcuse Solomon lui Strilea cu două zile înainte.

— Ai putea să ne duci la stupii aduși de muiere ? întrebă Grozav pe Radu, cînd acesta își isprăvi povestirea.

— Cum nu, răspuse Radu ; și el îi duse la capătul de la vale, unde le arătă trei stupi ce se aflau la mici depărtări unul de altul.

— Și de unde cunoști tu că acești stupi sînt aduși de muiere ? întrebă Putină.

— Doară am văzut din copac cum o luat cei trei stupi care se aflau aici și cum i-o înlocuit prin acei ce-i adusesse în car.

— Cum cunoști tu că acești trei stupi nu sînt acei care i-ai lăsat aici în dimineața zilei de Sfîntul Ilie ? întrebă Putină pe Solomon.

— Dar oricare prisacar nu cunoaște stupii lui, răspuse Solomon, mai ales cînd este vorba de trei stupi de frunte ca cei ce erau aici ? Nu văd eu că din gura aistora iesă și intră mult mai puține albine decît ieșeau din celelalte ? Apoi după ce mi-o spus Radu cele ce le-o văzut în ziua de Sfîntul Ilie, am avut doară grijă să mă uit într-insele și am văzut că nu au nici jumătate din ceara și din mierea care se aflau în cele ce știam eu.

Putină dădu din cap în sămn că este înțeles cu spusele prisacariului.

— Dar sămnul boierului îl poartă ? mai întrebă el.

— Poartă pe cel dinafară. Iacată-1, zise Solomon arătînd o stea arsă cu fierul pe partea de jos a știubeiului ; dar se cunoaște că aici arsura este proaspătă, iar știubeile noastre erau însămnate de trei ani. Apoi noi mai avem alt sămn înăuntru, pe partea de sus a știubeiului, și acest sămn lipsește de pe tustrele.

Se duseră apoi la celelalte două știubeie făcînd la ele aceleași constatări.

— Acuma să mergem la prisaca răzășului, să căutăm stupii sulgeriului, zise Grozav. Țiganul și cu omul care o văzut întimplarea să vie cu noi.

Sulgeriul și cu cei doi mazili se îndreptară spre prisaca lui Andrei, urmați de trei călărași, de Radu și de Solomon. Căii fusesse priponiți în poiană, lîngă prisaca sulgeriului, și un călăraș ramase cu dinșii.

Mare fu mierarea lui Manole cînd văzu pe sulgeriu și pe însoțitorii lui întrînd în ogradă.

— A cui este prisaca asta ? întrebă Grozav pe Manole.

— A lui Andrei Nan din Tămășăni, răspuse prisacariul.

— într-însa se află numai stupi de ai lui ? mai întrebă mazilul.

— Numai de ai lui.

— Știi bine ?

— Cum să nu știu dacă eu sînt prisacariul, răspuse Manole zîmbind.

— Noi sîntem înștiințați că aici se află stupi furați de la sulgeriul Mihalache, zise Grozav, și avem însărcinare să-i căutăm.

— Puteți să-i căutați, răspuse Manole liniștit, n-aveți să găsiți decît stupi de ai noștri, însămnăți cu sămnul nostru.

Grozav poronci lui Radu și lui Solomon să caute stupii sulgeriului. Aceștia începură să străbată prisaca. Iar sulgeriul și cei doi mazili se așezară jos și fiecare din ei, scoțînd din brîu cîte un ciubucel scurt de drum, îl umplu cu tiutiuul ce-l ținea într-o pungă de piele, atîrnată tot de brîu, îl aprinse și începu să soarbă fumul mirositor, trăgîndu-1 în piept și apoi dîndu-i iar drumul afară, cînd pe nări, cînd pe gură.

Radu, care căuta în capătul de deal al prisăcii strigă :

— Iaca un stup de pe care s-o curățit sămnul boierului cu barda !

Cu toții se grăbiră să meargă la locul în care se afla Radu, iar el le arătă, în partea opusă urdinișului, la locul unde pe stupii din cealaltă prisacă se văzuse arsă o stea, o cioplitură proaspătă. Bătrînul Manole îngâlbeni și-și făcu cruce.

— Ai spus că toți stupii de aici poartă sămnul vostru ; arată-mi-1 aici, zise Grozav bătrînului, și privirea lui încrușată se făcu și mai înfiorătoare. Unde puneți sămnul ?

— Gios, la două degete de gură, o cruce, răspuse Manole cuprîns de un tremur de groază, căci știubeiul înaintea căruia se aflau nu purta sămnul arătat de el.

— Să ridice țiganul captarul, zise Putină, și să **arate** sămnul dinlăuntru al sulgeriului. Mazilii și Strilea, cu călărașii și cu Radu se dădură înapoi, ca să nu-i împungă albinele, și Solomon ridică captarul.

— Iaca sămnul nostru, zise el arătînd sus, pe fața dinăuntru, pe partea știubeiului unde se afla urdinișul, o stea arsă în lemn.

Manole își făcu iar cruce.

— Ferește, Doamne, de omul cel viclean ! zise el uitîndu-se țintă în ochii lui Radu care nu putu să susție privirea uncheșului și își îndreptă ochii în jos.

— Să căutăm acuma și ceilalți patru stupi, zise Grozav.

Ei fură găsiți în curînd și cu toții se întoarseră la bordei.

— Ei, cum se face asta, întrebă, cînd ajunseră acolo, Grozav pe Manole. în prisaca sulgeriului se găsesc cinci stupi slabi care nu sînt ai lui și poartă sămnul vostru și în prisaca voastră se află iar cinci stupi grași care poartă sămnul sulgeriului. Cine i-o mutat pe unii în locul altuia ?

Manole tăcu, iar ochii lui căutară în zadar ochii lui Radu.

— Vei fi tras la răspundere și tu, împreună cu stăpîinii tăi, pentru astă ciudată potrivire, urmă Grozav. Odabașa, strigă el, să nu pierzi pe acest unchieș din ochi și să-I aduci devală cu tine. Dar noi să mai căutăm, să vedem dacă nu mai găsim și alți stupi de ai sulgeriului.

Dar căutarea fu de acum înainte în zadar : nu se mai găsi nici un stup cu sămnul sulgeriului sau cu locul sămnelui cioplit. Se aduseră caii și cu toții plecară înspre sat, iar bietul Manole îi urma pe jos, sub paza unui călăraș. Radu Irofti și cu Solomon apucase tot pe jos drumul cel mai drept, de-a curmezișul văilor.

Cînd călăreții agiunseră în sat, pe cînd sulgeriul cu cei doi mazili își urmau drumul spre curte, grăbind mersul cailor, odabașa cu cei doi călărași ramași cu el și cu feciorul boieresc al lui Strilea se opriră dinaintea porții lui Andrei Nan, descălecară și intrară înlăuntru. Andrei care chiar atunci se întorsese de la vie li ieși înainte pe prispă.

— Avem poroncă să te ducem la curte, pe tine și pe nevastă-ta, zise odabașa, care mergea înaintea celorlalți și se oprise la scara de unde măsura cu o privire de mierare și de îngrijire statura urieșului.

— Poroncă, întrebă Andrei încrețind sprinceana, si de la cine ?

— De la cei doi mazili trimeși în cercetare de boierul staroste, Grigoraș Leon, răspuse odabașa.

— Ce cercetare ? întrebă Andrei.

— Am poroncă să te duc pe tine și pe nevasta-ta și nu-ți dau lămuriri, răspuse odabașa cu un glas mai obraznic, văzînd că tovarășii îl agiunseră și că Andrei nu purta arme, pe cînd ei erau încinși cu săbii și purtau în brîu cîte două pistoale și un hamger.

Săbiile vor fi fost ruginite și pistoalele mai primejdioase pentru mîinile acelor care le mînuiau decît pentru acei asupra cărora erau ațintite, iar inimile slujitorilor care purtau aceste arme mai plecate spre jaf decît spre harță. Dar, în veacul al optsprezecelea, pierise din inima locuitorilor Moldovei orice gînd de împotrivire fățișă, prin faptă, chiar la nelegiuirile cele mai strigătoare ale boierimii, ale străinului sau ale oamenilor domnești. Lui Andrei nici nu-i trecu prin minte să se mai opue ; își luă pălăria și bățul, după ce chemă pe Safta care auzise din casă tot și se grăbise să vie îndată după ce își așază ștergarul pe cap. Apoi ei sărutară copiii care alergase pe prispă, privind cu mierare și cu spaimă pe oștenii ale căror mantale scurte, fără mîneci, de postav galbîn, împodobite pe margini cu găitan roș, lat de două degete, le atîrnau pe umere ; li spuseră să fie cumiți, ziseră celor trei argați care ieșise spărieți de sub șoproane și din căsoaie că se vor întoarce îndată, apoi o porniră înainte pe poartă și ieșise îndreptară înspre curte, urmați de călărașii care, în acest timp, încălecase. în drumul lor, prin sat, ieșeau la poartă sau pe prispă cîți oameni se aflau pe la casele lor și se întrebau minunați și spărieți ce poate să însămne o poznă ca asta. întrebat în drum de mai mulți cunoscuți, Andrei răspuse că îl cheamă la curte, nu știe pentru ce, niște mazili trimeși de staroste și-i rugase să deie de știre părintelui Gheorghe. Cînd agiunseră la curte, li se spuse că boierul și cu mazilii șad la masă și că este gata și mîncarea călărașilor. Caii fură duși la grajdi, apoi cu toții se așazară sub un șopron unde se adusesse călărașilor cîte o ceșcuță de rachiu de drojdi, pîne proaspătă, brînză de vacă, borș bun de pește proaspăt din Trotuș, friptură de carne de purcel și o ploscă voinică, plină cu vin profir de la Florești.

O CERCETARE JUDECĂTOREASCA
ÎN VEACUL AL XVIII[-lea]

Sulgeriul și mazilii isprăviseră masa care o luase în odaia cea mare. Mesenii nu sădeau la masa pătrată de lemn de brad văpsit în negru care era așezată în mijlocul odăii, ci la o masă mică, rotundă, așezată la fereastră, pe mijlocul patului de scînduri, lat de șapte palme, acoperit cu mindir de paie, iar peste acesta cu saltea de lînă și avînd perne de paie la părete. Tustrei sădeau turcește pe pat împrejurul mesușii, sulgeriul într-o parte, cei doi mazili în cealaltă. Masa fusese din cele mai alese pentru vremea și locul în care era dată : ea cuprinsese potroc de găină, plachie de crap, sărmăluțe de gușă de curcan  nvălite în frunză de vie, pilaf cu uger, friptură de prepelițe și cataif. Două clondire erau aproape deșarte : Într-unui se vedea o r mășișă de vin vechi, roș, de Nicorești, în cellalt vin alb de Odobești. De ele se împărtășise mai ales cei doi mazili, căci sulgeriul, ca aproape toșii membrilor alcătuind pe atunci fruntea boierimii moldovenestii în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea, era de o cum-p tare deosebită în privința băuturii.

Culișă, care adusese, în zarfuri mici, așezate în filigene de argint, pe o tabla rotundă de alamă galbănă, cafeaua mirositoare acoperită cu caimacul ei bălan, dispăru răpede pe ușă. Apăru însă iarăși în curînd, leg n nd în fiecare m nă c te un lung ciubuc de lemn de cireș, cu imame de chihlimbar și lulea de lut împodobită cu izvoade aurite, acoperită cu o căciulă de caimac din care ieșea un nour gros de fum.  nm nă un ciubuc fiecăruia din mazili, apoi ieși din nou pentru a veni, leg n nd în dreapta un al treilea ciubuc, îmbrăcat cu atlas albastru, cusut cu izvoade de fir de argint, pe care îl dădu în m na sulgeriului, iar în stînga ținea trei t lgerașe rotunde de alamă galbănă, pe care le puse jos l ngă pat, c te unul în dreptul fiecărui mesean, spre a sprijini luleaua pe el.

Sorbiră c țva în tăcere din imamele. De c nd plecaseră de la prisaca lui Nan, ei nu vorbiseră nici un cuv nt despre furtul știubeilor, nici pe drum, nici în vremea mesei. Sulgeriul deschise vorba acuma :

— Ce ziceți, c pitaniilor, v-o plăcut tâlhăria muierei aceluia gtazăș ? Mai văzut-ați asemenea îndrăzneală și aceluia refușinare ?
Pzise CI.

— Mare îndrăzneală ! răspunse Putină, slobozind pe nas în nour de fum.

— Văzut-ați t lh rie mai lămurit dovedită ? urmă sulgeriul.

— Nici că se poate, răspunse Putină.

— Dar dumneata ce zici, căpitane Ifrime ?  ntrebă sulgeriul pe Grozav, a cărui tăcere îl  ngrija.

— Acel care a făptuit ducerea stupilor de frunte din prisaca dumatile în cea a răzășului, înlocuindu-i prin stupi slabi din prisaca acestuia, este fără îndoială un hoț îndrăzneț, răspunse Grozav, uitîndu-se în farfurioara de alamă în care își sprijinea luleaua.

— Și nu-ți pare faptul dovedit ? mai întrebă sulgeriul, uitîndu-se la Grozav și  ncerc ndu-se să întilnească privirea lui.

— Nu mă îndoiesc măcar o clipă că cinci stupi buni din prisaca dumatile au fost duși în prisaca răzășului și înlocuiți prin at ția stupi slabi, răspunse Grozav, urmînd să se uite la luleaua din farfurioară.

— Și cine altul dec t r z șul sau unul de ai lui era să îndeplinească o asemenea faptă ? Ce îndoială mai poate să r m ie c nd Radu Irofti, însuși un răzăș, o văzut cu ochii cum Safta, femeia lui Andrei Nan, o îndeplinit schimbul, mai zise sulgeriul, urmînd să caute privirea lui Grozav.

Mazilul acuma ridică ochii de pe luleaua din farfurioară și, ațintindu-i asupra sulgeriului, răspunse :

— Fapta ar putea s-o fi făptuit și un dușman al răzășului, spre răzbunare, sau un om pus la cale de altul care ar trage folos de faptul căderii răzășului în vro năpaste. Ca să dau crezare spuselor aceluia Irofti trebuie să mă încredințez mai  nt i că între el și răzăș sau femeia acestuia nu are ființă vro dușmănie, cum aș  de adesea se întimplă între răzăși.

La auzul celor dint i cuvinte ale lui Grozav, sulgeriul tresărise ; neput nd susține privirea pătrunzătoare a ochilor mazilului, începu la rîndul lui să se uite în farfurioara de alamă, ap șind cu luleaua cenușă ce se găsea într-însa.

„Oho !  și zise el, iaca o prisacă care are să mă ție scump ; pe l ngă cei douăzeci lei și cele două poloboace de

vin ce am să le dau starostelui, va trebui să mai ung bine și labele acestor doi mojici : Grozav mai ales are să fie greu de săturat. Pitarul Leon m-o tras pe sfoară când mi-o spus că pot avea toată nădejdea în oamenii ce mi-i dă și că i-o dăscălit el. Atîta paguba pentru răzăș; el va plăti gloaba și va lua pe prisacă mai puțin decît eram hotărît să-i dau."

După ce mai sorbi din imame, de vro patru-cinci ori, sulgeriul zise :

— Nu vă puteți închipui, căpitanilor, ce îndrăciți sînt răzășii de aici. După ce le-am plătit pe pămînturile lor prețuri mai mari decît oriunde, ei veșnic reîncep judecata cu mine la fiecare înnoire de domnie, spre a întoarce pămînturile vîndute. Și cînd unul mai nevoieș vinde cîte o bucată de loc, o vinde nu mie, dar altuia, al lor, care nu-i dă nici jumătate din prețul ce l-aș da eu. Dau cît nu face pămîntul numai ca să am pe al meu grămadă, la un loc, spre a fi liniștit și a rămîne necalcat de ei, care sînt deprinși să pască cu vitele moșia întregă. Inchipuiți-vă că acestui Andrei Nan i-am trimes răspuns că-i dau pe prisacă, cu stupi cu tot, cincizeci de lei, și că el o răspuns că prisaca lui nu-i de vînzare. Acuma, că l-am prins cu tâlhăria, n-are să aibă încotro și are să mă roage s-o cumpăr ; dar eu nu-i voi mai da acelaș preț, căci voi fi silit să mai dau și în alte părți, și sulgeriul, apăsînd pe aceste cuvinte, se uită întăi la Grozav și pe urmă la Putină.

Grozav nu răspunse ; dar i se păru sulgeriului că fața lui posomorită se mai deschisese.

— Și bine-i face, zise Putină ; îl ai în palmă, nu scapă prilejul. Pe lîngă că sînt obraznici, mojiicii aceștia sînt și tâlhari. Dar îi vom învață noi minte.

Convorbirea mai urmă așa cîtva timp, pînă după ce isprăviră ciubucele, cînd se sculară cu toții și se duseră în cerdac, unde sulgeriul poronci să s-aducă o masă și scaune, iar mazilii trimeseră odabașei de călărași poroncă să aducă pe Andrei, pe Safta, pe cei doi prisacari și pe Radu.

În acest timp însă venise și părintele Gheorghe, pe care oamenii trimeși de Andrei îl găsise tocmai în finașul lui de pe față unde îngrădea un stog. Și mare fusese uimirea și supărarea bătrînului preut cînd auzise de învinovățirea adusă de Radu Irofti împotriva Saftai.

— Ticălosul care voiește să se răzbune pentru bătaia căpătată de la tine dăunăzi mai ese plătit de boierul care voiește să-ți ieie prisaca, zise părintele Gheorghe cînd Manole îi povesti la rîndul lui toate amăruntele cercetărilor celor doi mazili, amărunte care mai fură întregite și de unul din călărași care cunoștea pe preut de mai înainte.

— Nici nu mai încape îndoială că Radu Irofti, pentru a se răzbuna asupra mea și a Saftai, s-o ajuns cu boierul și văd bine că voi putea fi bucuros dacă oi scăpa numai cu paguba prisăcii.

— Dar de ce să pierzi prisaca, zise Safta, care era o femeie inimoasă ; doară nu sîntem vinovați cu nimica.

— Ba, zise Andrei, sîntem vinovați, și încă vinovați tare, căci noi sîntem niște bieți răzăși de rînd și fără sprijin ; sulgeriul este boier de neam, cu sprijin, plin de neamuri ; iar cei însărcinați să ne cerceteze și să ne judece nu caută la drept, ci numai la folosul lor.

Nu putură să vorbească mai mult căci odabașa le strigă că-i cheamă mazilii la cercetare. Merseră cu toții spre cerdacul în care sădeau, pe niște scaune de brad, la o masă în patru muchii, acoperită cu macat de lînă roșie, Putină și Grozav ; iar sulgeriul se așazase turcește pe un pat mic cu mindir de paie, acoperit cu o scoarță, care se afla alături. Aproape de cerdac, răzășii fură ajunși din urmă de călugărul Varsanovie care, venind de la mănăstire la tată-său, aflase cele întîmplate de la oamenii din sat și alergase într-o fugă la curte să vadă ce era adevărat din cîte le auzise.

Cînd Grozav văzu lîngă Andrei și Safta pe preut și pe călugăr, fața lui se posomori.

— Ce doriți, cinstiți părinți ? întrebă el.

— Sînt tatăl lui Andrei Nan, răspunse părintele Gheorghe, și călugărul îi este frate ; am venit să auzim și noi învinovățirile ce i se aduc.

Grozav se uită la sulgeriu, iar acesta ridicînd umerele, în semn că nu dădea nici o însămnătate ființii preutului și călugărului, mazilul începu să cerceteze pe Safta asupra chipului în care întrebuițase la prisacă ziua de Sfîntul Ilie.

Safta povesti tot ce făcuse acolo pană la cele mai mici amărunte. Nu ascunse că atît înainte, cît și după-amiază rămăsese singură mai bine de două ceasuri, dar tăgădui cu hotărîre că ar fi călcat peste marginile prisăcii sau că ar fi

îngiugat la car boii care păscuse toată ziua pe fînăţul dimprejurul îngrăditurii. Atunci mazilul chemă pe Radu Irofti şi-i poronci să povestească cele la care zicea că se aflase faţă. Radu, fără cea mai mică sfială, făcu încă o dată sulgeriului şi mazililor aceeaşi povestire ce o făcuse lui Solomon. Când isprăvi, Safta îşi făcu cruce :

— Se poate oare, boieri dumneavoastră, zise ea, ca să daţi crezare unei asemenea poveşti ? Nu vedeţi că este minciunoasă de la început **pană** la sfîrşit ? De crezut este oare că eu să fi legat la urdiniş, la captar şi căpătâie cinci stupi din prisaca noastră, să-i fi ridicat spre a-i încarcă în car şi a-i duceja prisaca boierului, unde să-i fi descărcat, să-i fi aşazat, să-i fi dezlegat şi apoi să fi legat alţii din prisaca dumisale, pe care să-i fi pus în car, să-i fi dus şi să-i fi aşazat în prisaca noastră, iar acolo să-i fi dezlegat, fără a avea măcar o împunsătură nici pe obraz, nici pe braţe, nici pe umere şi, zicînd aceste cuvinte, Safta suflecă mînicile lungi ale cămeşii de pînză de in golind braţele şi umerele ei albe şi pline pe care nu se vedea nici urma unei umflături.

Cei *doi* mazili priviră unul la altul, apoi amîndoi se uitară la sulgeriu pe a cărui faţă se vedea întipărită o vădită neplăcere şi care îşi îndreptă privirea spre poartă.

— Şi nu vedeţi, urmă Safta cu mai multă putere, că faţa şi mîinile lui sînt acoperite cu împunsături ? Cum pe mine, care aş fi dus cinci stupi de la prisaca mea la acea a boierului şi aş fi adus de acolo alţi cinci la prisaca noastră, nu m-au împuns deloc albinele, şi pe el, numai fiindcă so-dus să ridice două dopuri şi nişte legături, l-au făcut ciur ? Nu vedeţi că el singur este acel care o schimbat stupii numai ca să ne piardă ?

— J>i ce pricină de ciudă avea oare Radu Irofti asupra voastră, pentru ca să se apuce de asemenea meşteşug numai ca să vă facă rău ? întrebă Grozav.

Safta se înroşi fără a răspunde, dar Andrei, suindu-se atunci pe cerdac, zise :

— Cu voia dumneavoastră, cinstiţi boieri, oi răspunde eu la întrebarea pusă de căpitan.

Şi răzăşul povesti obrăznicia Radului faţă de Safta, precum şi bătaia ce el îi dăduse.

Sulgeriul nu ştia nimica despre această întîmplare ; faţa lui se posomori acuma cînd află despre ea.

I — Adevărat este ce spune răzăşul ? întrebă Grozav pe B Radu cu glasul aspru.

I — Adevărat este numai că el m-o bătut mişăleşte din • pricina minciunilor muierii. Ea se tot lega de mine, şi eu • n-am vrut să mă uit la dînsa ; atunci ea, de ciudă, o spus • bărbatului că am cuprins-o în braţe cu de-a sila.

B — Dumnezeu să te pedepsească pentru netrebnicia care I ai vorbit-o acuma, zise Safta cu linişte ; dar Andrei se răpezi B asupra lui Radu, care ar fi păţit-o rău de la dînsul dacă K călăraşii n-ar fi sărit înaintea răzăşului. Călugărul Varsano- • vie se făcuse galbîn ca ceara.

• — Să nu mai uiţi faţă de cine te găseşti, strigă Grozav i lui Andrei, şi că înainte de toate trebuie să te aperi împotriva B unei învinovăţiri de furt făcută ţie şi muierii tale, care dupa • lege atrage după sine spînzurătoarea. încă o mişcare ca asta I şi pun călăraşii să-ţi tragă, chiar aici, trei sute de toiage.

B Apoi, întorcîndu-se cătră Radu, Grozav îi zise : • — Ai auzit ce răspund răzăşii la arătările tale. Eşti gata • să sufleteşti că lucrurile s-au întîmplat întocmai precum le-ai povestit tu ?

B: — Sînt gata să-mi pun sufletul oricînd că toate cîte le-am K arătat sînt adevărate, răspunse Radu.

• — Părinţii care sînt de faţă, fiind unul socrul şi celalalt • cumnatul femeii sub prepus, zise Grozav, nu vor putea să • deie carte cu blăstăm, dar vom scrie părintelui igumen de K la Bogdana să se ostenească mîni **pană** aici spre a lua ju- I rămîntul marturului. Cercetarea vom urma-o după giurămînt ; S **pană** atunci răzăşii vor rămînea aici sub paza călăraşilor. Un 1 călăraş să puie şaua pe cal pentru ca să ducă scrisoarea 1 noastră la Bogdana. Mergeţi !

§ Dar părintele Gheorghe, suindu-se pe cerdac şi închinîndu-se adînc înaintea mazililor, zise :

f — Fiul meu este un om cu stare ; am ceva stare şi eu. <, Ne rugăm ca şi el cu soţia lui să fie îngăduiţi să meargă la casa lor şi ne apucăm, pe tot ce avem, că ei vor veni aici > îndată ce li se va da de ştire.

Grozav deschidea gura pentru ca să respingă cererea preutului, dar, spre marea lui mirare, sulgeriul zise :

— Mă pun şi eu chizăş pentru ei.

Astfel Grozav nu putu decît să încuviinţeze cererea preutului care se grăbi să plece cu ai săi spre sat.

ÎN CARE SULGERIUL URMEAZĂ SĂ-ȘI
ÎNGREUIE PĂCATUL

Sulgeriul își dăduse samă că Safta zdruncinase rău iscodirea lui Radu Irofti ; știa că, la urma urmei, sufleteșirea acestuia era hotărâitoare, totuși se temea de vro întâmplare neprevăzută și era acuma nerăbdător să vadă cercetarea isprăvindu-se cât mai curînd. Aceste erau nouă temeuri pentru a păstra bunăvoința a mazililor. Strilea deci, pe lîngă că puse să li se pregătească o cină și mai aleasă decît prînzul, avu grijă să-i dezmierde și să-i măgulească prin tot felul de vorbe blînde și plăcute.

După masă Putină, care în cursul ei făcuse cînte atît vinului profir de Nicorești cît și celui alb de Odobești, dînd sămne vădite de somn, sulgeriul poronci să-i aștearnă și ieși cu Grozav în cerdac unde poronci lui Culiță să li aducă ciubuce și cafele, **se** așază turcește pe pat, punînd pe mazil lîngă dînsul. După ce s-aduseră ciubucele, Strilea puse vorba asupra acelor întâmplare în cursul cercetării de după-amiază.

— Nu mai **sini** un copil, căpitane, începu el, dar rar fostu-mi-o dat să văd nerușinare atît de mare ca acea arătată astăzi de muiera lui Andrei Nan.

— Tare sînt obraznici și nărăviți în tâlhării și în răle, răspunse Grozav făcînd vînt cu ciubucul spre a aprinde caimacul mai bine. Și să știi, cucoane, că, în urma poroncilor sosite în vremea din urmă de la domnie, au să se facă și mai răi, și mai obraznici.

— Știu, zise sulgeriul, nu înțeleg ce gînd are măria-sa vodă. Cu astfeli de poronci are să vie vremea să fim siliți de obrăznicia moșicilor să ne ridicăm de la țară și să mergem să trăim la orașe, lăsîndu-ne și moșii, și vite la cheremul țaranilor.

— Ei acuma cutează să aducă înaintea domniei orice pricină cît mai neînsamnată. De cîte ori nu li place hotărîrea ispravnicului, pleacă la Ieși de dau jalbă la vodă. De cîte ori sîntem trimeși în vro cercetare, trebuie să ne păzim cu cea maijnare băgare de samă ca să nu li dăm prilej să se lege de urmările noastre. Veniturile care se trăgeau din slujbele ce le îndeplineam au scăzut rău de tot. De ai primit vrun

dar, cît de mic, de la un împricinat mai de samă, moșicul care-i este potrivnic, nu înțelegi prin ce mijloace, află numai decît și te pîrăște la scaun că ai luat mită. Și dacă nu ai cum să te dezvinovățești sau nu te împaci cu acel care te pîrăște, vai de pielea ta ! Un văr al meu de la ținutul Romanului, Iordache Grozav, o fost trimes să cerceteze o încălcare de hotare, pentru care niște răzăși din Misihănești pîrau pe banul Ioniță Mogîldea. Hotarnica cea veche arata că, din hotarul banului despre comisul Iacovache Decusară și^pana în hotarul Misihăneștilor, sînt trei sute optsprezece stînjani. Iordache, care-i om nevoieș, cu o casă de copii, o luat de la banul Ioniță două vaci cu viței și o făcut palma cu care o măsurat acei trei sute optsprezece stînjani mai mare cu un palmac, astfel că după măsurătoarea lui o intrat în moșia banului un vad de moară și o bucată bună de finaț. *Sa*. nu crezi că afurisiții de țărani s-au lăsat până ce n-au izbutit a face să li rînduiască vodă, care chiar atunci venise în scaun, o cercetare nouă.

O fost rînduit în cercetare moșul dumitale, hatmanul Iordache Strilea, și el nu numai că o dovedit că Iordache o măsurat strîmb, dar o găsit și vacile dăruite lui de ban, deși Iordache avuse grijă să le trimată la un văr al nevestei lui, tocmai la Bîrgoani. Hatmanul o adus pe Iordache la Ieși și vodă o pus să-i tsagă, la poarta curții, într-o duminică și în fața norodului, parc-ar fi fost un țaran prost, trei sute de nuiele. Apoi l-o mai osîndit să întorcă misihăneștilor jumătate din toate cheltuielile făcute cu judecata, cealaltă jumătate plătindu-se de cătră banul Ioniță pe care l-o bătut însuși vodă cu buzduganul. Și astfeli bietul Iordache neavînd cu ce plăti atîția bani, i so vîndut mai dăunăzi moșioara și el o rămas pe drumuri, muritor de foame, cu nevasta și cu copiii.

— Dar, zise sulgeriul, aici nu se încape asămene primejdie ; nu aveți nevoie să-mi faceți nici un hatîr, căci Radu Irofti va sufleteși mîni cum o văzut pe acea muier neobrăzată înlocuind stupii ei cei răi prin alții buni, din prisaca mea.

— Da, cucoane, așa este, zise Grozav ; dacă, precum nu mă îndoiesc, acel Radu Irofti ie mîni asupra sufletului său că într-adevăr o văzut pe muiera răzășului schimbînd stupii, putem cu toată dreptatea să ridicăm pe răzăș și pe muiera lui și să-i ducem legați la Focșani, unde starostele va hotărî

pedeapsa lor. Dar, drept să-ți spun, n-am încredere nici în spusele, nici măcar în suflețirea acelu Irofti. El mi se pare un ticălos care, nu numai pentru pricina arătată de răzăș, dar poate și pentru altele voiește să-și răzbune asupra lui și a muierii lui. De unde știi că peste câteva zile nu se descopere vro împregiurare din care să se vâdească că Irofti o jurat strîmb și că, precum arată împunsăturile care îl acoperă, el însuși nu o făptuit ducerea stupilor celor răi ai răzășului în prisaca dumitale și acea a stupilor dumitale celor buni în prisaca lui.

— Dacă, ferească Dumnezeu, s-ar întîmpla așa ceva, dumneta și cu tovarășul dumitale nu ați putea să pățiți nimica ; toată răspunderea ar cădea asupra lui Irofti pentru că o jurat strîmb.

— Cred și eu că nu ar avea ce să ni facă nici domnia și că nici nu ne-ar închide, nici nu ne-ar bate, nici nu ne-ar globi. Dar ne-ar purta de nu știu cîte ori și pe aici și pe la Ieși, puindu-ne astfeli la zdruncin și la cheltuială mare. Și la urma urmei, ar trimete starostiei poroncă să nu ne mai întrebuițeze la nici o cercetare fiindcă sîntem nedestoinici și astfeli am pierde un venit destul de bun, căci starostele, care ține la noi, pe Putină și pe mine ne rînduiește la cercetările cele mai folositoare.

Sulgeriul dintăi nu răspunse, urmînd a sorbi din imame în tăcere și apoi a da drumul fumului pe gură, drept înaintea lui, și se părea că stă la indoială asupra celor ce trebuia să li vorbească.

în sfirșit, se vede că își luase hotărîrea căci zise :

— Ia să nu mai umblăm cu vorbe de clacă, căpitane, și să grăim deschis și lămurit. Eu am pus de mult ochii pe prisaca răzășului și de mult i-am spus că sînt gata să-i dau preț bun pentru pămînt și pentru stupi ; iar el n-o primit nici într-un chip. Acuma cele văzute sau puse la cale de Radu Irofti îmi dau pe răzăș cu desăvîrșire în mînă. Femeia lui și, poate cu ea și el, n-au cum să scape de pedeapsă grea și rușinoasă dacă nu-mi voi trage jalba înapoi. Ei vor fi prea mulțamiți să capete iertarea mea cu prețul prisăcii. Dar eu, nefiind om lacom de firea mea, oi lua-o dîndu-le un preț potrivit. Pe de altă parte, și dumneta și căpitanul Putină sînteți oameni care căutați să vă sporiți starea și să faceți avere pentru copiii voștri. Din slujbele la care sînteți rînduiți

de staroste, căutați să trageți folos cum este și drept : aveți să vă folosiți și de la mine. Știți că sînt bine cu starostele căruia, pentru răsplata îndatoririlor ce mi le face, îi dau și eu mulțamiurile cuvenite. Pentru treaba de față l-am și mulțamit. Și nu vă cer mare lucru, ci numai ca, îndată ce i se va fi cetit lui Radu cartea cu blăstăm și el va fi giurat, să ridicați fără nici o întîrziere pe răzăș, sau numai chiar pe muiere, căci știu bine că bărbatul ei o va urma, și s-o duceți la **Focșani**, la staroste, unde oi merge și eu. Pentru aceasta vă voi mulțami cu cîte cinci lei buni, mai dînd pe deasupra căpitanului Putină o balercă de vin de Odobești și dumitale vaca cea târcată ce și-o plăcut atîta azi-dimineață, cu vișel cu tot.

Darurile astfeli propuse de sulgeriu alcătuiau, față de serviciul cerut, de averea sulgeriului, de starea celor doi mazili, de valoarea banilor și a lucrurilor, o mulțamire prea frumoasă, care, dacă nu întrecea pretențiunile ce puteau să le aibă cei doi mazili, trebuia cel puțin să-i mulțamească pe deplin.

— Îți mulțamim, cucoane, și-ți sărutăm mîinile, se grăbi să răspundă Grozav. Și eu și tovarășul meu, în toate cercetările la care ne rînduiește boierul staroste, ne silim să îndatorim pe boieri, căci de la mîna lor așteptăm și noi sprijin și prilej de folos. De ar fi pe lume numai mojici, am pieri de foame. Mîni, îndată ce va sufleți Radu, vom pune pe răzăș în fiare și-i vom duce la Focșani. Dovedindu-se că într-adevăr muieroa o săvîrșit acea faptă scîrboasă, noi nu ne putem îndoi că, înainte să o înfăptuiască, s-o sfătuit cu bărbatul ei, și l-om ridica și pe el. Pe călărași i-om trimete la casa răzășilor, să caute dacă nu găsesc acolo lucruri de furat, pentru ca bieții oameni să s-întoarcă și ei cu cîte ceva pe la casele lor, măcar cu găini și cu straie.

— Așa-i și drept, răspunse sulgeriul.

— O duc greu și ei acuma. Vodă o trimes la ocnă, după ce o pus să le tragă cîte o bătaie grozavă, pe stegar și pe jumătate din steagul de pașiri de la ținutul Cîrligăturii, numai fiindcă, după ce cam curățise un sat răzășesc, în care împlinise banii birului, de păsări și de porci, au dus în stuf niște fete și neveste mai curățele pe care le-au dezmiertat. Cum vrei ca călărașii să se hrănească, ei și caii lor, numai cu leafa ce li-o dă domnia, și cu ciubotele legiuite, cînd

au sa deie necontentite pocloane ispravnicului și căpitanului care-i rînduiește în slujbă ?

Andrei și cu Safta, după ce li se dădu drumul de la curte, se duseră întins acasă la ei, împreună cu părintele Gheorghe și cu călugărul Varsanovie ; dar ajunseră acasă însoțiți de toți oamenii pe dinaintea caselor cărora trecuse. În curînd veniră și acei ce locuiau în celelalte părți ale satului. Fiecare voia s-audă cît mai degrabă ceea ce s-întîmplase la cercetare. Fiecare își arata supărarea pentru ocara făcută astfel de sulgeriu satului întreg. Cu mare nevoie izbuti părintele Gheorghe să ademenească pe răzăși să plece din ograda fiului său, unde opri numai pe cîțiva bătrîni și pe cîteva rude mai apropiate care intrară în casă.

După plecarea mulțimii, preutul închise ușa și, venind în mijlocul odăii, zise cu hotărîre:

— Nu trebuie nici să ne gîndim să scăpăm prisaca : ea este pierdută. Bate la ochi că rîpirea este demult pusă la cale și chibzuită cu meșteșug drăcesc de sulgeriu în unire cu Irofti, cu starostele și cu mazilii. Sulgeriul li-o și plătit prețul ei. Dacă ne împotrivim și stăruim să ne dovedim nevinovăția, ridică mîni pe Safta legată și o duc la Focșani. Acolo o pun la caznă, o bat, îi pun ouă fierbinți subsuoară, o țin închisă zi și noapte în odăile călărășilor care își fac rîs de dînsa, pană ce, nemaiputînd răbda, mărturisește fapta care n-o făcut-o. Prin urmare dacă ne punem de pricină trebuie să ne așteptăm la durere și la necinste pentru Safta, iar prisaca tot n-o scăpăm !

— Bine vorbit-ai, tată, și într-un gînd cu mine, zise Andrei. Piară două prisăci, nu una, numai Safta să fie ferită de durere și de batjocură. Avem doară cu ce trăi și fără prisacă. Să mă duc la sulgeriu și să-i spun că-i las prisaca dacă se leagă că de Safta nu s-o atinge nimene !

Dar atunci călugărul Varsanovie, care rămăsese nebăgat în samă și se uita pe fereastă în curte, veni în mijlocul cercului ce se alcătuiseră și zise :

— Nu te grăbi și mai așteaptă : după cît cunosc pe sulgeriu, îl împaci numaidecît dacă-i dăruiești sau îi vinzi prisaca pe preț ieften. Pentru aceasta este vreme și mîni. Dar eu am nădejde bună să pot dovedi tot vicleșugul. Dați-mi nu-mai răgaz pană mîni dimineața.

Și, zicînd aceste cuvinte, călugărul se închină, sărută mîna părinților și plecă fără a voi să mai răspundă la vro întrebare. Acei care erau în casă îl văzură însă oprindu-se în curte și învîrtindu-se împrejurul unui car al lui Andrei care rămăsese desjucat dinaintea casei.

După ce ieși pe poartă, plecă întins și cu pas grăbit la prisaca frăține-său, unde găsi numai pe un băițaș care de obicei păzea caprele. Acesta, după ridicarea răzășului de cătră călărăși, fusese trimis de argatul de încredere al lui Andrei cu însărcinare să păzască prisaca și să icie sama despre toate cîte s-ar întîmpla acolo.

Cînd călugărul ajunse la prisacă, lipsea mai bine de un ceas **pană** la asfințitul soarelui, iar noaptea căzuse de tot cînd Varsanovie, care străbătuse în lung și în lat tot locul dintre prisaca răzășului și acea a sulgeriului, se îndreptă la deal spre potica Mateieșului, care ducea atunci precum duce și astăzi la mănăstirea Bogdana.

Capitolul XXV

UN PREUT LA LOCUL LUI

Neculai Călin, pădurariul lui Strilea, care păzea prisaca boierească în lipsa lui Solomon rămas la curte, văzuse pe călugăr umblînd plecat la pămînt, parc-ar fi căutat ceva, oprindu-se pe alocurea pentru a umbla cu mîinile pe jos.

A doua zi, nu trecuse încă un ceas de la răsăritul soarelui, cînd acelaș pădurar văzu ieșind din tufele de la deal, călări, patru călugări pe care îi recunoscuseră numaidecît ca fiind părintele igumen Ghelasie, părintele Pahomie, eclisiarhul cel mare, părintele Ioasaf, chelarul, și părintele Varsanovie, fiul preutului Gheorghe Nan. Erau urmați de doi pădurari ai mănăstirii, călări și ei.

Călugării se opriră și descălecară aproape de bordeiul din prisaca boierească, iar Călin se grăbi să vie să sărute mîna igumenului care îl binecuvîmă și-l rugă să-i ție calul. Părintele chelar, care era și el din Tămășani și chiar neam cu Călin, și unul din pădurarii mănăstirii, care îi era cumătru, se grăbiră să între în vorbă cu el și-l încurcară atît de bine, încît

Varsanovic purtase pe igumen și pe eclisiarh în toată prisaca lui Strilea și agiunsesse dincolo de pământul lui Radu Irofti, pe locul lui Andrei, fără ca Călin să fi băgat de samă ce fac cei trei călugări. Ei rămăsese vreme îndelungată plecați la pământ în mai multe locuri în care Varsanovic le vorbea încet și, cu o ață făcută din păr de cal, măsurau niște urme pe pământ. Trecuse mai bine de o jumătate de ceas când auziră glasul puternic al eclisiarhului celui mare chiuind și chemînd la vale pe părintele chelar. Acesta plecă cu caii și cu cei doi pădurari fără ca Călin să-și fi dat cituși de puțin samă de însamnatatea ce o avuse, pentru scopurile stăpînului său, primblarea pe jos a părintelui igumen între prisaca boierească și acea a lui Nan.

Călugării și însoțitorii lor încălecară și se îndreptară spre Tămășăni. Când ajunseră în dreptul casei lui Andrei, Varsanovic intră în ogradă, iar ceilalți își urmară drumul spre curte; sulgeriul și cu oaspeții lui ieșeau tocmai atunci pe cerdac. Tustrei se seborîră în ogradă și, cînd igumenul se dădu jos de pe cal, îi sărutară mîna pe rînd. Părintele Ghelasie avea nume mare de călugăr învățat și cu frica lui Dumnezeu; el se ținea cu sfințenie de pravilă, era nelacom, milos, vestit pentru judecățile lui cele drepte, ocrotitor al celor mici și neputincioși și ducea o viață de o curățenie minunată.

După ce se suiră în cerdac, sulgeriul pofti pe igumen pe pat, apoi puse să-l cinstească îndată, pe el și pe eclisiarh, cu dulțeți și cu cafe. Poroncise să-i aducă și ciubuc, dar igumenul îi mulțămise spunîndu-i că nu bea tiutiun. Sulgeriul voise să ieie loc pe un scaun, ca și mazilii și eclisiarhul, dar părintele Ghelasie îl rugase să steie pe pat lîngă el. În curînd sosiră Andrei Nan și cu Safta, însoțiți de părintele Gheorghie și de Varsanovic, iar în urma lor veniră cele patru fete și flăcăuandrul care fusese la prisacă cu Safta în ziua de Sfîntul Ilie și cercetarea începu din nou.

La întrebările puse de Grozav fetelor și băietului, ei răspunseră că petrecuse toată ziua la cules zmeură și bureți, venind la prisacă numai pentru a mînce de amiază. Arătările lor conglăsuiau în privința faptului că căruța nu fusese mișcată din locul în care se oprise la sosirea lor de dimineață. Flăcăul mai lămuri chiar că, cînd desjugase boii la sosire și le dăduse drumul să pască în poiană, jugul căzuse

pe o mică tufă de porumbrele și că la plecare luase jugul de pe aceeași tufă.

După ce se isprăviră aceste mărturii, Grozav zise, întorcîndu-se către igumen:

— Nu ni mai rămîne decît să rugăm pe părintele igumen să ni cetească cuprinsul cărții de blăstăm ce o ie asupra sa Radu Irofti, cum că în ziua de Sfîntul Ilie o văzut pe Safta, nevasta lui Andrei Nan, aducînd cu căruța ei, Ia prisaca de pe fața Ciubotariului a sulgeriului Mihalache Strilea, cinci stupi slabi pe care i-o lăsat acolo, ducînd în schimb din prisaca boierească la prisaca ei cinci stupi de frunte.

Igumenul se sculă atunci de pe pat și, scoțînd o hîrtie din sîn, zise:

— Unde este Radu Irofti?

Radu Irofti care era amestecat printre ceilalți oameni strînși dinaintea cerdacului, deși auzi, nu se mișcă din loc. Atunci îl împinse la scară odabașa de călărași. Radu era galbîn și tremura.

— Tu ești Radu Irofti? întrebă igumenul.

— Eu, preacuvioase, răspuse Radu, încercînd să stăpînească tremurul care îl scutura.

— Dar umflat mai ești la față, zise igumenul privindu-l cu băgare de samă și încercîndu-se în zadar să-i întilnească privirea. Ce ai făcut albinelor de te-au împuns ele astfel?

Radu nu răspunse.

— Iaca cuprinsul cărții de blăstăm ce ai s-o iei asupra sufletului tău, urmă igumenul care începu să cetească:

„Ghelasie ieromonah, igumen sfîntei mănăstiri Bogdana, facem știre precum cinstit dumnealui Mihalache Strilea, biv vel sulgeriu, au adus plîngere asupra Saftei, nevastei lui Andrei Nan din Tămășăni, zicînd că numita i-ar fi luat din prisaca de pe fața Ciubotariului cinci stupi de frunte pe care i-o dus la prisaca lor, punînd în loc, în prisaca boierului, alți cinci stupi proști luați dintre stupii lor. Cerut-au dumnealui această carte de blăstăm asupra lui Radu Irofti, răzăș din Tămășăni și el; de va mărturisi Radu Irofti drept, fără pizmă și fără părtinire, cum au văzut pe Safta lui Andrei Nan schimbînd acei cinci stupi, să fie iertat și blagoslovit. Iar de nu va mărturisi drept, ci se va lasa să fie călăuzit de pizmă sau de părtinire, să fie blastamat de Dom-

nul Dumnezeu și de Maica Precistă, și de cei doisprezece apostoli, și de cei trei optsprezece oteți din Nicheia : hierul, pietrele, lemnele să putrezească și să se topească, iar trupul lui să steie întreg netopit ; parte să aibă cu Iuda și cu tricletul Arie, și de smerenia noastră încă să fie legat și afurisit și aneftemii dat în veci. Amin."

Glasul puternic al igumenului, liniștit la început, se făcuse treptat din ce în ce mai amenințător și devenise înfricoșat de tot când rosti cumplitele cuvinte : „hierul, pietrele, lemnele să putrezească și să se topească, iar trupul lui să steie întreg netopit", făcând să treacă un fior de groază din trupurile tuturor celor de față.

Radu Irofti se făcuse ca varul, se clătina pe picioare și dinții i se auzeau clănțănind în gură. Igumenul îl privi lung.

— Ai auzit ce blăstăm cumplit, zise el. Dacă ești hotărât să-1 iei asupra ta, am să mă îmbrac în veștimente, am să-ți pun epitrafirul și evanghelia pe cap și am să rostesc blăstăm din nou ; apoi vei săruta crucea și-ți vei da mărturia după cum te va povățui cugetul. Dar ia sama. Nu-ți prăpădi viața cea veșnică pentru mulțămirea unei pizme sau a lăcomiei tale de bani sau din duh de părtinire. Gîndește, fătul meu — și glasul igumenului se făcuse acuma blînd de tot, aproape dezmiertător —, că toate mulțămirile necurate ale lumii sînt numai niște deșertăciuni, iar viața pămîntească nu alcătuieste nici măcar a mia parte a unei clipe față de cea veșnică ce ne așteaptă după moarte. Chibzuiește bine înainte de a jertfi atîta veșnicie unui asemenea nimica. Și dacă ispitele vieții și poftele tale, și slăbiciunea ta te-au făcut să-ți umpli sufletul **pană** astăzi cu păcate grele, nu le pune vîrf cu unul mai strașnic decît ele toate, ci, dimpotrivă, folosește-te de încercarea la care ești pus pentru a te căi și de cele din trecut.

Glasul acuma blînd ca o mîngîiere al călugărului pătrundea pană în fundul inimii ființii slabe și rătăcite cătră care vorbea. Ghelasie, muindu-și glasul și mai tare, întrebă, rostind fiecare cuvînt răs-picat, aproape ca un vaiet :

— Hotărăște-te, ici blăstăm din nou asupra ta sau te ferești să-ți pierzi sufletul ?

Ochii lui Radu căutară ochii igumenului și întîlnind privirea lui pătrunzătoare, dar plină de bunătate, de nădejde, de însuflețire și de putere, i se păru că găsește într-însa

sprijin și liniște. Tremurul de care era scuturat încetă deodată și el deschidea gura pentru a zice că nu ie blăstăm din nou asupra lui, cînd o mișcare care se făcea printre acei de față îl făcu să-și întoarcă privirea asupra lor, iar ochii lui căzură asupra feții lui Stan Făcăoariu, care venise și el să vadă cu fiică-sa și ginere-sau.

Vederea dușmanului urît de el, a celui pe care îl privea ca izvorul tuturor nenorocirilor sale, nimici cu desăvîrșire lucrarea de pace, de liniște și de căință ce o săvîrșise în inima ticălosului cuvintele igumenului. În înfătoșarea lui se făcu deodată o schimbare desăvîrșită, fruntea i se încreți, ochii i se umplură de ură, pumnii i se încleștară și, cu un glas hotărît, zise :

— Vreau să sufletesc ceea ce am văzut.

Sulgeriul și cei doi mazili ale căror fețe se posomorise din ce în ce pe măsură ce vorbise igumenul și care, văzînd că li scăpau, celui dintăi prisaca dorită și celorlalți darurile nădăjduite, așteptau fără de suflet răspunsul lui Radu, răsuflară adînc și fețele lor se înseninară. Sulgeriul zise încet la urechea lui Grozav :

— Popa ține pe față partea răzășilor !

Iar Grozav răspunse :

— Văd și eu. Prea se-ntrece cu șaga ; am să-1 spun starostelui ca să facă cunoscut și vlădicăi.

Părintele Ghelasie, după ce privea cu jale pe Radu, făcuse sămn eclisierului și acesta îi aduse o legătură în care se aflau veștimentele, ajutîndu-1 să le îmbrace. Apoi luînd evanghelia în mînă, igumenul se scoborî de pe cerdac, merse drept la Radu, îi puse în cap epitrafirul, peste epitrafir așază evanghelia și, cu un glas și mai înfricoșat decît întăia oară, ceti din nou blăstăm din nou. După ce isprăvi, dădu evanghelia în mîna eclisierului, luînd de la dînsul o cruce, scoase epitrafirul de pe capul lui Radu și-i spuse :

— Fă-ți cruce și zi : așa să-mi ajute Dumnezeu, și sărută crucea.

Radu își făcu cruce, zise cuvintele rostite de părinte și își apropie buzele de cruce că s-o sărute. Dar igumenul o ridică în sus înainte ca el s-o fi putut atinge.

— Înapoi, nevrednicule, zise el. Nu te-oi lasa eu să săvîrșești păcatul pe deplin.

Radu ramase ca trăznit ; cei de față se uitau cu uimire unul la* altul.

Sulgeriul strigă cu mînie :

— Părtinirea preacuvioșiei tale întrece toate marginile. Am să mă plîng vlădicăi și lui vodă.

— Voi aduce la cunoștința starostelui de Putna în ce chip preacuvioșia ta îți înțelege datoria, zise Grozav.

— îmi fac datoria de preut cum mă povățuiește legea creștinească, răspuse liniștit igumenul, și nu-mi pasă de pîrile dumneavoastră. Acest nenorocit, împins de patima care îl orbește, era să cadă sub blăstăm, arătînd lucruri neadevarate și închipuite numai de ura de care este stăpînit.

— Și de unde știi că nu sînt adevărate ? întrebă sulgeriul în prada unei mîinii cumplite.

— Dacă nu așa avea dovadă că toate cîte le-o arătat Radu Irofti sînt închipuite, nu l-aș fi împiedecat să săvîrșească jurămîntul, că doară nu sînt copil.

— Ia să vedem dovada, zise Grozav cu un zîmbet de dispreț.

— Dovada iacăt-o, zise igumenul și scoase de sub veșt-minte un capăt de ață de păr de cal pe care se vedeau două noduri. Radu o povestit că Safta o înjugat boii bărbatu-său la carul cu care venise și că cu acel car o mutat stupii dintr-o prisacă în cealaltă. Am fost azi-dimineață la amîndouă prisăcile, și, căutînd pe gîos cu amăruntul, cu toată seceta cumplită care bîntuie de mai bine de o lună, am găsit urmele carului în care s-au încărcat stupii. Le-am găsit pe cinci moșinoaie : două de cîrțiță și trei de furnici, chiar în marginea prisăcii răzășului în care s-au găsit trei stupi boierești. Am mai găsit aceeași urmă lîngă capătul prisăcii? boierești unde cei trei stupi au fost înlocuiți prin alții într-un mușinoi mare de furnici ; le-am mai găsit în două locuri în moșinoaie aflate pe pămîntul lui Radu Irofti.

— Ei și ce dovadă este asta, zise sulgeriul ; doară Radu o spus că muiera o ridicat stupii cu carul.

— Da, o spus că i-o ridicat cu carul ei, răspuse igumenul apăsînd pe acest de pe urmă cuvînt ; și urmele care se văd sînt urmele carului boieresc împrumutat de la sulgeriu. Iaca lărgimea urmei roatelor carului lui Andrei, urmă el arătînd întăiul nod ; apoi adause arătînd al doilea nod : și iaca acea a roților carului boieresc. Precum vedeți, obezile

de la carul lui Andrei sînt cu un deget mai înguste decît acele ale carului boieresc. Radu Irofti știa că roțile de la carăle boierului fusesse făcute de acelaș rotar și pe aceeași măsură ca acele ale carălor lui Andrei ; dar el nu știa că Andrei pusese astă-primăvară pe un rotar din Bucium să-i facă roți nouă la toate carăle lui și că acele roți venindu-i acuma în urmă, el numai de două săptămîni le-o **așazat** la carăle lui. Și acuma spuneți însăși dumneavoastră, făcutu-mi-am sau nu datoria de preut cînd am împiedecat pe acel nenorocit să săvîrșească păcatul greu cu care era pe cale să-și încarce sufletul ? Și dacă vă îndoiiți de spusele mele, veniți cu mine la față locului să vedeți cu ochii.

Chiar dacă sulgeriul sau mazilii ar fi pus la îndoială adevărul arătărilor igumenului, înfătoșarea lui Radu Irofti ar fi ajuns ca să împrăștie orice nedumerire în mintea lor. Se făcuse iar alb ca varul, ochii îi erau holbați de spaimă și, ca să nu cadă, fusesse silit să se apuce cu mîinile de parmaclîcul cerdacului.

— De ce ne-ai înșălat, ticălosule ? strigă Grozav apropiindu-se de el.

Radu se uită la mazil.

— Păcatul m-o împins, răspuse el, dînd iar ochii în jos și rămînînd sprijinit de parmaclîc.

— Și crezi tu că ai să rămîi nepedepsit pentru o asemenea faptă ? ziseră odată Grozav și Putină care vedeau că darurile făgăduite de sulgeriu li scăpau din mîină.

— Odabașa, strigă Putină, ie pe acest ticălos, du-1 sub cel șopron și-i trage îndată trei sute de bice.

— Nu-ți face păcat, căpitane, zise igumenul ; nu vezi că acel păcătos este pe jumătate mort de rușine și de spaimă ? Lasă-1 măcar pană mîni.

— Leagă-1, odabașa, și-1 ie cu noi la Focșani ; îl vom judeca noi acolo după cum i se cuvine, zise Grozav aruncînd lui Radu o privire care numai zile trandafirii pentru Irofti nu prorocsea. Voi, zise el răzășilor, duceți-vă la casele voastre ; nu mai avem nici o treabă cu voi.

Răzășii nu așteptară o a doua poftire ; se închinară și se grăbiră să iasă pe poartă și să se îndrepte spre sat. Iar cum ajunseră acolo, părintele Gheorghe trimese veste pretutindenii ca, la aprinsul luminărilor, să s-adune oamenii toți acasă la el.

1

Trăsura igumenului sosise de mai înainte la curte, la Tămășăni; el se grăbi să-și ieie ziua-bună de la sulgeriu și să plece. Despărțirea lor fu din cele mai răci.

Cei doi mazili poroncise și ei să li înhame caii la căruță, care trase la scară îndată după plecarea călugărilor. Când se apropieră spre a-și lua ziua-bună de la sulgeriu, care nu mai vorbise cu ei, Grozav îl întrebă, cam cu sială:

— Dar cheltuiala noastră și acea a călărășilor cine o plătește?

Sulgeriul se înfurie. După ce prisaca îi scăpase din mână, după ce dăduse în zadar bani buni mită starostelui, după rușinea ce o pățise față de răzăși și de călugări, i se mai cereau bani!

— Să vă plătească prostul care o trimes în cercetare niște dobitoci și niște mișai ca voi! strigă el.

Grozav deschidea gura pentru a răspunde că nu ei erau de vină, dar sulgeriul bătu din picior și le făcu sămăni să iasă pe poartă, însoțind sămăniul cu o sudalmă din cele mai cumplite. Mazilii se grăbiră să se urce în căruță și să plece urmași la o depărtare de călărășii siliți să meargă încet, deoarece duceau între dînșii pe Radu Irofti cu mâinile legate la spate.

Dar în aceeași sară se adunau după asfințitul soarelui, în ograda părintelui Gheorghe, toți răzășii care mai rămăsese cu părțile lor și hotărau într-un glas ca Stan Făcăoariu și cu pjeutul să plece a treia zi, care cădea într-o joi, la Ieși, ca să pornească din nou judecată împotriva sulgeriului. Dar părintele Gheorghe se rugă de oameni să-1 scutească de acel zdruncin, cumplit pentru un om în vrîsta lui. Datoria către sat și-o îndeplinise doară cu prisosință, căci **pană** atunci făcuse, rjatrupsprezece drumuri la Ieși, însă se arătă gata să deie la cislă, pentru cheltuială, întreit cât îl ajungea partea lui. Propunerea părintelui fu bineînțales primită de sat cu bucurie. Se hotărî ca Stan Făcăoariu să plece singur; dar banii fură strînși numaidecît căci, de astă-dată, răzășii săraci nu fură cuprinși în cislă, partea lor aruncîndu-se numai asupra acelor cu dare de mînă.

Vestea celor ce se petrecuse în adunare fu adusă chiar în acea sară lui Spiridon vierul de către un văr al lui, care mai de multă vreme primea de la sulgeriu, într-ascuns, daruri

/// bănești ca să-1 ție în cunoștința celor ce se ziceau și se făceau în sat.

Mare fu mînia sulgeriului cînd a doua zi Spiridon veni de dimineață să-i facă parte de hotărîrea ce o luase răzășii.

Strilea, căruia Zamfira îi adusese tocmai atunci copiii pe care, precum am arătat mîi sus, îi iubea cu patimă[^] merse la ei, îi luă în brațe, îi sărută. Și atît aceste dezmierdări, cît și vederea lor îi stîrniră mînia. Sări de pe patul din cerdac pe care sădea turcește, cu ciubucul aprins în mînă și cu filigeanul de cafe pe măsura cu[^]trei picioare așazată lîngă el, răsturnă cafeaua și începu să se primble cu pași răpezi, nebăgînd în samă pe Frosinița și pe[^]Patrașcu, rostînd sudălmile cele mai cumplite. În sfîrșit, zărînd copiii, se mai liniști puțin și spuse lui Spiridon să meargă la treaba lui, adăogînd:

— Lasă c-oi scapă eu de Stan Făcăoariu, de întreg neamul lui și de uricile lor, chiar de a trebui să cheltuiesc giumatate de avere.

Capitolul XXVI

ISPITA

Ion se îndreptase de vro două săptămîni: rănile i_^ se închisese și el reîncepuse să-și îndeplinească slujba obișnuită. Sulgeriul de atunci, din sara în care pusese să-1 bată atît de crunt, nu-1 mai chemase la dînsul, nu mai vorbise cu *el*. Poroncile ce avea să i le deie i le trimitea prin altă slugă. Cînd îl întilnea în ogradă sau pe afară, ^e făcea că nu-1 vede sau întorcea capul, iar robii pedepsîți primeau pedepsele lor de la mîna lui Iftime a lui Grigore Pitarul. Dar Ion, de cîte ori nu era reținut de îndatoririle lui la cîmp sau la pădure, își petrecea vremea în ograda curții numai ca să aibă prilej să vadă pe Catrina. Dar ea se ferea de el, de cîte ori îl știa în ogradă[^] rămînea în casă și, deoarece sulgeriul nu-1 mai chema în casă, numai arareori aveau ochii însătați de ea ai lui Ion prilej să se bucure de privirea ei.

În după-amiaza zilei în care sulgeriul auzise de hotărîrea răzășilor, înspre sară, boierul era dus la vînat. Ion pri-

veghea niște țigani care curățau fântâna ce se afla în fața curții, copiii sulgenului se jucau prin curte, iar Zamfira sădea jos pe treptele scării cerdacului. Se afla acolo pentru ca să ieie samă la copii și ținea în mină o cămeșă de pînză de in, pe care se vedea început un preafrumos izvod, dar la copii nu se uita, și acul de care atârna un fir de matasă roșie rămînea înfipt în pînză. Era stăpînită de un singur gînd. Acel al răzbunării : să se răzbune de ocara care i-o făcuse Andrei, săgăsască un mijloc pentru a sfîșia inima lui și acea a Saftei, să pedepsească pe boieriu pentru disprețul ce i-l arătase și pe Catrina pentru norocul ce dăduse peste ea. Deodată ochii îi căzură pe Ion.

Dacă carnea lui sfarmată de loviturile vergilor era acuma aproape tămăduită, țiganul rămînea slab, galbîn ; pasul lui nu redobîndise voinicia de odinioară ; capul care altădată îl purta sus era acuma plecat asupra pieptului ; ochii care **pană** mai dăunazi priveau drept înaintea lor cu hotărîre, aproape cu mîndrie, erau stînși și privirea lor ștearsă se umplea din cînd în cînd de nemărginită jale.

„Țiganul se stînge de dorul Catrinei, gîndea Zamfira. Ce n-ar fi el oare în stare să facă acuma pentru ca s-o redobîndească ? L-ai putea lesne ademini chiar la moarte de om dacă ai fi în stare să-i insuflă credința că, prin omor, ar putea ajunge să aibă parte de Catrina.”

Și deodată crierul ei fu străbătut de întrebarea : „Dacă m-aș folosi de dorul lui pentru îndeplinirea răzbunării mele ?”

Și acest gînd plăcîndu-i, frumoasa femeie începu să-1 învîrtească și să-1 sucească în cap și fruntea i se încreșea tot mai tare, buzele i se strîngeau din ce în ce, iar privirea rămasă că pironită drept înaintea ei în pămînt se făcea tot mai cruntă și mai neînduplecată. Soarele era aproape de asfințit și țiganii, care își mîntuise lucrul, se duseseră pe la bordeile lor. Ion dăduse cîteva tîrcoale prin ogradă, cu ochii îndreptați spre ferestrele curții, cu nădejdea ca va zări pe Catrina; dar ea nu se arătase nicăiure. Țiganul dînd un suspin greu se îndrepta spre poartă cînd auzi numele lui rostit de un glas de femeie. Cînd se-ntoarse tresărînd, văzoi pe Zamfira apropiindu-se răpede de el și făcîndu-i semn să steie pe loc. „Duduca boierului”, cum o numeau țiganii, nu era iubită de ei, căci pe vremea în care trecerea la stăpîn îi era mare, se purtase cătră ei cu fudulie și cu neîn-

durare, pîrîndu-i sulgeriului pentru cea mai mică vină și adesa fără nici o vină. Multe lovituri de vergi sau de bici trăsese Ion din pricina Zamfirei ; și el știa bine că cele mai multe țiganii le suferise pe nedrept. Dar el mai știa că trecerea ei la sulgeriu, care de mult era în scădere, pierise de tot de cînd boierul îndrăgise pe Catrina și auzise pe ceilalți robi povestind că duduca Zamfira nu mai poate de ciudă de cînd o țigancă i-o luat toată trecerea. Faptul că Zamfira suferea de pe urma aceleiași împrejurări care îi întunecase viața îl făcea s-o privească ca pe un feli de tovarășă de nenorocire și să se simtă atras cătră ea.

— Du-te la muchia rîpii, în fața porții, **îi** zise ea îndată după ce el ajunsese lîngă dînsa, și așteaptă-mă. Duc copiii în casă și vin îndată acolo. Am să-ți spun lucruri care vor fi spre binele tău.

Ion se duse la muchia rîpii unde veni și Zamfira în curînd, după ce încredința copiii mamei Smarandei. îndată cum sosi lîngă Ion, tînăra femeie se așază jos, chiar pe muchie ; robul ramase în picioare, în fața ei, ceva mai jos decît ea, astfel că, de pe tăpșan, nu se putea bănui ființa lui acolo.

— Măi Ioane, începu Zamfira, tare mi-i milă de tine, căci văd că ești foarte nenorocit!

Ion tăcu și ramase cu privirea plină de jale îndreptată în jos.

— Mare-i nedreptatea care ți-o făcut-o boierul, urmă Zamfira. Ca stăpîn, era în drept să se bucure de frumuseța roabei lui, dar să ți-o ieie de tot! Și tu o iubești ca un nebun !

Ion nu răspunse nimica, dar din ochii lui se văzură izvorînd cîteva lacrimi care, după ce îi brăzdară obrajii, căzură pe pămînt.

— S-ar putea crede, urmă Zamfira, că compătimirea mea cătră tine este prefăcută și că vorbesc astfel numai din ciudă, fiindcă boierul nu se mai ține de mine. Dar tu știi bine că dragostea boierului de mult s-o răcit cătră mine. Nimene nu știe mai bine decît tine de cînd s-o săturat de mine și cîte mi-au luat locul de un an încoace. Apoi știi ca acuma el umblă să se căsătorească din nou cu fiica vornicului Costache Țifescu din Domnești. Eu, încît mă privește, mi-am luat nădejdea și sînt hotărîtă să plec de aici inca

înainte de nuntă și să mă întorc la Ieși. Am strîns cîteva părăluțe și voi ști eu doară să-mi găsec un bărbat statornic. Dar văzîndu-te atît de nenorocit, mi s-o făcut milă de tine și mi-am pus în gînd să-ți dau un sfat bun care, dacă li-i urma, te-a pune în stare să aduci iar pe Catrina în bordeiul tău, în care să rămîie de acuma nelipsită.

Ion nu zise nimica; dar chipul în care el își aținea acuma privirea asupra ei îi arata că țiganul îi soarbe cuvintele.

— După cît cunosc pe boier, zise Zamfira, el începe să se sature de Catrina și în curînd ea are să se trezască înlocuită prin alta.

Ion făcu o mișcare de bucurie.

— Dar să nu crezi, urmă Zamfira care, pe cînd îi vorbea, să uita țîntă la el și nu pierdea nici una din mișcările lui, că boierul, cînd s-a sătura de Catrina, ți-a da-o ție înapoi. El este supărat foc pe tine din pricina îndrăznelii ce ai avut să-ți bați femeia, fiindcă el o buase în ietacul lui. Să nu crezi că ai scăpat cu bătaia care ai suferit-o; boierul are de gînd să-ți deie și altă pedeapsă, neasamanat mai grea. Vra să te despartă de dînsa pe vecie! Dar, purcese ea, după ce tăcu pușin pentru a privi cu o crudă plăcere spaima care, la auzul acestor cuvinte, se oglindi pe fața lui Ion, boierul mi-o spus-o chiar mie: el vra să vîndă pe Catrina la Ieși sau aiurea departe de aici, pentru ca să nu mai ai puțință s-o bați.

Zamfira minșea, căci sulgeriul nu-i spusese nimica și nici prin gînd nu-i trecuse să vîndă pe Catrina de a cărei frumuseța erau încă îmbătate simșurile lui. Dar Ion se făcuse acuma încă mai galbîn decît era de obicei și de-abie se ținea pe picioare, tot trupul fiindu-i scuturat de tremur.

— Dar, urmă ea, Catrina n-are să fie vîndută; ea are să se-ntoarcă în curînd în bordeiul tău, dacă tu îi asculta de sfatul meu.

— O, spune ce să fac și te-oi asculta orbește, numai să am iar parte de dînsa, zise Ion cu un glas surd și tremurat.

— Boierul este supărat tare pe tine; dar el te-ar ierta și ți-ar da pe Catrina înapoi, dacă tu i-ai face o slujbă mare, un bine în urma căruia să n-aibă cum să nu-ți fie recunoscător.

1 — Da' ce bine mare este în stare un rob țigan să facă
1 unui boier de neam ca sulgeriul? întrebă Ion cu deznă-
I dăjduire.

S — Un om mic este adesa în stare să facă unui om mare
I un bine care nu i l-ar putea face altul de sama lui sau mai
• mare, răspunse Zamfira, și tocmai acuma ai avea prilej sa
1 faci sulgeriului un bine de acest soi. Știi că răzășii erau
I hotărîți de mai demult, încă de cînd o venit noul domn, să
I pornească iar judecata împotriva boierului nostru pentru a
I întoarce de la el părțile din Tămășani pe care le stăpînește.
I Dar poate nu știi că, în urma întîmplării cu Radu Irohi,
I cu Safta lui Andrei Nan și a păcălelii sulgeriului, satul s-o
I adunat ieri sară la părintele Gheorghe și că într-un glas s-o
I pus la cale ca Stan Făcăoariu să plece fără zăbavă la Ieși,
i cu uricile satului pentru ca să le înfășoșeze domniei și să-i
ceară punere de soroc spre judecarea pricinii. Știi cît l-au
năcăjit răzășii pe boierul cu judecățile pe care le-au avut
pană acuma, ce zdruncin și cheltuială i-au pricinuit acele
judecăți. El se liniștise de vro cîțiva ani și credea că o
scăpat de judecăți pentru totdeauna. Apoi o prins dragoste
mare pentru acest loc și ar fi mai bucuros să moară decît
să-l părăsască. Eram de față cînd Spiridon vierul i-o ad
* azi-dîmineață veste despre hotărîrile ce s-au luat la sfatul
:• satului de asară. Sulgeriul o fost cuprins de o mînie groaz-
\ nică și o spus că ar da bucuros giumatate din ce are acelor
care l-ar scapă de Stan Făcăoariu și ar lua din mîinile răză-
| șilor hîrtiile blastamate cu care ei îi fac lui atîtea supărări.

I Zamfira răstălmăcea într-adins cuvintele sulgeriului care,
I precum am văzut mai sus, erau departe de a avea înșelesul
I acelor ce le povestea lui Ion: avea ea doară scopurile ei.

I — Și acuma, urmă ea, dacă nu ești din cale-afară prost,
știi ce trebuie să faci ca să redobîndești pe Catrina. Găsește
chip să mîntui pe boier de Stan Făcăoariu și de uricile ră-
zășilor și el n-a mai avea cum și pentru ce să vîndă pe
Catrina. Știi cît este de darnic sulgeriul cînd îi faci vro
mulțămire, chiar mică; ce n-ar face el pentru^ acel care
l-ar mîntui de niște dușmani atît de supărăcioși și ar aduce
în mîinile lui niște hîrtii a căror nimicire i-ar închezășliu
pentru totdeauna liniștita stăpînîre a moșiei.

— Dar, strigă Ion, vrei să fac moarte de om?
Zamfira îl privi cu dispreț.

— Eu **nu** ți-am zis cum să faci, răspunse ea după oarecare tăcere ; asta este treaba ta. Dacă găsești chip să mîntui pe boieriu de Stan Făcăoariu și dacă izbutești să pui mîna pe hîrtii, nu este bine în privința sulgeriului pe care să-1 ceri fără ca el să ți-1 deie. Pe tine te privește să chibzuiești în ce chip îi aduce dorința lui la îndeplinire dacă vrei să te mai bucuri de Catrina. Dacă nu, s-or mai găsi poate și alții care să îndeplinească pofta boierului ; și tu vei rămînea un prost și nu-i mai vedea în veci pe Catrina care s-a strecura prin ietacele boierilor, frecîndu-i pe picioare, **pană** ce a îmbătrîni și s-a girbovi.

Și Zamfira sculîndu-se se îndreptă răpede spre curte fără a se mai uita înapoi. Știa ea doară că sămînța blastamată ce o azvîrlise astfel găsise în inima chinuită și sîngerată, dar sălbatecă a robului, pămînt prielnic și roditor.

Capitolul XXVII

PUNEREA LA CALE A UNEI FAPTE DE RĂZBUNARE

Dacă sulgeriul fusese pus în cunoștința celor vorbite și hotărîte în adunarea de la părintele Gheorghe, la care luase parte satul, el nu putea să aibă nici o știre despre cele puse la cale în altă întrunire, neasamanat mai mică, care se ținuse într-aceeași sară, după ce se spărsese adunarea obștiei.

Vlad Catana, ajungînd lîngă cei doi fii ai lui Stan Făcăoariu, Mihai și Neculai, în clipa în care aceștia ieșeau din ograda părintelui Gheorghe, li zise încet :

— Veniți după mine ! și apucase drumul la vale spre casa lui, iar ei se ținură după dînsul.

Cînd ajunse aproape de poarta lui, cîrni spre stînga, intră într-o curte părăsită cu gardul stricat, străbătu grădina din dosul acelei curți, sări peste gard în țarină ; apoi după ce se încredința că flăcăii îl urmează, merse drept la muchia rîpei de deasupra Pietrosului Mare unde se opri. În dreapta, în stînga, în dosul lui, dinaintea lui, pînă de vale în pîrâu, locul era descoperit : nu se vedea nici o tufă.

: Mihai și cu Neculai ajungîndu-1 în curînd, Vlad se puse jos făcînd semn tinerilor să șadă și ei.

— Se vede ca ziua, zise el cu glasul înăbușit, nu se poate apropia nimene fără ca să-1 zărim de departe, totuși ar fi bine să vorbim încet : lucrurile ce am să vi le spun nu trebuiesc auzite de alții decît de voi.

Vă știu, urmă ungureanul, de băieți inimoși și 'fără frică ; știu că urîți din suflet pe ciocoiul scîrbos care o mîncat jumătate din moșia strămoșască, care vă jăfuieste pe fiecare zi, care este pe cale să vă rîpească și ce v-a mai rămas din pămînturile voastre, care zilnic își bate joc de voi și își face rîs de nevestele și de surorile voastre. Satul o hotărît mai adinioarea să pornească din nou judecată împotriva sulgeriului și să trimată la Ieși pe nenea Stan pentru a da domniei jalbă din partea obștiei. Domnul cel nou este drept și ține cu norodul ; avem bună nădejde că vom capata de astă-dată dreptate. Sulgeriul va fi silit să ni întoarcă pămînturile ce ni le-a luat pe nedrept și să se mute de pe locurile noastre. Dar prin asta nu ne mîntuim de dînsul : domnia se schimbă necontenit și judecățile se deschid din nou la fiecare schimbare. Peste un an, mult peste doi sau trei, domnul drept și milostiv de astăzi are să fie mazilit. De unde știm noi că în locul lui nu vine altul, a cărui ureche să fie surdă la jălbile norodului și plecată numai la acele ale boierimii, să nu vie în scaun un domn la care Strilea și cu rudele lui să aibă trecere mare ? Sulgeriul cu bună samă că va începe atunci din nou judecata, ni va da din nou ramași, și noi vom fi siliți să-i întoarcem pămînturile și venitul ce-1 vom fi luat dintr-însele, afară de cheltuielile ce va trebui să le facem cu drumurile, de gloabă pentru paguba pricinuită și de ciubote grele la oamenii domnești.

— Dar atunci ce-i de făcut ? întrebare într-un glas Mihai și Neculai.

— Să desființăm pricina răului, răspunse scurt Vlad.

— Cum ? Să omorîm pe boieriu ? întrebare flăcăii.

— Moartea unui ticălos, lacom, hrăpăreț și desfrînat ar cîntări puțin pe lîngă liniștea, închezeștiirea averii și a cinstei unui sat întreg, zise Vlad cu hotărîre. Dar nu este nevoie să-1 omorîm ; ne putem mîntui de dînsul și într-alt

I feli !

— Cum ? întrebară tinerii.

— Să punem mina pe el și să-1 **dăm** pe sama unui cunoscut al meu, dușman de moarte al sulgeriului, căruia, după ce l-a lăsat sărac i-a necinstit și muiera. Cunoscutul meu nu voiește să ucidă pe sulgeriu, dar se îndatorește să-1 ție la loc ascuns și să nu-**i** deie drumul **pană** ce Strilea, pe lângă că-**i** va întoarce tot ce **i**-a luat, va da hîrtie încredințată cu blăstăm că toate **daniile** ce le-a căpătat, atît părintele său, banul Constantin, cît și el însuși nu sînt decît cumpărări meșteșugite și că veniturile adunate ce le-a luat de pe aceste părți cumpărate pe nedrept întrec cu mult banii cu care le-a cumpărat. înțelegeți voi că față de astfel de hîrtii rămîn răsuflete nu numai **daniile** ca fiind meșteșugite, dar și cumpărăturile, căci dacă **daniile** erau meșteșugite, sulgeriul nu era răzăș cînd a făcut cumpărăturile ; **și**, prin urmare, sînt răsuflete **și** ele.

— Dar dacă sulgeriul nu iscălește hîrtia sau arată pe urmă că o iscălit-o prin silă ? întrebă. Mihai Făcăoariu.

Vlad zîmbi.

— Asta este treaba cunoscutului meu. Dacă l-ați cunoaște nu v-ați îndoi că va scoate de la sulgeriu orice hîrtie ar socoti de trebuință.

— Dar cine-**i** cunoscutul tău ? întrebă iar Mihai.

— Am jurat să nu-i spun numele și am jurat că nu-l va vedea nici unul din acei care mă vor ajuta să dau pe sulgeriu în minile lui.

— Da' cum să punem mîna pe boieriu ? întrebă Neculai.

— Vă voi spune cum, răspunse Vlad scoțînd din chimir o cruce de alamă galbănă, avînd săpată pe dînsa chipul Mîntuitorului răstignit ; dacă jurați pe această cruce să nu destăinuți nici măcar la moartea voastră nimica din cele ce v-am spus **pană** acuma, din cele ce le veți auzi de acum înainte, din cîte le veți vedea făptuindu-se sau le veți făptui voi înșivă în această lucrare, dacă vă legați să m-ascultați orbește, **să** îndepliniți orbește orice vă voi poronci și să nu vă dați înapoi dinaintea nici unei primejdii.

Și Vlad le întinse crucea : flăcăii se sfătuiră din ochi. Ei fuseseră crescuți în simțirile celei mai înverșunate uri împotriva Strileștilor ; nu o dată auzise ei pe tatăl lor și pe frații lui plănuiind uciderea sulgeriului. Porniți din firea lor spre fapte crude, ei n-ar fi stat multă vreme la gînduri nici

pentru a se lega să ieie parte la uciderea sulgeriului, și Vlad li cerea doar numai să ajute la prinderea și închiderea lui în ioc teafăr. Amîndoi puseră deodată mina pe cruce.

— Jurăm să nu destăinuim nimica din cîte le-am auzit și Te vom auzi, jurăm să tăcem despre toate cîte le-om făptui sau le-om vedea făptuindu-se, așa să-mi ajute Dumnezeu, zise încet și răs-picat Vlad.

Și flăcăii, cu mîna pe cruce, rosteau la rîndul lor fiecare din cuvintele ce ieșeau din gura ungureanului ; iar după ce mîntuiră jurămîntul fiecare din ei sărută crucea.

— Iaca planul ce l-am alcătuit cu cunoscutul meu, zise Vlad după ce vîrî iar crucea în chimir. Sulgeriul merge acuma adesa de stă de vorbă cu Gavril sihastrul de la Poiana Prălii, nădăjduind că va izbuti să facă pe călugăr să-i dăruiască partea lui de moșie. Călugărul însă ține cu noi și nici nu gîndește să lipsască pe copiii frăține-său de moștenirea ce li se cuvine. Dar el este șiret și poarta pe sulgeriu cu nădejdea că-i va lăsa lui partea de moșie și astfel capătă de la boieriu multe de ale hrăni și de ale îmbrăcămîntei, care tot la soră-sa merg. Sulgeriul merge la sihastru numai după prînz, singur, calare și nu se întoarce înainte de asfințitul soarelui, cînd pe drum nu se mai află nimene. Dacă ne-am aținea tustrei în tufele deasupra podului de la Lăiță, la cotitură, unde-i drumul strîmt de tot, ar fi le-ne, întinzînd o frînghie de-a curmezișul drumului, între doi copaci, să-1 doborîm la pămînt cu cal cu tot. Sulgeriul pleacă de la călugăr totdeauna după asfințitul soarelui ; în locul unde vom întinde frînghia este întuneric chiar și ziua ; el nu va vedea frînghia și chiar de ar vedea-o, cum vine el în umbletul cel mare, nu va avea vreme să oprească calul care, lovindu-se de frînghie, se va prăbuși cu călăreț cu tot la pămînt. Atunci, înainte ca sulgeriul să poată să-și revie în fire, vom tăbări pe el și-1 vom lega burduf.

— Și după ce l-om lega, întrebă Mihai, ce să facem cu dînsul ?

— Avem să-1 luăm binișor și să-1 ducem peste pîrăul Pietrosul Mare, în fundul unei scursuri, unde îl vom lega de un copac cu un căluș în gură și-i vom spune că îl iasăm ca să moară de foame acolo sau ca să fie rupt de fi...j Bineînțales că ne vom mînji cu funingine pe obraz ca să nu ne cunoască.

— Și cunoscutul tău are să vie să-1 dezlege ? întrebă Mihai.

— Cunoscutul meu va fi aproape de noi, dar noi nu-l vom vedea ; el va lasa să treacă câteva ceasuri de noapte, apoi se va face că trece pe lângă copacul de care va fi legat sulgeriul și se va arata foarte mierat recunoscându-1.

— Și-i va da drumul ?

— Numai după ce sulgeriul își va pune iscălitura pe cartea cu blăstăm prin care recunoaște că **danile** lui și acele ak tătine-său sînt meșteșugite, în fața unui preut care va iscăli și el lângă sulgeriu.

— Dar de unde popa ?

— Asta-i treaba cunoscutului meu ; am toată nădejdea jntr-însul.

— Și cînd să ne aținem la Laiță ?

— Poate mîni, poate poimîni, poate peste câteva zile : întăia oară cînd sulgeriul va veni la părintele Gavril. Cunoscutul meu are o ascunzătoare bună în apropiere de podul de la Laiță, în care stă supus ziua întregă. Voi, de acuma înainte, să urmăriți pe sulgeriu în fiecare după-amiază și, îndată ce veți vedea că apucă drumul Prălii, să vă luați după dînsul. Eu voi păzi la prisaca mea de pe fața Ciubotariului, drumul trece pe lângă ea și sulgeriul nu poate să treacă nici la deal, nici la vale fără ca să prind de veste. Cum va trece, voi înștiința pe cunoscutul meu prin sămnul știut între noi și voi merge să vă aștept de la deal pe pod.

— Dar dacă boierul n-a fi singur, întrebă Neculai.

— Nu vom face nimica și vom lasa treaba pe altă dată cînd va fi singur. Dar nu mă tem de asemenea lucru, căci sulgeriului îi place să umble singur : el este un om blastamat, nu se teme de Dumnezeu, dar de oameni sau de primejdii și mai puțin.

— Și gloanțele lui nimerește rîndunica în zbor, zise Mihai.

De va apuca să puie mîna pe pistoale înainte să fi tăbărit noi trei pe el, vai de pielea noastră, zise Neculai pe care numai la acel gînd îl apucase fiorii.

— Doară avem și noi puști și vom putea trage asupra lui dintre tufe, în dosul fiecăreia din ele va pîndi cîte unul din noi ; cea mai depărtată dintr-însele este la zece stînjăni, iar cea mai apropiată la cinci stînjăni de drum. Dacă nici unul

din noi nu-i meșter de pușcă ca sulgeriul, fiecare^ împușcă iepurele în fuga mare : ce dracu, vom nimeri doară un om.

— Atunci tot se poate întîmpla să facem moarte de om ? zise Neculai.

— Numai dacă s-ar întîmpla un lucru ce^mi se pare cu neputință ; adică dacă sulgeriul ar apuca să puie mîna pe pistoale înainte ca noi să ne fi aruncat asupra lui. La asemenea întîmplare n-am avea ce să facem ; trebuie să-1 răpunem, căci de nu-l răpunem, sau ne împușcă, sau ne baga în ocnă.

— Cu ce se-ncărcăm puștile ? întrebă Neculai.

— Cu praf și cu haliciuri. Praf de pușcă aveți ?

— N-avem, răspunseră flăcăii.

— Vă voi da eu că am de cel mai bun, zise Vlad, precum și poște și haliciuri. Voi avea la mine frînghii bune și chiar funingină cu care să ne mînjim ca să nu ne cunoască boierul.

Dar cu calul ce vom face ? mai întrebă Mihai.

— Cunoscutul meu a avut grijă și de asta : a pregătit o ascunzătoare pentru cal. îndată ce vom fi dat pe sulgeriu pe mîna lui... pe mîna cunoscutului meu ; și Vlad își mușcă buzele pentru că fusese cît pe ce^ să scape numele celui cunoscut, voi duce chiar eu calul în acel loc.

Mai bine de un ceas încă Vlad^Catană răspunse la întrebările flăcăilor, și îi lămuri, **pană** în cele mai mici amărunte, partea ce aveau s-o îndeplinească în îndrăzneală faptă ce o pusese la cale cu tainicul lui cunoscut. Cînd cei trei tovarăși se despărțiră pentru a se duce la casele lor, cucoșii cîntase de mult de miazănoapte. Și tustrei ardeau de nerăbdare să vadă sosind mai degrabă ceasul în care erau să puie mîna pe boierul urît de ei, flăcăii în nădejdea să mintuie satul de el, Vlad în acea de a^ vedea învins și smerit pe acel care-i făcuse atît de usturătoare batjocură.

Capitolul XXVIII

CÎND DEASUPRA, CÎND DEDESUBT

în dimineața zilei de miercuri sulgeriul se trezi fără chel ; toată noaptea fusese năcăjit de acelaș vis urît. Se vedea

calare pe Daraban, înspre sară, și o haită mare de lupi flămânzi îl gonea, când în șesul Trotușului, când prin poienele de pe iața Pietrosului Mic, când pe drumul spre Poiana Prălii. El scotea în vis pistolul și trăgea în lupi, dar în zadar loveau cremenele în oțel : nu ieșeau scînteie care s-aprindă praful din tigaie. Altă dată el uita să ridice cucoșul, astfel că în zadar apasă pe trăgaci. Când se trezi în zori de ziuă, scaldat în niște sudori răci, visa că tocmai când lupii îl ajunseser, la podul de la Laiță, podul se prăbușea sub povara lui și sub acea a fiarelor și cădeau cu toții, unul peste altul, grămadă în pîrâu.

Dimineața fu dureroasă pentru țigani : vezeteul și cu unul din rîndași se aleseră cu cîte douăzeci și cinci de nuiele, fiindcă caii nu i se părură sulgeriului destul de bine săce-lați, nici grajdul rînit în chip mulțămitor ; cele două spălătorițe cu cîte cincisprezece, fiindcă venise tîrziu la treabă ; iar sofragiul cu douăzeci și cinci, fiindcă boierul găsiseră o muscă în cafe. Zamfira fu suduită mai rău decît o țigancă, pentru că anteriasul lui Patrașcan era descusut ; sulgeriul se răsti chiar, pentru întăia oară, la Catrina care-i adusese alt brîu decît acel pe care îl ceruse. Înainte de amiază **încalecă** pe Șoarec, cutreieră șasul unde se isprăvea coșitul, întorcîndu-se pe la vie unde, negăsind doagele vechi de pe la poloboacele risipite, din care urmau să se facă iar vase, destul de bine curățite, croi pe Spiridon, de calare, cu cîteva harapnice peste umere. Iar la prînz, părăindu-i aluatul de la plăcînta de carne prea gros, poronci să i se tragă douăzeci de bice lui Simion bucatariul care era de rînd în bucătărie în acea zi.

După masă se lăsă pe pat, dar nu putu să adoarmă. După ce se-ntoarse, vreme de mai bine de un ceas, când pe coasta dreaptă, când pe cea **stînga**, bătut în palme, luă dulceți și cafe, apoi poronci să se puie șaua pe Daraban.

De obicei pleca pe la toacă, de astă-dată ieși pe poartă, îndreptîndu-se spre Poiana Prălii, cu un ceas mai devreme. Băieții lui Stan Făcăoariu, deși nu se așteptau încă să-l vadă trecînd, se învîrteau prin curte : îndată ce zăriră pe sulgeriu puseră cîteva merinde în traiste și se luară după el. Vlad Catana dormea în coliba de la prisaca lui ; el nu auzi pe Strilea trecînd, de-abie se trezi cînd sosiră cei doi flăcăi, care îi dădură de veste că sulgeriul trecuse spre Poiana

Prălii. Ungureanul luă îndată de la părete un buciom neobișnuit de lung, de coajă de tei legată cu cercuri de coajă de cireș, ieși afară și scoase din buciom cinci sunete prelungite ; apoi, după o scurtă tăcere, alte trei, puternice dar scurte și, după altă tăcere, un sunet prelungit. Dădu din buciom **în** același chip de trei ori. Flăcăii se minunară de puterea sunețelor ce le scotea ungureanul : ele pătrunsese cu bună samă **pană** în fundul văioagelor celor mai ascunse.

— Amarnic buciom, zise Neculai Făcăoariu ; de unde-1 ai, nene Vlade ?

— De la cunoscutul de care v-am vorbit și care mi l-a lăsat aici pentru ca, dînd dintr-însul în chipul ce ați văzut, să-i dau de știre că sulgeriul a trecut la Poiana Prălii.

— Mergem să ne așinem la Laiță ? întrebă Mihai.

— Da'ce, vrei s-aștepți acolo trei ceasuri și mai bine ? răspunse Vlad. Sulgeriul șade ceasuri întregi de vorbă cu călugărul, căutînd să-i cîştige bunăvoință. Îi cere sfaturi, îl pune să-i povestească despre cele ce-a văzut și a auzit la Sfîntul Munte și la Ierusalim, îi povestește și el ceea ce știe despre părintele mitropolit și despre părinții episcopi. Călugărul cunoaște prea bine scopurile sulgeriului, este hotărît să nu-i deie moșia și, fiind răzăș din satul nostru, **îl** urăște pe boieriu, dar se preface că inima îl trage cătră el și că, în privința moșiei, stă la îndoială. Cătră cunoscutul meu vorbește deschis și face haz mare de chipul în care își bate joc de sulgeriu. N-avem nevoie să ne grăbim, boierul nu pleacă niciodată de la călugăr înainte de asfințitul soarelui. **Pană** la Laiță nu-i decît o zvîrlitură de băț. Rămînem aici **pană** cînd umbra celui carpăn va ajunge la gardul **prișăcii** ; ne vom mînji pe față și apoi, de vom pleca atunci, tot vom avea de așteptat pe loc un ceas și mai bine.

Vlad Catana se înșala : sulgeriul de astă-dată nu stătu cu călugărul **pană** la asfințitul soarelui. O neliniște, o îngrijire ce nu și-o putea lămuri ștăpînea pe Strilea și împiedeca să steie pe loc. De astă-dată nu găsea ce să spuie sihastrului și asculta poveștile lui numai cu giumatate de ureche : gîndul lui era aiure sau, mai bine zis, nicăiure. Nu trecuse încă ceasul de cînd era la sihăstrie cînd se sculă ca să plece. Sihastrul se încercă în toate chipurile să-1 reție ; Ia urma urmei, cînd sulgeriul încălecă și era să deie

pinteni calului, se apropie de el și îl întrebă dacă nu ar fi bine și spre folosul lui ca actul de danie ce i l-ar face să fie iscălit și de vlădica de Roman ca chiriarh al eparhiei.

În altă zi, o asemenea întrebare ar fi făcut pe sulgeriu să descalece îndată și să steie de vorbă cu călugărul Gavril **pană** după miezul nopții. Și de astă-dată întrebarea îl făcu să tresară și să scoată piciorul drept din scară, dar grija și neliniștea de care era stăpînit învinsă satea de pămînt. Prinse iar cu piciorul scara ce o slobozise, se înțâpeni în șă și se mulțami să răspundă călugărului că fără îndoială iscălitura vlădicăi ar fi de mare preț pentru el și că vor vorbi mai prelung despre aceasta a doua zi, cînd va veni nesmintit la cuvioșia-sa ; apoi dădu drumul calului care, de nerăbdare, bătea pămîntul cu copita dreaptă de dinainte. Străbătu în fugă drumul care despărțea sihăstria lui Gavril de Laiță. Neliniștea crescîndu-i pe cît se apropia de podeț, cînd ajunsese acolo era să deie ca de obicei pinteni lui Daraban spre a-l face să zboare peste pod, dar o presimțire tainică îl făcu să arunce de astă-dată o privire pătrunzătoare în bolta de verdeață care acoperea sușul dincolo de pod. În aceeași clipă o rază a soarelui care asfințea în dosul plaiului dintre Șușiță și Trotuș străbătu printre nouri și arătă sulgeriului, în chip lămurit, frînghia întinsă de-a curmezișul drumului. Mîntea lui pricepu pe loc cursa ce i se întinsese și, în aceeași clipă, se pregăti să iasă dintr-însa. Pe lîngă că era un bărbat stăpîn pe sine în fața primejdiei, Strilea — precum am arătat — avea, și cu drept cuvînt, nume de călăreț neîntrecut ; apoi Daraban era cel mai bine învățat din caii lui, deprins să îndeplinească mișcările cele mai grele sub îndemnul mîinii, a genunchilor și a pulpelor stăpînului, și chiar să asculte de cuvîntul lui.

Deși, cînd ochii sulgeriului zăriră frînghia el se afla de-abie la șase stînjeni de dînsa, izbuti să facă ca calul, îndată ce sări peste pod, să se oprească deodată, ca și cum i s-ar fi înfipt picioarele în pămînt, la o palmă de frînghie. În aceeași clipă el sărea gios, scotea pistoalele din teaca ce o purta subsuoară și, dînd un șuier ușor dar prelungit, se pitulea la pămînt lîngă o tufă mică care creștea pe marginea, ridicată de o palmă și giumatate, a drumului. La auzul șuierului, Daraban se culcă jos în drum, iar sulgeriul

trase încet oțelele pistoalelor. Nu se auzi nici un zgomot. După o bucată de vreme, sulgeriul scoase pălăria, o puse pe pistolul ce-l ținea în mînă și o ridică încet în vîrfurile tufei în dosul căreia se afla.

Atunci se auzi glasul lui Vlad Catana care striga :

— Foc, măi !

Dar puștile ce se găseau în mîinile țăranilor noștri din a doua giumatate a veacului al optsprezecelea erau adesea mai primejdioase pentru acei ce le întrebuițau decît pentru vînatul sau dușmanul împotriva căruia se îndreptau. Puștile lui Vlad și a lui Neculai scaparară, numai aceea a lui Mihai luă foc și încărcătura ei, ciuruind pălăria sulgeriului, o făcu sa zboare **pană** pe pod, iar glasul lui Strilea se auzi zicînd :

— Valeu ! m-au omorît tâlharii !

La auzul acestor cuvinte, Vlad și cu cei doi tovarăși ai lui ieșiră din tufe și se răpeziră la drum. Dar nu făcuse trei pași cînd văzură în fața lor, cu capul gol, dar în picioare, pe sulgeriu care le strigă cu un glas liniștit, dar puternic, de om sănătos :

— Acel ce va face un pas, înainte sau înapoi, este un om morr. !

Și, într-adevăr, gura pistolului cumplit, care nu știa ce este să deie greș, era îndreptată asupra lor de un braț care știa bine că nu tremură, iar în mîna **stînga** era alt pistol cu cucoșul tras.

Vlad Catana era un bărbat fără frică, care se uitase de multe ori în ochii morții fără ca vro clipă de slăbiciune să-l fi ademenit să deie înapoi. Dar acuma orice mișcare în-samna moartea neîndoielnică și fără folos. Ungureanul se opri pe loc ; cei doi flăcăi încremenise și ei.

— Azvirliți puștile, răpede, răpede, strigă sulgeriul, urmînd să ție pistolul îndreptat asupra lui Catana.

Puștile fură aruncate la pămînt.

Apoi fără a-i pierde din ochi, Strilea șuieră iar trăgănat de două ori și Daraban, care **pană** atunci rămăsese nemișcat la pămînt, se ridică în picioare, mirosi frînghia apoi, sărînd peste dînsa, urmă pe stăpînul lui care o încunjurase.

Cei trei tovarăși o porniră înainte, urmați la șase pași de sulgeriu, care în fiecare mînă ținea cîte un pistol cu oțelele întinse.

IN CARE VEDEM PE SULGERIU CĂZUT
ÎNTR-O PRIMEJDIE GROZAVĂ

în câteva minute ei străbătură astfel Poiana Călugăru-
lui și ajunseră la lungul pripor care duce în pîrăul Pietrosu-
lui Mare, numit Priponii cel Mare, în dreapta și în stînga
cărui se ridica o țihlă deasă.

— încet aici, strigă sulgeriul, după ce începură să sco-
boare, să nu vă faceți că cădeți jos și să nu cerce vrulul
să scape în țihlă : glonteile meu va fi mai Iute decît din-
sul. Mergeți în șir, unul lîngă altul. Nu vă...

Sulgeriul nu isprăvi; o povară cumplită căzu pe spi-
narea lui și doborî la pămînt, apoi două lovituri grozave,
pe încheieturile brațelor, îl făcură să scape pistoalele. Un
glas răgușit, care îl recunoscă ca fiind acel al lui Niță
Șchiopul, strigă :

— Măi proștilor, întoarceți-vă și puneți mîna pe pistoale,
că v-am mîntuit eu de nevoia în care vă vîrîse prostia
voastră.

Cunoscutul despre care Catana vorbise flăcăilor nu era
altul decît Niță Șchiopul, care, îndată ce-și văzuse rana tă-
măduită, venise [să] s-așaze într-un bîrlog de urs părăsit
din Pîrăul Lăcătușului, spre a aduce la îndeplinire răzbu-
narea ce o jurase sulgeriului și o copsese în inima lui în tot
tîmpul în care rana îl ținuse pe coaste. Cînd Niță după ce
destăinuise sihastrului Gavril, rudei sale, scopurile lui și-i
ceruse un tovarăș îndrăzneț și de încredere care să-l ajute
în îndeplinirea lor, călugărul îi numise îndată pe Vlad un-
gureanu, cunoscut ca bărbat îndrăzneț și urînd de moarte pe
sulgeriu. Puși fața în față, ei se-nțelese de la cele dintăi
cuvinte și am văzut cum ura lor urzise planul care puse
viața sulgeriului Mihalache în mîinile Șchiopului.

Aceasta aștepta în ascunzătoarea care se afla deasupra
Priporului celui Mare ca Catana să-i deie de știre că sulge-
riul este în mîna lor. Auzind împușcătura, el venise răpede
pană în marginea poienii și privise cum Strilea silea pe cei
trei tovarăși să lepede armele, cum îi cunoscuse și-i pornise
la vale. Șchiopul se dădu în marginea drumului care sco-
bora poporul, unde se pituli în tufe, și cînd sulgeriul trecu
lîngă el, sari în spinarea lui trîntindu-l la pămînt și silindu-l
să lese pistoalele din mîni.

Ungureanu și cei doi flăcăi, întorcîndu-se și văzînd pe
sulgeriu întins la pămînt cu mîinile goale și cu Șchiopul
în spinare, dădură un strigăt de bucurie și alergară îndată
la el. Catana se grăbi să ridice pistoalele, să li lase cucoa-
șele în jos și să le puie în brîu.

— Dar proști mai sînteți, zise Șchiopul. De^ nu aveam
eu grijă să rămîn aproape de voi, vă ducea ciocojul la spin-
zurătoare cum se duc mieii la salhana. Dar să lăsăm vorba
și să ne apucăm de treabă ; aveți frînghii ?

— Cum nu, răspunse Catana, am prea destulă, și încep
să desfășoare o frînghie de cînepă, subțire dar sănătoasă,
ce o purta sub chimir.

Sulgeriul, din clipa în care Șchiopul îl^doborîse la pă-
mînt sub povara și puterea lui cumplită, rămăsese neclintit.
Știa că puterea Șchiopului era neasamanat mai mare decît
a lui și nici nu-i trecu prin gînd să sepuie cu dînsa pri-
cepea că numai de la agerimea minții lui putea să-i vie
scăpare de primejdia în care căzuse.

— Legați-i întăi mîna dreaptă, așa, poronci Niță, acuma
acea **stînga** cu alt capăt de frînghie, bine ! Acuma, urmă
el, rîdicîndu-se de pe sulgeriu spre a lăsa partea de la brîu
în sus a acestuia slobodă, aduceți-i brațele la spinare și-i
încrușițați mîinile, bine ! încrușițați frînghiile împrejurul mî-
nilor, așa ! Luați hamgerul din brîu că nu are să rmai aibă
ce să facă cu el și dați-mi-l să-l așaz sub chimirul meu.
Acuma învîrțiți capetele frînghiilor împrejurul mijlocului și
le legați dinapoi ; luați sama la nod, așa ! Luați alte frîn-
ghii ! innodați-le împrejurul gleznelor și le încrușițați bine ;
așa ! Faceți un nod țeapăn ; bine ! Mai aveți frînghii ? înca
un capăt ? Ajunge. Legați-i bine genunchii ! Și acuma, zise
el sculîndu-se în picioare și scoțînd din brîu un fel de ghem,
făcut din fin cusut într-o petecă, de la care atîrnau doua
curele înguste dar groase, întoarceți pe cinstitul boieru cu
fața în sus și-i puneți acest căluș în gură. Este acelaș care
o fost în gura lui Jinga cînd l-am legat de copac în fundul
pîrăului, sub Carecna. Mi l-o adus înapoi moșneagul care

păzește acolo bordeiul meu. O astupat gura mocanului, va astupa și pe acea a boierului.

Sulgeriul, care urmă să tacă și să rămâie nemișcat, deschise singur gura și lăsă să i se puie și să se lege călușul fără a face vro mișcare.

— Bine ! zise Niță când văzu călușul legat, acuma luați pe boieru și mi-1 răzâmați de cel carpân.

Și când poroncă lui fu îndeplinită, Șchiopul veni în fața sulgeriului, îl privi cîtva drept în ochi cu un zîmbet crud, apoi își scoase pălăria și se închină.

— Mă închin dumitale cu multă plecăciune, cucoane Mihalache, zise el ; s-o întors roata norocului : astăzi eu sînt sus și dumneta ești gios. Viața dumitale este în mîinile mele ; am să mă gîndesc acuma cum să ți-o ieu. înjunghia-te-voi ca pe un mascur ? Trage-te-voi în țapă și frigi-te-voi ca pe un cîrlan ? Spînzura-te-voi de vrun nuc mare din livada bătrînească care mi-ai rîpit-o ?

Și Șchiopul se uita drept în ochii sulgeriului cu nădejde să-i vadă holbași de groază. Dar acei ochi priveau drept în ochii lui, fără nici o frică, aproape cu dispreț.

— Crezi că nu voi îndrăzni, urmă cu ciudă Șchiopul ; dar vei vedea tu cît plătește nădejdea ta ! Hai, flăcăilor, zise el întorcîndu-se către cei doi Făcăurești, mergeți răpede de aduceți puștile voastre și pe acea a lui Vlad și apoi vom duce pe boieru la curtea în care are să mîie astă-noapte.

Flăcăii ducîndu-se să ieie puștile, Șchiopul făcu semn lui Vlad să-1 urmeze la cîtiva pași de locul unde zăcea legat sulgeriul. Se opri la o depărtare de la care Strilea nu putea să-i audă, dar de unde nu-1 pierdeau din ochi.

— Mult mi-ați stricat prin faptul că n-ați fost în stare să mi-1 aduceți legat la locul ce ți-1 însemnasem, zise Niță. Nu mai pot tăgădui de acuma înainte că eu am pus la cale tot planul. Aș omori pe sulgeriu fără a mai sta mult la gînduri, dar atunci nu pot capata de la dînsul hîrțiile prin care el mărturisește că **daniile** sînt făcute cu meșteșug și că-mi întoarce moșia ce o luat-o de la părinții mei. Trebuie ca **pană** mîini să chibzuiesc alt plan.

Flăcăii, urmă el apoi după o scurtă tăcere, să se ducă acasă la ei. Iar tu să iei calul și **să-i** duci la locul ce-1 știi ; apoi du-te la prisacă și așteaptă să vin eu la tine sau să te chem eu deval, la căprărie.

— Spuneai mai adinioarea că avem să ducem undeva pe boieru, zise Catana.

— Mi-am schimbat gîndul ; sulgeriul este de făptură sprințena, și brațele mele sînt destul de voinice pentru a duce doi ca dînsul, răspunse Șchiopul.

însă temeiul adevărat, dar nemărturisit, pentru care Șchiopul lasa pe cei trei tovarăși pe loc era că nu voia să li destăinuiască ascunzătoarea în care hotărîse să ducă pe sulgeriu și care-i slujea și lui de adăpost.

Flăcăii se văzură venind răpede spre ei cu puștile și cu țitele în mîini ; Șchiopul urmat de Vlad se apropie iar de Strilea.

— Voi, zise el flăcăilor, duceți-vă în sat și mîini să aflați tot ce se povestește la curte și în sat despre faptul că boierul nu s-o întors acasă și unul din voi să vie s-aducă lui Vlad, la prisaca lui, știrile ce le-a fi adunat. El știe cum trebuie să mă cheme dacă are trebuință să mă vadă. Și acuma să priviți cum duce un mojiu ca mine coșcogemite boieru.

Zicînd aceste cuvinte, Șchiopul luă de la Vlad pistoalele sulgeriului, le puse în brîu, se plecă, apucă cu dreapta frînghia care lega mijlocul lui Strilea și, ridicîndu-1 parc-ar fi fost o pană, îl puse cu fața în jos, pe umărul drept. Apoi, mai strigînd celor trei tovarăși un :

— Să ne vedem cu bine ! intră în țihla de la deal de drum, îndreptîndu-se tot la deal.

Noaptea căzuse de tot și în țihlă era întunec beznă dar Șchiopul cunoștea bine calea adăpostului unde ducea pe sulgeriu și nu stătu nici măcar o clipă la îndoială asupra drumului ce avea să-1 apuce. De la un loc țihla se rărea și copacii se făceau din ce în ce mai groși : apucă la dreapta prin acest luminiș, pe un picior, și îl urmă **pană** deval în pîrăul Lăcătușului, unde țihla se făcea iar deasă. De acolo urmă tot pîrăul la deal, printr-o desime alcătuită dintr-un nuieliș de carpeni și de aluni, amestecați cu tufe de zmeură și cu vie sălbatecă care, împreună cu suișul răpede, îngreuiau mersul din ce în ce.

în sfîrșit, Șchiopul se opri și suieră de trei ori, de două ori prelungit și a treia oară scurt, și îndată se auziră trei șuierături la fel. Șchiopul răspunzînd acuma prin alte trei, scurte tustrele, se auzi scăpărînd, apoi sfișuitul unui fitil și, jos, la pămînt dinaintea lui, la mal, se văzu o lumină.

— Aici ești, Anico ? întrebă Șchiopul.

— Aici, bădiță, răspuse un glas de femeie.

Atunci Șchiopul puse jos la pământ pe sulgeriu și se puse și ei pe pînțece : obrazul lui se găsea acuma dinaintea unei deschizături înaltă de două palme și lată de trei, din care ieșea lumina. În fața lui, în deschizătură, se ținea pe brînci Anica cu o opaiță în mînă.

— Anico, ți-am adus un berbec de soi, zise Șchiopul, ie-1 și-1 trage în bîrlog.

Și, zicînd aceste cuvinte, luă iar pe sulgeriu, ținîndu-1 de astă-dată cu fața în sus, și-1 împinse cît mai înainte putu în acel fel de gîrlici îngust, prin care intrai în bîrlog. Anica, dîndu-se înapoi, puse mîna pe frînghia care încunjura mijlocul lui Strilea și, trăgînd de dînsa, îl trase spre ea ; iar Șchiopul se grăbi să intre și el în bortă. Dincolo de gîrliciul lung de șase palme te aflai într-un fel de peșteră, înaltă de un stat de om voinic, lungă și lată de vro douăsprezece palme, în păreții căreia se vedeau gurile mai multor înfundături. Adăpostul Șchiopului nu era decît un bîrlog mare de urs, pe care hoțul îl făcuse, cu cîteva lovituri de cazma, mai încăpător și, mai ales, mai înalt. Se așazase aici de o săptămînă cu ibovnica lui.

— Ai văzut ce berbec voinic ți-am adus ? zise Șchiopul cînd se găsi în picioare lîngă Anica.

Și luîndu-i opaița din mînă o plecă asupra feței lui Strilea.

— Maică Precurată ! îi sulgeriul Mihalache, strigă Anica îngălbenind cînd îl zări.

— Chiar el este, zise Șchiopul, numai de astă-dată nu-i fudul și poate că nu se mai gîndește să te ducă în tufe. Dar ia să-i scoatem călușul din gură, să vedem cum vorbește un boieriu cînd nu are apă la moara lui. Ține opaița !

Și Șchiopul, plecîndu-se asupra lui Strilea, îl apucă, îl ridică, îl răzămă cu spinarea de părete și apoi îi scoase călușul din gură.

Deși era legat burduf, sulgeriul tresărise cînd auzise pe Șchiopu rostind pentru întăia oară numele Anicăi în fața intrării bîrlogului. Cu toate păcatele lui Strilea, el era un bărbat în toată puterea cuvîntului ; nu numai că nu știa ce este frica, dar iubea primejdia pentru plăcerea să se lupte cu ea și s-o biruiască. Într-însul era înrădăcinată credința că el este menit să iasă teafăr din orice primejdie, oricît de

cumplită, în care l-ar fi împins împlinirea, și cu cît era primejdia mai mare, cu atîta o privea mai liniștit în față și pîndea cu mai mult sînge rece prilejul să iasă dintr-însa.

De cînd se văzuse căzut în puterea hoțului, nu-și ascunsese măcar o clipă mărimea cumpenei în care se afla : își dădea samă de ura ce o avea Șchiopul împotriva lui, știa cît de răutăcios și de crud era hoțul. Dar din capul locului păstra credința că va ieși nevătămat din mîinile lui. Faptul că Anica întovărășea pe Niță dădu o nouă putere acestei credinți. Anica dovedise doar sulgeriului la Carecna, în chip neîndoielnic pentru el, că el îi farmacase ochii, îi cucerise mintea și-i îmbatase simțurile. Ea îl rugase chiar atunci s-o icie la dînsul, s-o scape de Niță care acuma, după ce făcuse cunoștința sulgeriului, îi părea varvar și mojiç, o făcea să ducă o viață sălbatecă și plină de primejdii, dar pe care nu îndrăznea să-1 părăsască fiindcă se temea să n-o omoare. Strilea nu se mai îndoia acuma deloc că scăparea era aproape.

— Ei, ce mai zici, cucoane Mihalache ; mi se pare că nu ești prea bucuros de întîlnirea cu mine ? zise Șchiopul după ce-i scoase călușul din gură.

— N-am pentru ce să fiu mulțămît, răspuse sulgeriul uitîndu-se liniștit drept în ochii hoțului.

— Am să te fac să plătești amar răul ce mi l-ai făcut.

•— Eu nu ți-am făcut nici un rău, ci, dimpotrivă, mult bine, zise sulgeriul cu aceeași liniște. Te-am prins cu niște cai furați și te-am scăpat de spînzurătoarea care te aștepta pentru furtul cailor și pentru omorîrea bietului Petrea.

— Dar cu ce preț ? întrebă hoțul.

— Găsești poate, răspuse sulgeriul, că viața ta nu face cît pămîntul care mi l-ai vîndut pentru **șaizeci** de lei ? Apoi pe vornicul Dumitrache cine l-o făcut să te ierte, oare nu eu ?

— Dacă nu te amestecai în trebile mele, eu rămîneam și cu pămîntul, și cu caii ; eram acuma om cu stare, zise Șchiopul. Dar batjocura care ți-ai făcut-o cu Anica, crezi oare că ți-o iert ? Crezi oare că vei scăpa cu viață din mîinile mele ?

— N-am nici o grijă pentru viața mea, răspuse liniștit sulgeriul ; voi ieși cu desăvîrșire teafăr din mîinile tale.

— Și de ce mă crezi atît de prost ? întrebă Șchiopul.

— Prost ai fi dacă te-ai atinge de mine, răspuse sulgeriul.

— Și pentru ce ? mai întrebă hoțul. Nebun aș fi dacă m-aș lepăda de răzbunarea ce trebuie s-o ieu asupra ta și dacă nu m-aș folosi de prilejul ce-1 am să-mi întorc paguba de la prețul cailor^ celor de preț ce-i duceam grofului Apor și de la vânzarea răzășiei.

— Nebun ai fi, răspunse liniștit sulgeriul, dacă te-ai atinge de un fir de păr din capul meu. Sînt om de neam, înrudit cu toată boierimea țării ; pieirea mea ar aduce pe aceste locuri o^oaste întreagă de oameni domnești, care ar cutriera toate cărările și nu s-ar liniști **pană** ce nu ar cerceta toate împrejurările aceste] pieiri. N-ar rămînea răzăș necăznit în sat și cu bună samă că ticălosul de călugăr, care prin toate mijloacele s-o încercat să mă facă să întirzii la el, ar fi cercetat și silit să spuie adevărul.

— Șchiopul se uită la el fără a răspunde deocamdată și în privirea îui^se oglindea o ură sălbatecă și neîmpăcată. După oareșicare tăcere, el zise scurt :

— Așa crezi tu ; eu însă cred altfel. Om vedea în curînd cine are dreptate. Mîni dimineață om mai vorbi ; **pană** atunci să mîncăm și să ne odihnim.

La păretele bîrlogului opus acelui de care era razamat sulgeriul, se vedea un așternut gros de cetină și de fin pe care erau așternute niște cerți asupra cărora erau așazate, chiar la părete, doi saci umpluți cu fin și care erau meniți să slujască drept perine. Alături de acest culcuș era o înfundătură în^care intră Anica pentru ca să iasă în curînd dintr-însa cu o pîne, o bucată de bujăniță de cerb afumată, o ploscă de lemn și o ulcică de lut în mîni.

— Deși ești boieriu, zise Șchiopul sulgeriului, ai s-aștepți să mîncăm noi, țărani, și apoi ți-om face parte și ție.

\$1' . *S* . ^ cuvinte, el se așază pe culcuș, făcu sămn Anicăi să se puie lîngă el, scoase un cuțit din brîu, își tăie întâi o bucată de pîne, pe urmă o **falie** mare și groasă de bujăniță, apoi, după ce dădu cuțitul Anicăi spre a-și face parte și ea, începu să muște răpede și cu lăcomie, cînd din pîne, cînd din carne, fără a scoate un cuvînt. Din cînd în cînd se oprea pentru a lua plosca, a varsă dintr-însa vin în ulcica pe care o deșartă dintr-odată, silind pe Anica să beie și ea cîte puțin.

După ce își astîmpără foamea, Șchiopul zise Anicăi :

•— Du-i mîncare și boierului, numai de i-a fi rămas poftă.

— Cum nu, răspunse sulgeriul cu glasul liniștit, aproape vesel, mi-i foame chiar cum se cade. Fă bine, Anico, și-mi taie o bucată bună de bujăniță, că tare îmi place.

— Om vedea noi de ți-a mai fi foame mîni, morocăni cu ciudă, între dinți, Șchiopul.

Anica tăie o bucată de pîne și alta de bujăniță și le duse sulgeriului.

— Da' cum dracu am să mînînc eu cu mînile legate^ în-trebă pe Anica Strilea rîzînd ; ai de gînd să tai tu bucățele mici și să mi le vîri în gură ?

— Dezleagă-i mînile și brațele, Anico, zise Șchiopul care tocmai atunci își umplea luleaua cu tiutiu, l-oi lega eu iar după ce-a fi mîncat.

Anica îngenunche lîngă Strilea și, cu mare greu, izbuti să desfacă nodurile care legau brațele și mînile sulgeriului. Se uită de mai multe ori, pe furiș, în ochii lui Strilea, și privirea ei îi zicea atunci lămurit că-1 iubește. Iar cînd Niță intră în înfundătura de lîngă pat pentru ca să scoată dintr-însa o bucată de iască, ea îi șopti răpede la ureche :

— Nu te teme, te-oi ajuta eu ; dar taci, nu răspunde.

Brațele și mînile sulgeriului erau acuma slobode, însă înțepenite ; numai după ce făcu cu degetele mai multe mișcări, putu să apuce mîncarea într-însele.

— N-ați putea, zise el, să-mi dați un briceag cît de mic ca să tai bujăniță bucățele ?

Anica îi aduse un briceag și o ulcică de vin, iar sulgeriul începu să mînînce cu poftă, făcînd să dispară în curînd și pînea, și bujăniță, apoi goli ulcica **pană** la cea de pe urma picătură.

— Bună mai era bujăniță, zise el, și halal de gospodina care a făcut-o. Acuma aș vra și eu să te cinstesc cu un lucru bun și, băgînd mîna în brîu, scoase dintr-însul o pungă de piele cu tiutiu.

— Ia gustă din acest tiutiu care vine de-a dreptul din Țarigrad : nici vodă nu bea mai bun, și întinse hoțului punga. Cred că mi-i lasa și pe mine să-mi umplu un ciubuc, și totodată scoase ciubucul de drum de sub chimir.

Hoțul făcu semn Anicăi care veni la sulgeriu, luă punga cu tiutiu și o duse lui Niță care scoase dintr-însa cît îi tre-

bu! spre a-și umple iuleaua care se isprăvise, după ce mai întâi o curățai. Apoi, după ce aprinse o bucată de iască pe care o vîri în lulea, dădu punga înapoi Anicăi zicîndu-i :

— Du tiutiunul boierului ca să-și umple ciubucul ; nu vreu să-i stric hatîrul că n-are să mai tragă multe ciubuce de acuma înainte.

— Fie multe, fie puține, zise sulgeriul, după ce Anica îi aduse o bucată de iască aprinsă și ei o vîri în lulea, numai să nu îie mai puțin gustoase decît acel care-1 beu acuma ; și zicînd aceste cuvinte, slobozi pe nări un adevărat nour de fum.

Capitolul XXX

ÎN CARE VEDEM SAVÎRȘINDU-SE FAPTE ÎNDRĂZNEȚE ȘI GRELE

Șchiopul nu hotărîse încă deloc chipul în care avea să se răzbune împotriva sulgeriului. Nu resimțea atît de mult paguba ce i-o pricinuisse luîndu-i înapoi caii furați sau pierderea răzășiei părintești ca faptul că sulgeriul îl învinsese printr-o deșteptăciune și o îndrăzneală mai mare, mai de samă ; apoi îi ardea inima batjocura ce și-o făcuse Strilea cu Anica. Hoțul avînd o fire sălbatecă și crudă se purta într-adevăr adesa în chip varvar cu aceasta, dar o iubea cu patimă și cu o grozavă gelozie. Voia înainte de toate să-nvingă pe sulgeriu, să s-arăte mai deștept, mai îndrăzneț, mai meșter decît el, să-1 vadă la picioarele lui, cerșindu-i mila. Voia să-i facă rău, să-i sfîșie inima, să-i pricinuiască pagubă, dar nu era hotărît în ce chip. Să-1 silească să-i întoarcă pămîntul ? Nu ținea la pămînt. Să-i icie bani mulți ? Știa că sulgeriul n-avea de unde să-i deie. Spusese el lui Vlad Catana că are de gînd să silească pe boieriu să deie la mîna răzășilor un zapis prin care ar fi recunoscut că toate **daniile** făcute banului Constantin și lui sînt meșteșugite, că ele sînt numai vînzări ascunse, dar aceste erau spuse ca să dobîndească ajutorul lui Vlad și al răzășilor. Puțin îi pasa lui de gîlcevile dintre sulgeriu și răzăși, pe care nu-i putea suferi, căci Năneștii și Făcăureștii se purtase totdeauna față de el cu dis-

B preț și cu bănuială. Apoi el știa bine că orice hîrtie iscălită
• de sulgeriu în chip silit și sub imboldul unor amenințări nu
M; putea să aibă nici un preț și că ar fi rămas răsuflată în urma
B jălbiu lui, sau, el murînd, în urma acelei a clironomilor lui.
m **Pană** atunci Șchiopul nu avuse în vedere decît învingerea lui
B Strilea ; dar acuma, cînd îl avea în mîna, trebuia să se ho-
B tărăscă ce va face cu el.

B Se aștepta să-1 vadă îngrozit și smerit, dar iaca că sul-
B; geriu se arata liniștit, plin de sînge rece, aproape nepăsător
K și vesel, zădărînd astfel ura hoțului. Și acea ură îi spunea
B în acea clipă că din încurcătura în care a intrat nu poate
K ieși decît omorînd pe sulgeriu și făcîndu-se nevăzut cît mai
• curînd. Doară afară de Vlad Catana, de cei doi băieți ai
B Façaoariului și de călugărul Gavril nu-1 văzuse nimene pe ho-
• tarul Tămășanilor. Prepusul nu putea să cadă decît pe duș-
• manii din toate zilele ai sulgeriului, pe răzăși. Date fiind
• împrejurările în ființă, orice ar spune sihastrul, Vlad sau
• băieții Făcăurești nu putea să aibă sorți de credință : tot de
• răzăși avea să se lege dreptatea domnească, și el, Șchiopul,
v- avea să rămîie neseparat. Pe cînd deci sulgeriul trăgea cu
m poftă fumul mirositor al tiutiunului în piept pentru ca să-1
H sloboadă pe urmă pe gură și pe nări, **Niță** hotărî moartea
I prinsului său. O clipă avuse de sînd să-1 ucidă chiar atunci,
E înjunghiindu-1 cu chiar hamgerul lui, dar își schimbă gîndul
§ îndată. N-avea să i'cidă pe sulgeriu aici în birlog, ci în niște
i tufe, nu departe de drum, și trebuia să-1 înjunghie cu un
I cuțit luat de la vrun răzăș, ca să cadă prepusul pe acel ră-
I zăș, și își aduse aminte că în coliba de la prisaca lui Vlad
I Catana văzuse un cosor îndoit, mare și ascuțit ca un brici,
î Se hotărî să meargă de dimineață la prisaca lui Vlad și să
| puie mîna pe acel cosor. Dar deodată se hotărî să nu îngăduie
I pe sulgeriu să doarmă liniștit în noaptea care avea să fie
> cea de pe urmă a vieții Iv.i.

•— Anico, zise el, ia mai ia din finul care este strîns în
cea înfundătură și fă-i un așternut bun boierului ca să
doarmă boierește, pe moale, astă noapte cînd se culca viu
pentru cea de pe urmă oară.

Pe cînd Anica dispărea în înfundătură, sulgeriul, care
isprăvise ciubucul, scutură liniștit cenușa din lulea pe unghia
degetului celui mare de la mîna stînga, așază ciubucul între
chimir și brîul de șal, apoi zise :

— Îți mulțămesc pentru bunăvoință ce mi-o arăți ; sînt ostenit și am de gînd să fac cinste patului ce, cu atîta bună-tate, mi-1 pui astă noapte la îndămină, mai multă cinste chiar decît socoti și decît ți-ar plăcea. Apoi, la rîndul meu, îți făgăduiesc pe muri noapte, în beciul meu, un pat și mai bun, numai mă tem că vei gusta pe el o odihnă cam proastă.

^ Eu, mîni, în beciul tău ! strigă Niță ; dar, adause el, sărind în picioare și răpezindu-se spre sulgeriu, ce tot sco-tocești tu în brîul tău ?

— Moartea ta, răspunse sulgeriul, scoțind răpede din brîu cu dreapta un pistolaș, o adevărată jucărie cu strat de ar-gint și cu țeyie lungă de cinci degete, al cărui cucoș era ri-dicat și apăsă totodată pe trăgaci.

Se auzi o detunătură și Niță, atins în mijlocul pîntecelui, căzu la pămînt, cu fața în jos, la doi pași de sulgeriu. Toc-mai atunci ieșea din înfundătură Anica cu o legătură de fin în mîni ; spaima cea mai cumplită se oglindea în ochii ei.

Vină răpede, Anico, de-mi dezleagă picioarele, îi strigă sulgeriul.

Femeia aruncă finul din brațe și veni să-ngenunche lîngă el ; dar era atît de spărietă încît degetele ei nu fură în stare să dezlege nodurile. Însă sulgeriul, dînd atunci de briceagul cu care tăiese bujăniță și care rămăsese lîngă el, tăie ră-pede frînghia în mai multe locuri. Cu greu se ridică în pi-cioare și putu face vro cîțiva pași.

Niță, care căzuse fără a zice un cuvînt și rămăsese ne-mișcat, începu să geamă și făcu o mișcare cu brațele. Sul-geriul apucă răpede pistoalele lui, pe care Niță le scosese din brîu înainte să înceapă să mănînce și le puse lîngă el pe culcușul pe care se așazase.

— Hoțul îi rănit de moarte, dar încă nu-i mort, zise Strilea trăgînd oțelile ; în grabă, cînd o sărit asupra mea, n-am putut ținti la cap sau la inimă, ci am tras în mijlocul trupului.

Anica, care stătea nemișcată în picioare lîngă locul unde șazuse legat sulgeriu, îi arată cu mîna un șivoi subțire de sînge care ieșea de sub trupul hoțului.

„— O» l-am lovit bine, zise sulgeriul ; de acuma nu mai trăiește. Pistolașul meu este ghintuit și glonțisorul lui stră-bate, la douăzeci de pași, o scîndură de stejar de două de-

gete. Ce cuminte am fost că l-am luat astăzi cînd am plecat și ce noroc că ei nu s-au gîndit să mă caute în chimir. Fără de el era greu de mine. Numai de la ajutorul tău atîrna scăparea mea. Îndată ce mi-ai dezlegat mînile ca să-mînînc, am știut că sînt scăpat și că țin viața hoțului în mînile mele. Apoi am văzut îndată că tu ții cu mine și mare nădejde datu-mi-au privirile și șoaptele tale ; n-am să te uit pe tine niciodată și, pășind spre dînsa, sulgeriul o cuprinse în bra-țe și o sărută de mai multe ori.

Un gemăt mai prelungit ce-1 dădu Niță îl făcu să-i deie drumul și să se uite cu băgare de samă la hoț, care rămînea întins la pămînt cu fața în jos, cu brațul stîng întins, cu brațul drept îndoit sub trup. Dar această priveliște nu stîrni jalea sulgeriului, ci-i mări bucuria că ieșise prin iscusința și stăpînirea lui pe sine, pentru a doua oară în aceeași zi, din cumplita primejdie ce i-o pregătise dușmanii lui ; sulge-riul era bucuros și mîndru de el. El cuprinse din nou pe Anica în brațe și reîncepu s-o sărute în chip zgomotos.

Pentru a doua oară Niță dădu un lung gemăt și glasul lui se auzi zicînd :

— Mi-i sate, apă !

Și cînd sulgeriul și cu Anica se uitara la el văzura că, fără a mișca partea din jos a trupului, el, sprijinindu-se pe mîna **stînga**, ridicase capul și umerile și se uita la ei.

— Astîmpără-i setea, Anico, zise sulgeriul, să moară cel puțin sătul de apă.

Anica scoase dintr-una din înfundături o ploscă, luă ul-cica care rămăsese jos, în locul în care o lăsase sulgeriul după ce băuse și, ingenunchind lîngă Niță, turnă din ploscă apă în ulcica pe care o apropie de gura Șchiopului. Dar în acea clipă, hoțul lăsînd greutatea trunchiului pe brațul stîng scoase deodată de sub dînsul brațul drept și, cu o iuțală ui-mitoare, lovi pe Anica în spinare cu un cuțit ce-1 ținea în mîna dreaptă. Birlogul fu în acea clipă străbătut de un ful-ger urmat de pocnitura unui pistol și capul lui Niță, cu crierii zdrobiți de gloanțele sulgeriului, căzu la pămînt în-tr-un lac de sînge. Anica se ridică în picioare, dar nu putu să steie decît o clipă. Ar fi căzut jos dacă Strilea n-ar fi cu-prins-o în brațe.

— Te-o lovit ? Te doare, întrebă el ?

— Mă înjunghie în spate, răspuse Anica. Și când sulgeriul se uită la spinarea ei, văzu pe cămeșă o pată mare de sânge în mijlocul căreia sădea înfipt mînerul de os al unui cuțit.

Hoțul fusese rînit de moarte de gloanțele **din** micul pistol cu strat d'argint al sulgeriului : acel gloanțe pătrunzînd deasupra buricului îi pricinuiseră o durere care îi rîpise cu desăvîrșire cunoștința, dar numai pentru o clipă ; firea lui puternică îl făcuse să-și revie aproape îndată în simțiri. El auzi deci foarte bine cînd Strilea vorbi de ajutorul ce-i făgăduise privirile și șoaptele Anicăi ; apoi supărarea pricinuită de sărutările lor îl făcu să scape un gemăt. Avu grijă să nu miște trupul, dar se folosi de faptul că brațul drept îi era îndoit sub brîu pentru a scoate un cuțit, scurt și îngust, dar ascuțit ca un brici. Cînd auzi mai pe urmă pe Strilea sărutînd din nou pe Anica în chip și mai zgomotos, se hotărî să se răzbune înainte de moarte asupra aceluia din ei care avea să s-approcie mai degrabă de el. Anica venind să-i deie apă, pe dînsa o înjunghie.

Sulgeriul duse pe tînăra femeie pe culcușul pe care o întinse cu fața în jos, zicîndu-i să n-aibă teamă, căci cuțitul este mic și rana nu i se pare adîncă. Cînd, rupînd cămeșa, scoase încet cuțitul din rană, sângele începu să curgă, dar nu cu putere ; rana părea într-adevăr neînsamnată și Strilea rămase încredințat că Anica va rămînea cu viață. De altmîntrelea, aceasta îi spuse că nu simte nici durere, nici slăbăciune și poate să miște brațele fără vro greutate. Ea arată sulgeriului unde să caute o bucată de pînză de in spre a face ceva scamă și o cămeșă din care să facă fașe spre a lega rana.

Sulgeriul îi puse sub cap sacii umpluți cu fin meniți să slujască drept perine, o așază pe o coastă, o învăli cu sumanul ei care era spînzurat la gura unei îfundături și-i dădu să beie o ulcică de vin.

Anica îl încredința din nou că se simte bine și nu suferă, adăugînd că începe să-i fie somn, dar îl rugă cu stăruință să n-o părăsască, ci să rămîie cu dînsa **pană** la ziuă.

Strilea ar fi dorit să plece acasă ca să înceapă cu o clipă mai degrabă pașii trebuitori pentru pedepsirea răzășilor care, nu numai că luase parte la fapta mișălească săvîrșhă împotriva lui, dar așa-i era credința, erau urzitorii întregii unel-

tiri. Pe de altă parte însă îi era greu să lese, singură cu leșul hoțului, pe tînăra femeie care de la început i se arătase prietenă hotărîtă și era rănită din pricina lui. Spuse deci Anicăi să doarmă în pace, căci va rămînea toată noapte cu dînsa, mai spuindu-i că, de-i va fi rău sau de va avea nevoie de ceva peste noapte și el ar dormi, să-1 trezească numai decît. Apoi după ce aprinse o opaiță nouă, destul de lungă pentru a arde **pană** în ziuă, se culcă lîngă Anica, avînd pistoalele aproape de el, și începu să plănuiască chipul în care avea să întrebuițeze dimineața zilei următoare. Dar aducîndu-și aminte că este pe jos, întrebă pe Anica dacă nu știe unde Niță pregătise ascunzătoarea pentru calul lui.

— Știu, zise Anica, în rîpa care dă în pîrau de la deal de prisaca Bacalăului.

Dar sulgeriul de-abie începuse să urzască planurile de răzbunare asupra răzășilor cînd somnul puse stăpînire pe el, țînîndu-1 ferecat pe culcuș lîngă femeia rănită și la trei pași de leșul hoțului ucis de el.

Cînd se trezi, opaița se stînsese, dar lumina zilei intra în bîrlog prin vro trei crăpături pe care hoțul le făcuse la rădăcinile unui carpăn urieș ce creștea deasupra bîrlogului. Aducîndu-și îndată aminte unde se află și cele petrecute în ajun, se întoarse cătră Anica și o întrebă :

— Cum îți este ? Ai dormit bine ?

Dar Anica nu răspuse; ea nu se mișcă. Sulgeriul se plecă asupra ei și puse încet mîna pe mîna ei : acea mîna era rece ca gheața și înțăpenită. Strilea se plecă asupra feței ei : gura îi era deschisă, dar suflet nu ieșea dintr-însa ; pe bărbie și pe piept se vedea un mic lac de sânge închegat. Anica murise în cursul nopții, deodată, în somn, căci rămăsese așa-zată tocmai în feliul în care o așazase sara sulgeriul. Acesta pricepu că rana pricinuiseră o scurgere de sânge înăuntru pieptului.

Sări în picioare și simți ceva moale sub călcîiul lui : cînd se plecă, văzu că era o bucată din crierii zdrobiți ai lui Niță. Cursul acestei povestiri ni-o dovedit cu îndestulare că sulgeriul era bărbat străin de teamă și stăpîn pe sine, dar megieșia nemijlocită a acestor două trupuri părăsite de suflet îi deveni nesuferită. Puse răpede pistoalele în brîu, pași peste leșul hoțului, se puse pe brînci pentru a ieși din bîrlog și în curînd se văzu la lumină. Soarele răsărise de vro trei ceasuri.

Cu capul gol, căci, precum am văzut, pălăria îi fusese împușcată de Mihai Făcăoariu și zburase pe podul de la Laiță, sulgeriul se scobori răpede de-a lungul scursurii Lăcătușului în Pietrosul cel Mare, străbătu pîrăul sărind din piatră în piatră și se îndreptă la deal. Cînd ajunse în dreptul celei din-tăi rîpi de pe malul drept, începu să șuiere de trei ori, ușor și prelungit. Un nechez de cal îi răspunse numaidecît. Sulgeriul urcă voios rîpa la deal și, la vro sută de stînjeni de pîrău, găsi pe Daraban sub un umbrar de cătină ; șaua și frîul erau lîngă cal.

Fără a pierde vreme Strilea puse șaua și frîul și, sărind pe cal, se îndreptă spre Tămășăni, însă nu pe drumul mare, dar prin mijlocul luncii de arini în care curge pîrăul. Plănuî să ajungă acasă fără ca să știe vrul din răzăși.

Cum intră pe poartă, încunjurînd pe la biserică și prin desimea de sub tăpșanul Tămășănilor, poronci țiganilor pe care îi văzu în curte să nu sufle măcar un cuvînt despre sosirea lui. Deoarece i se întîmpla adesa să lipsască o noapte întregă fără ca să fi vestit pe slugi mai înainte, aceste nu se îngrijise deloc de lipsa lui.

Poronci îndată să-1 cheme pe Ion Tiron spre a-1 trimete cu un car cu boi să ridice trupurile Anicăi și a lui Niță din bîrlog ; dar Tiron nu fu găsit nicăiere. Mai mulți țigani îl văzuse plecînd în ajun, cu pușca în spinare, spre malul Trotușului ; dar nimene nu-1 văzuse întorcîndu-se. Sulgeriul, poroncind să fie adus la dînsul îndată ce se va întoarce, se duse să-și sărute copiii, să se spele și să se schimbe.

Capitolul XXXI

ROADĂ SPURCATĂ A UNEI SĂMÎNȚI OTRĂVITE

Pe cînd doi Făcăurești pîndeau pe sulgeriu la Laiță cu Vlad Catana, tatăl lor intra în ograda lui Andrei care se-n-torsese tocmai atunci de la vie și-1 ruga să nu-1 lese să meargă singur la Ieși, ci să vie cu el. Bătrînul avea să se întîlnească în vîrful Ciortolomului cu doi răzăși din Jăvreni care mergeau la Ieși pentru o treabă a lor ; dar zicea că nu-i este îndămîna să fie numai cu străini și ar dori mult să aibă lîngă el un om

din satul lui, pe o rudă. Fusese la părintele Gheorghe ca să se sfătuiască cu el și părintele îl îndemnase să ieie pe Andrei, care cunoștea leșul bine și avea într-însul cunoscuți cărturari și alții în slujbă. Stan mai adăugea că se îndatorește el să poarte toată cheltuiala drumului. Safta care își iubea piuit părintele, îndemnîndu-și și ea soțul să nu lese pe socru-său să umble singur pe drum, Andrei primi și se pregăti îndată de drum.

A doua zi, cînd de-abie se crapă de ziuă, Stan Făcăoariu și cu Andrei se aflau gata de drum la părintele Gheorghe. Preutul scosese din sipet un sac de pînză care cuprindea o parte din hîrțiile satului și le întinsese pe masa de lîngă cele două ferești de la păretele din față. Făcăoariu adusese și el acele care se aflau la dînsul și le întinsese grămadă pe aceeași masă ; iar părintele le lua pe rînd, alegînd cîte o hîrtie, cînd din grămada lui, cînd din cea a lui Stan, și le așaza după veleat într-o tașcă de piele galbînă cusută cu flori mari roșii, tot de piele, și prinsă de niște curele sănătoase, care era menită să fie purtată de Andrei. împrejurul lor erau strînși preuteasa, Safta cu copiii ei, nevasta lui Stan, călugărul Varsanovie, băieții Făcăoariului și încă vro trei răzăși.

— Patruzeci și **șapte** de bucăți, zise părintele Gheorghe dînd gugiul tașcăi peste gura ei și prinzîndu-1 de bumbul de piele așazat spre acest sfîrșit. V-am dat toate cîte pot fi de trebuință, oprînd numai țidulile de vînzare între răzăși pe care le-om duce în ziua sorocului. Și acuma, pe drum ! — căci știți că la răspîntia din vîrful Ciortolomului vă așteaptă dascălul Neculai JLeșă și cumătrul Gafton din Jăvreni, care merg împreună cu voi la Ieși. Să vă ajute Cel-de-sus !

— Să te audă Dumnezeu, răspunseră Făcăoariu și cu Andrei care după puține clipe ieșeau pe poartă — Andrei calare pe **un** șarg tînăr și puternic, Jute și sprinten la mers, iar Făcăoariu pe iapa lui cea albă, Dochița, care în tinerețile ei fusese vestită ca bună de drum, dar se mai muiese acuma la bătrînețe. Fiecare drumeț avea atîrnat de oblîncul de dinainte al sălii cîte o păreche de rafturi de piele din care ieșeau straturile lungi, strimte și săpate ale unor pistoale turcești, iar de oblîncul de dinapoi erau spînzurate cîte două traiste pline cu merinde și cu schimburi.

îndată ce ieșiră din sat, o luară la umbletul cel mare **și**, **pană** la malul Trotușului, la vadul Boiștei, Dochița se ținu de

șargul lui Andrei fără prea multe îndemnuri de la călcăii și de la biciul călărețului. Trotușul venind mare în urma unor ploii la munte, nu se mai putea trece, de două zile, decît cu luntrea. Cînd drumeții noștri sosiră pe mal, văzură de cealaltă parte pe Simion Crăciun, luntrașul, un fin de botez al Făcăoariului, pregătindu-se să treacă niște oameni din Boiștea la bucașile lor de pe malul drept. Scoaseră sălile de pe cai și frîiele, rafturile și desagii cu schimburi și cu merinde, lăsîndu-li numai căpestrele în cap.

— Bine am găsit, naș Stane, zise Făcăoariului Simion Crăciun. M-ai scutit de drum până la Tămășăni.

— Mulțumesc ție, fine Simioane, răspunse Stan, dar pentru ce oare erai tu să te trudești **pană** la noi ?

— Unchieșul, tată-meu, îi bolnav rău de o săptămînă ; de cinci ori cetitu-i-a popa molitve ; toate babele de la noi, de la Heltei și de la satul din jos stînsu-i-au cărbuni, descîntatu-l-au și datu-i-au să beie fierturi de feli de feli de bu-ruieni ; dar toate în zadar. Bietul unchieș slăbește, se stînge văzînd cu ochii. Asară m-o chemat și mi-o spus : „Du-te, fă-tule, la cumătru Stan Făcăoariu și-i spune că nu mai am zile, că mină, cel mult poimîni, îmi îndeplinesc și eu datoria obștească, dar **că** tare îl rog să vie pînă la mine cît mai sînt încă în toate mințile, că am să-i spun niște lucruri de samă.”

— Și de ce nu ai venit asară ? întrebă Făcăoariu. Veneam îndată.

— N-am venit din pricina ploii cumplită care o căzut la noi, răspunse Simion.

— Cum, la voi o plouat ? întrebare într-un glas Făcăoariu și Andrei. La noi n-o căzut nici măcar o picătură de apă și cerul o rămas senin.

— La noi n-o plouat, o turnat cu cofa, ziseră boiștenii, care se dăduse jos din luntre și rămăsese împrejurul lor. De-abie poți merge pe drum de glod ce este.

Stan Făcăoariu se sfătui din ochi cu ginere-său, apoi răspunse :

— Cu toate că sînt foarte grăbit, m-oi abate de la drum, pe un ceas, ca să văd pe cumătru Manea și să aflu din gura lui ce are să-mi spuie... Nădăjduiesc că moartea îi mai departe de el decît crezi. Andrei și-a urma drumul înainte ca să se-ntîlnească cu niște cunoscuți ai noștri de la Jăvreni care

merg și ei la Ieși și ne așteaptă la răspîntia din vîrfurile Ciortolomului.

Drumeții intrară în luntrea în fundul căreia se așază pe vîine, ținînd fiecare calul de pana căpăstrului ; iar Simion, rămas în picioare cu prăjina în mînă, împinse cu toată puterea în mal, ca să depărteze luntrea de mal.

— Știi una, tată, zise Andrei cînd luntrea ajunse lîngă celalalt mal, am să încalec eu pe Dochîța și-ți las pe șargul meu ; pe el îl poți goni cît vrei, și ai s-ajungi degrabă în vîrfurile dealului. Iar noi, în loc să te așteptăm la răspîntia de pe plai, om merge alenea înainte și sau ne-i prinde în drum, sau ne-i găsi la Sascut, la crîșma lui Antal Cochior. Aș merge și eu să văd pe moșu Manea, dar mi-i teamă de dascălul Neculai, care-i om cam nerăbdător din fire, să nu o apuce înainte și să nu-l mai prindem. Cu hîrțile care le ducem cu noi, mai bine să fim patru pe drum decît doi.

— Bine-ai vorbit, zise Făcăoariu, așa să facem.

Cum ajunseră la mal, răzășii noștri săriră din luntre, smulseră iarba dimprejurul lor și, făcînd dintr-însa șomoioage, șterseră spinarea și pîntecele cailor și apoi le puseră sălile și frîiele, Andrei avînd grijă să puie șaua lui pe Dochîța.

Se despărțiră chiar de la malul apei, Făcăoariu apucînd în stînga, spre casa lui Manea Crăciun, iar Andrei spre dreapta, spre biserică, de unde începea potica de pe valea Slatii care duce în vîrfurile Ciortolomului, și, de acolo pe valea Iederii, la Sascut.

Suișul era, precum mai este și astăzi, foarte răpede, calea grea din pricina ploii din ajun, Dochîța greoaie și moale, iar trupul de urieș al lui Andrei greu — împrejurări care, toate împreună, făceau pe drumețul nostru să înainteze foarte încet. Suia de mai bine de un ceas și de-abie străbătuse două treimi din deal, se afla într-o țihlă deasă în care merse un sfert bun de ceas și era silit să ție neconținut mîinile dinaintea ochilor spre a-i apăra de loviturile crengilor, lăsînd pe Dochîța să urmeze potica în voia ei. La o cotitură văzu deodată lumina unui ochi de poiană înaintea lui și, în mijlocul acelei lumini, un stejar mare și stufos. Lovi pe Dochîța cu călcăii spre a ieși mai răpede din țihlă și a lasa iapa să mai răsufle în poiană ; dar în clipa în care intra în lumină, dintre crengile stejarului plecă un fulger urmat de o

pocnitură și Andrei, lovit în mijlocul pieptului, căzu la pământ. Iar iapa, după ce sări spărietă în lături, începu sa pască iarba din poieniță.

Apoi după trecere de mai multe minute, se auzi un toșnet în crengile copacului și dintr-însul sărea pe iarba Ion Tiron, cu o pușcă cu cucoșul tras în mână și alta în spinare. Fața îi era galbînă ca ceara, și tremura ca varga. După ce ramase cîtăva vreme nemișcat, ascultînd cu urechea spre drum, neauzind nici un zgomot, se duse răpede la locul în care zăcea Andrei. Cînd se plecă asupra lui, dădu un țipet și sari în sus.

— Dumnezeu, strigă el, n-am împușcat pe Stan Făcăoariu, am curmat zilele lui Andrei Nan ! Am făcut moarte de om degeaba ! De unde să știu că Andrei o schimbat șargul lui cel voinic pe gloaba cea bălaie și bătrîna a Făcăoariului, și, scăpînd pușca jos, țiganul începu să-și frîngă minile și să-și smulgă părul.

Dar, deodată tăcu ; zărise tașca de piele atîrnată de gîjtul lui Andrei; își aduse aminte că și sulgeriul are o tașcă la feli în care își poartă hîrțiile la drum. Și numaidecît îi fulgeră prin minte : „Dacă hîrțiile răzășilor sînt în tașcă, se vede că, la urmă, s-o schimbat hotărîrea satului și că, în loc să plece Stan Făcăoariu, o plecat Andrei Nan, ca om mai tînăr, mai deștept și care cunoaște leșul. Și dacă am pus mîna pe hîrțiile răzășilor și le dau sulgeriului, mare are să fie bucuria lui și are să-mi deie pe Catrina înapoi.”

Și scoțînd cuțitul din brîu, tăie răpede curaua de care era atîrnată tașca pe care o luă, ridică gugiul și, vîrînd mîna într-însa, scoase mai multe hîrtii și urice.

— Uricile răzășilor! Uricile răzășilor! strigă el cu bucurie.

Dar de cînd pusese ochii pe tașca cea galbînă cu flori roșii, toată mintea, toate simțurile lui erau ațintite asupra ei ; apoi pămîntul era ud de ploaie, frunzele căzute pe jos ude și ele nu foșneau sub opincă. Ion nu auzea cum se apropiu cu pași sprinteni doi oameni. Îi simți numai cînd ieșiră din țihlă. întorcîndu-se răpede, ramase încremenit în fața călugărului Varsanovie și a lui Vlad Catana.

Aceeași privire arată călugărului care mergea înainte pe Ion cu tașca de piele în mână și pe Andrei întins la pământ.

Dînd un strigăt cumplit, el se răpezi spre Ion cu cio-magul ridicat ; dar acesta, sărînd în lături, o apucă la fugă la deal, urmînd să ție tașca cu uricile în mînă. Varsanovie îngenunche lîngă trupul încă cald al frăține-său, dar Vlad Catana se repezi după Ion cu pușca în mînă ridicînd oțelile și încercîndu-se să tragă într-însul.

Și acuma voi lămuri cetitorului prin ce întîmplare acești doi oameni se aflau pe locul omorului făptuit de țigan.

Capitolul XXXII

GOANA DUPĂ UCIGAȘ

Călugărul Varsanovie împreună cu tatăl său, cu toți ai lui și cu Făcureștii, urmărise din ochi pe cei doi drumeți **pană** în clipa în care o cotitură a drumului îi ascunsese privirii lor. Safta, cu copiii și cu frații ei, plecase aproape îndată, iar Varsanovie urmasa pe părintele Gheorghe la vro două firtede vie aflate în fundul grădinii preutufui și începu să-1 ajute să înnoiască legăturile care căzuse sau se desfăcuse.

Tatăl și fiul lucrau poate de un sfert de ceas în tăcere cînd văzură pe preuteasă apropiindu-se de ei cu pași răpezi, ținînd în mînă niște hîrtii.

77 Uite ce-am găsit sub masa pe care ai întins și ai ales hîrțiile, zise ea preutului cînd ajunse lîngă el.

Părintele Gheorghe se uită mirat la ele :

— Uricul lui Petru Șchiopul și cartea gospod a lui Vasile JLupu de la 7147 ! strigă el spăriet. Or fi căzut sub masă fără ca să bag de samă ! Hîrțiile noastre cele mai de nădejde ! Trebuie să facem numaidecît un om calare care să ajungă pe Andrej și pe cuscru Stan și să Ie deie hîrțiile ! Dar pe cine să găsim acuma ?

— M-oi duce eu, zise călugărul. Șoimul dumitale a mai fi doară în stare să tragă încă o fugă. El paște acuma în livadă ; mă duc să pun șaua pe dînsul și plec numaidecît.

Pe cînd Varsanovie se-ntorcea din livadă ducînd pe Șoimul de coamă pentru a-i pune șaua și frîul ce părintele în acea vreme le scoase din căsoaie, văzură, intrînd în ogradă pe poarta rămasă deschisă pe Vlad Catana cu pușca în spinare. Ungureanul venea să afle de la preut temeiurile pen-

tru care plecase și Andrei la Iași. Când auzi întâmplarea cu cele două urice uitate și văzu pe Varsanovie gata să-ncalece, un îndemn necugetat îl făcu să zică :

— Vin și eu cu tine. Mă duc fuga **pană** acasă să pun șaua pe iapă și te ajung **pană** la biserică.

Varsanovie n-avea pentru ce să **fugă** de însoțirea lui Vlad ; dar chiar de nu i-ar fi fost pe plac, nu ar fi avut vreme să-și **arate** neprimirea, căci Vlad, care era vestit de sprinten, o luase la fugă spre casă. Și într-adevăr, când Varsanovie se afla pe lângă gardul bisericii, scoborînd priponii spre Pietrosul cel Mare, auzi tropotul copitelor iepii lui Vlad și peste câteva clipe **fu** ajuns de el.

După ce trecură pîrăul, îndemnară caii la fugă și cu călcăile, și cu varga ; dar am'ndouă dobitoacele erau bătrîne și peste samă de bine hrănite ; cu vai nevoie le siliră la un umblet greoi **și** neconținut întrerupt.

Pe malul Trotușului găsiră pe Simion al lui Manea Crăciun care atunci aducea la mal un nou rînd de boișteni. Varsanovie și cu Vlad întrebîndu-1 dacă văzuse pe Stan Făcăoariu și pe Andrei, Simion li lămuri cum Stan se abătuse pe la tată-său și Andrei apucase singur la deal, spre a se întîlni mai răpede cu jăvrenii care îl așteptau la răspîntia d n plai. Adăugi apoi că Stan Făcăoariu plecase mai adinioarea, dar nu pe acelaș drum ca Andrei : îl ducea băietul cel mai mic al lui Manea Crăciun pe o cărare mai scurtă, pe dealul Băluții.

Cînd ajunseră la celălalt mal, Simion stăruî mult de călugăr să vie să vadă pe tatăl său care slăbea din ceas în ceas ; dar călugărul care, la auzul vestii că frate-său plecase singur înainte, fusese cuprins de o îngrijire ce singur nu **și**-o putea lămuri, stăruî să plece cu o clipă mai degrabă pe urma lui Andrei. Isprăvise să puie **sălile** și friiele pe cai cînd Vlad zise :

— Știi una, ia să lăsăm mîrtoagele în sama vărului Simion **pană** la întoarcerea noastră și noi să suim dealul pe jos. Gloabele sînt bătrîne și moi, din pas n-avem să le scoatem la deal. **Noi** sîntem amîndoi sprinteni și iuți de picior ; avem să ne suim de-a fuga.

Varsanovie consimțind bucuros, caii fură încredințați lui Simion Crăciun și tovarășii noștri o apucară spre biserică cu pasul sprinten și ușor al țaranului de la munte.

Erau la jumătatea dealului cînd auziră pocnetul unei puști. Varsanovie, fără a-**și** da samă pentru ce, îngălbeni, inima începu să-i bată mai tare și mai răpede, pasul lui se făcu mai grăbit.

Cînd intră în țihla cea deasă de la vale de poieniță, i se păru că acea țihlă nu se mai sfîrșește, atîta era de nerăbdător-să iasă la lumină. Din întăia ochire pricepu totul ; întăia lui mișcare fu să zdrobească capul ucigașului cu bățul gros de corn ce-1 avea în mîna. Țiganul scăpîndu-i printr-o săritură în lături precum am văzut și luînd-o la fugă urmărit de Catana, călugărul îngenunche lângă trupul frăține-său și începu să-1 pipăie. Simțindu-1 cald, nădejdea că Andrei trăiește, că va trăi, puse stăpînire pe el, dar vai ! pentru puțină vreme : inima nu bătea, iar din gură curgea o spumă amestecată cu sînge. în zadar îi vorbi, îl frecă pe mîni, trupul rămînea nemișcat, se răcea și se înțapenea răpede. Stăpînit cu desăvîrșire de durerea lui, nu auzise strigătele mai multor oameni care se auzeau în plai, în curînd însă un foc de pușcă, urmat îndată de altul și apoi de un al treilea, îi dădură să-nțeleagă că Vlad, urmîndu-și goana după țigan, dăduse de cei doi jăvreni care așteptau în vîrfurile dealului **și** că se trăsese în ucigaș.

Glasurile urmară să se mai audă încă o bucată de vreme, dar depărtîndu-se neconținut, Varsanovie înțelese că nu trebuie să s-aștepte ca Vlad sau altcineva să vie în curînd la el. Se hotărî să ridice fără întîrziere flurpul frăține-său. Adușe pe Dochița și, cu mare greu, iapa dîndu-se neconținut în lături zvîrlînd și sîrînd la vederea leșului însingerat, izbuti să-1 lege pe spinarea dobitocului, deasupra **sălii**. Apoi, luînd dîrlogii în mîna stîngă și cuprinzînd mijlocul lui Andrei cu brațul drept, ca să nu atîrne la pămînt, se îndreptă încet spre sat.

Capitolul XXXIII

BLASTĂMUL

Sulgeriul aștepta venirea lui Ion Tiron la vremea mesei. Vazînd atunci că el nu vine, chemă pe Iftimie a lui Grigore Pitarul, îi poronci să înjuge îndată cîte o păreche de

boi la două care și, luînd cu el trei țigani voinici, să se ducă întins la Priporul cel Mare. Apoi îi descrie cu amărănițe locul în care se afla bîrlogul unde zăceau trupurile lui Niță și a Anicăi, poroncindu-i să le ridice de acolo și să le aducă în sat.

Sulgeriul se hotărîse să plece fără a pierde vreme la Focșani pentru a aduce la cunoștința starostelui încercarea de omor făptuită asupra lui de răzăși în înțelegere cu Niță Șchiopul și a cere lui Grigoraș Leon să vie însuși la Tămășani pentru ca să cerceteze faptele. Nu se îndoia că avea astfeli în mîna un mijloc minunat pentru a supune pe răzăși cu desăvîrșire și nu numai să scape de judecata cu ei prin trimetere, ci ocnă a celor mai dîrji, ci că avea să fie pus în stare să cumpere și părțile ramase în mîna lor. **Își** făgăduia mai cu samă să fie fără milă pentru sihastrul Gavril care își bătuse într-atîta joc de el; călugărul avea să-1 roage acumă cu tot înadinsul să primească partea lui! Dar de nimica nu se bucura atîta ca de faptul că avea acumă pe dușmanul lui de căpetenie, pe Stan Făcăoariu, în mîna. Căci după partea ce o luase flăcăii Făcăurești la prinderea lui, nu mai avea Stan cum să scape: la urma urmei era hotărît să deie lui Grigoraș Leon jumătate din averea lui, numai să-1 mîntuie de acel potrivnic înverșunat. Iar în cît privea pe Nănești nu era de gîndit ca să nu fi fost amestecați și ei în acea uneltire și de astă-dată, mai ales dat fiind că cercetarea avea să fie făcută sfuma nu de mazili proști, ci de un meșter la asemenea lucruri, nu mai aveau să-i scape din mîna. Iar odată căpeteniile răzășilor dovedite de uneltitori ai încercării de omor asupra unui boieru de neam ca el, nu mai aveau cei de rînd cum să steie la judecată: trebuiau să i se închine și să se roage de el să primească părțile lor danie în schimbul iertării și a ocrotirii lui. Și sulgeriul, care după masă se întinsese pe pat fără a putea să ațipe, se vedea stăpîn pe Tămășanii întregi. Începuse chiar să găsască hotarele lor prea înguste și se gîndea la mijloacele prin care ar putea să se vîre și în Negoiești; își adusese aminte că i se vorbise de o babă slabă de minte, care stăpînea niște fînațe de soi la gura Brăduleței, adică tocmai în hotarul Tămășanilor, cînd Culiță intră în odaie și-i spuse că în sat s-aude larmă mare: țipete, bocete și sudălmii.

— Cum? își zise sulgeriul, să fi ajuns Iftime cu leșurile femeii și a hoțului! Dar răpede o mai umblat, căci încă nici n-o tocat la biserică. Oare ce să fie? Spune să-mi puie în-dată șaua pe Șoarec, adause el cătră fecior.

După puține clipe calul era la scară și sulgeriul, care în acest timp se încălțase, pusese o pălărie pe cap și atîrnase de gît tocul cu pistoalele, sărea în șă.

Zgomotul în sat era într-adevăr asurzitor. Ceea ce miera pe Strilea și-1 făcu să grăbească mersul lui Șoarec erau bocetele cumplite care s-auzeau.

„Ce dracu! se întrebă el, au oare răzășii nerușinarea să bocească pe Șchiopul?”

în curînd, la o cotitură, zări dintâi o mulțime mare adunată dinaintea porții lui Andrei; apoi, apropiindu-se, văzu că mulțimea este strînsă împrejurul unui car, dar nu împrejurul unuia din carăle lui, cu care plecase Iftime a lui Grigore Pitarul, ci împrejurul unui car străin, la care erau înhămați doi cai țărănești. Lîngă car era călugărul Varsanovie, galbîn, cu ochii în fundul capului, cu barba încîlcită. în carul plin de fin se vedeau, ieșind de sub un suman, picioarele încălțate cu ciubote ale unui bărbat, asupra părții de sus a trupului căruiau erau plecate capetele scuturate de hohotele de plîns a două femei. Lîngă ele, în picioare, dar mut și înfățoșînd o adevărată icoană a durerii și a deznădejdiei, se ținea părintele Gheorghe.

— Dar ce s-a întîmplat și cine-i în car? întrebă sulgeriul oprindu-și calul.

La auzul vorbelor și la vederea lui, se ridicară mai multe glasuri amerințătoare care făcură pe sulgeriu să caute cu dreapta straturile pistoalelor; dar călugărul Varsanovie, făcînd un semn poroncitor cu mîna, mulțimea făcu loc. Călugărul se apropie de sulgeriu, se opri la doi pași de el și, uitîndu-se drept în ochii lui, zise liniștit.

— în car este fapta dumitale, cucoane; trupul frăține-meu, Andrei Nan, împușcat din poronca dumitale!

Uimirea împiedecă deocamdată pe sulgeriu să răspundă, dar îndată bănuind vro nouă uneltire a răzășilor, el striga cu mînie:

— Mișălule, cum îndrăznești să mă învinovățești pe mine cu o asemne faptă? Sînt eu oare un ucigaș ca voi?

Pentru a doua oară izbuhniră din mulțime strigăte de mînie și brațe amerlnțătoare se ridicară asupra dușmanului lor de atîția ani, asupra aceluia care, în credința lor, pusese la cale omorul unui tovarăș, a unei rude iubite de toți. Sulgeriul văzîndu-se încunjurat scoase un pistol din toc și atinse ușor deșertul lui Șoarec cu pintenii ; calul, azvîrlind de două ori: u picioarele de dinapoi, făcu un gol împrejurul lui. Dar răzășii înfurieți punind unii mîna pe bolovani și alții începînd să rupă pari din gard, Strilea trase oțelile pistolului amerințînd mulțimea cu el. Dar atunci se văzu, ridicîndu-se de pe trupul feciorului ei și venind înaintea boierului, preuteasa părintelui Gheorghe.

Măsurîndu-1 cu ochii, ea zise :

— Dacă îți mai este sete de sînge, ucide-mă pe mine, după ce ai ucis pe fiul meu.

Și pe cînd sulgeriul, uimit, nu putea scoate nici un cuvînt, preuteasa urmă :

— Blăstămul care ți li-i face omorînd pe o bătrînă ca mine, care și așa mîni sau poimîni are să se stîngă, puțin lucru va fi pe lîngă acel care ți l-ai făcut curmînd zilele unui bărbat tînăr și plin de viață ca fiul meu.

Vro două femei o luară de brațe pentru a o duce din fața lui Strilea ; dar bătrîna, smuncindu-se din mînile lor, strigă :

— Lasați-mă măcar să blăstăm pe acel care mi-o lipsit ochii de bucuria lor cea mare. Blastamat să fii, Mihalache Strilea, și fapta ta cea ticăloasă să cadă greu, nu numai asupra ta, dar mai cu samă asupra neamului tău.

Duhul cel necurat te-o adus în mijlocul nostru. Prin viclenie și meșteșug făcutu-ți-ai loc în hotarul nostru și de atunci stai necontentit la pînda celui slab de înger, a celui neputincios, a celui păcătos, asupra pămîntului căruia ai putea să pui stăpînire. Din an în an crește partea din țarină, cîmp, apă și codru al hotarului nostru cotropit de tine și scade acea rămasă în mînile noastre.

Pămîntul care ni l-ai rîpit și cel ce ai de gînd să ni-l mai rîpești de acuma înainte să nu vă fie de folos, ci numai de pagubă și de durere. Grija lui să vă otrăvească traiul și după moarte să vă fie povară cumplită pe trup ! Să fie sămînță de dihonie și de ceartă **pană într-**al treilea neam și nepoții copiilor **tăi** să se pizmuiască, sa se sfișie pentru

stăpînirea lui ! Din pricina lor să piară orice iubire între frate și frate, să se nască ură între tată și copii ! Cu toții să aibă de acel pămînt, ud de sîngele copilului meu, aceeași sate de care ești stăpînit și tu și să simtă chinul să-l vadă luncînd din mînile lor !

Blastamat să fii, Mihalache Strilea, și cînd vei fi să mori, la căpătâiul tău să vezi stînd de pază icoana trupului în-sîngerat a copilului meu ! Proklet și triclet să fii, Mihalache Strilea !

Și bătrîna, al cărei glas se făcuse din ce în ce mai ascuțit, istovită de lunga opinteață astfeli făcută, căzu fără simțire în drum, de unde mai multe femei se grăbiră s-o ridice și s-o ducă în ograda lui Andrei.

în vremea în care ea vorbea, sulgeriul lăsase în jos mîna cu care ținea pistolul și, cu desăvîrșire zăpăcit, ascultase îngălbenind și nemișcat lungul și înfricoșatul blăstăm.

Dar pe cînd duceau pe bătrînă din drum, Strilea, lăsînd cocoșul tras a pistolului în jos, îl puse iar în toc, apoi dîndu-se jos de pe cal, încrucișa mînile pe piept și, uitîndu-se la mulțimea din fața lui, zise :

— Puteți să mă ucideți, sînteți o mulțime, eu sînt singur și nu m-oi apăra. Dar, pe viața copiilor mei, m-ați ucide pe nedrept. Jur că n-am avut nici o parte în uciderea lui Andrei, ca pană cînd nu mi-ați zis, aici, că el este mortul din căruță, n-am avut nici cea mai mică bănuială că viața lui este primejduită.

La auzul acestor cuvinte, părintele Varsanovie se apropie de sulgeriu și, ridicînd mîna la cer, zise :

— Pe haina ce o port, pe mîntuirea sufletului meu, jur că, cînd am dat de leșul încă cald al frăține-meu. în Ciortolom, am găsit lîngă el pe Ion Tiron, robul dumitale, ținînd în mînă tașca cu hîrțiile răzășilor pe care Andrei o purta la plecare atîrnată de gît.

Trăsnetul căzînd la picioarele sulgeriului nu l-ar fi nimic și îngrozit mai tare decît această veste neașteptată. Ramase dîntăi mut, apoi revenindu-și în fire, zise :

— De trei săptămîni n-am vorbit cu Ion Tiron. Dacă el o făcut acea faptă spurcată, nu din îndemnul meu a făcut-o.

Călugărul merse la car și, din fîn, scoase o pușcă pe care o duse sulgeriului.

— Iaca pușca care era jos lângă locul unde am găsit pe Tiron. Trebuie s-o cunoști. Mai avea alta în spinare.

— Pușca asta este a mea, am încredințat-o într-adevăr lui Ion Tiron, zise sulgeriul ; dar, adause el deschizînd tigaia și arătînd praful dintr-însa, pușca asta este încărcată și, uițați-vă, țevia este curată, nu s-o tras cu dînsa.

— A fi tras cu cealaltă, pe care o avea în spinare, răspunse călugărul.

— jȘi de ce n-ai pus mîna pe Tiron dacă l-ai găsit lângă frate-tău mort ?

— Cînd era s-o^pun o fugit, răspunse călugărul. Vlad Catana s-o luat după el și pe urmă și alți oameni. S-o tras asupra lui, căci am auzit trei focuri.

— Să deie^Dumnezeu să-1 prindă viu, zise sulgeriul, căci pe nedrept mă învinovățiți. Și asta, adause el, cînd am scăpat cu vai nevoie de cursa care mi-ați întins-o asară.

— Noi ți-am întins o cursă, strigară răzășii cu minie, auziți ce nerușinare !

Chiar atunci veneau de acasă de-a fuga, sărind gardurile, Mihai și Neculai Făcăoariu, să vadă din ce pricină se face atîta larmă în sat. Cînd dădură cu ochii de sulgeriu, ramaseră încremeniți ; iar Strilea zărindu-i, strigă arătîndu-i cu degetul:

— Iaca cine vă poate spune ce cursă mi s-o întins, Mihai și Neculai, feciorii Făcăoariului, priviți-i ce galbeni și spărieți sînt văzîndu-mă aici !

Și, într-adevăr, flăcăii stăteau nemișcați lângă gardul de pe care sărise în drum, galbeni ca ceara, cu ochii holbați, cu părul vîlvoi, cu trupurile scuturate de tremur.

— Da' vorbiți măi, strigă un moș al lor, adevărat că întins-ați vro cursă boierului ?

Flăcăii nu dădură nici un răspuns.

— Mai bună mărturie decît fețele lor mai voiți ? întrebă sulgeriul. Ieri sară, acești doi flăcăi împreună cu Vlad Catana au întins o frînghie de-a curmezișul drumului, dincoace de podul de la Laiță, pe care știau că am să vin, și au tras tustrei în mine cu puștile. Iar cînd eu, amenințîndu-i cu pistoalele, i-am făcut să zvîrle puștile jos și-i minam pe dinapoi spre sat, mi-o sărit în spinare Niță Șchiopul, care era înțales cu dînșii, m-o legat cu ajutorul lor și m-o dus într-un bîrlog de urs părăsit unde era hotărît să măucidă.

Numai din întîmplare putut-am ucide pe hoț și am scăpat. Așa este oare ? întinsu-mi-ați aseară o cursă sau nu ? mai întrebă Strilea.

Flăcăii, care se vedeau pierduți, urmară să rămîie muți.

Strilea atunci sări în șă, apoi scoțînd un pistol din toc și întinzîndu-i oțelile, strigă în chip poroncitor :

— Loc !

Răzășii, surprinși, goliră drumul spre curte, pe care Strilea răpezi calul ; dar deodată îl întoarse pe loc și strigă răzășilor :

— Sînteți niște mișăi, vicleni și ucigași, pe care am să-i duc la spînzurătoare !

Apoi, fără a mai aștepta vrun răspuns de la ei, dădu pîtenii calului și se îndreptă în fuga mare spre casă.

Cînd descăleca la scară, zări lângă dînsul pe Neculai Preda, pădurarul lui din Boiștea, cam galbîn la față și cu privirea spărieată.

— Cu voia dumitale, cucoane, zise omul, am să-ți spun ceva.

— Vină pe cerdac și spune, răspunse sulgeriul înțelegînd că știrile ce i le aducea Preda erau în legătură cu moartea lui Andrei și făcînd sămn țiganilor care venise să ieie calul și celor ce se aflau pe cerdac să plece. Vorbește, zise pădurarului sulgeriul după ce țiganii se depărtară.

Preda veni aproape de tot de stăpînu-său, apoi îi zise mai mult într-o șoaptă :

— Ion Tiron o pîndit pe Andrei Nan în Ciortolom, l-o împușcat și i-o luat hîrțile răzășilor care le avea la dînsul. Dar o dat peste dînsul, chiar atunci, călugărul Varsanovie și Vlad Catană care veneau în urma lui Andrei. Ion Tiron o fugit, dar ungueanul s-o luat după el și, văzînd că îl scapă, o tras cu pușca în el fără a-1 nimeri. Niște oameni din Jăvreni care așteptau în plai pe Andrei și pe socru-său, Stan Făcăoariu, ca să meargă împreună la Ieși, văzînd de departe pe Ion fugînd și pe Vlad trăgînd într-însul, au tras și ei cu niște pistoale ce le aveau, dar fără a-1 nimeri. Ion atunci o apucat cărarea de pe valea Baluții unde a dat peste Stan Făcăoariu care, auzînd focurile și strigătele și văzînd pe Ion fugînd prin țihliș, o tras și el cu pistolul într-însul și l-o rănît în umărul stîng. Dar Ion n-o stat deloc și o urmat să

tot fugă, de-a curmezișul peste piraie. Ceilalți însă s-o luat cu toții pe urma singelui și, pe la amiază, l-o ajuns și l-o încunjurat în niște tufe. Ion, când s-o văzut prins, o luat pușca cu o mână, parc-ar fi fost un pistol, și o tras în Vlad ungureanul omorându-l pe loc. Dar atunci au tras și ceilalți trei în Ion și l-au rănit de moarte ; după un sfert de ceas și-o dat sfârșitul.

— Nu știi, vorbit-au ei cu el cât era încă în viață ? întrerupse sulgeriul.

— Da, o vorbit cu el și l-o întrebat cine l-o pus la cale să ucidă pe Andrei.

— Și ce o răspuns ? mai întrebă sulgeriul.

Glasul lui Preda se prefăcu acuma cu desăvârșire în șoaptet.

— O spus că duca Zamfira l-o îndemnat să îndeplinească o faptă care să-ți fie pe plac, pentru a te face să-i dai pe Catrina lui înapoi.

O amețală cuprinse pe sulgeriu, păreții, clădirile din curte, munții începură să se miște dinaintea ochilor lui : ar fi căzut dacă nu se apuca cu mâna de parmaclicul cerdacului. Stătu zăpăcit, nemișcat și mut vreme de mai multe minute, apoi revenindu-și cu desăvârșire în fire, strigă :

— Zamfiro ! **Să** vie numaidecât Zamfira aici !

Dar Zamfira nu se găsea nicăiere. Atunci Neculai Preda se apropie iar de sulgeriu și-i spuse tot în șoapte :

— Cu voia dumitale, cucoane, poate că am făcut o greșală. Când am sosit la curte am găsit pe duduca Zamfira în poartă și i-am spus toată întâmplarea.

— Mișălule, strigă sulgeriul înfuriat, cine te-o pus să faci o asemenea prostie. Am să-ți zdrobesc ciolanele !

Și sulgeriul poronci ca robii să se puie în căutarea Zamferei, fâgăduind un galbîn aceluia care i-o va aduce.

Dar în zadar o căutară **pană** tîrziu. Zamfira nu fu găsită nicăiere.

Aflînd că Ion Tiron înainte de moarte mărturisise că ea îl îndemnase la fapta cumplită ce el o săvîrșise, ea se temu, și nu fără cuvînt, de mînia sulgeriului : era în primejdie să moară sub bici dacă nu fugea. Nici nu se mai întoarse în curte, ci, așa cum era, mersese în mărăcinii de sub tăpșanul Tămășănilor și se vîrî într-o ascunzătoare pe care o cunoștea bine. Auzi țiganiîi căutînd-o și ramase nemișcată, aproape

moartă de frică. Pe la mijlocul nopții însă, nemaiauzind nici un zgomot, ieși din ascunzătoare, mersese la drumul mare și, cu pasul grăbit de frica să fie prinsă, se îndreptă spre Adjud.

Avu norocul să fie ajunsă în drum de un mazil din Tîrgul-Ocnei, care o văzuse de mai multe ori în casa sulgeriului și a cărui priviri aruncate pe furiș îi arătase că o găsește pe placul lui.

Mazilul, care mărgea la Bîrlad, cunoscînd-o, o luă cu bucurie în căruță fără s-o cerceteze mai cu amăruntul. Și aici ne vom lua deocamdată rămas bun de la această femeie care fusese pricina de căpetenie a morții lui Andrei Nan și a lui Ion Tiron, însă nu cu desăvârșire, că vom da poate pes'le dînsa în cursul unei alte povestiri.

Capitolul XXXIV

IN CARE NI LUAM ZIUA-BUNA DE LA CETITORIU

Sulgeriul Mihalache Strilea plecă la Ieși, cu copiii cu tot, în dimineața zilei următoare ; ploi mari și drumurile răle îl țînură patru zile pe dum. Când sosi, află că Stan Făcăoariu, care își urmase drumul înainte fără să se mai întoarcă în Tămășăni, ajunsese în ajun și dăduse jalbă împotriva lui, atît pentru uciderea lui Andrei, cît și pentru moșie.

Sulgeriul mai află că, în urma acestor jalbi, vodă este foarte mînios pe el.

Primi, chiar în ziua sosirii lui, poroncă să nu se miște din Ieși, iar Grigoraș Leon fusese însărcinat să facă de sîrg, el însuși, o cercetare amărunchită la fața locului.

în curînd se primi o carte a starostelui făcînd cunoscut că acele jăluite de Strilea în privința cursei ce i se întinsese de Vlad Catana și de flăcîii Făcăurești în înțelegere cu Niță Șchiopul și cu sihastrul Gavril erau în toate adevărate. În cît privea omorul lui Andrei Nan și mărturisirile făcute de Tiron înainte de moarte, starostele trimetea cele arătate în scris de dascălul Neculai Lepșa care, precum am văzut, luase parte la uciderea țiganului. Tiron, întrebat din ce îndemn omorîse pe Andrei Nan, ar fi zis :

— Să nu năpăstuiți pe sulgeriu cu fapta mea ; nu el m-o sfătuit să fac acel păcat; de mai bine de trei săptămîni n-o mai vorbit cu mine. Am fost îndemnat la acel omor de Zamfira, dacăda copiilor, care a fost țiiitoarea boierului. Ea mi-o dat a înțelege, acuma trei zile, că boierul o trimete pe femeia mea, pe Catrina, pe care o ține la curte de o lună, înapoi în bordeiul meu dacă l-oi scapă de Stan Făcăoariu. Eu pe Făcăoariu îl pîndeam de astă-noapte căci știam pe unde are să treacă și, cînd am tras, eram încredințat că trag în Făcăoariu : căci Andrei era calare pe iapa socru-său și nu-i vedeam fața ascunsă de crengi. îmi pare rău de negluirea ce am făcut-o ; dar acuma, în ceasul morții, credința mea este că sulgeriul nici un amestec nu are în această faptă spurcată, a cărei urzală a fost zămislită de sufletul negru al Zamfirei.

în cît privea gîlceava dintre răzăși și sulgeriu pentru stăpînirea părților din Poșorcani, starostele luînd, în lipsa sulgeriului, bani de la Stan Făcăoariu care, îndată după darea jălbii, se-ji torsese acasă, și de la părintele Pavăl din Focșani, doritor să-ntoarcă și el vînzarea ce o făcuse lui Strilea, arata lui vodă că, după credința lui, cele mai multe din daniile sulgeriului erau numai vînzări meșteșugite, iar multe vînzări fusesse dobîndite prin silă și vicleșug. La sfîrșitul scrisorii povestea pe larg întîmplarea cu stupii boierești duși de Radu Irofti în prisaca lui Andrei, adăugînd că fără îndoială Irofti fusesse pus la cale de Strilea.

Văzînd această carte, vodă poronci să înceteze orice urmărire împotriva sulgeriului pentru uciderea lui Andrei. Flăcăii Făcăurești și sihastrul Gavril fură judecați pentru încercarea de ucidere a lui Strilea și osîndiți la spînzurătoare : numai cu mare nevoie și cheltuind mulți bani pe la fețe mari izbuti Stan Făcăoariu să-și scape băieții de ștreang și să dobîndească iertarea lor.

La judecata pricinii pentru pămînt divanul dădu pe sulgeriu rămas, hotărînd de răsuflete și fără putere toate daniile și toate cumpărăturile lui, fără nici o despăgubire pentru el. Un mazil fu trimis la Tămășăni spre a risipi curtea lui Strilea și a pune pe răzăși în stăpînirea întregului hotar.

Sulgeriul era astfel sărăcit cu desăvîrșire, nu mai avea nădejde decît în căsătoria lui cu fata vornicului Dumitrache

Țifescu. Dar în curînd fu nimicită și această de pe urmă nădejde.

Chiar a doua zi după judecarea pricinii dintre sulgeriu și răzăși venea de la domnie o învinovățire cumplită împotriva Țifeseului.

El era mai de multă vreme în judecată cu răzășii din Agriș de la care cumpărase jumătate din hotarul lor. în ziua de Sintă Măria, pe cînd satul aproape întreg^era la biserică, al cărui hram se sărbătorea în acea zi, acoperămîntul bisericii luă foc. Iar cînd oamenii, prinzînd de veste, voiră să iasă, găsiră poarta grea de stejar închisă. Ferestrelor erau mici și aveau zăbrele groase, zidul tare și groș pieriră în flăcări, cu preut cu tot. Tot ținutul Putnei se ridicase ca un om și arătase pe vornicul Dumitrache ca făptaș al acestei îngrozitoare neomenii. Dealtmîntrelea, el singur dădu dreptate învinovățirii, căci, fără a aștepta ca vestea să ajungă la domnie, vornicul se ridică într-o noapte și fugi în Țara Românească. în curînd veni la Ieși veste ca Catinca se logodise cu un fiu de boieriu muntean, bogat și cu vază.

Acest șir de lovituri ale soartei zdruncinase adînc sănătatea pană atunci atît de înfloritoare a sulgeriului; o răceală de care ar fi scăpat jucîndu-se cu un an înainte se schimbă în junghi și, în două săptămîni, îl duse în mormînt.

Tocmai în a doua domnie a lui Grigore Ghica izbutiră epitropii și rudele copiilor lui Mihalache Strilea să redeschidă judecata cu răzășii din Tămășăni, să-i deie ramași și să dobîndească punerea în stăpînire a copiilor pe părțile stăpînire altădată de părintele lor.

Răzășii fură cu desăvîrșire istoviți de bani în urma cheltuielilor pricinuite de această judecată ; unul după altul își vîndu ramașița de pămînt; însuși Făcăureștii, strînși de nevoie, vîndură părțile lor tînărului Patrașcu Strilea. Voi avea poate prilej să povestesc odată care a fost soarta urmașilor sulgeriului Mihalache și intrucît blăstămul preutesei o apăsas asupra acestei sorți.

POVEȘTI MOLDOVENEȘTI

NECREDINȚĂ SILITĂ

(1683)

Întâmplările povestite mai jos s-au petrecut în al patrulea an al celei de a treia domnii a grozavului rumeliot care avea nume Gheorghe Duca-vodă. Întăia fusese de tot scurtă, numai de vro șase luni; nu putuse să-și arate arama ; și plecase în mazilie „fără a fi lăsat nici un obicei rău”. De la începutul celei de a doua veniri în scaun stîrnise nemulțămirea obștească prin cumplita lui lăcomie, sporită încă prin cea a soției sale, din păcate moldovancă, fiica doamnei Dabijoaiei, făcută cu întâiul ei soț, marele logofăt Dumitrașco Buhuș, o femeie pe cît de lacomă tot atît de desfrînată, care făcu casa rumeliotului de batjocură. Din pricina „mîncătoriiilor” părechii domnești și ale grecilor dimprejurul scaunului, se sculară voinicii Orheieni și Lăpușneni, sub povățuirea lui Mihalcea Hîncul, marele stolnic, și a serdarului de Orhei, Durac. Ei veniră în Ieși cu gloată mare, izgoniră pe domn și pe grecii dimprejuru-i și chemară țara la arme. Dar Duca-vodă, căpătînd de la Poartă ajutor de turci și de tătari, după ce înfrînse pe răsculați în sângeroasa luptă de la Chișinău, trecu mare parte dintr-înșii prin sabie. Apoi, nemulțămît cu atîta omor, crudul stăpînitor porni cumplită prigonire împotriva tuturor acelor pe care, cu sau fără temeii, îi presupunea să fi fost ajunși cu răsculații : spânzurări, trageri în țapă, bătaii înfricoșate și mai ales gloabe istovitoare și confiscări de averi erau la ordinea zilei.

Țara răsuflă adînc cînd, după ce luă Camenița de la Ieși, sultanul Mehmet, același care în trecerea lui prin Ieși pusese pe hogea să strige din turnul bisericii Sfîntului Neculai, îl mazili „pentru că pîrîse țara pe nedrept”.

Dar cu deosebire de cumplită fostu-i-au acea de a treia domnie ce o începu în iarna anului 1682. Scoase o mulțime de biruri, pe cât de deosebite pe atât de grele, și dabilarii aveau poroncă să ieie împătrit și chiar uneori înzecit cât era scris în orînduială. Fugeau bieții oameni încotro puteau, ca să scape de schingiuirile dabilărilor. Și tot atât de mare era „strînsoarea” asupra boierilor și a negustorilor. Punea în fiare pe boierii cei mari și-i închidea la „odăile” seimenilor, nu numai pe ei, ci și pe „giupînesele” lor. Pe vestitul și bogatul fost visternic Ursache „l-au dezbrăcat cu pielea și l-au legat la stîlp, la ger, fiind iarnă, de la carele, fiindu-l un an în temniță și bătîndu-l la talpe, i-au luat 250 de pungi de bani. Pre Iser visternicul și pre Andrei Șipoteanul, vornicul de poartă, dezbrăcîndu-i cu pielea goală și ungîndu-i cu miere, vara, i-au legat la stîlp, de-i mîncau muștele și albinele.” Cînd „zlotășii” nu aduceau la visterie sumele ce erau însărcinați să le încaseze, îi bătea însuși vodă cu buzduganul, omorînd chiar mai mulți ; „au făcut un băț în opt muchii, de bătea pre boieri și pre zlotăși cu bățul ; și punea pre boieri dăjdi și împrumuturi peste puțința lor, cât nu se mai puteau plăti ; ce erau pline închisorile de boieri și grosurile de săraci, de-i băteau și-i căzneau, cu capetele prin garduri și leșinați de foame, și bărbați și femei, și mureau prin grosuri ; și pre giupînese sărace încă le legau la puste și le închideau la seimeni pentru bani. Pentru acea vrăjmășie s>groază ce-i împluse inima diavolul, de lăcomie ce avea, urîtu-l-au toți pe Duca-vodă și se rugau toți lui Dumnezeu să-i mintuiască din mîinile lui și—1 blastamau toți de la mic pîna la mare, de auzeau slugile lui cu urechile. Atunci fugîtu-au mulți boieri și mazili de groaza lui, printr-alte țări, de și-au pustiit casele.”

Și n-avea țara cum să se scape de atîta grozăvie, căci rumeliotul era bărbat deosebit de ager la minte și știa cum să-și păzească interesul : era bine văzut de Poartă care, pe lîngă domnia Moldovei, îi mai dăduse de ocîrmuit și Ucraina cea mică, al cărei hatman îl numise.

În acea vreme cumplită murise vornicul Savin Hăbășescu, lăsînd o fată numită Ileana, care, neavînd nici mamă, căci giupînesea lui Hăbășescu răposase de mult, încăpu sub epitropia moșului ei, postelnicul Ioniță Hăbășescu, fratele mai mic al vornicului. Pe lîngă că era și frumoasă și bogată, Ileana

nu avea nici frați, nici surori, îi rămăsese de la tată-său patru sate frumoase, case mari în Ieși, herghelii de cai, cirezi de boi și de vaci, turme de oi. Fiind înrudit de aproape cu doamna Anastasia a lui Duca-vodă, vornicul Hăbășescu fusese întrucîtva cruțat de asuprelă din partea domniei, atît el cît și mai ales frate-său, cu deosebire bine văzut de vodă.

Pețitorii fusese număroși, aproape toți fiii de boieri fruntași o ceruse, dar ea nu voise s-audă de nici unul, deși era gata să-mplinească douăzeci de ani, vîrstă la care toate fetele de boieri de pe acea vreme, mai ales acele frumoase și bogate, erau de mult căsătorite. Vornicul o iubea ca ochii din cap și nu voise să-i facă silă, fiind mulțămît s-o ție vreme cît mai îndelungată pe lîngă dînsul. Adevăratul temei al acestei împotrîviri a Ilenei la căsătorie era însă iubirea pentru un tovarăș de copilărie, Grigore Decusară, fiul stolnicului Dumitru Decusară, a cărui moșie se hotăra cu Scurta de la ținutul Putnei, unde ședea vornicul. Grigore, pe lîngă că era un flăcău frumos, de neam vechi, cu stare bună, fiind și el singurul copil la părinți, trecea drept un tînăr cuviincios și viteaz. Pricina pentru care țineau iubirea lor ascunsă era lipsa din țară a lui Grigore, intrat în oștie leșești pe timp de trei ani ; iar cînd se întoarse acasă, găsi pe stolnic, care pînă atunci trăise în legături de cea mai strînsă prietenie cu vornicul. îndușmănit greu cu vecinul său în urma unei sfezi pentru hotarele moșiilor. De la început făcu tot ce putu pentru a ademeni pe tată-său să s-mpace cu părintele Ilenei, dar în zadar, stolnicul îi interzisese chiar, sub pedeapsă de blăstăm, să mai calce în curtea sau chiar pe hotarul moșiei vornicului. Dar tînărul nu pierduse nădejdea s-aducă pe părintele său la înțelegere și se mulțămea deocamdată să scrie și să primească, în ascuns, cîte o scurtă scrisoare de la iubita lui. Astfel stăteau lucrurile cînd vornicul muri, și de astă-dată Ileana era încredințată că nimica nu se mai opunea la ferircirea lor. Dar soarta hotărîse altfel.

îndată ce Duca-vodă auzi de moartea vornicului Savin, scrise postelnicului Ioniță să vie numaidecît la Ieși și, cînd Hăbășescu sosi, îi făcu cunoscut că el, domnul, a hotărît ca Ileana Hăbășescu să ieie în căsătorie pe un nepot al doamnei, pe comisul Pavel Saul. Postelnicul era prea bun curtezan pentru a se opune voinții domnului și se grăbi, dîmpotrîvă, să încredințeze pe măriasa că, îndată ce se va fi întors

acasă, la moșia lui, Fitioneștii, unde se afla atunci și fata, îi va aduce la cunoștință poroncă domnească. Apoi, dacă vodă va trimite acolo pe tânăr, îi va logodi, rămânând ca cununia să aibă loc când și unde va hotărî domnul. Acesta răspunse că dorește ca cununia să se facă în Ieși, la curtea domnească, și că nuni vor fi însuși el cu doamna. Iar în cât privea mergerea tînărului pentru logodnă, la moșie, la postelnic, îi va da poroncă să plece cât mai curînd. Hăbășescu plecă la țară numai după ce hotărî cu comisul Pavel ziua sosirii acestuia la Fitionești.

Cînd, ajuns acasă, postelnicul puse pe Ileana în cunoștința poroncilor lui vodă, întîmpină din partea-i cea mai hotărîtă și mai fățișă împotrivire. Fata le răspunse limpede că se va căsători cu cine-i place ei și nu cu cine va fi hotărît vodă, că ea este fată slobodă, de boier mare, avînd averea și voința, și că demult încă și-a ales pe acel care are să-i fie soț, și că acel soț nu va fi altul decît Grigore Decusară. În zadar îi arătară postelnicul și postelniceasa primejdiile la care se expunea împotrivindu-se voinții unui domn atît de amarnic ca Duca-vodă. În zadar făcură ei să treacă înaintea ochilor fetei mănăstirea, confiscarea averii și prigonirea acelu pe care se încumeta să-l vrea de soț împotriva voinții domnești, fata ramase neclintită în împotrivirea ei. Dar mai mare fu mirarea postelnicului a doua zi de dimineață, cînd află că Ileana dispăruse în cursul nopții odată cu doi telegari ai ei și un vezeteu bătrîn pe care îl adusese cu dînsa de la Scurta ; apoi, după un ceas, mai sosi veste că giupînița fusese văzută cînd ajungea în Domnești, calare, urmată de sluga ei credincioasă. Prin urmare, în acea clipă nu mai putea să fie departe de Scurta.

Plin de mînie, postelnicul poronci să-i puie caii de drum cei mai buni la rădvan și, însoțit de vro zece oameni zdraveni, călări, plecă la Scurta unde ajunse noaptea la poarta curții, o găsi închisă și, la strigătele oamenilor lui, apăru deasupra porții capul unui perdegîu țigan. Acesta strigă ca giupînița a poroncit să nu se deschidă poarta pentru nime. În zadar puse postelnicul să se strige numele lui, adăugînd ca trebuie numaidecît să vorbească cu giupînița, din curte nu mai veni nici un răspuns.

Postelnicul, înfuriat, poronci atunci oamenilor lui să spargă poarta. Lucru ușor de poroncit, dar cumplit de greu de în-

deplinit: poarta era de hlăni groase de stejar și legată cu șini de fier încrucișate și bătute cu piroane urieșe. Totuși, oamenii postelnicului, găsind lîngă poartă un trunchi puternic de fag, începură să izbească cu dînsul în poartă întrebîndu-l în loc de berbec. Dar atunci, deasupra zidului curții, se arătară capete, umere și brațe de oameni țînînd în mîni sinețe, iar un glas puternic strigă :

— Nu mai dați în poartă, căci altfel dăm și noi în carne cu sinețile.

Loviturile în poartă încetară ca prin farmec și postelnicul, înțelegînd că are să se facă de rîs, își strînse oamenii, se sui iar în rădvan și merse să petreacă noaptea la popa din sat, pe care îl cunoștea. Nădăjduia că, prin ajutorul lui, va putea să ridice sătenii asupra curții. Preotul îl primi cu cel mai mare respect și-i puse la dispoziție toată casa, dar cînd postelnicul îi destăinuie ce slujbă aștepta de la el, îi răspunse că nu-i este cu putință să-l slujască, căci satul numai de giupînița are s-asculte, — într-însul nu-i om care să nu fi primit vro binefacere de la ea. Iar cînd postelnicul vorbi de voința domnului, preotul răspunse că numai cu ajutor de oameni domnești putea-va pătrunde în curtea giupîniții fără de voia ei. Hăbășescu fu deci silit să-și stăpânească mînia și să se-ntoarcă la Fitionești, iar a doua zi plecă la Ieși.

•încă pe drum îl întîmpină vestea că vodă, în urma poroncii sultanului, chemase țara la oaste spre a merge tocmai la Beciu, ca s-ajute pe turci să-l cucerească. Cu toate că domnul, cînd se **înfătoșa** lui, era absorbit de pregătirile acestei campanii neașteptate, el găsi vreme s-asculte povestirea postelnicului și, precum acesta se aștepta, se înfurie rău asupra Ilenei. Chemă chiar în ceasul acela pe Pavel Saul și-i poronci să ieie douăzeci de seimeni, să-i puie în căniți înhămate cu cai de menzil, să meargă la Scurta și să-i aducă pe Ileana în Ieși, de voie sau de nevoie. Ni putem închipui că vodă nu fu silit să repete această poroncă de două ori. A treia zi Pavel era înapoi, dar fără de Ileana ; cînd sosise la Scurta, ea dispăruse fără urme și nime nu putea să-i deie vro lămurire în privința drumului ce-l apucase. Duca-vodă era om înțelept, știa totdeauna să găsească mijloacele trebuitoare spre a-și ajunge scopul. Își zise că chipul cel mai nemerit pentru a afla locul în care s-ascunde o fată îndrăgostită este privegherea de aproape a iubitului ei.

La moartea vornicului, Grigore Decusară nu se afla la Orbeni, era dus peste Prut pentru niște interese ale părintelui său. Când, la întoarcere, se opri în Ieși, află totodată moartea vornicului și știrea că vodă îl caută. Se grăbi deci să se ducă la curte unde domnul, îndată ce îl zări, îi spuse că l-a ales pentru a fi mai mare peste un steag de curteni menit să fie, în tot timpul războiului, nelipsit de lângă dînsul. Deși, în fundul inimii, Grigore blastama ceasul în care vodă se hotărîse să-i facă această cinste, fu totuși silit să se arate foarte măgulit și mulțămît de asemenea alegere. Ceru numai voie să se răpadă pînă la Orbeni, spre a da stolnicului sama despre cele ce le isprăvisese peste Prut și să ieie de acolo hainele, caii și armele trebuitoare. Spre marea lui mirare și supărare însă, vodă răspunse că nu-l poate învoi nici măcar pe un ceas, căci pană la plecare, de-abie va izbuti să-și tocmească steagul în rinduiala cuvenită și doară nu-i este greu să scrie stolnicului spre a-i da sama de cele făcute peste Prut și tot prin scris să-i ceară cele ce-i mai trebuiau. Bietul tînăr nu putu decît să se plece și să facă precum îi hotărîse cumplitul său stăpîn.

Dar inima nu-l rabdă să rămîie fără vești de la Ileana, mai ales acum cînd ea își pierduse un părinte iubit cu duioșie. Boierii tineri și bătrîni, giupînesele și giupînițele de pe acea vreme, chiar cînd știau să scrie cu ușurință, nu scriau niciodată scrisori lungi, ci spuneau ce aveau de spus în puține cuvinte; lămuririle lungi se dădeau prin viu glas. Grigore se-ntreba pe cine să trimată la Scurta ca să-i deie Ilenei științele ce voia să i le împărtășească și s-audă de la ea ceea ce avea ea să-i spuie în urma împrejurărilor ei schimbate, cînd, pe drumul dintre curte, care era atunci la Cetățuia, și gazda unde sădea în tîrg, se-ntîlni cu fratele lui de cruce, cu Sandu Hațaban, soțul lui de slujbă în ostile leșești, acuma vataș peste ceata vînătorilor domnești de la Neamț. Deși prietînii nu se văzuse de mult, și Hațaban avea de spus lui Grigore multe, acesta îl întrerupse chiar după cele dintâi cuvinte.

— Sandule, ești tu om să-mi faci un bine pentru care să-ți fiu foarte recunoscător, un adevărat bine de frate de cruce?

— Numai să pot.

— Să te răpezi la Orbeni și la Scurta spre a vorbi cu tata și cu Ileana.

— Și de ce nu te răpezi tu singur?

— Nu mă lasă vodă să lipsesc de lângă el.

Și Grigore îi povesti toată împrejurarea, îi spuse ce dorea să spuie Ilenei și ce să facă la Orbeni.

Sandu ascultă toate amănuntele cu mare băgare de samă și se arată gata să îndeplinească dorința prietînului. El nu avea nevoie de învoirea nimărui, căci avînd a pleca a doua zi la Neamțu, încunjurul pe la Orbeni și Scurta însemna numai o pierdere de o zi, mult două; și nu era grăbit, deoarece fusese înștiințat că ceata lui avea să plece nu odată cu oastea, ci numai cu cîteva zile în urmă, fiind menită să însoțească niște puști mari turcești ce aveau să fie trimese de la cetatea Tighinei. Prietînii, care se oprise în mijlocul drumului și descălecaser pentru a convorbi, se despărțiră dîndu-și întîlnire pe sară la gazdă, la Decusară. Acolo Sandu primi de la prietîn cărți și lămuriri mai amănunțite, atît cătră Ileana cît și cătră stolnic. Dar a treia zi Grigore primea următoarele rînduri:

„Ileana so făcut nevăzută de mai multe zile, nime nu știe unde poate să se afle. Celelalte puse toate la cale. Plec la Neamț. Să trăiești.

Sandu"

Pe lângă cartea lui Sandu, trimesul, un om de la Orbeni, aducea lui Grigore toate cîte le ceruse, cu o scrisoare a stolnicului și binecuvîntarea acestuia. Plecarea din Scurta a Ilenei, faptul că nime nu știa unde se află îl nelinișteau adînc; nu se îndoia măcar o clipă despre credința fetei, dar, neștiind nimica despre împrejurarea cu Pavel Saul, își dădea samă că fuga fetei trebuia să aibă un temei, că se întîmplase ceva, dar nu înțelegea ce putea să fie.

Pregătirile războiului urmau în acel timp întruna. Căci vodă adusese mai multe polcuri din Ucraina, strînsese lefegii, călărași, curteni, hînsari, seimeni, vînători, „orinduse oameni de oaste și mazili, cu cîte zece-douăsprezece slugi și pre un Brahă căpitan, de au făcut un steag de oameni, tot din vatajii boierilor și a giupîneselor sărace". Sandu Hațaban fusese mutat din vătăjia vînătorilor la un steag de pașiri, adunați numai din ținutul Neamțului, dar tot rămăsese în-sărcinat cu însoțirea puștilor celor mari care erau sa vie de la Tighina.

Domnul și cu oastea care se adunase în Ieși, afară de câteva steaguri care avea să se împreuneze cu ei în cale, plecară în ziua de 20 april 1683. Dar înainte de a pleca, domnul nu dăduse mai puțin de treizeci și două de orînduieli și fiecare așașa asupra bieteii țării, atît de supte, cîte un bir nou și greu. Lasat-au în țară caimacami pe logofătul Neculai Racovița, pe spătarul Toader Paladi și pe visternicul Tode-rașco Cantacuzino ; aceștia însă s-au jurat ca, dacă domnul se-ntoarce, ei nu-l vor aștepta în țară, ci vor pribegi în străinătate.

Chiar în ajunul plecării oastei, Grigore Decusară, cînd se întoarse acasă, sara tîrziu, găsi pe un oașpe neașteptat: bătrînul aducea o carte de la stăpînă-sa.

Cartea nu zicea mare lucru, numai că Ileana, de cînd a părăsit Scurta, se află la mănăstirea Horodnic, unde se află maică o vară primară a mamei sale, că sănătatea îi era bună, dar că fiind în primejdie să fie descoperită, a însărcinat pe Miron să spuie din gură iubitului ceea ce mai este de zis. De la Miron află toate amănuntele care îi erau necunoscute, de la moartea vornicului și **pană** la fuga ei cea dintâi, de la Fitionești, cînd aflase că vodă vrea s-o silească a lua în căsătorie pe acel Pavel Saul. Apoi îi aduse la cunoștință a doua fugă, din Scurta ; înțelesese că numai făcîndu-se nevăzută poate scăpa de urgia grozavului domn și a doamnei lui» poate și mai răutăcioasă : fugise deci la ruda ei de la mănăstirea Horodnic. Dar acolo se-ntorsese în urmă o maică ce lipsea de o bucată de vreme și de la care alte călugărițe auzise că a cunoscut pe Ileana și acum se vede în stare sa îndatorească chiar pe doamna.

Ileana se găsea deci în primejdie să cadă în mîinile acelor care voiau s-o căsătorească cu altul decît cu alesul inimii, iar el se găsea în neputință s-o ajute, căci a doua zi trebuia sa plece cu oastea. Și cine putea zice dacă și cînd avea să se întoarcă ! Pentru o clipă se gîndi să nu mai plece, să rămîie în țară ca să apere pe iubita lui, dar își aduse în curînd aminte că este oștean și dator să părăsească tot pentru a urma steagul căruia îi jurase credință. Apoi se gîndi că are un tată bătrîn și, dacă ar părăsi pe Duca-vodă, acesta este în stare să facă pe tatăl să plătească pentru greșelile fiului, stolnicul și așa nefiind bine văzut de rumeliot, care de vro două ori îi impusese niște biruri din cale-afară apăsătoare.

își aduse aminte însă că Sandu este în Ieși, că Sandu i-a mai îndatorit și i s-a arătat totdeauna credincios. Deși noaptea era înaintată, poronci să-i puie șaua pe cal și se grăbi să meargă la gazda prietenului, pe care îl găsi dormind. După ce îl puse în cunoștința știrilor aduse de Miron și arăta scrisoarea Ilenei, îl rugă să meargă cît mai curînd la Horodnic, să ieie de-acolo pe Ileana și s-o ducă la un adăpost teafăr. Sandu îi făgădui bucuros să-i împlinească dorința și să vegheze asupra fetei cîtă vreme va mai rămînea în țară, dar îi ceru să-i spuie care adăpost socoate că ar fi mai teafăr pentru ea. Grigore, după ce se gîndi puțin, răspunse că micul schit Trotușanu de pe Zăbrăuț îi pare adăpostul cel mai nemerit în asemenea împrejurări, fiind cu totul la o parte ; apoi într-însul trăiesc numai maici trăgîndu-se din popor, iar starița ar face orice pentru a-l îndatori, deoarece stolnicul scăpase pe arîndoi fiii ei de temnița la care fusese osîndiți pe nedrept. Ramase deci înțeles între ei ca Sandu, chiar a doua zi, îndată după plecarea oștirii, să meargă la Horodnic, să ieie de acolo pe Ileana și s-o ducă la schitul Trotușanu, apoi amîndoi prietenii se despărțiră dîndu-și întîlnire tocmai sub zidurile Beciului.

Sandu își îndeplini răpede și cu înțelepciune îndatoririle luate față de prieten : ruda Ilenei de la Horodnic, vestită prin Miron, însoți singură și pe jos într-o noapte pe nepoata ei, îmbrăcată țărănește, **pană** la o depărtare bunișoara de mănăstire, unde Sandu, îmbrăcat și el în haine de țaran, o aștepta cu o căruță proastă, la care erau înhămați doi cai zburliți, negrijiți, dar iuți ca focul, minaiți de Miron ; și deoarece se pregătise trei schimburi la fel, în trei zile ajunseră la Trotușanu. Ileana fu încredințată stariței schitului, care, cînd auzi că ea este logodnica lui Grigore Decusară, se arată gata s-o îngrijască și s-o păzască ca ochii din cap. Miron ramase și el la schit tocmit, dragă Doamne, ca păzitor al ceairului, spre a da Ilenei mijloc să corespundă cu lumea din afară la prilej de nevoie.

De-abie se întorsese Sandu la Pietra de o săptămînă, cînd îi veni poroncă de la Ieși, de la caimacami, să plece numai-decît cu steagul la Fălciu, căci din zi în zi este așteptată acolo sosirea puștilor celor mari de la Tîghina, însoțite de un buluc de ieniceri și de un număr de tătari. I se poronca să vie zi și noapte pentru ca turcii și tătarii să nu strice țara pe unde vor trece.

Sandu plecă fără a pierde vreme și a patra zi de dimineață era în Fălciu, unde mai așteptă trei zile pline până ce sosi Mustafa-aga, bulucbașa de ieniceri, mai mare peste tot convoiul, alcătuit din zece puști mari slujite de șaptezeci de topcii și însoțite de o sută douăzeci de ieniceri, treizeci de spahii și de trei sute de tătari. Lui Sandu i se poroncise la plecare ca, îndată ce se va împreuna cu puștile, să se puie sub poroncă agalei turcești și să-i deie ascultare oarbă în toate, avînd a înștiința pe caimacami la întimplare de stricare a țării de cătră oștenii împărătești sau de cătră tătari. Mustafa-aga era un ienicer chipeș, fudul și lăudăros, iubitor de mîncare bună, de femei frumoase și, cu toate poroncile contrare ale Coranului, amator mare și cunoscător bun al vinului vechi. Sandu pricepu din întâia zi că se va putea înțalege lesne cu dînsul dacă va îngriji de hrana și de adăparea lui îmbielșugată și va trimete totdeauna înainte oameni care sa deie poporului de știre să-și ducă fetele și nevestele departe de drumul pe care aveau s-apuce turcii. Mai în grijă era de tătari decît de turci, căci erau mai prădalnici și mai nesupuși, apoi erau mai departe de orice idee de disciplină militară. Mare însă fu bucuria lui cînd în capul lor văzu pe Demir, fiul mîrzacului Azamat, căruia îi scăpase viața cu trei ani înainte cînd, într-o luptă cu polonii, căzuse rănit în mîinile acestora și era să fie ucis de ei de nu s-ar fi pus pentru el Sandu, căruia i se făcuse milă de tinerețile lui. Cum îl zari, Demir sări de pe cal și veni să-l îmbrăçoșeze, întâi din partea lui, apoi din acea a tătine-său care îl însărcinase, dacă cumva se va întilni cu dînsul, să nu uite să-i arate recunoștința și din parte-i. Sandu era deci acuma liniștit și în cît privea purtarea tătarilor cătră popor, căci avea toată nădejdea pe sprijinul lui Demir. Și primejdia ca tătarii însoțind convoiul să prade și să siluiască în drum era cu atît mai mare, cu cît Duca-vodă nu dăduse oștii tătărăști, care plecase cu dînsul, poclonul ce erau obișnuiți să-l primească pentru a se abține de la jafurile și omorurile obișnuite de ei în trecerea lor prin țară străină. Satele și orașele prin care trecură acei păgîm deși domnul era cu dînșii, avură destul de suferit din pricina acestei fapte nechibzuite a lui Duca-vodă. Tătarii jefuiră și siluiră îndestul, dar nu robiră pe nimeni.

Deoarece puștile erau duse de boi, cîte zece părechi la fiecare pușcă, boi care se schimbau în fiecare zi, mersul con-

voiiului era foarte încet și Mustafa-aga se jăluia neconținut că-i este urît și că degeaba au moldovencele renume de frumuseță, căci de cînd este în această țară a avut parte să vadă numai babe și muieri urîte ca dracul. Sandu avuse grijă să nu-l ducă prin Bîrlad, ci să treacă din jos de acel tîrg, spre marea supărare a turcului, dar nu putea face altfel, căci poroncile lui erau lămurite și îi prescriau să urmeze întocmai drumul pe care îl va duce însărcinatul domnului Moldovei, asupra căruia cădea în acea privință toată răspunderea. Dar de la o bucată de vreme, turcul pricepuse meșteșugul întrebuițat de Sandu, pentru a depărta din calea lor femeile și fetele care ar fi putut să ațîțe poftele lui și cele ale oștenilor povățuiți de el. Începu să se răpadă înainte urmat de cîtiva spahii. Sandu la început avea grijă să deie de știre satelor de pe drum cu două zile înainte de trecere; cînd văzu că turcul i-a priceput șiretlicul și voiește să-l zădărnicească, avu grijă să trimată veste cu cîte patru zile înainte, și Mustaia-aga urmă să nu întilnească în cale decît babe și alte slujenii. Văzînd asta, turcul începu să se abată în dreapta și în stînga, iar Sandu de astă-dată nu prea avu ce să-i facă. Calea lor îi ducea prin Focșani, Rîmnic și Buzău, apoi prin toată Țara Românească, Banatul și Ungaria, aproape de drumul urmat de grosul oastei.

A zecea zi după plecarea din Fălciu (drumurile erau grele, căci căzuse ploii îmbielșugate), puștile treceau Siretiul pe un pod făcut de oastea cea mare, cînd Sandu văzu venind în fuga mare un pașir de ai lui care-i zise că Mustafa-aga, care iarăși plecase înainte, deși datoria lui ar fi fost să rămîie cu puștile spre a le vedea trecute peste pod, oprise o căruță în care se aflau două femei: o călugăriță bătrînă și una tînără, de o frumuseță strălucitoare, și ducea acuma și căruța și femeile la satul Făurei, unde aveau să mîie îh acea noapte. Cînd auzi despre o călugăriță bătrînă și alta tînără, Sandu avu o presimțire că ele ar putea să fie starița de la Troțușanu și cu Ileana. Tocmai atunci trecea peste pod cea de pe urmă pușcă. Dădu convoiul în sarcina stegarului și, luînd cu el zece oameni cu cai mai buni, goni înspre Făurei. Ajunsese la o mică apropiere de sat, cînd zări în mijlocul drumului b învâlmașală de oameni și de cai, apoi în curînd auzi strigăte. Dădu pînteni calului și, mai apropiindu-se de locul unde era

acea învălmășală, își dădu samă că se luptă acolo mai mulți oameni călări, apoi în curînd văzu trei călăreți desprinzîndu-se din învălmășală și luînd-o razna la fugă peste cîmp înspre Putna. Cînd ajunse la locul unde se dăduse lupta, găsi pe Mustafa-aga descălecat, tăiet în vro două locuri pe obraz și ținînd întins brațul drept plin, de sînge, pe care îl lega unul din spahii. Mai erau răniți încă doi spahii, iar pe drum zăceau trupurile altor doi, a trei călărași moldoveni și, pe margine, acel al lui Pavel Saul într-un lac de sînge. Iar îndată ce își opri calul, auzi un strigăt dat de un glas de femeie și Ileana se apucă cu minile de oblîncul sălii lui zicînd :

— Scapă-ne ! Scapă-ne !

— Cum de te gălesc aici ? Ce s-o întîmplat ?

Iar fata, care își revenise în fire cu o uimitoare răpegiune, îi răspunse :

— Fiînd descoperită de Pavel Saul, am fugit spre **Focșani**. Pe drum ne-o prins acest turc și ne ducea nu știu unde, dar Saul ne-o ajuns și, vrînd să ne ieie înapoi de la păgîn, s-o dat lupta a cărei urme le vezi.

Sandu își dădu îndată samă de toată întinderea primejdiei în care se afla iubita prietenului. Fusese ucîși doi turci, iar alți trei, din care unul un agă însărcinat cu o slujbă destul de însămnată, răniți, ceea ce pe acele vremuri de atotputernicie și samovolnicie turcească erau fapte grele, care deloc nu puteau fi puse în cumpănă cu încercarea de rîpire a unei fete moldovence făptuită de un ofițer de ieniceri, o întîmplare de toate zilele care nu atrăgea mare pedeapsă chiar cînd izbutea. Dar Sandu era un tînăr ager la minte și deprins să se hotărască răpede. De-abie își isprăvisse Ileana povestirea și planul lui era gata.

— Să spui oricui te-a întreba că ești logodnica mea și te numești Catrina Miere-Dulce, de la Călugăra. Mergeai cu mătuși-ta, starița, la Focșani să faci cumpărături. Pavel Saul o vrut să te rîpească în drum : ești recunoscătoare agăi pentru că te-o scăpat din minile lui, îi zise el răpede cu jumătate de glas, pentru ca să nu audă agaua care se afla la cîțiva pași și știa bine românește.

Apoi ducîndu-se la Mustafa, a cărui rană de la braț fusese legată și care nu-i pierduse din ochi, îi zise :

— Mulțămesc ție, stăpîne, pentru binefacerea făcută ; ai scăpat pe logodnica mea din mîna mișelului care se încercase so rîpească ; veșnică îmi va fi recunoștința cătră tine.

Această destăinuire nu fu deloc pe placul lui Mustafa ; el răspunse cu o privire cruntă și cu glas aspru :

— Nu știu dacă fata este sau nu este logodnica ta ; ceea ce știu este că am cucerit-o în luptă dreaptă și că va rămînea prada mea, cumpărată cu sîngele meu de credincios al profetului și de oștean al preaputernicului împărat. Și să știi că te tai dacă mai îndrăznești să vorbești cu dînsa. N-au pierdut doi oșteni împărătești viața și alți doi, afară de mine, n-au fost răniți, pentru a păstra unui ghiaur pe logodnica lui.

Sandu, oștean viteaz și meșter de sabie, care mai avea pe lingă dînsul zece pașiri aleși și nevătămați, simți sîngele fierbîndu-i în vine ; îi veni o poftă cumplită să lege burduf pe cei patru turci, din care trei răniți, ale căror povățuitor îi vorbea cu atîta trufie , dar se gîndi îndată la urmările unei asemenea fapte, urmări care puteau să fie jalnice și pentru Ileana, și pentru ai săi, și mai ales pentru biata țară atît de ingenunchietă de păgîni.

Tăcu și își adună oamenii pe marginea drumului, zicîndu-și că pană în sară va găsi el, cu ajutorul Maicii Domnului, un mijloc de scăpare pentru acea fată nenorocită. Văzu de acolo cum Mustafa punea în căruța oprită ceva mai departe și pe capra căreia sadea credinciosul Miron, pe Ileana și pe starița, căreia spaima părea să-i fi rîpit cunoștința și, după ce le porni spre Făurei, încalecă și veni cu oamenii lui după căruță. Urmă și Sandu după dînsul, avînd grijă să lese o depărtare îndestulătoare între ceata lui și cea a lui Mustafa.

înainte de a sosi în Făurei, îl ajunse Demir cu parte din tătarii lui și Sandu află de la el că puștile și cu rămășița oamenilor urmează la o foarte mică depărtare. La rîndul lui, Sandu se grăbi să puie pe tatar în cunoștința celor ce se întîmplase de cînd se despărțise, în urma cărei destăinuii Demir se grăbi să părăsască pe prietenul lui spre a ajunge pe Mustafa și a afla de la el ce are de gînd să facă cu Ileana. Cînd se întîlniră iar, după ajungerea tuturor în Făurei, Demir scuturînd capul îi zise :

— Lucrurile stau prost. Mustafa nu vrea cu nici un chip sa deie drumul fetei : este cu desăvîrșire farmecat de frumuseța ei ; apoi încercarea acelu nebun s-o scoată din minile

lui, ucigîndu-i doi neferi, rîndu-i pe alți doi, chiar pe el însuși, l-au turbat de tot. Nu știu cura avem să i-o putem scoate din mîni.

— Dar tu ce i-ai spus ?

— O, i-am povestit, bineînțeles, că știu de mult de logodna voastră. I-am mai zis **că** ea este rudă de aproape cu doamna lui Duca-vodă ; iar acesta, fiind pașă cu trei tuiuri și avînd mare trecere la pașalele cele mari de la Stambul și chiar la padișah, s-ar putea întâmpla ca el, Mustafa, să plătească cu capul pofta de a o ținea în brațe. Mi-o răspuns că nu-i pasă, că este hotărît să se bucure de frumuseța acelei fete chiar de va trebui să ispășască acea plăcere pe țapă.

— Demir, ibovnicul acelei fete este fratele meu de cruce și cel mai bun prieten care-l am. Ajută-mă să păstrez neatinsă cinstea viitoarei lui soții și îți voi fi recunoscător pe viață.

— Sandule, am cătră tine o datorie de recunoștință care cere să-mi pun oricînd viața în joc pentru a te ajuta. Spune-mi ce să fac și nu voi dodăi măcar o clipă să-ți îndeplinesc dorința.

— Să furăm fata la noapte.

— Va fi greu, căci Mustafa va lua toate măsurile trebuitoare pentru paza ei, ș-apoi de unde știi că la noapte nu va fi prea tîrziu și că **pană** atunci osmanlii nu-și va fi mulțumit poftele asupra ei ?

Sandu nu apucase să răspundă, cînd la dînșii veni un spahiu care spuse lui Demir că Mustafa-aga îl pofteste să vie numaidecît **pană** la dînsul. Deoarece turcul era cel mai mare peste ei toți, Demir fu silit **să**-și întrerupă convorbirea cu prietenul spre a merge de sîrg la agă. Se-ntoarse după aproape un ceas. Privirea lui era de astă-dată veselă. Fără a da vreme lui Sandu să-l întreb, îi zise :

— Cele ce mi le-o vorbit Mustafa la început m-au spănet foarte, dar ceea ce o spus la urmă mi-o umplut inima de nădejde. Ascultă. Mă chemase spre a-mi face cele mai amare învinovățiri pentru că eu nu mi-aș face datoria de bun_ cirac al profetului, că în loc de a ține cu credincioșii, țin cu ghiaurii. Închipuiește-ți că împins de nu știu ce bănuiala, cum o sosit aici, o luat pe călugărița cea bătrînă la cercetare și ea, care-și pierduse simțirile de spaimă în urma luptei pe trecute sub ochii ei, i-o spus că fata nu este deloc logodnica ta, ci cea a unui oștean dus cu vodă și cu oastea, căruia

vodă nu voia s-o deie, ci hotărîse că va fi soția celui pe care Mustafa l-o ucis la deal de sat; iar că tu ești numai prietenul ibovnicului fetei, și te-ai îndatorit cătră el s-o pui la adăpost de atingerea peștorului ales de vodă ; în sfîrșit, baba i-o spus adevărul adevărat și întreg. Tu știi că Allah ni-o dat nouă, tatarilor, limbă ageră și minte isteată, căreia nu-i este silă de o minciună, nici de două. M-am jurat în toate feliurile, chiar și pe barba lui Mohamet (zicînd însă în mine însumi : nu mă crede, Doamne,) că eu, de patru ani de cînd te-am cunoscut *horunje* în *joimiri* lui Costașco Turculeț, te-am tot auzit spunînd că ești logodit cu frumoasa Catrina Miere-Dulce, fata medelnicerului Ienache Miere-Dulce de la Călugăra, lîngă Bacău. Am mai adăugit și alte amărunte, chibzuindu-le însă astfel încît să nu mă poată prinde cu minciuna. Dar afurisitul de osmanliu tot una o ținea : că l-am mințit și va da împotriva mea jalbă îndată ce ne vom fi împreună cu oastea, dar că pană atunci, fata va împărtași culcușul lui. Cînd mi-o vorbit de jalbă, mi-am adus aminte că în Focșani se află acuma un cadiu tocmai de la Stambul, venit acolo pentru o judecată mare între pașă de la Brăila și niște negustori turci. Acești negustori se însărcinase să lucreze și s-aducă la Brăila lemnărie din Vrancea pentru me-remetul cetății, dar n-au adus-o ; iar pașă o pus în urmă pe alții s-o aducă cu preț mai mare, mai hotărînd ca cei dintăi să plătească celor de al doilea deosebirea. Iar aceștia n-au primit, zicînd că din pricini binecuvîntate n-au adus lemnul și, avînd sprijin la Stambul, la Devlet, au izbutit să se trimată un cadiu vestit pentru știința și dreptatea lui, care să cerceteze cu amăruntul împrejurările, apoi să judece pricina și să hotărască în sarcina cui să cadă deosebirea de preț : în cea a negustorilor care să însărcinase dintăi cu lucrul, sau asupra haznalei împărătești. Îndată ce mi-am adus aminte de această întîmplare, am început a mă răsti și eu 'cătră Mustafa și a mă arata jignit de faptul că pune la îndoială cuvîntul unui credincios ca mine și se potrivește spuselor unei babe ieșite din minți. S-o răstit și el, și am pus și unul și altul mîna pe hamgere, dar eu cel puțin n-am avut niciodată de gînd să scot pe al meu, ci i-am spus că — dacă așa este — mă duc chiar în acest ceas la Focșani, la Halil-efendi, la cadiful cel vestit trimes de sultan că să judece o pricină între pașă de la Brăila și niște negustori turci, ca să-i cer să-mi

facă dreptate. Se vede că Mustafa știe cine este acest cadiu și ce vază mare are la Stambul, căci s-o muiet numaidecît și s-o încercat a mă ademeni să mă las de mergerea la Focșani. Eu nu i-am spus nici ba, nici da, dar cred că singurul mijloc de a scapă fata de necinste este să aducem pe cadiu aici cu un ceas mai degrabă. Avem mai bine de patru ceasuri până la noapte și nu-mi trebuiesc decît cel mult trei spre a fi iar aici cu cadiul.

— Și crezi că el va veni ?

— Sînt încredințat, numai să fie încă în oraș, să nu fi plecat în munți.

— Mergi dar cu Dumnezeu, însă ce ne facem dacă cadiul nu-i în Focșani ? Apoi de unde știi că acest cadiu nu va hotărî ca fata să fie a lui Mustafa ?

— De asta să nu te temi, cunosc mai multe împrejurări de același fel și totdeauna cadiul o hotărî drept.

Cadiul era în Focșani și nu trecuse trei ceasuri de la plecarea lui Demir cînd tînărul tătar descăleca înaintea casei din Făurei unde era găzduit Mustafa și, sărind de pe cal, alerga să ție, în semn de respect, scara cadiului, un bătrîn înalt, cu barba albă pană în brîu, purtînd cealma albă și giubea verde și însoțit de șase călăreți dați lui de pașa de la Brăila spre pază. Mustafa, pe care zgomotul făcut de mica ceată îl atrăsese afară, se grăbi să se deie jos de pe tîrnaș și să vie să sărute poala cadiului, aruncînd totodată lui Demir o privire plină de ură.

Casa în care era găzduit Mustafa era a unui gospodar fruntaș, cu două încăperi mari și cu cerdac destul de încăpător deasupra gîrliciului pivniței. Cadiul merse întins în acel cerdac, unul din însoțitorii lui așternu pe podele un covoraș pe care bătrînul se așază turcește, apoi zise lui Demir, rămas împreună cu Mustafa în picioare dinaintea lui, să repete jalba ce i-o făcuse și pentru judecarea căreia îl adusese în acest sat. Demir făcu din nou întreaga povestire în limba turcească. După ce isprăvi, cadiul zise lui Mustafa să spuie ceea ce are de răspuns și ascultă pe turc păstrînd aceeași nemișcare în care ascultase zisele tătarului. După ce Mustafa isprăvi, cadiul poronci să-i aducă de față pe Sandu, pe Ileana și pe starița. Sandu știa prost turcește, dar destul pentru a înțalege și a fi înțales. Cadiul îl întrebă întăi pe

dînsul : Cine este ? De cînd cunoaște pe fata ce se află în fața lor și dacă are vro legătură cu dînsa.

Bineînțales ca Sandu nu spuse decît cele ce convenise cu Demir să spuie și care le spusese cadiului și acesta. Cadiul mai puse cîteva întrebări spre mai buna lui lămurire, apoi începu să cerceteze pe Ileana. Fata nu pricepea turcește deloc, dar cadiul poronci unuia din însoțitorii lui să slujască de tîlmaci; firește că Ileana avu grijă să nu schimbe în răspunsurile ei nici una din împrejurările descrise de Sandu. Iar cînd cadiul începu să puie întrebări «tariței, aceasta — care se dezmeticise, îi mai trecuse frica și auzise cele povestite de Sandu și de Ileana — se grăbi să arate la un felu cu ei ; iar cînd cadiul o întrebă pentru ce arătase altfel lui Mustafa, ea răspunse că frica o făcuse să-și piardă capul și să se uluiască cu desăvîrșire. Mustafa nu se dădu însă bătut și printr-o lungă și aprinsă cuvîntare se încercă să dovedească cadiului că ghiaurii aceștia s-au unit pentru a înșala pe credincioși, mai trăgînd în partea lor și pe un musulman nevrednic care, cine știe în ce scop, îi ajută la acea înșălăciune. Termină cu fel de aprecieri puțin măgulitoare asupra firii lacome și false a tătarilor. însă cadiul îi poronci într-un ton destul de aspru să tacă, căci nu se cade să ocărască un neam întreg care urmează legea lui Mohamet, și cuvintele lui pătimașe sînt o dovadă cum însuși simte că nu de partea lui este dreptatea. însă Mustafa tot nu tăcu și urmă, dar cu glas mai liniștit și cuvinte mai măsurate, să se încerce a dovedi că fata nu este logodnica lui Sandu, ci aceea a unui prieten a ghiaurului, și că cadiul se găsește în fața unei uneltiri menite a lipsi pe un credincios și pe un oștean al padișahului de dreapta lui pradă, cîștigată cu sîngele său și acel al tovarășilor lui. După ce isprăvi, cadiul ramase mult timp gînditor, parc-ar fi la îndoială ce hotărîre să deie, apoi rosti cuvintele :

— După toate mărturiile auzite, care toate conglăsuiesc, și mai ales după mărturia lui Demir, pe care putem pune temei, el fiind născut și crescut în credința profetului și fiu de mîrzac, hotărăsc ca Mustafa-aga să sloboadă în mina logodnicului ei, Sandu, fata ce a găsit-o pe drum ; dar pentru a izgoni din mințile noastre orice prepus de înșălăciune din partea ghiaurilor și spre a ne da o ultimă dovadă despre adevărul celor spuse de ei, să se cheme îndată un preot de

legea creștină, care să-i cunune chiar în acest ceas ; iar, spre mai mare credință, femeia va însoți pe bărbat în cursul războiului. Sandu și Ileana ramaseră pentru o clipă înmărmuriți, dar își veniră îndată în fire ; amîndoi, fără a se fi sfătuit, își zisese că cununia se va face sub numele de Catrina și, prin urmare, va fi ca și fără ființă, fiind făcută sub un nume altul decît acel adevărat. în cît privea a doua parte a hotărîrii cadiului, ea nu le putea conveni nici unuia, nici altuia, dar amîndoi își ziseră că în cursul drumului nu va fi greu să găscă un mijloc pentru a lasa pe Ileana în Țara Românească, la vro casă de creștin. Dealtmîntrelea, Mustafa nemaiputîndu-i opri să vorbească împreună, Ileana fiind declarată de cadiu slobodă, ei se grăbiră să-și împărtășască aceste cugetări.

— Cum datu-ți-au Saul de urmă ? întrebă Sandul.

•— M-o vîndut o maică care era din satul lui. Se-ntorsese de acasă de curînd și aflase de la niște slugi ale curții cum vodă o hotărît să-l ieu de soț, dar că eu fugisem nu se știe unde. O dat de știre la curtea lui Saul bătrînul, chiar prin omul care o adusese cu căruța la schit. Numai întîmplător, fiindcă el, voind s-o apuce de la Agiud peste dealuri și prin păduri de-a dreptul, o rătăcit, — am aflat de la niște oameni din Păunești, care cunoșteau pe Saul, că el trebuie s-ajungă la mănăstire din ceas în ceas. Am fugit îndată cu starița, cu gînd să trec dincolo de Milcov, la un schit a cărei starița este prietenă cu cea de la Trotușanu, însă ai văzut ce s-o întîmplat. Dar, adăogi ea, cum are să cunune popa o călugăriță ? Cum să-mi schimb haina ? îi spunem oare popei adevărul sau nu ?

— Ferească Dumnezeu, răspunse Sandu, cine știe ce greutateți mai face dacă aude că este o cununie închipuită. în cît privește straiete, îți găsim numaidecît îmbrăcăminte de țărancă.

Nu trecuse ceasul și Isaia dănuise pentru Sandu și Catrina. Nuni fusese vatamanul din sat și cu nevasta lui ; nime, afară de noii căsătoriți, de starița de la Trotușanu și de Demir, nu bănuia meșteșugită punere la cale. Cadiul care, bineînțales, nu fusese față la cununie, plecă îndată ce află ca fusese săvîrșită. Sandu puse să i se pregătească gazda la vatamanul care-l cununase ; acolo luară și masa, la care fu poftită și starița. Hațaban hotărîse ca Ileana și cu starița sa

doarmă în odaia cea mare, unde se aflau două paturi, iar el avea să petreacă noaptea pe niște cerși așternute pe jos, în tindă. își luase noapte bună de la Ileana și de la starița care urma să plece des-de-dimineață, cînd auzi în curte glasuri și păsuri grele, apoi în tindă intră Mustafa, înarmat și urmat de vro douăzeci de neferi. Cum zări așternutul pregătit pe pămîntul sălii strigă :

— Iaca că te-am prins ! Ai înșalat pe cadiu și fata nu era logodnica ta, te-ai făcut numai că te cununi cu dînsa, altfel n-ai lasa-o să doarmă în altă odaie, ci prea voios ai împărtăși cu dînsa culcușul tău. Am să trimet îndată cadiului un călăreț pentru a-i aduce la cunoștință cum ți-ai bătut joc de dînsul.

O minie cumplită cuprinse pe Sandu, dar gîndul primejdiei la care se expunea atît. pe el cît și pe fată îl făcu să se stăpînească și să răspundă cu cea mai mare liniște :

— Nu te sfătuiesc, efendi, să aduci pe cadiu înapoi în astă noapte, căci dacă nu ne vei împiedeca — și n-ai dreptul să ne împiedeci —, el venind în această casă ne va găsi, pe mine și pe nevasta mea, împărtășind același pat, cum se și cade. Nu cred ca cadiul să-ți fie recunoscător pentru noua primblare la care l-ai sili astfel.

— Atunci de ce făcutu-s-au acel pat aici, în tindă ? Și pentru ce două așternuturi în odaia de alături ?

— Pentru că, răspunse liniștit Sandu, aici în tindă are să doarmă sluga mea, Iordache Neagu, iar în odaia de alături, pe un pat avem să dormim noi, iar pe celălalt maica starița.

La acest răspuns Mustafa nu avea ce să răspundă ; se uită urît la Sandu, mormăi ceva între dinți, apoi ieși. Dar răzburarea și-o luă a doua sară. Plouase cu cofa toată ziua, sara ajunsese la locul de otac, un sat păcătos unde stegarul lui Sandu, însărcinat cu facerea cvartirurilor, cu mare nevoie descoperise două case cu cîte două încăperi, din care una o meni pentru turc, iar cealaltă pentru Sandu. Mustafa, cum ajunsese și fu dus la cea unde avea să mîie, văzînd că în odaia cea mare era un singur pat, ceru să i se arate și cea ce era menită pentru Sandu, unde constată că tot numai un pat cuprinde odaia cea mare.

— Bine, zise el, ieu casa cealaltă ; dar aici, în tindă, au să doarmă doi neferi ai mei pentru a păzi ca ghiaurii să nu uneltească vrun meșteșug împotriva oștenilor padișahului.

Sandu, la auzul ocării, scrișni din dinți; dar tăcu, căci n-avea ce să facă : turcul era mai mare peste ei, și el, Sandu, era legat s-asculte poroncile lui. în însușirea lui de poroncitor, Mustafa avea tot dreptul să împărtășea gazdele cum îi venea la socoteală. Auzi însă cum, la plecare, Mustafa desemnă doi ieniceri care să doarmă în tindă și cum le poronci să nu cumva să îngăduie ca ghiaurii s-aducă în odaia cea mare vrun pat, vro saltea, cergi sau alte lucruri putînd sluji la facerea unui așternut deosebit, iar dacă vreunul din ei ar părăsi odaia și ar zăbăvi afară dintr-însa, să i se deie numai decît de știre.

Sandu și Ileana erau doi tineri cinstiți și curați la cuget. Amîndoi erau uzi pînă la piele : Sandu ieși în tindă ca sa deie Ilenei vreme să se schimbe — căci, înainte de a pleca din Făurei, îi mai cumpăraseră două rînduri de haine țărănești ; apoi după ce ea îl vesti că se culcase, intră în odaie, stînsese lumînarea, se schimbă și el cu haine ce le avea în geamandaul lui de război, se culcă lîngă fată ca lîngă o soră și amîndoi dormiră duși pînă în clipa în care îi trezi trîmbița de dimineață.

Și tot astfel se întîmplă de atunci în fiecare zi, Mustafa cu o nemaipomenită îndărătnicie îngrijindu-se ca tinerii sa doarmă unul lîngă altul. Sandu încercă prin toate chipurile să trimată pe Ileana înapoi în Moldova sau s-o lese în Țara Românească ; dar deoarece ocoleau orașele, nu putu să găsască nici un sălaș unde s-o poată lasa, nici un mijloc ca s-o trimată spre casă fără a o expune la primejdii mari, în acea vreme de război cînd turcii și tătarii cutrierău neconținut drumurile.

Dar pot un tînăr și o fată să aibă suflet cît de curat, credință cît de mare pentru fratele de cruce, iubire cît de adevărată pentru logodnicul ales, curățenia aceluia cuget, credința cătră frăția de cruce și iubirea cea mai adevărată nu pot decît să aibă o margine cînd unul din împricinați are douăzeci și șase, celalalt douăzeci de ani, cînd ea este o fata de o rară frumuseță, iar el flăcău voinic și mîndru ca un soare. Simțurile vorbesc, apoi se și amestecă și inima, mal ales în împrejurări ca acele prin care treceau Sandu și Ileana. Fata începe a fi mișcată de îngrijirile ce tînărul le are pentru ea, admiră prezența lui de spirit, sîngele lui rece, neclintita credință în prietenia jurată, veselia lui ; iar frumuseța-i

atît de bărbătească îi umple din ce în ce mai mult ochii, • începe să facă asămănări între el și logodnicul ei care nu totdeauna sînt spre folosul acestui din urmă și, din cînd în cînd, începe să se întrebe dacă nu cumva s-a legat prea degrabă pe viață. Iar tînărul găsește în fiecare zi alt farmec în logodnica prietenului, se miră că ochii lui nu văzuse cît este de frumoasă, că mintea-i nu pricepuse cît este de deșteaptă, că inima-i nu simțise cît este de bună. Apoi să nu se uite că cumplitul Mustafa îi silea să împărtășască în fiecare noapte același adăpost, același pat, adesea foarte strimt. Cu încetul, bucuria de a fi împreună sporește, pofta de a-și strînge mîna, de a se lipi unul de altul, de a se strînge în brațe se naște și devine tot mai puternică ; dintăi se schimbă o sărutare frățască, care în curînd se preface în împărtășire pătimasă a buzelor, în păcat și în trădare. Sandu și cu Ileana purtară o luptă cinstită împotriva inimii și a simțurilor, luptă în care nu puteau decît să fie învinși, precum și fură învinși încă înainte de a ieși din granițele Țării Românești.

Fiind tineri cinstiți, se căiră de păcat îndată după ce căzură într-însul ; dar păcatul fiind nespuse de dulce, nu se mai lăsară de el, trăiră într-însul cu remușcări care le mai stricau din fericire. Se întrebău cu grijă :

— Ce avem să spunem lui Grigore ? Cum avem să cutezăm să dăm ochi cu dînsul ?

Trecuse de munți și se aflau pe pămîntul turcului, mergeau încet spre Tisa ; drumurile erau răle, desfundate în urma unor ploii cumplite ; carele pe care erau așazate puștile se înfundau în glod **pană** la butucul roților. Sandu și cu Demir socotise că mergînd tot astfel mai aveau nevoie de cel puțin două luni **pană** vor ajunge în fața Beciului, și erau în mijlocul lui iulie ; dar tinerii ar fi vrut acuma ca drumul să mai ție, nu două, ci încă nenumărat de multe luni, căci le era groază de ceasul în care aveau să deie ochi cu Grigore.

Se-ntilneau acuma neconținut cu călăreți întoreîndu-se de la Beciu, care aduceau vești că toate merg cu izbîndă pentru **ostile** împăratului. Beciul fusese împresurat din toate părțile și se împinsese podghiazuri pană departe, pe Dunăre în sus. **Pagini** se bucurău de aceste vești ; dar Sandu, Ileana și moldovenii ce-i însoțeau erau amăriți, căci cu toții doreau ca nu a turcilor, ci a creștinilor să fie biruința, măcar că domnii

țărilor noastre, de nevoie, se aflau în tabăra turcească. Știau doară că biruința paginilor putea numai să îngreueze jugul, și așa atât de greu de purtat, al stăpînirii turcești.

Cînd ajunseră în cîmpiile de dincolo de Tisa, greutățile drumului se făcură și mai mari pentru convoiul lui Mustafa-aga ; carăle începură a se strica unul după altul, și de unde să găsești lemne pentru a le direge ? Erai silit să stai pe loc și să trimeți departe spre a putea găsi materialul trebuitor. Mustafa nu mai privighea acuma chipul cum se adăposteau Sandu și Ileana, dealtmîntrelea privigherea lui n-ar mai fi avut nici un scop : tinerii nu mai doreau decît să fie cît mai aproape unul de altul.

Pe la Solnoc auziră pentru întâia oară că împotriva oastei care împresoară Beciul a pornit Ioan Sobieski, viteazul crai al Leheci, cu toate puterile crăiei sale, și că nemții apăra orașul ca niște turbați. De-abie în septembrie ajunseră la Buda și primiră poroncă de la pașa de acolo să descarce puștile în cetate și să rămîie pe loc, oastea fiind în retragere. Ei aveau să tăbărescă în cîmp și chiar în după-amiaza acelei zile sosiră cei dintâi fugari, în cete mici, devenind tot mai mari, apoi bulucuri întregi cu căpeteniile lor. A treia zi un pașir veni s-aducă lui Sandu știrea că sosesc domnii Moldovei și ai Țării Românești, că a vorbit cu oșteni trimeși de ei înainte pentru a le pregăti tabăra, veste care mări remușcărilor și îngrijirilor tinerilor noștri, arătîndu-le ca apropiet de tot ceasul întîlnirii cu Grigore. Acel ceas era chiar mai aproape decît credeau, căci Sandu, mergînd după-amiază la locul unde i se zisese că vor tăbări domnii țărilor române, văzu acolo de departe mare îngrămădire de oameni și de cai ; iar cînd ajunse, unul din cei dintâi oșteni pe care îi zări fu însuși Grigore, slab, rupt, neras, nespălat, tras la față, așa cum se cuvinea să fie un oștean aparținînd unei oști înfrînte și urmărîte de mai multe zile. Prietenii se aruncară unul în brațele altuia, Grigore cu mult mai mare convingere decît Sandu. Apoi urmară întrebările : Grigore întrebînd despre tată-sau, cum se afla la plecarea lui Sandu, iar Sandu despre cele întîmplate în fața Beciului, asupra cărora prietenul îi dădu cele mai amărunchite lămuriri ; dar spre marea mirare a lui Hașaban, nu puse măcar o singură întrebare despre Ileana. Din partea lui, Sandu se feri să-i spuie ceva în această privință, așteptînd să se mai sfătuiască cu fata. După ce iş»

dădu bine samă de locul în care se întinsese cortul lui Grigore, se despărți de dînsul sub cuvînt de treabă grabnică care îl chema la cetate și, zicîndu-i că va veni să mai vorbească cu el mai îndesară, se duse întins la tabăra lui, unde spuse Ileanei despre întîlnirea avută cu Grigore, neascunzîndu-i ca acesta despre dînsa deloc nu-l întrebuse. Ileana era o fire deschisă și hotărîtă : ea fu de părere ca fără întîrziere să puie pe Decusară în cunoștința adevăratei stări de lucruri între ei, povestindu-i tot și lăsînd la voia lui Grigore să hotărască despre soarta lor și chiar să-i ucidă de va găsi cu cale. Sandu se învoi și el cu această propunere. Dar deoarece nu era de gîndit ca Ileana să străbată tabăra turcească în hainele ei femeiești, și nu era de unde și cînd să-și închipuie altele bărbătești, se hotărîră să nu meargă ei la Decusară, ci să trimată un pașir mai deștept, vorbind turcește, să-l caute la tabăra moldovenilor spre a-l ruga din partea lui Sandu să-l urmeze pană la cortul lui. Peste un ceas auziră glasul lui Grigore dînd „buna sară” pașirilor care sădeau împrejurul unui foc din apropiere ; iar cînd pînza cortului se ridica, înaintea ochilor lui apărură, stînd în picioare, unul lîngă altul, fratele lui de cruce și logodnica lui. Ramase încremenit, fața lui se făcuse galbină ca ceara și șovăi pe picioare. Numai după cîteva clipe și cu mare greutate putu să îngine

cuvintele :

— Ileana ! Aici !

Atunci Ileana pășind spre el, ingenunchiă înaintea lui și, cu un glas care tremura, zise :

— Da, Ileana este aici ; dar această Ileana nu mai este vrednică de tine, ea te-a înșelat.

Pe fața lui Grigore se văzu mirare, dar nici-o mînie.

— Și eu, zise Sandu venind să-ngenuncheze lîngă Ileana, sînt mai vinovat decît ea, căci nu mi-am păstrat credința ce ți-o datoream ca frate de cruce, ci ți-am fost hain și m-am dat în dragoste cu logodnica ta, ademenind-o să-și calce credința cătră tine.

— Amîndoi sîntem vinovați deopotrivă, adăogi Ileana, ai dreptul să ne ucizi pe amîndoi.

Dar pe fața lui Grigore, la auzul acestei cumplite mărturisiri, nu se zugrăvea nici o poftă de faptă cruntă, nici un semn de mînie ; dimpotrivă, se părea că culoarea firească revenise în obrazul său, că în ochii și pe buzele lui se oglindește

o simțire de ușurare și de mulțămire. Luându-i pe amândoi de mână îi sili să se scoale și să s-așeze pe niște scauieșe în trei picioare ce erau în cort.

— Nu înțeleg ce voiți să ziceți ; vă rog spuneți-mi în liniște și lămurit ce s-o întâmplat, le zise el.

Atunci Sandu, în puține cuvinte, îl puse în cunoștința celor întâmplate. Când isprăvi, fața lui Grigore strălucea de fericire.

— O, dragii mei, zise el, binecuvântat fie păcatul vostru ; nu știți ce liniște adus-au mărturisirea voastră în inima mea !

Și ridicându-se în picioare, luă întâi pe Ileana de pe scauieșul pe care sădea, o strînse în brațe și o sărută de repetite ori, apoi făcu același lucru cu Sandu. Fu rîndul lor să se uite plini de mirare în ochii lui, iar el, văzînd mirarea lor, spuse :

— Ileano, eram prea tineri cînd ne-am legat să ne luam. Dragostea noastră era dragoste din copilărie, dragoste de copii care nu avea putere să rămîie neclintită în fața oricărei ispite. Vina voastră o fost mai mică decît a mea, căci la necredința voastră sila o avut o parte ce n-o avut-o la necredința mea. Am avut prilej să scap viața și cinstea unei fete de neam cinsteș, ai cărei părinți și frați fusese uciși de tătari după ce văzuse curtea lor cucerită și arsă. Spre a-i scapă viața am fost silit s-o îmbrac bărbătește și s-o țin în cortul meu. Cînd am adus-o în tabără, n-aveam, Dumnezeu mi-i martur, nici un gînd rău asupra ei ; inima mea întregă era a Ilenei. Dar nime nu știe mai bine decît voi ce ispita este să împărtășești aceeași locuință cu o fată frumoasă — veți vedea cît —, deșteaptă, bună, blîndă și a cărei minte și inimă sînt pline de podoabele cele mai alese, mai cu sama cînd vezi că acea ființă te iubește din toate puterile inimii. Am fost slab ca și voi, ca și voi căzut-am în păcat. Mare era grija și remușcarea mea. Cum era să calc credința jurată Ilenei care știam că mă iubește ? Cum, pe de altă parte, era să părăsesc pe acea ființă, s-o las necinstită cînd o iubeam și cînd ea în fiecare zi îmi dădea dovezi de iubire ? De aceea cînd, la Intrarea mea în acest cort, am zărit pe Ileana alături de Sandu, inima mea o încetat să bată pentru o clipă și am simțit că pămîntul se cufundă sub picioarele mele. Uimit fost-am la auzul cuvintelor cu care m-ați primit ; la început nu le înțelegeam ; numai povestirea lui Sandu făcut-au

lumină deplină în mîntea mea. încă o dată dar, binecuvîntată fie necredința voastră !

Poate că în fundul inimii Ilenei, bucuria de a se vedea mîntuită de chinurile remușcării și nădejdea acum întemeietă de viitor fericit și liniștit cu Sandu, pe care din zi în zi îl iubea mai mult, să fi fost, prea ușor, întunecată de oareșcare zgîrietură a amorului ei propriu, văzînd cum Grigore arată în chip atît de vădit că altă iubire a izgonit așa de desăvîrșit iubirea de odinioară pentru dînsa ; dar nici fața, nici vorbele ei nu trădară vreo părere de rău. Și a doua zi, cînd Grigore le aduse pe iubita lui, ea fu cucerită de frumuseța și de blîndeța acelei tinere.

Deoarece domniî sosise cu curțile lor, iar pe lîngă oști nu lipseau duhovnici drept-credincioși, tinerii hotărîră ca, chiar în acea biserică, să binecuvînteze legăturile lor. Luară spre acest sfîrșit un preot muntean, căci se fereau ca vestea căsătoriei Ilenei să ajungă la urechile lui Duca-vodă, iar acel preot le găsi doi căpitani munteni pe care îi însoșise nevestele lor și le fură nuni.

Sobieski și cu trupele împărătești nu mai urmăriră deo-camdată pe turci : retragerea urmă deci destul de liniștit. Ileana și Sandu se temeau mai ales de urgia lui Duca după întoarcerea lui în scaun. De aceea, în loc de a-l urma de la Oituz înainte, o apucară de-a dreptul pe Trotuș și Tazlău spre Bacău, unde găsiră oștirile lui Petriceico-vodă, care cuprinsese Țara-de-Sus întregă și se lătau acuma și în Țara-de-Jos.

în curînd prinderea lui Duca-vodă la Domnești de cătră un podghiaz de moldoveni și de Ieși, urmată de ducerea lui în Țara Leșească, puse sfîrșit tuturor îngrijirilor lor.

DĂRMĂNEASCA

(1782)

Bunul meu, logofătul Răducanu Rosei, mai bine cunoscut sub acel de hatmanul Răducanu, căci a păstrat acest titlu vreo treizeci de ani, rămăsese împreună cu soră-sa, Zoița, orfan de tată și de mamă. Amândoi copiii fură luați în casă de vornicul Manolache Dimache, fratele mamei lor. Iar în urmă Răducanu, nu știu din ce împrejurări, fu încredințat logofătului Neculai Roset-Roznovanu, cumnatul vornicului Dimache, care îl crescă, la moșia Roznovul de la ținutul Neamțului, împreună cu fiul său Iordache.

În clipa în care începe povestea noastră, Răducanu era un băietan de douăzeci de ani, de statură mijlocie, frumos la față, puternic la trup, știind carte moldovenească cât se pricepuse să-1 învețe popa din Roznov, iar elinească, bruma ce apucase de la didascalul pe care logofătul îl ținea în curte. În schimb era un călăreț minunat și un neîntrecut trăgător cu pistolul, dar totodată un crai fără samîn, primejdios nu numai pentru țigancele din curte, pentru fetele și nevestele din' Roznov și din satele învecinate, dar avînd izbînzi atît prin negustoresele din Piatra, cît și printre soțiile de boieranași din oraș și de pe la țară. Dealtmîntrelea, alta treabă decît vînatul cu pușca și cu ogarii nu avea. Cum era deci un tînăr înzestrat cu un temperament vioi, frumos la față și la trup, să ucidă vremea în care nu vîna?

Inima lui fiind mare, era într-însa loc pentru mai multe iubiri deodată, și tînărul nostru avea grijă ca acel loc să fie totdeauna plin. În vremile din urmă se ținuse de nevasta unui negustor din Piatra, una Anica Păun, vestita pentru frumuseța ei. Era soția unui negustor de pește pe care trebuințele negustoriei îl țineau veșnic pe drumuri între Piatra și

Galați, cu dese încunjuri pe la Iași și pe la **Botoșani**. Astfel stînd împrejurările, mai ales dată fiind frumuseța și complexiunea amoroasă a tînerei femei, era lucru firesc ca Vasile Păun să se bucure de număroase colaborări întru îndeplinirea datoriilor sale de soț : lumea zicea, și nu fără cuvînt, că el este soțul cel mai cornorat din Piatra.

Înainte de tînărul Răducanu, se ținuse de dînsa un arnăut (care în realitate nu era decît un grec din Chios), numit căpitanul Matache, întrebuițat de isprăvnicie ca căpitan de pașiri, avînd mai multe asemănări cu hoții decît cu ceea ce ne închipuim că ar trebui să fie niște agenți ai ordinii, întrebuițați la prinderea făcătorilor de rele, la îndeplinirea procedurilor și, mai ales, ia împlinirea birurilor. Această de pe urmă însărcinare era aceea care o îndeplineau mai voios și în chip mai sălbatec, fiind mai mănoasă decît toate celelalte la un loc. Căpitan Matache era un bărbat de patruzeci de ani, nalt, spătos, voinic la trup și înzestrat cu cea mai îngrozitoare păreche de musteți oacheșe ce v-o puteți închipui, musteți de care rămăsese spânzurate, cel puțin după cele ce însuși povestea, nenumărate inimi de femei, prin toate țările unde, tot după zisele lui, făcuse vitejii la oști.

Însușirea-i de căpitan, împreună cu cumplitele lui musteți, rărise cu desăvîrșire numărul candidaților la bunele grații ale Anicâi. Timp de cîteva luni Vasile Păun se putu mîndri de faptul că singur căpitan Matache îi împodobește fruntea ; dar această stare de lucruri nu ținu mult. Tînărul Răducanu, zărind pe Anica la biserică, hotări să adauge numaidecît numele ei la șiragul neconținut lungindu-se al cuceririlor sale. Cu hotărîrea care îl caracteriza în asemenea materie, începu lucrările de împresurare chiar în ziua în care o văzuse pentru întăia oară. Anica, măgulită de asemenea cucerire, căci **pană** atunci nu avusese parte decît de amanți cel mult boieranași, nu-1 făcu să tînască mult : la coarnele care înfrumusețau fruntea lui Vasile Păun adăugi o nouă păreche, care se desemnă totodată și pe acea a lui căpitan Matache. Dar ea preveni pe noul și tînărul ei amant **că** viteazul arnăut este groaznic de gelos și i s-a jurat de mai multe ori că, de îl va ânșala, îi taie ei nasul, iar pe ibovnicul ei îl face fărîmi. Această destăinuire însă stîrnise numai un hohot de rîs din partea tînărului.

Ceea ce era firesc să se întâmple se și întâmplă. Într-o noapte, pe când Anica și cu Răducanu dormeau duși, obosiți de excesul iubirii lor, lovituri puternice fură date în ușă : era căpitan Matache, care se-ntorsese mai curînd decît se credea de la o împlinire de bir într-un sat din fundul munților.

— Ascunde-te răpede, șopti iubitului Anica îngrozită.

— Nici gîndesc, răspuse tînărul care ramase nemișcat. Loviturile în ușă deveniră din ce în ce mai puternice.

— Are să strice ușa, mai îngînă femeia înghețată de spaimă.

Răducanu nu avu timp să răspundă căci ușa, slabă în balămăli, se deschise și, în odaia luminată de o candelă care ardea dinaintea icoanelor, făcu irupție căpitan Matache cu iataganul gol în mînă. Dar nu avu vreme nici măcar să-l ridice, căci din pat, în îmbrăcămintea rudimentară purtată în asemenea ocaziuni, sări Răducanu tocmai în mijlocul odăii și, printr-o cumplită lovitură de pumn în mijlocul obrazului, ameți cu desăvîrșire pe arnăutul care nu se aștepta la asemenea îndrăzneală. Alt pumn îl trînti la pămînt, apoi tînărul lui adversar, luînd de pe scaun biciul de călărie ce-l depusese acolo înainte de a se culca, începu să croiască groaznic pe potrivnicul lui, mai gratificîndu-l și cu cite un picior aplicat cu vigoare. Cînd grecul ramase nemișcat și nu mai scoase nici țipet, nici gemăt, îl luă în brațe și, trecînd prin dugheana care preceda odaia în care dormise, ale cărei uși erau deschise, aruncă pe voinicul căpitan în mijlocul uliții plină de un glod în care căruțele intrau pană în butucul roții. Apoi se-ntoarse în casă închizînd ușile după el și, culcîndu-se iar lîngă iubita rămasă nemișcată de spaimă, o apucă în brațe, zicîndu-i:

— Revină-ți în fire, drăguță, de acuma cred că căpitanul Matache are să te lese în pace.

Căpitan Matache fu ridicat la ziuă de niște trecători, care îl găsisse tot în nesimțire, și dus la gazda lui. Cînd își veni în fire, povesti că fusese lovit în puterea nopții pe stradă de vreo zece oameni care, tăbărînd pe el pe la spate, cu ciomege, îl doborîse la pămînt și-l lovise pană ce pierduse cunoștința. Pe la Anica nu mai dădu, dar împotriva lui Răducanu prinse o ură neîmpăcată și jura să se răzbune în chip cumplit.

Tînărul nostru făcuse însă în zilele din urmă o nouă cucerire, mult mai de samă în toate privințile decît toate acele de pană atunci : se făcuse stăpîn pe inima și pe frumusețile soției ispravnicului, spătarul Alecu Dărmănescu.

Acesta era un boier de cincizeci și mai bine de ani, lung, slab, fără dinți, chel, căruia abuzurile unei vieți destrăbălate îi dădeau înfătoșarea unui moșneag de șaptezeci. Avea reputația de a fi cel mai mare intrigant din întreaga boierime moldovenească, renume care, pe acea vreme de desăvîrșită influență a Fanarului, presupunea cele mai rare însușiri pentru acea îndeletnicire. Intrigile lui neconținute îl adusesse de repețite ori în încurcături din cele mai neplăcute, chiar la o țapana bătaie cu buzduganul aplicată spătarului de însuși Constantin Moruz, domnul țării : dar el totdeauna știuse să iasă din acele încurcături și să redobîndească postul de ispravnic de Neamț la care ținea cu deosebire. Era zgîrcit, minciunos și fricos ca un iepure.

În tinerețile lui fusese căsătorit cu o femeie frumoasă, bună, blînda" și gospodîna, care dusese o viață foarte nenorocită din pricina moravurilor lui destrăbălate, unite cu o mare zgîrcenie și o desăvîrșită lipsă de inimă. Nenorocita murise după un sfert de veac de suferinți, iar el se recăsătorise în curînd cu Smaranda Zmăul, o fată de neam bun, de o frumuseță strălucitoare și binecrescută, dar săracă. De la început nu găsi într-însa roaba ce își închipuise. Smaranda avea un caracter franc și deschis, era o fire dreaptă și avea într-însa un suflet de viteaz: înaltă și voinică, nu se temea de nimica, iar de girbovul ei bărbat mai puțin decît de orice, încercase el în zilele dintăi s-o terorizeze, dar fusese el terorizat ; din întăiele luni ale căsătoriei ea concepuse pentru spătar disprețul cel mai desăvîrșit. Cînd îl prinse în ietacul lor cu o țigancă, îi spuse liniștit că este atît de rău de dragoste, încît îi pare bine că a găsit cine s-o înlocuiască în îndeplinirea unei datorii ce, din capul locului, stîrnise într-însa numai scîrbă, făcîndu-i totodată cunoscut că din acea clipă va avea ietac deosebit și nu-i va mai fi soție decît cu numele.

Spătarul amenințînd-o atunci cu despărțenia, ea răspuse că este gata să se despartă oricînd și-l rugă a da poroncă să i se puie îndată caii la butcă, spre a putea pleca chiar în

acea sară la Ieși, la părinți. Însă acest lucru deloc nu-i venea spătarului la socoteală, căci Neculai Zmăul, socru-său, avea mare trecere pe lângă vodă și se temea ca despărțenia de nevastă să nu fie urmată în curînd și de despărțirea de ispravnicie, iar această frică îl făcu să se resemneze. Trecuse șapte ani de atunci ; deși toată lumea știe că între soții Dărmănescu nu mai este trai comun, nu se aruncase nici măcar umbră de bănuială asupra credinții Smarandei : lumea se mulțamea să zică că are o fire de gheață. Ea sădea totdeauna la Dărmănești, iar spătarul mai ales la Piatra, într-o casă ce o avea acolo. Cu încetul, Smaranda știuse să-și cucerească o neatarnare aproape desăvîrșită și să devie stăpînă deplină pe gospodăria curții din Dărmănești. Moartea unei mătușe o pusese în stăpînirea unei mici averi, îngăduindu-i să trăiască fără nici un ajutor din partea spătarului.

Dar lumea se înșala : Smaranda era departe de a avea o fire de gheață. Dorul, trebuința de iubire, innăscute în orice ființă, erau foarte vii într-însa. Numai mîndria și creșterea cinstită de care avusese parte o împiedecase să asculte cuvintele dulci ce de multe ori îi fusese rostite la urechi. Cu vremea dorul de iubire creștea, simțurile femeii ajunsă la deplină floare vorbeau cu o putere din ce în ce mai mare. Voința de a păstra neatinsă ceea ce creșterea de care avusese parte o deprinsese să privească ca cea mai înaltă podoaba a unei femei de neam slăbise deci rău. O faptă de îndrăzneală a tînarului Răducanu — prinderea de cătră el singur a unui hoț vestit, chiar în satul Dărmănești — îl apropie de ea. Frumuseța deosebită a tînarului, firea lui deschisă, bărbăția lui, împreună cu cuvintele pline de patimă ce știu să le rostească dădură în curînd naștere curentului magnetic care nu putu decît să aducă ceea ce s-a convenit a se numi căderea ei. Se iubită cu foc : Răducanu uită toate celelalte ibovnice, nu mai simțea pentru ele decît dezgust, îi era rușine de legăturile ce le avuse **pană** atunci. Deoarece spătarul sădea la Piatra, și Smaranda era absolut sigură de credința țiganilor din curte și a țăranilor din sat, se vedeau zilnic, câteodată chiar el petrecea două sau trei zile una după alta în casă la dînsa. Dar ura lui căpitan Matache îi pîndea. Prin arnauți de ai săi și prin panțiri el privighea de-aproape toate

mișcărilor lui Răducanu : în curînd fu pus în cunoștința iubirii Smarandei cu acel pe care îl ura de moarte. La auzul vestii își frecă mîinile de bucurie.

— De astă-dată îl țin în puterea mea, își zise el, și începu îndată să-și frământe mîntea spre a croi o răzbunare mai aleasă.

Planul îi fu alcătuit în curînd. Vom vedea îndată în ce consta.

Cu feli de feli de încunjure meșteșugite, spătarul fu pus în cunoștința nenorocirii sale. Spre marea mîhnire a grecului, el nu se arătă atît de dispus să tragă răzbunare pentru necinstea lui, cum presupunea căpitanul.

Precum am mai spus, spătarul era fricos tare : acel băietan era un drac întreg. Ce avea să se-ntîmple dacă se lega de dînsul, dacă-i făcea vro batjocură lui, spătarului ? Numai după repețite stăruinți ale căpitanului și după ce acesta luă asupra lui întreaga răspundere a faptei, Dărmănescu își dădu învoire la planul propus de grec, plan diabolic care, după ce-i fu expus, aduse un zîmbet de mulțămire crudă pe buzele sale albe și subțiri.

Dar nici ispravnicul, nici căpitanul nu băgase de samă că, în timpul convorbirii lor, ușa odăii unde se aflau era deschisă și nu știau că în odaia de alături, în ietacul spătarului, era o țigăncușă numită Vasilca, stînd obișnuit la Dărmănești, dar pe care din cînd în cînd el o aducea la Piatra sub cuvînt că-i meșteră în „frecatul picioarelor”, în realitate însă fiindcă era singura ființă femeiască care-i mai deștepta simțurile slăbite de vrîstă și de excese. Și acea țigăncușă avea o adevărată adorație pentru frumoasa ei stăpînă și o nemărginită admirație pentru frumosul și tînarul amant al acesteia. Apoi, ca foarte multe slugi boierești crescute în casele stăpînitorilor, unde adesea se vorbea grecește mai mult decît românește, înțelegea perfect acea limbă. Pe lângă aceste, fata nu putea să sufere pe căpitan Matache, care în repețite rînduri îi făcuse propuneri de dragoste și de vro două ori încercase chiar să-și îndeplinească poftelile prin silă. Toate aceste erau temeuri pentru ca Vasilca să aibă grijă s-asculte la ușa întreaga convorbire dintre ispravnic și arnăut și să nu piardă nici o vorbă dintr-însa. Sub cuvînt că cucoana îi poroncise să fie în Dărmănești chiar în sara aceea, plecă cu învoirea ispravnicului, într-un suflet alergă la Smaranda și, aruncîndu-

du-se la genunchii ei, îi destăinui toată uneltirea. Smaranda Dărmănescu, cu toată firea ei voinică, îngălbeni și fu cuprinsă de un tremur când auzi în ce consta răzbunarea la care se hotărîse spătarul : punerea tînărului ei amant în neputință de a mai gusta și de a mai face ca vreo femeie să guste plăcerile dragostei de pe urma lui. Un număr de arnăuți aleși de căpitan Matache aveau să puie mîna pe el cînd, la întăia înfîlnire ce avea s-o mai aibă Răducanu cu Smaranda, el avea să iasă din ietacul ei. Apoi unul din arnăuți, care exercitase în țara lui meșteșugul jugănitului, avea să-I facă vrednic de a păzi haremul padișahului sau de a face parte din corul capelei sextine.

Smaranda aștepta pe iubitul ei abie pe a doua zi, dar chiar la moment îi scrisese pentru a-i destăinui că soțul ei știe tot și a-l ruga să nu se mai apropie de Dărmănești pană ce ea nu-i va da de știre că poate veni fără primejdie pentru el sau pentru ea. Temîndu-se că dragostea și îndrăzneala firească a tînărului să nu-l împingă a nu ține samă de cererea ei, îi mai scrisese și în zilele următoare, rugîndu-1 în chipul cel mai stăruitor să aibă răbdare, să se ncreadă în iubirea ei, dar să nu vie, căci o expune la groaznică primejdie. De hatîrul ei, căci de vro primejdie pentru el puțin îi pasa, Răducanu nu veni la Dărmănești vreme de aproape o lună. Este probabil că în acest timp credința lui nu ramase desăvîrșită și că mai făcu cîte o vizită uneia sau chiar mai multora din foastele sale ibovnice. Dar aceste erau departe de a-i înfătoșa aceleași atracțiuni ca Smaranda. În curînd fu cuprins de un singur dor nemărginit : acel de a o revedea ca să mai aiba parte de dezmierdările ei, iar ea urma să-i scrie rugîndu-1 sa nu vie. De la o bucată de vreme începu, îmi este rușine s-o spun, să bănuiască credința iubitei. Oare, sub cuvînt de primejdie, nu-1 ținea oare ea departe de dînsa fiindcă nu-1 mai iubea sau, bănuială și mai cumplită, iubea poate pe altul ? Așteptarea devenindu-i nesuferită, se hotărî să meargă la Dărmănești fără s-o mai previe. Și, într-o sară, el lega de un cui bătut în zidiul despre livadă al curții de la Dărmănești pe frumosul armăsar negru ce i-1 dăruise de curînd logofătul Neculai, apoi cățărîndu-se pe zid, sârea în ogradă și, printr-o scară de serviciu, se suia la rîndul de sus al casei unde gasi pe Smaranda, în ușa ietacului. Cînd îl văzu, se făcu alba ca varul.

— De ce ai venit ?

— Te supără venirea mea ? întrebă el bănuitor.

Drept răspuns la această întrebare, ea sări în brațele lui, strîngîndu-1 la piept și acoperindu-i fața cu sărutări la care el nu întîrzie să răspundă :

— De ce ai venit ? mai întrebă o dată Smaranda după ce se mai liniștiră.

— Nu-ți pare bine ?

— Cum să nu-mi pară bine că te văd lîngă mine, răspunse ea, nu mai puteam de dorul tău.

— Și de aceea m-ai ținut o lună departe de tine ?

— Te-am ținut departe fiindcă eram înștiințată că, dacă dușmanii tăi te-ar găsi aici, ai avea parte de o soartă îngrozitoare.

Tînărul zîmbi cu un aer de dispreț.

— Nu crede că glumesc, zise Smaranda, și-i destăinui cele ce i le spusese credincioasa Vasilca. Răducanu era îndrăzneț tare din firea lui și primejdia îi plăcea, simțea o deosebită plăcere să-și strunească puterile și crierul spre a ieși dintr-însa, totuși perspectiva cumplitei ciuntiri ce i-o pregăteau spătarul și cu Matache făcură să-i treacă de-a lungul spinării un fior de groază.

— Bine că sînt prevestit, zise el, voi avea grijă să nu cad viu în mîinile lor, iar dacă este vorba să mor, voi ști să mor numai cu răscumpărare. Dar ce pierdem vremea cu asemenea vorbe, adause el, nepăsarea și îndrăzneala lui firească redobîndindu-și drepturile lor întregi, cînd de o lună de zile nu ne-am mai văzut ?

Dar Smaranda, ca o femeie cuminte ce era, nu avu astîmpar pană ce nu-i jură -că el o va părăsi înainte să se crape de ziuă, dînd totodată poroncă Vasilcăi să vie să bată în ușa ietacului cu un ceas înainte de cîntarea cucoșului, mai îngrijind pentru hrana și buna adăpostire a calului iubitului, precum și aducerea lui la vreme la locul unde-1 părăsise la sosire. Apoi, înainte de a se închide în ietac, avu grijă s-aducă lui Răducanu, care avea pistoalele lui la brîu, încă o păreche de ale spătarului, silind pe tînăr să le încarce, și puse la căpătăiul ei un iatagan în teacă de argint, de fier damaschinat, care tăia ca un brici.

Dar în materie de somn, cînd ești tînăr și ții pe ființa iubită în brațe, greu este să-i măsori lungimea. Cînd Sma-

randă se trezi, ea cea dintâi, o rază de soare ce ieșea din perdeaua închisă o făcu să priceapă că de mult era ziua mare. Și Vasilca nu venise să-i trezească ! Spărietă, sări din pat, scuturînd totodată cu putere pe amantul ei care dormea încă dus; era trudit, căci o iubea cu patimă și n-o mai văzuse de o lună !

— Ce este, zise el, este vreme să mă scol ?

— De mult o trecut vremea să te scoii, răspunse ea. Vasilca n-o venit cum îi poroncisem, dar taci, mi se pare că aud șoapte la ușă.

Și iducîndu-se desculță la ușă, lipi urechea de lemnul ei. În curînd făcu semn lui Răducanu să vie și el, iar cînd fu lîngă dînsa, îi arătă niște borte făcute în dulapii groși de stejar ai ușii, borte destul de late la capătul din odaie și mergînd îngustîndu-se spre latura din afară. Cînd tînărul lipi ochiul de una din acele borte, zări în fața lui, dincolo de scara care ducea de la rîndul de jos la cel de sus, doi bărbați îmbrăcați arnăuțește, cu fețele înnegrite de funingină, cu pistoale și iatagan în brîu, care stăteau nemișcați în fața ușii ietacului. După unele mișcări ale ochilor lor, pricepu că în dreapta și în stînga acestora se mai aflau alți pîndari, pe care nu-i putu zări de la nici o bortă.

— Cîți sînt ? întrebă Smaranda după ce se retraseră puțm de la ușă.

— Am văzut pe doi în fața ușii, răspunse Răducanu, dar, după mișcarea ochilor lor, presupun că mai sînt alții în dreapta și în stînga.

— Cum scăpăm de ei ? Ai putea să ieși pe fereastă.

Răducanu se duse cu ea la fereastă, dădu perdeaua deoparte și-i arătă jos, în curte, alți doi oameni, îmbrăcați tot arnăuțește, avînd și ei fețele înnegrite.

— Mai bine ies pe ușă, zise el după o clipă de gîndire. Dar tu să faci întocmai cum ți-o zice, adăose el începînd a se îmbracă răpede.

— Aibi toată nădejdea în mine, zise viteaza femeie, grabindu-se să-și arunce o rochie pe umere și să-și vîre picioarele ramase goale în niște papuci.

După ce fu gata, Răducanu cercetă cu mare băgare de samă cele două părechi de pistoale ce le avea la îndămînă, se încredința că era în tîgaie praf destul, puse părechea ce 1-0

adusese Smaranda în brîu împreună cu hamgerul, iar pistoalele sale le luă în mînă.

— Cînd ți-o zice să deschizi, ai să deschizi răpede ușa, zise el, dar îi rămînea în odaie. Eu voi culca la pămînt pe acei doi care stau în fața ușii, apoi voi sări pe scară.

— Dar dacă ceilalți, care stau în dreapta și în stînga, vor trage asupra ta și te vor nemeri ?

Răducanu zîmbi.

— Treaba mea să sar destul de răpede ca să nu mă nime-rească. Dealtmîntrelea, ei au de obicei pistoale atît de rale și trag așa de prost ! Dar înainte de toate dă-mi o sărutare din tot sufletul tău, căci s-ar putea întîmpla ca vreme îndelungată să nu ne mai putem vedea.

Se îmbrătoșară lung și cu foc, apoi Răducanu pași spre ușă cu pasul hotărît, urmat de Smaranda care ținea în mînă, gol, iataganul ce am văzut mai sus că-1 așazase la căpătîiul ei.

Ușa se deschidea înlăuntru ; la un semn al iubitului, ea deodată o deschise mare.

E bine să lămuresc că cele patru odăi ale rîndului de sus din casa de la Dărmănești se deschideau asupra cuștei scării principale, că împrejurul acelei scări era un fel de cerdac, 'lat de trei palme, pe care un parmaclîc tot atît de nalt îl despărțea de deșertul în care era așazată scara. Cele patru uși dădeau, toate, asupra acestui cerdac, două în dreapta și două în stînga scării. Acei ce păzeau împrejurul ușii ietacului nu se așteptau la ieșirea bruscă a celui păzit de ei. Cînd ușa se deschise și Răducanu apăru pe prag cu pistoalele întinse, acei doi care stăteau în fața lui, dincolo de scară, fură cuprinși de spaimă, săriră pe scară, spre a o lua la sănătoasa ; iar unul din ei, în săritură, căzu, rupîndu-și fluierul picio-rului drept. Dar la capătul galeriei asupra căreia se deschideau ușile odăilor ietacului și a odăii de alături, din dreapta și din stînga, era postat cîte un arnăut cu un lung arcan în mînă. Dezmeticîndu-se îndată și nefiind ca ceilalți doi, neplăcut impresionați prin îndreptarea asupra lor a unei părechi, de pistoale, aruncară în acelaș timp arcalele asupra capului lui Răducanu. Cele două lațuri lunecară cu un șuier asupra capului și se abătură pe umerile lui. Nu mai rămînea, pentru ca tînărul să se afle cu desăvîrșire în puterea dușmanilor, decît ca cei ce aruncase lațurile să deie smuncitura trebui-

toare pentru a-l doborî la pămînt. Erau pe punctul s-o facă cînd Smaranda, dintr-o singură lovitură a iataganului ce-1 ținea în mînă, tăie, de deasupra capului iubitelui, amîndouă frînghiile în capătul cărora se aflau lațurile primejdioase. Fără a pierde timp, Răducanu îndreptă pistoalele asupra arnăutului aflat în stînga lui. Acesta însă, cu o răpegiune uimitoare, dispărea pe scară ; dar tînărul îl prinse în zbor, în clipa în care dispărea, făcîndu-i, în partea cea mai cărnoasă a trupului, o rană cu care nu prea avea să aibă cum să se laude. Al patrulea arnăut găsi mai practic să se arunce în genunchi cerînd iertare. (Cred de datorita mea de povestitor nepărtinitor să adaug că zbirii adunați de căpitan Matache aparțineau numai cu numele neamului viteaz al arnăuților, iar în realitate erau greci din ostroave și din Țarigrad, maslinari sărăciți sau calfe de bacali fără slujbe, care de la arnăuți împrumutase numai mustețile și armele.)

Tot acoperind pe grec cu pistolul, Răducanu spuse Smarandei să cheme pe țiganii din curte, și ea ducîndu-se la fereastă, începu să strige ajutor. La strigătele ei nu se văzu în curte mișcare, decît fuga spre poartă a vro patru arnăuți, nici unul din robii nu se arătă, dar la poartă se auzi zgomot mare și învălmășeală cumplită.;

— Ține pe acest ticălos sub pistol, zise Răducanu Smarandei dîndu-i în mînă un pistol cu oțelile întinse, apasă asupra trăgaciului la cea dintâi mișcare ce ar face-o, eu ma duc să văd ce este la poartă, și astfel zicînd se răpezi pe scări.

Cînd ajunse la poartă, văzu că chiar atunci se isprăvisse o luptă între țaranii din satul Dărmănești și arnăuții lui Matache care acum zăceau cu toții la pămînt, legați, cu viteazul căpitan în mijlocul lor. Țaranii îl puseră în curînd în cunoștința împrejurărilor. Căpitan Matache, cu zece arnăuți, sosise la Dărmănești cu un ceas înainte de ziuă ; ei intrăse în curte printr-o porțiță, lăaturalnică și legase toate slugile care se aflau în ogradă, afară de un singur rîndaș, care se ascunsese și fugise cînd răsărea soarele prin aceeași porțiță prin care intrase arnăuții. Dăduse fuga la vornicul satului care, fără zăbavă, strânsese la dînsul pe săteni și le spusese întîmplarea. Smaranda era foarte iubită în sat, unde făcea mult bine, și țaranii nu se îndoiau că acei care năvălise în curte erau niște tâlhari în haine arnăuțești. După ce se înarmase cu ghioage, ciomege, furci, coase și cu puținele arme de

foc ce le posedau, venise spre poarta cea mare a curții, hotărîți să treacă peste dînsa pentru a pătrunde înăuntru. Ajunseses la cîțiva pași de poartă cînd auziră mai multe detunături de pistol și, poarta deschizîndu-se, ieșiră cu fuga din ogradă mai mulți arnăuți. Aceștia se opriră pe loc la vederea mulțimii, iar țaranii se folosiră de această împrejurare pentru a tăbări pe dîșii și a-i lega cobză. Apoi intrară cu toții în curte unde se întîlniră cu alți arnăuți care fugeau și ei spre poartă, li legară și pe aceștia cu înlesnire și erau să se îndrepte spre scara cea mare a curții cînd se întîlniră cu Răducanu.

Bineînțeles că acesta nu protestă deloc împotriva calificativului de tâlhari dat de țaranii cetii lui căpitan Matache. Cea dintâi grijă a lui fu să poroncească țaranilor să dezlege și să deie drumul robilor din curte, care zăceau legați prin toate încăperile ogrăzii. Printre aceștia era și biata Vasilca, care, cunoscînd, precum am văzut, soarta ce spătarul și cu Matache o pregăteau lui Răducanu, era foarte îngrijită de el. De aceea dădu un strigăt de bucurie cînd îl văzu zdravăn și călcînd pămîntul cu hotărâre.

Răducanu nu întîrzie să se ducă iar la locul în care lăsase pe iubita lui și o găsi nemișcată, tot amenințînd cu pistolul pe cel de pe urmă grec rămas pe galeria scărilor. Acesta fu dus la tovarășii lui și legat burdof ca și dîșii.

— Ce facem cu ei ? întrebă tînărul după ce se mai liniștiră și după ce oamenii din sat, cinstiți cu câte o jumătate de ocă de vin, plecară spre casele lor.

— Ce să facem cu ei ? repetă Smaranda, îi trimăt îndată pe toți spătarului la isprăvnicie, afară de Matache, cu un răvașel în care zic că au încercat să-mi prade casa astă-noapte, rugîndu-1 să-i pedepsească după cum li se cuvine.

— Dar cu Matache ce vrei să faci ? întrebă el.

— Pe acela, răspunse Smaranda cu o frunte încrețită, am de gînd să-1 dau pe mîna lui Dumitru Cotică, juganarul nostru, care-i vestit pentru îndămînarea ce o are în îndeplinirea meseriei lui, nu numai în tot ținutul nostru, dar ni este adeseori împrumutat **pană** dincolo de Bacău și dincolo de Roman.

— Nu-ți face acest păcat, zise tînărul care, cu toată iuțala și nebunia lui, era bun la inimă. De ce să ciuntești astfel o ființă omenească ?

— Și tu vorbești așa ? zise Smaranda, cuprinsă de cea mai cumplită mierare.

— Și de ce n-aș vorbi eu așa ? mai întrebă tînărul.

— Dar nu-ți pregătise el oare ție aceeași soartă ?

•— El, întrebă atunci Răducanu, sau bărbatul tău ? Nu știm care din doi o dat planul și, fiind îndoială, cred că trebuie să ne arătăm miiloși. Te rog mult, iartă-1 de această cumplită ciuntire.

— Parcă Vasilca mi-o spus că planul o fost propus de grec. Dar dacă ții atît de mult să-1 iertăm, îl voi trimete întreg spătarului.

Tînărul, mulțămît, o cuprinse în brațe și-i acoperi fața cu sărutări. Apoi după ce luă o gustare ușoară și mai puseră la cale amăruntelile următoarei lor întîlniri, care urma să aibă loc numai după ce aveau să cunoască chipul cum spătarul a primit știrea neizbutirii răzbunării lui, se despărțiră.

Dar de-abie ieșise tînărul pe poartă, și Smaranda trimetea să-i cheme pe Vasilca. Aceasta, îndată ce se văzu înaintea stăpînii, căzu la genunchii ei.

— Iartă-mă, iartă-mă, strigă ea.

— Pentru ce să te iert ? întrebă Smaranda micrătă.

•— Pentru că n-am venit să te trezesc la vreme, după cum îmi poronciseși.

— Dar nu-i vina ta, te legase doară hoții.

— Ar fi trebuit să nu dorm și să-ți dau de știre îndată cum au sosit, și fata urma să plîngă cu hohot.

— Ia spune-mi, te rog, zise Smaranda fără a mai baga în samă plînsul ei, cine o plănuit ca Răducanu să înceteze de a mai fi bărbat de acuma înainte, spătarul sau Matache ?

•— Matache, stăpînă, zise Vasilca încetînd cu bocetul.

— Nu te înșeli ? mai întrebă Smaranda.

— Nu mă-nșel, zise țigăncușă ; Matache o dat acest plan, iar boierul nostru o strigat atunci : „*Aferim*, căpitane j Să-1 pedepsim punîndu-1 în neputință de a mai păcătui!

— Bine, zise Smaranda, du-te după trebile tale și-mi trimete îndată pe Dumitru Cotică.

În după-amiaza aceleiași zile se oprea dinaintea locuinței ispravnicului de Neamț un car cu boi în care zăceau : arnăutul cu piciorul rupt, acel împușcat în părțile lui cele mai cărnose și căpitan Matache, galbăn ca ceara, lungit în car cu fața acoperită de o năframă deasă și pregătît de cuțitul lui

Dumitru Cotică-pentru meseria cinsteșă de păzitor al haremului oricărei pașale. Dinapoia carului veneau, păziți de patru țigani înarmați cu puști, rămășița cetii adusă de căpitan Matache la Dărmănești. În capul jalnicului alai mergea un fecior boieresc calare, care ducea următoarea scrisoare îndreptată de Smaranda către soțul ei :

„*Arbon* spătar,

Alăturat îți trimăt o ceată de hoți care, sub povățuirea tâlharului cunoscut sub denumire de căpitan Matache, ni-o călcat casa în puterea nopții, ni-o legat slugile și era să mă **prade**, poate să-mi puie capăt zilelor de nu s-ar fi întîmplat să am ca musafir pe Răducanu, nepotul logofătului Neculai Roznovanu, care cu multă vitejie ni-o aparat casa și averea și o făcut astfel încît acei hoți să fie prinși și legați de țărani din sat. Aceștia s-au arătat foarte credincioși către noi. Nădăjduiesc că dumneta vei îngriji ca toți să capete o pedeapsă putînd să slujască de pildă și altora doritori sa s-apuce de asemenea tâlhării.

Îți mai trimăt o cutiuță în care vei găsi două lucruri ce am aflat că aveai poftă să le ai. Acele ce ți le trimăt sînt departe de a fi de un soi atît de bun ca cele ce le doreai, dar aceste de pe urmă eu sînt de căpătat cu nici un preț, tocmai din pricina bunătății lor. Mulțamește-te deci șt cu acele de soi mai prost ce ți le va înmîna feciorul boieresc prin care ți le trimăt. Îți vor putea poate fi de ajutor pe lîngă vro **Vasilca**. Doresc totodată să știi că Vasilca, pe care o cunoști, nu-ți va mai freca picioarele, căci, deoarece ea este roaba mea, dăruită de mătușă-mea Ileana, i-am făcut j:hiar astăzi carte de slobozenie. Și închinîndu-mă cu plecăciune, rămîn, *arbon* spătar, a dumitale soție supusă,

Smaranda.”

Nu mă voi încerca să talmăcesc simțirile cu care spătarul Alecu ceti această scrisoare și auzi apoi din gura nenorocitului căpitan jalnica povestire ce-i făcu. Dar își reveni numaidecît în fire. Mișel cum era, încarcă pe grec cu sudălmi și cu ocări, făcîndu-1 hoț, declinînd orice răspundere în fața lui și amenințîndu-1 că, dacă mai stă douăzeci și patru de ceasuri în Piatra, îl face să înfunde grosul.

Fapt este că el nu mai încercă să stînjenească amorurile lui Răducanu cu Smaranda, amoruri care ținură pană la

căsătoria acelu tînăr cu fiica preaputernicului visternic Iordache Balș. Dar bunul meu, deși **bun** la inimă, nu uită primejdia cumplită la care **îl** expusese spiritul de răzbunare al spătarului.

— Ce om rău era spătarul acela, zicea el **pană în** bătrînețele lui. El umbla să mă facă neom tocmai în noaptea în care eu îi hărăzisem pe Darie.

Căci taman nouă luni după noaptea memorabilă cînd căpitan Matache își pierdu bărbăția, Smaranda dădea naștere unui prunc voinic și frumos, adevărat copil al dragostei, căruia spătarul îi pusese numele de Darie și care trecea mai pe urmă drept cel mai frumos din toți boierii moldoveni.

Mai pot da cetitorului oareșicare amărunte asupra soartei ulterioare a lui căpitan Matache. Pe acesta, bunică-mea, a doua soție a lui Răducanu, îl cunoscuse la Ieși, exercitînd pașnica, dar cinstita meserie de negustor de zahăr și de vanilie ; era furnizorul întregii boierimi pentru aceste două articole, atît de cerute atunci, pe acea vreme de dulcețuri multe și variate. Bunica știa istoria lui, i-o spusese bunicul. După cît spunea ea, căpitan Matache se împăcase răpede cu soarta lui de... inocent. La glumele ce unii din boieri făceau asupra nenorocirii lui, răspundea invariabil.

— Nici o nenorocire, *arbonta*, dimpotrivă, mare fericire. Cîtă vreme le-am avut, numai prostii am săvîrșit și poznă peste poznă am făptuit, iar punğa, cu toate ghelirurile de care aveam parte, și erau multe și nu mici, tot deșartă rămînea. De cînd ra-am mîntuit de acel bucluc, am dus o viață din cele mai liniștite și din cele mai cinstite ; am bani puși deoparte și am toată nădejdea să mor în pace și cu cerul : doară am fost de două ori la Ierusalim, am hărăzit un clopot mare la Sfîntul Munte și am de gînd să las toata averea mănăstirii Zographos de acolo.

UN SUFLET MĂRINIMOS

(1821)

în anul 1887, aflîndu-mă la Ieși, am cumpărat de la anticarul Șaraga un vraf de hîrtii vechi în care se găseau notițe privitoare la familia mea. De la Șaraga m-am dus la Binder, unde trăsese neprețuitul și bunul meu prieten Costică Suțu ; și acolo, stînd la vorbă cu dînsul, așazam hîrțiile după data lor. Deodată, în mijlocul acestor vechituri moldovenești, zăresc și o hîrtie grecească. Deoarece bruma de grecească ce, cu mare nevoie, tata mă făcuse s-o învăț demult a zburat din capul meu, mă rugai de bătrînul meu prieten, fecior de beizadea grecească, s-o cetească și să-mi tîlmăcească cuprinsul ei.

— Oho, zise Costică îndată după cetirea celor dintăi rînduri, aci este vorba de o dramă întregă : un osîndit la moarte scrie unei femei cu care se vede că s-a purtat rău.

Firește că aceste cuvinte nu putură decît să-mi stîrnească curiozitatea în cel mai mare grad și, îndată după ce Costică ajunse la capătul hîrtiei, îl rugai să-mi dicteze conținutul, care era precum urmează :

„Mărioaro,

Știu că sînt cu desăvîrșire nevrednic de bunăvoința și de mila ta, știu că m-am purtat cu tine ca un mișel și că n-am drept decît la disprețul tău. Dar mîni, în zori de ziuă, am să fiu dus la moarte. Nu vin să te rog să faci vro încercare pentru a mă scapă ; de ar fi în joc numai viața mea, cu bunăsamă că n-ai fi primit această scrisoare. Moartea mea n-are nici o însamnatate, dar poți scapă cîntea ființii nevinovate cu care m-am logodit. Cum ? Nu știu, dar cunosîndu-te, nu mă îndoiesc că vei fi în stare să găsești un chip de scăpare pentru cîntea ei. Te știu bună, te știu mărini-

moașă ; putînd s-o mîntui, nu mă îndoiesc că vei mîntui-o, că vei uita purtarea mea cătră tine spre a scapă de atingerea, de pîngărire prin păgîn a acelei fete curate. Iar de nu vei putea iscodi alt chip, trimete-i otravă ca să-și curme zilele înainte de necinste. Lucrează iute, Mărioaro, căci mini dimineață, poate chiar în astă-iseară, va fi prea tîrziu.

Cel ce a păcătuit în chip neiertat cătră tine,

Neculai"

28 septembrie 1821

Mult bătutu-ne-am capul, Costică Suțu și cu mine, ca să gîcim împrejurările dramatice care duseseră la punerea pe hîrtie a rîndurilor de mai sus. În curînd bunul Costică își dădu obștescul sfîrșit și uitasem aproape cu desăvîrșire existența acelei scrisori grecești cînd, în anul 1906, aflîndu-mă iar în Ieși, la o mătușă a mea căreia îi place să-și amintească de cele văzute și auzite în tinerețe, îmi adusei deodată aminte de Neculai și de Mărioara și povestii mătușii cum venisem în posesiunea scrisorii precum și conținutul ei. Mă ascultă cu multă băgare de samă și, după ce isprăvii, îmi zise :

— Pot să-ți mulțămesc curiozitatea. Știu cine erau Mărioara și Neculai; de altminteralea, pe Mărioara ai cunoscut-o foarte bine în copilăria ta. Dar ți-i voi numi numai dacă-mi dai cuvîntul tău de cinste că, pană la moartea mea, nu vei divulga numele lor.

Vă puteți închipui că nu statui mult la gînduri pentru a-i face făgăduința ce-mi cerea. Bătrîna cucoană, una din puținele rămășiți ale strălucitei societăți ieșene din a șasa decadă a veacului trecut, strînse șalul turcesc ce o învălea și, răsămîndu-se pe speteaza divanului pe care sădea, îmi făcu următoarea povestire :

— La începutul anului 1821, trăia în Ieși cucoana Mărioara Arbure. (Mătușa spunea un alt nume, dar deoarece din mila lui Dumnezeu trăiește și astăzi, introduc pe Mărioara în familia ilustră a Arbureștilor, de mult stînsă, și sînt bine încredințat că nici unul din răposații membri ai aceluia neam falnic nu se va scandaliza de această vremelnica înrudire cu una din cele mai frumoase și mai deștepte femei ale înaltei nobilimi moldovene de la începutul veacu-

lui trecut.) Mărioara era atunci numai de douăzeci și unu de ani, dar despărțită de doi ani de un grec scîrbos cu care părinții ei o căsătorise fără a o mai întreba de vrea sau de nu vrea și, lucru mai grav, avusese, în timpul căsătoriei și după desfacerea ei, un număr nu tocmai neînsemnat de amanți. Era de o frumusețe strălucitoare, bogată și, pentru acel timp, destul de cultă. Se crezuse o bucată de vreme că are să se căsătorească cu ultimul ei amant, Neculai Neroulos, tînar țărigrădean, venit cu *ecpaiana* lui Mihai-vodă Suțu, împreună cu tatăl său, care era îmbrăcat cu o slujbă mare la curtea domnească. Iubirea Mărioarei pentru acest tînar frumos și plin de duh ținuse mai multă vreme decît iubirile ei anterioare ; se vorbise mult de căsătoria lor, însă într-o bună dimineață, leșul află nu numai că Neculai Neroulos nu mai ie de soție pe frumoasa Mărioara, dar chiar se căsătorește cu drăguța și bogata fiică a bancherului grec Anton Sotir Drăcos. Zestrea era într-adevăr mare și fata frumoasă ca o zîină, oacheșă și mărunță, pe cînd Mărioara era bălaie și de statură impunătoare. Toată lumea era însă încredințată că atît părinții lui Neculai cît și vodă lucrase din răspuțeri pentru a despărți pe tînar de Mărioara și a-l ademeni să se logodească cu Zoița Drăcos. Se mai zicea că vodă vedea cu ochi răi întreaga familie, a Mărioarei, din pricina opunerii aproape fățișe a fratelui acesteia, postelnicul Sandu Arbore, la niște biruri noi ce voia să le puie domnul. Se zicea că, în primele zile, Neculai se arătase mahnit și rușinat de purtarea lui; dar în curînd frumuseța logodnicei și perspectiva averii urieșe de care avea să se bucure îl mîngîieșe de pierderea Mărioarei. Aceasta arătase multă demnitate și nu lăsase deloc să se cunoască dacă suferea sau nu în urma trădării a cărei jertfă fusese.

Vajnice întîmplări politice se pregăteau. Grecii din întreaga împărăție turcescă, precum și acei împrăștiți în țările apusene alcătuiseră o urieșă mreajă de conspirații, avînd de scop eliberarea lor de sub jugul turcesc și chiar izgonirea semilunii din Europa. Se bizuise spre acest sfîrșit pe ajutorul pravoslavnicului împărat care, în conversațiunile sale tainice cu agenți de ai grecilor, li făgăduia ajutorul său. „Frăția națională” grecească, *Ethnike Etairia*, sau pe scurt „Eteria”, recrutase mai multe mii de soldați, care fuseseră concentrați în Basarabia sub comanda lui beizadea Alexan-

dru Ipsilanti, adjutant împărătesc, fiul lui Constanți» Ipsilanti, fostul domn al Țării Românești și, un moment, al amânduror principatelor. El, după ce își luase ziua bună de la împărăteasa care-i dorise izbînda planurilor sale, își adunase la Sculeni cetele de eteriști și comunica aproape zilnic cu afiliații din Ieși ai Eteriei, printre care cei mai de văză erau însuși domnul și grecii care stăteau împrejurul lui. Neculai Neroulos era unul din cei mai înfocați partizani ai mișcării la care întreaga lui familie era inițiată încă de mult. Era mai cu samă întrebuințat pentru comunicările făcute de Mihai Suțu lui Ipsilanti și, ou vro trei zile înainte de trecerea celor dintâi cete de eteriști dincoace de Prut, se-ntorcea dintr-o asemenea misiune într-o trăsură la care erau înhămați opt cai de menzil, minați de doi surugii în goana mare. La o mică depărtare de rohatca Tatarășului, trăsura lui se încrucișa cu o haraba trasă de patru cai, tot de menzil, și rnergînd asemenea în goana mare, în care se afla un beșliagă turc cu barba sură. Amîndouă trăsurile se lovira și harabalei turcului, fiind mai șubredă decît trăsura de fabrică engleză în care călătorea Neculai, i se desprînsă o roată, și beșliaga fu răsturnat în drum, aproape sub roțile tînărului, care se opri pe loc. Unul din surugii turcului sări de pe cal și era să-1 ridice din glod, iar Neculai se sculă în picioare pe scara trăsurii ca să vadă ce s-a întîmplat. Dar turcul, furios de răsturnarea lui, cum îl zări, luă harapnicul ce surugiul și-1 așazase pe umăr și croi cu el pe Neculai peste piept. Tînărul, iute din firea lui și neînfricat, scoase răpede hamgerul din brîu și, aruncîndu-se asupra beșliagăi, i-1 vîri întreg în piept : turcul căzu mort la pămînt fără a mai scoate nici măcar un oftat. Neculai, revenindu-și în fire la vederea leșului nemișcat al potrivnicului, fu scuturat de un fior : ucisesese pentru întăia oară un om ; apoi crescut în Țarigrad, sub groaznica tiranie turcească, cu toată firea lui îndrăzneță, nu se putu apăra de un simțimînt de groază. însă aducîndu-și aminte că răscoala menită a pune capăt, prin forța armelor, aceluî cumplit despotism avea să izbuhnească peste puține zile, își reveni în fire și, suindu-se iar în trăsura, poronci surugiilor să mîie cît mai răpede înainte.

Intrarea eteriștilor în Ieși, fuga unei părți a turcilor așazați în oraș, care precedase acea intrare, prădarea și măcelărirea celor ramași, jafurile arnăuțimii sălbatice care alcă-

tuia grosul forțelor lui Ipsilanti făcură cu uciderea beșliagăi să rămîie necunoscută de cei mulți și dată uitării de acei care aveau știință de acel fapt.

Eteriștii, punînd mîna pe putere în Moldova, numiră în fiecare ținut ispravnici, oameni de ai lor, aproape cu toții greci. Neculai Neroulos era hotărît să urmeze pe Ipsilanti în campania de dezrobire a neamului elin, întreprinsă de el ; dar cu puține zile înainte de plecarea șefului său, din cauza unui polei cumplit, căzu cu calul pe ulița mare și își zdrobi piciorul, astfel încît doftorii îi prescrieră o odihnă de cel puțin trei luni. Spre marea lui părere de rău, se văzu silit să renunțe la lupta pe cîmpul de război și să primească a fi rînduit, împreună cu un boieranaș grec așazat mai demult în țară, isprăvnicia de Neamț — căci încă din veacul al optsprezecelea, fiecare ținut moldovenesc avea cîte doi ispravnici. Printr-o curioasă coincidență, moșiile Mărioarei cît și acele ale frăține-său se aflau în acel ținut și fiecare din ei mai avea și cîte o casă în Piatra.

Vom trece acuma peste nenorocita campanie a lui Ipsilanti în Țara Românească, peste intrarea lui în București, peste intrigile de acolo, peste mișeleasca ucidere a lui Tudor Vladimirescu, peste desăvîrșita înfrîngere de la Drăgășani, peste fuga și risipirea, în toate unghiurile țării, a rămășițelor oastei grecești, peste moartea eroică a Olimpiotului lordaki la Secul, peste intrarea turcilor în țară, peste cruzimile, jafurile și siluirile lor și peste numirea lui Ștefanache Vogoridi ca caimacam. Cele de mai sus alcătuiesc un capitol din cele mai dureroase ale dureroasei noastre istorii și eu acuma nu fac istorie, ci spun o poveste. Printre întăiele numiri făcute de Vogoridi fu și acea a lui Sandu Arbore și a altui boier moldovan la isprăvnicia de Neamț. Pe lîngă ispravnici se mai trimese în fiecare ținut și cîte un ofițer de ieniceri cu cîțiva neferi, ca să menție ordinea și mai ales să prindă pe voluntirii care, răzleți sau în cete mici, mai rătăceau prin țară. Cei ce cădeau în mîinile turcilor nu așteptau mult hotărîrea asupra spartei lor ; îndată ce erau aduși la scaunul ținutului și înfățoșați înaintea agalei, acesta poronca să-1 scoată la fîntînă și să li se taie capul, lucru care se executa la moment. Agaua care poronca în Piatra era numit Ibrahim, din ienicerii otusbiri, și fiul beșliagăi ucise de Neculai Neroulos. Dealtmîntrelea, întămplarea n-avea nimica a face cu

acest^ fapt : Ibrahim, pus în curent despre moartea tătine-său, stăruise din răspuțeri, pe lângă agalele cele mari dimprejurul pașei care comanda corpul de ocupațiune, să fie trimis la ținutul în care^ auzise că se află încă și se ascunde ucigașul părintelui său.

Îndată ce ajunse la Piatra, el dădu neferilor răspîndiți prin sate ordinele cele mai aspre pentru căutarea și prinderea lui Neculai Neroulos, a viitorilor socri și a logodnicei acestuia care, după cum aflase la sosire, fugise din Ieși și venise să caute adăpost pe lângă viitorul soț al fetei lor. În tot ținutul erau vro sută de ieniceri, împărțiți în posturi de cîte trei sau patru, care patrolau neconținut cîmpii, colnicii și pădurile în căutarea grecilor ascunși. Deoarece se știa că Neculai era prieten bun cu stăpînul Dărmăneștilor, Darie Dărmănescu, la care el petrecuse o parte din vară, se așazase la Dărmănești un post de cinci ieniceri de toată nădejdea, în crezarea că fugarul ar putea să încerce a căuta adăpost în vecinătatea unui loc. ce-i era cunoscut, unde mai avea și avantajul să fie în apropierea imediată a Pietrei. Darie Dărmănescu, care era bănuț de simpatii grecești, se grăbise să fugă peste hotar înainte de sosirea turcilor în Țara-de-Sus. Lăsase însărcinat cu căutarea moșiei și cu paza curții pe vataful Miron, o veche slugă credincioasă din vremea tătini-său, spătarul Alecu. Pe lângă Miron mai stăteau în ograda^ curții vro trei^ sălașe de țigani mai credincioși.

Însă^ cu toată strășnicia păzii și a căutării ienicerilor, cu toată activitatea lui Ibrahim, dacă pe ici și colea se prindea încă^cîte vreun volintir istovit de foame sau de boală, nici urnă_ de a lui Neculai sau de a acelor care îl însoțeau nu se găsisse. Și totuși, Ibrahim, după știrile ce le căpătase de la Ieși și^de la Galați, avea temeuri bune pentru a fi încredințat că fugarii nu părăsise țara și nu erau ascunși în alt ținut ; păstra deci întreagă nădejdea că va pune în curînd mîna pe ucigașul părintelui său.

Trecuse acuma vara și toamna amesteca cu tot înadînsul petele ei galbene și^roșii în grămezile de verdeață. Timpul rămăsese frumos **pană** la o săptămînă după ziua Tăierii capului Sfîntului Ion, dar a doua zi începu să cadă o ploaie, dintăi caldă, dar care apoi se răci; și după ce două zile de-a rîndul suflă vîntul din sus, cerui se însenină și peste noapte dădu un îngheț. Turcii care se aflau în casa de la

Dărmănești se treziră înghețați. Pentru a se încălzi, se dușeră în bucătăria cea mare, unde era un cuptor urieș, în care puteai să arzi mai mulți trunchi întregi de copac deodată, și grămădiră într-însul tot lemnul tăiet ce se afla în curte. După vro două ceasuri, în cursul cărora ei hrănise neconținut focul, cuptorul era grozav de încins și căldura dogoritoare : turcii se simțeau într-o atmosferă plăcută. Iaca că deodată aud bătăi în păretele de-a lungul căruia era așazat cuptorul, întăi ușoare, pe urmă din ce în ce mai tari. Deoarece păretele în care se bătea părea exterior, turcii socotiră că lovește într-însul vro vacă cu coarnea sau vrun cal cu copitele. Unul din ei ieși să vadă ce este și se-ntoarse cu răspuns că afară nu este lângă^zid^nici om, nici vită. Dar pe cînd vorbeau, loviturile se făcură tot mai dese și mai puternice, apoi auziră și țipetele înăbușite. Un turc trecu atunci pe la capătul cuptorului și, cu o ghioaga, bătu în acel părete care i se păru că sună a coșcov.

— Aici sînt doi păreți, zise el, și între păreți se află oameni ascunși ; dați un topor.

I se dădu toporul și, la cele dintăi lovituri date, se desprînse tencuiala, căzură bucăți de cărămidă și se făcu în curînd o borta din care ieșiră strigăte :

•— încet cu toporul că ne ucideți ! Scoateți-ne de aici că murim fripți !

Un al doilea ienicer luă alt topor și se puse și el pe lucru, băgînd amîndoi sama ca loviturile să nu atingă pe acei de dincolo de părete, care păreau grozav de înghesuiți între acel părete și zidul exterior, cel adevărat al casei.

Cînd borta făcută de topoare fu destul de mare pentru a da trecere unui om, ieșiră, unul după altul, dintre cei doi păreți, șase oameni : Neculai Neroulos, Sotir Drăcos cu soția și cu fiica, un țigan bătrîn și o țigancă. ^

Ei de la plecarea lui Dărmănescu șazuse închiși în odaia de taină a casei, adică de la începutul Jui august și pmă în acel moment. Odaia de taină se alcătua dintr-o săliță de jumătate de stînjen, lăsată între streșina zidiului exterior al casei și alt zid interior.

Totul era făcut în chip foarte dibace. Cel de al doilea părete, acel intern, lăsa în toată înălțimea casei un spațiu deșert, larg de jumătate de stînjăn, alcătuiind cîte o încăpere deosebită în pod, în rîndul de sus și în parterul casei, lângă

bucătărie. Parte din aceste încăperi era ocupată de câte o scară, închisă la fiecare rînd cu câte o ușă grea de stejar, avînd cleampă și cheie. încăperea de jos servea de bucătărie, avînd un mic cuptor lipit de cuptorul cel mare de alătura și astfel făcut, încît fumul de la el să iasă prin același ogeag ca fumul de la focul ce se făcea în cuhnea cea mare. în încăperea din pod dormeau cei doi țigani, în cea din mijloc soția lui Drăcos cu fiică-sa, iar în cea de jos Drăcos cu Neculai. în acel spațiu strimt trăiau ei de două luni, aproape lipsiți de aer, puțînd cu mare greu înprospăta acel din încăperile locuite de ei prin stabilirea unui curent de jos în sus, lăsînd deschise ușile care despărțeau porțiunile de scară ducînd de la un rînd la celalalt. Hrana li era adusă noaptea, prin pivnița care comunica și ea cu tainița, de Miron, credinciosul vataș al lui Dărmănescu. Acesta știuse să se puie de la început bine cu turcii, căci pe lîngă că cam rupea turcește, se prefăcea că resimte o ură neîmpăcată împotriva voluntirilor care, zicea el, i-ar fi ucis un frate, frate care, bineînțeles, existase numai în închipuirea lui.

Frigul din acea noapte pătrunsese pe toți captivii și-i făcuse, să se scoboare de dimineață în încăperea cea de jos, de lîngă cuhne. Din nenorocire însă, cleampa din acea încăpere, a ușii care despărțea partea de scară scoborîndu-se într-însa de rămașița scării, căzuse cu vro două zile înainte și fusese luată de țigan în pod, ca s-o pilească, deoarece intra cu greu în borta ei; dar dintr-o împrejurare sau alta, fusese uitată sus. Soția lui Drăcos, care se scoborise cea de pe urmă în cuhne, din greșală dăduse vînt ușii; iar aceasta se închise și nu mai avea cu ce să fie deschisă. Și nici oblonul care ducea în pivniță nu se putea deschide, căci în ajun Miron adusese un poloboc de vin pe care, de vreme ce înnoptase, îl lăsase provizor sub acel oblon și nu pregătise încă căpătăile pe care avea să-1 așaze.

Numai cînd căldura deveni supărătoare, bieții captivi încercară să deschidă ușa și își dădură samă de gravitatea accidentului. Dar nu se prea spărieră, avînd nădejde pe oblonul care ducea în pivniță și încredințați că Miron va ști să-i puie în stare să deschidă ușa. Numai cînd văzură ca oblonul nu se poate deschide, iar căldura devine nesuferită, își dădură samă de situația lor deznădăjduită. Căldura se făcuse cumplită, soția lui Drăcos leșinase, iar fata d-abie

se mai ținea în picioare, razamată de perete, Neculai și Drăcos simțeau că o să cadă și ei peste puține clipe. Atunci țiganul, nemaiputînd, începu să lovească în perete și să strige ajutor, iar ceilalți nu mai avură nici puterea, nici voința să-1 împiedece.

Ienicerii, înțelegînd numaidecît cine sînt acei ce căzuse astfel în minile lor, trimeseră de sîrg pe unul dintr-înșii la agă, la Piatra. Pe prinșii lor îi duseră în curte, la aer, iar pe Miron îl bătură cumplit și-1 legară cobză, nelăsînd în mîntea lui nici o îndoială; că au de gînd să-1 trateze în același fel cum fusese tratat de voluntiri fratele pe care neconținut îl plîrgea.

Ibrahim sosi pe la prînzul cel mare și ceru ca prinșii să-i fie îndată înfățoșați; iar cînd ei fură aduși, zise lui Neculai :

— Tu ești ghiaurul care o ucis tîlhărește pe părintele meu ?

— Eu l-am ucis, răspunse liniștit Neculai, dar nu tîlhărește, ci pe față, fiindcă mă lovise.

— Și de cînd oare, în împărăția padișahului, are dreptul un ghiaur să-și facă singur dreptate și să se atingă de un ostaș împărătesc? Vei muri mîni în zori de ziuă. De aceeași soartă vor avea parte și cei doi ghiauri bătrîni. Duceți-i tustrei la temnița orașului, poronci el ienicierilor; porniți cu ei îndată, nu mai este nevoie de pază aici. Dar înainte de a pleca, ciomăgiți-mi pe cei doi țigani pînă ce vor ră-mînea lați.

Apoi, după cîteva clipe de tăcere, adause arătînd pe Zoița, care de spaimă abie se ținea în picioare :

— Fata va veni cu mine. Este frumoasă, o iau pentru haremul meu.

Zoița căzu leșinată, dar Ibrahim poronci ienicierilor s-o ridice și s-o puie în trăsura care îl adusese.

în drumul spre Piatra, pe care îl făcu pe jos și cu mîinile legate după spinare, Neculai avea numai un gînd: cum să scape de batjocură pe logodnica lui, de care primejdiile și lipsurile îndurate împreună în vremile din urmă îl legase și mai tare. Dar în zadar își frămînta mîntea: nu găsea nici un chip de scăpare; i se părea că înnebunește cînd se gîndea că, poate chiar în acea zi, Zoița va fi pîngărită de păgîn. Deodată își aduse aminte că Miron, ~~47~~

tavul lui Dărmănescu, văzuse cu câteva zile înainte pe Mărioara Arbore în Piatra, apoi își mai aminti că, în clipa despărțirii, Mărioara nu se plînsese de trădarea lui, îl scutise și de lacrimi, și de ocări, mulțămindu-se a-i zice :

— Nu mi s-ar cădea să fiu astfel tratată de tine, căci te-am iubit mult și cu credință. Dar fie cum ai hotărît. Te rog numai de un lucru : dacă, ferească Dumnezeu, te-ai găsi vrodată în mare strîmtoare, în mare primejdie, din care eu aș putea să te scap, să-ți fiu de vrun ajutor, nu sta la îndoială pentru a-mi cere acest ajutor : ți-1 voi da îndată fără preget și fără gînd de răsplată.

Și acuma, în această clipă de groază, își aducea aminte de acele cuvinte și era hotărît să ceară ajutorul propus. Cunoștea generozitatea firească, înăscută, a nobilei moldovence ; nu se îndoia că ea nu se va da înapoi chiar înaintea faptului de a lucra la mîntuirea cinstei rivalei sale fericite. Și doar ea era deșteaptă, avea într-însa suflet de viteaz, moștenit de la un șir de strămoși deprinși să trăiască în slujbe de mare răspundere și să poarte trebi grele, de care adesea era legată soarta țării, care cereau sînge rece și hotărîre grabnică. Apoi știa că fratele ei era ispravnic al ținutului și că turcii îl cinsteau. Dar cum să facă să-i parvie o scrisoare înainte de sară ?

Cînd ajunseră la Piatra, la temniță, înăbuși numai cu greu un strigăt de bucurie. Printre turcii păzitori recunosc pe un băietan de vro optsprezece ani pe care, cu trei luni înainte, îl scăpase el de furia volintirilor, căci ei voiau să-l ucidă numai fiindcă era turc. Luase în urmă pe acest băietan în slujba isprăvniciei și constatase că-i este recunoscător. Tocmai acest tînăr fu însărcinat de ienicerii obosiți și flămînzi să dezlege mînile captivilor și să-i bage în temniță unde, din altă întâmplare fericită, Neculai fu dus într-un fel de chiliuță întunecată, dar în care nu se afla alt deținut. Îndată ce ușa chiliuței se închise, înainte ca Neculai să fi putut scoate un cuvînt, Hasan, așa se numea băietul, căzu în genunchi înaintea lui :

— Ah ! stăpîne, zise el, ce nenorocire ! Ce să fac ca să te scap cum m-ai scăpat și tu pe mine cînd erau să mă ucidă volintirii ?

Neculai nu stătu mult la îndoială pentru a se folosi de prilejul neașteptat ce i se înfățișa.

— îmi poți da mai mult chiar decît viața, zise el, dacă îmi dai un capăt de hîrtie și un condei și faci ca scrisoarea ce o voi scrie să ajungă în mina acelei ce doresc s-o primească, aici, în Piatra.

— îndată vei avea hîrtia și condeiul, răspunse turcul, și nu te îndoii că scrisoarea va merge acolo unde dorești ; voi duce-o eu însumi.

Și într-adevăr, nu trecuse ceasul și scrisoarea era în mînile Mărioarei. Iubirea ei pentru Neculai pierise cu desăvîrșire în urma uricioasei părăsiri a acestuia, dar acea iubire nu se schimbase în ură, pentru că ura era o simțire cu totul străină de firea ei. în schimb însă iubirea făcuse loc unui desăvîrșit dispreț, căci, precum era dealtmintrelea firesc, ea atribuia părăsirea lui numai interesului. Totuși ideea că omul pe care îl iubise avea să-și piardă viața a doua zi o tulbură adînc. Dacă ar fi putut să aleagă între scăparea vieții lui Neculai și cea a cinstei Zoiței, nu încapă îndoială că ar fi scăpat pe fostul ei iubit. Dar nu era vreme de pierdut, trebuia să se hotărască răpede. Știind că frate-său era om cuminte și bun de sfat, se duse îndată la dînsul.

— Nici gînd nu este să scapi viața grecului, zise postelnicul după ce auzi destăinuirea Mărioarei. Ibrahim este hotărît să răzbune moartea tătine-său ; el privește punerea la moarte a lui Neroulos ca o datorie sfîntă și, cum îl cunosc, nimica nu-l va putea abate de la această hotărîre. în cît privește fata, cred că s-ar putea găsi chip s-o scăpăm de necinste. Ai bani la tine în casă ?

— Dăunăzi mi-am primit cîștiurile, răspunse Mărioara, și cu ce mai aveam, pot aduna îndată vro cinci mii de galbeni. Dar crezi că prin bani s-ar putea să scăpăm pe cea nenorocită ? Jiint gata să dau toți banii cîți îi am în ladă și chiar să mă îndatorez pentru a izbuti.

— Cred că vei putea izbuti și cu mai puțin de cinci mii de galbeni și, dacă ți-ar mai trebui, sînt gata să te ajut și eu ; este de datoria noastră de creștini să ajutăm o creștină. Dealtmintrelea, fata este foarte bogată și fără îndoială că ni va înapoia banii. Cheamă deci pe Ibrahim la tine sub cuvînt de interes vajnic, spune-i că fata este ruda și prietena ta și, mai ales, spune-i că ești gata la orice jertfă pentru a-i scăpa cinstea. Vorbește întăi de trei mii de galbeni care i-ai avea în casă ; dacă nu se va mulțami ou atîta, spune că

te mai poți împrumuta cu o mie sau două : sînt încredințat că turcul nu va cere mai mult.

— Și crezi că pentru Neculai nu este nimica de făcut ?

— Cred chiar mai mult : stăruind pentru el, ai putea să-1 faci neînduplecat și în ce privește fata.

Mărioara plecă cu un oftat de la frate-său și, îndată ajunsă acasă, scrise lui Ibrahim o scrisoare grecească prin care îl ruga să vie chiar în acea sară la dînsa pentru un interes urgent.

Ibrahim nu întîrzie ; și Mărioara, fără a pierde timp, îi spuse pentru ce îl poftise la dînsa. Din clipa în care o zări, turcul fu uimit de frumuseța ei. Statura înaltă, talia mlădioasă, portul mîndru dar grațios al moldovencei, fața ei albă și rumănă, ochii verzi, mari, luminoși și vioi, trăsăturile fără greș ale acestei fețe, mînile albe și mici, sînul ce corsetul îl trăda bogat fără exagerare, glasul ei fărîmător gonise la moment icoana fetei cu ochii și cu părul negru care îl încîntase cu cîteva ceasuri mai înainte. O frumuseța de un fel obișnuit pentru ochii lui se ștersese cu desăvîrșire față de alta de chip neobișnuit; floarea în toată strălucirea lăsase cu desăvîrșire în umbră bobocul de-abie deschis. Nu răspunse dintîi nimica la cerea Mărioarei.

Aceasta, cu instinctul sigur al femeii, gîci impresiunea ce o produsese și cu un zîmbet ce o făcu și mai fărîmătoare, reînnoi rugămîntea ei, spunîndu-i să numească suma ce o cere pentru a-i preda pe Zoița la moment.

Turcul urmă să tacă. Mărioara îi spuse atunci că ține mai presus de toate la ruda și prietena ei, că este gata să deie cele trei mii de galbeni ce-i avea în casă în acel moment pentru a-i scapa cîntea. Atunci turcul răspunse uitîndu-se țîntă în ochii ei :

— Fata este neobișnuit de frumoasă și este vrednică de haremul a însuși padișahului. Pe bani n-o dau.

— Dar atunci ce ceri oare pe dînsa ?

— Ce cer pe dînsa ? Te cer pe tine care mă înnebunești prin frumuseța ta, răspunse el cu un glas plin de patimă.

La rîndul ei, Mărioara se uită lung la el. Ibrahim era un bărbat de vro douăzeci și opt de ani, nalt, cu ochi negri, mari și strălucitori, cu trăsături frumoase, cu înfășurare voinicească.

„La urma urmei, de ce nu?” își zise ea. „El este tînăr, frumos, pare foarte curat. Va fi numai un bărbat mai mult și cerul mă va ierta, fiindcă de astă-dată voi fi păcătuit pentru a săvîrși o faptă bună. Și, cine știe, poate să nu rămîie scăpată fata singură, ci să pot mîntui și pe ceilalți.”

Apoi adresîndu-se cătră ienicer, îi zise :

— Glumești ?

— Nu, *hanum*, nu glumesc, fata va rămînea neatinsă de mine și va fi predată în mînile tale mini de dimineață, dacă... și turcul aici nu mai putu scoate cuvintele din gură.

— Dacă ? întrebă Mărioara.

— Dacă îmi dai noaptea aceasta...

Ce să mai lungesc vorba ? Tîrgul fu făcut și îndeplinit de Mărioara cu sfințenie. Iar a doua zi, cînd Ibrahim era s-o părăsească, el o întrebă :

— Oare această noapte, în care am văzut deschizîndu-se înaintea mea porțile raiului, nu va mai avea ea pache ?

— Ba, zise Mărioara, ea va mai avea pache încă de două ori, dacă lași viața logodnicului fetei și părinților ei.

Ibrahim scoase un oftat greu :

— Mă faci să calc o datorie sfîntă și un jurămînt mare.

Dar cadă păcatul asupra mea. Pentru o asemenea fericire sînt gata să renunț la raiul de după moarte, căci voi fi avut parte de el în timpul vieții !

După un ceas captivii tuspatri erau în casa Mărioarei care-i trimise de sîrg la loc teafăr, căci nu se știa cum avea să privească pașa eliberarea lui Neculai. Postelnicul Sandu găsi însă în curînd chipul să facă afacerea mușama, căci să nu creadă cumva cetitorul că mușama este un lucru iscodit de politicianii noștri, care în această privință au la activul lor atîte invențiuni frumoase: mușama este lucru turcesc, importat de veacuri la noi, dar pe care politicianii români l-au perfecționat, aducîndu-1 în starea aproape fără greș în care ni se înfășoază astăzi.

Și Mărioara se ținu de cuvînt și încă cu generozitate, căci se zice că nu numai de trei ori călcat Ibrahim noaptea peste pragul ei. Apoi mai pe urmă, ea făcu vro două călătorii la Tarigrad și limbile rale de pe acea vreme, mai ales fostul domn al Moldovei, Mihalache Sturdza, care nu putea s-o ierte fiindcă-i refuzase favorurile ei, zicîndu-i în față că

ea iubește numai bărbați frumoși, povesteau că la fiecare din acele șăderi ale Mărioarei în Constantinopol, care coincidea cu călătoria de ale lor, ei întâlneau sara, pe Bosfor, un caic în care recunoscuse pe Mărioara cu Ibrahim, ajuns pașă cu trei tuiuri.

În copilăria mea am cunoscut pe Mărioara, căsătorită pentru a doua oară și acum văduva a unui bărbat care o iubise ca lumina ochilor și cătră care fusese cu neștrămutată credință. Pe fața ei se mai ceteau urmele unei mari frumuseți și statura ei tot maiestoașă rămăsese ; era bună, darnică și mai ales deosebit de indulgentă pentru greșelele tinerețului. Cuvântul ei de ordine cătră tineri și tinere era : petreceți cât sînteți tineri, căci aveți să vă plictisiți mult odată ajunși la bătrînețe !

Tăgăduiască cineva că Mărioara Arbore era un suflet mărinimos.

PĂȚANIA CUCOANEI ILENUȚEI

(1843)

Cucoana Ilenuța Joldea era o cucoană de neam mare, frumoasă și bogată ; dar, lucru cu totul neobișnuit la cucoanele boierimii celei mari a Moldovei din întăia jumătate a veacului trecut, aproape toate de o distincțiune supremă, era de o rară vulgaritate. Moravurile ei nu fuseser niciodată bune, atît în timpul celor două căsătorii, cît și în timpul văduviilor ei. După fel de fel de aventuri scandaloase, ea se „îngurlese”, cum zic vechii noștri cronicari, cu un fel de vechil — om de afaceri al ei, numit Matache Dalac, care trăgea însemnate foloase din această intimitate. Lumea n-o iubea, nici nu o stima, dar era în relații cu dînsa fiindcă era bogată. Rudele ei o disprețuiau, dar o vedeau și **pană** la un oareșicare punct făceau haz de ea, căci era bună de gură și nu lipsită de duh.

Prin anul 1868 sau 1869, aflîndu-mă cu maică-mea la niște neamuri, la Movileni, în Țara-de-Jos, iaca sosește și cucoana Ilenuța, care stă acolo vro două zile.

În a doua sară, mă dusesem pe terasă și căscam gura într-un jîlț din dosul unor oleandri, uitîndu-mă la stele. Deodată aud niște foșnete de rochii și, la lumina lunii, văd pe cucoana Ilenuța care, împreună cu una din mătușele mele, s-apropie și se așază pe un divan despărțit printr-un rînd de oleandri și de portocali de jîlțul pe care stăteam.

De Ia întăile cuvinte ce le rostiră, văzui că ele urmează o convorbire începută **în** salonul pe care îl părăsise.

— Da, Natalițo, te încredințez că vremea noastră era pentru toți mai bună decît vremea de astăzi.

— Nu mă îndoiesc, răspuse mătușă-mea, cum că era mult mai plăcută pentru boierii cei mari și chiar pentru parte din cei mici, dar nu mă vei convinge niciodată, mătușica dragă, că pentru oamenii de rînd și mai ales pentru țigani era, nu zic mai bună, dar nici măcar așa de bună ca aceea de astăzi.

— Aieste, răspuse cucoana Ilenuța, sînt palavre de-ale bonjuriștilor și de-ale franțujilor, arză-i focul și pe unii și pe alții. Ce-i pasă, mă rog, unui țigan să mănînce din cînd în cînd cîte douăzeci și cinci de nuiete la... (aici cucoana Ilenuța desemnă o parte a trupului ce buna-cuviință nu permite să fie desemnată decît prin perifrază) dacă el avea de mîncare cît nu dovedea să mănînce și muncea cît se poate de pușin ! Veți zice că astăzi au drepturi ? Dar aceste drepturi sînt numai cu numele. Ce i-o folosit lui Toader, bucătarului meu, dreptul de vot hărăzit lui de fleacul de Cuza ? Apoi nu-l pun eu jos și nu pun să-i tragă douăzeci și cinci la scară de cîte ori sarmalele sînt uscate, friptura trecută sau peștele crud ? Cine mă împiedică ? Primarul, căruia îi dau trei fâlci de arătură și două de fînăț gratis în fiecare an și lemn de foc și de trebuință cît îi trebuie, sau subprefectul pe care îl plătesc cu cîte trei stoguri mari de fîn, cu zece chile de ovăz, cu lemne și cu vin ? Astăzi este mai multă ipocrizie și atîta tot.

— Și ce mulțămire poate să-ți facă bătaia unui țigan ? Mie una lucrul în sine mi-ar produce o nemărginită scîrbă.

— Cum ? N-ai bătut niciodată ?

— M-o ferit Dumnezeu !

— N-ai tras măcar o palmă cameristei tale ?

— Niciodată, strigă mătușă cu oroare.

— Ba, răspuse cucoana Ilenuța, eu am bătut cu mîna mea și am pus să se bată mulți țigani și nu pușini țărani și cred că bine am făcut: am început să bag astfel minte într-înșii.

— Dar dacă se găsea unul să-ți întoarcă bătaia înapoi, ce ai fi zis ?

— M-aș fi aparat cît aș fi putut, răspuse cucoana Ilenuța. S-o găsit chiar unul care s-o facă.

— Cine ? întrebă mătușă Natalia, deodată foarte intrigată. Răposatul beizade, soțul dumitale ?

— Ți-ai găsit ! răspuse cucoana Ilenuța cu un zîmbet de dispreț. Pe beizade l-aș fi bătut eu ; altul mai îndrăzneț.

— Te rog, mătușica, spune-mi această poveste, se rugă mătușă Natalia.

— Dacă îți face plăcere, răspuse bătrîna, de ce nu.

Apoi povesti cele ce urmează :

— Sînt de-atunci douăzeci și cinci de ani ; beizade murise de patru ani și eu mă-ncurcasem cu Matache de vro trei ani. Ducîndu-mă la iarmarocul de la întăi august, la Roman, am tras, deoarece era să mă-ntorc sara la Mihălțeni, la hanul lui Strati, unde am cerut o odaie pentru a mă spală de colb și a mă pieptăna. Pe cînd făceam astfel o brumă de toaletă, aud în odaia de alături un glas minunat de bariton cîntînd italienește aria : *La calunnia e un venticello*. Iar după ce o mîntuit-o, tot urmează să cînte întruna ; repertoriul cîntăreșului părea fără de sfîrșit. Știi cît îmi place muzica ; eram cu desăvîrșire sub farmecul aceluia glas așa de dulce și totodată așa de bărbătesc. Dar trebuia să mă duc în tîrg. Am trimăs după o birjă și am ieșit din odaie. Cînd treceam pe lîngă ușa acelei de alături de mine, de unde pornise glasul cel frumos, aceea ușa se deschide și printr-însa iesă în sală o frumuseță de bărbat: nalt, subțire, cu fața tipică de tenor talian, cu nas frumos și drept, cu ochi parcă erau de jăratec, cu gura ca o floare și cu niște minuni de musteți negre. S-o uitat lung la mine și tu știi că atunci avea la ce să se uite. Ce să-ți spun ? I-am făcut cunoștința : era un maestro talian de canto de la Malta, care dăduse lecții de muzică în Galați vreme de doi ani și mergea acuma la Ieși, unde nădăjduia să cîștige parale mai bune. L-am poftit să vie cu mine la Mihălțeni, ca să-mi deie și mie cîteva lecții, și el o primit cu bucurie ; nici nu visase asemenea chilipir. Ce să mai încurc vorba ? Mi-o dat lecții, dar nu numai de muzică, ci și de altceva și mai plăcut. Și, Doamne, bun dascăl și vrednic mai era ! Un ade-vărat artist ! Executa variațiile cele mai deosebite și cele mai plăcute pe toate ariile ce ți le poți chipui. De la un *andante amoroso, dolce*, trecea deodată la un *allegro furioso, appassionato*, întrebuișind pedala în chipul cel mai dibace, pentru a se întoarce la *andante*, cînd *con forza* și cînd *dolce*, cîntînd cînd *con brio* și cînd *sotto voce*. Am petrecut astfel cîteva săptămîni ca într-un rai. Dar, după o bucată

de vreme, am băgat de samă că Orlando, așa se numea muzicantul meu, nu mai arată virtuozitatea de altădată *i abuzează de andante*, și încă nu *amoroso*, rar să se suie mai sus de *allegretto*, uită cu desăvârșire că există un *appassionato* și un *amoroso* sau să întrebuițeze pedala. M-am temut să nu fie bolnav, să nu-1 fi ostenit abuzul de cîntări ce-1 făcuse în vremile din urmă. îl întreb și-mi răspunde că se simte într-adevăr ostenit și slab. Eu, îngrijită, era cît pe ce să trimăt după doftor, mă silesc să-1 hrănesc cît mai bine, cu mîncări cît se poate de hrănitoare. Dar într-o sară, căutîndu-1 prin grădină, aud, trecînd pe lîngă un chioșc, oftări, suspinuri, bolborosiri; întru, și ce să vezi? Găsesc pe *signor* Orlando, acel slăbit și ostenit, cîntînd țigăncușii de la ietacul meu, Soltanei, un cîntec cum eu nu mai auzisem de vro. două săptămîni: un cumplit *appassionato con forza* și cu pedala întruna. Cînd s-au sculat amîndoi, spărieți, li-am ars cîte o palmă zdravănă și am chemat țiganii. I-am dus la scară și am pus să li tragă fiecăruia cîte douăzeci și cinci de bice zdravene, iar talianului i-am hotărît că a doua zi trebuie să pece de dimineață.

Dar cînd mă trezesc a doua zi și întreb dacă o părăsit curtea, mi se răspunde că n-o vrut să plece nici în ruptul capului și cere să-1 mai primesc o dată. L-am primit. Mi s-o aruncat la picioare rugîndu-mă să-1 iert, recunoscînd toată ticăloșia lui și jurîndu-se că nu i se va mai întîmpla. Am fost slabă și l-am iertat. Vro două săptămîni am avut parte de niște arii poate mai amoroase și mai pasionate decît acele cu care mă bucurase la început, iar pe Soltana nu putea s-o mai vadă cu ochii. Mereu îmi săruta mînile mulțămîndu-mi pentru corecțiunea salutară ce pusesem să i se deie și care, mă încredința el, îl făcuse să priceapă toată ticăloșia purtării lui. îmi mai zicea că nu înțelege cum o putut să se uite la Soltana care, pe lîngă mine, este numai o slujenie cu părul galbîn și cu pistrui pe obraz. într-adevăr, Soltana, fiind fata unui neamț ce-1 avusesem meșter fierar, era bălaie și avea vro doi-trei pistrui pe obraz, dar astăzi nu pot decît să recunosc că era o fată foarte frumoasă, care atrăgea privirile și ațîța poftele tuturor bărbatilor.

într-o noapte, două săptămîni după ce prinsesem pe talian cu țigăncușa, vro două ceasuri înainte de ziuă, sînt

trezită de o mîna care-mi scutura umărul în chip ce numai dulce nu era. Deschid ochii și vreau să întind mînile și picioarele, dar nu le pot mișca; iar lîngă pat zăresc fețele lui Orlando și a Soltanei: ei mă legase de mîni și de picioare.

— Acuma, cucoană Ilenuță, zise Orlando, ești în puterea mea. Ne-ai bătut pe mine și pe Soltana pentru că am preferat frumuseța ei bălaie și tînără frumuseței tale oacheșe și îmbătrînite. Acum vine rîndul tău: am să-ți trag și ție douăzeci și cinci de bice cu același bici cu care ne-ai bătut pe noi. întoarce-o, Soltano, și ca să nu miște, șazi pe capul ei.

Și așa au făcut: ea s-o așezat pe capul meu și el mi-o tras douăzeci și cinci de bice, parc-aș fi fost o țigancă.

— Și n-ai țipat?

— Cum era să țip cînd de la cele dintăi cuvinte îmi puseseră un căluș în gură. N-am pierdut cunoștința, deși curgea sîngele de pe mine. După ce s-au împlinit cele douăzeci și cinci de bice, i-am văzut că scociorăsc în toate dulapurile și deschid un saltar al garderobului în care îmi țineam banii, și se aflau atunci într-însul mai bine de cinci mii de galbeni. Apoi ticăloșul de talian, trimițîndu-mi cu degetele o guriță, o ieșit din odaie cu țiganca, și eu, de ciudă, am leșinat. Mi-am venit în fire tocmai tîrziu: slugile băteau tare în ușă și eu, nerăspunzînd din pricina călușului, au adus un fierar care o deschis.

Cea dintăi veste ce mi-o dădură o fost că talianul și Soltana fugise cu faetonul meu cel nou, la care inhămaseră cei mai frumoși telegari ce-i aveam. Un fecior boieresc îi întîlnise în zori de ziuă tocmai dincolo de hotarul moșiei și se încercase să-i oprească, dar talianul îi ucisese calul trăgînd într-însul cu pistolul și silindu-1 astfel să se lese de urmărire și să vie la curte pe jos; dar, în drum, înștiințase pe vornic, iar acesta trimesese vătăjăii s-adune o poteră. Ce s-o mai lungesc? Am făgăduit cinci sute de galbeni privighitorului dacă mi-i va prinde, dar degeaba; **pană** în ziua de astăzi n-am aflat nimica despre ei. De atunci am renunțat la dragostea de ocazie și m-am ținut de Matache. Cu dînsul sînt liniștită: el nu umblă după Soltane și, între patru ochi ca și în fața lumii, mi-o fost — cîta vreme am avut poftă de slujbele lui — slugă plecată și ascultătoare.

Mă sluja cu *andante* și cu *allegro*, cu *dolce*, *amoroso* sau *appassionato*, după dorința mea.

Și bătrîna ajunsă Ja capătul istoriei sale tăcu. Mătușă-mea, pe a cărei față băteau în plin razele lunii, ascundea cu greu o groaznică poftă să pufnească de rîs.

— Dragă **mătușica**, zise ea, ce cumplită aventură!

— Am avut dureri o lună întreagă, zise cucoana Ilenuța; ș-apoi, de! are cineva, mai ales cînd se știe femeie frumoasă, amorul său propriu, și nu este plăcut să vezi că ți se preferă o țigancă cu pistrui. Totuși, adăugi ea după o clipă de tăcere, aș suferi bucuros din nou toată durerea bătăii și toată usturimea părăsirii ca să mai pot trăi încă o dată acele clipe. Nu-i nimica atît de dulce ca tinerețile și ca dragostea.

ȚIGANUL

(1845)

Moșul meu, Lascar Rosetti, s-a întors în țară în anul 1843, după ce stătuse treisprezece ani în Germania, de unde veni cu diploma de doctor în drept de la Heidelberg. Ca aproape toți fiii de boieri care își făcuse studiile în străinătate, venea cu idei înaintate, mai înaintate chiar decît alții. Părinții și rudele lor numeau pe acești tineri „bonjuriști”, după numele unui fel de redingotă foarte la modă atunci; iar moșului meu, Costache Sturdza îi dăduse porecla de „*Robespierre en lunettes*” (Robespierre cu ochelari).

Bătăile și tratamentul umilitor de care aveau parte țiganii scandalizau cu deosebire pe fostul student de la Heidelberg. La criticile lui se răspundea că firea țiganului este rea și-l împinge la lene, la beție, la furt și la minciună. El răspundea că aceste cusururi erau numai urmarea neînălăturabilă a mai multor secole de tratament neuman și umilitor, care ucisese cu desăvîrșire într-însul orice simț de demnitate omenească și-l dăduse prada tuturor viții'lor de care era învinovățit. Și, spre a dovedi că teza lui era dreaptă, își alese, spre a-și face dintr-însul un *camardinier*, din depozitul de țigani ce frații îl aveau la Bohotin, pe un băiet de vro douăzeci de ani, sănătos, bine conformat și cu față plăcută, luminată de doi ochi negri, plini de deșteptăciune. Puse să-1 spele, să-1 lăse, să-1 îmbrace cu albituri curate și cu haine nemțești nouă, învățîndu-1 totodată cum avea să întreție și curățenia trupului, și acea a hainelor. Îi dădu locuință bună, de om, nu de dobitoc. Cu multă răbdare și cu multă blîndeță îl puse în curentul serviciului ce avea să-1 îndeplinească și constată cu plăcere că Costache, astfel se numea țiganul, învățase în foarte puțin timp să-1 facă acel ser-

viciu în chip minunat. Moșu-meu se mai folosea de toate ocaziile pentru a însufla lui Costache oroarea minciunii și a-l pătrunde de deosebirile între al meu și al tău. De câte ori greșea, îl certa cu blindeță, fără răcnete sălbatece, fără sudălmii și, mai ales, fără a-l atinge nici măcar cu degetul. Și Costache se purta cit se poate de bine : nu spunea o minciună, nu se atingea de ceea ce nu era al său, era de o curățenie exemplară și își făcea slujba fără greș. Deoarece se arata foarte deștept, moșu-meu îi tocmi un dascăl care să-l învețe carte și Costache învăță a ceti într-un timp uimitor de scurt. Și această stare de lucruri ținea nu de câteva luni, ci de mai bine de doi ani. Moșu-meu triumfa și toți prietenii îi invidiau camardinerul. I se oferise în diferite rînduri să i se deie în schimbul lui Costache trei sau chiar mai miilți țigani sau țigance, dar el refuzase totdeauna cu indignare și se purta chiar cu gîndul să-i facă carte de iertare.

În a treia iarnă după întoarcerea lui în țară, moșu-meu sădea Ia Ieși în casa cumnatului său, Alexandru Moruzi. Soția acestuia, mătușa Profirița, se-ntorsese de curînd de la Viena cu o cameristă neobișnuit de drăguță. Mina era tipul fetei vieneze căreia i se dă calificativul de *fevcb*. Naltă, zveltă, cu păr auriu și ochi de un albastru bătînd în vînat, gură mică și roșie ca o cireașă, albă și rumănă cum sînt cele mai multe din vieneze, ea farmaca ochii tuturor bărbaților. Neavînd nici o pretențiune la virtute, nu făcea deloc greutate pentru a mulțami poftelor lor ; tineri și bătrîni împărțeau favorurile ei. Singura deosebire ce făcea între amîndouă categoriile era că bătrîni plăteau mai scump. Căci Mina, împotriva obiceiurilor vieneze, era cumplit de interesată ; chiar bărbații cărora • se dădea cu plăcere nu erau scutiți de îndatorirea să-i facă prezenturi. Făcuse curceriri în cercuri înalte și purtarea ei fusese atît de scandalosă, încît mătușă-mea fusese de repetite ori pe punctul s-o congedieze, însă era nu numai o, cameristă foarte bună, dar și o cusutoreașă minunată, din care pricină mătușei îi venea greu să se despartă de dînsa.

Costache, după doi ani de șădere în oraș, pe lîngă tineri din cea mai înaltă societate, nu numai că învățase să se poarte totdeauna curat și era bine îmbrăcat de stăpînul său, dar se făcuse și un tînăr de toată frumuseța, cu o piele

care ar fi trecut de albă chiar de n-ar fi fost țigan. De la început el plăcu Minei care nu se feri deloc să-i deie de înțeles că-l privește cu bunăvoință. Țiganul fusese de la prima vedere farmecat de frumuseța ei : așa minune albă și rumănă, vioaie, cochetă și lipsită de orice fudulie nu văzuse el **pană** atunci. Întîia sărutare ce ea îi dădu îl scoase cu desăvîrșire din minți și n-am nevoie să spun că fu urmată de nenumărate altele. Dar economiile lui Costache se duseră răpede. Căci Costache, deși rob, avea economii, și economii însemnate, deși adunate cîstit : moșu-meu, cu toate că nu era dator să-i deie nici un ban leafă, îi făcuse de la început o simbrie egală cu leafa ce ar fi plătit-o unei slugi slobode îndeplinind același serviciu ; apoi cu timpul îi mărise leafa și tot moșu-meu îl învățase să facă economii, să strîngă banii lui într-o cutie, și din cînd în cînd controla conținutul acelei cutii. Dar în vremea din urmă se lăsase de acest obicei, deoarece se încredințase că Costache numai punea, dar nu lua niciodată bani din cutie. Și acei bani nu sporeau numai prin adunarea lefei plătită foarte exact **în** fiecare lună, ci și prin număroasele bacșișuri primite de la prietenii și rudele moșului pentru diferite servicii cu care îl însărcinau, privindu-l ca om deștept și de încredere, și prin acele primite de la prietenii moșului, căci de ! dacă era tînăr serios, cu idei umanitare și reformatoare, era tînăr cu inimă caldă. Avea deci Costache, cînd făcu cunoștință cu Mina, vro șaptezeci de galbeni strînși în cutia lui și nu stătu la îndoială pentru a lua fără socoteală dintr-înșii spre a răsplăti fericirile ce ea revarsă asupra lui. Fata nu sperase asemenea chilipir : pe lîngă dragoste de bărbat frumos, tînăr și voinic, cadouri neașteptat de bogate : inel de aur cu diamant adevărat, ceasornic de aur cu lanț, apoi mănuși și fel de fel de mărunțișuri. Se înțălege că în acest chip cutia fu răpede deșartată, cu mult înainte ca Costache să se fi săturat de plăcerile ce Mina îl făcea să le guste. Cînd Mina, care luase acuma deprinderi răle, văzu că trece și săptămîna și zece zile fără ca țiganul să-i mai fi făcut vreun prezent, începu să se răcească, să devie hursuză, să refuze întîlnirile nocturne de care **pană** atunci era atît de darnică și chiar să se lese să fie sărutată într-o sară, în coridor, de cătră un boier tînăr, Costache fiind față. Țiganul se supără și nu-i vorbi trei zile, dar mînia lui se topi la cel

dintăi zîmbet al Minei; iar cînd ea îi dădu o întîlnire pentru chiar noaptea următoare, uită totul. Însă ea îi dăduse acea întîlnire mai ales pentru a-i spune că moare de dorul unei părechi de ciuboșele cum și le făcuse stăpîna-sa la cel mai meșter ciubotar din Iași, la Briese cel bătrîn, după un model adus de la Paris de o cucoană sosită de curînd din acel oraș. Ciuboșelele costau numai cinci galbeni, dar bietul Costache nu avea nici trei parale în cutie și era foarte îngrijit, căci stăpînul său îi spusese că într-una din zile avea să-i controleze cutia. Dar Mina nu voi s-audă nimica și hotărî amantului ei că sau îi aduce cinci galbeni pană în sară, sau roagă pe cuconu Andrei (tînărul de care fusese sărutată cu cîteva zile înainte în fața lui Costache) să-i comande o păreche de ciuboșele la Briese. Deși fript la inimă, Costache răspunse că nu are de unde și nu este deprins să fure, dar toată ziua se ruga lui Dumnezeu ca cuconu Vasile să nu vie și, spre marea lui bucurie, nu veni. Însă ușa Minei ramase închisă pentru el.

A doua zi fu trimis cu o scrisoare la un funcționar căsătorit ou o femeie frumoasă, ușuratecă și nebună după toalete frumoase ce, zice-se, și le procura prin mijloace la fel cu acele de care se servea Mina. I se spuse s-aștepte răspunsul în antret și, acest răspuns întîrziînd, avu toată vremea să examineze mobilierul și deosebitele obiecte care se găseau acolo. Deodată tresări : căci într-un colț, pe un scauieș, zărise o păreche de ciuboșele de cucoană, întocmai ca acele ce le dorea Mina. Le luă în mînă și i se păru că ele s-ar potrivi întocmai pe piciorul Minei. Erau nouă, încă nepuritate. Auzind pași, puse fiecare din ele în cîte un buzunar din haina lui. Fu aceasta o mișcare necugetată, mașinală sau făcută cu scop de a-și însuși ciuboșelele ? Iată ce nu se va ști niciodată. O ușă se deschise și pe prag apăru stăpînului casei cu răspunsul la scrisoarea moșului meu în mînă, pe care îl dădu lui Costache, iar acesta plecă cu ciuboșelele în buzunar, *li* venea fără îndoială greu să le scoată din buzunar și să le puie la loc în fața stăpînului casei ; dar ar fi putut să plece și să s-întoarcă peste cîteva minute, să se facă că le-a găsit în ograda care era deșartă, duse acolo de cîni, de care erau vro trei în casă și pe afară ; dar nu se întoarse, ci se duse întins să ducă scrisoarea stăpînului său ; apoi, trecînd pe dinaintea odăii în care sădea Mina și gă-

sind ușa deschisă, depuse ciuboșelele pe patul ei. După vrut ceas, Mina întorcîndu-se în odaie de la serviciul ei văzu ciuboșelele pe pat și, fără a sta o clipă la îndoială, cu un zîmbet de triumf pe buze, le încălță spre încercare : i se potriveau perfect, parcă fusese făcute pe măsura ei. Costache primi cuvenita răsplată pentru darul atît de dorit, dar se arăta trist și nervos : era frica de a fi descoperit sau remușcarea r

Furtul fu descoperit a treia zi și iată cum. Mina, găsind că călcăile erau ceva prea nalte, merse la Briese să i le scurteze. Însă la Briese venise, chiar în ziua în care Costache furase ciuboșelele, nevasta funcționarului și-i spusese de furt; mare fu deci mierarea neamțului cînd, pe părechea ce Mina îi adusese, văzu, după plecarea ei, un semn cu care o însemnase. Trimise numaidecît de știre păgubașei că ciuboșelele furate i se adusese de camerista mătusei mele ca să-i scurteze călcăile, însă că el va aștepta pînă ce cucoana Păuna, astfel se numea soția funcționarului, îi va face știut ce gîndește să facă. Cucoana Păuna numaidecît povesti faptul bărbatului ei și acesta își aduse aminte ca ciuboșelele dispăruse chiar din momentul în care Costache fusese în casa lui. După ce soții se sfătuiră, bărbatul merse la Briese și, luînd și pe ciubotar și încălțărîntele furate, îl duse la moșul meu. Mina și Costache fură chemați față numaidecît. Chiar în lipsă' de altă dovadă, fața lividă a țiganului și tremurul care îl apucase ar fi ajuns pentru a arăta că într-adevăr el comisesse furtul. Mina, firește, se jură că nici prin gînd nu-i trecuse că ciuboșelele erau furate, ceea ce nu împiedecă ca mătusă-mea să-i hotărască ca a doua zi (scena asta se petrecea sara destul de tîrziu) să părăsească casa ei, nevoind să ție o comentul în care primea prezenturi de la robi țigani. Iar moșu-meu Lascar, foarte mîhnit, după ce arătă lui Costache toată nedemnitătea purtării lui, îi hotărî că din acel moment nu mai voiește sa-l vadă și să fie gata a pleca la Bohotin, la depozitul țiganilor, cu cea dintăi ocazie. Pană la plecare, serviciul lui personal avea să fie făcut de unul din feciorii din casă. Vata-vul de ogradă fu chemat și i se poronci să ducă îndată pe Costache într-o odaie din curte, lîngă grajdi. Se întîmplase față la această întîmplare mai mulți prieteni de ai casei

care șazuse la masă acolo. Cei mulți din ei găsiră că moșu-meu tratase pe țigan cu mult prea mare indulgență, că, pe lângă trimeterea lui în rîndul țiganilor din care n-ar fi trebuit să-1 scoată, i s-ar mai fi convenit și o bătaie groaznică la scară, singurul leac pentru năravurile țigănești. Alții găseau că rău făcuse lipsîndu-se de serviciile unui camarader bun și cu care era deprins; n-avea decît să-i tragă o sfință de bătaie și să se slujească înainte cu dînsul. Mătușă-mea însă găsea că, fără a-1 bate, ar face mai bine să mai încerce să-1 ție; poate că această potihneală să fie datorită numai dragostei și meșteșugurilor unei femei interesate, nu unei firi vițioase. Ar fi poate chip, ocupîndu-se de el și de acum înainte stăpînul său cum se ocupase pană atunci, să se deștepte într-însul căința pentru greșala comisă și să-1 menție pe calea dreaptă. Această părere fu primită de întreg auditoriul cu mult scepticism. Trebuie să spun că cei mulți din ei își cam băteau joc de încercarea moșu-meu să îndrepte firea vițioasă a țiganului și să deștepte într-însul simțul demnității omenești prin tratament bun. Moșu stătea supărat, suferea în amorul său propriu, apoi îi părea rău după țigan, cătră care simțea o adevărată simpatie. Fra foarte dispus să urmeze sfatul surorii sale. Cînd se duse să se culce, i se spuse că Costache este într-o stare de depreziune grozavă, că Mina s-a încercat de două ori să-1 vadă, dar că el n-a vrut nici într-un chip s-o primească în odaia unde se afla, că la a doua încercare a sărit ia dînsa cu o bucată de lemn în mină și, dacă nu l-ar fi împiedecat celelalte slugi, i-ar fi crăpat capul. Același lucru se întîmplă, dealtmîntrelea, și în dimineața zilei următoare cînd Mina, înainte de a părăsi curtea, mai căută să vorbească cu el.

Moșu-meu era aproape hotărît să-1 ierte și să-1 mai ție în serviciul lui, dar la dejun mai mulți prieteni ridiculară într-atîta slăbiciunea lui și prezentară firea vițioasă a țiganului care, după doi ani de tratament ca acel de care avuse parte, căzuse la cea dintâi ispită în obiceiul înnăscut (ziceau ei) a țiganului, de a fura — încît moșu-meu își schimbă hotărîrea.

Tocmai era să pornească o căruță la Bohotin și Costache avea să plece într-însa. Se isprăvise dejunul și se lua

cafeaua în salon, cînd ușa se deschise și Costache, cu fața descompusă, se aruncă la genunchii stăpînu-său, rugîndu-1 să-1 ierte, să nu-1 trimată la Bohotin, ci să-1 ție pe lîngă el, jurîndu-se că nu va mai cădea în asemenea greșală. Moșu-meu din nou fu ispitit să-i îndeplinească cererea, dar privirile ironice ale prietenilor îl făcură să rămîie neînduplecat. Mătușă-mea ieșise din odaie, altfel este de crezut că influența ei mai blîndă ar fi făcut să izbîndească simțirea de milă. Își mai zise că era vreme pentru iertare și mai tîrziu și că o ședere de două sau trei săptămîni printre ceilalți țigani nu putea să-i facă rău, mai ales că scrisese vataului că nu voiește cu nici un chip ca Costache să fie bătut sau maltrat altfel. îi poronci deci, cu un glas destul de aspru, să se scoale și să plece. Țiganul se sculă și, acoperindu-și fața cu minile, ieși din odaie închizînd ușa după el.

— Brava, Lascarache, te-ai ținut bărbătește, mă teameam...

Tînărul care vorbea nu putu să isprăvească fraza, căci în odaia de alături, în care ieșise Costache, se auzi o detunătură și căderea unui corp pe podele. Alergară cu toții și găsiră pe Costache într-un lac de sînge. Mina lui dreaptă ținea încă un pistol. Moșu-meu îngenunchiă lîngă el spre a vedea unde era lovit. Țiganul întoarse spre el capul și zise :

— Iartă-mă ! Iartă-mă !

Apoi își dădu sufletul.

Această jalnică întîmplare făcuse asupra moșului cea mai adîncă impresiune. Cu zeci de ani în urmă, cînd o povestea, glasul lui se muia și ochii i se umpleau de lacrimi. Se căia amar că nu urmasa impulsul inimii lui aplecată spre iertare.

— Cu bună samă, zicea el, că am fost prea aspru cu acest nenorocit. Nu eram îndreptățit să-i cer ca, numai pe temeiul sfaturilor mele și a pildei ce i-o dădeam, el să rupă cu desăvîrșire cu niște obiceiuri ce le văzuse întrebuintate de ai săi în toată copilăria lui. Apoi chiar mijlocul în care trăia acuma, societatea noastră, îi înfățoșa în fiecare zi exemple de oameni sus-puși care zilnic își însușeau ceea ce este a altuia fără a fi întru nimica pedepsiți, ci, dimpo-

trivă, creșteau zilnic în vază. El ne slujea la masă și nu trecea zi în care să nu fi auzit denunțând abuzurile domnului și ale miniștrilor- lui, furaturile funcționarilor mari și mici, menținerea în slujbă și chiar înaintarea acelor tâlhari de mii și mii de galbeni. Și el furase doară numai o păreche de ciuboșele valorînd cinci galbeni! Nedrept am fost și cît voi trăi mă voi căi de asprimea mea. Această tragică întîmplare însă nu m-o discorajat de dorința să transform prin tratament bun sălbateci în oameni ; dar am avut mai multă răbdare, nu am perdut-o după cea dintăi, nici după cea de a doua potihneală ; am iertat și am avut marea satisfacere să izbutesc, în multe din încercările mele, să fac oameni din țigani și din țărani vițioși, fără a da o singură lovitură de bici sau de varga, fără a-mi spurca buzele cu nici o sudalmă.

„FESA" INGRATĂ

(1858)

La 1874, cînd m-am întors în țară, unul din cei mai vechi membri ai coloniei franceze de ȩa Iași era Maxime Dauss. El venise în Moldova în ultimii ani ai celei, a șasa decadă a veacului trecut, în calitate de profesor de limba franceză. În urmă deveni profesorul copiilor Albineț, a căror creștere o dirija pînă la sfîrșit. Se vede că, stringător ca majoritatea francezilor, puse bani deoparte, căci, cînd am făcut cunoștința lui, trăia din propriile lui mijloace și nu părea să ducă lipsă de nimica. Primit în toate clasele boierești care mai rămăsese atunci în ființă în fosta capitală a Moldovei, era apreciat de toți din pricina spiritului său hazliu și a siguranței relațiilor cu dînsul : era foarte discret și binevoitor cãtră toți.

Deoarece, de la 1876 încoace, am trăit un lung șir de ani la țară, mergînd la Iași numai cînd interesele mă sileau să mă răpăd în orașul de pe malurile Bahlmului, îl vedeam pe Dauss numai din cînd în cînd, dar, totdeauna cu plăcere, căci niciodată nu ne despărțeam fără ca el să-mi povestească cîte o istorie nostimă.

În toamna anului 1886 mă aflam la palatul administrativ, așteptînd să-mi vie rîndul la un proces ce-l aveam înaintea uneia din secțiile Curții de Apel. Așteptarea fiind lungă, mă plictiseam cumplit, cînd zăresc deodată pe Maxime Dauss ieșind din grefă. Mă răpăd spre dînsul.

— Ce cauți aici, de cînd făcutu-te-ai tîrîie-brîu ?

— Dacă de treizeci de ani de cînd sînt în țara asta nu mi-am însușit și acest cusur românesc pe lîngă atîtea altele, rãspunse bătrînul strîngîndu-mi mîna, nu-i probabil să mă

văd împodobit și cu el la sfârșitul vieții. Ca să te reasigur însă, vei ști că am fost la grefa, nu pentru un proces, ci pentru a pofti la dejun pentru mâini pe prietenul nostru comun B. care, în calitatea lui de avocat, are zilnic afaceri aici. Dar pe dumneata ce vînt te aduce în acest templu al gîlcevei ?

Îi spusei motivul venirii mele, rugîndu-l să mai rămîie cu mine pană la strigarea procesului, și el, totdeauna îndatoritor, consimți. Începurăm să ne primblăm în sus și în jos.

Deodată, vedem ieșind din gîrliciul unei scări pe lîngă care treceam, capul și umerele, apoi întreg trupul domnului X, membru marcant al celui mai mare partid politic din țară și stăpînitor numit de „centru” asupra unui ținut din Moldova. Îl cunoșteam și mă cunoștea numai din vedere ; se uită atît la mine cît și la Dauss, apoi trecu înainte. Francezul se uită lung după dînsul :

— *Decidement, zise el stînd pe loc și încetînd de a-1 mai urmări cu ochii, Monsieur X n'pas la fesse reconnais-sante* ¹.

— Te rog mult, îi zisei eu, înțelegînd că iar am prilej s-aud o poveste nostimă, spune-mi ce te face să conchizi că partea în chestiune a trupului acestui corifeu politic este lipsită de recunoștință.

Dauss era vorbăreț de feliul lui și-i plăcea să povestească ; nu făcu deci nici o greutate pentru a-mi împlini cererea.

— Era, începu el, în al doilea an al șăderei mele în Moldova. Ca aproape toți străinii, mai ales ca francezii, sufeream grozav de friguri intermitente, care atunci bîntuiau neasamanat mai mult decît astăzi în țările române, în vara aceluia an, un prieten al meu, Grigore Lambrino, mă pofti să petrec cîteva săptămîni la moșia Ifii, Găgeștii, de la ținutul Faldului. Aerul de la țară îmi făcu mult bine; dar, la o săptămînă, la două, tot aveam cîte un acces mai mare sau mai mic care mă ținea cîte o zi în pat și prea adesea mă împiedeca să ieu parte la vro partidă de plăcere sau la vro vizită pe la moșiile învecinate.

¹ Hotărît lucru, domnul X nu are fesa recunoscătoare.

Familia era alcătuită din persoane vesele, casa mică, dar îndămănată, mîncarea simplă, dar substanțială. Serviciul era făcut de mai mulți țigani, bărbați și femei, și de un fecior moldovan, foarte tînăr : mustața de-abie îi mijeja, dar foarte deștept, care mai făcea și oareșicare serviciu la cancelaria moșiei. Era mai mult nalt la stat; fața lui smolită, ochii de jăratec și părul ca pana corbului arătau urme de sînge țigănesc. Cu toții eram foarte mulțamiți de serviciile lui.

Într-o zi, stăpînul casei, avînd o plată de făcut, scoase dintr-un saltar al biuroului un fișic de galbeni și ieși ca să deie celui în drept suma cuvenită. S-întoarse după o bucată de vreme numărînd banii care rămăsese în fișic cu un aer vădit supărat.

— Ce ai, Grigore ? îl întrebă soția lui. Ai vreun năcaz ?

•— Năcazul nu-i mare, răspunse Lambrino, dar sînt supărat fiindcă constat la mine o lipsă de rînduială. Știu bine că în acest fișic erau o sută de galbeni, din care am dat acuma treizeci și doi lui Meilichson de la Fălciu. Asupra celei dintăi numărători nu m-am înșalat fiindcă, cum îți aduci aminte, după ce am isprăvit-o, ți-am dat ție banii ca să-i numeri încă o dată și tu mi-ai spus că suta este complectă. Acuma, după ce am plătit jidovului, l-am pus pe el să mai numere, încă o dată, galbenii ce-i dădusem, cîte unul, în fața mea și sînt sigur că nu erau mai mulți de treizeci și doi. Iar acum număr restul și, în loc de șizeci și opt cîți ar trebui să fie, găsesc numai șizeci și unul : lipsesc deci șapte, care trebuie să-i fi dat cine știe cui, fără a însemna în carnetul meu de casă, și nu-mi mai aduc aminte cui. Nu-mi este atîta ciudă de cei șapte galbeni, căci la urma urmei paguba este mică, ca de faptul neînsemnării și neaducerii aminte. Se vede că am îmbătrînit ! și Lambrino oftă adînc.

— I-ai dat poate vechilului, zise doamna Lambrino.

— L-am întrebat, căci o venit împreună cu jidovul și mi-o spus că de trei zile știe bine că n-o luat un ban de la mine.

După cîteva zile, cu prilejul altei plăți, Lambrino constată că-i lipsesc iar patru galbeni din același fișic, și iarăși nu-și putu da samă cum și cînd îi cheltuise. În socotelile

casei și a moșiei nu se găsea nici o urmă de acei bani. Lambrino părea cu desăvîrșire îngrijit de lipsa lui de memorie. Nimăru-i însă nu-i trecu prin gînd că lipsa în două rînduri a unei sumi de bani să poată fi datorită unui furt. Dealtmîntrelea, Lambrino ni laudase în diferite rînduri sistemul minunat, zicea el, al încuietorei biuroului unde își ținea banii.

Două sau trei zile după această împrejurare, trebuia să mergem cu toții în vizită la niște vecini, la moșia Stoîșăști, și să plecăm de dimineață, avînd a lua dejunul acolo. Dar iată că înainte de ziuă m-apucă un acces de friguri din cele mai zdravene, care mă ține **pană** aproape de ceasul plecării la Stoîșăști, cînd mă dă în fierbințeala care urmează totdeauna florii. În asemenea condițiuni îmi era cu neputință să merg și eu cu restul societății. Trimesei după stăpînul casei și-l pusei în cunoștința pricinii care mă ținea pe loc. El îmi spuse să nu ma mișc și dădu lui Neculai și bătrînei cămărășițe toate ordinele necesare pentru ca să fiu bine îngrijit.

În curînd după plecarea gazdei mele și a familiei, căzui într-un somn adînc care ținu **pană** tîrziu după-amiază. Gînd mă trezii, mă simții cu desăvîrșire slobod de fiori sau de fierbințeală, numai slab. Mă sculai, aruncai răpede cîteva haine pe mine și, încălțat cu niște pantofi de ștofă care nu făceau nici un zgomot, ieșii în cerdacul care înconjura casa de jur împrejur. Puteau să fie atunci vro patru ceasuri după-amiază; căldura (ne aflam la sfîrșitul lui iulie) era înăbușătoare, lumea din curte nu isprăvise încă siesta **3e** după-amiază, în ogradă și în casă nu se auzea alt zgomot decît bîzîitul muștelor nenumărate și acel al cîte unei albine. Priveam liniștit înspre valea Elanului care șerpuiește ia picioarele curții lui Lambrino (în realitate o preamodestă casă de țară). În sat domnea iarăși liniște desăvîrșită, numai dincolo de pîrau, pe costișă, se vedeau, secerînd, niște țigani mai harnici, dezbrăcați în pielea goală. Stăteam razamat de unul din stîlpii de lemn ai cerdacului. Deodată mi se pare că aud un mic zgomot la spinarea mea. Mă-ntorc, dar nu văd nimica, deși mă uit bine în toate părțile. Totuși acel zgomot ușor urmează: **mi** se pare că aud o cheie umblînd într-o broască. Mă uit atunci **în** odai

na în care

Lambrino își avea biuroul, așazat la spatele mele și ale cărei ferești, dînd în cerdac, erau deschise, și zăresc spinarea unui om care umbla la saltarele aceluia biurou. Mă plfec jos, jos de tot, mă pun aproape pe pîntece pentru a nu face umbră, m-apropii de fereastă deschisă, ridic capul încet și văd pe feciorul Neculai umblînd în saltarul cu bani al stăpînului său, pe care îl deschisese. De unde eram, plecîndu-mă puțin spre dreapta, vedeam mîinile lui. Văzui cum desface un fișic de galbeni și ie cîțiva dintr-însul: am uitat să spun că-mi întorcea spatele. Mă ridic, trec peste fereastă și-i pun mîna pe ceafă fără a zice un cuvînt. El întoarce brusc capul, mă recunoaște, se face galbăn ca ceaira și este apucat de un tremur.

— Talhariule, îi zisei eu, te-am prins; tu erai acel care fura bani din saltarul biuroului!

El își mai revenise acum puțin în fire. Căzu la genunchii mei.

— Pentru Dumnezeu, nu mă pierde, zise el, nu mă spune stăpînului, căci tot viitorul meu ar fi pierdut. Mi s-ar da o bătaie groaznică aici și alta la Huși, la judecătorie, apoi m-ar închide. Dumneata ești franțuz, te-am auzit de atîtea ori zicînd că bătaia te dezgustă și că ea este făcută numai pentru dobitoace, nu pentru oameni. Îndură-te de mine, nu mă spune stăpînului. Voi pune înapoi toți banii care i-am luat pană acuma, dar îndură-te de tinerețile mele și iartă-mă. Sînt tînăr, vreau să mă fac om; dacă sînt osîndit pentru furt, orice viitor îmi este închis.

Și nenorocitul îmi acoperea mîinile și genunchii cu sărutări care mă dezgustau adînc. Mă dădui puțin înapoi privind-1.

— De ce ai furat banii unui stăpîn atît de bun pentru tine? întrebai eu.

Dar el, fără a răspunde la întrebarea mea, se mulțame să zică neconținut:

— Iartă-mă! scapă-mă de bătaie și de închisoare! nu-mi pierde viitorul. Simt că pot să mă fac om! Nu mă osîndi la sărăcie și la rușine pe viață.

Cuvintele lui făceau impresiune asupra mea, căci cunoșteam prea bine obiceiurile vremii în materie de instrucțiune criminală. Destul mă indignase obiceiul de a bate ții

ganii, țărani și slugile, adesea pe temeiul unui simplu capriciu al stăpînului sau al funcționarului. Făcusem printre elevii mei cea mai activă propagandă pentru a li inspira oroarea cea mai salutară a acestui obicei barbar, degradator și pentru acel bătut, și pentru acel care bate, obicei care nu poate duce decît la desăvîrșitaucidere a demnității de om în acel care o suferă, și care alcătuiește o groaznică sămînță de ură a mulțimii de jos împotriva celor puțini de sus.

Dinaintea ochilor mei trecea scena ce avea să se petreacă după destăinuirea mea : vedeam pe nefericitul Neculai lungit la pămînt dinaintea scării, cu fața în jos, ținut de mîni și de picioare, auzeam șuieratul și loviturile vergilor, țipetele lui de : aleu ! valeu ! mă cuprindea un dezgust nemărginit.

Cunoșteam cu prisosință obiceiurile brutale ale unei justiții care era pe atît de coruptă pe cît de ignorantă, de slugarnică și fără nici pic de cunoștință.

Apoi îmi plăcea dorința de a se ridica a aceluia păcătos. Eram doară și eu tînăr, fiu de oameni săraci și de condițiune umilă. Prin sirguința mea îmi terminasem studiile secundare și izbutisem să-mi fac în această țară străină o situație care îmi promitea o soartă sigură și onorabilă.

— Scapă-mă, scapă-mă, repeta el neconținut, îndură-te de mine !

Mă hotărîi să-1 scăp.

— Te voi scapă de pedeapsă, îi zisei, nu voi spuie nimica, dar vei pune la loc toți banii, furați și îmi vei da cheia cu care deschizi saltarul. Destul, adausei văzîndu-1 apucat de un nou acces de sărutări de mîni și de genunchi. Răpede, adă banii furați !

Plecă și în mai puțin de trei minute s-întoarse cu jeci unsprezece galbeni. îi așezai frumos, nu în fișic, ci în fundul saltarului, sub niște hîrtii, apoi închisei saltarul cu îngrijire și mă uitai la cheia destul de complicată ce o scoseam din broască.

— De unde ai această cheie ? îl întrebai.

— Am pus s-o facă un lăcătuș neamț la Ieși, cînd mă aflam acolo cu conu Grigore. Uitase într-un saltar aceas,tă cheie de care în oraș nu avea nevoie.

— Și de-atunci îți croiseși planul să furi pe stăpînu-tău ? Vorbești de viitor, dar mi se pare că singurul ce te ajsteaptă este spînzurătoarea sau ocna pe viață.

Cum vezi, mă înșalam cu totul în pronosticurile mele. Departe de a fi mers la spînzurătoare, talhariul de Neculai a devenit om bogat, stăpîn absolut în ținutul încredințat dictaturii lui : el numește prefecți, subprefecți, deputați și senatori. Dar mai ales face afaceri minunate și își îngrașă neconținut punga. E necinstit la culme, nu știe ce esite scrupulul, dar Constituția de la 1866 nu^cere românului nici cinste, nici scrupule ; ea s-a mulțămît să înlocuiască vechea oligarhie a nașterii prin alta fără naștere, mai numaroasa și mai energică, dar neasamanat mai lacomă și mai nepaSa-toare pentru popor decît acea veche.

— Dar, întrebai eu, ce a zis Lambrino cînd a găsit în fișic galbinii ce-i lipsise ? ^

— Mare a fost mirarea lui și începuse să bănuiască ca este atins de o boală mintală. Dar faptele de asemenea natură nemalepetîndu-se, se liniști în curînd. De atunci am întălnit pe Neculai de multe ori. Cît a fost slujbaș mic la casierie, mă saluta cu umilință. De cînd s-a făcut om mare, nu mă mai cunoaște.

**ALTE
POVESTI MOLDOVENEȘTI**

DREPTATEA LUI CONSTANTIN DUCA-VODĂ
(1702)

Constantin Duca-vodă, fiul lui Gheorghe Duca și a Anastasiei Buhuș, despre lăcomia și răutatea cărora am vorbit mai pre larg în altă poveste, obișnuia greu, în cursul celei de a doua lui domnii, țara cu birurile ce le punea pentru a plăti datoriile de care era plin, datorii făcute altă în vremea celei dintâi veniri în scaun, cât și cu prilejul dobândirii celei de a doua. Dar în schimb era un judecător deosebit de drept și totdeauna gata să ocrotească pe cel mic și slab împotriva oricărei obișnuiri din partea celor puternici.

Știut este că, pe acea vreme, boierii se sileau să aducă pe toți locuitorii satelor lor la starea de vecini, adică de șerbi, și aceasta prin toate mijloacele, chiar și prin cele mai uricioase: sila, înșălăciunea, falșul, toate erau întrebuințate. Și aceste mijloace, din nenorocire, izbuteau să li deie cîștig de cauza la divanurile prea multor domni. Constantin-vodă însă, în hotărârile lui, întărea starea de vecinătate numai în urma unor dovezi, nemailăsînd măcar cea mai mică umbră de îndoială cum că omul tras la vecinătate era vecin într-adevăr și fără pic de îndoială.

Apoi el nu era cu mai puțină grijă de dreptate de cîte ori vreun om din popor se jăluia din pricina unei nedreptăți sau a unei silnicii făcute sau de care era amenințat. Și dreptatea lui nu cruța pe nici un vinovat, oricît de sus era pus, orice trecere avea, pe prietenul ca și pe neprietenul său.

Cu deosebire bine văzut de domn era căpitanul călărașilor de Cohurlui (a nu se confunda cu Covurlui), Ion Goia.

Acest Goia era un răzăș din satul Cavadinești de pe Horincea : bărbat de treizeci de ani, nalt, voinic, frumos la față, cu ochi și păr negru, călăreț neîntrecut, meșter în minuirea tuturor armelor și avînd un renume de viteaz cîștigat prin număroase și strălucite isprăvi. Goia, care mai era și om cuprins, cu părți de ocină în mai multe sate, cu curte în Cavadinești, cu herghelii de cai, cirezi de vite cornute, turme de oi și hambare pline de bucate, se afla în însușirea de copil de casă în curtea lui Duca-vodă cel bătrîn cînd doamna Anastasia, în urma năvălirii lui Petriceicu-vodă, părăsise leșul spre a găsi adăpost în Țara Românească. Constantin-vodă îl cunoștea deci din copilărie. îi dăduse căpitania de Cohurlui în urma unei isprăvi ce făcuse urmărind peste Prut o ceată de tâlhari, alcătuită dintr-o amestecătură de moldoveni, turci și tătari, în număr de peste douăzeci. Goia, avînd cu dînsul numai cinci oameni, ucisese vro zece tâlhari, prinsese și legase alți patru și împrăștiase pe cîți mai rămăsese, luîndu-li înapoi toată prada făcută de ei în trei sate.

Stegul de călărași de la Cohurlui avea nume bun și era alcătuit tot din oameni cuprinși, bine îmbrăcați, bine înarmați și dispunînd de cai unul și unul. Cei mulți din ei fuseser *joimiri*- la Ieși. Stegar era Gheorghîță Prodan, un tînăr de douăzeci și trei de ani, fiul unei vădane înstărite de la Prodănești, tînăr cinstit, bîind și rușinos ca o fată mare, dar viteaz ca un leu, nalt, subțire, cu trăsături deosebit de frumoase, cu ochi căprui, păr și musteți castanii.

Cînd Goia luă asupra-și povățuirea stegului, Gheorghîță slujea într-însul de doi ani.

Renumele de vitejie al lui Goia, înfăptoșarea lui voinicească, priceperea în toate trebile ostășești de care dădu dovadă de la început, chipul cum se purta cu oștenii cărora, dacă li cerea supunere oarbă în toate cele privitoare la slujbă, în afară de slujbă îi privea ca niște tovarăși, dărnicia lui cătră sărăcime și nepăsarea arătată pentru dobîndă îi cîștigase de la început inima stegariului. Din partea lui, Goia se simțea atras de acel tînăr blînd și ascultător, uimitor de serios și de conștiincios în îndeplinirea datoriilor sale.

† Soldați în leafă.

în curînd, amîndoi deveniră o păreche de prieteni nedespărțiți.

Goia era încă burlac : își lăsase, zicea el, inima în Țara Leșască, unde iubise și fusese iubit de o nobilă poloneză, căsătorită cu un dvorean bătrîn. Wanda, la despărțire, cînd amantul ei, îndeplinind termenul de slujbă la care se îndatorise, plecă înapoi în Moldova, îi jurase că, dacă ar deveni cumva văduvă, îi va da îndată de știre să vie s-o ieie de soție. Nu demult însă aflase că bătrînul soț al Wandeii își dăduse sfîrșitul obștească încă de vro doi ani, dar ea se grăbise să intre în legături legiuite cu un ofițer neamț în slujba craiului și mai află că acel neamț începuse să se bucure de frumusețele ei îndată după plecarea lui, Goia, din Țara Leșască. Această părăsire a iubitei făcu căpitanului o rană de amor propriu care, mă grăbesc s-adaog, nici nu ținu vreme îndelungată, nici nu-l duru din cale-afară. Doară nici el nu-i rămăsese credincios : șiragul fetelor și nevestelor iubite de dînsul de cînd se întorsese în țară era de o lungime cît se poate de samandicoasă, doară se uitau femeile cu plăcere și adesa cu jînd la frumosul, veselul, și guralivul căpitan.

Aceste amoruri număroase și schimbătoare mierau și scîrbeau pe Gheorghîță, care, și în această privință, se purta ca o fată mare, ceea ce îl expusese în dese rînduri la glumele căpitanului și ale altor prieteni de vîrsta lui. La întrebările lui Goia despre ființa pentru care își păstrează nevinovăția, Gheorghîță roșindu-se jura că, pînă în acea clipă, n-o cunoaște. Dar Gheorghîță mințea, căci inima lui era robită de mult. O furase o fată din Comănești, satul care se află pe Horincea îndată mai jos de Prodănești. Stana Coman era o ființă și frumoasă, și bună, și deșteaptă ; nălțuță și subțirică, avea păr auriu, bogat și lung, ochi vineți, mari, în cari se oglindea bunătatea și curățania sufletului, iar gurița mică și nasul drept erau niște adevărate minuni. Părintele ei murise de mai de mult și ea rămăsese singura copilă la o mamă bătrînă și de multă vreme bolnavă. Dacă averea ei nu era lucru mare, totuș era foarte îndestulătoare pentru a închezeșlui celor două femei un trai îmbielșugat și chiar puțința de a spori acea avere, fără a fi, pentru a ajunge la acest scop, silite să se supuie la vro lipsă. Acea

stare era alcătuită din jumătate din a cincea parte a satului Comănești, apoi din vite : cai, boi și oi.

Tinerii se cunoșteau de când erau copii, părinții erau prieteni buni, mamele știau de iubirea lor și-și dăduse de mult învoirea la căsătorie. Așteptau numai ca Stana să împlinească șaptesprezece ani, ceea ce se întâmplă cu vro două luni după venirea lui Goia în capul steagului de Cohurlui. Numai atunci puse Gheorghită pe căpitan în cunoștința apropietei sale căsătorii și-l pofti la serbarea logodnei ce avea să aibă loc peste puține zile. Goia se grăbi să pri-mească și, la ziua hotărâtă, se află de dimineață în Comănești, la curtea mică, dar gospodărească și bine îngrijită, a Comăneșei. Deși însuși de loc din cel mai de samă sat de pe Horincea, cunoștea prea puțin pe mamă, iar fata deloc. Ramase cu desăvîrșire uimit de frumuseța ei ; apoi, în cursul zilei, stînd de vorbă cu dînsa, Stana îl farmecă prin vioiciunea, deșteptăciunea și înțelepciunea ce o arata. Trebuie să lămuresc că ea trăise aproape doi ani pe lîngă o soră a mamei sale, călugărița la mănăstirea Adam, unde învățase carte de la duhovnicul mănăstirii și, mătușa ei fiind însărcinată cu ducerea arhondaricului, venise în atingere cu toate înaltele fețe bisericești și mirene care veneau la mănăstire sau spre a se închina, sau spre a vedea rude călugărite în acel sfînt locaș, cel mai de samă al întregii Țări-de-Jos.

Sara, Goia părăsi Comăneștii cu ochii și mintea cu desăvîrșire plini de Stana și blăstămînd soarta care-l făcuse să cunoască pe acea zîină tocmai în ceasul în care ea se lega pe viață cu altul. Merse acasă, la Cavadinești, unde avea să petreacă cîteva zile spre a da un ochi afacerilor lui, lăsate de o bucată de vreme cam în părăsire.

Gheorghită avea să rămîie acasă încă cinci zile, căci steagul putea în voia cea bună să fie lăsat pe mîna chehaiei¹, un oștean bătrîn și de toată încrederea. În fiecare din aceste zile Goia veni să vadă pe Gheorghită, pe care, bineînțeles, nu-l găsi niciodată la Prodănești, acasă la mama-sa, ci totdeauna la Comănești, priveghînd culesul viei viitoarei sale soții, împreună cu dînsa. Văzu deci necon-

¹ Un fel de sergent-maj'or.

tenit și pe Stana, se **îmbată** în fiecare zi mai mult de frumuseța și de farmecul ei. Cînd Gheorghită plecă înapoi la slujbă, Goia era cu desăvîrșire stăpînit de o dragoste pătimașă pentru logodnicul prietenului.

Căpitanul de Cohurlui era un bărbat care, pe lîngă multe însușiri frumoase, avea păcatul să nu fie stăpîn pe patimile lui ci, dimpotrivă, ca acele patimi, foarte vii, sa fie ele stăpîne pe dînsul, împingîndu-l prea adesea la niște fapte cu totul potrivnice unei firi deschise și chiar aplecate spre mărinimie.

În ziua plecării lui Gheorghită, Goia se duse iar la Comănești „spre a vedea”, zicea el, dacă stegarul a plecat, lucru despre care în fundul inimii nu se îndoia deloc. Găsi pe Stana la vie și, după ce auzi din gura ei că Gheorghită bătuse în zori de ziuă în poartă pentru a-și lua ziua bună, mai ramase două ceasuri cu dînsa, ținîndu-i de urît cu feli de feli de povestiri despre viața ce o dusesese în Țara Leșască, atît în vreme de pace, cît și în vreme de război. Povestea bine și Stana îl asculta cu plăcere. Văzînd această plăcere ce fata, în nevinovăția ei, deloc nu se încerca să ascundă, veni din nou a doua zi și în fiecare din acele următoare. Fu totdeauna primit cu vădită bunăvoință : căpitanul era doară bărbat plăcut, viteaz, guraliv și, mai presus de toate, era prietenul logodnicului ei, care i-l lăudase atîta ! Goia tălmăci rău această bunăvoință : își închipui că ar putea lesne să înlocuiască pe Gheorghită în inima fetei. În întâia clipă acest gînd jigni firea lui aplecată spre simțiri cavaleriești : să fure el inima iubitei prietenului, a tovarășului de arme ! Dar, foarte în curînd, pofta de a fi el stăpîn pe frumusețile trupului și minții Stanei îvinse scrupulele și simțirile mai bune dintr-insul. Și deoarece la el fapta urma totdeauna răpede după luarea hotărîrii, se hotărî să vorbească Stanei chiar în ziua în care luase această hotărîre, a șasa după plecarea lui Gheorghită. Își făcu propunerea pe cînd petrecea pe Stana de la vie acasă, ducînd calul de frîu după dînsul.

Începu prin a o întreba dacă nu crede că prea cu ușurință, atunci cînd n-avea cum să cunoască alți bărbați, își legase soarta de un tovarăș de joc, de un copilandru neînfățoșînd nici o cheazășie de statornicie, cu avere neîndes-

tulătoare, fără sprijin și fără trecere, osîndindu-se astfel pe veci la viața de țară. Și ea, prin frumuseță și înțelepciunea ei, era doară vrednică să aibă parte de trai falnic și cinsteș în apropierea curții ; locul ei nu era în sat, între răzăși, ci în mijlocul boierimii celei mari. Ei i se cuvenea să aibă de soț, nu un băiețandru fără stare și fără viitor, ci un bărbat deplin, cu stare, cu vază și cu viitor fafnic, care sa-i deie chezășie de statornicie și vrednic s-o așaze acolo unde era locul ei. El, Ion Goia, o iubește cu toată puterea unei inimi de bărbat care cunoaște viața, care a dat dovezi de vrednicie, este cunoscut în chip cinsteș de toată boierimea cea mare, o fost tovarăș de copilărie cu vodă, se poate bizui pe sprijinul și bunăvoința domniei. De ce nu s-ar lepăda deci de Gheorghită, de dragostea lui de copil, de un viitor sărăcăcios și sîrbed, pentru dragostea lui de bărbat încercat și pentru viitorul strălucit de care era incredințat că-i va face parte.

La auzul acestor propuneri, uimirea, indignarea și disprețul împiedecară dintăi pe Stana să răspundă și o făcuse să amuțască cu desăvîrșire. Goia, talmăcind această tăcere în chip prielnic lui, reîncepu să vorbească și, pentru a da mai multă greutate cuvintelor sale, puse mîna pe brațul fetei. Dar această atingere aduse indignarea Stanei la culme ; retrăgîndu-și brațul și dîndu-se în lături, îi spuse în cuvinte aprinse tot disprețul și toată scîrba ce o stîrnise într-însa cuvintele lui, apoi îi hotărî că, din acea clipă, nu voiește să-l mai vadă și nu-i ascunse că va aduce fără întârziere purtarea lui la cunoștința mamei și a logodnicului, mai adăogînd că, dacă cutează s-o însoțască măcar cu un pas mai departe, strigă și cheamă pe lucrătorii de la vie, parte din cari veneau ceva mai în urma lor, apoi, grăbind mersul spre casă, îl părăsi.

Goia ramase nemișcat în drum. Neprimirea disprețuitoare opusă de Stana propunerilor lui îi jignise adânc amorul propriu, iar pe de altă parte ochii ei scînteietori de indignare și fața-i îmbujorită de minie făcuse pe față atît de frumoasă, chiar energia refuzului îl farmacau într-atîta, încât îi mai sporeau încă patima.

— Dacă nu de voie, atunci de nevoie, strigă el, aruncându-se în șa și gonind spre casă.

Tot planul lui era alcătuit cu mult înainte de a ajunge acolo : avea să împiedece ca Gheorghită să afle ceea ce se petrecuse în acea sară și să depărteze pe stegar pentru mai multe zile. Rîpirea Stanei era pe urmă lucru ușor. îndată ce ajunse acasă poronci să i se puie șaua pe umblătorul • cel mai bun și să i se pregătească cele trebuitoare, căci merge la steag. După o jumătate de ceas era calare și pe drum, iar pe la miezul nopții ajungea în Galați. După cîteva ceasuri date odihnei era la „odăile” călărașilor, cumi se zicea atunci, cazarma lor, cum am zice astăzi. Gheorghită încă nu venise ; în schimb, găsi pe chehaie care îi înmîna o carte gospod sosită din Ieși cu cîteva ceasuri mai înainte. Cînd o deschise, o mare bucurie se oglindi pe fața lui : era o poroncă a hatmanului Neculai Costin, sa trknată îndată la Iusuf-pașa, seraschierul, la Babadag, cartea domnească alăturată acelei poronci, prin însuș stegarul sau ceaușul său, iar acesta avea s-aștepte acolo răspunsul seraschierului care, zicea hatmanul, putea să întărzie mai multe zile. Binecuvântînd ântîmplarea care-i ușura aducerea la îhdepîinire a planurilor lui, Goia așteptă cu nerăbdare sosirea lui Gheorghită. îndată ce acesta intră în odaia ceaușului, care slujea drept cancelarie, îl puse în cunoștința poroncii primite, apoi, luîndu-1 deoparte, îi spuse că afacefa pentru care vodă scrie pașei este de cea mai mare însemnătate și că, nebizuindu-se pe chehaie, care este un bun oștean, dar cam are obiceiul beției, se vede silit să-l trimată pe el.

Lui Gheorghită, care trăgea nădejde că îndată după sosirea căpitanului va capata învoire a merge să petreacă cîteva zile lîngă Stana, i se strânse inima, dar n-avea ce să zică, căci într-adevăr chehaia era un oștean foarte viteaz și priceput, dar adesea se lasa stăpănit de darul beției, ceea ce îi pricinuisse atît lui, cît și căpitanilor sub cari mai slujise multe și neplăcute încurcături. înainte de amiază, Gheorghită trecu Dunărea, iar spre sară căpitanul, după ce dădea chehaiei cele mai amănunțite povățuiri și pregătea pe drumul Cavadineștilor trei posturi de oșteni cari, la prilej de nevoie, să înlesnească ajungerea cît mai răpede la el a oricărei vești de samă, încăleca iar și ajungea noaptea jîri Cavadinești.

Patru zile după întoarcerea lui Goia, spre sară, Stana sosea la mănăstirea Adam într-o căruță țărănească, galbănă la față, slabă, ruptă, nepieptanată, cu deznădejdea în ochi, și se arunca plîngînd în brațele matusii sale.

Cu mare greu călugărița izbuti s-o mai liniștească și să afle de la dînsa pricina acestei sosiri neașteptate și a stării de deznădejde în care se afla. Povestirea fu făcută fără șir și neconținut întreruptă prin izbuhniri de lacrimi, dar cu încetul maica Agafia putu să-și deie samă de nenorocirea și de rușinea de care fusese lovită nepoată-sa.

Cu trei zile înainte, la căderea nopții, pe cînd s-întorcea de la vie, fusese rîpită de Ion Goia și dusă în curtea lui din Cavadinești. Acolo el îi arătase din nou că este hotărît s-o ieie de soție și-i va face un viitor strălucit, va purta-o nu ca o doamnă, ci ca o împărăteasă. Totodată îi mai hotărî că orice împotrivire din parte-i ar fi zadarnică, că, neputînd trăi fără de dînsa, n-o va scapa din mîna cu nici un preț, ci o va ține în puterea lui, și că trebuie să uifice pentru totdeauna pe acel băiețandru cu care nu putea să aibă parte decît de un trai necinșeș și sărăcăcios. Călugărița mai înțelese că Stana, urmașa unui lung șir de oameni de țară, dar cari fusese totdeauna de sine stătători, mîndri de neatîrnarea lor, mai toți oșteni oțeliți în lupte neconținute cu tătarii prădalnici, dîrji și deprinși să nu se plece înaintea nimăru, crescută în aceste tradițiuni și inimoasă din firea ei, răspunsese rîpitorului, arătîndu-i disprețul și scîrba ce o simțea pentru el, ca și dragostea nemărginită ce o păstra pentru Gheorghîță. Cuvintele Stanei, mai ales protestarea de dragoste veșnică pentru stegar, se vede că stîrnise în pieptul lui Goia un adevărat vifor de mînie.

Fără a zice un cuvînt, se aruncase asupra ei și, cu toa^a apărarea ei vitejască, o siluise.

Apoi ieșind afară din odaie îi aruncase cuvintele :

— Fii acuma soția lui Gheorghîță, dacă îți dă mîna !

Prin ajutorul unei slujnice din Comănești a căpitanului, căreia atît Stana cît și mama ei îi făcuse mult bine, izbucnise să scape din curtea lui Goia în sara zilei următoare și, tot prin ajutorul acelei femei, putuse să tocmească căruța care o adusese la mănăstire. Fuga ei fusese înlesnită prin

faptul că Goia lipsea de acasă, chemat fiind la o consfătuire a tuturor căpeteniilor Horincei, care se ținea tocmai în urma rîpirii Stanei, spre a lua măsurile de cuviință pentru urmărirea rîpitorilor ramași necunoscuți, deoarece Goia avuse grijă să-și îmbrace tovarășii în haine tătărăști și să le acopere obrazul cu năfrâmi boite în negru. Fata venise la matusă-sa de teamă ca mama ei, slabă și bolnavă, pe care rîpirea fetei trebuia s-o fi zguduit cumplit, să nu-și deie sfîrșitul, la auzul noii și grozavei nenorociri ce o lovea. Venise la matusa în înțelepciunea și iubirea căreia avea încredere spre a găsi la ea sfat și ajutor.

Călugărița, adînc scîrbită de nenorocirea nepoatei pe care o iubea ca pe o fiică, căută s-o mîngîie și, pe cît îi fu pe puțin, s-o liniștească, dar își dădea bine samă că mișelia lui Goia zdrobise întregul viitor al fetei și nu vedea mijloc de îndreptare. Mult se gîndi ea în acea noapte în care nu închise ochii, dar cînd se sculă de dimineață nu găsi alt sfat de dat nepoatei decît să se plece înaintea încercării la care o supunea ceriul, să se lepede de iubirea lui Gheorghîță și să ieie pe Goia de soț : numai astfel își putea spală cîntea înaintea lumii.

Dar cînd făcu parte de acest sfat Stanei, aceasta, cu liniște dar cu hotărîre, răspunse că nu va fi cu nici un preț soția acelu mișel. Știe bine că nu mai poate gîndi să se căsătorească cu Gheorghîță, dar se va călugări și, din mănăstire, îl va iubi pană la moarte. Fata vorbea cu atîta hotărîre, încît maica Agafia își dădu samă în curînd că, cel puțin deocamdată, nu era nici un chip s-o facă să-și schimbe gîndul.

Dar înainte de toate trebuia ca mama Stanei să fie pusă în cunoștința întîmplărilor și, dată fiind starea ei de slăbăciune, înștiințarea trebuia făcută cu cea mai mare cruțare, iar cea care mai mult decît oricine era în stare să îndeplinească o așa de dureroasă însărcinare, cu toată înțelepciunea și iubirea cuvenite, era cu bună samă soră-sa.

Maica Agafia se puse deci pe drum, după ce încredința pe Stana ajutoarei sale, maicii Fevroniei, în care avea o încredere cu totul îndreptățită.

Cînd călugărița ajunsese la un ceas de Comănești, întîlhi venind în goana calului pe Stoian Coman, vărul ei primar și fruntaș în Comănești. Căruța maicii se opri și Stoian se apropie de ea.

— Ce veste de la soră-mea, vere, întrebă maica, pe care o cuprinsese deodată un simțimînt de groază.

Stoian plecă de două ori, cu jale, capul în jos :

— De acuma tot bine are să-i fie, zise el, căci bună și sfîntă a fost în viața ei !

— Cum ? Soră-mea nu mai este ? strigă călugărița, pe care o podidiră lacrimile.

— S-o stîns asară, la două ceasuri din noapte, răspunse Stoian, adăugînd că vecinii și rudele așteaptă numai soșirea ei pentru înmormîntare.

La întrebările Agafiei, Stoian răspunse că Stana, pe cînd se întorcea sara, cu patru zile înainte, de la vie, însoțită de un argat și de două slujnice, fusese rîpîtă de o ceată de călăreți îmbrăcați în haine tătărești și cu fețele înnegrite.

La auzul cumplitei Veste, vara Cristina căzuse la pat într-o stare de deznădejde și de slăbăciune desăvîrșite. x\ceastă rîpire ridicase toată Horincea în picioare, se trimesese călăreți în toate părțile, spre a descoperi urmele răpitorilor, dar nu se putu deocamdată afla nimica. însă în ajun, venise la curtea Cristinei, la Comănești, o femeie numită Safta, plină de sînge, stîlcită, ruptă, ca vai de ea, și arătase cum, fiind slugă la Ion Goia, căpitanul, Fa curtea lui din Cavadinesti, acesta furase cu trei sări înainte pe giupînița Stana și, după o sfadă cu dînsa, își făcuse rîs de ea. Pusese pe acea femeie, care era de loc din Comănești și slujise mai dfe mult la Cristina, să îngrijască și să păzască pe giupînița. Dar a doua zi, în timpul în care căpitanul lipsea de acasă, făcîndu-i-se milă de fata pe care o ținuse altădată în brațe și aducîndu-și aminte de binele de care avuse parte în curtea giupînesei Cristina, o scosese din ogradă, fără ca să prindă de veste celelalte slugi, 'mai găsîndu-i și o căruță care, după cererea fetei, s-o ducă la mănăstirea Adam. Goia, la întoarcerea lui, se dusese întins la odaia unde fusese închisă Stana și, văzînd că aceasta fugise, se înfurie grozav. Prepusurile lui căzură numaidecît pe acea slujnică și, cu toate tăgăduirile ei, o bătu groznic, apoi o închise în beci,

dar ea izbuti să iasă prin una din răsuflători și s-ajungă la Comănești. Dusă înaintea Cristinei, apucă să-i spuie povestea numai pînă la siluirea fetei cînd, dînd un țipet, bătrîna pierdu cunoștința și peste un ceas își dădu sfîrșitul. Adu-nîndu-se rudele și vecinii, Safta le spusese întraga poveste, și mare, zicea Stoia, era fierberea în toată Hor'ncea : se sfătuisse căpeteniile răzășilor și umbla vorba că au de gînd să puie mîna pe Goia și să-l ducă legat la Ieși, la vodă, ca să-l judece și să-l pedepsască după pravilă, tîndu-i capul.

Cînd maica Agafia ajunsese la casa soră-sa, găsi într-adevăr toată Horincea strînsă acolo, în cap cu bătrînul căpitan Ichim Prodan din Prodănești, om de peste optzeci de ani, vestit pentru vitejia și înțelepciunea lui, care fusese căpitan de Covurlui vreme de mai bine de patruzeci de ani și al cărui trup era ciuruit de răni de sabie, de suliță sau de glonți.

Ei primiră pe maica Agafia cu sămnele celei mai raaX'i dragoste și celei mai desăvîrșite compătimiri, arătînd vădită ușurare cînd auziră de sosirea Stanei la mănăstire. Cu toții o încredințară că sunt gata s-o ajute din toate puterile în răzbunarea batjocurii făcute de un nevrednic unca din casele cele mai cinstite din valea lor. Sfatul răzășilor trimesese chiar în acea dimineață pe unul din fiii lui Ichim Prodan cu treizeci de oameni înarmați, ca să puie mîna pe Goia, dar nu-l găsisese acasă ; slugile lui le zisesese că a plecat de cu noapte la Galați, iar ceilalți răzăși din sat îi încredințase că, departe de a lua partea lui Goia și a voi să-l apere, li vor da lor tot ajutorul pentru a pedepsi pe acel ce se făcuse vinovat de asemenea mișelie. Dealtmîntrelea, în curînd sosiră spre a lua parte la înmormîntare și mai mulți oameni din Cavadinesti, care cu toții încredințară pe maica Agafia că sunt alături de dînsa, gata să-i deie tot sprijinul.

Înmormîntarea avu loc chiar în acea sară, iar a doua zi, desdimineață, maica Agafia plecă înapoi la mănăstire. înainte de a se despărți de rude, de vecini și de prieteni, se înțelesese cu ei ca după trei zile să s-întilnească la Bîrlad cu șase din ei, cei mai fruntași din toate satele Horincei, pentru

ca de acolo să meargă împreună cu Stana la Ieși, unde aveau să ceară dreptate de la vodă.

Mare fu durerea Stanei cînd află că mama ei nu mai este, dar înțeleptele cuvinte de mîngiere ale mătușii o făcură să-și încordeze toate puterile pentru a îndura și această nouă și dureroasă încercare. Călugărița o puse în cunoștința celor vorbite de ea cu căpeteniile Horincei și de călătoria la Ieși hotărâtă împreună cu ei ; găsi pe Stana mai hotărâtă decît oricînd să caute dreptate împotriva aceluia care-i nimicise tot viitorul. Mătușă-sa îi mai puse încă o dată în vedere să chibzuiască bine dacă, deoarece era resemnată să renunțe la Gheorghiuța, ji-ar fi *mai* cuminte să primească pe Goia de bărbat. El fără îndoiala o iubea mult, cine știe dacă nu s-ar putea deprinde cu dînsul și dacă înrîurirea ei n-ar fi în stare să mai astîmpere iuțala cumplită a patimilor lui ? Cine știa dacă nu avea să găsească la sfîrșit fericirea în căsnicia cu dînsul ? Dar Stana ramase neînduplecată : jurase credința lui Gheorghiuța, iubea pe Gheorghiuța ; cu nici un preț nu înțelegea să fie a altuia decît a lui : decît viața cu acel pe care îl privea *ca* un mișel nevrednic, mai bine moartea. Maica Agafia, văzînd că hotărîrea fetei este nestrămutată, îi zise că și ea este de părerea ei și-i făcuse această propunere numai spre a-și da samă dacă hotărîrea nu i s-a schimbat, ci este desăvârșită și nestrămutată. După o săptămână erau în Ieși, unde traseră la metocul ce-l avea mănăstirea în acel oraș, iar cei șase horinceni veniți împreună cu ele se găzduiră în tîrg pe la cunoștinți.

Jalba lor fu dusa la curtea domnească chiar a doua zi de Filip, un fiu al lui Ichim Prodan, care fusese adeseori prin Ieși și cunoștea pe mai mulți din boierii cei mari.

întorcîndu-se de la curte, el veni la metoc și aduse celor două femei veste că Goia se află în Ieși și a fost de mai multe ori la curte, unde a vorbit chiar cu vodă, însă nu se știe de a venit chemat sau de voia lui, nici despre ce a putut vorbi cu domnul. Călugărița și cu Stana fură cam tulburate de această veste, amîndouă știind că Goia fusese copil din casă în vremea lui Duca-vodă cel bătrîn și tovarăș de joc al fiului său. Se temeau ca această veche cunoștință să nu mriurească pe vodă în chip dăunător lor, dar călugărița care era mai mare peste metoc li zise să n-aibă nici o grijă, căci

domnul, cînd este vorba de a face dreptate, nicidecum nu se uită nici la prietenie, nici măcar la Jnrudire cu dînsul. *hxxx.* ziua aceea, cît și cele următoare fură întrebuițate de răzăși și de călugăriță, care printre boierii cei mari și mijlocii aveau o mulțime de cunoștinți și chiar de prieteni, cu stăruința spre a dobîndi sprijinul lor pe lîngă domn și divan. Pretutindeni li se spuse că se pot bizui pe nepărtinirea lui vodă, dar ca mai bine ar fi dacă s-ar împacă, Stana luînd pe Ion Goia de soț. Aproape toți ziceau același lucru :

— De ce să se umple țara întregă cu vestea rușinii Stanei ? De ce să nu ieie ea de soț pe un bărbat ce, după toate semnele, era menit să ajungă departe, pe un om bogat și care se arătase vrednic în toate privințele ? Ce era pe lîngă dînsul micul stegar necunoscut de care se îndrăgostise Stana ? în loc de a tînji o viață întregă într-o mănăstire, nu era mai de folos pentru ea să fie soția unui bărbat care fără îndoiala avea s-ajungă la boierie cinsteșă ? S-ar fi înțeles judecata dacă Goia, după ce o necinstise, n-ar mai voi s-o ieie, dar dacă, cum singure mărturisesc, el este gata să se căsătorească cu dînsa, de ce să nu puie în chip cinsteș capăt pricinii ? Apoi într-adevăr vodă este drept și se poate avea toată Jncrederea în judecata lui, dar nu este mai puțin adevărat că Goia **10** fost tovarăș de joc în copilărie, că vodă îl vede bine din pricina strălucitei lui vitejii și ar fi fără îndoială prea bucuros să nu fie silit să-l pedepsască, mai ales că pentru asemenea faptă pravila hotărăște moartea.

Deși nici unul din acei boieri și boierănași nu voia să mărturisască că văzuse pe Goia și vorbise cu el sau cu prietenii de ai lui, era vederat că căpitanul, de cînd sosise în Ieși, nu pierduse timpul și lucrase în interesul său atît la curte, cît și printre boieri.

Cînd se-ntoarse la metoc, călugărița, destd de descurajată, puse pe Stana în cunoștința celor ce le auzise atît ea cît și răzășii. Dar Stana ramase neînduplecată și se mărgini să răspundă :

— Dacă vodă nu-mi va da dreptate și nu va pedepsi pe acel care m-o nenorocit, să aibă mîria-sa a răspunde înaintea lui Dumnezeu pentru această tîgadă de dreptate, jar eu voi merge de-a dreptul la mănăstire. Dacă nu mă veți primi la Adam, voi găsi alta care să-mi deschidă porțile.

A doua zi venise la metoc un aprod cu chemare la judecată, înaintea domnului și a divanului domnesc, pentru Stana, maica Agafia și răzășii horinceni, pe ziua de duminică, adică peste două zile.

În dimineața zilei de duminică, după ieșirea domnului de la biserică, se adunară boierii, slujbașii mari și mici și împričinații la divan. În curînd veni rîndul Stanei; Goia, care nu se văzuse până atunci, se găsi odată cu Stana, cu maica Agafia și cu răzășii în sala unde, împrejurul unei mese lungi, acoperită cu covor roșu, stăteau mitropolitul cu arhierii și boierii divanului, iar drept [în] mijlocul mesei, la o mică depărtare, pe un scaun de lemn săpat, îmbrăcat cu căptușală roșie și așazat cu vro trei trepte mai sus, sădea domnul cu cuca în cap și cu buzduganul îmbrăcat cu argint în mîină. Împrejur stăteau slujbași de ai curții: copiii din casa, seimeni, fustași de divan, aprozi și alții.

Întăi fu chemată Stana, căreia însuși domnul îi porunci să **arate** împotriva cui cere dreptate și pentru care fapte, povestind acele fapte în chip lămurit. Și Stana, albă la fața ca varul și slăbită, dar tot nespus de frumoasă, strunindu-și toată voința și stăpînind rușinea de care era cuprinsă, cu un glas care tremura numai puțin, arată că cere dreptate împotriva lui Ion Goia, căpitanul de Cohurlui, fiindcă o rîpise și o necinstise cu sila, povestind toate faptele în chip lămurit. Această povestire, făcută în cuvinte simple și cu un glas care purta pecetea adevărului, mișcă vădit și pe domn, și pe boieri. Glasul lui vodă se făcuse aspru cînd întrebă pe Goia ce are de răspuns la învinovățirea adusă de Stana și dacă cele arătate de ea sînt adevărate.

Căpitanul răspunse că toate sînt adevărate, dar că le-a săvârșit sub stăpînirea patimii ce Stana o stărnise într-însul, hotărît fiind s-o icie de soție și încredințat, în urma celor vorbite cu dînsa în zilele dinainte de rîpire, că ea nu ține la logodnicul pe care el credea că maică-sa i-1 impusese.

Dar aici fu întrerupt de Stana care, la auzul acestei minciuni, nu se putu opri să strige:

— Minte! Minte! Nu-1 crede, doamne! Cînd mi-o cerut să las pe Gheorghîță pentru a-1 lua pe el, i-am spus că nu-1 voi lua niciodată de soț, căci îmi este scîrbă de dînsul și iubesc pe Gheorghîță peste tot.

Dar domnul se întoarse iar cătră Goia și-1 întrebă:

— Și ai fi tu și acuma gata să iei de soție pe această fată?

— Da, măria-ta, zise el, sînt gata și acuma s-o ieu de soție, cu toată dușmănia ce mi-o arată.

În acea clipă un fustaș de divan se apropie de logofătul cel mare și-i șopti ceva la ureche, iar logofătul, Ion Buhuș, sculîndu-se de pe scaun, zise către domn:

— Măria-ta, o sosit la ușa divanului stegarul steagului de Cohurlui și cere să fie adus înaintea măricei-tale, avînd la dînsul o carte de la Iusuf-pașa, de la Babadag, răspuns la cartea ce măria-ta ai scris-o acelu seraschier.

— Nu este acel stegar logodnicul tău? întrebă domnul pe Stana.

La auzul numelui iubitului, Stana se făcuse și mai albă. La gândul că avea să deie ochi, ea, necinstită, cu acel cătră care se legase să-i fie pe veci cu credință, i se păru ca pămîntul se deschide înaintea ei gata s-o înghită. Nu fu în stare să scoată un cuvînt din gîtlejul ei uscat și maica Agafia răs-punse pentru ea:

— El este, măria-ta.

Domnul poronci să între și în curînd Gheorghîță se află în fața divanului. Era galbăn și tras la față, hainele îi erau pline de colb, în mîână ținea un săculțeț de matasă. De la masa cu postav roșu se sculă marele postelnic, Panaiotache Morona, și-i luă din mîână săculțețul din care scoase scrisoarea pașii, iar tînarul, închinîndu-se adînc cătră domn, zise cu glas tare:

— Să trăiești, măria-ta!

— Tu ești Gheorghe Prodan, stegarul steagului de călărași de la Cohurlui? întreba domnul.

— Eu, să trăiești, măria-ta.

— Cum de ai adus tu cartea pașei? Poroncisem ca acest răspuns să mi se trimată de pîrcălabul de Galați printr-un om al lui.

— M-am rugat de giupînul pîrcălab să mă trimată pe mine în locul altuia.

— Și pentru ce trudit-te-ai până aici după ce veniseși atîta cale de Ia Babadag până la Galați?

— Aveam o plecată rugăminte cătră măria-ta.

— Ce rugăminte ? întrebă vodă.
— Să-mi faci, măria-ta, dreptate.
— Dreptate ? întrebă domnul, împotriva cui ?
— Împotriva acestui mișel care mi-o rîpît și mi-o necinstit logodnica, deși ni jurasem frăție de cruce, zise Gheorghîță arătând cu mîna spre Goia care, la auzul veștii sosirii stegarului, îngălbenise.

— El se leagă că este gata să ieie pe acea fată de soție.
— Și ea primește ? întrebă Gheorghîță întorcîndu-se cătră Stana.

— Niciodată ! strigă fata.
— Dar, întrebă vodă, ești tu oare hotărît s-o mai ieie de soție și după ce s-o întîmplat ?

— Da, răspuse Gheorghîță fără a sta la îndoială, căci întru nimica nu este ea vinovată de rușinea ce i s-o făcut. Sînt hotărît s-o ieu de nevastă, dar cer de la dreptatea mărici-tale pedepsirea acelu mișel care o rîpît-o, apoi și-o făcut rîs de dînsa.

Domnul ramase gînditor, se vedea că în inima lui, prietenia pentru tovarășul din copilărie duce o luptă grea cu simțul dreptății. În sfîrșit, întorcîndu-se cătră mitropolit îl întrebă :

— Care este, înaltpreasfinte, pedeapsa hotărîită de pravilă pentru acel care răpește și siluiește pe logodnica altuia ?

— Pentru asemenea vină, răspuse mitropolitul, pedeapsa hotărîită de pravilă este moartea, iar întreaga avere a făptuitorului să se deie fetei rîpîte și siluite.

Urmă iar o tăcere destul de lungă din partea domnului, apoi cu glas mîhnit și îndurerat, dar puternic, el rosti cuvintele :

— Aș fi dorit din inimă să scap viața lui Ion Goia care mi-o fost tovarăș din copilărie și este oștean viteaz și priecput, dar dreptatea nepărtinitoare este însușirea și datoria de căpetenie a domnilor : nu trebuie ca, bizuindu-se pe prietenia sau chiar pe rudenia cu stăpînitorul, prieteni sau rude ale domnului să se facă vinovați de fapte scîrboase ca acea pe care a făptuit-o Ion Goia. Deoarece despre vinovăția lui nu poate încăpea nici o îndoială, căci însuși o mărturisește, îl osîndîrîn la moarte. Avînd însă în vedere vitejia de care o dat atîtea dovezi, hotărîm să moară, nu prin ștreang, ci

prin sabie, chiar astăzi, la ieșirea noastră de la divan. Iar avera lui întreagă : moșii, odoare, vite, robi, bucate și altele, să intre toate în stăpînirea Stanei Coman, fata rîpîită și siluită, logodnica lui Gheorghe Prodan, stegarul steagului de călărași de la Cohurlui.

După ce se ridică ședința divanului, aproape toți boierii cei mari stăruiră pe lingă domn să dăruiască lui Goia viața, arătînd că pierderea averei întregi era pentru el o pedeapsă destul de mare, dar domnul ramase neînduplecat.

— Dacă Goia mi-ar fi greșit mie, zise Constantin-vodă, aș fi în drept să-i dăruiesc viața, dar o greșit altora și în astfel de chip încît nu mai poate îndrepta acea greșală, prin urmare nu sînt în drept să-l iert. Acea fată are dreptul să ceară de la mine să înlătur cu desăvîrșire primejdia ca ochii ei să mai întâlnească vreodată fața acelu care o necinstit-o, prin urmare n-am dreptul să-i dăruiesc viața, oricît, Dumnezeu îmi este martur, aș dori să i-o cruț.

Goia, după ce se împărtăși, muri cum trebuie să moară oșteanul care nu știe ce este frica de moarte. Din poronca domnului, trupul lui fu înmormîntat la biserica Sfîntului Neculai cel Mare, cu toată cinstea cuvenită unui căpitan.

Maica Agafia cu Stana, cu răzășii horinceni, urmași de Gheorghîță, după ce ieșiră de la divan se îndreptară în tăcere spre metocul mănăstirii Adam. Cînd ajunseră acolo, Stana și cu mătușă-sa se retraseră în încăperea în care ele fusese găzduite, lăsînd pe răzășii și pe stegar în cerdacul metocului. După oareșcare trecere de timp, o soră veni să spuie lui Gheorghîță că maica Agafia îl poștește la chilia ei. Stegarul se grăbi s-o urmeze. Cînd ușa chiliei se deschise, văzu pe maică și pe Stana așteptîndu-l în picioare în mijlocul încăperii. Voi să s-arunce în brațele fetei, dar ea se dădu la o parte și întinse bațele ca în apărare. Uimit, el se opri pe loc întrebînd-o :

— De ce fugi de mine ?

— Fug de tine pentru că de acum înainte orice legătura între tine și mine trebuie să înceteze.

— Dar pentru ce ?

— Fiindcă nu mai sînt vrednică de tine.

— Dar dacă eu, răspuse tînărul cu căldură, te găsesc tot atît de vrednică, ce zic ? și mai vrednică decît altădată ?

— Nu, zise Stana, nu, o fată pângărită nu mai poate fi soția unui bărbat cinstit. Îți mulțămesc din inimă pentru credința ce vrei să mi-o păstrezi, cu toate că te s-au întâmplat, credința care ai vădit-o și prin cuvintele ce le-ai zis înaintea domnului. Hotărăște să nu mai fiu nevasta ta și să intru într-o mănăstire, nu voi înceta să te iubesc până la moarte ; tocmai fiindcă nici o clipă n-am încetat să te iubesc și din chiar pricina acestei iubiri nu vreau să te nenorocesc, devenindu-ți soție.

— Să mă nenorocești ? Dar cum m-ai nenoroci ?

— Te-aș nenoroci, căci, între tine și mine, neconținut ai vedea icoana lui Goia și ți-ai aduce aminte de pângărirea ce am suferit-o.

Gheorghică se apropie atunci de iubita lui și, înghinându-se înaintea ei, zise :

— Stano ! Pe sfânta cruce, pe sabia asta, și puse mâna pe mânerul săbiei, pe viitorul meu, pe iubirea mea nemărginită pentru tine, îți jur că din gura mea nu vei auzi un cuvânt care să-ți amintească nenorocirea care te-o lovit, mișelia a cărei jertfă ai fost, că pentru mine ești și vei fi de-a pururea icoana curățeniei și a bunătății ce măcar o clipă n-ai încetat să fii. Stano ! fie-ți milă și de mine și de tine și nu ne nenoroci pe amândoi !

Aici maica Agafia părăsi fără zgomot chilia, dar tinerii nu bagară de seamă că ea ieșise și Gheorghică își urmă stăruințele. Stana avea o voință puternică și era în stare să rămână până la sfârșit statornică în hotărârile odată luate, dar de astă-dată ea nu putea decât să fie învinsă în lupta de înălțime de suflet ce se dădea între ea și iubitul ei, căci acesta se slujea de o armă atât puternică care se numea dragostea, unită cu dorul de a-și petrece viața alături de ființa iubită. Când, după vro două ceasuri, maica Agafia s-întoarse în chilie, găsi pe tineri șazînd unul lângă altul pe pat, cu minile Stanei în acele ale logodnicului: ea consimțise să fie a lui pe viață. După ce o puseră în cunoștința faptului, stegarul adăugi :

— Și să știi, maică dragă, că am hotărât ca mine să mergem la Mitropolie, pentru a face dinaintea înaltpreasfinției-

„le carte de danie^catra sfmta ^astue ^ ^ ^ ^
averi a lui Goia, « u i ^ ^ ^ ^
s'aoînirea Stanei, vina Șioj ^ ^ ^ ^
„ f £ nupo, **argila .spetea e,**«.

Vt așa de simple cum se arata mai sus.

PRIETEN
(1711—1715)

Deși puterea ostășască a Moldovei fusese cu desăvîrșire frântă în veacul al șasesprezecelea, duhul războinic al fiilor ei rămăsese nebiruit până mult mai târziu. Chiar în veacul al XVIII-lea oștirile polone erau pline de voluntari moldoveni; ei alcătuiau chiar regimente întregi: uneori întrunite în mici corpuri de oștire, ca acel al lui Costașco Turculeț, moldovan neaș care ajunsese la rangul de *reimentar*, adică de general. Acești lefegii moldoveni în serviciul Poloniei purtau numele de *joimiri*: Constantin Cantemir, care mai pe urmă se sui pe scaunul Moldovei, fusese și el *joimir* și căpătase gradul de *rohmistru*, echivalând cu acel de colonel¹.

La sfârșitul veacului al șaptesprezecelea și la începutul celui următor, luptele dintre șvezi, ruși și poloni, răscoala celui de al doilea Racotzi și pe urmă războaiele lui Petru cel Mare cu turcii și cu tătarii dădură moldovenilor doritori de lupte, de slavă ostășască și de pradă, prilejuri noi pentru mulțămirea acestor aplecări. Ei mișunau în oștirile deosebiților beligeranți. „Atunci moldoveni mulți și feciori de boieri se duceau la lefe, unii la moscali, unii la Ieși, unii la Racotzi, unii la șvezi pentru agonisită” ni spune, în letopisețul său, Ion Neculcea. Răzășii, mazilii și feciorii de boieri mai de jos erau treptele cari dădeau aproape totalitatea acestor voluntari.

Petru cel Mare alcătuind mai multe regimente de călărime recrutate numai din moldoveni, cărora li plătea o soldă rela-

¹ *Rohmistru* este corumperea cuvîntului *Rittmeister*, comandant de escadron, dar în oastea polonă escadroanele erau comandate de locotenenți, iar *rohmistrul* avea mai multe escadroane sub povățuirea lui.

tiv foarte ridicată, codrenii, orheienii și sorocenii alergară sub steagurile lui, atrași mai ales de faptul că el era împărat drept-credincios. Astfeli, știm că imediat înainte de expediția nenorocită a țarului în Moldova, se aflau în oastea lui cel puțin patru polcuri sau regimente de călăreți moldoveni: acele ale lui Chigheciu, Grigoraș Ivanenco, Ion și Vasile Tanski. Cel puțin doi din acești polcovnici (coloneii) erau fără îndoială moldoveni: Chigheciu și Grigoraș Ivanenco.

Printre tinerii ofițeri ai polcului lui Grigoraș Ivanenco erau praporcicii (steğarii, *enseignes*, *Fähnriche*) Luca Cîrja și Petru Motoc, amindoi fii de boieri de țară din ținutul Orheiului, ai căror părinți stăpâneau moșii megieșite pe malurile Răutului. Acești tineri fusese nedespărțiți încă din copilărie, legase pe urmă frăție de cruce și se iubeau ca frați de sînge. Luca slujea în steagul căpitanului Ioniță Ivanenco, fratele mai mic al polcovnicului, iar Petrache în acel al lui Iordache Cîrjă, fratele mai mic al tatălui prietenului său. Petrache era un tînăr nalt, frumos la față, cu păr, ochi și musteți negre, vesel din fire, disprețuitor de orice samana a prefacere, bun la inimă, dar iute la mînie și vestit pentru puterea cumplită cu care era înzestrat. Luca, nalt și el, era de o făptură mai sprintenă, frumos, cu păr și musteți castanii deschise, cu ochii căprii, viteaz ca un leu, dar blind la fire, răbdător și mult mai tăcut decît prietenul lui.

La începutul anului 1711 aceste patru polcuri moldovenești, puse cu altă călărime sub ordinile generalului Kropotkin, împreună cu un corp de pedestrime comandat de cneazul Galițin, cantonate în împrejurimile Kievului, fură, împreună cu mai multe regimente leșești de ale craiului August, îndreptate spre Bieloțerkov, unde o invaziune de tătari închisese niște mici forțe rusești. Expediția aceasta avea de scop de a goni pe acei tătari și a ține piept altora care veneau din Bugeac, cu Cailga-sultan, împreună cu trupele lui Halițki, voievodul Kievului. Acest de pe urmă, pus în slujbă de Stanislav Lescinski, îi rămăsese credincios chiar după înfrîngerea lui Garol al XII-lea la Poltava și izgonirea lui Stanislav de pe tronul Poloniei.

Străjile cele mai înaintate ale micului corp de armată ruscă erau alcătuite din polcul lui Grigoraș Ivanenco. În ziua în care începe povestea mea, se zăriră cele dintâi străji

tătărești care însă o luară la fugă îndată ce văzură pe acele rusești. Deoarece era sară, polcovnicul nu-i urmări și, ajungând într-un sat ale cărei case nu erau încă arse de păgîni, opri acolo polcul pentru odihna de noapte.

Satul fiind pustiu, oștenii găsiră adăpost îndestulător pentru ei și pentru cai. Luca și Petru se găzduise într-o casă mai bună, de gospodar cuprins, în mijlocul părții de sat unde erau încartiruite steagurile lor. Odaia în care aveau să doarmă era curată și mare, dar ca îmbrăcăminte se vedea într-însa numai o masă schioapă și două paturi de scînduri fără nici un așternut, deoarece locuitorii, spre a scăpa de urgența tătarească, fugise în codri cu două zile înainte luînd cu dînșii tot ce puteau duce în cară.

Dar tinerii noștri aveau cu ei tot ce li trebuia pentru a-și face cîte un așternut în stare să îngăduie unor oșteni de-abie trecuți de douăzeci de ani și cari 'Stătuse în șa de dimineață pană în sară să doarmă duși. Aveau pe lingă imbielșugată mîncare în rafturi și cîte o ploscă voinică plină cu horilcă veche. Făcuse cînste și mîncării și băuturii ; Luca se pregătea să se culce, aînd fața întunecată a lui Petru, de obicei atît de vesel și de vorbăreț, dar care în acea sară rămănea nemișcat și tăcut la masă, îl făcu să întrebe pe prietenul lui :

— Dar ce ai tu astăzi de stai atît de tăcut și de măhnit ?

— De cînd am zărit tătarii m-o apucat, răspunse Petru, o presimțire rea, și de atunci nu pot scăpa de dînsa. La noapte sau mîni trebuie să mi se întîmple un rău mare.

— Ce dracul ! zise Luca, doară nu te-ai spăriet de dînșii.

Petru surîse cu dispreț, apoi scutură capul :

— Ceea ce simt n-are a face cu frica și întru nimica n-o scăzut în mine dorul de luptă. Am presimțirea că mă găsesc în fața unei mari nenorociri.

— Fleacuri, zise Luca, ești trudit și poate că horilca nu ți-o priit. Trimete aceste presimțiri răle la dracul, trage un somn bun și-i vedea că mîni ai să fii vesel și fără grijă ca totdeauna.

— Fără îndoială că am să caut să dorm bine, zise Petru, căci mîni trebuie să am capul limpede și ochiul ager, dar cine știe ce se poate întîmpla. Dacă-mi este scris să mor m luptă sau să cad în mîna păgînului, te rog, cînd te-i întoarce acasă, să mergi la Perieni, la logodnica mea, și sa-i

spui că am căzut gîndindu-mă la dînsa, că măcar o clipă gîndul meu n-o fost despărțit de ea și neconținut am avut icoana ei înaintea ochilor.

— Fii liniștit, dacă s-ar întîmpla să pieri, oi merge la verișoara Smaranda și i-o spun ce mi-ai zis să-i spun, dar încă o dată îți zic că n-are să ți se întîmple nici un rău, doară ești băiet nu numai voinic, dar și cu noroc. Mîni, cînd te-i trezi, nu-i mai avea nici o presimțire rea și ai să tai la tătari de ai să te sature.

Și, într-adevăr, așa fu cum zisese Luca, Petru adormi cîrînd și a doua zi se trezi el cel dintăi, vesel, fără umbră de presimțire rea. Luca, care se trezi în urmă, îi zise :

— Tu aveai ieri o presimțire rea, iar eu am avut astănoapte un vis poznaș. Am visat că niște tătari m-au legat cu funii de flori, m-au îmbrăcat în alb și mi-au împodobit hainele cu alte flori, roșii. Ce poate oare să însemne un asemenea vis ?

Petru nu avu vreme să răspundă, căci în acea clipă trîmbița începu să sune adunarea, amîndoi prietenii se grăbiră sa s-îmbrace și să se înarmeze spre a încăleca mai degrabă și a ajunge în fața bisericii de lemn a satului, hotărîtă din ajun ca loc de adunare al polcului. Acolo aflară că în apropierea satului se vedeau strînse cete mari de tătari, într-adevăr, cînd polcul lui Grigoraș Ivanenco ieși din sat văzu, la depărtare de vro două mii de pași, cum o ceată ca de două mii de tătari înainta încet spre creștini. Sosind acuma polcovnicului poroncă de la Kropotkin să deie numaidecît pe păgîni înapoi, Grigoraș Ivanenco dădu ordin ca polcul să înainteze la treapăd. Tătarii se opriră numaidecît, apoi dădură dosul, dar destul de încet. Văzînd pe păgîni îndărăptînd, Ioniță Ivanenco, căruia îi era încredințat steagul din frunte, bărbat de o îndrăzneală nebună, fără a mai aștepta altă poroncă, puse pe trîmbițașul lui să sune navala și se aruncă în fuga mare asupra paginilor. Aceștia, auzind trîmbița, o luară și ei la fugă, iar celelalte steaguri din polc porniră asemenea după acel din frunte.

Ioniță Ivanenco, care era înaintea tuturor, gonea drept spre mijlocul tătariilor, unde se vedea tuilul, cu gînd să-l cucerească, dar deodată mijlocul tătarească încetinind mersul, cele două aripi se întoarseră aproape pe loc din fugă și se aruncară asupra moldovenilor. Oștenii lui Ioniță fură astfeli

încunjuțați de păgîni, dar celelalte steaguri ajungînd rîpede, tîtarii furî siliți s-o icie iar la fugă, fîră a fi putut să facă mult rîu coziî și grosului steagului încunjuțat de ei. Dar acei din frunte furî mai nenorociți : mijlocul tîtarilor s-întorsese și el și cîzuse asupra celor cîțiva cîlăreți cari se ținuse de cîpitan, între cari era și Luca. Aceștia erau aproape toți oșteni aleși, cîlări pe cai de soi : sîbiile lor nu întîrzieră să-și facă loc și, deoarece celelalte steaguri erau acuma aproape de locul acelei învîlmășeli, ar fi scîpat aproape cu toții teferi, dar calul lui Ioniță potihnind, cîlărețul care tocmai atunci se ridica în scări spre a lovi pe un tîtar cîzu la pămînt și fu pe loc ucis de dușmani cu lovituri de suliță. Totodată cîdea, lovit de un gloanțe, și calul lui Luca, iar acesta, după ce primi mai multe lovituri de suliță, fu ridicat de pe jos de doi tîtari de calare și dus în mijlocul lor.

Păgîinii nu mai așteptară lovirea moldovenilor ajunși aproape de ei, ci goniră spre grosul lor. Grigoraș Ivanenco, punînd să sune adunarea, opri avîntul oștenilor săi cari altfeli fîră îndoială ar fi urmîrit pe dușmani.

Pierderile moldovenilor se mîrgineau la cinci morți și vro douăzeci de răniți, din cari unul singur, Petrache Cîrjă, mai greu, dar moartea cîpitanului Ioniță era din cale-afară dureroasă, căci era privit ca cel mai viteaz oștean din toată cîlărimea adunată acolo. Altă ciocnire de samă nu mai avu loc nici în acea zi, nici în cele următoare, oastea rusască mîrginindu-se a urmări de departe pe tîtari, cari se retrăgeau spre miazăzi. Lui Ioniță Ivanenco i se făcu o înmormîntare vrednică de așa viteaz, la care fură de față toți generali și polcovnicii ruși. Petru Motoc zăcu trei luni în spital la Kiev ; cînd se îndreptă și merse la polc spre a cere o învoire de două sau trei luni pentru a se duce acasă, i se rîspunse că nu se mai dă nici o învoire, căci rîzboiul între țar și Poartă este hotărît și polcul pleacă a treia zi cu toată oștirea spre Moldova.

În timpul dezastroasei campanii a lui Petru cel Mare, Petrache putu să meargă să-și vadă părinții și logodnica, care era nepoată de frate a banului Savin Zmuncilă, numai pe vro două zile, în timpul în care împăratul era ospătat de Cantemir în Ieși. După bătălia de la Stanilești, luă iar drumul Rusiei împreună cu toată oastea. Aproape totodată Motoc jitnicerul, tatăl lui Petrache, și Savin Zmuncilă banul

părăseau Moldova împreună cu Ion Neculcea și cu alți boieri moldoveni cari se hotărîse să urmeze pe Dumitru Cantemir în Rusia. La plecarea lui din țară, jitnicerul Motoc avu grijă să vîndă prietenului său, Matei Cîrjă, tatăl lui Luca și cel mai bun prieten al său, întreaga lui avere : sate, vite, bucate și țigani, mai trecîndu-i și toate sinetele de datorie ce le avea. Sulgeriul Matei Cîrjă trăise în rîi termeni cu ocîrmuirea lui Cantemir, care îl găsise în slujbă, pus fiind de predecesorul lui Cantemir, de Neculai Mavrocordat, și-l scosese fîră de nici o pricină, numai pentru a-l înlocui cu altul, bine văzut de unul din boierii cei mai cu trecere ai noii domnii.

Îndată ce Neculai Mavrocordat, care dobîndise din nou scaunul Moldovei, sosi în Ieși, începu o groaznică prigonire a partizanilor lui Cantemir ramași în țară, prigonire care slujea atît lăcomia domnului, cît și acea a creaturilor sale, cele mai multe aventurieri din Fanar, sosiți în urma noului domn cu nădejde și cu hotărîre să se îmbogățască. Unul din mijloacele de îmbogățire întrebuințat mai adesa de acei venetici era cîsătoria cu vro fată de boier bogat din țară. În cele mai multe cazuri domnul sau doamna dădea tot ajutorul unei astfel de însotiri, făcînd pe părinții cutărei sau cutărei fete cu zestre să întelegă că ar vedea cu ochi buni o asemenea cununie, la care însuși ar fi nuni, fîgăduind tatălui sau fratelui mai mare al fetei vro slujbă grasă, sprijinul domnesc în vro judecată oareșcare, iertarea vreunei greșeli sau întrebuințînd ca mijloc de convingere pur și simplu amerințarea.

Smaranda Zmuncilă, logodnica lui Petru Motoc, era o fată frumoasă, bogată și de neam bun. Rîmasă orfană de tată de mai mulți ani, n-avea frați, iar singurul ei sprijinitor firec, banul Savin Zmuncilă, fratele tîtîne-său, urmas pe Cantemir în Rusia și făcuse bine, căci pe lîngă că trecea drept unul din boierii cei mai devotați lui Dumitrașcu-vodă, maltratase rîu pe niște greci jacași, rude ale lui Mavrocordat cari, aflîndu-se în momentul mazilirii acestuia în creierii munților, la Dorna, însărcinați cu împliniri de dări, nu putuse să plece odată cu stăpînul lor.

Unul din acei greci, numit Neculai Caravia, avuse prilej să vadă pe Smaranda Zmuncilă, persoana fetei îi plăcuse, iar averea ei și mai mult. Numai faptul că era logodită îl

împiedecase să ceară de pe atunci sprijinul domnului pentru a-i obține mîna. Acuma, cînd se-ntoarse împreună cu noua domnie, auzind despre fuga lui Savin Zmuncilă și aflînd că Petru a rămas în slujba rusască, hotărî să ceară, ca despăgubire pentru rălele tratamente suferite din partea lui Savin Zmuncilă, averea acestuia și mîna nepotei sale, logodită cu un om hain împărăției deoarece slujise în vremea războiului și mai slujea și acuma în rîndurile unor oștiri dușmane preaputernicului împărat.

Cererea îi fu bine primită de Neculai Mavrocordat, foarte răzbunător din fire și bucuros să ajute pe greci, mai ales cînd se întîmpla, cum era în cazul de față, să fie înrudiți cu dînsul sau încuscriți cu el. El se grăbi deci să trimată pe Caravia la Brînzeni, pe Răut, în ținutul Orheiului, moșia la care sădea văduva lui Dumitrache Zmuncilă, împreună cu o scrisoare a unuia din logofeții lui, prin care se făcea cunoscut văduvei că domnul ar vedea cu ochi buni căsătoria Smarandei ou nepotul lui de soră, Neculai Caravia, și este hotărît să puie pe zisul său nepot în stăpînirea întregii averi a lui Savin Zmuncilă, deoarece acesta s-a hainit împreună cu fostul domn, Dumitru Cantemir.

La sosirea acestei vești neașteptate, mare fu spaima amînduror femeilor. Smaranda își iubea din tot sufletul logodnicul ; ideea de a renunța la dînsul spre a lua de soț pe un necunoscut, de neam străin, îi păru din capul locului mai nesuferită decît moartea. Hotărî mamei sale că, mai degrabă decît să se supuie unei asemenea batjocuri, este gata să se sinucidă sau să se călugărească. Bătrîna Zmunciloaie, femeie înțeleaptă și stăpîină pe sine, chiar în împrejurările cele mai grele, văzînd că grecul cere un răspuns grabnic și hotărît, îi arată că ea este foarte măgulită de bunăvoință ce o arată mîria-sa interesîndu-se de viitorul fiicei sale și alegîndu-i un mire rudă cu însuși înălțimea-sa, dar că fata este logodită cu un tînăr pe care îl cunoaște și îl iubește de mult. Ea (Zmunciloaia) nu se îndoiește măcar o clipă că căsătoria cu neamul domnesc este mult mai cinsteșă și mai folositoare pentru fata ei decît cea cu tînărul Motoc, care nu este decît un mic ofițer în oștirile moschicesti, ai cărui părinți nu sînt acuma decît niște haini fugari, nemaivînd nici o avere în țară, și prin urmare el nu mai poate avea nădejde de nici un viitor. Însă fata ține la dînsul și amerință

să se călugărească dacă vede că se fac încercări spre a o sili la această căsătorie. Dar ea, mama, este încredințată că va izbuti în curînd să obție consimțîmintul Smarandei. Deci să aibă Caravia puțînă răbdare, o lună, mult două, și încredere în ea ; nu se îndoiește că în curînd îi va face cunoscut învoirea copilei la căsătoria cu dînsul. Zmunciloaia știu să fie atît de convingătoare, încît Caravia plecă a doua zi fără a mai fi văzut pe Smaranda, dar plin de nădejde în izbutirea planurilor lui de viitor, și aduse domnului, împreună cu această încredințare, rostirea mulțămirilor și recunoștinței vădanei.

îndată după plecarea grecului, Zmunciloaia poronci să-i puie caii la rădvan și, împreună cu Smaranda, plecă la Negureni, moșia sulgeriului Matei, spre a căuta la dînsul sfat în împrejurările grele în cari se găsea.

Spre marea ei surprindere, cînd ajunse acolo, nu găsi pe Cîrjă, care era plecat împreună cu soția la Iași, unde îl chemase domnia, ci pe fiul său Luca, scăpat prin fugă din robia tătarilor, tocmai de la Caffa. Dar în ce stare ! De-abie îl recunoscură ! Tînărul rumân la față, cu obraji plini, cu buzele roșii, avea acuma înfătoșarea unui bărbat trecut bine de patruzeci de ani, slab, galbăn ca ceara, cu obraji coșcovi, cu buzele descolorate, ou ochii intrați în orbitale lor și avînd o jale cumplită zugrăvită într-însii. Deoarece el din întăia clipă spusese femeilor că părinții lui trebuie să s-întoarcă chiar în acea sară sau cel mult a doua zi, ele se hotărîră să rămîie peste noapte la Negureni spre a nu fi silite să facă de două ori drumul nu tocmai ușor dintre cele două așăzări. Avură deci toată vremea să-și povestească, el, foarte pe scurt, șăderea în robia păgânilor și suferințele îndurate, fuga și greutățile de cari avuse parte pană ce ajunsese în țară, ele, primejdia care amenința planurile de viitor ale Smarandei și grija în ce privea pe Petru, de la care nu mai aveau nici o veste de atîta vreme.

La auzul numelui prietenului, ochii stînși ai lui Luca mai învieră, se păru că din acea clipă urmărește cu mai mult interes cuvintele celor două femei, în mai multe rînduri li ceru chiar lămuriri, făcîndu-le să revie asupra mai multor amărunte.

Părinții tînărului sosiră chiar în acea sară : ei știau încă de la Iași, din însuși gura domnului, că acesta făgăduise lui

Caravia mîna Smarandei și, deoarece țineau la Petru ca și la copilul lor, se scîrbise mult la auzul acestei hotărâri a lui Mavrocordat, dar pentru moment nu vedeau cum să împiedece aducerea ei la îndeplinire. Dealtmîntrelea, bătrînul Cîrjă era foarte mulțămît în urma întrevederii lui cu vodă, care-i arătase cea mai desăvîrșită bunăvoință și-l însărcinase cu o misiune de mare însamnatate pe lîngă pașa Tighinei. Un turc bogat, însoțit de trei slugi, tot turci, fusese ucis pe Galbăna de niște tâlhari, nu se știa dacă aceștia erau moldoveni sau tătari.

Turcul avea neamuri cu trecere la Poartă, și vizirul însărcinase pe pașă să facă o amărunită cercetare, după săvîrșirea căreia, constatînd neamul tâlharilor, să pretindă îndată, sau de la domnul Moldovei, sau de la tătarii din Bugeac, pe lîngă pedeapsa făptuitorilor și o urieșă sumă de bani. Plata acestei sumi atunci, după nenorocitul război în care se vîrișe Cantemir și în urma cheltuielilor făcute de Mavrocordat pentru dobîndirea scaunului Moldovei, ar fi alcătuit un adevărat dezastru, atît pentru visteria țării, cît și pentru punga, domnului. Trebuia ca crima să fie numaidecât aruncată în spina-rea tătariilor.

Sulgeriul era încredințat că va duce greaua însărcinare ce i se încredințase la foarte bun sfîrșit, deoarece era în legături de prietenie cu pașa căruia altădată se găsise în stare să-i faca un serviciu din acele cari nu se uită : pe lîngă că scăpase viața fiului pașei, căzut în minile leșilor, îl mai și răscumparase chiar din robie. Această însărcinare ce domnul i-o dăduse cunoscînd legătura lui cu pașa, era atît de însemnată încît, dacă izbutea, putea să ceară orice raulțămire. Luca ascultase aceste lămuriri date de tată-său cu cea mai mare băgare de samă și, după ce bătrînul își isprăvi povestirea, ramase adâncit în gînduri. A doua zi de dimineață avu cu sulgeriul o lunga convorbire între patru ochi.

Cînd, cîteva ceasuri mai tîrziu, Zmunciloaia era gata de plecare, Cîrjă o luă deoparte și-i zise :

— Cumătră Săftică, mă cunoști de mult și știi că sînt om căruia nu-i place să facă făgăduinți zadarnice și ușuratece. Cu toate aceste eu, Matei Cîrjă, îți spun să nu pierzi nădejdea că vei mărita pe Smaranda tot cu Petrache Motoc. Aibi buna nădejde că vom izbuti s-o scăpăm de acel țăpușor țarigra-

dean. Deocamdată nu pot să-ți spun mai mult. Deci : sus inima !

Iar cînd își luă rămas bun de la Smaranda, bătrînul îi zise și ei sărutînd-o :

— Inima sus, Smărăndico ! Tot numai moldoveni neași ieșiți din tine boteza-voi !

Misiunea lui Cîrjă la Tighina fu încununată cu o izbîndă desăvîrșită. Nu știu de ce neam vor fi fost tâlharii cari ucisese pe turcul cel bogat și pe slugile lui, dar lucru stabilit este că raportul trimis de pașă la înaltul Devlet, la Stambul, arata că ei erau fără îndoială tătari și nicidecum moldoveni. Pașa mai făcu cunoscut că Calga-sultan a și început să îplinească gloaba hotărîta de Devlet pentru acea fărădelege.

Bucuria domnului fu atît de mare încît, cînd sulgeriul se întoarse cu răspunsul pașei la Ieși, îl sărută pe amîndoi obraji, îl îmbrăcă cu caftan, îl dăruie cu o blană scumpă, îl rîndui serdar la Orhei și-i poronci să spuie ce mai dorește drept răsplată a slujbei îndeplinite în chip atît de strălucit : moșie, scutire de vamă pentru o cireada de boi sau un număr de sălașe de țigani ?

Noul serdar răspunse că și-o făcut numai datoria de slugă credincioasă a măriei-sale, dar dacă maria-sa, peste toate bunătățile cu cari l-o încărcat, voiește numaidecât să-i mai facă încă un bine mare, care l-ar bucura mai cu samă, o roagă preaplecăt să deie de soție fiului său Luca, pe Smaranda, fata văduvei lui Dumitrache Zmuncilă. Știe că vodă o făgăduie mîna fetei lui Neculai Caravia, dar acestuia nu-i era doară numaidecît de Smaranda, ar lua fără greutate și altă fată de boier, frumoasă și bogată și, mila Domnului, erau în țara Moldovei, în împrejurările de față, destule fete frumoase, fiice sau rude a unor boieri cari se hainise împreună cu Dumitrașcu-vodă.

La auzul acestei cereri, Mavrocordat stătu cîteva clipe pe gînduri, dar, aducîndu-și aminte că chiar în ajun i se vorbise, pentru un grec care nu-i era rudă, de o nepoată a lui Ilie Abaza, fost vornic despre doamnă, fugit și el din țară împreună cu Cantemir, fată mult mai bogată decît Smaranda Zmuncilă, mai bogată chiar decît se cuvinea pentru pețitor care era un om mai de jos, se hotărî îndată s-o căsătorească cu Caravia, lăsînd pe Smaranda fiului lui Cîrjă. Zise deci acestuia :

— Mie îmi place să dau acelor cari mă slujesc bine mulțămiri cât se poate de mari. Deși făgăduisem lui Neculai Caravia mîna fetei lui Dumitrache Zmuncilă, față cu slujba ce mi-ai făcut-o, voi căuta pentru nepotul meu o despăgubire cuviincioasă. Fata lui Zmuncilă să fie deci soția fiului tău, iar la cele cîte le are, mai adaog și eu, din partea mea, treizeci de sălașe de țigani, din țigani domnești, pe alese.

Lumea, cînd auzi că Luca Cîrjă se căsătorește cu Smaranda Zmuncilă, nu se mieră atîta de generozitatea lui Mavrocordat, căci se cam știa ce slujbă însemnată făcuse domnului noul serdar de Orhei, cît caracteriza în chip aspru fapta lui Luca, care, folosindu-se de faptul lipsei din țară a fratelui său de cruce, îi rîpea mîna și averea fetei ce o iubea și cu care era și logodit de atîta vreme. De această judecată aspră avu parte și Smaranda, cînd se auzi că, fără a face cea mai mică greutate, consimțise să ieie de soț pe cel mai bun prieten al fostului ei iubit și logodnic.

Nunta tinerilor fu săvîrșită la Brînzei, abie trei săptămîni după întoarcerea sulgeriului Matei de la Tighina. Înainte de căsătorie însă, serdariul și cu Luca fuseseră la Ieși și avuse o lungă convorbire cu mitropolitul Ghedeon, care arhi-păstora atunci în Moldova.

Apoi făcu, înaintea mai multor boieri cari iscălire ca martori, o carte prin care dăruia lui Luca întreaga avere ce o cumpărase de la jîtnicer.

Luca și Smaranda trăiau de patru ani liniștiți la Brînzei, nici un nour nu venise să tulbure căsnicia lor. Lumea vorbea cu laudă de traiul fericit al tinerei părechi, dar totodată o jalea fiindcă ceriul nu-i dăruise încă nici un urmaș.

Smaranda se făcuse și mai frumoasă decît înainte, dar Luca, deși dormea bine, mîncă cu destulă poftă și era în stare să steie calare zile întregi, îngălbenea și se sluțea din zi în zi.

Oameni cuminți, mai ales giupînesele bătrîne, nu stăteau la îndoială pentru a atribui această schimbare unei dragoste din cale-afară aprinsă pentru frumoasa lui soție. Se găsiră chiar unele mai îndrăznețe cari nu se sfiară să facă parte de presupunerile lor Zmunciloaiei și chiar tinerei femei, sfătuiind pe această de pe urmă să mai cruțe puterile soțului, dacă voiește să-1 ție ani îndelungați cu zile și în deplină sănătate.

Smaranda, la auzul acestor vorbe înțelepte, se înroșea, dar deloc nu căuta să li zguduie prepusurile.

Luca, de o bucată de vreme, mai lăsase vînatul cu ogarii pentru a se îndeletnici cu cetirea cărților bisericești: evanghelie, liturghie, mineie, viețile sfinților și cîte altele, apoi umbla des pe la mănăstiri, mai ales pe la Capriana, și stătea lung de vorbă cu stareții și cu călugării cari aveau deosebit renume de evlavie. Lumea zicea că el caută să se puie bine cu ceriul pentru ca acesta să se îndure și să-i dăruiască un copil, părere întărită și prin faptul că Smaranda îl însoțea adesea la acele lăcașuri sînte și cetea și ea unele din cărțile soțului.

Apăsătoarea a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat ținu patru ani. După trecerea acestui decurs de vreme, turcii, de a căror interese grecul ținuse deosebită samă, îl mutară în domnia mai bănoasă a Țării Românești, iar în locul lui, spre marea bucurie a Moldovei, aduseră în scaun, cu a treia domnie, pe Mihai Racoviță, boier moklovan de viță veche, cumnat cu Cantemireștii și înrudit cu toată boierimea țării.

Îndată după așazarea în scaun a lui Racoviță, serdariul se grăbise să vie la curte pentru a se ruga de noul domn să-1 desărcineze de o slujbă pentru care se socotea acuma prea bătrîn spre a o putea purta cu toată vrednicia cuvenită. Mihai Racoviță, care îl cunoștea de mult și îl prețuia, dintăi nu voi măcar s-audă de asemenea lucru, dar, la urmă, bătrînul stăruind cu tot înadinsul în cerere, îi făcu pe plac.

Cum auziră de venirea noului domn în scaun, toți acei pribegi cari rămăsese cu Dumitru Cantemir în Rusia, afară de prea puținii cari se hotărîse isă se stabilească acolo cu desăvîrșire, se grăbiră să s-întoarcă în Moldova. Printre ei erau Motoc jîtniceriul și fiul său Petru. Acesta dobîndise acuma gradul de căpitan și poate că, dată fiind cariera strălucită ce se deschidea înaintea lui, ar fi rămas mai departe în slujba țarului dacă n-ar fi fost înduplecat la întoarcere de părintele său, de n-ar fi aflat de căsătoria Smarandei cu Luca și de n-ar fi fost stăpînit, în urma acestei vești, de un dor cumplit de răzbunare, care îl făcuse să jure moartea prietenului trădător. Ieși deci din slujba țarului și se întoarse împreună cu tată-său, prin Țara Leșască, la Ieși.

Puțină vreme după ieșirea din slujbă a serdariului, Luca se văzu silit să cheme în judecată înaintea domnului pe un megieș ce-1 avea la una din moșiile cumpărate de la Motoc și,

precum am arătat mai sus, dăruite lui de tată-său cu prilejul căsătoriei. Acest megieș nu numai că-i încalcăse hotarul, dar bătuse pe un om al lui ce voise să se opuiască la încălcarea pană ce-l ucisese.

Din pricina unei indispuneri a serdariului, pe care ținea să-1 aibă cu dînsul din pricina trecerii de care se bucura pe lîngă boierii divanului, nu izbutiră să ajungă în Iași decît tîrziu, în sara ajunului zilei de soroc, astfel că nu mai putură vedea pe nimeni înainte de a se culca.

A doua zi, deși ieșiră în oraș foarte de dimineață, nu găsiră acasă nici pe unul din boierii cu cari serdariul era prieten. Judecățile începînd devreme, se văzură siliți să meargă la curte înainte de a fi putut vorbi cu cineva. Pricina lor se striga chiar în clipa în care ajungeau, fură deci introduși numaidecît în sala în care se țineau judecățile. Potrivnicul lor era și el de față cu martorii săi, precum și acei chemați de Luca.

Mitropolitul și logofătul cel mare, acesta un vechi prieten al serdariului, îi făcură cu capul un semn prietenesc și un gramatic dădu cetire jalbei lui Luca. Îndată ce această cetire fu isprăvită, spre marea mierare a tuturora, postelnicul cel mare, Constantin Ipsilant, un neprieten al serdariului, care nu lua parte la judecată, dar era și el de față, șazînd pe un scaun lîngă masa judecătorilor, se sculă, apoi închinîndu-se în fața domnului, zise :

— Cer voie măriei-tale, ca înainte de a se asculta părțile, să aduc preaplecăt o lămurire asupra acestei pricini.

— Vorbește, postelnice, zise domnul vădit mierat.

— Aduc deci la cunoștința măriei-tale că Luca, fiul serdariului Matei Cîrjă, nu este el stăpînul moșiei încălcate, ci prin viclesug voiește să puie stăpînire pe acea moșie, că stăpînul ei adevărat este jitniceriu Uie Motoc, care de-abie ieri sara o sosit aici din pribegie împreună cu fiul său și, pus de mine în cunoștința judecății de azi, așteaptă în postelnicie, cu dovezile ce le are, ca măria-ta să-1 chemi spre a-și dovedi drepturile.

— Dacă așa este, răspunse domnul, nu ni mai rămîne decît să amînăm pe mîni judecata pentru încălcarea de hotare și omorul omului lui Luca Cîrjă, iar astăzi să cercetăm adevărul celor aduse la cunoștința noastră de către jitniceriu Ilie

Motoc prin glasul dumisale postelnicului. Să iasă prin urmare atît pîrîtul, cît și mărturii chemați pentru lămurirea pricinii de încălcare și să se cheme înaintea noastră pe jitniceriu Ilie Motoc și pe fiul său.

Megieșul cotropitor ieși cu toți mărturii, iar un lipcan merse în postelnicie spre a aduce pe Moțocăști înaintea divanului.

Pe fețele serdariului și a lui Luca se iviră semne de mierare la auzul comunicării făcută de postelnic, dar ei ramară liniștiți, iar pe gura bătrînului se desemnă în curînd un zîmbet.

După puține clipe jitniceriu și fiul său fură introduși. Amîndoi se plecară înaintea domnului și a fețelor bisericăști, apoi dînd cu ochii de serdar și de Luca, li aruncară priviri de ură și de dispreț. Ochii lui Luca întîlniră pe acei ai lui Petru cu desăvîrșită liniște, iar pe buzele serdariului se desemnă iarăși zîmbetul ușor de adînioarea.

— Sînt bucuros, jitnicere, că-mi este dat să te văd după atîția ani de lipsă din țară și cu atît mai bucuros cu cît anii par a nu îi adus nici o povară nouă asupra umerilor tăi. Iar fiul tău s-o făcut oșteanul voinic ce făgăduia să fie încă de pe cînd era copil din casă în întăia noastră domnie. Auzit-am acuma din gura marelui nostru postelnic că te ții tu drept legiuit stăpîn al satului Stolniceni, pentru încălcarea căruia de cătră Ion Vicol ni-au jăluit Luca, fiul serdariului Matei Cîrjă. Fără îndoială că trebuie să ai dovezi în sprijinul acestei arătări.

— Da, măria-ta, răspunse jitniceriu, am dovezi arătînd cum, la plecarea mea în pribegie, sub chip de vînzare iconomicoasă, am încredințat întreaga mea avere aceluia pe care îl țineam drept cel mai bun și cel mai credincios prieten al meu. Iar acel presupus prieten s-o folosit de încrederea mea pentru a-și însuși averea astfel încredințată cinstei și omeniei lui și a o dărui vrednicului său fiu la căsătoria acestuia cu logodnica fiului meu Petru, fratele său de cruce. Am la mine toate dovezile acestui îndrăzneț și nerușinat furtișag.

— Auzit-ai, serdare, învinovățirea ce ți se aduce de cătră jitniceriu Ilie Motoc ? întrebă domnul întorcîndu-se cătră Cîrjă.

— Am auzit, măria-ta, răspunse serdariul cu glas foarte liniștit.

— Ai oare și tu, la tine, dovezile trebuitoare pentru a răspunde învinovățirilor aduse de jîtnicer, sau ai nevoie de vrun soroc pentru a-ți aduce acele dovezi? mai întrebă domnul.

Dar înainte ca serdariul să fi putut răspunde, se ridică de pe scaun, în toată statura lui impunătoare, chiriarhul Moldovei, mitropolitul Ghedeon, și zise domnului :

— Măria-ta, împrejurările acestei pricini îmi sînt cunoscute în toate amărunturile lor. Și tocmai fiindcă-mi sînt atît de bine cunoscute, plecat rog pe măria-ta ca, înainte de a le cerceta în divan, să-mi dai voie să chem eu, în fața mea, la mitropolie, pe acești doi boieri și pe fiii lor, avînd toată încrederea să izbutesc a face ca pană și prietenia să domnească iarăși între ei. De nu voi izbuti, vor fi slobozi să vie oricînd din nou înaintea măriei-tale.

Înainte ca Moțoceștii să fi putut zice un cuvînt de neprimire, domnul hotărî :

— Fie cum cere înaltpreasfinția-ta. Cînd hotărăști ca ei să ți se înfășoșeze ?

— Cu voia măriei-tale, chiar astăzi după toacă.

— Ați auzit, boieri? zise domnul. Să fiți astăzi după toacă la mitropolie și Dumnezeu să aducă pacea în inimile voastre. Să se cheme pricina următoare.

— Cîrjeștii și Moțoceștii nu putură decît să s-îchine și să iasă din sală, pe cînd portarii strigau numele altor împricinați.

Mitropolitul era încă în biserică cînd serdariul și cu Luca sosiră la mitropolie, unde-i aștepta un credincios al lui chir Ghedeon, care-i primi la poartă și-i duse într-una din odăile făcînd parte din locuința chiriarhului, iar aici îi pofți să șadă, încredințîndu-i că înaltpreasfințitul va ieși în curînd din biserică și-i va chema înaintea lui. Jîtniceriul și cu Petru, can^ sosiseși ei îndată după ce călugărul s-întoarse la poarta, fură duși în altă odaie, iar după puțin timp mitropolitul ieși din biserică și trimese să-i aducă în sala în care primea de obicei, unde intrară unii printr-o ușă, și ceilalți prin alta.

După ce sărutară pe rînd mîna mitropolitului care-i promise în picioare, chiriarhul se așază pe un jîlț făcîndu-li semn să șadă și ei pe niște scaune în dreapta și în stînga sa.

— C". mare părere de rău, zise Ghedeon, auzit-am azi Pe jîtniceriul Ilie învinovățînd în divanul domnesc pe vechiul și încercatul lui prieten, serdariul Matei Cîrjă, de o vină

scîrboasă, despre temeinicia căreia era de datoria lui să s-încredințeze înainte de a o da în vileag și de a o aduce înaintea domnului.

Aici mitropolitul fu întrerupt de jîtnicer, care sculundu-se în picioare zise :

— Dar ce dovadă, înaltpreasfinte, era să mai cer după ce marturi de toată credința m-au încredințat că au văzut cu ochii lor cartea prin care fiul serdariului jăluiește domnului despre încălcarea de cătră Vicol a hotarelor satului meu Stolnicenii, numind acel sat al său ?

Dar mitropolitul îi făcu semn să steie Jos și urmă : _

— Faptul că serdariul, cu prilejul căsătoriei fiului său Luca cu Smaranda Zmuncilă, i-o' dăruit toate moșiile ce, în chip iconomicos, le cumpărase de la jîtnicer, spre a le scapă de lăcomia turcilor și de sub mîna lui Neculai-vodă și a gre-cilor lui, departe de a alcătui o încercare de a închezășlui lui Luca Cîrjă nedreapta stăpînire a acelor sate, este o nouă dovadă de grija cea vie ce o avea să păstreze acea avere teafără pană la întoarcerea în țară a jîtniceriului sau a fiului său.

Motoc voi să se ridice din nou, dar o mișcare cu mîna a mitropolitului îl făcu să s-așaze iar pe scaun.

— Această danie către fiul său, urmă chiriarhul, a fost făcută de serdar după îndemnul meu, cu știrea și a episcopului de Roman. Iar acest sfat l-am dat din pricina unei vorbe ce mi-a spus-o însuși Neculai-vodă numai puține zile după ce rînduise pe Cîrjă serdar la Orhei și dăduse învoirea lui la căsătoria lui Luca Cîrjă cu Smaranda. Mi-o spus că-i pare rau de ceea ce a făcut, căci din toate părțile i se încredințează ca vînzarea averii lui Motoc cătră Cîrjă este iconomicoasă, făcută cu scop de a împiedeca pe vodă să puie mîna pe averea boieriului hain, iar că serdariul nici nu gîndea să căsătorească pe Luca cu Smaranda, ci numai s-o ție necăsătorită cît 'nai multă vreme, doar s-a schimba domnia și s-a întoarce Petru Motoc. Domnul nu-mi ascundea că se poartă cu gîndul sa ieie acea avere pe sama domniei, să pedepsască pe Cîrjă Pentru vicleșugul lui și să căsătorească pe Smaranda cu un grec oareșcare. Iar eu am răspuns că vînzarea averii o fost făcută pe bani numărați în fața mea, este dreaptă și adevărată, și că, după cît știu, serdariul are de gînd sa dăruiască întregă acea avere fiului său Luca cu prilejul căsătoriei lui cu

Smaranda Zmuncilă, căsătorie care are să se săvârșească în foarte scurtă vreme. Nădăjduiesc că Dumnezeu m-a ierta pentru acest neadevăr ce i-am spus, pentru că numai astfel izbutit-am să feresc de grea primejdie pe Cîrjă și să păstrez neatinșă averea jitnicerului. Iaca deaitmintrelea, adăugi mitropolitul, scoțînd din sîn o hîrtie îndoită în patru, mărturia ce cu prilejul acelei dăruiri a dat-o în minele mele Matei Cîrjă, mărturie scrisă de mîna lui, adevărită de mine și de episcop. >! de Roman. Prin această scrisoare serdarul adevărește că dania este iconomicoasă și se îndatorește să deie înapoi jitnicerului sau fiului său, la întăia cerere ce-i vor face, atît satele, vitele, bucatele, țigani și sculele ce primise, cît și veniturile lor din clipa în care intrase în s'ăpînirea lor și pană în acea a cererii Moțocștilor. S-au scris trei cărți la feli, una lăsată în păstrarea mea, alta în acea a fratelui nostru sufletesc, episcopul de Roman, și a treia în mîna preacuviosului stareț a sfintei mănăstiri de la Neamțul.

Și mitropolitul dădu hîrtia în mîna jitnicerului.

Acesta însă, fără a o ceti, se sculă și, apropiindu-se de serdar, îi zise :

— Iartă-mă, Matei, ticălos fost-am că m-am îndoit măcar o clipă de cinstea și de prietenia ta. Dar nu știi cîte minciuni mi-au venit din țară și mi-au amărît rău sufletul în bejenia noastră.

Dar înainte ca serdarul să fi avut vreme să răspundă ceva, Petru Motoc sări de pe scaun și cu glasul răstit zise către mitropolit :

— înaltpreasfinte, datu-ți-o oare și Luca Cîrjă carte la mîna cum că va întoarce fra'elui său de cruce, neprihănită, logodnica ce i-o furat-o și cu care trăiește de mai bine de patru ani ?

— Da, răspunse liniștit mitropolitul făcîndu-se că nu baga în samă mînia tînărului căpitan, el îi va da înapoi logodnica ce ți-o păstrat-o neprihănită vreme de mai bine de patru ani, purtîndu-se cătră tine ca un credincios prieten și un adevărat, frate de cruce. Taci, nu vorbi înainte de a cunoaște toate împrejurările ; vei avea vreme și slobozenie să ceri toate lămuririle doveditoare cuvintelor mele.

Luca, fătul meu, povestirea nenorocirilor tale este dureroasă, dar trebuie s-o faci fără zăbavă.

Luca se sculă și, cu glasul îndurera-, povesti cele ce urmează :

— Rănit la cap, la braț și la genunchi în lupta de la Bîloțercov, am avut nenorocul să cad viu în mîna tătarilor. M-au luat ca rob un mîrzac numit Huzum, a cărui așazare era tocmai la Caffa. Greu suferit-am în drum pană acolo și chiar după sosire zăcut-am mai bine de o lună în pat. Norocul meu o fost că soacra mîrzacului era o moldovancă de neam, Dafina Vîntul, fața stolnicului Ioniță Vîntu, căzută în robia paginilor de mai bine de treizeci de ani, cînd o luase ca soție legiuită un tatar de samă. Fusesse foarte frumoasă și rămăsese neobișnuit de deșteaptă : ea ducea casa mîrzacului în ale cărui mîni mă aflam. M-o îngrijit de la sosirea mea ca o adevărată mamă și îndată ce m-am îndreptat, în urma ocrotirii sale, n-am mai fost ținut împreună cu ceilalți robi, ci scutit de orice muncă, bine hrănit și bine adăpostit, mai făgăduindu-mi-se că se va trimite știre la tata ca să mă răscumpere mai răpede ; se hotărîse chiar suma de bani cerută pentru răscumpărarea mea.

Din păcate, la mîrzac trăia și o soră a lui, vădana unui tatar căzut cu vro doi ani înainte într-o luptă cu leșii. Țatarca era tînără și printre tatarce trecea drept frumoasă, iar la noi ar fi fost privită ca urîtă.

— Deși mă păzeam de dînsa ca de orice lucru neplăcut la privit, ea pretutîndeni mă urmărea dîndu-mi a înțelege că "mă căzut în inimă. întîlnindu-mă într-o sară, după căderea Pțu, în grădina ce era din dosul casei, îmi ceru să mă turcesc pentru a mă căsători cu dînsa. înțelesei prea bine că taspingîndu-i, cum nu puteam să fac altfeli, asemene propunere, îmi făceam dintr-însa o dușmană de moarte, dar mă bizuiam pe ocrotirea atît puternică a soacrei mîrzacului. Spre scapă de dînsa, îi spusei că dorința ei de a mă lua de soț ma cinstește tare, dar că nu-mi pot lepăda legea cu nici un preț. Atunci tatarca mi-o răspuns cu un glas tremurînd de tumie că-mi dă trei zile pentru a mă hotări și dacă, la scurgerea acelu soroc, urmez să disprețuiesc cinstea ce mi-o face, voi avea să plătesc scump îndrăzneala mea. Apoi, cu aceste cuvinte mă părăsi pentru a se întoarce în casă.

Cu mare nerăbdare așteptat-am dimineața, spre a pune pe ocrotitoarea mea în cunoștința acelei întîmplări și a-i cere sfat și ajutor. N-am putut să adorm decît în ziuă și m-am

trezit numai târziu pentru a afla, spre marea mea îngrijorare, că Datina plecase înainte de ziuă la altă fiică a ei, care se-mbolnăvisese rău și-i trimisese răspuns, printr-un călăreț ajuns la Caffa pe la miezul nopții, să vie numaidecît la dînsa, la un sat tătăresc în depărtare de cinci ceasuri de acel oraș.

În cursul celor trei zile următoare am avut grijă să nu mai dau cu ochii de tatarcă, așteptînd cu toate frigurile nerăbdării întoarcerea Dafinei. În sara celei de a treia zi, în cursul căreia căldura fusese năbușitoare, m-am dus după căderea nopții spre a mă mai răcori într-un mic chioșc în-cunjurat de oleandri și de trandafiri, așazat în partea curții din fața acelei în care se aflau grajdiurile și clădirile locuite de robi și de slugi. În acel chioșc nu intrau niciodată femeile, dar slujea adesa mîrzacului ca loc de primire a acelor de rînd cu cari avea afaceri. Eram acolo ca de vrun sfert de ceas cînd, deodată, aud un foșnet și, cu toate că era destul de întunerec, cunosc, în clipa în care pătrundea în chioșc, pe tatarca care mă urmărea. M-am ridicat îndată de pe patul pe care sădeam și am vrut să ies, dar ea, apucîndu-mi mîneca cu mîna, mă sili să mă opresc și-mi zise cu un glas care tremura de patimă :

— O trecut vadeaua care ți-am hărăzit-o. Răspunde : da sau nu, ești tu gata să îmbrățișezi credința mea și a-mi fi soț ?

Fără a mai sta la îndoială, i-am răspuns :

— De legea în care am fost crescut nu mă lepăd ; mai bine mor.

Ea tăcu cîtva, apoi, cu glas răspicat, zise :

— Nu vrei să te lepezi de legea ta ? Dar dacă eu m-aș lepăda de a mea ? Sînt gata să fug împreună cu tine și, odată ajunși în țara ta, să mă botez, dacă tu juri să mă iei de soție în ziua botezului.

Nevoind s-o întărit, dar bineînțeles neputîndu-mă lega la asemene faptă, i-am vorbit de greutatea fugii, de primejdia de a fi prinși, de greutatea cu care ai mei m-ar lasa să ieu de soție pe o străină, de stavilele ce le-ar pune domnul nostru la o astfel de căsătorie.

Deoarece tăcea, credeam că am izbutit s-o îmblînzesc, cînd deodată m-o întrerupt :

— Răspunde într-un cuvînt : vrei sau nu vrei să mă iei de soție ?

Am tăcut. Atunci ea începu să strige cit o ținea gura :

— Ajutor ! Ajutor, drept-credincioșilor ! Ghiaun.il vrea să mă necinstească ! Săriți de împiedecați această fărădelege !

Și totodată strîngea mîneca mea cu îndoită putere ca să nu mă pot depărta de ea.

De la cele dintăi strigăte curtea se umplu de oameni ; voiam să fug, dar ea își înfipse unghiile de la mîna stînga în obrazul meu, astfel că de-abie îmi ajungeau amîndouă mîinile pentru a-mi apară ochii împotriva acelor unghii ; vedeți că și astăzi mai port urmele lor. În cursul acestei lupte, în chioșc pătrunseră cu fanare în mîna oamenii mîrzacului, carejuseră mîna pe mine și mă legară. După puține clipe se arătă și mîrzacul sculat din somn.

Cum îl văzu, soră-sa se răpezi la dînsul și, spunîndu-i ca m-am aruncat asupra ei cînd o intrat în chioșc și am vrut s-o siluiesc, arata feregeaua, anteriorul și șalvarii ei rupți. Deoarece nici n-o atinsesem cu degetul, îmi închipui că venise în chioșc, unde nu înțeleg de unde știa că are să mă găsască, cu hainele rupte de mai nainte, hotărîtă fiind dinainte să mă piardă dacă nu mă voi supune voinții sale.

Fapta de care eram învinovățit era, o știți cu toții, una din cele mai grele ce le poate săvîrși un creștin în țară musulmana : pedeapsa ei este moartea, cînd făptuitorul a izbutit să scape din mîinile mulțimii care ar avea cunoștință de crima lui. De o sută de ori mai grea devenea fărădelegea făptuită de un rob, mai ales cînd acel rob fusese, cum se mîmplase cu mine, privit de stăpîn mai mult ca musafir decît ca rob. De apărare nici gînd nu era : hainele rupte ale tatarcei și zgârieturile de pe obrazu-mi erau niște dovezi zdrobitoare împotriva cărora nu puteam să pun decît cuvîntul meu, față de care cădea în cumpănă cu nespus mai multă greutate cuvîntul tatarcei. Nici n-am încercat să mă apăr și n-am zis nimica cînd mîrzacul mă osîndi la moarte chiar în ceasul acela. Dar tatarca, care rămăsese de față, luă atunci pe mîrzac deoparte și o văzui vorbind mult și cu mare vioiciune. Se vedea că propune ceva mîrzacului, însă că acesta nu este dispus s-o mulțamească. În sfîrșit, după vorbă nesfîrșită, se văzu că tatarca își ajunsese scopul : mîrzacul se apropie de mine și-mi zise moldovenește :

— Cu toată purtarea ta ticăloasă față de ea, soră-mea mi-o cerut să-ți cruț viața. Iaca ți-o dăruiesc, dar, fiindcă nu se cade să scapi fără de pedeapsă grea, vei fi pus în neputință de a mai săvârși asemenea fapte.

Apoi poronci unor oameni ai săi să mă ieie în primire. La auzul crudei hotărâri, ce tot ura tatarcei blastamate o adusese asupra mea, am leșinat. Când a doua zi m-am trezit din leșin, eram neom.

Zguduit de cumplita mișcare ce o stîrnise într-însul povestirea nenorocirii sale, Luca tăcu o clipă, apoi liniștindu-se, urmă :

— A doua zi se întoarse Dafina. Mare îi fu durerea când auzi despre cumplita mea nenorocire. Ea înțelese îndată cum stăteau lucrurile, nu stătu la îndoială pentru a arata mîrzacului care era adevărul și izbuti chiar să scoată pe acea ticăloasă din casa frăține-său. Cred că mîrzacul se căi în urma de ușurința cu care mă nenorocise și că din această pricină nu m-o mai urmărit când, prin sfatul și cu ajutorul bunei sale soacre, am fugit de la el și am izbutit să mă-ntorc în țară.

Dupa o nouă dar scurtă tăcere, Luca urmă :

— Eram de puține zile acasă când, în neființa tatei și a mamei duși la Iași, au venit acolo mătușa Safta cu verișoara Smaranda. Ele mi-au povestit cum vodă hotărîse ca Smaranda să se căsătorească cu un grec numit Caravia, cum acesta fusese la Brînzei în ajun spre a face cunoscută hotărîrea lui vodă mamei și fiicei, iar mătușa izbutise a prosti pe grec și a-l face să aibă răbdare încă o lună. Cunoscind firea habsină a lui Neculai-vodă, nu vedeam cum va putea Smaranda să scape de asemenea pîngărire și să fie păstrată pentru Petru pe care îl iubea și care știam că o iubește. Știam că tata are trecere la vodă, dar înțelegeam bine că această trecere nu era destul de mare pentru a face pe domn să-și întoarcă cuvîntul dat unui grec care-i mai era și nepot. Însă când, la întoarcerea tatei, am aflat cu ce însărcinare îl trimete vodă la Tighina și cum este încredințat că va izbuti să ducă acea însărcinare la bun sfîrșit, mi-am făcut îndată planul și, a doua zi, l-am împărtășit tatei. Din cumplita nenorocire ce mă lovise m-am gîndit să tragem cel puțin folos pentru fratele meu de cruce, căsătorindu-mă eu cu logodnica

lui, spre a i-o păstra în toată neprihănirea ei. Tata o încuviințat cu bucurie pianul meu, întrucît l-ar încuviința și părintele mitropolit, căruia urma să-i ceară sfatul la întoarcerea de la Tighina, mai însărcinîndu-se să dobîndească cu acelaș prilej învoirea lui vodă. Numai după ce a venit tata cu învoirea mitropolitului și cu acea a lui vodă, destăinuit-am planul meu mătușei Săfticăi. Mătușa o primit numaidecît, dar o fost mai greu să facem pe Smaranda să înțeleagă că căsătoria făcută cu un bărbat în starea în care mă aflu este ca și fără ființă și că părintele mitropolit și episcopii de Roman și de Huși, pe cari îi văzuse tata asemene, l-au încredințat că astfel va fi privită de biserică și ea se va putea căsători sau cu Petrache la întoarcerea lui, sau cu oricine ar găsi cu cale, căci chiriarhia pe loc ar desființa căsătoria făcută cu un hadîmb, iar că eu pentru dînsa nu voi putea fi decît un frate și un prieten care s-o ocrotească. Iaca, dealtmintelea, și hotărîrea înaltpreasfinției-sale, care am avut grijă s-o cer încă înainte de așa-zisa căsătorie și, zicînd aceste cuvinte, Luca scoase dintr-o tașcă ce o purta sub conțeș, o hîrtie pe care o puse pe masă. Iar mitropolitul zise :

— Așa este cum o spus Luca : căsătoria cu un hadîmb este privită de biserică ca fără de ființă. La cea dintâi cerere a oricărui din soți, voi hotărî că între ei nu este, nici n-o fost vrodată legătură de căsătorie, și Petru Motoc va fi slobod să se căsătorească când va voi cu logodnica lui, păstrată, mulțămîta credinții prietenului său, fecioară neprihănită cum o îasat-o.

— Și acuma, zise Luca, uitîndu-se drept în ochii lui Petru, rostește-te : fost-am adevărat prieten, adevărat frate de cruce, sau n-am fost ?

Petru Motoc se sculă și mergînd drept la Luca înghenunchiă înaintea lui :

— Iartă-mă, Luca, zise el, iartă-mă, ai fost pentru mine nu numai prietenul cel mai credincios, fratele de cruce cel mai de nădejde, ci ai fost un înger, și luîndu-i mîna i-o sărută cu de-a sila, adăugînd : lasă-mă să sărut mîna care mi-o scăpat viitorul de fericire, de care nădăjduiesc să am parte pe acest pămînt ; nu sînt vrednic să sărut nici urma unde ai călcat, iartă-mă, Luco !

Luca îl ridică, îl luă în brațe și-l sărută :

— Eu te iert bucuos, zise ei, doară om fost-ai și n-ai putut să gîcești cele ce s-întîmplase la atîta depărtare de tine.

Smaranda nu încetase măcar o clipă să iubească pe Petru, privea însă pe Luca ca pe îngerul ei păzitor. Căsătoria cu Luca a fost desfăcută de dicasterie numaidecît.

Cu o lună mai tîrziu avu loc cununia lui Petru cu Smaranda. Luca în aceeași zi se călugărea la mănăstirea Chipriana. își petrecu viața săvîrșind fapte bune, cheltuindu-și tot venitul în daruri la săraci și la bolnavi, căutînd să îndrepte pe acei cari umblau pe căi rătăcite și adesea ajungîndu-și scopul prin înțelepciunea și rîvna sfaturilor lui, mîngîind pe cei deznădăjduiți și hrînindu-li nădejdea în mila Celui-de-Sus, Muri încă tînăr, iar averea rămasă de la serdar o lăsă pe jumătate celui dintăi născut al lui Petru Motoc și al Smarandei, și jumătate mănăstirii, pentru lauda lui Dumnezeu și alinarea năcăjiților.

ȚIGĂNCUȘĂ DE LA IETAC

(1839)

Marele vornic Sandu Hortopan era, la 1836, un boier trecut de șasezeci de ani, dar încă sănătos tun, frumos la față, deși barba și părul îi erau mai mult albe decît cărunte, văduv de mai bine de douăzeci de ani, fără copii și foarte bogat. Stapînea nu mai puțin de unsprezece moșii frumoase, datorii nu avea deloc, ci dimpotrivă, mii de galbeni buni, zimți și fără bortă, strînși în lada ferecată din gherghirul cel închis cu uși de fier din curtea lui de la Copou.

Răposata lui soție, cucoana Săftica, fusese o bunătate de femeie, frumoasă, blîndă, credincioasă și o gospodina de frunte. Dar aceste însușiri nu împiedecase pe cuconul Sandu s-o înșăle, chiar de la început, cu orice ființă femeiască îi ieșea înainte. Căci boieriul nostru, dacă era cunoscut ca bărbat cuminte și cinsteș, ca diregător drept și nelacom, mai avea și nume de iubitor mare al sexului frumos.

în vremea tinereții lui cuconu Sandu, boierii de fire amoroasă nu prea aveau cum să găscă tovarășe de plăcere alese în rînduriie femeilor de treapta lor, căci ceea ce astăzi se numește „viața mondenă” atunci încă nu avea ființă. Pri-lejurile de întîlnire între femei și bărbați erau rari, iar călcarea de cătră vro cucoană a datoriiilor ei de soție atrăgea după sine reprobarea și disprețul întregii boierimi. Nu mai vorbesc de fetele mari, ele, afară de părintele și de frații lor, nu vedeau alți bărbați decît rude bătrîne sau cel mult pe cîte un văr primar. Și moravurile boierimii mici, nefind întru nimica mai prejos, boierii amatori de plăceri extra-conjugaie erau reduși să-și caute, nu tovarășe, ci unelte de plăcere în poporul de jos și mai cu samă printre număroasele

roabe țigance care li umpleau curțile. Obiceiul stăpînitor de a întrebuița acele roabe pentru plăcerile lor fiind vechi de veacuri, introdusese în vinele multor țigani „vatrași” o proporțiune însemnată de sînge boieresc și avusese drept urmare prezența, în multe curți, a unor tipuri, atît bărbătești cît și femeiești, de o deosebită frumusețe, uimitor de fine și deosebindu-se cu desăvîrșire de acel țigănesc primitiv, care și astăzi se întîlnește printre rămășițele împrăștierte ale urșarilor, lingurarilor și caldararilor.

Venirea în țară, în urma Revoluțiunii franceze, a multor emigrați și emigrate, introduși în casele boierești cu însușirea de educatori ai copiilor, aduse, pe lîngă limba franceză pe care toată boierimea se grăbi să și-o însușască, costumele europene pentru cucoane, precum și raporturi mai dese și mai libere între cele două sexe : de atunci au căpătat balurile, seratele și vizitele drept de cetățenie în țările române. Apoi, la sfârșitul anului 1806, veni ocupația rusască, care din păcate ținu șase ani și se poate asemăna cu un adevărat talaz de corupțiune și de pilde răle care a trecut peste principate, unei adevărate scoale de năravuri și de desfrîu. Călcările de credință din partea femeilor măritate se făcuseră din ce în ce mai număroase, despărțeniile, atît de rari odinioară, se înmulțiră din an în an.

Oștirile pravoslavnice mai aduseră eu ele un element nou în viața de desfătări de la Iași : artista străină. Aceste „artiste” cultivau toate aceleași artă, coregrafia ; erau cîteodata ruște, altădată germane din provinciile baltice, dar mult mai adesea poloneze, creștine sau jidoavce. Venite spre a se îmbogăți ținînd de urît pe ofițerii împărătești, ele deloc nu disprețuiau omagiile și mai ales galbenii boierilor moldoveni.

Spătarul Sandu, căci **pană** la această treaptă ajunsese atunci boierul nostru, se grăbise să încurajeze și el arta personificată în antichitate prin Terpsihora. O poloneză bălaie și galeșă puse stăpînire pe inima, simțurile și punga lui vreme de trei ani ; îl iubi, dragă Doamne, cu foc și, dacă nu-i fu cu credință, îl jumuli în chip cît se poate de conștiincios. Cînd Stepanovska, așa se numea baletista, părăsi leșul, se zicea că duce cu ea zece mii de galbeni provenind aproape în întregime de la dărnicia spătarului. Dată fiind valoarea banului pe acea vreme, suma era mare chiar pentru o avere ca cea a lui Hortopan. Fiind, ca aproape toți semenii lui din

acea generație, bărbat practic și chibzuit, se puse în cîțiva ani pe economii, spre a umple golul pricinuit de farmecii polonezei, hotărît să nu-și mai îngăduie pe viitor plăceri atît de costisitoare. Se mulțami deci de atunci înainte cu resursele pămîntene, alcătuite din țărance, din mahalagioaice emancipate și mai ales din țigance. Făcea numai rari excepții în favoarea cutărei sau cutărei „artiste” franceze, cînd vro trupă zisă dramatică părăsea Odesa pentru a se întoarce în Franța și se abătea din drumul cel mai direct, prin Constantinopol, pentru a da cîteva reprezentații în Iași sau în București. Aceste intermedii erau însă lucruri neobișnuite și de scurtă durată.

Vornicul Sandu petrecea ierlene la Iași, în casele lui de la Copou, iar după Sfîntul Gheorghe, venea să șadă pană în toamnă la frumoasa așazare ce o avea la moșia lui de baștină, Hortopenii, de la ținutul Sucevei, pe malul stîng al Siretiului.

Avea în curte și în sat vro sută de sălașe de țigani „vatrași”, întrebuițați unii pentru slujbele curții, ale grajdului și ale grădinii, iar alții la felii de felii de meserii, precum și la lucrul moșiei. Ceilalți robi : lingurari, caldarari, ursari, cunoscuți sub denumirea obștească de „țigani șatrași”, erau, în schimbul unei taxe anuale, lăsați siobozi să hoinărească în țară și să-și agonisască traiul după cum îi ducea mintea, sub povățuirea unor căpetenii alese din sînul lor și numite „bulubași”. Erau însă ținuți să s-adune ia fiecare Sîmedriu la așazarea stăpînului, unde erau numărați și catagrafiți și unde achitau laxa anuală ce o datoreau boierului. Tot atunci se împărecheau flăcăii cu fetele și alegeau bulubașii cetelor, iar stăpînul rînduia un „bașbulubaș” peste toți șatrașii.

Hortopan care, între 1830 și 1834, avusese și el gărgăuni de domnie, era în termeni mai mult reci cu Mihalache Sturdza și nu mai ocupase de ani nici o slujbă. Iarna era nelipsit de ia întrunirile și petrecherile leșului, iar vara își petrecea vremea cu călăria și cu vînatul, fiind încă călăreț neîntrecut și vînător pătimaș.

Într-o după-amiază frumoasă de septemvre, întorcîndu-se de la o vînațoare cu ogarii, în loc să se oprească ca de obicei la scara cea mare a curții, merse să descalece la grajdi, unde voia să-și deie însuși samă dacă îngrijirea cailor era mulțamitoare. Cînd s-întorcea spre curte singur, la jumatae de

cale, s-întîlni cu o țigăncușă care, ieșind răpede din grădină, s-îndrepta spre spălătorie. Fata zări pe boier numai cînd se afla la trei pași de el și deodată ramase în nemișcare, cu ochii măriți de surprindere, ca și cum picioarele i s-ar fi înfipt în pămînt. Punînd în aceeași clipă ochii pe ea, vornicul se opri și el, uitîndu-se lung la dînsa, cercetînd-o cu ochii de sus în jos și de jos în sus.

Țigăncușă era năltuță, o ruptură de tulpan roșu acoperea capul ei mic, iar din acea zdreanță ieșeau unde bogate de păr castaniu-deschis. Fruntea era scurtă și lată, sprincenile frumos zugrăvite și genele, lungi, cu capetele întoarse, încadrau doi ochi căprii, mari și plini de galeșă lumină. Nasul drept și subțire n-ar fi necinstit nici fața unei statui grecești, urechile erau mici și săpate cu gingășie, iar gura cu buzele frumos răsucite, pline și roșii ca cireașă coaptă, o adevărată minune.

De la cap, ochii cunoscători ai vornicului trecuse la trup, cercetînd gîtul rotund, umerele și brațele gingașe fără a fi slabe, mîinile mici cu degete subțiri. Cămeșa întredeschisă și ruptă lasa aproape descoperit un sîn născînd, asămuitor unor mere necoapte, din catrința veche și peticită ieșeau niște pulpe fragede, dar rotunde, glezne să poată juca în inelul alcătuit de degetul cel mare și arătător, picioare uimitor de mici, de înguste și de frumos croite. Soarele arsesese pielea feții, a brațelor și a pulpelor, dar acea piele era departe de a înfătoșa nuanța arămie obișnuită la țigani de sînge neamestecat. Bineînțeles că atît zdrențele ce o acopereau, cît și ceea ce se vedea din pielea țigăncușei arătau semne neîndoielnice că de mult nu mai venise în atingere cu apa și cu sponul.

Privirea cercetătoare și prelungită a vornicului făcuse pe fată să lese ochii în jos.

— Cum te cheamă ? întrebă boierul.

— Anica, răspunse copila ridicînd iar ochii spre vornic.

— A cui ești ? mai întrebă el.

— A Dochîței lui Ion Sfeidecarul, răspunse iar țigăncușă.

— De cîți ani ești ?

— De cincisprezece peste cîteva zile.

Un surîs se desemnă pe buzele lui Hortopan.

— Bine, Anico, mai zise el, apoi, luîndu-și în sfîrșit ochii de pe ea, porni din nou spre curte și merse drept în cerdac

unde, după ce aruncă pălăria ușoară, de pîslă sură, pe un scaun, se așază pe un jîlț.

Camardinerul, care veni numai decît după dînsul, îi aduse un fes roșu cu canaf albastru, pe care vornicul și-l așază pe cap, îi trase ciobotele, îl ajută să scoată „tatarca” de șaiac cafeniu subțire, apoi să îmbrace, peste anteriorul albastru-deschis, cu dungi vișinii, strîns pe trup de un șal frumos, o giubea de atlas verde-deschis căptușită cu satin alb și așază o păreche de papuci de piele galbănă lîngă divanul de alături de jîlț. Vornicul se sculă numai în mești și se așază pe pat, turcește. În aceeași clipă apărea în cerdac sofragiul, ținînd cu amîndouă mîinile tablaua de argint pe care se vedeau două chesele de cristal și, dinaintea lor, două farfurioare la fel, una conținînd două linguriți de argint și cealaltă deșartă, iar în dosul cheselor două pahare mari de cristal. În urma sofragiului veneau cafegiul aducînd tăblăluța de argint pe care se afla filigeanul cu cafe turcească, iar în urmă ciubucciul, ținînd în mîna dreaptă, tot făcîndu-i vînt, cînd în dreapta, cînd în stînga, un lung ciubuc de lemn de iasomie din a cărui lulea aprinsă ieșea un fum gros de sub caimacul înfoiet, iar în cea **stînga** o **tăblăluța** rotundă de alamă galbănă, mică de tot, pe care avea să se sprijine luleaua. Camardinerul și sofragiul erau moldoveni îmbrăcați în straie nemțești, cel de pe urmă purtînd și mănuși de ață albă, iar ciubucciul și cafegiul, țigani îmbrăcați în haine moldovenesti : anterior **și** cațaveică.

Vornicul luă o linguriță de „rodu zahăr”, **deșartă** amîndouă paharele cu apă, apoi cafegiul așază tăblăluța pe pat lîngă boier, iar ciubucciul îi aruncă, de la trei pași de divan, ciubucul pe care stăpînul îl prinse în mîină.

— Trimete aici pe Nastasia, poronci ciubucciului boierul, care începu îndată să soarbă din imameaua împodobită cu Pietre și să ducă din cînd în cînd filigeanul cu cafe la buze. Vederat că pe dinaintea ochilor lui trecea încă icoana țigăncușei de adinioarea, căci de mai multe ori rosti cu jumătate de glas :

•— O **zîină** ! Un adevărat juvaier ! însăș Hebe nespălată și în zdrențe !

După trecere de un sfert de ceas apăru și se opri în ușa cerdacului, la cinci pași de boier, o țigancă bătrînă, naltă și **Siabă**, legată la cap cu un tulpan verde și purtînd o giubea

verde veche peste un anterior de ghermesit vînat, de aceeași vrîstă cu giubeaua, strîns pe trup cu o vechitură de șal, iar verde, și cu picioarele goale vîrîte în iminei negri.

— Vină mai aproape, Nastasio, zise vornicul cum o zări.

Iar țiganca mai apropiindu-se cu doi pași, el urmă :

— Am întilnit astăzi în ogradă pe fata Dochiței spălătoriței ; cu cine oare este ea făcută ?

— Mama ei se laudă că o făcut-o cu coconu Alea Crivea. Știi că acum cincisprezece ani, după ce ai înlocuit-o în slujba ietacului prin Măria Turcă, era încă foarte frumoasă și de cîte ori venea cuconu Alecu, Dumnezeu sa-l ierte, la vînat la noi, cerea ca să i-o trimetem pe dînsa și nu pe alta, ca să-l frece sara pe picioare. Dealtmintrelea, îmi aduc bine aminte că cuconu Alecu o fost aici la vînat cu două sau trei zile înainte de Crăciun, iar fata s-o născut în toamna următoare, cam de Ziua crucii.

— Ai dreptate, zise vornicul lovindu-se cu palma peste cap, samănă cu bietul Alecu în chip uimitor ! Mi se părea doară mie că trăsăturile ei îmi amintesc pe cineva și de aceea te-am întreat cu cine-i făcută. Dar, oricine ar fi tată-său, țigăncușa este o adevărată minune, și eu am început să fiu sătul de Irina și de Vîrvara care-mi îngrijesc de ietac, în starea în care este astăzi fata, nici gîndesc să mă ating de dînsa, dar la anul, dacă va avea parte de îngrijire bună, are să fie tot ce se poate dori. Prin urmare, chiar din astă-sară, vei lua-o la tine în odaie și vei începe să mi-o curăți și să mi-o poleiești cum ai învățat tu de la chera Hariclea să curăți și să poleiești fetele menite pentru patul stăpînului. Știi că mă pricep să răsplătesc munca bine făcută. La anul s-o găsesc curată, grasă, rumănă, cu pielea ca matasa, cu palmele și cu tălpile moi ca bumbacul ; să aibă trup de cucoană mare.

— Mi-oi da toată silința ca să te mulțămesc, cucoane, cum am mai făcut, zise țiganca pleîndu-se **pană** la pămînt și pregătindu-se să părăsască cerdacul.

Dar vornicul o opri zicînd :

— Nădăjduiesc că nu s-o atins încă nimene de dînsa.

— După cît știu, nimene. Nepotu-meu, Grigore surugiul, cam umblă după dînsa și știu că s-ar cununa bucuros cu fata, dar ea nici nu se uită la Grigore.

— Să spui lui Grigore, să spui chiar întregii curți și să meargă vestea în tot satul, la țigani cît și la țărani, că acel

care ar îndrăzni să se a'ingă de dînsa moare sub bici. Ai înțales ?

— Am înțales, cucoane, ș-oi face cum mi-ai poroncit, zise țiganca, care dispăru după ce se mai plecă încă o dată înaintea stăpînului ei.

Boierii cei bogați de la începutul veacului trecut aveau toți cîte o slugă bărbătească însărcinată cu slujba lor personală sub nume, întăi de „fecior” apoi de „camardiner”. Acest camardiner, o românizare a cuvîntului nemțesc *Kammerdiener*, era mai ales însărcinat să ajute pe boier la îmbrăcat și la dezbrăcat și să-l însoțască în toate drumurile ce le făcea. Grija *ietacului*, cuvînt turcesc desemnînd odaia de culcare, curățania acelei încăperi, încălzirea ei, făcutul așternutului, păstrarea albiturilor, fereduitul boieriului și adesa toată îngrijirea trupului său priveau pe una sau mai multe femei, totdeauna țigance, mai bine îmbrăcate și mai curate decît celelalte. Cînd boieriul era burlac sau văduv, el avea grijă sa aleagă pentru această slujbă pe cele mai drăguțe din roabe, schimbîndu-le prin altele îndată ce se sătura de ele. Aceste odaliște dizgrațiate erau apoi date în căsătorie acelor din robii lui burlaci sau văduvi cărora boieriul voia să li facă o favoare.

Dochița, mama fetei care farmacase privirile vornicului Sandu, auzise și ea de la părinți că este roadă unei nopți petrecute de maică-sa în ietacul unui boier mare, tînăr și frumos. Această fiică de părinți frumoși, fiind însă și ea, în tinerețele ei, de o rară frumuseța, avuse cîntea să facă slujbă în ietacul stăpînului. După un timp relativ lung, fusese înlocuită prin altă țigancă, pe care vornicul o cumpărase de la alt boier, dar, vreme de mai mulți ani, ramase în curte în calitate de fată în casă. În această însușire era trimasă să frece picioarele musafirilor de samă pe cari îi găzduia vornicul : acest obicei era obștesc în țară, ca și în Rusia. Astfel veni în atingere cu spătarul Alecu Crivea, boier vestit pentru frumuseța lui, pe care la Paris, unde umbla în straie moldovenești, doamne atît din lumea mare, cît și din lumea mica îl supranumise „frumosul Malek Adel”, după numele eroului din romanul doamnei Cottin. După nașterea copilei, meșterul sfeidecar de la Hortopeni cerînd pe Dochița de soție, vornicul, care era mulțămît de chipul cum lucra, i-o dădu fără greutate.

Anica fu luată de la mama ei chiar în sara zilei în care s-întîlnise cu boierul și dusă de Nastasia în odaia ei de lângă spălătoria curții, unde i se pregătise un așternut bun, cu saltea de lînă, perini înfațate, prostiri albe și oghial bun și nou. Înainte de culcare, fu scaldată în mai multe ape și lăută pe cap cu gălbănuș de ou, apoi îmbrăcată în cămeșă de pînză de in subțire. A doua zi începu pregătirea copilei pentru slujba la care era menită : băi zilnice, fricțiuni cu feli de feli de ape și de alifii, îngrijirea și cruțarea minilor și, lucru care la început păru fetei nesuferit, interzicerea aspră de a face măcar un pas desculț.

I se dădură catrințe, bete și bonte din lînă de soi, cămeși de cea mai fină pînză de in, împodobite cu cusături frumoase, colțuni albi, iminei roși și galbeni, papuci, tulpane de cele bune și chiar basmăli de cap de matasa pentru zile mari.

Mama Anicăi și bărbatul ei nu mai puteau de bucurie că asupra fetei dăduse asemenea noroc, pe care, dealtmîntrelea, Dochița totdeauna îl visase pentru copilă.

Anica era și ea mulțămîtă. Știa foarte bine ce fel de slujba avea să îndeplinească pe lângă vornic, căci dacă trupul ei era neprihănit, ochii ei văzuse și urechile ei auzise multe, apoi mai știa că mama ei și toate roabele cari îndeplinise astfel de slujbă se arătau mîndre de soarta de care avusese astfel parte și priveau vremea în care stătuse în apropierea stăpînului ca cea mai frumoasă și cea mai cinsteșă din viața lor.

Singurul supărat fu Grigore surugiul, un băietan de douăzeci de ani, nalt cît un brad, cu fața arămie, dar frumoasa și cu niște ochi de jăratec. Nici nu-i trecea prin gînd să se expuie mîniei boierului, doară știa că vornicul Sandu, deși blînd și milos pentru robi și oameni din sat, nu îngăduia vro calcare a voinții lui. Dacă biciul și vergile erau lucruri întrebuițate la Hortopeni rar și de obicei cu mare măsură, văzuse cu ochii, în cazuri cînd puterea stăpînului fusese necesară, execuțiuni înfricoșate. Dar din ziua aducerii Anicăi la curte, flăcăul atît de vesel până atunci se făcu hursuz, morocănos și începu să beie.

În primăvara anului următor, vornicul Sandu nu veni la Hortopeni, căci se legase de dînsul o boală de mai care îi pricinuia dureri grozave. În iunie plecă la Carlsbad. Feredeile și apele nefăcîndu-i nici un bine, se duse la Viena spre a se

căuta cu doftorii de-acolo, dar dacă aceștia îi luară bani mulți, în schimb nu izbutiră să-l îndrepte. S-întoarse deci la Ieși, unde zăcu toamna întregă și mare parte din iarnă, tar la sfîrșitul lui februar își dădu obștescul sfîrșit.

Vestea morții stăpînului fu adusă la Hortopeni de Grigore surugiul, care adusese de la Ieși, unde stătuse toată iarna, pe vechilul moșiei.

Lui Grigore nu-i părea deloc rău de moartea stăpînului ; cînd întîlni pe Anica, îi zise cu un aer de triumf :

— L-am blastamat, de aceea o murit. Tot a mea ai să fii !

Celorlalți țigani însă li părea rău, căci vornicul Sandu li fusese stăpîn bun și milostiv, apoi nu știau cine și cum are să fie cel nou. Acestei nedumeriri îi puse curînd capăt comisul Ștefanache Vrabie, vechilul moșiei, în dimineața duminicii următoare, cînd aduse la cunoștința satului și a curții, adunați la biserică, că vornicul Sandu a lăsat prin diată averea lui întregă, prin urmare și satul Hortopenii și curțile din Ieși, nepotului său de frate, cuconului Vasilică Hortopan, pe care îl cunosc cu toții, adăugînd că noului stăpîn i s-a și dat de Știre la Paris, unde se află de mai mulți ani la învățătură, și trebuie să s-întoarcă în țară cît mai curînd.

Comunicațiile între Moldova și capitala Franței făcîndu-se atunci cu mare încetineală, trecură trei luni **pană** cînd tînărul clironom sosi în Ieși. Fiînd numai de douăzeci și doi de ani, era, după legile în ființă atunci, încă nevrîstnic, adică minor. Se întruni deci sfatul de familie și alese ca epitrop pe hatmanul Costache Cîrjă, un moș după mamă al tînărului. Acesta, un boier bătrîn și binevoitor cătră tineret, hotărî nepotului că-1 lasă stăpîn desăvârșit pe veniturile averii și-1 învoiește să și-o administreze cum va găsi cu cale, dar nu va recunoaște nici o împovărare sau înstrăinare a fondului. După o șădere de două săptămîni în Ieși, Vasile veni la Hortopeni.

El era singurul fiu al unui frate al vornicului Sandu, răposat de vro zece ani, după ce pierduse toată averea. Rămas orfan de tată și de mamă, căci aceasta murise și mai de mult, băietul, care atunci de-abie împlinea doisprezece ani, fu trimis de moșu-său la Paris, unde avea să facă studii sub privegherea unui bătrîn emigrat, preceptorul lui de mai mulți ani. Deși era înzestrat cu o memorie minunată și cu o mare ușurință de înțelegere, studiile tînărului Vasile fură neregulate

și mai mult sumare. Era un băiet deosebit de frumos, simpatic atît camarazilor și prietenilor săi, cît și mai ales sexului frumos, cu destule aplecări intelectuale, vioi și totodată blînd, însă, ca prea mulți tineri boieri, leneș, ușuratec, foarte nestatornic în toate, prea supus instinctelor, gusturilor și patimilor lui, cheltuitor și egoist, iubitor de petreceri și de plăceri.

Ținut din scurt în anii dintăi de bătrînul emigrat, de vro trei ani scuturase cu desăvîrșire acel jug și, pensiunea ce i-o servea moșu-său fiind mai mult decît liberală, sorbise adînc din cupa plăcerilor ce le oferea capitala Franței.

În cel de pe urmă an al șăderii sale acolo căzuse sub farmecul unei actrițe a teatrului francez, femeie nu numai frumoasă, dar și neobișnuit de deșteaptă și de cultă. Dacă, cu prilejul acestei legături, cheltui bani mulți, în schimb mintea lui ieși dintr-însa folosită.

Ajunse la Hortopeni într-o după-amiază de la sfârșitul lui mai, însetat și acoperit de colb de la cap pană la picioare. După ce zise cîteva cuvinte comisului Ștefanache și vataului de ogradă, pitariul Iordache Mîndru, cari îl primise la scara cea mare a curții, luă o linguriță de dulceți și bău mai multe pahare cu apă, apoi se îndreptă spre ietac, unde găsi pe Neculai, camardinerul moșului său, venit odată cu el de la Iași, și pe Anica. Cînd puse ochii pe aceasta, ramase ca pironit pe loc.

Căci țigăncușa care, cu toată neîngrijirea pielei și a îmbrăcăminteii, farmacase ochii vornicului Sandu, se preschimbase, după aproape doi ani de trai bun și de îngrijiri înțelepte, într-o ființă a cărei perfecțiune de forme era în stare să stîrnească minunarea chiar a unui bărbat ca Vasile Hortopan, deprins să trăiască într-un mijloc de femei ale căror nuri firești mai erau sporite prin toate mijloacele artei celei mai alese.

Anica ținuse, cu vîrf și îndesat, toate făgăduințele ce înfățișarea țigăncușii ieșind din vrsta ingrata, nespălată și îmbrăcată în zdrențe, la făcuse privirii cunosătoarea a vornicului Sandu. Crescuse cu un lat de mîină; gîtul, umerile și brațele i se rotunjise, sinul se dezvoltase rămînînd însă tot gingaș, mîinile se înălbise și aveau palme trandafirii, iar pielea brațelor, cît se vedea dintr-însa, nu era deloc mai puțin albă decît cea a oricărei moldovence cu păr deschis. Fața nu-i mai era arsă de soare, fruntea avea albeața zăpezii, făcînd

să răsară atît arcul frumos al sprincenilor mai închise decît părul, cît și pe tîmple, izvodul azuriu al vinelor. Obrajii frumos rotunjiți arătau o rumeneală gingașă, datorită unui sînge tînăr și fierbinte. Toate trăsăturile feței se făcuse mai netede, parcă natura s-ar fi folosit de răstimpul de douăzeci de luni spre a da desemnului lor cea de pe urmă perfecțiune. Și îmbrăcăminte ce o purta îi sădea de minune: era portul țărănesc, dar lucrat din materiale alese și cu oareșcari schimbări, ca adăugirea unei fuste albe sub catrința care astfel nu mai era strînsă pe trup în chip neestetic, iar picioarele mici și înguste erau încălțate cu colțuni și „iminei nemțești”, cum se numeau atunci pantofii de formă europeană, iar undele părului castaniu-deschis, cu răzbateri de aur roșiatec, ieșeau pe sub faldurile unei bășmăli de matasă roșie, cusută cu fir pe margini. Acest port fusese ales de răposatul vornic pentru femeile cari făceau slujba ietacului în locul oribilelor cațaveice, fuste de cit și papuci tîrîiți alcătuiind îmbrăcăminte țigăncelor în alte curți boierești.

Numai după cîteva clipe, Vasile izbutind să-și stăpînească surprinderea întrebă pe Neculai:

— Dar fata asta, era cît pe ce să zică: dumneaei, cine este?

— Fata de la ietac, ouconașule, răspunse Neculai făcînd totodată un semn Anicăi, surprinsă și ea de frumuseța tînărului și rămasă nemișcată.

La semnul făcut de camardiner, fata veni să sărute mîna noului stăpîn. Numai de rușinea feciorului, Vasile îngădui acest omagiu, dar în sine își zise că mult mai bucuros ar fi fost să sărute el mînușile mici, bine îngrijite și de chip atît de gingaș ale fetei. Apoi, după ce o întrebă cum o cheamă, îi spuse că-i va da de știre cînd va avea nevoie de slujbele ei, iar acuma se poate duce.

Sînt încredințat că în acea sară, după ce Anica fu chemată în ietacul stăpînului, nici vorbă nu fu ca ea să-i frece picioarele, dar cînd, a doua zi, fata ieși din odaie, nu știu care din doi era mai stăpînit de farmecul celuilalt: boierul sau roaba.

Zilele și chiar săptămînile cari urmară fură pentru amîndoi un timp de adevărată beție, a simțurilor pentru Vasile, a întregii ființi pentru Anica. Din întăia clipă ea fusese cucerită cu desăvîrșire; ochii, inima, mintea și simțurile fetei

erau farmacate : el devenise dumnezeul ei. Nu mai știa dacă este trează ori dacă visează. S-întreba neconținut cum de se poate ca unei biete roabe țigance ca dînsa să-i fie dat să iubească pe un stăpîn tînăr, frumos ca soarele, de neam mare, bogat, puternic și învățat, care s-o îngăduie a-i spune că-1 iubește, să se **arate** fericit de iubirea ei, s-o încredințeze că și ea îi este lui mult dragă, că o privește ca cel mai de preț odor din averea lui și că prin țările cele depărtate prin care umblase, cu ființă frumoasă ca dînsa încă nu i-a fost dat să s-întîlnească. Și cum se purta acel stăpîn față de ea? Ce alese erau dezmierdările lui! Ce dulci vorbele lui! Parcă ea ar fi fost, nu o roabă, ci o cucoană mare! îi săruta minile de nenumărate ori pe zi, nu suferea cînd erau singuri ca ea să steie în picioare înaintea lui, o făcuse să mănînce singură, într-o odaie 'deosebită, rîncări alese de la masa lui. Nu suferea să-1 slujască și-i dăduse, sub nume de ajutoare, o fată care o slujea. Apoi cum o îmbrăcase și o înzestrase cu lucruri frumoase și scumpe de tot soiul! Adusese chiar de la Ieși pe o franțuscă „marșandimodă”, pentru a-i face rochiile de „modă” după cel de pe urmă fason, deși găsea că portul țărănesc în care o văzuse pentru întâia oară era, din toate, acel care îi stătea mai bine.

El încă nu ținuse în brațe frumusețea fără de greș ca ea, nu avusese încă parte de dezmierdări atît de fierbinți și totodată atît de sincere și de nemeșteșugite : simțurile îi erau cu desăvîrșire robite.

Și în curînd își dădu samă că, pe lîngă simțuri, începea și inima să fie prinsă. Sămne neîndoielnice arătau că această roabă crescută în gunoiul curții de ȩla Hortopeni, în mijlocul țigănimii corupte prin veacuri de robie, țigănime de care murdăria, minciuna, beția, imoralitatea cea mai cumplită și furtul erau nedespărțite, trăia un suflet ales, înzestrat cu simțurile cele mai nobile, roade ale unui atavism datorit fără îndoială sîngelui introdus în vinele ei de un număr însemnat de suitori din neam ales. Deși din cea mai fragedă copilărie trăise în murdăria cea mai cumplită, deși ochii și urechile ei fuseser marturi ai celei mai desăvîrșite lipse de moralitate și ai celei mai mari vulgarități, curățenia minții ei părea tot atît de desăvîrșită ca cea a trupului. Din gura ei nu ieșea nici minciună, nici vorbă vulgară, graiul ei era acel simplu,

al oamenilor de la țară, dar totdeauna cuviincios, mișcărilor ei erau totdeauna grațioase, chiar elegante, dezmierdările ei cele mai fierbinți nu deveneau niciodată vulgare. Apoi marea schimbare în viața ei deloc n-o făcuse să-și piardă mintea, rămăsese blîndă și binevoitoare cătră tovarășii ei de robie, nu arata nici o fudulie față de dînșii, nepunînd, față de stăpînul atît de puternic cătră ei, dar atît de supus cătră dînsa, decît cuvinte bune, pentru toți fără deosebire.

Vasile mai descoperi că acea ființă fără pic de cultură, care nu știa absolut nimica, era înzestrată cu o minte din cele mai agere, cu un rar dar de a-și însuși cu cea mai mare ușurință noțiuni ce ar fi putut să pară grele de înțeles pentru femei și chiar pentru bărbați din stări mai ridicate. Asculta cu cea mai vie plăcere povestirile ce i le făcea iubitul despre feliul de trai în alte țări, și întrebările ce le punea din cînd în cînd dovedeau viul interes stîrnit într-însa de aceste povestiri, marea ei ușurință de pricepere și dorința să pătrundă pană în amărunchimile faptelor, obiceiurilor și împrejurărilor despre cari auzea. Și astfel roaba țigancă începuse să-și întîndă stăpînirea asupra inimii și chiar a minții stăpînului.

Favoarea neașteptată a Anicăi, faptul vederat pentru toata curtea că stăpînul și-a pierdut mintea după ea, ca nu se mai desparte de dînsa nici zi, nici noapte adusese la stare de desăvîrșită deznădejde pe Grigore surugiul, cu atît mai dureroasă cu cît ochii lui vedeau ce uimitor de frumoasă se făcuse fata și cît de nebună fusese nădejdea ce moartea vornicului o stîrnisese în el. Se făcuse grozav de hursuz și de bețiv. Cetitorul se va întreba, poate, de unde avea un rob țigan, care nu primea simbrie, banii trebuitori pentru a cumpăra vin sau rachiu; dar Grigore era meșter în arta de a lua sînge de la cai și de la boi și de a face mici operații la tot soiul de vite, apoi pitarul Iordache îi încredințase un cuțit cu stihnele minunate, și cu acest meșteșug cîștiga bani buni, cari făceau dintr-însul un mușteriu de frunte al crîșmei lui Herș Ștrul Haim, orîndarul din Hortopeni.

Și fiind aproape veșnic beat, își făcea slujba rău de tot : caii rămîneau adesea neîngrijiiți, hamurile rău unse, cele rupte nu erau duse la sfeidecar, ci cîrpite cu șfara, poștalionii lui, altădată fala grajdiului de la Hortopeni, nu erau adăpați la vreme și căpătau grăunțe în chipul cel mai neregulat.

Pentru aceste păcate fusese adeseori tratat cu palme de pitarul Iordache, vataful de ogradă, care văzînd că purtarea surugiului se face în fiecare zi mai rea, ceru chiar într-o zi voie de la „conasu” să-1 puie pe Grigore jos și să-i tragă o bătaie la scară după tot tipicul. Dar Vasile nefiind, în urma lungii lui șăderi în Franța, un adept al sistemului bătăii, nu dădu învoirea cerută, ci chemă pe țigan la el își-i făcu o lungă și aspră dojana care, trebuie să mărturisesc, deloc nu îndreptă purtările lui. Crezîndu-se la adăpost de vro pedeapsă mai aspră, el se îmbăta din ce în ce mai des. Pitarul Iordache, pierzînd răbdarea, îi trase atunci, fără de știrea stăpînului, o bătaie din cele mai strașnice, în urma căreia Grigore ramase treaz o săptămînă întregă. Mult mai simțitoare decît durerea bătăii era însă pentru nenorocitul rob acea ce o simțea cînd, venindu-i gust lui Vasile să primble pe Anica după căderile nopții cu trăsura, avînd bineînțeles poditul ridicat, spre a nu fi văzut de săteni primblîndu-se în trăsura cu o roabă, ceea ce, cu drept cuvînt, credea că i-ar fi știrbit rău prestigiul în sat, poronca să se înhame poștalionii lui Grigore. Acesta îndura pe cal un iad întreg de chinuri cînd își închipuia cuvintele de iubire și dezmierdările ce se preschimbau sub acoperișul poditului. Spre a-și potoli nervii, mîna ca un nebun, dar iuțala cumplită cu care trăsura mîncă drumul de piele neted de pe șesul Siretiului, în loc de a dezgusta pe cei doi îndrăgostiți de primblările cu poștalionii, li mai adăugeau un farmec mai mult, care ademenea PȘ Vasile să-1 ieie pe surugiu mult mai des decît pe vezeteu ceilalți, făcînd astfel chinurile lui mai dese.

Această viață ținu aproape patru luni, în cursul căroră Vasile nu se mișcă de la Hortopeni, nu primi acolo nici o vizită. Și nici nu simțise trebuința altei tovărășii decît cea a Anicăi. Dar un bărbat cu aplecări pentru plăcerile minții n-a trăit zece ani în unul din cele mai mare centre de cultura din lume, n-a luat parte la viața intelectuală atît de puternică și plină de farmec dintr-însul și, mai ales, n-a trăit aproape un an în intimitatea cea mai desăvîrșită cu o ființă atît de cultă ca artista ce fusese iubita lui Vasile, fără ca satisfacerea, hrana minții să nu fi devenit pentru el o trebuință de care nu se mai poate lipsi.

Și de aceste plăceri, Vasile Hortopan, la mijlocul lui septemvre, se simți lipsit. Dacă mintea vioaie și deschisă a Am-

căi pricepea cu cea mai mare ușurință toate cîte el i le spunea, în schimb însă ea nu putea să-i repete decît aceleași cuvinte de dragoste, fierbinți, pătimașe și cu un glas a cărui sinceritate nu putea fi pusă la îndoială. Dar mintea lui era deprinsă să lucreze, să capete noțiuni și impresiuni noi, să preschimbe idei și, cu toată agerimea de minte a Anicăi, nenumerate erau noțiunile și impresiunile cari umpleau mintea lui Vasile, de cari devenise sătos să le preschimbe și pentru ea erau grai neînțeles; țigăncușa nu avea cum să răspundă la trebuințele minții lui.

În casă nefiind nici un fel de bibliotecă, căci vornicul Sandu numai cărturar nu era, iar Vasile își lăsase toate cărțile la Paris, spre a le aduce mai tîrziu, tînrul, nemaiputînd răbdă, plecă la Ieși, luînd cu el numai pe Niculai și lăsînd pe Anica la țară.

O șădere de zece zile în cari veni în atingere cu toate rudele și cunoștințele lui aflate în oraș îi astîmpără pentru moment setea de vești și de contact intelectual. Dacă în întăiele zile uitase pe Anica aproape cu desăvîrșire, dorul de frumusețile și de dezmierdările ei nu întîrzie să se facă simțit din nou cu o putere mereu crescîndă. Făcîndu-și o provizie bună de cărți, s-întoarse la Hortopeni, unde începu pentru amîndoi tinerii o lună de miere nouă și, cu ajutorul cărților aduse, Vasile o putu duce la țară pînă după Sfîntul Dumitru cînd merse să s-așaze în casele lui de la Ieși, luînd de astă-dată și pe Anica.

În întăile luni viața din oraș fu plăcută pentru amîndoi: Vasile găsea cu cine să preschimbe păreri și idei. Lipsa de acasă aproape toată ziua, dar noaptea, uneori mai devreme, altădată mai tîrziu, Anica regăsea lîngă dînsa amantul flărnind de îmbrăçoșările ei. Pană atunci farmecile nici uneia dînj cucoanele mari pe cari le vizita în fiecare zi, cu cari sadea la masă sau juca la baluri, și Dumnezeu știe că aproape toate erau frumoase, nu izbutise să slăbească stăpînirea pusă asupra simțurilor lui de o roabă țigancă. Fericirea Anicăi nu era încă tulburată de nici un nour.

Tocmai cu cîteva zile înainte de lăsatul secului, i se păru fetei că stăpînul s-a făcut mai rece cătră dînsa, că nu mai este atît de doritor de dezmierdările ei; iar la începutul postului mare, Vasile îi făcu cunoscut că o trimete, împreună cu așa-zisa ei ajutoare, la Hortopeni. Dealtmîntrelea, se gră-

bise să adauge că are de gând să vie și el după câteva zile acolo spre a petrece postul la țară, dar biata fată, punînd în legătură această depărtare cu răceala din ce în ce crescîndă a iubitului, răceală ce de cîtăva vreme o simțea dureros, înțelese că a ajuns la capătul șiragului zilelor ei de fericire, plecă cu inima sfîșietă după o noapte de dezmierdări și de vorbe dulci pe cari le simțea meșteșugite și false.

Grigore cu poștalionii lui duse pe Anica la Hortopeni și inima saltă într-însul de bucurie, căci toată curtea își dădea samă că „cuconășii” trimetea pe Anica la țară fiindcă se săturase de ea și surugiul știa doară, din povestirile țiganilor bătrîni, că de obicei aceste prăbușiri de favoare a roabelor, cari pentru o bucată de vreme izbutise să farmece pe stăpînul lor, departe de a fi vremelnice erau aproape totdeauna desăvîrșite și adînci : jucăria atît de plăcută și de dezmiertată era, deodată, fără temeii văzute, aruncată la gunoi. Grigore se aștepta deci ca, de la ietac, Anica să fie rînduită la spălătorie sau la altă slujbă și mai de jos, apropiînd-o astfel mai mult de el. Dacă pană atunci se îmbată de scîrbă, se **îmbată** de astă-dată de bucurie și mină atît de tare, încît de două ori era să răstoarne trăsura. Cînd pitarul Iordache văzu caii atît de trudiți și de asudați, crezu de cuviință sa cînstescă pe surugiul cu o generoasă și sunătoare distribuire de palme. Dar ceea ce duru pe Grigore mult mai tare decît palmele pitarului fu că scrisoarea trimisă de stăpîn către vataful de ogradă deloc nu cuprindea poroncă să deie pe Anica la altă slujbă mai înjositoare : ea ramase tot la ietac, adică nu avu să facă pentru moment nici o slujbă, urmă să aibă odaia ei deosebită, chiar în curtea cea mare, urmă să-și ieie mesele alcătuite din mîncări alese și să fie slujită de ajutoarea ei.

Cetitorul va fi gîcit fără îndoială temeul surgunirii Anicai la țară și acel al răcelei mereu crescînde către dînsa a lui Vasile : altă femeie, altă dragoste. Și de astă-dată nu era numai altă dragoste, ci chiar dragostea, da, dragostea în toată accepțiunea cuvîntului, dragostea care bărbatul rar o resimte mai mult decît o dată în viața lui, acea dragoste care cucerește în acelaș timp ochii, simțurile, mintea și mai ales inima. Vasile făcuse în cele de pe urmă săptămîni ale cîșlegilor cunoștința fetei marelui logofăt Matei Troțușanu, una din acele odrasle ale boierimii moldovenești cari aveau

să alcătuiască roiul de zîne fără de păreche de la mijlocul veacului trecut, cari, prin frumuseță, distincțiune suverană și însușiri strălucite ale minții, era să stîrnească admirația tuturor bărbaților, pămînteni sau străini, cărora li-a fost dat să le cunoască.

Naltă și mlădioasă, cu un trup întrunind toate perfecțiunile, cu păr de aur, cu o frunte senină și albă ca omătul, cu ochi albaștri, mari, plini de lumină, în cari se oglindea un suflet de nemărginită bunătate și curățenie, cu nasul drept, subțire, cu nări mișcătoare, cu gura mică, a căror buze rumene și pline, cînd se deschideau pentru a surîde în chip fărîmător, lăsau să se întrevadă două șiraguri de mărgăritare mici și străvezii, Măria Troțușanu părea o madonă scoborîtă din cadrul ei. Apoi din ea ieșea un fluid de bunătate care-i cîștiga toate inimile.

Părinții, frații și surorile, slugile din casă n-o cunoșteau decît sub porecla de „Bunătate”.

Fusese crescută de o mamă vestită prin înălțimea ei de suflet, ajutată în această sarcină de o admirabilă guvernantă franceză, femeie de neam bun, care în urma pierderii unei averi frumoase prin speculațiunile nenocite ale soțului, se consacrase educațiunii fetelor. Și sarcina lor fusese ușoară, căci Măria, neobișnuit de blîndă și de ascultătoare din fire, mai era înzestrată cu o înțelepciune din cele mai vii, permițîndu-i să-și însușească cu cea mai mare ușurință noțiunile cele mai abstracte. Cîștigase astfel cunoștinți pe cît de deosebite, pe atît de serioase.

În Moldova de atunci numărul tinerilor cari se bucurase de o creștere europeană și frecventase marile centre de cultură din Apus era cu desăvîrșire neînsemnat : din ei nici unul nu avea frumuseță lui Vasile Hortopan, nici unul n-avea darul să se facă plăcut femeilor în acelaș grad ca el, nici unul nu-și însușise ca dînsul tonul și manierele cercurilor alese din străinătate. Și mai mult decît toate aceste însușiri ordin social, Vasile se făcu de la început plăcut Măriei prin mîntea lui cultivată și prin farmecul ce știa să-1 deie convorbirilor cu dînsa. Cucerirea fu răpede și reciprocă. De la cea dintăi întîlnire marea frumuseță a Măriei încîntase ochii lui Vasile, după mai puțin de două săptămîni mintea și inima tînarului erau cu desăvîrșire sub stăpînirea ei și Hortopan se întreba în ce categorie s-o așaze : în acea a

zinelor sau în aceea a îngerilor. Iar ochii Măriei erau plini de chipul lui frumos, mintea îi era farmacată de vioiciunea minții lui, de arta cu care se folosea de cunoștințele ce le avea pentru a fereca interesul acelei care îl asculta, iar inima ei era încântată de simțirile alese ce i le inspira totdeauna prin prezența ei. Lui Hortopeni îi era acuma rușine de beția simțurilor care vreme de atâtea luni îl ținuse sub farmecul unei roabe țigance lipsită de orice cunoștință, crescută într-un bordei de lăleși.

Uita acuma că altădată găsisse în acea roabă, pe lângă agerime de minte, și însușiri sufletești care îl uimise. Totuși blîndețea și sinceritatea iubirii acelei nenorocite îl făcuseră să stăpînească **pană** după dîlipa despărțirii repulsiunea ce o simțea acuma pentru dezmierdările atît de prețuite odinioară; deznădăjduirea ei mută îi stîrnea milă. Precum am arătat, scrisese pitarului Iordache s-o lese să se bucure de un tratament cu totul neobișnuit față de o roabă.

Dar, a doua zi după plecarea ei, Vasile cerea și obținea mîna Măriei ce la părinții acesteia, iar cînd, în sara aceleiași zile, spuse fetei că o iubește, ea răspunse că împărtășește iubirea lui, este fericită să-i devie soție și se simte bucuroasă să împărtășea cu dînsul zilele bune și acele răle. Căsătoria trebuia să aibă loc îndată după Paști, tinerii soți avînd a pleca îndată după ceremonie la Hortopeni, spre a petrece acolo două sau trei luni și apoi să plece în străinătate.

Logodna a fost urmată de obișnuitele zile de îneîntare: se iubeau din ceas în ceas mai mult, neconținut descoperirea unul în celalalt cîte o frumusețe, cîte o însușire nouă, necunoscută **pană** atunci. Cu două săptămîni înainte de Paști, mama Măriei se hotărî să facă, împreună cu amîndoi tinerii, o vizită unei bătrîne mătuși, nașa de botez a Măriei, care sădea la moșia ei Mireni, în apropiere de Hortopeni. Se mai hotărî, cu acest prilej, să se abată puțin din drum spre a trece prin Hortopeni, pentru ca Măria să poată lua oareșicari dispozițiuni în privința instalării lor acolo.

Deși Anica pricepuse că alta îi luase locul și își dădea samă că părăsirea ei avea să fie pe veci, totuși vestea logodnei și a căsătoriei atît de apropiate, împreună cu cele ce le povesteau oamenii boierești care veneau din Ieși asupra frumuseții viitoarelor stăpîne, despre strălucirea neamului ei, mai ales cele ce le auzise despre îndrăgostirea celor doi

logodnici zgîndăreau în chipul cel mai dureros rana vie din inima ei. Obrajii ei își pierduse coloritul lor cel frumos și slăbise în chip simțitor, dar frumusețea ei, departe de a fi dispărut, se făcuse poate mai galeșă.

Cînd auzi că Vasile și cu logodnica lui aveau să vie încă înainte de nuntă spre a petrece cîteva ceasuri în Hortopeni, i se păru că lumea se prăbușește împrejurul ei, se întreba dacă inima nu i se va rupe privindu-i unul alături de celalalt.

Oaspeții sosiră la Hortopeni ceva mai nainte de ceasul dejunului. Slugile, moldoveni și robi țigani, erau toate strînse în antecameră. Din întîmplare ochii Măriei căzură aproape îndată asupra Anicăi, îmbrăcată în port țărănesc.

Surprinsă de frumusețea fetei, se apropie de dînsa exclamînd:

— Ce țărăncuță drăguță !

Apoi întrebă franțuzește pe logodnicul ei :

— *Est-ce une moldave ou vine bohémienne ?*

— *Une bohémienne*, răspunse Vasile, căruia îi părea acuma rău că nu luase măsuri spre a depărta pe Anica și se temea că va fi chemat să deie asupra fetei și a serviciului ei lămuriri nu tocmai ușoare de dat unei logodnice.

— Sînt fără cameristă, o ieu de cameristă, urmă atunci Măria, din ce în ce mai atrasă cătră frumoasa roabă. Are o privire deșteaptă, deși tristă, va învață slujba ei răpede. Să știi, Vasile, că nu vreu pe alta. Așa că mi-o dai ?

Dorința astfel exprimată de Măria deloc nu surîdea lui Vasile, dar cum să refuze el una din cele dintăi cereri ce i le făcea iubita ? Răspunse deci cu o grăbire meșteșugită :

— Cum nu ! A dumitale să fie ! Anico, sărută mîna stăpînei tale !

Anica mai mult moartă decît vie veni să sărute mîna Măriei. Iar aceasta, netezîndu-i obrazul, îi zise cu glasul ei blînd și cald :

— Vei rămîne deocamdată aici. Slujba dumitale va începe numai la sosirea noastră, îndată după nuntă. Dar de ce ești fără sînge în obraz ? De cîți ani ești ?

— De șaptesprezece și jumătate, duduică, se sili să răspundă Anica.

— Așa de tînără ! Se vede că ai crescut prea răpede ele aceea n-ai sînge în față. Cînd vei fi la mine te-oi îngrij:

bine și ți-oi aduce răpede bujori pe obraji. Te-oi învăța să lucrezi frumos și dacă te-i purta bine ți-oi face carte de iertare și te-oi înzestra ca să te poți căsători frumos, și mai netezindu-i încă o dată fața, Măria păși înainte.

Frumuseță, privirea plină de bunătate a logodnicei lui Vasile, glasul ei atât de blînd și de dulce, farmecul ce înconjură întreaga ei ființă găsiră răsunset în inima amărîtă a Anicăi, dar un răsunset dureros, căci în cele cîteva clipe în care se găsise față în față cu viitoarea-i stăpînă, mintea ei putu să măsoare toată prăpastia dintre ea și acea pentru care Vasile o dăduse la o parte cu atîta ușurință. Dulci fusesse cuvintele ei, dar nu de carte de iertare o durea, cu ce fericire ar fi rămas ea viața întreagă roaba lui Vasile, dar numai a lui!

Amare fură pentru ea zilele cari urmară, apoi mai spre sărbători și mai amară pregătirea ietacului noilor soți, aceeași încăpere în care avuse parte de atîta fericire. Și cu cît se apropia ziua nunții și a sosirii stăpînilor, creștea durerea, și deznădejdea ei.

În timpul drumului dintre Hortopeni și Ieși, Măria care, cît stătuse acolo, avînd să se ocupe de o mulțime de amărunchimi cari îi absorbeau toată mintea, uitase pe Anica, își aduse aminte de ea. Lăudă nu numai deosebita frumuseță a fetei, dar și eleganța înfățișării ei, declarînd că aceasta țigăncușă are un aer de distincțiune firească ce n-ar sta rau nici unei fete de neam. Ceru lui Vasile lămuriri asupra ei. Răspunsurile logodnicului fură scurte și lipsite de precizie, apoi, după fiecare întrebare, căuta să schimbe subiectul convorbirii, fapt care ar fi stîrnit bănuiele în mintea unei fete mai în curent cu obiceiurile boierimii noastre față de roabele țigance. Dar casa logofătului Matei Troțușanu era vestită în toată Moldova pentru curățenia, aș zice chiar pentru austeritatea moravurilor ei. Logofeteasa Smaranda fusese o femeie asupra cînstei căreia pana și limbile cele mai răle nu găsise niciodată prilej să rostească măcar cea mai mică îndoială, iar pe logofăt îl cîrîiau adesa prietenii atît pentru credința nestrămutată ce o păstra cătră logofeteasa, cît și a răcelii ce o arata față de toată rămășița sexului frumos, în curtea lor toți erau ținuți la aceeași curățenie de viață; moralitatea slugilor era priveghietă în chipul cel mai aspru, aveau în casă numai bărbați și femei trecute de tinerețe și

căsătoriți, iar robii erau siliți să se cunune îndată ce ieșeau din copilărie. Dar mai ales convorbirile față de copii erau strict priveghiete, iar cînd vrun musafir care nu cunoștea obiceiurile casei începea să povestească față de ei vro întîmplare jignind cîtuși de puțin principiile moralei celei mai stricte, el era totdeauna întrerupt, subiectul convorbirii schimbat și copiii congediați din odaie. Astfeli putuse Măria să ajungă la vrîsta de optsprezece ani fără ca ea să fie în stare a bănuie că legăturile dintre un stăpîn tînăr ca logodnicul ei și o roabă atît de frumoasă ca Anica nu puteau să fi fost decît păcătoase. Dar viața cinstită a logofetei Smaranda n-o împiedeca să-și cunoască țara și să-și deie bine samă de firea slujbei îndeplinită de Anica în curtea lui Vasile. Nu zise nimica, dar își făgădui să scoată pe preafrumoasa roabă din apropierea tinerei căsnicii.

Și, cu puține zile înainte de Paști, logofeteasa spuse Măriei cum, înainte de vizita lor la Mireni și Hortopeni, îngrijindu-se de o bună cameristă pentru ea, însărcinase pe acea a unei prietene, nemțoaică din Cernăuți, să-i tocmească de acolo o femeie de nădejde, cunoscîndu-și bine slujba. Acuma i se făcea cunoscut că o asemenea cameristă se găsea chiar în Ieși, femeie de vrîstă mijlocie, destoinică în slujba ei și lucratoare minunată, în stare să facă și rochiile. Sfătuia deci cu tot înadinsul pe fiică-sa s-o tocmească în locul tinerei țigance, cu totul străină de asemenea slujbă. Măria renunță cu părere de rău la Anica, care făcuse cucerirea ei, dar* deprinsă să se supuie mamei în toate, se învoi cu alegerea făcută de logofeteasa. Însă susținu că Anică i se cade o despăgubire și se arătă hotărîtă să ceară lui Vasile carte de iertare de robie pentru acea fată preafrumoasă și preafină pentru a rămîne roabă. Logofeteasa, care nu putea decît să vadă cu ochi buni o punere la cale care îndepărta pe Anica de noii căsătoriți, nu numai făgădui că va susține pe lîngă vasile cererea fiicei sale, dar adăugi că va da fetei o zestre frumoasă, punînd-o în stare să facă o căsătorie cuviincioasă. Pe de altă parte, Vasile care, cu toată ușurința și egoismul mi, era departe de a fi lipsit de simțiminte generoase și dorea să asigure Anică o soartă bună, nu numai se declară gata să deie cartea de iertare de robie, cerută, dar chiar o scrisese la moment și o încredințase Măriei, adăugînd că va contribui și el, în chip larg, la înzestrarea unei fete care avuse darul

să cucerească în chip atât de desăvârșit interesul logodnicii lui. Măria îl răsplăti printr-o ochire plină de iubire, care-i dezmierdă inima până în fundul ei, și luă cartea spre a o înmâna ea însăși fetei la sosirea lor în Hortopeni.

Dar la Hortopeni nu se știa nimica nici despre cartea de iertare, nici despre tocirea unei cameriste nemțoaice, și Anica vedea cu groază apropiindu-se răpede clipa sosirii stăpânilor. Aceștia plecaseră din Iași într-o caleșcă trasă de opt poștalioni ai logofătului Matei. La jumătate de cale, la Tîrgul-Frumos, găsiră alți opt poștalioni, ai lui Vasile, minajii de Grigore și de alt surugiu. Deoarece tinerii soți plecaseră din Iași cam târziu, la căderea nopții nu ajunseseră încă la Hortopeni. Vechilul cu vataji, feciorii boierești și pădurarii așteptau de mult la hotarul moșiei, iar alți săteni cu vornicul, paznicul și preutul erau strînși la jîtăria despre Iași a satului. Dinaintea curții erau adunați țiganii îmbrăcați cu toții din nou și slugile de jos ale curții, iar cele de sus așteptau pe scară și în intrare sosirea stăpânilor. De la căderea nopții masalele erau gata să fie aprinse, atât la hotar, cât și la jîtărie și în ograda curții. Sub privegherea medeiniceresei Casandra Untilov, care de douăzeci de ani îndeplinea slujba de cămărășiță ia Hortopeni, Anica pregătise așternuturile și împodobise ietacul cu flori, aduse din florărie de Gurgel, grădinarul neamț: numai camelii, azalee și trandafiri roșii și albi. Fata era îmbrăcată țărănește, fața îi era măhnită, dar resemnată.

Deodată intră pe poartă, în fuga calului, un fecior boieresc care strigă :

— Au sosit la hotar, îndată au să fie aici !

Slugile se strânseseră la intrare în grămadă mai deasă, masalele fură aprinse, iar cucoana Casandra strigă Anicaij — Fugi de aprinde luminările în ietac și vină îndată înapoi !

Anica merse răpede în ietac și aprinse luminările pregătite pe masa de toaletă, pe mesuțele de noapte și pe vro două mesişoare aşazate lângă ferești, apoi se uită lung la această încăpere, martură unei fericiri dispărute, și izbuhni în lacrimi. Dar aproape îndată s-auziră pocnituri de bici în depărtare. Fata își șterse atunci ochii și un impuls subit o făcu să ieie răpede din unul din vasele cu flori un mănunchi de trandafiri roșii, iar din alt vas unul de trandafiri

albi; aşază cele dintâi pe perina pe care avea să doarmă Vasile, iar pe cel de al doilea pe acea menită pentru Măria. Apoi mai stătu iar o clipă privind odaia și patul. În acea clipă pocniturile de bici răsunară aproape de tot, se auzi lungul și ascuțitul hiiiiii... hăt! al surugiilor și duruitul roților pe caldarâmul ogrăzii. Anica se răpezi spre ușă pentru a alerga în antret, dar deodată se opri pe loc, făcu cu capul și cu brațele o mișcare de deznădejde ca și cum ar voi să arate că nu poate, apoi mergând răpede la una din ferestri cari rămăsese deschise din pricina căldurii, sări în grădina aşazată pe un povârniș ușor de deal și o luă la fugă în jos.

După mica cuvântare a vătafului Iordache Mândru și răspunsul foarte scurt al lui Vasile, soții pătrunseră în casa pe care o luminau mai multe sute de lumânări, și Măria se îndreptă spre odaia de culcare.

— Nu văd pe Anica, zise ea, după ce se uită împrejur, medeiniceresei Casandra care o însoțea.

— Trebuie să fie în ietac, răspunse cămărășiță mierată și ea de lipsa fetei.

Dar ietacul era deșert.

În zadar căută întreaga curte până târziu pe Anica prin toate ungherile : nu fu găsită nicăiere. Dar a doua zi, de dimineață, morariul găsi, la intrarea apei din iazul de sub grădină, în jghebul morii, trupul neînsuflețit al fetei.

Această moarte tragică a unei ființe care-i inspirase simpatii atât de vii făcu o adîncă impresiune asupra inimii simfitoare a Măriei. Trei zile de-a rîndul își chinui mintea spre a putea găsi pricina care putuse să împingă pe Anica la asemenea fapt de deznădejde. Vasile înțelegea prea bine pricinile care împinsese fata la sinucidere și, cu toată ușurința h>, simțea vii muștrări de cuget pentru purtarea sa lipsită de cruțare cătră o ființă pe care o știa înzestrată cu simțiri atât mai presus de starea în care se născuse. Apoi mai tremura o a soția lui să nu sîrșasca prin a pricepe adevărata pricină a sinuciderii fetei, ceea ce, după cît cunoștea firea Măriei, nu putea decît să-1 micșoreze mult în inima ei. Din norocire Pentru dînșii, medelnicereasa Casandra era o femeie cuminte, care din întăia zi fusese cucerită de farmecul Măriei. Văzînd impresiunea adîncă ce tragica faptă o făcuse asupra tinereii femei, temîndu-se ca ea, prin întrebări puse în dreapta

și în stînga, să nu ajungă la cunoștința adevărului, a doua zi după înmormântarea nenorocitei fete închipui și spuse stăpânei sale o poveste întregă despre o iubire nenorocită a Anicăi pentru un gramatic, care într-adevăr făcuse ochi dulci frumoasei țigance dar, cu puțină vreme înainte de nuntă, fusese dat afară din pricina unor fapte necinstite. Avusese grijă să destăinuiească planul ei atît vechilului, cît și vataului de ogradă, și aceștia căutase și găsisese prilej să confirme povestea care, astfel adevărată din două părți, prinse de minune, iar medelnicereasa se alese cu o gratificație pe cît de neașteptată, pe atît de mare din partea lui Vasile, dragă Doamne, pentru a răsplăti slujbele ei credincioase în curs de atîta ani. Este mai presus de îndoială că povestea alcătuită de bogata închipuire a medelnicerelei avu darul și asigură liniștea în traiul tinerilor căsătoriți.

Grigore surugiul venise de la Ieși cu inima neagra ca pocornița. Aflase acolo de tocmirea unei nemțoaice în locul Anicăi, lucru care îl bucură, dar mai află prin indiscrețiunea unui fecior, care auzise la masă pe boieri vorbind de cartea de iertare a Anicăi, că aceasta era acuma ființă sloboda, scăpată din robie, ceea ce punea capăt cu desăvîrșire oricărei nădejdi pentru viitor din partea lui. Cînd află despre moartea fetei, avu dintăi o mișcare de bucurie, își zise ca cel puțin de acum înainte Anica nu va mai fi a nimăru. Dar cînd văzu trupul ei neînsuflețit, izbuhni în lacrimi și se păru că inima i se face bucăți. Deveni și mai bețiv decît mai nainte și bătăile ce i le trăgea acuma vîtaful de ogradă aproape zilnic nu mai aveau nici o urmare bună. Vasile, căruia i se adusese la cunoștință purtarea surugiului, hotărîse să-i deie opt zile pentru a-și îndrepta purtarea, iar după trecerea acestui soroc, dacă va urma să s-îmbete și să nu-și caute de treabă, să fie trimis la moșia Priporeni, la munte, moșie nelocuită, ca ajutor de porcar la turmele de rîmători ce le avea acolo. Priporeni slujeau drept loc de surgun pentru robii incorigibili ai Hortopenilor, fiind departe de orice sat și prin urmare de orice crîsmă, apoi mai era căutată de un vechil vestit pentru asprimea lui. Și, mai trebuie să adaug că slujba de porcar era privită de vatrași ca cea mai rușinoasă din toate, toți fugeau de ea. Se păru că **atne-**

nințarea lui Vasile își ajunsese scopul : o săptămînă de zile în șir Grigore ramase treaz.

Tocmai în cea de pe urmă zi a acelei săptămîni, jinerii căsătoriți se duseră la Mireni spre a face o vizită bătrînei nașe a Măriei. Drumul dintre amîndouă moșiile se făcea într-un ceas și jumătate. Vasile poronci ca Grigore să puie cei patru poștalioni negri la caleașca cea ușoară. Pe acea vreme, cînd un boier, mai cu samă însoțit de cucoana Lui, făcea o asemenea vizită, lua totdeauna, lîngă vezeteu, cînd caii erau mînați de pe capră, iar cînd erau mînați de calare, singur pe capră, pe un fecior. De astă-dată însă, nu știu din ce împrejurare, nu luară pe nimene. Plecară înainte de amiază și statură atît la zacusca, cît și la masă, la bătrîna cucoană ; de-abie pe la șapte sara porniră spre casă.

După cum s-a aflat mai pe urmă, în timpul opririi lor în Mireni, niște gospodari care cunoșteau îhdămînarea lui Grigore în luarea sîngelui de la vite și în alte operațiuni de același soi, îl duseseră la casele lor spre a-și exercita meșteșugul asupra mai multor cai și boi, plătindu-i pe urmă bine și cinstindu-l cu îmbielșugare. Se vede că acele cinsti îl pusese în poftă, căci se folosi de prelungita ședere a stăpânilor spre a face la crîsmă o vizită conștiincioasă, la care mai poftise și doi vezetei ai curții din Mireni. Tot după zisa slugilor de acolo, se mai află că de la crîsmă s-întorsese într-o stare de beție foarte înaintată și ca, la plecare, de la scară pornise ca un nebun.

Drumeții cari întîlnise trăsura în drum au mai povestit ca ea venea ca vîntul, în fuga cea mai sălbatecă, și că boierul se sculase în picioare, era aplecat înainte, cu mina acățata de capră, și striga surugiului cît putea să oprească, dar se vede că acesta nu auzea, căci urmă să deie în cai și să pocnească din bici. Drumul cel mai scurt între Mireni și Hortopeni trecea atunci Siretiul pe un pod umblător aparținînd lui Vasile. După căderea nopții, unul din podari sosi fugă la curtea din Hortopeni și, cu fața galbănă de spaimă, povesti cum, la asfințitul soarelui, ei, podarii, aflîndu-se cu podul dincoace de Șiret, văzuse venind la apă, în ruga nebună, trăsura boierului care, fără a se opri la capra podului, și parcă zburînd peste ea, se prăbușise în Șiret tocmai în locul unde apa este mai adîncă și șivoiul mai puternic. Ei se grăbise să vie cu podul, dar cînd ajunsese lîngă

capră, nu se mai vedea nimica, nici boieri, nici surugiu, nici cai, nici trăsură.

Numai după trei zile se găsiră trupurile îmbrățoșate ale lui Vasile și a Mariei, oprite în rădăcinile unor sălcii de pe malul drept, unde le dusese apa.

Lumea puse nenorocirea în sarcina stării de beție în care se găsea Grigore, dar acea femeie cuminte care se numea medelnicereasa Casandra Untilov avea cu totul altă părere: ea zicea că Grigore înadins se îmbatase spre a avea îndrăzneala trebuitoare pentru a îndeplini grozava faptă ce mai de mult o frământa în cap: răzbunarea morții Anicăi.

PENTRU CE COSTICĂ TOMȘA
A RĂMAS BURLAC

(1853)

Costică Tomșa era un bătrîn prieten al meu, mai mare decît mine cu vro douăzeci și cinci de ani, vînător pătimaș, om cinstit și deosebit de bun la inimă. Cunoșteam destul de bine șirul întîmplărilor cari alcătuiau viața lui, cunoșteam prin alții vro două romane trăite de el, dar nu-mi spusese, și eu uitasem să-l întreb, de ce rămăsese necăsătorit. Era doară scoborîtorul unei familii care a dat Moldovei doi domni, bărbat de o înfățoșare plăcută, foarte binecrescut, cu avere independentă și cu o cultură mult superioară acelei de care se bucurau membrii boierimii de pe vremea lui. Vi-i am adesa împreună, cînd la munte, cînd la cîmpie.

într-o sară de toamnă, în anul 1874, la un otac al nostru, pe malul Siretiului, în fața Nămoloasei, îrt^ urma unei zile de vînătoare care ni umpluse torbele pe dinăuntru și pe dinafară, după o masă neobișnuit de bună, mîncată cu o poftă și mai deosebită, Costică îmi povesti mai multe întîmplări de pe vremea copilăriei lui. Veni vorba despre țigani și despre tratamentul barbar la care erau cîteodată supuși.

— De atunci, zise el, am luat oroarea obiceiului, care persistă și astăzi, de a bate slugile și țărani. Atunci cel puțin majoritatea slugilor erau țigani robi, proprietatea^ stăpînîlor lcu\ iar țărani aproape iobagi, dar astăzi și unii și alții sunt cetățeni cu aceleași drepturi ca și noi. Dacă boierii bat acuma neasamanat mai puțin decît băteau în copilăria, mea, în schimb bat, înzecit mai mult decît băteau boierii și vatajii l^r, suprefecții, primarii, vătăjăii, perceptorii, poliția ji mai ales parveniții cari au umplut țara parc-ar fi niște ciuperci. Sînt sigur că numărul loviturilor aplicate într-o singură zi

este de zece ori mai mare decît acel dat acuma treizeci de ani. în cît mă privește, am reacționat cît am putut împotriva acestui obicei sălbatoc; spre acest sfîrșit am aplicat adeseori sistemul omeopatic. Pe mulți primari, subprefecți, ajutoari de subprefecți, pe cari i-am găsit bătînd, i-am bătut eu pană ce le-o trecut pentru o bucată de vreme gustul de a da măcar o palmă. Am avut chiar din această pricină dă-raveri cu procurorul și la Bacău, și la Focșani, și la Tecuci. Ce bucuroși ar fi fost ei să poată închide pe un infam de boier mare, urmaș a doi domni! Noroc numai că justiția noastră admite multe, foarte multe chipuri de împăcare cu ceriul; numai cei slabi de tot, cu desăvîrșire lipsiți de protecție și fără bani, au a se teme de asprimea legilor. Pentru acei cu stare, cu protecție, cu influență politică sau alta, apoi pentru orice om bogat, putem zice că legile Ia noi nu există, ei pot săvârși orice faptă, oricît de infamă, oricît de grea, fără nici o teamă de pedeapsă. Mă tem că voi fi în mormînt și obiceiul de a bate va fi încă în floare în România. Eu personal datoresc acestui obicei sau o mare nenorocire, sau o mare norocire. Din pricina unei bătăi la care am fost față, ramas-am necăsătorit.

Aruncă țigara care ardea gura chilimbarului, așază într-însul alta, se uită la mine, văzu că aștept cu cea mai mare atențiune să urmeze, apoi îmi făcu povestirea de mai jos:

— Era la 1853, mă întorsesem de trei ani în țară cu diploma de *doctor utroque jure* de la universitatea din Gottingen. în loc de a intra în vro slujbă după cum doreau părinții mei, rude și prieteni sus-puși și însuș domnul, nu făceam altceva decît să vînez, în Țara-de-Sus, în Țara-de-Jos, la munte, pe Prut și chiar în Basarabia [...]. Fiind singur la părinți, ai mei mă iubeau foarte mult și nu făceau act de autoritate pentru a mă constrînge să fac ceva mai de folos și țării și mie.

Însă după trei ani de asemenea viață, într-o zi de ploaie, mama mă luă deoparte și îmi zise cu glasul mai serios decît altădată:

— Costică, tată-tău se simte bătrîn, s-apropie de șaptezeci de ani, și tare ar dori să te vadă căsătorit pentru a putea, la orice întîmplare, să închidă ochii în liniște.

— Bine, mamă, răspunsei eu, nu mă împotrivesc să fac tatei această plăcere deși, slava Domnului, îl văd sănătos

ca tunul, sprinten de picior și cu o vedere mult mai bună decît a mea. Dar pentru a mă căsători trebuie să am cu cine.

— Ce, întrerupse mama, crezi poate că nu sunt destule fete de măritat în Moldova?

— Deloc nu mă îndoiesc că sunt multe și frumoase, răspunsei eu, dar **pană** acuma nu cunosc nici una care să-mi fi plăcut destul pentru ca să doresc a o lua de soție: Cred că **n**-aveți de gînd să-mi cereți să mă căsătoresc pentru bani sau să fac ceea ce, foarte pe nedrept, se numește o căsătorie *de convenance*.

— Nici prin gînd nu ni trece așa ceva, răspunse mama, trecutul nostru deloc nu ne-ar îndritui la asemenea lucru (tata furase pe mama de la părinții ei, cari voiau s-o căsătorească cu alt bărbat ce-i era nesuferit, dar foarte bogat, pe cînd ea iubea pe tata). Pentru moment aș dori să-mi faci numai o plăcere: să mergi să faci o vizită de două săptămîni vechei mele prietene, Zinca Chicoș, la moșia ei, Slobozia-Țapului, de la ținutul Faldului. Așazarea este cît se poate de frumoasă, grădina o minune, Zinca o gospodină de întăia mînă, bărbatul ei un boier cu nume bun și ager la minte. Apoi am auzit de la toți vînătorii că mulțime de prepeleți, potîrnichi și iepuri ca acolo n-au văzut în toata Moldova.

— Omiți, probabil, mamă dragă, zisei eu rîzînd, să adaugi că prietena dumitale Zinca Chicoș dispune și de o iată pe care toți acei cari au avut norocul s-o vadă o declară încântătoare, și lucrul trebuie **să** fie adevărat, deoarece nu numai bărbații, ci și femeile exprimă despre ea aceeași părere. Presupun că vrei să mă faci s-o împărtășesc și eu. Ei bine, sînt gata să-ți fac această plăcere, să dau ochi cu zîna de la Slobozia și dacă, învingînd sălbatăcia mea, ea mă va farmaca și pe mine, deloc nu ma vei găsi îndărătnic la donțiile dumitale și ale tatei, dacă, bineînțeles, o voi fi farmecat-o și eu pe dînsa.

Mama mă luă în brațe și mă sărută de repetite ori.

•— Voi observa numai, mamă draga, un lucru, adausei eu: cu toate obiceiurile de ospitalitate ale țării noastre, nu pot așa, nitam-nisam, să merg să mă așaz, fără a fi poftit. Pe vreme de două săptămîni la Mitică Chicoș, pe care de-abie îl cunosc. Apoi nu prea aș avea ce vîna acuma, în

mijlocul lui iunie, cînd puii de prepeliță de-abie pot sa zboare și acei de potîrniche sunt încă cruzi de tot.

— O, zise mama, nu cer să pleci îndată, ci numai peste două sau trei săptămîni. în cît privește invitația, n-ai nici o grijă, ea va veni la timp și va fi concepută în termenii cei mai calzi.

Și invitația veni în întălele zii ale lui iulie : era adresată mamei și mie și alcătuită în termenii cei mai afectuoși pentru ea, cei mai măgulitori pentru mine. însă mama, spre marea ei părere de rău, nu putu să plece, căci primise totodată de la Galați o scrisoare a unei surori căsătorită la Atena, care-i anunța sosirea ei acolo, de unde, peste cîteva zile, avea să vie la noi, fiind hotărîtă să petreacă vara aici. Plecai deci singur cu credinciosul și minunatul meu prepeicar, Hector.

Mama nu exagerase deloc frumuseța așazării de la Slobozia-Țapului, care era tot ce putea fi pe atunci o așazare boierească. Primirea fu cît se poate de cordială. Mitică Chicoș era un boier de neam vechi, de vro cincizeci de ani, pe care un didascalos îl familiarizase, foarte, puțin, cu litej ratura elină, iar un emigrat francez îl învățase să vorbească franțuzește cu multă ușurință. Trecea drept om cinstit, dar aspru și cu idei ruginite.

Soția lui, cucoana Zinca, fusese în pension, la Odesa, cu maică-mea. Instrucția ei, ca și cea a mamei, nu era mare lucru, dar era deșteaptă, avea distincțiunea firească atît generațiunii femeilor înaltei noastre societăți de la 1830, cît și mai ales acelei a fiicelor lor. Avea reputație de femeie cinstită, de numele căreia nu se atinsese nici măcar gurile cele mai răle, deși fusese foarte frumoasă.

Amîndoi îmi fură simpatici din întăiul moment. Dar ce să zic de fiica lor ? Era de o rară frumuseța : naltă, subțire, fără să fie deloc slabă, mlădioasă, nespus de grațioasă în toate mișcărilor ei, cu părul negru și ochii albaștri, cu un nas fără greș, cu gura mică și rumănă. înfățoșarea ei nu putea decît să famece pe orice tînăr o vedea. în ochii ei mari și luminoși se oglindeau voiciunea și o rară agerime de minte.

Nu-mi trebui mult timp ca să constat că se mai bucura și de o instrucțiune foarte îngrijită pentru acea vreme, căpătată de la o guvernantă germană venită de tînără în

Moldova unde, după ce crescuse două generații de fete, murise în casa Chicoșeștilor.

Eliza Chicoș mai era înzestrată cu un duh foarte viu și foarte subtil. Și toate aceste însușiri n-o împiedecau să fi devenit, sub povățuirea cucoanei Zincăi, vestită în aceasta privință în Moldova întreagă, o gospodină de frunte. Nu numai că știa să facă dulceți de minune, cozonaci, feli de feli de prăjituri și tot soiul de brînzeturi cari stîrneau admirația musafirilor Sloboziei, dar se pricepea de minune la ținerea socotelilor casei, la priveghierea tuturor servitorilor și la împiedecarea risipei. Nu trecuse trei zile și eram cu desăvîrșire îndrăgostit de dînsa.

Nu uitam însă vînatul. Mă trezeam pe la patru dimineața și pană pe la zece străbăteam cu bunul Hector miriștile și popușoistile moșiei. Prepelițele, potîrnicile și șoldanii foiau, căci vînătoarea era bine păzită ; stăpînii casei declarau ca niciodată masa lor nu fusese așa de bine aprovizionată cu vînat cum era de cînd sosisem.

Dar, cu toată patima mea pentru vînat, neasamanat mai dulci erau ceasurile ce le petreceam în societatea Elizei, după scurta siestă care urma dejunul (luat atunci la zece și jumătate dimineața). Dealtmîntrelea, pot zice că petreceam împreună cu ea toată rămășița zilei **pană** pe la unsprezece sara, căci părinții Elizei deloc nu ne împiedecau să stăm singuri împreună.

Eram absolut farmecat de înțelepciunea, de agerimea de minte și de energia acelei fete. îmi ziceam adesa că ea ar fi în stare să ocîrmuiască nu numai o gospodărie boierească, ci chiar o țară întreagă ; avea adevărate însușiri de om de tat. Mai era bună și miloasă : în fiecare dimineață distribuia doftorii bolnavilor din satele moșiei, ca și din acele învecinate ; o văzusem într-o dimineață pansînd cu mîna ei P^ga cumplită a unui țigan, după ce o curățise mai întăi de puroi.

Sc

SI

°lo și înștiințînd-o că sînt cu aesavirșne ueun.. ~_—
Chicoș și hotărît s-o ieu de soție. Adăugeam că, după cît mi
^ Pare, ea mă privește cu ochi binevoitori și am toată nădejdea să văd cererea mea admisă. Rugam pe mama să facă

ce-a ști pentru a veni cît mai curînd pe cîteva zile la Slobozia, spre a cere în numele meu mîna Elizei.

După obiceiul de atunci, trăsura mea rămăsese cu mine și, deoarece camardinerul mi se-mbolnăvise și nu mă putuse însoți, luasem, pentru serviciul meu personal (un boier pe vremea aceea ar fi stîrnit disprețul dacă ar fi călătorit fără de fecior), pe Niță, un fiu al vataului nostru de ogradă, deștept și care avea însușirea de a fi bun vînător. îl trimisese la părinții mei, la Bahna, calare pe unul din caii de la trăsură, sub pretext ca puștile mele englezești au neapărată nevoie de praf tot englezesc, de care lăsasem o mare provizie acasă. Așteptam cu cea mai mare nerăbdare întoarcerea lui Niță.

Într-o dimineață mă întorsesem ca de obicei cu torba încărcată și, îndată după ce m-am spălat și mi-am schimbat hainele de vînătoare, am fost poftit la masă.

Împotriva obiceiului de la Slobozia, unde se mîncea în chip minunat, dejunul fu execrabil : omleta trecută de tot, arsă, pilaful cu pasăre uscat, fără unt, găina dintr-însul crudă, prepelițele și potîrnichile cari alcătuiau friptura carbonizate, iar bezele necrescute deloc, uscate, de nemîncat. La fiecare fel de bucate prezentat de sofragiu, Mitică și cucoana Zinca lăsase să scape cîte o exclamație de nemulțămire, iar la dulce, stăpînul casei întrebă pe sofragiu ce este de capul lui Todirlcă (așa se numea bucătarul, vestit, dealtmîntrelea, în Moldova întregă). Sofragiul răspunse cu jumătate de glas, dar care fu auzit de noi toți :

— S-o îmbătat.

Chicoș atunci s-întoarse cătră fiică-sa și-i zise :

— Să-1 îngrijești.

Apoi vorbi de alte lucruri. Cuvintele lui Chicoș îmi stîrnise curiozitatea și, cînd ne scularăm de la masă, tare aș fi vrut să întreb pe Eliza ce însemna recomandăția făcută de părintele ei, dar bineînțeles n-am îndrăznit. Însă am uitat incidentul cu bucatariul cînd un fecior mi-a adus, împreună cu vestea întoarcerii lui Niță, o scrisoare a mamei pe o tablă de argint. Sub un pretext oareșcare am părăsit salonul pentru a mă duce în odaia mea, spre a ceti în liniște acea scrisoare destul de voluminoasă. Odaia era situată la un colț al casei și avea trei ferestre, din care două dădeau în grădină și una în curtea interioară, iar lîngă acea fereastră

din curte se afla o scară, așazată în capătul unui coridor ce ducea la sufragerie. Deoarece era foarte cald, toate fereștile rămăsese largi deschise, iar eu îmi ceteam scrisoarea la una din acele care dădeau în grădină.

Mama începea prin a-mi exprima toată bucuria ce atît ea cît și tata resimțise aflînd hotărîrea mea și-mi trimiteau toate binecuvîntările lor, încredințîndu-mă că pusese mîna pe un adevărat mărgăritar. Apoi mama mă înștiința că, din pricina unei vizite neașteptate ce îi sosise, nu putuse să plece numaidecît, cum ar fi dorit, spre a face cererea, dar că va sosi la Slobozia-Țapului negreșit peste trei zile, însărcinîndu-mă să vestesc pe cucoana Zinca despre ziua sosirii sale.

De-abie isprăvisem scrisoarea cînd sosi sofragiul aducîndu-mi cafeaua care n-o luasem jos. Am pus-o pe masă și am reînceput să cetesc scrisoarea mamei, dar în acest moment am auzit zgomot în curte, zgomot care se apropia de scara de lîngă fereastra mea. M-am apropiat spre a vedea ce se întîmpla. Cînd m-am uitat, am văzut spectacolul atît de frecvent pe acea vreme ; patru țigani voinici întinzînd pe un al cincilea cu fața în jos, pe o cergă întinsă la pămînt și mănținîndu-l astfel culcat. Țiganul, îmbrăcat cu spencer alb, cu izmene albe și cu o pestelcă, toate foarte curate, plîngea și se văieta. Apoi apăru vataul de ogradă cu o puternică nuie în mîna și începu să croiască peste vîne pe nenorocitul bucătar, căci fără îndoială el era pacientul.

Era să închid fereastă cu dezgust și să părăsesc odaia cu hotărîre de a ruga, îndată după logodnă, pe iubita mea să întrebuițeze toată trecerea ei pe lîngă tată-său ca să renunțe la asemenea obiceiuri sălbatece cînd, deodată, mi s-a părut că aud glasul ei și că acest glas cristalin și dulce pronunțase în chipul cel mai distinct cuvîntul : „șapte” și totodată se auzea, abătîndu-se pe fundul izmenelor țiganului, nuiaua vataului. M-am plecat îndată pe fereastă pentru a putea vedea scara de lîngă aceasta și un moment am rămas încremenit în fața privești ce se oferea ochilor mei. Eliza, nobila, distinsa, frumoasa, încîntătoarea Eliza stătea rasmată de un mic grilaj de fer al scării, cu ceașca de cafe în mîna, și privea la acel spectacol revoltător ! Mai mult chiar, ea, cu glasul ei cel care cînta cu atîta duioșie romanțele lui Schubert, număra loviturile, căci am auzit în chip foarte distinct și cuvîntul : „opt” răsunînd din gura ei, urmat fiind

- > nentru totdeauna. Și o iubeam

de o nouă lovitură de nuie pe vinele țiganului. Văzusem des-
tul, am închis fereastra și m-am aruncat pe divan : dragostea
mea murise cu desăvârșire, legătura de idei între aceea ce o
privisem ca o ființă excepțională, absolut ideală, și fundul
izmenilor aceluia țigan, faptul că o fată atât de tânără era
în stare să prezideze, ea însuși, la o pedeapsă care la urma
urmei nu era altceva decât un supliciu, să măsoare cu sînge
rece cîtimea de durere ce, sub ochii ei, fusese hotărît să-1
suferă o ființă omenească, ucisese în mine cu desăvârșire orice
urmă de iubire. Scena la care asistasem mă tămăduise ra-
dical. Cu cel mai mare sînge rece spus-am cucoanei Zincăi
că tata, fiind cam suferind, îmi cere să plec chiar în ziua
aceea la Iași pentru o judecată la care nu poate fi față. În-
trebat cînd mă întorc, am răspuns că îndată ce-mi va fi
cu puțință, în orice caz peste prea puține zile. Cu Eliza m-am
silit în tot cursul zilei să fiu amabil și să mă fac plăcut, însă
fără a mă lasa măcar o clipă să alunec pe cărările sentimen-
tului. Convorbind cu dînsa, nu mai simțeam nimica, stînd
lîngă ea rămîneau absolut rece. La plecare am fost cît de
curtenitor mi se putea cere ; faptul că Eliza avea lacrimi în
ochi nu mă impresiona deloc.

Nu m-am dus la Iași unde tata n-avea nici o judecata,
ci acasă, unde, fără întîrziere, am pus pe părinții mei în cu-
noștința faptelor. Tata se supără, mă făcu nebun și zise ca
nimica nu mă împiedecă să dau după căsătorie drumul tu-
tutor robilor și să ridic cu desăvârșire bătaia în casa mea și
pe moșiile mele. Mama înțelese că ceea ce ucisese iubirea ia
mine era micșorarea idealului ce mi-1 alcătuisem în inima și
în mintea mea. Făcu oareșcari slabe încercări pentru a ma
ademeni să revin asupra hotărîrii ce o luasem, făcînd să se
oglindească înaintea ochilor mei meritul de a obține ca o
ființă de o inteligență atât de vie cum era Eliza să înțeleagă
că mi se înfățișase în chip absolut nefemeiesc și să am eu
meritul de a o face să părăsască asemenea căi. Am rămas
nestrămutat în hotărîrea mea.

— Și, îl întrebai eu după ce își isprăvi povestirea, nu
ți-o părut niciodată rău că n-ai încercat dumneta s-o faci
să priceapă cît de nefemeiești erau asemenea obiceiuri ?

•— Niciodată, răspunse Costică ; din momentul în care
-am privit acea scenă dezgustătoare, orice dragoste și chiar

— Ce Mi & . casitoi.t cu
• ° ' ' 01 foar» b » ° ' > ' " " i u " » î ^ ' De atuoci
• ^ # S ? & Z . T * * « l e , —

&MMBĂ
(1869)

Nu v-am vorbit încă niciodată de vechiul și bunul meu prieten Ștefan Movilă de la Petrești, din ținutul Bacăului. Este cu puțință însă, dacă voi mai avea zile, să vă întrețin despre dînsul în chip îndelungat, cînd voi publica, dacă îl voi publica, un vraf de amintiri — cele mai multe incomplete —, ce, cînd ne-a părăsit pentru vecie, mi l-a încredințat spre publicare, dacă voi avea timp și voi găsi cu cale să le completez. Autorizîndu-mă de această dorința a lui, reproduc aici una din puținele povestiri ce le-am găsit întregi, crezînd că se va putea potrivi cu altele cuprinse în această culegere.

Dar, mai înainte de toate, trebuie să lămuresc că Ștefan Movilă, un scoborîtor autentic al domnilor cari în al șasesprezecelea și al șaptesprezecelea veac au dat Moldovei un crîmpei de dinastie, era un bărbat cu vro douăzeci de **ara** mai mare decît mine, cu situație absolut independentă și stăpînit, într-un grad cum nu mi s-a mai dat să văd, de patima vînatu'lui. În cele două luni și jumătate în care la noi nu se vînează: jumătate din april, mai și iunie, era absolut nenorocit. În rămășița anului străbătea Moldova întreaga într-o lungă căruță pe arcuri, foarte bine întocmită și putînd cu înlesnire cuprinde șase oameni, plus efectele de campament, munițiile, uneltele și proviziile trebuitoare pentru multe zile. Căruța era trasă de un singur cal, totdeauna sur, purtînd totdeauna numele de Cucoș, dar de o talie punindu-l în stare să ducă cu ușurință greutatea chiar cu mult mai mari decît cea destul de înșamnată ce o trăgea de obicei.

Era totdeauna întovărășit: 1) de Petrușca, un malorus din gubernia Poltavei, vîntătorul și credinciosul lui; 2) de

vezeteul Ferenț, un săcui din Trei Scaune; și 3) de Piciu, un pitic, nalt de **cinci** palme, fiul unei țărance din Petrești cu un turc care o siluise pe vremea volintirilor, rămas copil la minte în vrîstă bărbătească, plus doi prepelicari, doi copoi și un urieș cîne din Pirenei, frate de cruce cu Piciu. Trebuie să mai adaug că Piciu era însărcinat ziua cu pregătirea focului, cu îngrijirea uneltelei de bucătărie și a cînilor cari rămîneau la otac, iar noaptea cu paza dosului aceluși otac. Piciu era înarmat cu o armă din cele mai curioase: un „tromblon”, mult mai lat la gură decît la fund, pe care îl încarcă cu un pumn întreg de praf, doi glonți de calibru 12, șaptesprezece poște și un pumn de haliciuri. Trăsese odată, cu cîțiva ani înainte, asupra unor tâlhari veniți să-mi prade casa în neștiința **mea**. Dintr-o împușcătură ucisese pe **doi** dintr-înșii și rănise pe un al treilea, care putu fi prins, **dar** și Piciu ramase **mai** bine de un ceas **fără** cunoștință în urma smunciturii armeei. Totuș, cu toate observațiile ce i se făcuse, urma s-o încarce la fel.

Și acuma, cedez cuvîntul prietenului meu Ștefan.

^ — Era pe la sfîrșitul **lui** septembrie 1867. Mă dusesem să vinez în regiunea mea de predilecție: șesul Siretiului de la Domnești în **jos**. Aveam voie deplină și de la Ruspoli, al doilea soț al Cocuței Conachi, și de la Costin Catargiu, **fără** a **mai** vorbi de acea a altor *dii minores*; de altmîntrelea, **cea** **mai** mare parte **din** vînatul ce-l împușeam s-îndrepta spre mesele lor. Tăbărisem în cotul Făculesei, mai sus de Mărăești, **și**, de două zile, ne luptam cu niște cîrduri de potîrnichi șirete care dădeau mult de lucru prepelicarilor noștri, tram, în sara aceea, foarte trudiți. La masa gătită **de** Petrușca cu talentul lui obișnuit, Ferenț, rămas ca totdeauna **la** bivouac, ni **spusese cum**, în cursul zilei, trecuse pe acolo **„Ște** oameni cari **cu** toții îi vorbise de un tâlhar vestit pe atunci, numit Drîmbă, **care** săvîrșise **prin** împrejurimi, **la** **Qrumul** mare ca și la sate, nenumărate prădăciuni. Un unchreș care trecuse **spre sară** îi povestise chiar că întîlnise **pe** **-Urimbă**, cu șase tovarăși, într-un zăvoi al Siretiului, numai **cu** două ceasuri **mai** înainte, și-i **spusese lui** Ferenț că rău am **tace**^ **dacă** am petrece noaptea în **acel** loc.

Începui să rîd, tovarășii mei se uitară mierăți la mine.
—• Cum, **le** zisei eu, **vă este** frică de Drîmbă?

— Frică nu-mi este, răspuse Petrușca liniștit, schimbându-mi farfuria, dar el este un hoț fioros, care nu stă la îndoială pentru a face moarte de om; ar fi bine să luăm măsuri de pază mai deosebite.

— Dar nu cunoști pe Drîmbă? Nu-i de la noi, din Pețrești? N-o trăit împreună cu noi până mai anul trecut când s-o apucat de tâlhării? Nu i-am făcut eu mulțime de bine? Cum ai crede ca el să ridice mâna asupra mea? Apoi ce să ieie de ia noi? Haliciuri în piele?

— Ar putea să ieie și arme bune, zise Petrușca, arme care pot fi de mare folos unui talhariu.

— Și dumneata crezi că Drîmbă, pe care aș putea zice că noi l-am crescut, s-ar încerca să ni ieie niște arme ce știe bine că nu i le-om da fără împotrivire?

— Mă iertați dacă-mi dau părerea, dar cred că Drîmbă, căruia i-ați făcut mult bine și căruia eu nu i-am făcut nici un rău, n-ar sta măcar o clipă la gânduri pentru a pune capăt zilelor noastre, dacă ar putea trage vrun folos din asemenea faptă și dacă i-ar fi cu puțința.

— Doară, răspusei eu, n-o părăsit el satul și nu s-o apucat de tâlhării de răul meu, ci din pricina ticălosului celui de supleant de subprefect, care i-o luat femeia spre a face dintr-însa țitoarea lui și, nemulțămît cu atîta, i-o mai luat pe urmă boii și vacile sub cuvînt că sunt ale ei. Nu eram atunci acasă ca să împiedec samovolnicia și, cînd m-ai întors, el săvîrșise cel dintîi omor, astfel că nu m-am mai putut pune pentru dînsul. Pană la altă dovadă, deloc nu cred că Drîmbă să aibă gînd rău asupra noastră și îmi primum să dorm foarte liniștit astă noapte.

— Să deie Dumnezeu să aveți somn ușor și netulburat, răspuse Petrușca cu aceeași liniște. Mie însă să-mi dați voie să ieu, cu Ferentș și cu Piciu, toate măsurile trebuitoare pentru ca somnul dumneavoastră să fie netulburat.

Dădui din umere, iăsînd pe vechiul și credinciosul meu tovarăș să facă ce putea crede de cuviință spre asigurarea unui repaos ce eram încredințat că nimica nu-l va tulbura.

Otacurile noastre, de la începutul expedițiilor mele de vînătoare, erau așazate într-un chip tot atît de invariabil ca și taberele legiunilor romane. Dinaintea focului, aprinderea căruia de cătră Piciu alcătua totdeauna operațiunea premergătoare, s-întindea o pînză de cort lungă de vro nouă metri

și lată de trei, prinsă dinapoi, în sensul lungimii, de un șir de țaruși scurți, bătuți în pămînt, iar dinainte, ridicata cam de doi metri și ținută de cinci bețe, lungi de cîte un stîngen moldovenesc fiecare.

Sub această foaie de cort erau patru încăperi despărțite prin foi de pînză: întăia, la stînga, mai mare, pentru cal; a doua, mică, pentru Ferentș; a treia, mai mare, pentru mine, și a patra, iar mică, pentru Petrușca. Din dosul cortului era așazată căruța, lungă de șapte metri (cu oiște cu tot), în care dormea Piciu, avînd la dispoziție o foaie mică de cort ce, cînd vremea era rea sau numai amerințătoare, o întindea cu ajutorul unuia din carîmbi și a două bețe ce le fixa în celalalt carîmb. Lîngă Piciu, în brațele lui chiar, dormea groaznicul Sultan, cînele meu din Pirenei, mare cît un vițel voinic de șase luni, care niciodată nu latră — dar, cînd apuca cu colții cei cumpliți, nu mai dădea drumul. Piciu și Sultan se iubeau ca niște frați și aveau un grai misterios al lor, prin mijlocul căruia se înțelegeau de minune, grai mut, dar prin ajutorul căruia își puteau zice:

— Ie sama! Primejdie!

— Trezește!

— Aleargă!

— Vină încoace!

— Nu-i nimica!

— Om rău!

— Lasă-mă să dau o raită împrejur!

Și toate vorbele ce se întrebuintează și se preschimbă între doi păzitori credincioși și neadormiți.

După ce am pus să lege copoii și prepelicarii, m-am dezbrăcat ca acasă, după obicei, m-am întins pe patul de campanie și, după două minute, eram pornit spre țara visurilor. Ce-au vorbit pe urmă Petrușca cu Ferentș și cu Piciu nu ai știu.

Dormisem vro trei ceasuri cînd am fost trezit de o serie de Jmpușcături; totodată, Petrușca mă scutura de umăr icîndu-mi:

— Sculați! Drîmbă o început să-și arate recunoștința Pentru binele ce i l-ați făcut.

În aceeași clipă au răsunit două detunături aproape siluuhaneu și un glonte a venit, vîjîind, să bortilească pînză cortului din despărțirea mea.

— Petrușca și Ferenț, jos, pe pîntece ; aruncați cu ceva în foc ca să se mai risipească ! strigai aruneîndu-mă la pămînt și punîndu-mi rîpede, în acea pozițiune puțin comodă, pantalonii și ciubotele. Apoi am scos din toc o carabină ce, în asemenea expediții, o ieu totdeauna cu mine împreună cu alta pentru Petrușca. Fanarul spînzurat de unul din bețele cortului ni dădea o lumină foarte îndestulătoare.

Petrușca s-a grăbit să ieie și el în mîină carabina lui și să vîre un cartuș într-însa. Au mai rîsunat încă două focuri și am auzit iar glonții vîjiind prin vîzduh ; iar la dreapta am văzut lumina împușcăturilor la o depărtare care ni păru să fie de vro sută cincizeci de pași. Am mai aruncat lui Ferenț vro șase cartușe încărcate cu *clodins*, un fel de glonți alcătuiți din cîte patru poște împreunate, care se desfac la o distanță mare de la ieșirea din tavă, zicîndu-i să le vîre în pușcă, căci unгурul era un trăgaci prost, care nu putea nădăjdui nici o ispravă de la încărcătura cu glonți.

În acelaș moment au mai rîsunat două împușcături, ale căror lumini le-am zărit, cam la aceeaș depărtare, dar de astă-dată la stînga noastră.

— Au două posturi de cîte doi trăgători, unul în dreapta și altul în stînga noastră, amîndouă oam la o sută cincizeci de pași depărtare. Păziți acuma la dreapta și, îndată ce vor trage, băgați de samă locul unde se va vedea lumina împușcăturilor și trageți și voi odată.

De-abie isprăvisem aceste cuvinte și iaca că vedem, în dreapta, iar două lumini, urmate de două detunături și de căderea a doi glonți în mijlocul focului nostru. Dar noi, instinctiv, fără ca unul din noi să fi zis un cuvînt, am tras aproape în aceeași secundă asupra locului unde se ivise lumina. Un lung vaier a rîspuns, dar la stînga au apărut iar două scînteii și iar au vîjiit doi glonți deasupra capetelor noastre. Am rîspuns îndată. Nu s-a mai auzit de astă-dată nimica, și noi ne-ani grăbit să vîrim rîpede alte cartușe în puști. N-au mai rîsunat focuri nici din dreapta, nici din stînga vreme de cîteva minute.

— Se vede, zise Petrușca, că s-o muet vitejia voinicilor. Glonții noștri s-au apropiat prea tare de pielea lor. Numai să nu încerce ei acuma să ne apuce pe dîndărăt și s-arunce pînza de cort peste...

Petrușca nu isprăvisese fraza cînd, din dosul cortului, se auzi o detunătură grozavă.

— O tras Piciu, strigai eu ; Petrușca, rămii aici, Ferenț să ieie fanarul și să vie cu mine !

Și urmat de unгур, care luase fanarul în mîină, am trecut din dosul cortului unde se auzeau niște gemete grele. Cînd Ferenț a apropiat fanarul de capătul de dinapoi al căruții, am văzut, într-un lac de sînge, o amestecătură de membre goale omenești. Cînd ne-am uitat cu mai mare băgare de samă, am văzut că erau două trupuri cu pielea, căzute unul peste altul. Unul era acela al lui Niță Petrea din Petrești, supranumit Drîmbă, pentru meșterea lui în arta de a scoate sunete mai mult sau mai puțin armonioase din micul instrument muzical purtînd acest nume. Din deșertul lui drept curgea mult sînge și el zăcea fără cunoștință. Celalalt era un necunoscut, de statură urieșă, a cărui scăfărie era ca râtezată de efectul cumplit al încărcăturii tromblonului. Și cînd ne-am uitat în car, am văzut pe Piciu întins nemișcat, cu fața în sus. Știind bine ca leșinul lui era urmarea smunciturii dată de tromblon, nu m-am ocupat de el deocamdată ; dar urmat de Ferenț cu fanarul în mîină, m-am îndreptat spre un loc, la vro patruzeci de pași de car, unde porneau gemete și vaiete. Găsirăm acolo, menținut de colții cumpliți ai lui Sultan, vîrâți în coapsa lui, un al treilea hoțoman, tot gol și tot atît de voinic ca și cel mort. Cu mare greutate facut-am pe Sultan să deie drumul hoțului și am vrut să ducem pe acesta la foc, dar nu i-a fost cu puțință să meargă. Era mușcat la amîndouă coapsele, iar rănile mi se părură foarte mari și adânci ; am fost deci siliți să-1 luăm în brațe și să-1 ducem astfel la foc.

Nu se mai trăsese deloc asupra noastră : puteam fi siguri că acei însărcinați de Drîmbă să împuște spre bivouac, mai mult pentru a ni trage atențiunea, fugise. Ne-am dus, Petrușca și cu mine, la Piciu, pe care l-am scos din căruță, l-am dus lîngă foc, i-am vărsat apă peste cap și *cognac* în gură, aducîndu-1 astfel destul de rîpede la cunoștință. Apoi lăsîndu-1 în grija lui Ferenț, ne-am dus la Drîmbă și la tovarășul lui. Acest de pe urmă era bineînțeleș mort și înțepenit ; Drîmbă deschidea din cînd în cînd ochii. Rana îi era cumplită și gema greu. Deși fără cunoștinți medicale,

mi-am putut da sama că maiul era greu atins și emoragia mare. Am trimis pe Petrușca să-mi aducă patul lui și, cu mare îngrijire, am întins rănitul **pe** acel pat, apoi l-am dus lângă foc. Acolo, de bine, de rău, l-am pansat, i-am dat să beie puțină apă cu *cognac* și i-am făcut o injecție de morfină, avînd cele de trebuință în cutia mea de farmacie. Fața i **S**-a mai liniștit și gemetele au devenit cu mult mai slabe.

M-am dus pe urma la Piciu, care-și venise acuma cu de-săvîrșire în fire, și, după ce l-am felicitat pentru isprava ce făcuse, l-am întrebat cum a avut cunoștință despre apropierea hoșilor.

El mi-a răspuns că nici el, nici Sultan n-au simțit nimica **pană** ce hoșii nu au ajuns aproape de tot de căruță. Asculta focurile ce le schimbam noi cu hoșii, iar Sultan, după obiceiul lui, rămînea nemișcat, dar el simțea cum toți mușchii cînelui sunt încordați. Deodată Sultan s-a ridicat în picioare și el, Piciu, deși noaptea era destul de întunecoasă, a văzut cum două umbre negre, una mai sus, alta mai jos, se ridică din partea dindărăpt **a** căruții. Atunci a tras cu tromblonul drept în mijlocul lor, și smuncitura grozavă **1-a** făcut **să** cadă în car, fără cunoștință. Faptul ca Sultan, al cărui nas era extraordinar de fin, nu mirosise pe hoși **pană** în ultimul minut, îmi lămurea cauza pentru care cei trei hoșomani care atacase otacul pe din dos erau goi. Ei își scosese hainele pentru a nu fi simțiți de cîne, al cărui miros fie era bine cunoscut de Drîmbă, care mă mai auzise spunînd, îmi aduceam acuma foarte bine aminte, că, pentru **a** nu fi miroșiți de cîni, tâlharii adesa se dezbracă goi, mirosul trupului omenesc intrînd mai cu samă în haine.

Planul hoșilor era acum foarte clar. Patru dintr-înșii, probabil cei mai buni trăgători, dar cei mai puțini voinici, fuseser însărcinați să atragă băgarea noastră de samă prin împușcături; cu atîta mai bine dacă nimereau pe unul din noi. Cei trei mai voinici, printre cari Drîmbă, se însărcinaseră să ne lovească pe la spate, aruncînd foaia de cort peste noi, după ce ar fi tăiet țăruii. Apoi, chemînd pe ceilalți în ajutor, ne-ar fi doborît fără greutate.

Ajunsesem aici cu reflexiunile mele cînd Ferenț veni să mă roage să-i dau voie **să** meargă să vadă de nu mai este vrun hoș mort sau rănit în locul, Ia dreapta noastră, de

unde se trăsese asupra noastră, iar noi răspusesem, apoi auzisem un vaier. Deoarece eram încredințați că nu mai este nici o primejdie și că hoșii care trăsese cu pușca erau acuma departe, îi dădui voia cerută. Plecă cu un fanar și cu Piciu, căruia îi dădusem altă pușcă în locul groaznicului tromblon. Nu trecuse zece minute cînd am auzit un strigăt de triumf. Lăsînd pe Petrușca singur, m-am dus spre locul de unde pornise strigătul și, la vro sută șasezeci de pași, am găsit pe ai mei lângă un om mort, cu o pușcă militărească lângă el și patru răni în piept și în pîntece, pricinuite de fiecare din cele patru părți ale clodului.

Moartea trebuie să fi fost aproape fulgerătoare și astfel Ferenț, trăgător foarte prost, nimerise acolo unde Petrușca și cu mine, vânători bătrîni, și nu din cei de pe urmă din țară, trecuseră alături. Am poroncit lui Piciu și ungurului să lese trupul în pozițiunea în care îl aflase, cu pușca îngă el, și ne-am întors la bivouac. S-a făcut îndată o nouă expediție, la postul de tragere al hoșilor din stînga, dar nu s-a găsit nimica.

— Slava Domnului, spus-am cătră mine, găsind că trei morți de om într-o singură noapte — înțelegeam că Drîmbă era ca și mort — ajungeau cu prisosință și îmi făceam impresia că sînt un casap.

Planul pentru a doua zi a fost răpede hotărît: Ferent era s-încalce pe voinicul Cucuș înainte de ziuă și să meargă întins la Panciu, unde știam că va găsi, desigur, la via lui, pe subprefectul Neculai Boia, să-i ducă o scrisoare arătîndu-i pe scurt faptele și rugîndu-l să vie cît mai fără întirziere, de putea chiar în cursul dimineții, spre a face cercetările cerute de lege. Iar la întoarcere avea să s-abată la curte, la Mărășești, casă totdeauna bucuroasă de oaspeți, Pre a lasa altă scrisoare lui Costin Catargiu sau cucoasă i^Smarăndiței, cerînd să-mi trimată după-amiază o trăsura și anunțîndu-mă ca musafir pentru noapte, căci Cucuș fi fost pre ostenit pentru a mai face în aceeași zi drumul pă.ă la Petrești.

Tovarășii mei se pusese iar pe somn, dar mie mi-a fost u neputință să mai adorm.

După o bucată de vreme, Drîmbă începînd iar să geamă §eu, m-am apropiat de el :

— Ce ai ?

— Mă doare rău, mi-i sete.

N-am stat la gînduri pentru a-i face o nouă injecție de morfină și a-i da să beie un pahar cu apă în care am vîrșat o ceșcuță de *cognac*, ceea ce îl mai liniști. Celalalt rînit, căruia de asemenea îi dădusem să beie, adormise.

După oareșcare trecere de vreme, uitîndu-mă la Drîmbă, am văzut că are ochii deschiși, și se uită la mine, parc-ar fi vrut să-mi zică ceva.

— Aha ! mi-am închipuit, vra să-mi spuie că-i pare rău de ceea ce o făcut.

Și luînd un scăuieș, am venit să m-așz lîngă patul lui.

— Vrei să-mi spui ceva ? îl întreb.

— Nimica.

— Îți este mai bine ? mai întreb dezamăgit.

— Mai bine. Și înțapătura și băutura mi-au făcut bine.

— Cred că **pană** de-amiază are să vie doftorul, adaug eu.

— Degeaba vine, **pană** de-amiază sînt mort, răspunse el...

Răspunsurile lui scurte arătau că mă înșalase și că nu avea de gînd să steie de vorbă cu mine ; totuș eram hotărît să aflu temeiurile care îl făcuse să mă lovească în acea noapte.

— Măi Niță, îi zisei eu după o tăcere, ce te-o făcut pe tine să vii în puterea nopții să mă lovești cînd eram tabărit în cîmp și să pui să se tragă focuri asupra mea ?

Hoțul îmi aruncă o privire plină de ură, dar nu răspunse.

— Și acuma, urmai eu, de ce aiastă privire de ură ce mi-o aruncă ochii tăi ? Ce rău făcutu-ți-am eu ? Nu te-am scăpat oare de boală grea, de moarte în copilărie, cînd te-am luat de te-am îngrijit în casa mea luni de zile, ca și cum ai fi fost copilul meu ? Nu te-am trimes oare eu la școala, la mănăstirea Moșinoaia, unde ai învățat carte pe socoteala mea ? Nu eu, prin silințele mele și prin trecerea mea, scapatu-te-am, cu știu ce greutate, acuma patru ani, de la oaste și învrednicitu-te-am să iei de soție pe fata care ți-era dragă ? Nu eu te-am cununat și i-am dat zestre patru boi,

două vaci, douăzeci de oi, un plug și un car legat cu fier ? Ce rău făcutu-ți-am eu vrodată ? Apoi nu v-am aparat eu oare pe toți de samovolniciile și de prădăciunile slujbașilor stăpînirii, împotriva privighitoriului, apoi a subprefectului, a preceptorului, a vătăjălului ? Văzut-ai execuție în sat la noi ?

Drîmbă a ascultat pană cînd am isprăvit, apoi a zis :

— Bunătățile văd că le amintești toate, dar răutățile și batjocurile le taci.

— Care-răutăți și care batjocuri, întrebat-am eu cu indignare.

— Multe și grele, răspunse el. Vrei să ți le amintesc ?

— Tare aș dori să le aud, răspuns-am eu.

— Atunci mai dă-mi un pahar din băutura de dinioarea.

I-am dat alt pahar de apă în care am pus o doză mai mare de *cognac*, apoi m-am așazat iar pe scăuieș.

— Adevărat, zise el, că m-ai scăpat de moarte cînd eram copil, că prin mijloacele dumitale am învățat puțină carte cît știu, adevărat că m-ai scăpat de oaste, adevărat ca ai înzestrat pe acea pe care am fost destul de nebun s-o ieu de nevasta, adevărat că ai ocrotit satul împotriva samovolnicilor și a prădăciunilor oamenilor ocîrmuirii și că Petreștii au fost mai puțin călcați decît cele mai mult satie din ținut și chiar din țară. Aieste sunt faptele care atîrnă în cumpăna dumitale, dar sunt altele oare atîrnă cu mult mai greu în cumpăna mea.

Mai întăi cine o luat bunului meu a opta parte din Petrești, care era numai a lui și a fraților lui, dar de la Bogdan Chiorul cătră strămoșul lor, Petre căpitanul < Nu făcea mult acea parte atunci, dar cît o făcut ea oare pe urma, dacă numai dumneta ai scos din pădurea de pe dînsa mai multe mii de galbeni numai pe travele ? L-o silit bunicul dumitale pe bunicui meu să-i vîndă pe preț, poate atunci îndestulător, dar care nu este decît o nimica alături de acel la care o ajuns azi acea parte de moșie. Prin amenințări și prin ademeniri l-o silit să-i vîndă. Frații bu-

• Traverse.

nicului au murit, fără copii, iar tată-meu știi bine că nu avut nici frate, nici soră, nici alți copii decât soră-mea, care o murit nemăritată, și cu mine. Vra să zică din pricina Movileștilor pierdut-am eu averea care trebuia să-mi vie mie și ramas-am țăran sărac în loc să fiu și eu stăpîn a cîtorva sute de fălci. Spune dacă îmi poate fi drag singele movilesc în urma unor asemenea împrejurări ?

Tăceam, căci știam că toate cîte le spusese erau adevărate. Bunul meu nu crezuse că face o nedreptate cînd silise pe răzașul rămas în mijlocul moșiei să-i vîndă partea lui cu un preț, care, de cătră mulți, fusese socotit ca întrecînd valoarea lucrului cumpărat. Morală de boier mare de pe acea vreme. Bunicul trecea drept om foarte drept și, lucru rar pe atunci, ca slujbaș neprevaricator.

— Dar, urmă Drîmbă, cînd i-o vîndut bunicul meu bunicului dumitale moșia, acel boier i-o făgăduit că el și urmașii lui vor fi totdeauna ocrotiți de el și de urmașii săi, că se vor putea totdeauna hrăni pe moșie dînd numai, ca semn de supunere, dijmă din bucate, fără a mai face vrun feli de boieresc și putînd să ieie din pădure tot lemnul de foc și de trebuință de care ar avea nevoie pentru ei. Cît au trăit bunicul meu și al dumitale așa a fost, bunicul meu n-o făcut nici un feli de boieresc și o luat cîte și ce fel de lemne o vrut pentru trebuințele lui. Dar cînd au murit și unul și altul, lucrurile s-au schimbat : moșia o fost vînduta în posesie și posesorul, dacă n-o silit pe tata să facă boieresc, nu l-o mai lăsat să ieie fără de plată decât lemne de foc, cum avea dreptul atunci să ieie fiecare țăran, dar pentru lemn de treabă îl făcea să plătească ca oricare altul. Apoi, cînd o venit legea pontului, l-o pus și pe tata să lucreze cumplitul pont de mai bine de cincizeci de zile pe an. Fînațele de care ne bucurasem după învoiala cu bunicul ni s-au luat, dîndu-ni-se altele mai proaste și de doua ori mai mici, iar pămînturile de arătură ni s-au înjumătățit și, cînd am vrut să ne plîngem, să arătăm că se calea cuvîntul dat, în puterea căruia vîndusem pămîntul nostru, ni s-o răspuns să arătăm hîrtia prin care ni s-au făcut asemenea făgăduinți, căci boierul n-are vreme să caute povești în hîrțoagele cele vechi, iar dacă n-avem asemenea hîrtii, sa

ne mulțămim cu soarta ce o au și ceilalți locuitori de pe moșie.

Tăcu deodată și îngălbeni mai tare. M-am sculat ca sa-i ridic capul.

— Tare mă doare, zise el, mai fă-mi o împunsătură și-mi dă de băut.

Am făcut cum îmi cerea.

— Și acuma, îi zisei, taci, nu mai vorbi, căci vorba te ostenește.

— Ha ! răspunse el, te-ai săturat de vorbele mele, nu-ți plac, dar n-am să tac : dumnea m-ai stărnit, șăzi aici și ascultă toate păcatele pe care părinții dumitale și dumnea le-ați făptuit. Mai am multe de spus. Nu, nu pleca, dacă pleci de lîngă mine am să strig, tot ai să m-auzi și mi-a face mai rău.

M-am așazat iar pe scaun ; și el urmă :

— După o bucată de vreme, tatăl dumitale, care nu sta la noi, ni-o trimes pe un afurisit de vechil leah, om crud și neîndurat; bătea și stîlcea lumea. întîlnindu-se odată cu tata care venea cu carul încărcat și găsind că părintele meu nu se dă la o parte destul de răpede, l-o croit cu biciul. Tata era om inimos. De ! Ne tragem din căpitanul Petrea, căruia pentru vitejie Bogdan Chiorul i-o dat locul pustiu pe care o întemeiet satul Petresti ! N-o putut să rabde batjocura făcută lui de Mokreanski. Aruncîndu-se asupra-i și apucîndu-l de piept, i-o dat la palme **pana** cînd leahul o leșinat. Dar, trei zile mai pe urmă, venea **în** sat pnvighitorul cu zece slujitori, punea mîna pe tata, îl întindea jos și-i trăgea o sută de harapnice, ca celui de pe urma țigan. Poți oare, cucoane Ștefane, cînd în piept ai chiar numai un pic de inimă, să uiți batjocură ca asta ? Și sa nu crezi că mi-o povestit tata ! Mi-au povestit-o babele din •sat. ^căci tot satul fusese strîns spre a fi față la pedeapsa dată aceluia care îndrăznise să puie mîna pe omul veșnicului stăpîn. Tata dumitale, cînd o venit le Petrești, o luat la depanat socotelile lui Mokreanski, și, descoperind că leahul l-o prădat, l-o dat afară cu rușine. Apoi auzind și de bătaia tatei, l-o chemat și i-o spus că-i pare foarte rău. Dar dacă n-ar fi găsit pe Mokreanski tâlhar, știu bine că **355**

i-ar mai fi părut rău. Inșă de boieresc nu l-o scutit și fina-tele nu i le-o dat înapoi... Valeu, tare mă doare !

I-am mai dat un pahar de apă cu *cognac*, apoi mam depărtat pentru a da lui Ferent, gata de plecare, instrucții amărunțite, ceea ce sili pe rănit să tacă citva timp. Dar cînd m-am întors lîngă dînsul, el îndată a reluat șirul vorbei, zicînd :

— Tata, care rămăsese vădov fără copii, s-o însurat de al doilea cu maică-mea, fata preutului din sat. Mama era frumoasă, părintelui dumitale îi plăceau mult femeile frumoase, i-o venit poftă de mama cam un an după nașterea mea. Avea un fecior boieresc deștept și tâlhar, dar pezevenchi bun. Cum o aflat de noua poftă a boieriului, so pus pe capul mamei și o găsit mijloace pentru a i-1 întoarce: s-o lăsat să fie dusă la boier și să-i mulțamească poftele. O știut tot satul, apoi o știut și tata. Alți țărani nu prea sînt rușine de asemenea amestec al boieriului în căsnicia lor ; dar tată-meu era fecior de oameni buni care, din neam în neam, au ținut la curățenia casei lor și au pastrat-o. M-ai trimes cînd eram un băietan de paisprezece ani la părintele Zosim, de la Moșinoaia, un sfînt, ca să mă învețe ceva carte ; el pe lîngă carte ne mai învață cum să fim oameni cinstiți. Mi-aduc bine aminte cum îmi spunea că nu este bărbat de inimă și de cinste acel care îngăduie rușinea în căsnicia lui și că nu se poate face unui om rușine mai mare decît de a-i pîngări soția, sora sau fata. Cu drept ar fi fost ca tata să se răzbune asupra boieriului care i-o terfelise ; dar tata sârmanul, deși era inimos, avea copu: s-o gîndit la ei și n-o îndrăznit să se puie cu el, boieriul cel mare, vestit în țară și cu putere să-1 facă fărîmi. Dar vai! S-o răzbunat asupra mamei : dus-au de atunci înaintea casa rea. Sârmana de dînsa, ea n-o mai avut parte decît de sudălmi și de bătăi de la acel care mai înaintea nu știa ce sa facă ca să-i fie pe plac. Pot oare să nu simt în mine mînie pentru ocară făcută tatei, pentru necinstirea mamei și a traifului cumplit ce l-au dus părinții mei vreme de mai bine de cincisprezece ani?... Mă simt slab tare, adause el dupa o tăcere, și glasul lui slăbise într-adevăr în chip simțitor.

— Nu vorbi ; nu ți-am spus să nu mai vorbești ?

— Ba nu, zise el. M-ai stîrnit, trebuie să vorbesc ; nu vreu să mor pană ce nu ți le-oi spune toate. ^

I-am dat să beie ; și, dupa cîteva clipe de tăcere, urma :

— Am avut o soră, mai mare decît mine, bucățica rupta din mama și, prin urmare, frumoasă : ai cunoscut-o bine, prea bine. Ți-o plăcut, și o spurcăciune de babă de la curte ți-o pezevenclit-o. Ea, ființă fără de crier, s-o îndrăgostit de boieriul căruia îi dăduse curățenia ei de fecioară ! ^ Parcă un boier se poate uita la dragostea unei țărance cu mîni arse de soare și vîrtoase, care umblă mai mult cu picioarele goale ! Dar era frumoasă tare, te-ai ținut de dînsa cîteva luni, purtînd-o frumos îmbrăcată, spălată, încălțată ; însă după ce te-ai săturat de ea, i-ai dat drumul, mai dîndu-i patru boi, vaci, oi și o sută de galbeni — bani mulți, foarte mulți pentru fetia unei țărance ! Ea, sāraca, o înnebunit și, după un an, o iertat-o Dumnezeu. Ce zici, cucoane Ștefane ? Am oare eu drept să simt durere pentru rușinea suferită de soră-mea de la mîna dumitale ? Așa-i că neamul meu o avut de suferit de la al dumitale cîteva amărăciuni ? Am eu oare drept sau nu să nu mă mai uit la mica cheltuială ce-ai făcut-o căutîndu-mă în copilăria mea și dîndu-mă la învățătură, față de toate pagubile, rușinile și durerile ce le-am înșiriat ? Și încă nu ți-am vorbit de un rău mare care mi l-ai făcut. Ai pomenit de ticăloasa din pricina căreia am părăsit satul și viața de om cinstit, fiindcă m-o lăsat spre a se face țiitoarea supleantului de subprefect. Dar oare cine este vinovat că au ajuns lucrurile aici ? Tot dumneta ! Da, îți plac și dumitale muierile frumoase. Safta era cea mai frumoasă din fetele de pe împrejur și ți-ai mulțamit pofta de dînsa, plătînd-o, bineînțeles, foarte frumos. Ai știut deci că ea era o fată fără de rușine, gata să se vîndă pe bani. Și cînd ai știut că eu, nebunul, m-am dat în dragoste cu dînsa și vreu s-o ieu de oție, nu te-ai îndurat de mine și nu mi-ai spus : n-o lua că t_m, o lasat s-o dezmiard pentru bani ! Știam că trăise cu alt ilacau din sat, care era s-o iele, dar murise ; însă de aș fi știut că-și vinde trupul pe bani, de ar fi fost de o mic de ori mai frumoasă, tot n-o luam. Astfel, de cînd m-am apucat de hoție, gîndindu-mă adesa la temeiurile care m-au adus aci, s-p făcut lumină în mintea mea și am văzut că pricina oricărei din nenorocirile, din durerile, din batjocurile care m-au lovit, atît pe mine cît și pe bătrîni mei, totdeauna o

fost un Movilă. Nu te miera deci dacă, auzind că ți-ai așază otacul în câmp și că, avînd puțină îndrăzneală, aș putea sv răz bun asupra dumatiale rălele, pagubile și rușinile ce leo grămădit asupra capului meu și a bătrînilor mei neamul Movileștilor, ispita o fost din cale-afară mare și am căzut într-însa. Mi se pare, cucoane Ștefane, că cumpăna mult mai greu atîrnă în partea mea decît în a dumatiale. Și acuma fă-mi încă o împunsătură, că nu mai pot de durere.

I-am făcut împunsătura ce mi-o cerea, l-am învălit cu o cergă căci era frig și mi s-a părut că se liniștește. Dar tăce-rea n-o ținut mult, în curînd o început din nou să vorbească, însă cu glasul mai slab :

— Ți-am amintit unele din faptele voastre care neau fript la inimă, pe bătrîinii mei, pe mine și pe ceilalți ca mine. Dar am uitat să vorbesc de un lucru care mi-o otrăvit adesa viața : smerenia cumplită la care sîntem siliți față de dumneavoastră. Nu vă pot vorbi bătrîinii noștri cu plete albe decît descoperiți, chiar cînd sunteți niște băieți. Ne batjocuriți, ne necinstiți casa, ne loviți, ne păgubiți, dar noua nu ni este iertat să vă arătăm supărarea, minia noastră, sa jte încrețim fruntea față de dumneavoastră, să vă privim bărbătește ochi în ochi. Nu, trebuie să stăm cu smerenie în picioare în fața dumneavoastră, să răspundem cu supunere la ocările dumneavoastră, să sărutăm mîna care ne lovește, s-avem cuvinte de laudă chiar pentru fapte spre paguba noastră. Altfeli feciorul boieresc, vechilul, primarul, subprefectul, dorobanțul sunt gata să ne învețe minte. Țăranul scapă din lanțurile smereniei numai dacă moare sau iesa la tăihărie. Om deplin m-am simțit numai de cînd am părăsit satul pentru codrul și drumul mare.

Tăcu, apoi după cîteva clipe urmă iar :

— Te mieri poate că numai de păcatele voastre, ale boierilor celor mari, am vorbit, deși aveam și drept, și prilej să vorbesc de răul care mi l-o făcut ciocoieșul cel de Ștefaniu, supleantul subprefectului, care mi-o luat nevasta, acel mișel care, auzind că m-am făcut tâlhar, o cerut sa fie mutat la Romanați. Mare rău făcutu-mi-au acei mișel și alții de sama lui, și drept este că ei mînîncă acum norodul mult mai grozav decît îl mîncați voi, ciocoi cei mari, caci sunt mulți tare și nu ni fac nici bruma de bine ce ni-o făceați și ni-o mai faceți voi din cînd în cînd. Dar de la

cine luat-au ei pildă dacă nu de la voi ? De nu ne-ați fi mîncat și jăfuit voi, de nu ne-ați fi deprins prin sila sa fim mîncați, jăfuiți și batjocuriți din moși și strămoși, n-ar îndrăzni ei acuma să ne calce și să ne jafurască... — ^

Glasul lui, care se făcuse tot mai slab, se opri; apoi dupa o destul de lungă tăcere, zise :

— Mi se apropie sfîrșitul, sunt slab de tot, nu mai pot vorbi.

I-am mai dat apă cu *cognac* și i-am spus sa nu mai vorbească, căci nu-l mai ascult. Apoi chemînd pe Petrușca, l-am lăsat să șadă în locul meu lîngă el, dar să nu-i vorbească și să nu-l lese să zică nici măcar un cuvînt.

Am mers să mă întind pe patul pe care îl părăsisem de atîtea ceasuri. Eram foarte trudit, dar și adînc impresionat de cele ce le auzisem și care le știam toate adevărate. Ma simțeam rușinat de lăcomia și arbitrarul bătrînilor, de ușurința și de necugetarea mea. Faptul ca nu este moșie în țară pe care să nu se fi petrecut fapte la feli și chiar cu mult mai grave, prea adesea chiar criminale, nu-mi putea servi drept dezvinovățire. Conștiința că aceste fapte erau urmarea de neînlăturat a împrejurărilor nenorocite în care sa zbatut țara vreme de aproape patru secole poate alcătui cel mult o ușurare a simțului vinovăției noastre. Trebuia să recunosc mai ales deplina dreptate a ultimei observații făcută de hoțul pe moarte. Tot noi, boierimea cea mare, purtăm cea mai mare parte din răspunderea suferințelor ce le rabdă mulțimea de la oamenii noi deținînd astăzi puterea, cari jăfuc și împilează poporul în chip atît de cumplit. De nu l-am fi silit timp de veacuri să se plece la împilările noastre și la arbitrarul nostru, n-ar avea droaia de puternici noi cum să-i impuie jaful și arbitrarul lor de toate zilele, și-mi ziceam : „Este oare cu putință ca, într-un decurs de timp mai lung sau mai scurt, această mulțime să nu isprăvească prin a reacționa și atunci, vai de noi și vai de noii puternici !”

Însă cu toate că mă frămîntau aceste gînduri, truda m-a învins, în sfîrșit, și am căzut într-un somn adînc. Dormeam de cîteva ceasuri cînd Petrușca m-a trezit pentru a-mi spune ca au sosit subprefectul cu medicul. M-am sculat îndată și m-am dus la dînșii : stăteau lîngă Drîmbă care aiura.

La întrebările mele dacă mai are încă multe ceasuri de trăit, medicul îmi răspunse :

— Tare mă mîier că mai trăiește și pană acuma ; are o fire de bivol ; poate s-o mai ducă un ceas, mult două sau trei.

Am dat subprefectului toate lămuririle trebuincioase, care au fost trecute în procesul-verbal ce-l redacta un scriitor, iar după mine, oamenii mei au făcut depozițiile lor.

Lăsînd pe subprefect să se năcâjască cu Piciu, m'am dus la Drîmbă. Rostea niște cuvinte fără șir și fără înțeles.

A murit pe la trei după-amiază, tocmai cînd sosea trăsură de la Mărășești, care venea să mă ieie.

AMINTIRI
CE-AM AUZIT₆ DE LA ALȚII

CUVÎNT ÎNAINTE

Nu cred să fie altă țară în care toată viața publică și privată să se fi schimbat mai răpede și mai desăvârșit decât la noi și mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiat, să se fi stins atât de complet și de răpede ca la noi.

Pană și mare parte din obiectele în uz zilnic în întâia jumătate a veacului trecut: mobile, ustensiliu casnice și de lux, haine au dispărut aproape de tot. Prea puține sînt li-gbenele și ibricile de alamă galbănă, afumătoarele de argint, sălile și arșalile, ciubucele cu tot tacîmul lor, narghilelele încă în ființă. Anterele mai există doară numai cîte poți număra pe degetele aceleiași mîni; știu de un singur caftan boiere-sc în ființă, iar ișlicuri, giubele, contese, benișuri, șalvari și mești nu cred să existe măcar un singur exemplar.

Și mai ștearsă, poate chiar dispărută, este amintirea obiceiurilor și a vieții, nu numai din întâia jumătate a veacului, dar chiar a acelei de acuma șasăzeci de ani.

În copilăria și tinereța mea fostu-mi-a dat să fiu încun-jurat de părinți, rude, oameni de casă, țărani și slugi cari trăise viața celor dintăi șasăzeci de ani ai veacului și cari, de la bătrîni lor, auzise multe despre o viață și obiceiuri și mai îndepărtate în negura timpurilor. Mulți din ei, în primul rînd tata și mama, erau niște povestitori neîntrecuți: cu dor îmi aduc aminte de lungile lor povestiri în lungile sări de iarnă, la țară.

Partea ce mi-a rămas în minte din multele lor povestiri spus-o-am și eu treptat copiilor și cunoștinșilor mele. Cu toții m-au îndemnat să pun aceste amărute ale vieții noas-

tre de altădată pe hîrtie, ca să nu dispară fără urmă, odată cu mine.

Cu deosebire stăruitoare și repetate în curs de ani fost-au în această privință insistențele fîcei mele; mai cu samă pentru a-î face plăcere luat-am în mînă condeiul pentru ca să le scriu. Ei deci îi dedic, cu dragoste, acest volum care, dacă mă va îngădui Dumnezeu, va fi urmat de altele.

Deocamdată am adunat aici amărutele de cari mi-am adus amînte fiind privitoare la întîmplări și împrejurări anterioare nașterii celor dintăi impresiuni ale mele, cari încep a se desfășura în memoria mea, în șir destul de complect, de la 1857 înainte.

Pe lîngă aceste amintiri și impresiuni personale, este bineînțeles că volumele următoare vor mai cuprinde fapte și amărute povestite după 1857, de bătrîni, uitate în volumul de față și pe cari le-am auzit spuse de povestitori în legătură cu alte fapte petrecute în a șasa și mai ales în a șaptea decadă a aceluî veac.

AUTORUL

Capitolul I

DESPRE ORIGINILE ROSETESTILOR ȘI DESPRE CÎȚIVA ASCENDENȚI ȘI COLATERALI MAI DEPĂRTAȚI AI MEI

Înainte de a vorbi de cele auzite de la bătrîni despre faptele petrecute în cursul veacului trecut, cred de cuviință a da oareșcari lămuriri asupra originii familiei mele, precum și asupra unor ascendenți și colaterali cari au trăit în al șăptesprezecelea și al optsprezecelea veac.

După tradițiunea păstrată în familie, Roseteștii ar fi originari din Genova, de unde un Ion Rosetti sau Rossetti ar fi venit, în secolul al treisprezecelea, la Constantinopol. Aici, căsătorindu-se cu o fată de neam mare, ar fi trecut la legea ortodoxă, iar urmașii lui ar fi făcut parte din cea mai înaltă aristocrație bizantină. D. E. Rizo-Rangabe arată că, după luarea de cătră Mahomet al II-lea a Țarigradului, un Ioan Rossetos ar fi fugit la Coron, unde s-a căsătorit și a trăit pană la moarte. S-ar mai vedea acolo și astăzi mormîntul lui, pe care i se dă calificativul de : *evpatridis Coronaios* (nobil din Coron). Deosebite izvoare mai menționează și alți Rosetești trăind în deosebite locuri ale Peninsulei Balcanice, tot în veacul al XV-lea. Un Mihail Rossetos a murit în veacul următor la Veneția, unde făcea parte din comunitatea grecească ; fiii lui i-au ridicat acolo un mormînt în anul 1544. Tot d. Rangabe, după De la Croix, arată că familia Rosetti ar fi fost una din cele șăptesprezece familii nobile creștine readuse de sultan în noua sa capitală, după cucerirea acesteia, la 1453. Ștefan Greceanu, m broșura sa asupra contelui Neculai Rosetti, ni spune, însă fără a-și arata izvoarele, că Roseteștii erau, în veacul al șăptesprezecelea, a doua familie din aristocrația țarigrădeană. Dar toate aceste sînt mai ales simple tradițiuni și presu-

puneri, mai mult sau mai puțin verosimile le citez fără a garanta întru nimica temeinicia lor.

Cert este că Roseteștii se trag din Lascaris Rosseto, mare logofăt al patriarhatului, în care calitate îl vedem, în anul 1629, semnând, alături de patriarhul Chirii, un act adevărând legitimitatea copiilor lui Radu Mihnea. El a fost căsătorit cu Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino, agentul lui Mihai Viteazul la Țarigrad, al treilea fiu al vestitului Mihai Cantacuzino. (Șaitanoglu de la Anhial.)

Lascaris Rosseto a avut doi fii : Constantin și Antonie. Cel al doilea a venit de tânăr în Moldova, unde îl vedem bucurându-se de oareșcare vază încă de la jumătatea veacului al șaptesprezecelea, căci după moartea lui Ștefăniță-voda este trimes de țară ia Poartă, sub porecla de Chiriță Drăcos sau Drace, împreună cu postelnicul Alexandru Costin, cu veste despre moartea domnului și rugămintea de a pune domn în țară pe Dabija Vornicul. Iar în urmă, la 1675, a ajuns însuș domn. Depeșile bailului Venetiei către doge îl numesc : Antonio Rossetti, de națiune grec, și-i dau calificativul de *negozjante*; este deci probabil că el, ca toți fruntașii creștini ai Țarigradului, se ocupa de negoțul. Bailui mai raportează că obținuse domnia în schimbul unei sumi de șasăzeci de pungi de bani. În hrisoave el s-a numit Antonie Ruset, căci moldovenii făcuse Ruset din Rosseto, forma în care grecii din Țarigrad schimbaseră numele de Rosetti sau Rossetti.

El a fost un domn nelacom, drept și milostiv. „Antonie-vodă, măcar că era grec și străin țărigrădean, dar era mai bun domn decât un pămîntean, nici un obicei rău în țară în zilele lui n-a făcut; ce încă și cite au găsit de ia alții răle, multe a lăsat”, ni spune Neculcea.

Antonie-vodă a avut trei fii și două fete. Cei trei fii : Alecu, Ioan și Iordache „erau dezmiertați, fără de frică : umblau prin țară cu mulți feciori de mazili nebuni strînși cu dinșii, de făceau multe jocuri și beții, și nebunii prin târguri și prin sate boierești, de luau fetele și femeile oamenilor cu de-a sila de-și râdeau de dânsele, ce nu numai oameni proști, ce și a oameni de frunte și de cinste”, ni mai zice tot Neculcea. Domnul era slab cu copiii lui.

Și Neculai Costin ni povestește : „Iară cînd au fost veleatul 7186 (1678) au chemat împărăția pre feciorul lui Antonie-vodă, pre Alexandru-beizade, la Poartă, care era călăreț bun și curvar foarte ; pre multe locuri făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila, însă oameni proști. Libovnic era la băuturi și la alergături de cai, însă nu pâra pe nimeni la tată-său, • de nu grăia de bine pe om, de rău nu-l grăia.”

Constantin Căpitanul ni povestește ca al treilea fiu, Iordache, trăia în București, la curtea lui Duca-vodă, și cînd a auzit că tată-său a fost ridicat la scaunul Moldovei a început să plîngă. Dar puțin după aceasta se făcuse „grecul” atît de trufaș, încît nu mai puteai vorbi cu el.

Antonie-vodă a fost mazilit în urma intrigilor lui Duca, ajutat de Miron Costin și de Buhușești. Dus în lanțuri la Constantinopol, a fost căznit cu tulpăne ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată mațele la gură, spre a-l sili să arate unde-i sînt ascunși banii și, cum zice Neculai Costin : „El bani nu strînsese că lacom nu era... iar cît avea, i-au luat turcii tot, astfeli că rămăsese sărac cu desăvîrșire”.

Nu știm cu cine era căsătorit nici Antonie-vodă, nici fiul lui cel mai mare, Alexandru, supranumit beizade Sărăciră. Al doilea fiu, Ion, a fost căsătorit cu Ileana, fata lui Alexandru Mavrocordat (Exaporitul) ; al treilea, Iordache, avea de soție pe o fată a lui Gheorghe Ghica-voievod.

Din al doilea fiu, Ion, *mi se pare* că se trag Roseteștii din Țara Românească, atît urmașii lui Radu Rosetti, cît și ai lui C. A. Rosetti, cei supranumiți Bibica (Beșor), care trăiesc atît în România, cît și în Grecia și, *probabil*, Roseteștii de la Botoșani.

Mult mai mare vază în țara noastră au avut însă urmașii celui dintăi fiu a lui Lascaris Rosseto, acei ai cupariului Constantin.

După cîteva cuvinte ale lui Cantemir, în *Istoria ieroglică*, ar rezulta că acest Constantin a fost dintăi marinar. Nu știm din ce împrejurări el a venit în Moldova, unde îl găsim purtînd titlul de *cupar* într-un document din vremea lui Vasile Lupu. Mai pe urmă el ni este arătat de letopișețe ca trăind în Țarigrad, unde avea : „o mare vază și trecere la Poartă”.

ScaSt^PR[^], f[^] / a faf^{UJ} ca una din fiicele l_u.
-cariat Beghtzi (tatat lui Alexandra Mavrocordat "xap^oz"
tul era căsătorită cu un Rosetti, crede că acest;
AAAA1.1.1. ucuc ca acesta era Cma-
riul. Presupunerea d-lui Rangabe mai este întărită și de Can-
temir care, în *Istoria ieroglifică*, ni zice că R'isul (Mano-
lache Ruset) înțelegea bine vorbele întortochiate ale Cami-
leopardului (Exaporitul) din cauza „amestecării sângelui”.

Cupariul a avut cinci fii :

Lascarache, nu se știe cu cine a fost căsătorit;

Iordache, căsătorit : 1) cu Măria, fiica lui Dabija-vodă și a Dafinei; pe care a ținut-o mai pe urmă marele logofăt Dumitru Buhuș, și ; 2) cu fiica logofătului Neculai Racoviță ;

Manoîache, căsătorit cu Irina, fata lui Neculai Buhuș și a Anitei ;

Mihalache, nu se știe cu cine a fost căsătorit;

Scarlatache, căsătorit cu una Victoria din Pera.

Rolul jucat în Moldova de acești cinci fii ai Cupariului este cunoscut, numele lor se găsește mai pe fiecare pagină a letopisețelor din epoca corespunzătoare.

Al doilea din el, Iordache, supranumit „matca tuturor răutăților”, a fost adevăratul stăpîn al Moldovei vreme de un sfert de veac. Domnii, pentru a putea rămînea în scaun, erau siliți să se înțeleagă cu dînsul ; mulți din ei au fost maziliți numai prin voința lui și cu ajutorul fraților săi ramași în Țarigrad.

Lupta ce au purtat-o cu vărul lor, Șerban Cantacuzino, închisorile și bejenile lor samănă mai mult cu peripețiile unui roman al lui Dumas decît cu istorie adevărată. Vedem pe fiii Cupariului, de la început, într-o tabără cu totul dușmană moșului lor, Antonie-vodă, ei fiind protejații lui Duca-vodă, cu care se înrudise prin căsătorie al doilea fiu al Cupariului, Iordache, care luase de soție pe sora doamnei lui Duca. Nu încapă îndoială că, mai ales la început, au fost urîți țării și că această ură în multe privinți era îndreptățită.

Ca toți grecii veniți de la Țarigrad în țările române, ei nu erau decît niște aventurieri, în deplinul înțeles al cuvîntului : veneau aici numai pentru a cuceri avere și situații cu vază. Moldova și Țara Românească erau pentru grecii din Țarigrad ceea ce erau Mexicul și America de

Sud neutru hidalgii săraci din Spania. Ba pentru greci aceste țări erau chiar ceva mai mult. Pe cînd spaniolii aveau o patrie pe care o puteau numi a lor, grecii din Țarigrad trăiau robiți de o împărăție păgână și, fiind astfel ca și Iară de patrie, puțința de a-și face una în bogatele și frumoasele principate de peste Dunăre nu putea alcătui decît un temei mai mult pentru a-i atrage.

Cupăreștii aveau toate însușirile unor aventurieri: agerimea de minte, îndrăzneala și dibăcia, dar aveau și cusururile lor firești : lăcomia și lipsa de scrupule. Crescuți într-un mijloc care gema de două veacuri sub tirania cea mai sălbatecă, cu totul dezarmați și neputincioși față de cumplitul arbitrar ai turcilor, învățau să mînuiască singurele arme ale neputincioșilor : disimularea și intriga, cu cea mai desăvîrșită măiestrie. Dacă mijlocul în care ei creșteau, **ia** Țarigrad, nu se putea numi intelectual, acest mijloc era fără îndoiala neasamanat mai fin și mai cultivat decît acei în care trăia și se dezvolta boierimea din Moldova și din Țara Românească. Cupăreștii sau Rusetesștii, cum s-au iscălit el în actele moldovenești, aveau asupra boierimii în mijlocul căreia s-au așazat o zdrobitoare superioritate intelectuală. Era lucru firesc ca pămîntenii să fi fost cuprinși de ura față de acești străini cari știuse să acapareze atît de repede și favoarea domnilor, și slujbele cele mai grase.

Ei au dovedit în aceste slujbe, mai cu samă lord&che, o agerime și o dibăcie deosebită, aducînd folos și lor și uorannor. În învinuirile ce li se aduc de cronicari trebuie **Rumaidecît** să **facem** o parte destul de însărcinată invidiei **boierimii** pămîntene, care, **fără** a avea mai multe scrupule decît Cupăreștii, era departe de a fi înzestrată cu **aptitudinile** lor.

Cînd Miron și Velicico Costin ziceau lui Cantemir la **masa** : „mai des cu **păhărele**, măria-ta, și mai rar cu orînduiele”, sîntem în drept a nu atribui acest sfat numai **du-tem** de țară, căci sub Duca-vodă, cel mai lacom și cel mai crud dintre toți domnii greci, orînduielele asupritoare erau neasamanat mai dese și mai grele decît sub blajinul **Cantemir**, totuș Miron Costin, în slujbă tare, mare, și în măsură **de a vorbi** domnului cu **greutate**, tăcea molcum și cumpăra sate peste sate. (1)

Dealtmintrelea, toate învinovăţirile de *mîncătorie* a banilor visteriei aduse vornicului Iordache, „matcei tuturor răutăţilor”, cum îl porecleşte Neculcea, atît pentru vremea cît slujise în Ţara Românească, cît şi pentru acea în care mînuise banii domneşti în Moldova, cad cu desăvîrşire. Cantemir îl închide, îl căzneşte, cetlîndu-i capul cu un lanţ, îi ie treizeci sau patruzeci de pungi de bani, dar pe urmă recunoaşte că vornicul a fost nevinovat, îl despăgubeşte de pagubile suferite şi-i dă iar visteria ţării pe mîna. îl vedem asemenea nimicind cu totul învinovăţirile ce-i sînt aduse de Şerban Cantacuzino şi stabilind nevinovăţia lui în chip strălucit, precum reiesă din cartea de judecată din anul 1689 a lui Cantemir.

în cît priveşte uciderea Costineştilor, nu încapе îndoială ca Cupăreştii au împins pe Cantemir, pe cît li-a fost cu putinţă, la săvîrşirea ei. Vinovăţia lui Miron Costin nu a fost într-adevăr complet dovedită până acuma, dar faptul că frate-său, Velicico, conspira împotriva domnului nu se poate pune la îndoială. Dacă el ar fi izbutit, putem lesne gîci care ar fi fost soarta Cupăreştilor celor atît de urîţi. Spre a pune zilele lor la adăpost au stăruit pe lîngă domn pentru pieirea Costineştilor.

Pe lîngă cele ce se pot ceti în letopiseţe, se găsesc multe amărunte asupra Cupăreştilor în două din operele lui Cantemir, în *Viaţa lui Constantin Cantemir şi în Istoria ieroglifică*. Trebuieşte însă, mai ales în cît priveşte pe acea din urmă, să se facă partea bogatei imaginaţii şi a nu preadeosebitei iubiri de adevăr cari caracterizează scrierile învăţatului şi ilustrului autor.

în vremea războiului de la 1711, Iordache Ruset s-a arătat hotărît potrivnic politicii urmate de Cantemir şi s-a opus, în chip făţiş, tratatului cu Petru cel Mare. Din această pricină el a avut cinstea să fie privit de pravoslavnicul împărat ca duşman primejdios : ţarul punînd chiar să-1 ridice şi trimeţindu-1 la Kiev sub escortă de cincizeci de dragoni. A fost ținut acolo doi ani şi, după această curgere de timp, s-a întors înapoi bolnav, olog de picioare.

Iordache şi Manolache Ruset au murit amîndoi în ţară, cel dintăi după 1718, cel de al doilea la 1717. Simţirile de ură ce ei le stîrnise printre boierii pămînteni la începutul carierei lor fusese cu desăvîrşire potolite de vreme : cu totul

asimilaţi mijlocului în care trăise atîţia ani, nu mai erau priviţi ca străini. Iar fiii lor nu se mai deosebeau prin nimic de ceilalţi boieri, nimene nu-şi mai aducea aminte de originea străină a părinţilor.

Din Lascarache Ruset, fiul cel mai mare al Cupariului, se trage, din fiul acestuia, Iordache, ramura Bălăneştilor, despre care nu am decît puţine amărute.

Ei pare să-i fi aparţinut hatmanul Vasile Roset, unul din întemeietorii „Sfîntului Spiridon”, al cărui ctitor a şi rămas **pană** la moarte..

Iordache Ruset, al doilea fiu al Cupariului, a lăsat cea mai mare avere teritorială ce s-a văzut vrodată în Moldova : după împărţirea ei, toţi fiii lui au fost bogaţi. Dintr-însul se scoboară ramura Roznovăneştilor care, în cursul veacului al XVIII-lea, a ocupat cele mai înalte demnităţi ale ţării : logofeţi mari, vornici mari, hatmani, visternici, postelnici.

Din urmaşii lui Manolache Ruset, din care mă trag, ca şi celelalte ramuri din ținutul Bacăului, fiul său, vornicul Ştefan, a ajuns la demnitatea de mare vornic. Averele lui Manolache, deşi însamnată, era mult mai mică decît cea a lui Iordache. Cu toate că scoborîtorii lui au făcut căsătorii frumoase, vedem această avere scăzînd în cursul generaţiilor ; urmaşii lui Ştefan, afară de unul din nepoţii săi de fiu, Neculai, căsătorit cu Ecaterina Sturdza şi care a ajuns vornic mare, au dus-o numai **pana** la comis, medelnicer sau ban.

Cînd, pe la începutul veacului trecut, uzul limbilor străine a început să se răspîndească în ţară, iar corespondenţele cu străinătatea au devenit tot mai frecvente, Roseteştii cari, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, schimbaseră pe Ruset în Roset, au reitalienizat numele lor, reiscălîndu-se : Rosetti sau oneori : Rosetti, potrivit tradiţiunii păstrate în familie despre originea lor genoveză.

Armele întrebuiţate de familia Rosetti sînt : pe un scut tăiet (*coupe*) de argint şi albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze ieşind dintr-însa, iar deviza sună : *Sereno aut nubilo sospes*.

Toate peceţile vechi din veacul al XVIII-lea poartă aceste arme. Pe unele dintr-însele cupa lipseşte : cele trei roze, legate împreună cu o cordea pe care este înscrisă deviza, sînt aşazate de-a dreptul pe scut. La Roznov, pe cînd

mai trăia colonelul Iorgu Rosetti-Roznovanu, se păstrau încă câteva piese de argintărie datînd de la marele logofăt Neculai Roset-Roznovanu, adică din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe care se vedeau săpate aceleași arme cu deviza tradusă pe românește prin cuvintele : *în senin și în negură teafăr*, bineînțeles gravată în caractere cirilice.

Persoane demne de încredere m-au asigurat că tot aceste arme se vedeau săpate deasupra ușii de intrare a curții din Pribești (ținutul Vaslui) care, după cum dovedește inscripția de pe piatra de deasupra ușii pivniței, a fost clădită de vestitul vornic Iordache Ruset. Însă cînd am fost la Pribești, în anul 1904, am găsit toată casa, precum și ușorii de piatră acoperiți cu un strat gros de tencuială, n-am putut deci vedea nici urmă de blazon.

Mulți din membrii familiei așază deasupra acestor arme o coroană, cînd princiară, cînd ducală, cînd de formă absolut fantezistă, iar unii nu se dau chiar în lături de la înserarea într-însele, a unei mantii sub pretext că : „aparțin unei case suverane”. Aceste toate întemeiează-se pe faptul domniei de mai puțin de trei ani a nenorocitului Antonie. Ei uită că : 1) de la stingerea dinastiilor naționale domnia n-a mai fost ereditară și, 2) că a voi să transformi în suveranitate ereditară domniile cumpărate pe bani de la turci în veacurile XVII și XVIII și cari nu alcătuiau decît un drept de exploatare nemiloasă a țării pe cîtiva ani, uneori pe cîteva luni, căci domnia înceta și reîncepea după placul vizirilor și acel al valideelor, este a-ți bate joc de chiar ideea suveranității—în heraldică nefantezistă Roseteștii au deci drept să așaze, deasupra armelor lor, un coif de nobil, de oțel, cu cinci grătii (*grilles*), sau o coroană de nobil cu cinci virfuri, sau, în sfîrșit, un simplu calpac de boier.

Și acum voi da oareșcari amărunte asupra ascendenților mei.

Strămoșul meu direct este Manolache Ruset, al treilea *n L a c u P a n u j m - i n a d o u a* domnie a Iui Gheorghe Duca (1669—1672), era jîtnicer și se căsătorea cu Irina, fiica lui iNeculai_ iuhus, prin urmare nepoată de frate a doamnei Anastasiei, sora (după mamă) a lui Buhuș. Buhușeștii erau

un neam străvechi, cel dintăi cunoscut fiind acel căruia Alexandru cel Bun i-a întărit satul Cuciurul sau Cozminul. În documentele veacurilor XV și XVI mîltnim adesa Buhușești, dar șirul lor neînterupt începe cu Simion Buhuș, căsătorit cu Eftimia, pe care îl aflăm în pomelnicul Bisericaniior și a trebuit să se nască Ia începutul veacului al XVI-lea.'

În anul 1672, Manolache Ruset ajunge comis mare. Ca și frații lui, a urmat pe Duca în Țara Românească în vremea domniei a aceluia domn peste Milcov (1674—1678). La a treia domnie a lui Duca în Moldova, a plecat eu dînsul și cu oastea Ia asediul Vianei (1683). Cînd, la întoarcerea lui în țară, Duca a fost încunjurat în curtea de la Domnești (Puma) de un podghiaz leșesc al lui Petriceico, care năvălise în țară, spre a apuca domnia, podghiaz comandat de leahul Demidețki, Manolache Ruset îndeplinea slujba de sulger și se afla cu moșul nevestei lui, cu vestitul și viteazul hatman Buhuș, la gazdă, în sat. Hatmanul, care încălecuse îndată ce prinsese de veste, a trimes de sîrg pe Manolache la Focșani, unde se afla doamna Anastasia, ca să-i ceară bani spre a face slujitori, ou cari să vie să scoată pe vodă. Dar doamna, foasta amantă a Iui Șerban Cantacuzino, mai lacomă și mai zgîrcită decît soțul ei, nu a voit să deie bani, zicînd că „întăi să scoată pe vodă și apoi va da bani”. Numai Ștefan, fiul lui Radu-vodă și ginere lui Duca, a încălecat cu cîtiva seimeni și a venit la Domnești în ajutorul socru-său. Însă seimenii din curte, cari urau pe Duca, văzînd că vine gloată asupra leșilor, un bulubașă al lor, numit Dediul, a deschis poarta, și leșii, intrînd în curte, au pus mîna pe Duca și l-au dus în Țara Leșască, de unde nu s-a mai întors.

Cuprins în ura cu care Șerban Cantacuzino prigonea pe frate-său, Manolache a fost silit, la începutul domniei lui Constantin Cantemir, să se desțăreze, întorcîndu-se numai după ce Iordache s-a împăcat cu Cantemir ; a primit mai întăi stărostia Putnei și pe urmă postelnicia. Sub urmașii lui Cantemir, Manolache a urmat să împărtășea urile și prietenii, zilele bune și cele răle cu frate-său.

În a doua domnie a lui Mihai Racoviță a ajuns, în anul 1707, vornic al Țării-de-Sus. În întăia domnie a lui Necu-

lai Mavrocordat, acesta a aruncat în închisoare pe Iordache Ruset și puțin a lipsit -să-i taie limba. Voind să puie mâna și pe Manolache, care se afla la țară, la Bogdănești, pe Oituz, în ținutul Bacăului, a trimis pe un ciohodar cu vro patruzeci de seimeni ca să-1 prindă și să-1 aducă la Ieși, Dar niște prieteni dându-i de știre, vornicul a strâns cincizeci de oameni voinici, slugi și țărani din satele lui, și a venit să ație calea oamenilor domnești în lunca de arini care acoperea malurile pârului Căiușul Mare, sub biserica Popenilor. Îndată ce ciohodarul și seimenii au trecut pârul, sa aruncat asupra lor; oamenii domnești au luat-o îndată la sănătoasă, dar ciohodarul și vreo câțiva seimeni au căzut în mâinile vornicului. Acesta, după ce a luat scrisorile ce le aveau asupra lor, i-a trimis înapoi la Ieși după ce le-ar fi tăiet urechile, apoi a trecut granița ungurească la Brețcu.

Această întâmplare este menționată de Neculai Costin în letopisețul său, dar el se mulțamește a povesti că Manolache Ruset a legat pe ciohodarul domnesc trimis ca să-I aresteze. Faptul, așa cum îl relatez eu, mi-a fost povestit de tata care îl auzise de la tată-său și de un țaran din satul Popeni, numit Ștefan Făcăoariu care, în anul 1866, pretindea că este de 116 ani. Povestirea despre lupta lui Manolache Ruset cu seimenii (pe cari el îi numea arnăuți), zicea că o ține de la bunul său, care-i povestise de nenumărate ori cum, fiind pe acea vreme flăcăuș de vreo cincisprezece ani și păzind în ziua întâmplării caprele tătine-său în luncă, privise harța întreagă cu ochii lui.

În a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat, care de astă-dată trăia în bună înțelegere cu frații Rusetești, oștenii Ieși și șvezi cantonați în țară făceau felii de felii de jafuri și de stricăciuni. Cu toate cruțările ce le avea pentru Carol al XH-lea, Poarta a sfârșit prin a trimete poroncă lui Mavrocordat să-i scoată din Moldova și mare parte din acei oșteni au fost dezarmați fără împotrivire de cătră hatmanul Buhuș și agalele turcești.

La Bacău se afla un număr destul de însemnat de asemene oșteni Ieși și șvezi, deosebit de supărători, jăcuind când într-o parte, când într-alta. Stolnicul Ștefan Ruset, fiul lui Manolache, sădea la porțile Bacăului, în curtea lui de la satul Mărgineni, care atunci era încunjurată de un zid pu-

ternic. Sătenii din Mărgineni, nemaiputînd rabdă jafurile și siluirile acelor oșteni, se adăpostise cu ce aveau mai de preț în ograda stolnicului, porțile fusese închise și o zdruvănă strajă de pușcași pusă pe zidiuri. Șvezii și leșii au încunjurat ograda, dar nu îndrăzneau să-i deie navală.

Stolnicul temîndu-se să nu sfișască merindele, căci avea de hrănit o mulțime de guri, s-a folosit de o noapte mai întunecoasă pentru a trimete tătini-său, la Bogdănești, prin trei oameni deosebiți, știre despre nevoia în care se afla. Unul din oamenii trirneși, un țigan, a fost prins de Ieși și muncit greu; ceilalți doi au ajuns împreună la Bogdănești, a doua zi pe la prînzul cel mare. Cum a auzit vestea, vornicul a trimis de s-au strîns vro sută de oameni aleși, bine armați și toți călări, din satele Bogdănești, Filipești și Grozești, și a pornit cu ei pe la toacă. În drum ceata i s-a mai mărit prin oameni din Orășsa și din Nadișa. Au ajuns la Mărgineni înainte de ziuă și, fără ca leșii și șvezii să fi prins de veste, i-au încunjurat, apoi un bucium a dat sâmul năvălirii. Străinii, deși surprinși, s-au aparat cu îndirjire. Fiind oameni mai bine înarmați și mai deprinși cu războiul, nu se știe dacă nu ar fi izbutit să puie oamenii vornicului pe fugă, dar deodată porțile curții s-au deschis și stolnicul Ștefan, urmat de slugile lui și de sătenii din Mărgineni, a căzut în spatele străinilor. Luați între două focuri, ei s-au predat și au fost legați burdud sau puși în butuce. Din acei oșteni străini, șaptesprezece ar fi căzut morți și la 0 sută ar fi fost prinși vii, cu patru steaguri, iar din oamenii vornicului și ai stolnicului ar fi căzut numai vro zece.

A treia zi, cînd vornicul era să plece cu dînșii la Ieși, 1 s-a adus veste că, la Bacău, au sosit chiar în noaptea aceea trei ofițeri șvezi însoțiți de mai multe slugi. Vornicul a trimis vro douăzeci de oameni cu poroncă să li se încunjure gazda și să-i ridice. Șvezii, văzîndu-se încunjurați, s-au pus în apărare, dar vornicul a mai trimis un rînd de oameni asupra lor cu un credincios al său, Filipache Leca, un tînăr răzăș din satul Bucium, cu poroncă ca, în cazul cînd străinii nu s-ar preda, să aprindă acoperămîntul casei în care se aflau. Filipache și cu oamenii lui pregătindu-se să execute această poroncă, unul din șvezi a ieșit din casă și a cerut să vorbească cu vornicul.

Adus înaintea acestuia, i-a spus, jumătate pe leșește și jumătate pe românește, că mai-marele lor este un polcovnic franțuz în slujba craiului șvedez, care venea din Țara Nemțască și voia să meargă la stăpînu-său, la Tighina, iar dacă vornicul îi înlesnește mergerea acolo, va primi de la ei o mulțămire crăiască. Vornicul a răspuns că el nu are altă volnicie decît de a-i duce la domn, la Ieși. îi va duce acolo cu cinste și nu se îndoiește că domnul va înlesni mai-marelui lor mergerea la Tighina. Atunci șvedul s-a dus la tovarăși, și ei, după o scurtă consfătuire, au ieșit din casă și s-au dus la vornic.

Ajunși aici, cel mai de samă, care se zicea polcovnic, a propus vornicului, prin acel care mai vorbise cu dînsul, să-1 trimată înapoi în Ardeal, de unde venise, îndatorindu-se să plătească oricîte mii de galbeni i-ar cere. Vornicul însă iar a răspuns că nu poate decît să-1 ducă la Ieși, căci altminterlea ar încăpea el (vornicul) la mare prepus și la mare pedeapsă. Și, cu toate rugămintele celui polcovnic, a rămas neînduplecat.

Chiar în acea sară trimes-a vornicul pe Filipache cu cai de olac și cu cărți cătră domn, punîndu-i în cunoștința tuturor celor întâmplăte, cu poroncă să nu stele pană la Ieși..

în vremea călătoriei dintre Bacău și Ieși, vornicul a avut grijă ca să nu-i lipsască nimica nici polcovnicului, nici tovarășilor acestuia, iar fiecare ceas îi întărea credința, ce o avuse îndată ce dăduse ochi cu dînsul, că acel polcovnic este bărbat însamnat, nu franțuz sau șved, ci leah, căci de cîte ori se credea nebăgat în samă de vornic sau de stolnicul Ștefan, care mergea și el la Ieși, sau de oamenii lor, vorbea nu franțuzește, ci leșește cu tovarășii lui.

Acel polcovnic era craiul Stanislav Leseinski, și despre recunoașterea și primirea lui la Ieși de cătră domn povestește Axinte Uricariul pe larg.

înainte de a părăsi leșul, el a dăruit vornicului Manolache un frumos ceasornic, iar stolnicului Ștefan o păreche de pistoale îmbrăcate în argint, cu rafturile lor. Aceste lucruri ar fi fost în curtea de la Mărgineni, în anul 1717, cînd a fost prădată de catanele ramase în țară în urma expedițiunii lui Frență.

întâmplările cu ciohodarul și cu craiul Stanislav au fost povestite tatei de părintele său, care zicea că le ține de la Filipache Leca, pe care îl cunoscuse bine în copilăria lui, cînd vâna cu dînsul iepurii cu ogarii în câmpiile din împrejurimile Roznovului, unde bunul meu a copilărit în casa logofătului Neculai Roset-Roznovanu. Filipache, ajuns la adînei bătrînețe, dar încă foarte voinic, era acuma de casa lui Roznovanu în care a și murit.

Soția lui Manolache, Irina Buhuș, precum dovedește inscripția de pe piatra mormîntală, bine păstrată pană azi, a murit la anul 1713 și este îngropată în biserica clădită de Ștefan cel Mare, la Borzești, pe Trotuș.

Manolache Ruset era un bărbat de stat mijlociu și de făptură sprintenă, călăreț minunat și meșter în mînuirea tuturor armelor.

Averea iui. deși mult mai mică decît acea a frăține-său Iordache, era totuși destul de însamnată.

Ca dintăi mențiune despre Ștefan, fiul vornicului Manolache și al Irinei Buhuș, o găsim la Ion Neculce, care ni zice că, după moartea iui Cantemir, la 1693, boierii „pofteau să puie pe un fecior al lui Cantemir-vodă domn în locul lui și au răpezit la Țarigrad pe vataful Pîrvul și cu Ștefăniță Ruset, fecior lui Manolache postelnicul”.

Ștefan Ruset s-a căsătorit cu Safta Ursache, probabil înainte de 1700, și s-a așazat la Mărgineni, lîngă Bacău. La 1708 era sulger, la 1725 vel vornic și-1 vedem bucurîndu-se de deosebita favoare a lui Mihai Racoviță. Probabil că căsătoria fiului său celui mai mare, Iordache, cu Catrina Costandache, fiica Măriei, surorii domnului, avusese loc.

în a doua domnie a iui Grigore Ghiea al II-lea, izbuhînd război între Austria și Turcia, în vara anului 1737, au intrat austriacii sub ordinele generalului Badeni în țară și au luat în stăpînire ținuturile Puma, Bacău, Neamț, Roman, și parte din Suceava. Ștefan Ruset, care sădea la Mărgineni și își avea moșiile aproape de munte, fiii săi, Iordache și Ion (Tețcanu), stolnicul Răducanu Racoviță (pe urmă logofăt mare), medelniceriul Constantin Baiș (ginere vornicului Ștefan) și sulgeriul Ștefan Catargiu, ale căror moșii se aflau asemenea aproape de munte, în regiunea ocupată de austriacă, s-au închinat lor și au primit să ocîrmuiască

ținuturile în cari pătrunseseră oștirile împărătești. Vornicul Ștefan, fiind cel mai bătrîn din boierii locuind într-insele, fusese pus în capul acestei ocîrmuirii, a cărei reședință se afla în Roman, iar Răducanu Racoviță trăda pe nemți cînd putea, aducînd la știința lui Ghica-vodă, în taină, tot ceea ce ei făceau.

În anul următor însă, austriacii fiind siliți să părăsască Moldova, boierii cari se supuseseră lor au tras frică mare de pedeapsă. Dar afară de Constantin Balș, oare a căpătat o țapănă bătaie la tălpi, ceilalți au scăpat ușor: Ștefan Ruset cu un surgun de o lună la Dobrovăț. Apoi domnul l-a chemat înapoi și i-a măritat, cu a sa cheltuială, o fată cu comisul Scarlatache Costaki.

Vornicul Ștefan a murit la ianuar 1739, lăsînd trei fii: Iordache, Ioniță și Constantin, precum și patru fete.

Medelniceriul Iordache Ruset era fiul cel mai mare al vornicului Ștefan și al Saftei Ursache. S-a căsătorit, precum am arătat mai sus, cu Catrina, fata stolnicului Costandache și a Măriei, sora lui Mihai Racoviță-voievod.

Această soră a domnului trecuse prin împrejurări romantice, dar neplăcute. Fusese pețită în tinerețele ei de Vasile Ciaurul, un urmaș (prin femei) al lui Dumitrașco Ștefan, tatăl lui Gheorghe Ștefan-voievod, dar Măria preferase pe un oareșcare Costandache, bărbat de o frumuseță deosebită. După vro zece ani, în vremea războiului dintre austriaci și turci, la 1716, Vasile Ciaurul, care era un bărbat cu duh neastîmparat și ajunsese la treapta de stolnic, vișînd lucruri mari, a propus generalului Stainville, care comanda trupele împărătești la Sibiu, să-i deie un ajutor de cîteva sute de oameni, luînd asupra lui să izgonească, prin ajutorul numărului partizani ce zicea că-i are în Moldova, pe Mihai Racoviță și să apuce domnia, recunoscînd suzeranitatea împăratului. Stainville a primit bucuros și a însărcinat pe căpitănelul Franț Ernau să sprijine acțiunea Ciaurului cu vro trei sute de husari secui.

Precum se știe, expediția a reușit la început de minune: o mulțime de moldoveni s-a unit cu catanele, au ajuns cu toții la Ieși și cît pe ce erau să puie mîna pe domn. Dar acesta avusese vremea să cheme în ajutor un număr copleșitor de tătari. Catanele și răsculații au fost învinși, prinși

și măcelăriți mai toți, iar viteazul Franț Ernau, căzut în mîinile domnului, a fost bătut de el cu buzduganul, apoi i s-a tăiet capul. Dar Ciaurul a scăpat.

Alte catane intrate în țară se încuibaser la Mira, la Cașin, la Ocnă și la Neamț și, din aceste vizunii, ajutați de moldovenii totdeauna gata de jaf, pradau în dreapta și în stînga. În Vasile Ciaurul era încă vie supărarea ce-i pricinuiseră răspingerea iubirii sale de către Măria Racoviță. Punîndu-se în capul unui număr de catane și de răsculați, s-a scoborît în jos, pe Trotuș, a trecut Șiretul și a ajuns, tot prădînd, pană la așazarea stolnicului Costandache, la Șerbești. Stolnicul era cu domnul, dar Măria se găsea acasă. A fost ridicată, în cămeșă și desculță, și aruncată într-o căruță (era vreme de iarnă). Fără credința unei roabe țigance, aruncată și ea în aceeași căruță, care i-a dat cojocul, ar fi murit de frig. A fost dusă într-o întinsoare la Cașin.

Nenorocita era încă frumoasă și tînără. Ciaurul avu mișeiuă să-și astîmpere poftele asupra ei și, după ce a ținut-o mai multe zile acolo, a trimes-o lui Stainville, la Brașov, în loc de trofeu de izbîndă. Pe drum, biata femeie a avut de suferit batjocurile celor ce o însoțeau. Numai după ce a ajuns la Brașov fost-a cît se poate de bine tratată de generalul Stainville, dată în gazdă la o casă de oameni cinstiți și i s-au pus la dispoziție banii trebuitori pentru a-și închipui îmbrăcăminte cuviincioasă. Iar cînd Ciaurul s-a întors la Brașov, Stainville n-a voit să-l mai vadă, nici să mai aibă a face cu dînsul. După o scurtă ședere acolo, Măria Costandache a fost trimasă cu escortă la Tîrgul-Ocnei, de unde s-a putut îndrepta spre Ieși.

Aceste întîmplări mi s-au povestit, în anii 1873—1875, de Costache Negri și de Alecu Aslan (de la Onești), un urmaș colateral al Ciaurului. Negri le ținea de la Conache, al doilea soț al mamei sale; lui Alecu Aslan i le povestise atît părintele său, cît și nepoata de fiică a țigăncii care însoțise pe Costăndăchioaie în drumul dintre Șerbești și Cașin.

Mihai Racoviță a confiscat, bineînțeles, întreaga avere a Ciaurului și, cu acest prilej, a dăruit surorii sale satele Rădeana și Pașcanii de la ținutul Bacăului. Iar Măria, cînd a căsătorit pe fiica ei, Catrina, ou Iordache Ruset, i-a dat

UN BOIER MARE SI O CASĂ BOIEREASCA DE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI TRECUT

de zestre satul Rădeana, unde ei s-au așazat și unde au rămas chiar după moartea vornicului Ștefan, deși Iordache moștenise în partea lui, pe lângă Patrașcanii cu Borzeștii pe l'rotuș, mai sus de P-ădeana, și Bogdăneștii pe Oituz, unde era așazarea părintească.

Iordache Ruset care, nu știu pentru ce, primise porecla de Baston, a dus-o numai până la treapta de vel medelnicer ; la 1744 era ispravnic de Bacău. A murit după 1750 și este îngropat, împreună cu soția lui, în biserica de la Rădeana, clădită la începutul veacului al XVII-lea de Dumitrașco Ștefan, tatăl iui Gheorghe Ștefan-voievod. Printre crăpăturile podelelor bisericii se vedeau, acuma cîțiva ani, țestele și ciolanele lor.

Iordache Ruset a lăsat trei fii : Neculai, Iordache și Ștefan.

Lascarache Ruset este străbunicul meu ; era căsătorit cu Ileana Dimaki. La 1756 era șatrar, mai tîrziu a ajuns comis. Pare a fi trăit mai mult la țară, la Poșorcani, lângă Rădeana. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții judecîndu-se cu răzășii de acolo, în mijlocul cărora se vîrîse cu niște daniî făcute medelnicerului Iordache de unii din răzășii, mai primind și el alte daniî și făcînd și cumpărături. Răzășii își petreceau și ei vremea, cînd vînzîndu-și părțile comisului Lascarache, cînd trăgîndu-l în judecată (la fiecare schimbare de domn). Grigore Ghica III !-a dat rămas ia 1765, hotărînt ca răzășii să-și ieie moșia înapoi, restituindu-i banii și poroncînd să i se dărîme casa ce o ridicase pe acei hotar. Însă după cîteva săptămîni, aceiași răzășii veneau să roage pe comisul Lascarache să ii deie banii înapoi și să-și ieie moșia. între răzășii era sfadă mare, căci neamul Făcăoariilor, mai puternic în sat, voia să puie el stăpînire pe părțile celorlalți. Judecata s-a deschis din nou după moartea comisului și, în urma unei cercetări făcute de Leon, episcopul de Roman, răzășii au fost dați ramași.

Lascarache Ruset a murit încă de tînăr, în primăvara anului 1775, odată cu soția lui, probabil de vro molimă ; au fost înmormîntați în aceeași zi, la Ieși. Din izvodul cheltuielii acelei înmormîntări, reiesă că mitropolitul Moldovei a primit, pentru slujba făcută de el cu acel prilej, suma de patru galbeni.

Deoarece, în biletul prin care se aduce la cunoștința rudelor și a amicilor încetarea din viață, la 3 august 1838, a bunului meu, marele logofăt Răducanu Roset, se zice că el era atunci de 76 de ani, reiesă ca s-ar fi născut în anul 1762 ; ar fi trăit deci cîte treizeci și opt de ani în fiecare din cele două de pe urmă veacuri. Naș de botez i-a fost marele logofăt Răducanu Pjacoviță, întemeietorul mănăstirii Răducanu de ia Tîrgul-Ocnei, care i-a dat numele său. Pare a-și fi petrecut aproape întreaga copilărie la Poșorcani (Căiuți). Era încă foarte mic cînd, împreună cu soră-sa, Zoe, a fost rîpit de niște țigani nomazi, puși la cale de un creditor din Transilvania a tatălui lor, căruia acesta îi datoroa o sumă de șase sute de lei. Această sumă făcea o sută și cinzeci de galbeni, galbănul valorînd atunci aproximativ patru lei, și o sută cincizeci de galbeni alcătuiau, în împrejurările economice ale Moldovei din a doua jumătate a secolului al optsprezecelea, o sumă însamnată, pe care comisul Lascarache, om nevoies, o datorea de vreme îndelungată. Țiganiî dusese copiii la casa creditorului, un negustor din Kezdi-Vasarhely, care a trimes răspuns comisului că-i va elibera îndată ce va primi banii, dar să fie fără grijă despre dînșii, căci vor fi bine îngrijiți. Foarte cu mare greu, numai cu ajutorul rudelor, fost-au adunați banii și încredințați cumnatului comisului, jitnicerul Manolache Dimaki. Acesta a trecut munții calare și, după ce a achitat datoroa, a adus copiii acasă în doi desagi spînzurați de oblîncul sălii, unul în dreapta, celalalt în stînga. Bunu-meu nu-și mai aducea aminte de această călătorie romantică, făcută cînd era mic de tot, dar soră-sa, doamna Zoe, fiind cu un an sau doi mai mare, își amintea bine toate amăruntele ei și foarte bucuos le povestea.

După moartea comisului Lascarache și a soției sale, epitropia copiilor se cuvenea vornicului Neculai Ruset, fratele comisului Lascarache, om bogat, dar relațiile dintre cei doi frați nu fusese niciodată bune, iar vorniceasa, născută Sturdza, era o femeie fudulă și grozav de zgîrcită. N-a voit să-i

primească la ea, silind astfel pe fratele mamei lor, pe jîtniceriul Manolache Dimaki, deşi încă burlac, să-i icie la dînsul. Dar jîtniceriul în curînd căsătorindu-se cu Balaşa, fiica logofătului Neculai Roset-Roznovanu, Zoiţa a rămas în casa lor, iar Răducanu a fost luat de logofătul Neculai într-a lui, spre a fi crescut împreună cu fiul său, Iordache. Bunu-meu povestea adesea fiilor săi cum vîna iepurii cu ogarii în câmpiile Roznovului ; despre alte distracţii, mai puţin inocente, la care se deda încă foarte de tînăr, nu li povestea, dar au auzit ei de la bunica şi de la alţi bătrîni.

Ca cei mulţi din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ţinea în casă un *didascalos* grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumuseţile gramaticii şi ale literaturii elineşti, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învăţat să cetească şi să scrie moldoveneşte. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla şi un francez sau franceză care va fi dat lecţii de acea limbă, căci fapt este că bunul meu rupea puţin franţuzeşte, am văzut chiar adrese franţuzeşti scrise tatei, la Miinchen, de mîna lui, cu slovă destul de sigură, şi n-a avut unde şi cum să capete aiurea această cunoştinţă. Dar întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu puşca sau cu pistolul şi pentru mînuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziţie pentru studii şi deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinereţe evlavios şi cu frica lui Dumnezeu.

Moartea tătine-său îl lăsase foarte sărac ; cum însuş mărturiseşte în testament, întregu-i venit se mărginea în şase sute de lei; începuturile i-au fost grele. Norocul i-a venit prin ajutorul surorii sale, Zoiţa. Aceasta era de o frumuseţă strălucitoare, precum dealmintrelea arată toate portretele ei, şi deosebit de deşteaptă. Fusesse luată la curte de doamna lui Constantin Moruz-voievod, Aglaia Sulgiaroglu, şi beizade Alexandru Moruz, care însuş a căzut domn în ţările noastre cîte de doua ori, în Moldova şi în Ţara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa şi deşteaptă orfană. Boierimea Moldovei era atunci înduşmănită cu domnul din cauza „tăierii” vornicului Manolache Bogdan şi a spătarului Ion Cuza. Amîndoi aceşti boieri conspirase împotriva lui

Moruz şi făcuse jalbe peste jalbe la Poartă pîrîndu-1. După ideile în curs atunci, boierii executaţi meritau fără îndoială soarta aspră de care au avut parte. Dar ei aveau, mai cu samă Bogdan, bărbat deosebit de simpatic, de cult şi de deştept, mulţime de rude şi de prieteni cari nu puteau ierta neînduplecarea arătată de vodă. (2) Acesta ştia bine că această nemulţămire se traducea prin întrigi urzite la Devlet împotriva-i. Spre a îmbuna boierimea, el a consimţit fără nici o greutate la căsătoria lui beizade Alexandru cu această fată săracă, dar plină de neamuri, oare, prin deşteptăciunea şi purtarea ei plină de tact, mai ştiuse să cucerească afecţiunea lui şi a doamnei. Alexandru Moruz nu a avut prilej să se căiască de alegerea tovarăşii de viaţă ce o făcuse. După mărturiile unanime ale tuturor celor cari au venit în contact cu dînsa, după toate izvoarele contîmporane, Zoiţa i-a fost o soţie admirabilă : iubitoare, înţăleaptă, plină de curaj, devotată, bună şi, ceea ce nu strica nimica, încă deosebit de frumoasă la vrîsta de cincizeci de ani trecuţi. Toţi străinii cari au cunoscut-o vorbesc de dînsa cu respect şi chiar cu admiraţie.

Deoarece iubea foarte mult pe frate-său, căsătoria ei a avut o mare înrîurire în bine asupra soartei lui Răducanu. Pe lîngă numeroasele favoruri ce a ştiut să i le obţie de la socru-său, la mazilirea acestuia, înainte de plecarea ei la Ţarigrad, i-a dăruit întreaga parte revenindu-i din mica avere părintască.

Atunci un boier foarte mare şi foarte puternic, de care se temeau chiar domnii, visternicul Iordache Balş, 1-a luat sub ocrotirea lui şi 1-a căsătorit cu fiică-sa mai mare, Ileana, ce o avuse din întâia lui căsătorie cu domniţa Măria, fiica lui Constantin Mavrocordat-voievod. Vornicul Iordache făgăduise o zestre preafrumoasă pentru vremurile de atunci, 70 000 de lei sau 17 500 de galbeni, bani în naht, dar bogatul şi puternicul visternic, *unul din cei „şapte stâlpi ai ţării”*, era cumplit de zgîrck ; zestrea făgăduită a fost plătită cu ţîriita, achitarea desăvîrşită făcîndu-se numai în anul 1798, adică după săvîrşirea din viaţă a Ilenei, veşnic bolnavă şi care hărăzise soţului ei şapte fete, din cari numai una, Zoe, a fost măritată, cu Dumitrache Ghica, două călugăriindu-se, iar celelalte trei murind de tinere. Tinerii soţi au trăit deci la început în împrejurări foarte modeste,

„mutându-se”, după o expresiune. ce o găesc într-un memoriu alcătuit posterior de bunul meu, „din isprăvnicie în isprăvnicie”. Puternicului visternic îi venea mai ușor, se vede, a pune pe ginere-sau în slujbă decît a se despărți de banii făgăduiți !

Dealtmimrelea, visternicul Iordache Balș și frate-sau, vornicul Constantin, erau vestiți, atît prin agerimea minții cît și prin reputația de oameni habsîni, aspri și cumplit de zgîrciți. Constantin Balș, cu prilejul unei boli grele, căzînd în letargie, a fost crezut mort. Clironomii s-au grăbit să-1 pue în săcriu și să-1 ducă la groapă. Dar cînd să s-așaze peste raclă capacul pentru a o scoborî în pămînt, iaca că, spre nespusa groază a privitorilor, mortul deschide ochii, se scoală, se ridică în picioare și iese din raclă. Apoi rînjind, zice moștenitorilor : „Prea v-ați grăbit ! Mai așteptați !” Iar cînd a ajuns acasă și l-a zărit maică-sa, ea și-a tăcut cruce strigînd : „Nici dracul nu te-a vrut !”

Ca ispravnic, Răducanu Roset s-a arătat, în toate ținuturile încredințate ocîrmuirii sale, un dirigător nelacom, un îndrăzneț și năprasnic vînător de hoți, pe cari îi urmărea în persoană, întovărășit de cîțiva oameni aleși, uneori singur.

În vremea războiului purtat de austriaci și ruși împotriva turcilor, între 1787 și 1792, Alexandru Ipsilant, domnul trimis Moldovei la 1788, era un instrument al austriacilor și trăda pe sultan din răspuțeri. Răducanu Roset, fiind cunoscut ca bărbat îndrăzneț, a fost, de la venirea domnului în scaun, trimis în lagărul austriac, în capul unei mici cete de călăreți moldoveni, aleși tot unul și unul, spre a servi ca călăuze și eclerori trupelor lui Coburg. Se știe că campania acestuia n-a fost fericită și dacā a prins cu ușurință pe domnul Moldovei (care nu dorea decît să fie prins), cînd a încercat să pătrundă în Țara Românească, a fost bătut de turci și de Mavrogheni. Bunul meu nu putea să uite cum, o mînă de spahii turcești îl gonise pe dînsul și pe toată călărimea austriacă, de la Focșani pană aproape de Mărășești. De atunci avea pentru „nemți” un dispreț desăvîrșit; zicea că sînt „niște păcătoși”. În schimb avea o admirație nemărginită pentru Suvorov și nu se sătura să povestească copiilor despre izbînzile acestuia la Focșani și la Rîmnicul-Sarat, la cari fusese față.

În vremea campaniei rușilor de la 1790, a fost delegat de divanul Moldovei în tabăra rusă și a fost de față la tot asediul Ismailului. Spiritul lui războinic l-a făcut să ieie parte activă la mai multe din operațiile aceluia asediu. Într-o dimineață, pe cînd își lua ceaiul în bordeiul care-1 adăpostea, a fost rănit ușor de o granată care făcuse explozie deasupra acoperămîntului de stuf al bordeiului.

Acea rană ușoară la umărul drept l-a făcut să-1 aibă adus înainte în tot restul vieții. Cu același prilej a mai fost rănit și ceainicul de argint de care se slujea și pe care îl posed și astăzi ; mica bortă făcută de fărămatura de schijă a rămas pană astăzi astupată cu plumb. În sfîrșit, a luat parte la asaltul final, care a pus pe ruși în stăpînirea cetății și în care ar fi căzut vro douăzeci de mii de morți și de răniți.

Cu prilejul întâii domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova (1792—1793), soarta lui Răducanu s-a schimbat cu desăvîrșire. Mulțămită surorii sale, asupra lui se revărsară scutiri de vamă pentru cîrduri de boi de negoț și pentru sute de mii de ocă de sare, danii repețite de țigani domnești, dese hărăziri de scutelnici, slujbe clin ce în ce mai mari, adică toate favorurile nedespărțite de rudenia apropiată cu domnul țării.

Cînd Moruz, la 1793, a fost mutat în domnia Țării Românești; cumnatu-său l-a urmat acolo și a rămas chiar în București după mazilirea lui (1796), deoarece era în foarte bune relațiuni cu urmașul lui Moruz, cu Ipsilant.

Cînd turcii au asediat în Vidin pe rebelul Pasvantoglu, aprovizionarea taberei împărătești, cel puțin în parte, a fost impusă domnului Munteniei. De aici nevoia pentru el de a avea în tabără, ca mehendar (funcționar însărcinat cu purtarea de grijă a trupelor), un bărbat de încredere, cuminte, harnic și bărbat în toată accepțiunea cuvîntului; o neglijență sau o greșală din partea acestui reprezentant al sau putînd să coaste domnului scaunul, poate chiar capul. Ipsilant cunoștea pe Răducanu din vremea domniei sale în Moldova, unde știm cum l-a întrebuintat, l-a însărcinat deci cu această slujbă grea și primejdioasă (căci capul mehendarului putea să zboare neasamanat mai ușor decît acel al domnitorului), iar el a știut s-o poarte astfel încît să

procure domnului mulțămiriile lui căpitan-pașa care comanda trupele de asediu.

Vorbea destul de bine turcește și în repețite rînduri a luat parte la asalturile date de oastea împărătească. Își făcuse o mulțime de prieteni printre pași și agale. Un agă cu care era în relațiuni mai bune și care făcuse mai multă vreme parte din garnizoana Brăilei, fiind rănit de moarte cu prilejul unei lupte, a trimis să-1 cheme la locul unde zăcea și i-a spus că a îngropat o sumă de bani lângă casa unde sădea, într-un sat al *hazului* Brăilei. Apoi l-a rugat să meargă să dezgroape acei bani spre a-i trimete, la cererea lor, fetelor lui, aflate acuma în Stambul, însăreînînd totodată pe un servitor al său să aducă la cunoștința copilelor numele boierului din Moldova în mîinile căruia se află banii. La întoarcerea lui în țară, bunul meu a mers la locul arătat de turc și a găsit într-adevăr banii : trei sute de icosari de aur. Ținea acești bani de mai mulți ani la dînsul, cînd a primit scrisori de la fetele turcului prin cari aceste îl încunoștințau că au primit, în sfîrșit, veste despre depozitul ce tatăl lor îl lăsase la dînsul și îl reclamau. Bunul meu a trimis banii îndată, iar ele i-au scris din nou pentru a-i mulțămii.

Această întîmplare mi-a fost povestită de bătrînul ienicer otusbir, Hagi Mehmet Bairactar, mort în iarna anului 1877—1878, care fusese zăloagă la Bohotin (adică dat vechilului acelei moșii pentru a împiedeca jafurile oștenilor turci la 1821 și în tot timpul cît a fost ocupațiune turcească în țară).

Mehmet arata cu deosebită complezență o rană făcută, zicea el, de baioneta unui soldat francez în bătălia de la Abukir, cînd el era numai de șasesprezece ani. Fusese vizitat, cu ceilalți răniți, de Napoleon, în spitalul de corturi ce se înființase acolo. Nu luase parte la asediul Vidinului, dar luptase și el împotriva lui Pasvantoglu mai în urmă. Rămăsese în țară după retragerea trupelor turcești în calitate de vataș pe una din moșiile bunului meu. Pe urmă s-a apucat de negustoria de cherestea la Piatra, la Broșteni și la Tîrgul-Ocnei. A fost la Mecca, la anul 1840, și era foarte mîndru de titlul de hagi ce-l dobîndise în urma acestui pelerinaj. Se căsătorise înaintea cadului cu o moldovanca

din Dorna, de o frumuseță deosebită, pe care niciodată n-a izbutit s-o facă să umble cu fața acoperită. Mărturisea că Paraschiva, astfel se numea ea, a fost singura ființă de care i-a fost frică în viața lui, așa era de rea. Mehmet era un bărbat foarte cinstit, pe care ceilalți negustori, chiar creștini sau jidovi, îl luau adesea ca arbitru în diferendele dintre dînșii. Era foarte bun de gură și povestirile lui curgeau în șivoi nesfîrșit. Dar imaginația lui bogată, într-adevăr orientală, jucînd un mare rol într-însele, eu nu prea dădusem crezare istoriei cu cele trei sute de icosari de aur și cu fetele agalei rănite de moarte la asediul Vidinului.

Însă pe la 1899, găsind niște scrisori turcești într-un vraf de hîrtii vechi ale tatei și dîndu-le spre traducere interpretului de limba turcă a Ministerului Afacerilor Străine, cînd mi le-a dat înapoi, cu traducerea, spre marea mea surprindere am constatat că erau scrisorile fetelor turcului ucis la Vidin, prieten cu bunu-meu, și că eu pe nedrept bănuisem veracitatea lui Hagi Mehmet Bairactar.

După mazilirea din Muntenia a lui Ipsilanti și venirea în scaun a lui Hangerliu (1797), bunul meu s-a întors în Moldova, unde a atins răpede treapta de postelnic, iar la a doua venire în scaunul Moldovei a lui Moruz, a fost făcut hatman.

Hatmanul, logofătul cel mare, marele vornic al Țării-de-Sus, marele vornic al Țării-de-Jos, marele visternic și marile postelnic erau cei cinci boieri de rangul întăi, logofătul cel mare fiind cel din capul ierarhiei, apoi veneau cei doi vornici, și hatmanul, după dînșii visternicul, iar ca cel din urmă era privit postelnicul. Aceste cinci ranguri se mai desemnau sub denumirea grecească de *protipenda*.

Hatmanul se mai iscălea, încă la începutul veacului trecut : *hatman i pîrcalab Sucevskeii*. Titlul era într-adevăr pompos ! Dar sârmana Suceava nu mai avea cetate cerînd comandant și, mai ales, aparținea Austriei, iar hatmanul Moldovei nu mai comanda ostași. Căci nu se poate da acest nume nici prea puținelor sute de arnăuți, călărași și seimeni hătmănești, lefegii provenind din spuma Levantului, cari erau puși s-asigure liniștea și siguranța publică în Ieși, nici tulumbagiilor, cari și ei se aflau sub poroncă hatmanului și aveau să stînga focurile, nici micelor cete de călărași,

panțiri și cazaci de la ținuturi, stînd sub poroncă unor căpitani rău plătiți, avînd să îngrijasca nu numai de siguranța publică în provincie și pe drumurile mari, dar și de niște servicii judecătorești ca : înmînări de citații, executări silite și altele și, în sfîrșit, de unele servicii fiscale.

Însă pentru această armată existînd numai cu numele, era o droaie de căpetenii cu nume samandicoase : vel căpitan al hătmăniei, vel căpitan de lefegii, porușnicul hătmăniei, căpitanul de darabani, polcovnicul, stegariul hătmăniei, baș ciaușul etc, etc. Și această oaste neexistentă avea o mulțime de steaguri, mici și mari, și un număr mai mult decît îndestulător de trîmbițași.

Paza granițelor era încredințată unor căpitani de graniță, cari își cumpărau posturile lor de la hatman și erau însărcinați cu paza hotarelor și cu împiedecarea contrabandei. Dacă nii-șl făceau serviciul în chip mulțămitor, hatmanul îi destitui., și vindea slujba la alții. Ni putem deci închipui ce minunat izvor de îmbogățire era hătmănia pentru un om lacom de bani și lipsit de scrupule, și din nenorocire ea prea adesa cădea în asemenea mîni !

La 1868, cînd guvernul lui Ion Brătianu a luat întăiele măsuri pentru a stăvili cotropirea economică a țării de către jidovi, bunica, care se afla la noi, ia Căiuți, ni-a povestit într-o sară că, sub a doua domnie a lui Alexandru Moruz în Moldova, cu vro doi ani înainte de căsătoria ei, au izbuhnit la Ieși tulburări împotriva jidovilor ; și aceste tulburări luînd proporții îngrijitoare, consulul austriac a venit într-o sară la vodă și i-a cerut să ieie măsuri energice pentru ca să nu sufere și jidovii supuși austriaci, destul de număroși în Ieși. Vodă a chemat atunci pe hatman și, față cu consulul, i^a poroncit să ieie de sîrg măsurile cele mai energice pentru a împiedeca orice tulburare a ordinei și mai ales a liniștii supușilor împărătești, făcîndu-î răspunzător de orice exces. Hatmanul a avut atunci buna idee să se sfătuiască cu mitropolitul, care a liniștit a doua zi poporul cetîndu-i pe stradă molitvele Sfîntului Vasile. Acuma cîțiva ani, percurgînd la Academia Română rapoartele consulilor austriaci. am găsit faptul intervenirii consulului austriac și a chemării hatmanului menționat într-unui din rapoartele consulatului de la Ieși.

Averea bunului meu se făcuse foarte mare ; cumpărase pentru suma, enormă atunci, de 147 000 de lei, toată averea lui Manolache Balș care, fiind polcovnic rus, se strămuta în Rusia (de unde apoi s-a întors pentru a muri în Moldova). Răducanu se bucura atunci de o mare vază și era foarte iubit și stimat de toți contimporanii lui. Iaca cum se exprimă asupra-i, în a sa *Descriere a Moldovei*, sasul Wolff: ^

„Casa Răducănească. Precum cinstea și ospitalitatea alcătuiesc însușirile de căpetenie ale acestei case, se cade a se observa mai cu deosebire că copiii ei nu sînt crescuți, după obiceiul țării, de călugări ignoranți sau chiar de țigani, ci de străini învățați. Părintele acestei familii stimabile este un bărbat plin de probitate (*ein Biedermanri*), de o neobișnuită activitate precum și de o onorabilitate încercată, plin de un patriotism înflăcărât. Păcat numai că zelul său pentru binele obștesc, care nu poate totdeauna să-și ajungă scopul, după cum îl împinge rîvna pentru binele patriei sale, este prea adesa zădărnicit. Are o soră admirabilă, frumoasă, înțăleaptă și făcătoare de bine, care este soția voievodului domnind astăzi, Alexandru Moruz”.

Și venind iar vorba despre doamna Zoița Moruz, nu ma pot împiedeca să reamintesc următoarea întîmplare povestită despre dînsa de postelnicul Manolache Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei pe 500 de ani* :

„După încheierea păcii din Ieși prin murhajii rînduiți de Poartă, s-au rînduit domn pe Alexandru Moruz-voievod, ce era însurat cu fiica Răducanului (cetiți : lui Lascarache) Roset și sora logofătului Pvăducanu Roset, anume Zoița. Acești frați, logofătul Răducanu și Zoița, doamna lui Moruz, ramînînd nevrîstnici de părinții lor, s-au crescut de o rudenie depărtată¹, bătrîna Dimakina, mama vornicului Neculai Dimaki, pentru că dreapta lor mătusă de pe bărbat, cucoana lui Baston bătrînul, ci era Roset, n-a vrut să-i primească în casa soțului său, ca să-i crească, fiind femeie foarte avară și mîndră, încît de nu se găsea Dimakina să-i îmbră-

¹ Dimpotrivă, rudenia era foarte apropiată, Dimakina fiind Balașa Roset-Roznovanu, soția lui Manolache Dimaki, fratele mamei copiilor.

țoșeze pe copii, ar fi ajuns poate la ușile străinilor. Dar vrînd Dumnezeu a ridica pe copilă la asemenea treaptă înaltă și venind soțul ei în Ieși, Bastoneasa nu-și afla loc de bucurie că nepoata ei s-a făcut doamnă, socotind că o va trata ca pe maică-sa, neavînd părinți sau rude de aproape decît pe dînsa. Pentru aceasta s-a dus cu mare nădejde la curte spre a se înfățișa în vremea ceremoniei obișnuite, ca să o puie cel puțin alături de dînsa. Zoița însă, „ace mică și proastă”, precum îi zicea mătușă-sa, au primit-o ca doamnă de o sută de ani, fără nici o familiaritate sinceră, ci întocmai ca pe o cucoană de rangul și de starea ei, precum au primit și pe altele. În aceeași zi apoi, urmînd a veni toate cucoanele din Ieși, după datoria ce se păzea, a se înfățișa doamnei, că era un obicei strict eticheta aceea în vremea grecilor, s-au arătat nu tîrziu și Dimakina, pe care, cum a zărit-o doamna Zoița în salon, s-au sculat de pe tron să o întîmpine, au îmbrățișat-o și i-au zis mătușă, precum se obișnuise a o numi din copilăria sa, cîste pe care toată adunarea o au pătruns pînă la suflet, vîzînd recunoștința acei tinere doamne ce nu au uitat binefacerea bătrînei cucoane din a cărei casă sau norocit.”

Iaca acum cum se exprimă asupra doamnei lui Alexandru Moruz doamna Reinhard, soția ministrului plenipotențiar Reinhard, care îndeplinea, în anul 1806, însărcinarea de consul al Franței la Ieși :

„Doamna, deși bunică, e încă foarte frumoasă, are grație și maniere plăcute ; demnitatea ei înnăscută, lipsita de orice fudulie, dovedesc cît de mult simte că omagiile de care are parte se adresează mai ales înaltei sale situațum. Conversația ei are farmec, se exprimă cu ușurință în limba franceză, iar literatura noastră nu-i este necunoscută. O primire atît de amabilă m-ar fi făcut să cred că mă aflu la o curte din Europa, dacă damele de onoare (?) nu ar fi admirat și pipăit cu mîna toate părțile îmbrăcămîntei mele. Doamna a avut amabilitatea să facă o excepție la obiceiurile țării, făcîndu-mă să șad pe divan, alături de ea, în loc de a mă așaza pe dînsul turcește, exercițiu la care sînt acum deprinsă.”

Și mai departe, după ce Moruz primește vestea mazi-
lirii sale :

„M-am dus la rîndul meu la doamnă. Era bolnavă și mai afectată din pricina morții unuia din nepoții ei (*d'un de ses petits enfants*), întîmplată cu o zi înainte, decît în urma năcazurilor ei personale : soțul ei a îndeplinit pană acum de mai multe ori funcțiunea de ocîrmuitor (*gouverneur*), atît în Țara Românească, cît și în Moldova, și aceste mișcări ale soartei nu pot s-o surprindă. Totuș spera să petreacă trei ani la Ieși și avea de gînd să-și inaugureze noul palat printr-o mare serbare ce avea s-o deie săptămîna viitoare”.

„Am găsit toate damele în lacrimi, căci doamna este tot atît de iubită precît merită. Împărtășesc părerile de rău pricinuite în urma plecării sale ; piercl singura societate femeiască care îmi era simpatică.”

Restul vieții doamnei Zoiței a fost un lung șir de nenorociri. Alexandru Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la București, a fost închis cu doamna și cu copiii la Șapte Turnuri. Ea a arătat în toate aceste împrejurări o tărie de inimă, o întregime de minte și o bărbăție care ar fi făcut cîste oricărui bărbat vrednic, precum și devotamentul cel mai desăvârșit cătră soț și copii. După ce a rămas vădană, a știut să r.pere interesele copiilor cu o rară și neobosită agerime. Îmi pare rău că nu-mi mai amintesc mulțimea de povestiri interesante ce, în copilăria mea, le-am auzit povestite despre ea, de bunica și de tata.

Cătră sfîrșitul celei de a doua domnii a Im Alexandru Moruz în Moldova, în primăvara anului 1806, hatmanul Răducanu care, nu știu din ce motive, făcuse o călătorie ia București, și-a pierdut acolo inima, rîmța de preafrumoșu ochi și de duhul unei tinere doamne țangradene : cfrosina

i *Lettres de Madame Reinhard a sa mere 1798-1815, traduites de l'allemand et publiees par la baronne de Wrmpffen nee Remha.d. Paris, 1900, p. 208.*

Mănu, fiica lui Dumitru Mănu și a domniței Mărioara Caragea.

Dumitrache Mănu era un fruntaș țărigrădean, care trăise de câțiva ani în București, unde ocupase slujbe înalte fiind, sub Alexandru Moruz, vel postelnic și vel spătar, apoi pe urmă caimacam și mare dragoman al împărăției. Era un bărbat deosebit de cult, dar cu desăvârșire lipsit de avere și împovărat cu o familie de patru fete și de trei fii.

Eufrosina mai fusese căsătorită în București cu boierul muntean Constantin Goleșcu (tatăl lui Arapilă Goleșcu), pe care însă îl părăsise după puține săptămâni de căsătorie, fiindcă nu se putea împacă cu fața lui din cale-afară urâtă și neagră.

Eufrosina Mănu, după cum mărturiseau toți contemporanii și dovedește cu prisosință și miniatura făcută pe la 1810, era de o frumusețe absolut clasică. (3) Mai era și plină de duh, dar cu desăvârșire lipsită de avere. Dacă frumusețea deosebită a hatmanului va fi jucat un rol în alegerea ei, nu mă îndoiesc că și marea lui avere va fi vorbit, și ea, un cuvânt hotărâtor.

Îndată după nuntă, noii soți au plecat în Moldova. Răposata Catinca Negri mi-a povestit că maică-sa care, nu știu prin ce împrejurare, i-a văzut chiar în momentul sosirii lor în Iași, îi spunea că rar fostu-i-a dat să vadă așa de frumoasă păreche.

În iunie 1806 au plecat în călătorie de nuntă la Viena, unde amândoi au făcut senzație prin frumusețea și hainele lor orientale (bunica, cât a trăit, nu s-a lăsat de ele), iar hatmanul a uimit pe austriaci, înșiși destul de meșteri de pușca și de pistol, prin chipul minunat în care trăgea la țintă. Pe când ei trăgeau cu carabinele, boierul moldovan întrebuița pistoalele sale Kuchenreiter, montate pe straturi ușoare de metal : premiul cel mare a fost luat de ei, precum dovedeau medaliile păstrate de moșu-meu Lascar la Răducăneni.

Afară de această călătorie și de alta făcută cu puțini ani mai pe urmă la Mehadia, la băi, bunicul și bunica n-au mai ieșit din țară decât cu prilejul bejeniei, la 1821, și cu acel al călătoriilor hatmanului în Basarabia și la Odesa [...]

Capitolul III

UN BOIER MARE ȘI O CASĂ BOIEREASCĂ DE EA ÎNCEPUTUL VEACULUI TRECUT

(URMARE)

Hatmanul se căsătorise cu bunica din dragoste și nu încapă îndoială că, în întâii ani ai căsătoriei, a stat cu desăvârșire sub îndoitul farmec al frumuseții și al spiritului ei. Dar cu încetul, neasămănarea firilor și a creșterilor nu a putut decât să-și producă efectul, căci atît firile, cît și creșterile lor erau cu totul deosebite.

El era un copil al naturii, cu prea puțină cultură, crescut în copilărie și în prima tinerețe la țară, fără frîu, stăpînit de instinctele și aplecările lui firești. Din fericire, aceste instincte și aplecări erau cinstite : era de o fire deschisă, incapabilă de disimulare sau de intrigă, urînd și disprețuind minciuna, iubind numai calea cea dreaptă, bun la inimă și milos, deși iute și grabnic la mînie, dar nepizmatăreț și, încă din tinerețe, de o evlavie sinceră. Inteligența lui nu trecea peste mijlocie, dar era plin de bun-simț. Era indulgent cătră păcatele altora, dar și cătră patimile lui, căci, din cele auzite, sînt în drept s-închei că era iubitor mare al sexului frumos. Nelacom de bani, dar gospodar bun și harnic al averii sale, dirigător drept și incoruptibil, de o bărbăție recunoscută de toți, prieten bun și credincios. Părinte deosebit de afectuos, iubitor de țară și de neam, vorbea adesa copiilor lui de soarta jalnică a neamului nostru, rupt în trei crâmpeie deosebite ; dorea ca ei să poată ajunge a vedea cel puțin zorii reîntregirii lui.

În schimb, bunica fusese crescută în Fanar, adică într-unui din centrele cele mai rafinate din lume, unde copilului, ca întâi învățămînt, i se întipărea în minte două axiome : întâiul, că el trebuie să se ferească cu strășnicie a-și da gîndul în vileag, ci, dimpotrivă, să-l ascundă cu cea mai mare îngrijire, al doilea, că numai pe căi piezișe se ajunge cu siguranță la scop ; un centru în care, de mic, era deprins să întrebuițeze minciuna ca armă de căpetenie, atît în apărare, cît și în agresiune, un centru, în sfîrșit, care al-

căruia cea mai adevărată și mai neîntrecută *academie a intrigii*.

Trebuie însă să declar că bunica nu era nici falsă, nici intrigantă, nici minciunoasă. Dar nu-i plăcea să „zică lucrurile pe șleau”, cum obișnuia hatmanul, ci bucuros își asea ceva de gîcit interlocutorului ei. La caz de nevoie știa să croiască o minciună, nu moldovenească, necioplită, cusută cu ață albă, ci una elegantă, plină de artă, grecească, lustruită, poleită. Deloc nu a lăsat reputația unei intrigante, ca alte cucoane de pe atunci, nu numai fanariote, dar și get-beget moldovence, însă cînd era vorbă să-și ademenească soțul la îndeplinirea vreunei dorințe a ei, pe care o știa potrivnică principiilor, obiceiurilor și aplecărilor lui, se pricepea, spre a-și atinge scopul, să întoarcă felii de felii de șuruburi minunate.

Bunica era o cucoană mare (*une grande dame*) în toată accepțiunea cuvîntului; amabilă, cu desăvîrșire stăpîină pe toate formele politeței celei mai rafinate, avînd simțul în-născut al „cuvînturilor” și înzestrată cu un tact deosebit. Unul din dictioanele ei favorite era: *On fi'est jamais assez poli*. (Niciodată nu ești destul de politicos.)

Dar era cam sacă la inimă, egoistă, dominatoare până la tiranie, necruțătoare față de cei ce-i erau supuși, și, în momentele de mînie, capabilă de acte de o asprime exagerată. Apoi, lucru straniu, cu toată netăgăduita-i și strălucitoarea-i inteligență, prea adesa lipsită de simț practic și chiar de bun-simț.

Apoi iarăși lucru straniu, acea ființă iperinteligentă, care, pe deasupra, mai fusese crescută în casa unui părinte renumit pentru vasta-i învățătură și care mai posedă și un frate, Neculai Mănu, privit pretutindeni ca un învățat în toată puterea cuvîntului, era cu totul lipsită de cultura: de-abie știa să cetească și să scrie grecește și vai de scrisul și de ortografia ei! Vorbea curgător franțuzește, dar cu oareșicari grecisme. Spre exemplu, baga cîte un *en* înaintea tuturor verbelor active sau pasive. Nu zicea: *il a dit, je vois, tu te trompes*, ci: *il en a dit, j'en vois, tu t'en trompes* și alte asemenea particularități comune multor persoane din epoca ei cari fusese crescute în medii grecești. Pe urmă

învățase a ceti franțuzește și a vorbi românește foarte curgător și nu prea incorect, dar cu un accent foarte pronunțat și amestecînd pe ici și colea cuvinte grecești. Enigma este cu atît mai stranie cu cît această femeie atît de incultă avea aplecări intelectuale și-i plăcea mult societatea bărbaților culți de la cari putea să învețe ceva. Ateistă convinsă, discuta bucuros despre religie și, dacă zicea lucruri crude despre popi și despre ceremonii religioase, din gura ei nu ieșeau niciodată absurdități.

Cîteva ani după așazarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoștința unui jezuit lepădat de călugărie, ajuns în Iași nu știu în urma căror împrejurări, și pe urmă îl numea: *le pere* Daniel. Îi atribuia tot ce știa (cumplit de puțin lucru era acel tot!) și-l descria ca pe un bărbat deosebit de învățat. Povestea cum petrecea cu dînsul ceasuri întregi, ascultînd cîte i le spunea despre diversele religii și sisteme de filozofie, despre legile naturii și trecutul omenirii; bineînțeles că și fostul jezuit era un ateu convins: „De la dînsul, zicea ea, învățat-am să privesc forța universului ca dumnezeul meu. *Mozozoiul* creștinilor și aî popilor este dumnezeul lui Franculica!” (Acest de pe urmă era un argat malorus al ei, foarte credincios, dar bețiv și prost la culme.) Mai adăugea, ca dovadă a interesului ce-l avea pentru știință, că părintele Daniel era nu numai scîrnăv și nespălat, dar veșnic mirosea a usturoi, și că, dacă nu ar fi fost atît de doritoare de a se instrui, nu l-ar fi suferit niciodată în proximitatea ei¹.

Bunica era o epicuriană în toată puterea cuvîntului: proclama că viața este dată omului pentru ca el să tragă cît mai multe bucurii dintr-însa. Nimica nu era prea bun, nimica prea elegant, nimica prea frumos, nimica prea delicat pentru ea. Nici o casă în Iași nu era ținută ca a ei și, mai ales, nicăiere nu se mînca ca la dînsa. Se lăuda că ea a învățat pe moldoveni cum să mănînce și a transformat bu-

¹ Am dat de urmele acestui jezuit lepădat de rasă în Basarabia. Acuma patrusprezece ani, aflîndu-mă împreună cu fiică-mea la Cobîlnea, în Basarabia, în vizită, la doamna Olga Catargiu, născută tot Catargiu, și eu vorbind de bunica și de părintele Daniel, amabila mea gazdă mi-a spus că el este înmormîntat la Bălți și fusese profesorul părintelui său.

cătăria moldovenească, din bucătărie de sălbateci în bucătărie de oameni civilizați. Și, în privința asta, toți contemporanii erau unanimi pentru a declara că masa ei era fără păreche în întreaga țară : proclamau pe bunica drept unică în toate privințele gospodărești; la dînsa s-au văzut în leși cele dintâi slugi îmbrăcate europenește și servind cu mănuși albe, ca în Apus.

Bunica avea cultul frumuseții : un bărbat și mai ales o femeie nu putea comite păcat mai mare decît acel de a fi neplăcut sau mai ales neplăcută la privit. Nu suferea împrejurul ei decît slugi frumoase. De la început nu a primit să fie slujită de țigance, din cauza pielii lor smolite care-i jignea simțimîntul estetic : era totdeauna încunjurată de un adevărat stol de fete moldovence frumoase, nelepădîndu-se de acest obicei până la moarte. Soarta acestor fete nu prea era de invidiat, căci dacă era darnică cătră cele care erau supuse, o slujeau bine și mai ales știau să i se vîre pe sub piele, palmele, bățile cu papucul și cuvintele usturătoare curgeau pentru cea mai mică greșală.

Foarte mondenă, foarte cheltuitoare, mai iubea și jocul de cărți. Averea hatmanului fiind atunci foarte mare și ei, la începutul căsătoriei, foarte robit de frumuseța ei, era lăsată liberă să cheltuiască cît îi plăcea. Dar, cu vremea, prea abuzînd de această libertate, mai ales în privința jocului de cărți, el se văzuse silit să strîngă baieriele pungii, fixîndu-i pentru toaletă și plăceri o sumă hotărîtă pe fiecare lună. Deși această sumă, mai ales pentru împrejurările vremii, era foarte ridicată, nu ajungea niciodată cheltuitoarei și neordonatei hătmănese. Din această pricină se iscau necontenite certe între soți, în urma căroră de obicei hatmanul plătea, iar cînd nu plătea, cucoana Frosinița făcea datorii cari, la moartea bunicului, se suiau la respectabila sumă-de 32 000 de galbeni sau 375 000 de franci de aur.

Chestiunea bănească era departe de a fi singura asupra căreia soții nu se înțelegeau. Pe cînd hatmanul era cît se poate de evlavios, mergea la toate slujbele bisericesti, ținea toate posturile, se spovăduia nesmintit de două ori pe an, am văzut *Ja*. bunica nici nu credea în Dumnezeu și chiar își bătea joc de numele lui. Și deoarece pe acest capitol hatmanul nu șugua și pretindea cu tot dinadinsul ca toata

casa să-i urmeze pilda, se isca mare gîlceavă între cei doi soți și bunica era silită să se supuie, deși cu cea mai mare și mai vădită rea-voință.

După o noapte petrecută la vro adunare, la ea sau aiurea, după vro partidă de *preference* sau de alt joc, mai puțin inocent, care ținuse până tîrziu după miezul nopții, trebuia, duminica și în zilele de sărbători, să se scoale înainte de ziuă, iarna pe ger sau pe vifor, spre a se afla la biserica Sfîntului Spiridon chiar la începutul slujbei.

Hatmanul trimetea soli peste soli la ușa camerei de toaletă a hătmănesei, pană cînd aceasta se hotăra să iasă spre a intra în careta de mult trasă la scară. Dumnezeu știe cîte palme, cîte lovituri de papuc și cîte cuvinte de ocară aveau, în asemenea ocaziuni, să înghită în fiecare dimineață de duminică sau de zi mare, bietele fete frumoase cari o ajutau să s-îmbrace.

O scenă asămănătoare se petrecea în acelaș timp în odaia băieților, pe cari moș Porușnic, un bătrîn boiernaș care, în vremea cînd bunicul era hatman, îndeplinea slujba de porușnic (locotenent) al hătmăniei (un fel de adjutant), avea acuma datoria neplăcută să-i trezască. Moș Porușnic, ieșit de mult din slujbă, era om de încredere al hatmanului, ținut în casă și primit la masă. Se ducea pe rînd la patul fiecăruia din băieții fostului său șef, îl scutura și, cu un glas sfîrniit, ieșind dintr-o gură lipsită de dinți, rostea cuvintele : „Cucoane Răducane (sau Alecule, sau Lascarache, sau Mitică), scoală ! Cuconu-i gata, trăsurile sînt trase la scară, îi tîrziu, acuș începe slujba." Dar băieții, plini de somn, răspundeau fără respect pentru persoana veteranului : „Fugi, moș Porușnic ! Du-te la Alecu (sau la Lascarache etc)", mai gratificîndu-l uneori și cîte cu un picior. Și scena se repeta de mai multe ori, pană ce ușa se deschidea și se auzea glasul răstit al hatmanului strigînd : „Cînilor ! Nu vă este rușine ?" — intervenție care avea darul să facă ca fiecare din ei să sară imediat din pat.

Aproape tot atît de neplăcute erau bunicii agheasmele și rugăciunile pe cari preutul venea să le facă acasă la hatman, la fiecare z-întăi, ajun sau alte prilejuri obișnuite la noi. Popa, în timp de vreme rea, mai ales în cursul posturilor celor mari, venea cu ciubote unse cu untură de pește,

și după ce mîncase usturoi, două miresme deosebit de anti-patice odoratului ipersensibil al bunicii. Deoarece hatmanul n-ar fi tolerat ca vrounul din membrii familiei să lipsasca de la rugăciunile sau de la agheasmele făcute în casă, bunica era silită să asiste și ea, dar își lua precauțiunile. Punea în dreapta și în stînga ei pe cîte una din fetele de serviciu, care ținea în mînă cîte o farfurioară pe care ardea un *călugăraș* sau lemn de odogaciu (*aloes*) și, din cînd în cînd, cucoana Frosinița aducea cu mîna fumul mirositor spre nasul ei clasic, strîmbînd dintr-însul și scăpînd cu jumătate de glas cîte un : „*Kako bronona !*”.

Și popa venit cu agheasmă nu ieșea curînd din casă, căci cu toată curățenia exagerată a bunicii și cu toate precauțiunile luate, greu scăpai de insecte în acele vremuri în cari *zacherlina* și celelalte arme moderne împotriva lor erau necunoscute. Hatmanul primbla pe preut prin toate ungherele infectate, recomandîndu-i să stropească cu deosebit de multă agheasmă cutare sau cutare loc. „Aici, părinte, aici sînt multe !” Vă puteți închipui disprețul și scîrba cu care eleva părintelui Daniel urma această procesiune !

Hatmanul mai silea toată casa, dealtmintrelea cum era obiceiul obștesc, să ție cu cea mai mare rigoare toate posturile anului, și Dumnezeu știe dacă ele erau dese, lungi și aspre așa cum se țineau atunci ! Grozav era, mai cu samă, cumplitul post mare de șapte săptămîni. Și pană și copiii de-abie înțărcați erau puși la post ; de aceea mureau în primăvară ca muștele. Bunica, silită să le ție și ea, avea recurs la toate meșteșugurile gastronomiei celei mai rafinate spre a le face suportabile, dacă nu sănătății, cel puțin gustului.

Cu tot egoismul ei, bunica era foarte generoasă și bine-făcătoare ; această generozitate era adesa rău plasată, obiectul dărniciii sale fiind de multe ori nu acel care era în nevoie, ci acel care, prin măgulire, îi cîștigase favoarea. Și deloc nu asculta în această privință sfaturile altora ; în observațiile cele mai drepte răspundea : „*Etsi thelo, etsi kamo !*” (Așa vreu, așa fac.) ; un' principiu dealtfeli destul de general pentru ea. Dar fapt este că nimica nu-i plăcea mai mult decît a da. Hrănea o mulțime de săraci și căuta

· înjurătură grecească inocentă, de salon, pentru uzul damelor.

cu cheltuiala ei orice bolnav îi cerea ajutor. A înzestrat o mulțime de fete, înlesnindu-li astfel facerea de căsătorii bune. Una din acele făcînd pe lîngă ea serviciul de cameristă, o nemțoaică din Ieși, numită Iulia, deosebit de frumoasă și foarte cuminte, a fost, cu ajutorul ei, căsătorită cu un bărbat care încă sub Mihai Sturdza avea o situație onorabilă, iar după Unire a ajuns primar al orașului Ieși și chiar ministru.

Hatmăneasa numai blîndă nu era ; -acese de mînie vădită, ca soțul ei, nu avea, dar era fără milă pentru acei pe cari îi dusesese păcatul s-o nemulțamească. Trata cu bătaie atît slugile, robi sau oameni slobozi, cît și copiii ei, aceste execuții se întîmplau zilnic în casă și erau îndeplinite fără cruțare. Atît tata și moșii mei, cît și foștii robi, precum și alți servitori și servitoare păstrase în această privință o amintire de ea cît se poate de puțin plăcută, pe cînd cu toții își aduceau aminte de hatman cu cel mai mare drag. Bucătarii casei erau vestiți, dar vai de ei cînd aveau nenorocirea să greșască vrun fel de bucate, măcar cît de puțin !

în lume, cu toată amabilitatea și politețea ei, era mai mult temută decît iubită, căci avea o limbă din cele mai ascuțite. Unele din cuvintele sale au trăit multă vreme în amintirea societății ieșene ca, spre exemplu, complimentul făcut unei doamne, nu tocmai frumoase, dar negricioase, care venise să-i facă vizită îmbrăcată în alb de la cap pană la picioare : „*Quelle delicieuse toilette vous en avez aujourd'hui, ma chere, on dirait tout-à-fait une mouche dans du lait*”

Bineînțales că avea grijă să facă asemenea complimente străvezii numai unor persoane mai slabe în toate privințele. Nu cruța însă nici pe cele de o samă cu dînsa, dar atunci răutatea era așa de bine ascunsă în laudă încît era greu s-o alegi și nu aveai cum să te superi.

Astfel, mamei mele, care avea reputația să fie o fire rece și mîndră, îi zicea la un bal, la palatul domnesc, _dapă

· Ce delicioasă toaletă porți astăzi, scumpa mea, s-ar zice că ești o muscă în lapte.

ce privise lung, ji din dreapta, și din stînga, pe noră-sa rămasă nemișcată pe fotoliul ei : „*Quel beau marbre*” !¹

Era cu bună samă critica cea mai răutăcioasă ce se putea face frumuseții fără greș și firii concentrate, nu lipsite de mîndrie, a mamei; dar cum să te superi fiindcă ești asamanată cu o statuie frumoasă ?

Bunicu'l petrecea iarna în casa părințască din Ieși, în strada Goliei, vara și toamna la Bohotin, care atunci ținea de ținutul leșului, iar pe urmă a trecut la acel al Faldului. De cea dintăi îmi aduc foarte bine aminte : avea din față un cerdac destul de lat, cu stîlpi de lemn, încăperi numaroase și mari ; avea bunica unde să primească. Iar în dosul casei, se afla una din cele mai frumoase grădini boierești ale leșului. Pe urmă a fost acolo așa-zisul „Château aux fleurs”. [...]

Toți boierii purtau atunci costumul oriental : anteriu, brîu de șal, șalvari (cari nu se vedeau sub anteriu), conțeș și giubea ; în picioare mești și papuci, iar pe cap ișlic. La baluri însă, unde nu jucau decît cei tineri, aceștia purtau ciubote de piele fină, roșie sau galbănă. Dacă acest port putea să șadă bine acelor bătrîni și maturi, cadrînd cu bărbile lor lungi, ni putem închipui că era departe de a avantaja pe cei tineri, poalele giubelelor fluturînd în vînt cînd valsau, cînd învîrteau o polcă sau băteau o mazurcă, astfel că comparația cu uniformele strălucitoare ale ofițerilor ruși, ce vrînd-nevrînd erau ademenite cucoanele s-o facă, nu putea decît să fie în defavorul tinerilor pămînteni și ni dă cheia multor călcări de credință de cari cronica scandalosa a acelei vremi povestește că unele din ele s-ar fi făcut vinovate.

Bunica .deci, de la începutul căsătoriei sale, a avut pe cine să ospăteze și să întreție la masă și la adunări, unde să facă să strălucească frumuseța și spiritul ei, mai cu sama cu cine să joace partide de cărți, lungi și păgubitoare pentru punga hatmanului.

¹ Ce marmură frumoasă !

Ofițerii ruși, găzduți prin curțile boierești, erau primiți pe picior de prietenie, în curînd chiar de familiaritate, în familiile pămîntene. Toți boierii erau departe de a fi rusofili, mai ales după un contact mai prelungit cu oștirea împărătească, dar teama de puterea împărăției era mare și, apoi, erau creștini pravoslavnici. Prezența acelor ofițeri în casele boierești a ajutat mai cu samă la încetarea recluderii femeilor și a înlesnit mult libertatea raporturilor din toate zilele între cele două sexe. Vizitele făcute de bărbați femeilor în cursul zilei, mesele la cari luau parte și boieri și cucoane, obiceiul de a primi musafiri sara, după masa, balurile, scrisorile' dintre bărbați și femei pentru a face, a primi sau a refuza invitații, spre a se scuza pentru nevenirea la vrouna primită și cîte altele, toate contribuise la desființarea barierelor adunate în Moldova, de atîtea secole, între bărbați și femei. Tot atunci s-a operat și europenizarea desăvîrșită a îmbrăcăminteii femeiești și a traiului de toate zilele, astfel că forma exterioară a vieții a început să se schimbe cu totul, aducînd însă din păcate cu dînsa și o necontestabilă stricare a moravurilor [...]

Cînd hatmanul s-a căsătorit pentru a doua oară, exista la Bohotin numai curtea cea veche, clădită în veacul precedent de băneasa Măria Roset, adică un șir de patru odăi dînd pe un cerdac foarte strîmt, cele două de la mijloc fiind despărțite de cele de la extremități prin cîte o săliță. Ele există și astăzi, au ferești mici, cu gratii de fier și uși într-un canat. Ograda era încunjurată cu un zid de bolovanii destul de înalt, avînd și meterezuri, care, în față, trăiește și astăzi. De-a lungul zidiului se aflau și se află încă acuma, dar sporite și mărite, atenansele. Atunci, ca și astăzi, bucătăria era așazată lîngă zid, astfel că, pe orice vreme, bucatele înainte de a ajunge pe masa stăpînilor trebuiau să străbată curtea întregă.

Cînd bunica a văzut această curte sărăcăcioasă și tristă, fără de verdeață împrejurul ei, ea a declarat hatmanului că nu va sta o zi la Bohotin pană ce nu-i va clădi o casă în care să poată trăi așa cum este deprinsă să trăiască și va fi sădit o grădină pentru înveselirea priveliștii. Și el, cu totul sub farmecul ei, a și început clădirea curții celei nouă, cu două rînduri, avînd două odăi jos și patru sus, la cari

moșu-meu Mitică a mai adăugat mai târziu alte trei camere, tot sus, pământul pe care a fost ridicată clădirea înfățișând un suiş pronunțat, de la față spre dosul ei.

Totodată s-a angajat un grădinar neamț care a plănuț și a sădit, în cuprinsul ogrăzii, în partea despre miazăzi, o mică, dar preafrumoasă grădină *à la française*, cuprinzând un frumos havuz cu țîșnitoare. Această grădină a părut însă în curînd prea mică bunicii. Cînd, după 1830, împrejurările au devenit mai liniștite, s-a dat jos partea zidiului despre apus, s-au pus bazele unei grădini engleze și s-a clădit o florărie mare pentru adăpostirea numărōșilor copaci de alămii și alte plante aduse de bunica din străinătate.

În curtea cea nouă sădeau bunicii și musafirii aproape totdeauna nelipsiți, în acea veche, copiii cu Leonte, didascalul grec și guvernanta fetelor. Doctorul Roth, profesorul german, fiind căsătorit, locuia într-o casă boierească afara din curte.

Musafirii erau totdeauna numărōși, atrași mai ales de patima vînatului : bunicul era un trăgător fără păreche în toată țara. Vîna și cu ogarii, și cu prepelicarul, și cu copoii, făcea hăituieli la iepuri, la sitari și ia capre, căci Bohotinul avea trei mii de fălci de pădure într-o întinsoare, mărghinindu-se cu alte multe mii de fălci, mai ales mănăstirești, iar vînatul de tot soiul mișuna în codri, în cîmpii, în luncile Jijiei și ale Prutului, în stufăriile iazurilor. Și bunicul a vînat până la sfîrșitul vieții.

Cetitorul se va întreba fără îndoială cum, în așa de puține încăperi, se putea primi un număr mai mare de musafiri, însă bunicii noștri aveau despre comfort idei mult mai simpliste decît noi. Era lucru stabilit ca boierii să fie adăpostiți mai mulți într-o odaie, ceea ce era înlesnit prin faptul că mobilarea odăilor era alcătuită aproape exclusiv din *așternuturi*, adică din paturi de scînduri pe cari se așezau saltele de lînă acoperite cu macaturi de cit. La părete se puneau perine de paie, acoperite cu cit la feli, pe cari se razamau perine mai mici, îmbrăcate ca cele de la părete, dar umplute cu lînă. O masă sau două, obișnuit de lemn de brad văpsit sau lustruit, acoperită cu covor de țară, și cîteva scaune complectau, la începutul veacului trecut, mo-

bilierul unei odăi de musafiri din oricare curte din Moldova.

Paturile erau așezate de-a lungul părerilor celor din față uși și mărginași cu aceasta, altă dată de jur împrejurul odăii, rămînînd liberă numai lumina uși. În acest chip, într-o odaie, să zicem de cinci metri pe fiecare lătute, se puteau culca, pe paturi, de la șase până la opt persoane, iar dacă se mai așterneau saltele pe jos, ceea ce se făcea totdeauna în caz de gloată, mai încăpeau încă cîteva. Și pentru cucoane se proceda la feli. Odăile de culcare ale stăpînitorilor casei aveau pe atunci crivaturi, adică paturi de lemn indigen lustruit și lucrat după modelul paturilor din străinătate de stoleri nemți, unguri sau poloni. Mobilele de lemn de peste mare, mahon și altele, erau extrem de rare ele se aduceau din străinătate numai cu mare greutate și cu mare cheltuială. Bunica, cu prilejul călătoriei sale de nuntă la Viena, cumpărase cîteva bucăți pentru ietacul, salonul și sofrageria din Iași. Cu prilejul bejeniei, între 1821 și 1828, a mai cumpărat puține mobile și la Cernăuți ; dar tata și moșii mi-au spus totdeauna că, înainte de plecarea lor în Germania, la 1830, își aduc aminte de foarte puține mobile lucrate în străinătate, la Iași sau la Bohotin. Dar cu sistemul descris mai sus, spre a putea găzdui musafiri mulți, ajungea să dispui de bielșug de perine, de saltele, de oghealuri și de albituri de pat. Și aceste erau, se vede, mai abondente decît albiturile de corp ale hatmanului, căci după o catagrafie ce o posed a lucrurilor din casă, făcută la 1807, constat că garderoba bunicului, cu toată bogăția lui, era din cele mai răstrînse și, amărunt tipic între altele : ei nu posedă decît șapte cămeși ! Una din ele o posed și astăzi ; ce rău îmi pare că nu mi-a rămas nici un anterieu, nici un conțeș, nici o giubea, nici o păreche de mești !

Toaleta de dimineață a boierilor musafiri era necomplăcată. Mai întăi fiecare din ei aducea cu dînsul feciorul său particular ; un boier, chiar un boierănaș mai cu dare de mînă, s-ar fi privit ca desconsiderat dacă ar fi venit în casă străină fără de fecior. Dimineața veneau, rînd pe rînd, feciorii boierilor găzduiți, urmați de cîte un țigan sau de cîte o țigancă a casei, care aducea o cofă cu apă, și feciorul aducea un lighean de alamă galbănă și un ibric de

aceiaș metal, cu gîtul îngust, iar de umărul lui era atîrnat un prosop cît o prostire. Ligheanul se așaza pe un scaun, ibricul se umplea cu apă din cofă, feciorul dădea în mîna boieriului o bucată rotundă de sapon turcesc mirosind a mosc, ce-i fusese încredințată de cămărășiță curții, și boieriul venea ca să-i toarne feciorul apă, pe mîni, pe cari le spală, apoi își spală cu ele obrazul. Cei mai civilizați din ei mai scoteau dintr-o cutie o perie de dinți și un instrument alcătuit dintr-o fălioară, largă de mai puțin de un deget și lungă cam de o șchioapă, de argint sau de balenă, cu mînere mici de aceeaș materie, cu care își rădea limba. Această toaletă ni se pare astăzi sumară, dar boierii d'atunci nu se credeau deloc mai puțin curați decît ne credem noi astăzi.

Dată fiind prezența unor anumite ustensili, de formă arhaică, însă cu totul caracteristică, de ființa cărora îmi aduc aminte în ietacurile și în odăile de toaletă ale cucoanelor din generația bunicii, am temeii a crede că toaleta lor era simțitor mai complicată.

Se vede că generalii și ofițerii superiori ruși nu erau mai exigenți, în ceea ce privea confortul, decît boierii moldoveni, căci am auzit adesa pe bunica povestind cum, după clădirea curții celei nouă de la Bohotin, a primit în vizită număroși generali și ofițeri superiori ruși.

Marele lux de la țară consista atunci în cai, trăsuri și mai ales în masă bogată și, în această de pe urmă privința, precum am zis, Bohotînul ocupa locul de frunte în Moldova, în slugi multe și, la Bohotîn, erau și multe și bine stilate; în sfîrșit, luxul mai consista în lăutari buni, și taraful de la Bohotîn era vestit.

Mulți din număroșii vechili și vataji ai bunicului erau, dealtmîntrelea ca și acei ai altor mari case boierești, oameni de neam bun, feciori de boieranași sau de răzăși sau oameni boieriți, în urma stăruinții hatmanului, cu boierii mici: pitari, medelniceri, jitniceri, șatrari, chiar sardari și bani etc. Din urmașii lor s-au ridicat, unii prin mijloace cinstite, prin muncă încordată, cinste, destoinicie și economie, la stări frumoase și au jucat oareșcare rol politic în vremea domniilor regulamentare. Alții au ajuns și ei la situații și stări la feli prin mijloace necurate, prin furt, prin fraudă,

prin înșălăciune și slugărnice. Din nepoții lor nu puțini ocupat-au, ocupă și astăzi situații însamnate, ajungînd chiar, unii, sftnici ai tronului.

Nu trebuie să uit mulțimea clienților cari mișunau în curtea bunicului, ca și în acele ale tuturor boierilor mari de atunci și mai de apoi. O ocupație care absorbea o bună parte a timpului unui boier mare era primirea în fiecare zi și ascultarea doleanțelor, a sfzilor și a nevoilor *oamenilor de casă*, dictarea cătră gramatici a scrisorilor de intervenție în favorul lor, sfătuirile cu ei în cutare sau cutare interes al casei. Căci dacă boieriul cel mare trebuia să îngrijască de interesele omului său de casă, acesta privea și el ca o datorie *să sară în ajutorul stăpînului și ocrotit orbdui*. au de cîte ori acesta putea să aibă nevoie de asemenea ajutor. Aceasta fie că era numai vorba de un sfat, fie că era trebuința de îndeplinirea unei misiuni cerînd, cînd deosebită istețime de minte, cînd îndrăzneală mare și desăvîrșit dispreț de moarte. Printre acești oameni de casă se găseau unii foarte subțiri la minte și foarte de bun sfat, alții erau bărbați neînfricați, în stare să treacă prin apă și prin foc. Dacă recunoștința și credința cătră stăpîn nu era apanajul tuturor, mulți din ei au dat frumoase pilde de devotament și chiar de jertfă în interesul casei de care se țineau.

Acei boieranași în serviciul marilor boieri erau tratați cu cinste și, spre exemplu, cînd erau în vrîstă matură, copiii boierilor li ziceau, nu pe nume: Neculai, Gheorghe, Iancule, Costache, Marghioală, **Ileana** etc, ci *moșu* Neculai, *moșu* Gheorghe, *moșu* Iancule, *moșu* Costache, *mamă* Marghioală, *mamă Ileana* etc... Acelaș obicei mai exista și în tot timpul copilăriei mele.

Și, după toate cîte le-am văzut în copilăria mea și le-am auzit de la bătrîni din toate stările, de la țigan pînă la logofăt mare, nu era nimica sămînînd a fudulie, a *banieur*, în raporturile dintre boieriul cel mare și omul lui de casă. Acesta era tratat cu o familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă. Boieriul sau soția lui erau, în majoritatea cazurilor, nuni de căsătorie ai protejatului sau nași de botez ai vrouniua sau ai mai multora, din copiii lui. Am cunoscut chiar cazuri în cari ocrotitorul era naș de botez al protejatului, nunul său de căsătorie și naș de botez al mai mul-

tor din copiii lui. Se stabilea astfel, între ocrotitor și ocrotit, o rudenie spirituală, înființând legături de o natură cu totul specială. Bineînțeles că nu am intențiunea să susțin că nu se găseau și boieri mari, de viță veche, cu apucături fudule de parvenit, cari ar sta bine și unui puternic aparținând păturilor noi de astăzi, dar aceste erau numai rari excepții. Mulți din ei însă erau bărbați foarte accesibili măgulirii și acei din oamenii lor de casă, cărora nimica nu li costa când era vorba să tragă vrun folos, întrebuițau cu succes măgulirea pentru a intra mai adânc în favoarea stăpînului.

Am întrebat adesa pe bunica .cum își petrecea vremea la Bohotin când copiii ei erau încă mici și, din răspunsurile date de ea, mi-am făcut următoarea idee de viața ce se ducea atunci la țară, în Moldova, într-o casă mare boierească.

Mai niciodată nu erau fără musafiri. Toată lumea se scula relativ de dimineață. Vinătorii, când era vreme de vînătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-și cu dînșii un dejun copios.

Ceilalți boieri se trezeau mai târziu, iar îndată ce făceau ochi, înainte de a se spală și de a se îmbracă, se așazău turcește pe pat și li se aduceau dulceți și apă, urmate îndată de cafe turcească. Apoi veneau ciubucele, aduse de ciubucciu curții sau de feciorii lor particulari, aprins.; gata, cu „caïmac cît un stog de fîn" pe deasupra bucății de iasca aprinsă. Mulți din ei preferau narghileaua, cu tîgaia plină de tumbekiu aromatic, cumplit de tare, al cărui fum, după ce trecea prin apa din vasul de sub tîgaie, era dus la gura fumătorului printr-un conduct flexibil alcătuit dintr-o spirală, lungă de 3—4 metri, de sîrmă subțire, învalită în piele foarte subțire și ea. Toaleta boierilor, care urma îndată după dulceți, cafe și ciubuc sau narghile, am descris-o mai sus.

Dejunul, zacusca cum i se zicea pană pe la 1860, se lua pe la zece oare în sofragerie, iar după dejun se puneau la taifas, obișnuit cucoanele într-o odaie, boierii într-alta. Și unii și alții se așazău de preferință pe divanuri, mulți din ei, mai cu samă cei mai în vrîstă, turcește. Fiecare boier

sau cucoană era nedespărțit de mătăniile sale ce neconțenit, în chip aproape mecanic, le făcea să-i alunece printre degete, uneori vreme de ceasuri. Acele mătăni erau făcute din materiile cele mai diverse : lemn de odagaciu, chiparos, fildeș, sîdef, chihlimbar, cornalină, abanos etc, adesa din două materii deosebite și combinate, unele cu canaf, altele fără canaf, alcătuit din aceeași materie ca mătăniile, dar avînd boabe cu mult mai mici.

Boierii fumau ciubuc după ciubuc, un ciubucciu stînd neconțenit în odaia de alături pentru a aduce un ciubuc aprins îndată ce auzea bătînd în palme, procedeu adoptat atunci la noi obștește pentru a chema slugile, pe care l-am mai apucat și eu, clopotele în copilăria mea fiind, mai ales la țară, o raritate. Fumau și cucoanele, dar mai rar. Slujba de ciubucciu, avînd a ținea curate și a umplea ciubucile într-o curte primind mulți musafiri, era departe de a fi o sinecură și, cînd numărul musafirilor era deosebit de mare, ciubucciu casei mai era ajutat de băieți ciubuccii și de feciorii musafirilor.

Boierii discutau mai ales asupra politicii, dar erau departe de a fi excluse și alte subiecte : gospodărie, afaceri, amintiri, vînătoare, povestiri de tot soiul și cancanurile zilei. Erau în stare să rămîie ceasuri întregi în aceeași poziție pe divan, în mești, cu papucii așazați pe jos dinaintea lor.

Cucoanele adoptase în timpul ocupației de la 1806—1812 aproape toate costumul european, numai cele în vrîstă și alte puține excepțiuni mai rămăsese credincioase anteriu-lui, șalvarilor, cațaveicii și giubelei din trecut. De la 1806 încoace aceste piese vechi de îmbrăcăminte încep a dispărea cu totul din foile de zestre cari nu mai vorbesc decît de *haine de modă*. După spusele bunicii, își procurau de pe atunci publicații de modă franceze sau vieneze. Ele bine-înțales vorbeau despre toalete, copii, gospodărie, cancanuri, discutau intrigile galante în curs și sfarmau fără milă zahăr pe spinarea cunoscuților. Din cînd în cînd stăpîna casei bătea în palme pentru ca sofragiul să aducă dulceți și apă sau cafele turcești. (în odaia unde se țineau boierii, bătăile în palmă pentru aducere de cafe erau neasamanat mai dese.)

Cîteodată se arata, la ușa salonului unde stăteau cucoanele, cămărășiță casei și făcea sămn unei cucoane care se scula numaidecît și dispărea cu dînsa spre cămară, situată sub curtea cea veche și care ocupa aproape jumătate din lungimea ei. Înaintea ușii cămării se găseau soba de fier pentru facerea dulceților și materiile prime, mai speciale Bohotinului, pentru feliul de dulceți ce voia să-1 facă, pregătite de mai înainte. Aceste materii, după cît îmi aduc aminte, erau nufărul, cireșile amare, nucile și trandafirii. Pentru acești de pe urmă bunica a intrat mai pe urmă în mare concurență cu cucoana Săftica Paladi, întâia soție a lui Mihai Sturdza care, după cum însăși mărturisea cucoana Frosinița, a învins-o cu trandafirii de pe moșia ei Iijia, de lîngă Ieși, unde, vreme de patruzeci și mai bine de ani, mai toate cucoanele din capitala Moldovei își făceau roduzaharul, șerbetul și apa de trandafir.

Ape feli de feli și după cele mai minunate rețete țărigrădene se făceau și la Bohotin ; erau vestite în toată Moldova și spișerii din Ieși s-au rugat de bunica să-i învețe a ie face. În întinsa cămară se găseau bunătăți pe cît de minunate, pe cît de deosebite și în cîtimi urieșe.

Limba de conversație era cea grecească care, în relativ scurtă vreme, a fost înlocuită cu cea franceză. Mai multe din cucoane vorbeau de pe atunci franțuzește în chip curgător, căci profesori și guvernante franceze se găseau în țară încă înainte de începutul secolului trecut, goniți până aici de Revoluția franceză. Mulți din acei profesori erau sau bărbați de meserie, clerici și laici, sau bărbați de neam bun cu cultură, dar nu lipseau nici aventurierii cu numele de profesori, ce și-1 dăduse numai ei înșiși, iar în țara lor fusesse coafori, actori, bucătari sau simpli cavaleri de industrie. Printre guvernante erau dame aparținînd și celei mai bune nobilimi franceze, pe cari o lipsă totală le silise să ceară mijloace de trai unei creșteri îngrijite și unor cunoștinți deosebit de întinse și de serioase pentru vremea de atunci.

Între două și trei ceasuri după-amiază se întorceau oe obicei vînătorii și lumea se punea la masă. Aceasta era din cele mai variate și din cele mai copioase. Bunul meu stăpînea moșiile Bohotinul cu Colțul Cornei și Hilița la Fălciu,

Căiuțul la Bacău, Tureatca, Mireni, Dragoslovenii și Hudeștii Mici la Dorohoi, Plopenii la Suceava, Mihalasa, Horbova, Stodolna și Frăsineștii în Basarabia, adică, peste tot 14 moșii. Și bunica ținea morțiș să aibă, la mesele ei, cîte un feli de bucate sau cîte un mezelic, sau măcar un desert pentru fiecare moșie. Vedeți deci că o masă la Bohotin nu era lucru de glumă.

Bunicul avea în pivnițele lui vînațuri minunate, căci posedea vii în podgoriile cele mai vestite din țară : la Panciu, la Odobești, la Cruce, la Spărieți și la Copou ; chiar via de la Marmora, pe Bohotin, dădea un vin al cărui buchet era minunat. Dar boierii din vremea de care vorbesc făceau prea puțin caz de vin, nu puțini din ei beau de obicei la masă numai apă, ceilalți numai cîte un păhăruț de vin, mult două. Iar cucoanele nu beau vin aproape deloc. Pe lîngă multele răutăți ce ni le-a adus regimul fanariot, el a făcut ca boierii moldoveni, buni bețivi înainte de începutul veacului al optsprezecelea, să ieie în privința băuturii minunatele obiceiuri de sobrietate ale țărigrădenilor.

Bineînțăles că, în alcătuirea acelor mese date de bunica, atît la Ieși cît și la Bohotin, își dădeau întîlnire toate bucătăriile din lume (afară de cea nemțască, pentru care ea avea un dispreț desăvîrșit). În cînte erau, afară de feliurile obișnuite în țară și de multe excursiuni în bucătăria franceză, bucatele grecești și turcești : nenumărate feliuri cu untdelemn, cataifurile, baclavalele și caplamalele, cari mă trăiesc și astăzi, precum și altele din nenorocire defuncte, de care îmi aduc aminte cu jînd : *kuşkebak*, *tingirikebak*, *kafasake*, friptură tocată la frigare și alte multe feliuri gustoase dacă nu tocmai ușoare de mistuit, ale căror nume chiar l-am uitat. Dealtmîntreiea, Bohotinul era în condițiuni gastronomice cu totul excepționale, înlesnind mult ținerea unei mese bogate, căci vînatul de toate soiurile, de la căprioară pană la prepeliță, mișuna în păduri, în cîmpii și stufării, iar Prutul da cigă, viză, crap și mihals în abundență.

La masă serveau cel puțin trei feciori și, dacă numărul musafirilor era mare, serveau mai mulți. Erau doară destui băieți de țigan bine dresați de sofragiul moldovan cari, viriți în haine curate, ținute înadins spre acest sfîrșit, slu-

jeu cu mare îndămînare. Vara, cînd muștile erau supărătoare, doi pană la patru asemenea băieți, curat îmbrăcați, apărau pe meseni de muște cu un fel de apărători speciale făcute din pene de păun.

După masă, după ce ligheanul și ibricul, de astă-dată de argint, trecuse pe la toți mesenii de-a rîndul, după ce se luase cafeaua și vutca *fliqueur-xA* foarte gustos, dar foarte slab), cucoanele, de cîte ori era vreme frumoasă, ieșeau la primblare în mai multe trăsuri, pușini din boieri le însoțeau. La întoarcere, mergeau să steie în grădină, unde rânrr-neau pană la căderea nopții și unde le întovărășeau și boierii.

îndată ce înnopta, se întindeau mesele de cărți, la cari se așazau și boieri și cucoane, iar acei cari nu jucau cărți se puneau din nou la taifas. Bunicul lua arareori parte la vro *preference*, bunica nu se da în lături nici de la stos, nici de la ghiordum.

Pe la zece sara se servea cina, nu cu mult mai puțin copioasă decît masa, apoi unii mergeau să se culce, alții stăteau de vorbă pană tîrziu sau urmau să joace cărți.

Partea slabă a acestei ospătari era cu bună seamă luminatul, dar nicăture nu era mai bun. Lămpi de oloi nu se vedeau încă decît foarte rar, îuminările de său alcătuiesc aproape unicul mijloc de luminat, atît la țară, cît și în oraș. Acele luminări de său, făcute în fiecare casă, pe lînga că dădeau o lumină din cele mai păcătoase, aveau un miros cît se poate de neplăcut, apoi trebuia să ai neconținut grija să tai, cu un fel de foarfeci numit mucări, mucul carboai-zat. Luminările de stearină erau încă departe de a fi fost inventate, iar cele de ceară erau prea scumpe, dădeau și ele o lumină destul de slabă și rămîneau rezervate aproape exclusiv pentru ceremoniile religioase cari absorbeau cantități enorme. Bunica, pe masa ei de toaletă, dealtmintrelea foarte elegantă, cu accesorii numai de baga și de argint, nu ardea decît luminări de său, însă în sfeșnice de argint. Mai mulți bătrîni, aducîndu-și aminte de viața de înainte de Regulamentul Organic, mi-au povestit de balurile de la curtea lui Ioniță Sturdza, la cari se ardea, în candelabre, tot luminări de său. [...]

Tata și moșii mei, precum și oamenii vechi ai curții bunicului, mi-au povestit cum, cînd pleca curtea de la Ieși

la Bohotin sau de Ia Bohotin la Ieși, pornea din ogradă o tabără' întregă de trăsuri, de brașovene? și de harabale. În trăsuri erau hatmanul, hătmăneasa, copiii, profesorii, guvernanta, dădacele și fetele de serviciu ale bunicăi, precum și mai adesa cămărășița. În brașovence se așazau celelalte slugi de sus, apoi spălătorițele, fetele din casă, băieții de la bufei și cîțiva rîndași indispensabili din cauza specialităților lor. În harabale se încarcă calabalîcuî, adică bagajele personale ale călătorilor și mulțime de unelte privite ca indispensabile, cari se posedau într-un singur tacâm, cum erau soba portativă de fier și tingirile speciale pentru facerea dulceților. Bucătarii și rîndașii la bucătărie, cu uneltele ei, plecau totdeauna cu un ceas sau două înainte spre a se opri în păduricea de la Mocra, pe moșia Cositulenii a Mitropoliei, adică cam la jumătate din cale, pentru a aprinde focul și a pregăti bucatele hotărîte din ajun, afară de friptură care, făcîndu-se totdeauna la frigare, de cătră un bucătar special, nu se punea la foc decît în clipa sosirii boierilor. Stăpânii, dîndu-se jos, se așazau pe saltelele și perinele puse de slugi pe niște covoare întinse pe iarבă, la umbră. Pentru ca așteptarea să nu pară lungă boierilor, taraful de lăutari al curții, care totdeauna urma tabăra într-o căruță specială, executa ariile favorite ale stăpînilor, urmînd să cînte, din instrumente (scripee și cobze) și din gură, în tot cursul mesei. Iar după ce boierii își isprăveau masa, după ce ligheanul, ibricul, prosopul și bucata de sapon turcesc trecuse, rînd pe rînd, pe la toți mesenii, după ce se servise cafeaua și hatmanul își luase din mîna ciubucciului ciubucul aprins, de sub caimacul căruia ieșea un nour de fum, începeau să mănînce și slugile, bineînțales formînd cel puțin trei grupuri : cele boierite, cele de sus, neboierite, și cele de jos.

Observ că taraful de lăutari urma pe hatman în toate călătoriile lui, ceea ce era dealtminterea obiceiul tuturor boierilor, nu numai de mîna întăia, dar chiar și de mîna a doua, al boierilor burlaci, ca și al celor căsătoriți. Cunoscut este doară faptul că boierii noștri dădeau și ei serenade obiectelor dragostei lor, dar totdeauna executanții muzicii erau lăutari ai boierului, sau alții, împrumutați sau tocmiți într-adians. N-am auzit ca un boier să fi luat el vrodată scripca în mîna sau să se fi încercat să moaic inima iubitei prin accentele glasului său. Suspînurile jucau un rol foarte însam-

nat în aceste „cîntece de inimă albastră”, dar totdeauna ieșeau din piepturile arămii ale țiganilor. Cînd boierului i se părea că un suspin ar da mai multă putere cîntecului zis de lăutar, el șoptea acestuia : „Oftează, cioară !”, iar dacă i se părea că suspinul nu este destul de adînc, poroncea, cu glas tot supus, dar mai aspru : „Oftează mal tare, cioară !”

Acel lux cumplit în slugi și în mese costa pe boier foarte puțin. Slugile cele multe erau doară țigani robi, căroro nu li se plătea nici o sîmbrie și cari, afară de prea puțini, erau îmbrăcați foarte sumar, cu haine confecționate de alți robi cari, de mici, învățase croitoria. Un număr relativ foarte răstrîns de *slugi de sus* : vataș de ogradă, sofragiu, camar-diner, cămărășiță, dădacă la copii, erau adesa, în casele mai mari, moldoveni și chiar uneori moldoveni boieriți, dar plătiți cu niște salarii ce, nouă, astăzi, ni se par derizorii, valora banului fiind atunci, din pricina rarității sale, foarte mare, apoi mulți din sofragii, camar-dineri, dadaci slujeau numai în nădejdea că vor ajunge mai tîrziu, bărbații la situația de vataș de ogradă, iar femeile la aceea de cămărășiță, aceste fiind privite ca cele mai cinsteșe, cea dintîi trăgînd mai totdeauna după ea boierimea și dînd prilej de mai mare fa-voare și, prin urmare, de mai mare folos de la dărnicia stă-pînilor.

Iaca cîteva din lefile ce le primeau pe lună slugile mol-dovenesti libere în timpul bejeniei (1821—1828) : un sofragiu 25 lei (16 franci), un fecior tot artîta, o dădacă 30 lei (20 franci), o mancă (doică) 30 lei (20 franci), fetele cari slujeau pe bunica 25 lei (16 franci), o cameristă peste ele (un feli de *camarera mayor*) 30 lei (20 franci), o cămărășiță 30 lei (20 franci), un întăi vezeteu 25 lei (16 franci), un al doilea vezeteu 20 lei (13—14 franci), bineînțăles franci în aur.

Productele alimentare erau puțin căutate, exportul celor mai principale fiind permis numai pentru Țarigrad, spre a îndeștala trebuințele „hrănitorului Devlet”, iar producere lor fără cheltuială fiind asigurată prin clacă și prin dijmă de o parte, de alta prin nenumăratele turme de vite crescute de boieri și de țărani pe întinsele cîmpii nerupte încă de plug pe atunci. Nu se scotea deci pentru acea mulțime de robi nici un ban din pungă. Alimentele se vindeau pe preț de nimica. Bunica și alți bătrîni mi-au povestit cum țîn minte

de vremuri în cari carnea de vacă se vindea cu o para oca, adică trei și trei sferturi de bani (centime) pentru un kilo-gram și un sfert !

Bunicul administra însuși moșia Bohotinului, cuprinzînd șase mii de fâlci de cîmp și trei mii de fâlci de pădure. Dacă pe această urieșă întindere creștea turme destul de mari de vite, în schimb însă, cu toate brațele număroase de cari dis-punea, nu făcea decît prea puțină agricultură. Moșu-meu Lascar își aducea foarte bine aminte să-l fi auzit enunțînd, ca un *pium desiderium*, pe la 1830 : „Dacă m-ar învrednici Dumnezeu și Maica Precurată să pun în anul ista o sută de fâlci de gnu !” în anii de la începutul veacului de față se samana pe întinderea vechiului Bohotin cam de douăzeci de ori întinderea enunțată de hatman la 1830 ca un *pium desiderium*! Dar grîul, păpușoi și mălaiul produși chiar atunci de sămănăturile hatmanului și de dijma dată de lo-cuitori, împreună cu fruptul și prăsila cirezilor și a turmelor sale ar fi ajuns pentru hrana îmbielșugată a unei case chiar de douăzeci de ori mai grea decît a lui.

Celelalte moșii erau căutate prin vechili, mai toți boiera-nași sau mazili, cei mulți din ei oameni vechi în casă și de desăvîrșită credință.

Pretutindenii se făcea agricultură prea puțină, pe multe moșii chiar se încasa claca în bani. Totuș suma totală a veni-turilor acelor moșii alcătuia, mai ales pentru vremea de atunci, un total cît se poate de respectabil. Apoi nu trebuie scăpat din vedere că acei bani erau întrebuițați aproape exclusiv numai pentru cheltuieli de lux.

Bunicul posedea peste cinci sute de suflete de țigani, parte vatrași, parte șatrași. Cei dintăi trăiau în bordeie și case mici, la marginea de la vale a satului Bohotin, și erau mai cu samă întrebuițați pentru toate serviciile curții ca ; fe-ciori mai de rînd, lăutari, bucătari de tot soiul, pitari, plă-cintari, vezetei, surugii, grădinari, fete în casă, băieți la bufet, rîndași la curte, la grajdî, la pitărie. Alții erau între-buițați la feli de feli de meserii : fierari, potcovari, lăcă-tuși, lemnari, stoleri, rotari, mindirigii, plapomari, sfeide-cari, ciubotari, croitori (pentru slugi), pietrari, zidari, varari, cărămidari și cîte altele.

Astfeli ca o lucrare ca, spre exemplu, clădirea curții celei nouă nu costa pe hatman decît o sumă minimă care-i ieșea

din pungă, deoarece avea pietrari, zidari, cărămidari, salahori, lemnari și fierari din bielșug, cari nu-l costau nici măcar un ban, varul îl scotea din gropile lui de pe moșie, iar lemnul din pădurile dintre Bazga și Cozia.

Restul vatrașilor se întrebuința la diverse slujbe ale moșiei, la tamazlicuri, turme și herghelii, numai prin excepțiune la munca câmpului.

Slugile curții erau bine îmbrăcate și bine hrănite, restul vatrașilor era îmbrăcat destul de sumar și primea o hrană care nu s-ar putea numi decât frugală.

Vatrașii meseriași însă, fiind învoiți să lucreze, când nu aveau de lucru pentru stăpîn, pentru socoteala lor, o duceau mai bine.

Femeile vatrașilor neîntrebuințate în slujba curții erau puse la țesutul inului și a cînepei din fuioarele ce țărani de pe deosebitele moșii ale hatmanului erau datori să i le deie din recolta acelor plînte.

Șatrașii, simțitor mai număroși decât vatrașii, erau mult mai fericiți. Împărțiți în caldarari, ursari, fierari și lingurari, erau învoiți, în schimbul unei plăți anuale, să cutriere țara spre a-și agonisi viața după cum erau deprinși din moși și strămoși. Erau însă datori să se înființeze în fiecare toamnă la Bohotin, cu cîteva zile înainte de Sfîntul Dumitru, pentru plata dării, al cărei nume l-am uitat, numărare și împărechiera flăcăilor cu fetele. Căci țiganul nu trebuia nici el să rămîie stărp, era doară, ca orice vită, da'or să deie stăpînului prăsilă dintr-însul. Tot atunci se alegea și se confirmau bulubașii cetelor și se rînduia, de cătră stăpîn, peste toate cetele, un baș-bulubașă.

Cu prilejul acestor două de pe urmă operați' se iveau uneori certe și nemulțămiri mari între țigani și din partea țiganilor. Uneori se luau la sfadă pentru alegerea bulubașei cetei și la bătaie între dînșii, spărgîndu-și capetele cu cio-mege, pari sau bolovani sau se înjunghiau cu cuțitele, de era silit vechilul să intervîie și să-i liniștească vîrîndu-se în mijlocul lor cu harapnicul în mină. Cîteodată curtea nu voia să aprobe alegerea cutărui bulubașă împotriva căruia avea temeieri de bănuială, îndreptățită sau nu, pretinzîndu-se că el cedase, altei cete sau altui stăpîn, cutare fată sau cutare flăcău, bineînțîlăs în schimbul unei sumi bănești de care se

împărtășise toată ceata și pretinzînd că flăcăul sau fata în chestiune murise de boală, înfățișînd chiar mărturia minciunoase, căpătate cu bani, sau alte fapte de asemenea natură. Altă dată țiganii erau nemulțămiiți cu rînduirea baș-bulubașei alese de curte, pretinzînd că este aspru sau jacaș. Așa mi-a istorisit bătrînul Anton Scheletti, un mare credincios al hatmanului, că într-un an, nu-și aducea aminte în care, în neștiința hatmanului, țiganii s-au răscolat împotriva baș-bulubașei reîntărite din ordinul stăpînului, neputîndu-1 suferi, pe drept sau pe nedrept. Au declarat în gura mare că nu-1 primesc, iar vechilul vîzîndu-i că s-îndreaptă spre curte, unde se afla bunica cu copiii, a pus să închidă porțile și a postat pe zid, pe la metereze, pușcași cu poroncă să tragă în țigani dacă vor cuteza să încerce a intra cu de-a sila în ogradă. Țiganii s-au strîns buluc la poartă, dar n-au îndrăznit să încerce a intra cu sila, mîrgîindu-se a striga : „Nu primim pa hăst bulubașă ! Nu ne supunem ! Să vie chiar coconu Readucanu bătrînu, cu barba ha lungă și lata, și tot nu ne supunem !” Hatmanul, vestit de un fecior boieresc înadins trimes de Scheletti, a și sosit a doua zi, dar venirea lui numai spre bucuria țiganilor n-a fost. Satele, strînse înainte de sosirea stăpînului, au încunjurat tabăra șatrașilor, apoi s-a procedat după obiceiul țării și mulți șatrași n-au mai putut dormi, o bucată bună de vreme, decât pe brînci.

Capitolul VI

CÎTEVA AMĂRUNTE ASUPRA TATEI ȘI A FRAȚILOR SĂI

Tatăl meu, Răducanu Rosetti „cel tînăr”, precum i se zicea, spre a-1 deosebi de părintele său, s-a născut în anul 1813, în Ieși. Și-a început studiile în casa părintască, cu un *didascalos* grec vestit, numit Leonte Frangulea (care și-a sfîrșit zilele ca profesor de limba și literatura elină la universitatea din Atena), și cu un pastor protestant, doctorul Roth, originar, mi se pare, din Brașov. Pe acest din urmă l-am apucat, căci el a murit la Răducăneni, în foarte adîncă bătrînețe, la sfîrșitul celei a șasa decadă a veacului trecut.

Deoarece,-pe vremea bejăniei, între 1821 și 1828, tata a urmat cursurile gimnaziului din Cernăuți, unde învățămîntul se dădea în limba germană, urmează că doctorul Roth intrase în casa hatmanului înainte de plecarea în bejănie.

Leonti a inculcat tatei și moșilor minunate principii de gramatică și de literatură elină, de cari a profitat mai ales tata, dar după obiceiul tuturor didasozilor, cu întrebuițarea neobosită a vergii, instrument de care se folosea cu deosebită dărnicie și bunica. Doctorul Roth a lăsat elevilor săi amintiri mult mai puțin usturătoare, ceea ce n-a împiedecat pe tata să dobândească frumoase succese școlare la Cernăuți unde, după cât îmi povestea bunica, i l-au adus conșcolarii lui, în repetite rânduri pe umere, în triumf.

În anul 1830 toți frații, împreună cu Nicu Ghica-Comănești, un nepot de fiică a hatmanului din întâia căsătorie, au plecat, sub priveghierea doctorului Roth, la Mîinchen, unde tata și Nicu Ghica aveau să urmeze cursurile de filosofie la universitate; Alecu, al doilea fiu al hatmanului, a intrat întâi în corpul cadeților, iar pe urmă s-a înscris și el la universitate; al treilea, Lascar, a urmat cursurile unui gimnaziu; iar al patrulea, Mitică, a intrat într-un pensionat.

Învățătul Thiersch, atunci *rector magnificus* al universității din Mîinchen, a dat tatei, cu prilejul examenului de intrare, să traducă o odă a lui Pindar și *întăia Catilinară*. Oda lui Pindar a tradus-o nemțește cu cea mai mare ușurință, iar *întăia Catilinară* în grecească clasică. Rectorul și profesorii, entuziasmați de greceasca lui impecabilă și elegantă, l-au dispensat de restul examenului; Leonti nu abuzase de vergi în zadar!

Jugul dealtmîntrelea destul de liberal și de ușor al doctorului Roth a fost scuturat în curînd și tata, ca cel mai în viîstă, a luat asupra lui ocîrmuirea coloniei, iar Roth s-a întors în țară, ducînd cu sine pe moșu Mitică care nu arata nici o dispoziție pentru studii.

Se mai aflau atunci în universitatea din Mîinchen beizade Dimitrie Ghica din București, Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla din Ieși, un Crețulescu și alți cîțiva români ale căror nume le-am uitat. Ei făcuse mare prietenie cu livonienii, estonienii și curlandezii cari urmau cursurile universității. Toată această tinerime, venită din țări semibarbare și

flămîndă de plăcerile Occidentului, puneau punga părintești la grea încercare.

Restaurantul lui Tambosi, cel mai elegant din Mîinchen, era locul lor de întîlnire și numai mici nu erau socotelile ce le plăteau cînd soseau bani de acasă. Românii aveau birjarul lor atitrat, numit sau poreclit Urlump; era un fost student relegat și trecea drept omul din capitala B/avariei în stare să beie cea mai mare cantitate de bere. Balticii aveau și ei birjarul lor, bețiv de frunte și el; se făceau între ei și români pariuri asupra capacității în bere a birjarilor respectivi și tata mi-a spus că Urlump nu i-a dat niciodată de rușine.

Odată românii și bălții s-au apucat să angajeze toate birjele orașului spre a organiza un lung monom care, de repetite ori, a făcut încunjurul orașului, trecînd totdeauna sub fereștile palatului regal. S-înțelege că lumea se aduna, iar publicul care avea nevoie de birji și nu găsea făcea zgomot. Am uitat să arăt că studenții, deși se așazase cîte unul singur într-o birjă, totuș neputîndu-le ocupa toate, mai puseseră și cîte un căne în altele, căci fiecare student cu ceva dare de mîină s-ar fi simțit necinstit dacă nu ar fi posedat cinele lui, și totuș mai rămăsese multe birji cari urmau convoiul deșerte. Bătrînul rege Ludovic, amantul Lolei Montez, emoționat de zgomotul care se repeta la intervale regulate sub fereștile lui, a trimes după primul ministru, aflat în acel moment la palat, pentru a afla ce se întîmplă. La întrebarea regelui: „Ce înșamnă zgomotul și procesiunea asta?” demnitarul s-a uitat pe fereastră și dintr-o singură ochire a înțales ce este: „*Es ist nichts, Majestat, nur wieder ein dummer Streich dieser wilden Walachen und Ostseejungen*”. (Nu-i nimica, majestate, numai o nouă prostie a acestor sălbateci de români și de tineri de la Baltică.) Dar a dat ordin să se împrăștie monomul.

Crețulescu era foarte bogat și cheltuia bani nebuni pe toate nimicurile. Bavarezii s-au îngrijit să vadă un student (cu numele, căci în realitate nici nu dădea cu lunile pe la cursuri) cheltuind atîța bani și într-o zi a fost chemat la poliție unde l-au întrebat din ce trăiește. Indignat că i se pune astfel de întrebare, a răspuns în namțasca lui de fan-tezie: „*Sie mich fragen von was ich leben? Ich leben von die Gelde die meine und ich sage Sie sini tres impertinent*

zu fragen von was ich leben". (Mă întrebați din ce trăiesc ? Eu trăiesc din banii mei și zic că sînteți *tres impertinent* să întrebați din ce trăiesc.)

Atunci funcționarul care îl interoga i-a zis că trebuie să plătească un gulden ștraf pentru expresiunea : *tres impertinent*. Crețulescu, cu cel mai mare calm, scoate un gulden din pungă și-l pune pe masă, apoi mai scoate unul și-l pune lîngă cel dintâi zicînd : „*Da haben Sie eine Gulden und da haben Sie noch eine Gulden, weil ich sage noch einmal Sie sint tres impertinent und ich sage Sie sind tres impertinent so viei ich Gulden habe in die Tasche die meine*". (Iaca un gulden și iaca alt gulden fiindcă iarăș zic că sînteți *tres impertinent* și zic că sînteți *tres impertinent* de atîtea ori cîți guldeni am în buzunarul meu.) Polițaii înțelegînd cu cine au a face nu i-au mai golit punga.

Costache Rolla, fiul doctorului Evstatie Rolla, care urma cursurile de drept la Mîinehen și care mai tîrziu a jucat un oareșcare rol politic și social în Ieși, în urma unei certe cu un ofițer de cuirasieri, un conte A. (restul numelui l-am uitat), a trebuit să iasă pe teren cu el și, fiind bun trăgător cu pistolul, l-a ucis. El fiind străin, fără sprijin, și familia mortului avînd trecere și influență, deși duelul fusese cît se poate de corect, a fost condamnat la moarte. Dar deoarece prietenii lui prevăzuse încă înainte de duel că aceasta are să-i fie urmarea în cazul cînd contele A. ar cădea, se făcuse din timp toate pregătirile pentru ca studentul moldovan să poată părăsi teritoriul bavarez fără întîrziere. Dar condamnat la moarte a rămas în Bavaria și, cît a trăit, n-a mai putut calea pe pămînt bavarez ; cînd mergea la Paris sau la băi în alte state germane, era silit să facă un încunjur prin Elveția sau prin Saxonia.

întăile certificate semestriale ale tatei sînt foarte bune, dar ele au fost obținute în vremea cînd colonia era ocîrmuită de doctorul Roth ; cred că mai în urmă plăcerile au făcut studiilor o concurență din cele mai păgubitoare. Dealtmîntrelea, a fost chemat în țară de tată-său înainte să fi absolvit cursurile. Casarea, de cătră Neculai Pavlovici, a sentinței senatului care despăgubea pe hatman de banii ce-i plătise pentru Ion Balș, cu toate dobînzile lor, pusese pe hatman în neputință să mai poarte cheltuielile celor trei fii ramași la Mîinehen, apoi vrîstă lui înaintată îi îngreua

descurcarea situației cu deosebire de grea în care se afla : a fost deci silit să recheme pe tata și pe moșu-meu Alecu. Cei patru ani, dela 1834 până la 1838, au fost întrebuințați pentru lichidarea situației care, la moartea hatmanului, era încă departe de a fi descurcată. Tata, însărcinat cu epitropia casei, a mai avut de lucru mulți ani până cînd a izbutit să vîndă moșiile de peste Prut și altele din Moldova, rămînînd celor patru fii numai Bohotinul (fără Colțul Cornei și Hilița), Căiuțul (pentru care nu se găsisse cumpărător, care a fost pe urmă cumpărat de tata de la frați cu 15 000 de galbeni) și casa de la Ieși.

Și totuș nu au izbutit să scape de toate datoriile ; fiecare din ei a fost silit să ieie asupra-și o parte din cele ramase, la cari s-au mai adăugit 32 000 de galbeni, datorii personale ale bunicii, ce, legalmente, nu erau obligați să le plătească, dar nu au voit să le lese neachitate. Deoarece ea era absolut fără altă avere decît o despăgubire mensuală de cîteva sute de lei pentru desființarea scutelnicilor, frații i-au făcut o pensiune frumoasă, permițîndu-i să trăiască, în casa din Ieși, în condițiuni s-înțelege nu atît de luxoase ca până atunci, dar destul de largi, mai îndestulînd-o de la Bohotin cu toate produsele de la țară.

întăia funcție ocupată de tata a fost aceea de ispravnic al ținutului Ieși, cu rangul de agă. Precum am arătat mai sus, pe cînd trăia bunicul, relațiunile familiei cu Mihai Sturdza erau excelente, mai mult intime, și au mai rămas încă aceleași vreme de cîteva ani.

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii și de baluri, dansator pătimaș. Era unul din cei mai de samă eleganți ai leșului, îl plăcea mult luxul, caii frumoși și mesele bune, ca maică-sa era un epicurian convins. Bărbat frumos și îndrăzneț, plăcea mult femeilor și a avut succese mari pe lîngă ele.

În domnia lui Mihai Sturdza viața mondenă era cu deosebire strălucită în Ieși. Averile boierimii, ce le adunase mai multe generații de bărbați strîngători, erau întregi și, în urma dobîndirii libertății comerțului și a exportului, asigurate prin hotărîrile tratatului de la Adrianopol, veniturile lor creșteau răpede din an în an. Odată cu această creștere sporea, dar în proporție neasamanat mai mare, setea după luxul, modele și chipul de viață din Apus. Boierii bătrîni au

rămas cumpăniți în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul și foarte cu măsură modificat-au ei felul lor de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinătate studii mai mult sau mai puțin ipotetice, înțelegeau să se bucure de toate îndăminările și rafinamentele aristocrațiilor străine, fără a ținea socoteală de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei, și mai ales, cu lipsa de măsură inherentă firilor primitive ce rămăsese sub mica spoială câștigată în cei puțini ani trăiți în Apus. Vechiul mobilier al caselor boierești a fost în curînd înlocuit prin mobile noi aduse cu grea cheltuială din Germania, din Franța și chiar din Anglia. S-au adus în țară o mulțime de obiecte cu desăvîrșire necunoscute, neîntrebuițate până atunci sau de formă cu desăvîrșire deosebită de acele în uz mai înainte. Vechiul port, părăsit de femei de la începutul veacului, a fost înlocuit și de bărbați prin acel european, slugile au fost îmbrăcate în livrele, aproape toate uneltele gospodăriei casnice au fost înlocuite prin altele, de altă formă, aduse din Apus.

Și nu numai leșul, dar și orașele din provincie fusese cuprinse de această furie, să transforme cu desăvîrșire, după moda apusană, viața și modul petrecerilor de până atunci.

Pe la anul 1839, tata s-a căsătorit cu Ruxanda, fata bogatului bancher Spiro Paul, care i-a adus o zestre de șasezeci de mii de galbeni, în bani. Ea era foarte plăcută, binecrescută, cu destulă cultură pentru vremea de atunci, foarte blîndă și bună. Dar în curînd ftizia s-a declarat la dînsa; boala era în familia mîni-sa, tot ftizice murit-au și surorile ei: Catinca, măritată cu Alexandru Mavroeorăd, și Elena, pe care a ținut-o Petrache Mavrogheni. Întăia nevastă a tatei a murit după prea puțini ani de căsătorie, lăsîndu-i toată averea.

Tata a părăsit isprăvnicia de Ieși pentru a fi numit membru în Divanul (Curtea de Apel) Țării-de-Sus, mai fiind în curînd după aceea înălțat la rangul de vel vornic.

În a cincea decadă a Veacului trecut, pe lîngă tinerii în-țorși din străinătate, cei mulți cu studii sumare, unii însă cu studii mai mult sau mai puțin complete, se mai ridicase și un număr nu tocmai mic de bărbați: boieri, boieranași, feciori de negustori îmbogățiți și chiar ai unor oameni din *treptele de jos*, cari dobîndise puținele cunoștinți ce le pose-

dau în școlile din țară, școli grecești și vro două pensionate franceze, cunoștinți totuș cu mult superioare aceloră cu cari se putea făli generația anterioară.

"Abuzurile lui Mihai Sturdza, venalitatea lui cumplită, tolerarea de cătră el a jafurilor și a mîncătorilor funcționarilor, mai ales însă vînzarea fățișă a justiției, a ridicat împotriva domnului întreaga lume, conștientă, dar mai cu samă tineretul, atît acel crescut în țară, cît și acel trecut prin străinătate. Din sînul acestor două grupe pornit-au mișcarea opoziționistă din anii '40, care a dus la *revoluția* (?) de la 1848 în Moldova.

Și unii și alții erau însuflețiți de aspirațiunile naționaliste cele mai largi. Dacă Iordache Catargiu cutezase să vorbească de unirea principatelor în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, membrii generației următoare vedeau de pe atunci în unitatea națională a întregului neam românesc țelul final cătră care trebuiau să năzuiască dorințele și silințele lor. [...]

Tata, bărbat cheltuitor și iubitor de bunurile vieții, dusese în timpul văduviei sale viața unui *homme du monde*, neocupîndu-se, afară de politică, decît de plăcerile sale. O.ădise, în ultimii ani ai domniei lui Mihai Sturdza, curtea de la Căiuți, cam în mijlocul tîrgușorului cu acelaș nume. Se ocupa și de afacerile lui, dar mai mult spre paguba lor.

Puțin timp după întăia lui căsătorie avusese un duel cu Alexandru Mavroeorăd, supranumit Tărăbonț, care atunci era ofițer în miliție și adjutant al domnului. Tărăbonț își bătuse joc, la teatru, de ochelarii tatei, care-l provocase la moment. A doua zi au ieșit la Copou spre a se bate cu pistolul, Ia comandament. Au tras aproape în acelaș timp și Tărăbonț s-a prăbușit în șanțul șoselei care se afla în soațele lui, strigînd că este mort. Doftorul Cihak, protomedicul țării și al miliției, care fusese luat de marturi ca medic, s-a grăbit să alerge la dînsul, l-a dezbrăcat de mondir și de cămeșă, dar n-a găsit nici urmă de rană. Deodată ochiul lui zărește, pe marginea șanțului, un obiect care lucea. Îl ie în mîină și constată că este o epoletă a lui Tărăbonț, iar acea epoletă este străpunsă de gloanțele tatei. O aruncă cu dispreț la pămînt zicînd: „Asta nu mă privește pe mine, privește pe ceaprazar".

Tata a mai avut un duel cu Leon Cantacuzino, un amărunt al căruia i sa destăinuit numai puțini ani înainte de încetarea lui din viață. Avusese loc între ei un schimb de cuvinte care făcuse duelul inevitabil și tata luase ca întâiul său martor pe moșu-meu Lascar, și acesta a rugat pe doftorul Cihak să-l secondeze. Doftorul, după ce a fost pus în cunoștința împrejurărilor, a declarat că vede și el că duelul nu se poate evita, dar că este o mare nenorocire, căci și unul și altul este căsătorit și părinte de familie și nu se știe ce se poate întâmpla. Apoi, după un moment de gândire, a spus că primește să fie al doilea martor al tatei, dar cu condițiile următoare : ca el să fie însărcinat cu încărcarea pistoalelor și ca moșu-meu să se lege pe onoare că nu va destăinui cuiva că el, Cihak, i-a făcut această cerere și a pus această condiție. Moșu-meu a admis condițiile doftorului.

A doua zi, de dimineață, au sosit cu toții la locul convenit și moșu-meu a propus ca doftorul să fie însărcinat cu încărcarea pistoalelor, fiind cel mai bătrîn și cel mai experimentat în asemenea materie, deoarece fusese în nenumărate dueluri, iar nime din martorii părții adverse n-a obiectat ceva. S-au schimbat două părechi de glonți, dar fără nici un rezultat și adversarii și-au dat mîna pe teren.

La plecare, moșu-meu și cu Cihak s-au suit în aceeaș trăsură și cel dintăi a rugat pe Cihak să-i spuie acuma de ce a vrut numaidecît să încarce el pistoalele. Atunci Cihak l-a făcut mai întăi să-i făgăduiască că nu va repeta nimăru ceeaa ce avea să-i destăinuiască, apoi a arătat că, amîndoi fiind bărbați cari mai avusese dueluri și nu mai aveau nevoie să facă dovezile lor de bărbăție, a vrut să împiedeze cu desăvîrșire întâmplarea unei nenorociri și a încărcat pistoalele cu niște glonți făcuți dintr-un amalgam de mercur, cari s-au făcut praf la ieșirea din tavă.

— Numai te conjur, a mai adăugit el, nu scapă vrun cuvînt cătră fratele dumitale, căci știi cum este. Ar fi în stare, nu numai să mă provoace pe mine, dar să provoace din nou pe Cantacuzino, care-i într-o doagă cu el în aceasta privință.

Moșu-meu l-a liniștit spunîndu-i că nu va vorbi nimăru despre meșteșugul întrebuițat de Cihak și, cît au trăit Leon Cantacuzino și martorii cari îl asistase, nu a pomenit un cuvînt despre întâmplare. Dar după moartea lor a povestit

istoria mamei, cerîndu-i să păstreze secretul, însă ea, nemai-văzînd nici un inconvenient ca tata să afe întâmplarea, l-a pus în curent, ceea ce a avut darul să-i pricinuiască un violent acces de mînie împotriva lui Cihak, care mai era încă în viață și căruia i-ar fi scris ca să-i exprime indignarea lui, *pentru că îl făcuse de rîs*, dacă nu l-ar fi împiedecat mama numai cu mare greutate.

Sub Grigore Ghica, tata a fost numit președinte al Divanului Apelativ și, în anul următor, el s-a căsătorit cu măcămea, domnița Aglaia, cea mai mare fiică din a doua căsătorie a domnitorului, cu Anica Catargiu. La 1851 a fost numit episcop al casei „Sfîntului Spiridon”, apoi secretar de stat (postelnic, ministru al Afacerilor Străine) ; la 1 noiembrie 1854 era ministru al Dreptății și la 1855 capata rangul de logofăt mare.

Socrul și ginerele nu se prea înțelegeau : domnul avea idei și aspirațiuni foarte liberale, tata era, dimpotrivă, conservator. Apoi, cu toate însușirile lui, Grigore Ghica era slab de voința, destul de vanitos, ca aproape toți Ghiculeștii, și prin urmare foarte accesibil măgulirii. Iar tata era un bărbat care nu-și ascundea părerea față de nimeni, ci o zicea oricui fără de cruțare, ceea ce făcea ca domnul să se simtă adesea jignit de cuvintele ministrului și ginerelei său. Acestuia nici prin gînd nu-i trecea să ascundă domnului ceea ce credea despre cutare sau cutare măsură politică. Nu căuta favoarea domnească prin măgulirea slăbiciunilor lui vodă, ci credea de datoria lui să-i spuie totdeauna părerea lui adevărată și deplină. Absolut dezinteresat și stăpîn pe o stare frumoasă, care mai fusese sporită prin zestrea destul de înșamnată a mamei, nu era sub influența nici unui interes material.

Și socrul și ginerele erau însă naționaliști și unioniști convinși ; pe acest teren lucrau în cea mai desăvîrșită înțelegere.

În toate slujbele prin cari a trecut, tata a lăsat reputația unui dirigător de o integritate în afară de orice îndoială ; deosebit de destoinic, de harnic și de energic. În puțînul timp în care a fost ministru de Justiție a știut să silească deosebitele judecătoria și curți de apel din țară, la cari se aflau multe mii de procese în suferință, să ajungă la curent cu judecarea cauzelor. Trecea însă de absolut necruțător față de funcționarii necinstiți și leneși. La „Sfîntul Spiridon”, unde a fost de două ori episcop, s-a arătat deosebit de vrednic

și a adus casa într-o stare înfloritoare pe când, în spitalul din Ieși, domnea o ordine și o curățenie care a fost admirată și de ruși și de austriaci, în vremea ocupațiilor succesive ale țărilor noastre de cătră oștirile acestor. două împărății.

Puțină vreme după a doua sa căsătorie, tata a cumpărat casa din Podul Roș, din dosul cazărmilor cari se aflau în fața curții domnești, unde se află azi Gimnaziul „Alexandru cel Bun”.

Al doilea frate al tatei, Alecu, s-a născut la anul 1814 și a fost crescut în acelaș chip ca și tata. Era înscris la universitatea din Miinchen și urma cursurile în chip satisfăcător, când hotărîrea împăratului Neculai a silit pe bunu-meu să recheme în țară pe doi din cei trei fii aflați în Germania.

În țară, moșu-meu Alecu a dus viața tuturor tinerilor boieri din generația lui. Atît din spusele fraților săi, cît și din acele ale contemporanilor și mai ales ale contemporanelor, el era acel din copiii bunicului care avea mai mult din ceea ce francezii numesc *briliant*. Deosebit de frumos, de o inteligență foarte vie, plin de spirit sarcastic, destul de cult pentru a putea emite asupra oricărui subiect păreri mai totdeauna foarte originale, pe cari știa să le expue într-un chip atrăgător și interesant, deși adesa cam paradoxal, de o rară îndrăzneală, era foarte iubit de societatea ieșană, mai cu seamă de sexul zis slab. În schimb, era iute din cale-afară, supus patimilor, instinctelor și chiar fanteziilor lui, neputînd suferi nici un frîu, în rezumat un produs caracteristic al epocii de tranzițiune în care crescuse.

La venirea lui în țară, a intrat în miliția moldovenească de curînd înființată, în calitate de cadet, cum intrau într-însa toți membrii claselor privilegiate.

Într-o zi a ieșit la primblare cu trăsura, la Copou, în haine civile, ceea ce era strict interzis. A doua zi i s-au dat, pentru această vină, cîteva zile de arest, pedeapsă la care a răspuns ieșind, chiar în acea sară la plimbare, tot cu trăsura, și tot la Copou, în halat și în papuci, fumîndu-și ciubucul. A doua zi și-a trimes demisia, fără a mai da pe la cazarmă. Caracteristic însă pentru lipsa de serios cu care comandamentul tinerei noastre miliții veghea la menținerea disciplinei și la formarea adevăratului spirit militar este faptul că un ase-

mene act de indisciplină, o asemenea manifestare de dispreț pentru autoritatea superioară, a rămas cu desăvîșire nepe-depsit.

Moș Alecu era un vînător pătimaș și un pușcaș fără pă-reche în toate țara, moștenise în această privință toată îndă-mînarea atît de renumită a tătine-său ; pușcașii de la Boho-tin mi-au povestit în această privință lucruri absolut uimi-toare. O răceală complicată cu reumatisme, căpătate toate la vînat, au făcut din el un infirm înainte să fi ajuns la vrîsta de patruzeci de ani, ceea ce de altmîntrelea nu-l împiedeca nici să meargă la hăituiele de lupi, de capre, de iepuri și de sitari, nici să aibă succese pe lîngă sexul frumos.

De multe ori stăpînit-mi-am cu greu rîsul auzind pe vrouna din contemporanele moșului Alecu vorbind cu jînd de frumuseța, de spiritul, de îndrăzneală, de farmecul lui, gata să plîngă din pricina sfârșitului prematur de care a avut parte, iar eu știam bine, din povestirile mamei sau a altei contemporane, că bătrîna cucoană în chestiune avusese bun prilej să-l cunoască în chip cît se poate de intim.

După evenimentele de la 1848 s-a retras la Cozia, partea din Bohotin careți venise lui, nemaîdînd pe la oraș decît foarte rar. Mi-aduc foarte bine aminte de el, căci a murit la 1859.

Era hotărît să-mi lese mie Cozia. Neconținut scria tatei să vie cu un avocat ca să facă hărțile trebuitoare spre acest sfîrșit, dar tata, neglijent pentru interesele lui, tot amîna mergerea la Cozia de la o lună într-alta. A amînat-o pană cînd un erezipel, agravat printr-o răceală căpătată la o hăituiala de sitari la care a luat parte înainte de a fi bine vindecat, l-a răpus în cîteva zile ; tata a sosit pentru a asista la în-mormîntare.

Iar Cozia, în loc să-mi aparție mie, s-a împărțit între toți frații și descendenții surorilor cari murise.

Al treilea fiu al hatmanului, Lasoar, s-a născut la 1816. Cînd, în anul 1830, frații au fost trimesi la Munchen, Lascar a urmat dintăi acolo cursurile unui gimnaziu, apoi și-a tăcut dreptul la Heidelberg și la Gbmngen. S-a întors în țara nu-mai la 1842 după ce a obținut diploma de doctor în drept.

A fost numit îndată, de cătră sfatul ocîrmuitor, domnul fiind absent, la băi, membru în Divanul Apelativ al Țării-de-Sus, în locul tatei care demisionase. Numirea a fost confirmată de Mihai Sturdza la întoarcerea acestuia în țară. La mart 1843 a demisionat, iar în anul următor, 1844, a fost numit membru în comisia cercetătoare a nației evreiești și, la iulie următor, epitrop al Casei Apelor. La 12 mart 1845, obișnuita Obștească Adunare, prin Oficiul ei no. 53, i-a adresat mulțămiri pentru rîvna cu care administrase acea casă și pentru patriotismul de care era însuflețit. La mai a aceluiaș an a fost numit, împreună cu logofătul Costache Mavrocordat și cu beizade Neculai Suțu, membru în Epitropia Școalelor. Însă din cauza înrăutățirii relațiilor dintre întreaga familie și domn, Lascar Rosetti și-a dat demisia din acea însărcinare. A luat o parte din cele mai vii la luptele purtate de tineretul cult și de elementele cinstite împotriva ocîrmuirii lui Mihai Sturdza. Ivindu-se un loc vacant, la Huși, în Obșteasca Adunare, și-a pus candidatura și, spre marea surprindere a ispravnicului care nici nu visa că are opoziție în ținutul său, a fost ales. Tinerii opozanți conduseseră campania electorală în chip pe cît de tainic, pe atît de dibace. Pentru a feri pe acei cari votase în contra guvernului de orice răz-bunare și pentru ca să nu se poată ști de cine a fost scris fiecare buletin de vot, Lascar Catargiu, care fiind ținutaș, lua și el parte la acea alegere, a aruncat îndată după proclamarea votului cîteva chibrituri aprinse în urnă, arzînd astfel toate buletinele. Ispravnicul a fost îndată înlocuit, dar cînd Lascar Rosetti a vrut să intre în Adunare, a găsit la ușă o sentinelă care nu l-a lăsat să intre. Zadarnice fost-au toate protestele ; alegerea, deși se petrecuse în toată regula și liniștea, a fost casată, parc-ar fi fost o simplă alegere din Ardeal în anul 1922.

Moșu-meu avea idei foarte înaintate (bineînțales pentru acea vreme), din cauza căroră Costache Sturdza îi dăduse porecla de „Robespierre *en bmettes*” (Robespierre cu ochelari). Arestat odată cu frații săi la 1848 și pornit spre Țari-grad, a avut norocul, la Brăila, să scape împreună cu alți cinci la vice-consulatul englez. În aceeaș noapte au fost duși pe un vapor britanic care se afla în port, unde au rămas mai multe zile, împărțășind cartoafele și porcul sărat al marinarilor. De acolo au trecut pe un vapor austriac care

i-a dus la Baziaș, iar de aici, cu trăsura, au mers la Timi-șoara unde s-au împrăștiet. Lascar Rosetti cu Manolache Costache-Iepureanu s-au dus, prin Lugoj, la Blaj, unde au asistat la marea întrunire ținută de români pe cîmpul zis „al libertății”.

La acea întrunire au văzut pe contele Nopcea, magnat ungur, dar român de neam, jurînd pe evanghelie și pe cruce că va apăra drepturile neamului nostru. Dar mulțimea, observînd că mîna îi este înmănușată, i-a strigat să jure fără de mănușă, ca să se poată vedea dacă mîna nu este neagră. (Se știe că acest magnat, foarte bogat și bine văzut la curtea împărătească, unde era îmbrăcat cu o demnitate însamnată, era totodată și o vestită căpetenie de bandiți care, sub porecla de Mîna Neagră, a comis număroase prădări și omoruri.) S-a supus cererii mulțimii și a scos mănușa.

Tot moșu-meu mi-a povestit că în sara după întrunire, pe acel cîmp „al libertății”, se vedea un urieș transparent cu chipul lui Traian. A auzit pe unul din țărani, se vede un entuziast, explicînd altuia cine era Traian : „El ne-a adus aici din Italia !” La ceea ce, celalalt, se vede un realist, a răspuns : „Mai bine ne Iasă acolo !”

De la Blaj au mers la Pesta și au avut neplăcerea să vadă, în drum spre Tisa, număroase spânzurători de cari atârnavă leșuri de români. Iar la Viena au găsit cadavrul ministrului de război, Latour, legănîndu-se sub fanarul de care fusese spânzurat de insurgenți.

De la Viena au mers la Paris unde au stat mai bine de un an, frecventînd pe oamenii cei mai înaintați în idei. Lascar Rosetti a făcut aici cunoștința lui Felix Lyat, care a jucat mai pe urmă un rol atît de însărcinat ca 1871, în Comuna de la Paris. Zicea de dînsul că era un fanatic, dar un bărbat de convicțiuni adînci și foarte cinstit. Au făcut împreună o călătorie pe jos în Elveția.

După venirea la domnie a lui Grigore Ghica, s-a întors în țară. La april 1850 a fost numit membru în comisia școlilor, la noiembrie următor, membru în comisia pentru prelucrarea legilor țării, înființată la 1845 de Mihai Sturdza. Ridicat la rangul de vornic, a fost numit, la ianuar 1855, președinte al Divanului de Apel și totodată membru în Divanul Obștesc, iar puțin după aceasta, președinte al comisiunii pregătitoare a legilor țării, în locul lui beizade Neculai Suțu.

în iarna anului 1855—56 a fost însărcinat de domn să contracteze la București, pentru țară, un împrumut și să arendeze vămile Moldovei aceluiaș antreprenor care luase în întreprindere acele ale Țării Românești și cu aceleași condiții, misiune în care a izbutit în chip satisfăcător. []

Capitolul VII

DIN VREMEA REGULAMENTARĂ

[...] Din vremea regulamentară datează clădirea celor mai multe din așăzările mari boierești de la țară, precum și sădirea frumoaselor grădini, operă a citorva talentați grădinari germani, cari au înlocuit livezile și ceairurile încunjurând altădată curțile boierești.

Boierii bătrâni, cel puțin în mare parte, au rămas cumpăniți în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul și foarte cu măsură modificatu-și-au felul de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinătate studii mai mult sau mai puțin ipotetice, înălăgeau să se bucure de toate îndămănrile și rafinamentele aristocrațiilor străine, cu averi stabile, aparate împotriva risipii prin instituția majoratului. Nu voiau să ție cont de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei și aveau lipsa de măsura inherentă omului primitiv ce, aproape cu toții, rămăsese sub mica spoială câștigată în cei puțini ani trăiți în Apus. S-au adus în țară mulțime de lucruri și de unelte de lux, în mare parte inutile, cari în curînd s-au stricat în minile slugilor noastre nepricepute. Boierimea era cuprinsă de o adevărată sete de inovațiuni, de petreceri, de ducere a unui trai copiat întocmai după acel al *lunii mari* din Apus. Această imitațiune oarbă a formelor exterioare străine dădea prilej la felii de felii de incidente hazlii și, prea adesea, ridicole.

Nu mă pot opri să amintesc aici istoria despre cucoana Anica Lățasea, fiica hatmanului Toderaș Balș, și echipajul ei englezesc. Cucoana Anica, o femeie frumoasă și bogată, una din „leoaicele” leșului, devenise anglomană prin influența guvernantei engleze a unei surori mai mici. Se hotărîse să-și ție casa și mai ales grajdul după moda engleză. Adusese din

Anglia trăsuri și hamuri engleze și îmbrăcase pe surugii ei țigani în livrele de postilioni englezi. Apoi, nemulțămîta cu atîta, a pus pe *mîssa* care o englezise să-i învețe și cîteva expresiuni engleze, uzitate atunci în Regatul Unit, între doi surugii în cursul mersului, precum și acele mai de trebuință între stăpîn și surugii, ca : oprește, pornește, la dreapta, la stînga, mai încet, ie sama etc. Țigani, probabil cu ajutorul citorva lovituri de bici, le vor fi învățat și nu puțin mîndră era cucoana Anica cînd ieșea la Copou s-audă pe surugii strigîndu-și englezește să oprească, să pornească, să ieie sama etc. și să li deie și ea poronci, tot în englezesc. Dar țigani uneori uitau să vorbească englezește și o dădeau iar pe moldovenește. Atunci cucoana Anica se înfură și, sculîndu-se în picioare în trăsură, striga surugilor : „Vorbește englezește, cioară !” Și nu numai leșul, dar și orașele din provincie, nu numai boierimea cea mare, dar și cea mică fusese cuprinsă de această furie de inovare, de transformare după moda apusană a vieții și a modului de petrecere de până atunci.

Tata istorisea lucruri destul de nostime despre societatea botoșăneană dintre 1835—1840. Astfel, într-o iarnă, nu mai țin minte ce afacere l-a adus la Botoșani, unde a găsit pe botoșăneni tot atît de flămînzi de petreceri după moda nouă, ca și ieșenii. Îndată ce s-a auzit despre sosirea unui boier mare tînăr, frumos și trecînd drept unul dintre „leii” leșului, a fost încunjurat de toată tinerimea botoșăneană, care s-a grăbit să-i smulgă deslușiri asupra obiceiurilor mondene ale leșului și mai cu samă asupra modelelor bărbătești, apoi a căzut peste el o ploaie de invitații. Întrebările neconținute ale acestor tineri provinciali i-au dat idee să li joace următoarea farsă : a venit la un bal în frac negru, jiletcă de catifea neagră, numai în trei bumbi, pantaloni negri strîmți și pantofi de lac, cămeșă cu jabou, guler moale înalt, împreriul cărui cravata albă se învârtea de vro trei ori, întocmai după moda de atunci, dar cu colțuni de matasă, albastră la piciorul drept și roză la piciorul stîng, cu mînușă roză la mîna dreaptă, albastră la mîna stînga. La întrebările stîrnite de această ținută, a răspuns cu cel mai mare seriozitate că asta este moda cea mai nouă la Paris. La balul următor, tot tineretul botoșănean *a la mode* purta colțuni și mînuși de două culori deosebite : albastru și roză ; un înađins curier

adusesse din Ieși o întregă provizie de asemenea coițuni și mănuși.

Mai povestea că, tot atunci, a fost poftit la un ceai unde era adunată lume multă, iar stăpîna casei, care de curînd se întorsese din Ieși, se încerca să învețe tineretului localnic misterele cadrilului și a „lăncierilor”. Limba franceză, acuma vorbită obiștește în Ieși, nu era vorbită în provincie, prea puțini chiar erau acci cari o înțălegeau. Cucoana în chestiune, în explicările ce le dădea, amesteca deci franceza cu o moldovenească plină de savoare, ca spre exemplu :

— *Balamcie*, Marghioală ! Pe la c... meu, Nastasă !

Altă cucoană, băgînd de samă că șăde întorcînd spetele cătră tata, i-a zis cu un zîmbet din cele mai amabile, pentru a se scuza :

— Mersî că șăd cu dosul !

Tata îndrăgise Botoșanii atît de mult încît, pană la căsătorie, n-a lăsat să treacă nici o iarnă fără a merge să petreacă o săptămîină sau două în acel oraș, iar botoșănenii deloc nu l-au ținut de rău pentru colțunii și mănușile în două culori.

Transformarea economică pricinuită în Moldova de dispozițiile tratatului de la Adrianopol nu era numai mare, dar chiar și foarte adîncă, căci de dînsa se resimțise națiunea întregă, transformarea socială însă n-a fost, precum nici nu putea să fie, decît superficială, căci ea atinsese numai paturile de sus. Numai aceste pături venit-au în contact nemijlocit și imediat cu străinătatea, numai ele fost-au, prin cultura lor, rudimentară cum era, și prin pregătirea ce i-o hărăzise contactul de pană atunci cu străinătatea, în stare să-și însușească, în timp relativ uimitor de scurt, o bună parte din formele exterioare ale vieții europene. Căci chiar această transformare exterioară a claselor de sus era absolut superficială. De ea se împărtășise mai ales boierimea, cu deosebire acea mare, fiindcă era mai avută și dispunea astfel de mijloace ca să opereze o transformare stînd în raport direct cu banii cheltuiți pentru a o produce. În fond însă societatea, chiar cea înaltă, rămăsese aceeași.

Boierul cel mare de la 1840, vorbesc de marea majoritate a cazurilor, era îmbrăcat nemțește, întrebuița ca limbă elegantă pe acea franceză în loc de greceasca vorbită pană atunci în saloane și chiar în famidie, trăia în mobile aduse

din Apus sau făcute după modelurile din Apus, în relațiile cu sămenii întrebuița formele uzitate în Apus, slugile îi erau îmbrăcate în livrele sau în fracuri și serveau cu mănuși albe, dar în fond se deosebea numai puțin de părintele său în ișlic, straie moldovenești și papuci. Afară de foarte puține naturi alese, cari mai avusesse norocul să fie crescuți de educatori străini de frunte, erau educați numai pe dinafară, dar în fond, deloc : rămăsese oamenii naturii și orientali, stăpîniți de instinctele și de patimile lor, bune sau răle. Ca și părinții lor, cînd firea li era bună, lipsită de vițuiri, erau buni, nevițioși, capabili de actele cele mai bune, cele mai generoase și mai nobile. Cînd, dimpotrivă, firea îi înzestrăse cu vițuiri și cu patimi urîte, se lăsau să fie tîrîți de ele la faptele cele mai reprobabile. Bineînțăles că între aceste două extreme erau multe tipuri intermediare, iarăș ca și în trecut.

Îndeobște boierul moldovan din vremea anteregulamentară era bun la inimă, blînd și foarte aplecat la acte de dărnicie cătră cei nevoieși sau suferinzi. Daniile făcute bisericilor în scopuri nu numai religioase, dar și de binefacere, precum și întemeierile de așăzăminte de asistență publică și de școli sînt urme încă astăzi vii a carității și a dărniceii lor. Apoi care era boierul cel mare care nu înzestră, în fiecare an, un număr de fete sărace de pe moșiile lui ? Nu mai vorbesc de pomenile lăsate prin diată, avînd să fie îndeplinite după săvîrșirea lui din viață.

Sistemul de ocîrmuire era corupt, pentru unii boieri slujbele statului erau mai cu seamă un mijloc de înavuțire în dauna statului și a administrațiilor, dar acest rău nu era doară <o particularitate moldovenească sau muntenească, ci o stare care exista în Europa întregă, în tot cursul veacului al opt-sprezecelea : cei mai mari seniori apusăni nu stăteau la îndoială pentru a presura pe administrați cînd era cu puțință ca ei astfel să se îmbogățască. Dacă jăfuirea era mai puțin arbitrară, mai puțin brutală, redusă la mărgeni mai răstrînse, cauza nu era moralitatea și dezinteresarea mai mare a seniorilor în chestiune, ci răbdarea mai scurtă a celor pe cari îi administrău. Dealtmîntrelea, se găseau și la noi mulți boieri cu desăvîrșire dezinteresați, avînd pentru ban îndeobște cel mai mare dispreț și cari pentru nimica în lume nu și-ar fi mînjit mîinile cu acel provenind din jaf. Cei mulți din ei erau ibarbați cu frica lui Dumnezeu în toată accepțiunea cuvî-

tului, credincioși cuvîntului dat, buni prieteni, părinți deosebit de afectuoși, oameni avînd groază de *păcat*.

Își iubeau țara cu toții, dar văzînd slăbăciunea ei cumplită, nu se bizuiau în alt mijloc de rîntuire decît în protecția împărăției rusești, celei de o lege cu noi; am arătat că totuș, printre dînșii, se găseau bărbați cari de pe atunci se gîndeau la unirea principatelor și chiar visau la încheierea, într-un viitor depărtat, a celor trei crîmpeie în cari era rupt acest neam.

Îmi pare rău să mă văd silit, eu, urmaș de boieri mari, a recunoaște că rău păcătuit-a boierimea împotriva obștei acestui popor ale cărui destine, încă din vremea cnejilor, de la care în cea mai mare parte ea se trage, boierimea era menită să le conducă. Trebuie să recunoaștem că ea s-a folosit de puterea ce o avea mai cu samă pentru a despoia pe sătean de drepturile lui asupra pămîntului, pentru a încerca să robească, nu numai munca, dar și persoana lui și chiar spre a-și însuși pămînturile răzășilor, adică a acelor urmași de cneji cari, în urma împărțirilor succesive, în cursul generațiilor, slăbise cu desăvîrșire și se înecau acuma în restul țărănimii. Cu deosebire grea de răspundere este purtarea boierimii cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, cînd ea a obținut, de la curtea din Peterburg, încuviințarea înscrierii, în textul acelei alcătuirii, a stipulațiunilor îngreuiind munca și totodată împuținînd porțiunea de pămînt lăsată în folosința țaranului. Aceasta împotriva străduințelor ce și le dăduse Kiselev, un general rus, adjutant al cumplitului Neculai Pavlovici, *casa* făcă pe fruntașii țării mai respectuoși de drepturile țărănimii, adică a obștei poporului. Și printre acei boieri cari s-au opus cu mai multă cerbicie intențiunilor generoase ale lui Kiselev, aș putea cita bărbați nu numai de o cinste exemplară, de o dezinteresare absolută, dar buni, mi-loși, cunoscuți ca blânzi, iubitori de dreptate, luați adesa din această cauză ca arbitri în litigiuri particulare, litigiuri în cari zecimi de mii de galbeni erau în joc. Această contradicție între purtarea lor îndeobște cu acea ce au avut-o în acest caz particular se poate explica într-un singur chip: ignoranța desăvîrșită în care cu toții erau despre modul în care se alcătuiseră proprietatea funciară la noi. Într-adevăr, această proprietate se născuse cu încetul, ca rezultatul unui șir de cotropiri săvîrșite în curs de cinci veacuri, abuzuri cari»

treptat, transformase proprietatea obștei asupra hotarului așezării în proprietate privată a celui care, la origine, nu fusese, în foarte multe cazuri, decît un *primus inter pares*, căpetenia așezării. Nimene nu făcuse pană atunci istoria acelei dezvoltări și nici nu era cineva în stare s-o facă, căci era ascunsă în miile de documente împrăștiute pe întreaga întindere a țării, scrise într-o limbă ce nimene nu o putea înțelege. Cînd boierii din vremea alcătuirii Regulamentului Organic se trezise, în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea, nimene nu mai avea idee de vechiul drept al obștei, boierii de pe vreme habar nu aveau că stăpînirea lor era rezultatul unor neconținute uzurpări, ci erau încredințați nu numai că stăpîneau moșiile lor în chip legiuit și fără de prihană dar mai erau convinși că țaranii cari „sădeau” pe acele moșii, se așazase acolo pe temeiul învoirii boierilor de pe vreme și abuzase de îngăduirea lor pentru a transforma o toleranță în drept.

În copilăria mea cunoscut-am mulți bărbați și femei care erau în floarea vrîstei pe vremea alcătuirii Regulamentului Organic. Gînd, la 1864, Cuza a promulgat legea rurală *care*, în cercurile boierești, a provocat o indignare generală, ca fiind un atentat nelegiuit la drepturile sfînte ale proprietarilor de moșii, bătrînii și-au adus aminte de cele petrecute și vorbite în timpul lui Kiselev. Pe de altă parte și acei din generația de la 1848, căreia îi aparținea tata și moșii mei, cu toții adversari învierșunați ai legii lui Cuza, o combăteau mai cu samă pe tema violării dreptului de proprietate. Bunacredință a unora și a altora era perfectă, erau convinși că sînt victima unei strigătoare spoliațiuni, a călcării unor drepturi străvechi, absolut neprihănite și incontestabile. Și, după cele raportate de bătrîni din toate condițiunile asupra părerilor și a cuvintelor cu cari boierii de la 1830 combătuse propunerile lui Kiselev, nu poate încăpea nici o îndoială despre curățenia eredinții cu care apărau închipuitele lor drepturi de *proprietate absolută și sfîntă*.

O pată foarte urâtă a stării sociale din vremea regulamentară o mai alcătuiseră starea de robie a țiganilor și chipul în care erau tratați. Ei erau priviți ca *lucru* al stăpînului respectiv, care avea asupra robului toate drepturile afară de acel de a-l ucide. Și încă, dacă țiganul murea în urma rălelor tratamente suferite de la stăpîn, nimene nu cerceta pri-

cinile morții, tot așa dacă îl ucidea între patru ochi într-un moment de minie. Stăpînul ar fi putut să aibă neplăceri numai în cazul cînd ar fi pus pe țigan la moarte în public și chiar în acest caz este probabil că făptuitorul, dacă era om de samă, scapă. Noroc numai că asemenea cazuri erau foarte rari, boierimea, ca întreg neamul nostru, avînd oroare de sînge.

Dar, în multe curți bătăile erau pentru țigani lucru zilnic și băteau nu numai boieri aspri și violenți, dar și boieri buni și blînzi. În aceeași zi în care boierul făcuse vro danie „Sfințului Spiridon” sau altă pomană, el punea „să se tragă” o sută de nuiete sau de bice lui Simion bucatariul, fiindcă greșise vrun fel de bucate, sau lui Grigore surugiul, fiindcă poștalionii nu erau bine săcelați ori hamurile rău unse. Și nu lipseau nici cuconițele bune, blînde, miloase, cinstite, cari su-puneau la acelaș tratament pe cutare țigancă fiindcă nu potrivise bine apa feredului sau crohmălise (scrobise) prea tare sau prea puțin cutare albitură. Nu mai vorbesc de pedepsele date pentru păcate mai mari.

Și fiindcă sînt pe acest capitol, voi povesti o istorioară auzită în copilăria mea de la profesorul francez Bury. El se afla la începutul regimului regulamentar, în calitate de profesor, în casa marelui logofăt Neculai*. Într-o după-amiază, trecînd pe dinaintea fereștilor deschise ale sofrageriei, a zărit pe sofragiul țigan, fără însă a fi văzut de acesta, făcînd salată. Chiar atunci isprăvisese s-o amestece și, depunînd lim-gura și furculița pe o farfurie, și-a suflat delicat nasul cu degetele, apoi, cu aceleași degete, a netezit în saladier salata de curechi roșu. Bury, foarte indignat și dezgustat, n-a spus nimica, căci știa că, dacă vorbea, sofragiul ar fi fost întîns la scară și ar fi mîncat o groaznică bătaie, procedeu pe care, în calitatea lui de francez, fiu al Revoluției, în reprobă cu desăvîrșire; s-a mulțămît să nu mănînce din salata lui de predilecție. Au trecut zece ani și Bury tot în casa logofătului Neculai* rămăsese, logofătul fiind înzestrat cu copii numă-roși. Se vorbea odată, la masă, pe cînd servea acelaș sofragiul, de țigani, de lenea, de beția, de cumplita lor lipsă de cură-țenie. Deoarece trecuse zece ani de cînd se petrecuse faptul arătat mai sus, Bury a crezut că, chiar pentru un rob țigan, pedeapsa cuvenită trebuia să fie prescrisă și a povestit isto-ria cu netezirea salatei de curechi roș. Dar se înșala amar l

Rezultatul povestirii a fost că, îndată după masă, logofătul a chemat pe vatavul de ogradă și, istorisindu-i faptul, i-a poroncît să întindă pe sofragiul la scară și să-i tragă un număr de nuiete care numai mic nu era.

Cu desăvîrșire odios era chipul în care se uza de fetele și de femeile acelor nenorociți. Plecînd de la principiul că tru-pul robului este lucru al stăpînului, țigancele, fete mari și femei măritate în toate regula, în fața altariului, erau pri-vite de stăpîni ca adevărată carne pentru plăcere. Se uza de ele în această însușire cu știrea părinților și a soților.

Pană în domnia lui Mihai Sturdza era obicei în casele boierești de la țară, obicei care exista dealtmîntrelea și în Rusia, ca musafirilor sosiți să li se trimată, cînd se culcau, o roabă tînără ca să-i frece pe picioare pentru ca să adoarmă mai răpede și să aibă un somn mai liniștit. Și acest obicei nu a încetat decît cînd fetele de boieri cari avuseser parte de o educație europeană, prin pensioane din țară sau din străinătate sau de la guvernante străine distînse, li s-au pus cu hotărîre împotriva.

Și patru veacuri de asemenea supunere abjectă degradase într-atîta pe acei nenorociți, ucisese în astfel de grad orice simțimînt de demnitate omenească într-înșii, încît ei priveau această îngrozitoare batjocură ca lucru firesc, împotriva că-reia nu cunosc exemplu de opunere, de revoltă, de încercare de răzbunare.

Bătaia la scară era lucru obișnuit în toate casele boierești, în acele ale boierimii mici ca și în acele ale boierimii mari, trebuie însă să adaug că, pe de o parte, erau multe în cari se uza de acest „leac al țiganului”, cum i se zicea, cu mode-rație, iar pe de alta că secolele de robie ce le trăise făcuse din țigani ființe leneșe, bețive, murdare, nedeschizînd gura decît pentru a miști, totdeauna gata să fure orice puteau fura spre a-și procura băutura.

Dar erau case unde nu numai țigani era bătuți pentru cea mai mică vină, dar în cari ei erau supuși la adevărate torturi; trebuie însă să adaug că aceste erau mai cu samă case mici și de îmbogățiți. Dar crudul obicei de a pune coarne țiganilor cari fugise de la stăpîni și fusese pe urmă prinși, adică de a cetlui, împrejurul gîtului și a frunții lor, niște cercuri de fier, acel de la frunte purtînd niște largi coarne, tot de fier, cari din noaptea țiganului făceau ceasuri de caznă

grozavă, se obișnuia și în curți de boieri mari. Maică-mea îmi povestea oroarea ce o cuprinsese când, la 1848, fiind fată tânără, de curînd sosită din pension, de la Viena, a văzut, pe cînd pleca de la d serată la care fusese cu tată-său, perdegiul (portariul) care deschidea poarta bolții de ieșire purtînd la picioare lanțuri grele ce zuruiau după dînsul, iar la cap lungi și largi coarne de fier.

Apoi viața țiganului era mai grea sau mai ușoară și după cum vataful de ogradă era de fire aspră sau blîndă, de multe ori firea vatafului avea pentru țigan mai mare însemnatate decît acea a stăpînului, mai ales pentru robii de jos : bucătari, rîndași, argați, vezetei, spălătorițe etc. ; era doară în atingere mai deasă și mai nemijlocită cu dînsii ! Apoi biciul sau nuielile emu mînuite de el, puterea loviturii atîrnă de la voința lui. Este bineînțeles că de toate drepturile, să zicem *regaliane*, ale stăpînului asupra țigancelor uzau și abuzau și vatajii de ogradă.

Acest tratament al femeilor roabe era cu atît mai odios cu cît multe din ele, mai ales din acele cari aparțineau unui șir de mame, de bunici și de strămoașe frumoase, aveau prea puțin sînge țigănesc în vine și erau rude de aproape cu stăpînii.

Și să nu se creadă că numai stăpînii mireni uzau de drepturi regaliane asupra țigancelor aparținîndu-li : aceste roabe alcătuiau adevărate haremeuri pentru igumenii mănăstirilor pe cari generozitatea pioșilor donatori le înzestraseră cu numaroase suflete de țigani. Mai cu samă egumenii greci ai mănăstirilor închinăte aveau reputația că știu, prin schimburi, să-și alcătuiască seraiuri de frumuseți țigănești.

Mai crud poate decît bătăile și coarnele era facultatea ce o avea stăpînul să vîndă pe bărbat deosebit de soție, pe mamă deosebit de copil. Aceste despărțiri mai erau, dealt' mintrelea, adesa rezultatul împărțirii țiganilor între mai mulți moștenitori sau acel al vînzării lor la mezat cu prilejul execuțiunilor silite. Asemne împărțiri a „sălașului” țigănesc, cum se numea familia robului, se făceau arareori în acele sălașe aparținînd boierilor bogați, ele fiind rău văzute, mult mai adesea aveau a suferi de ele robii puțini, aparținînd boierănașilor, negustorilor și altor fețe cu stare mică.

întăiul pas spre iniățurarea acestui oprobriu a fost făcut la ianuar 1844 de Mihai Sturdza prin desființarea „nazânei ,

adică a serviciului administrațiunii țiganilor domnești și liberarea acestora, cari de atunci au intrat în rîndul birnicilor slobozi. Numai opunerea proprietarilor de țigani a împiedecat ca măsura să fie aplicată și robilor particulari. „Nazîrul” țiganilor domnești a obținut altă slujbă, iar cinovnicii din cancelaria lui au fost repartizați în locurile devenite sau făcute vacante în alte servicii.

Tocmai după trei ani, la 1847, imitat-a Gheorghe Bibescu pilda dată de Mihai Sturdza, desființînd în Țara Românească „nazîria” și dezrobînd țiganii domnești din principatul său.

Capitolul VIII

CÎTE CEVA DESPRE MIHAI STURDZA, FAMILIA ȘI ANTURAJUL LUI

Mihai sau, cum i se zicea de obicei, Mihalache Sturdza era fiul marelui logofăt Grigoraș Sturdza și a domniței Mări-oara Calimah. El a avut norocul să fie crescut de un foarte distins cleric francez, abatele L'homme, care a stat în țară ani îndelungați. Nu încapă îndoială că, în ce privește cultura și pregătirea pentru viața publică, profesorul și elevul și-au făcut reciproc cinste. Mihalache Sturdza a fost, fără îndoială, bărbatul de stat cel mai capabil ce 1-a produs Moldova de două veacuri încoace și mare păcat este, nu numai pentru Moldova, dar chiar și pentru întreaga românie, că strălucirile lui însușiri politice au fost pătate de neastâmpărata sete de bani de care era stăpînit.

S-a ocupat de tînăr de treburile publice și unele din memoriile adresate de el cabinetului de la Peterburg arată cît de serios își studiase țara de timpuriu și cum mintea lui puternică și clară își făcuse de pe atunci idee exactă de adevăratele ei nevoi. Din tinerețe a aspirat la domnie și a știut sa dobîndească favoarea Peterburgului fără de care orice năzuință la scaun ar fi fost zadarnică. Rămînea să obție învoirea sultanului și aici o împrejurare sentimentală i-a pricinuit greutate mari. Despărțit de întăia lui soție, de grațioasa Și buna Eliza Rosetti, el legase relațiuni de dragoste cu o

vară mai depărtată a sa, cu Smaranda Balș, născută Sturdza, și era hotărât s-o ieie de soție când, în urma stăruințelor Rusiei, Poarta s-a hotărât să-l numească la scaunul Moldovei și l-a chemat la Țarigrad spre a-i da investitura. Mihalache Sturdza s-a grăbit să plece, luându-și rămas bun de la iubita lui și făgăduindu-i că o va lua de soție îndată ce se va întoarce ca domn.

Ca să-și pregătească venirea în scaun, făcuse încă de ani cheltuieli însărcinate, și la Peterburg și la Stambul, spre a-și asigura bunăvoința și sprijin la amândouă curțile, cheltuieli cari îl silise să s-încurce în datorii grele. Puțin înainte de chemarea lui la Țarigrad, tată-său, ajuns la adânci bătrânețe, murise lăsându-i o avere foarte mare, pe baza căreia a contractat alte datorii, menite să-l puie în stare să obție bunăvoință a valideelor și a marilor demnitari turci, fără de care știa bine că nu se poate conta nici pe investitură grabnică, nici pe domnie liniștită. Suma cu care a putut să s-împrumute astfel nepărîndu-i îndeustulătoare, amanta lui i-a mai încredințat, pe lângă toți banii de cari dispunea în acel moment, și toate juvaerurile ei cari erau de mare preț, spre a le amaneta.

Însă, ajuns la Țarigrad, a dat de o piedecă neprevăzută. Vechea noastră cunoștință din vremea Eterici, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei, care știuse să cîștige favoarea sultanului Mahmud al II-lea, fiind chiar numit, pe o bucată de timp, bei de Samos, deloc nu-și părăsise aspirațiunile la scaunul Moldovei, până în momentul în care Mihalache Sturdza a fost oficial desemnat ca viitor domn. Îndată ce Sturdza a sosit la Constantinopol, Vogoridi i-a trimes răspuns că este dispus să nu-i facă greutăți dacă... noul domn ie de soție pe fiică-sa Smaranda. Sturdza, fiind sigur de sprijinul Rusiei și împins de ambasadorul acestei puteri, a dat un răspuns politic, dar categoric de negativ. Atunci Vogoridi, care cu prea puțină vreme înainte avusese prilej să facă Turciei un mare serviciu cu ocaziunea încheierii unei convenții comerciale cu Anglia, a cerut sultanului o audiență în care a expus lui Mahmud al II-lea dorința ca, el neputînd fi domn al Moldovei, cel puțin noul voievod al aceluia *memleket* (provincie) să aibă a lua de soție pe fiică-sa Smaranda. Sultanul, pe de o parte doritor să facă un bine favoritului său, iar pe de alta bucuros să fie neplăcut candidatului im-

pus de Rusia, a făgăduit lui Vogoridi că investitura se va da noului domn al Moldovei numai după ce se va fi căsătorit cu fiica lui. Și, într-adevăr, data investiturii nu se mai fixa, nenorocitul domn neinvestit se topea în cheltuieli la Stambul, fără ca nici intervențiunile foarte categorice și repetate ale ambasadei rusești la Poartă, nici propriile sale jalbe la sprijinitorii lui din Petersburg să fi putut obține un rezultat imediat; se știe ce meșteri neîntrecuți în materie de traganare au fost totdeauna turcii. Sturdza era mai înainte de toate un bărbat cu mare simț practic; el a înțeles destul de răpede că trebuie să jertfească dragostea domniei sau domnia dragostei, altfel turcii îl vor ținea cu lunile în Țarigrad, ceea ce va însemna ruina lui desăvîrșită. S-a hotărât să renunțe la dragoste.

Odată această hotărîre luată, tîrgul cu Vogoridi a fost răpede făcut: grecul a mai cerut și obținut recunoașterea unei zestre frumoase pentru fiică-sa și postul de capuchehaia (reprezentant) al Moldovei pe lângă Poartă, cu un salariu însărcinat, ceea ce i s-a admis de asemenea. Investitura a urmat îndată după căsătorie și noua păreche domnească a plecat la Ieși. Cum a izbutit noul domn să mîngîie pe iubita părăsită și dacă a mîngîiet-o nu știu, cred însă că datoria către dînsa a fost plătită imediat.

Această împrejurare politico-romantică mi-a fost povestită de răposatul Dimitrie Sturdza, fostul șef al partidului liberal. El, date fiind legăturile de familie și de afaceri ce-l legau de fostul domnitor, precum și a nepărtinirii cu care judeca pe Mihael Sturdza, era și în măsură să fie bine informat și merită toată încrederea. Un vice-consul prusian, care a trăit cîțiva ani în Ieși și a scris o carte care nu este decît un violent pamflet împotriva țării noastre, povestește împrejurările într-un chip mult mai puțin favorabil pentru domn, însă chipul răutăcios în care cartea este scrisă face ca afirmările lui să fie mai mult decît suspecte. [...]

Mihalache Sturdza, fiul celei mai frumoase femei care a trăit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în întăiul sfert al aceluia următor, era un bărbat roșcovan, mic la stat, urît la față, cu picioare strîmbe și glas sfîrniit. Totuș acei cari l-au cunoscut recunoșteau într-un glas că acest bărbat, atît de rău tratat de natură în privința

fizicului, făcea, oriunde se arata, impresia unui *grand seigneur* și a unui bărbat cu totul superior.

Sexul frumos îi plăcea și adesa avut-a doamna temeiuiri de gelozie, dar succesele ce i s-au atribuit trebuiesc puse mai mult pe socoteala situației decât a persoanei sale. Era prea puțin frumos și prea hursuz pentru a plăcea femeilor. Mi s-a povestit că o cucoană mare, vestită pentru frumusețea ei și care mai avea reputația să fie foarte miloasă pentru suferințele ce le pricinuiseră farmecile ei, căreia Mihai Sturdza, înainte de domnie, i se plîngea că este din oale-afară de crudă cătră el, i-ar fi răspuns : „Ce vrei ? Am prostul gust să iubesc numai bărbați frumoși !”

Dealtmintrelea, chiar adversarii lui recunoșteau că el totdeauna a știut să păstreze aparențele și că niciodată nu a dat pilda scandalului.

Mai trebuie să recunosc că, după toate cîte le-am auzit despre dînsul, și de la oameni cari deloc nu-l iubeau, el era destul de îngăduitor cătră adversarii lui și că celor cari l-au lovit și pe cari i-a lovit și el în apărare, nu li-a făcut nici jumătate din răul ce i-ar fi fost în putință să-l facă, fără a fi taxat de om răutăcios sau crud. Era în fond un om de omenie ; bunătatea de inimă înăscută în moldovan nu era cu totul străină de dînsul. Ce păcat că era atît de ahtiat după bani !

Această lăcomie cumplită de care a fost stăpînit întăiul domn regulamentar al Moldovei a fost o mare nenorocire, poate nu numai pentru dînsa. A venit în scaun în momentul cînd țara dobîndise o alcătuire care, cu toate cusururile ei, era totuși cu mult superioară acelei care o ocîrmuia pană atunci. Dacă, pe lîngă cultura lui serioasă și strălucitele însușiri de ocîrmuitor cu cari era înzestrat de natură, ar fi avut parte de dezinteresarea de care au dat dovadă nu tocmai puțini membri ai boierimii moldovenești din aceeaș vreme, nu încapă îndoială că el ar fi fost în stare să stăvilească corupțiunea domnind în treburile publice, rezultat firesc al unui trecut dezastruos.

în loc de a aduna împrejurii o mulțime de indivizi fără caracter, fără cultură, fără creștere și mai ales fără scrupule, cari se îmbogățeau prin toleranța lui, el ar fi putut să fie steagul împrejurii căruia s-ar fi strîns toate elementele sănătoase și curate. Autoritatea lui ar fi crescut în chip neasama-

nat și intriga nu ar mai fi avut nici o putere împotriva-i. Inspirînd respect și în țară, și în Stambul, și în Peterburg, ar fi fost în măsură să ducă țara pe calea progresului cu pași urieși, așăzînd acel progres pe temelii sănătoase.

Dar din nenorocire, stăpînit de setea banului, dînd însuș exemplul prevaricațiunilor, în loc să fi pus stăvili corupțiunii trecutului, a mai adăugit la ea, favorizînd ridicarea și îmbogățirea prin jaf a unei întregi clase de bărbați fără scrupule, dar cari erau unelte servile ce le putea întrebuința pentru interesele lui personale.

Țările române n-au avut noroc cu domnii rînduiți la 1834 : talentele extraordinare ale lui Mihai Sturdza nu-și puteau da roadele ce țara era în drept să le aștepte, fiind paralizate prin lăcomia de oare era stăpînit, iar desăvîrșită incapacitate a lui Alexandru Ghica nu putea fi compensată prin disprețul său pentru ban.

Dar este mai mult decât probabil că, dacă unul din ei ar fi avut și însușirea care o avea celalalt iar lui îi lipsea, Rusia nu ar fi consimțit la numirea lui.

Mihai Sturdza, din întăia lui căsătorie cu Eliza Rosetti, a avut doi fii cari, amîndoi, au trăit pînă la adînci bătrînețe : beizadelele Dumitrache și Grigore Sturdza. Cel dintăi a dus o viață liniștită, trecînd drept un bărbat de inteligență mijlocie, despre oare nu s-a vorbit deoît puțin și nu s-a zis niciodată nici un rău ; beizade Grigore a dat însă lumii neasamanat mai mult prilej de vorbă.

Amîndoi și-au început educația în țară cu un profesor francez. După suirea în scaun a părintelui lor, amîndouă beizadelele au fost trimise la Luneville, spre a-și urma acolo studiile sub direcțiunea fostului profesor al domnului, abatele L'homme. Dar faptul că domnul Moldovei își creștea fiii în Franța uzurpatorului și liberalului Ludovic Filip, a celui care slujise în armatele revoluționare și al cărui părinte votase moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea, a scandalizat în cel mai mare grad pe împăratul Neculai I. Această supărare a pravoslavnicului împărat a fost transmisă domnului Moldovei cu sfatul că, dacă nu voiește să crească pe fiii săi în Rusia, cel puțin să-i trimată într-o țară în care domnscia principii mai sănătoase decât în Franța. Mihalache Sturdza de nimica nu avea să se teamă ca de pierderea favoarei împăratului Rusiei, totuși trebuie să înscriem la activul

său că, om luminat cum era, cunoscînd bine Rusia, unde fusese de mai multe ori, și știind prin urmare ce rezultate slabe putea să deie o creștere făcută în împărăția lui Neculai I, cu rizicul de a pierde ceva din favoarea împăratului, a preferat să trimată pe fiii săi în altă țară și a ales în acest scop Berlinul, Prusia fiind atunci, după Rusia, statul din Europa în care domneau principiile cele mai absolutiste, împreună cu beizadelele a emigrat de la Luneviile la Berlin și tînărul Mihai Kogălniceanu, care plecase din țară odată și studia la Luneviile împreună cu ele.

Au stat mai mulți ani la Berlin; nu știu ce fel de studii au făcut, dar beizade Grigore, pe care l-am cunoscut foarte bine, era fără îndoială un bărbat cult, care avea cunoștinți serioase în multe ramuri.

Nu știu cum, în urma căror împrejurări, ambii frați, fără a fi slujit în armata ruscă, au obținut amîndoi, de la împăratul Neculai, gradul de polcovnic (colonel).

După ce s-au întors în țară, beizade Dumitrache a fost numit de tată-său hatman sau ghegeneral-inspector al miliției Moldovei, în care calitate funcționa în momentul mișcării de la 1848, iar beizade Grigore a dus o viață în care capriciile și fanteziile momentului au jucat rolul de căpetenie.

Bărbat de o statură înaltă și înzestrat din naștere cu o putere musculară neobișnuită, n-a cruțat nici o silință pentru a o mai spori prin tot felul de exerciții. Gelos de Isprava lui Milton de la Crotona, și-a pus în gînd să facă la fel. Spre acest sfîrșit a început să poarte în spinare un vițel mic, în fiecare zi, în cursul unui timp anumit, urmînd să repete această manoperă **pană** ce vițelul a ajuns juncan. Această ispravă fiind cunoscută în țară, beizade Grigore a căpătat de la popor porecla de Beizade Vițel.

Și-a urmat exercițiile de gimnastică **pană** la bătrînețe, perfecționîndu-le neconținut. Mi-a arătat, la 1875, sala lui de gimnastică, plină de tot soiul de aparate pentru exercitarea și întărirea tuturor mușchilor. îmi aduc aminte că avea aparate speciale pentru a întări diferitele degete de la mîni și de la picioare și a le spori flexibilitatea.

Beizade Grigore era un admirator pătimaș (și nu platonianic) al sexului frumos; succesele lui pe acest cîmp, în tînerete, au fost multiple. Mult zgomot a făcut dragostea lui pentru contesa Dash, cunoscuta scriitoare franceză. O cu-

noscuse în Franța, pe cînd el era foarte tînăr. iar ea se apropia de vrîstă matură, dar mai avea urme număroase și încă vii ale unei mari frumusețe. O adusese în Moldova făgăduindu-i că o va lua de soție și era foarte hotărît să se ție de cuvînt. Amorezații se stabilise la Perieni, o moșie din împrejurimile leșului, aparținînd mamei beizadelei.

Cînd vodă a fost pus de fiu-său în cunoștința proiectelor sale matrimoniale, le-a întîmpinat cu un *veto* din cele mai categorice. Dar beizadeaua nu s-a lăsat învinsă și a început să ducă pe contesă pe la rudele sale, prezentînd-o ca logodnica lui. Vodă se temea mai cu samă de o căsătorie clandestină și, în unire cu mitropolitul, luase măsurile cele mai aspre pentru a împiedeca ca nu cumva vreun preot să celebreze cununia în ascuns. Pentru a pune capăt desăvîrșit romanului, vodă, bărbat practic și hotărît, a trimis pe neașteptate la Perieni, într-o noapte, o „roată” (companie) de infanterie și un pluton de cavalerie, cu ordin să încunjure curtea și să nu lese pe nimene să intre într-însa și ordinul a fost executat *ad litteram*.

Cămara de la Perieni era foarte bine aprovizionată, dar întîmplarea făcuse ca cei doi amanți să fie înzestrați de natură cu cîte un formidabil apetit, iar slugile casei erau multe și, deși fusese puse din ziua dintăi la jumătăți de porții, tot trebuiau hrănite. După prea puține zile, numărul slugilor se împușinase, dar totuș nu mai rămăsese nici măcar fărmațură de lucru de ale mîncării și dragostea a trebuit să capituleze înaintea foamei. Amanții și-au luat rămas bun unul de la altul, făgăduindu-și să se regăsască în Franța și beizade Grigore, calare, înarmat pană în dinți, a pus să se deschidă porțile ogrăzii și a năvălit ca o furtună asupra lanțului de sentinele care încunjura curtea. Nici una nu s-a gîndit să-i ție piept, ci cu toții s-au grăbit să se deie înapoi, lăsînd tînărului calea liberă. Contesa Dash, rămasă prizoniera oastei învingătoare, a fost înainte de toate poftită să icie o masă substanțială, căreia s-a grăbit să-i facă cinste. Apoi i s-a pus la dispoziție o trăsură cu doisprezece cai de poștă și un ofițer, spre a fi dusă la Galați. Aici a găsit locul ei pe un vapor plătit pană la Constantinopol, pe lîngă o rîndială de bani permițîndu-i să-și urmeze în chip cuviincios călătoria pană în Franța.

Pe urmă beizade Grigore s-a apucat de speculă și a luat în arendă un mare număr de moșii mănăstirești din ținuturile Neamțului și a Sucevei. Noi toți cei cari am cunoscut bine pe beizade Grigore știm că nu era nici lacom de bani, nici zgîrcit, dimpotrivă era foarte generos, chiar risipitor. Dar din nenorocire a pus pe acele moșii, ca să le exploateze, niște vechili Ieși, cari au jăfuit pe țărani în chip îngrozitor. Lascar Catargiu, care a fost mai pe urmă prefect de Neamț și însărcinat de ocîrmuirea lui Grigore Ghica cu cercetarea nenumăratelor jalbe ale țăranilor de pe moșiile în chestiune, mi-a povestit lucruri îngrozitoare despre jafurile acelor Ieși (poloni). Îmi aduc acuma aminte de un singur amărunt : puneau țăranului în socoteală, pentru o păreche de opinci cari atunci se vindeau pretutindeni cu preț maximum de un leu (32 bani), o carboavă (4 lei), iar pășunatuî unei vaci era socotit pe un preț aproape echivalent cu valoarea vacii.

Beizade Grigore a fost dintăi căsătorit cu Olga Ghica, din Țara Românească, o femeie distinsă sub toate privirile și foarte frumoasă, sora cunoscutei scriitoare Dora DTstria, care a fost căsătorită cu un principe Masalski. Se zice că frumuseța, creșterea deosebită, distincțiunea și celelalte însușiri strălucite ale soției sale nu au fost în stare să păstreze acesteia credința zburdalnicului ei soț. A murit de tînră, lăsîndu-i trei copii deosebit de frumoși, cari s-au stins foarte de tineri și ei.

În timpul războiului din Orient, beizadeaua noastră a luat serviciu în armata turcească unde i s-a dat gradul de general de brigadă sub numele de Muhliz-pașa. În această însușire el s-a distins în lupta de la Oltenița, în care turcii au învins pe ruși, izbînda fiind datorită mai ales acțiunii îndrăznețe și bine executate a lui Muhliz-pașa, apoi în bătălia de la Eupatoria, unde a comandat cavaleria turcească și a contribuit mult la victorie.

În tinerețile sale, beizade Grigore trecea drept o natura neroniană ; nouă, acelor cari l-am cunoscut în urmă, nu ni-ă făcut deloc această impresie ; voi mai vorbi de el în mai multe locuri din aceste *Amintiri*.

Mihalache Sturdza a mai avut, din a doua sa căsătorie, înca un fiu și o fiică. Fiul, căruia i se dăduse numele de

Mihai, a murit înainte de a ajunge la vîrsta bărbătească și această moarte a alcătuit pentru părinții lui o lovitură din cale-afară crudă ; fiica a fost căsătorită cu principele Goriacov, fiul cancelarului lui Alexandru al II-lea.

Deoarece am pomenit mai sus numele cumnatei lui beizade Grigore Sturdza, frumoasa și talentata Elena Ghica, căsătorită cu un principe Masalski, dar cunoscută mai ales sub pseudonimul literar de Dora DTstria, voi povesti aici o întîmplare din viața ei, care ni dă o icoană drastică a regimului ce domnea în Rusia din vremea lui Neculai Pavlovici.

Dora DTstria trăia atunci în Peterburg și, din pricina frumuseții, a culturii și a spiritului ei, era foarte apreciată de cele mai distinse cercuri ale aristocrației rusești. Era o adeptă a ideilor liberale și naționaliste. Deși avea grijă să-și exprime părerile în chip cît se poate de chibzuit, silindu-se să nu jignească întru nimica principiile stabilite la curte, gura trăda prea adesea tendințele ei liberale și simpatiile ce le hrănea pentru cauza liberării popoarelor asuprite. Se vede că răuvoitori au adus la cunoștința autocratului, denaturîndu-le, unele cuvinte scăpate principesei.

Fapt este că Dora DTstria a primit într-o zi o scrisoare din cele mai amabile de la ministrul poliției, rugînd-o să-i facă cinstea a-1 onora, în aceeași zi, cu o vizită la oficiul său, unde va avea plăcerea să-i comunice o veste oare o va interesa foarte mult. Dora DTstria s-a dus și a fost întîmpinată, la ușa cabinetului său, de ministru, care, sărutîndu-i mîna și oferindu-i brațul, a condus-o, după ce i-a mulțămît pentru amabilitatea ei, într-un salon alăturat. Cînd au ajuns în mijlocul acelei încăperi, ministrul s-a oprit brusc și a bătut o dată din picior. Înainte ca Dora DTstria să-1 fi putut întreba ce ae întîmplă, ea a simțit că parchetul cedează sub dînsa și trupul ei a dispărut **pană** subsuoare în etajul de jos. Apoi a simțit că i se ridică rochia și fustele și a început a simți lovituri de vergi : a fost fustigată în același fel în care sînt fustași copiii cari s-au făcut vinovași de vro greșală. După ce a primit numărul de lovituri ce trebuia să i se deie, trapa s-a ridicat în sus și ministrul, cu o aîncă reverență, i-a oferit iar brațul și a dus-o pană la trăsura* neuitînd să-i sărute mîna înainte de a se despărți de ea.

N-am nevoie să adaug că biata femeie n-a mai stat mult în Peterburg.

De asemenea tratament s-a mai împărtășit în vremea lui Neculai Pavlovici multă lume care a avut păcatul să aibă aplecare către idei îndeobște foarte moderate, dar jignind principiile autocratului; printre acei nenorociți a fost și marele poet rus Pușkin.

Dat fiind caracterul întâiului domn regulamentar al Moldovei, era lucru firesc ca el însuși să se încunjure de preferință cu bărbați fără de caracter, ale căror situație să atîrne numai de la favoarea și pozițiunea lui, creaturi cari să i se plece în toate, multe din ele fără scrupule, gata să-i împlinescă orice dorință.

Dacă în Gheorghe Asachi găsisse un bărbat cu o șiră a spinării destul de mlădioasă, dar neprevaricator și nelacom de bani, fratele acestuia, Petrache, vîrît în miliție, făcut adiutant domnesc și înaintat foarte răpede la gradul de colonel, mi-a fost descris de toți bătrînii oa un instrument absolut orb al voinții domnești, veșnic gata să îndeplinească orice poroncă a stăpînului; firește că nu era nici iubit, nici stimat.

Alți doi bărbați de mare încredere ai domnului erau frații Lascarache și Mihăiță Mihalache, boieranași din ultima treaptă, bărbați fără cultură, dar deosebit de „subțiri”, meșteri neîntrecuți în mînuirea tuturor sforilor, absolut dispoieți de scrupule, adînc corupți, slugarnici la culme, tămîitori neobosiți ai lui vodă și nedîndu-se înapoi, spre a-i face pe plac, înaintea nici unei fapte. Erau zilnic la curte, făceau partida de *preferance* sau de *whist* a domnului și au ocupat slujbe din cele mai înalte.

Ca adjutanți alegea de obicei tineri din familiile micii boierimi sau fii de boieri scăpătați. Dacă printre adiutanții domnești a figurat și Mihai Kogălniceanu, acest fapt se datorește împrejurării că era fiul unui om de casă al logofătului Grigoraș și, după cît îmi aduc aminte să fi auzit, fin de botez al lui vodă.

Dealtfel, cei doi fii ai Moldovei cari, în veacul următor, au întrecut în agerime de minte pe toți contemporanii lor, nu au putut ținea timp mai îndelungat casă bună împreună. Kogălniceanu nu era bărbat să se mulțamească cu un rol de uneltă subalternă, în curînd a ajuns cu vodă la cuște.

Dumitrache Mavrocordat mi-a povestit o anecdotă foarte nostimă din vremea în care era adiutant domnesc împreună cu Kogălniceanu, am uitat în care an.

Era atunci agă (prefect de poliție) Ștefănică Catargiu, nu știu care, tatăl lui Lascar Catargiu sau acel al Beduinului, căci și unul și altul era desemnat sub acelaș diminutiv, de Ștefănică. În fiecare dimineață, aga venea la vodă și-i prezenta raport scris de evenimentele ce avusesse loc în cele douăzeci și patru de ceasuri expirate. Obișnuit, acel raport nu cuprindea aproape nimica, doară vrun mic incendiu, furturi de puțină însamnatate, accidente pricinuite de vite scăpate, bătăi pe la crișme. Iar Ștefănică Catargiu avea obicei ca, la sfîrșitul raportului, după ce mai adăugea, cu cîteva rînduri mai jos formula stereotipă: „al măricei-tale preaplecata slugă”, să lese un lung spațiu alb, iscălind tocmai jos: „Aga Ștefan Catargiu”. Kogălniceanu și cu Mavrocordat au avut ideea să ieie acest raport, pe care vodă îl arunca totdeauna în paner, să taie partea lăsată în alb, sub raport, cu iscălitura, și să scrie deasupra acesteia următoarele cuvinte: „Timofte! Vei slobozi aducătorului o oca de cofeturi bune.” Apoi prețioasa hîrtie se dădea, într-o zi, în mîna amantei lui Dumitrache Mavrocordat și în cea următoare în mîna drăguței lui Kogălniceanu: bineînțeles a amantei în acel moment în uz. Timofte, cofetarul de atunci al curții domnești, văzînd iscălitura agăi, slobozea îndată cofeturile. Lucrurile au tot mers astfel mai multe luni, pană cînd Timofte a constatat că socoteala se ridică la mai bine de o sută de galbeni (oca de cofeturi se vindea de el cu un galbăn). Văzînd că boierul nu plătește și închipuindu-și că nu-și dă sama că socoteala a crescut într-atîta, i-a trimes-o. Mare surprindere a lui Ștefănică Catargiu, care trimete pe vataful lui de ogradă să vadă ce încurcătură este la mijloc. Timofte arată atunci vatafului teancul de țiduli cu iscălitura agăi. Vataful recunoaște semnătura stăpînu-său și, cerînd țidulie de la Timofte, le duce Catargiului. Deși nu din cale-afară deștept, aga pricepe de unde provine mulțimea de iscălituri ale sale și, prin cercetări făcute la Timofte, aflînd la cine merg cofeturile, gîcește cine sînt autorii înșălăciunii. Nu zice nimica, dar pe raportul următor, după ce dă samă de fct-împlările din oraș, adauge: „Doi aghiotanți ai măricei-tale

fură pe aga în fiecare zi cu cîte o ocă de cofeturi." Apoi iscăleşte, dar imediat sub formula : „al măriei-tale etc".

S-înţeleg că vodă, cînd a văzut menţiunea de la sfîrşitul raportului, a cerut agăi lămuriri pe cari acesta s-a grăbit să i le deie. Vodă a făcut mare haz de „pozna" făcută agăi sale, atît de mult haz, încît a rupt pentru o dată cu obiceiurile lui mai mult decît parcimonioase. A chemat pe cei doi delincvenţi şi, cu glasul lui sfîrniit, li-a ţinut următorul limbajiu :

— Ticăloşilor, nu vi-i ruşine să vă apucaţi de tâlhării şi să prădaţi tocmai pe aga ? Vi s-ar cădea să vă dau pe amîndoi afară din slujbă şi să vă ţin închişi pană ce-ţi plăti banii cofetarului. Dar de data asta, iaca, vă iert şi voi achita eu pe cofetar, dar să ştiţi că, de vă veţi mai apuca de asemenea tâlhării, vă trimăt la gros !

Bineînţăles că la curtea lui Mihai Sturdza nu exista mai nici o etichetă. Aproape oricine, dacă era om ceva mai de samă, putea să vadă pe domn fără a cere audienţă de mai înainte şi fără a se îmbracă în frac. Ajungea să mergi, în ţinută de vizită sau cel puţin. în haine curate, la adiutantul de serviciu şi să zici că doreşti să vorbeşti cu vodă. Dacă veneai în ceasurile destinate de domn pentru primire, erai sigur să fii primit.

Mihalache Sturdza deloc nu era zgîrcit cu invitările la masă : Ion Ghica, beiul de Samos de mai tîrziu, ni-a povestit în una din admirabilele lui scrisori, cum Mihai Sturdza, auzind de la el, cînd era profesor de matematică la Ieşi, că „nu prînzeşte" ci „mănîncă", voind astfel să **arate** că sta foarte rău în privinţa mesei, i-a răspuns să vie să mănînce de acuma înainte la el. (4) Ţinea, dealtmintrelea, masă foarte bună şi bine servită.

Nu se poate vorbi de domnia lui Mihalache Sturdza fără a face menţiune de mitropolitul Veniamin, acea „podoabă a bisericii răsăritene".

Precum am arătat mai sus, mitropolitul Veniamin, prin bunătatea lui nemărginită, curăţenia desăvîrşită a vieţii, evlavia lui sinceră şi adîncă, a lăsat o amintire neştearsă în mintea şi inima tuturor contemporanilor din toate clasele

societăţii. Scoaterea lui din scaunul mitropolitan a stîrnit în ţară **Cea** mai vie indignare, poporul din Ieşi a fost pe punctul să se răscoale şi mult a contribuit acest act al lui vodă la creşterea impopularităţii lui.

Dar dacă Veniamin Costache este fără îndoială cea mai nobilă figură cu care se poate fâli istoria clerului nostru şi fîe apropiată de o stare de adevărată sfinţenie, totuşi nu **era** decît un om şi ca om nu putea să nu aibă şi el cusururile lui. Am văzut mai sus că era prea din cale-afară îngrijit de siguranţa lui personală, apoi era slab cătră acei din împrejurimea lui ; nu ştia să refuze cererile, chiar nejustificate ale acelor care-i câştigase afecţiunea şi, în sfîrşit, din prea mare bunătate şi generozitate, **era** risipitor. Totdeauna gata să aline orice nevoie, să ajute pe orice nenorocit, dădea fără a socoti, dădea peste puterile băneşti ale mitropoliei care, sub acea păstorie, a fost neconţinut încurcată în datorii. Pentru dînsul îi trebuia prea puţin, viaţa îi era cît de simplă putea să fie atunci viaţa unui chiriarh al ţării. Iubea mult pe un nepot al lui, boier cu vază mare, care deşi moştenise o avere frumoasă, deşi ocupase (şi a ocupat aproape pană la moarte) posturile cele mai înalte ale ţării, în cari, după glasul unanim al contemporanilor, niciodată nu a neglijat câştigurile ilicite, din cauza număratoarei sale familii şi a traiului nechibzuit era veşnic în lipsă de bani. Veniamin neconţinut îl ajuta din veniturile chiriarhiceşti (de cari, dealtmintrelea, el era în tot dreptul să dispue fără control) şi, sfătuit de zisul nepot, încheia feli de feli de tranzacţiuni păgubitoare pentru mitropolie care, la începutul celei a cincea decade a veacului, se găsea într-o stare de inextricabil dezordin financiar.

în asemenea împrejurări, domnul, în anul 1842, a găsit cu cale să înlocuiască la logofeţia Dreptăţii pe nepotul mitropolitului prin alt boier care, pentru ca să fie numit în acel post, se zicea că-i dăduse 6000 de galbeni. Mitropolitul văzînd că, cu toate insistenţele lui, vodă nu consimte să lese nepotului său logofeţia Dreptăţii şi, rău sfătuit de acesta, şi-a dat demisia, crezînd că vodă avea să deie înapoi în faţa nemulţămirii pe care acea demisie nu putea decît s-o stîrnească, precum a şi stîrnit-o. Dar domnul, foarte bucuros să se scape de un chiriarh care, din pricina mării sale autorităţi morale, era cu totul independent de el şi de multe ori îi impunea voinţa sa, s-a grăbit să primească demisia oferită.

Veniamin văzînd că și-a greșit cu desăvîrșire efectul, că domnul nu cedează și că nemulțămirea stărnită de vestea demisiei, dacă a pricinuit pretutindeni măhnire, această măhnire nu se manifestează în chip mai activ, și-a retras demisia. Dar domnul, preamulțămînt că demisia i se oferise, cu toate demersurile patriarhului Țarigradului și ohiar a unor mai slabe insistențe rusești, cînd a văzut că Veniamin întîrzie cu plecarea din Iași, a pus de 1-a ridicat din locuința chiriarihicească și, sub escortă, 1-a trimes la Slatina, unde a rămas pană la moarte. A fost, timp de vro două zile, mai ales prin mahalalele leșului, o fierbere îngrijorătoare și a existat temere serioasă de răscoală, dar ocîrmuirea a izbutit să împiedece orice izbuhnire.

În locul lui Veniamin, a fost numit episcopul de Roman, Meletie Brandabură care, zice-se, era fiul unui neamț din Bucovina. Se zvonea că Mihai Sturdza i-a luat, pentru a-i încredința scaunul chiriarihicesc, frumoasa sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Maică-mea mi-a povestit în această privință următorul fapt ce-l ținea de la tată-său, care asistase la investitura lui Meletie în însușire de vistiernic. Cum însoțea pe noul mitropolit pană la careta lui, acesta, cînd i s-a deschis oblonul, a arătat lui Grigore Ghica litera M cusută în nenumărate locuri, pe perinele, păreții și tavanul trăsुरii, și care se numea atunci *mi* (prescurtare a numelui slavonesc de *mislete*), mai zicîndu-i cu jale :

— Multe *mi*, cucoane Grigore, multe *mi*!

Altă figură ce nu se poate despărți de domnia lui Mihai Sturdza este cea a logofătului Costache Sturdza. El era un boier foarte bogat, plin de duh și care, în cursul celor patru-sprezece ani de domnie ai întîiului domn regulamentar, n-a făcut decît să se sfădească și să se împace cu dînsul.

Își avea curtea pe locul unde se află astăzi clădirile scoalei militare, ținea casă deschisă, masă îmbielșugată și i se zicea „bețivul”. Știți pentru ce? El nu se îmbatase niciodată în viața lui și, la masă, nu bea vin deloc, dar după masă lua cîte un păhăruț de vutcă (*liqueur*). Pentru obiceiurile cumpătate adoptate de boierimea noastră cea mare sub regimul fanariot, acel păhăruț de vutcă luat zilnic de Costache Sturdza alcătuia un exces !

El, cînd trecuse bine de tinerețe și era văduv, cu copii ajunși în vrîstă bărbătească, s-a căsătorit cu frumoasa Marghiolita Ghica, care se despărțise de beizade Neculai Sturdza. Își iubea soția Ia nebunie, iar ea, dată fiind vrîstă soțului, nu-l plătea cu bani de aceeaș natură. Unul din donjuanii leșului, Neculai Roznovanu, i-o rîpit-o în împrejurări destul de tragice. Silințele soțului părăsit pentru a împiedeca ca biserica să permită cununia părechei îndrăgostite s-ar putea numi omerice, depunîndu-se de cătră el în acest sens stăruinți și bani, atît la curtea rusască, cît și la patriarhatul din Țarigrad. Domnul a ajutat din răspuțeri pe vărul său, dar Roznovanu, care era foarte bogat și deloc nu cruța banul, a rămas în sfîrșit învingător.

Costache Sturdza nu-și putea uita nenorocirea și pană la moarte a urmărit pe foasta lui soție și pe Roznovanu cu o ură sălbatecă.

Se zice că era hatîrgiu, dar bani nu lua. Despre dînsul se povestește următoarea anecdotă nostimă :

Precum am zis mai sus, Costache Sturdza ținea casă mare, deschisă și masă bogată, la care erau poftiți în permanență toți prietenii și cunoscuții lui. Musafir zilnic era, printre mulți alții, și consulul sărac și foarte prost plătit al tînarului și neînsamnatului regat al Eladei. Într-o zi, s-a încins, la masă, o discuție între consulul și logofătul, care se vede că nu avea mare considerațiune pentru reprezentantul regelui Oton I. Impacientat că acea ființă neînsamnată îndrăznește să-l contrazică, i-a spus să nu mai vorbească prostii. Atunci grecoșorul, jignit în demnitatea lui de reprezentant al gloriilor trecute și viitoare ale Eladei, a răspuns gazdei sale :

— Cum de-mi vorbești astfeli? Nu știi că sînt *proxenos* (sol) ?

La ceea ce Costache Sturdza a răspuns :

— *Proxenos proxenetis, pezevenkis, exo gaidare!* (*Proxenos* [sol], proxenet, pezevenchi, ieși afară, magariule !)

Grecul, neavînd ce face, a ieșit, dar s-a plîns guvernului și acesta a pretins, la Constantinopol, satisfacere pentru ofensa adîsă reprezentantului său de la Iași. Cît de mică era Elada, ea era regat neatârnat, iar Moldova țară vasală : a trebuit să i se deie satisfacere. Postelnicul de pe vreme s-a dus la consulat în mare uniformă și, acolo, a făcut consulului scuze pentru ofensa ce o primise de la logofătul Costache

Sturdza. Regatul elin a fost astfel satisfăcut, dar consulul său nu, căci era acuma redus la hrana ce și-o putea procura din leafă și, precum am spus, aceasta fiind sărăcăcioasă, hrana ce și-o putea închipui acuma, pe lângă cea cu care se deprinsese la masa lui Costache Sturdza, îi părea adevărat post înrăpărat, apoi trebuia să taie din celelalte cheltuieli, cu cari se deprinsese. Neputându-se împacă cu un asemenea regim, grecul și-a călcat pe mândrie, s-a rugat de cunoscuți să facă ce vor ști și să-l împace cu Costache Sturdza. Logofătul, pus în cunoștință, a consimțit fără greutate să primească jar pe grec la masă, dar a pus ca condiție să-i facă mai întâi scuze și să-i sărute mâna față cu toți musafirii lui. Și, cu toată jignirea ce o asemenea smerire o aducea însușirii sale de reprezentant al unui regat neatârnat, grecul a primit. A doua zi, în momentul în care sofragiul, deschizând amândouă canaturile ușii care ducea în sufragerie, pronunța cuvintele sacramentale : „Poftiți la masă !” grecul apărea în salon și, cu aer smerit, apropiindu-se de Costache Sturdza, îl ruga să-l ierte și-i sărute mâna ce logofătul i-o întindea zicînd :
— Haide la masă, grece, dar să nu mai vorbești prostii ! (5)

Costache Sturdza era un reacționar convins ; făcea nesfîrșite glume pe socoteala tineretului care voia să impuie lui Mihai Sturdza reforme liberale. El i-a mai poreclit și „bonjuriști”, după haina care atunci era la modă și ținea locul jachetei de astăzi : un compromis între frac și redingotă.

Capitolul IX

AMĂRUNTE ASUPRA SOCIETĂȚII BOIEREȘTI DIN VREMEA LUI MIHAI STURDZA

Boierimea cea mare din vremea lui Mihai Sturdza rămăsese credincioasă obiceiului strămoșesc de a petrece cea mai mare parte din an la țară ; prea puțini erau acei boieri cari rămîneau și peste vară în Iași. Nu puțini petreceau chiar tot anul pe moșii. Vechile așăzări de pe la moșii fusese mult mărite și instalate în chip neasemănat mai confortabil decît în trecut. Se adusesse multe mobile din străinătate, se

mai făcuse altele în țară, după modelurile europene, de meșteri, aproape toți nemți sau jidovi. Slugile erau toate îmbrăcate în haine nemțești, adesea în livrele și în fracuri, masa era servită exact după obiceiurile de Apus. Cafeaua cu lapte sau ceaiul se lua între șapte și nouă ceasuri dimineața, zacusca (dejunul) între zece și unsprezece, prînzul între trei și patru și jumătate. Cu cît erau stăpînii casei mai tineri, cu atîta erau ceasurile meselor mai tîrzie.

Obiceiul de a culca mai mulți musafiri în aceeași odaie se mai păstra, dar se uza de el mult mai rar, numai cînd nu se putea face altfel, la caz de gloată mare îndeasă. Și aceste cazuri se mai prezentau din cauza ospitalității fără margini care alcătua una din podoabele și din farmecile Moldovei noastre. Oricine cerea găzduire la o curte boierească era sigur de primire, de adăpost și de hrană, el, însoțitorii, slugile și caii lui. Musafirii de samă erau primiți „sus”, în apartamentele stăpînești, și luau masa cu stăpînii casei, cei mai de rînd se găzduiau la vechil sau la vataful de ogradă, slugile, cu slugile casei. Și nimene nu întreba pe musafir cîtă vreme are de gînd să rămîie pe loc și, dacă se făcea plăcut, era interesant și bine informat, se puneau pe lîngă el cele mai mari insistențe pentru a-l ademini să-și prelungească șăderea. Cunosc nu puține cazuri în cari un oaspe, necunoscut pană atunci, care se oprise la o curte pentru a petrece o singură noapte, în urma insistențelor repetate și stăruitoare ale gazdelor, simțindu-se și el în societate simpatcă, a rămas pe loc și o săptămînă.

Cetitorul își va zice cu bună samă că, pentru a procede astfel, trebuia ca oaspele în chestiune să fi avut multă vreme de pierdut. Da, oamenii nu erau grăbiți decît excepțional, în cazuri cu totul deosebite, în acea vreme în care căile ferate de-abie începeau să umble în țările din celalalt capăt al Europei, cînd telegraful electric fusese inventat numai de curînd, cînd poșta scrisorilor se făcea numai între Iași și Cernăuți, de un serviciu austriac, între București-Galați-Iași-Chișinău de altul rusesc, iar în restul țării prin feciori boierești călări, trimeși de boieri la Iași sau în alt oraș unde era consulat austriac, sau la reședința persoanelor cărora voiau să li comunice sau să li ceară vro veste,

căci ocîrmuirea Moldovei nu dispunea de mijloace spre a putea întreține un serviciu de poștă pentru scrisori.

Ziarele străine la cari cîțiva boieri erau abonați : *L'Independance Belge, Le Journal des Debats, Le Constitutionnel, Frankfurter Zeitung, Augsburger Allgemeine Zeitung, Vos-sische Zeitung* și alte cîteva, cînd ocîrmuirea, în urma ordinului consulatului rusesc, nu le interzicea, soseau, tot aduse de feciori boierești trimeși înadins, în pachete de zece sau cincisprezece numere, cîteodată și de mai multe. își poate face prin urmare oricine o idee de plăcerea cu care era primit musafirul, pămîntean sau străin, mai ales cînd aducea vești din străinătate sau din capitală.

Mai toate așazările boierești erau acuma încunjurate de grădini frumoase, trasate de grădinari străini meșteri în arta lor, bine întreținute și avînd și florării pline de tot soiul de flori, de alămii și de copăcei de lux.

Slugile erau foarte număroase, „cele de sus” aproape toate moldoveni, celelalte robi țigani. Erau atît de multe încît un francez, om de spirit, spunea că chiar dacă fiecare ar fi avut vro treabă de făcut, mulțimea tovarășilor l-ar fi împiedecat să facă ceva.

în fiecare casă în care erau copii nu lipsea nici profesorul străin, francez de obicei, mai arareori neamț, *madmoazela, frailain* sau chiar *missa*.

Foarte mulți din acei profesori și din acele guvernante au rămas în țară pană la moartea lor, seduși de dulceața și de ușurința vieții de la noi.

Bury, profesor succesiv în mai multe case, a murit în țară, unde au rămas urmașii lui.

Jules Bolomey, profesorul din casa logofătului Alecu Balș, a rămas la noi pană la adînci bătrînețe ; tocmai în ultimii ani ai vieții s-a dus să moară în America. A adus însă aici pe frate-său, care și-a dat obștescul sfîrșit la noi.

Profesorul Malgouverne nu s-a mai întors în Franța și a murit în Iași, urmașii lui trăiesc și astăzi printre noi.

Doamna Moser, care a fost guvernanta în mai mult case în cursul celei a cincea decade a veacului, a murit la noi după ce și-a căsătorit amîndouă fetele cu boieri români.

Domnișoara Karr, o vară a lui Alphonse Karr, după ce a crescut pe soacră-mea, Henrietta Bogdan, născută Dimaki,

și pe soră-sa, Elena, care a fost căsătorită cu Iancu Docan, venită în țară la 1842, a trăit toată viața ei la noi și a murit, la 1893, în Iași. După cincizeci de ani de viață în țară, vorbea o românească din cele mai păsărești, căci elevele sale o făceau într-adins să pronunțe în chip pocit cuvintele românești ce le învăța de la ele. Aș putea să umplu un volum întreg cu biografiile acestor profesori și acestor guvernante.

Ca toți străinii, erau foarte bine primiți și tratați; aș zice chiar mult prea bine, căci **nu** ar fi avut parte în țările lor de origine de tratament atît de bun, și de multe ori. fost-au ei lăsați să ieie, în familiile în care se aflau, o influență mult prea mare, devenită uneori chiar păgubitoare.

Timpul se petrecea cam în acelaș fol; în care am arătat că se urma la începutul veacului, la Bohotin ; deosebirea cea mare consta în faptul că toate se petreceau acuma în haine nemțești, că narghileaua se întrebuinta mai rar, însuș ciubucul pierduse teren față de țigareta. în, convorbiri rolul jucat de Tarigrad : devenise șters; de, tor :-Vrana, și mai ales Parisul îl-relegase-cu desăvîrșire în-umbrăi [n-j]; i, ; ,, ,--h

Mihalache Sturdza, încă de la începutul domniei lui, pusescila: dispoziția orașului; spre --a servi de teatru; o casa cu două rînduri, ceo avea pe ulița Copoului; în care se amenajare o sală de teatru, singura ce capitala-Moldovei a posedat-o pană ce, acel teatru • arzînd; s-ă construit cel de astăzi, după planurile **teatrului de la** Cernăuți. în acea sală ajucat 'întăia trupă română, veneau sa joace trupe **de operă** italiene și trupe dramatice franceze. **Tor** la teatru; se dădeau și pe atunci balurile mascate.; Apoi în fiecare, carnaval, colonia franceză dădea im mare bal, al cărui, atracție principală îl alcătuia un **viguros 'cafi cari,** jucat (dansat) de r'heftibru coloniei și ai trupeii de teatru franceze, la care asistau, din loje, , nu numai toată boierimea, ci chiar însuși domnul, și doamna.

Viața dusă de boieri în timpul. celei dintăi domnii regulamentare cu bună samă se poate, numi' **frivolă**, dar, date fiind împrejurările istorice în cari se dezvoltase acea societate, trecutul ei, condițiunile politice în cari trăia, gradul ei de cultură, situația, geografică, a țării, și brusca schimbare economică datorită tratatului de la Adrianopol, cum oare ar fi putut ea să fie altfel decît frivolă ?

Griji erau încă puține, averile boierimii erau încă întregi, vro câteva numai începeau să s-încurce din pricina jocului de cărți, tristă moștenire a ocupațiilor rusești, precum și a cheltuielilor nemăsurate ale unora dm boieri, doritori să europeanizeze prea răpede modul lor de trai. Obștia boierimii stătea încă foarte bine, veniturile ei creșteau neconținut. Cu sistemul politic în vigoare nu puteau să facă politică decât înregimentându-se în ecpaiaua celor supuși voinții domnului sau să-i facă opoziție fățișă. Cei mulți aveau prea mult simțul demnității lor pentru a alege întâia alternativă, fără însă a avea energia trebuitoare pentru a adopta pe cea de a doua ; se hotărîse deci pentru alta potrivitându-se de minune cu firea indolentă a moldovanului, acea de : *a se lasa să trăiască dus de valurile vieții*. Și," Doamne ! dulce mai era atunci viața pentru un boier moldovan ! Avea nu numai necesarul, dar și prisosul, făcea parte din cele vro două sute de privilegiați bucurîndu-se de o vază excepțională întru toate și pentru toate, putînd aspira la toate situațiile din țară, chiar la domnie, neavînd grijă să fie călcat de altul și putînd să se bizuie, în toate, pe bunăvoință deosebită a autorității. Apoi dacă la aceste mai adăugim frumuseța țării, bielșugul pămîntului, a florii și a faunei sale și dacă, claipe peste grămada, mai adăugim frumuseța și farmecul înăscut al moldovencei, ai tot dreptul să te întrebi : oare ce li mai lipsea ?

Și să nu se creadă că celelalte clase sociale, afară de țigani, duceau o viață din cale-afară nenorocită. Acea a boierănașului stăpîn de moșie era, în mic, aceeași ca a boierului celui mare, iar privilegiatul fără moșie știa și putea, prin ocrotirea vrunei boier mare, să ducă fără muncă grea, o viața care nu cunoștea lipsa. Traiul era doară așa de ieftin și găseai cu atîta înlesnire cine să te găzduiască și să te hrănească, numărul știitorilor de carte era așa de mic și noile posturi relativ număroase, fără a mai vorbi de sinecurile bisericesti și de acele particulare ! Țăranul era ținut sa muncească din greu pentru boier în cursul verii, mai greu decât fusese soarta părinților lui, deși i se luase mai bine de trei pătrimi din pămîntul de care se folosise înainte de Regulament. Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă și puținul pămînt ce-i rămăsese, dată fiind rodnicia lui, putea, împreună cu un prisos de muncă nu

excesiv, să-1 puie în stare să-și procure cele trebuitoare pentru el și pentru familia lui. în fond nu se simțea nenorocit, căci trebuințele lui erau puține și era, în sfîrșit, liniște în țară. Administrația era într-adevăr jacașă, dar nu-i putea face mare rău ; în caz de abuz prea mare ar fi intervenit boierul, care avea interes la buna stare a țăranului de pe moșia lui și ar fi fost rău de cinovnicul care s-ar fi întrecut cu jafurile.

Rămîneau abuzurile stăpînitorilor de moșii : bătăile neomenoase și munca peste stipulațiunile regulamentare, așa și așa împovărătoare, dar cu abuzul era țăranul deprins din moși strămoși.. Apoi trebuie să declar că puțini erau boierii cari, cu bună știință, se făceau vinovați de asemenea fapte ; ele de obicei erau săvîrșite de vechil sau, cînd moșia era arendată, de posesor (arendaș). Neomenoși față de țăran erau mai totdeauna vechilii de neam străin, mai cu deosebire polonii. îndeobște condițiunea țăranilor era mai grea pe moșiile boierănașilor decât pe acele ale boierilor mari : stăpînii săraci erau mai habsîni, mai lacomi de bani decât acei bogați. Posesorii (arendașii) se dădeau la toate jafurile cu puțință și, prin corumperea funcționarilor, știau să-și asigure impunitatea. Totuș repet că țăranul moldovan din vremea regulamentară nu se simțea nenorocit : dacă muncea o sută douăzeci de zile pe an (pentru stăpîn și pentru sine), se putea odihni apoape tot restul anului. Această socoteală mi-a fost făcută de țărani bătrîni din toate părțile Moldovei. Marele păcat al situațiunii era tocmai faptul că, dată fiind lipsa de trebuinți a țăranului nostru, ușurința și ieftinitatea traiului, el nu a simțit destul de tare nedreptatea ce i se făcuse cînd, rîpindu-i-se dreptul de folosință asupra celei mai mari părți a pămîntului obștiei, lipsindu-1 astfel de mijlocul lui firesc de îmbogățire, s-a stîrpit într-insul dorința de îmbogățire, adică cea mai puternică pîrghie de propășire a unui popor.

Și tot din pricina ușurinții și a dulceții vieții ce o duceau, claselor de sus li-a lipsit imboldul nevoii, adică fermentul principal care dă naștere spiritului de întreprindere și împinge la muncă.

Boierimea moldovenească din vremea lui Mihalache Sturdza avea două îndeletniciri de căpetenie : intrigile po-

Htice și plăcerile. Printre aceste de pe urmă s-înțâiege că, la felu cu ceea ce s-a petrecut pretutendeni, din timpurile cele mai vechi până astăzi, în orice societate de oamcm <an n-au de lucru și sîrit bogăți, dragostea a jucat: un rol de căpetenie.--Mult 'vorbitu-s-au • de: corupțiunea-societațu boierești de altădată. Pretind -ca-"această societate miru ni-mica nu a lost mai coruptă decît 'naltele aristocrații din țările apusene și-aristocrația banului de astăzi. La noi s-au întîmplat întocmai aceleași scandaluri ca aiurea, cu singura deosebire că, aici, **au** fost mai răsunătoare 'decît aiurea fiindcă, 'din cauza educației noastre-^mai -primitive,' mai **ru**-dimentare, se ascundeau mai puțin, în două cuvinte: fiindcă era mai puțină- ipocrizie. Intru -nimica, rinera^ moldoyartca -din -boierime' mai vițioasă, mai -coruptă decît doamna din 'înalta aristocrație' apusană; **nu** păcătuaia 'mai des; -nici mai tare, -dar' își" ascundea păcatul- "**cu** neasamanat **mai-** -pov.rta artă. Deoarece" s-a convenit-a se-zice că **-ipocrizia' esti-'Un • omagiu- ce vițiu il** ^{prestează-} **-birt-Hții;**-cucoanele noastre erau ""în această-"privință desigur- inferioare damelor- din Apus, dar numai în -aceasta:•• "•••. —

Aceste femei din -boierime; < cari -au ieșit -în -lume int-ie -1830 si 1860; -erau "aproape toate'-frumoase,' -înzestrate cu -o-minte dihv'cele --mai" 'H-# 'si' cu o districțiurie" suverană. Nu • era nicicum de mirare **ca**-ele'să-fi atras privirile-si.'să fi deș-teptat în'chip atît de \lu p6îtele bărbaților'**cu** cail enceau în "contact") • 1

; Un scandal' răsunător-și •care' •a -'iaCrtt-'ejfcea'atunci;-cînd "s'a întîmplat. a"-fost't6ma«ul-nehbt'oci^'aPpoetului • Hriso-verghi' cu •Gatinca • B'eldiniâni" riăseută I^imakhHsoția'^vornicului *IordacHe -Beldhhan • --«ăifhădăriiea^a'- (Satinea 3Bais de la -1836^57 : 'Ea -era-6"-femHe'de o 'fYurYuseța -deosebită; dar care se bucura de cea măi-deplorabilă' reputație. Hriso\eisni era adiutant domnesc; * tînăr; 'frurrbs; ;cult,"phn -de duh și înzestrat- cu un-"frumos- talent "poetic: Relațiuhile' între -ei durau -de-cî **tava** vreme fără' ca vornicul* Iordache--să' fi sim-țit ceva. într-o iarnă deosebit de sgrea,' vornicul a- fost silit să plece din Ieși, crezîn'd; că. absența Iul-se-va prelungi mai -rmlt- decît - a trebui să- se prelungescă în -realitate ; s-a "întors pe neașteptate în mijlocul nopții; Cei- doi amanți ,ău fost surprinși; Hrisoverghi, în costumul ușor în. **cai**s se

găsesc de obicei amanții în asemenea împrejurări, de-abie a avut vreme să-și adune hainele și, deschizînd fereasta, să-, sară, de la etajul întăi în grădină., în ietacul cucoanei Ca-tincăi era o temperatură de .seră caldă, în grădină ..douăzeci și patru de grade de frig, iar mantaua nenorocitului: ramă-. sesc sus. S-a îmbrăcat-cum .a putut, a sărit peste zaplaz. și-, negăsind nici o sanie, a fost silit să meargă acasă pe jos. A doua zi era în pat cu o febră ; de peste-.patruzeci; de-, grade.

i Medicii și tinereța au izbutit să iasă biruitori peste pneu-monia care se declarase, dar nu au avut ce face.împotriva ftiziei galopante care a urmat-o : Hrisoverghi s a stîns dupa puține luni de chin. Dar bănuielele vornicului..Beldiman, stîr-nitede -tulburarea.cucoanei, Catincăi la intrarea., lui... în -ietac., și, de - multe împrejurări, suspecte; au. fost. pe; deplin, confhvr mate a doua zi, cînd ochii lui au zărit mantaua lui .Hriso-., verghi, căzută-în.dosul unui, jîlț. ,A. dat la moment; pe-cu-coana, Catinca afară din casă și. a pornit proces.de desparte-., nie, în aceeaș zi. Se.zice. că cucoana Catinca-n-a mers nici.; măcar., o .dată să rviziteze pe amantul-'eibolnav., și că,-,1a moartea lui, a arătat, cea-mai,,deplină indiferență..De cu-, coana,Catinca.-yoi mai vorbiși mai departe,- :'.',.,.,.,.

- Donjuanii cei mai,în-vază ai .IeșuluLerau, în,vremea lui Mihaiache Sturdza, Lascar Bogdan și -cumnatu-să.u,-, Tode... ras Balș.. .. . • - . - . - . >

.-.Pe- cel. dintăi,ham cunoscut foarte bine. căci- era. bunicul., soției -mele și, -în.copilăria, mea-, sădea la.moșia- lui Gr-ozeitii, pe, valea. Qituzul-ui, la vro douăzeci de kilometri de...Căluți,, adică -după:, acceștiunile de. atunci, a depărtărilor-, .intram; în, categoria vecinilor de .moșie. Apoi el mai era văr primar cu bunică-mea despre mamă, cu.Anica Catar-giu, deoarece pu. miitrache. Bogdan,' jtatăl >lui ..Lascar, -și .Jprdache- .Ca.tar.gki. Uneau.două.surori Rosetești. . . . - <

r.țLascar.Bogdan.-se născuse pe la 1800. Era un-bărbat-de-, statură impunătoare, căruia .îi- sădea -încă - bine _și , la .bătrî-nețe, iar în .tinerețe, după spusa tuturor,- fusese de o deose-bita, frumuseța. Era foarte mîndru.. de faptul că ofițerii ruși 11 spusese că samănă mult cu împăratul Neculai -car&, pre-cum se știe, trecea drept unul din cei mai frumoși bărbați din împărăția lui. Bogdan primise o învățătură destul ce

îngrijită, mai ales pentru acea vreme. Avusese un profesor francez foarte distins, al cărui nume l-am uitat. Am văzut, mult după moartea lui Lascar Bogdan, niște scrisori franceze scrise de el unei doamne și am putut constata că mînăia limba franceză în perfecție.

S-a căsătorit de tînăr cu Smaranda Balș, sora lui Toderiță Balș, care avea să fie caimacam la 1856; o femeie frumoasă, vestită mai ales prin splendoarea, abundența și lungimea părului ei auriu. Faptul că Bogdan nu-i era cu credință nu-l împiedeca să fie grozav de gelos, gelos în așa grad, încît noaptea învălătucea împrejurul brațului său una din cozile ei pentru ca să nu poată pleca de lîngă el fără de știrea lui. N-au dus multă vreme casă împreună și s-au despărțit.

La înființarea miliției pămîntene a intrat într-însa, odată cu cumnatu-său Toderăș (a nu se confunda cu Toderiță) Balș, ajungând foarte răpede (adică în prea puține luni) la gradul de colonel sau, cum se zicea atunci, de polcovnic.

Dumitru Ghițescu, despre ale căruia *Amintiri* am vorbit mai sus, povestește că într-o bună zi, la un exercițiu de batalion, un ofițer încurcînd toată mișcarea fiindcă nu înțelesese poroncă, polcovnicul, în mînia lui, l-a stupit în obraz. Corpul de ofițeri a reclamat îndată hatmanului, care era cumnatul lui Bogdan, amenințînd cu demisia. Polcovnicul a trebuit să deie satisfacție ofițerilor și, în curînd, a părăsit serviciul militar.

Pe cînd era colonel, se găsea în legături de dragoste cu o doamnă din înalta societate, soția visternicului de pe vreme. Visternicul era gelos, căci soția lui numai credincioasa nu-i fusese; avea acum obicei să s-întoarcă pe neașteptate de la visterie acasă. Pentru a înlătura orice primejdie de surprindere, Bogdan a avut recurs la următoarea stratagemă, în ceasurile în cari vizita pe visterniceasă, înșira, la anumite distanțe, pe tot drumul ducînd de la visterie pană la casa visternicului, trompeții garnizoanei, cu ordin ca cel de lîngă visterie să sune îndată ce va vedea trăsura visternicului plecînd de acolo, iar ceilalți să sune pe rînd, îndată ce vor auzi că au sunat cei dintre visterie și locurile în cari erau postați. Astfel polcovnicul și visterniceasă s-au putut iubi în toată liniștea.

Dar Bogdan era zburdalnic, s-a încurcat și cu altă cucoană, soția altui colonel, (miliția moldovenească se compune numai dintr-un batalion și un escadron, dar de coloneii și chiar de hatmani (generali) era bielșug). Se crede că visterniceasă, aflînd de necredința amantului ei, a pus pe bărbatul rivalei sale în cunoștința necredinții acesteia, căci el a început să-și supravegheze soția foarte de aproape. Așa de aproape încît, într-o bună zi, a prins-o deschizînd o scrisoare ce a bănuțit îndată că vine de la Bogdan, precum și era cazul. A vrut să i-o smulgă din mînă, dar cucoana, mai îndemîntecă, a făcut-o răpede ghem și a înghițit-o. Pe urma s-înțelege că a știut să spuie bărbatului că scrisoarea venea de la cine știe ce prietenă sau rudă și că a înghițit-o numai pentru a proclama dreptul ei de a corespunde liberă cu oricine.

Înainte sau după trecerea lui prin miliție, Lascar Bogdan a mai fost căsătorit cu cineva, dar am uitat numele doamnei. Căsnicia lor a ținut numai cîteva săptămîni, căci el a cerut despărțenia pe motiv că noua lui soție..., cum să zic, scapă noaptea niște adieri rău miroitoare, cari îi făceau viața comună nesuferită. Și divorțul s-a pronunțat!

La sfârșitul anului 1827, Lascar Bogdan s-a căsătorit cu domnișoara Eufrosina Ghica din București, o persoană ca fizic plăcut și înzestrată cu mari calități de inimă. Sigur este că ea a știut să puie desăvârșită stăpînire pe soțul ei care, de atunci, din Don Juan, a devenit un adevărat model de credință conjugală.

Lascar Bogdan era atunci un bărbat foarte bogat; apoi mai fusese totdeauna foarte ordonat în cheltuielile sale și nu juca cărțile. Stăpînea, pe lîngă moșia Unțeștii, lîngă Bărlad, patrusprezece mii de desiatine de pămînt excepțional de roditor în ținutul Hotinului, în Basarabia.

În aceeaș vreme (a șasa decadă a veacului), cneazul Dumitru Cantacuzino, căruia nu știu din ce motive i se dăduse porecla de „Cneazul cu canalul”, fost ofițer rusesc care a făcut campania Crimeii, stăpînea moșia Grozeștii, pe Oituz la ținutul Bacăului, și era cufundat într-un noian de datorii din cari nu știa cum să iasă. Trebuia numaidecît să vîndă moșia, s-o vîndă răpede și s-o vîndă bine, căci altfel rămînea pieritor de foame. Își aruncă ochii pe Bogdan pentr:

a-1 ademeni s-o cumpere și, spre acest sfârșit, începu să i-o laude și să se plîngă că afaceri urgente chemîndu-1 în Rusia, unde va trebui să steie mai mult timp, apoi mai fiind încurcat cu datoriile grele, ar fi mai cuminte din partea lui s-o vîndă, dar nu s-îndură. A lăudat moșia într-atîta, încît a făcut pe Bogdan să vie s-o vadă.

Moșia Grozeștii este o moșie de munte, care atunci avea o întindere de patrusprezece mii de fălci, din care o parte foarte mică era loc de arătură, cu mult cea mai mare parte din întindere alcătuiindu-se din pădure, nu tocmai în bună stare, din fînațuri și din pășuni de munte. Moșia avea însă o huța (fabrică de sticlărie) și o velniță.

Cantacuzino -aștepta pe Bogdan și își pregătise bateriile. Din momentul sosirii musafirului, asupra curții de la Grozești. (care, de atunci a ars, dar era foarte frumos situată pe o coastă, în stil de *châlet* elvețian și se afla în mijlocul unei frumoase grădini), Sra abătut un șir neîntrerupt de mesiiți jidovi, venind să ceară cneazului, care un mare număr de cară de sticlărie, care nu știu cîte poloboace-de rachiu, altul un număr mare de boi îngrășați, care vînzări însam-nate de alte produse pentru-prezent sau pentru viitor, dar tot cu prețuri mari și plătite-peșin, - în galbeni buni, zimți și fără borbă, după formula stereotipă, galbeni cari se numărau sub ochii lui Bogdan. Și cneazul făcea greutăți, pe mulți din mesiiți îi trimetea la primblare zicîndu-li că marfa ce o cer este-făgăduită altui mușteriu statornic și plîngîndu-se că-i este cu neputință să mulțamească toate cererile. Bineînțele că toate aceste cereri erau-fictive, mesiiți toc-miți pentru a juca o comedie și galbenii cei frumoși ce se numărau de nu știu cîte ori în fața lui Bogdan erau tot aceiași.

Un om cuminte ~ ar, fi bănuie lucrul necurat, ar fi plecat fără a conchide nimica și ar fi trimis oameni de încredere să controleze realitatea vînzărilor încheiate față de el. Dar Bogdan nu era cuminte.; situația frumoasă a moșiei, casa, grădina îl orbise,-nici prin gînd nu-I trecea ca,prietenul sau, cneazul, să-1 înșele; a dat arvonă și" a primit *zedelca* lin Cantacuzino: înainte de a părăsi Grozești. Ajuns, lă Ieși, a plecaturi Basarabia, unde'ă vîndut bunătățile de moșii fe le avea în ținutul Hotinului și, la întoarcere. în Ieși, a achi-

tat cneazului prețul Grozeștilor. în curînd însă s-a convins de chipul nedemn în care-prietenul său își bătuse-joc de dînsul. *Huța* mergea greu, sticlăria se vindea'cu un preț care de-abie întrecea costul fabricării, velnița'mergea și mai greu, căci poziția excentrică a Grozeștilor, depărtarea, lor de centrele de producțiune a cerealelor din distilațiunea -că- rora ieșea rachiul ridicau mult costul' acestui produs, îngrașarea boilor era anevoioasă din pricina lipsei de paie pre-cum și a proastei calități a finului de pădure. Și, clăie peste grămadă, Bogdan s-a mai împodobit cu un vechil leah cartofor care, ceea ce nu fura dădea în cărți. Apoi, la Ieși, unde avea casă și grădină frumoasă, trăia cu un lux deose-bit; cucoana Frosinița nu putea mînca. decît, cornișoni • (cas-traveciori cu oțet) venind din Paris, cei făcuți în țară pă-rîndu-i prea vulgari. Săraca! a plătit aceste nebunii prin .ani de lipsă și de suferinți ce i'ă îndurat cu cea mai mare demnitate.

Văzînd că s-încurcă, Bogdan-a părăsit leșul pentru-a se stabili în permanență la Grozești, dar i-a mers din rîu, tot în mai rău,-deși s-a scăpat-de vechilul leah. Prin anii șase-zeci s-a adresat, pentru a fi-scăpat, unui avocat din. Ieși, bărbat deștept și cult, dar cu o •deplorabilă reputație* care i-a luat. casa din- Ieși pe preț de nimica și- s-a--încercat sa-i icie și moșia Unțeștii ceri-o dăduse în/.arendă.- A fost, pe urmă între ei proces și. Bogdan a cîștigat în parte, adică Unțeștii- au rămas ai lui, dar. avocatul a- rămas cu casa. Cucoana-Frosinița era foarte-evlavioasă. Avea obiceiul .Șa-și zică, în fiecare sară, vreme- de un ceas -și mai bine, rugăciunile pe grecește, căci așa le învățase în, copilărie.-Pe barbatu-său îl, plictisea cumplit, această lungă bolboroseală grecească și-1 împiedeca, s-adoarmă. Adeseori o • intrerurriepa - pentru a-i zice: „*Madame Bogdan,, -a'ennuyez donc pas tel-lemené le bon Dieu. avec vos prieres! Ne lui repetez donc pas dix fois.de-suite la meme chose! Le bon, Dieu est intel-igent, il comprend tout-de suite,*” (Doamnă Bogdan, - nu plictisiți atîta pe bunul-Dumnezeu cu rugăciunile domniei-voastre. Nu-ri repetați de zece ori, una după alta, același *ucru! Bunul .Dumnezeu'este deștept, înțelege îndată.)

∴ O particularitate a lui Lascar Bogdan era faptul că nu .4. se cunoșteau decît, prea puțini" clienți», pe, cînd de obicei

boierii cei mari aveau o întregă suită de „oameni de casă”. Totuș și ei „a făcut un om”, și unul nu tocmai fără merite, pe generalul Ion Duca. Acesta, fiu de mazil din ținutul Vasluiului, începuse prin a intra, în calitate de camarader, în slujba particulară a lui Bogdan. Fiind băiet cu știință de carte, curat, harnic și ascultător, Bogdan, care atunci era polcovnic în miliția Moldovei și cumnat cu hatmanul, cu Toderaș Balș, l-a făcut să intre în miliție în calitate de *iuncăr*. Zelul (osîrdia, cum se zicea atunci) pentru serviciu și celelalte bune însușiri ale tînărului fiu de răzăș, care singur a învățat franțuzește și și-a însușit cunoștințe variate, l-au făcut în curînd ofițer, apoi, cu încetul, a ajuns până la gradul de general. Un geniu militar n-a fi fost generalul Duca, dar a avut o însușire frumoasă și rară în oștire, mai ales în vremile de mai de mult: *a rămas cu minile curate*. Intrat sărac în oștire, tot sărac a ieșit dintr-însa. Și totuș a găsit mijloace să deie o frumoasă creștere celor doi fii ce i-a lăsat: unul a murit inginer inspector-general și director general al căilor ferate, celalalt președinte al Curții de Casație, iar astăzi un nepot de fiu al generalului Duca este consilier al tronului.

Lascar Bogdan, din întâia lui căsătorie, a avut un fiu, Lascar, *leutenant* în miliția moldovenească, care a fost socru-meu și a murit de tînăr, lăsînd regrete unanime. Dm a doua căsătorie a lăsat doi fii: căpitanul Neculai Bogdan, ucis la 6 septembrie 1877, în fața redutei Grivița no. 2, și generalul Gheorghe Bogdan, mort acuma și el, acel care, cu divizia lui de cavalerie, a făcut prizonieră, în cursul campaniei din vara anului 1913, la Ferdinandovo, o brigada de infanterie bulgară, cu două baterii.

Al doilea călău de inimi din Ieși, în vremea celei dintâi domnii regulamentare, era cumnatul lui Lascar Bogdan, Toderaș Balș. Dacă nu avea statura frumoasă și aerul impunător al cumnatu-său, Toderaș Balș era frumos la fața și plăcea mult femeilor; cultura lui însă era aproape nua, în această privință nu se putea compara cu Bogdan. Ca și dînsul, ia alcătuirea miliției moldovenești, el s-a simțit cuprins de o mare dragoste pentru cariera militară, însă aceasta dragoste pentru militărie a fost la dînsul mult mai statornică decît la Bogdan. Intrat în miliție cu gradul corespun-

zător acelu civil ce-i avea în acel moment, a urmat la Odesa un curs de instrucție de cîteva luni și a fost numit polcovnic, întrunind sub comanda sa batalionul de infanterie și escadronul de cavalerie cari, împreună, alcătuiu un așa-numit regiment. După puțin timp a fost înaintat la gradul suprem: acel de hatman și ghegeneral-inspector al miliției. Și-a luat gradul și îndatoririle foarte în serios și, în timpul hătmăniei lui, a muncit greu cele două sau trei roate de infanterie și două sau trei plutoane de cavalerie cari alcătuiu garnizoana leșului. În fiecare an miliția tăbărită pe malul Prutului făcea, în timp de mai multe zile, manevre (?) și aceste manevre se terminau cu un simulacru de lupta: atacarea și apărarea unei pozițiuni la care era pofțită toată boierimea din capitală și corpul consular, iar la sfîrșit, după obligatoarea defilare ce o primea hatmanul, el dădea corpului ofițeresc și invitaților, acolo pe loc, o masă mare la care cel dintâi toast era totdeauna ridicat în onoarea: „Augustului nostru protector, mărirea-sa împăratul tuturor Roșiilor”. Trupa nu era uitată; pe lîngă o masă bogată, adăpată în chip îmbielșugat cu vin cumpărat din punga hatmanului, fiecare soldat mai primea și cîte o gratificație provenind din acelaș izvor.

Ocupațiile lui militare nu-l împiedecau să deie și Venelei o parte însamnată din timpul său. Cronica scandaloasă spune că cuceririle lui n-au fost puține. Dealtmîntrelea, el însuș (modestia nefiind una din calitățile lui) se lăuda cu victoriile repurtate pe acest teren. În a șasa decadă a veacului, aflîndu-se la un bal, lîngă una din doamnele cele mai distinse ale societății, i-a spus vorbind de frumuseța fetelor și a tinerelor femei măritate: „Uite, toate sînt frumoase și cit de frumoase! Și la urma urmei nu-i lucru de mierare, doară eu le-am făcut pe toate!”

Și doară, după cît spuneau toți bătrînii, soția lui cuconu Toderaș, cucoana Marghiolita, născută Bogdan, fusese deosebit de frumoasă și era cel mai bun suflet ce se poate închipui. Am găsit la Academia Română, scrise de ea, de ^, > soțului ei, la Ieși, niște scrisori ale căror franțuzasca era destul de lamentabilă, dar pline de o adorabilă <? ^ > și în > i ieșea un parfum de iubire curată și tînăra.

Casa cucoanei Marghiolitei Balș era vestită pentru Tar-
ga-i ospitalitate și mai ales pentru masa-i minunată; era i
din această pricină rivalitate mare într-o vreme între -dînsa-
și bunică-mea. Ea fusese una din cele mai bogate partide
din Moldova. A avut ca zestre și clironomie unsprezece
moșii din cele mai frumoase, printre cari moșia Piatra cu
tîrgud și moșia Tîrgul-Frumos cu tîrgul. Dar „gărgăunii de
domnie” o făcuse să vîndă, în-anii. 1833—1834,- cinci'moșii;-
că să-1 aducă în scaun pe cuconul Toderăș v*- din fericire
pentru țară, în zadar. Era', și-el bogat căci, între altele, stă-
pînea moșia Darabani," în întindere de vro opt mii de
fălci, dar pofta de domnie; înzestrarea celor două fete si
mai ales traiul nemăsurat i-au ajutat să treacă prin acea-
avere, nemairămînînd la sfîrșit cucoanei Marghiolitei decît
Darabani și, aceștia bine'ipotecați. Multe erau,- în copilăria
mea, poveștile nostime' în" curs despre -generalul 'loderăș

, -Ca toți boierii, mari de pe vreme, avea o adevărată curte'.
de boieranași și de oameni boieriți prin influența lui. 'Daca
nici prin gînd nu-i trecea să arate față de dîșii vro fudu-
lie și să-i trateze *du Iqant • d:e', sa < gfabdeur,* - cum zice fran-
cezul, arata un *surîsr/gene* care-astăzi-ni-ar părea inexplica-
bil. Făcea, spre exempîn, în' „fiicare dimineață,- lungi-ș?;-
dinți pe... scaunul, lui. cu bortă și, în aceasta postură, primea
boieri de mîna a treia și chiar -a doua-cari veneau sa-i
vadă, și atunci, în chip 'aproape invariabil', co'nvorbirea' în-
cepea astfel :

- Sărut mînile, cuco'arte Toderas <•• - - -
- Bună ziua,; cutare (sau•: cucoane cutare !)">:-
- "" — Ce mai'faceți?" - - - "" - ' • - - -
- Ia, mă... ! •• - - - - -

'•Să' nu se creadă că el voia astfel să umilească pe muia-
firul lui, sau că-acesta se simțea' umilit •; sînf încredințat că,
dimpotrivă,-'cer mulți-'dîn;ei se-'simțeau cinstiți prin' ase-
mene familiaritate. • ' r - ' - '

T.-Cu toată lipsa ruș' de cultură' generală 'și militară,-c*.;co-
nul Toderas cetise descrierea' unora-din marele'bătălii-, între
altele știa pe de rost'ăcea'de4a 'Wateribo, șr'toată -lumea; și
care l-a cunoscut la sfîrșitul vieții sale mi-a spus ca de
atîtea ori o povestise, încît sfîrșise prin a ii convins ca

luase parte la **ea și** o povestea acuma în însușire **de** martor
ocular.

' Cînd,; la 1866, a fost teniei, pentru a, crede **ca** țuren
concentrați sub ordinele lui Qsman-pașă.-la .Rusciuc, **ar pu-
tea'** trece Dunărea pentru ca .să'.scoată **din**.țară-pe principele
. Carol-, adus' în scaun fără. voia Tor., **și**,armata noastră,,'cîța
„aveam atunci **și** în starea ei **de** atunci, fusese **concem**
!pe.Sabar, Toderăș Balș...**n-a.-mai-**..dormit decît.îmbrăcat in
uniformă de general **și** împintenat, zicînd că, **în**. momentul
[]ti- care îl **va** chema țara, el, trebuie,; **să** fie, totdeauna-, gata
osă încalece. Iar regele Carol: :cînd:-își samintea,-aGeaștă **vorbă**
1 « -J-ui, • eonu. Toderăș, .care-i fusese, raportată,., zicea:.: „(Jfest
•tout-,q.u plus sil aurait, pu monter sur, un cheval d.e bois".
c{âttt-**aF-** fi • putut-i încăleca decît cel,;mult pe-, tm val~de
lemn,). >

Amintireaf.hătmaniei -lui îi- era,-atît-**de** dragă încît,,**pană**
s&a/moarte, avea la, Darabani-**pe**-unul^**dinrrf**ostii lui--soldați,
îmbrăcat- '**în** vechea uniformă-•-, moldovenease-ă;-;eu o, -ve'he
jprașcă. milkărească- și cu; © darabană—La -toacă el rvela,ea,-ra
- 'poartă, n bâtea daraban a,, r-apoi-, punînd-b; • jos*,- h șa. pușca, osi
ișăoafi.rism6tru? (mînuirea armei loi-nB©stindntoGo.data vecKHe
«comanzi **f**;pe urmă, punind pușca jos, lua iar darabana, **iir**
'...-^ăt^a si,ceremonia zilnică fera.aerminatăc m „n.n>i sa
-'"•"Rusii*': foi;m:iadnmiliriaTn6astră,j©:i,m

de.r'necin'**Ste**i în nvigoare :**în** ^armata ^o r ^ mudți-hatmanio au
T'feșft*dinslujbă '**Cuortume^'pata**.t: Bras*--mai**CCBJ** deosebire-;**J a-**
no-vățîți •**©ă-** în trebuințea ză soi dații-- pemru,"a oli'_strînge: rxe-
cbltâ-' **și a-li**> presta aîte> servicii gratuite-de -acelaș: feli.j Tode-
, laș -Balș- **a** ieșit totdeauna' din' -hătman-ie -tu-ritînile,'eurafe.
<3 persoană'care a jucat-**un''**rol în samnar-**în''**societatea
ueșariă,-**da'că** nu totdeauna-vrednică: **de lauda**, a'fost o vără
-primară a mea, cu'patruzeci **și** nouă^**de. arii'**mai mare'decît
Mpî'.^ . Elena Sturdza, născută Ghica, fiică a. uneț 'fiuce dîn
_intaia ;căsătorie a hatmanului. Căsătorită dintăi **cu** uh Gre-
',-?-"u **și** despărțită **de** el, sa căsătorit -pentru a.doua-bară
..Su visternicul Alecu Stur'dza;,-barba-ț foarte bogat, unul **djn**
.corifeii -boierimii din. vremea.-regulamentară.- Elena -Sturdza
n^a,p persoană **de** statură minusculă, dar-cu față, dacă **nu de**
,o frumuseță clasică,'cel puțin foarte plăcută.'Era foarte **dg-ș-**
ieapța-**și** șe.bucura:**de** o cultură excepțional **de** îngrijită pentru

vremea de atunci, dar era înzestrată cu un spirit deosebit de intrigant, cu un caracter infernal, cu o nemărginită vanitate; era veșnic muncită de pofta să domineze și, în toate, să fie ea cea dintâi. Grozav de cheluitoare, a încurcat cu desăvârșire averea frumoasă a lui Alecu Sturdza, care se afla cu totul sub influența ei. Tot din pricina ei, el, bărbat cuminte și pașnic din fire, se trezise în stare de gâlceavă cu domnul și cu cea mai mare parte a societății ieșene.

Alt Alexandru Sturdza, un văr al lui Mihai Sturdza, stabilit în Rusia, logodindu-și fiica cu un cneaz rusesc și fiind rugat de familia acestuia să-i deie un arbore genealogic al familiei Sturdza, s-a adresat domnului Moldovei pentru a-i cere să dispună alcătuirea unei asemenea lucrări. Mihai Sturdza s-a grăbit să numească o comisie, din care făcea parte și Gheorghe Asachi, pe care a însărcinat-o cu strângerea și coordonarea documentelor necesare. Lucrarea a fost făcută de Asachi, împreună cu membrii familiei Sturzești alcătuind comisia, în chipul cel mai serios, cel mai conștiincios și cel mai obiectiv, pe temeiul unor documente de indiscutabilă autenticitate, dovedind existența familiei Sturdza în Moldova de la începutul veacului al cincisprezecelea. Dar într-o călătorie făcută, mi se pare în anul 1813, la băile de la Mehădia, logofătul Grigoraș Sturdza, părintele domnului, se întâlnise acolo cu un membru al familiei contale ungare Bethlen, cu desăvârșire ruinat, care își procura mijloace de trai prin alcătuire de genealogii. El a spus logofătului că poate dovedi cum că familia Sturdza se trage în realitate din acea ungara a conților Turzo și a ademenit chiar pe logofăt să intre în vorbă cu el pentru alcătuirea unui arbore genealogic al Sturdzeștilor. Din nu știu ce cauze însă nu s-a dat urmare acestui proiect, dar credința că Sturdzeștii se trag din conțin Turzo a prins rădăcină în mintea mai multor membri ai familiei. Comisia însărcinată de domn cu alcătuirea arborelui genealogic a rugat pe un ungur ardelean, bărbat învățat, însărcinat de ocîrmuirea Moldovei cu cercetări orologice, care tocmai pleca în concediu în Transilvania, să facă acolo cercetări în privința înruderii Sturdzeștilor cu familia Turzo. Prin cercetările făcute de acest învățat, s-a răspândit în Transilvania zvonul că preabogatul domn al Moldovei caută să găsească peste munți urme despre vechimea familiei sale. Doi nemeși de origine română, frații Boier, complect rm-

nați, s-au gândit să se folosească de această împrejurare pentru a pune mîna pe ceva bani. Posedau copia unui uric al lui Vlad Dracul, în calitate de herțeg al Făgărașului, din a patra decadă al veacului al cincisprezecelea, prin care Vlad întărea unui membru al familiei Boier niște posesiuni în ducatul Făgărașului. Apoi mai știau că o altă copie a zisului uric se găsește în arhiva mănăstirii de la Cluj. S-au adresat superiorului mănăstirii și au obținut o copie legalizată a actului transcris în arhiva lor, copie care, după toate probabilitățile, a fost făcută sau de unul din ei, sau de un instrument al lor. Pe acea copie au avut grijă să lese un spațiu oareșcare îndată după cuvintele: „Ion Vlad”, din titulatură. Apoi au pus pe superiorul mănăstirii să legalizeze acea copie și au plecat în Moldova după ce, în spațiul liber, au introdus, după cuvintele „Ion Vlad”, acel de Sturdza. Acolo au oferit-o domnului în schimbul unei sume de bani. Desăvârșită lipsă de cunoștințe istorice serioase în vremea cînd Kogălniceanu de-abie își tipărea *Letopiseșile*, iar în Țara Românească încă nu se începuse, în *Magazînul istoric pentru Dacia*, publicarea cronicelor muntenești, a făcut pe Mihalache Sturdza, bărbat mai mult decît chibzuit în cheltuieli, să deie pe acest act falsificat suma de 800 de galbeni, sau 9 400 franci, iar comisia însărcinată cu alcătuirea genealogiei sturdzești să cuprindă actul în numărul documentelor sale și să pornească arborele genealogic din Ioan Vlad Sturdza-voievod. Despre absoluta bună-credință a membrilor comisiunii nu ne putem îndoi un nioment, precum și, în cît privește domnul, este sigur că dacă nu ar fi fost încredințat că copia legalizată a actului de la Cluj este absolut fără prihană, nu ar fi dat bani pe dînsa. Acea genealogie a fost adevărată în urmă de cătră Obșteasca Adunare și întărită de domn.

Dar cucoana Elena Sturdza nu era mulțămîtită cu simpla descendență din Vlad Dracul: îi trebuia numaidecît o origine străină, mai ales un titlu. Spre a-și ajunge scopul, s-a hotărît a merge la Viena și a face, la curtea împărătească, demersurile necesare pentru a obține recunoașterea descendenței Sturdzeștilor din familia Turzo, precum și titlul de conte, luîndu-1 chiar de mai înainte pentru dînsa. Înainte de plecare a știut să adune, de la diferiți Sturdzești, o sumă de cinci mii de galbeni pentru întîmpinarea cheltuielilor necesare spre obținerea acelei recunoașteri. Dar la Viena, cu toate relațiile fru-

mpase ce le avea, nu a putut izbuti la nimica. Afacerea a fost deferită competenței camerei heraldice, care nu a putut gasi nici vreo legătură între familiile Turzo și Sturdza; aceasta reiese cel puțin dintr-un fragment de raport al zisei camere, pe care l-am văzut și care există la unul din membrii familiei. Visterniceasa Elena Sturdza s-a întors deci la Iași fără nici o recunoaștere de titlu sau de descendență, ceea ce însă nu a împiedecat-o să urmeze până la moarte să se întituleze contesă Turzo-Sturdza și să susție că titlul îi fusese recunoscut de împăratul Austriei.

Un rol cu deosebire însemnat în societatea ieșana a jucat sora contesei, cucoana Marghiolita, căsătorită: succesiv cu jbeizade Neculai Sturdza, cu logofătul Costache Sturdza și cu visternicul Neculai Roset-Roznoveanu. După mărturia tutoro'ra fusese deosebit de frumoasă și de deșteaptă. După căsătorie ei cu Roznovanu a fost, din pricina mării bogății a acestuia, în capul societății ieșene și, până la moartea ei, în anul 1888, la vârsta de 81 de ani, casa roznovănească a fost privită ca cea dintâi din Iași.

Soțul ei era un bărbat foarte bogat, dar tot pe atât de vanitos. Cu prilejul numirii întâiului domn-regulamentar, a fost și el candidat la scaunul domnesc și se găsea în rivalitate cu însuș tată-său, logofătul Iordache Roznovanu, care năzuia, și el la scaunul Moldovei. Amândoi se bizuiau pe devotamentul către Rusia, de care dăduse în viața lor nenumărate dovezi. Dar, despre logofătul Iordache unu putea fi vorba din pricina vrștei sale înaintate, iar fiul său nu părea destul de senplu se obiecta un eujtprea deosebit pentru femeile Iru-moașe.

Căci Neculai Roznovanu era un zelos servitor al sexului frumos. Această patimă la vîrît. s cel puțin o dată, tocmai în r-primejdia care, date fiind aplecările, lui, trebuia să-i patfi mai grozavă. La sfîrșitul domniei lui Ioniță Sturdza fost surprins de alt-bojer, care în urmă ajucata în Moldoxa, un rol foarte însemnat, în conversație criminală cu soția acestuia.

Boierul înșală 'ti ntu era de acei cari înghit-ușor-o' asemene, injurie. Si-a chemat slugile, -a' pus sa întindă pe Roznovanu, jos și a poruncit să fie supus operației la care canonicul, Fulbert a "supus, altădată pe Abelard", operație ale cărei rezul-taie dau chiar celui mai strașnic Don Juan calificațiile trebuitoare pentru a fi păzitor în haremul sultanului sau pentru

a'e'înta în capela sixtînă. Pentru norocul lui însă; ca și pen-tru" acel al număroaselor femei pe cari ie-â rriai iubit în urma, o servitoare a casei în care locuia, văzînd nelegiuirea ce^avea sa se întîmple, prin țipetele ei a dat alarma și a adus poliția în casă; tocmai în clipa în care cuțitul era pe pohctul să-și îndeplinească lucrarea! -iNu pot isprăvi acest" capitol fără a vorbi de fratele" con-tesei și a Marghiolitei Roznovanu," de frumosul - bunul, - no- bftil' Nicu Ghică-Comănești. 'Nn- 1-âni, cundsclit, -căci și-a pus capăt-zilelor înainte de nașterea mea, dar țatay mama/-moșii-meii, toți prietenii și cunoscuții noștri' mi-aif vorbit în nenu-> marate rînduri de dînsul, iar de cîte ori: îi pomeneau numele ochii lor se umpleau de lacrimi. 'Singurul bărbat oare; la știința a mea, a lăsat regrete asămănătoare, > a fost, bunul, meu despre; mamă, Grigore Ghica.

Fiu al lui Dumitrache Ghica și al Zoiței Rosetti, o fiică din întâia căsătorie a bunului meu, hatmanul Nicu Ghica sa născut la 1814. El a plecat în anul 1830 la Munchen împreună cu tata și cu moșii-meii care-i erau și lui moși (unchi), deși de o vîrstă cu dînsul, în curînd după întoarcerea lui în țară, s-a căsătorit cu Catincă Plăgino, fiica lui Dumitru Plăgino și a Marghiolitei Ghica, căsătorită, încă o dată, pe urmă cu Dumitrache Pascanu. Soția lui Nicu Ghica era: deosebit de frumoasă și înzestrată: cu toate însușirile marelor bune și a soțiilor/iubitoare și; credincioase. Tinerii; soți s-au așazat; ăla - mpsia, Comănești a lui - Nicu-Ghica, un domeniu, de 80 COC de tatei, care se întindea din Tarhaos până la Slănic. Acolo, în satul Comănești, el a clădit o Ka-să care, cum adesa a fost ea/ul la noi, era menita a servi de dependențe, dar până la sfîrșitul veacului trecut a fost locuita, de stăpînii moșiei. Împrejurul acelei case a plantat frumosul parc ce se vede și astăzi, prin care trec, un braț al Trotușului. Iarna însă o petreceau la Iași, unde Nicu Ghica era un favorit obștesc. Avea însă mare meteahna: patima cărților și, ca cd' tna: "Tnuli" - bc)ieri"; 4i ri" generația lui, nu era deloc cumpănit în cheltuieli. Din cauză acestor două cusururi - nil' întîrziere să se înfundă în un noian de datorii. Apoi mîdăduse toată încrederea urîui - om de "easă" - boierănaș - ridicat de tată-său, numit Ciornei/ car 6 il îngloda într-adins în datorii pentru a lua comisioane mari de la bancherii de 4a cari se împrumuta. La un moment dat, în anul 1851, Nicu Ghica sa găsit atât de încurcat, încît n-a văzut alt chip de scăpare

decît vînzarea moşiei Comăneşti. A vîndut-o lui Lascar Paşcanu, luînd o arvonă de cinci mii de galbeni. Dar el iubea Comăneştii la nebunie ; inima lui era legată de munţii, de codrii, de apele vii şi limpezi ale acestui domeniu crăiesc, unde lucrase şi făcuse pentru viitor planuri de cari îi erau legate toate aspiraţiunile. Apoi avea cinci copii. Cînd şi-a refăcut socotelile şi şi-a adunat suma datoriilor, a constatat cu groază că, din preţul vînzării, nu-i mai rămîne aproape nimica. Şi atunci, într-o clipă de deznădejde, s-a sinucis. Despre văduva şi copiii lui va fi vorbă în mai multe locuri din aceste *Amintiri*. Aici vreau numai să arăt că, după trecere de şaptezeci de ani, o tragedie aproape identică s-a repetat cu nepotul său, care purta acelaş nume. Şi de astă-dată, o situaţie încurcată prin influenţa nefastă a unei fiinţi vulgare şi lipsite de scrupul, teama de a-şi vedea numele compromis şi copiii fără mijloace — apoi gloanţele de carabină !

Capitolul X

AMĂRUNTE ASUPRA FAMILIEI MAMEI

Familia Ghica din Moldova nu este aceeaş ca familia Ghica din Ţara Românească. Ramurile Ghiculeşti trăind astăzi peste Milcov sînt veniţi din Rumelia şi de neam albanez. Cel dintăi Ghica, Gheorghe, a venit la începutul veacului al şaptesprezecelea în Moldova, unde făcînd avere a ajuns la boierie mare şi, spre sfîrşitul vieţii, a fost domn, întăi în Moldova şi apoi în Ţara Românească. Şapte din urmaşii lui bărbăteşti au domnit în principate, unii succesiv într-amîndouă, uneori cu mai multe domnii.

Ghiculeştii din Moldova se trag *prin femei* din Alexandru Ghica, mare dragoman al Porţii, decapitat din ordinul sultanului în a cincea decadă a veacului al optsprezecelea. (6) El era frate cu Grigore Ghica al II-lea, care a domnit de mai multe ori în amîndouă principatele. Fiul lui Alexandru dragomanul, Grigore al III-lea, a domnit de două ori în Moldova şi o dată în Ţara Românească. El a fost asasinat în Beilic, la Ieşi, din ordinul sultanului, de cătră un capigiu

trimăs înadins, care i-a tăiet pe urmă capul şi l-a dus la Constantinopol unde a fost expus la Poartă.

Fiica lui Alexandru dragomanul, Ecaterina, s-a căsătorit cu Dumitru Sulgiaroglu, fiul unui grec sau albanez, bărbat de samă în Fanar, care ajunsese la slujba de vel sulger în Ţara Românească. Din această căsătorie s-au născut doi fii : Iordache şi Constantin cari, cînd moşul (unchiul) lor a obţinut scaunul Moldovei pentru întăia oară, l-au urmat acolo. Grigore Ghica III pare să fi iubit mult pe nepoţii lui de soră, căci în a doua sa domnie în Moldova vedem pe nepotu-său, Iordache, ocupînd slujba de hatman, iar pe Constantin în acea de vel carnaaş. îi mai vedem iscălind în hrisoave alături de moşul lor, Ghica, ca şi el. O sora a lor, Agăiaia, a fost căsătorită cu Constantin Moruz, care a venit domn în Moldova îndată după *tăierea* lui Grigore Ghica. Vedem pe boieri trkneţînd înaintea lui Moruz, la sosirea lui în ţară, pentru ca să-1 dispue bine, pe Constantin camaraşul, *gunai-kadelfos*, adică fratele soţiei sale, zice cronicarul contimporan Constantin Caradia.

Copiii lui Grigore Ghica III, după asasinarea tatălui lor, au trăit în cea mai desăvîrşită mizerie. Din cei trei fii ce i-a lăsat, mai cunoscut a fost Scarlat, care precum am văzut mai sus, a fost numit hatman al Moldovei de cătră Krasno-Milaşevici [...] şi pe cari boierii divanului, în absenţa senatorului, îl scosese din casa ce tot ei i-o cumpărase din ordinul rusului. Acest beizade Scarlat avea reputaţia să fie un bărbat învăţat şi, cu toată sărăcia lui, să fi posedat o frumoasă bibliotecă. Este înmormîntat la „Sfîntul Spiridon" în acelaş mormînt în care zace trupul fără cap al tătîne-său. Un al doilea epitaf pe aceeaş piatră zise că : „*Victimă, vai! a medicilor* se odihneşte acum sub această piatră Scarlat, fiul lui Grigore Ghica, 1828 ian. 6."

Iaca, în privinţa urmaşilor lui beizadea Dumitru, cu care s-a stîns descendenţa lui Grigore Ghica III, un amărunt ce mi l-a povestit, în iarna 1901—1902, bătrînul general Savel Mănu, fost aghiotant al lui Grigore Ghica, domnul Moldovei de la 1849—1856 :

Era pe la începutul domniei lui Grigore Ghica. într-o zi, după-amiază, aţipisem în camera aghiotanţilor. Deodată aud bătînd în uşă şi strig : intră ! Dar bătăile urmînd, mă scol de pe jîlţ, merg la uşă, o deschid şi văd înaintea mea pe

un bărbat mic la stat, îmbrăcat într-o redingotă neagră și pe care, deocamdată, nu l-am recunoscut, fiindcă era, cam în-tuneric.

— Ce vrei dumneata ? întreb eu.

1. > —r Cum ? "Nu ma mai cunoști ? îmi răspunde el, și eu recunosc atunci pe Costache Ghica, fiul lui beizadea Dumitrache Ghica și nepot de fiu al lui vodă Ghica, acel ucis de turci, în Beilic, care era și moșul (unchiul) întâii mele soții, de care mă despartisem de curînd.

- — -Ba cum nu ! Acuma-te cunosc, îi răspund eu, pofindu-l să șadă. Cu ce te pot oare sluji ?

— -Vreo să mi vedo pe maria-sa vodă.

Foarte bine, sa mă duc să sa întreb dacă măria-să. țe primește.

Lăsîndu-l singur, m-am dus la vodă și i-am transmis, cererea, care a fost încuviințată pe loc.

Cînd, întorcîndu-mă în camera aghiotanților, îi spun lui Costache Ghica că-vodă îl primește, și-l invit să meargă să îl vad. că scoate de la deget, un inel și-l bagă în buzunarel jiletcii, apoi scoate lanțul de aur de la ceasornic și-1 ascunde în acelaș buzunar în care era...ceasornicul.

— Ce însămnă, aceste-pregătiri ? îl întreb eu,

— Apoi, vezi dirnieta, îmi răspunde el, io mi duc la vodă ca să, mi țero teva, și dacă mi vede cu un arfele cu ori-liafite și cu lanțo-de aur-mi-crede bogate, și nu mi da nimica.

• Cînd îse întoarce de la voda, îmi arata de la usă ua fișic;

-r- Vezi, țe am căpatafo, una sută, de galbenii și rîi-a înai pofito, la masa pentru astăzi.

/ La masă-e-rau. domnițele Agiaia și Natalia și eram șLeu. Curii-he-am strîns cu toții.-vodă a prezentat domnițelor pe fostul meu moș, zicînd

-r- Je șyous presente monsieur Constantin Ghica -ști-vom savez, cest un vrai Ghica. (Vă prezint pe domnul Constantin Ghica și să, știți, că el este un Ghica adevărat.)

Atunci iană din domnițe întrebînd:

—r Et nous, nous ne sommes pas de vrais Ghica f (Și noi oare-nu sîntem, Ghiculești adevărați ?)

Vodă răspunde :

— Nous sommes. Ghica par les femmes, inais en realite nous sommes des Sulgiaroglu. (Sîntem Ghiculești prin femei, dar în realitate sîntem Sulgiaroglu.)

Pe cînd descendența lui Grigore Ghica III se stîngea astfel în sărăcie, nepoții lui de soră, Iordache și Costache, fii ai Ecaterinei Ghica și ai lui Dumitru Sulgiaroglu, făceau căsătorii bogate, ajungeau, la slujbele cele mai înalte ale țării și dădeau naștere la, deosebite ramuri de urmași, boieri mari și aproape toți oameni bogați.

Iordache Ghica-Sulgiaroglu, cel mai mare din frați, a dat naștere ramurilor Trifesti, Budești, Brigadirești și Kefălești ale familiei Ghica.

Costache Ghica-Sulgiaroglu s-a căsătorit cu văduva lui Dumitrache Ramadan, născută Cantacuzino-Deleaiu, care, pe lîngă altele, i-a adus marea și frumoasa moșie Deleni, cu curtea clădită în întăia jumătate a veacului al șaptesprezecelea. El era un bărbat deosebit, de cuminte și de priceput, afit în trebile țării cît și în ale sale proprii, și, la moarte, a lăsat o foarte mare avere teritorială. Era unul de „cei șapte” stâlpi ai țării, despre cari am vorbit într-un capitol precedent. Deși născut și crescut în Țarigrad, trecea drept un bărbat foarte patriot și cu simțiminte foarte românești.

Doamna Eufrosina Bogdan, soția lui Lascar Bogdan; născută Ghica, din Țara Românească, mi-a povestit în mai multe rînduri cum tată-său, Neculai Ghica, îi istorisea că, între Crhiculeștii din Țara Românească, toți scoborîtori dintr-un frate al domnului ucis la 1777, Dumitrache, mare ban, și ce doi Sulgiaroglu, Iordache și Costache, ivindu-se neînțelegeri în privința dreptului celor de al doilea, să poarte numele de Ghica, în urma consimțimîntului, cel puțin tacit, al demnului-asasinat, Costache-Sulgiaroglu a venit la București: Și Va învoit cu verii săi de acolo ca el, frate-său și urmașii lor să iscălească nu Ghica, cu r (iota), ci Ghyca ou y (u) (ipsilon) : Ș? astfel urmat-au toți Ghicu-leștii din Moldo Va până în a șaptea decadă a veacului trecut, cînd mai mulți dintr-înșii, nu știu pentru ce, au început și ei să iscălească Ghica, cu ir. Pe epitaful în versuri al lui Costache Ghica, al cărui mormînt se găsește în biserica „Sfîntului Spiridon” din Ieși, numele lui este scris cu i (N), primul jambaș al căruia a fost prelungit: pieziș spre a reprezînta un ș : „

Î Costache Ghica a lăsat trei fii : Dumitrache, din cîrd se; trage* rarhura Comănești, Alecu, care a fost părintele domnului de la 1849—1856, și iorgu, din care se trage ramur-Delenilor.

Alecu Ghica, tatăl domnului, născut pe la sfârșitul celei a noua decade a veacului al optsprezecelea și mort logofăt mare la 1850, în vîrstă de șasăzeci și doi de ani, a lăsat reputația unui bărbat de o cinste și de o integritate fără păreche, de o mare bunătate de inimă și înălțare de suflet, ca și aceea a unui mare și sincer patriot, cu idei liberale și naționaliste.

El se bucura în toată țara de o considerație deosebită, străinii cari au venit în contact cu el vorbesc de dînsul cu cel mai mare respect ; în fața acestui concert de laude nu există nici un glas discordant.

Încrederea în cinstea și în integritatea lui era atît de mare încît, nu arareori, fost-a luat ca arbitru pentru a tranșa litigiuri din cele mai importante. Cunosc în această privință un fapt care Îl caracterizează de minune.

Iaca împrejurarea ce mi-a fost povestită, în toamna anului 1876, de defunctul bancher din Iași Leib Mayerhoffer, care în vremea lui avea reputația să fie cel mai deștept evreu din țară.

Îl găsisem la rnaică-mea, cu care avea afaceri, privind portretul lui Alecu Ghica și cu mierare zărisem două lacrimi pe barba lui. Întrebîndu-l la cea dintâi ocazie pentru ce se înduioșase astfel în fața acestui portret, după oareșcare ezitare el mi-a făcut povestirea ce urmează :

— Dumneta nu știi și nici nu poți pricepe, vîzînd lumea de astăzi, ce om sfînt era Alecu Ghica. Eu aveam de-a face cu dînsul și mărturisesc că am cîștigat bani buni de la mîna iui. Odată m-a împins păcatul și l-am cam pirlit cu o socoteală. Alecu Ghica mi-a plătit pană la un ban, dar s-a supărat pe mine și mi-a hotărît să nu-i mai calc în curte. Mi-a părut rău, căci nu numai că cîștigam bine de la casa lui, dar era și cinste să ai de-a face cu dînsul.

Și iaca că în curînd dă o năpaste peste mine. O rudă, un fost tovarăș al meu, se scoală cu o pretenție nedreaptă și-rm cere o sumă de bani care, dacă aș fi plătit-o, m-ar ii lăsat calic. Pretenția era cu totul nedreaptă, dar el era om cil trecere Ia mulți boieri și avea de tovarăș în multe afaceri pe un creștin, un boierănaș cum erau pe atunci, cu sprijin pe la judecătorii vremii și om de casă a lui Alecu Ghica. Vei fi auzit dumneta cum erau tribunalele în domnia lui Mihalache Sturdza ; ele nu știau decît de ban și de hatîr. Potrivnicul meu, jidovul, mi-a propus să ne judecăm înaintea rabinului,

dar m-am ferit, fiindcă erau prieteni și chiar rude. Eram foarte îngrijit.

Iaca că înainte de termen cu vro două zile, vine un prieten al meu și-mi spune că știe bine cum că judecătorii cari au să ne judece sînt cu totul cîștigați de potrivnicii mei și că nu am alt mijloc de scăpare decît să mă rog de Alecu Ghica să mă judece el. Fiind om drept, mă va judeca după dreptate, și banul Costache, așa se numea boierănașul care mă prigonea împreună cu fostul meu tovarăș, nu va îndrăzni să se încerce a fugi de la judecata binefăcătorului său.

M-am tulburat și mai tare, nu am dormit toată noaptea gîndindu-mă cum să fac. Cunoscînd pe Alecu Ghica, nu ma îndoiam că are să mă judece drept, dar nu știam cum să izbutesc să-l fac să primească să ni fie judecător, cum să vorbesc cu dînsul. Pe acea vreme nu era ușor unui jidov, chiar bosat, să vorbească cu un logofăt mare ca Alecu Ghica, cînd acel boier îl dăduse afară din casă și-i hotărîse să nu-i mai calce în curte.

Văzînd că vremea trece și că numai în dreptatea lui Alecu Ghica este nădejde de scăpare, mi-am luat inima în dinți și am pîndit la poarta curții sosirea ceasului primblării lui zilnice la Copou. Cînd am văzut că trăsura trage la scară, iaca-mă și pe mine lîngă oblon.

Boieriul tocmai se dădea jos. Cum m-a zărit, sa încruntat.

— Ce cauți dumneta aici ? Doară ți-am hotărât că nu vreu să-mi calci în curte ! zisu-mi-a el răstit.

Atunci am îngenunchiet și i-am spus că, vîzîndu-mă în primejdie să-mi pierd toată averea printr-o pretenție meșteșugită, nu-mi mai rămîne liman de scăpare deschis decît în dreptatea lui. Am adăugit că recunosc că i-am greșit, dar că mă căiesc și mă rog să mă judece, arătîndu-mă mulțămît de mai nainte de hotărîrea lui.

Vedeam fața lui îmlînzindu-se pe vreme ce vorbeam. Cînd am isprăvit, mi-a spus să mă scol în picioare, m-a întreat cu cine mă judec, pricina judecării și deosebite amărunte, la cari am răspuns cît mai bine am putut. Cînd a auzit numele banului Costache, tare s-a minunat. În sfîrșit, mi-a zis :

— Să vii mîni la zece. Pe banul Costache îl voi vesti eu și l-oi face să aducă și pe celalalt potrivnic al dumitale.

Și a doua zi, când m-am dus la el, am găsit pe banul - Costache-și pe iostul meu - tovarăș-evreu cari-, mă așteptau și ne-am judecat înaintea logofătului Alecu Ghica. Și logofătul pe care eu îl nedreptățisem, văzînd că am dreptate, mi-a dat dreptate cu toate că-i greșisem, deși la judecată era amestecat un ora de-casă al său. Și acelui om de-casă, văzînd că umblă: cu viclesuguri, i-a zis cuvinte aspre, chiar la acea judecată, și pe urmă am aflat că de atunci l-a depărtat de pe lângă ei.

Gînd a murit Alecu Ghica, mulți oameni plînsu-l-au, dar nici unul mai mult decît l-am plîns. Și de cîte ori mă gîndesc la el îmi vine să plîng/Așa-om n-a mai fost. și nici nu va mai fi el era un sfînt adevărat. -n //

Alecu Ghica a fost adversar învierșunat ^1 lui: Mihail -Sturdza și ai abuzurilor ocîrmuirii sale: era privit ca căpetenia opoziției, dar domnul (cu care fusese cumnat) niciodată nu-l a'cutezat să se atingă de el. {...I Reiațiunile lui Alecu Ghica cv.'buntusnicii, cum lise zicea pretinșilor revoluționari, fiind vederate, și el lucrînd aproape pe față la Stambul împotriva lui vodă: acesta a trimes pe 'un adiu'tant să spuie logofătului că-l roagă să plece din Iași, spre a merge să steie cîtăva vreme la moșia lui Hărpășăștii, pe lîngă Podul-Iloa'iei. Alecu Ghica, care primise pe adiutant șazînd pe un jîlț, '4^u ciubucul în mînă, și avînd un picior așazat peste celalalt, sa încruntat, dintr-o mișcare a piciorului a aruncat papucul de pe dînsul în mijlocul odăii, ... apoi el, care niciodată nu lasa o sudalmă să-i treacă, pe buze azis ofițerului:

— Spune-i V, - - (în locul stelilor puie-se, sudalma națională.) că nu-mi place să stau la țară-și că mu mă mișc 3In Iași-, N-are, dacă-i dă-mina* decît să-mă ridice cu de-a sila. - • Și, aiergînci într-un papuc la locul unde căzuse-celalalt, ; 1-a ridicat; și =sa așazat iar: pe jîlț. Vodă nu-i-a mai supărat. Scena mi-a fost povestită de maică-mea, care se afla de față.

--Alecu Ghica-era partizan; al Unirii și naționalist fervent: a încurajat atît toate publicațiile cari apăreau în liriiba noastră, cît-și reprezentațiile; teatrale date' în românește. în casa lui fost-au date'eele dintăi reprezentații românești în Iași, de cătră tineri și tinere din marea boierime, printre cari figurau și fiul gazdei, următorul domn, precum și sora acestuia, Elena.

Cultura lui Alecu Ghica era îngrijită pentru un bărbat din vremea lui, cunoștea bine literatura elină și nu era străin nici de acea franceză; vorbea bine franțuzește.

-Era bărbat foarte mic de-stat, nu frumos la față. și slăbănog, dar sub acea înfătoșate, debilă ascundea o putere. ercu-rjeană, pe care dealtmintrelea au moștenit-o atît fiul său, pjt și copiii acestuia.

Acest bărbat, care avea reputația că n-a spus o minciună în toată viața lui, avea o curioasă slăbiciune; făcea un haz nespus de istoriile la Mîinchenhausen, povestite de alții. O dată pe săptămînă strîngea la dînsul, sara, pe cei mai vestiți < mineiuoși din Moldova; și se ținea-acolo un adevărat con-e-urs de minciuni. Tata a asistat ia vro două întruniri de acest-soi și mi-a povestit unele din minciunile mai de-samă ce-le-a auzit. Îmi mai aduc 'aminte "încă" de dona, amîndouă spuse de unul din Venturești, vestiți dealtmintrelea pentru meșterii lor în această artă!

A istorisit cum, într-o vară, era atît de cald, încît racii din iazul lui se făcuse roși cu toții. Apoi a mai povestit'ele un surugiu vestit al lui, care-odată a ajuns la o apă pe care era un pod ce-l credea; bun dar, după ce a încăput pe dînsul m goana poștalionilor, a văzut că sînt rupte două capre-'de la capătul opus. Cu o prezență de spirit: admirabilă, a pocnit din bici, și caii,--dresați de minune, dintr-o săritură, au ajuns dincolo de pod cu trăsură'cu tot.

Alecu-Ghica a avut mulțămirea să vadă pe fiul său-domn, „aupă ce, prin trecerea' de care se bucura-lă Reșid-pașa; a contribuit mult la această înălțare. Toată trecerea logofătului n^a împiedecat însă pe Reșid să încaseze de la el pentru, acest serviciu respectabila sumă de patruzeci de mii de galbeni. -"

Alecu Ghica; a' fost.-căsătorit cu Elena, fiica lui Grigoraș -Sturdza; și a domniței Mărioara Calimah, deși soră cu Mihail -Sturdza. Căsnicia lor: nu-a; ținut mult, căci: nu-se înțălegeau ^deloc."După f-despărțenie,; Elena. Sturdza; s-a dus să: trăiască 'Pe moșiile- ei' din Basarabia; unde a făcut cunoștința igeneralii-ivți rus "Harting, de' origine-'olandeză, -cu care s-a căsătorit. în ; a două' cuii unie ^i Cu. dare a trăit pană lâ moartea' ei:

Grigore Ghica, fiul lui Alecu Ghica și al Elenei Sturdza, s-a născut la anul 1804 și a fost crescut în țară, de cătră profesori străini. Pe lângă o cunoștință temeinică a limbii și a literaturii eline, vorbea și scria foarte curgător și corect atât franțuzește, cât și nemțește și poseda toate cunoștințele ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă *un homme du monde*. Era un bărbat de statură înaltă, uimitor de frumos și înzestrat cu o putere neobișnuită. Frumusețā lui o ținea probabil de la bunică-sa, frumoasa domniță Mărioara, căci nici tată-său, nici maică-sa nu erau frumoși.

S-a căsătorit de tînăr cu domnița Elenco Sturdza, fiica domnitorului Ioniță Sturdza. Un martor ocular mi-a povestit cum, în ziua nunții, a văzut pe Grigore Ghica și pe fiul mai mare al domnului, beizade Neculai, în aceeași trăsură, și cum ișliceie ce le purtau în cap erau atât de mari încît erau siliți să ție capetele plecate, unul spre dreapta și celalalt spre stînga.

Iaca ce zicea, într-un raport de la începutul anului 1826, consulul prusian Kreuchely, despre Alecu Ghica și despre fiul său Grigore :

„Le troisieme, Aleko Ghica, qui se trouve encore à Czer-nowitz, en Bucovine, est d'un caractere beaucoup plus noble et donc beaucoup moins fier, moins vaniteux et possede z»-finiment plus de connaissances. Cest le fils de ce dernier cpui vient d'etre mărie ā la fille du prince, qui pour lors lui donne ad honores le caftan de grand postelnic et grand camarash actuel; jeune homme qui, par son education et ses taēnts, se disīngue parmi les Ghica et meme parmi toute la noblesse du pays...”

(Al treilea, Alecu Ghica, care se află încă la Cernăuți, în Bucovina, este de un caracter mult mai nobil și p^oț urmare mult mai puțin fudul, mai puțin vanitos și poseda infinit mai multe cunoștinți. Fiul acestuia de pe urmă a fost căsătorit de curînd cu fata domnului, care i-a dat, cu aceasta împrejurare, caftanul de postelnic *ad honores* și de mare camarash în activitate ; tînăr care, prin creșterea și talentele lui, se deosebește nu numai printre toți Ghicuiștii, dar și printre toată nobilimea țării...)

Căsnicia lui Grigore Ghica cu domnița Elenco a fost de scurtă durată : tînără soție avea toate calitățile esențiale unei soții credincioase, unei mame bune și unei gospodine de frunte, dar îi lipseau și toate aspirațiunile cătră ideal, precum și aproape orice cultură, apoi era departe de a fi frumoasă. Iar tînărul soț, cel mai frumos bărbat din toată Moldova, primise o creștere cu totul europeană, iar mintea lui era pornită spre idealuri de tot felul ; cei doi soți nu aveau deci nici o aplecare comună. Cunoștința lui Grigore Ghica cu frumoasa și vesela Anica Catargiu, strălucitoare de duh, a dat ultima lovitură căsniciei lor : s-au înțales spre a se despărți fără scandal, Grigore Ghica s-a căsătorit cu Anica Catargiu, și domnița Elenco a devenit în urmă a doua soție a preabogatuului Alecu Balș, a acelu care, la 1857, stăpînea optzeci de mii de fălci.

Anica era fiica lui Iordache Catargiu și a Elisabetei Rosetti. La vrîstă de treisprezece ani fusese căsătorită cu Ion Buhuș, ultimul vlăstar al Ilustrei familii Buhuș, pe care o putem urmări prin documente pană la domnia lui Alexandru celȚun. Ea era o copilă care se mai juca cu păpușa și după căsătorie ; de o frumusețā strălucitoare, veselă, plină de viață. El era un boier foarte cinstit, foarte bogat, dar ajuns la vna coaptă, hursuz, cu desăvîrșire lipsit de cultură și înzestrat cu o inteligență cu mult sub mijlocie : el o adora, ea nu-l putea suferi s-au despărțit după puține luni de căsătorie. Bineînțales că nu ea alesese pe Buhuș : tată-său îi hotanse pur și simplu că are să se căsătorească cu el și te întrebi pentru ce a silit-o la această căsătorie, căci doară numai săracă nu era, maică-sa, de la care moștenise, fiind na din cele mai bogate partide din Moldova.

Dacă pană atunci Grigore Ghica fusese soț necredincios nestatornic în dragoste, noua lui soție, a cărei frumusețā ajunsese acuma la deplină dezvoltare, a știut, cât a trăit, să ne singură stăpînă pe inima lui. Toți contimporanii con-Slasiuiau pentru a lăuda farmecul ei deosebit, spiritul și veselia ei.

—întăiul ei soț, Buhuș, care nu putea s-o uite, îi ceruse o-e să vie s-o vadă din cînd în cînd și maică-mea îmi povestea că singură l-a auzit zicînd foastei sale soții că înțalege acuma de ce ea n-a putut să trăiască cu dînsul, căci nu era vrednic de ea și a avut toată dreptatea să-l lese.

i':Din: nenorocire; nici a doua- căsnicie; a Anicăi n-a fcs: delungă; durată::; a, ținut de-abia.șase ani, după cari o boala crudă a dus-o în mormânt pe când se alia, împreună cu soțul ei,- pentru afaceri de ale lui, în Chișinău, ; unde, se. găsește , mormântul ei.

•Moartea-soției iubite a. fost adânc simțită, de; bunul meu: durerea nu i-a fost numai mare,, dar el nu: s-a mai mîngîiet niciodată. De atunci datează: melancolia și; tristeța de car., până-la sfîrșitui zilelor a fost stăpânit. Din; ateu convins.cer. fusesse pană atunci, a căzut, în urma acelei, cumplite" lovituri, > în celalalt extrem;; devenind mai mult:-decît'evlavios. . .)

--Cedând,stăruinților moșului.(unchiului)-.său, Mihai Sturza,, a primit, pe ia 1843—1844, slujba de visternic si-chipul.în care a îndeplinit această Însărcinare i-a. adus mulțămiriile Obșteștei Adunări: Dar-abuzurile:;domnului:;săpase.- un: abis întreg'între el și toată-tinerimea: .dornică: de: reforme;-a cărei călăuză era Alecu: Ghica,,si;rdin care/făcea rbineînțaiies; parte și:-fiul său. Număr; faptului, că în/momentul: izbuhnirii: mî> că*îide la ;lb48 ,nu se afla'în, Ieși trebuie atribuită împrejur rărea;-că vodă a-a/luat .nici-o măsură împotriva lui. Pe:cînd se-un torcea, de la Viena,: unde;; se; dusesse ca., să?aducă•;din peri-? sion, în țară, pe maică-mea, vaporul pe care se aflau sa încrușiși, la' Giurgiu, cu acel pe care moșu-meu Lascr și ceilalți -moldoveni descarați, cari la Brăila scăpase 'de sub escortalui'Miscenko:(7), se duceau la Baziaș.' Grigore Ghica,: care. aflase /în-drum -despre,/întâmplările,- de la, Ieși,- a: strigat; vaporului-venind din:-jos, :care:acostase aproape;-de;acel>-pe:: care se afla : Oare.nu:se află:pe::acel,vapor nicinn moldovan pubeag?"::Tar;'fei;; prietenii;'și tovarășii: lui;.de,luptăyn; i-au răspuns: îndată /și astfel. au putut schimba:cîteva,.cuvinte, de-> î\ v-ap.}; ia vapor. ; //;;/ o--:; / ^r"- /> ;/ . . - - -v-;;

Capitolul XII

""CÎTE CEVA "DLSPRE-LL'M'EA' DIN DOMN'A'

LUI GRIGORL GHICA-

-n\ ::: //.: /< k/j-/ in//.-: /:-' /;;-! /;::.' '-p;
/.-DinLîntăia-lui:căsătorie, Grigore Ghica a,avut_trex tu.. beizadelele Costache, jEancu .si. Alecu,, precum și*> .fiic,ă,,dpra- nița Catinca, căsătorită cu Neculai Mavroordat. Din -a doua cusătorie s-au născut maică-mea și mătușă-mea Nataiia.

Cei trei fii au fost încredințați creșterii ofițerului elvețian Gregoire de Girard, la Fribourg, de unde s-au întors în' Moldova numai cînd cel mai tînăr din ei, Alecu. împlinea douăzeci de ani/.'! ' •. -' " •'

"Beizade Costache și-a îmeput caiera cu slujba de postelnic • -și secretar de stat; a sfîrșit-o în calitate de membru la Curtea - de'Gasație ; s-a săvârșit din viață la 1874.

*» ""Beizade Iancu -cu mult cel-mai capabil din -ei; -aintrat 'în -miliție, ajungând cu o răpegiune vertiginoasă' la gradul de •'general."A- fost -în mai -multe rînduri, pentru ultima/ oar-a'4n •1Î66/'sub'-guvernul-provizor și sub: principele-Carol,- ministru -de Război. Și-a> terminat: viața; și cariera-diplomatică-,ea •mini'stru-plenipotențiar la Peterburg- și, în- această calitate, a dovedit însușiri deosebite și-a făcut- țării' servicii ânsamnatS'în •'împrejurări excepțional de grele,-cari-cereau un tact deosebit "\$frfult spirit depiezență.

"1:1 a fost în tinerete eroul• unei aventuri care a iaciu mult "zg'ornof în sașoa-nele' de atunci, Nu/știu în-'urma 'căror-'rfi- derhtiri,' Se • pripăși'sb în'iesi,'-în- primii ;ani -ai domniei' 1'ui ^Giigbre Ghica; o 'celebritate-a' jnniätâw^cle hime 'pariziene, vfesMtk -Rosei Pomponr-A---făcut'cun0siMța'-lu-i-'beizade'tI«n'(§u si acesta, s-a amoretzat-jdejdemimondenŞ.--©aT---ea^după'-&im %tefef-1râncezuc-i-a ținut'-cofetal< sus/-decla^mda-i-'c'ănu va 'tepa^ținea decăt'acelui ce-i -va'fi sot "legiuit'- Degeaba rugatu-s- ,Su •»beizade ••JâwdU"să aibă '-milă- de -sufierintile'- luiy' •fdegeâfea '«âtatu-i-a că; dată' 'fiind sit-uația-părintelui său, •5fç.fva^fi "to&'inlxHUW caz-fesat şa5 contrac-teze ex as-emene-rasător,ie,/Rs>se uPompian -a/ramas 'inexorabilă/ răspunzând: că>, iar-Moldosca, nici actele ci\ile, nici căsătoria civilă-nu.există-, că ro,-,cășăf.o >ne fdlgio.a vă putu.- să: fie .clandestină- și; că;,după cii.e.-i. auzit în s p r e .popit, ertcidocŞi.^nUi treb.uie. să fie g-reu-sa-se^gasască «JiRtfl.Gare, dacă,va., fi-bine tplătiț;;nu ,șe.,,va"da înapoi "de-ja -fSavînsirea, unei,asemene, .cunumii Beizade, lancu. vâzînd;-pe j^5) o parte că franceza.nu. se moaie și ține cu .tot-îndînşul ,Şa devie noră-de domnitor, iar pe de alta nevoind să,, renyrve ;:la .poftete stîrnite de farmecele ei, a sfîrșit prin a .consimți ;,Ja căsătorie.. Au fost cununați într-o sară, în. locuința; unui

GreVone de Girard fiul unu. colonel r.deial M msuy ohter a ' 'OH: t-«ut de Gnqdre Ghici colonel în milițn mol'o^dnei «a si ^hlo- Unt Postii săi ele^ -iu înditorit i rin fiu hrmil s^i e]^st-i.-pe toată Mița o pensiune de 720 galben/ (S460 de Iraau in aur)

prieten al beizadelei, de cătră un popă a cărui barbă și cîntece pe nas nu lăsau absolut nimica de dorit. Isaia a dăntuit și „ceasul ciobanului" a sunat pentru noii soți. Rose Pompon făcea acuma planuri pentru a stabili modul cel mai practic, dar totodată cel mai impresionant, pentru a da în vileag legăturile cari o uneau cu domnul Moldovei. Dar acesta a aflat despre săvîrșirea căsătoriei în chestiune și oricine își poate închipui supărarea și indignarea de care a fost cuprins. Dar această supărare a trecut răpede, căci beizadeaua, apucată din scurt, s-a grăbit să destăinuiască că nu se celebrase nici o căsătorie adevărată, căci popa cu barba cea neagră, care cînta așa de frumos din nas, nu era decît o slugă deșteaptă care nu avea nimica de împărțit cu darul preuției. Vodă s-a grăbit să facă fiului său convenita dojana pentru că își bătuse joc de cel sfinte, mai dîndu-i și cîteva zile de arest, iar pe Rose Pompon a pus s-o împacheteze într-o trăsură cu cai de poștă și a trimes-o, după cererea ei, la București. Aici, după cum însăș mărturisește în memoriile ei, sa mîngîiet de pierderea tînărului fiu de domn prin cucerirea bătrînului feldmareșal Paskievici [...].

Al treilea fiu al lui Grigore Ghica, Alecu, a îmbrătoșat și el cariera militară, dar — deși s-a ținut de dînsa în chip mult mai statornic decît frate-său — înaintarea i-a fost neasamanat mai înceată. A părăsit armata la 1866, cu gradul de locotenent-colonel, și s-a săvîrșki din viață în Iași, la vrîstă de șaptezeci de ani trecuți, vrîstă ce nu a atins-o nici unul din ceilalți copii ai lui vodă Ghica.

Printre multe alte istorisiri nostime, beizade Alecu Ghica mi-a povestit, pe la 1868 sau 1869, o călătorie de la Iași la Paris, ce a făcut-o prin anul 1850, cu maică-sa, domnița Elenco, cu soțul ei Alecu Balș, poreclit Cucoșul, cu fiul lor Alecu și profesorul acestuia, elvețianul Jules Bolomey. Cele povestite de beizade Alecu despre acea călătorie alcătuiau un portret cît se poate de viu și de drastic al mentalității și al gradului de cultură al acelor membri ai boierimii noastre cari pană atunci se europenizase numai în îmbrăcăminte. Din nenorocire, după mai bine de jumătate de veac de cînd le-am auzit, am uitat șirul întîmplărilor, care de care mai caracteristice, ale acestei călătorii, nemaiamintindu-mi decît de două sau trei fapte.

Mama lui beizade Alecu, fiica lui Ioniță Sturdza-vodă, era o persoană mai mult decît econoamă. Cînd era nemulțămîită de serviciul de care avea parte la vreun otel, interzicea lui beizade, care ducea geanta cu banii, să deie „măcar o para" bacșiș servitorilor otelului ; iar cînd era muițămîită, po-

roncea :

- r i •

— Alecuie, dă-li cîte o jumătate de sorocovaț ! (Trebuie să se știe că un sorocovaț valora doi lei vechi și șăsăsprezece parale sau cam șaptezeci și cinci de bani, prin urmare jumătate de sorocovaț făcea treizeci și șapte de bani.)

Beizade Alecu, pentru ca întreaga societate să nu se facă de rîs, dădea bacșișuri și acolo unde maică-sa îi interzicea asemenea daruri, iar acolo unde era autorizat să deie, dădea ceea ce se cuvenea. Apoi se înțalesese cu Bolomey, însărcinat cu ținerea socotelilor fiindcă scria foarte frumos, să *direagă* socotelile în consecință, majorând prețurile acolo unde ele nu se mai puteau discuta sau controla.

Mai rău fost-a cînd fata lui Ioniță-vodă Sturdza supărîndu-se, fiindcă un otelier, prin Austria-de-Sus, nevoind să reducă o socoteală ce i se părea exagerată și ridicînd puțin glasul după ce ea începuse să strige la el, a poroncit fiului său :

— Alecule, trage-i numaidecît vro cîteva părechi de palme. Acuma, numaidecît ! Ce stai ca un prost ?

Și domnița bătea din picior.

Beizade Alecu zicea că neamțul era cu umerele, gîtul și Jot (rapul mai nalt decît el, și larg, în proporție, apoi avea la mîmînă cel puțin douăzeci de chelneri, de portari etc... Cu mare nevoie putu-a el să liniștească pe apriga domniță și să facă să înțaleagă că ei nu se află acuma în țară, că otelierii nemți sînt altfel de deprinși decît hangiii jidovi de la t și mai ales că poliția lor are tot soiul de obiceiuri supărătoare. Dar domnița a rămas supărată în acea zi și, spre sară, trecut necazul cinstind pe camerista ei țigancă, în public, știu pentru ce vină neînsamnată sau poate chiar închipuită, două zdravene părechi de palme.

Cîteva zile după sosirea lor la Paris, beizadea Alecu ducea Pe logofătul Alecu Balș la nu știu ce expoziție ; erau cu trăsura și logofătul avea în mîină ciubucul aprins. Cînd au ajuns strada în care se afla localul unde mergeau, au dat de o tîrminabilă coadă de trăsuri, așteptînd fiecare, sub ochiul

unui sergent de oraş, rîndul ei sa treacă la scară. Aşteptarea' paundu-i lungă, logofătul a spus fiastrului său :

— Da spune poliţistului ceuia căisînt eu, logofătul Alecu Baiş, să ne lese să trecem înainte.

„ • Mo>u meu sa încercat să-l facă să-înfăleagă că aici, în P^ris, sergenţii de oraş nu ştiu de el şi că fiecare trebuie să-şi aştepte rîndul. Tocmai în mijlocul acestei explicaţii, trece o trăsura în care se afla un personagiu oficial, care avea un *cēsupē file*,, şi .-toată lumea se grăbeşte să-i facă loc.

— Vezi, zise atunci logofătul, vezi cum i se face loc dacă' se, ştie cine este. Am să-i spun şi eu — şi cii ciubucul face sămn sergentului de oraş să s^apropie.

y Poliţistul nu sa mişcat, dar sa uitat la boier în chip, puţin prietenos. Atunci logofătul, în ceea ce îşi închipuia că, este franţuzască, i-a strigat că el este logofătul Alecu Balş, şi wa-ca trăsura lui să treacă înainte, gesticulând totodată^ cu ciubucul în mină-., Iar sergentul,- cu glasul lui cel mai moro-\ canos şi-mai cazon : •

•',—••• *Voulez-vous taire vot' bec, bourgeois! OH bien pre- ferez-vous faire un tour au poste f* (Vrei să taci din plisc, burheze ! Sau,preferi să faci o plimbare la post ?)

Aerul şi tonul, sergentului de oraş-supărînd pe logofăt,-el; a zis lui beizade Alecu :

tr .Ce zice ?...Mi. se ..parcea se ^obrazniceşte! Spuneri • sa tacă .şi,să ni,deie:drumul, că acuş îl pocnesc cu ciub.ueu-n cap, ..-Şi logofătul schiţa totodată gestul că ridică ciubucul, daş;; beizade. Alecu, punînd. mîna.pe...ţevia de cireş,..cu mare, greu, 1-a.liniştit.

• • Şij_eînd •'au -ajuns,lîa sfîrş-it,-la scara la.care trebuiau-sa se. deie-jos, n-a- fost mai uşor să-1 facă,pe: logofăt să- lese in -trăsură ciubucul aprins pe.care voia numaidecît să-1 ieie cu el.

** f • „ • - • •

""Domnia lui Grigore Ghica a fost momerftul celei ,mai man străluciri a societăţii boiereşti din. Ieşi şi chiar din întreaga Moldovă. Multe' averi erau zdruncinate, multe moşii ipotecate pentru aproape întregimea .valorii, dar boierimea,-părea cuprinsă de un vîrtej ; puţini erau acei cari nu cheltuiau mai mjult,decît venitul lor, rari de tot acei cari mai puneau deoparte. Numărul acelor crescuţi' europeneşte şi asupra cărora cultura şi gusturile apusene puseseră o întipărire mai mult

sau mai puţin temeinică sporise în chip uimitor. Apoi mai mare încă era numărul acelor cari călătorise în străinătate sub pretext de băi sau numai din dorinţa s-o cunoască. Şi astfel se adusesse din Apus, pe.lingă obiceiuri _şl lucruri mai mult sau mai puţin folositoare, obiceiuri, mode şi gusturi avînd curs în acele ţări. La suprafaţă, modul de trai al boierimii se asemăna din ce în ce mai mult cu acel al lumii mari din ţările în cari călătorise. Căile ferate se mai apropiaseră de noi, transportul pe mare se organizase, numărul străinilor cari veneau în ţară creştea din an în an, toate aceste împrejurări contribuiau să deie o faţă din ce în ce mai europeană mic!! obştii boiereşti care alcătuia ceea ce se numea înalta societate a leşului.

Majoritatea boierilor celor mari cari trăiau în leş! locuiau m nişte case clădite de ei sau de părinţi! lor, de proporţii măreţe, cuprinzînd o mulţime de încăperi, dintre cari multe saloane mari şi înalte. Multe din aceste case erau încunjurate de grădini şi de curţi cu număroase atenanse, în car! se adăposteau adevărate turme de slugi, şuri cu număroase trăsuri de toate categoriile, grajduri cu număroşi cai, grajduri pentru Mvolişti şi vaci de lapte, găinării şi alte heiurl gospodăreşti, în casa principală şi în dependente erau cămări ş! gherghiruri din bielşug, în cari se păstrau proviziile aduse de la moşii ; pivniţi mari conţineau poloboacele cu vin venite de la podgoriile boierului, pline cu vinaşuri minunate, în compunerea cărora chimia nu juca atunci nici un rol. Hrana şi Serviciul costau încă prea puţin atunci stapînilor vastelor latifundii cari mai erau în mîinile marii boierimi.

Casele erau acuma luxos mobilate, cai! frumoşi, trăsurile bine ţinute, slugile corect îmbrăcate şi bine stilate, bucătăria pe jumătate răsăriteană, pe jumătate apusană, foarte gustoasă, vinurile minunate. Bărbaţii eleganţi, cu maniere distinse, ndeobşte deştepţi, uni! plîn! de duh, avînd o cultură generală îndestulătoare pentru „bărbaţi al lumii", deşi superficiala, mulţi din ei bucurîndu-se de o înfătoşare frumoasă.

Dar marele farmec, marea podoabă, marea atracţie a acelei societăţi o alcătuiau femeile. Toţi străinii car! au trecut prin Moldova de atunci au rămas cu desăvîrşire farmacaş! de frumuseţa, de deosebita distincţiune, de agerimea de spirit a moldovencei de neam, au rămas uimiţi de gradul de cultură ce ea ştiuse să -1 însuşască în timp atît de scurt.

Erau pe acea vreme în Ieși poate vro patruzeci de case deschise, adică de case cari primeau în fiecare zi, în cari nu numai prietenii din cercul mai intim, dar chiar și simplele cunoștinți puteau să vie în fiecare zi la masă, fără a fi pof-tite sau fără a se anunța, și în cari se primea în fiecare saia. Mesele cele mari și seratele se țineau lanț. Toți contemporanii, străini ca și pămînteni, mi-au descris cu însuflețire aspectul încîntător al unei săli de bal sau de teatru de pe acea vreme, gustul și eleganța de ton sobru al acelor adunări de frumuseți.

Cneazul Alexandru Cantacuzino (acel care după Unire a fost ani îndelungați membru la Curtea de Casație), un profesor de vînătoare al meu, despre care voi mai vorbi, mi-a povestit cum [...] la un bal, a văzut pe comandantul tru-pe-lor împărătești, principele Urusov, făcînd cu ochii ocolul sălii și numărînd pe degete.

— Ce numeri cu atîta atențiune, principe, — întreba-tu-l-a.

— Număr femeile frumoase. Niciodată n-am văzut așa de multe adunate la un loc. Uite, toate sînt frumoase. Numai doamna cea măruntă de lîngă ușă se poate numi urită.

— Da, principe, răspunse cneazul Alexandru, dar acea doamnă este rusca.

într-adevăr, doamna care *detona* în acea adunare de fru-musețe era fiica unui general rus, căsătorită cu un boier mol-dovan ; mai pot însă adăugi că era deosebit de slută.

Din casele cele mai în vază pe atunci în Ieși acea a vis-ternicului Neculai Roznovanu trecea drept cea mai

bogata și cea dintâi din Ieși, acea unde se țineau adunările cele mai număroase și în cari se desfășura cel mai mare lux.

Casa visternicului Alecu Sturdza, căsătorit cu contesa Elena, născută Ghica, despre care am mai vorbit, sora cu cucoana Marghiolita Raznovanu, fusese asemene foarte in vază, stăpîna casei fiind foarte ahtiată de dorința să deie ea tonul în societatea leșului. (Se povestește că, fiind rugata de vodă Ghica, cu care era vară primară, să cumpere cu prilejul unei călătorii a ei la Paris, mobilierul trebuitor pen-tru curtea domnească, a adus o sută de lăzi de mobile pen-tru palat și o sută și una pentru casa ei.)

în vază mai erau casele hatmanului Neculai Mavrocordat, a hatmanului Toderaș Balș, a vornicului Lascar Bogdan, a

logofătului Costin Catargiu, a vornicului Dumitrache Can-tacuzino Pașcanu și multe altele.

Nu este lucru de mierare dacă, în asemenea societate, se iveau călcări a credinței conjugale, că într-acel șirag de fru-musețe erau și femei cari își înșalau bărbații. Numărul fe-meilor cinstite, al mamelor bune și al gospodinelor vrednice era cu bună samă mai mare, apoi trebuie adăugit că mai toate acele ale căror viață a dat prilej de vorbă avusese nenorocul să cadă peste bărbați vițioși sau cu deosebire ușurateci, ne-credincioși și ei, cari, prin purtarea și exemplul lor, le-au împins și pe ele la desfriu.

Trist și cu deosebire rușinos fost-a faptul că unele din ele nu s-au dat înapoi să păcătuiască cu străinii cari ocupau țara, dînd astfeli loc la scandaluri răsunătoare, cari numai cînte n-au făcut boierimii și țării.

Fiindcă sînt la acest capitol, voi povesti un cuvînt de spirit ieșit din gura acelei care dacă, în ochii multora, trecea drept cea mai frumoasă femeie din Ieși, avea în schimb și reputația cea mai deplorabilă : frumoasa Cocrițoaiie, întăia soție a lui Cocriță (Constantin) Cazimir. Ea trecea drept amanta (plătită) a principelui Urusov, comandantul trupelor rusești în Moldova.

în ziua în care s-a răspîndit în Ieși vestea despre în-frîngerea, la Calafat, a rușilor de cătră turci, Urusov întil-“Ște la un bal pe foasta *madame* Cocriță, cum se încăpățîna tamea s-o numească și după divorțul ei, uimitor de frumoasă ? purtînd o coafură nouă care-i sădea de minune. începe 'ndată a-i face cele mai vii complimente :

— *Comme vous etes belle ce soir, madame, encore plus "e" que de coutume! Et quelle adorable coiffure! Vos 'beveux sur Ies tempes sont si joliment brosses en arriere!* (Ce frumoasă sînteți în astă-sară, doamnă, încă mai frumoasă "ecit de obicei ! Și ce coafură adorabilă ! Părul dumnea-voastră pe tîmple este atît de frumos periet înapoi !)

Iar ea îi răspunse :

~— *Pas aussi bien que Ies russes a Calafat!* (Nu așa de "ne ca rușii la Calafat !)

Pentru a înțalege bine sarea răspunsului, trebuie știut că Râncezii întrebuițază cuvîntul „*brosse*” în sensul de bătut o'ne, „bătut măr”, cum zicem noi, moldovenii. Dacă acest

răspuns a pus sau nu capăt legăturilor lor de dragoste, nu am putut afla.

Faptul că și-ar fi precupețind frumuseța pricinuia cel mai mare scandal, căci cucoanele din societatea ieșeană de pe acea vreme, dacă păcătuiau din dragoste sau pentru plăcere, afară de prea puține excepțiuni, priveau ca cea mai mare rușine și necinste să-și vîndă trupul pe bani.

Ghiță Căliman, directorul de pe vreme al agiei (prefectura de poliție), trecea drept procuratorul de femei al căpeteniilor oștirii muscălești, în schimbul unor considerațiuni bănești și a unor mici decorații. Se făcuse chiar, asupra lui, următoarele versuri în rusască de mahala :

*Sliș, sliș, Ghiță,
Podavai madam Cocriță,
la tibe davai cruciliță.*

Adică :

*Ascultă, ascultă, Ghiță,
Fă să tragă înainte madam Cocriță,
Și eu ți-oi da cruciliță.*

Era, până în anii din urmă, obicei ca birjarilor ruși din Ieși să li strigi „podavai”, când voiai ca ei să tragă la seară pentru ca să te sui în trăsura. Bineînțeles că Ghiță Căliman numai de stima și de considerația lumii nu se bucura.

Amintirile mele de copil datează din vremea care a urmat îndată după retragerea trupelor austriace, la 1856—57. Nu voi uita niciodată simțimintele de ură și de dispreț cu cari femeile cari aveau îngrijirea mea și a surorilor mele, slugile casei, vatajii, vechilii și număroșii boieranași, protejați ai tatei, cu soțiile și familiile lor* vorbeau de austriaci, de „var-varia”, de aroganța, de pretențiile și de meschinăria lor. Părinții mei au confirmat cu desăvîrșire aceste spuse, arătînd la rîndul lor, că ostașii cesaro-crăiești s-au arătat absolut nesuferiți, mai cu samă ofițerii : plini de pretenții, niciodată mulțămîți de cel ce li se oferea, chiar în casele boierești cele mai bogate, în cari aveau parte de un trai de care cei mulți dintre ei nici nu visase să se bucure acasă la ei. Apoi erau foarte brutali cătră cei mici și pentru cel mai mic temei sco-teau sabia și, fără nici un temei, prea adesa loveau cu tăiușul.

Trăiau deosebit de rău cu mîna de grenadiri moldoveni în garnizoană în Ieși (bunul meu crease un al doilea batalion d" infanterie), rixele între ei și aceștia erau frecvente și de obicei se isprăveau cu izbînda moldovenilor. Francezul Som-ris, adus de bunul meu pentru a da miliției lecții de gimnastica și de scrimă și stabilit pe urmă în Ieși, mi-a povestit, mult în urmă, o mulțime de isprăvi de acest fel ale elevilor lui. Mulți soldați austriaci au văzut uniforme lor albe necinstite de glodul din fundul Bahluiului. Trebuie să lămuresc că acei puțini oșteni moldoveni erau oameni prinși cu arcanul, după ce-i desemnau vornicii și frunțașii satelor ca fiind cei mai impușcă-n lună și cei mai mari bătauși din sat, apoi erau, toți, niște urieși. [...]

Traiu în curțile boierești de la țară nu era mai puțin plăcut și mai puțin larg decît în acele din Ieși. Țara se acoperise, mai ales de la 1840 încoace, de așazări frumoase, cele mai multe avînd grădini minunate care de care se în-trecea în lărgimea și bogăția ospitalității, de care putea să se bucure oricine venea s-o ceară. Cea mai splendidă se dădea la Stînca, reședința de vară a visternicului Neculai Rozno-vanu, situată la cîțiva kilometri de Ieși, veșnic plină, în cursul verii, de lumea cea mai aleasă din țară și care mai ospăta Pe toți străinii de distincțiune sînd în țară sau trecînd numai printr-însa. Nenumărate erau cele ținute pe un picior mai Puțin *high life*, dar foarte larg și foarte confortabil. Vestite erau curțile de la Mărășăști, ale logofătului Costin Cațargiu, și de la Onești, ale hatmanului Alecu Aslan, veșnic pline de oaspeți, cari se bucurau în ele de o ospitalitate cu totui Patriarcală.

Gradul general de cultură al boierimii sporise mult în acest deceniu, dar trebuie să recunosc că femeile arătau în această privință aplecări superioare acelor manifestate de bărbați, ele erau mai ales mult mai în curent decît ei asupra mișcării literare din Apus. Precum era firesc, citeau mai ales -ărți franceze, dar nici literatura germană nu era neglijată ; multe din ele mai vorbeau italienește și englezește.

Cu toată bunăvoința și cu toată umanitatea domnului, ralele tratamente la cari erau supuși nu numai robii, dar și țărani au urmat să fie întîmplări de toată ziua, de tot ceasul și de pretutîndeni. Se bătea la țară, se bătea la oraș. Care din noi, cei născuți înainte și îndată după jumătatea

veacului trecut, n-am auzit de vestitul comisar Urzică din Ieși, groaza tuturor slugilor și a întregii sărăcimi din capitala Moldovei. El, la agie, avea specialitatea bățăilor; era însărcinat să execute sentințele corecționale pronunțate de tribunalul care funcționa la acea autoritate judecând contravențiunile polițienești și delictele mai ușoare. Penalitatea care se pronunța aici mai adesea era un număr, mai mare sau mai mic, de lovituri de nuiete, aplicat pe partea cea mai cărnosă a trupului vinovatului.

Dar Urzică mai era o fire foarte îndatoritoare... cătră cei puternici sau cătră cei cari îl plăteau, sau de cari avea interes. Boieriul care nu mai ținea vata de ogradă sau nu voia să se facă gălăgie, să s-audă țipete în curtea lui, trimetea pe sluga care voia s-o certe, albă sau smolită la față, cu un răvășel (scrisorică) cătră Urzică. În acel răvășel, Urzică era rugat „să tragă” douăzeci și cinci sau treizeci, sau cincizeci, sau chiar și mai multe lovituri de vergi aducătorului sau .aducătoarei și totdeauna Urzică împlinea dorința trimețătorului. S-înțalege că soarta purtătorilor de asemenea răvășele cătră Urzică era cunoscută și că nenorocitul trimes în asemenea însărcinare știa ce-l așteaptă. Dar ce să facă? Să nu se ducă? S-ar fi dat de știre groaznicului comisar oare pe loc ar fi trimes să ridice pe nesupus și i-a' fi administrat o porție dublă.

Și la țară nu era doară mai bine. Un bătrîn a cărui veracitate nu am nici un temei s-o pun la îndoială mi-a povestit că, într-o zi, mergînd pentru nu mai știu ce treaba la isprăvnicia din Vaslui, a auzit pe ispravnic, care se afla la fereastră, strigînd slujitorilor cari se aflau în curte sa umfle pe vornicul nu știu al cărui sat, care se arătase neglijent în strîngerea birului, să-1 puie jos și „să-i tragă”. Cînd acel de la care țîn povestirea a intrat la ispravnic, se auzeau atît loviturile cît și vaietele nenorocitului vornic. Și pe cînd cunoscutul meu convorbea cu ispravnicul, vaietele tot urmau.

Atunci, cuprins de milă, cunoscutul meu a spus ispravnicului:

— Dar, cu voia dumneavoastră, cucoane Cutare, oare cazacii nu l-au bătut destul pe acel vornic?

— Cum? Tot îl mai bat, zise ispravnicul, eu uitasem de el și numai acuma bag de samă că se vâietă.

Apoi, mergînd la fereastă, a strigat: ^

— Măi ticăloșilor, lasați-1, că doară nu v-am spus să-1 bateți pană la moarte.

Iar cătră interlocutorul său a adăugit:

— Ce sălbateci sînt oamenii ăștia! Nu poți avea nici o nădejde într-înșii.

Și acest obicei ticălos, această rușine, acest păcat a urmat să fie *ultima ratio* a administrației în România nu numai sub **caimacamii**, sub Cuza, sub Carol, dar ne necinstește și azi cînd chiar, culme de ticăloșie și de rușine, l-am reintrodus în țările române pe cari o soartă norocoasă le-a alipit de noi. Regatul român liberator a readus în Bucovina, în Ardeal, în Banat cele *funfundzwanzig* uitate de românii de acolo încă de la 1848, și, altă culme, le-a readus și în Basarabia, unde le desființase de jumătate de veac pană și oropsitul țarism. Cînd oare se va isprăvi cu această rușine?

Apoi, dacă Grigore Ghica desființase pedeapsa cu moartea, el nu parvenise să desființeze și „loviturile criminale”, la cari, pe lîngă închisoare sau muncă silnică, erau supuși acei condamnați pentru crimă. Maică-mea mi-a descris în mai multe rînduri cumplita priveliște ce uneori întîlneai pe ulițele leșului: un nenorocit, gol pană la brîu, cu spinarea însângerată, mînat cu harapnicul în mîna de călău care ținea un lanț prins de mîna osînditului, escortat de slujitori și primblat prin oraș spre a fi întins jos la anumite răspîntii ca să primească un număr hotărît de lovituri de bici. Îmi mai povestea oroarea de care era cuprinsă, în asemenea ocaziuni, la vederea călăului, Gavril Buzatu, un țigan care spinzurase zecimi de ființi omenești în vremea lui Mihai Sturdza. El fusese însuș ucigaș și obținuse cruțarea vieții numai fiindcă primise să îndeplinească cumplita slujbă pentru care, spre cinstea neamului moldovenesc, nu se găsisese alt candidat în toată țara.

Aceste rămășiți ale barbariei în care se dezvoltase țanle noastre erau umbrele tabloului, dealtmintrelea atît de blînd \$ de atrăgător, ce-1 alcătuia Moldova de atunci.

AMINTIRI
DIN COPILĂRIE

Capitolul I

CELE DINTĂI AMINTIRI

M-am născut în noaptea după Ziua crucii a anului 1853 în Ieși, în casa tatei, pe Podul Roșu, unde se află astăzi Gimnaziul „Alexandru cel Bun”. Mama a încercat să mă hrănească cu laptele ei, dar eram din cale-afară mîncăcios, a trebuit să renunțe după puține zile și mi s-a luat o mîncă foarte de treabă, soția unui birjar din Ieși, numit Neculai Roșu, unul din cei mai vajnici bețivi din capitala Moldovei.

Cele dintăi rugăciuni după naștere mi-au fost cetite de vlădica Racoviță de la „Sfîntul Spiridon”. Părinții mei pierduse înainte de mine doi copii, o fată și un băiet, și, cu toate că eram un copil foarte voinic, mintea mamei fiind impresionată de pierderea celorlalți doi, deși nu era deloc superstițioasă, se temea să nu fie ursită a nu avea parte de **copiii** ce-i năștea. Vlădica Racoviță de la „Sfîntul Spiridon”, un urmaș direct al familiei Racoviță celei adevărate, care dăduse doi domni Moldovei, era un bărbat mic la stat, slăbănog, ghebos și aproape cu desăvîrșire spîn. Numai cu mare greu consimțise mitropolitul de pe vreme să-1 hirotonească, căci darul preuției se refuza de obicei acelor bărbați al căror fizic era din cale-afară ingrât și de natură să stîrnească rîsul. Și vlădica Racoviță avea mai mult înfățoșare de momită decît de om. Dar era în schimb un adevărat sfînt: de o curățenie de viață care nu lasa nimica de dorit și de o dezinteresare fără mîrgini, blind, simplu, dînd nevoieșilor **pană** la cel de pe urmă ban, veșnic gata să mîngîie durerile, să dea ajutor la împăcarea vrăjbilor și a dihonilor ce-i ajungeau la cunoștință și să insuffle nădejde celor deznădăjduiți: era idolul sărăcimii. Singura slăbăciune ce i se cunoștea era

o adevărată patimă pentru tiutiuul cel bun. După ce a isprăvit molitvele ce ni le-a cetit, a zis mamei :

— Să știi, domniță, că băietul aista are să-ți trăiască, doară vlădica cel ghebos i-o cetit rugăciunile și ghebul lui are noroc la copii.

Părinții mei duceau atunci un trai foarte luxos : ^slugi, trăsuri și cai erau o mulțime și știu că aveam o trăsură, doi cai și un vezeteu înadins pentru mine. Dar acel vezeteu era un țigan negru la față ca fundul ceaunului, îmbrăcat cu straițe curate, dar de rînd, pe cînd Sava, vezeteul mamei, era moldovean, alb la față, purta numai favoriți și avea o livrea din cele mai elegante, de culoare albastru-deschis, împodobită cu galoane de argint. Și eu, după cît îmi istorisea mai tîrziu mama, supărat să tot fiu condus de țiganul urît și neelegant, făceam niște scene cumplite de cîte ori era, să ies la plimbare, la Copou. Cînd mama era singură acasă, poroncea să se suie Sava pe capra trăsुरii mele, dar cînd era și tata de față mă astîmpăram și nu mai făceam nici o scenă, știam doar că corecțiunea este gata.

întăia amintire precisă ce o am datează din toamna anului 1856, de la nașterea surorii mele Măria : eram atunci de trei ani și o lună ; din acel moment șirul amintirilor mele devine din ce în ce mai complet.

Țin bine minte de ghidușii Iui Neculai Cozadin, vataul nostru de ogradă, cînd voia să mă facă să rîd. El era un văr primar al lui Cuza (domnitorul), al lui Dumitrache și al lui Grigore Cozadin, doi mari bogătași de pe vreme, fiind copil din flori al unei surori a tatălui Cozadineștilor și a mamei lui Cuza. Intrase în miliția moldovenească la înființarea ei, urmase cursul de instrucție la care fusese supuși recruții moldoveni de ruși, la Odesa, și slujise șaisprezece ani în escadronul de cavalerie, retrăgîndu-se cu gradul de îndîrofițer (*unterofîțer*), cum se zicea atunci subofițerilor. Era un bărbat de o cinste exemplară și de un devotament absolut cătră tata, pentru slujba căruia ar fi fost oricînd gata să-și expuie zilele. Soția lui, mama Anghelina, era o grecoiacă, renumită pentru meșterea în facerea dulcețurilor,, a vutcelor, a murăturilor și a tuturor preparațiunilor *care* alcătuiau cel mai mare merit al unei cămărășițe, slujbă^ ce o îndeplinea în casa noastră. De corăbiele ei îmi aduc aminte cu jînd și acuma, de atunci n-am mai mîncat așa de bune.

Bunica vorbea de Anghelina în termenii cei mai elogioși, reounoscîndu-i superioritatea în facerea corăbielelor și a rahatului. Femeie de o cinste exemplară, era cumplit de temută de slugile de jos : bucătarii, băieții la bufet și fetele din casă aparținînd neamului țigănesc ; ei și ele mi-au povestit pe urmă într-un glas că umbla cu harapnicul sub pestelcă și nu stătea la îndoială pentru a-i croi cu el.

Cît au trăit la Ieși, părinții ne trimeteau pe noi, copiii, vara, la Bohotin, la moșu-meu Mitică, sau la Răducăneni, la moșu-meu Lascar, unde ne însoțea uneori și mama.

Moșia Bohotinul, fără Hilița, care fusese vîndută, și Colțul Cornei, dat de zestre mătușii Profirei, la căsătoria ei cu Alecu vIoruzi-Zvorîșteanul, fusese dintăi căutată de frați în devălmășie, apoi, după cîțiva ani, sa împărțit în patru părți : Bohotinul cu Gura Bohotinului, Răducănenii, Bazga și Cozia, care s-au tras la sorți între cei patru frați. Bohotinul a, căzut în partea moșului Mitică, Răducănenii în partea moșului Lascar, Bazga în acea a tatei, iar Cozia în acea a moșului Alecu. Tata operase tragerea la sorți cu mîinile lui. Cunoscînd dorințele fiecăruia în parte, a ajutat soarta pentru ca fiecare să se aleagă cu partea dorită de dînsul. El se dezinteresă de Bohotin, căci, precum am arătat în întăiul volum al acestor *Amintiri*, cumpărase de la frați Căiuțul, cu bani din moștenirea rămasă lui de la soția sa cea dintăi. A pus deci Bazga la dispoziția fraților pentru ușurarea plăteii părților lor din datoriile părintești, avînd ei a restitui prisosul prețului de vînzare peste partea lui de datorii cînd vor vinde Bazga. Au și vîndut-o cu 32 000 de galbeni, dar i-au restituit banii numai la 1856, socotindu-i „ca între frați”, adică cu o dobîndă de cincii la sută. Pe tata această socoteală l-a atins rău, căci în urma traiului nemăsurat și bizuindu-se pe acei bani făcuse datorii pentru care plătea dobînzile obișnuite atunci de cincisprezece și chiar optsprezece la sută pe an. Diferența a fost simțitoare, dar ei fiind foarte uniți între dînșii, tata n-a zis nimica, însă s-a hotărît,

Întru a scapă de datoriile ce-i rămăsese, să se mute îndată la țară.¹

, *Jirau atît de uniți între dînșii și unirea lor era atît de cunoscută m țară, încît, în fața tribunalelor, oricare din frați semna pentru tuspatru și semnături erau primite drept bune de tribunale și nu au fost niciodată contestate.

La Căiuți, curtea era terminată de ani și frumuseța de grădină plantată, dar tata, pretextând că nu voiește să intre în casă înainte ca aceasta să fie cu desăvârșire gata și că trebuie să schimbe coloanele de zidărie ale balconului de sus, despre grădină, prin altele, de fontă, ce aveau să fie aduse din străinătate, a mers să s-așeze, cu mama și cu noi, la Pralea.

Pralea era un sat pe moșia Căiuți, la unsprezece kilometri de curte și de târgușorul cu acest nume, care fusese întemeiet încă sub Ioniță Sturdza, de bunul meu, hatmanul. Acești unsprezece kilometri trebuiau făcuți pe niște rătăcării cumplite, de nestrăbătut pe vreme rea. Aici s-a apucat să clădească o casă de vălătuci, iar până când această casă s-a gătit, ne-am înghesuit cum am putut și noi, în trei odăițe mici ale vataului nostru de acolo, medelnicerul Iancu Popovici. Mama nu s-a opus la această combinație ciudată, dar îmi aduc bine aminte s-o fi Văzut plîngînd pe cînd privea la clădirea viitoarei noastre case și doară, atunci, tata iubea pe mama la nebunie.

Iaca planul acestei construcții împodobită cu numele pompos de „curte” : în păreții de la mieznoapte și de la apus a unei mari încăperi luminată prin două uși cu geamuri și două înalte și largi ferești *à quillotine*, se deschideau ușile a cinci odăi, din care una slujea de ietac părinților mei, două ne adăposteau pe noi, copiii, una servea tatei de biuro, iar a cincea era o odaie de musafiri. În caz de gloată se mai întrebunțau pentru găzduirea musafirilor biuroul tatei și una din odăile noastre. Bineînțeles că la întîmplare se făcea un uz larg de sistemul saltețelor întinse pe jos. Mai erau două odăiți dînd în ietacul părinților, din care una servea de locuință cameristei mamei, iar cealaltă de cameră de baie și de toaletă. Încăperea cea mare slujea drept salon, iar iarna și vara, în caz de vreme rea, devenea sofragerie.

În ogradă mai erau, aproape de această clădire, două rînduri de odăi, asemenea de vălătuci și acoperite cu draniță, care se tăiau în unghi drept și în care locuiau vataul de la Pralea, Iancu Popovici, cu soția lui, o droaie de slugi, precum și unii musafiri, becheri sau persoane mai puțin însemnate. În mijlocul ogrăzii de din față, amenajată în chip de grădină cu flori, era un pavilion octogon de lemn, în care sedeam la masă de cîte ori nu era frig sau nu ploua prea tare.

Bucătăria era așazată într-o clădire separată, în fundul ogrăzii, nu departe de grajd. Aveam doi bucătari pentru masa de sus și unul pentru masa de jos, adică cei dintâi pentru noi, celalalt pentru slugi, bineînțeles toți țigani. Domiciliul statornic al celor dintâi era la Căiuți. Făceau serviciul cu rîndul, schimbîndu-se în fiecare săptămînă. Asemenea și vetezii, avînd fiecare să îngrijească de cîte patru cai, făceau serviciul tot cu rîndul, numai o păreche de cai, „de dîrvală”, rămîneau la Pralea în permanență. Curtea și ograda erau încunjurate cu un zaplaz de lătunoaie, din afară de care se vedeau razamate grămezi de draniță și de șindilă.

Spălătoria era la Căiuți, de unde se aduceau albiturile de două ori pe săptămînă ; la Pralea era numai una rudimentară. Asemenea și cămara era la Căiuți, unde sta cămărășia, mama Marghioala, o fostă domnișoară de onoare de altădată a bunicăi, căsătorită acuma cu vataul de ogradă, Iorgu Iordăchescu, un om de treabă, nevoierit, dar unul din cei mai mari minciunoși ce i-am cunoscut în viața mea. La Pralea era numai o cămară fragmentară de care îngrijea soția vataului de acolo, mama Tasiica.

Dacă exteriorul casei noastre de la Pralea era destul de primitiv, mobilierul îi era departe de a fi mai ales. Afară de crivaturile tatei și a mamei, de lemn de nuc lustruit, fără nici un ornament, de vro două dulapuri de mahon, aduse, aceste, din mobilierul tatei de la Căiuți, foarte sumar și acela, de un foarte frumos clavir Pleyel, cu coadă, al mamei, de un dulap de mahon, cu ușă brodată, și de vro două mese, absolut tot: paturi, scrinuri, dulapuri, mese, mese, lavabouri, scaune și scăunașe ieșise din mîinile îndemînatece ale stoleriului nostru neamț, Mathes, și era făcut din lemn din pădurile noastre. Nu cred să fi existat mai mult de trei jilțuri în toată casa, iar canapelele erau înlocuite prin paturi moldovenești, peste care erau așazate mindire de paie și saltele din lînă, acoperite cu macaturi de cit, însoțite de perine de părete și de cap, acoperite tot cu cit, cum erau și toate perdalile. Locuința și mobilierul înfătoșau o icoană destul de exactă a stării unei așezări de colon din Canada sau din Statele-Unite în veacul al optsprezecelea.

Satul Pralea fusese întemeiet în vremea lui Ioniță Sturdza, de bunul meu, hatmanul, cu oameni adunați, pentru o a treia parte din regiunea muntoasă a ținutului Putnei, iar

pentru două părți din unguri secui aduși de peste graniță, din comitatul Trei Scaune. Cei dintâi ocupau partea din sus a satului, numită din această pricină : „la moldoveni”, cei de ai doilea, partea de jos, numită „la ungureni”. Aproape toți sătenii vorbeau amîndouă limbile, mulți erau, cum mai sunt și astăzi, gușăși.

Niște ființi care jucau un rol însemnat în viața de la Pralea erau urșii. Din pricina defrișării unor întinse întinderi de păduri, samanate pe urmă cu păpușoi, unele de tata și altele de țărani, și a tăierii altor întinderi pe care crescuse acuma niște țihle impenetrabile, aceste dihanii găseau acolo, cu începere de la sfîrșitul lui iulie, o cămară bine aprovizionată, pe lângă culcușuri ce le puteau crede tefere. Păpușoii și vitele locuitorilor satelor de pe împrejur aveau prin urmare foarte mult de suferit din pricina acelor fiare, mai cu samă acele ale bieților prăleni.

Țin bine minte cum, într-o seară de la începutul toamnei anului 1857, după căderea nopții, eram adunați, cu mic, cu mare, pe cerdacul dînd înspre ograda din față, culcați pe niște saltele așazate pe scîndurile acelu cerdac, iar în fața noastră, în ogradă, ardeau focuri de baligă pentru a ne apăra de țânțari. Pe lângă tata și mama, mai erau cu noi moșii noștri, Lascar și Mitică, precum și musafiri veniți pentru vînat. Deodată auzim, parcă veneau din a doua ogradă, niște strigăte de :

— Săriți, oameni buni, săriți că mă mînîncă ursul ! Nu mă lăsați ! Nu mă lăsați !

Tata, moșii mei, musafirii, vataful Iancu au pus mîna pe puști și au alergat înspre locul de unde porneau strigătele. Dar Iozef, despre care voi vorbi mai jos pe larg, a căru casă era megieșă cu ograda de unde porneau strigătele, a apucat înaintea lor, căci a avut numai să sară peste gard. Ajuns acolo, a văzut un om ferindu-se de un urs voinic de ale căru îmbrătoșări scapă numai mulțămîntă prezenței de spirit a socru-său, un moșneag olog, care arunca întruna în urs cu tăciuni aprinși ce-i lua dintr-un foc mare, arzând dinaintea lui. Ursul mai era foarte stingherit în mișcările lui de un eățaluș care neconținut îl apuca de labele de dinapoi. Dihania se apropiase foarte încet și, cînd l-au auzit mîncînd și mormăind, stăpînul ogorului a avut imprudența să arunce

într-însul cu o bucată grea de lemn aprins. Se vede că lovitura astfel primită de urs l-a durut, căci îndată s-a răpezit la om, iar acesta a început să fugă și să strige. Cum a auzit glasurile acelor care veneau, fiara a dat dosul și a luat-o la sănătoasa prin păpușoi, dar Iozef a avut vreme să aprindă într-însul, nimerindu-l drept în inimă.

Altă dată, în acelaș an, erau la noi un număr de musafiri, cu care mersesem, în mai multe trăsuri, să prindem păstrăvi în pîraul Căiușul Mare și în niște heleșteie din pădure, la cîțiva kilometri de sat, și ne-am întors pe cînd era încă ziuă. Deodată vezeteul trăsorii din cap, în care se găseau mama și cu o vară a ei, iar eu eram pe capră, oprește caii și, arătînd cu biciul peste pîrau, zice întorcîndu-se către mama :

— Ursii !

Ne uităm cu toții în direcția arătată și vedem, peste pîrau, pe o ridicătură de stîncă lată, în formă de podiș, la vro șasezeci sau optzeci de pași de noi, p căruță desjugată, plină de păpușoi culeși dintr-o curătură de mai la deal, și pe dînsa, un urs mîncînd păpușoi fără ca prezența noastră să-l fi îngrijit. Numai după ce toate trăsurile s-au oprit și ocupanții lor au început să-și comunice părerile cu glas din ce în ce mai ridicat, văzut-am că Martin se dă jos încet din căruță, apucă cu pas liniștit la deal și dispare în pădurea care se întindea pană la acea stîncă.

Iozef Gnadt, despre care am vorbit mai sus, era un neamț născut în anul 1818, la Luisental, în Bucovina. El venise în țară cu tată-său, bătrînul Fritz Gnadt, de care nu țin minte, cu trei frați și cu două surori, în însușire de lucrători speciali la *Hutta*, adică la fabrica de sticlărie înființată pe moșia Grozești de cneazul Dumitru Cantacuzino, acel care, ceva mai tîrziu, a păcălit atît de groaznic pe Lascar Bogdan, cu prilejul vînzării acelei moșii. Nu știu pentru ce anume temei acea familie de nemți, nefîind mulțămîntă de Grozești, a venit la tata și i-a propus să se angajeze la el pentru a fabrica potaș, draniță și șindilă, în schimbul unui preț convenit pentru fiecare *maja* (cîntar de 44 de oca) de potaș și de fiecare mie de draniță sau de șindilă. Tata a primit și ei au clădit îndată, în satul Pralea, alături de locul pe care s-a ridicat mai pe urmă curtea de care am vorbit, o casă mare de vălătuci, după modelul celor nemțești din Bucovina, și s-au pus pe lucru cu hărnicie.

Bătrînul Fritz și trei din băieții lui erau niște vînători de frunte și pătimași. Fiul cel mai mare, care se numea tot Fritz, pe lîngă că era împodobit cu o gușă uriașă, mai avea și un ochi plin de albeață, totuș era un pușcaș minunat și nu puțini fost-au urșii ce i-a împușcat cu pușca lui cu o țeava. Dar cel mai pătimaș și cel mai meșter era al doilea fiu, Iozef. în cei doi ani cît a stat mama la Pralea, ea a numărat douăzeci și șase de urși uciși de Iozef, dar el împușcase mai mulți înainte de venirea noastră în Pralea, a tot urmat să mai împuște pană în cei de pe urmă ani ai vieții, și^a murit tocmai la sfîrșitul anului 1907. Se lăuda atunci că a împușcat peste tot mai bine de o sută de urși și nu cred că trecea peste adevăr. Mama îl supranumise „Jules Gerard de la Pralea”. De multe ori scapat-a el numai ca prin urechile acului de ghearele și de dinții fiarei, dar niciodată n-a fost în stare dihania să-1 încolțească sau să-1 pieptene. Avea un sînge rece admirabil. Era un bărbat înalt și zdravăn, dar supus la accese de epilepsie ; niciodată însă nu l-a apucat cumplita boală la vînat.

Și fiindcă sînt acum la capitolul urșilor (asupra căruia îmi propun, dealtmîntrelea, să revin în cursul acestor *Amin-tiri*), voi istorisi aici semitragica întîmplare cu un urs al lui Costin Rosetti de la Orașa, un văr depărtat al nostru. Vîna, sau mai adevărat bracona, în fundul Prălii cu Alecu Aslan de la Onești. Un urs rănit a venit la el, Costin a tras într-însul și i-a rapt o labă. Ursul, care venise înfuriat, s-a înfuriat și mai tare în urma noii răni primite, s-a aruncat asupra lui Costin înainte ca acesta să fi putut trage al doilea foc și i-a înfipt toți dinții în brațul drept. Apoi l-a apucat în brațe și l-a trîntit jos cu atîta putere, încît i-au sărit toți bumbii de la pantaloni, și s-a pus pe el. Costin spunea că numai ușor nu era. Ua haitaș, un băietan de vro patru spre zece ani, care avea la dînsul un pistol încărcat cu poște, s-a apropiat fără a fi simțit de fiară (căci vîntul bătea de la urs spre el), i-a pus pistolul în ureche și a tras, iar dihania a căzut moartă pe loc. Cum s-a putut scula în picioare, Costin s-a pus să-și caute bumbii pe jos, căci îi cădeau pantalonii. Dar Aslan spunea că în cursul nopții ce au petrecut-o în pădure, a avut febră mare, căci rănile făcute de dinții ursului erau adînci. întîmplarea mi-a fost povestită de însuși Costin de repețite ori.

La Pralea veneau să ne vadă, vara și toamna, număroase rude și cunoștinți de la Iași și din toată țara ; vînătorile de urși atrăgeau, mai cu samă toamna, pe cei mai de frunte vînători ai țării.

între alți musafiri, îmi aduc aminte de Costache Negri, de Vasile Alecsandri, de Iorgu Radu, de Manolache Costache-Iepureanu, de Iancușor Cînta, de Zizin Cantacuzino, de cneazul Alexandru Cantacuzino, aceștia toți prietenii intimi ai tatei, apoi de bunul Costică Suțu și de Alecu Aslan de la Onești, amîndoi niște vînători vestiți, de doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza, Smărăndița Rosetti (atunci căsătorită cu Mihăiță Jora), Efrosina Bogdan de la Grozești, Zoe (Zouzou) Sturdza (atunci căsătorită cu Zizin Cantacuzino), Smărăndița Catargiu cu fiică-sa Măria, fostă Obrenoyici, mama lui Milan al Serbiei, și alții, și altele, mulți și multe.

Două figuri originale erau *maestro* Gallea și Silvestru Pascual. Cel dintăi era un «maltez *maestro di canto*, bărbat în vristă, căsătorit cu o femeie, italiancă și ea, cumplit de rea. Pentru ca să scape de dînsa, culegea peste an, pentru timpul verii, cît mai multe invitații prin casele boierești de la țară, în care stăpînele sau ficele lor cultivau cantul, le acompania pe clavir și le dădea povețe în exercițiile ce le făceau, achitîndu-se astfel de ospitalitatea de care se bucura. Bineînțeles că, în cele mai multe case, la plecare, elevele lui îi puneau în buzunar un fișic de galbeni pe care îl primea cu o mulțămire discretă. Era un om foarte de treabă și foarte binecrescut, înzestrat cu un apetit formidabil, dar fricos ca un iepure. Cu prilejul unui accident la trăsura în care maestrul se afla cu mama și cu altă doamnă, aceea bătrînă, tata, care venea calare alături de trăsură, dîndu-se jos pentru a ajuta pe vezeteu să lege răzorul ce se rupsese, rugîndu-se *ăjmaestro* Gallea să-i ție calul, viteazul copil al Maltei a răspuns că nu știe și se teme, calul fiind foarte vioi, să nu-l lovească cu piciorul. Și mama, care ținea hățurile celor patru cai inhămați înaintași ai trăsorii, a trebuit să mai ție^tot ea, și acest al cincilea cal. în mine, care stăteam pe capră, nu avea nimeni încredere, ceea ce țin minte că m-a umilit cumplit.

Silvestru Pascual era un spaniol de la Valencia pe care mama îl bănuia că este jidov. Era și el profesor de canto, dar mai ales vînător pătimaș. A avut norocul să ucidă, la

Onești, în aceeași bătaie, o ursoaică cu amîndoi puii ei. S-a lăsat de muzică pentru a se ocupa de agricultura, intrînd în calitate de vechil la principele Wittgenstein, Ia Fîntînele¹. Relațiunile lor s-au stricat rîpede, principele a acuzat pe Pascual de necinste, iar Pascual îl numea : „neamț cărpănos” și zicea că i-ar fi reținut pe nedrept leafa ce i se cuvea pentru vremea cît slujise, trăsura și caii. Pe urmă, fiind lipsit de adăpost, a stat o iarnă întregă la noi, la Căiuți.

În al doilea an al șederii noastre la Pralea, cînd eu eram în al patrulea al vieții, m-am amoretat pentru întăia oară. Obiectul dragostei mele era frumoasa morăriță, Rada, căsătorită cu Neculai Ursul, cel mai mare bețiv din sat (și aproape toți pralenii erau niște bețivi de frunte). Am istorisit aiurea cum, văzînd odată pe Neculai Ursul maltratînd pe Dulcinea mea sub terasa noastră, am sărit jos și l-am lovit în cap cu stratul pușcuței cu țeava de tinichea ce o aveam în mîină și cum, de beat ce era, a căzut în glodul de o palmă care acoperea drumul, prinzîndu-mă sub dînsul, iar hainele mele cele noi și albe s-au făcut de batjocură. (1) Cum Rada m-a luat în brațe și m-a dus acasă, ca și cum acolo, tata, în loc să mă felicite pentru vitejia ce o arătasem, mi-a administrat o corecțiune exemplară.

Mult mai tîrziu aflat-am că acea morăriță, care era într-adevăr de o rară frumusețe, avea succese mari, serioase acele, cu alți membri ai familiei mele, moși burlaci și văduvi,

¹ Principele Emil de Wittgenstein-Berleburg, din familia mediatizată germană JM acest nume, fusese de tînăr crescut ca paj la curtea împărătească din Rusia și intrase în serviciul militar rus, unde a înaintat rîpede pană la gradul de general. A făcut campanie în Caucaz, împotriva cerchezilor, și, în anul 1863, în Polonia, împotriva răsculaților lui Langiewicz. Era căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu. Bărbat fermos, cu forme elegante de curte, avea obiceiuri de *obachtă* (corp de gardă).

Soția lui, moldovancă de neam mare, fire nobilă, deosebit de frumoasă, de cultă și de distinsă, a fost din această cauză cît se poate de nenorocită. A suferit în tăcere urmările căsătoriei pripite care o legase de un bărbat atît de nevrednic de ea, dar o boală, incurabilă atunci, însoțită de supărarea ce i-o pricinuia purtarea soțului au dus-o de tînără în mormînt. A avut o fiică, căsătorită cu principele de Schonburg-Waldenburg, care, la rîndul ei, a dat naștere la doi fii și o fată, căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei. De la principele Emil de Wittgenstein avem un volum de scrisori interesante, în limba franceză, publicate de fiică-sa.

veniți la vînat sau în vizită la noi. Mi s-a povestit despre sieste făcute în după-amiezile calde, într-o poiană frumoasă, pe covoare duse acolo într-adins, de la care sieste morărița era nelipsită, probabil pentru a apăra de țînțari pe fericitul meu rival. Aceste sieste au dat chiar roade : o fiică care a avut prostul gust să nu ieie trăsăturile fine ale mamei, ci acele, frumoase dar bărbătești, ale tatălui și poate chiar mai accentuate decît ale acestuia.

Atunci văzut-am, spre marea mea mierare, pe cea dintăi femeie îmbrăcată barbătește. Moșu-meu Mitică venise la noi cu fiică-sa, mai mare decît mine cu un an, și cu guvernanta acesteia, o nemțoaică care îngrijea foarte bine de fetița rămasă orfană de mamă. Se zicea că nu îngrijește numai de copilă. Fapt este că mergea noaptea la pîndă, la urs, împreună cu moșu-meu și cu Iozef, și se mai îmbracă barbătește chiar cînd făcea plimbări împreună cu noi.

A venit să ne vadă la Pralea și bunica, cu trei domnișoare de onoare, două țigance, un vezeteu, un fecior și un rîndaș. Această lume s-a adăpostit în Pralea după puțină. Mi-aduc aminte că, de cîte ori domnișoarele de onoare nemulțameau pe bunica, ea le pune să se lege cu o sfoară de un picior și de pat, ținîndu-le astfel cu ceasurile. Dar n-a stat decît puțină vreme cu noi.

În iunie 1857 am petrecut o lună la Slănic, dar întîmplările acelu sezon de băi sunt cam șterse din memoria mea sau se confundă cu acele ale sezonului petrecut acolo în anul următor și despre care voi vorbi mai pe larg tot în acest capitol.

În august al acelu an, am găsit odată pe mama în salon, răsturnată pe divan și plîngînd cu hohot. Am întreat-o, îngrijit, ce are, dar deși am repetat întrebarea, ea nu mi-a răspuns, urmînd să plîngă tot atît de tare. Am luat-o de gît și am sărutat-o, dar ea s-a mărginit să mă mîngie ușor pe cap, făcînd semn cameristei sale, care-i aducea o basma, să mă ieie din odaie.

— O murit vodă, răspuns-a Anica la întrebarea mea.

Primise vestea pe neașteptate, pe cînd tata era la cîmp, printr-o depeșă adresată lui, trimasă prin înadins curier de la Tîrgul-Ocnei sau de la Bacău și pe care ea, izbită de o presimțire subită, o deschisese.

Iubea mult pe părintele ei, care-i ținuse loc și de mamă și a cărui fiică preferată era. De mai bine de un an de când era despărțită de el, gândul ei rămăsese nedezipit de părintele iubitor și înțelept care veghease asupra copilăriei sale, de sufletul bun și nobil pe care nimeni nu-l putea cunoaște fără a-l iubi, de domnul blând, generos și patriot, de care cu drept cuvânt era mândră. Și multă vreme s-a mai trădat durerea ei prin crize de lacrimi, când era sau se credea singură, și prin expresiunea de jale a privirii sale.

Tot în anul 1857, am mers în ziua de Sfântă Măria mică, tata fiind la Iași, la Rădeana, unde mama voia să vadă pe o prietenă a ei, Zinca Donici, care se afla în vizită la cumnatu-său, Manolache Donici, stăpînul Rădenei. Am lunecat atunci în salonul bine ceruit al acelei curți, căzînd cu ciolanul gleznei celei drepte pe cucoșul pusteii mele, a acelei cu care loviseam în cap pe Neculai Ursul, și ciolanul a crăpat. Vă puteți închipui țipetele mele. Mi s-au pus comprese și ne-am întors la Pralea, cale de 18 kilometri. Ajunși acolo, deoarece nu puteam călca deloc cu acel picior, s-a trimes îndată după baba Zmunciloaia, din satul Blidari, tot pe moșia noastră, care babă era vestită pentru chipul în care îndrepta picioarele și brațele scrintite. Baba a declarat că piciorul meu este scrintit și, pentru ca să mi-l îndrepte, a început să-l tragă, ceea ce mi-a scos din gură țipete și mai cumplite decît pană atunci, țipete de astă-dată justificate, căci durerea astfel pricinuită numai mică nu era. A doua zi, mama văzînd că piciorul mi se umflă mai tare și că durerile sporesc, a făcut răpede pregătiri de drum și a plecat cu mine și cu Anica la Căiuți. Acolo am luat cai de poștă și am plecat la Iași, în careta cea verde a mamei, ea șăzînd în stînga, lîngă geam, eu culcat pe restul scaunului, cu o perină sub cap și cu capul pe genunchii ei.

îmi aduc perfect aminte de peripețiile acestui drum. Pe capră sădeau Arnăutul cel bătrîn, Pavel, care avea casa lui în capătul de la vale al tîrgușorului Căiuțu, cu fustanelă, cu poturi, cu cealma pe cap, cu o păreche de pistoale cu cremene urieșe și cu un iatagan în brîu, avînd lîngă el pe Anica, căci în caretă erau numai două locuri.

La fiecare poștă sau jumătate de poștă, îndată ce surugii opreau caii, Arnăutul și cu Anica se dădeau jos și veneau la oblonul stîng al cupelei să întrebe dacă avem nevoie

de ceva. Seara am mîncat din niște provizii luate de acasă, dar nu ni era foame nici mamei, nici mie. Nu mai simțeam dureri decît la hopuri, dar piciorul îmi era cumplit de umflat ; n-am închis ochii toată noaptea.

Nu ne facem astăzi idee de răpeglunea uimitoare și de farmecul acestor călătorii de altădată cu poșta. Caii, mai ales cînd surugii aveau nădejde de un bacșiș bun, nu ieșeau din fuga cea mai ne bună ; acei cai cît niște mîțe, totdeauna neșesălați, prăpădiți de slabi, într-adevăr că : „se așterneau drumului ca și iarba cîmpului la suflarea vîntului”. Se opreau numai la jumătate de poștă, iar cînd poșta era mică, nu stăteau decît la poștă. Acea regegiune procura acelor care aveau parte de ea într-o trăsură îndămînatecă, legănați pe răzoare bune, o adevărată simțire de voluptate, o stare psihică ținînd mijlocul între vis și beție, imaginația și simțurile mai fiind stimulate de sunetul tălăncilor, de pocnetele bicelor și de lungile și ascuțitele strigăte de : hiiii-hăt ! ale surugiilor. Mai ales noaptea, pe lună, cînd drumul nu era din cale-afară grunzuros și plin de hopuri, acest mod de locomoțiune a lăsat tuturor acelor care au avut parte de el o amintire neștearsă. La vro două poște, cînd Arnăutul a arătat podorojna și a cerut cai, căpitanul de poștă a răspuns că nu sunt cai, nici în grajdii și nici la imaș, toate „tacimurile” fiind pe drum. Însă în urma citorva cuvinte zise căpitanului de poștă, din poronca mamei, de Anica, el s-a bătut pe frunte parcă deodată și-ar fi adus aminte de ceva și a strigat chehaiei (primului surugiu) :

— Măi Grigore, uitam că „tacîmul” lui Bălălău și a picului a sosit devreme asară. Încalecă fuga, du-te la imaș de-i adă. Țiganii sunt amîndoi la cîmp cu caii.

Și chehaia încăleca și pleca îndată la imaș ca să prindă caii cu arcanul. Am așteptat un ceas, poate un ceas și jumătate, în liniștea nopții, a frumoasei nopți de toamnă, a cărei liniște era tulburată numai de eîntecel greierilor din iarbă, de răcăitul broaștelor din vro baltă apropiată și de lătratul vrunii cîne în depărtare.

Deodată auzitu-s-au de departe strigăte prelungite și pocnete de bici.

— Vin caii ! zis-a mama, de acuma plecăm !

Dar se înșal-a : erau alți călători ca noi, căroră căpitanul de poștă li servea aceeași poveste ce ne-o servise și nouă,

adăugind că așteaptă de pe îmaș pe singurii opt cai ce-i mai are și care trebuie să plece cu noi. Poate că dacă călătorii sosiți acum ar fi avut voința și puțința să împingă în palma căpitanului de poștă bacșișul pe care îl făgăduise Anica din poroncă mamei, el și-ar fi adus aminte că la îmaș se mai găsește vrun „tacâm” sau chiar două. Dar ceilalți călători nevrînd sau neputînd să facă asemenea jertfă, au rămas fără cai pană după plecarea noastră. Din pricina acestor două opriri prelungite în aceeași noapte, răsăritul zorilor ne-a găsit de-abia pe podul Moldovei, la Roman, și zguduitorile pricinuite de trecerea roților peste grinzile necioplite și neînțepenite ale aceluia pod, care se ridicau sub roți în urma trăsorii, m-au făcut s-o duc într'un țipet pană la celălalt mal. Pe la prânzul cel mare am ajuns la o poștă a cărei casă și grajduri erau lîngă biserică, iar cînd ne-am oprit, se vedea strînsă înaintea bisericii o mulțime de țărani și, în mijlocul lor, un gulerat, cu sabie la șold, și mai mulți „cazaci”, cum li se zicea atunci slujitorilor care, puțin mai tîrziu, s-au numit „dorobanți” și, mai tîrziu, cînd acest nume s-a rezervat infanteriei teritoriale, au primit acel de „călărași”. Din acea grămadă se auzeau țipete sfîșietoare și vaiete. Mama a poroncit Arnăutului să meargă să vadă ce este. Dar, mai degrabă decît el, ne-a adus lămurire Anica, care schimbăse cîteva cuvinte cu soția căpitanului de poștă.

— Măria-voastră, povestit-a ea, țărani de aici s-au burzuit în săptămîna trecută împotriva posesorului care-i grozav de jacaș și-i încarcă cu munca. Ei au bătut pe un fecior boieresc, iar acum a venit privighitorul cu zece cazaci, cu poroncă de la ispravnic să puie pe cei mai obraznici din ei jos și să le tragă cîte cincizeci pană la o sută de nuiete sau de bice.

La auzul acestei vești, frumoasa față a mamei s-a făcut deodată albă, ochii i-au scînteiet și a făcut o mișcare ca și cum ar fi vrut să se deie jos din trăsura, dar s-a așezat îndată la loc și au podidit-o lacrimile. Iubeam peste tot pe frumoasa, buna, blînda mea mamă; văzînd-o că plînge, am izbucnit și eu în lacrimi și am vrut să mă arunc la gâtul ei, dar acea mișcare pricinuindu-mi o durere cumplită la picioarul beteag, am căzut înapoi pe genunchii ei cu un țipet de durere. Mama, plecîndu-se asupra mea, a început să mă sărute, iar eu, apucînd-o de gît, mi-am lipit fața de fața ei;

vreme de o clipă bună am plîns amîndoi în tăcere. Apoi mama mi-a așezat iar capul pe genunchii ei și, mîngîindu-mă, mi-a zis :

— Tu, dacă mă iubești, cînd îi fi mare, niciodată să nu bați și nici să pui să bată pe țărani sau pe slugi, sau pe orice om mai slab decît tine. Bătaia este un mare păcat și o mare mișelie.

Avînd destul de des parte, de la tata, de certări, dealtmîntrelea binemeritate, n-am nevoie să spun că eram un adversar convins al bății și că din fundul inimii am făcut mamei făgăduința ce mi-o cerea.

— De-am pleca mai răpede de aici, zise atunci mama. Anico ! spune chehaiei că dau bacșiș îndoit dacă înhamă caii mai răpede !

Dar în acea clipă țipetele au încetat și s-au văzut, venind spre trăsura noastră, privighitorul, urmat de Arnăutul nostru, după oare se luase vro douăzeci sau treizeci de țărani : bărbați, femei și copii. Privighitorul s-a oprit dinaintea oblonului deschis al caretei și, scoțînd șapca din cap, s-a închinat adînc, rostînd un răsunător :

— Sărut miinile, lumînarea-voastră !

Mama răspunse cu o închinăciune de cap care numai amabilă nu era.

— Lumînarea-voastră, nu mă mai cunoașteți ? mai întrebă guleratul.

— Nu, răspunse mama scurt.

— Am fost paj la înălțimea-sa : numele meu este Danu.

— îmi aduc acum aminte de dumnetă, dar nu în bine, răspunse mama cu un aer de adînc dispreț. Ai fost dat afară de la curte fiindcă aghiotantul de jurne, care bănuia că ești un spion în slujba dușmanilor domnului și te urmărea de aproape, te-o prins seociorînd în hîrțile de pe biuroul lui vodă. Ai fost răsplătit de acei pentru care trădai pe stăpînul a cărui pîne o mîneai cu slujba de privighitor, și acum te-ai făcut călăul ocolului în capul căruia ai fost pus. Rușine să-ți fie !

Și mama a închis oblonul cu putere, mai trăgînd în sus și geamul care era scoborît. Iar zgomotul făcut de oblonul și de geamul ce s-închideau au împiedecat să s-audă răspunsul privighetorului, care a rămas în fața trăsorii, cu șapca

5;
|i
•L

m

în mîna și cu un aer din cele mai plouate. Arnăutul și Anica se suise pe capră și am plecat aproape îndată.

La jumătatea de poștă următoare, Anioa ni-a povestit că, după cît i se spusese de femeia căpitanului de poștă, posesorul acelei moșii, cumplit de jacaș față de țărani, era un om de casă al ispravnicului și foarte ocrotit de el, iar pe privighitor îl ținea de fin, de grăunțe, de vin, de lemne și de cîtiva galbanași. Am ajuns la Ieși în acea zi, pe la căderea nopții, și am tras la bunica, în vechea casă părintească din ulița Goliei, unde am găsit pe tata care deloc nu se aștepta la venirea noastră.

Chiar în acea sară am avut parte de o spaimă grozavă, căci s-a adus, pentru ca să mă examineze, pe doftorul Russ, vestitul chirurg, și eu știam că el este acel care taie brațele și picioarele oamenilor și mi-am închipuit că și mie are să-mi taie piciorul. Nu voiam nici în ruptul capului să-l las să puie mîna pe mine și a trebuit ca tata și mama să mă ție, pentru ca chirurgul să mă poată căuta. Din cauza umflăturii, Russ numai a doua zi a putut declara că nu am decît o felură a ciolanului gleznei și că trei săptămîni de îngrijire mă vor restabili cu desăvîrșire, precizere ce s-a realizat. În totul. Dar cîtă vreme am stat în Ieși, frica de Russ și de tăierea piciorului nu mi-a trecut cu desăvîrșire și de cîte ori venea, adică în fiecare zi, mă apucau fiorii la vederea acelu bărbat, mic la stat, grăsuț, înflorit la față, ras, cu ochii deosebit de vii și de veseli și veșnic surîzînd.

Doctorul Ludovic Russ era un curlandez, venit în vremea lui Mihai Sturdza, numai cu diploma de doctor în chirurgie și mamouș. De la început s-a semnalat ca un chirurg emerit și, cu prilejul nașterii fiului ce l-a avut primul domn regulamentar din căsătoria lui cu Smaranda Vogoridi, cînd Russ, mulțămît micimii mîinii lui, a izbutit să facă doamnei o operație ce n-o putuse face alt medic, a căpătat vază mare și de atunci s-a bucurat atît de favoarea domnească, cît și de acea a întregii boierimi. Dar unii din colegii lui îi făceau șicane fiindcă nu era doctor în medicină. Atunci, obținînd un concediu, s-a dus la Viena, de unde s-a întors după cîteva luni cu diploma de doctor în medicină, ceea ce a pus capăt tuturor bîrfelilor. A ajuns la o situație cum n-a avut-o niciodată alt medic în Moldova. Avea o diagnoză minunată ; a făcut, deși septuagenar, întreaga campanie de la 1877 și a

stîrnit admirația rușilor prin îndămînarea cu care făcea operațiunile cele mai grele. El era una din figurile cele mai populare ale leșului și chiar ale întregii Moldove. Totdeauna era vesel și bine dispus, bun la inimă, gata să deie aceleași îngrijiri celui sărac ca și celui bogat, căuta gratis toată sărăcimea orașului. Cînd, la adînci bătrînețe, s-a săvîrșit din viață, leșul întreg l-a petrecut plîngînd la ultimul lăcaș. Faptul că pană la sfîrșitul vieții a rămas un fervent admirator al sexului frumos deloc nu i-a micșorat popularitatea.

Mai eram căutat și de alt medic, de Țînțireanu, atunci colonel, medic-șef al miliției, cu care trăiam mult mai bine decît cu Russ, întăi fiindcă nu avea specialitatea să taie picioarele și brațele și apoi pentru că mă făcea să rîd și mă învață să fac „șmotru”, cuvînt care însemna mînuirea armelor, aceasta bineînțeles îndată ce am putut să mă țin pe picioare. Dar în curînd după aceea, Țînțireanu, care era ardolean (el se iscălea : Cenceran) și de mult se deda beției, a siluit pe propria sa fiică pe cînd el se afla în stare de desăvîrșită ebrietate. Denunțat de membrii familiei, a fost judecat, osîndit, după ce a fost degradat, la cinci ani de muncă silnică, pe care i-a și făcut în castelul de la Țîngul-Ocnei.

Tot cu prilejul acelei șăderi în Ieși, am făcut cunoștință și prietenie mare cu Cuza. El iubea foarte mult copiii, se juca bucuros cu ei și știa de minune cum să li se facă plăcut. Aveam o adevărată pasiune pentru el.

Prin octomvrie ne-am întors la Pralea, unde am stat toată iarna.

Avusesem pană atunci o bonă, elvețiană-franceză, numită Antoaneta. Era tînără, drăguță, veselă, blîndă și o iubeam foarte mult cu toții, dar se vede că viața la Pralea i-a părut din cale-afară plicticoasă și singuratecă, căci n-a vrut să mai steie. A fost înlocuită de o săsoaică bătrînă din Brașov, femeie care fusese relativ bogată, dar își pierduse totodată și bărbatul, și averea. Se numea Regina Dick, iar noi o numeam „mama Reghina”. Avea pe fiica ei mai mare ca ajutoare. Ne îngrijea foarte bine, era blîndă cu noi, o iubeam. Ea ni-a dat cele dintăi noțiuni de istorie sfințită, tot ea ni-a dezvăluit existența unei lumi mai civilizate decît cea din primitivul și minimul nostru orizont.

Un musafir pe care-l aveam des la Pralea era părintele Zosim de la mănăstirea Moșinoaia. El se numise altădată

căpitanul Zaharia Vîntul, din ținutul Codrului, în Basarabia. Fusese oștean în Rusia și, la sfîrșitul veacului al optsprezecelea, ajunsese la gradul de *porușnic* (locotenent) într-un polc de dragoni moldoveni. Dar mai slujise și sub poroncile bunului meu, ca oștean într-o mică ceată de călăreți trimasă de Ipsilanti lui Coburg, pentru a-i servi de călăuze în campania puțin glorioasă făcută de acest general austriac în țările noastre împotriva turcilor și a lui Mavrogheni, domnul Țării Românești. Pe urmă, cînd bunul meu a fost însărcinat de acelaș Ipsilant, devenit domn al Țării Românești, cu slujba de *mehmendar* (purtător de grijă) al taberei turcești, cînd ostile împărătești asediau pe Pasvantoglu în Vidin, Zaharia Vîntul i-a adus o ceată de cincizeci de flăcăi voinici din Codru și din Soroca, care au făcut slujbă minunată în escortarea previziunilor și a munițiilor.

După ieșirea lui din slujba ostășească, Zaharia Vîntul se căsătorise din dragoste cu o fată neobișnuit de frumoasă, cu care vreme de șapte ani a dus traiul cel mai fericit. În ziua însă în care împlineau șapte ani de căsătorie, a văzut pe soția lui și pe cei doi copii ce-i iubea la nebulie loviți de trăsnet în livadă, sub ochii lui. În urma acestei nenorociri, a stat nebun vreme de mai multe luni. Îndată ce și-a revenit în fire, a trecut Prutul și s-a călugărit la schitul Moșinoaia, la vro zece kilometri de Pralea, unde era atunci igumen un moș al său. Am istorisit aiurea mai multe amărute din viața părintelui Zosim și ce musafir binevenit era el pentru noi, copiii, la Pralea. Era un povestitor neîntrecut și știa nenumărate povești, care de oare mai frumoasă, cele mai multe raportîndu-se la întîmplări în legătură cu istoria țării. Spunea că ține cea mai mare parte dintr-însele de la un moș al lui, călugăr în mănăstirea Șaba din Basarabia, care-l crescuse. Părintele Zosim era un adevărat sfînt: dădea cel de pe urmă ban săracilor și deschisese la mănăstire o mică școală de băieți, în care strîngea copii de țărani, pe care îi învață să citească, să scrie și să socotească, bineînțeleș în mod cu desăvîrșire gratuit, mai îmbrăcîndu-i și hrănindu-i pe socoteala lui de cîte ori părinții nu aveau cu ce. Au murit la vîrstă de o sută de ani, în iarna anului 1870—1871.

• Vezi *Părintele Zosim în Povești moldovenesti*.

În primăvara anului 1858, mama a pierdut, în sfîrșit, răbdarea și, într-o buna dimineață, nemaivoind să aștepte sosirea stîlpilor de fontă din străinătate și folosindu-se de o absență prelungită a tatei la Ieși, s-a mutat cu toată casa la Căiuți. Îmi aduc aminte, parcă ar fi astăzi, de multe amărunchimi ale acestei mutări. Țin bine minte cum, pe plautoul numit Rateșul, imediat înainte să ne scoborîm în șesul Trotușului, am întîlnit „piatra cea mare”, o piatră lată urieșă, ce se aducea din pîrăul Popenilor, pentru grădina de la Căiuți, trasă de douăzeci și opt de părechi de boi.

Curtea de la Căiuți fusese clădită, cu vro doisprezece ani mai înainte, de tata, în vremea văduviei sale, pe locul unor livezi și grădini cumpărate de la niște răzăși din satul Căiuțul, în mijlocul tîrgușorului cu acelaș nume, înființat de bunul meu, hatmanul, în vremea lui Ioniță Sturdza, pe temeiul unui hrisov al lui Scarlat Calimah.

Pană atunci „curtea”, în care sădeau bunul meu și tata cînd veneau la Căiuți, era o clădire de vâlătuci, amestecați pe ici și colo cu părți de zid de cărămidă, cuprinzînd cinci încăperi, din care una forate mare și, în fața despre tîrgușor, un cerdac larg, cuprinzînd toată lungimea casei, la care te urcai prin două trepte din ulița tîrgului și care uliță alcătuiă șleahul cel mare între Adjud, Tîrgul-Ocnei și granița Ardealului. Noua curte s-a ridicat în fața acestei bojdeuce, de care îmi aduc aminte numai în stare de putregiune și pe care am dararnat-o eu la 1877.

Curtea cea nouă a fost clădită mai ales în lipsa tatei, de un vechil leah ce-l avea atunci, numit Mokrenski. Acesta, din păcate, avea o mare influență asupra tatei, care își făcea mari iluzii despre cunoștințele lui agricole, economice și tehnice, ca și despre onorabilitatea lui. Acea clădire l-a costat sumi enorme și nu este nici bine clădită, nici îndămînatecă, nici frumoasă. Mai întăi, nu știu pentru ce, rîndul de jos a fost ridicol de puțin ridicat: înălțimea odăilor dintr-însul întrecînd numai cu puțin doi metri. Apoi grinzile pe care s-a așezat podeala rîndului de sus au fost prea subțiri și s-au așazat la prea mare depărtare una de alta, astfel că, îndată ce noi, copiii, alergam, saream sau ne mișcăm sus în chip mai vioi, se cutremura podeaua în toată casa, dîndu-ți impresia unui cutremur. Apoi este lipsită de coridoare de degajare și camerile nu sunt independente una de alta. Din jos, despre

grădină, adică despre miazănoapte, era și, probabil, mai este un balcon, și de-a lungul rindului de jos și de-a lungul celui de sus, îngust la capete, dar lățindu-se bine la mijloc, susținut, sus, de stilpi rătunzi, jos, de stilpi scurți, groși și pătrați.

Dacă casa lasa mult de dorit și, cu toate dimensiunile ei, era neîncăpătoare, căci de toate erau numai douăzeci și șase de încăperi, cu antreturi, cu coridoare, cu cuști de scări, cu privați, cu bufet, cu bodroane (un fel de băști) cu tot, grădina era o splendoare și făcea admirația tuturor celor care o vedeau. Nu se putea, în privința mărimii, compara cu multe grădini boierești din Moldova, deoarece cuprindea numai patru fâlcii, dar era trasată în chip minunat. Desemnul proiectului fusese făcut de vestitul Sobeck, un grădinar neamț vestit la noi în întâia jumătate a veacului al nouăsprezecelea, dar revăzut și retușat de mama.

Cuprindea două iazuri, din care unul mare, cu trei ostroave, legate între ele prin poduri, și mai multe poduri pe partea de pîrâu abătut din apa Căiușului Mic care alimenta cele două iazuri și o cascadă, mică, dar foarte pitorească. Florăria era, ca clădire, foarte primitivă, dar conținea o sută douăzeci de alămii, portocali și chitri, pe lângă număreroși alți arbuști de lux. Din pricina climei umede și adăpostite a localității, copacii plantați sub ochii mamei, în anul 1851, erau cu șapte ani mai târziu urieși și grădina era de pe atunci o frumuseță, admirată de toți acei care o vedeau.

Dealtmintrelea, toată acea parte a văii Trotușului, cu pîraiele Căiușul Mare și Călușul Mic, cu luncile de arini de pe malurile lor și cu marele lunci de pe malul Trotușului, alcătuite din răcniți, arini, plopi argintii și feli de feli de copăcei, amestecați cu rîorușcă mirositoare, cu păduricile și tufele de rug și de alți spini de pe corbănilor ce se ridicau deasupra satului, spre miazăzi, alcătuita o mare grădină, începînd de la hotarul de la vale a moșiei Căiușul și a ținutului Bacău, până dincolo de Gîrbovana. Acest colț de țară a fascinat de atunci ochii copilului de patru ani și jumătate, iar icoana lui a rămas înfiptă adînc și cu dor nespun **pană** în ziua de astăzi în inima septuagenarului, după o despărțire de aproape patruzeci de ani! Lăcomia neînțelepată a unui jidov care a stăpînit cîțiva ani moșia Gîrbovana a distrus păduricele de **pe** coasta dintre tîrgușorul Căiuși și Po-

dul lui Ștefan, a făcut cîmp de arat din frumoasa luncă a Batașniței, iar sălbătăcia și lenea unui regiment de artilerie român, cantonat acolo în timpul războiului¹, a făcut palanca din splendoarea de grădină, dar eu, în această clipă, le văd toate așa cum erau în primăvara anului 1858!

Am arătat tot în acest capitol că mobilierul tatei de la Căiuși era foarte sumar și el : paturi moldovenești îmbrăcate cu cit, scaune, mese, scrinuri, dulapuri de lemn de brad lustruit și prea puține mobile demne de acest nume. De n-am fi adus cu noi tot ce era la Pralea, n-am fi avut pe ce să dormim. Și această stare de lucruri a ținut doi ani și jumătate, tata amînînd din zi în zi aducerea mobilierului din casa de la Ieși.

El nu avusese ce să facă cînd, la întoarcere, ne-a găsit instalați la Căiuși : n-a putut decît să se închine în fața faptului îndeplinit.

În cea dintîi vară a așezării noastre la Căiuși am mers din nou la Slănic. Întîmplările acestui sezon sunt cu mult mai vii în memoria mea decît ale celui dintîi. Din pricină că țara era în toiul luptei pentru Unire, cei mulți boieri, mai cu samă acei unioniști, nu plecaseră aproape deloc în străinătate, temîndu-se de vro surprindere din partea Turciei și a Austriei ajutate de Anglia. Era deci adunare mare boierească la băi, multime de rude și de prieteni de ai noștri, printre care am fost foarte mulțămînt să găsesc pe bunul meu prieten, Cuza.

Ocupam casa lipită de sala de bal, cu un mare cerdac dinaintea ei. Îngrijirea mea specială era încredințată mamei, sărdăresei Marghioala Neculau, foarte iubită de toată familia și care sădea la masă cu noi. Însă eu eram cumplit de neastîmpărat și de neascultător și aveam pretenția să mă primblu liber în tot Slănicul, iar mama nu avea nimica de obiectat, avînd ca principiu că copilul, mai ales băietul, trebuie lăsat să se dezvolte pe cît se poate în libertate, pentru a capata spirit de inițiativă. Hoinăream deci toată ziua și mă apucam de toate năzdrăvăniile. Biata sărdăreasă, bine

¹ Cu toate că, la prea puțini kilometri erau, de amîndouă părțile Trotușului, zecimi de mii de fâlcii de pădure, din care se puteau aduce lemnele de foc cu cea mai mare înlesnire, mai cu deosebire de trupe călări.

învălită din fire, o ducea într-o neconținută spaimă și mișcare. Am povestit aiurea, cum, într-o sară, din îndemnul lui Cuza, care o găsea din cale-afară veche, am dat foc colibeii în care cântau muzicanții, spăriind strașnic o păreche îndrăgostită care, negîndindu-se la asemenea primejdie și avînd altăceva de făcut decît să se păzască de foc, nu auzise cum am venit la colibă și cum am aprins chibriturile care au dat foc cetinei uscate. Am fost descoperit și am mîncat de la tata o corecțiune din cele mai sfinte. Dar a doua zi Cuza m-a mîngîiet, zicîndu-mi că sînt un viteaz și dăruindu-mi o păreche de epolete, pe care le-am păstrat mulți ani, pană ce mi s-au furat acasă, pe cînd mă aflam în străinătate pregătindu-mi bacalaureatul.

Distrațiile la Slănic erau balurile care se dădeau într-o mare șandrama de scînduri, lipită de casa noastră, precum și aprinderea brazilor în fiecare duminică și zi de sărbătoare. Am asistat și eu la începutul unui bal, permițîndu-mi-se mie și surorilor mele Ana și Măria să privim pană la 9 ceasuri (acele petreceri începeau foarte devreme). Lumea mare nu dansa, se mulțamea să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea.

Arderea brazilor se făcea în chipul următor. Se aducea un brad întreg curățit de vîrfurile crengilor, lăsînd la tulpină numai cîte o lungime de o palmă sau două. Pe urmă, pe acești craci se legau împrejurul trunchiului, de sus pană jos, straturi dese de cetină, luate de pe 10—12 brazi. Apoi, îndată ce înnopta bine, se dădea foc cetinei aproape de pămînt. Focul se suia răpede, producînd miriade de scînteie care acopereau cerul. Efectul era într-adevăr foarte pitoresc.

În acel an venise mulți munteni. Cei mulți erau nalți, oacheși, cu pielea smolită, purtau lungi favoriți și erau deosebit de buni de gură. Ceea ce a făcut ca mulți ani să-mi închipui că toți muntenii trebuie să fie la fel. Mă scandaliza mult graiul lor atît de asemănător celui al țiganilor șatrași de la noi din Moldova. Cu toții erau unioniști înfocați.

Nu țîn bine minte dacã atunci sau în anul precedent se afla la Slănic Vasile Mălinescu cu soția lui. El era un patriot și un unionist înflăcărat. La 1848 izbutise să fugă din Iași la reprimarea buntului și să ajungă la graniță, la Oituz.

1 V. în *Viața românească* pe ianuar 1924 : *Comisarul băilor*.

Aici se odihnea, încă pe pămîntul nostru, crezîndu-se în siguranță, cînd iaca sosește un ofițer de slujitori cu doi cazaci pentru ca să-l aresteze. Dar Mălinescu trage cu pistolul pe fereastă asupra ofițerului, rănindu-l greu, și scapă peste hotar. Era acuma bolnav greu de oftică, la Slănic, împreună cu fMintoasa lui soție, una din ficele camarașului Mihail de la saline. într-o zi mama mă trimete, nu mai știu pentru ce, la doamna Mălinescu. Găsind toate ușile deschise, intru și găsesc pe doamna Mălinescu șazănd pe divan, iar pe soțul ei lungit pe acelaș divan, cu capul pe genunchii ei și... sugînd la sînul frumoasei femei. Medicii îi recomandase laptele de femeie, ca surogat pentru acel de mǎgăriță, ca leac pentru plămîni. Ea mai fusese căsătorită mai înainte, cu Pascal Vidrașcu și, rămînînd văduvă, o luase Mălinescu de soție. El a murit, dealtmîntrelea, în curînd. Ea avusese cu întăiul ei soț, un fiu, Alexandru Vidrașcu, care, după ce a ieșit din școala de la Saint Cyr, a fost ofițer, întăi în armata franceză, luînd parte la războiul franco-german de la 1870—71, apoi în armata română, făcînd acel al Independenței noastre și distingîndu-se în amîndouă. Pe urmă a fost deputat și prefect de Bacău. Era un copil deosebit de frumos. Doamna Mălinescu, la Slănic, îl punea pe masă și lumea de față îl întreba cine-i. Iar el răspundea : „Alexandru Vidrașcu. Român verde ca stejarul, democrat și liberal”.

Tot lui Cuza îi datoresc amintirea unui incident care ar fi putut deveni tragic. Luam mesele pe cerdacul casei în care locuiam. într-o dîmineață, trebuia să fie între zece și zece și jumătate, masa era pusă, se vedea cocotlere în farfuria de dinaintea fiecărui loc, ceea ce în samna că aveam să fie ouă fierte la dejun. Tata, după obiceiul lui (era un tată foarte iubitor), se muta de la unul la altul din scaunele ce aveam să le ocupăm noi, copiii, și tăia pentru fiecare fâlii înguste de pîne (*mouillettes*), menite a fi mîncate cu ouăle, iar eu priveam la el. Deodată îl văd cum pune mîna la frunte, se scoală în picioare și un șivoi gros de sînge i se sloboade din frunte.

La țipetele mele a venit sofragiul, mama și toată casa. S-a adus un lighean în care a curs sîngele și mama, care avea mult sînge rece, a legat răpede pe tata la cap cu un prosop mare ce l-a strîns bine și sîngele a încetat să curgă. A venit apoi doftorul și a constatat că rana fusese pricinuită

de un gloanțe Flaubert mort, probabil ricoșat de pe vro piatră, care gloanțe îi spărsese o minusculă arterie de sub păr. Pe câteva ceasuri a avut o viguroasă durere de cap și s-a simțit slab din pricina pierderii de sânge.

Toată lumea a priceput că micul gloanțe ieșise din pistolul lui Cuza.

Acesta, după-amiază, venind să vadă pe tata, l-am luat eu în primire de pe cerdac și, arătându-i pata de sânge care nu se spălase încă, i-am zis :

— Uite ce ai făcut !

Mama sosind în acel moment, viitorul domn a căpătat un perdaf din cele mai sfinte.

Cuza, care era un minunat trăgător cu pistolul, avea obiceiul, în fiecare dimineață, să tragă, din cerdacul de dinaintea locuinții sale, în cortelul verde a cumnatului său, Lambrino, pe care îl făcuse ciur. Se vede că acel gloanțe, foarte mic, ca toți glonții acelor pistoale, ricoșase după ce trecuse prin cortel, pe vro piatră, pentru a veni să lovească pe tata la o distanță destul de mare. De atunci Cuza a început să deie pace cortelului verde a cumnatului său, până când acesta a avut proasta idee să puie să astupe bortele făcute până atunci, cea ce a ademenit pe viitorul domn al țării surori să nu se mai poată stăpîni și să facă cortelului alte borte și mai număroase.

După ce ne-am întors la Căiuți, am asistat la o scenă caracteristică a moravurilor administrative de atunci.

Tata fiind dus în ținutul Neamțului, la moșia mamei, la Mărgineni, a sosit în satele noastre „zăcuția”. Adică privighitorul de Troțuș, al cărui nume l-am uitat, sau ajutorul lui (în acest moment nu-mi mai aduc aminte dacă privighitorii noștri aveau deja ajutoari atunci și, unde mă aflu în acest moment, n-am cum să mă lămuresc), a venit cu doi cazaci ca să împlinescă banii birului cu care țărani erau foarte întârzieți. Pentru a scoate acei bani, se întrebuințau mijloacele uzitate atunci : bătăi înfricoșate, sfărâmarea străchinilor și a mobilelor rudimentare aparținând datornicului, prinderea găinilor și a găștelor lui, plus variantele iscodite de mîntea mai mult sau mai puțin ageră a împlinitorului, mai făcîndu-și rîs de cîte o fată sau de cîte o nevastă.

Privighitorul în chestiune era un împlinitor cu deosebire vrednic ; întrebuința pe lîngă toate mijloacele cunoscute și

altele improvizate de crierul său. Două zile după sosirea lui era pe moșie un chiu și un vai nemaipomenit : bieții oameni împresurase curtea și rugau cu lacrimi pe mama să-i scape de acea urgie. În zadar trimesese ea la aprigul cinovnic pe vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, în zadar îl poftise pe executor la curte prin noul vatav de ogradă, sardarul Neculai Lefter, fostul camardiner al tatei, în zadar îi trimesese răspuns că era să scrie ispravnicului și chiar la Ieși, „zăcuția” se făcea tot mai strașnică. Dar a treia zi dă Dumnezeu și sosește tata pe neașteptate. Nu apucase bine să iasă din trăsura și mama îi și spusese ceea ce se întîmpla la Popeni. Tata poronci îndată să i se înhame o păreche de cai proaspeți la altă trăsura, m-a luat cu el și am mers la satul Popeni. Dinaintea crîșmei se afla lume multă. Nu plouase de mult și era un colb cumplit. Pe prispa crîșmei sădea domnul privighitor sau ajutor de privighitor, calare pe un scaun. În drum, cazacii trăgeau, ținînd-o de picioare și tîrîndu-i fața în colb, o femeie al cărui bărbat fugise în ajun ca să scape de bătaie.

Tata a sărit din trăsura, poroncindu-mi să nu mă mișc și, într-o clipă, cei doi cazaci zăceau la zece pași, în mijlocul drumului. Țăranii împrejurară îndată pe tata, fiecare spunîndu-i ceea ce suferise, era un zgomot groaznic : țipete, plîsete, bocete. Cu mare greu tata obținu ca să se facă liniște și vro zece oameni mai cumiți fură chemați pe rînd ca să spuie ce văzuse. Privighitorul, care îngălbenise, voi să fugă, dar tata poronci să-1 oprească. După ce țăranii mîntuiră jalnica lor povestire, tata întrebă pe cinovnic ce are de întîmpinat. El îngînă cîteva cuvinte, zicînd că are poronci și, cerîndu-i-se acele poronci, el înmînă tatei o hîrtie. Tata o ceti tare. În hîrtie i se poroncea să meargă la un număr de anumite sate și să împlinescă banii birului.

— Nu văd ca aici să ți se poroncească să bați, să necinstești, să strici și să schingiuiești, zise liniștit tata.

Cinovnicul tăcu.

— Dumneta ai bătut, ai necinstit, ai stricat, ai schinguit, urmă tata, ești un hoț. Am să-ți dau răsplata care se cuvine hoțului. Puneți-1 jos, poronci el țărănilor.

Într-o clipă domnul privighitor era lungit la pămînt, cu fața în jos și ținut de cap, de mîni și de picioare.

— Acuma trageți-i o sută de bice, chiar cu harapnicul lui, mai poronci tata.

Îl iertă după cincizeci, dar și acelea ajungeau și le va fi ținut [minte] domnul ajutor de privighitor sau privighitor toată viața lui. După aceea fu ridicat, dus la cal, legat de el, iar frielele fură date în minile unuia din cazaci și astfel porni spre reședința lui de la Tîrgul-Trotușului.

Dar cînd era să plecăm, iaca vedem că aleargă oamenii spre noi și ni spun că al doilea cazac cere numaidecît un car de beilic (de corvadă), bineînțeles fără plată, ca să ducă două cuște mari, una cu găini și cealaltă cu rațe și cu găște, adunate fără bani, de cinovnic, de la datornicii fiscului. Cazacul fu chemat de tata și invitat, în termeni cît se poate de jdrastici, să încalece și să plece, iar nenorocitele păsări fură puse în libertate, iscîndu-se între gospodine cumplită sfadă cu prilejul alegerii lor.

„Zăcuție” mai făcutu-s-au în toată domnia lui Cuza și în vremea lui Carol în ținutul Bacăului, dar în satele de pe Căiuți, după aceea pe care am povestit-o, n-a mai venit alta de acest fel.

Și ca să mîntui cu bătaia, iaca încă două istorioare care mă privesc personal.

În șură se afla o trăsurică care era zisă a mea. Ar fi putut să facă drumuri lungi dacă s-ar fi înhămat la dînsa cai, chiar patru cai în șir, dacă ar fi fost mici, căci avea absolut toate organele nu numai ale unei trăsuri, ci încă acele ale unei trăsuri bune; în fund erau două locuri îndămînatece și pe scăuieș putea în voia cea bună să șadă un copil de zece ani, iar pe capră un vezeteu cît de voinic. Tata o cumpărase exclusiv pentru ca să se înhame la dînsa o păreche de capre pe care să le mîi eu. Dar din nu știu ce pricină, deși posedam mai multe sute de capre, acele care ar fi trebuit să tragă la trăsura mea n-au venit niciodată și, cînd^ aveam gust să mă primblu cu dînsa, trebuia să le înlocuiesc cu... băieți de țărani sau de țigani. Deoarece aceste primblări se făceau numai după ce mama sau bunica îmi aprovizionau buzunarul cu „gologani” sau cu „pușori”, această muncă era totdeauna binevăzută de cei opt sau zece băieți^ care trăgeau trăsura mea, ușoară ca o pană și avînd goană_ nebulă; tracțiunea nu-mi lipsea deci niciodată. Într-o zi însă, am găsit că unul din „caii” mei era moale și,

pentru a-l iuți, l-am croit cu biciul, alcătuit dintr-o nuie de care era legată o șfară, însă lovindu-l nu cu șfara, ci cu nuiaua. Băietul a ieșit îndată din ștreangurile de frînghiuțe, cu ajutorul cărora se trăgea vehiculul, și a declarat că :

— Dacă-i așa, nu mai trag !

Atunci eu, furios, și uitînd făgăduința făcută mamei în drumul nostru de la Pralea la Ieși, am sărit de pe capră și, grămădind pe băiet de gardul lîngă care se petrecea scena, am început să dau iar într-însul cu nuiaua. Dar, deodată, m-am simțit apucat de ceafă și am auzit glasul răstit al tatei zicînd :

— Mișelule, de ce dai în băiet ? Răspunde îndată !

— O fost obraznic, răspuns-am eu.

— Ce obraznicie ți-o făcut el ?

N-am avut ce face și a trebuit să spun adevărul.^

— Și tu, mișelule, îți închipui că ai dreptul să bați pe alții fiindcă te-ai născut fiul meu și că ei nu îndrăznesc să-ți deie loviturile înapoi și înzecit ? Am să te învăț eu pe tine !

— Măi băiete, zis-a el atunci țiganașului de vro unsprezece ani pe care îl lovise, smuncîndu-mi varga din mînă și dîndu-i-o, na varga asta. Dă într-însul, dă cît poți de tare, pană cînd ți-oi zice să nu mai dai. Dar dă, măi ! adăugi el, văzînd că băietul nu îndrăznește să lovească în „cuconăș”, dă, că acuș dau eu în tine.

Numai după această amenințare îndrăznit-a țiganașul să deie în mine, dar moale, ceea ce făcu pe tata să zică :

— Dacă nu dai mai tare, să vezi cum te fac eu acuș să urlu !

De astă-dată țiganașul începu să deie din toate puterile, ceea ce, deși aș fi vrut să fiu eroic și să nu țip, îmi scoase țipete de durere. Și numai după ce umerile, spinarea și părțile mele de mai jos au primit o porțiune de lovituri din cele mai respectabile, datu-mi-a tata drumul. Iar băieților care, spre suprema mea umilire, rămăsese față, li-a poroncit :

— Voi, duceți trăsura în șură și, de acum înainte, de cîte ori va îndrăzni să deie în voi, întoarceți-i bătaia înapoi cu vîrf și îndesat. Să știți că, de-oi afla că v-o bătut și nu i-ați întors bătaia cu bielșug înapoi, vă bat eu pe voi fără milă. Dar v-o plătit el oare ? Nu ? Plătește-li îndată, iar

celui care l-am **pus** să te bată, ai să-i dai acuma, față cu mine, plată întreită.

Cumplită mi-a fost umilirea și, de-atuna, nu m-am mai făcut vinovat de faptă la feli. Trebuie să adaog însă că tata, bărbat de pe altă vreme, cu altă creștere și cu alte obiceiuri, își bătea bucătarii când greșeau vrun feli de bucate și vezeteii când caii sau hamurile erau rău grijiți, când **Jurau** ceva sau s-îmbatau prea din cale-afară. Totuș cred că tocmai din aceste considerațiuni, întîmplarea de mai sus este spre lauda și spre cinstea lui. Mulți oameni ridicați foarte de jos cunoscut-am, care toată viața lor au făcut profesie de simțiminte foarte egalitare, au ajuns la stare frumoasă, mai ales prin parada ce au făcut-o cu acele simțiminte și care oameni, un sfert de veac mai tîrziu, închideau în hambare și sub pază țărani care se îndatorise la ei pe muncă și-i băteau fără milă dacă se încercau să fugă (?), iar mai bat în chip brutal și astăzi servitorii și servitoarele lor ! Dacă voi trăi să urmez seria *Amintirilor*, voi avea prilej să citez multe fapte de asemenea natură.

Mama, adversară hotărîtă a oricărui act de brutalitate, nu numai că niciodată n-a ridicat mîna asupra cuiva, dar chiar nu voia să știe de proverbul atît de înțelept al regelui Salomon că : „Cine cruță varga strică copilul” Totuș într-o zi am scos-o eu din sărute. M-am apucat, încă în anul 1858, de antisemitism și de huliganism.

Aproape fiecare din dughenile (magazinele) din tîrgușorul Căiușul era o crîsmă, în care se vindea vin dar, mai ales, rachiu. Pe fiecare tarabă vedeai un șir de gărăfi proaste, pline de o băutură și mai proastă, de coloare deosebită fiecare : verde, roșie, albastră, vînată, galbănă și albă. în fiecare era, bineînțeles, acelaș rachiu, tot atît de prost și de vătămător sănătății. Jidovii erau tot atît de urîți de clasele inferioare atunci ca și astăzi, mai ales de surtucarii de jos. Eu, fiindcă ei purtau perciuni, scufii pe cap, talere lungi, papuci tîrîți și mîneau usturoi, condiment care totdeauna mi-a stîrnit greața, nu-i puteam suferi. Tare mă mieram cum tata și mama nu-mi împărtășesc ura împotriva neamului lui Israel și-mi ziceau că și jidovii sunt oameni ca și noi.

Auzind odată că rachiul care-l vînd otrăvește și prosteste poporul, m-am hotărît, tata fiind absent, să contribu

la mîntuirea de rălele urmări ale alcoolului pe țărani care-mi erau dragi. M-am dus în capătul de sus al tîrgului, m-am suit pe cea dintâi tarabă pe care am văzut stecle cu rachiu și, luîndu-le una după alta, le-am aruncat în uliță unde bineînțeles s-au spart. Apoi mi-am urmat drumul în jos, spre curte, făcînd tot la feli, cînd pe partea dreaptă, cînd pe cea stînga a uliții. Nici unul din acci cărora li aparțineau băuturile astfeli rîsipite de mine n-a încercat să mă împiecede, nu numai doară din respect pentru persoana „cuconașului”, dar pentru că fiecare știa că va fi despăgubit de două și chiar de trei ori pentru paguba suferită. De cînd am ajuns aproape de poarta curții, m-am întîlnit cu sofragiul care, spunîndu-mi că are poroncă de la mama să mă aducă la dînsa, m-a și luat în brațe. Eu nu prea eram îngrijit, cunoscînd principiile mamei în privința argumentelor lovitore, și eram sigur că am să scap cu o ocară bună, poate ou un *katzentisch* sau o punere la colț pentru un ceas sau două. Dar mă înșalam amar. în sala cea mare de jos, am găsit pe mama cu cîțiva jidovi, avînd fiecare din ei mai multe hîrburi de steclă în mîna, mai fiind acolo o bancă adusă din grădină și vro trei vergi de dimensiune respectabilă. Și, după o ocară zdravănă, am fost așazat pe bancă și față cu jidovii, am căpătat o corecțiune poate mai zdravănă decît acele ale tatei, căci mîna frumoasă și albă a mamei moștenise de la tată-său o putere de bărbat : însă aceasta a fost, afară de două sau trei palme, singura corecțiune ce mi-a dat-o ea vrodată.

Capitolul II

MAMA

Mama era fiica lui Grigore Ghica și a Anicăi, fiica lui Iordache Catargiu. Amîndoi mai fusese căsătoriți, el cu domnița Elenco, fiica lui Ion Sandu Sturdza-voievod, ea cu logofătul Ion Buhuș, ultimul vlăstar al acestei vechi și ilustre familii.

Anica Catargiu era nu numai deosebit de frumoasă, dar și plină de duh : contemporanii făceau dintr-însa o adevărată zîină fărîmătoare. A murit însă foarte de tînră, în

anul 1838, la Chişinău, unde i se află mormîntul, lăsînd soţului său două fete, din care mama, născută la 1832, era cea mai în vîrstă. Durerea soţului ei fu atît de mare, încît rudele şi prietenii se temură să nu-şi puie capăt zilelor. Pană atunci fusese ateu desăvîrşit, moartea soţiei iubite i se păru o osîndă trimeasă de cer pentru pedepsirea necredinţii sale şi, din ateu, devenise ortodox practicant, mai făcînd şi un pelerinagiu la Ierusalim care-i dădu drept la titlul de hagiu.

Mama în copilărie era departe de a justifica credinţa că va deveni marea frumuseţă ce a fost. Iata, care era atunci căsătorit cu o prietenă intimă şi din copilărie a Anicăi Catargiu şi purtase de nenumărate ori în braţe pe viitoarea lui soţie, ni spunea, faţă cu dînsa, că era cîrnă, avea păr roşu şi faţa acoperită cu pistrui. Şi mama rîdea şi zicea că această descriere este absolut exactă.

în primii ani după moartea Anicăi Catargiu, sora lui Grigore Ghica, Elena Şubin, căsătorită cu acel mare beţiv şi mojiac care era generalul rus Şubin, îngriji de cele două fete ce le lăsase. Şubin luase pe mătuşa numai din cauza marelui zestre ce o avea, căci poseda toate virtuţile ce pot face podoaba unei femei, afară de frumuseţă, şi o bătea măr de cite ori s-îmbata, adică aproape în fiecare zi. Mătuşa Elena Şubin trăia în Vaslui, care-i aparţinea (nu numai moşia ou acest nume, dar şi tîrgul), unde creştea pe număroşii ei copii, de ale căror lecţii se împărtăşea şi mama. în curînd însă tată-său o aduse în Iaşi, unde fu plasată dintăi în pensionatul Gareth, dirijat de profesorul francez cu acest nume şi de soţia lui şi în care învăţau aproape toate fetele boierilor aşazaţi în capitala Moldovei, pe lîngă altele ale căror familii sădeau la ţară. Ea se arătă de la început o elevă foarte sîrguitoare şi deosebit de ageră la minte. Gareth era un deosebit de bun profesor de limba franceză; mama, care stăpînea această limbă cum o stăpînesc puţini francezi, ni zicea că temelia acestei stăpîniri o pusese fără îndoială lecţiile lui Gareth. Ea nu-şi aducea aminte să fi fost vrodată pedepsită pentru lecţiile ei. Vacanţile le petrecea totdeauna la Vaslui împreună cu verii şi verele şubineşti şi cu fraţii ei din întăia căsătorie a lui Grigore Ghica. După aceea fu plasată în alt pension, tot în Iaşi, dirijat de un domn Haddék. în anul 1844, tată-său o duse la Viena şi o plasă în

institutul van Demergel, condus de doamna van Demergel şi de soră-sa, doamna von Phillisdorf, soţia consilierului aulic von Phillisdorf, unde ramase pană în anul 1848. Pe lîngă studiile obişnuite, mama se perfecţiona în cunoştinţa limbii franceze, îşi însuşi acea a limbii germane în chip temeinic, apoi mai învăţă englezeşte şi italieneşte destul de bine pentru a putea susţinea orice conversaţie în acele limbi asupra oricărui subiect; aceasta pe lîngă o temeinică cunoştinţă a literaturilor lor. Elevele erau des conduse la Operă şi la Burgtheater, precum şi la toate conferinţele literare ce se ţineau pe acea vreme în capitala Austriei. Se încuraja în ele gustul cetirii şi în fiecare seară se consacrau cîte două ceasuri la o lectură în vrouna din limbile ce se învăţau în institut. Artele de agrement nu erau uitate, mama desemna binişor şi avea serioase cunoştinţi muzicale.

După patru ani, la 1848, Grigore Ghica adusesse în institut pe a doua sa fiică, Natalia, şi în anul următor, 1849, luă cu el, la Iaşi, pe mama, despre care directoarele institutului îi declarase că nu mai are ce s-o înveţe în institutul lor.

Cînd a sosit în ţară, nimene nu a mai recunoscut în fata de şaptesprezece ani copila cîrnă, cu păr roş şi cu faţa acoperită de pistrui, care plecase cu cîteva ani mai înainte. De talie mijlocie, dar admirabil proporţionată, fiica lui Grigore Ghica avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi şi păr negru, cu piele de strălucitoare albeaţă. Erau persoane care nu voiau să creadă că este aceeaşi persoană, că trebuie să fie altă fiică a lui Grigore Ghica, de existenţa căreia lumea nu ştia şi pe care el o aducea acuma din străinătate, unde o crescuse în locul celei dintăi, care o avuse din a doua lui căsătorie. Mama mi-a povestit chiar că s-au găsit persoane care, conversînd cu ea, au pus-o pe terenul unor împrejurări din copilăria ei ce le cunoşteau, spre a se asigura că-şi aduce aminte de ele şi este, prin urmare, aceeaşi care o cunoscută: cîrnă şi cu părul roş. Minunata ei memorie nu a întîrziat să li icie orice îndoială în acea privinţă.

Cînd în cursul aceluiaş an, Grigore Ghica a fost ridicat la scaunul Moldovei în locul lui Mihai Sturdza, el nu s-a mutat la curtea domnească în care erau aşazate o mulţime de diregătorii (căci Mihai Sturdza locuia propria lui casă), ei a urmat să locuiască, împreună cu fiică-sa, la tată-său, ma-

rele logofăt Alecu Ghica, care fusese capul opoziției împotriva lui Sturdza. Numai după facerea reparațiilor și cumpărarea (din punga domnului) a unui nou mobilier, s-au mutat în curte.

Deși mama în timpul șăderii sale la Viena deloc nu uitase limba românească, în pensionatul Demergel mai fiind și alte românce (printre care domnișoara Smărăndița Rosetti, căsătorită pe urmă cu Mihai Jora), ea a ținut să dobândească o cunoștință cât mai temeinică a graiului părintesc și a rugat în acest scop pe tată-său să-i deie un profesor de limba română. Domnul a ales spre acest sfârșit pe Teodor Codrescu și, mulți ani mai pe urmă, editorul *Uricariului* își aducea aminte cu cea mai vie plăcere de lecțiile ce le dăduse mamei, de inteligența ei, de dragostea ei de țară și de viul interes cu care se puna în curent cu toate amăruntelile trecutului și cu începutul de viață intelectuală a poporului căruia îi aparținea. După cât știu, mama a fost singura fată din marea noastră boierime din vremea regulamentară care, după terminarea studiilor în străinătate, a simțit nevoia să-și însușească o cunoștință cât mai desăvârșită a limbii și a literaturii noastre, săracă cum era această de pe urmă. Ea era fiica preferită a domnului și, ca atare, ținută în curent despre toate proiectele și speranțele lui și asociată la cele mai multe din operele lui de binefacere. Când, după moartea tătîne-său și mutarea lui în curtea domnească, a hărăzit „Sfintului Spiridon” casa părintească, înzestrată cu toate cele trebuitoare și transformată în institut de moșit și de copii găsiți, a însărcinat pe fiică-sa cu priveghierea acestei fundațiuni printr-o preafrumoasă scrisoare ce o posed.

Pe la începutul domniei lui Grigore Ghica venise la Iași un pictor acuarelist bavarez, numit Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I, a Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase, să adune chipuri de frumusețe femeiești din toate țările. Văzînd, Ia nu știu ce prilej, pe mama, a cerut numaidecît voie să-i facă portretul, ceea ce i s-a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicația de : *Mädchen au der Moldau (Fată din Moldova)* și reprezintă pe mama în haine de țarancă, torcînd. Originalul se află la München, în *Album schoner Frauen (Album de femei frumoase)*.

Precum era firesc, frumoasa, culta și bogata domniță numai lipsă de pețitori nu ducea. Printre aceștia, acel care se bucura de preferințele domnului era Alexandru (Coco) Sturdza, fiul logofătului Costache Sturdza, despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*. Coco era un tînăr frumos, cu duh, relativ cult, cu manierele celui mai perfect cavaler și bărbat de salon ; știuse să cîștige favoarea domnului prin cele mai deșănțate lingușiri, la care, din nenorocire, vodă Ghica, cu toate strălucitele sale calități, era foarte simțibil. Dar mama era prea deșteaptă pentru a nu fi pătruns că, sub niște aparențe seducătoare. Coco ascundea o fire căreia nu-i lipsea aproape nici un vițiu ; ea nici nu voi să audă de această căsătorie și-1 preferi pe tata, deși era cu nouăsprezece ani mai mare decît ea.

Pentru ca mama să fie mai aproape de părintele ei, tata cumpără casa Casandrei Sturdza de Ia Herța, născută Ghica, în care ei au dus, timp de mai mulți ani, o viață din cele mai largi, pe picior foarte mare, ou slugi nenumărate, cu echipajuri multe și frumoase, cu mese renumite pentru bogăția și bunătatea lor, tata fiind un gastronom vestit. Această viață satisfăcea mai ales gusturile tatei, căci mama nu era mondenă deloc : nu-i plăceau nici toaleta, nici dansul pe care îl nimea : o plăcere stupidă. Rochia cea mai scumpă ce și-a făcut-o în viața ei fusese o rochie de *velours bleu epingle*, făcută cu prilejul unui bal al curții, din voința expresă a tatei, care costase 36 de galbeni, adică 423 de lei de înainte de război, de care rochie am auzit, cu cincisprezece ani mai tîrziu, pe Vasile Alecsandri vorbind cu entuziasm. Plăcerile ei de predilecție erau teatrul (comedia și opera), cetirea și conversațiile cu subiecte serioase și cu oameni instruiți. Îi plăceau mai ales discuțiunile pe subiecte filozofice și avea cunoștinți din cele mai serioase în această materie, ca și în literatura franceză, germană, engleză și italiană.

Bunul meu, la întoarcerea lui în scaun, la 1855, în urma părăsirii principatelor de cătră trupele rusești și ocuparea lor de acele austriace, adusese cu dînsul un secretar francez, numit Edouard Grenier, foarte devotat lui, care mai era un

scriitor și poet de talent. Frumusețã și cultura mamei făcuse o mare impresiune asupra lui și ea singurã nu băgase de samã cã tînãrul francez își pierduse mințile dupã dînsa. Aceastã supremã indiferențã îl făcea sã sufere mult — în tãcere — și a fost, poate, unul din temeiurile pentru care el a pãrãsit postul ce-l ocupa și Moldova, dînd, bineînțeles, plecãrii sale motive de datorii de familie : sãnãtatea unei mame înaintate în vrîstã. (2) în seara în care își luã concediu de la domn, acesta, vãzîndu-l trist și pãrîndu-i însuși rãu de despãrtire, voi sã deie convorbirii o notã mai veselã zicîndu-i cã, dacã el este trist, mulți trebuie sã fie în acel moment ochii dumezi de lacrimi la gîndul cã se despart de el.

— Alteța-voastrã se înșalã, rãspunse Grenier, eu într-adevãr sînt mãhnit, inima îmi este îndureratã pentru cã mã despart de Ea, care a fost ca un pãrinte pentru mine tot timpul cît am stat în Moldova, îmi pare rãu cã pãrãlesc o țarã frumoasã ce m-am deprins s-o iubesc și oameni oare m-au primit ca pe un frate. Dar, adause el cu oareșcare amãrãciune, nu mi-a rãmas mîngîierea sã pot crede cã în acest timp sã fi fãcut sã batã pentru mine inima mãcar a unei singure femei moldovence.

Mama de mult stãruia pe lîngã tata sã mai restrîngã traiul ce-l duceau, care depășea mijloacele lor, însã fãrã succes. Dupã pãrãsirea scaunului de cãtrã Grigore Ghica, vînzarea Bazgãi, partea tatei din Bohotin pe care el o pusese la dispoziția fraților pentru a lichida datoriile pãrintești și facerea socotelilor între dînșii, se vãzu cã partea ce-i revenea din banii încasați pe Bazga era mult mai micã decît cea la care se aștepta și nu ajungea pentru lichidarea acelor datorii ce le făcuse în anii din urmã. Se hotãrîrã deci, tot în urma îndemnului mamei, sã pãrãscã leșul și sã se mute la țarã pentru a face economii. Am dat în capitolul I amãrunte asupra traiului nostru la Pralea, într-un capitol viitor voi da altele asupra aceluia dus la Cãiuți de Ia 1858 la 1870. Din amîndouã se va vedea cã dacã acest trai nu s-a deosebit mult de acel de la Ieși din anii 1851—1856, rãspunderea acestui fapt desigur cã nu privește pe mama.

Deși o intelectualã în toatã accepțiunea cuvîntului, mama deloc nu se dezinteresa de gospodãria casnicã : era meșterã în confecțiunea tuturor bunãtãților care făceau mîndria cucoanelor în tot cursul veacului trecut. Dinaintea ochilor mei vãd și astãzi icoana ei pe terasa de jos a curții de la Cãiuți, cu mînele suflecate, cu pestelcã lungã, albã, prinsã de umere cu bolduri și strînsã pe talie, dinaintea unei sobe mobile de fier, deasupra cãreia fierbea cu clocot, într-o tingire de formã specialã, un sirop oareșcare, curãțîndu-l de spuma albã ce se ridica dintr-însul sau frecînd, plecatã jos de tot, cu meș-teiul, vrun șerbet în aceeași tingire, ținutã cu amîndouã mî-nile și cu toatã puterea, de vro slujnicã sau de cãmãrãșiță. Dulcețile de tot soiul, ce le făcea dupã rețetele vestite ale bunicãi Frosiniței, aveau reputație cinsteșã în țarã, ca și compoturile, vuticile (*liqueur-urile*), pasteles de gutãi, perjuțele uscate, murãturile și spirturile din cãmara noastrã.

în grãdinã, sub un frumos pavilion, era o clãdire joasã, un fel de subsol, trei pãreți ale cãreia aveau, pe toatã lungimea, cîte un lung cuptor în fața cãruia se vedeau așazate o mulțime de alambice. Aceastã incãpere, cãreia i se dãdea numele pompos de „velniță”, servea la fabricarea apelor : de cimbru, de trandafir și de leventicã și a diferitelor spirturi. Meșterul însãrcinat cu lucrarea acestor ape și spirturi era un bețiv vestit în satul și în tîrgușorul Cãiuțul, numit Gheorghe Dragolea. Cînd velnița lucra, mama o inspecta de douã ori pe zi.

îmi mai aduc aminte, pe vremea culesului cimbrului, a sulcinii și a leventicãi, aceasta bineînțeles cultivatã în grãdinã, de clãcile fãcute pentru culegerea acestor plante. Cimbrul servea la fabricarea apei și a spirtului de cimbru, care altãdatã înlocuiau apa de colonie ; tata a întrebuițat panã la sfîrșitul vieții apa și spirtul de cimbru pentru toaleta lui. Floarea de sulcinã servea la facerea de sãcultețe umplute cu petalele ei și așazate în dulapuri sub grãmezile de albituri, spre a le satura cu parfumul ei dulce, din leventicã se făceau apã, spirt și sãcultețe avînd aceeaș întrebuițare ca acele de sulcinã. Aceste clãci aveau totdeauna loc în vro-una din numãroasele zile de sãrbãtoare în care țãranul român crede cã s-ar expune urgiei cerului dacã ar lucra. Se dãdea veste din ajun și, des-dimineățã, porneau din satele mai apropiate de curte : Cãiuțul, Popenii, Blidarii și Boiștea, cîrduri

de fete sub conducerea vrunei fecior boieresc sau vrunei pădurar, spre locurile unde planta căutată în acel moment se găsea mai cu bielșug. Pe la amiază ele se adunau împrejurul carului cu mîncare ce li se trimetea de la curte și, îndată după ce mîncau, plecau înspre tîrgușor. Lunga terasă de jos se umplea cu ele, se așazau pe dînsa și, avînd fiecare grămada ei luată din carul care li adusesese mîncarea și pe care îl încarcase cu floarea culeasă, se apucau să smulgă florile de pe stîpită, aruncîndu-le în vrun paner sau legătură pusă dinaintea lor. Aproape totdeauna venea și mama, se așaza pe una din treptele de piatră care duceau de pe terasă în antret și începea și ea să smulgă floarea de pe stîpită. Îndată ce se vedea că operația este spre sfîrșit, se chemau pe cei doi grădinari bătrîni, foști robi, care alcătuiau, vai ! tot ce mai rămăsese din tariful vestit altădată al hatmanului Răducanu, un scripcar și un cobzar, îmbrăcați în anterior și giubea, care începeau să cînte o horă. Totodată se deschideau porțile cele mari prin care intrau din ulița tîrgului în incinta curții și mulțimea flăcăilor năvălea într-însa. Jocul ținea pană în amurg și se termina printr-o „cînste” frumoasă de la care nici fetele nu se dădeau în lături.

Dar ocupația de predilecție a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mîndria ei și alcătuia un adevărat rai. Grădinarul străin, francez sau german, ce-l aveam angajat cu anul, nu făcea nimica fără de știrea și aprobarea ei. Se pricepea minunat la toate cele privitoare la grădinărie și avea cunoștinți temeince în botanică.

Mama avea deosebite aptitudini medicale și se îndeletnicea bucuros cu căutarea bolnavilor. În casă era o enormă bisaoa, totdeauna bine aprovizionată cu medicamente furnizate de spițerul Mildt din Tîrgul-Ocnei sau aduse de tata din desele sale drumuri la Ieși. Contul nostru la sasul Mildt se ridica în fiecare an la cîteva sute de galbeni, căci medicamente, mai cu samă chinină, se dădeau la toți acei care cereau. De cîte ori se auzea că vrun țăran de pe moșie este bolnav, tata și mama sau numai mama mergeau cu trăsura

la dînsul, luînd bisactaua-farmacie cu dînșii, îl căutau, trimeteau după medic în cazurile mai serioase și în tot timpul bolii îl țineau cu vin vechi și cu mîncare bună.

Cînd unul din noi se îmbolnăvea, îl luau în camera lor de culcare, îl îngrijeau cum se pricepeau pană la venirea medicului, după care se trimetea imediat, și nu-l întorceau în camera lui pană ce nu trecuse orice primejdie,

Mama avea în această privință multă inițiativă, nu sta la îndoială pentru a lua la caz de nevoie măsurile cele mai îndrăznețe și totdeauna era feliicitată de medic pentru ceea ce făcuse. îi plăcea să steie la vorbă cu medicii asupra medicinei și-i uimea prin întrebările ce le li puneau, care trădau, pe lîngă interesul ce-l puneau în chestiile medicale și aptitudinile ei pentru asemenea chestiuni.

S-a străduit și în parte a izbutit să stîrpească mai multe obiceiuri avînd, dragă Doamne, de scop prevenirea și tămăduirea bolilor, dar care duceau la rezultate absolut opuse. Așa era obiceiul ca lehuzei, îndată după facere, să i se învâlească basenul în argilă umedă, ținîndu-se astfel pană la desăvîrșită uscare a acestei comprese. Mama, observînd că mortalitatea între lehuze era mare și cerînd avizul doftorului, acesta i-a răspuns că acest obicei este foarte neigienic și că fără îndoială trebuie să i se atribuie o mare parte a cazurilor de moarte ce se observă la lehuzele din sate. Mama s-a pus pe stîrpirea obiceiului rău-făcător, dar numai ușor nu i-a fost să iasă învingătoare din lupta ce a trebuit s-o ducă cu două babe doftoroaie, care aveau renume de mari lecuitoare și țineau morțiș la dînsul, fiindcă îl apucase de la bătrîni. A izbutit să obție ordine speciale de la Ieși, în urma cărora babele au fost închise, judecate și osîndite la gloabe serioase și să vadă, după cîteva ani, desăvîrșită părăsire a obiceiului ticălos.

Și veneau să ceară sfat medical și medicamente de la mama nu numai țărănimea de pe moșie și jîdovii din tîrg, dar și locuitorii din sate de pe alte moșii și nu li se refuzau nici unele, nici altele.

În vara anului 1866 s-a ivit holera în țară. Pe la noi epidemia a fost mai mult ușoară; dacă se îmbolnăveau mulți, în schimb numărul deceselor era mic de tot; era mai mult holerină decît holeră. Tata de la început dăduse de știre, nu numai în satele de pe moșie, dar și în acele de pe

împrejur că are un leac sigur împotriva molimii. Acest leac consta într-un număr de picături de laudanum dizolvate în oareșcare cîtîme de apă de mîntă concentrată, ce se lua nu mai țîn mîntă de cîte ori pe zi. Ogradă noastră era veșnic plină de pacienți, iar în antretul de jos, parcă-1 văd și acuma pe Neculai Lefter, vataful de ogradă, șazăînd pe o ladă mare de Brașov, avînd lîngă el o beșică urieșă de steclă, plină de apă de mîntă și, în mîna, o steclă cu laudanum, dînd fiecărui pacient numărul de picături hotărît din cea de a doua și cîtîmea știută din cealaltă. Cei mulți din bolnavi, îndată ce-și înghițeau doftoria, mergeau de se culcau într-o parte hotărîtă a gradinei. Mulți veneau să ceară „doftorie” pentru bolnavi ramași acasă. În grădină la noi nu a murit nici unul, din alții care au luat „doftorie” de la noi, numai unul sau doi.

Amîndoi părinții mei aveau o memorie admirabilă și erau niște povestitori neîntrecuți. În lungile seri de iarnă ne țineau pe noi, copiii, pe profesori, pe guvernante și pe musafirii zilei ceasuri întregi sub farmecul povestirilor lor, făcînd să treacă pe dinaintea ochilor noștri icoanele unui trecut la care luase parte sau auzise amărunte din gura bătrînilor lor. Tata povestea corect, dicțiunea lui era mai înflorită, modul de povestire al mamei era mai artistic, apoi, înzestrată cu un rar dar de imitație, ea, de cele mai adeseori mima întîmplarea ce o povestea. Ce păcat că, mai pe urmă, cînd îmi dam sama de prețul acelor povestiri și îmi aduceam încă bine aminte de ele, nu le-am notat, lăsînd să se piardă o mulțime de amărunte neprețuite pentru istoria noastră politică, socială și chiar economică în veacul trecut !

Memoria minunată, darul de imitație și facultatea de a reproduce exact gesturi văzute și simțiminte exprimate de alții constituiau mamei un adevărat talent dramatic, care s-a manifestat și a fost admirat cu prilejul reprezentațiilor de societate date de ea în scop de binefacere, la Ieși, în a opta și a noua decadă a veacului trecut.

Fiiică a [lui] Grigore Ghica, mama nu putea decît să fie pătrunsă de principii naționaliste și liberale. Dacă în pri-

vința acelor naționaliste înțelegerea ei cu tata era desăvîșită, divergența între ei era mare în ce privea pe acele liberale ; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe cînd tata nici nu voia să audă de astfel de lucru, privind existența unor asemenea clase ca indispensabilă pentru buna ordine, sănătatea, puterea și progresul unei societăți bine organizate. Și doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat : se., dacă găsea că, în principiu, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că, pentru o țară atîndu-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi dezastruoasă. Dar era pentru stricta garantare a libertății și a demnității omului, fără distincțiune de clasă și, mai ales, avea o sfîntă oroare de bătaie, pe care o denunța ca o barbarie și o mișelie față de o ființă mai slabă. Nu înceta să tune și să fulgere în contra acestui obicei barbar atît de răspîndit la noi, obicei distrugător al simțului de demnitate omenească, fără de care omul este redus la starea de brută. În această privință discuțiunile ei cu tata erau dese : el pretinzînd că bătaia este indispensabilă cînd ai de-a face cu oameni primitivi, lipsiți de orice cultură, care nefiînd decît niște copii mari trebuie să aibă o salutară frică de **varga**. Iar mama răspundea că bătaia este distrugătoare amorului propriu și a mîndriei omenești, că fără de aceste două însușiri omul este o brută și că, dintr-o colectivitate de brute, n-ai cum să faci un popor conștient de drepturile și de îndatoririle lui.

Bătaia, după ea, nu putea decît, sau să degradeze pe acel ce o suferă la starea de brută, sau să stîrnească în el simțiri de ură neîmpăcată și adînc dor de răzbunare. Tata, născut cu nouăsprezece ani înaintea ei, crescut pană la vrîstă de șaptesprezece ani într-un mijloc mai puțin cult și mai primitiv decît în acel în care crescuse mama, avînd neconținut sub ochi pilda bunicăi care numai zgîrcită cu vergile nu era, tata, care petrecuse numai patru ani în străinătate, la Miinehen, care după întoarcerea lui în țară avuse sub ochi exemplul celorlalți boieri din vremea lui Mihai Sturdza, care uzau de vergi și de bici ca de un drept ce-l priveau ca sfînt, găsea lucru firesc ca pentru greșeli ușoare, ca un feli de bucate greșit, un ham rău curățit sau o beție, să poroncească punerea jos, la scară, a vinovatului și tratarea lui cu o porție mai mică sau mai mare de lovituri. Porția la noi

era, de obicei, modestă, dar în alte case, mari și mici, această pedeapsă devenea prea adesea o adevărată scîngîuire. De-oarece mi se întîmpla și mie, până la vîrsta de doisprezece ani, să am parte de asemenea corecțiuni, de altminterlea totdeauna binemeritate și cît se poate de modeste, eram un partizan convins al teoriilor mamei și-mi permiteam să condamnez acele puse în practică de tata.

Astăzi însă, cînd, după trecere de șasezeci și cinci de ani, văd niște guverne ce se zic liberale reintroducînd de fapt, prin jandarmii și funcționarii lor, în provinciile alipite, bătaia desființată, atît în principiu cît și de fapt pe acele meleguri de zecimi de ani, nu numai de austriaci și de unguri, dar până și de grozavul regim țarist, cînd în București poți vedea pe fiecare zi niște principii ai baroului, cu titluri din străinătate, de naștere foarte plebeiană, care au cutreierat lumea apusană, tîrînd de păr și pîlmuind servitoare de șasesprezece ani, mă căiesc de judecata purtată asupra boierilor altă dată, avînd în vedere că de la 1860 sa desființat bătaia.

Mama era o naționalistă înfocată, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, dar și în cît se atingea de toate neamurile din lume : greci, italieni, poloni (pe care nu-i iubea), germani, irlandezi, sîrbi, bulgari etc. Dorea din inimă emanciparea și întemeierea de state naționale pentru toate. Îmi aduc aminte că, pe la 1859—1860, cînd mă învăța, cu ajutorul unui atlas, care sunt țările Europei și capitalele lor, mă făcea să zic :

— Italia, capitală Roma.

Iar Costache Negri, care se afla de față și-și fuma ciubucul, scuzîndu-se că ne întrerupe, îi zise :

— Știi, domniță, că subscriu din toată inima, ca și dumneata, că doresc ca așa să fie, dar nu crezi oare că asta în-samnă a cam anticipa asupra viitorului ?

Îmi aduc bine aminte de însuflețirea ei pentru ideea unității italiene și de interesul febril cu care urmărea pe hartă mersul triumfal al lui Garibaldi spre Napoli și progresele armatei lui Cialdini în Statele pontificale.

N-am nevoie să mai vorbesc de însuflețirea ei pentru ideea Unirii ; ea cea dintîi mi-a vorbit de *Unirea cea Mare*, a celor trei crîmpeie în care era rupt neamul nostru, la sînul ei am văzut, la 1858, cea dintîi cocardă în trei culori,

trimasă de o vară a ei din Iași, prin Place, consulul francez căruia românii îi datoresc atîta, venit la noi, la Căiuți, spre a lua parte la o vînătoare de urși dată de tata. Iar trei ani mai pe urmă, am auzit-o, la Viena, zicînd lui Vогoridi, fostul caimacam :

— Am trei băieți, sper că în curînd voi mai avea unui (era grea de opt luni), pe toți vreau să-i fac soldați, căci, cînd vor fi mari, vom avea nevoie de soldați mulți și buni.

Crezul ei unionist însă nu împiedeca ca să fi rămas moldovancă desăvîrșită și să fi iubit Moldova ei peste tot, nu putea să rostească numele ei decît cu patimă, nu pot uita chipul în care pronunța cuvîntul Moldova care, în gura ei, totdeauna suna: Moldo-o-va, apăsînd pe cel al doilea o.

Mai erau și alte cucoane, maxi și mici, în Moldova, liberale și naționaliste, dar mama a fost, fără îndoială, întăia moldovancă feministă, și aceasta pe față. Ea nu se sfia să reclame desăvîrșită egalitate între femeie și bărbat, inclusiv exercitarea drepturilor politice, ca și emanciparea soției de tutela soțului. Își bătea rău joc de cuvintele din slujba cununiei, prin care se ordonă femeii să asculte de bărbat, fiindcă : „bărbatul este capul”.

— Dar, dacă în loc de oap are un bostan¹, întreba mama.

Mama din tinerețe era o liber-cugetătoare care credea în Dumnezeu și în nemurirea sufletului, admira doctrina lui Hristos, dar nu credea nici în dumnezeirea lui, nici în celelalte dogme ale bisericilor creștine ; la biserică nu mergea și nu se spovăduia, posturile nu se țineau în casă. Dar privea pe Hristos ca cel mai mare binefăcător al omenirii, morala predicată de el cea mai frumoasă, mai înălțătoare de suflet și mai mîngîietore din toate. Pe preuți nu-i făcea haz ; puțini vedeai în casa noastră.

Puține fiind cunoscut-am atît de stăpîne pe nervii lor ca mama ; bătrînul doctor Russ zicea că ea, în loc de nervi, are coarde de vioară. Avea un sînge rece absolut față de orice primejdie. Sănătatea ei era de fier și moștenise de la tată-său o putere fizică cu care s-ar fi putut fîli mulți bărbați.

¹ Bostan este cuvîntul sub care moldovenii înțeleg dovleac.

Dacă tata și-a compromis averea printr-un trai nemăsurat și prin lipsă de ordine, lăsase acea a mamei absolut intactă. Al doilea ei soț, Anton Alaux, fostul meu profesor, i-a mâncat-o în vro zece ani întreaga acea avere, ridicându-se la mai bine de un milion și jumătate în aur, cu ajutorul cărților și al unei incapacități însoțite de o îngîmfare încă mai mare. Mama a dus anii din urmă ai vieții într-o stare de mare lipsă, însă cu demnitate și tărie de inimă.

Pană la sfîrșit și-a păstrat toate facultățile intacte și a rămas credincioasă gusturilor ei intelectuale. Deși, la întoarcerea ei în țară, limba franceză înlocuise cu desăvîrșire pe cea grecească ca limbă de salon și chiar ca limbă vorbită de preferință în casele boierești, în familia noastră se vorbea încă mult grecește din cauza bunicăii, care, precum am arătat, era țarigrădeancă. Mama, scurt timp după căsătoria ei cu tata, nu numai că era în stare să înțeleagă tot ce se vorbea în limba greacă, dar putea să rupă binișor dintr-însa. În ultimii ani ai vieții începuse să învețe latinește și nu mă îndoiesc că dacă ar mai fi trăit și-ar fi însușit și cunoștința acestei limbi.

S-a săvîrșit din viață în al șaptezecilea an, la ianuar 1902.

Capitolul III

CE ȘTIU DESPRE UNIRE

Șăderea noastră la Pralea, precum și mutarea la Căiuți se petrecuse în toiul luptelor pentru Unire. Cuvîntul : unire este unul din cele dintâi care au răsunit la urechile mele ; tata, mama, bunica, moșii, mătușele, rudele, prietenii, chiar cele mai multe din slugile casei erau trup și suflet pentru Unire. Și acest cuvînt era totdeauna rostit cu dor, cu evlavie, cu înflăcărată însuflețire. L-am auzit rostit cu mult înainte să-i fi priceput înțelesul.

După cele povestite de acei care țineau minte de mult, gîndul Unirii nu fusese străin nici de bătrînii lor, din care mai mulți decît s-ar putea crede visase chiar de o Unire și mai mare.

Pe cînd m-am trezit eu, ideea Unirii țărilor surori devenise banală în cercul marii boierimi moldovenești și fusese deprim să privească oamenii de treabă numai pe acei care se împărțeau de dînsa. Proclamată de Iordache Cargiu în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, (3) ea trăise și se dezvoltase în chip mai mult tacit în tot timpul domniei lui Mihalache Sturdza. Acesta, dacă prin nimica nu a încurajat-o, dar nici n-a combătut-o în chip serios, deși știa prea bine că nu putea să fie decît antipatică pravoslavniciei împărăției, protectoarei în umbra căreia era osîndit să domnească.

În cursul întîiului period al domniei sale, Grigore Ghica, partizan înflăcărat al Unirii, nu a putut s-o sprijine pe față din cauza atîputerniciei de care se bucura în țările noastre, înainte de războiul Crimeii, Rusia, care ar fi făcut ca orice manifestare unionistă din partea domnului să fie imediat urmată de cele mai grele urmări pentru el. S-a mulțămît deci să protejeze în chip tăcut acea cauză, sînta pentru dînsul și pentru prietenii săi. Dar imediat ce și-a luat iar în stăpînire scaunul în urma retragerii mai mult grăbite a rușilor din principate și a ocupării acestora de către oștile austriace, s-a grăbit, în chip fățiș, să întemeieze partidul Unirii în Moldova și să lucreze din răsputeri la sporirea și la întărirea lui. Fără ca să se îngrijască de nemulțămirea ce această purtare o pricinuia Austriei și Porții, ale căror trupe ocupau principatele, el n-a neglijat nimica pentru ca să asigure izbînda ideii în care, împreună cu toți acei ce se împărțeau de dînsa, vedea temelia întregului viitor al neamului nostru. S-a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vro înrîurire în această privință, bărbați tineri, cîștigați ideii mîntuitoare, fără a se preocupa dacă aparțin sau nu protipendei, avînd totodată grijă să curățe, pe cît îi era cu putință, administrația de elemente nărvite și învechite de care consulatul rusesc și pasatele corupte din Țarigrad nu-l îngăduise pană atunci să se mîntuie. Și, în această lucrare de curățire, nu a cruțat chiar pe acei cu care era înrudit sau încuscrit.

Nemulțămirea Austriei și a Porții a fost din cele mai vii cînd, la întoarcerea lui Grigore Ghica, l-au văzut punîndu-se în fruntea luptătorilor pentru Unire și pentru aducerea, pe scaunul Principatelor Unite, a unui principe străin,

aparținând unei din familiile domnitoare ale Apusului. Mai ales acea dintăi, ale cărei oștiri ocupau toată întinderea țărilor noastre, era încredințată că domnul Moldovei *se va mulțami să domneasă sub umbra ei*, pentru a-i asigura, prin protecția cabinetului de la Viena, reînnoirea puterilor încredințate lui **pe șapte** ani, care expirau la iulie 1856. Această nemulțămire și-a ajuns culmea când austriacii au văzut că Grigore Ghica, nemulțămindu-se să se puie în fruntea luptătorilor pentru Unire, mai propovăduiește prin grai și prin scris așazarea pe scaunul principatelor astfel unite a unui domn străin, constituțional și ereditar. Perspectiva unui stat național român la granițele provinciilor sale locuite de români nu a putut decît să stîrnească cele mai vii îngrijiri în sufletele conductorilor destinelor monarhiei Habsburgice. Acele pricinuite pașaielor turcești nu au fost întru nimica mai mici, căci la îngrijirile politice se adăugeau acele ale intereselor lor materiale. Unirea principatelor sub un domn străin ereditar avea fără îndoială să deie acestor țări un neasamanat spor de vază, de putere și de neatîrnare. Apoi statornicia adusă scaunului domnesc prin ereditatea, vaza și protecția de afară de care avea să se bucure vlăstarul unei dinastii domnitoare înrudit cu suveranii stînd pe tronurile europene nu puteau decît să puie, foarte curînd și pe veci, capăt foloaselor ilicite realizate de cei cu influență în Sтамbul prin vecinicile schimbări de domni și amenințări de schimbări, prin nesfîrșitele intrigi în mijlocul cărora își urmau cu greu drumul nenorocirii noștri domni, scoși și puși în scaun, cînd de intriga rusască, cînd de cea turcească, cînd de acele ale concurenților din țară și din Fanar.

Și poate, dacă mai puțin primejdioși, dar și mai înverșunați împotriva Unirii și a domnului străin era mănunchiul de boieri bătrîni, nărăviți în răle, în abuzuri, în vînzări de dreptate și în concusiuni de tot feliul, care veșnic trăiau în speranța domniei, sau pentru ei, sau pentru rude, sau prieteni de ai lor. Fiecare din ei avea în Țarigrad unul sau mai mulți protectori speciali.

Îndată ce curtea din Viena a avut în țările noastre interese coincidînd cu acele ale Porții, ei s-au grăbit să se puie sub ocrotirea specială a comandantilor armatei de ocupațiune austriace, intrigînd din toate puterile împotriva domnului. Printre aceștia era însuș cumnatul lui Grigore Ghica,

marele logofăt Costin Catargiu, al cărui nume era nedespărțit de ideea de intrigă, de brutalitate și de abuz de tot soiul. Foarte multe din numeroasele neînțelegeri ce Mihalache Sturdza le avusesse cu consuli rusești fusese pricinuite de intrigile acelu boier, de cîte ori domnul îl scotea din slujbă pentru a-l reintegra într-însa în curînd, în urma cererii imperioase a reprezentantului împărațesc. În corespondențele lor, consuli sunt unanimi pentru a-i înfieră purtarea în chipul cel mai aspru. Grigore Ghica, oare-i era cumnat, n-a voit niciodată s-audă de chemarea lui în funcțiune.

Dar dușmanul cel mai primejdios al domnului Moldovei și al Unirii era marele vornic Toderiță Balș, sau mai degrabă a doua lui soție, Catinca, născută Dimaki, altădată căsătorită cu vornicul Iordache Beldiman și lăsată de el în urma descoperirii necredinții sale cu nenorocitul poet Hrisoverghi, despre a cărui tragic sfîrșit am vorbit în partea întâia a acestor *Amintiri*. (4) Toderiță Balș luase dintăi în căsătorie pe o soră a tatei, Măria, care a murit de tînră și de la care i-au rămas doi băieți. Era un bărbat mărginit la minte și vanitos, dar cinstit și neprevaricator. Slujise în miliție și fusese unul din număroșii hatmani făcuți de Mihalache Sturdza. Lui chiar i se datorește întâia traducere, din rusește și tipărită, a *Regulamentului infanteriei și a cavaleriei miliției Moldovei*. A doua lui soție era femeia cea mai pierdută de reputație din toată boierimea Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă și cea mai venală. Era sora, mai mare, cu respectiv optsprezece și șăsăsprezece ani a soacrei mele Henrietta Bogdan, născută Dimaki, (5) și a surorii acesteia, Elena Docan. În absența mamei lor, vornicesei Profira Dimaki, născută Miclescu, călugărită după moartea soțului ei, vornicul Neculai Dimaki, cucoana Catinca era însărcinată cu previghierea creșterii și-a conducerii lor în lume (*monde*). Era atît de rea față de ele, încît soacră-mea și soră-sa povesteau cum, de cîte ori sora lor trimetea să le cheme la dînsa, înainte să intre în odaia în care se afla, își făceau cruce și se rugau Lui Dumnezeu să le ocrotească împotriva gurii și a miniei țîțacei lor.

Toderiță Balș, înaintea înfrîngerii rușilor în Crîmea, era rusofilul cel mai înfocat: își iscălea chiar numele rusește. (Se știe că între buchile noastre cirilice și cele rusești și mai ales între ortografia noastră și cea rusască era

° deosebire.) La 1854, după părăsirea vremelnică a domniei de către Grigore Ghica, generalul Budberg, însărcinat cu ocîrmuirea Moldovei, îl numise visternic (ministru de Finanțe), iar două zile înainte de plecarea rușilor din țară, îl mai numise șef al miliției Moldovei (care, încunjurată de o brigadă de infanterie ruscă și de trezeci și două de tunuri, refuzase să urmeze oștirile rusești peste Prut).

Cucoana Catinca era foarte bogată, iar Toderiță Balș aproape lipsit de avere, căci, precum am mai arătat, pe lângă că nu moștenise mare lucru de la părinți, era bărbat cinstit și diregăjor rieprevaricator. A devenit amanta lui (era foarte frumoasă) și l-a adus la căsătorie numai în vederea domniei, atît din pricina ambițiunii de care era mîncată, cît și din acea a setei de bani ce nu-i lasa astîmpăr. Încă de înainte de izbucnirea războiului Crimeii își începuse intrigile împotriva lui Grigore Ghica, deși acesta proteja pe Balș și-l numea în slujbe înasamnite, știindu-l bărbat cinstit. Dar la revenirea bunului meu la domnie, în toamna anului 1854, după ieșirea din țară a rușilor și intrarea austriacilor, el neavînd interes să se slujască de un bărbat puțin capabil și care nu împărtășea părerile sale în privința Unirii și a domnului străin, l-a lăsat deoparte. Aceasta era o ofensă pe care cucoana Catinca nu o ierta. În vremea lipsei din țară a domnului, își făcuse relații număroase și prețioase în statul-major al armatei austriace de ocupație, iar la Constantinopol avea de timp îndelungat legături cu familia Vogoridi, cu pașalele care mai în vază și chiar cu haremul împărătesc. S-a pus îndată pe lucru. Pe de o parte semnala austriacilor toate măsurile revoluționare luate de domn, cum era liberarea robilor și introducerea unor instituțiuni noi, după calupul francez zicea ea, și mai ales acțiunea fățișă a lui Grigore Ghica în favoarea ideii Unirii, atît de aducătoare de primejdii pentru împărăția Habsburgică prin stîmirea năzuințelor blastamate de închegare și de neatîrnare ale naționalităților care trăiau atît de fericite sub sceptrul milos și înțelept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta, denunța turcilor purtarea și intențiunile viclene ale acestui domn nechibzuit care, pe lângă că aducea în țară fermentele revoluționare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuințele de Unire ce le stîrnise și ideea punerii unui principe

străin pe scaunul acestor țări, decît săparea legăturilor de vasalitate seculare și binefăcătoare cu Poarta și dezlipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. Și pașalele își dădeau foarte bine sama că, odată cu aceste legături de vasalitate, plecau, pentru a nu se mai întoarce, grasele foloase ce uzul și mai ales abuzul l-au procurau. În urma conferințelor ținute la Constantinopol la începutul lui ianuar (st. v.) 1856, de reprezentanții Angliei, Austriei, Franței și Turciei, se semnase un protocol privitor la relațiunile principatelor cu Poarta Otomană, la administrația lor și la cîteva dispozițiuni constituționale, dar se calea totodată, în chipul cel mai fățiș, vechile drepturi ale țării, se făcea din ele două provincii otomane, și mai supuse Porții decît în trecut, și se începea prin a stabili că vor avea fiecare cîte o administrație deosebită.

În urma îndemnului lui Grigore Ghica, un număr de notabili i-a adresat o petițiune prin care i se cerea să apere vechile drepturi ale țării și mai ales să aducă la îndeplinire, înaintea Congresului de pace de la Paris, care avea să se deschidă a doua zi, Unirea Moldovei cu Țara Românească.

Această faptă a domnului a fost îndată denunțată de dușmanii lui și la Constantinopol, și la Viena, și de atunci ațîțarea împotriva-i, a austriacilor de o parte, a turcilor de alta, n-a mai conținut nici un moment.

Austriacii, care nu erau în principiu rău dispuși împotriva-i, s-au încercat să-l facă să-și modifice îndreptarea politică, dîndu-i să înțeleagă că, dacă se va Jasa de politica lui unionistă și filofranceză, vor sprijini față de Poartă renumirea lui la principat, nu numai pe viață, ci chiar în chip ereditar. Răspunsul domnului însă a fost categoric și de natura a nu da loc la nici o îndoială posibilă: el a declarat că națiunea privește Unirea ca temelie și însuș condițiunea viitorului ei și că nici o considerațiune personală nu este în stare să-l facă să i se puie împotriva. (6)

În fața unui asemenea răspuns, austriacii n-au putu decît să-și caute alt instrument, pe care l-au și găsit în persoana lui Toderiță Balș, sau, mai bine zis, în acea a cucoanei Catincai.

Protocolul șădînții de la 8 april a conferințelor pentru încheierea tratatului de la Paris hotărîse ca: „Moldova și Țara Românească vor urma să se bucure, sub suzeranitatea

Porții și sub garanția puterilor contractante, de privilegiile, și imunitățile de care sunt în posesiune. Nici o protecțiune exclusivă nu va fi exercitată asupra-le de cătră una din puterile garante."

Apoi se hotăra ca „legile și statutele în vigoare astăzi vor fi revizuite". Spre acest sfârșit avea „să s-întrunească o comisiune specială, asupra compunerii căreia Înaltele puteri contractante aveau să se înțeleagă fără răgaz, cu un comisar al Sublimei Porți". În sfârșit, sultanul făgăduia ca : „imediat va convoca, în amîndouă provinciile, cîte un divan ad-hoc, compus astfel încît să alcătuiască reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populațiunilor, în privința organizării definitive a principatelor". Apoi : „O instrucțiune a congresului avea să reguleze raporturile comisiunii cu aceste divanuri".

În sfârșit, se convenise, în chip verbal, că : *pentru alegerea acestor divanuri, în timpul funcționării lor și până la organizarea definitivă a principatelor, sultanul va fi liber : sau să prelungească puterile domnitorilor de pe scaun, sau să-i înlocuiască cu caimacamii prevăzuți de Regulamentele lor Organice, sau prin alții, numiți de el.*

Precum se vede, această dispozițiune era din cele mai importante, căci erau puține probabilități ca domni pe scaun, mai ales acel al Moldovei, suspect și Porții și Austriei, să mai fie menținuți în locurile lor ci, după toate probabilitățile, alegerile pentru divanurile ad-hoc aveau să fie făcute sub cîrmuirea unor caimacami numiți de sultan. Poarta și Austria aveau tot interesul pentru ca acei care aveau să prezideze alegerilor să fie bărbați pe devotamentul cărora ele să poată conta.

Încă înainte ca aceste dispozițiuni să fie cunoscute, cucoana Catinca Balș luase dispozițiuni pentru a se asigura de căimăcămie. Academia Românească posedă în original scrisoarea următoare a defunctului Panaite Balș (un văr al lui Toderiță), din 15/27 martie 1856 :

„Sinetul de zece mii de galbeni ce i l-am dat domnului Adossiades și pe care vărul meu, vornicul Toderiță Balș, îl confirmă, că această sumă va fi valabilă și plătită, mă îndatoresc să n-o reclam de la vărul meu decît în cazul cînd vărul meu va fi numit domn al Moldovei prin îngrijirea

domnului Adossiades. Drept care am dat vărului meu această hîrtie în schimbul scrisorii ce o va scrie s.s. episcopului de Nicomedia.

(Semnat) P. Balș"

Mi se pare că această scrisoare zice mult atît despre gradul de onorabilitate a înalților funcționari turci și a în-cunjurimilor lor, cît și despre mijloacele întrebuintate de Toderiță Balș.

Vodă Ghica, căruia puține din uneltirile dușmanilor săi îi erau necunoscute, își urma cu hotărîre lucrarea în favoarea Unirii, fără să se lese impresionat de intrigile, de calomniile și de pamfletele ce se răspîndeau împotriva-i.

La începutul lui mai 1856 a făcut pe Divanul General să voteze o nouă legiuire asupra presei, foarte liberală și care desființa de fapt cenzura. (Divanul General era un fel de Adunare de notabili numită de domn și instituită, la 1849, de curțile suverană și protectoare, pentru ca să înlocuiască Obșteștile Adunări ale principatelor, găsite de acele curți prea independente și pătrunse de principii revoluționare.) La 12 mai legea era promulgată. Scopul domnului nu era altul decît să deie în mîna partidului Unirii, pentru susținerea acelei idei, puternica pîrghie a propagandei prin presă. Speranțele sale n-au fost înșalate, căci s-au înființat răpede mai multe foi unioniste care au pătruns pană în ungherile cele mai depărtate ale țării. (7)

În ziua de 25 mai (6 iunie), ajungea să vadă partidul Unirii constituit și declarîndu-și hotărîrea să lucreze pe față pentru Unire și pentru un principe străin ereditar, aparținînd unei dinastii europene alta decît acele ale împărațiilor megieșe, prin presă și prin delegați trimiși să facă propagandă prin ținuturi și prin întruniri ținute atît în capitală, cît și în reședințele de ținuturi și la țară. Un comitet special, alcătuit din cinci membri, avea să se ocupe mai în special de modul de alegere al divanurilor ad-hoc.

Se mai arata necesitatea să se numească delegați care să intre în relații cu muntenii și, deocamdată, se dădea această însărcinare lui Vasile Alecsandri.

Iaca acuma numele semntarilor actului constitutiv al noului partid :

Ștefan Catargiu, Petru Mavrogheni, Gheorghe Lătescu, Leon Ghica, Constantin Ghica, Iancu Ghica, Alexandru Ghica, Alexandru Catargiu, Constantin Rolla, Constantin Hurmuzaki, Neculai Suțu, Dumitru Rallet, Costache Negri, Mihai Kogălniceanu, Neculai Pisoski, Vasile Alecsandri, Anastasie Panu.

În luna lui iunie, domnul a întreprins în țară o călătorie care i-a servit mai ales de pretext pentru a face însuș propagandă unionistă și primirea de care a avut parte a fost cât se poate însuflețită, prezentându-i-se pretutindeni acte prin care se cerea Unirea. Și de atunci au început să curgă la Domnie petițiunile pentru Unire, acoperite de mii și mii de iscălituri.

Dar de-abie s-întorsese la Iași, când capuchiaiaua lui din Constantinopol l-a vestit că se pregătește o depeșă a marelui vizir prin care i se face cunoscut că termenul puterilor sale sosind, sultanul a hotărât să-1 desărcineze de ocîrmuirea Moldovei și să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiță Balș, căruia să-i remită îndată frîiele guvernului.

Deoarece telegrama marelui vizir cătră Balș a întîrziat mai multe zile. Grigore Ghica a remis ocîrmuirea, conform Regulamentului Organic, Sfatului Administrativ Extraordinar, și a plecat la moșia Băseștii de la ținutul Fălciului, a uncea din ficele sale, de unde s-a dus apoi de-a dreptul la Paris.

Cu cîteva zile după întoarcerea din călătoria ce Grigore Ghica o făcuse în țară, Place, consulul francez, prin două scrisori la feli, adresate una lui Walewski, ministrul Afacerilor Străine a Franței, și cealaltă lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, li comunica faptul că Toderiță Balș trimisese deplinele lui puteri casei Zarifi și Vlasto din Constantinopol, pentru ca să trateze în numele său cu miniștrii turci pentru numirea lui la domnia Moldovei, însărcinînd acea casă să meargă pînă la 80 000 de galbeni, adică aproape de un milion de franci, spre a obține acest rezultat, și-i promitea, dacă reușește, să-i deie, pe preț mic, arenda salinelor și dreptul de exportare al cerealelor. Casa în chestiune a răspuns că-i poate procura căimăcămia pentru 25 000 de galbeni (apr. 300 000 fr.) și Balș a răspuns că

va lua căimăcămia numai cu siguranța că va obține pe urmă domnia.

Balș și-a luat postul în primire în zgomotul tunurilor austriace. Pe Piața palatului a trecut în revistă detașamente moldovenești și austriace și a intrat în palat între doi generali austriaci. Atît comanda trupelor de ocupațiune, cît și consulul Godel-Lannoy arătau pe față cea mai vie mulțămire. Caimacamul găsind pe miniștrii predecesorului său cu demisiile date acestuia și primite, ei gerînd numai în chip provizor afacerile, s-a grăbit să numească la toate departamentele pe antiunioniștii cei mai hotărîți, printre care pe Costin Catargiu în capul Ministerului Justiției.

De-abie părăsise vodă Ghica țara și se produceau mai multe defecțiuni în rîndurile acelor care pană atunci figurase printre fruntașii lucrînd pentru Unire. Unul era Neculai Istrati care, după ce semnase petițiunea unionistă 6e la 16/28 februar 1856, deveni deodată cel mai înfocat antiunionist. (8) Un exemplu între altele pentru a arata ce fel de om era Neculai Istrati. El era căsătorit cu fiica unui Parasciv, care fusese vataw de ogradă la Mihalache Pașcanu și făcuse avere în casa acestuia. Cînd marele om de bine și marele patriot ce era Mihalache Pașcanu își dădu obștescul sfîrșit, la ianuarie 1857, pe cînd trupul lui neînsuflețit era vegheat de preoți în ultima noapte ce o petrecu în casa lui și țara întreagă îl jalea, Neculai Istrati, parcă înadins, dădea în casa de alături un bal care ținu toată noaptea. Al doilea era Neculai Millo, un fost ministru de finanțe al lui Grigore Ghica, care semnase și el aceeaș petiție, și făcea acuma propagandă antiunionistă pană și față de ambasadorul Franței la Constantinopol, Thouvenel, apoi Neculai Mavrocordat, făcut de caimacam șef al miliției, Vasiliță Ghica, care scrisese în favoarea Unirii, amîndoi semnatari ai petiției unioniste, Alexandru (Coco) Studrza, care-și vînduse convingerile unioniste pentru slujba de secretar de stat, și încă doi indivizi mai puțin însemnați, ca Neculai Docan și Dumitru Cornea. Cu vremea s-au mai adăugit și alții.

O goană cumplită a plecat îndată împotriva tuturor funcționarilor numiți sub Grigore Ghica; cruțați au fost numai acci puțini care aveau spete separatiste și consimțeau să-și schimbe părerile în privința Unirii. Toți ispravnicii,

aproape toți privighitorii, aproape întreaga justiție au fost schimbați, numindu-se în locul lor oameni care putuse să se fi făcut vinovați de toate turpitudinile, numai să se declare antiunioniști.

Aceste schimbări alcătuiau o abatere din cele mai fățișe atât de la Regulamentul Organic, cât și de la vechile obiceiuri ale țării, potrivit căroră caimacamii nu erau în drept să facă, nici o numire, nici o înaintare în grad sau în funcție, să nu confere nici o boierie, să nu înainteze nici pe un boier în rang.

Cu deosebire scandaloase fost-au numirile făcute în ramul judecătoresc de Costin Catargiu.

Ispravnicii și privighitorii au fost însărcinați să stoarcă de la țărani, prin orice mijloace, petiții antiunioniste, menite să distrugă efectul făcut de cele unioniste, oferite cu însuflețire administrației lui Grigore Ghica. Și de la sfaturile din Iași în care se puneau la cale aceste petițiuni impuse și aceste schimbări de funcționari, erau nelipsiți consulul austriac, Godel-Lannoy, generalii austriaci și, mai ales, cucoana Catinca. Iar în ținuturi ispravnicul și privighitorii nu făceau nici un pas până nu se sfătuiau cu comandantii trupelor austriace. În ținutul Bacăului, unde era ispravnic Costache Paladi, s-au văzut chiar militari austriaci în uniformă ducând petițiuni împotriva Unirii prin sate, spre a fi iscălite de țărani.

În ținutul Neamțului fusese numit de curînd ispravnic colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu. Guvernul neavînd mare încredere în zelul său antiunionist și mai ales austrofil [...] trimesese o adevărată misiune însărcinată să strîngă, în satele ținutului, petițiuni împotriva Unirii. Roznovanu a adus faptul la cunoștința ministerului, cerînd ordin de urmare, și ministerul i-a răspuns că: toate opiniunile fiind libere, nu trebuie să puie obstacol semnăturilor, numai întrunirile și manifestațiunile publice fiind interzise.

Dar Roznovanu, întemeindu-se pe un ordin al căimăcămiei din întâiele zile ale existenței sale și menit să puie capăt semnăturilor și manifestațiilor în favoarea Unirii, a dat ordin privighitorilor să aresteze orice persoană, oricare i-ar fi rangul, care ar aduna țărani pentru a li lua semnături sau a provoca manifestații politice. Doi din adunătorii

de petițiuni antiunioniste au fost arestați, dar au putut să scape și să-și puie hîrțiile cele mai compromițătoare în siguranță înainte de a fi prinși pentru a doua oară. Ispravnicul a făcut atunci o cercetare din cele mai aspre și s-a constatat cu prisosință că acei musafiri voiau să silească pe vornici și pe preuți să puie, sub niște petiții separatiste, pecețile satelor și acele ale parohiilor, dîndu-se drept delegați ai Sfatului Administrativ. La terminarea anchetei sosi un înadins curier care aducea lui Roznovanu ordin să puie imediat persoanele arestate în libertate și, predînd administrația în mîinile vornicului Costache Ghica, să vie la Iași, unde prezența lui este de absolută nevoie. Costache Ghica era tocmai unul din emisarii antiunioniști arestați de Roznovanu și devenise celebru în toată Moldova pentru că, ceva mai înainte, în calitate de ispravnic, însoțise, în plină uniformă de ispravnic, pe capra trăsorii, pe soția consulului austriac Godel-Lannoy, într-o călătorie ce aceasta o făcea de la Piatra Ia mănăstiri. Lui Roznovanu însă nu i-a fost cu putință să afle vrodată pentru ce prezența lui la Iași era trebuitoare. Cu mare greu a obținut audiență de la camaicam, iar explicarea dintre dîșșii a fost din cele mai furtunoase. Bineînțeles că Roznovanu și-a dat fără întîrziere demisia. În mai multe ținuturi, cînd tinerii orașeni întrebuițați de partidul Unirii pentru propagandă percurgeau satele în costum național, erau arestați și maltratați în chipul cel mai brutal de agenții administrației.

Și ocîrmuirea caimacamului nu era învinovățită numai de arbitrar împotriva partidului Unirii, ci și de toate celelalte păcate ale unei administrații ticăloase și corupte, iar partea din aceste păcate pusă în sarcina cucoanei Catincai numai mică nu era: se citau, ca fiind datorite ei, fapte de hatîr, arbitrar, venalitate și desăvîrșită lipsă de orice simțimînt de demnitate față de turci și de austriaci. Era, de altmîntrelea, un secret cunoscut de toată lumea că cabinetul austriac se angajase să procure lui Teodor Balș domnia ereditară a Moldovei, dacă el, în alegerile pentru divanul ad-hoc, reușește să învingă partidul Unirii. În familiile noastre boierești nu erau expresiuni destul de energice cînd era vorba să se exprime indignarea resimțită pentru *trădarea intereselor țării* de cătră părechea căimăcamească, pentru

incapacitatea lui, pentru joshnicia, răutatea, lăcomia de B*ani și lipsa de scrupule care caracterizau pe cucoana Catinca.

Precum am arătat mai sus, tata fusese cumnat cu Toderiță Balș și trăise cu el totdeauna în cele mai bune relații. Însă, de la ridicarea la căimăcămie a lui Balș, nu au mai dat ochi unul cu altul, iar pe cucoana Catinca toată familia mea o avea în oroare.

Libertatea presei, acea armă puternică ce Grigore Ghica o puse în mîna partizanilor Unirii, nu putea decît să stingherească în cel mai înalt grad pe adversarii Unirii: caimacamul, Austria, Turcia și micul mănunchi de boieri potrivnici marelui idei și, pentru cea mai mare parte, abuzivi. Nu se știe precis de unde a pornit sugestiunea, probabil de la austriaci, dar la începutul lunii septembrie 1856 a sosit caimacamului un ordin peremptoriu al lui Fuad-pașa, punîndu-i în vedere că, fără întîrziere, să desființeze legiuirea presei promulgată de fostul domnitor și să reînființeze regimul care exista înainte de acea legiuire, adică cenzura. Fuad-pașa mai adăugea că, spre acest sfîrșit, mijloacele cele mai nemerite i se păreau următoarele: *să nu se mai deie autorizație pentru publicarea a nici unui ziar nou de orice fel; să se cheme redactorii jurnalelor în ființă și să li se facă cunoscut: că ei sunt datori a nu trata în nici un chip despre chestiunile care pot jigni drepturile înaltei Porți, să se oprească cu stricteță de a se da în public vreun atac de orice fel în contra m.s. sultanului... sau să se insereze vrun articol care să poată da prilej la reclamație din partea înaltei Porți sau a puterilor aliate. La caz de neurmă, ziarul avea să se suspende definitiv. Un cenzor însărcinat cu privigherea și executarea acestor măsuri și răspunzător de executarea lor avea să fie numit imediat.*

N-am nevoie să spun că măsura ordonată de turci fără umbră de drept a fost îndată executată, G. Asachi și Costache Negruzzi fiind însărcinați cu cenzura.

Steaua Dunării, valorosul organ unionist condus de Kogălniceanu, Mălinescu și Neculai Ionescu, îndată ce a apărut decretul caimacamului care suspenda legiuirea lui Ghica asupra presei, a anunțat printr-un supliment, ieșit la 11 septembrie 1856, că: „apărută odată cu legiuirea presei, la 12 mai trecut, își intrerupe publicarea odată cu suspendarea

! acestei legiuiri și restatornicirea cenzurii de mai nainte". Totodată aducea la cunoștința abonaților că pune la dispoziția lor prisosul banilor plătiți până la împlinirea abonamentului.

De-abie trecute cîteva zile și nu se mai publica în Iași, și prin urmare în toată Moldova, decît foaia oficioasă a guvernului, care nu conținea cu articolele împotriva Unirii, cu lauda Turciei și a oștirii austriace care ocupa țara.

în patima de a lovi în tot ce credea că este favorabil Unirii, ocîrmuirea lui Toderiță Balș desființa chiar cele mai multe din puținele școli ce le posedă Moldova de atunci ca: Academia de la Iași, singura școală secundară laică de stat înființată încă din vremea lui Mihai Sturdza, marea școală secundară din Tîrgul Neamțului, înființată cu veniturile mănăstirii, și douăzeci și două de școli primare urbane, adică toate acele care erau în ființă în Moldova, profesorii și învățătorii fiind suspecți de unionism.

Amestecul consulului austriac în ocîrmuirea țării și desăvîrșita supunere la ordinele sale a ocîrmuirii caimacamului deveneau din zi în zi mai evidente. Gddel, negăsind ministerul moldovenesc destul de devotat intereselor turco-austriace, izbutise să obție modificarea lui în sens și mai separatist decît era pană atunci. în locul logofătului Teodor Balș (conu Toderăș), trecu la Interne logofătul Neculai Cantacuzino. Acesta fusese ministru aproape toată viața lui, dar trecea drept cel mai cumplit prevaricator ce-1 avuse Moldova pe lîngă Mihalache Sturdza, un bărbat împotriva căruia se articula acuzățiile cele mai grave. Însă dacă era adversar neîmpăcat al Unirii, cu trupul și cu sufletul, mai era în schimb un bărbat capabil și experimentat, în stare să facă unioniștilor cele mai cumplite greutăți.

„Cest un homme rompu aux affaires", zis-a de dînsul cucoana Catinca lui Place, care-și arata mirarea ce-i pricinuia numirea lui.

„// passe pour etre encore plus rompu aux concussions et aux autres abus", răspuns-a francezul, iar căimăcăneasa a schimbat vorba.

I Iaca ce meșteșug s-a întrebuintat pentru a decide pe Neculai Cînta să primească Ministerul Dinlăuntru, cum i se zicea, și a scapă totodată de Divanul domnesc, Curtea

Supremă a Moldovei, foarte bine alcătuită atunci și foarte independentă, avînd ca președinte pe Vasile Sturdza, unionist ^convins^ și bărbat a cărui integritate era recunoscută de toată țara și, ca atare, alcătuită o piedecă pentru multe proiecte de ale caimacamului și ale miniștrilor săi. Iaca ce meșteșug s-a întrebuițat, atît pentru a ademeni pe Neculai Cînta să primească Ministerul de Interne, cît și pentru a scapă de divan. Logofătul Neculai Cînta avînd a se judeca înaintea^ acelui divan cu aga Manolache Codrescu, pentru o moară, a adresat caimacamului o petiție prin care îl ruga să prezideze însuș divanul cu prilejul acelei judecări, date fiind iregularitățile fără exemplu (?) și persecuțiunea vederată (?) a divanului în acea afacere, care ar fi mers până la întrebuițarea de fraude și „văzînd actele atît de necuviincioase^ ale acestui divan". Caimacamul a pus rezoluție că : „văzînd împrejurările expuse, afacerea va fi judecată sub președinția noastră". Vederat că, față de o asemenea rezoluție, președintele nu putea decît să-și deie demisia. A fost urmat de întregul divan, iar caimacamul și Costin Catargiu, ministrul Dreptății, s-a grăbit să primească aceste demisii, scăpîndu-se de o instanță supremă care era cît se poate de supărăcioasă pentru ei și numind alta, alcătuită din creaturi de ale lor, și după o săptămînă, logofătul Neculai Cînta era ministru de Interne.

^ Transfugul Neculai Istrati a fost numit ministru al Lucrărilor^ Publice, departament unde putea găsi număroase prilejuri de^ afaceri mănoase, cum avea obicei să le facă, fără însă să se îngrijască dacă sunt spre paguba sau spre folosul statului. Dar numirea care, cu drept cuvînt, a surprins pe toată lumea a fost cea a lui beizade Neculai Conache-Vogoridi la departamentul Finanțelor. Neculai Vogoridi, care ^fusesse împămîntenit moldovan în chip ilegal de cumnatu-său Mihai Sturdza și vorbea o moldovenească din cele mai pocite, se căsătorise, spre nenorocirea ei, cu Catinca Conache, cea mai bogată moștenitoare din Moldova, fiica unică a poetului și preabogatului logofăt Costache Conache, a cărei avere urieșă, după moartea lui Conache, Vogoridi o mîncase aproape pe jumătate, mai ales cu femeii ușoare și în chefuri. Era tocmai contrarul unui bărbat căruia să i se încredințeze Ministerul de Finanțe al unei țări : risipitor, incapabil, leneș, usuratec și fără cultură. Adevărata pricină

, numirii lui fusesse faptul că dispunea de sprijinul puternic la Constantinopol, al tătine-său, Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821—1822, căruia serviciu însemnat făcute porții îi păstrase, până la adinea bătrînețe, influență și vază la Poartă. Cucoana Catinca, atît puternică asupra minții soțului său, lucrase pentru a aduce pe beizadea Neculai în minister, numai în scopul să-și asigure și acest sprijin.

în cursul verii anului 1856, cauza Unirii se alesese cu un nou și formidabil dușman ; Anglia, care pană atunci i se arătase mai mult favorabilă, fie din interes rau înțeles pentru viitorul Turciei, fie din spirit de gelozie și de neîncredere către Franța, se vădi de acum înainte fățiș ostilă acestei idei. Iar Austria, care de mult făcuse pregătirile trebuitoare pentru evacuarea principatelor, începu să ieie măsuri care indicau intențiunea să prelungească rămînerea într-însele a trupelor cesaro-craiești. Aceste de pe urmă măsuri erau atît de vederate și de nejustificate, încît ele avură drept rezultat să neliniștească pană și pe turci. Tocmai atunci Poarta supunea Comisiei Europene, ai căror membri se aflau încă mai de multă vreme la Constantinopol, un proiect de firman pentru convocarea divanurilor ad-hoc, proiect care, dealtmintrelea, reducea cu desăvîrșire drepturile și atribuțiunile acelor adunări. Compunerea propusă de Poartă pentru divanuri, ca și modul de alegere și de deliberare ar fi asigurat cu bună samă izbînda părerilor favorizate de Poartă, de Austria și de partizanii abuzurilor din trecut. Ambasada franceză a combătut acest proiect de firman în chipul cel mai hotărît și nu încapă îndoială că acelei opuneri se datorește faptul că firmanul nu a fost promulgat în forma care i-o dăduse Poarta. A urmat o lungă discuție între puteri asupra cuprinsului acelei convocări. Turcii voiau mai cu samă să împiedice și să supprime orice discuțiune și hotărîre a divanurilor asupra chestiunii Unirii. Numai insistențelor stăruitoare și energice făcute de Napoleon al III-lea datorim faptul că acest drepj, mai prețios decît toate celelalte la un loc, nu ne-a fost tăgăduit și că condițiunile în care s-a convocat divanului modul în care avea să se facă alegerea n-au pus cu desăvîrșire

- stavilă năzuințelor unioniste. Dacă firmanul de convocare al Divanurilor ad-hoc de la 1/13 ianuarie 1857 era departe să cuprindă condițiuni de alegere democratice, el totuș a făcut Z cu puțință alegerea unei adunări însuflețită de cel mai viu

patriotism, de un frumos spirit de sacrificiu și de o desăvârșită pătrundere a interesului vital al neamului.

Și Unirea era fără îndoială dorința fierbinte a națiunii întregi. Îmi aduc aminte încă în casa noastră de vâlătuci de la Pralea, nu numai de cuvintele pline de patriotică însuflețire ale tatei și ale mamei, ale moșilor mei, ale rudelor și prietenilor casei, dar și de cele ale slugilor și ale țăranilor. A suflat, în cursul acelor trei ani : 1856, 1857 și 1858, un vânt deosebit de generos asupra Moldovei noastre, un vânt care nu vorbea de bănci, de acțiuni, de întreprinderi, de slujbe, de foloase, ci de muncă și de jertfe pentru neam, un vânt la suflarea cărui oricine cu bucurie își vira mâna cât mai în fundul buzunariului spre a aduna mijloacele trebuitoare pentru întemeierea viitorului acestui neam. Și în aceasta luptă, pentru a doua oară de atîta sute de ani de la Războieni încoace, obștea mării boierimi moldovenești era în fruntea luptătorilor și, punînd binele românilor mai presus de toate, lupta ca însuși să doboare temelii bogăției și a puterii sale.

Datu-s-au luptă pentru Unire și dincolo de Milcov, luptă frumoasă, și departe de mine este intențiunea să micșorez valoarea ajutorului dat pricinii sfînte de naționalității muntene, dar neasemanat mai ușoară fost-a lupta pentru ei decît pentru moldoveni. Turcia și Austria și-au pus toate puterile în combaterea ideii unioniste în Moldova, unde Unirea primejduia greu interesele materiale tocmai ale clasei celei mai puternice, ale mării boierimi, care se bucura de monopolul funcțiunilor publice și a influenței politice. Muntenia fiind mai mare și mai populată decît Moldova, partea ei în funcțiuni și în influență politică nu putea decît să copleșească și, cu încetul, se reducea la nimica pe cea a Moldovei, iar capitala nemaiputînd rămînea în Iași, valoarea caselor din acel oraș ale boierimii moldovenești avea să scadă în chip simțitor. Unirea era o tranzacțiune între amîndouă țările în care Muntenia avea numai foloasele materiale, iar Moldova numai pagube. Deși instrumentele Porții și ale Austriei, precum și reprezentanții celor nărăviți în rale au avut grijă să repete necontenit, pe toate tonurile, acest cîntec moldovenilor, ei nu au izbutit să moaie într-o nimica înflăcărată și curată lor iubire de neam. În veci mîndră are dreptul să fie Moldova de lupta ce a dus-o pentru Unirea Țărilor Surori,

temelia fără de care nu s-ar fi putut ajunge la întregirea Neamului, și binecuvîntate fost-au roadele ce abnegația moldovenilor din a șasa decadă a veacului trecut le-a adus acestui neam.

Acțiunea lor era atît de stăruitoare și de energică, *Steaua Dunării*, transportată la Bruxelles, făcea așa de mult rău dușmanilor Unirii, expunînd, în limba franceză, în fața Europei întregi, atît bărbații pătați și mijloacele odioase de care se serveau Poarta Otomană, Austria și creaturile lor, caimacamul și mînunchiul acelor potrivnici aspirațiunilor naționale, încît în luna februar 1857, Balș se plîngea Porții că nu posedă mijloacele necesare pentru ca să se aperse împotriva opoziției inverșunate a *cîtorva oameni* care pregătesc tulburări și cerea de la turci puteri pentru ca să poată proceda cu forța împotriva lor. În realitate însă, ocîrmuirea separatistă n-a neglijat nimica pentru că să provoace pe unioniști la tulburări, dar din fericire nu a reușit, deși li-a pus răbdarea la grea încercare. Partidul Unirii a dovedit cu acest prilej o disciplină admirabilă, deși nu lipseau într-însul elemente tinere și energice, foarte dispuse la întrebuițare de mijloace energice. Caimacamul nu aștepta decît prilejul care i-ar fi permis să întrebuițeze mijloacele ce i le-ar fi dat Poarta pentru ca să lovească în bărbații din fruntea comitetului unionist. Răspunsul Porții n-a avut vreme să sosească, căci Toderiță Balș a murit la 17 februar/1 martie 1857, în urma unei pneumonii.

Cucoana Catinca a izbutit să obție de la Poartă, drept răsplătire pentru serviciile făcute sultanului, o pensie de două mii de galbeni (23 500 franci) pe an. Și pentru ca să nu aibă nici o cheltuială pentru încasarea ei, această pensie a fost afectată asupra tributului țării. Economia ce zisa cucoană o realiza, încasînd-o de-a dreptul de aici, a ieșit pe dos, ca multe economii, căci, cînd după războiul Independenței și după Congresul de la Berlin, cucoana Catinca și-a reclamat de la turci pensia pe un an și jumătate, guvernul sultanului a răspuns în termenii cei mai elogioși pentru serviciile cucoanei Catincai, dar a arătat că pensiunea ce i se hărăzise pentru ele era special afectată asupra tributului și că acel tribut fiind acuma desființat și nemaîncasîndu-se de guvernul împărătesc, iar pe de altă parte dată fiind situația precară a tezaurului otoman, cu mare părere de rău nu-i mai

poate plăti pensiunea. Fosta căimăcămeasă era deci sfătuită să se adreseze guvernului român, căci, zicea Poarta, de serviciile făcute de dînsa și de neuitatul caimacam nu se folosise numai sultanul, ci mai ales Moldova. Și cucoana Catinca s-a adresat, într-adevăr în chip discret, guvernului român și chiar regelui Carol, bineînțeles cu un succes negativ. Era departe de a fi săracă dar, pentru ca să frustreze pe fiul ei de orice moștenire, își pusese toată averea în viager.

Am auzit pe nenumărați marturi oculari descriind funeraliile lui Toderiță Balș și toți, fără excepție, afirmau că ele au avut loc în mijlocul indiferenței obștești. Afară de lumea oficială, care nu se putea scuti să fie față, căci primise ordi-nile cele mai severe în această privință, n-au asistat decît puține rude și afini. Pentru a ținea cordoanele nu s-au găsit decît coloneii de pompieri și ofițeri afară din cadre. Persoa-nele însărcinate cu purtarea cheltuielilor de înmormîntare neglijase să prevadă un fond pentru pomenile obișnuite în asemenea cazuri. Această neglijență a făcut ca calicimea adu-nată spre acest sfîrșit să izbucnească într-un larg : Ura ! cînd a văzut cortegiul părăsind Ulița Mare pentru a se an-gaja în acea ducînd la biserica „Sfîntului Dumitru”, biserica familiei Balș, unde aveau să fie înmormîntate rămășițele caimacamului.

Capitolul IV

CE ȘTIU DESPRE UNIRE

(URMARE)

În Ieși se știa că candidatul la căimăcămie protejat de Austria era Costin Catargiu și mare era, în cercurile unio-niste, temerea că Poarta să nu-l numească pe el, care era urît de toată lumea. Unioniștii și chiar parte din separatiști, cunoscîndu-l de vreme îndelungată, perfect în curent cu lipsa lui de scrupule, cu spiritul său de intrigă și cu cumplita-i brutalitate, s-au grăbit să adreseze și consulilor din țară și ambasadorilor de la Constantinopol, repeșite jălbi pentru ca să obție de la Poartă trimiterea unui caimacam cinstit și imparțial.

Spre mierarea și indignarea tuturor, alegerea Porții căzu asupra lui Neculai Vogoridi, aceasta în urma unui *tertîp*, datorit, fără umbră de îndoială, crierilor îmbătrîniți în intrigă ai lui Ștefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821—1822, tatăl lui Neculai, și al cărui victimă n-a mai fost de astă-dată un boier moldovan incult, vanitos și, dacă patriot, nu tocmai clarvăzător, ca Teodor Balș de la Flămînzi, dar foarte deșteptul și perspicacele consul al Franței din Ieși, Victor Place.

Neculai Vogoridi se duse la Place și-i propusese să-l recomande lui Thouvenel, pentru ca acesta să sprijine pe lîngă Poartă numirea lui ca caimacam în locul lui Balș, el îndatorîndu-se să-i deie în schimb următorul revers :

„Eu, subsemnatul, încrezător în lealitatea Franței și în simpatia ei pentru principate, m-aș stima fericit să am concursul guvernului său, pentru ca să fiu numit caimacam. În acest caz mă îndatoresc, în chipul cel mai formal, să nu fac nimica ce ar putea să împiedece, fie în alegeri, fie în diva-nuri, libera expresiune a dorințelor populațiunilor. Promit să administrez cu cea mai întregă imparțialitate.”

(Cele de mai sus erau scrise de mîna lui Place, ceea ce urmează, de cea a lui Vogoridi.)

„Aprobat scrisoarea de mai sus, ale cărei clauze le pri-mese toate.

2 mane 1857.

Semnat : *Neculai Conache Vogorides.*

Spre întocmai copie cu originalul.

Semnat : *V. Place*”.

Și Place, bărbat deosebit de deștept și de fin, cu totul cîștigat ideii Unirii și a cărui carieră depindea în mare parte de reușita ei, a fost cu totul înșalat de acești greci vicleni și a recomandat lui Thouvenel pe Neculai Vogoridi, trirnețînd ambasadorului, odată cu recomandația, și reversul de mai sus. Iar Thouvenel știind că internunțitul austriac, Prokesch, lucrează din răspuseri pentru Costin Catargiu, spre a scăpa de acesta, a recomandat pe Vogoridi, și Poarta, care știa ce face, s-a grăbit să-l numească.

Indignarea țării era justificată prin faptul că Vogoridi era fiu de străin, născut în străinătate, împămîntenit în chip

cu totul nelegal în violarea anexei X a Regulamentului Organic și, chiar după acea împămîntenire, urmase să rămîie funcționar otoman și căpătase, puțină vreme înainte de numirea la căimăcămie, demnitatea de *routlei oulia*. Vorbea o moldovenească din cele mai păsărești, avînd în multe cazuri nevoie de tîlmaci pentru a înțelege bine sau a se face înțeles în limba țării. Așa, într-o adunare, nu mai țîn minte unde, la care era de față și mama, cineva făcînd aluzie la originea lui străină, el a protestat prin cîteva cuvinte, din care asistența a înțeles numai cele de pe urmă: „Vogoridi mi ieste moldovano”. Apoi purtarea lui stîrnise cu drept cuvînt disprețul țării. Faptul că nu s-a făcut îndată o protestare împotriva acestei numiri trebuie fără îndoială atribuit sfaturilor de moderațiune ale lui Place și înțelepciunii Comitetului unionist, care și-a dat samă de importanța ca relațiunile cu Poarta să nu se încordeze prea tare și avea fermă încredere în reușita scopului pentru care lucra.

Puține zile după venirea la Ieși a Iui Cabuli efendi și a lui Fotiade, care aduceau firmanul de numire a lui Vogoridi, Neculai Cînta a trecut la Justiție pentru ca să facă loc, la Interne, lui Costin Catargiu. Aceasta pentru că, la intrarea în minister, cu trei luni înainte, a lui Neculai Cînta, Vogoridi și Istrati, se puseseră celui dintîi întrebarea: dacă el se obligă să împiedece ca măcar un singur unionist să pătrundă în divanul ad-hoc. Și Neculai Cînta, bărbat experimentat, răspunsese că se obligă să lucreze în acest scop, dar nu se poate obliga să reușească. Atunci a fost întrebat dacă primește Ministerul de Interne cu condiție ca toată acțiunea electorală, precum și numirile și destituirile de funcționari să fie încredințate lui Istrati, care ie asupra-și toată răspunderea izbutirii. Cînta consimțînd, Istrati a dus de atunci toată campania împotriva partidului unionist. Acuma, după instalarea noului caimacam, cu prilejul unei întruniri, în casă la Costin Catargiu, a miniștrilor, cu Vogoridi, cu Fotiade și cu consulul austriac Gddel-Lannoy, punîndu-se din nou lui Neculai aceeași întrebare ce i se puseseră în alt rînd, el a dat același răspuns ce-l dăduse și atunci. Iar Costin Catargiu declarînd că, dacă i se dă lui departamentul Interne, el răspunde de desăvîrșita reușită a alegerilor, iar „dacă se va alege în divan un singur unionist să i se radă musteața”. Gddel-Lannoy a impus transferarea lui la Interne. Grăbindu-se să cheme

la Ieși pe toți ispravnicii și privighitorii din țară, le-a declarat că:

„Va zdrobi partidul Unirii și va face praf din unioniști!

A dat apoi tuturor direcătorilor ordinele cele mai strașnice pentru ca, prin toate mijloacele, să împiedice orice proflagandă a unioniștilor, neîngăduind pe delegații comitetelor să pătrundă prin sate și să ție întruniri cu țaranii. Apoi toți au primit ordin să se înfățișeze lui Gddel-Lannoy.

Dealtmîntrelea, Fotiade nu ascunsese lui Place că adusese pentru Vogoridi de la Constantinopol instrucțiuni poroncîndu-i să păstreze miniștrii numiți de Balș și să lucreze cu toată energia împotriva Unirii, lucru despre care consulul se grăbise să scrie lui Thouvenel.

Cam în același timp plecase din Constantinopol baronul de Talleyrand-Perigord, comisarul Franței în Comisia Europeană, însărcinată cu cercetarea stării Principatelor și cu controlarea aducerii la îndeplinire a stipulațiunilor tratatului de la Paris privitoare la ele. Pe rînd, sosiră în București, unde avea să fie sediul acelei comisiuni, Liehmann von Palmerode, comisarul austriac, baronul von Richthoffen, acel prusian, sir Edward Bulwer, acel britanic, cavalerul Benzi, comisarul Sardiniei, Basily, acel al Rusiei, și Savfet-pașa, comisarul Porții, care era totodată și președintele Comisiunii Europene. Talleyrand fu primit cu cel mai mare entuziasm deoarece se cunoștea sprijinul ce împăratul francezilor îl dădea ideii Unirii. De o primire simpatică s-au bucurat asemenea și comisarii Sardiniei, Prusiei și Rusiei, care reprezentau guverne favorabile și ele dorințelor românilor.

La mijlocul lui martie plecau, în sfîrșit, ultimele detașamente de trupe austriace, după ce seise toate pretextele de prelungire a ocupațiunii țării noastre. Lăsau însă în urma lor simțiminte de ură neîmpăcată și de dispreț nemărginit în sufletele dealtmîntrelea atît de jblînde ale poporului moldovenesc de atunci. Și această ură nu era doară datorită nici unor abuzuri grozave, nici unor brutalități deosebite, dar mai ales spiritului lor meschin, necontentelor sîcăieli și pretențiilor să găsească, într-o țară așa de înapoiată ca Moldova de atunci, confortul și ușurințele legate de civilizația apusană și, în sfîrșit, disprețului ce-l manifestau față de țară și de locuitorii ei, de cîte ori se găseau în prezența unor oa-

meni care nu știau sau nu îndrăzneau să li răspundă cum se cuvenea. Țin minte cum bărbații și mai ales femeile din clasele de jos, slugi și clienți ai caselor boierești, nu puteau vorbi de austriaci, pe care îi numeau nemți, fără ca privirea să li se încrunte și fără ca să scrâșnească din dinți. Și aceste simțiminte au trăit cât a trăit generația care văzuse ocupația austriacă, mai lăsînd urme și în urmașii lor.

Precum am văzut, ziarele unioniste încetase să mai apară de cînd Toderiță Balș, din ordinul Porții, desființase legea presei a lui Grigore Ghica și restabilise cenzura. În Țara Românească însă, caimacamul, fostul domnitor Alexandru Ghica, nu ceruse nici o înăsprire a legii presei (pe care Știrbei nu o scosese de sub cenzură), astfel că, la începutul anului 1857, apăreau peste Milcov cinci ziare care susțineau cauza Unirii. (Și Alexandru Ghica, asupra simpatiilor unioniste ale căruia lumea își făcuse dintăi mari iluziuni, nu întirziese să arate, pe lîngă o absolută incapacitate, un desăvîrșit servilism cătră voințile Porții și ale Austriei.)

Dar îndată după numirea lui Vogoridi, foștii editori de ziare din Moldova, care încetase să mai scoată ziarele lor, bazîndu-se pe firmanul de convocare a alegătorilor Divanului ad-hoc, pe dreptul acelor alegători să-și susție și să-și facă cunoscute părerile privind viitorul țării și pe ilegalitatea desființării legii lui Grigore Ghica, desființare „care nu se baza pe nici o lege votată de corpul legiuitor”, au petiționat caimacamului, cerînd repunerea în vigoare a legii de la 12 mai 1856, mai cerîndu-i să numească un cenzor. Guvernul nedînd nici un răspuns la acea peritiune, editorii în chestiune s-au adresat consulilor puterilor garante. Place, Richthoffen și Basily au intervenit la caimacam, însă acesta nu le-a dat nici lor vrun răspuns. Și astfel partidul Unirii în Moldova a fost silit să ducă lupta electorală fără nici un organ de presă.

Dar, precum am arătat mai sus, *Steaua Dunării*, cel mai valoros din ziarele unioniste, își mutase sediul de la Iași la Bruxelles, unde apărea în franțuzește. N-a putut da ajutor printre alegători, dar în schimb a contribuit mult la crearea în străinătate a unei atmosfere favorabile Unirii.

în acest timp, Costin Catargiu se ținea cu sfințenie de făgăduința ce o dăduse față cu Godel-Lannoy și cu Fotiade.

El nu se dădea înapoi înaintea nici unei samovolnicii pentru ca să împiedece pătrunderea măcar a unui singur unionist în adunarea care avea să exprime Europei dorințele Moldovei. Prin toate mijloacele căută să intimideze pe unioniști și mai ales să falsifice listele electorale, folosindu-se în acest scop de textul puțin clar al firmanului. Dispozițiunile lui fiind obscure, mai ales în ceea ce se atingea de domiciliul alegătorilor din categoria proprietarilor mari, guvernul s-a folosit de faptul că mulți din aceștia stăpîneau moșii în mai multe ținuturi, pentru a poronci ispravnicilor acelor ținuturi unde aveau proprietăți să-i șteargă de pe liste, sub cuvînt că domiciliază în alt ținut.

Partidul Unirii alcătuiuse comitete în toate ținuturile și redactase programe care au fost tipărite la București, tipărirea lor la Iași fiind strict oprită. îndată ce a aflat acest fapt, guvernul, asimilînd comitetele electorale unor societăți secrete, le-a interzis, ca și publicarea profesiunilor de ere-**dința**, și le-a declarat criminale. Ispravnicii au fost autorizați să întrebuițeze forța armată pentru îndeplinirea acestor ordine. Apoi s-a luat dispoziția ca toate listele electorale să fie trimise la Iași spre a fi supuse revizuirii Ministerului de Interne.

Institutorul Turculeț de la școala din Tatarăș^din Iași, și Cuparencu, proprietar din acelaș oraș, pentru că se văzuse în minile lor un program unionist și fiindcă ei își exprimate opiniunile politice față de mai mulți cetățeni, au fost ridicați, noaptea, din paturile lor, duși înaintea lui Costin Catargiu care, după ce i-a batjocurit și i-a suduit în chipul cel mai vulgar, i-a amerințat că-i va pune jos și va poronci să-i bată cu biciul la c... Au fost apoi duși la închisoarea poliției de unde nu li s-a dat drumul decît după cîteva zile, în urma intervențiunii consulilor Franței, Prusiei și Rusiei.

Turculeț și Cuparencu au scăpat cu amenințarea că vor fi puși jos și bătuți, dar în ținuturi agenți unioniști au fost bătuți de fapt. Așa a pățit, spre exemplu, la Roman, Ion Agărîci, bărbatul politic binecunoscut în urmă.

Prins de „cazacii”, cum se numeau atunci slujitorii, ai ispravnicului de Roman, în flagrant delict de propagandă unionistă, cu buzunările pline de manifeste și alte hîrtii unioniste, și dus la isprăvnicie, a fost întins jos și bătut cu

nuiile. Pășania neplăcută l-a făcut mai prudent, dar întru nimica nu i-au modificat opiniunile.

— Iaca un c... istoric și care merită să fie sărutat de voi, tineretul, zisu-mi-a odată în anticamera Camerii, Kogălniceanu, povestindu-mi apoi faptul în toate amănuntele și arătându-mi pe Agărici care în acel moment stătea cu spețele spre noi.

Tîrgoveților din Vaslui, pentru ca' să-i facă să aleagă antiunioniști, li s-a promis că, dacă votează după voința guvernului, li se va da cîștig de cauză în procesul ce-l aveau cu proprietara moșiei și a târgului.

Firmanul dispunea că colegiul marilor proprietari din fiecare ținut se compune din acei care stăpînesc, în cuprinsul lui, o proprietate de cel puțin o sută de fâlci, negrevată de nici o ipotecă. Multe moșii de mii de fâlci fiind grevate de ipoteci neînsemnate relativ la valoarea lor totală, care cu toate sarcinile de pe dînsule întrecea adesa, de zeci de ori, valoarea a unei sute de fâlci negrevate, de pămînt cît se poate de roditor, Ministerul de Interne a pus să se șteargă de pe listă toți alegătorii unioniști posedînd moșii cît de mari, dar grevate de sarcini oricît de mici ar fi.

Astfel fost-a șters de pe lista electorală a marilor proprietari din ținutul Bacăului tata, proprietar al moșiei Căiuțul, în întindere de 5800 fâlci (8300 hectare), evaluată 90 000 galbeni (1 050 000 franci în aur), fiindcă un trup de 670 fâlci dintr-însa era grevată cu o ipotecă de 3500 galbeni (41 125 franci în aur).

Dar Vogoridi fu în curînd silit să concedieze pe Costin Catargiu, nu de cătră Poartă, în urma reprezentațiilor ambasadorilor străini, și... de cătră propria lui soție. Aceasta, Catinca Conache, mai cunoscută sub porecla de Cocuța, era soră, după mamă, a lui Costache Negri, a Catincăi Negri, a maicii Evghenia Negri și a Zulniei Sturdza, adică aparținea unei familii care se distingea printr-o mare și însuflețită iubire de neam și prin înflacaratele-i convingeri unioniste. Cocuța Vogoridi împărțea cu totul convingerile și aspirațiunile fratelui și a surorilor. Văzuse cu mare părere de rău intrarea soțului ei în rîndurile separatiștilor, precum și numirea lui, de cătră Toderița Balș, la departamentul Finanțelor. Ridicarea lui la căimăcămie o îngriji și mai tare, iar atitudinea ce o adoptase de la începutul căimăcămiei sale față

de Unire și samovolniciile lui Costin Catargiu o supărase într-atîta încît părăsise leșul și se duse să steie la moșia ei Țigăneștii de la ținutul Tecuciului, declarînd lui Vogoridi că nu se va întoarce în capitală pană cînd nu-și va schimba politica.

în nevoia lor, unioniștii, care cunoșteau prea bine simțimintele ei patriotice, au trimes la dînsa, Ia Țigănești, pe unul din ei, pe Alexandru Moruzi, cu însărcinare să facă apel la simțimintele ei românești, ca s-o ademenească să pretindă caimacamului în chip cominatoriu, depărtarea din guvern a lui Costin Catargiu, amenințînd pe Vogoridi, la caz de refuz, cu cererea de despărțenie cătră dicasterie. Deși Vogoridi îi ierosise, în desfriu și în feli de feli de alte cheltuieli futele, o bună parte din urleșa ei avere, deși toate neamurile o sfătuiua de ani să-1 părăsască, ea, din principiu, nu se plecase acestui sfat.

Dar Moruzi, bărbat foarte fin și dibace, adresîndu-se patriotismului ei, nobila femeie, dîndu-și prea bine sama de primejdia ce rămînerea mai departe la Ministerul Dinlăuntru a lui Costache Catargiu o alcătuia pentru viitorul țării, a dat lui Moruzi cartă liberă ca să nu mai cruțe față de caimacam nici o amerințare pentru a-1 sili să concedieze pe Catargiu în cel mai scurt timp. Dacă trecuse peste proasta purtare a lui ca soț și peste risipirea unei părți însemnate a averii sale, nu-i va ierta, declarat-a ea, zdrobirea viitorului țării.

îndată întors la Ieși, Moruzi s-a dus la caimacam și i-a comunicat hotărîrea nevestei sale. în zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutînd să cîștige astfel timp, Moruzi nu l-a slăbit. I-a adus aminte cum venise în țară fără absolut nici o avere și că numai faptul că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită de la neagră sărăcie la bogăție domnească ; cum el avuse, față de soția lui, o purtare incalificabilă și, în puțini ani, îi risipise jumătate din avere în chipul cel mai nedem și cel mai insultător pentru dînsa. Să nu-i pară amerințarea de despărțenie șagă sau vorbă deșartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărâtă și doară caimacamul știe că fratele și surorile ei o împing de mult și cu stăruință să-și scape prin despărțenie rămășița averii. Să se gîndească serios și să chibzuiască cum este mai bine pentru el : dacă se poate expune la asemenea primejdie

pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfățoșază făgăduințele turcești. Vogoridi de nimica netemîndu-se ca de sărăcie, cu care făcuse o îndestulătoare și amară cunoștință înainte de căsătorie, argumentele lui Moruzi n-au rămas fără efect. Apoi în Ieși sosise comisarii europeni și soția lui fiind retrasă la țară, iar nici una din surorile ei nevoind s-o înlocuiască, caimacamul nu avea pe cine să însărcineze a face acelor diplomați onorurile casei sale, ceea ce îi jignea mult vanitatea. Știa că Safvet-pașa era de părere că Costin Catargiu procedeză în chip din cale-afară brutal și nu se va opune la congedierea ministrului Dinlăuntru, dar rămînea Godel-Lannoy pe care îl cunoștea ca cel mai aprig susținător al lui Catargiu. Se hotărî deci să-i vorbească, pipăind întâi terenul de departe.

Spre marea lui surprindere, consulul austriac nu făcu nici o greutate pentru a recunoaște că Costin Catargiu mersese departe și fusese prea brutal. Adăugea că el, Godel-Lannoy, s-a gândit mai de mult la înlocuirea lui și că a găsit pe un înlocuitor minunat, în persoana logofătului Vasilică Ghica. Acesta convenind pe deplin și lui Vogoridi, sacrificarea lui Costin Catargiu a rămas lucru definitiv hotărît.

Se vede însă că sau Godel, sau Safvet, sau caimacamul nu au ținut această hotărîre secretă, căci ea a transpirat. Chiar în acea sară, Costin Catargiu a venit la Vogoridi și 1-a întrebat ce însemnă zvonurile din oraș despre înlocuirea lui, care nu puteau decît să-i știrbească autoritatea. Vogoridi, ca un adevărat levantin, i-a răspuns, apucîndu-i amîndouă mîinile și strigînd :

— Scumpul meu prieten, fii încredințat că cîtă vreme voi fi eu caimacam, dumneata vei rămînea ministrul meu de Interne !

Ceea ce nu a împiedecat ca a doua zi, de dimineață, 1-a chemat la dînsul unde, de față fiind Alexandru Moruzi și Neculai Millo, ministrul de Finanțe, i-a cerut demisia. Costin Catargiu a cerut atunci caimacamului să-i arate motivele acestei cereri neașteptate. Vogoridi răspunzîndu-i că i le va da după ce va avea demisia în mîină, Catargiu a răspuns că el, la rîndul lui, îi va înmîna demisia numai după ce va cunoaște temeiurile pentru care i se cere. Discuția s-a prelungit pană cînd Catargiu a declarat că nu va face nimica înainte ca să fi vorbit cu Safvet-pașa, la care s-a și dus îndată. Nu

se știe ce s-a petrecut la comisarul turc. Catargiu și-a trimis demisia.

Urmașul lui, Vasilică Ghica, era un bărbat deosebit de fin și de dibace, meșter neîntrecut în arta intrigii și concusionar binecunoscut. Unionist înfocat¹, sub Grigore Ghica, al cărui deplorabil ministru de Finanțe a fost în cel de pe urmă an al domniei, în vremea căimăcămiei lui Toderiță Balș se schimbase în antiunionist tot atît de convins. După moartea întâiului caimacam era unul din candidații Austriei la căimăcămie, iar cînd a văzut că sub Vogoridi nu capătă nici măcar un ministru, a devenit din nou unionist și a iscălit petiții unioniste.

Tot atît de lipsit de scrupule ca și Costin Catargiu, tot atît de gata să urmeze orice poroncă austriacă sau turcească pentru a-și păstra slujba permițîndu-i să comită abuzuri și concusuni, tot atît de gata să sugrume expresiunea voinții țării, era bărbat în stare să săvîrșească aceleași ilegalități, dar în chip mult mai dibace, mai puțin bătător la ochi, cu o brutalitate mai puțin aparentă și să mascheze mai bine toate nelegiuirile și abuzurile ce le comitea. În rezumat, noul ministru de Interne era pentru unioniști un adversar neasamnat mai primejdios decît Costin Catargiu, precum ei în curînd s-au putut convinge.

Comisarii europeni care se adunase la București, după ce își dăduse samă de starea lucrurilor în Țara Românească, se hotărîse să vie la Ieși pentru ca să intre în contact cu lumea politică de aici. Ei nu urmară cu toții acelaș drum, unii apucînd pe la Bîrlad și pe la Vaslui, ceilalți luînd calea Bacău-Roman. Unioniștii pregătise pentru comisarii Franței și a Sardiniei, puteri mai favorabile aspirațiunilor naționale, o primire din cele mai entuziaste, cu deosebire pentru baronul de Talleyrand. Delegațiunii de țărani, impunătoare prin numărul lor, îi ațineau calea pentru a-i ura bunăvenire și a depune în mîinile lui *cărțile unioniste*, personale sau colective, ce, în ciuda interdicțiilor lui Costin Catargiu, se tipărise cu zecimile de mii, pe care numele înfătoșitorului sau acel al

¹ A scris două broșuri în limba română : *Proiect de formulă a dorințelor României și Ce se cuvîne să cerem de la adunările ad-hoc*, precum și alte două în limba franceză : *Coup d'oeud sur le passe et /< present des Principautes Moldovaques și Reorganisation des Pncipautes Danubiennes*, în care toate susține Unirea.

comunității ce o reprezenta era încadrat prin enunțarea dorințelor țării în limba franceză : *Union, Garantie de nos droits, Prince étranger héréditaire, Gouvernement Constitutionnel Représentatif*. Guvernul avusese însă grijă să lanseze în orașele mai însemnate, ca s.e. Bacău, unde se știa că mișcarea unionistă era deosebit de puternică, telegrame, anunțând că baronul de Talleyrand își schimbase itinerarul și luase calea Bîrladului, apoi se dăduse ordine ispravnicilor și privilegiorilor să facă tot ce li stă în putință pentru ca să întârzie călătoria comisarului francez. Mulțimile de țărani au așteptat sosirea lui cu ceasuri; în multe locuri, ca la Bacău, sătenii adunați au așteptat noaptea întreagă împrejurul unor focuri și, când Talleyrand, în ziuă, a sosit, ei tot nu se împărtășeau cu desăvîrșire și l-au primit cu nesfîrșite urale, iar trăsura i-a fost umplută cu cărți unioniste și cu flori. Cu toate măsurile luate de guvern, primirea comisarului francez la Iași a întrecut toate așteptările. Iar în zilele care au urmat după sosirea lui, zecimi de mii de cărți de vizită unioniste au fost depuse la gazda lui. De o primire simpatică, deși pe departe nu atât de însuflețită ca cea a colegului lor francez, s-au bucurat și comisarii Rusiei, a Sardiniei și a Prusiei. Cu toții au putut să se convingă în câteva zile de chipul fără scrupul în care guvernul caimacamului se pusese orbește în slujba Porții și a Austriei, de ilegalitățile și de fraudele ce le comitea pe fiecare zi pentru ca să împiedece ca țara să-și poată exprima dorința pentru Unire de care era obștește stăpînită. Comisarii Franței, a Rusiei, a Sardiniei și Prusiei se grăbiră să aducă la cunoștința guvernelor lor, atât manifestațiile de simpatie de care avusese parte, însuflețirea pentru Unire a moldovenilor cât și ilegalitățile comise de caimacam. Talleyrand confirmă toate amănuntele date de Place în depeșile sale. [...]

Cu toate silințele poliției caimacamului, comisarii Turciei, Austriei și Angliei au avut parte de o primire mai mult decît rece și, afară de personagiile oficiale, mic a fost numărul acelor care și-au depus cărțile la gazdele lor.

Comisarii celor patru puteri favorabile Unirii făcură pe lîngă caimacam repețite demersuri pentru a-l ademini să părăsească calea ilegală pe care apucase, dar în zadar : **falsificările** de liste, intimidarea alegătorilor prin amenințări și

bătăi, influențarea justiției pentru a cîștiga voturile unor alegători de samă, împiedecarea oricărei propagande în favoarea Unirii urmară în timpul prezenței Comisiei Europene în Moldova ca și înainte și după plecarea ei, care avu loc tot în mai 1857.

La începutul lunii următoare, iunie, se petrecu în Iași un fapt care dădu în vileag toată perfidia politicii Porții și a caimacamului. Vogoridi avea atunci legături de dragoste cu o franceză care venise în Iași pentru a-și precupeți frumuseță. Doamna Vogoridi fiind din nou plecată la Țigănești după întoarcerea la București a comisarilor europeni, caimacamul primea pe zisa franceză la dînsul acasă. Se vede că nu avea nimica ascuns pentru dînsa, căci ea știa unde el își ține corespondența secretă. Dar dacă caimacamul nu avea taine pentru franceză, aceasta spunea tot ce afla de la Vogoridi lui Place, bărbat burlac, care, neducînd deloc la Iași o viață de anahoret, avea și el parte de favorurile compatriotei sale. Consulul, dîndu-și îndată samă că în acele hîrtii nu puteau lipsi piese cuprinzînd instrucțiunile secrete ce le primea Vogoridi de la Poartă, precum și dovezi despre amestecul ce atît Austria, cît și Anglia îl aveau în politica urmată de caimacam, îi ceru să puie mîna pe ele și să i le aducă. Ea n-a refuzat, dar a arătat lui Place că o asemenea faptă o va face să piardă imediat bunele grații ale caimacamului și, prin urmare, foloasele unite cu acele bune grații. Place, bărbat practic, îi răspunse că unioniștii ar plăti pentru acele hîrtii o sumă destul de însemnată, care ar despăgubi-o de ceea ce va pierde dacă, ceea ce este probabil, Vogoridi o va părăsi. Apoi adăugi că caimacamul numai statornic în legăturile lui de dragoste nu este și că, după toate probabilitățile, favoarea ei așa și așa nu va mai fi de lungă durată. Se vede că a știut cum s-o convingă, căci la urma urmei franceza a consimțit să fure hîrțile și să le deie în mîna lui Place, în schimbul unei sume ridicîndu-se, după unii, la o mie de galbeni, după alții, cu mult mai mare. Place s-a grăbit să informeze pe unioniști despre aceste împrejurări. S-a întîmplat însă că acei cu dare de mîină din ei să nu fie în Iași, dar se găsi unul care, deși era departe să fie bogat, nu stătu la îndoială pentru a face, în folosul neamului, o jertfă foarte însemnată pentru averea lui. Acest bărbat era Vasile Mălinescu și adaug

că el n-a cerut, nici n-a primit vrodată să fie despăgubit pentru acei bani.

Franceza s-a ținut de cuvânt și chiar a doua zi a adus lui Place, împreună cu alte hîrtii, un număr de scrisori îndreptate către Vogoridi de membri ai familiei sale în slujba otomană : de la capuchehaiua lui, Fotiade, de la Edhem-pașa, de la Prokesch-Osten, nunțul austriac la Constantinopol, de la Alison, unul din secretarii ambasadei engleze de acolo, de la Godel-Lannoy : de toate șaptesprezece piese. Ele conțineau, sau instrucțiuni categorice să combată prin toate mijloacele acțiunea partidului Unirii : aprobări pentru măsurile luate împotriva unioniștilor, laude pentru purtarea lui, încurajări pentru ca să urmeze astfel și pe viitor, făgăduinți că, dacă va urma astfel și de acum înainte, va dobîndi scaunul Moldovei, asigurări că Anglia și cu Austria sunt, în această chestiune, cu totul alături de Turcia și că Franța nu va putea izbuti la nimica față de hotărîta opunere a cabinetului englez. Aceste toate în ciuda tăgăduirii formale dată de marele vizir, prin scris și prin grai, că Poarta ar da în secret ordin să se combată Unirea, pe cînd în instrucțiile oficiale, comunicate ambasadorilor străini, ea recomanda caimacamului să aplice cu stricteță dispozițiunile firmanului.

Bineînțeles că aceste scrisori au fost îndată trimise la Bruxelles și că *L'Etoile du Danube* s-a grăbit să le publice, dar, cu tot scandalul enorm ce publicarea lor a pricinuit-o în lumea politică europeană, caimacamul n-a fost destituit.

Se vede că Fotiade a avut cunoștință despre furtul corespondenței secrete a caimacamului mai tîrziu decît ambasada Franței căci, cu prilejul unei discuțiuni ce o avea cu dragomanul acelei ambasade, Outrey, față cu marele vizir, despre niște instrucțiuni date lui Vogoridi de către Reșid-pașa și transmise de dînsul (Fotiade), el nu numai tăgădui că le-ar fi transmis, dar chiar se declară gata să jure că niciodată nu a scris asemenea lucru caimacamului. Atunci Outrey, zicînd că îl va scuti de un sperjur, a scos din buzunar copia scrisorii în chestiune a capuchehaiei. Își poate cineva închipui obrazul marelui vizir care, față de Outrey, tăgăduise și el faptul dării unor asemenea instrucții de către Poartă.

Ambasadorul francez, Thouvenel, ținut în curent de toate abuzurile și nelegiuirile săvîrșite de caimacam în această chestiune în urma ordinilor secrete ale Porții, transmise lui în

acest chip, precum și de încurajările Austriei și a Angliei, făcuse în zadar Porții, în repetite rînduri, reprezentările cele mai energice. Pe la sfîrșitul lui iulie (stil nou), autorizat de guvernul său, el adresă Porții, odată cu reprezentanții Prusiei, Sardiniei și Rusiei, o notă identică, prin care protestau împotriva ilegalităților comise de guvernul Moldovei și declarau că „nu era de demnitatea Comisiunii Europene să se puie în relații cu un divan care nu va fi alcătuit astfel, încît să poată trece drept adevărata expresie a țării și care ar corespunde atît de rău intențiunilor Congresului de la Paris în această privință”. Nu găsește îndestulătoare declarația prin care Poarta „răspinge orice solidaritate cu agenții ei din Moldova și nu o exonerează de răspundere cită vreme nu-i va dezaproba în chip formal și nu-i va sili să-și modifice purtarea”.

Poarta, încurajată în rezistența ei de ademenirile și chiar de amerințările ambasadorilor Austriei și a Angliei, mai cu samă de acele ale lordului Stratford de Redcliffe, bărbat deosebit de violent, a încercat prin fel de fel de răspunsuri evazive și dilatorii, să nu deie nici o satisfacere reală exigențelor conținute în notele identice ale celor patru puteri ; se vede că era legată prin vrun angajament formal luat față de Anglia. Nici măcar ruperea de către reprezentanții acelor patru puteri a relațiunilor diplomatice și scoborîrea pavilioanelor nu au izbutit să facă pe Poartă să cedeze, deși și sultanul și marele vizir se arătau foarte afectați și îngrijiți.

În acest timp alegerile pentru divanul ad-hoc avuseser loc în Moldova. În colegiile clerului, a marilor și a micilor proprietari și chiar a tîrgurilor, numai un număr ridicol de restrîns de alegători a luat parte la vot.

În Ieși, la colegiul egumenilor din întreaga țară, s-au prezentat numai 5 alegători, care au ales, dintre ei, doi deputați, iar la colegiul preuților de mir, s-au prezentat trei preuți, care au ales pe unul din ei deputat. Trebuie adăugit că, din 3263 de preuți din Moldova, erau înscriși 193, din care au votat peste tot 16. Din peste 3000 de mari proprietari, guvernul a înscris 477, iar numai 214 au votat. Și tot așa a fost și în colegiile micilor proprietari și în acele orășanești. Tot ce nu era slugarnic, cumpărat sau terorizat de guvern s-a abținut de la vot. Din 40 000 de alegători ce le numărau aceste colegii privilegiate, numai 4000 au fost în-

scriși. Bineînțeles că întreg divanul ales prin asemenea alegeri număra numai separatiști.

Dar situațiunea la Constantinopol era acuma extrem de încordată. Thouvenel aștepta ordinele împăratului, cu relațiunile diplomatice rupte, cu steagul scoborît și cu bagajele făcute, reprezentanții celor trei puteri care semnase și ei nota comună se găseau în aceeași situație. Turcii ar fi cedat acuma bucuroși, ar fi destituit pe Vogoridi și oferise chiar să exileze pe Reșid-pașa, pe care îl înlocuise la marele vizirat prin Aali-pașa, dar nu îndrăzneau să ieie vro măsură pentru casarea alegerilor de frica lui Stratford de Redcliffe (Canning) și a Angliei, față de care, precum am arătat mai sus, se vede că erau legați prin vro legătură anterioară.

Napoleon al III-lea a salvat atunci situația. În primele zile ale lui august a făcut cunoscuta lui vizită reginei Victoria a Angliei, la Osborne, în insula Wight și, acolo, a obținut de la cabinetul englez să consimtă la casarea alegerilor din Moldova, la revizuirea listelor și la refacerea lor în chip absolut legal, precum și la garantarea absolutei libertăți a noilor alegeri. În schimb ceda în chestiunea Unirii și a principelui străin, fără însă a lua vro îndatorire să împiedece libera expresiune a dorințelor națiunii române în această privință. Știa el doară că dacă acea expresiune va fi lăsată liberă, ea se va pronunța cu hotărâre pentru aceste două puncte și că va ști să găsească momentul oportun pentru a le face să triumfe.

Poarta nu putu decît să se închine și, în acest moment, era atît de bucuroasă să iasă din încurcătură încît, dacă Thouvenel ar fi cerut destituirea lui Vogoridi, i-ar fi acordat-o fără greutate. Dar ambasadorul temîndu-se de alt caimacam, mai rău, dar totodată mai capabil, răspunse că nu cere decît stricta și leala executare a hotărârilor Congresului de la Paris. În această privință se vede că și Anglia hotărâse Porții cu tot dinadinsul că dorește ca noile alegeri să fie absolut libere și că nu admite nici ingerință, nici siluire la voința națiunii române. Mai picilită și mai nemulțămîtă rămînea Austria, care se vedea absolut neputincioasă, fiind acuma cu desăvîrșire izolată.

Listele au fost revizuite și, de astă-dată, cu imparțialitate, ingerințele ocîrmuirii au încetat, dar abuzurile și prevaricările ei au urmat. [...]

Tot în septembrie au avut loc alegerile pentru divanul ad-hoc în amîndouă țările. Ingerințele guvernamentale lipsind de astă-dată cu desăvîrșire, țara a trimis în divan optzeci și **trei** de unioniști față de doi separatiști, Alecu Balș (Cucușul) și arhiereul de scaun de la episcopia Romanului, **Nectarie** Hermeziu, care, acesta, fusese dintăi unionist și semnase petițiuni și manifeste unioniste.

Întăia grijă a Divanului ad-hoc al Moldovei, după ce s-a constituit și a dat un vot de mulțămire către puterile garante, a fost să se pronunțe, în ședința de la 7 octombrie 1857, în chipul cel mai categoric, cu optzeci și unu de voturi în contra a două (logofătul Alecu Balș și arhiereul Nectarie Hermeziu) pentru garantarea vechilor noastre drepturi de către marile puteri, pentru Unirea cu Țara Românească, pentru un domn străin ereditar, aparținînd unei dinastii europene, pentru garantarea neutralității noastre și pentru regimul constituțional. După aceasta s-a votat în unanimitate și cu aclamație desființarea tuturor privilegiilor, apoi libertatea cultelor, respectul domiciliului și al libertății individuale, rectificarea printr-o comisiune europeană a fruntariilor noastre, desființarea jurisdicției consulare, înființarea unei forțe armate pentru apărarea teritoriului, dreptul acestor țări să ridice cetăți, separațiunea puterilor, respectul proprietății, obligativitatea instrucțiunii, organizarea clerului, înființarea comunei, pe scurt: înlocuirea organizațiunii regulamentare, atît de împiedecătoare de progres, printr-o alcătuire modernă și compatibilă cu progresul. Toate aceste reforme au fost votate cu aceeași însuflețire de deputații marei boierimi moldovenești, care alcătuiau mai bine de o pătrime a numărului total al deputaților, cu care au votat-o acei ieșiți din țără-nime, **din** clasa orășănească sau din mica boierime.

Din nenorocire însă, această unanimitate și acest spirit de abnegațiune nu s-a mai menținut cînd s-a prezentat tocmai chestiunea de ordin interior primind toate celelalte, o chestiune absolut vitală pentru aceste țări: acea privitoare la relațiunile dintre stăpîinii de moșii și săteni. Ea fusese adusă înaintea divanului în ziua de 9 noiembrie 1857, printr-o petițiune care este nu numai o minune de logică, dar și o minune de stil. Iaca două din penultimele paragrafe ale acestei „jălbi”, care a făcut atunci efectul unei bombe explodînd în Divanul ad-hoc al Moldovei:

„Din buni și străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimene de pe dînsul. Toate uricile țării, toate așazămintele vechi și noi ni sfințesc acest drept precum și acela de a se da copiilor noștri pană la acoperirea a două treimi din moșie : iar pană la Regulament_aveam dreptul de a lucra cît vom putea. De asemenea, boierii de moșie au avut dreptul de a ne cere boieresc.

Să fie deci o Adunare Obștească, unde să avem și noi oamenii noștri, să se cearnă și să se dezbată drepturile boierilor și drepturile noastre, și ceea ce o țară va găsi că suntem datori, cu sudorile noastre vom plăti ; că omul, ca să scape din robie și să fie stăpîn la casa, vatra și ogorul său, cu tragere de inimă va lucra și se va răscumpăra.

Iaca plecatele noastre rugăminți și cereri...¹

Pe lîngă că, de astă-dată, erau în joc interesele materiale, principala avere a mării proprietăți, apoi chestiunea era cu desăvîrșire necunoscută pentru aproape toată lumea. Studiile istorice la noi erau încă în pelinci, materialul documentar ascuns în lăzi, nepublicat, autorii străini care făcuse istoricul chestiunii în țările lor erau cu desăvîrșire necunoscuți la noi. Stăpînii de moșii erau convinși, și convinși cu bună-credința, de sfințenia dreptului lor asupra întregii întinderi de pămînt ce o cuprindeau moșiile lor. însuș Kogălniceanu, singurul care de ani de zile ducea o campanie stăruitoare pentru împroprietărirea sătenilor, nu avea idee cît de mari și cît de întinse erau drepturile țăranilor asupra pămîntului lucrat de ei. Dealtmintrelea, mării proprietari nefăcînd parte din marea boierime nu s-au arătat deloc mai favorabili revendicărilor țărănești decît colegii lor din protipendă. Apoi chiar boierii cei mai înaintați în idei, ca Negri și Costache Rosetti-Tețcanu, n-au pus niciodată la îndoială sfințenia drepturilor mării proprietăți. Sfada a durat pană la închiderea divanului, fără ca să se fi putut ajunge la o înțelegere și, la sfîrșit, s-a hotărît ca dezlegarea chestiunii să fie încredințată puterilor garante. Divanul dîndu-și astfel însuș un brevet de incapacitate cu prilejul soluțiunii celei mai însumnate chestiuni a reorganizării lăuntrice a țării.

¹ Redactorul acestei petițiuni se zice că ar fi fost inginerul Chinezu, care a murit încă de tînăr.

Pentru a ademeni țărănimea să ieie parte la lupta pentru Unire, partizanii acestei idei nu stătuse la îndoială pentru a-i face oareșcare făgăduind, dealtmintrelea destul de vași, despre eventuale îmbunătățiri a soartei sale în cazul cînd Unirea ar deveni fapt îndeplinit. Poate că unii agenți unioniști sau chiar unii membri ai partidului Unirii cu idei mai înaintate, cum erau, spre exemplu, Zaharia Moldovanu și Dumitru Miclescu¹ sau Popa Da² să fi făgăduit țăranilor împroprietărirea pe pămînturile ce le cultivau. Fapt este, cum au raportat guvernelor lor și membrii Comisiei Europene care își avea sediul în București, că țăranii în Moldova erau foarte agitați. Nu se dedeau la nici un act de violență, dar se vedea cît colo că povara jugului ce-l purtase pană atunci cu atîta supunere începuse să li pară nesuferită. Se lăsau greu la îndeplinirea obligațiunilor lor și înfășoșarea li era pe unele locuri atît de dîrză, încît vechilii, vatajii și feciorii boierești începuse să steie la îndoială înainte de a cuteza să-i lovească ca altădată. În multe părți ale țării, stăpînii de moșii începuse să ieie măsuri de apărare, să aducă pentru paza curților oameni de încredere sau pe care îi credeau de încredere. Alții făcuse tunuri de lemn de cireș, de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier și le încarcau cu praf de pușcă, cu glonți sau cu pietre, cu care aveau de gînd să-și apere, în caz eventual, curțile. Deși relațiunile noastre cu țăranii din satele moșiei erau cît se poate de bune, țîn minte că am văzut cu ochii mei, la cîntelaria moșiei, două tunuri de lemn de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier, pe care vechilul nostru punea duminica să le încarce spre a trage în niște ținte făcute din lătunoaie prinse împreună, care se așazau la cincizeci sau șasezeci de pași de tunuri. Dar mama și-a bătut într-atîu joc de acea „artilerie de balerci", încît tata a poroncit să fie puse la magazie. Am auzit însă de la alți stăpîni de moșii care aveau baterii întregi de tunuri de lemn pentru serviciul cărora tocmise poloni sau arnăuți.

¹ Dumitru Miclescu, deși boier mare și de neam vechi, era un bărbat cu idei foarte înaintate, care îl făcuse să ieie numele de Dumitru Sin Scarlat, renunțînd la acela de familie, se îmbracă țărănește, cu căciulă țuguiață, cămeșă, mintean, chimir, ișari, ciuboate și, în loc de baston, ținea în mînă o secure. L-am cunoscut mai tîrziu, dar atunci nu se mai purta țărănește.

² Un membru al familiei Vîrna, nebun de legat.

Capitolul V

CE ȘTIU DESPRE UNIRE (URMARE ȘI SFÎRȘIT)

Anul 1858 a trecut în niște adevărate friguri politice : nu mai auzeci vorbind decât de Unire, de alegere de domn, de domn pămîntean și de domn străin, de Mihalache Sturdza, de beizade Grigore, de Kogălniceanu, de caimacami și de căimăcămie. În acea toamnă văzut-am, la sînul mamei, cea dintâi cocardă în trei culori. **Ii** fusese trimisă din Iași de cătră nu mai știu ce prietenă, prin Place, consulul francez, care venise la o vînațoare de urși ce o dădea tata.

Divanul ad-hoc al Moldovei se închisese la sfîrșitul lui decembrie 1857, după ce își arătase dorințele în privința tuturor punctelor noii alcătuirii politice, atît interne cît și externe, ce urma să se deie țării, afară de acel^ privitor la regularea raporturilor dintre stlpînii de moșii și săteni, „autonomia față de Poartă”, garantarea acestei autonomii de cătră Puteri, Unirea și domnul străin ereditar fiind cele de căpetenie. Divanul muntenesc se pronunțase numai asupra acestora, ele alcătuint crezul unionist, și nu mai intrase în discuțiunea acelor relative la alcătuirea internă a țării, probabil pentru că se temea ca discuția asupra unor chestiuni care atingeau multe interese materiale ale clasei privilegiate să nu deie loc la defecțiuni în partidul național și prin urmare la slăbirea lui.

îndatoririle luate de Napoleon al III-lea la Osborne, dacă îl obligau să renunțe la efectuarea imediată a Unirii, nu-l împiedecau însă să lucreze la pregătirea ei pentru viitor. Divanurile ad-hoc, odată misiunea lor terminată,^ fusese dizolvate, iar lucrările lor date în cercetarea Comisiei Europene, care își avea sediul în București. Aceasta a alcătuit asupra lor un lung raport, menit să servească de bază viitoarei alcătuirii a țării noastre, iar acest raport a rămas să fie examinat de delegații marilor puteri care au fost convocați în acest scop la Paris, spre sfîrșitul verii anului 1858.

în acest răstimp însă, diplomația lui Napoleon al III-lea dobîndise două însemnate succese. Mai întîi izbutise să mai

I moaie întrucîtya opunerea Angliei la orice măsuri menite să favorizeze Unirea într-un viitor oareșcare și, al doilea, reușise să obție și de la marele vizir, Aali-pașa, și de la ministrul Afacerilor Străine al Porții, Fuad-pașa, promisiunea că nu se vor opune ca cele două principate să poarte pe viitor titlul, comun pentru amîndouă, de : Principatele Unite Moldova și Valahia, și să aibă unele organe legislative, judiciare și militare comune, păstrînd însă domni și administrații deosebite. Singură din cele șapte puteri, Austria a rămas neînduplecată în opoziția ei ; numai cu mare greu și spre a nu rămînea afară de concertul european, obținutu-s-au ca delegatul ei să semneze Convențiunea de la Paris din 19 august 1858, prin care se hotăra statutul țărilor noastre.

Această Convențiune, la articolul 2, hotăra că principatele : „în virtutea capitulațiunilor, emanînd de la sultanii Baiazet I, Mahomed II.^Selim I și Soliman II, care constituie autonomia lor, întărite pe hatîșerifuri ale Porții, vor urma să se bucure, sub garanția colectivă a puterilor contractante, de privilegiile și de imunitățile de care sunt în posesiune. Prin urmare, ele se vor administra în chip liber și în afară de orice ingerență a Sublimei Porți, în limitele stipulate prin acordul dintre puterile garante și Sublima Poartă.”

Apoi Convenția, dacă menținea cîte un domn deosebit pentru fiecare principat și două administrații deosebite, consfințea titlul de Principate Unite, recunoștea existența unor interese generale comune amînduror țărilor române, înființînd, la Focșani, o Comisie Centrală alcătuită dintr-un număr egal de membri pentru fiecare din ambele țări, pe jumătate numiți de domni și pe jumătate aleși de fiecare Cameră din sînul ei, o Curte de Casațiune și de Justiție comună, cu sediul la Focșani, o organizație comună pentru oștirile amînduror țărilor, cu steaguri deosebite, dar purtînd o banderolă comună, care oștiri se puteau concentra împreună, într-un lagăr, în scop de instrucție, și al căror comandant suprem avea să fie numit, alternativ, de fiecare din domni.

Dacă unii din partizanii mai fervenți și mai nerăbdători ai Unirii nu și-au ascuns mîhnirea față de această amînare a visului lor cel mai dezmiertat, aproape întreaga Moldovă, dîndu-și prea bine samă că, de fapt, Unirea era pe jumătate

făcută și că acest început înlesnește și garantează chiar îndeplinirea ei într-un timp apropiat, a izbuhnit într-un în-suflețit strigăt de recunoștință la adresa împăratului francezilor, căruia i se datora punerea temeliei viitorului nostru, îmi aduc aminte cum tata, partizan convins al regimului orleanist și dușman hotărât al lui Napoleon al III-lea și al cezarismului, care era baza sistemului său politic, a pus pentru mai mult timp capăt diatribelor, ce în discuțiile avute cu buna noastră prietenă, cucoana Catinca Negri, sora lui Costache Negri, de câte ori venea la noi, le rostea împotriva împăratului francezilor și în care era de o ^vehemență cumplită. L-am auzit chiar atunci declarând că _s-ar cădea ca românii să puie mână de la mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru moldovenii din cercul nostru era un singur împărat și o singură împărăteasă în Europa : acei ai francezilor. Când se pronunța cuvîntul : „împăratul” sau „împărăteasa”, toată lumea știa că este vorba de Napoleon al III-lea sau de împărăteasa Eugenia, pe cînd dacă vorbeai de suveranii Austriei sau de aceia ai Rusiei, la cuvîntul : „împăratul”, adăgeai totdeauna : „Austriei” sau „Rusiei”.

Potrivit hotărîrilor Convenției, în cursul lunii octombrie 1858, caimacamii Alexandru Ghica (fostul domn al Țării Românești de la 1834—1842) și Neculai Vogoridi au fost înlocuiți, în amîndouă principatele, prin cîte o Căimăcămie de Trei, alcătuită, în Moldova conform dispozițiilor Regulamentului Organic, din Ștefănică Catargiu, Vasilică Sturdza și Anastasie Panu. Aceștia erau în momentul părăsirii puterii de către Grigore Ghica, respectiv : cel dintîi ministrul de Interne, al doilea președintele Divanului domnesc și al treilea locuitorul ministrului Justiției. Tustrei erau unioniști încercați : Ștefănică Catargiu și Anastasie Panu fuseseră chiar dintr-acei care semnaseră actul constitutiv al partidului Unirii în Moldova.

Din nenorocire, articolul 47 al Convenției hotăra că : „Pană ce se va fi procedat la revizuirea legiuirilor prevăzute în art. 35 al Convenției, legislațiunea actualmente în vigoare în principate este menținută în dispozițiunile care nu sunt potrivnice stipulațiilor prezentei Convenții”.

Ceea ce însamna că Căimăcăxnia avea să ocîrmuiască conformîndu-se dispozițiilor învechitului Regulament Organic.

Pe lîngă Convenție, Conferința de la Paris mai alcătuieste și o lege electorală, aceeași pentru amîndouă țările, menită să servească la alegerea Camerilor Elective, care, la rîndul lor, aveau să aleagă domnii. Această lege electorală dădea dreptul de alegători numai unor pături foarte restrînte ale națiunii, pe baza unui sistem censitar din cele mai înguste, care menținea preponderența claselor fruntașe ale vechilor privilegiați, excluzînd cu desăvîrșire masa națiunii.

Condițiunile puse de Convenție pentru candidații la domnia uneia sau alteia din țările române erau să aibă vrîsta de treizeci și cinci de ani împliniți, să fie fiul unui tată născut moldovan sau muntean, să fi ocupat zece ani funcțiuni publice sau să fi fost membru al Obșteștelor Adunări și să dispună de un venit de trei mii de galbeni (35250 franci în aur).

Președinte de fapt al noii caimacamii era, din cauza vrîstei și a rangului său în ierarhia boierească, marele logofăt Ștefan Catargiu : un boier cu reputația de dirigător integru, harnic și priceput, nepătat de nici un abuz, despre care nu se vorbea decît de bine, dar lipsit de cultură și de o inteligență foarte mărginită. Fuseseră ultimul ministru de Interne al lui Grigore Ghica și, sub înrîurirea firii mărinimoase a domnului, a patriotismului și a sirnțimintelor generoase ce domneau împrejurul lui, fuseseră cu totul cîștigat crezul unionist și ideile domnului străin. Pană atunci se arătaseră partizan convins, statornic și foarte activ al Unirii și al domnului străin. Toți coreligionarii lui politici aveau în el cea mai deplină încredere și au primit cu bucurie numirea lui în fruntea căimăcămiei. Dar Ștefănică Catargiu, dacă fuseseră pană atunci un bărbat foarte onorabil și un funcționar harnic, integru și priceput, era și un bărbat de o inteligență foarte modestă și cu totul lipsit de cultură. Apoi era om bătrîn, își petrecuse tinerețile în vremea lui Ioniță Sturdza, floarea vrîstei și a activității sale sub Mihai Sturdza. Dacă nimene nu l-a acuzat să fi tras vrodată, ca atîția alții, folosîndu-se din slujbile ce le ocupase, era hatîrgiu, îi plăcea mai ales să aibă protejați și să-și arate puterea. Era firesc ca această fire cu creștere de înainte de Regulamentul Or-

ganic, văzîndu-se ajunsă în capul căimăcămiei, să se fi simțit ispitit, independent de crezul unionist la care se raliase, să deie vînt la unele din aplecările cele mai nevinovate ale boierilor din întăia jumătate a veacului. Apoi mai era ceva : Ștefănică Catargiu, deși cunoștea păcatele care făcuse domnia lui Mihai Sturdza odioasă, avea o nemărginită admirație pentru strălucitele sale capacități de bărbat de stat. De-abie se auzise în Iași vestea despre numirea logofătului în fruntea căirnăcămiei, și Gddel raporta deja la Viena ca acest caimacam nu va face altceva decît să susșie candidatura lui Mihai Sturdza.

Din cîte știu, el nu avea atunci asemenea intențiune și nici nu a manifestat-o, după știința mea (și am luat de la contemporani multe informațiuni în această privință), dar sigur este că firea lui de reacționar incult, împinsă de așuțările și intrigile partidului reacționar și antiunionist, intrigi ajutate și de Austria, și de Poartă, și de Mihai Sturdza l-au făcut, scurt timp după numirea căirnăcămiei, să-și renege crezul unionist de altădată și să se transforme în unealtă oarbă (dar inconștientă), care a compromis un moment în chip serios opera de mîntuire la care însuș contribuise pană atunci cu atîta rîvnă.

Poarta trimesese cu firmanul care promulga Convenția, anexele ei și numirea noii caimacamii, în însușire de comisar împărătesc, pe secretarul divanului celui mare, pe Afif-bei, însoțit de doi secretari. în corespondența Porții cu căimăcămia nu se vorbea de altă însărcinare a lui Afif-bei decît aducerea și cetirea firmanului ; era deci natural ca căimăcămia și lumea politică din Iași, precum și consuli străini să se aștepte ca el să părăsască leșul puține zile după cetirea aceluia act și instalarea caimacamilor. Trecuse însă aproape două săptămîni de la acea cetire și de Ia instalare, iar comisarul împărătesc nu dădea nici cel mai mic semn că are intențiunea să plece, ceea ce făcea ca toată lumea să se întrebe, cu drept cuvînt, care poate fi cauza acestei șăderi prelungite. Și trebuie să se știe că toată cheltuiala întreținerii lui Afif-bei și a secretarilor săi în Iași, adică : găzduirea, hrana lui și a celor doi secretari, precum și ținerea pentru uzul lor a trei trăsuri în permanență apasă greu asupra visteriei cu desăvîrșire sleite a Moldovei.

; Prin întăiul jurnal încheiet de ei, caimacamii hotărise că : Principiul majorității va trebui pururea să prezideze la toate lucrările căirnăcămiei, minoritatea avînd să se supuie hotărîrii majorității și să semneze acele hotărîte împreună cu majoritatea. Socotînța deosebită a minorității are însă sa fie trecută într-un registru special."

Miniștrii lui Vogoridi ținuse ascunsă, atît numirea noilor caimacamii, cît și venirea lui Afif-bei cu firmanul de investitura, neînștiințîndu-i despre aceasta decît în ajunul solemnității cetirii, sara. Apoi ei mai răspusesse ofițului prin care fostul caimacam lua concediu de la ei, lăudîndu-și administrația, printr-o adresă în care se arătau cu totul devotați intereselor personale ale lui Vogoridi. Pe aceste motive noua căimăcămie, în unanimitate, a destituit pe Alexandru Balș (Cucoșul), Alexandru Ghica (Chefal), Panaite Balș, Iordache Beldiman, hatmanul Gheorghe Ghica, și cneazul D. Cantacuzino, înlocuindu-i, în chip provizoriu (căci conform Regulamentului Organic nu puteau face numiri definitive) prin Vasile Alecsandri la Secretariatul de Stat, Iancu A. Cantacuzino Ia Finanțe, G. Cuciuranu (care n-a primit) la Instrucția Publică, Cuza la hătmănie, iar Panaite Donici, directorul Ministerului Lucrărilor Publice, fusese însărcinat cu girarea provizorie a acestui de pe urmă departament. Secretar al Căirnăcămiei fu numit harnicul, energicul și devotatul Dimitrie A. Sturdza.

Cîteva zile mai tîrziu, în urma unor cereri de învoire pentru publicare de ziare, Sfatul Administrativ propunea căirnăcămiei : „pe baza autonomiei țării, restabilită prin Convenție", repunerea în vigoare a legii asupra regimului presei a lui Grigore Ghica, abrogată de Poartă printr-un ordin către caimacamul Balș (inspirat probabil de Austria). Catargiu s-a opus la această măsură și nu a voit să semneze apostila prin care colegii lui aprobau propunerea Sfatului, dar nu s-a opus la aducerea ei la îndeplinire. Acesta a fost întăiul semn dînd a bănui că bătrînul logofăt s-ar fi depărtat de ideile politice de care fusese el auzit în vremile din urmă. în curînd se iviră și alte semne despre o asemenea schimbare : ca vorbe rostite de unii reacționari cum că înțelegerea între puterile cele mai favorabile Unirii nu mai este desăvîrșită, că Austria și Poarta izbutise să atragă și pe Rusia de partea lor. Iar Ongley, un funcționar al ambasadei

dei britanice la Constantinopol, care ținea loc de consul la Iași până la sosirea titularului, Churchill, zicea pe față că opera Convenției este efemeră, căci unele din puteri se căiesc acum de graba cu care au ratificat-o. Pe de altă parte, se semnalase caimacamilor dese întrevederi între președintele căimăcămiei și rude mai apropiate ale sale, elemente din cele mai reacționare, de care până atunci rămăsese departe, relațiunile lui cu ele fiind, de ani, mai mult reci. Toată lumea reacționară mai trîmbița pe toate cărările că „are nădejde în înțelepciunea lui Ștefănică Catargiu” că „va ști să scape țara de prăpastia în care vor s-o ducă *nebunii*”.

Jocul ce-l juca logofătul se dădu, în sfîrșit, pe față în ziua de 12 noiembrie. El ceruse și obținuse de la colegii lui, fără nici o greutate, înlocuirea unor ispravnici cunoscuți ca prevaricatori și abuzivi, care mai fusese și niște unelte oarbe ale ocîrmuirii fostului caimacam. Cînd însă Sturdza și Panu cerură la rîndul lor înlocuirea ispravnicilor de Tutova și de Putna, care erau cu totul deochieți, dar unul nepot, celalalt văr al logofătului, acesta se opuse cu învierșunare la schimbarea lor. Se opuse de asemenea și la înlocuirea directorului Ministerului de Interne, Pruncu, un om al lui Costin Catargiu, cunoscut de țara întregă ca bărbat pătât de nenumărate abuzuri și concușuni și care, cu prilejul celor dintâi alegeri la divanul ad-hoc, nu se dăduse înapoia nici unei samovolnicii spre a putea asigura izbînda candidaților lui Vogoridi. Și aceasta, deși logofătul, în convorbirile sale anterioare cu Panu și cu Sturdza, admisesese neapărata necesitate a schimbării lui Pruncu și chiar se învoise cu numirea în locul acestuia a lui Teriachiu, un tînăr de curînd sosit din străinătate, unde își terminase cu succes studiile de drept. Sturdza și cu Panu stăruind asupra acestor înlocuiri, Catargiu deveni violent, strigă că, fiind ministru de Interne, el singur este stăpîn în departamentul său și părăsi sala în care caimacamii își țineau șădișile, nemaidînd printr-însa în zilele următoare, cu toate adresele ce colegii lui îi făcuseră pentru a-l ruga să vie să icie parte la lucrările lor. Iar directorul Ministerului de Interne, Pruncu, chemat de cei doi caimacami ca să lucreze cu dînșii, nu dădu urmare acestei chemări. Sturdza și cu Panu atunci au scris din nou colegului lor că alegerile avînd, potrivit Convenției, să fie efectuate într-un termen de opt săptămîni după instalarea căi-

tnăcămiei, nu mai era nici un moment de pierdut pentru luarea și expedierea dispozițiilor relative la alcătuirea și afișarea listelor electorale, lucrare care, tot după Convenție, avea să fie terminată în termen de cinci săptămîni, este urgentă nevoie să se ocupe cu aceste formalități. Catargiu urmînd a nu da nici o urmare la chemarea colegilor lui, aceștia au pătruns jocul lui, care era amînarea alegerilor, și nu mai statură la îndoială pentru a înlocui, nu numai pe ispravnicii de Tutova și de Putna, dar și pe toți acei a căror purtare, fie ca cinste personală, fie ca corectitudine politică nu mai permitea menținerea lor în capul ținuturilor ce le ocîrmuiau. Apoi destituiră pe Pruncu, care stăruia să refuze a veni să lucreze cu ei, înlocuindu-l prin Teriachiu.

La aceste măsuri ale colegilor, Catargiu răspunse mergînd în persoană la Ministerul de Interne, unde a scos de guler pe Teriachiu din cabinetul în care lucra și a dat poroncă funcționarilor ministerului să nu asculte de alte ordine decît de ale sale și de ale lui Pruncu.

Această ispravă a bătrînului președinte al noii căimăcărnii a făcut ca partidul reacționarilor să-i trimată p^deputație, care i-a mulțămît pentru purtarea lui vrednică și l-a felicitat pentru energia cu care apără ordinea și drepturile țării. Apoi atît corifeii acestui partid, cît și bătrînul caimacam au adresat marelui vizir cîte un lung memoriu, protestînd despre credința lor nestrămutată către sultan și denunțînd acțiunea lui Sturdza și a lui Panu. În jalba iscălită de partidul reacționar găsim fraza: „simțimîntul de dreptate și patriotism sincer care ne inspiră ni dă *speranță că ele vor fi primite cu bunăvoință de către curtea suzerană, de la care țara așteaptă încă o dată liniștea și siguranța*”. Iar în acea a lui Catargiu găsim următoarele cuvinte: „Eu hrănesc speranța că glasul meu, care se ridică în numele dritului public și a firmanului călcat în picioare, *va găsi încă astăzi, în intervenția legiuită a curții suzerane, sprijinul mîntuitor, care în atîtea rînduri a scăpat nenorocitul nostru principat*”. Aceste cuvinte cadrează greu cu lupta purtată de bătrînul logofăt, alături de vodă Ghica și de întreg partidul unionist, pentru recunoașterea drepturilor de autonomie ale țării încălcate de Poartă atît de des și în chip atît de flagrant !

În aceleași zile, Afif-bei, comisarul împărătesc venit în Moldova cu singura misiune cunoscută de a ceti firmanul moldogînd Convenția și de a instala Căimăcămia de Trei și care, spre marea uimire a tuturor, nu părăsise încă leșul nici după trecere de mai bine de două săptămîni, trimise biuroului telegrafic, spre a fi expediată la Constantinopol, o telegramă cifrată către Poartă în care mai era cuprinsă și jalba lui Catargiu către marele vizir. Din ordinul celor doi caimacami, depeșa a fost refuzată de funcționarul de serviciu, care a mai adăugit că numai guvernul și consuli străini acreditați în Ieși sunt în drept să expedieze telegrame cifrate¹.

Pus la cale de Catargiu și de reacționari, ispravnicul de Ieși, Ghiță Căliman, un bărbat de moravuri infame, exercitînd feli de feli de meserii care atrăsese asupra lui disprețul public, fiind înlocuit de către Sturdza și Panu prin altul, se opuse cu forța să părăsască isprăvnicia.

Cei doi caimacami însă nu statură la îndoială pentru a reinstala cu forța armată pe Teriachiu în postul de director al Ministerului de Interne, dîndu-se un pichet de soldați pentru a-l păzi, iar, tot cu forța, Ghiță Căliman fu scos din isprăvnicie și arestat.

Poarta, vestită de cele întîmplate în Ieși, a telegrafia* dezaprobind acțiunea caimacamilor, ordonînd ca regimul presei să rămîie acel hotărît de Poartă în vremea căimăcămiei lui Balș, dispunînd repunerea în slujbă a tuturor funcționarilor înlocuiți și cerînd destituirea telegrafistului care refuzase să primească și să expedieze telegrama cifrată a lui Afif-bei. Caimacamii însă nu au revenit asupra nici unei* din măsurile luate: Pruncu și ispravnicii destituiți au rămas înlocuiți, Teriachiu a rămas director al Ministerului de Interne, păzit acolo de forța armată împotriva oricărei agresiuni, presa a rămas sub regimul legiurii lui Grigore Ghica, iar odată cu aceste măsuri, cei doi caimacami adresau Porții niște note foarte cuviincioase în formă, dar demne, în care lămurau și justificau acțiunea lor, întemeindu-se pe dispozițiile Regulamentului Organic, dar și pe vechile drep-

¹ Căimăcămia, spre marea mahnire a lui Goded-Lannoy, congediase și înlocuise pe austriacul Striegl, care pană atunci fusese directorul telegrafului.

turi de autonomie ale țării, restabilite de Convenție. Ceva mai mult chiar, caimacamii în aceste împrejurări au mers mai departe, destituind pe Fotiadi, capuchehaiua țării la Constantinopol, om al lui Vogoridi, în care nu puteau să aibă nici cea mai mică încredere.

În tot cursul acestui timp, Gbdel și cu ceata reacționarilor nu rămîneau inactivi, ridicau tot felul de greutăți guvernului și răspîdeau pretutindenii zgomotul că, vîzînd acțiunea arbitrară a celor doi caimacami, puterile care pană atunci fusese favorabile ideilor naționaliste își schimbaseră părerile și dăduse Porții mină absolut liberă pentru a înfrîna samovolnicile Căimăcămiei de Trei, ale cărei zile erau numărate.

Într-adevăr, marele vizir trimesese o nouă telegramă căimăcămiei prin care o înștiința că Afif-bei este însărcinat să-i facă o comunicare importantă din partea guvernului împărătesc. Afif-bei din partea lui, anunțînd că va veni în sala căimăcămiei la ora unu după-amiază, a fost precedat acolo de logofătul Ștefan Catargiu. Îndată ce comisarul împărătesc a sosit, secretarul său a dat cetire unei depeși a Porții în care aceasta declara că nu recunoaște valabilitatea destituirii lui Fotiadi, căci o asemenea măsură este un drept rezervat numai viitorului domnitor ales, precum și a altor două telegrame, deja primite de căimăcămie de mai multe zile, în care guvernul împărătesc dispunea reinstalarea lui Pruncu în postul de director al Ministerului de Interne, precum și cea a ispravnicilor destituiți, și cerea destituirea imediată a funcționarului care refuzase să expedieze telegrama cifrată a lui Afif-bei. Sturdza și Panu cerînd comunicare în scris a acestor cereri ale Porții, Afif-bei a răspuns că însărcinarea lui se mărginește la facerea unei comunicări verbale și la cererea unui răspuns prin : da sau prin : nu. Caimacamii răspunzînd că au absolută nevoie de o comunicare scrisă spre a putea delibera asupra ei, Afif-bei a refuzat o asemenea comunicare și s-a retras urmat de logofătul Ștefan care, înainte de a ieși, strigă în gura mare : „Unde este ordin, nu încape deliberație ! Eu mă supun la poroncile înaltei Porți.”

Ținînd în minte că tata cînd, printr-o scrisoare primită din Ieși, a aflat despre această scenă și despre cuvintele logofătului Ștefănică, s-a infuriat și, trântind de pămînt ciubucul ce-l ținea în mînă, sfărîmînd înameaua de chihlimbar și lu-

leaua a strigat : „Ce ciocoism ! Cum de nu i-o plesnit obrazul de rușine !”

Dar în Ieși, multă lume se aștepta acuma ca într-adevăr Poarta să ieie măsuri de rigoare împotriva celor doi caimacami naționaliști, măsuri ce Godel, Costin Catargiu și logofătul Ștefan le declarau iminente.

Bucuria adversarilor Unirii atinse însă culmea când aflară că reprezentanții de la Constantinopol ai tuturor puterilor garante semnase un *memorand* prin care, în termeni de altmintrelea destul de puțin clari, declarau că acțiunea celor doi caimacami arata o vădită tendință de a depăși marginile ce li erau puse de firmanul prin care fusese numiți, că ar trebui ca autoritățile moldovalahice să **arate** respect către Poartă, că ei au lipsit de la acest respect când au refuzat să expedieze telegrama comisarului împărătesc, că acest comisar are dreptul să prelungească șăderea lui în Ieși, în sfârșit dezaproba modul în care s-a procedat cu prilejul înlocuirii personalului administrativ, privindu-l ca un abuz ce ar fi cu drept să fie reformat, exprimau dorința ca comisarul împărătesc să se sfătuiască în toate cu consulii din Ieși ai puterilor semnate și sunt de părere ca, în cazul când unul din caimacami lipsește în chip permanent de la șădințele căimăcămiei, colegii lui să-l înlocuiască prin unul din miniștri.

Partizanii vechei stări de lucruri, Godel, Afif-bei și logofătul Ștefănică erau acuma convinși că biruința este a lor și că Sturdza și cu Panu nu mai pot decît să se supui sau să părăsască posturile lor.

O pildă despre spiritul de șicană a Austriei față de noua situație creată de Convenție principatelor ni-o dă opunerea ce consulul austriac din Ieși a pus-o titlului de „Principate Unite” recunoscut de Convenție țărilor noastre. Secretariatul de Stat al Moldovei, grăbindu-se să facă formulare noi, de pașaport, cu noul titlu, și mai mulți jidovi indigeni luându-le ca pașapoarte spre a trece în statele austriace, Godel-Lannoy a refuzat să puie viza austriacă pe ele, menținându-șt refuzul cu toate insistențele puse de secretarul nostru de stat. Tocmai în domnia lui Cuza s-a aplanat această dificultate, deși dreptul nostru la acest titlu ni era acuma formal recunoscut și de guvernul împărătesc, și regesc.

Puși la cale de Godel și de Afif, toți miniștrii în funcțiune sub Vogoridi și mai mulți funcționari înalți din timpul aceluiaș caimacam adresară noi ocîrmuiri, pe baza telegramii Porții, care comunicase cuprinsul memorandumului puterilor, petiții prin care cereau să fie reintegrați în posturile ce le ocupau în momentul instalării Căimăcămiei de Trei, pe temeiul că înlocuirea lor nu fusese conformă cu dispozițiunile Regulamentului Organic care au a servi de bază acțiunii acestei caimacamii.

Cererile lor erau absurde, căci Regulamentul Organic dă caimacamilor putere să schimbe în *chip provizor* funcționarii ce i-au găsit în slujbă și am văzut că Căimăcămia de Trei, în frunte cu Ștefănică Catargiu, nu stătuse la îndoială pentru a numi pe noii miniștri în chip provizoriu, avînd grijă să specifice această calitate provizorie prin actul de numire.

Sturdza, Panu și miniștrii lor întru nimica nu au revenit asupra faptelor îndeplinite, mărginindu-se a oferi bătrînului lor coleg satisfacțiuni de formă, spre a-l ademini să se întoarcă în sinul căimăcămiei și urmară să facă toate pregătirile pentru efectuarea alegerilor, lăsînd ca Poarta să repete, tot în zadar, ordnile ei de a reveni asupra celor hotărîte de ei.

Secretul acestei atitudini atît de dîrze a majorității căimăcămiei trebuie căutat în faptul că Sturdza și Panu erau informați că puterile favorabile aspirațiunilor naționale, cu Franța în frunte, cu toate memorandele semnate spre a cîștiga timp, de reprezentanții lor la Constantinopol, erau hotărîte să nu ieie și să nu tolereze ca Poarta să ieie vro măsură coercitivă împotriva majorității căimăcămiei.

Sturdza și Panu, știind bine că logofătul Ștefănică trage nădejde că va izbuti, cu ajutorul Porții și al Austriei, să silească pe colegii lui la desăvîrșită supunere, îi făcuse propunerea următoare : Teriachiu să fie înlocuit prin alt director, care de astă-dată ar fi primit de plenul căimăcămiei, iar ispravnicii numiți în lipsa președintelui să fie înlocuiți prin alții de asemenea desemnați de acord de tustrei caimacamii. Firește că o asemenea propunere nu putea să convte mei lui Catargiu, nici sfetnicilor săi, căci nu-i restituia deplinătatea puterilor ce le pretindea și nu se îndoia că va obține acea deplinătate de puteri de la Poartă și de la Austria. El a refuzat deci. Dealtmintrelea, în acel moment, sfir-

șitul lui decembrie (stil nou), siguranța izbîndei era atît de mare în tabăra antiunionistă, încît, în anturajul lui Godel, a lui Afif și a logofătului se zicea pe față că puterile, dezgustate de aștepta incertitudini, renunțase la stipulațiile Convenției în privința alegerii domnitorului de către o Cameră Electivă și consimțise la numirea lui direct de către Poartă.

Cu toate acestea, alegerile avură loc în zilele de 14, 16, 17 și 18 decembrie (st. nou), fără ca nici Poarta, nici puterile semnate să fi luat vreă măsură de constrângere împotriva majorității căimăcămiei. Totuș se mai încercă o lovitură împotriva lor, complice la dînsa fitid de astă-dată mitropolitul.

În urma refuzului logofătului Ștefan Catargiu să primească propunerea ce i-o făcuse colegii lui, aceștia, conformîndu-se punctului VIII al memorandumului reprezentanților la Constantinopol a puterilor garante, au invitat pe ministrul de Finanțe, I. A. Cantacuzino, să ieie în căimăcămie locul rămas liber prin nevenirea la șădințe a logofătului. Acesta bineînțeles a adresat proteste atît caimacamilor cît și Porții și consulilor puterilor semnate. Deoarece urma ca camera să s-întrunească în ziua de 28 decembrie, caimacamii au făcut mitropolitului cuvenita adresă pentru a-l invita să vie să deschidă în acea zi Adunarea, al cărei președinte de drept era. Însă partida reacționară condusă de Godel, prinzînd de veste, a pus pe logofătul Ștefan să adreseze și el o scrisoare mitropolitului pentru a protesta împotriva deschiderii unei camere ilegal alese. Și mitropolitul, cu totul cîștigat de partidul reacționar, a răspuns că el, președintele permanent al Adunării, nu poate să vie s-o deschidă cîtă vreme vede că președintele căimăcămiei, logofătul Ștefan Catargiu, a fost demis în chip arbitrar de postul său și înlocuit prin altă persoană, cît și pe motiv că alegerile s-au făcut cu călcarea dispozițiilor Convenției.

La această comunicare, caimacamii au răspuns că, primind această adresă cu adîncă mîhnire, ei observă î.p.s.s. că numai însuș Adunarea are competența necesară pentru a se pronunța asupra alegerii fiecărui membru și că dacă președintele ar fi în drept să valideze sau să invalideze alegerile deputaților, Adunarea nu ar mai fi mandatara națiunii, ci rezultatul voinții președintelui. Președintele nu are mai mult decît un singur glas ; el nu poartă titlul de președinte

permanent, căci funcția lui are ființă numai în timpul cît Adunarea este convocată. Abținerea de la șădințe a președintelui, ca și acea a oricărui deputat, nu poate aduce nici o împiedecare lucrărilor Adunării, căci convocarea și deschiderea ei se face, nu de către președinte, ci de către guvern. Deci î.p.s.s., nu este chemată, prin postul său, să deschidă Camera. Pe temeiul acestor considerații și „în numele moralei evanghelice, care cere ca pastorul să nu se depărteze de turma sa, caimacamii roagă pe î.p.s.s., cu toată smerenia, să revie asupra unei hotăriri vătămătoare caracterului î.p.s.s., luînd îndrăzneala să-i facă cunoscut că deschiderea Adunării avînd a se face duminica viitoare, 28 decembrie, acea Adunare va fi prezidată în lipsa î.p.s.s. de acel mai în vîrstă membru, pînă la alegerea vice-președintelui.

La această adresă mitropolitul a răspuns că se mărginește a răspunde cum că, fiind obosit de sfintele slujbe de Crăciun și mai avînd încă de slujit alte slujbe în zilele următoare, pană la șase ianuar, cere căimăcămiei să amîne deschiderea Adunării pentru ziua de șapte ianuar. Iar în cazul cînd căimăcămia nu ar amîna deschiderea camerei pentru ziua propusă, atunci nu va putea asista la acea deschidere și va veni s-o prezideze conform dreptului său, în dată ce j va ierta sănătatea.

Caimacamii au răspuns că Adunarea fiind convocată pe ziua de 28 decembrie, nu li este cu putință să amîne deschiderea ei.

Primele trei șădințe ale Camerei Elective au fost prezidate de logofătul Petrache Roset-Bălănescu, ca cel mai în vîrstă din deputați, iar a patra de Petru Mavrogheni, ales vice-președinte. Mitropolitul a venit să prezideze a cincea șădință, în ziua de 4 ianuar.

Pentru a arata spiritul de independență față de Poartă, de care era animată căimăcămia complectată cu Iancu A. Cantacuzino, voi relata faptul următor Căimăcămia, primind știre că Poarta hotărîse să trimată în Moldova un nou comisar cu diferite misii, a trimis o circulară telegrafică către toate isprăvnicile mărginașe, precum și către colonelul Steriadi, prefectul porturilor Dunărei, prin care li se ordona ca, la sosirea la margine a unui asemenea trimis al Porții, să se conforme celor prescise de capitulațiuni, sfînșite prin Convenție, și anume de articolul 10 al acelei de

ia 1634, încheietă de Vasile Lupu cu sultanul Mahomet al IV-lea, care sună :

„Turcii pe care Poarta îi va trimete cu scrisori adresate domnului nu vor trece Dunărea, ci se vor opri pe malul opus al acestui râu, dînd depeșile în minile pîrcalabului de ia Galați, care le va trimete domnului, și asemenea va da curierilor înaltei Porți și răspunsurile la aceasta”. Ispravnicii mărginași și prefectul porturilor erau invitați să se conioarme în totul acestei dispozițiuni, trimițînd depeșile cătră căimăcămie ce noul trimes le-ar fi avînd la el și „pană la primirea răspunsului, avînd să deie cinstirile convenite, potrivit cu rangul ce-l va avea acel trimes”, pe țărmlu opus hotarului țării, unde se va afla.

Voi încerca acuma să arăt care au fost influențele care au făcut pe bătrînul logofăt să părăsască o cauză pentru care luptase cu rîvnă și cu vrednicie vreme de mai mulți ani.

Fostul domn de tristă memorie al Moldovei, Mihai Sturdza, dorea, cu toată vrîsta lui înaintată, să încerce s-ajungă pentru a doua oară în scaunul țării.

S-ar părea că încă mai ahtiată după domnie decît el era doamna lui. Crezînd, probabil, că ambasada rusască de la Paris nu pune destul zel în susținerea candidaturii soțului său, ea, crescută în tradițiuni orientale, a crezut că are nevoie de stimulante și a crezut folositor să trimată acelei ambasade pentru a-i stimula zelul, prin mijlocirea unui oareș-care Vlasto, toate juvaerile ei, care valorau o sumă de bani din cele mai considerabile, fără însă a pune pe Mihai-vodă în cunoștința jertfei ce o făcea. Fostul domn a fost deci foarte surprîns cînd, de la ambasadă, i s-au înapoiat iuvaerurile cu întrebarea că : nu se întelege ce să se facă cu ele.

El a început să sondeze încă din vara anului 1858 cele trei împărății megieșe, spre a ști dacă s-ar putea eventual bucura de sprijinul vrouneia din ele. Dorințele lui au fost bine primite de tustrele ; toate îl știau adversar al ideilor înaintate, lipsit de tendințe naționaliste și că prin nimica nu se arătase partizan al Unirii. Apoi, în tot timpul domniei se dovedise tot atît de plecat față de curtea protectoare ca și față de acea suzerană. La Constantinopol se bucura de sprijinul întregii și puternicii familii Vogoridi în urma căsătoriei sale cu fata lui Ștefanache Vogoridi, mai ales acuma,

i ^peînd beizade Neculache nu mai putea să păstreze nici o nă-
| șf **dejde** de a apuca vrodată scaunul Moldovei. La Petersburg
v. **nici** un candidat nu putea să fie atît de bine văzut de bă-
trînul cancelar, contele Nesselrode, ca domnul care, timp
de patrusprezece ani, se arătase atît de plecat tuturor do-
rihților Rusiei. Iar la Viena fu primită ou entuziasm ideea
candidaturii la scaunul Moldovei a unui bărbat care avea
sorti să capete și concursul Rusiei și promitea să fie un ad-
versar pe cît de hotărît, pe atît de destoinic, al Unirii și
mai ales al principelui străin. Cele trei puteri, sfātuindu-se
între ele, căzură îndată de acord pentru a face cunoscut
lui Mihai Sturdza că candidatura lui are aprobarea lor și
că, în chip tainic, îi vor susține candidatura prin toate
mijloacele.

Avînd consimțimîntul acestor trei puteri, fostul domn s-a pus pe lucru și cînd, de la Viena unde, în călătoria lui spre Moldova, se oprise pentru a conferi cu oamenii de stat austriaci, a telegrafiat credincioșilor din țară, la sfîrșitul lui octomvre (st. v.), că peste zece zile va fi în țară, toată in-
triga era deja pusă la cale, atît la Constantinopol, cît și la Ieși.

I
i
|
i
I
Agenții dibaci știuse să cîștige pentru fostul domn pe bătrînul logofăt care slujise sub dînsul în repețite rînduri și era adînc convins de deosebitele lui însușiri de ocîrmuitor dibace. Consulul austriac Godel-Lannoy raportase încă de la numirea Căimăcămiei de Trei, la Viena, că președintele ei, Ștefănică Catargiu, este agentul lui Mihai Sturdza, care dispune de bani mulți și adună voturi pentru fostul domn.¹

Orice bănuială că bătrînul logofăt ar fi fost cîștigat de Mihai Sturdza prin bani trebuie părăsită : dezinteresarea lui în această privință era mărturisită de toți contimporanii, cu totul altele fost-au temeiurile care au putut să-1 aducă la părăsirea ideilor naționaliste pentru care luptase cu atîta vrednicie timp de mai mulți ani. Agenții lui Sturdza izbutise să-1 convingă că el este asigurat de sprijinul hotărît al celor trei împărății megieșe, cătră care s-ar fi alipit acuma

¹ Adaug că în aceeași depeșă în care Godel-Lannoy raporta cîștigarea lui Ștefănică Catargiu de către Mihai Sturdza, el trata pe Costache Negri de demagog [...].

în urmă, în secret, și Anglia, astfel că majoritatea concertului european privește în chipul cel mai favorabil candidatura fostului domn al Moldovei. Apoi ei știură să deștepte în spiritul bătrânului boier, feli de feli de bănuieli în privința primejdiilor înfățișate de noile idei de care erau stăpâniți unii membri ai partidului național. Singur Mihai-vodă era în stare să ferească Moldova de niște pericole cum erau, spre pildă : împărțirea cătră țărani a moșiilor boierești, dacă nu în întregime, dar cel puțin în parte. Minte slabă a lui Catargiu n-a fost în stare să reziste la aceste ademeniri prezentate lui de niște meșteri în arta intrigii, insinuanți și cunoscînd bine părțile slabe a aceluia față de care se aflau. Din nenorocire, lipsa din țară, dus la băi pentru căutarea sănătății soției sale, la Karlsbad, Lascar Catargiu, nepot de văr al lui Ștefănică, care avea mare trecere la el și singur ar fi fost poate în stare să-l împiedice să apuce calea ce a apucat-o. Ștefănică Catargiu era deci cîștigat pentru candidatura lui Mihai Sturdza ou săptămîni înainte de a fi fost instalat la căimăcămie și probabil deloc nu-i era necunoscut faptul că Afif-bei, pe lîngă misiunea de a instala căimăcămia, mai avea una secretă : cea de a priveghea actele caimacamilor, de a ținea Poarta în curent despre cele ce se petrec în Ieși și, împreună cu Mihai Sturdza, cu Godel și cu partidul reacționar, să dirijeze ițele uneltirilor împotriva celor doi caimacami naționaliști. •

Mihai Sturdza sosise în Galați la începutul lui noiembrie stilul vechi și fusese primit acolo de logofătul Alexandru Sturdza Bîrlădeanu, altădată un dușman de moarte al său, iar acuma partizanul lui cel mai înflăcărat și cel mai credincios, de vestitele lui creaturi, frații Lascarache și Mihăiță Mihalache, de colonelul Strătulat și de alte personaje de mai mică importanță, iar de la Galați plecă a doua zi la Ieși, unde trase în gazdă la cucoana Marghiolita Roznovanu.

Candidatura fostului domn era, astfel cum se înfățișă în acel moment, o candidatură formidabilă, sprijinită, dacă nu pe față, dar cel puțin în secret, de cele trei împărății megieșe și de întregul partid reacționar, cu cumplitul ajutor al averii sale urieșe. Nu încapă nici pic de îndoială că dacă nu s-ar fi ivit totodată și candidatura celui de al doilea fiu al său, beizade Grigore, bătrânul domn ar fi ieșit învingător. Dar partizanii lui beizade Grigore erau absolut ireductibili,

nici o făgăduință, nici o momeală n-a fost în stare să-i facă să voteze pentru Mihai-vodă. Dacă ei ar fi trecut de partea tatălui, este probabil că rămășița până la jumătate a deputaților ar fi trecut și ei la fostul domn, dar ei rărnî-«înd intransigenți, partizanii tatălui s-au descurajat și ei.

Printre acei oare dispuneau de voturi, mai erau : Lascar Catargiu, Petru Mavrogheni, moșu-meu Lascar Rosetti, Alecsandri și Cuza. Negri își retrăsese candidatura de la început, ca și Alecsandri.

Partizanii lui Mihai Sturdza, văzînd că nu pot atrage la ei pe acei ai lui beizadea Grigore, văzînd mai ales că unioniștii au luat în cele de pe urmă zile măsuri energice, s-au descurajat. Moșu-meu Lascar a declarat partizanilor săi că nu voiește s-audă nici măcar vorbindu-se de candidatura lui, căci : „în momentul de față ar fi ridicol să alegem un domn care s-ar intitula Lascar I”.

Spre marele ponos al cucoanei Frosei Catargiu (născută Ventura), 1-a făcut și pe Lascar Catargiu să invoce în fața soției sale acelaș motiv pentru a renunța la candidatura ce i-o pusese unii din prietenii săi din imboldul zisei cucoane. Dealtmîntrelea, toți candidații unioniști, fără excepție, se îndatorise că, în cazul cînd unul din ei ar fi ales, acela să renunțe la scaun îndată ce ar vedea puțința să aducă în locul său un domn străin aparținînd unei dinastii domnitoare din Europa.

La sfîrșitul lui decembrie tata fusese la Ieși și, deoarece nu avea cum să nu se ducă la Marghiolita Roznovanu, oare deși cu șase ani mai mare îi era nepoată de soră, mersese să-l facă o vizită, deși știa bine că are să se întîlnească cu Mihai Sturdza, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de zece ani. Voievodul 1-a primit foarte bine, dar bineînțeleles fără a vorbi măcar un cuvînt despre politică, ci a întreținut lumea prezentă despre un duel ce avusese loc tocmai atunci între Nicu Rosetti-Bălănescu și Eduard Gherghel. Acest de pe urmă era de prima forță cu spada și Bălănescu avu ficatul perforat, rămînînd mai multă vreme între viață și moarte. Iar fostul domn nu se putea împiedeca să repete cătră fiecare din noii veniți : „că el avuse doară prevederea să facă o lege împotriva duelului

Plictisit de această neconținută repetiție, gazda voievodului zise tatei la ureche : „O făcut și o lege împotriva ho-

ților și totuș nu s-o spînzurat pe sine însuși".

Tata venise îngrijit de la Ieși, căci se zicea că Mihai Sturdza se hotărîse să cedeze el voturile sale lui beizade Grigore, și chiar a doua zi a trimis la Ieși pe bătrînul Strătulat, feciorul boieresc de la Boiștea, spre a sta acolo pană la alegerea domnului și a se întoarce îndată după aceasta cu scrisorile ce avea să i le deie moșu-meu Lascar.

În ziua de șapte ianuar 1859, după-amiază, am mers cu tata și cu mama la primblare cu trăsura înspre Adjud, în nădejdea că vom întîlni pe Strătulat. Era moină, deși ne aflam în toiul iernei, și eu, care atunci aveam niște ochi minunați, cînd eram încă pe podul din capul tîrgului al pîriului care trecea prin grădină, zărisem cum vine Strătulat în fuga iepei sale albe.

— Iaca Strătulat, strigat-am.

— Avem s-aflăm vestea cea mare, zise mama.

— Numai să nu fie Mihai Sturdza, zise tata.

— Cine s-o ales domn? întrebă tata cînd feciorul boieresc se opri lîngă trăsura.

— Cuza s-o ales domn, răspuse Strătulat. Și remise ta-tei o scrisoare de la moșu Lascar.

Scrisoarea era scrisă în tot avîntul izbînzii de unul din cei mai însuflețiți partizani ai Unirii. Moșu-meu povestea cum, în ajunul alegerii, la vestita ședință de noapte în „sala Elefantului”, la Cabinetul de istorie naturală, j_d_ închisese ușa cu cheia și declarase că nu lasă pe colegi să iasă pană cînd nu se hotărîsc pentru cine votează, că izbutise să-i facă să se pronunțe pentru Cuza în unanimitate și că atunci partizanii tatălui și a fiului, văzînd că nici unul din ei nu are sorți de izbîndă, s-au hotărît să aleagă și ei pe Cuza. Moșu Lascar mai vestea pe tata că primise de la Cuza Ministerul de Finanțe. Însă îl păstră numai opt zile, chipul în care se desemnau trebile neplăcînd caracterului său intransigent, în iarna aceea era s-o ducem întruna într-o emoție patriotică. De-abie se alesese Cuza domn al Moldovei și iaca că și muntenii îl aleg tot pe dînsul domn. Apoi urmează vizitele muntenilor la Ieși și scurta, dar frumoasa frază a lui Rosetache: „Domnul e sublim!” (9) Iar după vizitele muntenilor, urmă în curînd călătoria domnului la București.

Dacă tata văzuse cu mare bucurie alegerea lui Cuza la scaunul Moldovei și poate cu și mai mare bucurie acea la

scaunul Munteniei, fiindcă era sigur că avea să desăvîrșească Unirea și sa aducă pe domnul străin, pe de altă parte însă nu credea în Cuza, fiindcă nu credea deloc în seriozitatea lui: pentru dînsul noul domn nu era decît un stîlp de cafele, excepțional de inteligent, energic și fără frică, dar ușuratic și vițios. Nici nu avea, dealtmîntrelea, cum Cuza, dată fiind lumea în care fusese crescut și pîldele ce le avuse sub ochi, să fie altfel decît era. Dar astfel cum era, era singurul bărbat în Moldova care, ridicat în scaunul domnesc, era în stare să facă ceea ce a făcut el pentru țară. Alții nu ar fi avut vițiturile și deplorabila lui educație, dar nu ar fi avut nici însușirile, nici hotărîrea lui. Era firesc ca tata, bărbat care nu credea deloc în democrație, dar credea sincer în naționalism, să aibă de la început incredere în naționalismul lui Cuza, dar era tot atît de firesc să aibă oroare de tendințelejui democratice, susținînd că ceea ce el (Cuza) pre-tinde cădește democratism în realitate nu este decît o colosală minciună. Și totuș, fără această minciună, nu am fi putut avea legea rurală, iar fără legea rurală am fi avut revoluția în țară. Dar despre aceste mai tîrziu.

În vara anului 1859 Cuza a strîns în tabăra de la Florești (Prahova) amîndouă oștirile celor două țări, inclusiv dorobanții și grănicerii. Concentrarea acestor de pe urmă au pricinuit turburări printre grăniceri. Atunci am auzit mai mulți dorobanți dînd domnului titulatura de „împărat”. Adevăratul scop al adunării oștirilor în această tabără a fost dorința lui Napoleon al III-lea să neliniștească Austria în privința Ardealului. Milițiile moldovenești și muntenoști fură pusesub organizatori francezi și instruite în lagăr. Totodată, sub imboldul lui Napoleon al III-lea, se încheie o convenție între Cuza și generalul ungar Klapka, prin care acesta era autorizat să stabilească depozite de arme și de munițiuni în țările noastre.

Evenimentul important însă între toate ale anului 1859 a fost războiul Italiei. Dacă Austria ar fi ieșit dintr-însul învingătoare, cu bună samă că, pentru multă vreme, nu ar fi jost nici Unire, nici confirmare de cătră Turcia a alegerii

1 Cuza, ci că ar fi domnit în Principate un regim foarte asemănător acelu al ocupației austriace de la 1854 la 1858. Iara și-a dat atunci cu desăvîrșire samă de importanța momentului pentru ea. Izbînda Franței însăamna pentru noi viitor

falnic, izbînda Austriei însamna viitor smerit și păcătos pentru neamul nostru. Și, Doamne, ce tare băteau atunci inimile acelor care-și dădeau sama de văjnicia aceluia ceas. Doamne, ce izbuhnire de entuziasm după Magenta ! Parcă văd încă pe mama alergînd cu ziarul în mîină pe balcon și strigînd grădinarului nostru francez :

— *Rubin ! Les Autrichiens sont brosses à plate couture et les Français sont à Milan !* (Rubin ! Austriacii sunt bătuți măr și francezii au ajuns la Milano !)

Dar după Solferino ce-o fost .' Știa acum toată țara că Poarta va mai face ea greutăți, va mai întîrzia recunoașterea lui Cuza pe vro cîteva săptămîni, dar nu mai are ce să facă, este silită să-1 recunoască.

Acea vară a petrecut-o tata la Focșani, în calitate de președinte al Comisiunii Centrale. Am fost și eu cu mama acolo pe vro cîteva zile. Pe vremea aceea, orașul Focșani avea apă cît se poate de rea și tata, care ținea foarte mult la calitatea apei ce o bea, își aducea apa de la Căiuți, într-o balercă și într-un număr de butelci. Am mai cunoscut încă pe cineva care făcea la fel cînd mergea la cameră, la București. Era ruda noastră, Costache Rosetti-Tețcanu, care o aducea de la Tețcani și pleca înapoi acasă îndată ce provizia lui amerința să se sleiască.

De la sesiunea Comisiunii Centrale în vara anului 1859 încolo, raporturile dintre tata și Cuza au mers tot stricîndu-se. Măsurile succesive luate de el și de Kogălniceanu nu puteau decît să nemulțumească adînc pe tata. Dacă el își însușise cu însuflețire toate idealurile noastre naționale, în schimb nu voia s-audă de democratism, de egalitate pentru toți și de suprimarea jurisdicțiunii uzurpate a stăpînilor de moșii asupra țaranilor și asupra slugilor din casă.,

Guvernul era foarte slab ; poporul, deprins de veacuri cu o adevărată sclavie, suferea totul în tăcere. Funcționarii incapabili tremurau și ei înaintea puterii boierești, nu îndrăzneau de obicei să i se puie de pricină și cînd, cum însuș Kogălniceanu se plînsese camerei, acei slujbași voiră să-și facă datoria și să execute cu forța ordinele guvernului, fură luați în rîs și chiar maltratați. Erau stăpîni de slugi și de moșii care cînd întindeau pe o slugă sau pe un țaran josca să-1 bată, aveau grija să strige :

— Respectați circulara ministrului, măi ! Nu vă atingeți de circulara ministrului.

Ceea ce voia să zică că se așaza circulara lui Kogălniceanu mai sus decît locul unde loveau vergile sau biciul. Iar astăzi, după mai bine de șasezeci de ani trecuți de la circularile lui Kogălniceanu, dacă de mult nu mai bat boierii, bat jandarmii, suprefecții, poliția și *justiția* de zvîntă, mai crud decît băteau altădată vatajii boierilor, și aceasta în plin regim liberal !

Capitolul VI

CĂLĂTORIILE NOASTRE LA VIENA ȘI ITALIA

În vara anului 1860, sănătatea tatei ne-a silit să plecăm la Viena. S-a ales calea prin Ardeal și am plecat de la Căiuți în două trăsuri și două brașovence. Una din cele două trăsuri era cupeaua mamei și cealaltă un vehicul monumental care merită o descriere specială. Închipuiți-vă un fel de diligentă închisă, avînd pe lîngă obloane cu geamuri, alte geamuri în dreapta și stînga fiecărui oblon. Dinapoi era un fel de divan pe care puteau sădea comod trei persoane mari, iar în fața acestui sediu, erau două scaune largi, despărțite unul de altul printr-un fel de coridor încrucișat prin care pătrundeai spre fundul trăsुरii.

Pe fiecare din aceste scaune puteau sădea cîte două persoane, una cu fața spre scaunul de dinapoi, și cealaltă cu fața spre capătul de dinainte a trăsुरii ; bineînțeles că o spetează căpușită despărțea pe ambii călători. La un pas spre capătul trăsुरii de la aceste două scaune, tavanul se lasa mai jos ca și podeaua, formînd, sub capră, un fel de boltă prin care se prelungea coridorul despre care am vorbit, formînd două încăperi, fiecare avînd ușa ei, una din acele încăperi cuprindea un closet cu toate cele trebuitoare, iar cealaltă o cămară pentru provizii. Capra trăsुरii era destul de largă pentru a primi încă doi călători pe lîngă vetezeteu, iar dinapoi ei era un scaun pe care puteau sădea alți doi inși. Pe coperișul trăsुरii, încunjurat de un fel de gratie, încăpea o mulțime de cufere și de alt bagaj. La acest

vehicul de fabricație engleză, erau înhămați doisprezece cai de poștă care, prin micimea și pipernicia lor, alcătuiau un contrast din cele mai comice cu „hardughia” ce o duceau. Tata ni spunea că în această trăsură se bejinise, la 1821, familia hatmanului în Bucovina.

Și în acest echipaj, bine aprovizionat cu mâncare, am plecat într-o frumoasă dimineață de iulie spre Viena, șasă persoane mari : mama, guvernanta surorilor mele, Berta Lutz, camerista mamei, Carolina, camardinerul tatei, Albert, Ileana, manca fratelui meu Alexandru, și cinci copii : eu, surorile mele Ana și Măria și frații mei Lascar și Alexandru.

Plecați de dimineață, am făcut popasul de amiază la Poiana Sărată, la popa Ioniță Beloi, după ce trecusem prin vama austriacă fără nici o greutate, diferitele formalități fiind cu desăvârșire simplificate pentru tata. Pe la ceasurile patru am plecat iar înainte, cai mocănești din Poiana Sărată înlocuind caii de poștă de la trăsura cea mare, și am intrat în frumosul defileu al Oituzului. Când ne apropiam de sfârșitul lui, aproape de piciorul Maghiarușului, se rupe o osie de la „arca lui Noe”, cum o numea mama, și iaca-ne oprăți în drum. S-a trimis atunci unul din mocanii de la Poiana Sărată la Brețcu, la „polgar meșterul” (primarele) de acolo, spre a-l ruga să ni trimită un fierar bun cu instrumentele necesare și cu foi pentru a direge osia stricată. După plecarea mocanului, ne-am pus la masă și am mâncat din îmbielșugatele provizii ce le adusesem cu noi. Iar după mâncare, deoarece înnoptase și ajutorul așteptat de la Brețcu nu putea să sosească decât după vro două ceasuri, am fost culcați noi, copiii, în trăsura cea mare și nu ne-am mai trezit decât în ziuă. Ja Brețcu, tot în trăsura, în curtea lui „polgar meșter”. După culcarea noastră sosise fierarul cu ajutoarele, cu foile și cu instrumentele lui, însoțit de însuși „polgar meșterul”, și reparația fusese terminată înainte de ziuă ; suisem și jacoborîsem prevalurile Maghiarușului și, ajunși în Brețcu, trăsesem la locuința primarului. Am plecat încă de dimineață cu cai tocmiți în Brețcu și seara ajungeam în Brașov unde trăgeam la Otelul no. 1, atunci și încă multă vreme după aceea, cel mai bun din Brașov. În Brașov am stat două zile pentru ca tata să poată apuca cu desăvârșire liberă diligența făcînd serviciul între Brașov și Sibiu, spre a o putea închiria întreagă.

Acea diligență avea forma unui mic vagon de cale ferată și scaunele erau distribuite în același fel ca la compartimentele duble ale vagoanelor Offenheirn de pe linia Ițcani-Roman, la deschiderea ei, în anul 1870. Țin bine minte cum, cînd am ajuns la mijlocul coastei de *vîs-a-vîs* de Vlădeni, conductorul a rugat pe tata să ni spuie să ne dăm cu toții jos afară de mama și de el, căci suișul este greu, caii foarte osteniți, iar trăsura cumplit de încărcată. Ne-am dat îndată jos cu toții, mama cea dintâi, și am mers așa pană în vârful dealului.

Seara am fost în Sibiu și am tras ia otelul „împăratul roman”, dar nu în localul de astăzi, care a fost clădit pe la sfîrșitul veacului trecut, ci în cel vechi. De Sibiu de atunci țin numai minte că m-a impresionat foarte mult prin curățenia lui și că am făcut prietenie mare cu un căpitan de husari care vorbea minunat românește și locuia în acelaș otel.

După o zi sau două am plecat iarăș cu diligența spre Timișoara, prin trecătoarea cunoscută sub numele de *Porta Orientalis*, călătorind toată noaptea, schimbînd bineînțeles caii la anumite releuri, iar în seara celei de a doua zi eram în Timișoara, dar nu-mi aduc aminte la care otel am tras. De dimineață, a doua zi, am fost cu tata la gară, pentru ca să-mi arate drumul-de-fier, dar în realitate mi se pare că era nerăbdător să vadă și el o cale ferată în plină ființă și nu în icoană, căci pană atunci el nu văzuse nici una, nemaiieșind din țară, de la întoarcerea lui din Germania, la 1834, decât pentru a merge de două ori la Constantinopol (a doua oară ca exilat, la 1848). Nu știu care au fost impresiunile sale, dar eu am avut o mare deziluzie, văzînd că drumul „de fier” se reducea la cele două sini înguste de fier pe care alunecau vagoanele. În aceeaș seară am plecat la Viena, unde am ajuns în după-amiaza celei a doua zi.

Am tras la otelul „Goldene Lamm”, unde trăgeau cei mai mulți români din lumea noastră. Chiar în seara aceea tata s-a întîlnit cu o veche cunoștință pe care era departe să s-aștepte s-o recunoască aici și în situația în care a găsit-o.

Ne scoborîsem pentru a lua în restaurant masa de seară și un chelner ne conducea spre masa ce se oprise pentru noi. Ajunși la dînsa, mama se așezase pe scaun și spunea fiecăruia din noi unde să șază, dar tata rămînea în picioare, cu

ochii ațintiți asupra unei părechi care mânca la masa vecină cu a noastră. La acea masă stăteau o doamnă de vristă matură, voluminoasă, cu obrazul vînat de diresuri, iar în fața ei un domn nalt și spătos, oacheș la față, cu păr negru creș, cu musteți și barbișă ă la Napoleon al III-lea, îmbrăcat în haine strîmte, ungurești, de postav negru, cusute cu șireturi negre și ele, și cu ciubote negre, husărești.

Văzînd că tata tot nu s-așază la masă, mama îl întrebă pe românește :

— Da de ce nu șazi ? Cunoști poate pe vecinii noștri ?

Iar tata răspunde :

— Nu mă-nșăl, îi Porcușorul ! Nu-1 recunoști ?

— Așa mi se pare și mie, răspunse mama după ce aruncă o ochire asupra părechi care căpătase astfel băgarea de samă a tatei, dar șazi căci lumea începe a se uita la tine.

Tata se puse jos, dar fără a înceta să se uite la părechea vecină.

Aceasta însă, după ce doamna matură zisese cîteva cuvinte într-o limbă străină, se sculă de la masă deși i se aducea tocmai atunci friptura și, zicînd cîteva cuvinte chelnerului, ieși din restaurant.

— Cine este părechea care chiar acuma s-a sculat de la masa de alături, întrebă tata pe chelnerul care ni aducea supa ?

— *Dar Herr Baron von Porkovitzki und die Frau Baronin, răspunse chelnerul, reiche ungarische Herrschaften aus Ungar en welche auch grosse Güter in Galizien besitzen.* (Domnul baron de Porkovitzki și doamna baroneasă, boieri bogați din Ungaria, care stăpînesc moșii mari și în Galiția.)

Noi copiii nu înțelesesem nimica la întreagă această scenă, căci nu auzisem pe părinții noștri pomenind pană atunci de Porcușorul. După ce ne-am sculat de la masă, tata s-a dus la biuroul otelului ca să mai capete informațiuni despre părechea în chestiune și acolo i s-a spus că domnul baron și doamna baroneasă, ieșind de la restaurant, șinau cerut socoteala, și-au făcut bagajele și plecase cu cîteva minute mai înainte, dispunînd ca orice corespondență pentru ei să li se trimată la unul din castelurile lor din Galiția. Altă informație decît acele căpătate de la chelner, ia masă, tata nu putu să capete, decît acea că domnul baron părea foarte

tulburat. Mulți ani după această întîmplare, mama mi-a povestit întreaga istorie a lui Porcușorul, alias Porkovitzki.

El era fiul unei foarte frumoase țigance de la Bohotin, foarte apreciată atît pentru frumuseță, cît și pentru meșterea în arta de a freca picioarele la tot tineretul care frecventa Bohotitul în timpul alcătuirii Regulamentului Organic și mai tîrziu. Acea țigancă născuse, nu se știa cu ajutorul cui, o frumuseță de băiet. Era țiganașul așa de frumos încît mătușele mele, surorile tatei, adesa puneau să-1 spele, sa-i îmbrace curat și să se joace cu dînsul. Pe vremea cireșilor, îi spînzurau de urechi cireși coapte bine, nedîndu-i voie să le mănînce pană nu li făcea pe voie repetînd cuvinte și fraze ce i le spuneau. Cu vremea, micul danci crescă și, la vristă de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic și deosebit de deștept, fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să învețe cum se spală farfuriile și cum se curăță tacîmurile și, mai ales, cum să mănîncă palme de la sofragiu și de la feciorii de sub acesta. Dar, dacă se făcea din ce în ce mai nalt, mai voinic și mai frumos, devenea și din zi în zi mai murdar, astfel că porecla de Porcușorul, cîștigată de el în cea mai fragedă copilărie, îi fu menținută și în adolescență și în prima tinereță. Dar era cît se poate de deștept. Moșu-meu Lascar, avînd prilej să-și deie samă de această deșteptăciune, găsi că ar fi păcat să nu servească decît la spălarea blidurilor și la curățirea argintăriei și, luîndu-1 de la bufet, după trei ani de slujbă în acel departament, îl dădu la canțelaria moșiei, însărcinînd pe întăiul logofăt să-1 învețe carte, iar pană ce va ști a ceti și a scrie, jsă ție curățenia în canțelarie și să facă comisioanele logofătului, într-un an, Porcușorul cetea perfect slova tipărită și acea scrisă și scria destul de distinct, iar în mai puțin de alți doi putea să fie întrebuițat la scrierea oricăror izvoade sau scrisori și știa să socotească minunat. Era atunci de vro nouăsprezece ani și începea să-i placă sexul frumos ; avea un succes cu totul deosebit pe lîngă țigăncușele din curte și de afară de curte și chiar pe lîngă țărăncuțe. Voind să mai ajute prin daruri acestui succes, izbuti să înșele vro doi țărani chiburi la socoteală, însușindu-și astfel cîțiva irmilici cu care cumpără din țirgușor, din Răducăneni, mărgele, cordele și cofeturi. Dar țărani ce înșalați, căroră socoteala nu li se păruse curată, o făcură din nou cu ajutorul unor jîdovi din

tîrg, tocmai din acei care vînduse Porcușorului marfa care să-1 facă plăcut fetelor. Țăranii înșalați se grăbiră să se înfățișeze la cancelaria moșiei cu socoteala prefăcută pe curat și vataful Anton Scheletti nu întîrziase să înțeleagă cum stăteau, trebile. Luat viguros în palme, țiganașul își mărturisi greșala. Fu închis în beci până la sosirea moșului meu Mitică, care se afla la Ieși, spre a hotărî asupra soartei sale. Nu știu cum, izbuti să fugă și să caute adăpost în Ieși, dar nu întîrzie să fie prins de nazîric și predat în lanțuri stăpînului sau. Moșu-meu Lascar, care trăise în străinătate mai mulți ani decît frații săi, luînd acolo obiceiuri mai europenești decît aceștia, îl scăpă de coarne, dar nu-1 putu scapă de o țapănă bătaie și de degradare de iznoavă la slujba de curățitor de bliduri. Dar după trei luni, țiganașul, nemaiputînd suferi situația umilitoare în care se afla, dispăru din nou și, de astădată, fără să i se mai poată da de urmă.

Tata și mama au făcut ceva mai tîrziu, tot la Viena, cunoștința unui principe Iablonovski, un bogat proprietar galician, și a fiicelor >,ac, din care una era de o deosebită frumusețe, și ou care se întîlneau des. Luîndu-se în vorbă odată despre Porkovitzki, principele li istorisi că acest țigan •cîștigase într-adevăr iubirea unei doamne ungare de vîrstă matură, care poseda în acelaș ținut ca principele mai multe moșii frumoase, moștenite de ea de ia o mătușă Latrină. Intrat întăi ca servitor în slujba doamnei în chestiune, îi scăpase viața cu prilejul unei spargerii încercate de niște hoți în castelul în care doamna avea adunată o mare sumă de bani, ucisese doi din hoți și puse pe ceilalți pe fugă. Doamna, care-1 iubea din cauza frumuseții sale încă înainte de această faptă vitejască, nu numai că se căsătorii cu el, dar, prin stăruinți și bani, izbutise să-i procure titlul de baron. în Galiția nu știa nimene ceva despre originea lui Porkovitzki și principele Iablonovski făcea mult haz despre cele ce i le povestise părinții mei despre acea origine și despre pîcileala curții împărătești care conferise unui rob țigan fugit de la stăpîni titlul de baron. în cît privește doamna ungară, ea era considerată ca pe trei sferturi nebună. De atunci n-am mai auzit nimica despre Porcușorul-Porkovitzki.

Pe la mijlocul lunii următoare, august, am părăsit otelul pentru un apartament în palatul Lubomirski, pe Mdlkerbastei, nu departe de Burg, un cartier care acuma este cu

desăvîrșire demolit și reconstruit. Sub ferestrele noastre se întindeau o parte din faimoasele bastioane ale Vienei, cărora li s-a datorit rezistența biruitoare opusă de două ori de vienezi urgiei turcești.

Puțin timp după ce am ocupat apartamentul nostru, m-am găsit în stare să cetesc și imediat m-am pus pe cetit *Robinson Crusoe*, pe care nu l-am lăsat din mîna până ce nu am cetit cea de pe urmă linie, și de atunci nu m-a mai părăsit patima cetirii.

Mi s-a luat tot atunci ca profesor un wiirtemberghez, numit Maximilian Wagner, vorbind franțuzește ca un francez, bărbat de meserie, dar bețiv și brutal, care a fost congediat după puține săptămîni. A fost înlocuit printr-un elvețian din Valais, numit Veuthey, catolic fervent și supărăcios, care mă pune să copieez verbe toată ziua.

Guvernanta surorilor mele, Bertha Lutz, se îndrăgostise de un cofetar polon și se căsătorise cu el în primăvară. Părinții mei angajară în locul ei o ungueroancă foarte urîtă, numită domnișoara Amelia Endrddy, despre care va fi mai pe larg vorba mai jos.

După nașterea surorii mele Zoe, în octomvre 1861, tata și mama au frecventat mai cu deosebire cercurile diplomatice : soția ambadorului turcesc, principele Callimachi, născută Cantacuzino-Pașcanu, era ruda amândurora și-i prezentase pretutindeni. Mama se legase cu deosebire cu doamna Due, soția ministrului Suediei, și cu ducesa de Grammont, născută Mac Kinnon, acea a ambadorului francez, cu care a rămas mulți ani în corespondență.

Se afla tot aici la Viena și venea des să ne vadă fostul caimacam Vogoridi. Relațiile lui cu tata fusese mai mult decît reci în timpul căimăcămiei sale, dar la Viena venea des să ne vadă și mai ales să șadă la masă. A murit puțin mai în urmă, răpus de o boală de cord. Era un bărbat de statură înaltă și frumos la față, păcat numai că avea un cap țuguiet, dar fesul, ce nu-1 scotea niciodată, masca perfect acest cusur.

Mancii fratelui meu Alecu îi era cumplit de urît la Viena ; biata țărancă de la Boiștea se usca de dorul de țară și de urît, neputînd vorbi decît cu părinții noștri și cu noi ; mama se temea că nu o va mai putea ținea. Dar într-o zi, pe la srișitul iernei, cînd începuse să cunoască drumul Ia

Prater, iaca că se întoarce acasă Ileana veselă și cu totul transfigurată și, intrînd în camera mamei, îi strigă de pe Prater:

— Domnița ! Am vorbit cu oameni !

Purta costumul țărănesc și, la Prater, o descoperise niște soldați dintr-un regiment din Ardeal care se pusese îndată la taifas cu dînsa și o ținuse de urît. De atunci nu s-a mai plîns de urît, căci știa unde să găsească leacul.

Spre marea mea bucurie am plecat, prin mai sau prin iunie, acasă, tata rămînînd să facă o cură la Hallc. De astădată am luat calea Dunărei, suindu-ne pe un vapor la Aspernbriicke, iar la Budapesta mutîndu-ne pe altul, mai mare, care ne-a adus pană la Galați. De acolo am venit la Căiuți cu niște birji jidovești. »

Cu mare plăcere găsit-am iar în colțul meu mult iubit, căci de atunci nu mă simțeam atît de bine și în loc atît de iubit ca în valea mea frumoasă.

Și foarte mi-a părut rău cînd, după o șădere de mai puțin de un an și jumătate, am plecat, în toamna anului 1863, în Italia. Plecarea noastră a fost pricinuită de starea mamei care fusese foarte afectată de pierderea fratelui meu mai mic, Lascar. Acesta, deși extraordinar de robust, se reslmițise totdeauna de o pneumonie ce o căpătase ca sugar și din care scăpase numai cu mare greu. Mama fusese făcută atentă asupra primejdiei ce răcelile în genere o prezentau pentru el și îl îngrijea cu deosebire. Totuș, la sfîrșitul iernii 1862—1863, căpătă o nouă pneumonie, și cu toată îngrijirea de zi și de noapte a mamei și de silințele medicului nostru, Collin, muri după o lungă agonie, căci, precum am arătat, era excepțional de viguros. Mama, care în urma îngrijirilor necontenite de auria ani își legase inima de dînsul poate mai mult încă decît de noi ceilalți, a fost cuprinsă de o mare durere, care amerința să înriureze chiar asupra sănătății sale atît de puternice. Se hotărî să mergem în Italia pe mai mulți ani, Jar tata să rămîie dintăi în țară (era deputat de Fălciu) și sa vie din cînd în cînd să petreacă cîteva săptămîni sau cîteva luni cu noi. Pornirăm spre a merge la Napoli, unde mama dorea să se stabilească.

Iar am plecat cu trăsurile, dar de astă-dată cu cai de poștă și spre Galați. Am mas la Mărășăști, la Costin Catargiu, moșul mamei, unde ne-am întîlnit cu al doilea regiment de

lancieri, care își schimba garnizoana, de la Ieși la București. Aproape toți ofițerii regimentului fără excepție au luat masa cu noi în acea casă renumită pentru ospitalitatea ei, într-adevăr patriarcală. În acea zi, sara tîrziu, am plecat **ia** Galați, unde **am** ajuns a doua zi și ne-am îmbarcat îndată **pe** un vapor al Liloyd-ului austriac, cu care am mers **pană** la Turnu-Severin, iar de acolo, apele fiind mici, am debarcat și am mers cu trăsuri pregătite de societatea austriacă de vapoare **pană** la o stație din Banat, a cărei nume nu mi-1 mai amintesc. Acolo ne-am suit pe alt vapor, mai mic, care ne-a dus la Baziaș, unde am luat calea ferată care ne-a dus la Viena, unde ne-am oprit cîteva zile.

De la Viena am mers prin Stiria, Carintia și Carniola la Milano, percurgînd niște peisagii de munte splendide, din care unele au rămas înfipite pană astăzi în memoria mea și, lungînd coasta lacurilor italiene, am ajuns la Milano. De mai bine de șaizeci de ani **n**-am mai fost în această veche capitală a Lombardiei, dar și acuma am dinaintea ochilor perspectiva grandioasă a domului său splendid.

De la Milano, străbătînd toată Lombardia de-a curmezișul ei, am mers la Genova unde, după o scurtă oprire, ne-am îmbarcat pe un vapor italian pentru Napoli. Acolo am stat vro zece zile, mama căutînd în acest timp casă de locuit, dar fără ca să găsească ceea ce dorea. Pe vapor făcuse cunoștință cu un principe di Fiumesalato, San Cataldo, **un** nume mare din Sicilia, și cu soția lui, o contesă Hauke din Polonia. La Napoli ne scoborisem la acelaș otel **și-i** vedeam zilnic. Ei văzînd că mama nu găsește la Napoli o casă care să-i convie, o sfătuiră să meargă să s-așeze la Palermo, unde ziceau **că** ar găsi mai degrabă ceea ce caută. Mama s-a lăsat convinsă și iată-ne plecați la Palermo. Aici erau case destule, un *palazzo* iîngă celalalt, dar toate mirosind a mucegai de departe și unul mai trist decît celalalt. După trei sau patru zile petrecute în vizite la rudele principelui de San Cataldo, cătră care el ne aprovizionase cu scrisori de recomandăție, mama s-a plictisit și am plecat la Florența, unde era așazat moșu-meu Mitică, fratele mai mic al tatei. îmi aduc bine aminte de această călătorie, căci marea era grea și nu am încetat un moment să fiu bolnav, de la Palermo pană la Livorno, iar vaporul pe care ne îmbarcasem, „Mongibello”, al unei societăți italiene, era cît se poa-e de murdar și **de** lipsit **de** ordine

și de confort. Ajunși la Florența, am tras la Otelul de Nord, pe piața Santa Măria Novella, dar în curînd mama a găsit un apartament foarte încăpător și frumos, în via Cavour, într-o casă a bancherului Fenzi.

La Florența mi s-au luat o mulțime de profesori : de limba greacă clasică și modernă, de franceză, de larmă, de piano, de desen, pe lîngă lecții de limbă germană, de istorie și de geografie ce mi le dădea domnișoara Endrody, guvernanta surorilor mele. Profesorul meu de elină era un tînăr grec, numit Othon Fredericks, fiu de bavarez venit în Grecia cu regele Othon, dar acuma mai grec decît grecii cei mai grecizați. Ca întreaga Elada hrănea o ură de moarte împotriva lui Edmond About, pentru că acesta scrisese *La Grece contemporaine* și *Le Roi des Montagncs*, două cărți pline de spirit, dar în care își bătea joc de greci în chip destul de crud. Ca și toți studenții greci de pe acea vreme, Othon Fredericks avea un cîine căruia îi dăduse numele de About și căruia îi tăiese coada în semn de dispreț și spre a răzbuna onoarea Greciei terfelită de About.

Lovitura de stat a lui Cuza și perspectiva legii rurale ne-au adus înapoi în țară după o absență de numai șapte luni. Tata, căruia îi era mare dor de noi, se grăbi să se folosească de nesiguranța răspîndită în cercurile mării proprietăți prin reformele lui Cuza pentru a ne aduce înapoi în țară. Dealtmîntrelea, mi se pare că nici mamei nu-i păru rău să se întoarcă acasă la dînsa, căci am văzut-o veselă la ideea întoarcerii în țară.

Am făcut atunci o călătorie din cele mai frumoase. Am mers cu calea ferată la Livorno și, de acolo, cu un vapor al Mesageriilor Maritime franceze, la Messina, oprindu-ne cîteva ceasuri la Civita-Vecchia și la Napoli. La Messina ne-am mutat pe alt vapor al Mesageriilor Maritime, mai mare, pe care, făcînd încunjurul Peloponezului, ne-am oprit cîteva ceasuri la Pireu, iar de acolo, tăind curmeziș prin Arhipelag, am mers la Constantinopol, unde ne-am oprit trei zile. Am vizitat împreună cu mama tot ce se putea vizita într-un timp atît de scurt, petreceam însă nopțile pe vaporul „Gange”, care ne adusese de la Messina. Tocmai în ziua plecării ia Galați, mutatu-ne-am pe alt vap”r mai mic, tot al Mesageriilor franceze, pe care am străbătut Marea Neagră în condițiuni excelente. De la Galați ia Căiuți, am făcut iar călăto-

ria cu birje jidovești, oprindu-ne la Tecuci, unde am mas la una mama Smaranda Doftoroaia, o protejată a tatei care exercita profesiunea de medic, fără să fi făcut vrodată studii medicale, dar opera, zicea lumea, curi miraculoase și avea neconținut procese cu doftorii cărora li făcea o concurență din cele mai aprigi, iar ei o dădeau în judecată pentru exercițiu ilegal al medicinei.

Capitolul VII

DIN DOMNIA LUI CUZA

Cuza era nu numai un bărbat cu minte excepțional de ageră, dar firea îl mai înzestrăse cu mari însușiri de bărbat de star Era foarte simpatic, știa să se facă popular și iubit și să păstreze iubirea acelor cu care se găsea în contact. Avea un caracter pe cît de franc și de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpîn pe darul de a ști și de a putea să se hotărască răpede și să se ție de hotărîrea luată, care dealtmîntrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvîrșit dispreț. Era prieten bun și credincios, cu totul lipsit de fudulie și de fumuri ; vechilor prieteni, ramași în situațiunile cele mai umile, li arata aceleași atențiuni ca înainte de domnie ; avea oroare de pompă și de ceremonial.[...]

Cuza venise pe scaunul țării cu nume bine stabilit de judecător integru și de ocîrmuitor drept și vrednic : „oca lui Cuza” era vestită în amîndouă țările. Apoi mai era cunoscut ca bărbat de o deosebită energie, cum dovedise chipul în care știuse, în timpul ocupațiunii austriace de la 1854—1856, să reprime excesele și actele de indisciplină ale soldățimii austriace ia Galați. Noul domn fu îndată bine văzut de popor care nu întîrzie să simtă că pe scaunul țării de acuma are un prieten și un ocrotitor. în schimb, abia fusese ales, și clasele privilegiate care îl alesese, căci numai ele alegeau (Moldova numărînd, sub legea electorală a Convenției, numai vro mie șapte sute de alegători), dar care simțise că nu cu ele va merge noul domn, începeau să-l trateze ca dușman. Și într-adevăr, el era de mai înainte hotărît să schimbe cu desăvîrșire situația umilită și obijduită în care se afla țărăni-

mea, adică masa națiunii, restituindu-i măcar parte din drepturile ce i se cotropise și să silească clasele privilegiate ca și ele să ieie parte la sarcinile publice.

Ar fi cu totul nedrept să se pretindă că starea țăranului era mai nenorocită pe moșiile administrate în regie de boierii cei mari: dimpotrivă, adevărat era tocmai contrarul. Stăpînii mici și mai ales posesorii (arendașii) erau neasamanat mai împilatori, mai neîndurați decît boierii cei mari și vechilii lor, în administrația cărora intra îndeobște foarte multă neglijență și risipă, pe cînd la ceilalți nu se ierta nici măcar un pui de găină și prea adesea se mai pretindeau munci și dări peste cele legiuite, se întrebuițau prăjini și siînjeni mai lungi sau mai scurți după cum cerea nevoia momentului, apoi se abuza de groaznica stare de incultură a țăranului pentru a-l încarcă la socoteli. Dar marea majoritate a boierilor mari, care într-adevăr nu abuza de niște drepturi *ce nu erau specifice de Regulamentul Organic*, dar de fapt existau, ținea îndeobște cumplit la puțința eventualei lor exercitări. Dacă nicaure în Regulament nu se zice că stăpînul moșiei are dreptul să aducă la scara curții sau a cănțeleriei sale pe vrun țăran, sa-l întindă JOS, la pămînt, și să puie să-i aplice un număr de lovituri de bici sau de nuiele mai mic sau mare, după placul lui, totuș acesta era un drept ce boierimea mare și mică, aproape întregă, îl exercita de fapt, o parte dintr-însa într-adevăr cu oarecare discrețiune, dar la care ținea mortș și-l privea ca ceva sacru și chiar binefăcător pentru țăran.

Cuza aparținea cu bună samă boierimii, familia lui era fără îndoială veche, ocupase funcțiuni de samă și era înrudită și încuscrită cu familiile cele mai mari, totuș ea nu tăcea parte din acel număr prea restrîns de neamuri avînd pretenția să alcătuiască singure ceea ce, la mijlocul veacului trecut, era privit ca alcătuiind *aristocrația sau boierimea mare*. (10) Aceasta era alcătuită dintr-un număr de vro treizeci de familii, parte de origină indigenă, parte de origină grecească, care, în cele două veacuri trecute, izbutind să monopolizeze slujbele cele înalte și puterea politică în țară, adunase averi însemnate. Pentru cei mulți din membrii acestei *mari boierimi* Cuza nu era decît un *parvenit*; mulți dintr-înșii votase pentru el, dar acest vot fusese dat într-un moment de însufle-

țire patriotică (de care în curînd s-au căit), pentru că nu se vedea cum să se ajungă altfel la Unire în opinia lor, deci noul domn era lipsit de autoritate. în curînd însă au putut constata că el este foarte hotărît să și-o impuie.

întăia cerere adresată de Cuza țării a atins un punct foarte simțitor al clasei privilegiate. întemeindu-se pe starea de lipsă absolută a finanțelor țării, ministerul moldovenesc, care era prezidat de Vasile Sturdza, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei, a cerut Camerei să voteze o contribuțiune de 5 milioane de lei asupra proprietății funciare. Pană atunci boierimea era scutită de dări și proprietatea funciară nu era impusă. Demnul se bizuia, pentru a face această cerere, pe articolul 46 al Convenției, care hotăra egalitatea tuturor românilor înaintea dărilor. Această contribuție fu votată în unanimitate, iarăș într-un momeit de însuflețire, dar și acuma căința nu întîrzie. Trecură luni fără ca să se poată încasa măcar un ban, din pricină că proprietarii puneau feli de feli de bețe în roate pentru împiedicarea oricărei lucrări de constatare a cîtimii dării. Mai mult ch ar, ministerul care promulgase legea relativă la darea în chestiune nu întîrzie să fie dat în judecată, sub cuvînt că, contrar stipulațiunilor Convenției, legea aceasta fuse promulgată înainte ca Comisia Centrală să se fi pronunțat asupra ei.

însă, în acel moment (30 ianuar 1859), Comisia Centrală încă nici nu era constituită, iar propunerea de dare în judecată nu era altceva decît un *răsvot* în chestiunea dării, care numai mult mai tîrziu a putut să fie hotărîtă, sporînd dușmănia între foștii privilegiați și domn.

Și aici trebuie să amintesc ca acea clasă privilegiată era departe de a fi exclusiv alcătuită din aristocrația de naștere, mare sau mică, a țării, dar că era, dimpotrivă, înecată în mulțimea *boieriiilor* făcuți, împotriva stipulațiunilor Regulamentului, în timpul guvernelor ce își succedase de la 1834 încoace. Dacă tatei desființarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vataul nostru de ogradă, serdarul Neculai Lefter, vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, și vataful de la Pralea, medelnicerul Iancu Popovici, făceau de turbare clăbuci la gură, cînd denunțau *batjocura* ce li se făcea punîndu-i să plătească bir ca oricare *mojic de țăran* sau ca oricare *cioară de țigan*.

Comisia Centrala a fost în sfârșit alcătuită, dar această alcătuire deloc nu a contribuit la aducerea unei atmosfere de pace. Cum am arătat mai sus, tata a fost ales președintele ei, și el acuma numai de simțiminte binevoitoare către domn nu era însuflețit. După ce Comisia, cu foarte mare încetineală, și-a discutat și votat regulamentul interior, ea a început să discute proiectul de constituție și, cu acest prilej, spiritul ostil al dreptei față de domn a izbuhnit pe față. În mesaj, Cuza atinsese număroase chestiuni relative la deosebite reforme menite să puie în acord legislația în ființă a țării cu hotărârile Convenției. În proiectul de răspuns la acel mesaj, nu se face absolut nici o mențiune despre reformele în chestiune, avîndu-se însă grijă a se aminti domnului îndatorirea luată : „*că va privi îndoita sa alegere numai ca o datorie, ea să nu fie altceva decît o verigă care să lege trecutul de aspirațiunile viitorului : Unirea țărilor române sub un domn străin*”. Și după ce proiectul apasă asupra primejdiei de dezmembrare ce-l înfățișa sistemul electiv, termina prin cuvintele : „*roagă pe înălțimea-sa ca, fără a lasa să se piardă momentele favorabile, să facă a se ajunge la scopul dorit*”.

Și această politică era cu desăvîrșire greșită, căci în acel moment era absolut cu neputință să se obție de la Europa prințul străin și Unirea desăvîrșită. Era exclus să se obție prințul străin căci atunci nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu-l voiau și nici Napoleon al III-lea nu vedea vrun temel pentru a-i grăbi aducerea, fiind din parte-i foarte mulțămît de Cuza. În realitate, insistența pusă de către o parte a românilor ca să ceară principele străin plictisea numai în acel moment pe acele puteri care nu-i erau hotărît contrare, Napoleon al III-lea era foarte dispus să lucreze pentru o Unire mai perfectă, dar sub Cuza. Stăruindu-se de către o parte din români a se cere imediata aducere a principelui străin nu era altceva decît a pune piedeci demersurilor începute din prima zi la Constantinopol de către Negri, în înțelegere cu domnul, pentru obținerea unei Uniri mai perfecte. Pe de altă parte, era firesc ca această insistență de a cere lui Cuza să-și cedeze cît mai curînd locul în care avea conștiință că poate aduce serviciile cele mai însamnate țării nu putea decît să-l jignească adînc și să mărească hogașul dintre el și foștii privilegiați.

În urma înfrîngerii Austriei în Italia, Poarta, văzîndu-se izolată, nu putuse decît să recunoască, în sfârșit, după noua luni de amînări, îndoita alegere a lui Cuza, dar prin doua firmane deosebite, iar vizita domnitorului la Constantinopol nu avu loc decît în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvîrșire toate formele umilitoare care erau pană atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe domn în picioare și făcu chiar cîțiva pași înaintea lui. Chipul în care se înfăptuia pană atunci solemnitatea, sultanul șazănd pe tron, prosternarea domnilor în fața suzeranului, *sărutarea papucului*, apoi rămînerea lor în fața lui cu minile încrucișate pe piept ramaseră lucruri ale trecutului.

Circulările lui Kogălniceanu din toamna anului 1860 în Moldova au dus la culme nemulțămirea foștilor privilegiați. Mai ales acea adresată la 18 novembre prefecților stîrni o adevărată furtună împotriva lui. Îmi aduc bine aminte de indignarea și de mînia tatei și a întregului nostru cerc de rude și de prieteni, care nu conteneau cu acușările împotriva domnului și a ministrului său pentru că „ațîță pe țărani la răscoală și vor să-i îndemne la fapte ca acele care s-au petrecut în Galiția”. Nu știam deloc atunci ce erau acele fapte care s-întîmplase în Galiția și cînd se întîmplase zisele fapte, dar afirmarea că Cuza și Kogălniceanu voiau să împingă pe țărani noștri să comită grozăvii o auzeam cel puțin de zece ori pe zi.

Și, Doamne, frumoasă mi s-a părut mie acea circulară a lui Kogălniceanu, cînd, vro cinci ani mai tîrziu, am dat din întîmplare peste dînsa. Reproduc parte din cuprinsul ei mai jos.

Camera Moldovei, sub cuvînt că ministerul, prin suspendarea și exilul la Slatina a mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu, a violat articolul 46 al Convenției, a votat în urma raportului făcut de Lascar Catargiu, darea în judecată a ministrului Kogălniceanu. Precum s-a dovedit mai tîrziu, suspendarea și exilul acestui mitropolit a fost o pedeapsă din cale-afară ușoară și meritată pentru fapta săvîrșită de el, care nu era nimica mai puțin decît o cerere de ajutor, adresată de el împăratului Rusiei, împotriva măsurilor foarte binecuvîntate, dealtfel, luate de guvernul Moldovei pentru a aduce ordine în administrația averii eparhiilor și mănăstirilor chinovii ale Moldovei. [...]

Cătră acest temei s-au adăugit însă aite capete de acuzație, care erau circulara din 18 noiembrie 1860, precum și faptul de a fi supus de proprietari la contribuția către cutia sătească, acel de a fi făcut în fiecare sat câte o închisoare pe calea beilicuii, înființarea de județe sătești și altele de acelaș fel, în fine, Kogălniceanu mai era acuzat că a călcat libertatea individuală punînd să aresteze și dînd în judecată pe președintele municipalității din Ieși, Balica.

Acestor capete de acuzație el a răspuns în cursul a trei șădînți, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în șădînța de la 11 februar 1860, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui român. La acuzațiile mai mărunte, cum erau : supunerea proprietarilor la contribuție către cutiile sătești, a răspuns ca proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei sătești pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salariul vornicului și al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. În ce privește închisorile sătești, făcute de săteni pe calea beilicuii, a zis că bătaia desființîndu-se, ea trebuie vrînd, nevrînd înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictele ; iar dacă a înființat fără lege județele sătești, a făcut-o în scop de a scăpa, în sfîrșit, pe țaran de judecata proprietarului, prea adesa totodată judecător și împrișinat în cauză. În fine, vorbind de arestarea și darea în judecată a lui Balica, a zis :

„Am făcut-o fiindcă a fost necuviincios față cu ministrul țării sale. Dar de ce nu protestați oare contra zilnicelor încălări ale libertății individuale a țaranilor, zilnic încălcată nu numai de subprefect și de jandarm, dar și de gospodarii moșiilor, de vechilii și de va.ajii, și de feciorii boierești. Dacă merit un blam este că nu am întrebuițat toată energia pentru ca articolul 46 din Convenție să devie un adevăr nu numai pentru cei tari, ci și pentru cei slabi.”

Dar principala greutate a acuzației era îndreptată asupra vestitei circulari de la 18 noiembrie 1860. Grigore Balș aruncase cuvintele : „Vă îndemn să binevoiți a ceti circulara d-lui Kogălniceanu cătră prefecti, din ziua de 18 noiembrie, pe care circulară toată țara a declarat-o de provocatoare, spre a vedea dacă viața și proprietatea puteau să fie ocrotite sub ministerul domniei-sale, după asemenea provocări.”

Reproduc aici părțile cele mai însemnate ale discursului lui Kogălniceanu. Ele mi-au făcut atunci o impresiune atît

de adîncă, realitatea și adevărul tabloului făcut de el a stării de lucruri de la țară în acel moment mi s-a înfășoșat în chip atît de drastic înaintea ochilor, încît țin ca cuvintele marelui moldovan să nu lipsască din aceste *Amințiri*. Aceste cuvinte, pe mine, fiul uneia din căpeteniile privilegiaților, al unui adversar înverșunat al abolirii *imediate* a privilegiilor, au avut darul să mă facă, de cînd le-am cetit pentru întăia oară, la vîrsta de treisprezece ani, partizanul însuflețit al ideilor și al simțimentelor cuprinse într-însele.

„Vin acuma la circulara circularilor, **la** faimoasa circulară din 18 noiembrie, care s-a numit «circulara provocatoare». De mai nainte, domnilor, vă spun și vă declar cu toată francheța, că sînt pentru îmbunătățirea soartei țaranilor, sînt pentru împroprietărirea lor. *In îmbunătățirea soartei țaranilor văd tot viitorul țării mele, văd fondarea naționalității române*. Cîtă vreme țaranii vor fi sub jug, cît vor fi ei considerați ca niște mașine bune de produs griu și popușoi, *pană cînd ei nu vor fi lipiți cătră țară prin drituri și avere, pană cînd, inir-un cuvînt, ei nu vor fi cetățeni, noi nu vom avea o nație !* Cel de pe urmă cuvînt al Convenției este fondarea naționalității române și, ca mijloc puternic întru aceasta, ea a ales, ea a prescis ridicarea claselor de jos 5 Articolul 46 nu zice, nu însemnează alta. Realizarea acestei misii, prescisă guvernului lui Alexandru Ioan I, a fost visul meu, a fost obiectul întregii mele activități. Dar, d-lor, eu am voit ca să se creeze o așa stare de lucruri, încît cel de pe urmă țaran să aibă cunoștința datorii și a drepturilor sale ! Am vrut ca, și la noi, cel mai de pe urmă țaran să poată zice ceea ce zice fiecare englez : *Dieu et mon droit !* Dumnezeu și dreptul meu ! Prin aceasta nu vătămăm nici un interes legiuit, dar contribuim la întărirea nației și a țării. **O** mai repet, *în cît timp țaranul nu va avea conștiința drepturilor și a conștiinței sale cătră însuși pămînteni, cu greu o va avea cătră străini, în cît timp îl vom lasa în poziția în care se găsește astăzi — asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, delegat cătră țară prin nimica, ce sprijin vom putea avea de la dînsul în ora pericolului, în ora în care va trebui să ni apărăm țara și naționalitatea ?* D-lor, să fim bine siguri că, în cîtă vreme țaranul nostru se va lasa să fie bătut de pămîntean, el se va lasa să fie bătut și de străin ; ba chiar va putea deveni instrument de răzbunare în mîna străinului ! Este

timp dar, ca înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obștesc, ca înainte de a ne ocupa de moșiile cele mici ale noastre, să ne ocupăm de moșia cea mare, de România, cum făceau părinții noștri. *Chestia Orientului este plină de nori și de fulgere ; trebuie să ne ghidăm serios ca de acuma să ne ferim de trăsnetul ce ne amenință ! însă cu ce să ne ferim ? Socotim, poate, că și pe viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noștri cu capetele pe tîpsie, cum se zice în limba populară, și, la ducerea lor, să-i întovărășim cu buchete de lacrimioare .<? Socot că aceasta nu o mai voim. Ei bine, aceasta va fi în câtă vreme țaranii, greu poporului, nu vor avea interese vitale materiale, pentru a sări și a-și apăra moșia în contra străinilor năvălitori. Domnilor, 2000 de boieri nu fac o nație. Aceasta este un adevăr pe care nimene nu-l poate contesta..."*

„...socotiți că o nație nu are trebuință pentru apărarea drepturilor sale și de alte manifestatii mai eziergice și mai unanime f. Și socotiți că acestea le vom putea avea în câtă vreme țaranul nu va avea aceleași simțiri și aceleași interese pentru țară, întocmai ca și clasele superioare ?

Eu, domnilor, ca să ajungem la aceasta, din toată inima m-am silit dar, aceea ce simțește boierul pentru țara sa, să fac să simțască și țaranul ; am căutat prin acelaș ințeres sa leg și sucmanul și surtucul ; ca și sub o haină, și sub alta, sa bată o singură inimă. Spre a ajunge la aceasta, vă mărturisesc, d-lor, am avut îndrăzneala, prin circulările mele, de a vorbi țaranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de români ; li-am vorbit de gloria strămoșilor lor, de timpurile lui Ștefan cel Mare și ale lui Mihai Viteazul, cînd și țaranul simțea că are o patrie și alătura cu boierul se băiea pentru apărarea ei !...

Vorbind țaranilor de Convențiune, de drepturi, de națiune, prin acestea nu am înțeles să înjosesc, ci să ridic o clasă... Nime nu va tăgădui că Convențiunea este o întreagă revoluțiune în existența noastră națională, politică și socială, însă o revoluțiune de sus, o revoluțiune de pace, ce împiedecă pe acea de jos, acea de stradă.

Eu ca ministru m-am văzut față în față cu două revoluții : ^ una de sus și alta de jos. Am preferat pe cea de sus, am căutat să ridic simțul și demnitatea țaranilor ; m-am silit să li insuflu încrederea în noile instituții, mai drepte pen-

tru dînșii decît cele vechi. Neadormita mea îngrijire a fost ca să fac pe țărani să creadă în ocîrmuire ; căci aveam și am convicția că în cît timp țaranii vor avea încredere în guvern, încredere mai ales în Alexandru Ion I, revoluțiune de jos nu va fi. Revoluția de jos nu va fi decît atunci cînd vom înăduși, cînd nu vom îndeplini dorințele țării, drepturile ce Convențiunea le închezășluește claselor de jos.

Atunci negreșit se va întîmpla ce se întîmplă cu vaporul, care, dacă prea se comprimă, sparge mașina, am voit ca să funcționeze și să ni ducă țara înainte."

(Declară că nu a înțeles, voidnd ridicarea țaranilor la demnitatea de cetățeni, să jignească pe boieri. Este și el boier, urmaș de boier, vornic mare.)

„Am atacat boierismul, nu boierii. Spiritul boieresc și-a făcut timpul, el nu mai poate a se menține sub regimul convențional. Acest boierism carele, sub formele convenționalismului, ține a păstra în putere privilegiul regulamentar, l-am combătut toată viața mea. Boierii însă ca indivizi niciodată nu i-am atacat. Au nu sînt o mulțime din ei, care au fost, în 1856 și 1857, în capul marii noastre mișcări naționale ? Au și însuș în cea mare chestie socială, adică îmbunătățirea soartei țaranilor, nu sînt mulți boieri cu numele cele mai strălucite care împărtășesc ideile și principiile mele ? Chiar dintre funcționarii și miniștrii regimelor trecute nu sunt mulți care au îmbrățoșat cu sinceritate ideile _ secolului și situațiunea actuală ? Pentru ce acestora li-aș închide viitorul ? N-am înțeles să atac pe nimeni îndeosebi ; am lovit boierismul fiindcă el este lovit de secolul nostru..."

„...Nu, d-lor, nu eu am provocat pe țărani ! Nu eu am făcut că astăzi sunt mai dirji decît înainte ; că astăzi nu rabdă atît de ușor împilarea și lovirea ca în timpul Reglamentului. Cel ce li-a ridicat conștiința drepturilor și a demnității lor este marele act european, carele a făcut și pe țaran să ia parte la reprezentanță în Adunările ad-hoc din 1857, act care luînd pe acei țărani, ce mai înainte nici nu îndrăzneau a se arata la poarta curții, i-au pus pe băncile Adunării, alătura cu domnul Știrbei, cu domnul Bibescu, alătura cu toți dumneavoastră și au făcut ca votul țaranului să aibă aceeași greutate ca votul stîlpilor țării. I-a mai provocat și ambasadorul reginei Marei Britanii care, la deschiderea Adunării din 1857, a invitat pe deputații țar-

răni la ceai, întocmai ca și pe cel întâi boier și, în fața tuturor, li-a zis : «Voi sunteți adevărații reprezentanți ai națiunii române, voi reprezentați viitorul».

I-au mai întăritat și luptele dintre separatiști și unioniști. I-au mai provocat rezultatul negativ ce l-au dobândit, în Adunarea de la 1857, cererile lor în privința boierescului ! Ei, care au iscălit cu noi toate dorințele naționale, când a venit timpul de a ne ocupa și de cererile speciale, drept singur rezultat au căpătat insulte de la această tribună, astfel că fiecare din bieții deputați s-a întors pe la casele lor cu deznădejdea în inimă și cu blăstămul pe buze și nici măcar în casele lor nu au fost liniștiți. Pe unii i-au maltratat proprietarii pentru că au îndrăznit a se tîngui de soarta lor, pe alții i-a tiranizat guvernul lui Vogoridi, care cu sila li-a luat până și buletinele Adunării ad-hoc...

În sfîrșit, spre a reveni la acuzațiile de provocare, au provocat pe țărani o așteptare de patru ani, cu toate că Convenția zice să toți românii sînt egali înaintea legii, și că se va proceda fără întîrziere la îmbunătățirea soartei țărănilor. Iată, se apropie trei ani de la promulgarea Convenției.

Ei bine ! Eu nu fac întrebarea : care voce în acești trei ani s-a ridicat în favoarea țărănilor ? S-au votat, în adevăr, întinderea dărilor, întinderea recrutației asupra tuturor claselor societății : însă pentru că și boierul și proprietarul plătește bine, pentru aceasta ușuratu-s-a birul țărănilor ? Însă pentru că și feciorii foștilor privilegiați sînt supuși la recrutație, pentru aceasta ușuratu-s-a ceva din sarcinile țărănilor ? Nu. Îmbunătățirea soartei țărănilor până acuma nu s-a făcut și prin urmare nu s-au precumtat nici dreptele lor tîngui. Așadar, nu eu am provocat pe țărani."

(Arată starea de nemulțumire în care se afla țara cînd a fost chemat la guvern, nemulțumirile claselor de sus și de jos : lăcustele, boala de vite, recoltele răle din trecut, îngrijirile răspîndite în țară din cauza operațiilor statistice și a recensămîntului pentru recrutare, care se aplica pentru întâia oară, începuturi de răscoală la Botoșani și la Covurlui, țărani strigînd : „Nu avem nimica de aparat: Deie soldați cei ce au moșii ! Deie boierii !")

(Arată cum a liniștit pe săteni.)

„O cauză din nemulțămirea sătenilor erau obișnuirile la care erau încă expuși din partea proprietarilor și mai ales a posesorilor greci.

Dacă sunt mulți proprietari buni, nu pot nega că sunt și mulți proprietari și posesori răi, care, cu toate principiile Convenției, cu toate ordinele guvernului, maltratează pe țărani ca în timpul Regulamentului. Ba sînt chiar moșii unde însăși administrația nu poate răzbate. Jandarmii se leagă cot la cot, subprefecții sunt siliți să încunjure moșia, în unele locuri însuși proprietatea guvernului nu se respectează, precum s-a întîmplat la o moșie din ținutul Romanului, unde proprietarul a sefestrat tărăboanțele, boii, căruțele unui antreprenor al departamentului Lucrărilor Publice. În agitația dar, care din ce în ce mai mult se întindea între săteni, măsura cea mai mare, mai salutară, era, pe de o parte, să stăvilesc împilările și, pe de alta, să ridic moralul țărănilor, să-i asigur despre viitor, să li insuflu încredere în ocîrmuire și în domnul țării. Acesta a fost scopul circularii pe care d-l Balș a numit-o provocatoare. Cu ceva nepărtinire ea, din contra, s-ar putea numi împăcătoare."

Dă cetire circularii Ministerului de Interne al Moldovei no. 17025 din 18 noiembrie 1860.

Prin această circulară se recomandă prefectilor să aducă la cunoștința țărănilor că îmbunătățirea soartei lor, închezeshntă prin articolul 46 al Convenției, urmează să se facă curînd în chipul legiuit, iar pană atunci să privegheze pentru ca ei să nu fie obișduiți peste prevederile legii de față.

„S* „ îndatoriți a îndeplini legiuitele lor îndatoriri cătră proprietate, pe atîta și proprietarii, posesorii și vechilu trebuie a fi mărginiți de a nu obișdui pe săteni peste legiuitul pont.

Orice asupriri și mai ales bătăile să contenească, și să știi cu deplin, d-le prefect, că ocîrmuirea este hotărîită a pedepsi cu cea mai mare asprime pe oricine, fie slujbaș, fie particular, care în viitor ar îndrăzni a obișdui pe țărani.

Fii aspru cătră cei nătîngi și răi, dar apăra pe cei blînzi și buni. Este vreme ca și țăranul sa fie privit ca cetățean ; este vreme ca și el să fie aparat în persoana, în cinstea, în averea lui. Aceasta este cea dintâi, cea mai mare din datornțele^dumitale, d-le prefect, și să știi că voi priveghea ca această dorință să se împlinească.

M-am înștiințat că prin unele sate umblă răuvoitori și răzvrătiți și se încearcă de a întărită pe bunii noștri țărani în contra ocîrmuirii ! A face aceasta este a fi dușmanul țării, al domnului și al însuși țaranilor. Cine voiește binele locuitorilor trebuie mai ales să-i îndemne la paza liniștii și la supunerea cătră ocîrmuire. Numai prin buna rînduială țaranii vor putea dobîndi dragostea domnului și a puterilor legiuitoare ; numai prin răbdare țaranii vor izbuti la îmbunătățirea soartei lor, făgăduită de marele puteri ale Europei și pe care măria-sa domnul din toată inima o voiește a o pune în lucrare cît mai curînd.

Silește-te dar, d-le prefect, ca să liniștești pe locuitori și să li insuflă încredere în domnul țării. Spune-li de-a dreptul, spune-li prin subprefecți, ca ei să astupe urechile la vorbele răuvoitorilor și răzvrătiților, oricari ar fi ! Să-și puie toată credința în măria-sa Alexandru Ion și în ocîrmuirea lui. Cu toți voim îmbunătățirea soartei țaranilor ; și, ca să ajungă la aceasta, ocîrmuirea este hotărîtă a trece peste toate piedicile, peste toate greutățile. Măria-sa domnul este pătruns de marea sa chemare ; el știe că nu poate fi pace, putere și fericire în România întru cîtă vreme țaranii nu vor fi fericiți. Noi toți căi șcncem de măria-sa chemați la trebile țării trebuie dar să ne pătrundem bine de aceste adevăruri. Respect drepturilor proprietății, dar respect și drepturilor țaranilor ! Să cerem supunere de la dînsu, dar și noi să li dăm dreptate și apărare."

Partea reprodușă aici în cursive, mai ales pasagiile în care se vorbea de *fericirea* ce domnul era hotărît s-o asigure țaranilor prin care cuvinte nu se putea înțelege decît împroprietărirea lor, fusese mai ales ceea ce stîrnise mînia privilegiaților și-i împinsese să ceară darea în judecată a ministrului care cutezase să deie o asemenea circulară, împotriva căreia, judecînd după principiile astăzi admise de toată lumea, nu se pot găsi decît cuvinte de laudă și care, dată fiind starea de asuprire la care era supus țaranul nostru atunci, combinată cu agitația de care era cuprins în urma participării lui la divanurile ad-hoc, a răspingerii de cătră acel divan a cererilor sale, a luptelor pentru Unire la care fusese chemat să ieie parte și a necontenitei amînării a îmbunătățirii soartei sale promisă de Convenție, făgăduință de care clasa țărănească avea perfectă știință, nu se poate numi, dimpotrivă, decît un act de înaltă

prevvedere, datorit unei minți deosebit de agere, de prevăzătoare și de clare.

Despre izbînda propunerii de dare în judecată a lui Kogălniceanu, cred că nici majoritatea, nici minoritatea comisiei nu și-a fi făcut vro iluzie. Ministerul a demisionat și nu s-a mai vorbit de dare în judecată. Lupta între boierime și domn a devenit din acel moment mai înverșunată și mai aprigă din zi în zi, cea dintăi fiind hotărîtă să se folosească pană în ultimul moment de faptul că dreptul de vot alcătuia un adevarat monopol în mîinile ei, iar cel de al doilea, absolut conștient de înaltă misiune ce i-o impusese ridicarea lui la scaunele amînduror acestor țări, adică aceea de a pune la cale preschimbarea unor turme de inconștienți în națiune de cetățeni, își dădea prea bine samă că aducerea la desăvîrșită îndeplinire, a unei asemenea misiuni, departe de a fi cu puțința în scurtul timp în care îi putea fi dat să ocupe aceste scaune, cerea fără îndoială un timp neasamanat mai lung decît viața de care putea să aibă parte, era însă hotărît ca el să fie acela din al cărui voință și sîrguință să fi plecat mareața mișcare. [...]

Capitolul VIII

DIN DOMNIA LUI CUZA

(URMARE PE SFÎRȘIT)

Desăvîrșirea Unirii, prin dispariția Comisiei Centrale, contopirea celor două camere într-o cameră unică și a celor două ministere într-unui singur au ușurat în chip însamnat mecanismul administrativ și legislativ atît de greoi de pana atunci, dar n-au suprimat dificultatea de căpetenie cu care se lupta Cuza : monopolul drepturilor politice a vro patru mii de privilegiați, dintr-un popor de peste patru milioane de suflete. Majoritatea covîrșitoare a acestui număr infim de alegători aparțineau clasei privilegiate, compusă mai cu samă din proprietari de domenii întinse. Aceste mari domenii se alcătuiseră în urma unor cotropiri succesive și progresive, în curs de veacuri, care transformase dreptul de folosință al căpeteniei sătești de la origine, asupra unei părți minime a hotarului așazării ocîrmuită de el, unită cu folosința unor drep-

rari administrative și regaliane, în proprietăți grevate de un drept numai de folosință al obștiei sătești asupra unei mici părți din acel hotar, nu numai legată de munci și de îndatoriri grele, dar mai fiind și contestată.

Precum am arătat mai sus, generațiile de stăpîni de moșii care au trăit în veacul trecut pot să invoace, în apărarea lor, faptul că erau de o incontestabilă bună-credință în ceea ce privea sfințenia dreptului de proprietate ce-1 pretindeau și-1 exercitau aproape cu desăvîrșire asupra moșiilor lor. Însuși Kogălniceanu nu-și dădea samă până la ce punct era șubred acel pretins drept de proprietate absolută al stăpînilor de moșii împotriva căruia ducea o luptă atît de însuflețită, atît de grea. La începutul domniei lui Cuza exista un singur bărbat, minții puternice al căruia i-a fost dat ca, deși lipsită de orice material documentar, să fie în stare să gîcească, dacă nu întregimea amăruntelor *dreptului românesc* din evul mediu, dar cel puțin faptul că, asupra pămîntului locuit de el, săteanul român avea un drept de *proprietate* supusă *obladuirii* unui stăpîn care îl exercita în puterea vrunei act domnesc, și acest bărbat a fost Ion Brătianu. Din păcate el nu a tratat chestiunea în scris decît în ajunul loviturii de stat, cînd se știa că împrumutarea este un lucru inevitabil, căci frumoasele lui articole din *Românul* au apărut între 10 și 19 april 1864. Chestiunile constituționale îl ocupau, pe el și pe amicii lui, mult mai serios.

Lui Cuza și lui Kogălniceanu li revine fără îndoială fala de a fi fost fruntașii luptei care a dat țaranului român stăpînire deplină asupra unei mici părți din pămîntul ce-1 stăpînise odinioară strămoșii lui și care-i fusese rîpîită printr-un lung șir de cotropiri, lăsîndu-i la sfîrșit numai un slab drept de uzufruct asupra unei întinderi minime, drept contestat și acela și exercitat numai în schimbul unor istovitoare corvezi.

Foștii privilegiați făcuse tot ce putuse, întai pentru a întîrzia și apoi pentru a împiedeca cu desăvîrșire sau cel puțin a reduce la un minimum „hoția”, cum o numeau ei, proiectată de Cuza și de Kogălniceanu în scop să-și întemeieze o *popularitate nesănătoasă*. Printre acești opozanți la un act de dreptate și de prevedere erau nu numai unii din bărbații cei mai culți din țară, dar și alții de o bună-credință ce a rămas nedezmințită până la sfîrșitul vieții lor, bărbați al căror simț de echitate și de dreptate mergea adesa până la

ridicol, iubitori sinceri ai poporului, ai țării și ai neamului. Dar trebuie să recunosc că desăvîrșita sărăcie a materialului documentar stînd atunci la dispoziția publicului alcătuia (chiar pentru românul cel mai cult) o neputință absolută pentru ca să poată reconstitui chiar numai principiile de bază ale *Obiceiului pămîntului*. Ion Brătianu a dat în acest caz dovadă de un adevărat dar de divinațiune ; documentele care au permis pătrunderea tainii au fost publicate numai ani după promulgarea legii rurale. Astfel stînd lucrurile, era firesc ca foștii privilegiați stăpîni exclusivi asupra dreptului de a trimete deputați, să se opue cu cea mai desăvîrșita cerbicie oricărei lățiri a dreptului de vot. Știau prea bine că domnul se va grăbi să profite de o întindere a sufragiului pentru a-și alcătui camere favorabile reformelor ce se credea chemat să le înfăptuiască, reforme din care cea dintai avea să fie tocmai „hrăpirea”, cum ziceau ei, a unei părți din averea lor, pentru a o da țaranilor. Din această cauză, domnul era redus să ocîrmuiască cu camere veșnic ostile reformelor ce le propunea. Un întai proiect de lege rurală fusese alcătuit de Comisia Centrală, încă din întaiul an al activității sale pentru a fi discutat și aprobat tocmai în anul următor.

Prin această lege urma ca, de la promulgarea ei înainte, tocmelile dintre săteni și stăpînii de moșii, pentru locurile de hrană de care cei dintai ar avea nevoie : arătură, fînaț și îmaș, se vor face după forma obișnuită pentru tocmelile de bunăvoie. Nici o legiuire sau măsură administrativă nu putea să mai intervie pentru a regula asemenea legături. Se da locuitorilor un termen de trei ani pentru a pune la cale astfel rapoartele cu proprietarii. Acei ce nu s-ar fi învoit în acest termen pentru viitor erau liberi să urmeze în tot timpul vieții lor așăzămîntul în vigoare, cu volnicie să plătească în bani, după prețurile stabilite în localitate, munca ce o dădea astăzi ca chirie a pămîntului. Această facultate era însă mărginită numai la întinderile legiuite ocupate de locuitori și nicidecum la prisoase ce le-ar lucra peste acele întinderi, apoi numai acei locuitori care lucrase pană atunci boierescul (claca) proprietarilor respectivi păstrau dreptul să rămîie pană la moarte sub regimul legii vechi. Însurăței aveau să se tocmească cu proprietarul prin bună învoială. Sătenii erau declarați „embaticari” (emfiteoți) asupra locurilor de casă, a sădirilor de vii și a pămînturilor de care pu-

teau dispune după cuviința lor, în schimbul embaticului obișnuit în localitate, fie în bani, fie în natură. Ei erau, bineînțeles, slobozi să-și mute locuințele unde vor voi, fără oprire.

Precum se vede, prin acest proiect de lege se păstra un drept de folosință la minima parte de pământ ce i-o lăsase Regulamentul Organic numai acelei părți a țărânimii care lucrase boieresc până atunci și care avea să mai lucreze până ia moarte. Dreptul ce-l aveau însurăței să primească pământ la căsătorie era desființat. Numai o îmbunătățire a soartei țăranilor nu alcătuia deci legea rurală votată de Comisia Centrală, căci ea răpea țărânimii orice drept de folosință la pământ îndată după stingerea generațiunii care, în acci moment, lucra boierescul (claca). Dimpotrivă, privilegiatăii săvârșeau astfel o nouă hrăpire, p.mînd cunună tuturor cotropirilor anterioare. Căci reforma propusă rîpea țărânimii dreptul de a fi pusă, la căsătorie, în posesiunea minimelor parcele la care o îndreptătea ultima și cea mare hrăpire : acea săvîrșită de Regulamentul Organic. Cum ar fi putut deci Cuza să-și închipuie că, păstrînd legea electorală în vigoare, ar putea ajunge vrodată la îmbunătățirea soartei țăranului ?

Și din zi în zi deveneau mai vedera'e semnele unei adînci frămîntări în masele poporului, pană cînd, în ianuar 1862, aceste nemulțămiri au izbuhnit în răscoală fățișă. Țăranii din județul Buzău s-au răscolat sub povăruirea lui Niță Mălăierul și au apucat drumul Bucureștilor, devastînd și prădînd în cale hambarele și așăzările stăpînilor. A trebuit să se trimată trupe spre a-i opri și a-i liniști. Măsurile de rigoare au putut deocamdată să calmeze agitațiunea.

întăiul minister comun amînduror țărilor, sub care se petreceau aceste lapte, era luat de domn din dreapta : Barbu Catargiu îl prezida. Cînd Ion Brătianu îl interpelă asupra arestărilor făcute, el răspunse că : „răscoala ar fi putut da țării o lovitură care ar fi cufundat-o în prăpastia din care nici strănepoții noștri n-ar fi putut-o scoate". Chestia era privită de Cameră și de guvern ca atît de primejdioasă, încît interpeiatorul nici nu a fost lăsat să-și dezvolte interpe-larea.

Voi observa că partidul liberal muntean, pe cît îi era cu puțință, se ferea să se ocupe de chestia țărănească. Chiar cînd a fost chemat la putere și-a concentrat sforțările mai ales

asupra chestiunilor constituționale, cum erau : dreptul de vot și libertatea presei.

Ion Brătianu zicea, în șădînța Camerei de la 11 februar 1863: ^

„Cînd ni făcea domnul Kogălniceanu și alții din Moldova-imputarea : de ce nu discutăm chestia proprietății, noi răspundeam că în ambele părți litigante există încă prejudecăți ; că chestiunea cere să fie discutată în toată liniștea, cu tot sîngele rece necesar ; că trebuie să așteptăm pană ce vor vedea proprietarii că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dînșii ; să vadă că au alte resurse, mai bune decît acele ce li dau legile existente. Să începem, ziceam noi, cu alte reforme : cu moralizarea funcționarilor, cu garanțiile comerțului, cu institutele de credit. A intrat în capul țăranului ideea că toată cauza răului de care suferă țara este proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaște, cauza este că proprietarii au proprietăți. De aceea am zis capului statului, pe cînd eram la guvern, să nu atîngem chestiunea proprietății ; să căutăm mai întăi a înfrăți spiritele, a lumina pe ambele părți ; să facem întăi institutele necesare și, cînd vom rezolva legea proprietății, s-o rezolvăm astfel încît s-aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existența noastră națională ; căci un război civil este nenorocirea cea mai mare."

Mă tem că dacă s-ar fi așteptat pentru rezolvarea, șchioapă, cum a fost dată chestiunii rurale de Cuza și de Kogălniceanu, ca proprietarii să se convingă „că au alte resurse, mai bune decît exploatarea moșiilor lor prin boieresc, să se moralizeze funcționarii, să se stabilească garanții pentru comerț, să se întemeieze institute de credit" și, mai ales, „să se înfrățească spiritele", s-ar fi dat vreme și prilej să se mai producă încă cel puțin zece mișcări ca acea a lui Niță Mălăieru, din ce în ce mai violente și mai puternice, adică tocmai războiul civil de care Ion Brătianu se temea că va izbuhni, rezolvînd atunci chestiunea.

Am reprodus cuvintele de mai sus ale șefului partidului liberal pentru a arata : 1) că ferma voință de a desăvîrși reforma rurală a fost o voință moldovenească și, 2) că ea a pornit de la Cuza și de la Kogălniceanu, personal. [...]

în curînd însă îi era dat domnului să aducă țării unul din serviciile cele mai strălucite ce a fost vrodată dat unuia

din fii săi să-i aducă, prin readucerea în patrimoniul națiunii, în urma secularizării bunurilor mănăstirilor închinată, o foarte însumnată parte din averea țării, alienată încă de veacuri în favoarea unor instituțiuni religioase străine, care, prin abuz, transformase o simplă supunere în drept de proprietate absolută. Această măsură, săvârșită sub al doilea ministru Kogălniceanu, împotriva voinții Porții și împotriva Rusiei care apară cu învierșunare interesele bisericii ortodoxe, este opera lui Cuza și a lui Costache Negri, care au știut să pregătească pe lângă Franța și Anglia un tărîm prielnic, asigurîndu-ne împotriva primejdiei să fim în urmă siliți a da înapoi și au știut să aleagă cu dibăcie momentul favorabil pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri. Secularizarea, căreia bugetul acestor țări i-a datorit ieșirea din starea de neagră mizerie în care dusese până atunci un trai mizerabil, este un act exclusiv datorit acestor doi mari moldoveni.

Camera, a cărei majoritate aparținea dreptei-dușmane domnului, a votat secularizarea prin aclamațiuni, dar a urmat să se opuiască cu cerbicie atît la întinderea sufragiului, cît și la altă reformă a regimului rural decît cea care despoia pe țăranul român de ultimele drepturi de folosință ce-i rămăsesse asupra pămîntului ce altădată fusese aproape întreg al lui.

Domnul, din ce în ce mai convins de absoluta necesitate a unei reforme agrare care, îmbunătățind soarta țărănimii, să suprimă orice primejdie de răscoală a maselor populare, era împiedecat să îndeplinească prin cameră, căci aceasta, precum am arătat, era aleasă aproape exclusiv numai de către proprietarii de moșii, opuși atît reformei rurale, cît și oricărei modificări a legii electorale în ființă care ar fi pus capăt monopolului la dreptul de vot de care, aproape singuri foștii privilegiați se bucurau. Se agitase de repețite ori ideea să se obție de la puterile semnatare ale Convenției o modificare a legii electorale în vigoare și este probabil că ea s-ar fi putut obține. Dar aceasta ar fi fost a solicita de la străin o schimbare la alcătuirea noastră constituțională, o atingere la autonomia atît de greu și de recent dobîndite de țară, o încurajare la viitoare amestecuri a străinului în afacerile noastre interne și la alte încălcări de asemne natură. Atît lui Cuza, cît și confidentului și sfetnicului său de căpetenie în

toate chestiunile externe, Negri, li era scîrbă de asemenea faptă. Nu mai rămînea deci decît o singură soluție, un singur mijloc: lovitură de stat. Vedem ideea ei menționată înainte de 1864, în diferite rînduri, în corespondența între cei doi bărbați. Sigur este că Napoleon al III-lea fusese de mult sondat asupra atitudinii sale față de acest proiect și că el nu i se arătase contrar. Am văzut, la Ministerul Afacerilor Străine un dosar din primăvara anului 1864, alcătuit numai din telegrame descifrate între cabinetul domnului și Iancu Alecsandri, fratele poetului, agentul nostru la Paris, în care este exclusiv vorba de necesitatea loviturii de stat. În una din aceste telegrame pornită din cabinetul domnului se găsește întrebarea: „*Jusqu'ou faut-il aller f Jusqu'à la dissolution de la Chambre ou plus loin ?*” (Până unde trebuie mers? Până la dizolvarea Camerei sau mai departe?) Convîngerea mea este că opoziția conservatoare, prin atitudinea dîrză și hotărît ostilă adoptată față de domn și de ultimul proiect de lege rurală prezentat de Kogălniceanu, a făcut jocul acestora căci este vederat că situația devenise atît de încordată încît să nu lese lui Cuza alte alternative decît abdicarea sau lovitură de stat.

Într-adevăr, de astă-dată comitetul delegaților camerei admisesse, în sfîrșit, principiul împrumutării țărănilor, însă numai pe porțiuni minime de teren, pe acele acordate de Regulamentul Organic pămînturilor, adică aceluia care nu posedau boi, ci numai o vacă, iar prețul aceluia pămînt îl sporrea cu 1/3 peste prețul prevăzut de proiectul guvernului. O asemenea reducere a pămîntului stăpînit de săteni ar fi ajuns fără îndoială în acel moment pentru a dezlănțui imediat o răscoală obștească, chiar dacă nu ar mai fi fost agravată și de însumnatul spor de preț al pămîntului.

Dar nici măcar acest proiect de lege rurală mutilat, admis de comitetul delegaților ei, nu avea camera de jînd să-1 voteze; ea era hotărîtă să nu schimbe nimica, să nu deie nimica, ci să răstoarne guvernul pentru ca să trăgăneze astfel lucrurile, să umilească pe domn și să-1 dezguste de putere. Se propuse un vot de blam care fu susținut cu o cumplită violență de membrii cei mai cu vază ai opoziției, sub cuvînt că, prin propunerea acestui proiect de lege și prin publicarea lui în *Monitor*, înainte ca să fi fost dat în dezbatere camerei, se ațîțase pofta țărănilor, provocîndu-i la

răscoală. Moțiunea de blam a fost votată, ministerul și-a dat demisia, pe care însă domnul nu a primit-o, ci a prorogat camera până la 2 mai.

Se vede că, în intervalul de la 15 april, ziua în care a fost prorogată, pînă la 2 mai, cînd s-a întrunit Adunarea din nou, domnul se asigurase de sprijinul lui Napoleon al III-lea și era încredințat că nu va avea nici o greutate din partea străinătății dacă va recurge la o lovitură de stat. Camera întrunindu-se la data fixată, s-a propus o moțiune hotărînd să se lucreze în secțiuni, neputîndu-se avea încredere într-un minister căruia i-a dat un vot de blam. Kogălniceanu, care cetuse mesajul, aducînd în discuție legea electorală, prin care se lățea mult exercițiul dreptului de vot, a răspuns că camera avînd a fi dizolvată înainte de 15 august, nu se poate ocupa decît de legea electorală. Camera însă hotărînd urgența asupra moțiunii propuse, Kogălniceanu dădu citire decretului de dizolvare.

Dar deputații nu părăsiră sala de ședințe, iar Lascar Catargiu, care o prezida, ramase la locul lui redactînd un proces-verbal prin care se expunea chipul în care Adunarea fusese dizolvată. Din ordinul guvernului, un pluton de soldați în arme intră atunci în sala de ședințe și expulza dintr-însa pe deputați. Lascar Catargiu rămînînd la locul său și urmînd să-și redacteze procesul-verbal cu cel mai mare sînge rece, soldații se urcară la fotoliul prezidențial și, lovindu-l în spînire cu straturile puștilor, îi siliră să plece și el.

În aceeași zi apărea o proclamație a domnului în care iărmurea temeiurile pentru care dizolvase camera :

„Am voit ca clacașii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpîni pîrticica lor de pămînt în plină proprietate. Cum a răspuns Adunarea la prezentarea proiectului de lege ? O știți cu toții. Ea a dat un vot de blam guvernului meu și pentru ce ? Pentru că proiectul înfățișat era o lege de dreptate, era realizarea speranțelor legitime a trei milioane de țărani...”

Chema apoi națiunea să se pronunțe prin plebiscit asupra legii electorale prezentate Adunării, precum și a unei noi constituțiuni, căreia îi dădea numele de *Statut dezvoltător al Convențiunii*. La vot, din 683 928 voturi exprimate, numai 1307 ar fi subscris : NU.

Ultimul paragraf al *Statutului* hotăra că : „Până la convocarea noii Adunări, decretul domnești date după propune-

rea Consiliului de Miniștri, și Consiliul de Stat fiind ascultat, vor avea putere de lege”.

Pentru mine nu încapă îndoială că, prin legea rurală de la 1864, Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești, care ar fi putut prea bine să aibă drept urmare pieirea României și, în orice caz, ruina ei pe mulți ani. Fără lovitură de stat nu se putea ajunge la nici o îmbunătățire a soartei țăranilor din cauza legii electorale, care alcătua un monopol al sufragiului tocmai în mîna clasei care posedea cu mult cea mai mare parte a pămîntului celor două Principate. Dar tot atît de mai presus de orice îndoială este faptul că legea rurală a lui Cuza și a lui Kogălniceanu a alcătuit o ireparabilă greșală.

Nu cunoșteau, fiindcă din lipsă de material documentar nu puteau cunoaște, chipul în care se dezvoltase în țările noastre legăturile dintre pămînt, satean și stăpîn. Cuza nu avea absolut nici o cunoștință despre chipul în care chestiunile de aceeași natură s-au rezolvat în alte țări, Kogălniceanu cunoștea iară îndoială modul cum se dezlegase raporturile rurale în Austria și în țările Germaniei, singurele în care, pînă atunci, se pusese capăt prin legi legăturilor asemănătoare celor de la noi. Dar Kogălniceanu nu avea cunoștință că la noi întinderile de care țăranul avusese parte la origine se știrbise cumplit chiar **pană și** într-o epocă recentă, pe cînd acele întinderi, în Germania și în Austria, rămăseseră, îndeobște, aproape aceleași ca în evul mediu. Astfel că legea rurală a lui Kogălniceanu, adoptînd dispoziția comună a legilor regulînd această materie în Austria și în Germania, a pus și el, precum se procedase în țările sus-numite, țărănimea română în stăpînirea definitivă a întinderilor de care ele se foloseau în momentul reformei. Însă pe cînd în țările sus-citate acele întinderi rămăseseră neschimbate din evul mediu **pană** la reformă, la noi încălcările cele cumplite avusese loc la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, la începutul celui al XIX-lea și cea mai cumplită chiar prin legiuirea de la 1830, în ființă la **1864**. Aceasta nelăsînd țăranului decît parcele mizerabile, legea rurală a lui Cuza l-a împroprietarit numai pe acele petice.

Cea cu mult mai mare parte îi fusese răpită prin cotropirile succesive, urmate timp de cinci secole, de către urmașii aceluia care, la origine, nu posedau în acel hotar, în însușire

de căpetenii ereditare ale satului, decît o întindere puţin mai mare decît cea a fiecărui sătean, de care mai erau legate cîteva drepturi datorite autorităţii ce o exercita. [...]

Capitolul IX

UNA DIN CELE DE PE URMĂ CURȚI BOIEREȘTI DIN MOLDOVA DE LA A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI TRECUT

Căiuțul era atunci o moșie de 5 800 de fălci, din care proprietatea stăpînea mai puţin de trei sute arabile, vreo doua sute și ceva de finaț, mai ales prin păduri și alte trei sute de pășuni. Aceste, bineînțeles, afară de locurile de hrană ale locuitorilor (cuprinse în întinderea totală de mai sus) și ridicîndu-se la opt sute cincizeci de fălci. O parte din moșie trecea peste Trotuș, la Boiștea unde, pe șirul de dealuri numit al Ciortolomului, moșia posedă trei pană la patru sute de fălci de pădure de stejar. Pe malul drept al Trotușului se afla restul pădurilor, alcătuiind un corp întreg de aproape patru mii de fălci de codru de fag și de brad, în bună parte neatins de topor.

La capătul despre apus al moșiei, pe șesul Trotușului, se afla tîrgușorului Căiuțul, al cărui hrisov de înființare fusese dat de Scarlat Calimah, dar care se născuse numai la sfîrșitul domniei lui Ioniță Sturdza, în urma unui al doilea hrisov, dat de acest domn bunului meu, hatmanului Răducanu Roset. Acest tîrgușor, la așezarea noastră în curtea de la Căiuți, își atinsese punctul culminant de prosperitate. Era alcătuit dintr-o singură stradă de case de vălătuci, locuite, afară de vro trei sau patru, numai de jidovi. Pe lîngă tîrgușor se mai aflau pe moșie următoarele sate : Căiuțul, lipit de tîrgușor, Popenii cu cătunul De La Vale, Blidarii cu cătunul Bîlca, Pralea și, pe malul stîng al Trotușului, Boiștea, poreclită „Boierească” pentru a o deosebi de cea „Răzășească” și de cea numită „a lui Galer”.

Mai posedă socoteli de ale Căiuțului din anii 1856, 1857 și 1858 din care reiese că venitul brut al moșiei se ridica atunci la vro șapte mii de galbeni sau optzeci și două de mii

de franci în aur. Deoarece, pe acea vreme a boierescului, cheltuielile de exploatare erau foarte mici și proprietatea, din pricina micii întinderi a locului de hrană, neavînd la ce să întrebuițeze nici măcar boierescul clacar întreg, datorit de cei aproape trei sute de gospodari ai moșiei, încasînd chiar parte dintr-însul în bani, după tariful legiuit, iar simbrile plătite în bani fiind ridicol de mici, rămînea cu bună samă șăptimi din acest venit ca folos curat. Șapte pană la opt sute de galbeni de aici proveneau de la *naturile* tîrgușorului : *bezmen* sau dare pe stînjănu la fața uliței ocupat de *bezmanar*, *otcup* sau *acciz* asupra vinului și a rachiului consumat în tîrgușor, *mungerie* sau dare asupra luminărilor de său desfăcute, și *căsăpia*, monopolurile facerii pîinii și a tăierii cărnii. Alte venituri vii mai erau acele ale morilor, în număr de șapte, al viei, proprietății de treizeci de pogoane lucrătoare, al viilor cu embatic, al pivelor, al drîstelor și deosebite alte mărunțișuri. Pămîntul moșiei însă era în multe locuri puţin roditor ; o parte însămnată dintr-însul fusese destupat din pădure de tata. Nu începe îndoială că numai cu puţină ordine, dat fiind atît venitul moșiei Mărginenii, de la ținutul Neamțului, a mamei, care se arenda cu trei mii de galbeni sau treizeci și cinci de mii de franci în aur, era ușor, în acea vreme de ieftinătate, să duci nu numai un trai foarte larg și plăcut, dar chiar să pui deoparte sumi frumoase, cu care să se mai cumpere mai tîrziu alte moșii. Dar tata era nu numai cheltuitor și-i plăceau toate lucrurile pe mare, dar era poate și mai lipsit de ordine. Apoi, ca cea mai mare parte din boierii moldoveni care își exploatau înșiși moșiile, cînd sămăna, își croia socotelile pe nădejdea unor recolte totdeauna, nu bune, ci nebune. Și totuș era foarte energic, foarte activ, stătea, vara, mare parte din zi călare și avea oroare de jocul de cărți.

Personalul moșiei era, fără îndoială, mult prea numeros. El se alcătua din : un vechil, un gramatic, un vatav la Pralea, un vatav peste pluguri, un chelar al moșiei, un vatav peste vite, șapte feciori boierești, un pristav de pădurari cu doisprezece pădurari, un vier, păzitori permanenți la coșere și la hambar, un meșter fierar neamț, un meșter sfeidecar neamț, mai mulți lemnari și rotari tocmiți cu anul, boari, văcari, păzitori la capre, la oi, la porci și treizeci de argați ținuți în permanență tot anul pentru arătură, destupare de pădure

și altele. Repet că lefile acestui personal, după concepțiunile noastre, nu de astăzi, dar chiar după acele de dinainte de război, erau, afară de acele ale vechilului și ale nemților întrebuințați, ridicol de mici, dar totuși, dat fiind numărul lor, se ridicau la multe sute de galbeni, la care venea să se adauge valoarea *tainurilor* de grâu, de păpușoi, de carne, de brânză și hrana vitelor ce acest personal al moșiei aveau dreptul să le întreție pe cheltuiala tatei.

Cînd am venit să ne așezăm la Căiuți, vechilul moșiei era medelnicerul Manolache Oatu, un fiu de răzăș din satul Stîncășanii, de la ținutul Tutovei, care se afla în serviciul tatei de douăzeci și doi sau douăzeci și trei de ani, începîndu-1 în însușire de camardiner, însușire în care cei mai norocoși și mai deștepți din această clasă de oameni începeau să se ridice, ajungînd uneori pînă la cele mai înalte slujbe al statului. Manolache Oatu nu avea și nu avuse niciodată așa de mari ambițiuni. Acest bărbat, mic la stat, slăbănog, smolit la piele, cu favoriți și mustăți cărunte, al cărui singură trăsătură frumoasă erau ochii vii și scilpitori n-a avut niciodată altă ambiție decît acea de a strînge ceva părăluțe care, la bătrînețe, să-1 puie în stare să trăiască liniștit și la adăpost de nevoie. Foarte devotat tatei și întregii noastre familii, critica totuși pe cel dintăi fără cruțare, mai ales din pricina inovațiunilor ce le introducea neconținut. Manolache era dușmanul înverșunat al tuturor acestor noutăți și convins că agricultura moldovenească, așa cum o cunoscuse în satul lui natal și cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu și de vechilii lui, era ultimul cuvînt al perfecțiunii și „tot ce se mai iscodea de nemți și de franțuji” niște fleacuri fără de valoare. Mai ales cînd vorbea de mașinile de trier făcea clăbucl la gură. Cunoștea în chip minunat acea veche agricultura moldovenească de primitivi, caracterizată prin denumirea de „coada vacii”. Harnic tare va fi fost el cînd era tînăr, dar, cînd l-am cunoscut eu, nu mai era : înainte de șapte ceasuri dimineața nu prea se ducea la cîmp și, după-masă, „se lăsa” regulat pînă la toacă. Dar era foarte ordonat, își ținea socotelile în cea mai frumoasă ordine și convingerea mea este că era foarte cinstit, deși s-a pretins că ar fi furat mii de galbeni și ar fi făcut, pe spinarea tatei, o adevărată avere. Săracul ! A murit în mizerie.

- Deoarece el alcătuia atunci tipul adevărat al mazelului moldovan de atunci, de vîrstă matură, cu cultură rudimentară, dar care fusese în neconținut contact cu oameni mai culti, voi vorbi mai pe larg despre el.

Eu de la început l-am iubit pe „moșu Manolache”, cum eram deprins să-i zic, dar mai ales ceva mai tîrziu, după ce m-am mai ridicat și mi s-a mai format mintea, fiindcă era patriot mare și-mi vorbea neconținut de Ștefan cel Mare și de izbînzile lui. Și cu ce însuflețire !

Îi plăcea mult miliția moldovenească, o găsea frumoasă și era convins că este vitează, dar un lucru îl supăra foarte : faptul că muzica ei cînta cîntece străine : niște „fleacuri de marșuri nemțești” care n-aveau cum să însuflețească pe oșteni. Ar fi vrut să cînte numai doine. „Cîntînd doine”, zicea el, „se aruncau vitejii lui Ștefan cel Mare la năvală, numai ele sunt în stare să stîrneasă dorul de voinicie în oștenii moldoveni”. [...]

Cunoștințele lui asupra istoriei Moldovei le căpătase Manolache Oatu în *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, a postelnicului Manolache Drăghici, pe care o poseda și din care știa unele părți pe de rost. Apoi se mai găseau la el niște călindare cu nuvele de ale lui Gheorghe Asache, Costache Negruzzi și a altora. În adevărul frumoasei nuvele prin care Costache Negruzzi povestește pe cît de eroică, dar pe atît de închipuită apărare împotriva oștirii lui Sobieski, a Cetății Neamțului, de cătră o mîna de șaseprezece plăieși moldoveni, avea o credință de stîncă, pe care, dealtmîntrelea, mi-o inculcase și mie ; o știa pe de rost și de atîtea ori mi-a povestit-o, încît o învățasem și eu tot așa de bine. Mai era un lucru care mă năcăja rău în Manolache Oatu și acesta era faptul că nu voia să fie roman de viță, ci dac. Și tata mă învățase că romanii, după ce înfrînsese pe daci, îi tăiasă absolut pe toți, nemălasînd nici măcar unul de sămînță. Cu toate că Manolache avea *Istoria Moldovei* a lui Drăghici, tot mai mare nădejde aveam în știința tatei, care fusese la Universitatea din Mîinchen, despre care ni povestea istorii atît de minunate. Apoi auzisem atîtea despre romani, încît, fără a-mi da bine samă ce fusese ei, îmi plăcea mai bine să

- fiu neam de roman decît neam de dac.

— Moșu Manolache, crede-mă, îi ziceam, între un roman și un dac este aceeași deosebire ca între un moldovan și un țigan.

Dar Manolache de feli nu se lăsa convins și susținea cu încăpăținare că într-însul nu este nici picătură de sînge roman, numai sînge dac, fără amestec. El, în copilăria lui, învățase ceva carte grecească, era în stare să mai rupă binișor grecește și la bătrînețe, dar nu putea suferi pe greci, pentru care avea un dispreț nemărginit. Știa o mulțime de fapte spre rușinea sau defăimarea acestui neam, unele din care le-am auzit povestite de oameni de samă, iar altele se găseau reproduse în acte.

Fiind în slujba tatei, membru de samă al partidului Unirii, Manolache Oatu n-avea cum să nu fie unionist și era deci agent zelos al Unirii, predicînd-o ori pe unde călca. Dar bănuiesc că, în fundul inimei, era separatist, căci numai în bine nu vorbea de frații noștri de peste Milcov, și, de cîte ori era sigur că tata nu-l aude sau nu se va găsi cine să-l denunțe, zicea că oameni proști ca boierii mari moldoveni el n-a mai văzut. Și cînd îl întrebai pentru ce, cînd îl mîncea limba mai tare, răspundea că numai niște proști pot să deie de bunăvoie, pe mîna unor străini mai numeroși decît ei, puterea ce o dețin, că muntenii, fiind mai mulți la număr decît noi, o vor stăpîni totdeauna ei, că, prin urmare, toate slujbele, cele mari și cele mai multe din cele mici, le vor lua ei, pentru dînșii, lăsîndu-ni nouă numai „ciurucul”, că au să mute scaunul domniei la București, pentru ca să fie și mai între ei și pentru ca casele lor de acolo să capete și mai mare preț iar ale boierilor noștri din Ieși să nu mai facă nici a treia parte din ce făceau pînă acuma. Și, cînd cele prezise de el au început să se adeverească și să se înfăptuiască, era foarte mîndru de prevederea de care dăduse dovezi. Nu mai vorbesc de cele ce le povestea despre fanfaronada munteanului, despre lauda lui despre sine, despre limba lui „întocmai ca a țiganilor șatrași de la noi” și despre pielea lor smolita ca acea a neamului țigănesc. Manolache era, precum se vede, un conservator înfocat.

îmi mai era drag fiindcă era vîinator pătimaș și trăgător cu pușca bun și-mi făgăduise că el are să mă ducă pentru întâia oară la vînătoare de urși, ceea ce s-a și întîmplat. Apoi nimene nu știa atît de multe povestiri ca el despre

bunul meu, hatmanul, pe care îl slujise înainte de a fi luat țe la el de tata. Avea un adevărat cult pentru memoria bătrînului, povestea feli de feli de isprăvi vînătorești ale lui și nu se sătura să laude chipul minunat în care trăgea cu pușca sau cu pistolul și mînuia sabia, fiind în această privință fără păreche în țară. Istorisea, între altele, ceea ce mi-au confirmat și tata și moșii mei, că hatmanul așeza pe două pahare de apă, pline ochi, un chibrit și apoi, dintr-o lovitură a săbiei lui celei turcești, ce o posedă și astăzi fiul meu Radu, tăia acel chibrit în două, fără ca măcar o picătură de apă din cele două pahare să nu se verse. Apoi, cum punea pe masă o perină mare, plină cu puf de gîscă, pe care iar, dintr-o singură lovitură, o tăia drept în două, fără ca să iasă măcar un singur fir de puf din cele două jumătăți de perină. Și cum rîdea moșneagul de tata și de moșu Alecu, întorși de la Miinehen, care, de cîte ori se încercau să facă aceleași isprăvi, aruncau paharele jos, stropind odaia cu apă sau o umpleau de puf.

Manolache Oatu era căsătorit cu o foastă domnișoară de onoare a bunicii, numită Zoița, care se zicea că fusese deosebit de frumoasă în tinerețe și deosebit de harnică, dar pe care eu am cunoscut-o cît un poloboc și bolnavă de idropizie, nemișeîndu-se de pe patul pe care sădea toată ziua împletind colțuni. Era însă o gospodină minunată care, chiar de pe pat, își ocîrmuia casa bine și curat.

Trebuie să zic, spre lauda lui Manolache Oatu, că căsnicia lui ar fi putut sluji multora de model. Cu toate că soția îi era de ani de zile în această stare, încă de pe cînd administra moșia Costulenii, de lîngă Ieși, a Mitropoliei, care o ținuse în arendă moșu-meu Lascar, niciodată n-am auzit ca el să fi comis vrun act de necredință cătră mama Zoița și cu bună samă că, dacă asemenea acte ar fi avut ființă, mi s-ar fi povestit mai pe urmă de țărani, de slugile vechi, de țigani sau de jidovii din tîrg.

Apoi trebuie să mai adaug că niciodată, în cei zece sau doisprezece ani în care l-am frecventat, nu i-a scăpat față de mine nici un cuvînt ce un copil nu trebuia să-l audă, dealtmîntrelea pot să zic acelaș lucru de toate slugile din copilăria mea, fie moldoveni, fie țigani: acest respect al copiilor stăpînului era răspîndit la noi pretutîndeni, cum nu l-am găsit răspîndit în alte țări.

Manolache Oatu sădea în penultima casă din partea stînga a târguşorului Căiuţi, o casă ce se închiria de la nu mai ştiu ce evreu pentru trebuinţa vechilului nostru. Aveam voie să merg la dînsul şi să stau acolo între ceasurile meselor şi a lecţiilor. Şi pentru ca să merg la el, treceam prin grădină, în care se deschidea o porţiţă ducînd în ograda vechilului, însă în acea ogradă era o primejdie vajnică care, în primii ani, de repetite ori m-a împiedecat să-i fac vizită. Acea primejdie era un cumplit gînsac, mare şi iute la mînie, care, îndată ce mă zărea intrînd în ogradă, dădea asalt la pulpele mele şi, chiar, de vro două ori, le-a dezmiardat cu dinţii în chip neplăcut. Pentru a nu mă expune altor atingeri de acelaş fel, mă obişnuisem, îndată cum deschideam porţiţa, să încep a striga :

— Mîţule ! Mîţule ! Vină de închide gînsacu !

Şi strigam pînă cînd venea Mîţu, un băiet de ţigancă, cu păr creţ de culoarea fuiorului de cînepă, cu pistrii pe obrazul alb şi rumăn care, după cum am aflat mai târziu, trecea drept fiul lui Mokrenski, fostul vechil polon al tatei, cu o ţigancă frumoasă numită Ileana Vişinoaia, care acum, îmbătrănită, era slugă la Manolache Oatu, iar Mîţu, atunci băiet de doisprezece sau treisprezece ani, dădea ajutor la toate cîte trebuiau în casa vechilului.

În locuinţa lui Manolache erau cinci odăi care puteau servi de tip de locuinţă de mazil, de răzăş cuprins sau chiar de boieranaş mai sărăcuţ de pe acea vreme. Intrai printr-o odaie mare servind de antret, în care nu era decît un pat mare moldovenesc, o masă şi o ladă. De aici dădeai într-o odaie mult mai mică, avînd o dublă fereastră despre mieznoapte şi în care se afla, în fund, în pereţele opus fereştei, un pat moldovenesc cu zestrea lui obişnuită, o masă dinaintea fereştii şi, la ceilalţi doi păreţi, cîte un şipet mare deasupra cărora erau aşezate mai multe blăni, mantale de şaiac şi de aba, cojocele şi cojoace, precum şi cergi. Jos şi la păreţi erau scoarţe de un desemn vechi, cum nu se mai văd acuma. În acea odaie n-am văzut niciodată şăzînd pe nimene. Mi s-a spus însă că se adăposteau într-însa musafiri mai de rînd, cînd nu era chip să poată fi găzduiţi la curte. Această încăpere era despărţită printr-un coridor îngust, ale cărui capete duceau, unul în ogradă şi celălalt în uliţa târguşorului, de odaia în care trăiau moşu Manolache şi mama Zoiţa. O

odaie mare, luminoasă, căci avea trei fereşti, una în pereţele despre răsărit, la care era aşezat lungul pat pe care dormeau, unul la un capăt, celălalt la cel opus, cei doi bătrîni. Saltelele lor nu se atingeau ci, între ele, rămînea un loc gol, peste care se întindea numai mindirul, deasupra căruia era aşezată măsuţa rotundă pe care îşi lua masa. În pereţele despre miezăzi, dînd deasupra uliţii târguşorului, erau două fereşti şi, între ele, o masă, pe care se vedeau două sfeşnice de argint, o oglindă îmbrăcată cu argint, cum se găseau atunci de acest fel, pretutîndeni, şi deosebite lucruri, menite să ţie loc de bibelouri. La pereţele din fund era o ladă mare, acoperită cu fel de fel de învălişuri şi de haine, iar la pereţele despre apus era altă ladă mare şi lungă, iar deasupra ei, prinse în părete, armele lui moşu Manolache : două puşti cu cîte două ţevi, foarte bune, semnate Lepage, un *tromblon*, mai lat la gură decît la fund, cu cremene, două părechi de pistoale, una cu cremene şi alta cu petiţe, şi o sabie în teacă de piele. Bineînţeles că icoana ferecată cu argint a Maicii Domnului,-cu două alte iconiţe mai mici, dinaintea cărora ardea veşnic o candelă de argint, nu lipseau din părete. Perdelele şi îmbrăcămintea patului erau de cit înflorit.

Nu mai am nevoie să spun că Manolache Oatu era creştin bun şi evlavios care, Doamne fereşte, n-ar fi mîncat carne în vrun post, nu ar fi rămas nes povăduit de Paşti şi de Crăciun sau ar fi lipsit de la biserică în fiecare sărbătoare ceva mai de samă. Deplîngea amar cum părinţii noştri neglijau în chip atît de cumplit instrucţia noastră *. Dădea, în această privinţă, toată vina pe bunica, laudînd evlavia hatmanului şi acea a lui „vodă”.

Cu ţăranii era foarte uman, de bici şi de vergi, de care se făcea atunci un aşa de mare abuz ; deşi ştia că tata nu era tocmai duşmanul lor dacă se uza de ele cu măsură, nu abuză deloc şi socotea pe oameni drept. După plecarea şi moartea lui, ţăranii mi-au zis că vechil drept ca Manolache Oatu nu au mai avut. Bineînţeles că el, făcut medelnicer, prin stăruinţa tatei, încă din întăii ani ai lui Mihai Sturdza, avea drept, după codul cuviinţilor atunci în uz, la apelaţiunea de „cucoane” şi soţia lui la acea de „cucoană” şi că acel ţigan,

* Textul se continuă : „recu cremene, două părechi de pistoale, una cu eretici şi cu şismatici” (n. ed.).

țăran, om de treapta lui sau funcționăraș care nu i-ar fi dat această calificatie s-ar fi expus la o frumoasă distribuție de luminări, cruci, dumnezei, bunici, mame ș.a. Manolache Oatu niciodată n-a voit să învețe literile latine și n-a fost niciodată în stare să cetească măcar un cuvânt din vro carte scrisă cu aceste caractere care au devenit de uz obștesc la începutul anului 1860.

Nedespărțit de Manolache Oatu, în mintea mea, este gramaticul moșiei, Todirică Calvînu, care avea în târg casă și nevastă oacheșă și frumușică, dar lucra ziua în cântelaria moșiei, o odaie mare din casa unde sădea Manolache Oatu, în care intrai direct din ulița târgului.

Îmi aduc aminte de cel mai bătrîn din feciorii noștri boierești, de moșu Ion a Irinei, care slujise pe bunul meu. Povestea între altele cum fusese trimes, cu doi ani înaintea volintirilor (deci pe la 1819), de vechilul de atunci al moșiei, calare, la Bohotin, ca să ducă hatmanului veniturile moșiei strînse pe un an și cum, la sosire, l-au învățat cei trei gramatici ce erau în cântăleria de acolo să zică boierului, cînd va vorbi cu el : „Părinte hatmane !”

Și mai povestea cum cei trei gramatici s-au încurcat în socoteli și n-au putut să socotească cîți galbeni lăceau ier-melicii și rubielele ce le adusese, pană ce el, Ion a Irinei, „căruiă numai atunci îi ieșise bine barba și-i erau dragi bietele copile”, * socoteala pe care acei netrebnici nu puteau s-o facă pe hîrtie. Și hatmanul le-a strigat cu dispreț :

— Păcătoșilor ! nu vă este rușine ca unul de la capre să vă facă socotelile !

Moșu Ion a Irinei era tipul cel mai minunat al țăranului moldovan cum era acesta pe la mijlocul veacului trecut, bineînțelea a acelu de treabă, cum dealtmintrelea erau cei mai mulți. Om într-adevăr cu frica lui Dumnezeu și cu grija de păcat, blînd, bun la inimă, de o cinste absolut fără prihană, dușman neîmpăcat al minciunii, al prefacerii, al șiretlicului, al oricărui vicleșug. Era vesel, glumeț, deștept, harnic, priceput (pe cît îl ducea mintea) la treburile pămîntului și a vitelor, cu durere pentru lucrul stăpînului pe care îl slujea și bărbat fără de frică. Îi plăcea mult vînatul, la care

* Text lipsă (n. ed.).

era. cu noroc, deși trăgător prost, și împușcase mai mulți urși. Tatei îi era foarte drag. Îmi aduc aminte cum, puțină vreme (Jupă așazarea noastră la Căiuți, Ion a Irinei îmbolnăvinduse, tata și mama mergeau în fiecare zi cu trăsura la Blidari, satul unde trăia Ion, ca să-I vadă, aducîndu-i vin vechi și feli de feli de alte proviziuni. Pe doftorul Saros, de la Tîrgul-Ocnei, îl aduceau pentru dînsul la două zile. Și mare bucurie avut-am cu toții, cînd, în sfîrșit, într-o după-amiază, cînd venisem și eu la dînsul cu părinții mei, ni-a ieșit uncheșul înainte, la poarta lui.

Dealtmintrelea, relațiunile între tata și între țărani erau cît se poate de bune. El era un bărbat de o violență cumplită și, cum am mai arătat, deloc nu era adversar al bății, dar mai întîi iubea țăranul și, în al doilea rînd, era prea puțin în contact cu el pentru ca să aibă prilej să se supere des pe dînsul. Ei erau pe atunci foarte supuși și se achitau fără nici o împotrivire de datoriile ce li erau impuse de obicei și de legi. Tata avea de intervenit numai în cazuri de furt sau de nesupunere vădită, care se întîmplau foarte rar, poate o dată sau de două ori pe an, și nu în toți anii. Nu li cerea niciodată să lucreze sau să plătească mai mult decît se cuvinea. Apoi, era foarte darnic și ierta multe datorii. De cîte ori un țăran era bolnav, mama, care se pricepea foarte bine în căutarea bolilor, îi trimitea doftorii, de care avea totdeauna o mare proviziune, și nu arareori mergea singură să viziteze bolnavii. De cîte ori era necesar, cînd se ivea un caz putînd deveni grav, se trimetea după medic, la Tîrgul-Ocnei : medicamentele se plăteau totdeauna de la curte.

Cu toată lipsa de evlavie a familiei, datorită mai ales influenței bunicii și pană într-un oareșcare punct, ideilor filozofice ale mamei, la sărbătorile cele mari mergeam la biserica de la Popeni și, acolo, găseam strînși toți țărani din Popeni sau Blidari, căroră, după liturghie, tata li ținea o cuvîntare, la sfîrșitul căreia li făcea o generoasă distribuție de vin.

Biserica Popenilor este așazată deasupra priporului care, din pîrăul Popenilor (Căiuțul Mare) suie la dealul Rateșului. Pozițiunea acelei bisericuți de lemn, acoperită cu șîndrilă, este cît se poate de romantică și a îneîntat toate firile artistice care au trecut pe dinaintea ei. Hramul ei este la Sfîntul Gheorghe și Ia dînsa veneau la liturghie țărani din satele

gemene Popenii și Blidarii. Nu departe de dînsa, pe drumul mare de atunci, care trecea pe platoul Rateșului, nu pe șas ca acum, se afla un rateș de vâlătuci și de cărămida, clădit în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea de străbunicul meu, Lascarache Roset. Aici, în ziua de Sfîntul Gheorghe, se strîngeau după slujba de la biserică, la hram, nu numai Popenii și Blidarii, dar mulți oameni din celelalte sate, nu numai de pe moșie, dar și de pe împrejur. Totdeauna, în acea zi, după dejunul nostru, tata, mama și eu pe capră, lîngă vezeteu, ne duceam la Rateș și îndată mulțimea strînsă acolo încunjura trăsura, cu capetele descoperite și cu strîgăte de :

— Să trăiți !

Tata își scotea și el pălăria și li zicea :

— Bine v-am găsit ! Să trăiți și voi cu nevestele și copiii voștri ! Dar puneți pălăriile în cap !

Țăranii se acopereau și începea atunci o serie de cuvîntări din partea obștei adunate, tata răspunzînd la fiecare din ele. Cu acest prilej se vorbea de multe interese reciproce și țăranii aduceau la cunoștința tatei dorințele lor, care de obicei se satisfăceau cel puțin în mare parte. Apoi aduceau un miel frumos, tata li dăruia în schimb un boloboc de vin, și pe urmă noi plecam, țăranii strigînd din nou :

— Să trăiți ! și ridicînd pălăriile, tata ridicînd și el pe a lui și eu făcînd la feli.

O sărbătoare mult așteptată de noi, copiii, era Sfîntul Vasile, cînd ni se făceau cadouri, nu se introdusese încă moda copacilor de Crăciun, căci numărul guvernanelor engleze și germane, care au introdus acest obicei la noi, era încă mic de tot pe atunci și cu totul copleșit de acel al francezelor, în a căror țară nu se introdusese încă decît în chip excepțional.

Sfîntul Vasile mai era așteptat cu nerăbdare și de întreaga mulțime a slugilor, atît a acelor ale casei cît și a acelor ale moșiei. În ajun, sara, venea Manolache Oatu cu un lung izvod al tuturor slugilor, alcătuit la cîntălărie, pe care era trecută, în dreptul numelui fiecăruia, suma ce i se dăduse în anul precedent, pe care tata îl revizua, făcînd îndreptări, aproape întotdeauna în plus ; Manolache avea grijă să nu-și puie numele pe acea listă și, totdeauna, tata adăugea numele lui și cifra s-jmii ce i-o destina, pe care Manolache totdeauna

se făcea că o găsește prea mare și săruta mîna tatei, apoi primea de la el, în galbeni, totalul acestor daruri spre a le distribui.

Totodată se auzeau afară pocnituri de bici, sunetele buhaiului, clopotele * și deosebitelor bresle : argați de la grădină, argați ai moșiei, vezetei, feciori boierești și pădurari (aceștia întruniți într-o singură breaslă), care făceau rînd pe rînd cîte o stațiune la fiecare din intrările casei. Suma dată de obicei era egală cu o lună din simbria fiecărei slugi și alcătuia un total destul de samandicos. Și nu mică era a doua zi munca lui Manolache și a gramaticului, căci marea majoritate a bacșipurilor parțiale era mai mică de un galben și trebuia să schimbi numărul de galbeni trebuitor pentru a da fiecăruia bacșiful lui în parte în mărunțuș, muncă ce, numai ușoară nu era, căci galbenii se schimbau, România neavînd pe atunci moneda ei, în următoarele monede : sfanți austriaci de 2 lei 20 parale, fifirigi austriaci de 15 parale și gologani de aramă, tot austriaci, de cinci și zece parale, atît de șterși încît îi puteai deosebi numai prin faptul că cei dintăi erau ceva mai mici decît ceilalți, carboave rusești de 12 lei, sferturi de carboave de 25 de copeici, sorocoveți rusești de 20 copeici, valorînd 2 lei 16 parale, piese rusești de 15 și 10 copeici valorînd respectiv 1 leu 23 și 1 leu și 8 parale, iermelici turcești de 14 lei și monede tot turcești de 4 lei și de 3 lei și 20 parale galbăn, nu era lucru ușor și, ia aceasta trebuie să mai adaugi că galbenul valora după cursul pieței. Zău că socoteala schimbului unui de la Iași și din toată Moldova afară de Galați 37 de lei, iar cursul Galațului era de 45 de lei și acel al Visteriei (Ministerul de Finanțe) de 32 de lei, leul vechi de 40 parale din Moldova afară de Galați valorînd 32 de bani de dinainte de război.

Buba cea mare a economiei noastre era însă chipul tinerii curții propriu-zise. Iaca personalul de serviciu ce-1 întreținea tata : 1 vataș de ogradă, serdarul Neculai Lefter, fostul său camardiner, timp de mai mulți ani ; 1 cămărășiță serdăreasa Elenco Lefter, soția lui Neculai ; 1 sofragiu, 1 camardiner al tatei, 1 al treilea fecior, doi băieți la bufet, 2 bucătari pentru masa boierească și 1 pentru cea a slugilor cu 2 și uneori 3 ajutori ; 1 cameristă a mamei, 1 țigancă care avea grija

* Text lipsă (n. ed.).

albiturilor tatei și a casei, camerista surorilor mele, 3 sau 4 fete în casă, 1 chelar, 1 pitar neamț și 1 ajutor pitar, 3 vezeței, 1 surugiu, 2 rîndași la grajd (o bucată de vreme am mai avut și un *stallmaïstru* prusian), 1 pușcaș însărcinat să aprovizioneze masa boierească cu vînat, 1 grădinar (neamț sau francez) și 12 argați grădinari, 4 spălătorițe și o găinăriță. Și sînt sigur că, pe lângă aceste 46 sau 47 de ființe omenești adunate pentru a ne servi, plus mance și dădace, memoriei mele cu bună samă să-i mai scape vro cîteva. Și unele din aceste slugi erau căsătorite și aveau pe lângă dinsele familie care și ele erau hrănite la curte.

Și acum, după trecere de șasezeci de ani, mai păstrez dinaintea ochilor icoana lungii mese a „slugilor de sus”, întinsă vara *sub* cireșul urieș ce se afla din dosul noii bucătării, cu Neculai Lefter în cap, avînd în mîna dreaptă pe soția lui, iar în acea. stînga pe camerista străină a mamei. Și mai puțin de două feliuri și fructe nu se servea niciodată la acea masă.

își poate face cineva idee de cheltuiala ce o cerea ținerea unui asemenea personal cînd voi arăta că, în vara anului 1868, în care n-au fost deloc cheltuieli extraordinare, treceau^ numai pentru masa noastră și a slugilor hrănite la curte, după cum reiesă dintr-o socoteală ce o păstrez, cîte 40 de ocă moldovenști (ceea ce face 50 de kilograme) de carne de vacă pe zi, bineînțeles afară de carnea de miel, de porc, de vițel și de paseri. S-înțelege că în acest caz, pe lângă o cumplită rîsipă, mai era și o vederată furătură combinată între jidovul arendaș al iraturilor țîrgului, printre care intra, cum am văzut, și căsăpie, cu vatavul de ogradă, Neculai Lefter.

Acesta, precum am mai arătat, fusese, ani îndelungați, camardinerul tatei în timpul văduviei sale' și-1 însoțise în surgun la Constantinopol și la Brussa. Tata avea o slăbiciune pentru el deși știa că-i lung la mîină și „nu duce Sa ureche”. Mama spunea că, după cît s-a spus, favoarea de care se bucura Neculai Lefter la tata era datorită faptului că-i servise altădată de „curier de dragoste”. Și numai fizicul unui Leporello nu-1 avea vatavul nostru de ogradă: era de statură înaltă, spătos, foarte pîntecos, stricat de vărsat și avea o față de bețiv, apoi mai era foarte prost. Tata îi obținuse de la Ghica-vodă un decret de serdar, singurul ce-1 solicitase vro-

dată de la socru-său, și acest fapt lasa nemîngîieți pe Manolache Oatu și pe vatavul Iancu Popovici de la Pralea, care erau numai medelniceri, deși nu se născuse birnici de rînd ca Neculai Lefter. Acesta era, dealtmîntrelea, devotat tatei și nu critica într-însul decît cumplita lui iuțală și „prostul obicei ce-1 avea de a-și aduce aminte, chiar după douăzeci de ani, de orice lucru al său”. în fond, fostul camardiner avea o mare admirație pentru stăpînu-său. Fiind fricos^ ca un iepure (dar brutal cu inferiorii lui), admira mult bărbăția tatei și avînd o idee mai mult decît confuză despre *al meu* și *al tău*, istorisea cu vederată mierare fapte despre incoruptibilitatea tatei ca judecător și ca ministru, neascunzîndu-și însă părerea de rău că *nu fusese ca alți boieri mari, pentru ca să se fi putut pricopsi și face om și el, Neculai Lefter, ca alți camardineri ai altor înalți diregători, care au ajuns la avere, pe cînd el a rămas sărac lîpît pămîntului*. Cred că dacă, din firea lui, Neculai era aplicat spre furaturi, îl mai împingea la aceasta și nevasta lui, cucoana Elenco, în care se adunase o adevărată sindrofie de vițuiri. Această păreche avea cu dînsa o fată de douăzeci de ani trecuți, duduca Marghiolita, un adevărat monstru, înalt și pîntecos ca tată-său, înzestrată cu moravuri deplorabile, și un fiu trecut de adolescență, coconul Iorgu, care își însușise toate calitățile răle ale amînduror părinților. Bineînțeles că aceste două odrasle își găseau toată întreținerea la noi.

Pe la 1860 se înființase un post de comisar de poliție al țîrgușorului în care tata făcuse să fie numit Neculai Lefter. Acesta își făcuse îndată o uniformă de comisar mondîr de postav albastru cu reversuri roșii imitînd blana și șnururi de fir de argint, pantaloni asemenea de postav albastru, cu două largi lampasuri roșii, cum le poartă astăzi la noi generalii, și șapcă de postav tot albastru, cu cozoroc de piele de glanț și vipușcă roșie largă. Apoi mai era încins cu o sabie de cavalerie rusască, a tatei, al cărui mîner era aparat de o gardă urieșă de oțel cu ajururi. Am auzit pe jidovii din țîrg lăudîndu-se mai pe urmnă că de la ei a strîns Neculai Lefter banii cu care și-a făcut uniforma. Numai_punerea jn vigoare a legii comunale a pus capăt cabazlîcului ce-1 alcătuia acest comisariat.

De la mutarea noastră la țară feciorii din casă nu mai purtau livrele, aceste, multe la număr și de forme diverse,

erau strînse în pod. Cînd erau musafiri în casă, Neculai Lefter, sofragiul și camardinerul tatei purtau frace, de obicei însă erau îmbrăcați în haine de aceeași formă ca stăpînii și musafirii, foarte adesea în haine lepădate de stăpîni, însă nu de a tatei, căci el avea niște forme de îmbrăcăminte speciale, datînd din domnia lui Mihai Strudza. Îndeobște îmbrăcăminte de slugilor lasa, la țară, mult de dorit pretutindeni, cea a femeilor fiind și mai dizgrațioasă și mai neîngrijită decît a bărbaților, iar cea a slugilor de jos se mărginea la izmele și cămeșa națională.

Tata avea pasiunea cailor și a trăsurilor: într-o vreme am avut douăzeci și opt de cai în grajd și vro cincisprezece trasuri pe arcuri în șură. Recolta de orz și de ovăz a moșiei nu ajungea niciodată pentru hrana cailor noștri și a tainului vechilului și a vataului de la Pralea. Și moșu-meu Lascar veșnic rîdea de caii noștri pe care îi privea ca pe niște gloabe. Tata îi cumpăra de la iarmaroc, iar moșu Lascar avea herghelia lui, din care scotea niște cai minunați, cu mult sînge arăbesc într-însii.

Dealtmîntrelea, cu toată mulțimea slugilor și îmbielșugarea traiului, eram departe de a ne bucura de un confort adevărat, astfel cum este înțeles în Apus și cum l-am găsit pe urmă și în unele case de la noi. Casa era foarte mare, dar rău distribuită și incomodă, atenansele departe de dînsa: bucătăria, în vremea sosirii noastre de la Pralea, se afla și a rămas încă, șapte sau opt ani, peste drum de strada țirgului care alcătuiă șleacul mare între granița ungurească și Galarul. Și pană după anul 1870, acea stradă pe vreme de ploaie se schimba într-un adevărat n>. de glod, pînă la genunchi, prin care slugile care adaceau blidele cu mîncări pentru masa noastră trebuiau să străbată, iar iartă, pe un ghețuș cumplit sau pe troian pînă la brîu și pe viscol. Apoi vă închipuiți ce grea era supravegherea bucătăriei în asemenea condițiuni. Tot peste drum de șleahul cel mare erau grajdul și șura cu trăsurile, ceea ce dădea loc la aceleași greutăți de supraveghere. Apoi curtea propriu-zisă, marea clădire în care locuiam, nu conținea decît prea puține adăposturi pentru slugi; cele multe din ele erau adăpostite în niște clădiri, tot din țirg, clădite de tata sau închiriate de la jidovii din țirg.

Dar nimica nu dă atît de bine o idee despre puțina înțelegere a ideii de confort, de cîștig de timp și de economie de

personal ca faptul că pană după moartea tatei și cît a mai stat mama la Căiuți, nu au fost clopote pentru chemarea slugilor. Dacă aveai nevoie de vro slugă, trebuia să ieși în coridor și s-o strigi cu gura sau să bați în palme: ultimul din aceste două procedee era cel mai uzitat, atît la noi cît și în foarte număroasele case care nu adoptase încă clopotele. Luxul din cele multe așăzări boierești de la țară era un lux semibarbar.

Modul de trai de la Căiuți, pe lîngă că era semibarbar, mai era pe cît de nemăsurat pe atît de dezordonat și nu putea să ducă, cum a și dus, decît la ruină. Alt element care a contribuit mult la acest de pe urmă rezultat și care va fi descris mai pe larg în capitolul viitor a fost alcătuit de cheltuielile exagerate pentru instrucția și creșterea noastră, despre care voi vorbi în capitolul următor și care în nici un punct de privire nu și-au atins scopul, deși fiind făcute cu cea mai mare dragoste și generozitate, dar în chip foarte puțin priceput.

Ospitalitatea casei noastre era bine cunoscută în toată țara, rar eram iară musafiri: rude, prieteni și cunoșcuți care se anunțase și erau așteptați, sau alții necunoscuți și, prin urmare, neașteptați. Pe acea vreme mai era obiceiul ca drumețul să mîie la curtea lîngă care îi prindea noaptea. Căiuțul, fiind țirgușor, avea vreo două sau trei hanuri evreiești, la care trăgeau unii drumeți care nu cunoșteau pe tata sau erau oameni ale crtor creștere și obiceiuri i-ar fi făcut" să nu se simtă la îndemînă în casa și la masa noastră. Dar tata cunoștea și era cunoscut de aproape întreaga Moldovă de atunci și numărul trecătorilor, din toate stările sociale, care se foloseau de găzduirea noastră era foarte mare.

îmi aduc aminte cum, într-o zi din toiu iernei 1868, pe un troian cumplit, pe cînd mă aflam, după dejun, în biuroul tatei, aud zurgălăi și pocnete de bici și văd intrînd pe poartă o sanie cu patru cai de poștă, iar într-însa o ființă mărunță, ascunsă în blănuri, care sădea zgribulită. Sania trage la scara cea mare și Neculai Lefter iese din casă, ajută pe ocupantul saniei s-o părăsască și să urce scara, mai mult purtîndu-1 în brațe. În sfîrșit, ușa biuroului se deschide și Neculai împinge spre sobă mica ființă. Aceasta, punînd ochii pe tata, care-și fuma ciubucul întins pe divan, își scoate căciula urieșă care-i acoperea capul, zicînd:

— *Bonjour, Monsieur, je viens de Marseille et je vais à Paris.* (Bună ziua, domnule, vin de la Marsilia și merg la Paris.)

Această frază era atât de neașteptată, înfătoșarea străinului diminutiv atât de ridicolă, încît tata răspunse :

— *Bon voyage, Monsieur.* (Călătorie bună, domnule.)

Dar dîndu-și îndată sama de caracterul puțin ospitalier al acestor cuvînte, adause :

— *Mais en attendant veuillez considerer ma maison comme étant tout à votre disposition.* (Dar deocamdată, binevoîți a considera casa mea ca fiind cu totul la dispozițiunea domniei-voastre.)

Numai după mai multe pahare de ceai cu *rhum* bietul francez fu în stare să-și decline numele și calitățile precum și motivele călătoriei. Se numea Comte și era un comerciant de samă din Paris și vîrîse capitaluri însumate într-o societate de petrol care, de vro trei ani, făcea explorări după zăcămintele de petrol împrejurul Tîrgului-Ocnei. Cu direcția acestor explorări era însărcinat un inginer de mine francez, numit domnul de Lalande, un om cît se poate de plăcut și binecrescut, pe care îl cunoșteam foarte bine și îl aveam adesea în vizită la noi, dar care nu izbutise să găsească petrol deși se cheltuise cu forajurile o mulțime de bani. Acționarii societății, în fața unor repețite cereri de fonduri pentru urmarea explorărilor, delegase pe d. Comte pentru a-și da samă la fața locului de starea afacerii. Afacerea stătea prost, Lalande, deși inginer de mine de la școala din Paris și fost director a mai multor întreprinderi miniere în colonii, despre care știa să povestească lucruri prea interesante, căutase petrol acolo unde nu era sau unde se găseau numai cîțimi neînsemnate. Afacerea a fost în urmă lichidată cu mare pagubă pentru acționari, dar noi am petrecut o serată din cele mai plăcute cu d. Comte, care s-a arătat un *causeur* cît se poate de fin, de interesant, de bine informat și de binecrescut. De atunci nu am mai văzut, nici nu am mai auzit ceva despre el, lucru ce se întîmpla des cu musafirii noștri ocazionali.

Dar nu toți oaspeții erau așa plăcuți ca Comte, deși el a fost departe de a fi unicul de felul lui. Voi vorbi acuma de un caz cu totul de altă natură.

După războiul de la 1828—1829, se stabilise în Ieși un tînăr farmacist al armatei rusești, suedez din Finlanda, numit Tornborg ; deschisese în Ieși o farmacie care nu întîrzieze să devie cea mai bună și cea mai cercetată din oraș și se căsătorise cu fata unui neamț, om de treabă și cu stare, așazat în Moldova de ani îndelungați. Tornborg era foarte deștept și se bucura de o cultură destul de frumoasă. A făcut cunoștință cu tata și cu moșii mei la întoarcerea lor din străinătate. Nu trecu însă mult și ei constatară că suedezul era un crai fără de scrupule care mîncă cu lingura averea lui și a nevestei și-i exploata pe cît putea. Împotriva acestei exploatare au știut să se păzască și el nu a mai avut de la ei decît foloasele ce voiau să i le deie, mai cu samă produse de tot soiul de la țară, dar deoarece făceau haz de el căci era plin de duh și de *entrain* îi dădeau bucuros din bogatul lor prisos. Călătoriile la Bohotin pentru Tornborg [erau] atât de folositoare încît moșii mei mi-au povestit că i s-a întîmplat, în repețite rînduri, să străbată de două ori în douăzeci și patru de ceasuri distanța Ieși-Bohotin și înapoi, adică de patru ori patruzeci și șasă de kilometri, peste tot 184 de kilometri. Bineînțeles că aceste drumuri nu le făcea cu caii și trăsura ce nu o avea, ci cu caii moșilor, veșnic pe drum între moșie și oraș. Dar cea mai mare parte a traiului zilnic al lui Tornborg era astfel asigurată.

Pe lîngă că tot ce cîștiga trecea în cheful, apoi începuse să neglijeze farmacia și avea neconținut fricțiunii cu serviciul sanitar, deși acesta, pe acea vreme, numai sever nu era. I s-a închis de repețite ori acea farmacie. Se adresa tatei și moșilor pentru a obține deschiderea ei, dar ei erau la cuțite cu Mihai Sturdza și intervențiunile lor, în special acele ale tatei, erau totdeauna făcute în termeni cît se poate de irrespecțuoși pentru autoritate, ceea ce producea un efect contrar celui dorit de Tornborg. Mizeria era de pe atunci în casa lui. A dus-o el cîțiva ani cum a dus-o, pană cînd, prin a șasa decadă a veacului, succesele lui Barnum cu Tom Pe-uce și Jenny Lind îi dădură ideea să-1 imiteze. Soția lui îi hărăzise un băiet și trei fete ; băietul era cu desăvîrșire idiot, cele două fete mai mari slute, cea mică drăguță. Hotărî să deie o instrucțiune muzicală celor două fete mai mari (a treia era din cale-afară mică), și odată această instrucțiune muzicală terminată, să plece cu ele în Europa și în America,

să deie concerte și să cîștige milioane. Li dădu ce instrucțiune muzicală puteau să găsească în Ieși și, îndată ce ie socoti destul de instruite, plecă cu ele și cu soția lui în străinătate, în cel dintâi oraș unde ajunse, făcu niște afișe mari în care se anunța sosirea acelei minuni a minuneior, vestitele privighetori suedeze care aveau să deie un concert în cutare seară. Anunțul apărea și în jurnale, iar lumea cumpăra bilete. Dar la vederea celor două sluțenii și la auzul glasurilor lor miorkl't-**\v**, jura ci **nv** le va auzi a doua oară. Ceea ce nu a împiedica': pe 'i orr.bo.g să facă înconjurul Europei. Vă închipuiți că a ramat- sechestrat în nenumărate oteluri, că i s-a reținut bagajul, dar spiritul lui inventiv, cu tot insuccesul ce-l aveau bieteles fete, a găsit chip să meargă **pană** la Madrid și să se întoarcă înapoi în Ieși. Numai în America nu a izbutit să meargă, ceea ce îl făcea să zică că numai egoismului prietenilor care nu au ctv->simțit să! imprumuie cu puținele mii de franci necesare pentru a-i plăti călătoria peste Ocean îi datorește faptul că a rămas sărac la bătrînețe. Nu știu cum a dus-o de la întoarcerea lui în țara din acea călătorie artistică și **pana** în toamna anului 1866, dar, într-o buna dimineață de octombrie, tata s-a trezit cu dînsul și cu toată familia la Căiuți, cerîndu-i hrană și adăpost pentru iarnă, căci altfel! nu-i ramîne decît **să** s-împuște sub ochii lui. Șt tata i-a dat o cameră mare, peste drum de curte, într-o casa a lui și l-a primit la masa noastră cu soția și fetele iui. Băiețutul însă, într-o stare de murdărie grozavă și idiot, mînca la cancelaria moșiei, unde Hisese adăpostit.

Tocmai atunci venise la noi profesorul de muzică Seidl, despre care **y;n** vorbi și mai departe. Tornborg, care urma sa "ngri'ască glasul sau, mai bine zis, absența totală **de** glas a fiicelor sale, obținu ca bietul Seidl să le acompanieze doua ceasuri pe **y.i** în exercițiile lor, bineînțeles în **chip** cu desăvirșire grațios. Și au stat astfel la noi **pană** la sfîrșitul lut ianuar, dar Tornborg, văzînd că tata dă adăpost și hrană, dar nu banii ce nădăjduia să îi smulgă, s-a declarat ofensat de niște avanii imagine și a plecat la Ieși unde, la sfîrșitul acestei cărți, îl vom găsi în relații cu personagi care au jucat un rol în istoria omenirii.

Printre nenumărații musafiri necunoscuți care găsau la noi adăpost și masă s-au strecurat și vro doi-trei aventurieri. Voi cita printre aceștia **pe** falsul Alexandru Blaremborg, sub-

ofițer dezertor din al doilea regiment de lăncieri care, la sfîrșitul lui august 1863, s-a dat mie, pe cînd prindeam niște pește cu undița în iazul cel mare din grădină, drept fratele soției moșului meu, beizade Iancu Ghica, fratele mamei. Mi-a istorisit că este însărcinat să ducă la regiment o remonță ce o făcuse la iarmarocul Cașinului și care rămăsese la Tîrgul-Ocnei, dar vine la Căiuți peste două zile. Eu bineînțeles că m-am grăbit să duc mamei această veste, iar ea a trimes să-I poftească la curte. Se întîmplase că mama nu cunoștea încă pe atunci nici pe cumnată-sa, nici pe vrun membru al familiei acesteia. Dacă pungașul era departe de a avea distincțiunea elegantului căpitan Sașa Blaremborg, nu se putea tăgădui că se ținea bine și vorbea o franțuzască corectă. A povestit mamei feli de feli de minciuni, lăudîndu-se între altele că luase și el parte cu Iarca la expedițiunea Mexicului. Se întîmplă că mama urma să plece a doua zi de dimineață la Mărașești, însoțită de moșu-meu Lascar, dar ea pofti pe falsul Blaremborg să ramie în gazdă la noi, chiar în timpul absenței sale, pînă la sosirea remonței ce o aștepta. Aventurierul a primit, confundîndu-se în multămiri, și mama a plecat de dimineață.

După două sau trei zile, remonța nu sosise, dar pretinsul Blaremborg o șterse în zori de ziuă, luînd cu dînsul o pușcă Devismes a tatei.

în ziua în care, cu prilejul plecării noastre în Italia, cu puține săptămîni mai pe urmă, ne-am întîlnit cu al doilea regiment de lăncieri la Mărașești, precum am arătat mai sus, mama a avut prilej să facă cunoștință cu adevăratul frate al cumnatei sale, iar ofițerii regimentului ne-au povestit cum, în dimineața aceleiași zile, falsul Blaremborg, recte Bucșănescu, fusese arestat și urma să fie dat judecării pentru dezertare și furt de bani ai regimentului.

Sosirea unui musafir era privită aproape totdeauna ca un temei de bucurie și ca o întîmplare plăcută, gazda se simțea îndatorită prin faptul venirii musafirului, acesta fiind privit ca cel care îndatora. Și cu cît era mai străin și venea de mai departe era văzut cu mai mare plăcere, căci aducea vești mai noi pentru noi și ne povestea lucruri mai necunoscute. Nu arareori se întîmplă ca tata, auzînd că la cutare han din tîrg a tras cutare sau cutare străin, a trimes pe Neculai Lefter spre a-l pofti să-i facă plăcerea să vie în

gazda la noi. în această ospitalitate nemărginită se ascundea și o bună doză de egoism, căci acea găzduire aducea o schimbare plăcută în monotonia vieții de la țară și un contact cu lumea de din afară de micul nostru orizont. Dar era, fără îndoială, un egoism foarte binefăcător pentru călătorul trudit, ars de soarele lui cuptor sau înghețat de crivăț, care găsea masă bogată, adăpost curat și primire cu inima deschisă.

Capitolul X

„UNIVERSITATEA DE LA CĂIUȚI”

La începutul celei a șasea decade a veacului trecut nu se puteau face studii secundare complete decât în Iași sau în București, și chiar acele lăsau mult de dorit: profesorii treceau drept slabi și unele cursuri lipseau cu desăvârșire. Părinții mei hotărâse de la început să facă din mine un savant, dar nu voiau să locuiască nici în Iași, nici în București, iar de despărțirea de ei a vrănuia din noi nici nu permiteau să se vorbească. Profesori particulari români nu se găseau, nu rămânea deci decât recursul la străini. Apoi tata a hotărât ca, de la vârsta de șase ani, să fiu luat din mîna femeilor spre a sta sub priveghierea unui bărbat. Bărbați străini instruiți care să-și asume sarcina creșterii unui băiet atât de mic nu se găseau în țară, iar relațiile și comunicația cu străinătatea erau rare, anevoioase și grele, în schimb se găseau în țară destui străini cu instrucțiune secundară mai adesea incompletă, veniți după căpătuire în orice chip, în orice ramură de activitate, gata să se însărcineze și cu educația unui asemenea băiețel. Și astfel s-a făcut că am avut zece profesori. Iacă în ordine cronologică numele lor.

În toamna anului 1859, împlinind șase ani, tata a găsit că este vreme să trec de la mîna femeilor la cea a bărbaților. Mi-a luat un profesor (deși era hotărât ca deocamdata să nu învăț nimica) în persoana unui frate a doamnei Darmet, proprietara vestitului magazin de noutăți cu acest nume de la Iași, Victor Chaubert, care făcuse întreaga campanie a Crimeei în calitate de sergent furier de vînători. Era un

om blind, bun și de treabă, dar care, pe la sfîrșitul iernei, nu mai putu de urît în Căiuți. Se zise bolnav și părinții mei fură siliți să-1 concedieze.

În primăvara următoare, tata ni-a adus, iar dintr-o călătorie la Iași, pe un băietan de douăzeci de ani din Belgia, numit Charles Godecharles. Acesta era cu totul lipsit de serios și nu rămase la noi decât trei luni. El se ocupa mai mult de femeile drăguțe din tîrg decât de mine. Păstrase o amintire din cele mai plăcute din țara noastră și din șaderea lui la noi, căci scria des tatei și mamei în cursul anilor următori pentru a li anunța căsătoria și nașterea copiilor lui, neuitînd niciodată să li mulțamească pentru tratamentul de care avuse parte și de excelențele sfaturi ce i le dăduse.

În locul lui Godecharles, tata mi-a adus în toamna aceluiaș an pe Pierre Nombrol, un francez din sudul Franței, care era atunci în slujba lui Zizi Cantacuzino și, mi se pare, a lui Nicu Catargiu (fratele lui cuconu Lascar) și priveghea lucrările șoselei dintre Mărășești și Galați, pe care cei doi boieri sus-numiți o luase în întreprindere. Nombrol se zicea fost căpitan în regimentul al 3-lea de zuavi, dar aparența, manierele și mai ales gradul lui de cultură trădau cît colo pe fostul subofițer. Era căsătorit și avea un băiețel, dar doamna Nombrol nu sădea la noi, fiind angajată în calitate de guvernantă la un proprietar din ținutul Putnei. Era neasemănat mai deșteaptă și mai cultă decât bărbatu-său. Acesta era tipul gasconului *bon enfant*, unul din cei mai puțin mincinoși ce i-am cunoscut și bun la inimă, dar de o inteligență mediocră unită cu o cultură și mai slabă. Cu toate că se lăuda că ieșise din școala de la Saint-Cyr, deloc nu se putea împăca cu ortografia franceză, dar era în schimb o „dădacă” admirabilă pentru mine. Mă îngrijea în chip minunat, mă iubea, știa să mă intereseze și să-mi inspire afecțiune pentru dînsul. Îmi citea seara, după ce mă culcam, *Telemaque*, însă nu era în stare să-mi dea deslușiri asupra mitologiei, ceea ce încurca grozav ideile mele religioase și mă făcuse într-o vreme să-mi fac rugăciunea cătră „Jupiter, părinte al zeilor”. Nombrol era un pedagog atât de incapabil încît, cu toate că cunoșteam literele și scriam destul de bine orice mi se dădea de copiat (eram cînd ne-am despărțit de șapte ani), n-a parvenit să mă învețe a ceti.

în iarna 1859—1860, toată casa a fost bolnavă de tușă măgărească, începînd cu mama și terminînd cu ultima slugă. Nombrial ne îngrijea pe toți după sistemul Raspail : prin camforă, apă sedativă, pomada camfarată, țigaretete camforate etc. Casa noastră mirosea atît de puternic a camfor încît bunica, care nu știa din ce cauză venise să petreacă iarna cu noi, și, singură din toată casa, scăpase de tusa măgărească, a fugit fără de veste într-o noapte, după obiceiul ei, nemai-putînd, zicea ea, să sufere acel miros nesuferit. Și tata rămăsese îndemn, fiindcă petrecuse iarna la Ieși, dar starea sănătăței lui era departe de a fi bună.

Se întîmpla în cursul acelei ierni un eveniment important pentru mintea mea. Tata trimise, în sfîrșit, la Căiuți întreg mobilierul casei din Ieși pe care o închirie, foarte prost (urmele Unirii), unor jidovi. Eu uitasem cu desăvîrșire mobilierul nostru din Ieși, deoarece de patru ani nu mă mai învărtisem decît în elegantele de la Căiuți și de la Pralea : acele mobile mi-au părut niște adevărate splendori, pe care mi se luau ochii. Erau și lucruri frumoase printre acele mobile, dar pe podelile care jucau ale casei de la Căiuți, fără cadre de tapeți, cu ferestri urît văpsite, făceau puțin efect. A trecut iarna întregă cu aranjatul odăilor. În primăvara următoare a venit la surorile mele, Ana și Mărie, ca guvernanta, o soră a nemțoaicei de la vară-mea Profira, cea care se îmbrăca barbătește.

Asta, care venise la surorile mele, era poate mai ordinară și mai incultă decît cealaltă și în orice oaz neasemănat mai urîtă, deși și aceea era departe de a fi o frumuseță. După cîteva luni, sănătatea tatei înrăutățindu-se ne sili să plecăm la Viena.

M-am despărțit de Nombrial cu mare părere de rău, plîngînd, căci el îmi arătase o adevărată afecțiune și știa să mă intereseze prin nenumăratele istorii din Africa ce mi le povestea. Apoi tata îmi cumpărase o pușcuță cu un foc, pușcă adevărată, care se încărca cu praf și ploaie ; mergeam la vînat cu Nombrial și împușcasem o vrabie adevărată și aceea era fapta despre care eram mai mîndru s-o fi săvîrșit de cînd eram pe lume.

La Viena părinții mei au angajat un würtembergez cu studii universitare, numit Maximilian Wegener. Vorbea franțuzește ca un francez și avea cunoștinți serioase, dar era bețiv

și brutal. A stat numai vro două luni. Pe urmă s-a angajat un elvețian din cantonul Valais, numit Venthly, catolic fervent și bărbat nesuferit. De la Viena l-am adus cu noi în țară și a plecat curînd, în urma unei discuțiuni cu tata asupra clericalismului.

Anton Alaux, gascon de douăzeci și opt de ani, bachelat în științe, fost pedagog într-un liceu în Franța. A plecat de la noi cînd ne-am dus în Italia. Ca învățător era mult superior celor precedenți. Pe acea vreme iubeam deja foarte mult lectura, încurajat mult în această privință de mama și de domnișoara Endrbdy, despre care voi vorbi în curînd. Pe lîngă romane scrise pentru copii, cetam cu lacomie tot ce era privitor la istorie, și biblioteca mamei era foarte bogată în această privință.

Camillo de Luca, bărbat trecut de cincizeci de ani, publicist cunoscut, angajat de mama pe cînd eram la Florența și adus cu noi în țară. Era văduv, cu un băiet de vîrsta mea, dar acesta, vițios și bun de nimica. Bătrînul era un bărbat cît se poate de cumsecade, care făcuse număroase educații în Rusia, unde petrecuse ani îndelungați. Era însă învățător slab și progresele ce le făceam sub direcția lui, aproape nule. Fugise pe la 1849 din Roma, de unde era originar, spre a nu fi închis pentru ideile sale liberale și naționaliste, se căsătorise în Rusia cu o guvernantă franceză care îl convertise la protestantism. Era foarte religios și ne făcea în fiecare duminică un curs de morală, dar religiozitatea lui era sinceră, fără ostentațiune și fără ipocrizie. Îl iubeam foarte mult și congedierea lui m-a mîhnit foarte mult, dar recunosc că părinții mei au avut dreptate să se desfacă de el, căci nu făceam deloc progrese sub direcția lui.

Apoi a venit așa-zisul doctor Herman Wagner, în realitate un escroc jidov numit Ignatz Schen. Îl angajase la Viena guvernanta surorilor mele, domnișoara Endrbdy, trimasă acolo cu soră-mea Măria pentru a-i schimba aparatul ortopedic și pentru a-mi căuta un preceptor. Acea fată bătrînă și urîtă avea mania mărțișului. Se adresase la un biuro de plasare pentru un preceptor ; i se trimisesse pe falsul doctor Wagner, care-i făcuse curte, îi împrumutase cîteva sute de florini, îi făgăduise s-o ieie de nevastă și o hotărîse să-l angajeze în calitate de preceptor pentru mine. Purtarea lui necuviincioasă a făcut ca să fie congediat după puține

luni. S-a dus la Braşov, unde a avut diferende cu poliţia. Aceasta nu a întârziat să-şi procure lămuriri aspra antecedentelor sale ; 1-a arestat şi expulzat din împărăţia habzburgică. Povestea că făcuse mari călătorii de exploraţie în toate părţile lumii, pînă aproape de Polul Nord. I-am descoperit însă repede şarlatania, căci l-am prins recitîndu-mi descrierea unei aurore boreale ce o învăţase pe de rost, cuvînt cu cuvînt, dintr-un *Lesebuch* (carte de cetire germană) al meu, apoi zicînd că hotentotii sunt un trib sălbatec din America. Pe lîngă că-mi era antipatic, mai trebuia să învăţ de acum înainte toate obiectele în limba germană. Deşi o vorbeam destul de curgător, totuşi era o greutate pentru mine care-mi făcusem pînă atunci toate studiile în limba franceză.

După un interval de cîteva luni, părinţii mei au adus pe Jean Lemoine, bărbat de meserie, cu titluri universitare serioase, care mai stătuse în ţară vro trei ani în casa rudei noastre, Costache Rosetti-Teţcanu, ca preceptor al fiului său Dimitrie. A fost, sub raportul lecţiilor, cel mai destoinic din toţi preceptorii ce i-am avut. Din păcate era mojiç la culme şi murdar. Avea pe lîngă dînsul pe soţia şi pe fetiţa lui, care şi ele erau întreţinute de părinţii mei.

Acel Lemoine era un bărbat cu cunoştinţi foarte serioase şi foarte inteligent; specialitatea lui era chimia, avea o slujbă într-unui din laboratoriele statului francez. Era totodată un adept al ideilor celor mai înaintate şi, la 1848, luptase în rîndurile insurgenţilor din iunie. El mi-a arătat atunci, la 1866, o mică bucată de aur ce o făcuse singur, adăugînd însă că costul la care se ridicase producerea ei era de mai multe ori mai mare decît valoarea ei. Apoi îmi spunea că izbînda ideilor înaintate şi căderea tuturor monarhiilor nu mai putea să întârzie, căci s-au descoperit explozive de o putere colosală şi fără îndoială că se vor descoperi şi altele încă mai puternice, cu ajutorul cărora o mîna de oameni hotărîţi vor fi în stare să facă să sară în aer palate şi cetăţi şi să nimicească armate puternice. Aceste prevederi ale lui Lemoine s-au adeverit cu îndestulare, iar despre puţinţa de a fabrica aurul şi alte corpuri zise atunci „simple” nu se mai îndoieşte astăzi nimene.

Cel de pe urmă a fost Edmond Aymon, absolvent de seminar, dar foarte în stare să prepare pe un elev pentru

bacalaureat. Foarte bun şi de treabă, din nenorocire tuberculos. Îi iubeam mult cu toţii ; era un suflet curat şi cinstit. Fusese recomandat de abatele Lapia, paroh (*cure*) al oraşului Vittel şi duhovnic guvernantei de atunci a surorilor mele, domnişoara Oudinot.

Cîteva luni după plecarea lui Aymon am plecat şi noi în străinătate ; surorile mele au fost plasate la Viena, în pensionatul Demergel în care fusese crescută mama, condus acuma de nepoatele doamnei Demergel, dar care era de parte să mai fie acel din trecut, iar eu am fost plasat într-un pensionat la Geneva, războiul franco-german nepermiţîndu-mi să mergem în Franţa.

Este uşor de înţeles că această continuă schimbare de preceptorii şi de metode numai spre folosul instrucţiunii şi educaţiunii mele n-a putut să fie. Totuşi nu numai la Geneva, dar chiar mai tîrziu, în Franţa, am constatat că nu ştiam mai puţin decît camarazii mei, iar în unele materii şi mai ales de cultură generală li eram hotărît superior.

Dar corpul profesoral al „Universităţii de la Căiuţi” nu se alcătuiă numai din preceptorul meu şi din guvernanta surorilor mele : mai aveam în casă un profesor de muzică şi altul de limbile greacă modernă şi elină. S-au schimbat şi aceştia, dar neasemănat mai rar decît acei însărcinaţi cu creşterea mea. Prea puţin am profitat din învăţămintele lor.

întîiul profesor de muzică ce l-am avut a fost un vienez numit Arming care, după ce a stat la noi trei ani, s-a dus la Bucureşti, unde şi-a exercitat cu folos meseria ; mai avea şi monopolul acelei de *tapeur* în toate seratele *high-life* din capitală. Succesorul lui, Ferdinand Seidl, tot austriac, era un muzicant de valoare şi un bărbat nu numai foarte cumsecade şi foarte binecrescut, dar plin de duh şi plăcut. Petrecuse mai mulţi ani, în calitate de profesor de muzică, în familia ducelui de Coburg, ginerele lui Ludovic Filip şi tatăl regelui Ferdinand al Bulgariei. Poseda de la princesa Clementina un certificat din cele mai măgulitoare, pe lîngă scrisori de amintiri de la întreaga familie. El vejje^ la noi fiindcă sănătatea lui zdruncinată avea nevoie de o viaţă liniştită, la ţară. A stat pînă cînd am plecat în străinătate, în toamna anului 1870.

Nu mai vorbesc de cei doi greci, de la care *ar fi trebuit să învăţ* limbile grecească modernă şi elină ; ei erau

oameni prea puțin recomandabili și deloc nu m-am folosit de lecțiile lor.

Acest personaj didactic nu trăia totdeauna în bună înțelegere, ci se formau într-însul, restrâns cum era, partizi : preceptorul cu bona de franceză și grecul împotriva guvernantei și a profesorului de muzică, sau guvernanta cu preceptorul împotriva celorlalți. Uneori ei căutau să ne amestece în sfzile lor care nu numai o dată au cerut intervenirea tatei sau a mamei pentru a fi liniștite.

Dacă am abuzat de răbdarea cetitorului prin amărăntele ce preced, am făcut-o spre a arata, pe de o parte, marca însemnătate ce o puneau boierii moldoveni pe o creștere cât de bună și de complectă a copiilor lor, impunându-și spre acest sfârșit jertfe cu bună samă mai presus de mijloacele lor, iar pe de alta, spre a pune în lumină calitatea deplorabilă a personalului ce-l puteau găsi. Astfeli, din cei zece preceptori ce i-am avut, singurul Lemoine avea destoinicia necesară în ceea ce privea instrucția, iar singurul De Luca în ceea ce privea partea educativă, ceilalți fiind sau complect neexperimentați în vrouna din cele două privinți, sau oameni cu desăvârșire lipsiți de creștere sau de aptitudini.

Și tata îi plătea doară bine ; de obicei, afară de întreținerea lor complectă în casă, mai primeau un salariu de trei mii de franci, sumă respectabilă pentru epocă. Ar fi plătit și mai mult, precum au dovedit-o când a încercat să angajeze pe Rogeard.

Rogeard, profesor de liceu la Paris, scrisese împotriva lui Napoleon al III-lea un pamflet intitulat *Les propos de Labienus*, foarte acerb, dar scris într-o limbă admirabilă, care a stîrnit entuziasmul tatei, dușman neîmpăcat al împăratului francezilor și mare admirator de stil frumos. Deoarece tocmai atunci congediase pe Lemoine, care se arătase din cale-afară mojicos și nespălat (*au propre et au figure*), și-a procurat adresa lui Rogeard, silit să fugă în Germania spre a scăpa de închisoare, și i-a scris pentru a-i propune postul de preceptor al copiilor săi. Rogeard a răspuns că primește, în principiu, în schimbul unui salariu de 5000 franci anual, dar a cerut oareșcare lămuriri în privința principiilor politice și religioase în care urma să mă crească. După ce tata

i le-a dat, consimțind la salariul cerut, Rogeard a răspuns că, spre marea lui părere de rău, trebuie să decline postul oferit, căci din scrisorile primite constată că tata este în politică monarhic constituțional și creștin în credință, iar el ar fi făcut din mine : *un oribil republican și un tot atît de uricios ateu*.

Guvernantele surorilor mele cele mari, Ana și Măria, s-au schimbat mai rar decît preceptorii mei. Cea dintîi care a meritat acest nume a fost domnișoara Endrb'dy, o ungu-roancă de la Cașovia, pe care părinții mei au angajat-o la Viena, în anul 1862, și care a stat patru ani la noi. Ea era o fată bătrînă, uscată și urîtă, care fusese guvernantă în mai multe case mari austriace. Era departe de a fi lipsită de cultură generală și avea mai ales cunoștinți limbistice din cele mai serioase. Vorbea și scria în chip ireproșabil limbile germană, engleză și franceză, mai știa ungu-rește și italienește și cunoștea bine literaturile tuturor acestor limbi. Inșă manierele ei, dacă erau cuviincioase, erau departe de a fi *lodylike*, iar natura îi era francamente vulgară și mai ales intrigantă din fire. Deoarece adunase prin minuni de economie vro patruzeci de mii de florini, credea că ajutorul lor îi va putea procura acel lucru dorit de toate fetele bătrîne : un soș.

Trăiam deosebit de rău cu domnișoara Endrddy și de la început descoperisem cât de cumplit de falsă era : mi-a pricinuit o nenumărată mulțime de penitansuri, pensemuri, *katzentisch-un*, opriri de la plimbare și chiar de bătai, multe din ele suferite cu dreptate, dar și nu puține absolut pe nedrept. Totuș trebuie să recunosc că-i datoresc foarte mult sub punctul de privire intelectual. Ea a contribuit foarte mult să dezvolte în mine gustul cetirii, iar convorbirile ei cu mama și cu tata asupra multor subiecte istorice, vechi și noi, au contribuit în chip înșămnat să deștepte în mine, încă de timpuriu, la o vristă la care alți copii nu se gîndesc decît la jocuri și la nebunii, aplecarea spre ocupațiunile intelectuale. La această aplecare a mai contribuit mult și adunările zilnice de după-masă, în salonul cel mare a întregii familii, cu musafirii momentului, în timpul cărora orice vorbă nepotrivită pentru urechi copilărești era strict oprită, pînă la trimeterea noastră la culcare. Convorbirea era mărginită la discuții politice, istorice, filozofice, uneori știin-

țifice, la anecdote asupra trecutului și la povești vînătoarești. Cînd părinții noștri erau absenți, se făcea o lectură, ficcare cetînd pe rînd. Și în privința asta domnișoara Endroddy a fost neprețuită, căci în scurt timp ni-a format o preafrumoasă bibliotecă pentru uzul nostru, al copiilor. Ce păcat că această femeie era atît de vulgară și de intrigantă, vîrînd necontentit intrigi între ceilalți profesori și bone, ceea ce a silit pe părinții mei s-o concedieze (mult prea tîrziu).

Ei i-a succedat *miss* Emîly Allan, o scoțeză de treizeci și șase de ani, care fusese ani îndelungați guvernantă în familia Costin Catargiu de la Mărașești. *Miss* Allan era tocmai contrarul domnișoarei Endrody; mai păstra urmele unui fizic plăcut, avea manierele unei „doamne”, era foarte deșteaptă, dar cumplit de ignorantă, și avusese un trecut cît se poate de furtunos. Venind-i dor de plăcerile Bucureștilor și un mic roman cu Seidl, profesorul de piano, neajungînd s-o facă să se împace cu viața la țara, ne părăsi după mai puțin de un an.

După dînsa veni domnișoara Oudinot, care se zicea nepoată colaterală a mareșalului cu acest nume. Aceasta era o franceză de treizeci și șase de ani, nici frumoasă, nici urîtă, dar foarte durdulie. Ca multe guvernante franceze, își cunoștea limba la perfecție și știa istoria Franței pe de rost, dar nimica despre limbile și istoria altor țări. Fusese mai mulți ani în Rusia și povestea că făcuse acolo multe cuceriri, era catolică ferventă, dar isterică. Își pusese în cap să-i fie soț (eram atunci de patrusprezece ani), dar cred că s-ar fi mulțămît și cu mai puțin, însă inocența mea era perfectă și, mulțămît acestei împrejurări, nu se întîmplă nimica necuviincios între noi.

De la o bucată de vreme, pierzînd orice nădejde să-mi fie soție legiuită sau nelegiuită, la sosirea ultimului meu preceptor, Aymon, începui să-i facă lui curte și izbuti să-l seducă și să-l facă să cadă în păcat. Aymon, crescut de preoți, rămas catolic fervent și practicant, el cedă solicitărilor ei dar, după păcat, remușcările ce le avu contribuîră mult să-i agraveze tuberculoza. În această privință aflat-am, mulți ani mai tîrziu, amărunte cît se poate de interesante de la popa catolic de la Tîrgul-Trotușului, cătră care atît bietul Aymon cît și domnișoara Oudinot se spovăduiau.

Domnișoara Oudinot, după cum a ascris mamei, s-a căsătorit acasă la ea, după războiul franco-german, izbutind chiar să facă o partidă bună, căci a luat de soț pe primul orașului său, Vittel.

Pentru frații și surorile mai mici era în permanență cîte o bonă franceză care mîncea la masă cu noi. Una din ele, fiica unui meșter zidar din Luneville, care avea o ortografie din cele mai necorecte și nu poseda aproape nici o cultură, a intrat, după plecarea ei de la noi, în calitate de guvernantă, într-o bogată familie rusească din Basarabia, unde a întreprins și a terminat educația (?) unei domnișoare.

În casă se primeau multe ziare și reviste străine. Din-tîu, tata, ca aproape toți boierii moldoveni din vremea lui, a fost abonat la *Independance Belge*, care în urmă a fost înlocuită prin vrun ziar din Paris: *Debats*, *Figaro*, *La Liberté* sau *Gaulois*, pe lîngă care *La Revue des Deux Mondes* era nelipsită. Mama mai primea *La Revue de Paris*, *L'illustration* și *Le Musée des Familles*. De la 1866 încoace, tata mai primea *Neue Freie Presse*, din Viena, și *Kikeriki*. Iar noi, copiii, eram abonați la *Semaine des Enfants* și la *Magasin d'Education et de Recreation*, mai pe urmă eu primeam *Illustrated London News*.

În acea epocă lipsită de serviciu poștal la țară, Căiuțul era favorizat, căci o dată pe săptămînă îl deservea poșta austriacă care făcea o dată pe săptămînă serviciul între Sibiu și Galați: miercurea trecea de la Sibiu la Galați, iar sîmbăta s-întorcea de la Galați la Sibiu. Scrisorile noastre pentru străinătate, francate cu mărci poștale austriace, le încredințam poștei de sîmbătă, iar acele pentru țară, francate cu mărci românești, le încredințam poștei de miercuri care le expedia la Galați. Zilele de poștă, mai ales miercurea, cînd soseau pachetele cu ziare străine, erau așteptate cu mare nerăbdare de toată casa și, de cîte ori îmi era cu putință, mă precipitam la poartă îndată ce, la ceasurile obișnuite, auzeam strigătele și pocnetele de bici ale surugiuilor, tălăncile cailor de poștă și duruitul caracteristic al lungii brașovence din care, după ce se oprea, ieșea, cu pachetele pentru noi în mînă, conductorul, urmat de *Bedeckungsmann*, soldatul care îl escorta, amîndoi în uniforme lor austriace. Ei făceau prea bucuros serviciul nostru căci la curtea noastră îi aștepta totdeauna un prînz copios

udat cu vin vechi, iar uneori, la vreme de viscol sau în urma vrunui accident, găseau adăpost bun și cald pe noapte și cafea cu lapte de bivoliță dimineța, pe lângă care mai aveau și o gratificație bună de Anul nou. Vro doi sau trei ani a funcționat, paralel cu acest serviciu austriac, și altul, român, de două ori pe săptămână, între Adjud și Tîrgul-Ocnei. Pe la 1869, serviciul austriac a fost desființat și a funcționat, de trei ori pe săptămână, serviciul român de diligentă pînă la 1884, cînd s-a pus în circulație linia Adjud-Tîrgul-Ocnei.

încă un merit al domnișoarei Endrbdy a fost introduce-re excelentului obicei al lungilor primblări pe jos, de la april pînă la octombrie. Se prînzea (*dîner*) la ora cinci și jumătate și îndată după masă o porneam cu toții la primblare, neîntorîndu-ne decît după ce înnoptase. Iarna, ieșeam asemenea în fiecare zi și, cînd nu patinam, făceam cîte o primblare. Plăcerile mai mari erau, pentru toți, excursiile în mai multe trăsuri la Pralea, unde se prindeau păstrăvi în pîrîu sau, la ocaziuni mai deosebite, se scoteau din cele două heleșteie făcute de tata, în care se găseau păstrăvi de două kilograme. Eram totdeauna precedați de un bucătar cu ajutorul lui și de sofragiu încă cu un fecior; masa se întindea lîngă un șipot cu apă minunată de lîngă heleșteie și pofta de mîncare nu lăsa niciodată de dorit. Altă dată tata porunceea, la mijlocul mesei de sară, să se puie caii la mai multe trăsuri și plecam cu toții, cînd într-o direcție, cînd într-alta, regiunea fiind bogată în primblări frumoase.

Dacă la noi numărul de slugi, de cai și de trăsuri era mare, iar masa de o bogăție neobișnuită, în schimb tata și mama ne predicau de dimineță pînă în sară simplitatea în trai și în obiceiuri. Eram îmbrăcați foarte modest, așa zice prea modest, cu haine făcute de casă; ale mele ieșeau din mîna lui Ham Leibu, mare croitor din tîrgușor. Pînă la vrîstă de cincisprezece ani împliniți mama m-a purtat într-un costum alcătuit dintr-o bluză strînsă la talie cu un brîu de piele și o păreche de pantaloni, ceea ce făcea deznădejdea mea, mai ales cînd venea la noi cîte un fiu de rudă sau de prieten al casei îmbrăcat într-un costum ieșit din mîna adevărat croitoricească și alcătuit din jachetă scurtă, jiletcă și pantaloni. O, cîți ani visat-am să port și eu o jiletcă!

Eram culcați în paturi strimte de fier, cu mindir de paie și saltea subțire de lînă, mama zicea că trebuie să te deprinzi a dormi în pat vîrtos. Din pat trebuia să intrăm într-o baie rece, iarna ca și vara, și nu ni se permitea să abuzăm de serviciile slugilor.

Mi s-a pus pușca în mînă pe cînd eram încă foarte mic: la vrîstă de șapte ani am împușcat întîia mea vrabie, nu împlinisem treisprezece ani și mergeam la vînătoare de urși. Vînatul era marea mea pasiune și plăcere. Cu prilejul lui eram încredințat bunului și credinciosului Gheorghe Sarandovici, pușcașul însărcinat să aprovizioneze masa curții cu vînat, un rus din gubernia Poltavei, dar venit în Moldova de înainte de 1848, care mai exercita și meseria de zugrav. Iar pe cal am fost pus cînd eram de-abia de patru ani.

Viața ce am dus-o ca copil era, fără îndoială, și sănătoasă și mai intelectuală decît cea a multor fii de boieri crescuți în oraș. Inocența mea morală a rămas absolută pînă la vrîstă de cincisprezece ani. Eram atunci convins că o femeie nu poate purcede însărcinată pînă ce nu a cununat-o preotul în biserică, adică îmi închipuiam că procrearea de copii era urmarea binecuvîntării bisericii, nu cea a unui act pur fizic. Și țin minte de mina stranie făcută de mama cînd, într-o zi, am întrebato-o:

— Mamă, de ce oare femeia nu poate face copii pînă ce nu a cununat-o popa, iar iapa face mînz, vaca vițel și cățeaua căței fără de nici o binecuvîntare bisericească?

Mulți ani mai tîrziu ea mi-a mărturisit că, dacă a fost foarte mulțămîtită să-și vadă băietul atît de nevinovat, și nu-și aducea aminte să-și fi stăpînit vrodată un acces de rîs nebun cu atîta greutate.

Moșu-meu Mitică, cel mai tînăr din frații tatei, care-și creștea fata la Dresda, nu contenea cu glumele asupra „Universității de la Căiuți”, nume ce el dăduse adunării de profesori și guvernante de Ia noi. Nu tăgăduiesc că roadele ce le-a dat acea „Universitate” nu au fost în raport cu jertfele ce le-a cerut, dar repet că în ceea ce privea învățămîntul, eram, la sosirea mea în străinătate, departe de a fi inferior mijlociei camarazilor mei din Apus. Iar sub raportul moral, creșterea ce ni s-a dat și principiile ce ni s-au însculcat nu lăsau absolut nimica de dorit.

Sub raportul practic însă, nu pot numi rezultatul acestei creșteri decât deplorabil. Și tata, și mama se trezise la viață ca membri ai celei mai înalte boierimi, adică ai acelei clase care izbutise să puie stăpânire pe întreaga putere politică din țară, care putea tot, care își asigurase monopolul domniei, și totodată era în stare să înfrunte pe domn când el nu ținea samă de privilegiile și de interesele ei, când el nu închidea ochii asupra abuzului ce-l făceau de puterea ce și-o însușise. Ei erau ființi inteligente, culte și cu desăvârșire dezinteresate, care își dădeau sama că împrejurările se schimbaseră cu desăvârșire. Tata, cu tot conservatismul lui, luptase pentru a aduce parte din acele schimbări, iar mama, influențată de exemplul părintelui ei, era pătrunsă de idei foarte democratice, pe care, cu toată dezaprobarea tatei, cu aproape douăzeci de ani mai mare decât ea și deci mai influențată de obiceiurile vechiului regim, nu se sfia să ni le inculce.

Îmi repetau de dimineață pînă în sară că nu știu dacă vor izbuti să ni lese avere și că trebuie să mă pregătesc a-mi agonisi singur viața și a-mi croi drumul printr-însa. Dar față de aceste vorbe atît de înțelepte, ochii mei întâlneau risipa din casă și urechile mele auzeau socotelile ce le făcea tata despre veniturile nebune ce aveau să-i deie codrii și cărbunii de pămînt ai Căiuțului în ziua din ce în ce mai apropiată în care se va fi construit linia de drum-de-fier Adjud-Tîrgul-Ocnei. Se hotărîse că am să devin inginer pentru a exploata acei cărbuni, dar mi se vorbea numai de cum voi avea să mă port în calitate de înalt dirigător sau de om politic.

Și să nu se uite că această creștere venea să se mai adauge unor aplicări atavice.

Apoi amîndoi erau niște idealști incorrigibili și, cu toate experiențele vieții, vedeau lumea în chip cu totul optimist, cu totul altfel decât este în realitate. Ni-au inculcat niște principii foarte frumoase și foarte cavaleresti: cinstea cea mai scrupuloasă, sinceritatea, francheța cea mai desăvîrșită, oroarea disimulării și a minciunii, dezinteresarea și disprețul absolut al banului, neînfricarea și disprețul primejdiei, credința cătră prieteni, independența cea mai hotărîtă, cea mai desăvîrșită intransigență în materie de convingeri politice, alergarea în ajutorul celui slab și ținerea sus a capillui

față de cel mare, cea mai îndîrjită opunere la orice încercare de a ni se călca pe picioare și cel mai cumplit dispreț pentru acei care se lasă a fi călăuziți de alte principii sau le practica. Tata își mai revărsa tot disprețul asupra capetelor acelor care, în politică, pentru foloase personale, se fac creaturi ai puternicilor zilei.

Aceste principii sunt toate frumoase, strictă urmare a multora din ele este, fără îndoială, indispensabilă oricărei ființe omenești care vrea să treacă drept cinstită, pe când observarea mai ales *exagerată* a altora nu poate decât să complice și să îngreueze rău succesul în viață a adeptilor.

Iar mama își arăta dezgustul pentru acel care st căsătorește altfel decât din dragoste. „Dacă una din părți”, zicea ea „are avere, nu strică, dar această împrejurare nu trebuie să influențeze întru nimica asupra alegerii miresei sau a mirelui. Altfeli, nu este decât o prostituire, a bărbatului sau a femeii.” Pe lîngă aceste principii, care ni se repetau și ni se exaltau zilnic, faptul traiului la țară timp de atîți ani, aproape fără contact cu altă lume decât slugi, badea Ion și badea Stan, nu putea decât să ne facă cu desăvîrșire străini și ignoranți ai cerințelor vieții practice.

Talleyrand a spus că acei ce nu au trăit sub vechiul regim, de înainte de 1789, nu au idee de ce este dulceața vieții. Talleyrand trăise sub acel regim în calitate de privilegiat și vorbea de viața dusă atunci de privilegiații Franței, întocmai acelaș lucru se poate zice despre viața în țările noastre de înainte de 1800 și de acei cîțiva ani care au urmat acea dată. Nespuse de dulce era viața pentru un mare boier român care trăia la țară. Stăpîn pe o moșie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar, ci sămăna a suveran. Mulțimea de slujbași ai moșiei și de „locuitori” erau în realitate niște supuși asupra căroră domnea, putîndu-li face mult bine sau mult rău. Exercițarea acestei puteri dezvolta în înalt grad spiritul de inițiativă a celui care dispunea de ea, încrederea în sine, precum și cea mai desăvîrșită independență de caracter, dar și exagerarea acestor însușiri. Apoi date fiind transformările rîpezi prin care a trecut viața socială, politică și economică la noi în cei de pe urmă șasăzeci de ani, numai o pregătire practică nu puteau alcătui pentru generația nouă.

Apoi, în ceea ce mă privește, trebuie să mai adaug că, spre a mulțami setea mea de lectură, mama mi-a permis, de la șasesprezece ani înainte, să cetesc toate romanele din biblioteca ei, care numai puține nu erau, mai dându-mi-se voie să comand, la Tauchnitz, în Leipzig, aproape toate romanele engleze ce doream să le cetesc. Din toate preferam acele istorice și de aventură, engleze sau franceze; ele au contribuit mult să mă facă să-mi închipui o viață imaginară, după gusturile mele, cu totul deosebită de cea reală și mai ales de aceea ce eram ursit s-o duc.

Iaca motivele care mă fac să zic că creșterea căpătată în „Universitatea de la Căiuți” a fost departe de a corespunde dorințelor, silinților, ostenețelor și jertfelor ce și le-a impus iubirea pentru noi a părinților noștri.

Ceea ce însă nu mă împiedecă să fi păstrat o amintire neștersă a anilor „universității de la Căiuți”, iar întipărirea ei asupra mea a rămas din cele mai adânci. Dacă m-a pregătit rău pentru viață, în schimb însă învățăturile căpătate într-însa mi-au procurat bucurii ce au îndulcit mult amărăciunea tuturor însucceselor. Nespuse de dulce este amintirea acelor ani care au alcătuit raiul vieții mele.

Trebuie să adaug că acest sistem de educație fusese foarte la modă în țară pînă pe la mijlocul celei a șasea decadă a veacului, cînd ființau în mai multe curți boierești „universități” asemănătoare acelei de la Căiuți. Una din cele mai complete era cea de la Miclăușani, în casa lui Alecu Sturdza, tatăl lui conu Mitiță.

Sigur însă este că mulți din membrii generațiilor care au avut parte de acest sistem de creștere au fost în stare să înlocuiască învățătura vieții practice ce și-au căpătat-o în casa părintească, în copilărie și în adolescență, prin experiența ce însuși au făcut-o în tinerețe, în contactul lor cu lumea, iar acei care, ca mine, n-au știut să tragă folos din aceea experiență și să se adapteze timpurilor și împrejurărilor mijlocului în care trăiau erau, unii mai mult, alții mai puțin, lipsiți de simț practic și de observație. Și astfel, posedînd poate, în unele privinți, facultăți hotărît superioare majorității, au rămas în inferioritate față de alții mai puțin bine înzestrați.

AMINTIRI

DIN PRIMA TINEREȚE

Capitolul XIV

VECINI, RUDE, PRIETENI ȘI CUNOȘTINȚI

Vecinul nostru cel mai apropiat era Neculai Donici, proprietarul moșiei Gîrbovana, unul din cei trei fii ai lui Iordache Donici. Acesta, cînd ne-am așazat la Căiuți, trăia încă, ajuns la adînci bătrînețe, căci trecuse bine peste optzeci de ani, și purta încă haine moldovenești : anterior cu brîu, giubea, ciubote de iuft și șapcă cu cozoroc. Cu acești vecini relațiunile se stricase foarte curînd, din pricina unei sfezi de hotărnicie, dar bunica rămăsese în excelente relațiuni cu ei și, de cîte ori venea la noi, li făcea dese vizite, la care mă lua uneori și pe mine.

Bătrînul Donici împărțise încă în viață fiind, moșia lui, Rădeana, între cei trei fii ai săi : Manolache, Iancu și Neculai. A murit în cei dintâi ani după așezarea noastră la Căiuți. Avea reputația unui boier foarte cinstit și, în timpul luptelor pentru Unire, lucrase împreună cu toți fiii săi pentru izbînda acelei idei. În timpul domniei lui Grigore Ghica, cu prilejul înființării Băncii Moldovei, cei trei frați Donicești subscriseseră patruzeci de mii de galbeni (470000 lei în aur) la capitalul acestei bănci, care era o întreprindere eminent patriotcă, menită să libereze proprietatea funciară de robirea ei cãtră capitalul sau, mai bine zis, a camătului bancherilor. Dar în urmă, această bancă, din pricina unei administrații proaste, a dat faliment și capitalul întreg a fost pierdut.

Neculai Donici era un bărbat foarte onorabil și care se bucura de o reputație excelentă. Făcuse la Peterburg studii de drept complete și fusese, în vremea domniei lui Grigore Ghica, membru în Divanul domnesc, Curtea Supremă de

atunci. Trecea, ca aproape toți membrii acelei Curți, drept un judecător de o onorabilitate impecabilă și foarte independent. Cu puțin înaintea mutării noastre de la Pralea la Căiuți, venise să se stabilească la Gîrbovana, așa se numea partea lui de Rădeana, unde se afla o mică casă de țară și unde a clădit pe urmă alta, mai mare, în mijlocul unei frumoase grădini, întemeiată de soția lui.

Aceasta era o rusca, Olga Efimovici, fiica generalului Efimovici, foarte cunoscut de toată boierimea moldovenească [...]. Neculai Donici, la plecarea lui la Peterburg, fusese recomandat de tată-său generalului, care îi deschisese casa lui și fusese foarte fericit când tînărul moldovan, de ale cărui bune însușiri se încredințase și pe care îl știa fiu de oameni bogați, i-a cerut mîna fiicei sale Olga, care era tot atît de lipsită de avere ca și de frumuseță. În schimb însă tînără rusca era foarte deșteaptă și plină de duh. Era singura femeie urîtă de care bunică-mea făcea haz și pe care o privea ca o prietenă. Dar slujenia ei era într-adevăr lucru neobișnuit: mică și slabă ca un țîr, avea un cap de mort al cărui slujenie mai era sporită în chip însemnat prin multiplicitatea și cîtimea vâpselelor cu care îl împodobeau. O nepoată ireverențioasă a ei o supranumise: *la tante arc-en-ciel* (mătușa curcubău) și niciodată nu a fost poreclă mai nemerită. Olga Donici, născută Efimovici, este acea doamnă de care, la un bal, la Iași, principele Urusov, exclamînd: „Din toate doamnele aflate în acest salon, numai doamna cea mai mică de lîngă fereastră este urîtă”, și-a atras din partea lui Iancu N. Cantacuzino răspunsul: „Da, principe, dar ea este o doamnă rusă”.

La hotarul din sus al Gîrbovanei se afla moșia lui Iancu Donici, cel mai mare din fiii lui Iordache Donici, căsătorit cu Zinca Iamandi, o prietenă a mamei. Însă deoarece ei trăiau la Iași, eu nu i-am văzut niciodată și mama vedea numai rar pe cucoana Zinca, care a lăsat reputația unei femei frumoase. Iancu Donici, ca și frații săi, Neculai și Manolache, era un bărbat de o cinste exemplară și un partizan credincios al Unirii. El a fost tatăl bunului meu prieten Gheorghie Donici, acel care, la vrîstă de 68 de ani, a găsit o moarte glorioasă în toamna anului 1916, în calitate de voluntar în regimentul al 9-lea de roșiori în strălucita, dar nebunească șarjă de cavalerie de la Primaru. (1)

Manolache Donici, frate cu cei doi de mai sus, rămăsese cu așezarea părințască de la Rădeana. El era cel mai original din ei, de o originalitate vecină chiar cu nebunia, de care avusese ușoare accese necesitînd ducerea lui, pe cîteva luni, într-o casă de sănătate la Gratz.

Manolache Donici era cît se poate de econom, dar cu toate că Rădeana era cea mai bună parte din foasta moșie cu acest nume, averea lui, dacă nu scădea, totuși nu sporea deloc. Cauza era chipul straniu în care o exploata. El nu-și vindea produsele decît cu prețuri statornice de el de mai înainte, asupra cărora nu ceda niciodată. Și nu se întreba cum se făcea că, după patru sau cinci ani de recolte nevîndute, hambarele și coșerele lui nu devenise prea mici pentru a conține atîta amar de grîne. Și, spre marea noastră surprindere a tuturor, la sfîrșit, obținea prețurile fixate de el cu cîtiva ani înainte, pe cînd noi obțineam incomparabil mai puțin pentru produse de o calitate neasemnat mai bună. Tocmai tîrziu am avut explicația acestei enigme: cumpărătorii erau înțeleși cu chelarul care, în schimbul unei comisuni, le vindea chila de trei sau chiar de patru mierfe în loc de două. Moșia Rădeana avînd într-un loc pămînt foarte propriu pentru fabricare de produse ceramice, Manolache Donici a instalat cu mari cheltuieli o fabrică de sobe de porțelan, aducînd lucrători din Prusia. Dar ca și pentru grîne, a fixat și pentru sobe niște prețuri exorbitante și, nici la Rădeana, la fabrică, nici la București, la magazia ce o închiriasse pentru depunerea a două sute de bucăți, nu putu vinde nici măcar una. Cu toate sfaturile ce i se dădură, s-a încăpățînat să nu scadă nimic din preț și, neîntrîndu-i astfel nici un ban din vînzare, nu mai avu ce să mai plătească înainte lefile lucrătorilor prusieni, pe care îi socoti și-i trimise înapoi în țara lor. Neavînd cu ce plăti chiria magaziei de la București, fu silit să vîndă sobele de acolo pe preț de nimica, din care o bună parte a mîii fost furată de un neamț numit Mtinzer, fost profesor al copiilor frăține-său Neculai.

Cu tot rezultatul dezastruos al agriculturii și al celorlalte întreprinderi ale sale, Manolache Donici fiind foarte econom și trebuințele lui foarte modeste costîndu-1 prea puțini bani, iar moșia Rădeana posedînd mai multe venituri statornice, ca acel al iarmarocului ce se ținea pe dînsa de

două ori pe an, la Sfântul Ilie și la Sîntă Măria Mică, uiumul mai multor mori, arenda unei mari grădinarii și a imaturilor, el nu numai că nu fusese silit să contracteze datorii, dar avea totdeauna bani în casă.

Avea niște reguli fixe : nu făcea foc în casă nici înainte de 15 noiembrie, nici după 15 martie, căci în calendar sta scris că iarna începe la 15 noiembrie și primăvara la 15 martie. Dacă aveai nenorocul să mergi la el înainte de cea dintâi sau după a doua din aceste date, putea să ningă, să înghețe și să viscolească, tot casă fără de foc găseai și te întorceai înapoi cu bunătate de gutunar. Dar el își lua precauțiunile pentru a nu cădea în aceeași primejdie : ca chinezii, îmbracă una, două, trei și chiar patru haine, una peste alta.

După războiul de la 1877—1878 era totdeauna abonat la cîte o gazetă străină, pe care o alegea în fiecare an într-un chip iarăș destul de original. Își procura lista ziarelor la care te puteai abona la biroul poștal de la Adjud, o deschidea cu ochii închiși și, fără a-i deschide, punea degetul pe foaia astfelî întinsă. Ziarul lîngă al cărui nume se găsea degetul lui după ce deschidea ochii era acel la care se abona pentru anul următor. Cînd era un ziar interesant ca *Gaulois*, *Figaro*, *Illustration* sau altul de acest soi, ce nu-1 primeam, îl interceptam eu la primăria de la Căiuți unde era adresat, îl ceteam, apoi trecea la Gîrbovana și la \alea Sacă și, numai după ce îl cetisem cu toții, ajungea la dînsul. Și cînd mergeam la el, invariabil ni zicea că este bucuros să constate că țăraniî au făcut mari progrese de la Unire înoace, căci ei opresc la primăria de la Căiuți gazeta lui franțuzească pentru ca s-o cetească și că altul în locul lui s-ar supară de o asemenea îndrăzneală, dar că el, dorînd luminarea poporului, se bucură.

Manolache Donici, care rămăsese burlac, a iubit mult și pînă la o vrîstă foarte înaintată sexul frumos. A căzut din această pricină sub ghearele mai multor aventuriere, care au contribuit la reducerea economiilor sale.

O ungueroancă numită Janetta a izbutit să-1 convingă că o făcuse mamă. Bătrînul o crezu, căci faptul măgulea vanitatea lui : crescî și îngrijî fetița, care era foarte drăguță, aceasta spre marea îngrijire a rudelor, nepoți înotînd în greutateți bănești, care se temeau ca el să nu o înfieze, făcînd-

du-i astfel să piardă moștenirea asupra căreia își țineau privirile ațintite. Fata se căsătorî cu un bucureștean, bătrînul contribuînd la cheltuielile nunții și mai ajutînd din cînd în cînd tînăra pereche. Dar aceasta făcea dese vizite la Rădeana și nepoții, îngrijîndu-se ca ei să izbutească a capătă moștenirea, hotărîră să puie pe moșul lor sub interdicție și interveniră în acest sens la tribunal.

însă bătrînul, deși foarte ramolit și al cărui minte niciodată nu fusese prea clară, răspunse în chip foarte judicios la întrebările medicilor comiși pentru ca să-1 examineze, isprăvind cu observația :

— Domnilor, nepoții mei vor să mă interzică pentru ca să nu-mi risipesc averea. Însă precum v-ați putut convinge, eu am păstrat moșia mea liberă de orice ipotecă și nu datoresc măcar un ban cuiva în întreaga lume. Acei puțîni dintr-însii însă care mai au un capăt de moșie au ipotecat de mult acel pămînt pană la limita valorii sale, iar ceilalți n-au nici moșie, nici bani, dar datorii din bielșug, precum vă pot oricînd dovedi. Credeți oare că este vrun temei pentru ca averea mea să se ieie de sub administrația mea pentru a trece sub a lor ? Credeți că această schimbare de administrație i-ar fi de folos și este urgentă ?

Bineînțeles că medicii au conchis la perfecta lui sănătate de minte și că bătrînul a rămas liber de orice tutelă. Dar împîns de așa-zisul ginere, s-a răzbunat : a făcut un testament prin care a donat moșia Rădeana Academiei Române, iar un legat de 80 000 lei presupusei sale fiice.

A murit puțîn după aceste evenimente.

Alt megieș era „posesorul”, cum se zicea atunci, arendașul, cum s-ar zice astăzi, al moșiei Bogdana, aparținînd mănăstirii cu același nume, situată chiar pe dînsa, Tudora-che Gheorghiu. Acesta era un fiu de privilegiat oarecare, boierit în vremea lui Mihai Sturdza și căruia tată-său îi dăduse o brumă de educație. Dar era un bărbat cît se poate de cumsecade și de cînstît, pe care tata îl primea pe picior de egalitate și-1 stima foarte mult.

Egumenii mănăstirii asemene făceau cel mai mare caz de el, iar țăraniî de pe moșie îl pomeneau pentru bunătatea și dreptatea lui încă treizeci și mai bine de ani după ce ieși de pe Bogdana. Era căsătorit cu Catinca Gorgos, ale cărei

două surori, Eliza și Lucreția, erau niște frumuseți vestite. Catinca nu era frumoasă, dar avea o reputație binemeritată de femeie cinstită, cuminte și gospodină. Maică-mea o primea și, din când în când, îi întorcea vizitele. Despre celelalte două surori voi vorbi mai departe.

În posesia Bogdanei a succedat lui Tudorache Gheorghiu un oareșcare Meza, liberal turbat, mîncător feroce de boieri și... exploator și mai feroce de țărani. Dacă aceștia binecuvîntau numele lui Tudorache Gheorghiu treizeci și mai bine de ani după plecarea lui de pe moșie, tot ei, pe aceeași vreme, mai blestemau încă numele lui Meza. El introdusese pentru întâia oară pe valea noastră obiceiul să închidă vara în hambare, noaptea întreagă, pe locuitorii bărbați, femeii și copii, datorii lui cu muncă tocmită de cu iarnă pe preț de nimica, pentru ca să-i împiedice să fugă și să-i poată pune la muncă încă înainte de răsăritul soarelui. Iar pe acei care fugise peste zi pentru a-și prăși ogoarele amenințate de buruieni, îi ținea și-i silea să lucreze în lanțuri, și aceasta nu numai în timpul necesar pentru a termina munca contractată ci pentru cîtă vreme avea el nevoie de prașilă.

Ceva mai la deal, tot pe șleahul mare, se află moșia Borzeștii, cu satul în care tradiția spune că ar fi copilărit Ștefan cel Mare, iar proprietar al ei era Vasile Alecsandri. Acesta era legat prin legături de prietenie cu amîndoi părinții mei. Cu tata fusese tovarăș de luptă împotriva lui Mihai Sturdza și pentru Unire, iar pe mama o cunoștea bine încă de înainte de căsătoria ei, căci era unul din tinerii de care Grigore Ghica-vodă se interesase mai mult și-1 avea mai apropiat de el, iar poetul a păstrat cît a trăit cea snai mare iubire și cel mai mare respect cătră domnul al cărui patriotism luminat și curat știuse să-1 aprecieze și care îi înlesnise, în chip atît de însemnat, cariera publică.

Se știe că Alecsandri era fiul vornicului Vasile Alecsandri, un boiernaș get-beget moldovan care, dacă slujise și ajunsese la boierie de clasa I sub Mihai Sturdza, a lăsat un nume cu desăvîrșire nepătat de vreunul din abuzurile care apasă asupra altor favoriți ai aceluia domn. Vasile Alecsandri bătrînul a făcut avere fiindcă era strîngător și priceput în administrarea banului său, dar n-am auzit de la nici un contemporan ca el să se fi făcut vreodată vinovat de concusiuni

sau de traficuri necinstite. A dat fiului său o educație cît de bună se putea da atunci unui tînăr. Primele studii și le-a făcut în pensionatul francezului Cuenin care, după cîte le-am auzit și de la însuși Alecsandri și de la alți contemporani, foști elevi camarazi de școală cu Alecsandri, în stare să judece în asemenea materie, era mult mai bun decît numeroase institute similare din zilele noastre. În urmă a fost trimis la Paris unde și-a trecut bacalaureatul în litere, și dacă nu a cucerit alte titluri universitare s-a folosit de șederea lui prelungită în capitala Franței pentru a-și însuși o frumoasă cultură generală, mai ales literară, și o cunoștință perfectă a limbii franceze : Alecsandri o scria cu o eleganță rară chiar la francezi.

Se înțelege că, la urma urmii, trăind mai mulți ani în Parisul lui Ludovic-Filip, în contact neconținut cu studențimea de atunci, n-a putut să nu fie cucerit și el de ideile liberale de care era însuflețită acea tinerime și că, la întoarcerea lui în țară, a intrat în legături de strînsă prietenie cu tinerii boieri care, împinși de cîțiva bătrîni, începuse să deie o luptă crîncenă împotriva concusiunilor lui Mihai Sturdza și a cumplitei corupțiuni administrative și judecătorești care a necinstit acea domnie. Această luptă împotriva abuzurilor se mai contopea cu alta, dusă pentru realizarea idealurilor naționale, mărginite deocamdată la redobîndirea autonomiei noastre [...]. Dar să nu se creadă că idealul național al tineretului moldovenesc din a cincea decadă a veacului trecut se mărginea într-atîta, ținta lor supremă încă de pe atunci era Unirea cea Mare a întreg neamului românesc, într-un singur stat neatîrnat [...].

Cultura, talentele, mai ales seducțiunea deosebită a persoanei sale și desăvîrșita lipsă de morgă nobiliară în tinerii boieri care erau în fruntea mișcării împotriva lui Mihai Sturdza au făcut ca Alecsandri să fie din capul locului primit în mijlocul lor ca tovarăș de luptă și ca prieten pe picior nu numai de perfectă egalitate, dar chiar de frăție. Legase încă mai înainte cele mai strînse legături prietenești cu Costache Negri, legături care au durat cît o trăit Negri, înnodă în curînd legături la fel cu tata și frații săi, cu Căteștii, cu Nicu Ghica, cu Hurmuzăcheștii, cu Cătarăieștii și cu toți ceilalți membri ai tinerii boierimi care se pusese

în fruntea mișcării, încurajați pe sub mână de boieri mai bătrâni. După neizbutirea mișcării de la martie 1848, Alecsandri împreună cu alții scăpă de arestare „peste Cordon”, în Bucovina, unde frații Hurmuzache li dădură o găzduire frățască la moșia lor Cernauca. Aici fură alcătuite manifestele și protestele lor împotriva abuzurilor lui Mihai-vodă și expunerea dorințelor partidului național. Din Bucovina plecă spre apusul Europei unde rămase pînă la schimbarea domniei.

Bine văzut și apreciat de Grigore Ghica, cu care fusese tovarăș la lupta purtată împotriva lui Mihai Sturdza, fu chemat de el la slujbe de samă și tratat ca intim.

Ținăr, de un fizic plăcut, ce deloc nu era micșorat printr-o chelie precoce, înzestrat cu un deosebit dar de seducțiune, *causeur* fermecător, era firesc ca Alecsandri să fi fost binevăzut de sexul frumos și ca, de la întoarcerea lui în țară, să nu-i lipsească succese pe acest teren. În urmă fu cuprins de o mare și înflăcărată iubire pentru una din surorile prietenului său Negri. El era * pasiune împărtășită și de această femeie încântătoare. Anii acestei dragoste au fost cei mai fericiți ai vieții poetului, acei pe care i-a numit în unul din *Pastelurile* sale : „Raiul vieții mele”. Lor li datorim cea mai duioasă din poeziile lui : *Steluța*. Se știe cum, atinsă de o boală care, mai ales atunci, nu ierta niciodată, iubita lui Alecsandri avu un sfîrșit tragic, pe un vapor, și că trupul ei fu aruncat în mare.

Alecsandri a fost unul din membrii cei mai însuflețiți și mai activi ai partidului Unirii, căruia a fost în stare să-i facă servicii însemnate. Fu ales deputat în Adunarea Electivă și avu slăbiciunea să lezeze și să se puie candidatura la domnie. Nu mă îndoiesc de curățenia intențiunilor sale și că, dacă ar fi fost ales, și-ar fi încordat toate puterile pentru a da acestor țări Unirea și domnul străin. Dar, cu toate frumoasele sale însușiri **, contimporanii lui nu credeau ca el să fi posedat calitățile indispensabile unui conducător de oameni de care avea parte colegul și prietenul său Cuza.

Alecsandri a îndeplinit sub acest domn mai multe misiuni însemnate în străinătate, iar după căderea lui, a rămas

* Text lipsă (*n. ed.*).

** Textul se continuă : „întrietismului său” (*n. ed.*).

credincios suvenirului său. În timpul celei a șaptea decade a veacului trecut a făcut multe călătorii, iar mai în urmă a ocupat, timp de mai mulți ani, postul de ministru al țării la Paris. Din toate călătoriile lui se întorcea totdeauna cu fericire la Mircești unde-și regăsea căsuța atît de drăguță și de confortabilă și lunca lui iubită, atît de des cîntată în poezii.

Confortul vieții la Mircești, unde primea des vizitele număroșilor prieteni și cunoscuți, era deosebit de îngrijit și de mare, grație silinților femeii de condițiune foarte umila din care întîmplarea făcuse soția lui Vasile Alecsandri. Ținînd amăruntele acestei întîmplări de la o rudă de aproape și o intimă a poetului, le redau aici. Doamna Măria Gregoraș (Șăptesate), o vară primară a lui Alecsandri, mi-a povestit prin anii 1880—1890 (dacă nu mă înșel) cum, întorcîndu-se, împreună cu Alecsandri, în anii 1858—1860, de la Mircești, unde petrecuse cîteva zile, la Ieși, călătorii s-au oprit la Tîrgul-Frumos, la vestitul rateș (han) ce-l ținea Novakovski, un fost bucătar al lui Petrache Mavrogheni, pentru a lua acolo dejunul, totdeauna foarte bine gătit de acest meșter în arta culinară. După dejun, pe cînd se înhămau caii la trăsura spre a pleca înainte, Alecsandri, care hoinărise prin rateș, veni spre vară-sa care îl aștepta și-i zise pe franțuzește :

— Mărio, Novakovski are aici o slujnică drăguță care posedă coapse și pulpe deosebit de frumoase. Le-am putut privi bine, căci spală pe jos într-o odaie și și-o suflecat sus poalele pentru a nu se feșteli. Tare îmi vine s-o fur cînd m-oi întoarce și s-o duc la Mircești.

Doamna Gregoraș crezu că acest proiect al poetului alcătuia numai o glumă, dar după cîteva luni, mergînd iar la Mircești, văzu acolo pe o tînără servitoare, destul de plăcută, bine îmbrăcată, despre care vărul-său îi zise că este acea pe care o văzuse la Tîrgul-Frumos, la Novakovski, pe care a adus-o ca să-i îngrijească de casă și de care este foarte mulțămînt. Îi mai spuse că se numește Paulina și este poloneză.

Și Paulina nu numai că a rămas pînă la moarte în casa lui Vasile Alecsandri, dar născîndu-i după doi sau trei ani o fată, bucațică ruptă dintr-însul și, prin îngrijirea trebuin-

ților sale materiale, facîndu-i-se indispensabilă, a luat-o de soție. Iar după ce a început să îmbătrînească, o lua cu dînsul în toate deplasările lui, astfel că foastei servitoare, care altădată spăla scîndurile în rateșul lui Novakovski, i-a fost dat să fie, împreună cu bărbatul ei, musafir al regelui Carol și al reginei Elisabeta la Peleş și să facă parte din corpul diplomatic din Paris.

În copilăria mea Alecsandri venea aproape regulat în fiecare toamnă să-și reguleze socotelile cu posesorul (arendășul) moșiilor sale Borzești și Pătrășcanii de pe valea noastră. Avea un *pied-à-terre* din cele mai primitive la Borzești și-și împărțea timpul ce afacerile i-l lăsau liber între Tîrgul-Ocnei, unde trăia Costache Negri și surorile lui, Catinca Negri și Zulnia Sturdza, și Căiușul. Vizitele lui erau totdeauna așteptate cu bucurie, nu numai de părinții mei de care îl legau atîtea amintiri și atîtea zile de conviețuire, unele vesele, altele jalnice, ce ei le trăise împreună, dar și de mine care nu mă mai săturam să aud sara, după masă, povestirile acestor trei minunați povestitori, cînd își aminteau sau își întregeau și controlau impresiunile asupra întîmplărilor unui trecut care mie mi se părea foarte departat, dar care îndeobște nu întrecea douăzeci de ani. Mă făceam mic în vreun colț al biuroului tatei, unde obișnuit ne adunam după masă, pentru a nu fi trimes la culcare la ceasul hotărît de program. Și ce minunat mai povestea Alecsandri despre călătoriile lui în Italia, în Spania, în Maroc, în Asia Mică, la Constantinopol, ce interes știa glasul lui, atît de simpatic, deși cam surd, să-1 deie faptelor celor mai neînsemnate, ce dar avea el pentru a scoate în relief trăsătura caracteristică, veselă sau jalnică, duioasă sau crudă, a fiecărui episod. El a fost fără îndoială cel mai strălucit *causeur* ce mi-a fost dat să-l cunosc. Și ce fineță, ce distincțiune, ce urbanitate în acest fiu de mic boieranaș !

Alecsandri, atît de blînd din fire, era cu deosebire atras de orice manifestare de eroism sau de vitejie. Îi plăcea mult viața militară, mărturisea singur că nu poate vedea trecînd pe stradă un pluton de soldați în arme fără a se pune la pas cu ei și a-i urma, chiar cînd calea lor se deosebea de a sa. Mult îl durea decadența noastră militară și îndoielile ce se exprimau pe atunci de unii asupra calităților militare

ale poporului nostru. Cu atît mai mare și mai vii fostu-i-au bucuria și însuflețirea cînd, la vestea asalturilor sîngeroase încununate prin luarea Griviței, a putut să exclame :

„De acuma pot să mor ferice :
Cine român zice viteaz zice.”

Patriotismul i-a rămas acelaș, cald și curat pînă la sfîrșitul vieții. Prieten intim și dezinteresat al lui Cuza, l-a slujit cu credință și l-a ajutat după puteri. [...]

Mult discutat-u-s-a în ultimele decenii despre valoarea reciprocă a lui Alecsandri și a lui Eminescu și numărul acestora care proclamă superioritatea celui de pe urmă a crescut din an în an. În realitate, individualitățile și operele celor doi poeți sînt o caracterizare a două epoci deosebite. Poezia lui Alecsandri caracterizează o vreme în care cultura, o cultură destul de superficială, era apanajul aproape exclusiv al unei singure clase sociale : boierimea (cea mare și parte din cea mică), clasă din care făcea parte și poetul. Acea clasă, bucurîndu-se de puterea politică și de cea mai mare parte a bogățiilor țării, avea parte de un trai din cele mai ușoare și din cele mai dulci, nu cunoștea nevoia, plăcerile de tot felul și dragostea alcătuiau, pe lîngă intrigă și dorință de a-și spori averea, ocupația de predilecție. În generația lui Alecsandri însă se ridicase un număr de tineri care, ca și Alecsandri, sub înrîurirea spiritului și a culturii străine, precum și a încurajării unora din bătrînii fruntași ai boierimii, se înflăcărase pentru ideile naționaliste și erau pătrunși de dorul să ridice țara din starea de șerbire și de umilință în care o vedeau. Întîiele poezii ale lui Alecsandri, *Doinele* și *Lăcrămioarele*, cîntă mai ales dragostea, de obicei o dragoste mai mult ușoară, altele sînt de caracter eroic sau patriotic, iar forma și versificarea lor era neasămănat mai presus de acele ale poeziilor lui Conache, singurele ce, pe lîngă cîntecele de inimă albastră cîntate de țigani lăutari, erau cunoscute în țară. Succesul și răspîndirea lor era deci lucru de prevăzut : Alecsandri cînta doară într-o formă nouă și mai perfectă decît se cîntase pînă atunci, simțiri și tendințe împărțite de întreaga clasă de sus a țării, iar poeziile lui patriotice și naționaliste izbuteau să găsească răsunset chiar în inimile unor oameni a căror cultură nu era superioară

acelei ce astăzi se dă în întâia clasă primară. Nu o dată auzit-am doară femei fără știință de carte, care slujeau în casa noastră, declamând *Adio Moldovei*. Pe Manolache Oatu, vechilul nostru, această poezie avea darul să-1 înduioșasca până la lacrimi și țin minte cum, la 1863, o dădacă, analfabetă, a fraților mei mai mici m-a rugat să-i citesc de mai multe ori a doua strofă din aceeaș poezie, pe care o știuse, dar o uitase. Am auzit mulți analfabeți recitind prin anii 1859—1860 *Hora Unirii*, un sofragiu al nostru, care iscălea prin punerea degetului, declama *Moldova la 1857*, iar Manolache Oatu știa pe de rost *Miorița* întregă.

În epoca lui Eminescu împrejurările sociale și economice se schimbaseră cu desăvârșire, numărul știitorilor de carte se înmulțise foarte mult, se ridicaseră mii de tineri, parte în străinătate, parte în universitățile și școlile noastre secundare, boierimea era minată aproape în întregime, puterea politică îi scăpase din mână pentru a ajunge în acele alte unei oligarhii, în mare parte plecată de jos și care cunoscuse nevoia. Începuse a se forma o clasă de oameni care dacă știau carte și poate făcuse chiar câteva clase secundare nu izbutise, dintr-o cauză sau din alta, să ajungă la o situație satisfăcând nevoile sau gusturile lor: poeziile se citeau acum de un public fără comparație mai numărös decât cel de care avuse parte, în tinerețile lui, Vasile Alecsandri, public cărui nu-i mai dădea mîna să se ocupe numai de intrigi, de plăceri și de dragoste și care mai era în stare să aprecieze în poezie și idei. De aceea Eminescu a putut găsi îndată apreciatori care l-au înțeles și al căror număr a mers înmulțindu-se neconținut. De aceea Alecsandri pare sîrbed mulțimii cetitorilor de astăzi, precum mării majorități a micului public cetitor din a cincea și a șasea decadă a veacului trecut Eminescu i-ar fi părut greoi și plicticos.

Totuș nu se poate tăgădui că *Pastelurile* lui Alecsandri alcătuiesc o colecție de adevărate juvaere poetice, iar de *Oda către ostașii români* ar putea să fie mîndru orice poet mare. Iară noi, moldovenii, acei care am cunoscut țara veche de înainte de Unire, nu putem decât să fim adînc mișcați de poeziile lui, în care găsim răsunetul simțirilor, aplecărilor, plăcerilor, speranțelor și aspirațiunilor acelor mult iubiți care nu mai sînt. Talentul lui Alecsandri a fost un talent modest,

dar influența ce el a avut-o asupra acelor ce s-au împărțit de producțiunile sale, el ia proporțiunea unui poet mare.

La Onești, la întrunirea celor patru văi a Trotușului, a Țazlătilui, a Oituzului și a Cașinului, era așezarea hatmanului Alecu Aslan. Hatman fusese titlul cu care altădată era împodobită căpetenia oștirii moldovenești, dar de cîtăva vreme acest titlu nu mai era rezervat numai acelor care povățuiau oastea Moldovei, ci se hărăzea și civililor: Alecu Aslan era hatman civil. Și nu mă îndoiesc că, pe alte vremuri, el ar fi fost un hatman ostășesc de neobișnuită vrednicie: era îndrăzneț și înzestrat cu sînge rece, hotărît și totodată chibzuit. Aslăneștii, prin femei, se trag din Cîurești, neam vechi care a dat Moldovei un domn. Iar numele de Aslan derivă de la turcescul *aislan* care înseamnă „leu”. Alecu Aslan zicea că moșia Oneștii se afla de veacuri în stăpînirea familiei lui. Se poate, căci acea megieșă a mănăstirii Cașinului a fost hărăzită mănăstirii de întemeietorul ei, Gheorghe Ștefan-voievod. Iar eu am văzut cu ochii, la Academia Română, un act din care reieșea stăpînirea în moșia Onești, în secolul al șaptesprezecelea, al „unui neam cîuresc, anume Aslan”. Moșia era mare, se întindea și pe valea Trotușului și pe dealurile acoperite cu păduri de pe malul drept, mai trecînd și pe cel stîng unde avea o vie de soi la Florești. Curtea era așezată într-o poziție minunată, la confluența celor trei văi, iar la spatele ei era o frumuseța de grădină.

Aslan era un boier născut împrejurul începutului veacului trecut, fiul vornicului Constantin Aslan și a unei surori a lui Ionița Sturdza-vodă. Mic la stat, uscăcios, stricat de vărsat, cu un negel între gură și bărbie, lipsit cu desăvârșire de frumuseța, dar știa să placă sexului frumos, pe care îl iubise cu patimă, larg la inimă în toate privințele, energic, vîntor minunat și îndrăzneț, agricultor priceput și activ, generos și cunoscut în toată țara pentru ospitalitatea îmbielșugată ce orice drumeț o găsea în casa lui. Era mai ales un prieten admirabil, pe statornicia și devotamentul căruia puteai oricînd să te bizui, avea număröși prieteni și, printre

aceștia, mulți din acei ce lumea, cu drept cuvânt, îi privea ca florile boierimii noastre. Ei știau că Aslan nu este cu desăvârșire slobod de unele din cusururile, urmare firească a dezvoltării noastre nenorocite, de care erau învinovați mulți membri ai vechei boierimi, și totuși îl iubeau, căci știau că este bărbat în toată accepțiunea cuvântului și că avea nădejde pe dînsul în toate împrejurările. [...]

Dar pe lângă femei, Alecu Aslan mai avea încă două păcate grele : patima cărților și doisprezece copii în viață : opt băieți și patru fete. Pe trei din băieții celei dintîi căsătorii îi crescuse, cu mare cheltuiala, în Germania. Aceste două păcate apăsînd greu asupra mijloacelor sale, cu toata priceperea și cu toată vrednicia lui, era înglodat în datoriile grele. De aceea, la înființarea Băncii Moldovei în Iași, el fu unul din cei dintîi care contractă la acel institut un mare împrumut cu ipotecă asupra moșiei sale Oneștii, dar deloc nu se gîndi să restrîngă traiul larg cu care era obișnuit sau să renunțe la jocul de cărți. Rămînînd în urmă cu mai multe rate, banca, rău administrată de nemții din capul ei, luă dintîi măsuri de asigurare și, în curînd după aceste, puse moșia în vînzare. Neprezentîndu-se nici un mușteriu care să deie un preț acoperind capitalul și dobînzile datoriei, fu silită s-o cumpere însăși.

Alecu Aslan părăsi deci Oneștii spre marea părere de rău a noastră și a celorlalți megieși care cu toții îl iubeam, pentru a se stabili în Bacău, ruinat cu desăvârșire și avînd să întreție și să crească număroșii săi copii. Ceea ce însă nu-l împiedeca să ție casă deschisă în fiecare seară și să-și facă regulat partida de cărți. O notă pitorească în această sărăcie o înfățișa bătrînul și credinciosul arnăut Antoni, în costumul lui de palicar, cu fustanelă, vestă scurtă, fes, brîu lat în care era înfipt inevitabilul iatagan, poturi cusute și iminei de formă turcească, cu vîrful ridicat în sus. Purta lungi musteți albe, era totdeauna curat, aducea musafirilor cafeaua și dulcețile ; servea la masă și îngrijea de stăpînu-său : aceste toate fără nici o leafă, de ani de zile.

Oneștii alcătuiau o răsăditie la care se despărțeau drumurile ducînd pe Tazlău, pe Oituz și pe Trotuș. Pe cea dintîi vale nu aveam nici un cunoscut cu care să fi fost în legături frecvente, pe cea de a doua aveam, la Grozești, pe

scar Bogdan, căruia mama îi era nepoată de văr primar, **Jspre** care am vorbit în întîia parte a acestor *Amintiri*, *pe părintele Ioniță Beloi de la Poiana Sărată, despre **care** *m f rezerv să vorbesc, dacă voi **avea** zile, în alt volum.

Capitolul XV

VECINI, PRIETENI, RUDE ȘI CUNOȘTINȚI (URMARE)

La Tîrgul-Ocnei aveam pe Costache Negri și pe surorile lui, Catinca Negri și Zulnia Sturdza, pe nepoata lor, Smarîndița Jora, născută Rosetti, tovarășe de pension a mamei, care, fiind aproape de despărțenie, trăia cu mamică-sa, cu coana Catinca, și pe medicul nostru de casă, doctorul Louis Collin, fiul unei poloneze și a unui elvețian francez. Collin era medicul spitalului înființat în Tîrgul-Ocnei de bunul meu, Grigore Ghica, precum și a „Castelului", cum se numea închisoarea clădită sub aceeași domnie.

Legăturile lui Costache Negri și ale surorilor lui cu tata datau din copilăria lor, mama cunoștea pe Negri din timpul domniei tătine-său, el fiind prieten și tovarăș de idei și de luptă al lui Grigore Ghica încă de înainte de acțiunea acestuia la domnie, în tot timpul căreia rămăsese unul din colaboratorii lui cei mai iubiți și cei mai prețuiți.

Costache Negri era unul din bărbații cei mai frumoși ai țării. De o statură de urieș, avea corpul unui Hercule și un cap de o rară și bărbătească frumusețe. Părul îi era negru, bogat și ondulat, fruntea puternică, ochi mari, negri, luminoșii vii, dar de nespuse blîndețe, cu o expresiune de mare bunătate, sprincene negre, lungi și bine hrănite, un nas puțin încovoiat și o gură frumoasă cu buze rumene și pline ; purta barba întregă, lungă și lată. Infățișarea lui era impunătoare, dar te simțeai atras spre el prin impresiunea de blîndețe și de bunătate ce o făcea de la primul aspect.

Atît el, cît și cucoana Catinca, soră-sa, mi-au spus în diferite rînduri că tatăl lor, Petrache Negri, fusese grec

venit din Țarigrad, care-și făcuse cariera în țară la noi. Nici unul din familie nu hrănea vro simpatie pentru greci și cred că, în inima lor, ar fi preferat să fi fost de obârșie română, dar deloc nu ascundeau această origine grecească. Mama lor era frumoasa Zulnia, atât de cîntată de Conache și cu care, după văduvia ei, poetul se căsătorise. Ea din prima căsătorie avea un fiu, Costache, și patru fete : Catinca, Zulnia, Eugenia și Elena. Lui Conache îi născu o singură fiică care, și ea, primi numele de Catinca, dar era mai cunoscută sub porecla de Cocuța.

Costache Conache era, pe vremea lui, bărbatul cel mai cult și cel mai bogat din țară, dar vestit pentru o neasămănată zgîrcenie și lăcomie, ceea ce însă nu-l împiedecă să fie, pentru copiii soției sale, un maștih excelent. Ei conglăsuiau pentru a recunoaște că i-a tratat totdeauna cu mare bunătate și a îngrijit de interesele lor în chip minunat. Pe Costache îl iubea așa de mult, încît i-a propus să-1 înfieze și să-1 facă clironomul principal al colosalei sale averi, cu condiție ca el să ia în schimb numele de Conache, dar tînărul Negri a refuzat, nevoind să se lepede de acel al părintelui său. Dealtmîntrelea, averea ce-i rămăsese de la acesta era destul de frumoasă, căci era stăpînul frumoasei moșii Mînjina de la ținutul Covurluiului.

Costache Negri își făcuse primele studii în țară, cu un *didascalos* grec, pe urmă în pensionatul lui Cuenin, plecă apoi în Franța unde, dacă nu urmă cursuri regulate, își însuși, mai ales prin cetire, o bogată cultură, fiind de firea lui foarte dornic de învățatură și interesîndu-se nu numai de literatură și de istorie, dar și de chestiuni științifice : avea mai multe cunoștinți decît mulți posesori de diplome, dar era de o rară modestie. Făcu în tinerețe mai multe călătorii în Italia, țară pe care o iubea foarte și din care adusese o colecție de tablouri de valoare. Avea talent pentru poezie, ni-au rămas de la el mai multe piese de versuri, cele mai multe cu subiect patriotic, care arată ușurința de versificare, o mare iubire de țară și de neam și un viu simț ai frumuseților naturii.

Familia Negri, cu toată originea ei grecească, se distingea din tinerețe prin patriotismul ei înflăcărat și dezinteresat. Pe cînd, în cele mai multe din familiile noastre boie-

rești, limba grecească fusese înlocuită, în al doilea sfert al veacului, prin acea franceză, am auzit totdeauna pe Negri și pe surorile lui întrebuițînd între dinșii numai limba românească și, după cît știu, surorile n-au învățat limba grecească și numai o înțelegeau puțin fiindcă, în copilăria lor, fiind vorbită pretutindeni, au prins cîte ceva dintr-însa mulțămît ușurinții cu care copiii îndeobște se familiarizează cu înțelesul limbilor ce le aud vorbindu-se împrejurul lor. Costache Negri însă vorbea din tinerețe limbile greacă modernă, franceză, germană și italiană, iar în timpul șederilor sale prelungite în Constantinopol își însușise și cunoștința limbei turce. Franceza lui era nu numai foarte corectă, dar chiar de o rară eleganță. Mai posed scrisori franceze adreseate de el tatei încă înainte de 185C, scrise cu marea, frumoasa și bărbăteasca lui scriere, atât de caracteristică a unei firi bune, generoase și artistice.

Adept fervent al ideilor naționaliste, a luat parte la toate luptele duse sub Mihai Sturdza de tineret împotriva regimului de corupțiune al domnului și a legat frăție cu fruntea membrilor acestei opozițiuni. O mare asămănare de aplecări și de idei îl făcu să contracteze cu Vasile Alecsandri niște legături ce încetară numai odată cu moartea lui Negri și la strîngerea cărora veni să contribuie în chip puternic marea iubire dintre poet și sora lui Negri, Elena.

Carierea politică a lui Negri a început în timpul domniei lui Grigore Ghica. Noul domn apreciasse de mai înainte iubirea curată de neam și de țară a lui Negri, se convinsese că împărțeau acelaș ideal, aceleași idei generoase, _acelaș absolut dispreț pentru ban, aceeași iubire pentru acci slabi și suferinzi. [...]

în timpul căimăcămiilor nu primi nici o slujbă și fujanul din luptătorii cei mai convinși ai partidului Unirii, căruia îi făcu servicii prețioase.

Adevărata și marea activitate politică a lui Negri este însă legată de domnia lui Cuza, de care îl lega o veche și strînsă prietenie. De la început el este trimes la Constantinopol spre a stărui pentru recunoașterea de cătră Poartă a îndoitei alegeri a domnului. Poarta, fără a cuteza să refuze recunoașterea în chip formal, făcea feli de feli de greutate, întemeindu-se pe textul strict al Convenției care pretutindeni

vorbește de doi domni. Negri avea sprijinul ambasadorului francez, iar Poarta, puternic sprijinită și chiar îndemnată de Austria, aștepta în realitate rezultatul războiului ce era gata să izbucnească **între cele două împărății. Dacă** Austria ar fi învins, nu **poate încăpea îndoială că îndoita alegere** a lui Cuza n-ar fi fost confirmată de **Poartă și** Unirea desăvârșită s-ar fi putut efectua numai cu mult mai târziu. Nu se știe chiar dacă, în asemenea caz, alegerea lui Cuza nu ar fi fost anulată și toate readuse în starea de mai înainte. Din fericire Franța a fost învingătoare, iar Austria învinsă și sultanul n-a îndrăznit să se opui dorințelor clar exprimate de Napoleon al III-lea, dar a urmat să invoace și să ridice pretexte pentru a întârzia confirmarea alegerii. Corespondența lui Negri cu Cuza arată cu câtă perspicacitate cel dintâi, încă din primele zile ale sosirii sale în Constantinopol, a judecat situația, cu cât tact, cu câtă sagacitate a lucrat pentru înlăturarea acestor pretexte, cât de adevărat descrie el situația în rapoartele sale către domn.

Dar serviciile lui Costache Negri au fost mai ales mari și prețioase în timpul ce a decurs între investirea lui Cuza și recunoașterea de către Poartă a Unirii definitive. Rapoartele sale arată cu câtă dibăcie, **cu** cât devotament către țară și domn a lucrat Negri, **ce** sftenic și ajutor prețios a fost pentru Cuza.

Tot el, în calitate **de agent** diplomatic al țării la Constantinopol, a fost însărcinat, **după** secularizarea averilor mănăstirești, să ducă negociațiunile privitoare la chestiunea acestor bunuri închinat Locurilor Sfinte din Orient. În această chestiune **el a avut să lupte nu numai cu** viclesugurile și șiretenia clerului fanariot, dar și cu meșteșugurile și fățărnicia diplomației țariste, pentru care apărarea intereselor materiale ale fruntașilor bisericii răsăritene era o vajnică chestiune de prestigiu în Orient.

Însărcinat la Ministerul Afacerilor Străine cu studierea acelei chestiuni, am avut la îndămină toate dosarele privitoare la acea chestiune și mi-am putut da samă de conștiința și de perspicacitatea cu care Negri a apărut cu acest prilej averea țării.

Revoluția de la 11 februarie a pus capăt vieții sale publice. Prieten devotat și partizan convins al lui Cuza, indignat

de chipul în care fusese răsturnat acel al cărui iubire de neam și rodnică activitate pentru asigurarea viitorului țării nimene mai mult decât el nu fusese în stare să o aprecieze, renunță la viața publică și refuză în chip statornic toate slujbele ce i se propuseră. Primi numai, la 1869, să facă parte din comisiunea însărcinată să restabilească fruntaria noastră cu Austro-Ungaria, astfel cum fusese stabilită prin actele încheiate în veacul al optzecelea între Poartă și Austria, dar care fusese de fapt simțitor modificată în urma coteropirilor succesiv săvârșite de Austria aci.

Dar guvernul român deloc nu se gândise să adune materialul de acte și de hărți trebuitoare pentru dovedirea acestor încălcări. Când Negri și colegii lui se găsiră în fața delegațiilor austro-ungare, ei găsiră niște oameni care studiaseră chestiunea în chip amănunțit, aveau de la guvernul lor instrucțiuni precise și erau înzestrați cu un întins material de acte și de hărți cu îngrijire ales pentru a susține starea de fapt a graniței, iar delegații români neavând nimic în mână, nu aveau ce să răspundă. Comisia nu putu să percurgă decât o parte a fruntarici. Negri, la întoarcerea lui, era indignat de ușurința cu care guvernul român îl expusese, pe el și pe colegii lui, să se facă de rîs. De aceea, când în anul următor, guvernul făcu din nou apel la el pentru urmarea lucrărilor pe fruntarie, Negri răspunse printr-un refuz categoric, motivat mai ales pe faptul că nepunându-i-se la dispoziție nici material documentar, nici hărți, nu mai voiește „să steie ca un nemernic” în fața străinului care dispunea de toate actele necesare.

Călătoriile lui Negri, contribuțiile sale la ajutarea poliției naționaliste, cumpărările de tablouri, disprețul lui desăvârșit pentru ban și mai ales dărnicia lui nemăsurată încercase încă de timpuriu frumoasa lui avere. Mama spunea că, la întoarcerea ei în țară, se povestea în Iași că Negri dă țaranilor de la Mînjina mese la care li se servesc icre negre ; fapt este că nu putea să vadă o nevoie fără ca să o ajute, o faptă bună sau folositoare pentru țară la care să nu ieie parte. La 1848 înlesnise din punga lui întoarcerea de la Paris în țară a celor mai mulți tineri români aflați în acea capitală ; prea puțini din ei gândindu-s-au să-i restituie sumele împrumutate care, dealtmintelea, el nu le-a

reclamat niciodată. Fusese silit, încă de timpuriu, să-și vîndă moșia și se stabilise, aproape ruinat, la Tîrgul-Ocnei, de a cărui pozițiune fusese sedus și pe care îl numea rîzînd : *la derniere etape des proletaires* (ultima etapă a proletariilor). Ducea acolo un trai foarte simplu, căci acest bărbat atît de darnic, atît de disprețuitor de ban avea pentru sine trebuinți foarte puține, iar disprețul lui pentru lux ținea pasul cu acel ce-l avea pentru ban.

A locuit dintăi într-o casă din tîrg în care de nenumărate ori am însoțit pe părinții mei, casă din care au rămas astăzi numai slabe rămășiți din temelii. Soră-sa Zulnia, căsătorită cu Vasile Sturdza, unul din fruntașii care au dus lupta pentru Unire și a fost membru în Căimăcămia de Trei, se stabilise și ea în Tîrgul-Ocnei unde, pe o poziție din cele mai pitorești, pe malul stîng al Troțușului, a clădit o casă căreia i s-a dat denumirea de *chalet*. Pe cînd se afla încă în slujbă, la Constantinopol, Negri cumpărase, pe malul drept al Troțușului, un loc foarte frumos, pe niște stînci, unde clădise o casă cu două rînduri, în stil oriental, care nu fusese cu totul terminată cînd trebui să părăsească [pe] acea din tîrg, ceea ce îl făcuse să se stabilească, la 1866, într-un fel de dependență, tot cu două rînduri, în care a trăit pană la săvîrșirea lui din viață, nedispunînd de mijloace îndestulătoare pentru a-și isprăvi casa¹.

Dacă traiul său era foarte simplu, ospitalitatea îi era din cele mai largi. Mai ales în timpul verii casa era totdeauna plină de oaspeți. Pe lîngă un cîrd de nepoți și de nepoate care petreceau la el, numeroși cunoscuți, cu prilejul mergerii lor la Slănic sau a întoarcerii lor de acolo, trecînd pe dinaintea porții lui, se opreau și luau parte la masa lui simplă,

¹ Casa în care T murit acest fruntaș între fruntașii țării, pe care fonția lui o vînduse lui Costache Corbu din Bîrlad și în care, după mutarea mea de la Căiuți, am venit patru ani, nu mai există ; pe locul ei s-a ridicat noua clădire a spitalului înființat de Grigore Ghica și încredințat de el Epitropiei „Sfîntului Spiridon”. Era în destul de proastă stare : îl supranumisem „castelul crăpat”, iar după reparațiile făcute de mine, „castelul cîrpit”. Pozițiunea acelu loc, pe niște stînci ce se ridicau deasupra Troțușului, este minunată. Cînd, la mai, mă întorsesem acasă de la gară și intram pe lungul pod de lemn care lega atunci amîndouă malurile Troțușului, pod dispărut și el, „castelul cîrpit” înconjurat de o mare de tufe de liliac înflorite deasupra stîncilor îmi făcea efectul unui peisajiu din poveste.

dar abondentă. Cînd era singur, își petrecea vremea cu cetitul și cu lucrul la grădina ce o sădise împrejurul casei, unde pusese pomi de soi și viță minunată. De cîte ori găsi-tu-I-am cu sapa, cu hîrlețul, cu grebla sau cu cuțitul în mîină, îmbrăcat, vara, în largi haine de pînză albă, toamna în haine de șaiac de aceeași făptură, cu o largă pălărie, de paie sau de pîslă, pe cap și încălțat cu ciubote pînă la genunchi.

Te primea totdeauna în chipul cel mai afabil și știa să deie convorbirii o directivă potrivită cu vrîsta, cultura și inteligența musafirului. În memoria lui era înmagazinată o adevărată comoară de fapte, de lămuriri și de amărute asupra trecutului. Cînd vorbea despre oamenii pe care îi cunoscuse, judecata lui asupra lor era totdeauna dreaptă, cu tendență vederat binevoitoare și plină de indulgență. Numai față de două categorii de oameni această indulgență era mai mică și mi-a fost dat să aud chiar judecăți aspre pronunțate de el : „roșii”, înțelegînd sub această denumire pe liberalii mențeni și evreii. Denunța, mai ales, cu indignare *ipocrizia* celor dintii și primejdia ce o înfățișa pentru țară prezența într-însa a unui atît de mare număr de evrei. Deplîngea *crima* comisă de Mihai Sturdza cînd li vînduse dreptul să năvălească în țară. Totuș era drept cătră ei și înfiera cu asprime brutalitățile săvîrșite împotriva lor la Bacău, în anul 1868.

Era de o rară modestie, nu scotea niciodată faptele sau persoana lui în relief, nu vorbea de jertfele aduse țării, nici de serviciile în_sămnate făcute statului. Binefacerile lui ar fi rămas pe veci necunoscute dacă nu ar fi fost date în vileag de acei care se folosiser de ele sau de alții la cunoștința cărora ajunsese din vro întîmplare oarecare. Vanitatea și fudulia erau două simțiri ce-i erau cu totul necunoscute.

Iacă o nostimă lecție de simplitate ce a dat-o unui concetățean din Tîrgul-Ocnei :

Cuconul Iorgu Metaxa era unul din fruntașii tîrgului, pe care voturile ocnenilor îl aduseser de mai multe ori în capul administrației comunale. Cuconul Iorgu avea o vie producînd vin roșu foarte bun și o livadă cu fructe de soi, de care era mîndru. Mergînd într-o toamnă să facă o vizită lui Negri, acesta bineînțeleș îl duse în grădină, unde Metaxa fu încîntat de strugurii de poamă ananas pe care Negri cel

dintii îi introdusese în țară. Negri, care se îngrijise de un paner, îl umplu cu struguri aleși de acest soi, întovărăși pe musafir până la poarta, unde despărțindu-se de dînsul, îl rugă să primească „acei cițiva struguri”, înminîndu-i totodată panerul. Atunci cuconu Iorgu, fără a primi panerul, se închină din nou înaintea lui Negri, zicîndu-i cu un aer de demnitate jignită :

— Foarte vă mulțămesc, cucoane Costache, oi trimete rîndașul ca să-mi aducă panerul, și a plecat.

Negri n-a zis nici un cuvînt, dar a rămas la poartă pînă cînd a socotit ca Metaxa a cîștigat un bun avans, apoi, cu pasul lui liniștit, dar mare, a plecat spre casa iui cuconul Iorgu. Ajuns acolo și găsind un servitor în curte, îi dădu panerul zicîndu-i :

— Dă acest paner cu poamă lui cuconul Iorgu, cu închinăciuni, și spune-i că i l-o adus cuconu Costache Negri.

Negri catră familia lui nu a pominit un cuvînt despre această întîmplare, căci cucoana Catinca, care mi-a povestit-o, mi-a zis că l-a aflat, nu de la frate-său, ci de la târgoveți.

A murit la septemvre 1876, în urma unei pneumonii care i-a atras-o tot dorința lui să facă bine.

Cunoștea și proteja pe un biet birtaş din Tîrgul-Ocnei ale cărui afaceri mergeau prost. Mergînd, nu știu pentru ce interes, la iarmarocul ce se ținea la Rădeana, la 8 septemvre 1876, a dat peste protejatul său, care deschisese acolo, sub un cort, o locantă. La întrebarea lui Negri dacă treburile îi merg bine, răspunse că, dîmpotrivă, merg foarte rău, căci iarmarocul este cît se poate de slab și, de ar fi știut, nu venea, căci are să aibă mare pagubă, deoarece nu avusese pîna atunci decît un singur mușteriu și are să fie silit să arunce bucatele ce le pregătise. Negri ar fi rămas bucuros să mănînce la el niște bucate despre calitatea cărora nu-și putea face nici o ihme, numai ca să-i mai micșoreze cîtuș de puțin paguba, căci se știa bărbat cu stomah sănătos, dar făgăduise lui Manolache Donici să mănînce la el, iar ceasul mesei nu numai sosise, dar chiar trecuse. Se despărți deci de butașul protejat și se grăbi să urce dealul destul de mare și de răpede, care de la iarmaroc duce la curtea de la Rădeana, unde ajunsese tocmai în momentul în care Donici și cu număroșii musafiri ce la acel prilej îi avea totdeauna în casă se scoborau în sofragerie. Se puse la masă, dar gîndul

pagubei ce avea s-o aibă protejatul său îl chinuia. Mîncă puțin, iar după ce se sculară, pretextă că are o afaceri urgentă în iarmaroc și plecă înapoi, fără măcar să-și beie cafeaua, merse drept la locanta birtaşului de care se interesa și-i ceru un fel de bucate oareșcare și o cafe. După ce plăti acest supliment în chip generos, s-întoarse iar la curte, unde-i rămăsese căruța și mantaua. Pînă în acel moment căldura fusese foarte mare și Negri, care plecase de la Tîrgul-Ocnei îmbrăcat în haine de șaiac cam pline, asudase tare. În momentul ieșirii de sub cortul locantierului începuse să bată un crivăț puternic, care deveni tot mai violent și mai puternic pe măsură ce urca dealul Rădenii : ajunse sus înghețat. A doua zi se și declarase o pneumonie care, ajutată de nepriceperea medicului primar din Bacău, Dumbrăveanu, și în ciuda naturii voinice a bolnavului, îl duse la mormînt.

Din toți bărbații care i-am cunoscut, acel care se apropia mai mult de perfecțiune a fost, fără îndoială, Costache Negri.

Negri a lăsat o fiică, numită Josefina, ce o avuse dintr-o legătură de dragoste cu o cîntăreață de operă, germană, pe care o cunoscuse în timpul călătoriilor sale în Italia. Dăduse acelei fiice o creștere foarte îngrijită, o înzestrase și o măritase.

Capitolul XVI

VECINI, RUDE, PRIETENI ȘI CUNOȘTINȚI

La Porțile Tîrgului-Ocnei se întindea, pînă la Palanca, la granița ungiurească, urieșul domeniu Comănești, cuprînzînd 64 000 de fălci (adică peste 90 000 hectare). Partea principală era alcătuită din Comăneștii propriu-zisi, moșie domnească pînă la 1804, care se întindea de la satul Comănești pînă la graniță. Sătenii zisului sat făceau serviciu de plăieși, adică de păzitori ai graniții, și, drept simbrie pentru acest serviciu, aveau uzul locurilor de hrană ale acestui întins domeniu plus acel al pădurilor care alcătuiau cu mult cea mai mare parte dintr-însul. În anul 1804, domnul țării, Alexandru Moruzi, dăruie logofătului Costache Ghica (Sulgiaroglu) întreaga moșie domnească Comăneștii și aceasta,

după știința mea, a fost cea de pe urmă danie de moșie domnească în Moldova, pentru bunul temei că nu mai rămăsese alta. Urmași ai lui Costache Ghica, fiul său mai mare, Dumitrache, și nepotu-său Nicu, cumpărară pe de o parte de la răzăși părțile din Dărmănești și Dofteana, ajungând astfel cu hotarul până la porțile Tîrgului-Ocnei, iar pe de alta părțile din Văsiești și alte hotare cuprinse între Comănești și graniță, alcătuind acel complex urieș, în care au rămas numai două enclave relativ mici de loc mănăstiresc. Acest domeniu aparținea, cînd m-am trezit eu, copiilor lui Nicu Ghica, care se sinucisese la 1851 și despre care am vorbit mai pe larg în întîiul volum al acestor *Amintiri*. Am mai arătat tot acolo că el era fiul unei fiice a bunului meu Răducanu, din întăia lui căsătorie cu Elena Balș, deci nepot de soră al tatei (care era numai cu un an mai mare decît el) și, din partea Ghiculească, văr primar cu bunul meu despre mamă, iar aceasta îi era nepoată de văr primar. Mai mult încă decît această îndoită rudenie, faptul că fusese coleg de universitate, în Germania, cu tata și cu moșii mei, strînsese legăturile dintre ei și-i făcea să se privească ca frați.

Am mai arătat că el se sinucisese pentru că, într-un moment de deznădejde, vînduse, pe preț de nimica, moșia Comăneștii, lui Lascar Cantacuzino-Pașcanu. Prin testamentul său, Nicu Ghica însărcinase cu epitropia copiilor, pe lângă mama lor, pe moșu-meu, Lascar Rosetti, iar pe tata cu apărarea înaintea justiției a tuturor pricinilor familiei. Moșu-meu nu primi tutela, dar tata rămase pînă la sfîrșit prietenul și sfetnicul devotat al văduvei celui mai drag din tovarășii lui de tinerețe¹. Dar marele noroc al copiilor lui Nicu Ghica a fost, pe lângă înțelepciunea și spiritul de jertfă al mamei lor, faptul că² bunica lor, Marghiolita Ghica, se căsătorise în a doua căsătorie cu Mihalache Pașcanu, unul din boierii cei

¹ P¹ - făcuse studii de drept, tata era un excelent cunosător al legislației în vigoare la noi înainte de introducerea Codului Napoleon, apoi dobîndise o temeinică experiență în această materie în însușire de membru, apoi jde președinte al Curții Apelative din Iași, și avea în această privință rari aptitudini firești. Prietenii lui veneau de departe pentru a-i cere sfaturi în procesele lor. Lăsase reputația unui judecător de o absolută imparțialitate, cu² totul inaccesibil hatîrului, lucru neobișnuit atunci, care, dealtfel, nu părea în contradicere cu firea lui impulsivă și pornită.

mai cuminți și cei mai respectați din Moldova, care făcea și el parte din consiliul de familie.

De la întăia consfătuire se constatare că singurul mijloc pentru ca orfanii să rămăie cu ceva avere era ca Lascar Pașcanu să primească restituirea arvonei de cinci mii de galbeni ce o dăduse pentru cumpărarea moșiei Comănești, dar nu-și ascundeau greutatea lucrului, acea cumpărare alcătuind o afacere minunată pentru Lascar Pașcanu, bărbat bogat, dar strîngător și nefiind deloc indiferent la cîștig. El era nepot de frate al lui Mihalache Pașcanu, dar relațiile dintre dînșii erau rupte, moșul crezînd că are serioase temeiuri de nemulțămire împotriva nepotului ; îi venea deci greu, în asemenea împrejurări, să meargă el la nepot pentru ca să-i ceară un însemnat sacrificiu material. Totuș afecțiunea ce o avea pentru fiica soției sale și pentru cei cinci copii amerințați să rămăie săraci îl făcu să-și calce pe inimă și, luînd cu dînșul cinci mii de galbeni, se duse la Lascar Pașcanu și-i ceru să primească restituirea arvonei, renunțînd la cumpărătura Comăneștilor. Lascar Pașcanu dinul refuză cu hotărîre și numai după o discuțiune ce ținu mai bine de două ceasuri și înfătoșa cînd momente de violență, cînd altele patetice din partea bătrînului boier, acesta izbuti să smulgă nepotului său zdelca ce o avea de la Nicu Ghica.

Dar datoritiile lăsate de defunct erau așa de mari, dobînzile atît de grele, încît situația rămînea din cele mai încurcate. Tînăra și frumoasa văduvă se retrase la Comănești, unde duse un trai din cele mai modeste, venitul moșiei sale de zestre, Mîndreștii, de la ținutul Tecuciului, ușurînd în chip însemnat situația generală. Nu se știe cum ar fi ieșit lucrurile și dacă cu toată restrîngerea de cheltuieli și cu toate silințele văduvei, ajutată de devotamentul dezinteresat al lui Kemminger, omul de afaceri și prietenul sincer al lui Nicu Ghica, dacă la urma urmei nu s-ar fi impus, s-înțelege în mai bune condițiuni decît întăia oară, vînzarea Comăneștilor, de nu s-ar fi înființat în curînd Banca Moldovei Această instituțiune de credit ipotecar pe lungi termene înființată la Iași cu capital german mărit și cu altul din țară, rău administrată de la început de directori unii incapabili, alții necinștiți, a ruinat pe acționarii săi, străini sau pămînteni, dar a fost mijlocul prin care toți acei debitori care au știut să-și măsoare traiul după resursele ce li rămîneau odată ratele

achitate și-au exploatat moșiile cu pricepere, le-au scăpat și le-au păstrat copiilor lor. Catinca Ghica a fost din numărul acestor de pe urmă : ea a crescut patru fii în străinătate, la Universitatea din Berlin și la Viena, ducând în acest timp un trai modest la Comănești. Legea rurală, despre care se zicea că va ruina proprietatea cea mare, dar care a ajutat pe acci din proprietari care au fost cumiști, au vândut bonurile la vreme și, din vânzarea lor, și-au plătit sau și-au redus în mod însemnat datoriile, a avut urmări folositoare mai ales pentru Ghiculeștii de la Comănești. Pe urieșul lor domeniu locuiau și făcuse boieresc mai bine de două mii cinci sute de gospodari, din care era un număr însemnat de fruntași cu *cite* patru boi. Avură deci să deie vro douăsprezece mii de fălci, pentru care au primit o indemnitate de aproape optzeci de mii de galbeni (ceva mai puțin de un milion de franci în aur), aceasta bineînțeles în bonuri. Cursul bonurilor era neavantajos, lumea nu prea avea încredere în ele și le vîndu, pierzînd 40% din valoare și mai bine, dar la Comănești se așteptă ca bonurile să aibă un curs mai bun și^ suma^ce s-a încasat din acea vânzare a permis curățirea desăvîrșita a situației și liberarea moștenitorilor lui Nicu Ghica să-și împartă o avere care astăzi alcătuiește o valoare de zecimi de milioane în aur.

În anul 1873 sau 1874, Comăneștii au fost împărțiți în chipul următor între cei cinci moștenitori ai lui Nicu Ghica. Moșia sa împărțit întii în două părți compacte, una mergînd de la porțile Tîrgului-Ocnei pînă la un punct la deal de Comănești și cealaltă de la acel punct la granița austro-ungară. Apoi aceste două părți au fost împărțite în cîte cinci părți și fiecare moștenitor a tras sorți pentru o parte din jumătatea de la vale a moșiei și alta în jumătatea de la deal. Sorții au dat Comăneștii propriu-ziși, cea mai în amonte din jumătatea de la vale, lui Dumitru, fratelui celui mai mare, împlinind astfel visul lui cel mai scump.

Relațiunile intime între Catinca Ghica, mama și tata au urmat pînă la sfîrșit ; părinții mei o iubeau mult și aveau pentru dînsa o stimă deosebită. Dacă cultura nu-i era mare lucru și deloc nu se putea privi ca intelectuală, era foarte bună la inimă și plină de bun-simț ; o femeie practică, o mamă devotată și o prietenă credincioasă ; avea oroare de

intrigi și n-am auzit-o niciodată vorbind pe cineva de rău. Și-a păstrat frumusețea pînă la bătrînețe.

Deși era văduva vărului nostru primar, noi, copiii, îi ziceam mătușă. Îmi era dragă mătușă Catinca fiindcă era bună, frumoasă și indulgentă ; m-a scos de la număroase penitansuri, dar îmi era dragă mai ales fiindcă era mama Măriei și Măria a fost pasiunea copilăriei și a adolescenței mele. Această pasiune a început cînd ea era de nouă ani și eu de șapte, în grădina de la Căiuți. Îmi aduc și astăzi aminte de chipul în care am făcut cunoștință. Era într-o dimineață de vară, venise mai mulți copii străini și eu fusesem însărcinat de mama să li arăt grădina noastră ca un fel de cicerone. Pe brațul pîriului Căiuțul care aducea apa în grădină și forma la vale două-iazuri, cu ostroave legate prin poduri, se află o mică cascadă sub o boltă de verdeață și, cu cîțiva pași mai la vale, un pod peste aceluiași crac de pîriu. Ajuns pe pod, am arătat vizitatorilor cascada de care eram foarte mîndru și obișnuit să văd admirată de toți vizitatorii. Spre marea mea mîerare, aud un glas zicînd pe un ton de dispreț :

— Dar asta, dragă, nu-i nimica, să vii la noi să vezi cum trece un braț al Troțușului prin grădină și cade în iaz printr-o cascadă de o sută de ori mai mare !

Faptul era perfect de adevărat, precum m-am putut convinge după puțină vreme, cascada noastră, deși drăguță, era o nimica toată, un adevărat joc de copil pe lîngă cea de la Comănești, dar observația m-a jignit și am aruncat ochii asupra acelei din gura căreia ieșise și care făcuse un pas înaintea celorlalți copii. Era, parc-o văd și astăzi, o copilă blondă, îmbrăcată într-o rochiță albă, cu pălărie albă de paie pe un cap de *Keepsake* și cu o umbreluță tot albă în mînă. Ea sosise cu mă-sa noaptea tîrziu, pe cînd eu eram culcat, nu ieșise decît în momentul cînd mama mă însărcinase să arăt musafirilor grădina și n-o băgasem în seamă. Mi-a părut așa de frumoasă, încît jignirea ce o simțisem mi-a trecut cu desăvîrșire și am rămas ca un prost, cu gura căscată, ceea ce a făcut-o să izbuhnească în rîs ; acest rîs m-a durut neasămănat mai tare decît disprețul ce-l arătase pentru cascada mea. Însă ea, înțelegînd îndată că m-a jignit, s-a apropiat de tot de mine și, apueîndu-mă de gît, m-a sărutat pe amîndoi obrazii zicîndu-mi :

— Dar grădina ta este într-adevăr foarte frumoasă, asta și grădina noastră de la Comănești sunt cele mai frumoase care le-am văzut.

Și din clipa aceea inima mi-a rămas robită de dînsa pînă după căsătoria ei, iar după acea căsătorie, ea a rămas idealul femeiesc în fața căruia m-am închinat. N-am văzut copilă mai cuminte, mai bună, cu instincte mai nobile, mai generoase și, pe măsura ce i se dezvoltă mintea, se dezvoltau și aplecările firești cătră tot ce este frumos, bun, adevărat și nobil, aversiunea pentru minciună, falsitate, nedreptate sau mișelie. Moștenise toate însușirile frumoase ale părintelui său, care fusese una din cele mai nobile ființe ale Moldovei din întîia jumătate a veacului trecut. Și ce bună patriotă era ! îmi aduc aminte cum, la Comănești, pe la 1862, jucam șarade, bineînțeles pe franțuzește ; cuvîntul uneia din ele era : *courage*. După ce reprezentasem *cou* și *rage*, pentru reprezentarea cuvîntului întreg, ea, cu un steag românesc, alcătuit dintr-o nuie de care erau legate cele trei culori, intra răpede pe ușă, urmată de mine și de o soră a mea, ținînd săbii de lemn în mîină, și se avînta asupra unei canapele strigînd : „Moldoveni și munteni, înainte împotriva turcilor”. Și eu, urmînd-o, gîndeam în mine că n-ar fi minune de vitejie ce n-aș face la îndemnul ei. Era atunci de unsprezece ani și eu de nouă. Eu hotărîsem de la întîia noastră întîlnire că ea și nu alta va fi soția mea. Mai pe urmă, începînd să-mi dau samă de greutatea lucrului, dat fiind mai ales vrîstele noastre respective, închipuirea mea, căreia din mica copilărie îi plăcuse să viseze un viitor plin de fapte minunate, asemănătoare acelor din poveștile ce ni le istorisea la Pralea părintele Zosim și număroasele romane de aventuri în diferite limbi ce începusem să le citesc, urzea pe fiecare zi cîte un nou șir de isprăvi strălucite săvîrșite de mine, care totdeauna se sfîrșeau prin căsătoria noastră.

În urma tulburărilor izbuhnite la Comănești în vara anului 1863 și despre care vom vorbi mai departe, mătușa Catinca Ghica temîndu-se ca această mișcare să nu se mai întindă, a venit cu fiică-sa și cu guvernanta ei la noi, la Căiuți, spre a se sfătui cu tata și, în urma sfatului său, și-a lăsat copila la noi și a plecat la București spre a se plînge domnului. Șăderea Măriei la noi a ținut vro două luni și totdeauna mi-am adus aminte de acest timp ca de raiul copi-

lăriei mele. Scumpul nostru musafir lua parte la jinele din lecțiile noastre și eram foarte mîndru văzîndu-mă în stare să-i pot fi de mare ajutor în rezolvarea problemelor de aritmetică.

Bineînțeles că niciodată nu i-am spus că o iubesc ; își va fi dat ea samă de cultul ce i-l închinase ? Nu știu : femeile, mici sau mari, bune sau rale, au din fire darul să găsească asemenea simțiminte inspirate de ele, ca și acel să ascundă faptul că le cunosc. Ea, cît eram copii, mă trata ca pe un frate mai mic și nu sta la îndoială pentru a mă certa de cîte ori făceam vro prostie, vro pozna sau vro necuviință, ceea ce mi se întîmpla prea des. Și nu arareori datu-m-am în lături de la greșală, chiar cînd eram departe de dînsa, știind că asemenea faptă mi-ar atrage dezaprobarea sau disprețul ei. Căsătoria ei cu Alexandru Știrbei, fiul fostului domnitor al Țării Românești, îmi pricinui, s-înțelege, o durere din cele mai vii. O săptămîină întregă capul meu n-a făcut alta decît să urzască planuri de ucidere a logodnicului, dar la vrîsta de șăsăsprezece ani asemenea dureri trec ; a trecut deci și a mea, dar ea a rămas pentru mine idealul femeii. Și de cîte ori mai pe urmă veneam la București și o revedeam, eram mîndru de dragostea mea de copil, mîndru de strălucita ei frumuseța, mîndru de nobilimea și de generozitatea sufletului ei, de bunătatea ei, de chipul în care alina durerile și suferințele, de renumele ei neprihănit ca soție, ca mamă neadormită și iubitoare. Și cătră acel pe care altădată voiam să-l ucid, învățînd să-i apreciez marile însușiri, nu mai simțeam de-cît **JD** sinceră afecțiune și prietenie. Apoi, ce moldovancă bună rămăsese ! Cum își păstrase nestrîcat graiul, ce bine știa să puie la locul lor afectările de superioritate ce încercau cîteodată să le ieie unii din frații munteni, cu ce plăcere se întorcea, în fiecare vară, în Moldova noastră, pe malurile Trotușului ei iubit.

S-a stîns la vrîsta de treizeci și patru de ani, plînsă de toți acei care o cunoșteau.

Nicu Ghica a lăsat patru fii. Cel mai mare, Dimitrie, și-a făcut studiile în parte acasă, cu un profesor neamț, și în parte la Berlin unde a dobîndit diploma de doctor în drept.

întors în țară, la 1862, n-a vrut să ieie vrun serviciu sub Cuza și a ajutat pe maică-sa și pe Kemminger în administrația Comăneștilor. Această administrație înfătoșa atunci greutăți deosebite. Țăranii din unele din satele ce fusese răzășești, dar pe care urmașii lui Costache Ghica le cumpărase, au contestat acele vânzări, ca și hotarele daniei lui Alexandru Moruzi, pretinzând că hotărnicia făcută din porunca aceluia domn, îndată după danie, cuprinde loc ce nu era domnesc, ci răzășesc. Un lung și costisitor proces care s-a terminat de-abie în a noua decadă a veacului trecut a dovedit cu prisosință cât de puțin întemeiate erau pretențiile lor. Acte incontestabile dovedesc, într-altele, că Nicu Ghica a cumpărat de la răzășii, mi se pare, din Văsiești, părțile lor spre ai mîntui de exploatarea unui cămătar grec numit Condopol, cătră care ei contractase un împrumut cu ipotecă. Pe urmă răzășii căindu-se și venind să-1 roage să li restituie moșia, iar ei să-i restituie în mai mulți ani banii care urmau să rămie ipotecați asupra pămîntului vîndut, Nicu Ghica consimți și li restituie acele pămînturi. Dar ei, convingîndu-se în curînd că nu sunt în stare să plătească datoria, au venit din nou la Nicu Ghica și i-au rugat să ieie iar moșia asupra lui. Dar la Moinești se stabilise Zaharia Moldovanu, un bărbat fără scrupule, dar care luase și el parte la mișcarea de la 1848 și la lupta pentru Unire și exercita profesia de avocat. El ațîță țăranii și-i împinse să intenteze proces casei lui Nicu Ghica, și nu numai pe răzășii din Văsiești, ci și pe sătenii din alte sate, stîrnind o agitație grozavă în întreaga parte de sus a complexului. Fără îndoială că sătenii fusese păgubiți chiar prin simplul fapt al daniei lui Moruzi, căci ei pînă atunci se folosise de locurile de hrană și de pădurile moșiei domnești în schimbul preaușoarei slujbe de plăieși, pe cînd acuma erau siliți să urmeze legea comunală, lucrînd boieresc și dînd dijmă pentru cheresteaua ce o făceau. Totuș dania fusese un act perfect legal și, conform obiceiurilor țării, Moruzi nu făcuse altăceva decît un lucru perfect legiuît ce-1 săvîrșise toți domnii de la întemeierea principatului încoace.

Se mai așezase la Moinești încă un avocat, numit Popovici, care se întovărăși cu Zaharia Moldovanu pentru a împinge pe țăranii de pe Comănești la sfadă cu Ghiculeștii. Ațîțările lor, ajutate de prefectul Dumitrache Cracti, care ura pe proprietarii Comăneștilor, izbutiră să aducă pe țara-

nii din satul AȘău la săvîrșirea unei violențe de fapt asupra persoanei lui Dimitrie Ghica. Ei îi aținură calea și, pe cînd trecea într-o după-amiază prin satul lor în trăsură, o opriră, îl scoaseră dintr-însa și-1 loviră cu ciomegele pînă ce leșina. Feciorul și vezeteul care erau cu dînsul împărțiră aceeaș soartă. În urma acestui incident, sora lui Mitică Ghica, Măria, a petrecut aproape două luni la noi, la Căiuți, maică-sa avînd să meargă la București și să zăbovească acolo pentru a obține de la Cuza dreptate și nu voia să lese pe fiică-sa la Comănești, dată fiind agitația țăranilor.

Mitică Ghica a fost deputat în Constituanta de la 1866, în Camera de la 1870—71, cînd s-a pronunțat pentru restrîngerea libertăților acordate de acea constituție, aprobînd fără rezervă tendințele manifestate de domnitor în această privință la sfîrșitul anului 1870, precum și în Camera conservatoare din toamna anului 1888. În privința manifestațiilor sale din Camera de la 1870—71 trebuie să observ că dacă el era departe de a fi singurul care aproba aceste tendințe, a fost singurul care a avut curajul să le manifesteze pe față.

Mitică Ghica a mai fost un excelent președinte de tribunal la Bacău în anii 1867—68, apoi un bun membru al Curții de Apel de la București și, timp de mai bine de trei ani, un bun prefect la Bacău. De la 1876 încoace nu a mai ocupat nici o funcțiune publică, marea lui grijă fiind să transmită fiului său o parte cât mai mare a fostului complex Comănești.

În anul 1895, împreună cu fiul său Neculai a făcut o expediție vînătorească în țara Somalilor, în cursul căreia au împușcat mai mulți lei și alte animale de acolo, nu fără a-și risca de repețite ori viața. La întoarcere, Dimitrie Ghica a publicat o relație destul de amărunită și de interesantă a acelei călătorii. După cît știu, ei sunt pană acuma singurii români care s-au riscat într-o asemenea întreprindere. (2)

Dimitrie Ghica era un vînător pătimaș și un excelent trăgător cu pușca, era înzestrat cu cele două calități care fac mai ales podoaba bunului vînător: avea multă răbdare și un sînge rece minunat. Numai la mine, la Căiuți, a împușcat trei urși la vînătoarele ce le făceam împreună.

Sub niște aparențe răci și indiferente ascundea multă bunățate de inimă, era un bărbat fără umbră de fățarnicie, un

prieten credincios și sincer. Dacă a avut marea satisfacere să poată preda fiului, asupra căruia își concentrase toată afecțiunea, o mare parte din domeniul Comănești, care tată-său îl posedase întreg, a avut durerea să supraviețuiască tragicului sfârșit al acestui fiu. A murit în al optzeci și doilea an al vieții. Al doilea fiu al lui Nicu Ghica, Eugeniu, a avut o viață jnult mai agitată decât cel dintâi. Înzestrat cu o inteligență mai vie decât frate-său și cu o înfățișare frumoasă, și cu o mare putere fizică, s-a arătat la început de un caracter mai puțin serios, aplecat spre violență și spre cheltuieli. Fiind încă la Universitatea din Berlin, a făcut datorii destul de însemnate, ale căror achitare a fost cerută mamei sale, în țară. Mătușa Catinca pe acea vreme nu știa de unde sa economisască ca să plătească datoriile lăsate de soțul ei și să-și crească cei patru fii în străinătate: doi la Berlin și doi la Viena, fără a mai vorbi de educațiunea fiicei, încredințată unei preadistinsă dame engleze de neam mare, dar sărăcită, domnișoarei Fitz Gerald. Datoriile lui Eugeniu fiind prezente, ea, în ultima sfatului tatei, vindu caii și trăsura, proprietate particulară a tînărului, ce se țineau la Comănești pe cheltuiala obștească, realizează din acea vânzare o sumă destul de respectabilă pe care o trimise creditorilor care i se adresase și scrise fiului său că, nedispunind pentru moment de „Ui.bam” să se puie la cale cum va ști pentru restul datoriei și să-i achite treptat din pensiunea lui.

Tînărul, foarte supărat, scrise o scrisoare puțin respectuoasă tatei și alta mamei sale, în care o prevenea că, deoarece nu-i dă cu ce să facă cinste iscăliturii sale, pleacă în America spre a lua parte, în oastea federală, la războiul civil ce izbuhnise în Statele-Unite și speră să nu se mai întoarcă în țară.

Și făcu precum scrisese. Deoarece nu avea cu ce să-și plătească pasagiul, își oferii serviciile pe bordul unui vas care era pe punctul să plece și pe care ajunse în New York. Acolo, cu toate că nu vorbea limba engleză, grație frumoasei și voinicii sale înfățișări, faptului că călărea minunat și culturii sale superioare obșteii voluntarilor ce soseau din Europa, fu primit ca brigadier, într-un regiment de cavalerie. Facu cea mai mare parte a războiului în corpul generalului Fremont, se distinse, fu rănit de mai multe ori și înainta răpede: la sfârșitul războiului era căpitan de stat-major. Nu se

ținu însă de hotărîrea de a nu se întoarce în țară. Ja începutul anului 1865 era la Comănești, unde se împacă cu mamică-sa. Dacă frate-său mai mare nu voise să audă de slujbă sub regimul cuzist, el primi după puține luni prefectura de Bacău, unde își făcu nume de dirigător cinstit și vrednic, deși cam apucat. După răsturnarea lui Cuza fu numit prefect de poliție la Iași unde, în urma evenimentelor de la 3 aprilie, se cerea un prefect *a poigne*. Nu ocupă însă acest post decât câteva săptămîni. [...]

După întoarcerea lui din America izbuti să-și creeze o popularitate destul de mare la Bacău. Forța lui fizică, înfățișarea lui mindră și frumoasă, neînfricarea de care dăduse dese dovezi, mai ales de la conflictul lui cu Gorovei¹, impusesse băcăoanilor, războinici din firea lor și veșnic gata de harță. Apoi deși conservator convins, îi plăcea să se puie în contact cu lumea mică și s-o trateze pe picior de egalitate, știind totodată să se ferească de familiaritate prea mare din partea ei. Tînărul chefliu și cheltuitor din tinerețe, odată ajuns la vrîsta matură, devenise un bărbat econom, regulat

¹ La o alegere la colegiul al IV-lea de Bacău, în anul 1867 sau 1868, la care fusese proclamat deputat, Ghica trecea în trăsură pe străzile Bacăului, aclamat fiind de delegații care îl alesese. Un ofițer de pompieri numit Gorovei, un fel de uriaș, înzestrat cu o putere erculeană, care servise de aprig agent electoral al guvernului liberal de atunci, se năpusti asupra unuia din aclamatorii noului deputat, maltratîndu-l grozav. Ghica, cum văzu această brutalitate, sări din trăsură și se îndreptă asupra lui Gorovei. Acesta, văzînd venirea potrivnicului, lăsă pe delegat și, scoțînd sabia, voi să deie o lovitură pe obraz lui Ghica care, în două sărituri, ajunsese aproape de el. Dar Ghica apucă cu mîna stingă sabia, imobilizînd-o, și, cu dreapta, dădu o groznică lovitură de pumn în fața lui Gorovei, care căzu la pămînt leșinat, ceea ce puse capăt conflictului. Dar mîna cu care Ghica apucase sabia lui Gorovei era tăiată rău. Noul deputat ales se resui în trăsură, legîndu-și mîna cu basmau, și se duse la Hotelul „Alec Vasiliu”, centrul social și politic al Bacăului pe acea vreme, chemă pe un medic și puse să-i coase mîna chiar pe prîpa hotelului, fumînd în acest timp o țigară, în fața întreg Bacăului adunat în hotel și în fața lui. Acest fapt de vigoare pusesse temelia popularității sale la Bacău, care, cu alternative de sporire și de scădere, a durat pînă la moartea lui. Deși era nu numai conservator convins, dar chiar, în multe privinți retrograd, cultiva prietenia liberalilor, știind în chip minunat să-și menajeze prietenii atît între fruntași, cît și între codașii lor.

Bineînțeles că nu se dădea în lături de la toate procedeele uzitate la noi pentru a cîștiga voturi.

în cheltuieli, nedepășindu-și niciodată budgetul și, după ce construcțiunea căii ferate Tîrgul Ocnei-Palanca înzecise valoarea părților de Comănești ale moștenitorilor lui Nicu Ghica, se transformase într-un minunat om de afaceri, care nu întârzie să dispună de mari capitaluri pe care știu să le facă să fructifice în chip minunat. Cînd se începu construcția căii ferate Tîrgul Ocnei-Palanca, care străbătea urieșul complex Comănești în tot lungul lui, copărtașii săi se grăbiră să-și vîndă pădurile de brad casei Gotz, singur Eugeniu așteptă ca prețurile să se ridice și-și vîndu lemnul de brad cu preț neasămănat mai ridicat decît frații. Totuș traiul lui rămase foarte modest și cumpătat. Nu se sfia să spuie că el nu privește averea ce a moștenit-o și a sporit-o în mod atît de în-sămănat ca aparținîndu-i lui, ci familiei Ghica, reprezentată prin nepotul său, Neculai, singurul fiu al fratelui său mai mare, Dimitrie, iar celorlalți frați și moștenitorilor lor, nu numai că nu li va lăsa nimica, da, dacă ar sta în putința lui, li-ar lua și tot ceea ce posed în Comănești. Nu se sfia să proclame că, după dînsul, societatea nu se alcătuieste din indivizi, ci din familii și că pămîntul trebuie să aparțină familiei reprezentată printr-un membru statornic din tată în fiu. Iată deci o concepție mai mult decît medievală a proprietății funciare, care suntem în drept să n-o aprobăm și să o numim străină, dar deoarece este lipsita de orice fel de egoism josnic, nu putem decît s-o privim ca respectabilă. Și a făcut întocmai după cum a zis : și-a lăsat averea întreagă fiului celui mai mare a nepotului său de frate, Neculai, imobilizînd astfel stăpînirea averii sale în mîna unui nepot de frate pe o generație mai mult.

Dacă s-a restrîns devreme în cheltuielile sale personale și ducînd un trai măsurat și cu mult mai prejos de mijloacele lui, era departe de a fi fost lipsit de generozitate. îi plăcea să facă binele și aceasta fără absolut nici o ostentațiune : a dat și la instituțiuni de binefacere și la particulari în nevoie. Mulți tineri băcăoani datoresc generozității sale faptul de a fi putut face studii și a îmbrățișa o carieră onorabilă.

Eugeniu Ghica, la vrîstă de patruzeci și doi de ani, a făcut cucerirea inimii unei tinere domnișoare din înalta societate ieșană, frumoasă și bogată și, lucru mai straniu, nu el

ceru mîna domnișoarei, ci domnișoara îl peți. Se căsătoriră, dar deosebirea de vrîstă era din cale-afară mare, căsătoria nu fu fericită și divorțul îi puse capăt. Grație aptitudinilor sale pentru afaceri, el izbuti să lichideze în chip deosebit de avantajos pentru soția sa averea din Rusia a acesteia, lăsîndu-i după despărțenie un venit cu mult mai mare decît acel de care dispunea la căsătorie.

Eugeniu Ghica a murit în București de o pneumonie căpătată în toamna anului 1914. Era în vrîstă de șaptezeci și patru de ani.

Era un compozit de însușiri frumoase amestecate cu cusururi și slăbiciuni care adesea întunecau calitățile, cusurul dominant fiind o nemăsurată vanitate ; un bărbat de o speță cum au fost mulți în boierimea noastră, pe care cusururi relativ mici l-au împiedecat să devie om de mîna întîii.

De ceilalți frați : Gheorghe și Neculai (Nunuță) am prea puțin de zis. Pe cel dintîi l-am frecventat prea puțin, al doilea era un cuconăș de ai noștri, cu inimă de aur, generos și simpatic, dar vanitos, risipitor și ușuratec.

Capitolul XVII

VECINI, RUDE, PRIETENI ȘI CUNOȘTINȚI

Dacă luăm Trotușul la vale, aveam în acea direcție mult mai puțini vecini și cunoștinți decît mergînd spre obîrșiile lui. în hotarul de la vale al Căluțului se găsea moșia mănăstirească Bîlca-Păunești, moșia Coțofăneștii a „Sfîntului Spiridon”, iar la hotarul de la vale al acesteia începea moșia Adjudul a logofătului Alecu Balș, supranumit Cucușul, îti întindere de mai bine de șapte mii de fâlci. Și Adjudul era departe de a fi singura moșie a logofătului, el mai stăpînea la munte, la Suceava, moșia Broștenii, de 40 000 de fâlci, Poienii lîngă Ieși și altele, peste tot 80 000 de fâlci, cel puțin așa se lăuda el singur.

I se zicea Cucușul fiindcă vreme îndelungată el își închipuise că are în pîntece un cucuș care cîntă și că auzea cu-cu-ri-gu-rile lui. Pentru a-l lecu de această idee fixă, medicii i-au bătut în strună, i-au spus ascultîndu-i pîntecele

că simt unde este cucoșul, că dau de picioarele și de capul lui. Apoi, cu consimțământul lui l-au adormit și i-au înșamnat pielea pîntecelui cu bisturiul. Iar cînd l-au trezit din narcoză, i-au prezentat un cucoș vioi, pe care au zis că i l-au scos din pîntece. Și de atunci logofătul n-a mai auzit cucoș cîntînd într-ânsul.

Alecu Balș a fost unul din pușinii adversari ai Unirii între boierii cei mari. Se povestea că, în cursul unei șădînți a divanului ad-hoc, un orator unionist exclamînd în cursul discursului său, cu indignare :

— Și oare cine aici este împotriva Unirii ?

Un glas ar fi răspuns :

— Ia eu !

— Cine ? ar mai fi întrebat oratorul, cu și mai multă indignare.

— Ia eu, Alecu Balș, proprietar a 80 000 de fâlci, ar fi repetat Cucoșul (căci porecla îi rămăsese) fără a se intimida.

Logofătul Alecu Balș, după ce se despărțise de înția lui soție, Casandra Păscănița (Cantacuzino), se căsătorise pentru a doua oară cu domnița Elenco Sturdza, fiica lui Ioniță-vodă Sturdza, care în înția căsătorie fusese căsătorită cu bunul meu, Grigore Ghica. Domnița Elenco era și ea bogată, dar mai ales strîngătoare. Se zicea că amîndoi sunt putrezi de bani.

Eu n-am cunoscut nici pe logofăt, nici pe domnița, pe vremea lor nu erau relații între Căiuți și Adjud.

Lucrurile ș-au schimbat însă cînd, după moartea bătrînilor, au venit să s-așeze la Adjud, unde clădise prealabil un *cottage* modern și sădise o grădină, tînărul Alecu Balș cu tînărași frumoasa lui soție, Ruxandra Sturdza, de la Miclăușani.

Din cauză că domnița fusese căsătorită cu Grigore Ghica și avuse cu el trei băieți și o fată, frați și soră ai mamei, Alecu Balș cel tînăr era frate cu frații și cu una din surorile mamei, fără a fi însă frate sau nici măcar rudă cu dînsa. Totuș se cunoșteau bine și erau în relațiuni amicale.

Alecu Balș tînărul fusese crescut de un profesor elvețian francez, numit Jules Bolomey, numai puțin mai în vîrstă decît el. Bolomey rămase pe lîngă fostul său elev chiar după căsătoria acestuia și se ocupa cu afacerile lui Balș. Dar dacă

era meșter în creșterea găinilor și a celorlalte animale domestice și un apicultor de forță, însărcinîndu-se cu căutarea moșiei Adjudul, a fost un deplorabil agricultor care, cu toată afecțiunea și tot interesul ce-l avea pentru Alecu Balș, a contribuit nu puțin la ruina fostului său elev.

Vînzarea plutele de copaci de brad de la Broșteni alcătuiau capitolul principal al veniturilor lui Balș și neexperiența în adunarea și expedierea la Galați, pe Bistriță și pe Șiret, a acelor plute a fost, pe lîngă chetuicelile lui exagerate, pricina de căpetenie a pierderii acelei frumoase averi. Vindea bancherilor din Ieși un număr de plute și nu era în stare să le ducă la Galați la termenele hotărîte. Spre a nu avea gîlceavă cu evreii, le răscumpăra în pagubă și după puțină vreme vindea alt contract cu acelaș rezultat. Date fiind enormele dobînzi ce se plăteau atunci, este ușor de înțeles ce pagubă enormă alcătuia fiecare asemenea vînzare urmată de răscumpărare. Deși traiul ce-l ducea, date fiind veniturile lui nominale, nu se putea chema exagerat, acele venituri fiind prea adesea nule, deficitul anual devenea enorm ; în patrusprezece ani nu mai rămînea nimica din uriașa avere lăsată de Cucoșul și de domnița Elenco.

Ruxandra Balș, sora lui Dimitrie Sturdza, a fost una din podoabele boierimii moldovenești, nu numai prin frumuseța și distincțiunea ei supremă, dar mai ales prin accepțiunea înaltă ce și-o făcea de datoriile ei de soție, de mamă, de femeie sus-pusă.

Mama era nepoată de soră a lui Costin Catargiu. Dacă nu avea nici o afecțiune pentru moșu-său, ținea, în schimb, în chip deosebit Ia mătușă-sa, cucoana Smărăndița, născută Balș. Și nu se poate tăgădui că cucoana Smărăndița era un adorabil tip de cucoană bătrînă. De statură înaltă și rămasă mlădioasă încă în vrîsta înaintată, avea o față cu trăsături regulate, încadrată între niște *coques* de păr cărunț, peste care purta totdeauna un *voile* căzîndu-i pe spate. Mișcările ei erau de o rară grație, distincțiunea înfățișării sale cu totul deosebită. Mie mi-a făcut totdeauna impresiunea unei dame mari din epoca lui Ludovic al XIV-lea, scoborîtă din cadrul portretului ei. Dar cu deosebirea că damele franceze

ale acelei vremi erau de obicei foarte ușuratece, pe cînd mătușa Smărăndița fusese toată viața ei fără prihană în această privință. Și meritul ei nu era mic, căci cuconu Costin fusese soțul cel mai necredincios ce se poate închipui. Și cucoana Smărăndița a rămas absolut credincioasă acestui soț atît de nestatornic, care nu era nici frumos, nici distins, nici cult, dar cu care avusese prostul gust, în tinerețe, să fugă de acasă.

Mama mergea des la Mărășești și mă lua cu dînsa. O bucată de vreme întilneam acolo pe un văr al doilea al meu, venit să devie rege : Milan Obrenovici, fiul Măriei Catargiu și a lui Efren Obrenovici, care Milan mai tîrziu a fost întîi domn și mai pe urmă rege al Sîrbiei. Ne jucam împreună și, amîndoi fiind hărțăgoși, ne și băteam.

Nicăiurea, în ospitaliera Moldovă, nu era ospitalitatea practică pe un picior atît de larg ca la Mărășești. Să lăsăm lui Costin Catargiu ceea ce este al lui : bătea în această privință toate casele boierești din țară și nu mic era numărul acelor care îi învidiau situația Mărășăștilor, așezați la răs-pîntia drumurilor dintre Țara-de-Sus și Țara-de-Jos, București-Ieși, București-Roman-Țara-de-Sus și Palanca-Galați. Fapt este că aproape nu era zi lăsată de Dumnezeu, iarna sau vara, în care să nu fie la curtea din Mărășești musafiri, care totdeauna găseau masă bogată întinsă pentru mai mulți străini decît membri ai număroasei familii. Cunoscut sau necunoscut, cereai găzduire, erai bine primit și bine ospătat.

Cuconu Costin, cu toate metehnele lui, era un părinte de familie bun și, dacă era soț necredincios, avea cunoștința de calitățile soției lui și nu o lăsa să ducă grijă de nimica. Dar, mai ales după Unire, afacerile i se încurcase căci avuse de înzestrat patru fete și fiii îl costau destul : era omul strîmtorat de bani, avea datorii cu dobînzi grele și se vedea silit să taie tot ce putea din cheltuieli și în curînd trebui să vîndă moșia lui Odiseu Negroponte¹, dar pînă la cel de pe urmă

¹ Odiseu Negroponte era, la începutul celei a șaptea decadă a veacului trecut, un mic comerciant în cereale (mai mult mijlocitor decît comerciant) din Galați, care trăia în condițiuni strîmtorate. Presupunînd după unele indicii că prețul popușoaielor, în acel moment foarte scăzut, are să sporească în chip însemnat, din cauza unor recolte date în străinătate, a pus tot capitalul de care dispunea și s-a mai împrumutat oriunde a putut pentru a cumpăra stocuri mari de popușoi avariat. Urcarea a

moment cît rămase în Mărășești_ ospitalitatea acelei curți nu pierdu nimica din îmbelșugarea ei.

Dincolo de Șiret, aproape de Tecuci, erau Țigăneștii, așăzarea lui Conache, unde trăia acuma fiică-sa Catinca, poreclită Cocuța, spre a o distinge de soră-sa despre mamă, Catinca Negri, despre care am vorbit mai sus.

Ea, după moartea lui Vogoridi, se căsătorise, în Italia fiind, cu principele Emanuel Ruspoli, ofițer de ordonanță a regelui Victor Emanuel, o frumuseță de bărbat. Am povestit, mai sus, frumosul și patrioticul rol jucat de Cocuța Vogoridi în timpul căimăcămiei primului ei soț și ajutorul prețios ce l-a dat partidului Unirii, silind pe Vogoridi să congedieze pe Costin Catargiu.

Dacă primul ei soț fusese un risipitor care ierosise o mare parte din urieșa ei avere, acel de al doilea era un bărbat cît se poate de chibzuit în cheltuieli și de priceput în afaceri, care îndreptă în chip simțitor starea în care Vogoridi lăsase averea.

Țigăneștii era o așezare cît se poate de frumoasă și bine întreținută, cu casă modernă și cu o frumuseță de grădină.

Cocuța Ruspoli a murit, încă tînără, în iarna anului 1869, lăsînd grete unanime.

La Bîrlad tata și moșii mei aveau un prieten din tinerețe la care țineau foarte mult și care, la rîndul său, îi iubea foarte mult : Iorgu Radu. Urmaș al unei vechi familii de boieri moldoveni de țară, el stăpînea, la porțile Bîrladului, frumoasa moșie Dealu Mare, a cărei curte este așezată pe dealul cu acest nume la picioarele căruia este așezat Bîrladul, avînd o priveliște din cele mai frumoase. Era om cu stare bună, gospodar priceput și știind să-și învîrtească gospodăria. Tata și moșii îl stîmău pentru credința lui ca prieten și in-

fost într-adevăr vertiginoasă, și Negroponte desfăcîndu-și atunci stocul adunat a realizat mai multe milioane. A cumpărat cu parte din acel ciștig moșiile Mărășești, a lui Costin Catargiu, și Grozești, a lui Lascar Bogdan.

dependența caracterului său. A luptat alături de ei și împotriva lui Mihai Sturdza și pentru Unire; era naționalist convins. Numai cu ideea domnului străin nu se împăca. Principelui Carol îi trimetea mai în fiecare an, de Anul nou, câte un rînd de haine țărănești pentru ca: „purtîndu-le cît mai des, să se pătrundă de simțiminte românești”, precum îi scria în scrisoarea însoțitoare. Și i-a trimis domnului multe scrisori în acelaș sens. A trăit pînă la vrîsta de nouăzeci de ani și pînă aproape de moarte a fost un călăreț minunat și a cultivat sexul frumos în chip foarte activ. Avea într-o vreme o preafrumoasă rasă de cai moldovenești cu mult sînge arăbesc într-înșii. Mi-a dăruit mie, cînd eram copil, un armăsar și o iapă de toată frumusețea, iapa fiind foarte blîndă, mai cu samă pe dînsa învățat-am a călări.

Nu departe de Bîrlad, la Iepureni, era așezarea lui Manolache Costache-Iepureanu, alt intim al tatei și al moșilor mei, cu care ei fusese la studii în Germania, și un bărbat care a jucat în țara noastră un rol politic destul de însemnat. Luase parte atît la luptele împotriva lui Mihai Sturdza, cît și la acele pentru Unire. Deși conservator și boier de neam, el a adoptat de la început, în chestiunea rurală, un punct de vedere cu mult mai liberal decît ceilalți tovarăși de idei ai săi. El, cel dintîi, în broșura ce a publicat-o în anul 1860, sub titlul: *Chestia locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului Organic și al Convenției*, a demonstrat cît de greșită era părerea că dreptul stăpînilor de moșii asupra pămîntului stăpînit de ei ar fi un drept de proprietate absolută, ci că, dimpotrivă, este mărginit de dreptul țăranilor așezați pe acele moșii, la uzul perpetuu al unei părți destul de însemnate al pămîntului fiecăreia și, prin obligația pusă de lege stăpînului, să puie la dispoziția fiecărui fiu de sătean, la căsătoria lui, câte o nouă întindere de pămînt, aceasta pînă la concurența a două treimi din terenul cultivabil al fiecărei moșii, în schimbul cîtimii anuale de muncă statornicită de lege.

Această broșură a supărat mult pe frați-boierii lui care, neputînd imputa opiniunile emise de dînsul decît unor con-

vingeri sincere și dezinteresate, l-au gratificat de pe atunci cu epitetul de *brouillon*. Aceasta însă nu l-a împiedecat să mai scrie în 1864 altă broșură în care, printre altele, repeta aceleași păreri despre mărginirea dreptului de proprietate al stăpînilor de moșii.

Manolache Costache a rămas prietenul lui Cuza pînă după legea rurală, a făcut parte din mai multe guverne și a fost chiar președinte de consiliu sub el. Înzestrat cu o frumoasă cultură, era un intelectual în toată puterea cuvîntului. A fost un bărbat de o cinste și de o onorabilitate exemplară și, cu toate că toată viața lui a trăit încurcat în datorii, corectitudinea lui niciodată n-a fost pusă la îndoială.

S-a căsătorit cu Măria, fiica logofătului Alecu Sturdza-Bîrlădeanu, o femeie frumoasă, cultă, avînd și ea multe aplecări intelectuale; i-a fost o soție și o mamă ireproșabilă. S-au luat din dragoste și nu a lipsit din dragostea lor nici elementul romantic. Nu știu din ce motive, mama tinerei nu voia s-audă despre căsătoria cu Manolache Iepureanu, deși amîndoi tinerii erau de neam bun, frumoși, cu stare bună, foarte culți și deloc nu ascundeau că se iubesc. Logofeteasa aruncase ochii, spre a și-l face ginere, pe moșu-meu Lascar, amic intim și fost camarad de universitate al lui Manolache Costache, și-i făcea felii de felii de avansuri, la care, moșu-meu, confident al amînduror îndrăgostiților, răspundea, bineînțeles, cu cea mai mare răceală. Dar logofeteasa încăpățînîndu-se să nu cedeze, tinerii pierdură răbdarea și, într-o noapte, fugiră la Cernăuți cu caii tatei și ai moșilor, pe acea vreme foarte des întrebuițați la asemenea drumuri, care atunci, în urma faimei Gretna Greenului, devenise și de mai demult la noi la modă.

Cînd logofeteasa a aflat despre fugă și despre amărunchimile ei, a exclamat:

— Acuma înțeleg pentru ce Lascar Rosetti nu voia să ieie pe fiică-mea! Fiindcă era prieten cu Iepureanu. Căci altfelii de ce n-ar fi luat-o? Frumoasă-frumoasă, de neam bun-de neam bun, învățată-învățată, scria ca un filozof, vorbea ca un diplomat, cînta ca o privighitoare! Unde mai găsește el asemenea comoară!

Căsnicia lui Manolache Costache cu Măria Sturdza a fost din cele mai fericite: era citată ca model în toată Moldova.

Manolache Costache era, bineînțeles, un naționalist_convins, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, neîndoindu-se un moment de reîntregirea lui, dar și în ceea ce privea celelalte neamuri asuprite și îmbucătățite : nemți, italieni, slavi de la sud, greci și poloni. Era mai ales un polonofil înfocat și nu găsea cuvinte destule de tari pentru a caracteriza cumplita crimă comisă prin împărțirea Poloniei ; neconținut prezicea renașterea și reîntregirea ei. [...]

Manolache Costache, care a supraviețuit mai mulți ani soției sale, a lăsat trei copii : un fiu și două fete. Fiul, Ion Costache Iepureanu, a fost deputat de Bîrlad și a murit necăsătorit. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu beizade Alexandru Bibescu, fiul cel mai tânăr al răposatului domn al Țării Românești, Gheorghe Bibescu. Era o pianistă de mare talent. A doua fiică a fost căsătorită cu domnul Alexandru Exarhu și a murit și ea de mai mulți ani, lăsînd o fiică rămasă pînă acuma necăsătorită.

Manolache Costache era un bărbat foarte iubit și stimat de prietenii lui și respectat de toată lumea ; nu i-am cunoscut dușmani. Singurul lucru ce i se reproșa era disprețul lui pentru curățenie și, în această privință, umblau o mulțime de povești. Voi cita aici numai una.

Cuza povestea că mergînd odată să-l vadă în săptămîină luminată, l-a găsit foarte răcit, în pat. Au stat ei de vorbă o bucată de vreme (era în toiul luptelor pentru Unire), cînd Cuza vede că Iepureanu vîră deodată mîna sub oghial, scoate de acolo o bucată de cozonac și o oferă musafirului său cu cuvintele :

— Da cozonac nu mîncînci r

Bineînțeles că Cuza a răspuns, mulțămînd, că nu-i este foame.

Reputația lui de neîngrijire era atît de mare, încît la 1875, fiind oarecare greutăți între minister și cameră, un mic ziar comic care apărea în București în limba franceza scria că o schimbare de minister este probabilă, căci s-a văzut pe Manolache Costache cu o cămeșă curată, ceea ce nu poate fi decît din pricină că are o audiență la palat, unde domnitorul l-a pofțit pentru a-l însărcina cu formarea noului cabinet.

O bună cunoștință a părinților mei, care mai pe urmă a fost și pentru mine un neprețuit prieten, a fost acel bărbat delicios care s-a numit Costică Suțu. El era fiul lui beizade Neculai Suțu și nepotul lui Alexandru Suțu-voievod, care a murit, la 1821, otrăvit la București de eteriști fiindcă ei nu aveau încredere că va susține cauza lor.

Fiezade Neculai Suțu era un bărbat înzestrat cu o deosebită cultură care, în timpul domniilor lui Mihai Sturdza și a lui Grigore Ghica, a fost de repețite ori ministru al Afacerilor Străine în Moldova. A lăsat reputația unui înalt funcționar integru și destoinic. Ni-au rămas de la el memorii care varsă oareșcare lumină asupra timpului în care a trăit, precum și o lucrare statistică de valoare. (3)

Fiul său Costică a fost crescut la Geneva, în vestitul pensionat al fraților Tbpfer, care, judecînd după cunoștințele ce le avea și pe care ni spunea că și le-a însușit acolo, trebuia să fi fost deosebit de bun. Și-a mai complectat studiile, maș pe urmă, urmînd cursuri universitare și mai ales prin cetire. Avea pasiunea dreptului și, fără a fi urmat cursurile vreunei facultăți, avea în această branșă cunoștinți din cele mai temeinice, cum le-au avut puțini din juriștii noștri cei mai renumiți. Deoarece, după întoarcerea lui în Moldova, a trăit mai ales la țară, pasiunea lui pentru cetire l-a pus în stare să adune o mulțime de cunoștinți în toate ramurile științei. Capabil de muncă multă și încordată, era însă totodată foarte modest.

El era unul din sufletele cele mai bune, mai blînde, mai curate și mai generoase ce le-am cunoscut. Cît a trăit numai bine^a făcut, chiar acelor care i-au făcut rău. Niciodată nu s-a răzbunat asupra cuiva : nu era în stare să simtă ură. Dărnicia îi era fără margini, nu ar fi trebuit să-i ceri cămeșă de pe dînsul, căci ai fi riscat să te roage să-i arăți în ce loc să meargă pentru a o scoate ca să ți-o deie.

Membru_ al unei generațiuni care își făcea o fală din absolutul dispreț ce avea pentru ban, Costică Suțu ducea acest dispreț pînă la extrem : și niciodată nu fusese bogat. Tată-său, beizade Neculai, fusese și el bărbat dezinteresat și cinstit, care deloc nu s-a folosit de număroasele prilejuri de îmbogățire de care a avut de atîtea ori parte în slujbele

mari ce le-a ocupat în vremea lui Mihalache Sturdza, care totdeauna era bucuros să vadă pe colaboratorii săi com-promiși în afaceri necinstite și, din această pricină, mai su- puși lui. El a lăsat copiilor săi o avere din cele mai încur- cate și mai modeste, pe care Costică a lăsat-o întreagă fra- ților și surorilor din a doua căsătorie a lui beizade Neculai cu o engleză, el rămânând cu modesta moștenire rămasă de la maică-sa, născută Cantacuzino-Paşcanu, foarte compromisă prin gestiunea puțin pricepută a lui beizade Neculai.

Bunul lui Costică Suțu, Alexandru-vodă, fusese unul din cei mai răi domni fanarioți de care au avut parte aceste țări : lacom, incapabil, mișel, fără pic de durere cătră pământul al cărui ocîrmuitor soarta și supunerea lui oarbă cătră pof- tele turcilor îl făcuse. Fiul său, beizade Neculai, deși crescut în tradițiile Fanarului, a fost, precum am arătat mai sus, un funcționar de o absolută și necontestată probitate și, dacă prin nimica nu a dovedit că împărtășește aspirațiunile naționale^ ale generației de boieri moldoveni în mijlocul că- reia a trăit, a iubit fără îndoială țara în care a trăit și tot- deauna i-a dorit binele [...]. Costică Suțu, nepotul acestui fanariot și fiul acestui partizan convins, dar cinstit al Regu- lamentului, trăind în mijlocul acelei generații de bărbați ge- neroși cărora România li datorește aproape exclusiv ceea ce este, s-a pătruns de ideile lor, li-a împărțit toate idealu- rile și, împreună cu ei, a luptat pentru aducerea lor la înde- plinire. Iacă o transformare care s-a putut constata adesa la noi în generațiile care au trăit în aceeași epocă.

A fost toată viața lui un conservator convins, dar nu un reacționar. Pe Cuza l-a susținut în multe, i-a fost ministru în întiiul minister comun și a rămas în legături bune cu el pînă la sfîrșit, apărînd, împotriva acelor care îi atacau, pa- triotismul domnului căzut și marea lui onorabilitate perso- nală. Pe regele Carol nu-l iubea, dar îl susținea din principiu. Avea cel mai desăvîrșit dispreț pentru liberali, ale căror „fanfaronadă și ipocrizie” îi dădeau nesfîrșit subiect de cri- tică.

Costică Suțu era un vînător pătimaș și unul din cei mai buni trăgători din țară deși pierzînd ochiul drept în tinerețe, în urma scarlatinei, fu * și să învețe a pune, cînd trage, pușca,

* Text lipsă (n. ed.).

la umărul stîng. Era cel mai plăcut tovarăș de vînat, tot- deauna gata să se sacrifice pentru ceilalți. I je reproșa un singur lucru : cînd era lăsat să conducă el vînătoarea, punea să se facă bătăi care țineau jumătate de zi^ fiecare^ și cite- odată și mai mult. Se cuprindea astfel în bătaie o întindere urieșă de pădure, ce nu o puteai înconjura bine cu numărul de pușcași și de haitași de care dispuneai și scăpa astfel adesa vînatul pe la aripi.

El mi-a fost un prieten sincer și devotat de zile răle, ttu sftetic neprețuit și luminat, unul din sufletele cel mai nobile, mai blînde și mai curate ce le-am cunoscut; în veci nu-l va uita afecțiunea și recunoștința mea.

*

Pe unul din cei mai buni și mai prețuiți prieteni al pă- rinților mei, pe Lascar Catargiu, l-am lăsat la urmă și am stat la îndoială dacă voi vorbi de el în volumul de față sau dacă voi rezerva paginile lui cuvenite pentru altul, viitor. Dar la vîrsta mea, „alt volum” implică un *alea* atît de mare, încît m-am hotărît să spun acuma ceea ce știu și am de zis despre el, deși eu personal l-am cunoscut mai de aproape numai spre sfîrșitul tinerețelor.

Cu tata și cu moșii mei el „trăia ca un frate” : afecțiu- nea și stîma era reciprocă între dînșii, deși Lascar Catargiu era cu zece ani mai tînăr decît tata, fiind născut în anul 1823. Ei se mai deosebeau și prin gradul de cultură, tata și moșii mei avînd studii universitare, iar Lascar Catargiu nu- mai parte de învățătura ce se dobîndea în pensionatul lui Cuenin, despre care am mai vorbit. Dar cu toată insuficiența acestei culturi a prietenului lor, ei îl priveau ca un bărbat de o mare inteligență, cu care li era drag să steie în rela- țiuni cît de dese.

Lascar Catargiu era fiul lui Ștefan Catargiu ; boier mare, dar nu bogat, căci pe lîngă că moștenise de la părinți o avere modestă, avea o mulțime de copii. Ocupase diregătorii de samă sub Mihai Surdza, dar, fiind bărbat de o cinste exem- plară, ocuparea acestor slujbe întru nimica nu-i sporiră ave- rea, copiii lui, cinci fii și nu știu cîte fete, nu moșteniră deci decît prea puțin de pe urma părintelui lor. El se căsătorii

însă, pe la începutul domniei lui Grigore Ghica, cu Eufrosina Ventura care-i aduse o zestre din cele mai frumoase : marea moșie Golașe de la ținutul Covurluiului plus alta, mai puțin întinsă, Docăneasa, la ținutul Tutovei.

În schimbul bogăției sale, cucoana Frosa era urită și, fără a fi rea, de un caracter absolut nesuferit. A trebuit să deie peste un bărbat ca acel ce i l-a hărăzit o soartă norocoasă pentru ca să nu fi fost părăsită din întâiul an. Incultă, vanitoasă, capricioasă, la culme, meschină, interesată, zgîrcită, neurastenică, alcătuia un ansamblu a tuturor însușirilor ce o soție nu trebuie să le aibă. Și totuș Lascar Catargiu a trăit patruzeci de ani cu dînsa și... i-a fost cu credință. Nu i s-a cunoscut nici o legătură cu altă femeie, nu s-a aflat de nici o potihneală din partea-i pe calea credinții conjugale.

Intrat de tînăr în slujbă, a fost, încă sub vechiul regim, ispravnic (prefect) în mai multe ținuturi și pretutindeni s-a arătat un administrator nu numai exemplar de cinstit, ci și de o rară hărnicie și deosebit de destoinic. A căpătat în aceste slujbe secundare o mare cunoștință de țară și de oameni, care i-a fost de neprețuit folos pe urmă, cînd a devenit unul din conducătorii țării. A luptat împotriva abuzurilor administrației lui Mihail Sturza împreună cu toată generația de tineri boieri de atunci și, atît sub Grigore Ghica, cît și în timpul căimăcămiilor, a fost unul din stîlpii partidului unionist.

Pe timpul activității Divanului ad-hoc, Lascar Catargiu a rămas credincios steagului unionist, pronunțîndu-se în chipul cel mai categoric pentru Unire și pentru principele străin, în chestia agrară a susținut punctul de vedere conservator, ca cei mai mulți din tovarășii săi de luptă de pînă atunci ; am arătat mai sus că din cauza lipsei desăvîrșite de material documentar, care să arate mărimea spoliațiunii a cărei victimă fusese țărănimea română, nimene nu cunoștea atunci chestiunea. Dealtmîntrelea, vedem chiar pa membrii cei cu idei mai înaintate și mai generoase ale acelei adunări, ca s.e. Negri și Costache Rosetti-Tețcanu, ieșind cu niște propuneri de rezolvare a vajnicei probleme care nici de departe nu erau măcar atît de favorabile țărănimii ca Legea rurală a lui Cuza și a lui Kogălniceanu și cu bună samă n-ar fi avut nici măcar efectul liniștitor ce l-a avut acea reforma pentru un scurt period de timp.

Am auzit pe un tovarăș de luptă de atunci al lui Lascar Catargiu, care mai tîrziu a ajuns la situație mare, acuzîndu-l că, în vremea Căimăcămiei de Trei, ar fi vrut să profite de faptul că acea Căimăcămie era prezidată de moșu (unchiu) său, Ștefănică Catargiu, pentru a ajunge el la scaunul domnesc. Nu mă îndoiesc un moment că, dacă Lascar Catargiu ar fi hrănit asemenea scopuri și ar fi izbutit să ajungă la domnie, el, întocmai ca și Cuza, nu ar fi încetat măcar o clipă să lucreze pentru înfăptuirea Unirii și aducerea unui domn străin. Cu toată venerațiunea și iubirea ce o am pentru memoria lui însă, recunosc că, spre a ajunge la înfăptuirea idealurilor noastre de atunci, Cuza era neasămănat mai indicat. Dar știu bine că bănuielile bărbatului de stat în chestiune erau absolut greșite și că deloc nu a avut vrodată Lascar Catargiu „gărgăuni de domnie”. El, precum am arătat, era prieten intim al tatei și al fraților acestuia, toți unioniști și partizani convinși și ireductibili ai crezului de la 1857 ; lucrau împreună, se vedeau zilnic și nu aveau nimica ascuns unul pentru altul. Adevărul este că, nu Lascar Catargiu, dar cucoana Frosa visa domnia și făcea soțului ei zile amare pentru a-l hotărî să-și puie candidatura : moșu-meu Lascar povestea o mulțime de amărunte hazlie asupra mijloacelor întrebuițate de prietenul său pentru a scăpa de insistențele soției și a evita totodată, pe cît îi era cu putință, scenele, stenahoriile și atacurile de nervi de care cucoana Frosa făcea, pentru a-l sili să-i fie pe voie, o atît de bogată întrebuițare. Apoi, dacă Lascar Catargiu ar fi voit să se folosească într-adevăr de faptul că moșu-meu era președinte al Căimăcămiei, el nu ar fi ales tocmai momentul critic cînd se pregăteau alegerile din care avea să iasă Camera Electivă, menită să aleagă pe viitorul domn, pentru a se duce la băi, în străinătate, și a sta acolo în tot timpul crizei, cu toate telegramele ce i se trimeteau ca să-și grăbească întoarcerea în țară. Iaca, dealtmîntrelea, ce zice în această privință organul unionist prin excelență, *Steaua Dunării* din Iași, de la 14/26 noiembrie 1858 :

„Se vorbește de împăcăciune. Sunt persoane care cred că sosirea d-lui Lascar Catargiu ar fi de bun augur, că, prin mijlocirea sa, Locotenenta princiară făcînd unele concesii, mult regretabila dezbinare între dînșii și unul din membrii

ei s-ar putea împăciui. Fără îndoială, tot publicul a văzut cu durere, iscându-se în sânul guvernului național, chiar din cele întâi zile ale instalării sale, o dezbinare și, ceea ce este mai grav, provocare la intervenție străină. Desigur, ceea ce ar putea cineva dori mai mult astăzi ar fi o împăcaciune; dar ceea ce ar fi fost și mai bine era să nu urmeze dezbinare. De ar fi fost aici d. Lascar Catargiu, al cărui bun-simț este cunoscut, ar fi împiedecat poate pe bătrînul ministru Dinlăuntru de a cădea în cursele vechilor săi prieteni. D. Lascar Catargiu, care în Divanul ad-hoc a protestat, cu o inimă demnă de vechii moldoveni, în contra încălcării autonomiei, n-ar fi îngăduit niciodată ca numele familiei sale să fie cel dintâi pus la pilori, pentru încălcarea autonomiei țării, de curînd solemn earantată..."

Și Lascar Catargiu nu s-a grăbit să vie, deși era chemat și de moșu-său și de unioniști, căci știa bine că, odată întors în țară, cuoana Frosa i-ar fi făcut viața nesuferită cu ambițiunile ei. Dar îi ascundea cu îngrijire toate telegramele și scrisorile ce le primea din țară și prin care era ținut în curent despre mersul afacerilor de cătră prietenii lui. [...]

Evghenie Alcaz sădea atunci vara la moșia Podoleni, care o cumpărase de la Zizin (Ion A.) Cantacuzino. Era, zisu-mi-s-a, de origine armenească și nu moștenise mare lucru de la părinți, dar încă de tînăr începuse să facă speculații și să se **arate** priceput în afaceri. Neastîmpărarea tinereții l-a făcut să plece în America, unde a vizitat Statele-Unite și Canada. Plecase cu bani puțini și a ajuns în curînd în nevoie mare căci, precum singur mi-a povestit, s-a văzut la un moment dat silit să se facă vezeteu de biriă la New York. întors în țară, a intrat sau reintrat în miliție, căci nu știu dacă nu mai intrase și ieșise din aceasta o întăie oară, înainte de călătoria lui peste Ocean. (Pe vremea regulamentară se intra și se ieșea din miliție după voie.) A înaintat răpede, căci sub domnia lui Grigore Ghica îl vedem colonel și aghirotant domnesc. Făcea> afaceri bănești și, sub haina militară, dădea bani cu împrumut și era interesat în feli de feli de întreprinderi; foarte econom, avînd trebuinți foarte puține, foarte

activ, strînsese de pe atunci bani buni. Foarte corect în relațiunile lui de afaceri, foarte exact, excelent platnic, se bucura încă de tînăr de un credit preafrumos. Mai avea reputația că ajută neamurile lui și este chiar darnic cătră ei. Poza ca om original și în mai multe rînduri și-a dat aparențele unui binefăcător care vine în ajutorul celui strîmtorat și amerițat cu ruina și-1 scapă. în realitate însă, afară de cazurile în care acel om strîmtorat era vro rudă de-a lui, s-a constatat că acea facere de bine alcătuia totdeauna pentru Alcaz o afacere minunată și deloc nu scăpa pe pretinsul mîntuit.

Instrucția îi era aproape nulă, iar neîngrijirea persoanei sale scandaloasă. Sub guvernul conservator de la 1871—76 n-a făcut decît prea puțină politică, iar în timpul celor doisprezece ani de guvernare ai lui Ion Brătianu a fost un membru statornic al partidului liberal și era privit ca inițiatorul subscripției naționale în folosul primului ministru, la care a fost unul din cei mai mari contribuitori. După căderea regimului liberal n-a mai făcut aproape deloc politică. N-a fost căsătorit niciodată și a lăsat număroaselor neamuri o preafrumoasă avere.

Capitolul XVIII

MOȘU LASCAR. AMINTIRI. PLECAREA DIN ȚARĂ. GENEVA. PAGINI INEDITE

Traiul nepotrivit cu epoca în care ne aflam, risipa și lipsa de ordine adusesse pe tata, în anul 1868, la marginea prăpastiei. Pe lîngă că toată zestrea bănească a mamei, 25 000 de galbeni, era cheltuită, apoi mai datora unor bancheri din Iași bine peste 15 000 de galbeni și, dobînzile acestei sumi nefiînd plătite de mai demult, creditorii pretindeau achitarea imediată a datoriei întregi. Averele mamei nu era în primejdie, căci moșia ei dotală, Mărginenii, neputînd fi ipotecată, era liberă de orice sarcină, iar zestrea ei bănească se găsea, după Codul Calirnahi, prin chiar faptul căsătoriei, ipotecată pe moșia Căiuți. Dar din averea tatei nu s-ar

mai fi ales nimica dacă nu s-ar fi devotat moșu-meu Lascar pentru a-l scăpa.

Moșu Lascar, cu trei ani mai tânăr decît tata și despre care am vorbit mai pe larg în întîia parte a acestor *Amin-tiri*, rămăsese necăsătorit și, de la 1856, trăia la țară, la Răducăneni, partea ce i se alesese din Bohotin. Trăia bine, dar cu ordine și cu chibzuință. Își plătise toată partea de datorii ce apăsa moștenirea părintească, clădise o casă modernă, sădise împrejurul ei o grădină mare, bogată mai ales în pomi roditori, și avea o preafrumoasă florărie, plină de portocali și de alți copaci exotici. Era un admirabil gospodar, ținea oi de soi, își creștea singur boii de plug, din pră-sila vacilor lui, iar herghelia îi era vestită. Nu a stat mult la gînduri pentru a veni în ajutorul frăține-său. Pe de o parte a luat îndatorirea să plătească toate datoriile tatei pînă la o para, iar pe de alta a luat în arendă, pe zece ani, moșia Mărginenii, spre a achita sus-zisele datorii din veniturile ei. Totodată a capitalizat o mare parte din datoriile în chestiune pe zece ani, îndatorîndu-se să le achite în douăzeci de rate semestriale. Deoarece unii din creditorii tatei nu au consimțit la o nouă amînare a plății sumelor ce li se cuve-neau, moșu-meu s-a hotărît să deie în posesie (arendă) Răducănenii și să desfacă partea din zestrea moșiei ce nu o putea întrebuița la Mărgineni, achitînd cu produsul acestei des-faceri cele de pe urmă datorii ale frăține-său. Și s-a pus cu vrednicie la muncă pe Mărgineni. Situația lui nu era deloc ușoară, căci pentru a putea obține de la creditorii un termen de zece ani pentru achitarea celei mai însemnate părți a datoriilor, fusese silit să recunoască o sumă îndoită, pentru achitarea căreia plătea, în fiecare an, cîte o zecime din acest capital îndoit. Și, cînd a făcut această tranzacțiune cu creditorii tatei, toată lumea de afaceri din Moldova a găsit-o strălucită pentru el și atribuită numai creditului deosebit de care se bucura pe piața Ieșilor. Cu un an înainte de în-cheierea afacerii cu moșu Lascar, spre a feri cu desăvîrșire Căiuțul de orice primejdie, tata făcuse cu mama un schimb, prin care el schimba o parte din Căiuți cu Mărginenii, ipo-tecînd zestrea bănească a mamei în restul moșiei.

Recolta anului 1869 a fost proastă pe Mărgineni, căci Manolache Oatu, transferat acolo de pe Căiuți, îmbătrînind și lenevindu-se, lucrase rău și prost. Dar acea de la 1870,

pregătită și strînsă de moșu Lascar în persoană, a fost mi-nunată. Desigurilor de grîu, care rămăsese netrierat, li pute-zise picioarele din cauza iernei de la 1870—1871, deosebit de grea; acest grîu, trierat în vara următoare, a dat mai bine de zece chile moldovenești la falce, iar calitatea lui era admirabilă. Dar grija ce moșu Lascar o dusesse în cursul întreg acestui an fusese atît de mare încît, vîzîndu-se scăpat de primejdie și slobod de orice datorie afară de rata anuală datorită bancherilor, a dat în posesie și Mărginenii unor posesori siguri, în schimbul unei arenzi acoperînd rata anuală și impozitele moșiei. Ar fi putut să obție o arendă cu mult mai ridicată, dar muncise toată viața și grija datoriilor îi otrăvisese și tinerețile și vrîstă coaptă, îi era sete de liniște, de aceea a căutat, înainte de toate, arendași siguri și solvabili. Această afacere a costat pe moșu Lascar între 12 000 și 15 000 de galbeni din averea lui și doară acea avere era departe de a fi mare: se alcătua numai din moșia Răducăneni.

Moșu Lascar era un bărbat cu totul excepțional: iute la mînie ca tot neamul Rosetesc, știa să se stăpînească în chip minunat și acea mînie mai niciodată nu se trăda altfel decît printr-un ton mai ridicat; n-am întîlnit alt om care să fi izbutit ca el să-și disciplineze firea și aplecările și să fi ajuns a le supune în acelaș grad principiilor călăuzitoare ce le adoptase, să fi fost stăpînit în asemenea chip de cultul onoarei, a binelui, a adevărului și a frumosului. Apoi era de o rară generozitate, inima lui caldă era totdeauna gata să ajute orice nenorocire, să aline orice suferință, să aline, pe cît îi era cu putință, orice durere. Dar ura, necinstea, min-ciuna, prefacerea și slugărnicia; nedreptatea și arbitrarul față de cel mic sau slab găseau într-însul un judecător din cei mai aspri.

Am arătat în primul volum ce studii făcuse și ce slujbe ocupase. În cei treizeci de ani de la sfîrșitul vieții ce i-a trăit aproape neconținut la țară, cărțile i-au fost niște tovarășe nedespărțite și au adăugit foarte mult, pe deosebite terenuri, la cunoștințele ce le căpătase în universitățile germane.

Era nașul meu de botez, precum și acel al tuturor fraților mei (nu acel al surorilor mele), însă averea și-a lăsat-o nu mie, ci surorii mele Ana, sub cuvînt că băieții trebuie, prin munca lor, să-și facă singuri avutul. Îi cunoșteam de

mult hotărârea, ea deci nu a nimicit nici o iluzie și deloc n-a micșorat simțimintele mele de recunoștință adâncă pentru binefacerea și bunătățile de care am avut parte de la el, n-a știrbit întru nimica iubirea, respectul și venerațiunea ce am păstrat-o pentru memoria lui.

În toamna anului 1870, silințele mamei, unite cu acele ale moșului Lascar, izbutiră, în sfârșit, să hotărască pe tata să renunțe la administrația Căiuțului, ale cărei rezultate erau deplorabile, și să deie moșia în arendă.

Se hotărîse de mai înainte ca, în toamna anului 1870, să plecăm cu mama în străinătate. Trei din surorile mele aveau să fie lăsate la Viena, în institutul în care mama fusese crescută, dirijat acuma de nepoatele de fiică ale doamnei van Demergel, iar eu să fiu plasat la Paris, într-un liceu, în clasa de matematici elementare anul al II-lea, spre a-mi trece bacalaureatul în vara următoare.

Războiul ce izbucni în acel an între Franța și Germania împiedecă aducerea la îndeplinire a acestui plan în partea care mă privea. Dar mai înainte de a arăta chipul în oare a fost modificat, nu mă pot împiedeca să vorbesc despre starea de spirit produsă în țară de declararea războiului.

România a fost de la primul moment împărțită în două tabere : una minusculă, alcătuită din partizanii Germaniei, și cealaltă, cuprinzând tot restul țării în stare să aibă o părere și să și-o exprime, alcătuită din partizanii Franței. Bineînțeles că, vorbind de aici în stare să aibă și să exprime o părere, vorbesc numai de clasele privilegiate și de oareșcare categorii de orășeni : poporul de jos, întreg, mai ales acel de la țară, rămînea cu totul indiferent față de marea tragedie din apusul Europei. Și aceste două tabere se războiau între ele cu o patimă și o violență care prea adesea mi-au adus aminte de luptele dintre francofili și germanofili din anii 1914—1916.

Toată casa noastră era trup și suflet pentru Franța. La început nu se îndoaia nimene din noi de izbînda ei răpede și ușoară, iar după pierderea bătăliilor de la Wissembourg, Worth, Forbach, Mars-la-Tour și Gravelotte și catastrofa de la Sedan, eram convingiți că națiunea franceză, sub imboldul primejdiei, va regăsi avîntul de la Valmy și, sculîndu-se în masă, va izgoni pe străin de pe pămîntul ei și va dicta pacea la Berlin. Moșii mei Lascar și Mitică se aflau în tabăra opusă,

influențați de educația lor germană, dar tata, cu toate că fusese crescut de un profesor german și frecventase timp de patru ani cursurile Universității din München, era, poate, cel mai francez din noi toți. Eram atît de deprinși să vedem pe francezi învingători, admirația noastră pentru ei, iubirea și recunoștința pentru sprijinul ce ni-l dăduse Napoleon al III-lea, mulțămît căruia putusem îndeplini Unirea și aduce pe domnul străin, erau atît de mare, încît nu ne puteam împăca cu gîndul izbînzii nemților ! [...]

Din cauza războiului nici nu era de gîndit să merg la Paris, planul hotărît fu deci modificat : mama mă duse la Geneva, într-un pension, după ce lăsă pe surorile mele în institutul Demergel, la Viena, iar ea petrecu iarna la Lausanne cu cei doi mai mici dintre noi ; tata rămase la Căiuți.

Am păstrat cea mai proastă amintire de Geneva, de genezezi și de pensiunea Delapraz unde mă plasase mama. Era întăiul meu an de internat. Mă aflam într-un oraș frumos și situat într-o pozițiune admirabilă, dar locuit de o populațiune puțin ospitalieră, deși câștigă mult din frecventarea străinilor, exclusivistă, stăpînită de idei strâmte, lacomă de bani, practicînd religiunea și virtutea în chipul cel mai nemerit pentru a te dezgusta de ea pe viață și, atunci, germanofilă la extrem, nepierzînd nici un prilej pentru a-și manifesta ura împotriva Franței și a francezilor. *Le Journal de Geneve* din iarna 1870—1871 era mai germanofil decît însuși foile germane.

Stăpînul pensionatului, D. Delapraz, era tipul unui *mar-rhand de soupe* calvinist : ipocrit, interesat la culme, trata elevii după folosul ce-l trăgea din fiecare îndeosebi. Eram unul dintre acei care plăteau mult, dar erau un alsacian și doi italieni care lăsau în mîinile lui mai multe pene decît mine. Alsacianul mai ales, Gustave Schlumberger, fiul unei foarte bogate văduve de industriaș mare, băiet de șasesprezece ani, care se perindase prin nenumărate școli franceze fără a învăța ceva, se bucura de o mulțime de privilegii la care noi, ceilalți, nici nu ne puteam gîndi, între altele la acel de a avea voie să instaleze în camera lui (fiecare din noi avea camera sa de dormit separată) o sobă și de a o încălzi cît îi convenea. Iar unii din noi (printre care eu) aveam camere la etajul al treilea, expuse în plin nord, cumplitei *bise* venind de la lac, cu părăși subșiri, de paianturi,

și un singur rînd de ferești. Și se știe că iarna clima Genevei este foarte aspră. Deprins cu temperatura odăilor de culcare de la noi, sufeream cumplit de frig. Am cerut și eu voie să-mi instalez, pe cheltuiala mea, o sobă în camera ce o ocupam, dar învoirea mi-a fost refuzată, iar cînd am invocat exemplul lui Schlumberger, mi s-a răspuns că medicii au declarat că este slab de piept și nu poate dormi într-o cameră neîncălzită, ceea ce nu este cazul pentru mine. În realitate, alsacianul era mult mai voinic decît mine.

La sfîrșitul iernii avusesem durerosul spectacol al intrării armatei lui Bourbaki în Elveția, spectacol de mizerie și de nevoi, ce nu-l voi uita niciodată. Cînd am aflat din suplimentul lui *Journal de Geneve*, că întîiele detașamente franceze au trecut granița depunînd armele, am obținut, sub pretext de a merge să văd pe mama la Lausanne, învoiere să mă absentez pe două zile și, împreună cu un extern al nostru originar din Perrieres, am mers în acea localitate. Am găsit acolo mulțimea de soldați murdari, ruși, demoralizați, de țărani conducători de trăsuri, care toți blăstămau pe șefii pe care-i acuzau de trădare, cai negrijiți, ou coastele ieșite afară, fără cozi și fără coame, căci și le mîncase unul altuia, grămezi de arme trîntite la pămînt, un spectacol de umilință și de jale. Dureros a fost spectacolul înfățișat, la noiembrie 1916, de armata română în retragere prin București, după bătălia de la Argeș, dar ca oroare, de departe nu se putea asemăna cu acel al oștirea franceze de est, dezarmată la Nerrieres de șvițeri, la finele iernii 1871.

Studiile erau de o cumplită slăbăciune și pot zice că în cele opt luni cît am stat acolo n-am învățat absolut nimica. Mare a fost bucuria mea cînd am părăsit pensionul și pe stăpînii lui.

Întors acasă, am găsit pe tata foarte slăbit din cît era cînd îl lăsasem. La întrebările mele, Țințireanu, care îl căuta acuma în urma plecării din Tîrgul-Ocnei a lui Collin și a stării de neconținută beție din care nu mai ieșea Gutenbrunner, a scuturat capul în chip foarte semnificativ.

Gîndesc și acuma cu jale și cu dor la acele săptămîni din vara și începutul toamnei anului 1871 ce le-am petrecut împreună cu tata la Căiuți. Cu dor îmi aduc aminte de povestirile lui despre copilărie și tinerețe, despre viața lui uni-

versitară, despre întoarcerea în țară și despre toate amărutele vieții de atunci, despre Mihalache Sturdza și mișcarea de la 1848, despre bunul meu Grigore Ghica și luptele pentru Unire, despre relațiunile lui, în vremea surgunului, cu Alipașa, cu lordul Canning și generalul Aupick, ambasadorul Franței, și altele multe care, dacă le-aș fi notat, ar alcătui o culegere din cele mai prețioase asupra vieții politice și particulare a vremii bejeniei de la 1821, din timpul Regulamentului, din acel al războiului Crimeii și al Unirii, de sfaturile lui înțelepte pe care, vai ! nu le-am urmat. Cu inima sfâșietă, m-am despărțit de el, în gara de la Adjud, la plecare din țară, și am rămas pe platforma vagonului, privind pentru cea de pe urmă oară, fiind sigur că nu-l voi mai revedea, la el, rămas în trăsură, pană cînd nu i-am mai putut distinge imaginea.

Din motive pe care nu le-am putut pricepe niciodată, fusese hotărît că voi fi plasat în liceul de la Toulouse ; am străbătut deci Europa întreagă pentru a ajunge la orașul de pe malurile Garonei, unde am găsit pe maică-mea instalată la Otelul „Souville” din piața Capitolului. Am intrat fără a pierde timp în liceul instalat într-o veche mănăstire de nu mai știu ce ordin de călugări care, ca cele multe licee franceze în care un admirabil personal de profesori împart, într-o atmosferă de cumplită murdărie și rea creștere, o instrucțiune admirabilă și foarte folositoare tuturor acelor care au voința să învețe. Materiile clasei de matematici elementare anul al II-lea, acea pregătitoare la bacalaureat, le făcusem încă de acasă, le-am repetat cu mult folos și cu muncă puțină în cursul anului și am trecut în vara următoare bacalaureatul cu o mențiune onorabilă. Camarazii, deși celor mai mulți din ei li lipsea creșterea, erau simpatici și din întăia zi m-au privit, nu ca un străin, ci ca pe unul din ei, iar dacă autoritățile liceului făceau cîteodată o mică deosebire, era în favorul meu : mă simțeam absolut acasă între acei străini și le-am rămas totdeauna recunoscător pentru frățasca găzduire de care am avut parte la ei.

Moartea tatei, la începutul, lui iunie a aceluiaș an, a venit însă să întunece rău mulțămirea mea, cernind și săptămîniie petrecute în țară în vremea vacanțelor ; deșartă mi-a părut casa părintească cînd am pătruns într-însa !

În toamnă m-am întors la Toulouse pentru a-mi face acolo întâiul an de matematici speciale spre a intra pe urmă, ca auditor străin, în școala politehnică din Paris. Eram de astă-dată jumătate de pensionar la liceu, adică urmam cursurile, luam acolo masa de amiază și-mi pregăteam materiile în sălile de studiu, împreună cu internii, până la ora șasă după-amiază, dar locuiam în oraș, unde închiriasem două camere și luam masa de sară la Otelul „Souville”, unul din cele mai bune din oraș. În calitatea mea de străin, mă bucuram de multă indulgență din partea autorităților liceului și nimene nu mă împiedeca să plec în oraș îndată după cursul de după-amiază. Mulțumit unor scrisori de recomandare a moșului Mitică, care avea cunoștinți din tinerețe în aristocrația din Toulouse, îmi făcusem mai multe relațiuni în acea societate și frecventam des mai multe case care-mi deschisese largi porțile lor. Apoi teatrul fiind foarte ieftin și foarte bun, mai ales în ceea ce privea opera, toți artiștii în viză care mergeau de la Paris la Madrid și la Lisabona ca și toți acei care se întorceau din cele două capitale iberice la Paris oprindu-se la Toulouse pentru a da câteva reprezentații la Teatrul Capitolului, nu lipseam de la nici una. Pentru suma de treizeci și cinci de franci pe lună, aveam drept să asist la optsprezece reprezentațiuni în întiul rînd al fotoliilor de orchestră.

Cînd am plecat de acasă, eram perfect în curent despre întreaga cronică scandaloasă a țării de la începutul secolului pînă atunci și, influențat de chipul aspru în care scandalurile lumii noastre elegante se judecau în casă, judecam și eu cu multă asprime moravurile societății noastre boierești și eram convins că acele ale claselor corespunzătoare din Europa Occidentală erau neasămănat mai bune. Mare mi-a fost deci surprinderea cînd, cu prilejul frecventării unor cercuri din nobilimea toulousană, fiind pus la curent despre cronică scandaloasă de acolo, am constatat că damele din aristocrația franceză înșălau pe soții lor cu bună samă tot atît de des ca și cucoanele noastre, numai cu neasămănat mai multă ipocrizie, aceasta datorită lipsei acelei supape de siguranță numită divorțul, că înalta societate toulousană cuprindea cel puțin atîta bărbați pătați ca și a noastră și că, lucru care, la noi, alcătua atunci o rară excepțiune, numărul fetelor cu prihană era departe de a fi neîn-

B sămnat. Curioasă mi s-a părut, între altele, libertatea dată
m de părinți fetelor să-și aleagă ele însuși duhovnicii, precum
V și faptul că, deși ele de obicei aveau grijă să aleagă duhovnic
jf tînăr și plăcut la față, părinții nu făceau nici o obiecțiune la asemenea alegere. Am avut totdeauna cel mai mare respect pentru clerul francez care, după mine, este cel mai admirabil din lume, o mare parte din parohii lui de la țară fiind niște adevărați sfinți, dar se povestea multe asupra *tete-à-tete-uri* obligatorii între tinerii *abbes* și fragedele suflete încredințate îngrijirii lor sufletești.

Jocurile de societate erau foarte la modă în adunările în care se afla tineret. Se știe în ce consistă acele jocuri : se ieu gajuri într-un chip oareșcare, care gajuri se răscumpără în urmă. Modul de răscumpărare uzitat la Toulouse în anii 1873—1874 era următorul. Persoana al cărei rînd de a hotărî chipul de răscumpărare a gajului venea, pronunța pedeapsa la care trebuia să se supuie proprietarul căruia îi aparținea obiectul, pedeapsă a cărei denumire purta un nume de obicei mitologic ca, s.e. : *le berceau de Cythere*, repetat de patru, de cinci ori. Atunci două din persoanele care luau parte la joc se așezau față în față în salon, apoi își împreunau minile deasupra capetelor, alcătuiind o boltă sub care nefericitul condamnat trebuia să treacă dînd cîte o sărutare fiecăreia din cele două alcătuitoare ale boitei, cînd aceste aparțineau sexului frumos, primind cîte una de la fiecare din ei cînd aceștia aparțineau celui urît. Și variațiunile asupra temei sărutărilor erau nenumărate. Cîteodată răscumpărarea gajului se făcea după ușă sau în dosul perdelei. Trebuie însă să recunosc că acest joc, atît de riscant în aparență, era în fond destul de inocent.

Teatrul, seratele dansante și jocurile terminate prin sărutări nu se împacă cu matematicile, cetitorul își poate deci închipui că progresele mele pe calea științelor exacte n-au putut să urmeze decît un pas de culbeci și că, la sfîrșitul aceluia an, nu știam mult mai multă analitică și algebră superioară decît la începutul lui. Îmi dădeam samă de acest fapt, dar deoarece aproape toți francezii fac cîte doi ani de matematici speciale (repetînd aceleași materii) îmi promiteam că, în anul al doilea, voi renunța la toate plăcerile pentru a mă consacra numai studiilor.

În iulie m-am întors în țară. Se vede că mama primise notele mele de la liceu, care numai bune nu puteau să fie, nici în privința frecvenții, nici în cea a silinții. Mi-a declarat că, la toamnă, voi pleca la Paris spre a-mi face al doilea an de speziale. Deși mă deprinsesem cu Toulouse n-am făcut nici o opunere și m-am declarat gata să merg la Paris, în cursul vacanțelor însă s-au produs fapte care au schimbat cu desăvârșire cursul ideilor și a planurilor mele. Pe moșia Căiuți se descoperise mai multe zăcăminte de lignit și moșu-meu Lascar adusese din Germania un inginer de mine care a constatat că acel de la Ursoaia, spre fundul moșiei, avea o grosime (*puissance*) de cinci metri, grosime care permitea exploatarea lui în condițiuni remuneratoare. Apoi Ministerul Lucrărilor Publice pusese în lucrare studiul traseului liniei Adjud—Tîrgul-Ocnei, jtrechînd prin Căiuți, unde avea să fie o gară, și se știa că erau mai mulți capitaliști străini care doreau să icie linia în întreprindere. Această cale ferată permitea exploatarea celor patru mu de fălci de pădure a moșiei. Visul meu cel mai scump părea ușor de realizat.

Mama, cu prilejul schimbului ce-î făcuse cu tata și despre care am vorbit la începutul acestui capitol, se îndatorise să ni restituie partea de Căiuți pe care devenise stăpînă în urma sus-zisului schimb, îndată ce-i restituiau Mărginenii, iar în privința celor 25 000 de galbeni ipotecați pe partea de Căiuți rămasă a tatei, aștepta să fim în stare a-i plăti mai adăugînd cu acest prilej că se va mulțămî numai cu parte din acea sumă. Pe de altă parte moșu-meu, tutorele nostru, se declara gata să-mi vîndă Căiuțul îndată ce voi găsi banii trebuitori pentru a plăti măcar o fracțiune din valoarea părților fratelui și a surorilor și voi fi asigurat achitarea restului și acea a datoriei cătră mama, însă îmi atrăgea atenția asupra faptului că, date fiind împrejurările economice ale țării, îmi va fi foarte cu greu, mie, tînăr căruia îi lipsea încă un an pînă la majoritate, să găsesc capitaliști care să cumpere pădurea și să icie asupra lor exploatarea minei de cărbuni. Mă sfătuia cu tot înadinsul să renunț, măcar pentru vro cîțiva ani, la aceste visuri și să mă pun cu tot înadinsul pe lucru spre a-mi termina studiile începute. Cuvintele lui erau atît de înțelepte, încît mă făcure să renunț măcar deocamdată la aducerea la îndeplinire a acelor visuri îndrăz-

nețe și să plec la Paris cu hotărîrea de a face tot posibilul pentru a-mi termina studiile. Bineînțeles că, în fundul inimii, renunțam numai deocamdată la visul stăpînirii Căluțului.

Se mai întîmplase ceva în cursul acelor vacanții: deosebita frumuseță și deșteptăciune a unei domnișoare îmi făcuse o dozebită impresiune. Nu există nici un motiv pentru care să stau la îndoială pentru a o numi, căci nu pot să-i aduc decît laude. Era domnișoara Alice Jora, fiica tovarășii de pension a mamei, Smărăndița Rosetti, și a lui Mihăiță Jora. Deși deloc nu s-a arătat cochetă față de mine, ci dimpotrivă, mai degrabă rezervată, am plecat la Paris cu inima și mintea cu desăvârșire pline de ea și simțimintele mele nu s-au schimbat deloc în tot timpul șăderii mele în capitala Franței.

În întăiele săptămîni am făcut sfoțările cele mai lăudabile pentru a recîștiga timpul pierdut ia Toulouse în anul precedent și, în ceea ce privea matematicile, mi-am putut da în curînd samă că, deși aptitudinile mele erau departe de a fi la nivelul acelorale frunțașilor clasei de „veterani” în matematici speciale a Liceului „Saint Louis”, ale cărui cursuri le urmam, printre care strălucea francezul Lieuville, persianul Ali-Khan și evreul român David Emmanuel (4), ele deloc nu erau inferioare bunei mijlocii a clasei. Dar, în schimb, în fața mea se ridica o nouă greutate: desemnul. Cînd am remis întăia mea epură profesorului nostru de geometrie descriptivă, Caron, el mi-a zvîrlit-o înapoi, zicîndu-mi cu un ton ofensat:

•— *Est-ce que vous n'avez pas honte de me remettre une epure cochonnee de cette façon ?* (Nu țî-i rușine să-mi remiți o epură *porvărită* în acest chip ?)

— Nu pot desemna mai bine.

— Ce vrei să devii ?

— Inginer.

— Sărmane băiete, renunță îndată la orice iluzie că, fiind înzestrat cu o asemenea lipsă de dispoziții pentru desemn, vei putea deveni vrodată, oricît de tare ai fi în matematici, inginer. Dacă, la vîrsta dumitale nu ești în stare, cu ajutorul regulei și a compasului, să tragi două paralele care să fie într-adevăr paralele și perpendiculare care să fie într-adevăr perpendiculare, cum vrei să fii în stare să faci desemnuri de proiecte complicate și *lavis-ur'i* de mașini ?

Dacă n-am dat credință prorocirilor pesimiste ale lui Caron, părerile profesorului particular de desen pe care l-am angajat imediat n-au întârziat să le confirme cu desăvârșire.

— La dumneata, îmi zise el după vro patru lecții, observ o idiosincrasie rară, care, în lunga mea carieră, am observat-o numai la trei sau patru din miile de elevi ce i-am avut. Poate că câțiva ani de silinți stăruitoare, care ți-ar cere jertfa a mai multor ore de lucru în fiecare zi, numai pentru desemn, te-ar putea pune în stare de egalitate cu alții, însă nu-ți pot garanta nici măcar acest rezultat.

Am priceput clar atunci că, urmînd studiile ce le începusem, nu am perspectiva să ajung la nimica și, totodată, am avut viziunea foarte clară a ceea ce îmi rămînea de făcut.

Singur studiul dreptului îmi rămînea deschis. Facultățile franceze de drept nu puteau să mă admită, căci eram baccalaureat în științe, și nu în litere cum se cere pentru a urma cursurile lor, și nu voiam să-mi fac dreptul în țară. Dar era chip de a înlătura această dificultate : n-aveam decît să mă înscriu la una din cele două facultăți din Ieși sau din București și apoi, pe baza acelei inscripțiuni, să cer înscrierea mea la o facultate franceză oareșcare. precum făcuse cu succes mai mulți români. Am avut ideea «a plec în țară și să expun chestiunea moșului meu. Deși cunoșteam antipatia lui pentru studiile de drept (deși era *doctor utroque jure* al facultății de la Heidelberg) nu mă îndoiam că va încuviința noua mea hotărîre, căci nu mi se putea cere să pierd câțiva ani numai pentru a învăța să desemnez, iar altă carieră nu-mi era deschisă. N-am executat proiectul, dealtminteri foarte trecător, al plecării spre a consulta pe tutorele meu și aceasta a fost marea greșală a vieții mele. N-am făcut-o fiindcă simțeam și eu o aversiune pentru cariera de avocat sau de judecător și nu-mi dădeam sama de nenumăratele avantagii ce le dădea și le mai dă și astăzi la noi o diplomă de licențiat în drept, apoi, o mărturisesc, fiindcă mă săturasem de studii, eram nerăbdător să pun în lucrare planurile mele în privința Căiuțului precum și acele ale unei grabnice căsătorii cu acea care îmi farmecase ochii și inima. Am pierdut deci cîteva luni ale vieții în trîndăvie, în dor de țară și de Căiuți și în visuri de dragoste. Nici măcar nu petreceam, duceam o viață de urs în bîrlagul lui. Și la chinurile

!

i dragostei și a dorului de țară, a venit să s-adauge mîhnirea ce mi-a pricinuit-o căsătoria mamei cu d. Alaux. Și această supărare nu era atîta pricinuită de starea socială a maștiului ce mi-l dădea, ca din aceea a cumplitelor sale incapacități și inferiorități intelectuale.

, în timpul șăderii mele la Paris, în iarna anului 1874—1875, a avut loc tragicul duel dintre Nicu Ghica-Brigadier și Constantin Suțu, supranumit Palicarul (fiindcă fusese ofițer grec). Suțu fusese căsătorit cu a doua fiică a lui Petrache Mavrogheni, Natalia, una din cele mai frumoase femei ce le-a numărat printre podoabele sale societatea moldovenească din ultima treime a veacului trecut. Suțu o luase aproape fără zestre și o iubea cu pasiune, în schimb însă era foarte gelos ; avusese chiar din cauza acestei gelozii, dar fără motiv serios, un duel și se despărțise de dînsa după un timp foarte scurt. Fiind el la Paris, au venit acolo Nicu Ghica-Brigadier, cel mai tînăr din cei patru frați Brigadierești, cu foasta soție a lui Suțu și cu sora ei mai mare Lucia, despărțită de Alecu Ventura, de care Nicu Ghica, un tînăr foarte cumsecade, dar încă copilăros, era îndrăgostit pană peste urechi. Suțu a pretins că Nicu Ghica fiind în trăsură cu
l cele două doamne și întîlnindu-l în mai multe rînduri, el fiind pe jos, au avut față de el o atitudine jignitoare. De unde provocare la duel și întîlnire pe teren. Suțu era de
i prima forță și cu spada și cu pistolul, iar Nicu Ghica mînuia
[amîndouă armele cu aceeași neîndemînare ; se bătură cu pistolul și bietul Nicu căzu cu ficatul perforat de un glonte, murind după cîteva ceasuri de suferință. Cu toată neîndemînarea lui la arme, avusese o foarte frumoasă ținuta pe teren. Acest duel a făcut un zgomot cumplit în Paris. Nu știu cum reporterii ziarelor aflară adresele românilor înru-diți sau în relațiuni cu unul din cei doi adversari sau cu martorii lor. Eu am avut de furcă ca să scap de întrebările a cinci din ei și mă întreb și astăzi de unde și cum au aflat adresa mea în Cartierul latin, mai ales că mă întîlnisem cu Nicu Ghica, care-mi era rudă depărtată, numai o dată, la altă rudă comună. De la mine însă n-au putut întru nimica să-și satisfacă curiozitatea. Martorii lui Nicu, Edmund Cortazzi și moșu meu, Grigore Ghica, fiu din a treia căsătorie a bunului meu, domnul, fusese arestați și, la proces, condam-

nați la mai multe luni de închisoare. Parisul elegant întreg s-a grămădit la acel proces.

^ Cu prilejul ^acelui duel, am făcut, Ia vară-mea, Elena Bălianu, născută Mavrocordat, cunoștința celei a treia soții a bunului meu, cu care familia mea nu avea nici o relație. Ea era ^ atunci de cincizeci de ani bine trecuți, mai aproape de șăsăzeci, și încă frumoasă : decolteul ei mai ales ar fi putut face mîndria oricărei femei tinere. O vedeam adesa la vară-mea, Elena Bălianu, și am avut astfel prilej să aud amărunt ^ interesante asupra vieții bunicului. Era atunci foarte îngrijită din pricina închisorii la care fusese condamnat, pentru partea ce o luase la duelul în care căzuse Nicu Ghica, fiul ei Grigore. El își îndeplinea pedeapsa în închisoarea de la Versailles, unde maică-sa îl vizita cît de des putea. In sfîrșit, prin iunie, fu grațiat de Mac Mahon, care era atunci președinte al republicii, în urma unei audiențe ce o avusese maică-sa de la mareașal.

Curînd după aceasta am plecat și eu în țară, unde am declarat moșului Lascar că nu-mi mai urmez studiile pentru a deveni inginer, expunîndu-i totodată motivele pentru care le părăseam, dar, din nenorocire, nepomenind nici un cuvînt despre studii de drept.

întîia iarnă după întoarcerea mea, rămasă astfel definitivă, am petrecut-o în Iași, unde se aflau și mama cu soră-mea Ana, cu fratele meu mai mic.

Capitolul XIX

IEȘUL DECADENȚII

SALOANE. TIPURI. ÎNTÎMPLARI

Odată cu mutarea domniei în București, un număr mic de ieșeni de toată mîna a venit să s-așeze în capitală : boieri în căutare de situații politice, doritori să fie în apropiere de domn și în contact stăruitor cu dînsul, oameni de afaceri ^ căutînd un cîmp de activitate mai vast, surtucari cu învățătură echivalentă acelei ce astăzi se dă în școlile primare cele mai proaste, vînători de slujbușoare, aventurieri

și un număr destul de mare de evrei. Dar exodul cel mare a avut loc după îndeplinirea Unirii definitive, cînd mulțime de funcționari mari și mici și de oameni aparținînd ^celorlalte categorii mai sus enumerate au săvîrșit o adevărată năvălire în București. Această invaziune nu era spre buouria tuturor muntenilor ; căci dacă a pricinuit o simțitoare sporire în veniturile proprietarilor de case și a mărit în chip însemnat afacerile comercianților, a produs și o foarte mare abundență de concurenți la slujbe și la situațiuni politice. Slujbele s-au împărțit între moldoveni și munteni, iar cei dintâi au putut să simtă că domnul este moldovan. Moldovenii însă se jăluiau că departe de a-i primi frățește, frații de peste Milcov i-au dușmănit și i-au exploatat. Reproduc în notă copie de pe parte dintr-o scrisoare a lui Alecu Catargiu, fratele lui Costin Catargiu și președinte la Curtea de Casație, care ne dă un exemplu destul de nostim de starea raporturilor dintre bucureșteni și moldovenii emigrați în țara soră :¹

„1863 april 4

Iubiți veri Iordache !

„Răvașul dumitali cu data de la 12 mart, care primit la 2 a corentei luni, chiară în ziua de Paști, veri, deși nu mi-ai fi scris că ai fost în giosu sau însusu, totuși din cauza tăcerii ce am văzut la scrisorile meii, am înțelesu că nu ti afli în Iași. Mulțămesc, frați, și iarăși mulțămesc că cercetezi despre mini și a me familie, precum și despre încredirea ce socoti a avea că am a păstra vreun fel de mulțămire pentru sărbători ! Veri, veri ! Nu doresc nici dușmanilor mei așa mulțămiri, așa sărbători : departi de rudi, ^ de prietini, ș-azvîrlit de cruda soartă în București, între niște ființi ce pentru noi, pentru moldoveni, nu sînt alte decît fiare antropofagi (adică moldovofagi) ; căci își crează mulțămiri de a ni faci și a ni procura tot soiul de șicanuri, ba

¹ Din volumul II de *Amințiri* care s-a pus sub presa.

Scrisoarea este adresată de Alecu Catargiu vornicului Iordache Bel-diman și mi-a fost comunicată, acum vro șaptesprezece am, de fostul și vrednicul șef de atunci, răposat, al Arhivei Iași, Gheorghe Ionescu, care, Zicea lumea, era nepot din flori, din fiu al vornicului Iordache.

încă și chiară batjocuri sub mască de emabilități. Cît pi ce eram să rămîn și chiară pe uliță, cu copiii și nevasta me, și slugile meii, neputînd a găsi (din cauza delicateților lor și a emabilităților lor) casî di lăcuință, căci ca pi niști netrebniți ni speculă (ou emabilități) unul de la altul, cău-tînd prin feliurite maniere a-și folosi pe ai lor cu pungile noastre, pană ce cu vai nevoie am putut găsi un hîrb de casî, care sub aerul de hatîr mi-^au luat 400 galbeni chirie pi an, ba încă să fiu dator a șade 3 luni în colbărie în pri-vire că două din odăi pică și trebuie să li dărîme și să le facă di iznoavă. Iaca, veri, starea noastră, apoi am mai avut nenorocire să primesc și răvașul tău prin care îmi faci cu-noscut că nu ti mai poți ocupa cu nevolli meii și că, ne-putînd faci nimica, dorești a mă părăsi și tu. Veri, mai bine făceai a-mi trimete niște arsenic decît așa cuvinte..."

Restul scrisorii nu mai prezintă nici un interes.

Totuș un destul de mare număr de boieri, mari și mici, mai rămăsese în Ieși și, între 1861 și 1870, mai erau încă în acea vreme „case mari” în Ieși, case care mai puteau fi privite ca deschise, deși duceau un trai neasamanat mai mo-dest decît înainte de 1858. Acest trai mai măsurat era da-torit marei micșorări a veniturilor boierimii, mai ou samă a acelor de care se folosea acea mare, datorită cheltuielilor nemăsurate, mai presus de mijloacele ei, jocului de cărți și lipsei de prevedere a generațiilor boierești ajunse în stă-pînirea averilor în timpul domniei lui Mihai Sturdza și a lui Grigore Ghica. Și chiar traiul restrîns ce-1 duceau în cursul celui a șaptea decadă a veacului trecut era mai presus de mijloacele de care dispuneau. Totuși puține de tot erau atunci casele boierești din Ieși care nu ar fi avut la masă cel puțin doi, trei sau patru invitați în fiecare zi și aproape toate primeau sara. Puține erau acele în care serveau la masă cel puțin doi feciori. Mai erau încă multe echipajuri particulare, iar boierii burlaci țineau birjari cu luna și era luptă între dînșii pentru a avea pe birjarul cel mai elegant, trăsura cea mai luxoasă, caii cei mai de preț. Marele *chic* era să parcurgi lungul suîș, de la Jockey-Club pînă la capătul plantațiunilor de Ia Copou, în treapădul cel mai mare. Bineînțele că această goană nebună, pe un asemenea suîș făcută adesea de două sau de trei ori pe seară, era prăpădenia cailor pe care bir-

jarii trebuiau să-i schimbe neconținut. Birjarii speciali ai boierimii și ai îmbogățitorilor, al căror număr creștea, încet, dar în chip stăruitor, erau toți lipoveni (ruși) de secta *să-peșilor*. Un cuconăș care se respecta nu ar fi tocmît nicio-dată un birjar moldovan sau evreu, oricît de elegantă ar fi fost trăsura lui. De aceea, birjarii moldoveni și evrei aveau aproape toți cai proști și trăsuri în proastă stare.

Dar din an în an, chiar cu acest trai micșorat, treceau moșii de ale boierilor mari în mîinile îmbogățitorilor, ale boie-rănașilor care trăise cu cumpăneală și ale evreilor; boierii sărăciți începuse să vîndă din case și acei care nu erau prea bătrîni mergeau să se așeze în București, unde sperau să do-bîndească vro slujbușoară, apoi se mai vedeau fi de domni exercitînd meseria de telali (samsari). *Declasamentul* era com-plet.

La 1874, după întoarcerea mea din străinătate, cînd am venit să petrec iarna la Ieși, nu mai rămăsese decît vro zece case care mai primeau în fiecare zi: casa Neculai Roz-novanu, casa cucoanei Didița Mavrocordat, casa Toderaș Paladi, casa lui Nicu Ceaur-Aslan, casa lui Cocriță (Con-stantin) Cazimir, casa răposatului Constantin Catargiu, casa Nicu Rosetti-Bălănescu, casa Iancu Prăjescu și casa Neculai Drossu. Dintr-aceste, a lui Cocriță Cazimir nu aparținea marei boierimi, Cazimireștii fiind boieri de mîna două sau a treia, dar prin căsătoria lui era aliat cu întreaga boierime mare, iar Neculai Drossu nu aparținea nici măcar micii boierimi, fiind omul operelor sale, fost om de casă al vor-nicului Lascar Cantacuzino-Pașcanu, îmbogățit prin vred-nicia și economia lui proprie. Mai erau încă multe familii bo-ierești care locuiau în Ieși: Bălșăști, Beldimănești, Bogdă-nești, Cantacuzinești, Ghiculești, Mănești, Mavrocordătești, Miclești, Rosetești, Sturdzești, Șutești etc, dar ei nu mai țineau case deschise, chiar dacă le mai rămăsese avere. Iar din casele specificate de mine mai sus, dacă ele primeau în fiecare zi, rămăsese numai două sau trei unde puteai merge la dejun sau Ia masă fără a fi fost pofțit.

Casa cea mai renumită era acea Roznovănească. Stăpînul ei, Nunuță (Neculai) Roznovanu, bărbat de treizeci și unu de ani, fusese părăsit de curînd de frumoasa și bogata lui soție, Adela Cantacuzino-Pașcanu; iar maică-sa, cucoana Marghiolita, născută Ghica-Comănești, vestită altădată pen-

tru o frumuseță ale cărei urme se mai vedeau, era de aproape patruzeci de ani în capul societății ieșene. Casa era ținută tot în stil mare, tot ospitalieră, dar mai cu rezervă decât altădată. Influența mamei asupra fiului său era foarte mare; el nu-i ieșea din cuvânt.

Pe acea vreme, în iarna de la 1874—1875, Nunuță era cuprins de o adevărată pasiune pentru militarie; era subofiter milițian și, grație memoriei sale extraordinare, cunoștea școala de soldat și de companie mai bine decât cel mai bun reangajat. Cam neîndămînic, cam *gauche* în hainele lui civile, îi sădea foarte bine în uniformă, încins cu sabia și cu cușma țurcănească în cap. Nu lipsea de la nici un exercițiu, de la nici o paradă. Urma cu cel mai viu interes mersul războiului civil în Spania; bineînțeles că era carlist convins și înfocaf.

Dar persoana cea mai simpatică din casă era fiica cucoanei Marghiolitei, doamna Zoe Sturdza, care fusese căsătorită cu Ion A. (Zizin) Cantacuzino, fostul căimacam din Căimăcămia de Trei, care a succedat lui Ștefănică Catargiu. Doamna Zoe Cantacuzino care, doarece maică-sa îmi era vară primară îmi este nepoată, trăiește și astăzi, la frumoasa vîrstă de nouăzeci și șapte de ani.

— Deoarece era verișoara de predilecție a mamei, am avut prilej s-o cunosc bine încă din copilăria mea. Era de statură naită și bine proporționată, blondă, cu ochi albaștri și de o supremă distincțiune. Avusese parte de o creștere aleasă și firea o înzestrase din naștere cu o inteligență deosebită; foarte cultă, iubea mult *lucurile dubului*, cum zice francezul. Toți acei care au cunoscut-o, atît români cît și străini, au conglăsuț totdeauna pentru a declara că Zoe Sturdza-Cantacuzino alcătuieste tipul cel mai perfect al cucoanei mari (*de la grande dame*), în accepțiunea cea mai înaltă a acestui cuvînt.

Astăzi, la nouăzeci și șapte de ani, ea și-a păstrat întregi toate facultățile intelectuale, este și se ține în curent despre tot ce se petrece în Europa și arată cel mai viu interes pentru toate chestiunile mari. Admirabilă mai ales îi este memoria, care cuprinde o neprețuită și nesacată comoră de informațiuni prețioase asupra nenumăratelor persoane cu rare a fost în contact timp de optzeci de ani, de cînd a ieșit în lume, a evenimentelor mari și mici petrecute

în țară, a schimbărilor petrecute treptat în obiceiurile și moravurile noastre, pe scurt, un admirabil repertoriu a unui trecut de opt decade. Ceasurile ce, din nenorocire, numai din cînd în cînd le pot petrece în societatea ei, căci șede la Ieși, sînt pentru mine pline de cel mai subtil farmec. Ascult cu deliciu vocea ei slabă, de bătrîna, cu debitul lent, dar clară, dîndu-mi, în cuvinte totdeauna alese și cu cea mai admirabilă precizie, lămuririle și amănuntele ce i le cer, iar judecățile și părerile ei asupra oamenilor și a lucrurilor sunt totdeauna izbitor de logice și de juste. Și ascultînd-o, vîd trecîndu-mi dinaintea ochilor bătrîni în giubele, antene și ișlice din care am cunoscut numai vro doi, cucoanele în bonete cu horbotă sau rochii după moda din vremea lui Ludovic Filip, țigani, unii zdrențuroși, pe jumătate goi, alții întemnițați în livrele galonate, vechile butci și carete trase de patru cai în șir, cu *jaleți* călări înainte și cu feciori stînd în picioare în coada trăsorii, bonjuriștii de la 1848, luptătorii pentru Unire pe care i-am cunoscut aproape pe toți: bunul meu Grigore Ghica, Cuza, Panu, Vasilică Sturdza, Zizin Cantacuzino — simt acel fior ce cuprinsese Moldova întregă la 1857 și 1858 și de care, prin contagiune magnetică, la auzul cuvintelor fermecătoare: Unire, Românie, mă împărtășam și eu, copil de cinci ani.

Revăd pe părinții mei, pe mama tînără și atît de frumoasă, bărbăteasca înfățișare a tatei, frumuseță și distincțiunea suverană a femeilor boierimii noastre de atunci, printre care acea ale cărei cuvinte le ascult, Zoe Sturdza, Zouzou cum îi ziceau tata și mama, era una din cele mai de sama podoabe.

Trenul de viață ce se ducea în casa Roznovanu, în anii 1874—1875, deși departe de a mai fi acel dus în vremea tatălui lui Nunuță, răposatul visternic Nicolai Roznovanu, era totuși pe un picior neasămănat mai mare și mai arisjocrajtic decât în orice altă casă boierească din Ieși. Era încă casă de grand seigneur, în toată puterea cuvîntului: serviciul era perfect, masa minunată și din cele mai bogate, se servea la dînsa Cotnar de douăzeci și cinci de ani, din vestita via Roznovănească, argintăria era de o tară frumuseță și bogăție, ca și serviciile de porțelan și de cristal.

În toamna anului 1875, Nunuță se căsătorii, pentru a doua oară, cu domnișoara Lucia Vogoridi și, cu acel prilej, își

puse iar casa pe aproape acelaș picior pe care era în vremea răposatului vistemic, slugile fură îmbrăcate în livrele nouă, în colorile familiei : azur și argint, la intrare erai primit de un șvițer cu halebarda în mână, se **angaja** un șef bucătar francez și se dădură mai multe baluri frumoase, la unul din care s-a hotărât căsătoria mea. Nunuță, cu prilejul nunții, comandase un *carosse* de ceremonie din cele mai luxoase, care mi se pare că a servit numai cu acel prilej, și hamuri împodobite cu armele familiei, lucrate în argint. Dar departe de a putea duce mai departe acest trai, starea afacerilor lui în curînd l-a silit să-1 restrîngă din ce în ce și chiar să se retragă mai tîrziu la țară. Cucoana Marghiolita și cu fiică-sa Zoe, singure, locuiau **în** mareața clădire din Ulița Mare.

Acuma cincisprezece ani, aflîndu-mă la Budapesta și flănînd în ulițele ei, ochiul mi-a fost atras de niște hamuri excepțional de bogate expuse în vitrina unui sfeidecar și, uitîndu-mă mai cu băgare de samă, am văzut pe ele armele familiei mele. Am intrat în magazie și, din răspunsurile negustorului, am constatat că erau hamurile de gală cumpărate de Nunuță Roznovanu cu prilejul nunții sale și care, după felii de felii de peripeții, ajunsese la Budapesta și nu puteau fi vîndute fiindcă toți magnații și bogătașii unguri cărora le propusese le găseau prea grele.

Cucoana Marghiolita a murit la 1888, în vîrstă de mai bine de optzeci de ani trecuți. După moartea ei, Nunuță a vîndut statului casa ce era menită să fie transformată în palat pentru familia regală ; se știe că, în urmă, i s-au dat alte destinații, iar după trei ani, Nunuță Roznovanu a urmat pe maică-sa în mormînt.

îndată după casa Roznovănească venea, în privința ospitalității, acea a cucoanei Didița Mavroeordat, născută Lățescu, văduvă de curînd a generalului Neculai Mavroeordat. Acesta lăsase o avere frumoasă și cucoana Didița însăși nu fusese săracă, stăpînea două moșii mari și frumoase, Ștefăneștii la Botoșani și Negreștii la Vaslui, amîndouă cu tîrguri pe ele, acel de la Ștefănești fiind chiar un oraș în toată regula. Dacă această avere nu se putea asemăna cu acea Roznovănească, cucoana Didița ținea totuși, de aproape treizeci de ani, una din casele cele mai mari și mai primitoare ale leșului. Și casa, mare și încăpătoare, era bine ținută, masa

era bogată și bună, balurile cît se poate de frumoase, în fiecare sară se primea, iar numărul musafirilor poftiți și nepoftiți la masă era totdeauna mare. Luxul la cucoana Didița nu era niciodată așa de european ca la cucoana Marghiolita, era mult mai moldovenesc, dar toate erau la dînsa cu belșug. Și multă lume prefera casa cucoanei Didița, căci era mult mai amabilă decît rivala ei căreia i se reproșea oareșcare țăpeneală.

Mama cucoanei Didiței, cucoana Efrosina Rosetti, fusese o frumusețe vestită pe vremea ei ; acuma, ajunsă la adînci bătrînețe, era o bătrînă bună și indulgentă pentru păcatele tinereței.

Fiiica cucoanei Didiței, doamna Natalia Suțu, trecea drept cea mai mare elegantă din Ieși. Trusoul ei de mireasă, lucrat întreg la Paris, fusese expus de casa care-1 executase și reginele modei din capitala Franței au fost uimite de bogăția lui, mai ales cînd au auzit venitul relativ mic de care avea să dispună, deocamdată, mireasa și care nu depășea costul trusoului.

După moartea cucoanei Didiței, traiul nemăsurat, de o parte, și patima cărților, de alta, au făcut ca frumoasele moșii Ștefăneștii și Negreștii să apuce jalnica cale ce au luat-o aproape toate moșiile boierimii moldovenești.

Voi vorbi acuma de una din bătrînele cele mai încîntătoare de atunci, de cucoana Eliza Paladi, născută Rosetti, întăia nevastă a lui Mihalache Sturdza, măritată pe urmă cu bărbatul atît de popular care se numea hatmanul Constantinică Paladi, de care rămăsese văduvă de ani îndelungați. Cînd am cunoscut-o eu, cucoana Eliza Paladi era foarte aproape de optzeci de ani. De statură impunătoare, rămasă foarte zveltă, te impresiona cînd se ridica de pe jîlț ca să te primească, drapîndu-se în șalul de care nu se despărțea niciodată. Dar, îndată ce începea să vorbească, te simțai atras cătră ea prin bunătatea privirilor și a vorbelor sale : era așa de amabilă și simțai atît de bine că această amabilitate este firească, innăscută într-însa, indulgența ei era așa de desăvîrșită. Apoi, născută la sfîrșitul veacului al optsprezecelea, rămășiță, cu surorile ei, Agripina Costăchel-Sturdza și Efrosina Rosetti, a unei epoci deja uitate, ce minunate erau amintirile păstrate de dînsa din acel trecut. Ca exemplu, voi reproduce aici povestirea chipului în care s-a

hotărît și s-a săvârșit, în vremea lui Scarlat-vodă Calimah, căsătoria ei cu Mihalache Sturdza.

Într-o zi tată-său, Alecu Roset-Cilibiul, a trimes s-o cheme la el și i-a spus :

— Poți să-mi sâruiți mâna, și-am găsit mire.

La auzul acestor cuvinte^ fata, care de-abia împlinea cincisprezece ani, fu cuprinsă de tremur și, precum i se poruncea, sărută mâna părintelui său fără a îndrăzni să zică măcar un singur cuvînt.

— Și nu mă întrebi cine este acel mire ? urmă Cilibiul. Este Mihai Sturdza, fiul vornicului Grigoraș.

Apoi făcu elogiul tînărului, într-adevăr foarte cuminte, foarte^ serios, neobișnuit de cult, foarte bogat și căruia tatăl Safticăi îi prezicea un viitor strălucit.

Mihai Sturdza însă n-avea nici una din însușirile care pot atrage privirile și afecțiunea unei ființe tinere ca aceea pe care calculele Cilibiului și a vornicului Grigoraș o osîndea să-i fie nevastă. Urît la față, cu părul roș, mic la stat, cu fluier încovoiate, hursuz, avea numai calitate serioasă, dar Săftica era prea pătrunsă de respectul datorit voințelor unui tată pentru a îndrăzni să obiecteze măcar un cuvînt. S-au logodit și în curînd, logodnele în acel timp erau scurte, sosit-a ziua nunții cînd nuni fost-au înșiși domnul și doamna. Iar după nuntă, tînără pereche a plecat la casa vornicului Grigoraș în sunetele *mehterbaneli* domnești, între două șire de arnăuți în arme și în haine de gală înșirați de la scară pînă la poarta curții domnești. Săftica, deosebit de grațioasă și de drăguță în rochie albă de mireasă, cu peteala acope-rindu-j părul și inundîndu-i umerele, așezată în fundul trăsurii, iar în fața ei, o cucoană bătrînă și, la oblonul drept al carei, pe „calul de mire” primit de la socru-său odată cu mireasa și cu cele douăsprezece cămeși lucrate, dragă Doamne, cu mîinile ei, venea, la pas, fericitul mire.

Cînd careta ajunsese la scara curții vornicului Grigoraș, acesta însuș primi în brațele lui pe noră-sa, care-i sărută mâna. O^duse sus, în salon, unde se aflau strînși juvaergiii și negustorii de galanterie cei mai de samă din Ieși, cu cele mai alese^ mostre din marfa lor așezate pe mese. Săftica fu poftită de socru-său să-și aleagă ceea ce-i plăcea mai

Orchestra turcească.

1
: mult și, odată alegerea făcută, negustorii plecară după ce fură plătiți peșin.

Nu ne vom mira că o căsnicie hotărîtă în condițiunile în care a fost hotărîtă acea a Safticăi Rosetti cu Mihai Sturdza, date fiind înfățișarea și firea soțului, să nu fi durat decît puțini ani.

Și multe și interesante descrieri despre viața din tinerețile ei știa și povestea cucoana Săftica, tare era bună și indulgentă, și mult a regretat-o leșul cînd și-a dat sfîrșitul obștesc.

Și acuma voi vorbi de fiul său, de beizade Grigore, care a fost un bărbat foarte original, dar cult și înzestrat cu o inteligență frumoasă.

Auzisem în copilăria mea atîtea despre beizade Grigore, încît eram foarte nerăbdător să-l cunosc mai de-aproape. Îl văzusem o dată, cu doisprezece ani mai înainte, la Căiuți, cînd, în mijlocul iernii, venise să ceară tatei să-i înlesnească împușcarea unui urs. I se organizase o vînătoare, dar iarna urșii nu obișnuiesc să se primble prin păduri, ci dorm în bîrloagele lor și se trezesc numai pentru a-și sughe labele și a-și înșala astfel foamea : nu se împușcă nimic. Dar beizade uimi pe pușcașii noștri prin îndămînarea cu care vîrise un glonte în căciula unui hăitaș pe care-l pusese să i-o arunce în sus, plătindu-i repararea bortei făcute cu un^ galbăn. După cele ce le auzisem despre el, mă așteptam să fac cunoștința unui bărbat pe jumătate nebun și înzestrat cu instincte „neronlane”. Mare mi-a fost surprinderea să văd, în locul colosului slab și roșcovan, purtînd numai musteți, care venise în iarna anului 1862 la Căiuți, un colos^ tot atît de mare, de bine învălit și purtînd o barbă lungă^ și lată de un negru lucitor bătînd în verde, iar pe cap păr lung, atît de negru bătînd în verde și lucitor ca barba. Altfeli — un gentleman, de maniere deosebit de curtenitoare și vorbind numai de baluri și de petreceri.

Cînd m-am dus să-i fac o vizită cu prilejul zilei de Sfîntul Grigore, m-a impresionat starea de ruină în care se afla fostul palat al lui Mihalache Sturdza, în care locuia ^și care pe urmă, fiind cumpărat de stat, a fost transformat în Seminarul numit după mitropolitul Veniamin. Un fecior îmbrăcat într-o *livree*, care altădată trebuia să_ fi fost foarte elegantă, m-a dus sus, într-un salon cu mobile puține, dar

uriașe. Beizade, care se întreținea cu mai mulți vizitatori m-a primit în chipul cel mai amabil, ca pe o rudă (..â văr primar cu bunul meu, Grigore Ghica) și m-a poftit să șăd pe un jilț lângă acel pe care se așeză și el. Cât am stat pe acel jilț am avut o impresie din cele mai penibile, părîndu-mi-se că am redevenit băiețel mic : jilțul era atît de nalt încît picioarele mele rămâneau spânzurate în aer, departe de ceea ce avea pretenția să fie un parchet. Beizade Grigore, bărbat de o statură impunătoare, își comandase mobile potrivite cu statura lui. Ceva mîngîiere mi-a adus constatarea faptului că vro doi din musafirii care se aflau odată cu mine în acel salon, fiind de statură mai mărunță decît a mea, aveau picioarele lor și mai departe de parchet decît mine.

Beizade Grigore întemeiase tocmai atunci, în foasta casă Mavrogheni, care astăzi nu mai există, *Clubul proprietarilor*, care avea particularitatea că numai o minoritate din membri erau proprietari, — acest club era un loc de petrecere pentru lumea elegantă și numai din cînd în cînd, pe puține zile, devenea club politic și conservator. Se dădeau într-însul baluri cel puțin o dată pe săptămîină și dansatorul cel mai întrepid din acele adunări era fără îndoială însuși președintele lui, beizade Grigore, pe ale cărui umere voinice apăsau numai cincizeci și patru de ani.

După spusa dansatoarelor, beizadea dansa bine, dar în chip cam furtunos, coliziunile cu dînsul erau primejdioase, riscai în acest caz să fii strivit, împreună cu dansatoarea ta, de părete sau de vro consolă.

— Dacă ne lovim de papa, sîntem pierduți, îmi zise într-o sară fiică^{sa}, Olga, cu care dansam, cu îngrijire în glasul ei, văzînd că trecuse alături de tot de părintele ei.

Și beizade era un curtezan neobosit al damelor deși, de-o vreme acuma îndelungată, renunțase la romane în lumea mare.

În schimb însă întreținea în permanență un harem de douăsprezece cadâne, pe care, afară de una ce de mulți ani era în capul haremului, le *prefăcea* neconținut, avînd spre acest sfîrșit furnizori speciali și de încredere.

El, dealtmîntrelea, nu se jena să vorbească de personalul haremului lui și să se laude cu frumusețea cutărei odaliște, aceasta bineînțeles cînd eram între bărbați. ,

Pe lângă sexul frumos, beizade mai cultiva științele și rtele. El posedă cunoștinți științifice serioase ce și le însușise singur, fără profesor, prin cetire, și nu mă îndoiesc că, rjacă ar fi urmat cursuri universitare regulate, și-ar fi făcut „ nume în știință. Avea ideile lui asupra „legilor fundamentale ale universului" și a scris chiar o voluminoasă lucrare u acest titlu. Cu mult înainte s-o publice, cu prilejul unei călătorii ce o făcuse la Paris, obținuse de la învățatul Babinet o lungă audiență, în care îi expusese teoriile sale asupra subiectului. Învățatul francez, întrebând despre părerea sa asupra teoriilor ce i le expusese prințul român, răspunsesse după un moment de gîndire : „*On dirait qu'il y a pourtant quelque chose dans ce chaos* \" (S-ar zice că totuși este ceva în acest haos.)

Beizade Grigore s-a ocupat între altele și de problema aviațiunii. Și încercările lui au fost făcute în direcția cea bună, căci el n-a căutat să rezolve problema prin aparate mai ușoare decît aerul, ci prin aparate mai grele. Cu puțină vreme înainte de venirea mea în Iași făcuse o încercare despre care vorbea încă toată lumea. Inventase și construisese un aparat de zburat, instruisese pe un țigan din curtea lui cum să întrebuițeze acel aparat, și-l pusese să zboare de pe acoperemînt. Se vede însă că aparatul nu corespundea tuturor cerințelor, căci țiganul căzuse și—și frînsese piciorul.

Beizade se ocupa și de artă, în special de muzică. Construisese pentru expoziția din Viena de la 1873 un piano și o violină, amîndouă de dimensiuni colosale, atît de colosale încît, cînd s-au scos din atelierul în care fusese construite, o parte din părete trebui dărîmat spre a li permite ieșirea lor.

Avea, dealtmîntre, ideile lui asupra muzicii. Pretindea că ea este pur și simplu o afacere nu de artă, ci de calcul. Fiecare notă corespunzînd, precum se știe, unui număr de vibrațiuni, compunerea unui aer de muzică se mărginea la o întrebuițare dibace a unor serii de progresiuni.

Mi-a explicat pe larg această teorie muzicală a lui într-un moment în care matematicile și fizica erau încă proaspete în capul meu, dar mărturisesc că n-am priceput nimica, aceasta probabil din cauză că mi-a lipsit totdeauna orice simț muzical.

L-am frecventat destul de des atunci pe beizade Grigore, dar de instincte neroniane nici urma n-am văzut. Era un bărbat foarte vesel, foarte iubitor de femei și de toate bunurile vieții, foarte indulgent cătră păcatele altora, foarte binevoitor, deosebit de politicos și foarte darnic : niciodată nu refuza vreunei opere de binefacere obolul său, care era totdeauna un obol princiar, și aceasta fără umbră de ostentațiune.

Beizade Grigore era foarte mîndru de forța lui fizică, care era extraordinară și pe care o cucerise prin niște exerciții zilnice foarte raționale practicate încă din tinereța. Avea o splendidă sală de gimnastică, înzestrată cu toate aparatele imaginabile, de la cele mai mari pînă la cele mai mici, permițînd exercitarea și întărirea tuturor părților corpului omnesc. Spre exemplu, erau serii de greutate menite a da putere și flexibilitate fiecărui deget de la mîni și de la picioare.

Beizade nu refuza intimilor săi sa li arate cum întrebuințează deosebitele sale aparate de gimnastică și, la asemenea ocaziuni, se îmbrăca prealabil în costum de gimnastică, adică rămînea aproape fără costum deloc. Dar niciodată n-a consimțit să deie altora voie să facă uz de aparatele lui.

Îi plăcea să-și arate puterea. S-a povestit în această privință următoarea istorioară : Se plimba într-o zi cu regele Carol nu departe de Sinaia. Au stat de s-au odihnit lîngă o fîntînă, la care se aflau mai mulți țărani cu care s-au pus la vorbă. Deodată beizade spune unuia din țărani să-i aducă un bolovan destul de mare care se vedea în mijlocul drumului. Țăranul aducîndu-i-1, beizade îl ia în mîna lui, îl așază pe ghizdea fîntînei, își învîlătuțește în basma pumnul pe care îl ridică în sus, învîrtește de două sau de trei ori, apoi lovește cu el piatra și o despica în bucăți. După aceasta își dezvălătuțește mîna, scoate un napoleon din pungă și-1 întinde țăranului care-i adusese piatra, cu cuvintele :

— Iaca ! Ca să vă aduceți aminte de beizade Grigore !

Se zice că întîmplarea n-a prea fost pe placul regelui Carl.

Beizade Grigore, la 1859, a fost — precum se știe — candidat la domnie împotriva tătine-său, fostul domn Mihai Sturdza, și numai aceasta dezbinare între tată și fiu făcut-a cu puțință alegerea candidatului unionist. El a mai păstrat

F* „gărgăuni de domnie” și mai tîrziu. La 1874 nu făcea politică și se zicea că renunțase la orice veleitate domnească ; V cînd vorbea de principele Carol se exprima în chip binevoitor atît despre el, cît și despre guvernul lui Lascar Catargiu, atunci la putere. Mai pe urmă însă, a fost din nou cuprins de pofta să joace un rol politic de căpetenie și s-a încercat să formeze un partid nou, căruia i-a dat numele de „Partid al Democrației Naționale”, nume care, date fiind ideile și tendințele lui ultraconservatoare, au dat prilej la glume. S-a stabilit atunci la București pe iarna întreagă și, pe lîngă un ziar care purta acelaș nume ca și partidul, mai întreținea cu cheltuiala lui un personal întreg de funcționari ; îmi aduc aminte că, între alții, era și căpitanul (mort general în rezervă) Gheorghe Florescu, care îndeplinea însărcinările unui prefect de poliție. Aceste se petreceau la 1880—1881. Se zicea că această acțiune politică a lui beizade Grigore era bine văzută și ajutată de legațiunea rusă, însă această alegațiune era bazată pe simple presupuneri. Dealtmîntrelea, puținul succes al acțiunii și mai ales costul ei a făcut ca, după puțin timp, beizade să renunțe la ea.

Vîrsta l-a făcut, cînd se apropiase sau trecuse de șaptezeci de ani, să renunțe la cultul Venerii. Și-a congediat haremul, a recunoscut fiii nelegitimi ce-i avuse, cărora avuse grijă să li deie o creștere bună, și s-a căsătorit cu persoana pe care lumea se deprînsese ani îndelungați s-o privească ca fiind căpetenia aceluia harem. Și această persoană, de origine foarte umilă, a dovedit, prin purtarea ei, odată ce ajunsese la o poziție ce nici nu visase, că este o femeie plină de inimă și binefăcătoare : mulți au fost acei, aparținînd tuturor treptelor sociale, care s-au împărtășit de binefacerile ei, nu numai cît a trăit beizade Grigore, dar chiar după săvîrșirea lui din viață.

El a clădit palatul în care se află astăzi Ministerul Afacerilor Străine și ne dă o idee despre desăvîrșita absență de simț artistic al celui care i-a conceput planul. Dar beizade era foarte mîndru de creațiunea lui. „*Dans ma maison il y a de tOHs les styles*” (în casa mea găsești cite ceva din toate stilurile) — afirma el cu mîndrie.

Din căsătoria lui cu Elena Ghica (din Țara Românească) beizade Grigore a avut trei copii : două fete și un băiet, toți deosebit de voinici și de frumoși. Băietul a murit în vîrstă

de șasesprezece ani, de o febră tifoidă căpătată la o vânătoare în bălțile Cristeștilor. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu Mihai Sturdza, fiul logofătului Alecu Sturdza-Bârlădeanu. A murit după câteva luni de la căsătorie în urma unei pierderi pricinuită de un accident. Medicii au spus atunci că nu ar fi putut naște nici într-un caz, căci gimnastica zilnică ce li-o impusese din copilărie beizade, tocmai spre a ușura mai târziu facerile, produsese efectul contrar, învîrtoșind într-atîta oasele și mușchii bazenului, încît ei n-ar mai fi avut elasticitatea trebuitoare pentru a permite o facere normală. N-am cunoscut-o, dar după aprecierea conglăsuitoare a tuturor acelor care au frecventat-o, era deosebit de frumoasă și de deșteaptă.

Am cunoscut însă bine pe sora ei mai mică, Olga, cu care am fost tovarăș de tinereță, și pot spune că era una din ființele cele mai simpatice de care îmi aduc aminte. De statură neobișnuit de naltă, dar foarte bine proporționată, cu mîni și picioare mici și de o formă perfectă, era blondă și avea ochi albaștri, plini de vioiciune și de francheță, o gură mică și rumănă, iar toate trăsăturile celelalte erau frumoase și regulate. Educațiunea era departe de a-i fi perfectă, avea maniere cam *garconiere* și își zicea verde părerea fără a se preocupa dacă această părere este sau nu plăcută acelor care o aud. Dar ce suflet curat și cinstit, ce inimă de aur avea, ce dispreț pentru orice era falș sau josnic!

Instrucțiunea îi era puțin lucru și numai intelectuală nu era. Biata *miss* Fitz Gerald, foasta guvernantă a Măriei Ghica de la Comănești, care era acuma (de nume) guvernanta, dar mai degrabă *duena* ei, avea destule de suferit de la vioiciunea elevei sale și va fi oftat greu și adesea după zilele frumoase de ia Comănești, dar nu se putea împiedeca să iubească această ființă cu înștințe atît de bune și de curate în ciuda rălei sale educații.

Ea mi-a scăpat probabil viața, iaca în ce împrejurări. În vara anului 1875, cu prilejul nunții Aglaii Jora, fiica lui Alecu Jora și a Sultanei Mănu, cu St. John, consulul englez din Iași, venise la Iași cucoana Catinca Negruzzi cu nepoatele sale, Lucia Vogoridi și Alice Jora, aceasta vară primara cu frumoasa mireasă, și trăsese la Otel „Binder”. Se adunase acolo în haosul odăii din centru de la rîndul de sus mai

multe domnișoare, între care era Olga Sturdza și mă aflam și eu cu dînselle.

Se scosese pe terasa de jos mesele din sufragerie și mai multe din ele erau ocupate. Vorbind nu știu cu cine, mă apropiu de colțul balconului și deodată scîndura pe care mă aflam, fiind putredă, se rupe și dispar pînă la brîu în borta astfel făcută. Domnișoarele de primprejurul meu se sparie. Lumea de sub noi se scoală de la mese și fuge înspăimîntată, iar eu fac cu brațele mișcări disperate pentru a mă acăța de parmaclîcul de fier al balconului. Nu ajung la el, dar mă acăț de brațul Olgăi Sturdza.

— Nu te teme, te țin, îmi zise ea fără a-și pierde prezența de spirit și... mă ține, deși nu eram ușor încă de atunci.

Mă ține atît de bine, încît mă pot ridica iar cu picioarele la nivelul balconului și pășesc pe o scîndura sănătoasă. Am avut prilejul atunci să binecuvîntez gimnastica impusă de beizade Grigore copiilor lui.

Olga Sturdza era o călăreață neîntrecută și pătimașă. Căsătorită cu Manolache Vogoridi, fiu al fostului caimacam și al Cocuței Conache, a murit de o pneumonie căpătată în urma unei băi în Șiret, în care se aruncase încă înfierbîntată de o lungă raită făcută călare. A fost regretată de toți acei care au cunoscut-o.

Un bărbat care juca un rol destul de însemnat în Iași pe acea vreme era avocatul Neculai Ceaur-Aslan, denumit, de obicei, Nicu Aslan, fiul hatmanului Alecu Aslan de la Onești.

El era un bărbat mărunț la stat, ca tată-său, dar mai învălit decît acesta și mai urît decît el, deși vărsatul nu-i ciurise pielea obrazului. Înzestrat cu o inteligență neobișnuit de vie și plin de duh, avînd darul cuvîntului, făcuse în Germania studii de drept complete și-și împodobise frumos mintea prin cetire, fiind un intelectual în toată puterea cuvîntului. În timpul în care s-a întors în Moldova (în domnia lui Grigore Ghica) bărbații care făcuse studii atît de desăvîrșite ca el se numărau încă pe degete; date fiind inteligența, duhul, îndămînarea și activitatea lui precum și le-
M gaturile de rudenie și de prietenie ale părintelui său cu Mol-
L dova întregă, era chemat să facă o carieră strălucită și să
B ajungă la cele mai înalte situațiuni. Și nu încape îndoială
• ca așa s-ar fi întîmplat dacă de la început ar fi fost ho-

tarît să nu se depărteze de căile unei stricte corectitudini. De-oarece, departe de a se ținea de aceasta cale, prea adesa a călcat pe altele, opuse sau cel puțin lăaturalnice, a dus o existență în care momentele de bielșug au alternat cu acele de nevoie și a sfârșit în mizerie neagră.

A început prin a seduce soția urîtă, dar bogată, a unui bărbat politic care a jucat un rol însemnat în țara noastră, ademenind-o să fugă cu el. Dar bărbatul părăsit i-a urmărit, i-a ajuns la a doua poștă după Iași și complicea lui Aslan a fost destul de cuminte pentru a părăsi pe seducător și a se întoarce înapoi cu acel care era un soț admirabil. Pe urmă a stricat casa lui Iorgu Scorțescu, bărbat neinteligent și incult, dar om foarte de treabă. Scorțescu era căsătorit cu Sofia Ghica-Budești, o persoană foarte distinsă, cultă și cu zestre frumoasă. Părinții o căsătorise fără a o întreba dacă soțul ce l-1 alesese îi convine sau nu, și ea, după puține săptămâni de conviețuire, se convinsese că-i va fi cu neputință să ducă viața cu acest primitiv, a cărui lipsa de cultură și de educație erau un obiect de nesfârșite glume pentru toată societatea ieșană. Se povestea în această privință un lung șir de anecdote, din care voi povesti vro două.

Bietul Scorțescu vorbea limba franceza cum o vorbesc negrii de la Guadelupa și de la Martinica. Se povestea că pe-rechea Scorțescu fiind într-o sîmbată sara la sindrofie în casă străină, se întîmpla ca pe la zece oare bărbatul începu să strige deodată, în auzul tuturor, soției sale, care tocmai în acel moment petrecea mai bine :

— *Șuți! Sufi! Dix heures !! Aujourd'hui Samedi! Moi bain pieds! Faut nous partir!*" (Sofio ! Sofio î Zece ceasuri ! Azi sîmbătă ! Eu baie de picioare ! Trebuie să plecăm !)

După neizbutirea întâii sale încercări de căsătorie cu o femeie bogată, Nicu Aslan își puse ochii pe soția lui Scorțescu și începu s-o curteze. Literatura fu terenul pe care se putură înțelege ; amîndoi erau admiratori ai lui Alfred de Musset și Aslan împrumuta pe iubita lui cu operele aceluia poet. În curînd bietul Scorțescu fu părăsit și seducătorul se căsătorea cu Sofia. Iar Scorțescu, care-și iubea soția și fusese foarte mîhnit de părăsirea ei, dădea toată vina pe Alfred de Musset.

— *Ce coehon de Musset d'Alfred, zicea el în franțuzasca lui, gate menage ă moi.* (Acest porc de Musset d'Alfred a stricat căsnicia mea.)

întâii ani ai căsniciei au fost fericiți, dar el nu a întîrziat să-i încurce averea și s-o înșele cu altele în chip sfruntat. Reputația lui ce de la început o compromisese se făcu din zi în zi mai rea. Totuși dibăcia lui reușea să-i aducă clienți, să-i permită să joace oareșcare rol politic și să ție casă deschisă. Se însărcinase să plătească datoriile lui Lascar Bogdan și acesta, din partea lui, îi pusese la dispoziție spre acest sfârșit casa din Iași și moșia Unțeștii de Ia ținutul Tutovei, după un număr de ani datoriile avînd să fie plătite, iar casa și moșia, libere de datorii, să se întoarcă în stăpînirea lui Lascar Bogdan. Acesta, un an sau doi după încheierea înțelegerii, fu înștiințat că Aslan nu plătește datoriile și se folosește de chipul meșteșugit în care a redactat convențiunea dintre ei pentru a se gera ca stăpîn definitiv, și pe casă, și pe moșie. Se născu un proces învred dîșii și, cu mare greu, izbuti Bogdan să scape moșia, dar casa rămase pierdută, iar deoarece datoriile rămăseseră tot neplătite, Grozeștii, moșia de munte la care ședea Bogdan, au fost vînduți la mezat.

Casa pe care Aslan se făcuse astfel stăpîn, una din cele mai bune din Iași, cu o preafrumoasă grădină înconjurînd-o, îlesni mult lui Aslan ducerea unei vieți în aparență opulente, dar în realitate de expediente. Deoarece era bărbat plin de duh, societatea lui era căutată și se vedeau la el oameni care în fundul inimii nu aveau nici un pic de stimă pentru dînsul. Doamna Aslan, fiind foarte iubită de societatea leșului, era în relații prietenești cu toate doamnele acelei lumi, căci se făcea o mare deosebire între ea și soțul ei. Fiind înzestrată cu toată indulgența ce societatea noastră o prodigea femeilor făcînd parte dintr-însa, chiar cînd viața lor era departe de a fi fost fără prihană, se vedeau la dînsa și unele dintr-aceste, printre care era și Eliza Balș.

Aceasta era fiica vestitului logofăt Lupu Balș, unui din cei mai mari prevaricatori din vremea domniei lui Mihai Sturdza, și sora lui Grigore Balș, un bărbat foarte deștept, care jucase și juca încă un rol politic, dar a cărui reputație nu era mai bună decît cea a lui Nicu Aslan. Eliza Balș fusese și mai era încă, la 1875, deosebit de frumoasă. Foarte

naltă, dar cu mâni și picioare de dimensiuni, cam inuzitate în țara noastră, avea un cap cu trăsături clasice și ochii negri de toată frumuseța : un adevărat cap de Judit pregătindu-se săucidă pe Holofern, un tip de o frumuseța fatală.

Fusese dintăi căsătorită cu un bărbat care, după toate cîte le-am auzit despre el, merita pe deplin această denumire ; Alecu Moruzi de la Pechea, frumos, deștept, neînfricat, știa să cîștige simpatiile acelor ce-l apropiuau, vrednic la treabă și plin de duh. Și totuși ea a părăsit pe această podobă de bărbat pentru un tînăr care, după cum se exprima odată despre el o bătrînă cucoană al cărui duh era renumit, avea „aparența unui limbric”, cu inteligență mai mult decît moderată, leneș și stăpînit de patima cărților : Matache (Dumitru) Beldiman. S-a căsătorit cu el și au plecat amîndoi în Italia, iar acolo n-a întarziat să înșele și pe al doilea soț cu un italian numit contele Ceranni. Beldiman i-a surprins și a administrat amarezului o corecțiune exemplară. A urmat un duel în care nu s-a întîmplat nici moarte, nici rănire și, la întoarcerea în țară, s-au despărțit.

După despărțenie, cucoana Eliza a practicat amorul liber în toată plenitudinea expresiunii, a făcut mulți fericiți și a urmat această cale pînă la moarte. Dintăi, cucoana Eliza a fost în foarte buni termeni cu Nicu Aslan, dar, nu știu din ce pricină, el a început să-i arate oareșcare ostilitate.

într-o sară, Eliza Balș a zis că ar vrea să-și scrie memoriile.

— O, ce bună idee, ce interesante vor fi dacă îi povesti tot. Scrie-le, și eu mă însărcinez să li compun un titlu minunat.

— Ia spune-mi și mie, ce titlu, întrebă cucoana Eliza.

Aslan luă de pe masă un creion și o bucată de hîrtie, scrise cîteva linii și le prezentă cucoanei Eliza.

Aceasta luă hîrtia cu lăcomie, dar mînia ei nu fu mică cînd ceti : *Aventures authentiques de la comtesse Vache des Veaux, coquine emerite, relie en jean de cocotte.* (Aventuri autentice ale contesei Vacă a Vișeilor, ștregărită preavrednică, legată în piele de cocotă.)

Pentru a înțelege bine sarea acestei glume, de gust de-altmintrelea discutabil, trebuie știut că unii membri ai vechii familii boierești Balș pretindeau că familia lor e originară

din Provensa și se trage din neamul Beaux de acolo, care ar fi emigrat întăi la Neapoli, apoi în Muntenegru și, în sfîrșit, la noi.

De atunci s-au stricat cu desăvârșire relațiunile între cucoana Eliza și Nicu Aslan. Dar el urma să facă glume asupra ei.

La un bal din iarna 1874—1875, Eliza Balș dansînd cu Leon Ghica, nu știu din ce cauză căzură unul peste celălalt, iar căderea lor făcuse un zgomot infernal. Îndată ce Aslan auzi despre această întîmplare se grăbi să facă versurile următoare și le trimise obiectului persecuțiilor sale :

Leon tombe utr son poilrad,

Elise lache un p... de telle taille

Qiie jamais jour de bataille,

Canon charge a mitraille,

Ne fit pareil epouvantail.

(Leon căzu pe pieptul ei voinic,

Eliza slobozi astfel o strașnică b...

încît niciodată în zi de bătălie,

Tun încercat cu mitralii

\u făcu atîta grozăvenie.)

Eliza Balș a avut un fiu, din căsătoria ei cu Alexandru Moruzi, și o fiică, din acea cu Matache Beldiman. Fiul, Vasile, în toamna anului 1870, fugi de-acasă, de la tată-său, care-l creștea, spre a se angaja în armata franceză, în care se purtă în chipul cel mai vitejesc. Se întoarse acasă decorat și cu acte de laudă pentru vitejia de care dăduse dovezi pe cît de repețite, pe atît de strălucite... dar atins de oftică în urma greutăților campaniei de iarnă. Eliza Balș nu veni să-l viziteze nici o singură oară, deși fiu-său exprimase de repețite ori dorința s-o vadă. Fata s-a făcut catolică și a intrat în religie.

O casă foarte ospitalieră, în care se petrecea mult, dar fără de pretenție la *chic* și la eleganță europeană era cea a lui Iancu Prăjescu, unul din tipurile cele mai curioase ale leșului de la sfîrșitul celui al treilea sfert al veacului trecut.

Iancu Prăjescu, urmașul unei vechi și strălucite familii boierești pămîntene din Moldova, se născuse în penultima decadă a veacului al optsprezecelea și era tipul vechiului boier moldovan cu frica lui Dumnezeu, cinstit, iubitor de

țara și de obiceiurile ei. Cultura lui era foarte puțin lucru, căci nici măcar franțuzește nu învățase, iar de va fi știut în tinerețile lui grecește, acuma uitase. Moștenise de la părinți o avere frumoasă, dar nu mare, timpul și economia lui îi sporise valoarea. Fusese gospodar bun și harnic, de acei care se laudau că *coada vacii* nu are nici o taină pentru ei, călăreț îndrăzneț și pușcaș bun, ahotnic mare de vînat. Inteligența lui era moderată, dar bunul-simț nu-i lipsea și chiar cel mai șiret din evrei n-ar fi fost în stare să-l înșele la o vînzare de pîne, de vite sau de lemne. Era bun la inimă, cum este moldovanul îndeobște, și dacă nu pot zice că avea reputația să fie darnic, era primitiv cu toți sămenii lui. La vîrsta de optzeci de ani împliniți era încă sănătos și voinic, în stare să facă pe jos primblări care ar fi ostenit pe mulți tineri. Tăgăduia vîrsta ce i se atribuia, dar era dat de gol de logofătul Costăchel Sturdza, născut odată cu veacul, care ni povestea cum, cînd el era băiet și stăpînit de patima vînatului, tată-său, logofătul Dumitrache, îl încredința la vînațoare vecinului lor de la Stolniceni, mai în vîrsta decît el cu mulți ani. Nu am nevoie să mai spun că cuconu Iancu era conservator statornic și convins, ceea ce, bineînțeles, nu l-a împiedicat să lupte pentru Unire și să fie partizan tot atît de statornic al domnului străin.

Cuconu Iancu rămăsese burlac pînă ce trecuse bine de șaptezeci de ani. Toată lumea credea că de acuma înainte nu se va mai căsători și-și va lăsa averea copiilor nepotului său, Iorgu Prăjescu, un fost vecin al moșilor mei, care cumpărase de la moșu Mitică trupul de 400 fălci numit Gura Bohotinului. Acel Iorgu Prăjescu era un bărbat foarte cinstit dealtmîntrelea, dar un crai; se căsătorise cu o nepoată a mitropolitului Sofronie Miclescu, femeie cu oarecare avere, dar lipsită de frumuseță, dar el însă se mîngîia de această lipsă cu altele, pe care le ținea cu banii ei. Această viață destrăbălată îl sili să vîndă moșia cumpărată tot cu banii soției și să trăiască din ceea ce-i rămăsese din acea vînzare. Toată nădejdea lui pentru viitor era că moșu-său, Iancu, va închide ochii în curînd și că va moșteni frumoasa lui avere. Soția murindu-i curînd după vînzarea moșiei, viața lui destrăbălată nu mai cunoscua nici un frîu. Cuconu Iancu însă crezu momentul sosit pentru ca să intervîie, făcîndu-i cunoscut că dacă urmează „să bată la tălpi” puținul ce i-a

rămăas, lăsîndu-și copiii pieritori de foame, îl va dezmoșteni. Dar craiul de Iorgu nu băgă în seamă avertismentul bătrînu-i și își urma viața de desfrîu. Bătrînul mai repetă acest avertisment de cîteva ori, însă fără succes, sfaturile sale stîrnind numai răspunsuri puțin respectuoase din partea nepotului. Acesta făcu chiar imprudența să zică unuia dintr-acei trimeși de moșu-său ca să-i facă observații :

— Să vezi că mîni, poimîni te trimete să-mi zici că dacă nu mă cumîntesc, se căsătorește și face o droaie de copii !

Sărmanul Iorgu Prăjescu, în rău ceas mai vorbit-au ! Nu trecură decît puține săptămîni și leșul uimit află că Iancu Prăjescu se căsătorește cu o domnișoară de familie bună, dar nu prea tînără, și săracă.

Iorgu Prăjescu se căi amar de cuvîntul scăpat cu atîta ușurință, dar îi rămînea încă nădejdea că această căsnicie nu va fi binecuvîntată cu copii. Și iar s-a înșălat amar !

Trecură un an, doi ani și se părea că nepotul va avea dreptate și că tot îi va rămînea o parte buna din moștenire, căci se știa că bătrînul ținea la perpetuarea și strălucirea vechiului său nume. Iorgu ar fi împărțit acuma bucuros acea avere cu tînără soție după moartea bătrînului, dar acesta nu murise, se încapățîna să trăiască și făcea în fiecare dimineață o lungă primblare pană la Pester. Purta șapca cu cozoroc ce nu se putuse hotărî s-o părăsească, perucă neagră și își cănea mustețile, dar călca voinicește și răpede și era hotărît să facă copii.

Consultase pe toți medicii din țară, pe lîngă număroase babe și călugări, toți îi luase parale și-i dăduse leacuri, unele materiale, altele spirituale, dar copiii nu veneau și Iorgu Prăjescu bătea în pînteni.

Un medic îl trimese cu nevăstuica la Gastein, baia la care merg toți împărații bătrîni care se găsesc în stări asămănătoare în care se afla cuconu Iancu. Acolo medicul căruia fusese adresat îi recomandă să încerce *eine Erdbeerkur* (o cură de fragi). Cuconu Iancu, neștiind nici un cuvînt nemțesc, se duse să se sfătuiască cu credinciosul lui fecior țigan, pe care îl avea de ani și îl luase cu dînsul.

— Măi Dumitrache, ce crezi tu să fie *Erdbeerkur* aceea pe care m-o sfătuit doftoru s-o fac ?

— De, cucoane, răspunse țiganul după ce se scarpină pe cap și se gîndi cîtva, *kur* știm cu toții ce este și *Erdbeer* în samnă fragi, căci în fiecare zi aud cum ie strigă fetele care vin cu panere pline și văd cum le cumpără stăpînul hotelului și mulți din musafiri.

Și țiganul tăcu, mîndru că a putut lămuri stăpînului său o prescripție a medicului ce nu o putuse pricepe.

— Atunci, zice cuconu Iancu, tu ești de părere ca să pun fragi la...

— Cred, zise țiganul, ca în fiecare dimineață să te așazi pe o baie de șăzut plină de fragi.

Și așa se făcu ; cît a stat la Gastein, cuconu Iancu a urmat sfatul țiganului, stricînd astfel incalculabili kilograme de fragi de pădure, dar nu se ivi semn de copil nici după trecere de luni.

Cuconu Iancu începu să piardă răbdarea, pe cînd Iorgu Prăjescu se făcea tot mai mîndru. Insistă pe lîngă toți medicii din Ieși, făgăduindu-le marea și sarea dacă îl vor pune în stare să aibă un copil. În sfîrșit, doctorul Măx, mi se pare, îl trimise la Ostanda, cu recomandare expresă să mănînce cît mai multe stridii și cîte scoici va putea. Prescripția fu urmată cu sfințenie și, o minune ! puțin după întoarcerea lor în țară, tînăra soție putu să deie lui cuconu Iancu vestea, de atîta așteptată, că va fi mamă. Vă închipuiți pe de o parte bucuria bătrînului, pe de altă deznădejdea nepotului, a cărui situație financiară se făcuse din ce în ce mai grea. Cuconu Iancu oricui întîlnea îi zicea cu cea mai adîncă convingere :

— Cine vrea să aibă copii la Ostanda să meargă.

Prin oraș se exprimau într-adevăr îndoieli asupra faptului că regimul scoicilor fusese pricina minunatei întîmplări, dar aceasta nu este treaba mea : eu mă ocup de fapte și nu-mi bat capul cu cauzele lor și nu voi pune la îndoială, că, precum istorisea cu atîta bunăvoință cuconu Iancu, paternitatea lui era fără îndoială datorită efectului binefăcător al băilor de mare și al scoicilor de la Ostanda. Și acest efect al lor s-a menținut, căci, după un an sau doi, cuconu Iancu s-a văzut tată fericit a unei a doua fete.

Tînăra soție a bătrînului boier era foarte amabilă și ni dădea cel puțin cîte o serată dansantă pe fiecare săptămîină. Și, cu toate că nu am putut niciodată suferi dansul și că am fost un dansator foarte prost, mă interesam mult la

dans, în iarna aceea, domnișoara a cărei frumuseța și inteligență mă farmecase petrecînd acea iarnă în Ieși, împreună cu vară-sa, domnișoara Lucia Vogoridi, sub egida bunei noastre prietene, cucoana Catinca Negri, bunica celei dintăi și mătușa celei de a doua. Amîndouă domnișoarele erau dansatoare pătimașe și excelente, care nu scăpau nici un prilej de dans, și era lucru firesc ca eu din partea mea să țin să fiu cît mai des în societatea acelei cu care visam să mă căsătoresc. Afacerile mele de inimă mergeau, de altfel, prost : aceea pe care o iubeam era tot atît de cuminte ca și de frumoașă, perspectiva de a se lega pe viață cu un tînăr de douăzeci și unu de ani care își părăsise studiile pentru a urmări niște visuri cu împlinire cel puțin problematică nu-i zicea nimica, și deoarece eram dansator prost, dădea bucuros cotilionoanele altora, mai meșteri în arta Terpsihorei, iar eu angajam pe buna Lucia Vogoridi și o plictiseam rău cu neconținute și uniforme lamentații despre suferințele mele amoroase. Salonul casei Prăjescu de la Copou unde asemenea întîmplări aveau cum arătat, loc cel puțin o dată pe săptămîină, mi-a lăsat amintiri la care, astăzi, cînd amărăciunea lor este, vai ! de mult trecută, mă gîndesc cu jînd și cu dor !

Aceste serate dansante erau fără pretențiuni și fără eticheta, îmi aduc aminte de Gogo (Gheorghe Alexandru) Cargiu dansînd o sară întregă în redingotă cu o compresă înfășurîndu-i capul din cauza migrenei ce-l chinuia. Nu voi uita niciodată un supeu înaintea cotilionului, făcut din cauză că în sofragerie nu mai încăpea mulțimea oaspeților, în ietacul doamnei Prăjescu, cu Alice Jora și cu Lucia Vogoridi, ele șezînd pe patul stăpînei casei, cu masa ei de noapte suportînd tablaua pe care adunasem în sofragerie și li adusesem o mulțime de bunătați, căci numai flămînzi nu rămîneau musafirii lui cuconu Iancu, iar eu, mîncînd în picioare cu pofta acelei vîrste și cu bucuria pricinuită de faptul că obiectul dragostei mele se arăta în acea sară ceva mai miloasă cu mine, le serveam.

Sînt de-atunci tocmai cincizeci de ani, de mult răposat-a întru pomenire cuconu Iancu, la vîrsta, se zicea, de o sută și doi ani, dar eu tot îmi aduc aminte de dînsul în plantațiunile defuncte ale Copoului, cu mustecioarele lui bine cănite, cu șapca lui de piele cu cozoroc și cu pantalonii lui albi de nanchin.

A murit și tînăra doamnă Prăjescu, răpusă de o boala crudă, și astăzi este căsătorită și nepoata ei, dar eu tot nu uit supeul făcut în ietacul ei cu cele două tovarășe de tîne-reță.

Una din casele cele mai primitoare din Ieși era atunci acea a lui Cocriță (Constantin) Cazimir. Familia lui nu făcuse niciodată parte din boierimea mare, dar era una din cele mai în vază ale boierimii mici. Fusese căsătorit dintâi cu Elena Stroici, una din femeile cele mai frumoase ce le-a avut, în secolul al 19-lea, Moldova și despre care am vorbit în întâia parte a acestor *Amintiri*. Se despărțise după puțini ani de conviețuire, ea se remăritase cu Mihai Suțu și, cu toate că se apropia tare de cincizeci de ani, era încă foarte frumoasă.

Cocriță Cazimir, care moștenise de la părinți o avere destul de frumoasă, fiind meșter mare în toate modurile de a risipi bani gata, îi văzu în curînd sfîrșitul : feme, cărți, băutură, trai nemăsurat, de toate se împărțăsea. Trebuie să adaug însă că avea o inimă de aur era generos și prieten de nădejde, totdeauna gata să sară în ajutorul amicilor.

Cînd se văzu ruinat, își aduse aminte că făcuse altădată niște studii de drept în străinătate și intră în magistratură, ajungînd destul de răpede la o președinție de secție a Curții de Apel din Ieși. A știut să păstreze în acea situație reputația unui magistrat destoinic și nevenal, ceea ce, în acea vreme (în domnia lui Cuza), nu se putea zice decît de o foarte mică minoritate de magistrați. Căderea lui Cuza și încercarea de separatism ridicolă și totodată criminală de la 3 april 1866, la care Cocriță a luat o parte ostentativă, îl făcură să-și deie demisia din magistratură și să se ocupe de avocatură. Această încercare îi reuși pe deplin : se relevă avocat de frunte, în puțină vreme își făcu cea mai frumoasă clientelă din Ieși, cîștigînd de la douăsprezece pînă la cincisprezece mii de galbeni pe an.

Se încurcase cu o femeie ușoară, întâia „betairă” produsă de Moldova, cum o porecli mai tîrziu Alecu Ghica-Brigadier, numită Marița, femeie frumoasă, deșteaptă și gospodină neîntrecută. Casa lui Cocriță era ținută de dînsa în chip minunat și era frecventată cu plăcere de toți bărbații mai cu vază din Moldova și de toți bucureștenii pe care vro întîmplare oareșcare îi aducea în Ieși. Toți acei care au

avut parte de îmbielșugata ospitalitate de atunci a lui Cocriță mi-au lăudat chipul admirabil în care era ținută casa, excelența mesei, iar entuziasmul lor, al tuturor, nu mai cunoștea margini cînd vorbeau de farmecul gîslului Măritei cîntînd cîntece românești. Și, pentru întâia oară în viața lui, Cocriță Cazimir nu numai că nu avea datorii, dar dispunea și de bani gata.

Dar după mai mulți ani de trai *quasi* cinstit, credința Mantei fu învinsă de seducțiunile aceluia vajnic călău de inimi care, pe la 1868, se întoarse în Ieși, în persoana lui Alexandru Ghica-Brigadier.

El era cel mai mare frate din cei patru frați Brigadierești, fiii lui Ion Ghica-Brigadier și a lui Filippescu (din Țara Românească). Porecla de Brigadier li fusese dată pentru a-i distinge de alte ramuri Ghiculești și pentru că bunicul lor, Aiexandru, servise în armata rusască și ajunsese la gradul de brigadier-general.

Alexandru Ghica era înzestrat cu toate însușirile care pot scoate din minți femeile, cu deosebire acele al căror ideal este o viață ușoară și de plăceri neconținute : nume ilustru, frumuseță, inteligență excepțional de vie, darul de a se face simpatic, duh strălucitor, ușurință de cuvînt, îndămîinare la toate exercițiile trupului, îndrăzneală, generozitate, avere frumoasă, toate erau întrunite într-însul. Puține erau acele care-i rezistau.

I-a plăcut Marița lui Cocriță și ea s-a grăbit să-i facă pe voie, părăsind pe vechiul ei prieten pentru a fi, la rîndul ei, părăsită după puține săptămîni, bineînțeleas în schimbul unei frumoase indemnitații.

Bietul Cocriță se simți foarte nenorocit în urma acestei părăsiri și, spre a se mîngîia, s-a apucat din nou de viața de exces căreia îi pusese oarecum capăt lunga legătură cu Marița. Dar, după vro trei ani de asemenea viață, simțindu-se ostenit și înțelegînd că urmînd astfel nu o va mai duce mult, s-a rugat de prietene în vîrsta să-i găsească o soție.

Pețitoarele nu lipsiră, căci cîștiga foarte mult și ducea o viață din cele mai luxoase. Acea care-i plăcu mai mult fu Măria Hrisoverghi, o vară în al doilea grad a mea, nepoată de fiică a Eleni Șubin, mătușa mamei și sora lui Grigore Ghica. Mama Măriei, Olga Șubin, fusese căsătorită cu un Hrisoverghi, care a murit devreme și trebuie să fi fost un

bărbat foarte neînsemnat, deoarece nu-mi aduc aminte să fi auzit menționându-se numele lui de botez pe care îl ignorez încă în momentul în care scriu aceste rânduri. Măria Hrisoverghi era o ființă căreia cu drept cuvânt i se poate aplica calificativul de fermecătoare. De talie mijlocie, avea un cap cât se poate de drăguț, acoperit cu păr bogat de nuanță castanie închisă, aproape negru, așezat pe un corp fără greș. Deșteaptă, plină de duh, înzestrată cu un preafrumos talent muzical, era cea mai bună dansatoare a lașului și juca comedia într-un chip care ar fi făcut onoare oricărei artiste de profesie. Era și gospodină bună, deși am auzit pe vechii intimi ai lui Cocriță declarând că Marița îi era mult superioară în această privință. În cât mă privește, am uzat mult de ospitalitatea lui Cocriță și a veri mele și nu i-am găsit greș. Era la dîșii casă deschisă în sensul ce se înțelegea acest calificativ în vremea de demult : pe lângă mușafiri permanenți, mai putea să vie orice prieten sau cunoscut bun al lui Cocriță, la dejun sau la masă, fără ca să fie pofcit, găsea totdeauna primire bună, îmbielșugată, satisfacere a apetitului și societate plăcută și veselă : doamne tinere și cu duh, prietene ale stăpînei casei, și mușafiri semipermanenți printre care erau tîpuri din cele mai originale.

După masa de sară Cocriță se așeza invariabil la partida de *preferance* cu partenerii lui constanți : doftorul Ottremba, Dumitru Sakellaridi și un al patrulea care era mai adesea bunul Costică Suțu. Ei aveau, jucînd acea partidă, o limbă specială, numită „graiul sakellaridesc”, reprezentînd româneasca vorbită de cei doi frați Sakellaridi după treizeci și cinci de ani trăiți în această țară.

Fratele mai mare fusese aproape treizeci de ani consul al Eladei la Iași și se căsătorise cu o moldovancă de neam bun, dar cu zestre mică, gospodină bună și cinstită, care-i hărăzise mai multe fete. Din aceste, cea mai mare alcătuia una din cele mai plăcute flori ale buchetului de domnișoare ieșite în lume atunci. Consulaki, aceasta era porecla sub care se desemna obișnuit cel mai în vîrstă din frații Sakellaridi, avusese în ultimul timp niște neînțelegeri cu ministerul din Atena și se văzuse silit să-și deie demisia ; trăia în mare nevoie.

Al doilea frate, Dumitru, nu ocupase niciodată vro funcție, nu exercitase nici o meserie sau profesie, nu lucra nici cu mîntea, nici cu trupul, nu posedă nici o avere cunoscută

și totuși trăia ca un om căruia nu-i lipsește nimica : era gras și rumen la față, veșnic bine dispus și avea veșnic de ales, iarna, între nenumărate invitațiuni la masă, vara, între tot atîtea, de îndelungată petrecere la țară.

Nu i s-a cunoscut nici o legătură de dragoste.

Dumitru Sakellaridi, Sak, cum i se zicea de obicei, nu avea nevoie să se-ngrijască de hrana lui, alții însărcinîndu-se, și cu plăcere, să-l hrănească bine. Era totdeauna bine îmbrăcat și dacă nu știa unde locuia, sigur este că avea un domiciliu, iar în privința mijloacelor prin care își procura aceste două recvizite ale traiului, lumea le atribuia meșteriei cu care și el și frate-său jucau toate jocurile de comerț ; preferansa, whistul englez, whistul obișnuit la noi, ierlasul rusesc, ecarteaua, pichetul nu aveau taine pentru ei, deși niciodată n-am auzit ca corectitudinea lor la cărți să fi dat loc măcar celui mai mic temei de bănuială. Sigur este însă că mai totdeauna ieșeau învingători din luptele de la masa verde, iar că folosul anual ce fiecare din ei îl realiza, din acest condei, trebuia să reprezinte o sumă destul de respectabilă.

Dumitru Sakellaridi era un servitor devotat al cucoanelor : li făcea mulțime de mici servicii, avea pentru ele atențiuni pe cât de număroase, pe atît de delicate. Apoi era de o discrețiune mai presus de orice bănuială : în cei patruzeci și mai bine de ani ce i-a trăit în Moldova el n-a dat niciodată prilej de bănuială că ar fi fost autorul sau complicele unei intrigi. Sak ducea fără îndoială viața unui parazit, dar a unui parazit-om de treabă. Și era chiar parazit cu oareșcare demnitate : cînd îl luai la vale îți trimetea marturi chiar după ce ajunsese la vîrstă înaintată. Franțuzeasca ce o vorbea sămăna cu româneasca lui. Alecu Ghica prinzîndu-1 într-o zi cu un dicționar francez în mînă și întrebîndu-1 ce cuvînt caută, grecul îi răspunse :

— *Ze sene comment on escrit zouitre* (caut cum se scrie *zouitre*), voind să înțeleagă *huiuire*, adică stridii, cuvînt ce el îl pronunța cum am scris în textul francez, adăugînd că dicționarul este foarte insuficient.

Cu multă greutate parvenit-a Alecu Ghica să-1 convingă că acest cuvînt începe cu litera h și trebuie căutat acolo.

Mai povestea odată că în tinerețe a stat un an la Viena, un an la Londra, un an la Paris, un an pretutîndeni, ceea ce rostit în franțuzeasca lui suna :

— *Z'ai ete oun ann à Vienne, oun ann à Londres, oun ann à Paris, oun ann partout.*

Chipul în care pronunța însă cuvîntul francez *an* (an) făcea dintr-însul *ane*, ceea ce înseamnă *măgar*, în sensul de *prost*, de unde reieșea că însuș mărturisea că pretutindeni a fost un prost.

O personalitate interesantă pe care o găseai aproape în toate serile la Cocriță era doctorul Ottremba, polonez din Galiția și colonel-doctor în armata noastră, care sămăna în chip surprinzător cu împăratul Francisc Iosif, ceea ce dădea loc la credința, împărtășită de mulți ieșeni, că era fiu natural al împăratului Austriei.

Ottremba era un medic bun, un bărbat plin de inimă, foarte dezinteresat și un mare iubitor de muzică ; compusese chiar o operă și se bucura de simpatiile unanime ale ieșenilor. Mulți erau acei pe care-i căuta gratis. Mai venea și alt doctor, Max, evreu de naștere, dar botezat, care fusese căsătorit cu o domnișoară Romalo. A fost tatăl artistului Max care a avut atîta succes la Paris și a murit mai dăunăzi. Era un ginecolog foarte apreciat și un bărbat iubit în societate. A murit la București, unde, în ultima decadă a veacului, se mutase.

Viața de excese ce o dusese Cocriță atîta timp îi surpase cu desăvîrșire sănătatea ; puterea și voința-i de muncă începură să slăbească din zi în zi, deveni neglijent, pierzînd termene în procese importante și numărul clienților slăbi în chip simțitor, afacerile începură să meargă prost, cunoscî din nou nevoia. Muri însă înainte ca ea să devie grea de tot. Cu dînsul dispăru un bărbat care jucase un rol de căpetenie în leșul decadenței.

Una din casele care se menținură timp mai îndelungat a fost cea a lui Toderiță Paladi. El era un boier din generația tatei ; fusese crescut în țară, știa prea puțină carte, nici măcar nu putea să vorbească curent franțuzește. Dar era bărbat frumos, neobișnuit de nalt, cu o păreche de musteți formidabile, veșnic încălțat cu botfori. Moștenitor al unei averi frumoase și căsătorit cu o femeie bogată și econoamă,

păstrase amîndouă averile întregi, deși de la căsătoria lui tot ținea casă deschisă și-și permitea, cît l-au iertat puterile, cheltuieli atît pentru plăceri legiuite, cît și pentru altele extralegiuite.

Soția lui, Efrosina Ghica, mai cunoscută sub diminutivul de Misica, fiica vestitei cucoane Ilenuța Catargiu, măritată întâi cu Iorgu Ghica și apoi cu beizade Iorgu Sturdza, fiul lui Ioniță-vodă Sturdza, era unul din cele mai curioase tipuri ieșene. Nu frumoasă la față, fusese în tinerețile ei ceea ce francezii numesc *belle femme*, iar italienii *un bel pezzo di donna*, fiind de statură naltă și bine făcută. Instrucțiunea ei era numai puțin mai presus de cea a soțului ei, însă vorbea curent o franțuzească suferind și de accent pronunțat moldovenesc, și de greșeli gramaticale. Nu avea pretențiuni de distincțiune, dar era o persoană bună, primitoare, credincioasă către prieteni, în stare să facă bine cu toate că ținea la ban, și neintrigantă.

A avut patru feciori, toți nalți, voinici, frumoși și risipitori. Ei, la rîndul lor, au lăsat copii mai toți frumoși și voinici, care acuma sînt aproape, dacă nu toți, căsătoriți. Bineînțăles că odată cu moartea lui cuconul Toderăș și a cucoanei Misicăi i-a urmat răpede în mormînt și averile ce le lăsase, nenorocire devenită de mult, din nenorocire, regulă imuabilă pentru averile boierimii noastre moldovenească.

Cucoana Misica mai avea încă o caracteristică : suduia (înjura) de minune, precum însumi am avut prilej s-o aud în mai multe rînduri.

Puține zile după sosirea mea în Ieși am întîlnit pe uliță pe cineva care sămăna cumplit cu Tornborg, dar deoarece acel cineva era bine, aproape elegant îmbrăcat, mi-am zis că nu poate să fie el. Povestind faptul unor ieșeni, mi-au zis că acel bărbat bine îmbrăcat sămănînd cu Tornborg nu este altul decît el însuș. S-înțelege că m-am informat îndată despre schimbarea întîmplată în situația lui materială și atunci mi s-a lămurit că el descoperise o mină de chihlimbar negru și făcea din acel produs țigarete și feli de feli de alte obiecte de lux, pe care le vindea, s-înțelege, foarte scump. Dar ni-

CINE SUNT CIOCOII? TITLURI ȘI GENEALOGII.
CĂDEREA CONSERVATORILOR LA 1876

mene nu a fost în stare să-mi precizeze unde se afla acea mină. Mi s-a mai povestit că vînduse două țigarete mari, pentru țigări de foi, cu cîte șasăzeci de napoleoni, una lui Alecu Balș de la Adjud și cealaltă lui Bismark și, precum am aflat mai pe urmă, lucru era adevărat. O bucată de vreme a dus-o Tornborg bine, comerțul lui prospera : îl în-tâlneai, tot bine îmbrăcat, pe uliță sau prin băcăliile lui Iby și a lui Ermacov, cumpărînd feli de feli de mezelicuri și de delicatose. Pe fiul său însă îl ținea tot în zdrențe și-l trimetea în fiecare zi la gară ca să vîndă călătorilor țigarete de chihlimbar negru. Dar în curînd începu să se zvonească că nu a descoperit nici o mină, ci numai un procedeu pentru închegarea prafului de chihlimbar galbăn și colorarea lui în-tr-o nuanță sămănînd cu acea a chihlimbarului din Muntenia. Această presupunere a devenit după cîtva timp certitudine, și produsele lui Tornborg care se vindeau pentru galbeni și napoleoni au ajuns să se vîndă pentru franci și, la urmă, le puteai cumpăra aproape pe nimica, iar Tornborg a ajuns din nou jerpelit și nu s-a mai văzut prin băcălii.

Ieșul avea atunci un excelent primar, Neculai Ganea, căruia îi datorește asfaltul precum și alte lucruri și obiceiuri bune, iar administrația ținutului era asemenea în mîni destoinice și cinstite, căci Leon Negruți era prefect. Despre poliție, în capul căreia era Iorgu Lătescu, fratele mai mic a lui Toderiță și a lui „Jujinel”, nu se auzeau același cuvinte de laudă. Prim-președinte al Curții de Apel era Dimitrie Rosetti-Solescu căruia i se reproșa că abuzează de influența lui asupra colegilor săi pentru a face „hatîruri”, nimeni însă nu pune la îndoială onorabilitatea lui. Curtea de Apel din Ieși se bucura, dealtmîntrelea, în toată țara de o excelentă reputație și trecea mai ales drept foarte independentă chiar față de guvern.

Asfaltul, care s-a dovedit o mare binefacere pentru Ieși, a avut darul, în primele luni, să atragă pe capul vrednicului primar blăstămurile birjarilor și a vezetelilor particulari, căci caii lor, nedepriși să calce pe o suprafață atît de netedă, lunecau și cădeau întruna. Dar caii învățîndu-se cum să calce, iar birjarii și vezeteii cum să-i mîie pe asfalt, blăstămurile în curînd s-au schimbat în binecuvîntări.

La Ieși erau atunci două societăți : întâia și a doua, adică acea boierească și acea neboierească, și cînd se vorbea de acea neboierească, ea, bineînțeles în gurile boierești, era desemnată prin denumirea de : *a doua*, lucru care făcea mult sînge rău mai ales sexului frumos din această de pe urmă categorie. Amîndouă societățile se mai distingeau prin faptul că fiecare din ele arunca celeilalte calificativul de „ciocoi”. Pentru cercurile boierești, ciocoi erau toți acei care, neaparținînd micului grup de familii care pusese mîna, în cursul celor două veacuri trecute, pe monopolul puterii în stat, se ridicase peste popor și peste negustorimea indigenă și mai cu deosebire parveniții. Aceasta era semnificarea ce, în copilăria mea, se dădea, în casă la noi, acestui cuvînt, prin care se mai înțelegea o ființă lipsită de demnitate, slugarnică, fără scrupule și lingușitoare. Spre marea mea surprîndere, mai dezvoltîndu-mi-se mintea și începînd a face observațiunile mele personale, am constatat două fapte : întâi că oameni din clasele de jos ne numeau pe noi, membrii boierimii mari, ciocoi, fără însă a lega de această apelațiune aceleași însușiri urîte care, în accețiunea boierească a cuvîntului, erau nedespărțite de ea, ci altele, de : om nedrept, îngîmfat, hrăpitor, crud și brutal. Al doilea că, în lumea noastră, a boierimii mari, erau mulți bărbați cărora tata li atribuia tocmai acele însușiri răle care, după accețiunea boierească a cuvîntului ciocoi, erau nedespărțite de orice ființă avînd drept la el. Și mult, în vremea adolescenței mele, muncitu-mi-am crierii pentru a dezlega enigma ce o alcătuieste aruncarea, de la o clasă la alta, a acestui cuvînt de care fiecare din ele leagă cusururile ce le atribuie celeilalte. Mai tîrziu, cînd am început să mă ocup mai serios de istorie, de semnificarea cuvintelor vechi și de originea lor, am pierdut mult timp în încercări să rezolv această problemă și mărturisesc că am ajuns acuma la vîrstă de șaptezeci și doi de ani fără a-i fi găsit soluțiunea. Cuvîntul mi se pare că vine de la *cioc*, cuvînt sub care poporul înțelege ceea ce numim *barbișă*. Să fi fost oare întrebunțat acest cuvînt și pentru accețiunea

de barbă ? în acest caz, cuvîntul de ciocoi ar fi apanajul boierimii mari care, numai ea, avea dreptul să poarte barbă. A fost el oare întrebuițat pentru a desemna o barbă mai mică, ce ar fi fost purtată de boieri mărunți ? Cunoștințele mele limbistice și etimologice precum și acele privitoare la regulile asupra portului, barbei la noi în vechime sunt prea slabe pentru a-mi permite să mă pronunț asupra unei așa de vajnice chestiuni. De mult privesc cuvîntul ciocoi ca o injurie ce oligarhia în curs de stingere și cealaltă, în curs ascendent, și-o aruncă reciproc de mai bine de un veac, fără măcar a-i cunoaște semnificarea exactă.

În acea dintăi, ca și în acea de a doua, s-au găsit totdeauna nu puțini care meritau pe deplin metehnele ce i le imputa partea adversă. Aduug că am auzit pe țăran făcînd următoarea distincțiune între cele două categorii care-și aruncau una alteia epitetul în chestiune : pe cei mari îi numea ciocoi, iar pe acei mici ciocoieși, îi ura și-i urăște însă din inimă și pe unii, și pe alții.

Dar această digresiune m-a dus departe de subiectul meu, care este așa-numită „a doua societate” din Iași în iarna anului 1874—1875. Ea cuprindea multe femei drăguțe și deștepte, precum și bărbați de valoare. Distincțiunea între ele a mers tot slăbind, astăzi acea dintăi aproape nu mai există.

O trăsătură ridicolă a rămășiților boierimii rămasă în Iași, de care n-a rămas îndemnă nici acea din București, a fost mania genealogiilor fantastice a originilor străine și imaginare, a titlurilor și a blazoanelor închipuite ce această lume și le atribuia fără umbră de temeii.

Familiile Balș și Sturdza, spre exemplu, existau fără îndoială în țară din veacul al cincisprezecelea și de atunci au ocupat necontentit o pozițiune în vază în marea boierime moldovenească. Dar nemulțămiiți cu această situațiune, și una și alta au căutat să-și atribuie o origină pe cît de fantastică, pe atît de străină. Bălșeștii și-au căutat originea în Provansa, la Napoli, în Muntenegru, la o epocă cu mult posterioară acelei în care ocupau un loc de frunte în Moldova, uzurpînd totodată blazonul neamului Baux, cu toate că la Arhiva Statului se păstrează pecetea cu un secol și jumătate mai veche a lui *vtori* logofăt Gheorghe Balș, cu totul diferită de acea a familiei Baux și cu totul lipsită de coroana contală a neamului de origine provansaiă, asumată

de Bălșeștii de astăzi. Iar Sturzeștii au căutat o origine mai falnică într-o legătură cu totul imaginară cu familia austriacă a conților Turzo, pe care au maghiarizat-o, și apoi, înșelați de niște nemeși falsificatori din Ardeal, s-au înrudit cu Vlad Dracul. Și noi constatăm că, în ciuda acestor genealogii ilustre, în veacul al 17-lea Sturzeștii se mulțămise cu un modest diplom de nobleță ardeleană, dat lui Chiriac Sturdza de domnul ardelean Mihai Apafi și de blazonul recunoscut de acesta, surmontat de o simplă coroană de nobil, ceea ce nu i-a împiedecat ca în veacul trecut să asume coroana contală și chiar titlul de conți. Nu mai vorbesc de Ghiculeștii din Moldova care se trag din Dimitrie Sulgiaroglu și Caterina Ghica, sora lui Grigore Ghica al III-lea, și care nici într-un chip nu vor să se scoboare din acel Sulgiaroglu ci pretind că se trag cînd din cutare membru al familiei Ghica, cînd din altul. Atît bunul meu, Grigore Ghica-vodă, cît și tată-său, Alecu Ghica, nu stăteau la îndoială pentru a se declara urmași ai lui Dumitru Sulgiaroglu despre care ziceau că a fost : „un bărbat foarte de ispravă”.

Unii membri din familia mea n-au stat la îndoială pentru a se face de rîs împodobind blazonul lor cu o mantie și cu casca de argint sub pretext că suntem de *neam suveran*. Se știe că un nefericit țărigrădean, numit Antonie Ruset, a cumpărat de la turci, în veacul al șaptesprezecelea, cu bani, domnia Moldovei și că, după trei ani de domnie, a fost scos din scaun și dus în lanțuri la Constantinopol, unde turcii l-au torturat pentru a scoate de la el banii ce nu se pricepuse să-i facă în timpul cît ocupase scaunul atît de decăzut atunci al Moldovei. Și acesta era temeiul pentru care oameni, ce nu se trăgeau din el, ci din fratele său, se pretindeau de neam suveran.

Dar, în această privință, culmea ridicolului a fost atinsă de o familie de origine țărigrădeană care a dat țării mai mulți domni, bineînțeleș din epoca de cadență desăvîrșita a principatelor, care, sub cuvînt că strămoșii ei au dat domni și Moldovei și Țării Românești, au găsit cu cale să așaze peste blazonul lor acel al Hohenzollernilor, mai împodobindu-l cu deviza : *Nihil sine Deo*.

i
k
I
Titlul de prinț era bineînțeleș acel care făcea mai cu deosebire obiectul aspirațiunilor acelei lumi. Toți urmașii familiilor fanariote din care lăcomia turcilor făcuse, sub ve-

chiul nume de domni, niște arendași și exploatatori fără milă ai acestor țări, schimbați de capriciul și interesele pașalor după puțini ani, uneori după puține luni, asumau titlul de prinți și prințese, deși vechiul obicei dădea fiilor domnului titlul de beizade, sau fiu de bei, iar fiii acestor de pe urmă nu mai aveau drept la nici un titlu.

Și această slăbiciune, departe de a deveni un lucru al trecutului, se lățește și sporește din zi în zi : numărul prinților români devine din an în an mai însemnat. În timpul ocupației germane de la 1916—1918 se constituise în București un fel de comitet compus din membri ai elitei bucureștene care, prevăzând niște mari schimbări în constituția țării și stabilirea unui nou regim, mai puțin democratic, s-a pus pe lucru spre a alcătui un nou proiect de alcătuire a țării. Comitetul din care făceau parte mai multe doamne care, precum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, erau mai pline de zel decât bărbații, a ajuns destul de răpede la articolul 12 care, precum se știe, interzice românilor să poarte titluri de nobleță străină ca : principe, marchiz, conte, baron etc. ; avînd în vedere importanța acestui articol ce era hotărît să-l modifice cu desăvîrșire într-un sens cu totul contrar, l-a discutat în chip atît de temeinic și de conștiincios încît, la plecarea din București a nemților, era încă departe de a fi terminată discuțiunea și de a se fi luat o hotărîre în ceea ce privea modificările ce aveau să i se aducă.

Materia acestor scrieri fiind prin excelență istorică, ni s-a părut inutil să încărcăm aparatul de note cu alte detalii de această natură, cu atât mai mult cu cât autorul nu are pretenția, în general, să stabilească adevăruri, ci să comunice impresii personale sau amintiri rămase în familie, pe care le dă ca atare ; chiar *Amintirile* sale nu au nevoie de prea multe lămuriri, marile evenimente la care ele se raportează (Revoluția de la 1848, domnia lui Cuza, Unirea etc.) fiind binecunoscute astăzi, cititorul avînd la dispoziție un mare număr de sinteze de specialitate pentru lămuriri suplimentare. Scurtele noastre comentarii urmăresc doar să precizeze unele amănunte cu privire la împrejurările sau persoanele, amintite pe parcurs, avînd o cît de mică legătură cu literatura ; ele încearcă, de asemenea, să determine cadrul istoric și baza documentară a povestirilor lui Radu Rosetti, în care elementele generale corespund, de regulă, adevărului istoric, dar în care substanța epică propriu-zisă este imaginară.

PĂCATELE SULGERIULUI

Romanul a apărut în 1912, la București, tip. Independența, 181 p. A doua ediție, fără modificări, a fost tipărită la Iași, în Editura „Viața românească”, 1924, 249 p.

C. Spîru-Hasnaș, criticul revistei *Flacăra*, găsește micului roman unele merite, în primul rînd autenticitate : „...cu toată modestia sa, autorul nu este un simplu culegător de povestiri, căci acele chipuri și fragmente răslețe se îmbină într-o imagine totală a vieții unui sat din Moldova, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Eroii păstrează încă ceva din familiaritatea, din cruditatea de linie în care prezentăm chipurile într-adevăr cunoscute” ; el remarcă și coloratura socială a

romanului și îl apropie de *Ciocoii vechi și noi* și de *Suflete moarte* (C. Sp. Hasnaș, „*Pacatele sulgeriului*” de Radu Rosetti, în *Flacăra*, \ 191², nr. 52, p. 41*—415).

După cum mărturisește autorul în *Cuvînt înainte*, micul roman înfățișează, în linii mari cel puțin, evenimente și personaje reale, a căror istorie s-a transmis în familie. Adevărata „cheie” a personajelor o oferă fiul scriitorului, generalul Radu R. Rosetti, în studiul său *Familia Rosetti*, voi. I, *Coborîtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitis*, București, 1938, p. 101—102. Prototipul lui Mihalache Strilea, eroul romanului, este stolnicul Lascarache Ruset (cea. 1725—1775), descendent al lui Constantin Cupariu Ruset, capuchehaie a lui Duca-vodă la Constantinopol. Povestitorul rememorează pe scurt începuturile familiei în capitolul V al romanului unde, sub cei doi frați Lastrilas, originari din Catalorna, trebuie să vedem pe cei doi frați Rousaitis, cărora tradiția de familie le atribuie o origine italiană. Fratele eroului, Lascarache Strilea, ar fi de fapt Ștefan Rosetti, fratele lui Lascar Rosetti, iar Smaranda Mogîldea o înfățișează cititorului pe Ileana Dimaki, soția stolnicului (în roman, a sulgerului). Sub înfățișarea vornicului Dumitrache Țifescu, „cunoscut în toată țara pentru lăcomia și neîndurarea ce o arătase față de răzeșii care aveau nenorocirea să-i fie megieși”, se ascunde — cum spune Radu Rosetti în același *Cuvînt înainte* — un personaj care „a trăit mult mai aproape de noi”; acesta esie, cum arată fiul scriitorului (cf. Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, voi. I. București, 1940, p. 41), poetul Costache Conachi, marele latifundiar despre care tot Radu Rosetti scrie, în *Amintiri*, că știe „fapte cari, comise în ziua de astăzi, ar duce pe autorul lor în fața Curții cu jurați fără speranță de achitare”. Alegerea numelui sub care se ascunde acest personaj nu este însă nici ea întâmplătoare; Ilie Țifescu este numele unui boier rămas în memoria poporului ca un mare spoliator (cf. I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin*, în *Analele Academiei Române*, mem. secți. ist., tom XXXII, București. 1910).

POVEȘTI MOLDOVENEȘTI

Volumul a apărut în anul 1920, la Editura „Viața românească” din Iași. 236 p., cuprinzînd douăsprezece nuvele aranjate cronologic, după data acțiunii relatate, între 1650 și 1892: *Ceasul cel rău* (1650), *Necredința silită* (1683), *Dărmăneasca* (1782), *Părintele Zosim* (1798), *Haiduc și tâlhari* (1808—1811), *Un suflet mărinimos* (1821), *Lepădarea de lege* (1823), *Pățania cucoanei Ileanei* (1843), *Țiganul* (1844), *A doua*

căsătorie a vornicului Nicu Mo\ildea (1851), *Fesa ingrătă* (1858), *Un vis istoric* (1892).

M. Sevastos recenzează favorabil cartea în *Viața românească* XIII, 1921, nr. 7, p. 135—136, prețuind fondul documentar al narațiunilor și realismul lor: „D. Radu Rosetti a studiat profund rînduiriile sociale din trecutul Moldovei. Multe documente... au trecut pe sub ochii d-sale de cercetător imparțial. Dar d. Rosetti nu și-a luat subiectele numai din documente, ci... a ascultat taclalele părinților și ale bunicilor... Aceste povestiri din bătrîni le ascultăm, la rîndul nostru, din gura d-lui Rosetti”. Și mai departe: „în opera d-sale știm că nu-i vorba de niște eroi închipuiți de autor, ci de niște oameni care au trecut pe aici în carne și oase”.

Necredință silită

Ca în foarte multe din aceste povestiri, cadrul istoric este real, bazat pe lectura surselor istorice; citatele din primele pagini sînt din cronica lui pseudo-Nicolae Costin, cunoscută din *Letopiseșele Țării Moldovei* publicate de M. Kogălniceanu, ediția a doua, București, 1873, voi. II, p. 5 și, respectiv, 22, iar cel referitor la metodele inumane de tortură născocite de Duca este din cronica lui Neculce, din același volum, p. 216. Eroii povestirii nu apar însă în nici o sursă istorică, deși numele lor nu sînt inventate; un căpitan Decusară apare astfel în cronica lui Neculce, iar familia Hăbășescu este cunoscută și ea, un hatman Vasile Hăbășescu fiind menționat printre credincioșii lui Ștefan Petriceicu, deci dușman lui Duca-vodă.

Dărmăneasca

Începutul povestirii, cu prezentarea bunicului său, hatmanul Răducanu Rosetti, este conform relatării din *Amintiri*, voi. I, capitolul II. Evenimentele propriu-zise au la bază, probabil, o tradiție de familie; important este că familia Dărmănescu exista într-adevăr în ținutul Pietrii, însă Darie, despre care autorul lasă să se înțeleagă că ar putea fi fiul nelegitim al bunicului sau, nu se putea naște în 1782, cînd se petrece acțiunea, iordache Lăne Dărmănescu, „unul din spiritele cele mai agitate ale vremii” (D. Popovici), cărturar și complotist cunoscut în

D. Popovici, *La litterature roumaine à l'Epoque des Lumieres*, Sibiu, 1945, p. 125.

epocă, era pe atunci om în toată firea. Un Const. Stăncescu copia pentru el încă în 1772 un exemplar din *Telemah*, romanul lui Fenelon (ms. 342 de la Biblioteca Academiei). Darie este, de altfel, numele real al familiei, de origine grecească, iar Dărmănescu este un cognomen adăugat după numele unei moșii (cf. și N. Iorga, *Francmasonii și conspiratorii în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., seria III, tom VIII, București, 1928).

Un suflet mărinimos

Bătrînul prieten al autorului, care apare în această povestire, „fecior de beizadea grecească”, Costică Suțu, este fiul lui Nicolae Suțu și nepotul domnului Alexandru Suțu, mort în 1821, se pare, în urma unei infecții provocate de medicul său personal, Hristaris, membru influent al Eteriei. El va reveni de mai multe ori și în paginile *Amintirilor*.

Țiganul

Robia fusese desființată în Moldova, în 1844, doar pentru țiganii statului și ai bisericii; decretul domnesc exprima însă speranța că și proprietarii particulari vor urma acest exemplu și vor elibera robii lor, cu timpul, fără despăgubire. Robia va fi desființată definitiv abia în 1855, de Grigore Alexandru Ghica.

ALTE POVEȘTI MOLDOVENEȘTI

Volumul a apărut în anul 1921, la Iași, în Editura „Viața românească”, 250 p., cu următorul sumar: *Dreptatea lui Constantin-vodă Duca, Prieten, Spovedania bașbulucbașei, Hoțul mitropolitului, Țigăncușa de la Ietac, Pentru ce Costică Tomșa a rămas burlac, Cavalerism, Drîmbă*.

Dintre puținele ecouri în presă trebuie semnalat articolul lui N. Davidescu, *Moldovenismul d-lui Radu Rosetti* (în *Rampa*, 12 dec. 1921; republicat în *Aspecte și direcții literare*, voi. II, București, 1924, p. 71—73; și în ediția Margaretei Feraru, *Aspecte și direcții literare*, București, Editura Minerva, 1975, p. 188—190). El găsește că „povestirea e... prin chiar esența ei lipsită de intelectualitate” și că paginile poveștilor »se închid în atmosfera caldă și adormitoare a unei evocări de dulce reverie, pe

care un bunic simpatic o face, într-o seară de iarnă, nepoșilor strînși în jurul unui ceaun”. Ideea că povestirile lui Rosetti au calitate soporifice re apare într-o notiță din *Flacăra* (revistă care republică și ea articolul lui Davidescu în nr. 21 din 26 mai 1922), redactată cu evidentă reacrediniță; polemistul anonim vorbește de „un stil de o neobișnuită putere anestezică” și crede că povestirile „încep zadarnic: cititorul sfârșie de mult”. Ironiile continuă în aceeași gamă: „Volumul d-lui Rosetti costă numai 22 de lei, totuși nu e deloc o bună afacere; prețul celui mai bun praf do dormit se ridică la 12 lei...” (*Flacăra*, VII, 1922, nr. 17, 1 aprilie, p. 256). M. Sevastos reia obsesia șezătorii, deși impresia generală asupra volumului este favorabilă: „întîmplări vechi, adevărate, petrecute cîndva pe aceste locuri, dar înflorite puțin de bătrîni care le-au istorisit, generație după generație, cînd stăteau sara la taclale, în jurul unei oale cu vin...” (M. Sevastos, *Radu Rosetti; Alte povestiri moldovenești*, în *Viața românească*, XIV, 1922, nr. 5, p. 286—287). El remarcă în plus simpatia față de țărani: „Deși fiind din clasa boierească..., D. Rosetti, c-un gest de nobilă răzvrătire, s-a eliberat de subt povara tradițiilor și a interesului personal și a luat apărarea țărănimii c-o îndîrjire parcă de fiu al acestei clase obijduite”.

Dreptatea lui Constantin-vodă Duca

întîmplarea care stă la baza povestirii nu este menționată în cronică lui Nicolae Costin, cum spune autorul în nota finală, pentru simplul motiv că această cronică nu cuprinde istoria domniilor lui Ducavodă. Radu Rosetti o cunoaște, ce e drept, din culegerea de letopisește a lui Kogălniceanu, folosită și pentru alte povestiri, unde textul cronicii este într-adevăr atribuit lui N. Costin. însă cînd Rosetti publica povestirea aceasta, eroarea de atribuire a lui Kogălniceanu era cunoscută de mult; ea fusese corectată de I. Sbierea încă din 1897 și apoi temeinic demonstrată într-un studiu al lui C. Giurescu din 1907, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, în *Analele Academiei Române*, mem. secț. ist., seria a N-a, tom XXX, p. 273—309. Partea curioasă a acestei scăpări din vedere e că în același volum de memorii academice în care figurează comunicarea lui Giurescu apăruse și continuarea unei ample cercetări a lui Rosetti însuși, *Despre cenzura din Moldova*. Să fie acesta un semn că Rosetti scrisese povestirea sa cu mult înainte?

Textul din cronică, de la care pleacă Rosetti, este acesta: „Și în domnia lui au tăiat capul lui Goie, căpitanul de la Cohurlui, cu pravila,

pentru că iu răpit uă fată, logodnica altuia, și l-au îngropat la «Sfin-tul Neculai» și bucatele lui încă au dat fetii" (*Cronicele României*, ed. a II-a, București, voi. II, 1872, p. 48).

Prieten

Cadrul istoric al povestirii este, în linii mari, real; banul Savin Zmuncilă și jicnicerul Motoc au făcut parte într-adevăr dintre boierii care l-au urmat pe Cantemir în exilul din Rusia (ei sînt menționați și în cronica lui Neculce); mitropolitul Ghedeon de Agapia (1708—1723) este și el un personaj istoric.

Țigăncușa de la ietac

Malek Adhel, personajul citat în text, este eroul romanului *Mathilde de Mărie Risteanu Cottin*, „*le frere de Saladin et le plus redoutable guerrier de VAsie*”, totodată prototip de frumusețe orientală, avînd „*la plus majestueuse figure, un air fier et martial, un regard oii la noblesse d'une belle âme se peint tout entiere*”. Romanul a fost tradus în românește de Costache Conachi*: *Madama Coten, Matilda. Roman istoric*. Tradus din franțuzește de logofătul și cavaler Costache Conachi, Iași, 1844, 3 voi.

Pentru ce Costică Tomșa a rămas burlac

Este o povestire avînd la bază o întîmplare reală; Costică Tomșa este de fapt Costică Suțu, participant la vînătorile de la Căiuți (cf. Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, voi. I, București, 1940, p. 23).

Drîmbă

Altă povestire plecînd de la fapte reale, a căror desfășurare autorul o cunoaște din familie. Vechilul Mocreanski, amintit de Drîmbă, era vechilul curții din Căiuți, pomenit în *Amintiri din copilărie* ca „avînd o mare influență asupra tatei”; povestirea s-ar raporta deci la evenimente cunoscute direct autorului.

AMINTIRI

CE-AM AUZIT DE LA ALȚII

Volumul este publicat în Editura „Viața românească”, Iași, [f.a.], 287 p.; cartea apare prin toamna anului 1922, fiind recenzată în *Adevărul literar și artistic*, nr. 103 din 12 noiembrie 1922, p. 6, în cuprinsul rubricii „Cărți și reviste”. Autorul anonim, deși prezintă cu simpatie cartea, este departe de a-i înțelege valoarea documentară, considerînd-o doar ca un fel de prelungire a povestirilor sale cu subiect istoric; după el, Radu Rosetti „înviază, ca din cronici uitate, pagini întregi de suveniruri bătrîne, cu tot pitorescul atmosferei”. Și mai departe: „Fără literatură, fără frază pompoasă, ci într-o enunțare simplă, sfătoasă și pornită la vorbă mai mult din curiozitate, *Amintirile* curg ca un basm și ne duc cu ele pentru o clipă de reculegere și întoarcere înapoi”. Autorul vedea în Radu Rosetti un simplu paseist!

Într-o parte considerabilă a sa, acest prim volum al *Amintirilor* dezvoltă memoriul academic *Note genealogice și biografice despre familiile Buhuș și Rosetti (Analele Academiei Române, mem. secț. ist., tom XXVIII, București, 1906)*; textul de aici este reluat, cu mai multe amplificări și modificări, în primele două capitole și, fragmentar, în cuprinsul capitolului VI (despre Răducanu Rosetti „cel tînăr”, Lascăr Rosetti, episodul cu „zăcuția” etc). Toate citatele care apar traduse în românește în *Amintiri* erau date în original în acest memoriu. Capitolele II și III au mai fost publicate, sub același titlu ca în volum (*Un boier mare și o casă boierească de la începutul secolului trecut*), în *Viața românească*, XIV, 1922, nr. 8, p. 161—170 și nr. 9, p. 348—366; diferențele între cele două versiuni sînt minime. În nr. 9 al revistei, textul apare cu nota: „Din volumul de *Amintiri* care se află sub presă”. Capitolul VIII, *Cîte ceva despre Mihai Sturdza, familia și anturajul lui*, a apărut în aceeași revistă, nr. 10, p. 80—96, sub titlul prescurtat *Mihai Sturdza, familia și anturajul lui*, cu nota: „Din volumul de *Amintiri*, care se pune în vînzare zilele acestea”.

(1) Deși făcută în trecere, remarca privitoare la interesele materiale care dictau atitudinea lui Miron Costin față de Cantemir și Duca devansează cu cîteva decenii concluziile istoriografiei noastre; intuită de Șerban Cioculescu, în 1944 (foiletoanele din *Ecoul*, II, nr. 239 și 247, și din *Tribuna poporului*, I, nr. 4 și 25), ipoteza unei personalități complexe, în care cronicarul și omul politic se disociază, este argumen-

tată pe larg abia în urmă, în cartea lui D. Velciu, *Miron Costin*, București, Editura Minerva, 1973.

(2) „Tăierea” lui Manolache Bogdan și a lui Ioan Cuza a impresionat puternic pe contemporani; unul dintre aceștia, rămas anonim, a relatat evenimentul într-o cronică rimată care a avut o răspândire notabilă: *Sthuri asupra pieirii vornicului Manolachi Bogdan și a spătarului Ioan Cuza* (cf. Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, București, Editura Academiei, 1967, p. 197 și urm.).

(3) Cele trei fiice ale Eufrosinei, născută Mănu, a doua soție a hatmanului Răducanu Rosetti, bunicul scriitorului, erau la rîndul lor de o frumusețe strălucitoare. Lor le închină Daniil Scavinschi două ode pe care Iacob Negruzzi le publică abia în 1870: *Odă întru mărirea frumuseții a trei fecioare fiice a d-sale marelui hatman R. R. și Tot pentru aceleași surori* (cf. I. Negruzzi, *Un vechi manuscris*, în *Convorbiri literare*, IV, 1870, nr. 1, p. 44—46).

(4) Episodul la care se referă Radu Rosetti este relatat în scrisoarea a XII-a, *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848* (cf. Ion Ghica, *Opere*, ediție de I. Roman, voi. I, București, E.P.L., 1967, p. 250).

(5) Întîmplarea povestită de Rosetti este, se pare, autentică; ea apare și în *Introducerea la Scrisorile către V. Alecsandri* ale lui Ghica, cu unele diferențe. Astfel, grecul nu era chiar consulul Eladei la Iași, ci doar „un dascăluș, anume Căminarache”, care ținea locul diplomatului plecat în concediu, iar Costache Sturdza era și el „locotenent de domn”, întrucît Mihai Sturdza se găsea în călătorie prin Europa (evenimentele se petrec în 1842). Încheierea conflictului este însă identică: „Grecu i-a sărutat mîna și astfel s-a închis incidentul” (I. Ghica, *op. cit.*, voi. I, p. 116).

(6) Despre familia domnitorului Grigore Alexandru Ghica, bunicul său matern, și ascendența sa, precum și despre înrudirea familiilor Ghica și Sulgiaroglu, autorul publicase în 1902 un studiu în *Convorbiri literare*, XXVI, nr. 9, p. 793—818: *Despre urmașii lui Grigore Ghica-vodă I și originea Ghiculeștilor din Moldova*, în care dezvoltă argumentele amintite pe scurt aici. Corectitudinea cercetării sale este confirmată recent de Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche (Familia Ghica din Moldova)*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”*, XV, 1978, p. 315—324.

(7) După o tradiție păstrată în familia domnitorului Cuza, o parte a celor arestați a scăpat îmbătînd escorta cu vin cumpărat la Galați de soțiile lor (cf. N. B. Cantacuzino, *Amintirile unui diplomat roman*, București, 1944, p. 21—22).

AMINTIRI DIN COPILĂRIE

Volumul a apărut la București, în 1925, în Imprimeria Fundației culturale «Principele Carol», 260 p. Cartea trebuie să fi apărut însă spre sfîrșitul anului, dacă nu chiar la începutul anului următor, pentru că părți ale ei apar în *Adevărul literar și artistic* pînă în decembrie 1925; este puțin probabil ca ele să fie ulterioare apariției cărții în librării.

Capitolul I, *Cele dinții amintiri*, a apărut aproape în întregime în nr. 249 (13 septembrie), p. 3; nr. 254 (18 octombrie), p. 2 și nr. 256 (1 noiembrie), p. 2, cu titlurile: *Amintiri. Partea a doua, O călătorie de la Pralea la Iași și altele* și, respectiv, *Curtea de la Căiuți*. Capitolul IX, *Una din cele de pe urmă curți boierești din mijlocul veacului al XIX-lea*, a fost întîi publicat aici, sub titlul puțin modificat: *Una din cele de pe urmă curți boierești din Moldova în veacul trecut*, în nr. 258 (15 noiembrie), p. 2 (*Un vechil de modă veche*); nr. 259 (22 noiembrie), p. 3 (*Oameni de altădată*) și nr. 261 (6 decembrie), p. 2 (*Ospitalitatea veche*). Toate aceste texte prezintă minime modificări în revistă, în general lipsind pasajele de legătură dintre diferitele întîmplări, eliminate probabil de redacție.

(1) Episodul cu frumoasa Rada, morăriță de la Pralea, este povestit în *Cavalerism* din voi. *Alte povești moldovenești*, așa cum povestea căpitanului Zaharia Vîntul, devenit părintele Zosim, amintită peste cîteva pagini, este relatată pe larg în *Părintele Zosim*, din același volum.

(2) Admirația lui Grenier pentru mama scriitorului, prințesa Aglae, este mărturisită în amintirile acestuia: »*C'est, je crois, la plus grande et parfaite beauté que j'aie rencontrée. Elle était brune comme son père, dont elle avait les traits fins et réguliers, des yeux superbes aux longs cils et surtout des sourcils d'une courbe et d'une finesse invraisemblables. Raphael ne les eut pas mieux dessinés*” (cf. Barbu Slușanschi, *Un poete français patriote moldave: Edouard Grenier en Moldavie*, Paris, 1933, p. 14). Însă sentimentele sale nu se îndreptau spre aceasta, ci spre sora ei, Natalia, căreia îi va dedica și o poezie, *A Madame la Princesse N.*, datată 1856 (*op. cit.*, p. 44).

(3) Alte surse indică drept autor al articolului 426 din Regulamentul Organic al Moldovei, cel care deschidea legal calea Unirii, pe poetul Costache Conachi (cf. G. T. Kirileanu, *Ideea Unirii la marele logofăt Costache Conachi*, în *Convorbiri literare*, XLII, 1909, nr. 1, p. 55—59).

(4) Credința că moartea poetului Hrisoverghi este urmarea aventurii cu frumoasa Catinca Beldiman este, după toate aparențele, o legendă romantică; Hrisoverghi moare la vîrstă de douăzeci și șase de ani, ca urmare a unei tuberculoze osoase pe care încercase zadarnic s-o trateze cu ani înainte, la Viena, Ischia etc.

(5) Soacra scriitorului, Henriette Bogdan, era fiica poetului Nicolae Dimaki, a cărui operă a fost pusă în valoare abia în ultimii ani, de Șerban Cioculescu (cf. art. său *Întîia noastră comedie originală, „Sfatul familiei”*, în voi. *Varietăți critice*, București, E.P.L., 1966, p. 93—121). Ion Ghica o cunoscuse și, scriindu-i lui Rosetti în 1888, de la Londra, îl ruga să prezinte omagiile sale „à Mme Rosetti, dont j'ai eu l'avantage de connaître la mere, cette charmante et excellente Henriette Bogdan...” (scrisoare inedită, la Biblioteca Academiei R. S. România, fond I. Ghica,

DCXIV ;

(6) Grigore Ghica a fost primit, îri iunie 1855, de împăratul Franz Iosif, aflat la Cernăuți, însă el n-a putut fi atras de sfera de influență a austriecilor (cf. L. Boicu, *Adevărul despre un destin politic*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 86).

(7) Informația este exagerată pentru că în 1856, la Iași, au apărut doar trei noi gazete, toate fără mare importanță : *Buletinul Stelei Dunării* (nr. 1—5) și *L'Etoile du Danube* (nr. 1—9), ambele legate de gazeta unionistă *Steana Dunării*, apărută în anul precedent, și *Nepărnitorul* (nr. 1—21).

(8) Motivele pentru care N. Istrati trece pe neașteptate din tabăra unioniștilor în cea a separatiștilor, în 1856, trecere marcată prin publicarea broșurii *Despre chestia țilei*, au rămas nelămurite pînă astăzi (cf. Paul Cornea, *Un pașoptist renegat: N. Istrati*, în voi. *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 321—353).

(9) „Frumoasa frază” a lui C. A. Rosetti este citată în circulara ministrului de Interne al Țării Românești, generalul N. Golescu, din 2 februarie 1859 : „Frașilor, domnul este sublim, ne zice confratele nostru Rosetti...” ; ea este citată și de Filimon în *Nenorocirile unui slujnicar*.

(10) Primele mențiuni ale familiei Cuza datează din secolul al XVII-lea ; din ea s-au ilustrat, prin posturi mai importante, dar și prin sfîrșitul lor tragic, spătarul Dumitrașco Cuza, omorît la 8 ianuarie 1717 de Mihai Racoviță, și nepotul său, Ioniță Cuza spătarul, ucis de Constantin Moruzi la 18 aprilie 1778, împreună cu vornicul Manolachi Bogdan. Fiul lui Dumitrașco Cuza, Miron Cuza, se căsătorise cu Iilnca, fiica lui Ion Costin ; ea era deci nepoata lui Miron Costin și nepoata

de frate a lui Nkolae. Fiind strănepot al aceluși Miron Cuza, viitorul domn al Principatelor Unite era și strănepot al marelui cronicar (cf. Gh. Ghibănescu, *Cușești*, București, 1912).

AMINTIRI

DIN PRIMA TINEREȚE

Volumul a apărut postum, în 1927, tot la Imprimeria Fundațiilor culturale „Principele Carol”, București, 292 p. Numărătoarea capitolelor o continuă pe cea din volumul anterior.

(1) Moartea bătrînului Gh. Donici este relatată V. termeni identici de un alt memorialist, E. Cerkez : „Se angajase la vîrstă de aproape șaptezeci de ani, tot cu gradul de sergent ce-l cîștigase pe cîmpiile Bulgariei, în același regiment în care slujise tot ca voluntar și în 1877... A mers așa, în fruntea escadronului, pînă aproape de dușman. Apoi, deodată, s-a prăbușit cu cal cu tot” (cf. E. Cerkez, *Din vremuri trecute*, București, [f.a.], p. 215—216). Se pare că numele localității lîngă care s-a dat bătălia nu este Primaru, cum spune Rosetti, sau Robănești, cum afirmă Cerkez, ci Prunaru (cf. C. Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ed. a II-a, București, [f.a.], voi. II, p. 190), aflată pe șoseaua București—Alexandria ; lupta s-a dat la 27 noiembrie 1916.

(2) Dimitrie Ghica și tatăl său, N. Ghica, sînt într-adevăr primii exploratori români ai Africii, așa cum afirmă și autorul ; ei descriu aventurile călătoriei lor în două cărți, una în limba franceză (N. Ghica-Comănești, *Cinq mois au pays de Somalie*, Geneve, 1896) și alta în românește (Dimitrie N. Ghica-Comănești, *O călătorie în Africa*, București, 1897). Departele de a fi o simplă expediție de vînătoare, călătoria celor doi români duce la importante descrieri geografice ale unor regiuni încă necercetate, la observații etnografice cu caracter științific etc. (cf. și V. Hilt, *Călători și exploratori români*, București, Editura științifică, 1972, p. 93—100).

(3) Beizadea N. Sușu este primul mare economist român, căruia V. Slăvescu îi consacră în 1941 o masivă monografie ; amintirile sale, de mare interes pentru istoria primei jumătăți a secolului trecut în Moldova, au fost publicate în limba franceză îni 1899, la Viena: *Memoires, 1798—1871*, publies par Pana'ioti Rizos .

(4) David Emmanuel, fostul coleg al autorului la Liceul „Louis le Grand”, este viitorul profesor la Universitatea din București, mare matematician, membru de onoare al Academiei Române (1854—1941).

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Notă asupra ediției</i>	XXIII

PĂCATELE SULGERIULUI

Cuvînt înainte	3
Capitolul I	
Sfîrșitul unei rătăcirii	7
Capitolul II	
Ceva despre istoria tîmășănilor	13
Capitolul III	
Sfatul satului	Î S
Capitolul IV	
Cei doi frați	23
Capitolul V	
Despre Strilești îndeobște și despre sulgeriul Mihalache îndeosebi	29
Capitolul VI	
în care sulgeriul Mihalache aiunge la Domnești	34
Capitolul VII	
în care vedem cum se cerceta un furt în veacul XVIII	41
Capitolul VIII	
în care se face lumină în mintea sulgeriului	48
Capitolul IX	
Sulgeriul dă de urmele hoșilor	53
Capitolul X	
Ce se întîmplă în vîrfurile Carenei	57
Capitolul XI	
în care un copou scapă viața stăpînului său	60
Capitolul XII	
Cum știe sulgeriul Mihalache să-și pcarte trebile	66

Capitolul XIII	
în care facem cunoștința unui dirigător care știe să se chivernisască	71
Capitolul XIV	
în care facem cunoștința unui țigan simpatic	77
Capitolul XV	
în care sulgeriul păcătuiește urît	83
Capitolul XVI	
în care vedem ce greu pătimește Ion Tiron și ce sfaturi înțelepte i se dau	87
Capitolul XVII	
Cine era Zamfira	93
Capitolul XVIII	
în care sulgeriul ni redevine simpatic	97
Capitolul XIX	
L'n soț nenoroci:	99
Capitolul XX	
O femeie inimoasă și un mișel	104
Capitolul XXI	
Uneltirea	111
Capitolul XXII	
Sulgeriul umblă să-și încarce sufletul cu păcat greu	114
Capitolul XXIII	
O cercetare judecătorească în veacul al XVIII[-lea]	12J
Capitolul XXIV	
în care sulgeriul urmează să-și îngneue păcatul	126
Capitolul XXV	
Un preut la locul lui	131
Capitolul XXVI	
Ispita	139
Capitolul XXVII	
Punerea la cale a unei fapte de răzbunare	144
Capitolul XXVIII	
Cînd deasupra, cînd dedesubt	149
Capitolul XXIX	
în care vedem pe sulgeriu căzut într-o primejdie grozavă	155
Capitolul XXX	
în care vedem săvîrșindu-se fapte îndrăznețe și grele	162
Capitolul XXXI	
Roadă spurcată a unei sămînți otrăvite	168

Capitolul XXXII	
Goana după ucigaș	I ²²
Capitolul XXXIII	
Blăstăm	17 ^A
Capitolul XXXIV	
în care ni luăm ziua-bună de la cetitoriu	183
POVEȘTI MOLDOVENEȘTI	
Necredință silită	189
Dărmăneasca	214
Un suflet mărinimos	229
Pățania cucoanei Ilenuței	213
Țiganul	249
„Fesa” ingrată	237
ALTE POVEȘTI MOLDOVENEȘTI	
Dreptatea lui Constantin Duca-vodă	267
Prieten	344
Țigăncușă de la ietac	
Pentru ce Costică Tomșa a rămas burlac	335
Drîmbă	344
AMINTIRI	
CE-AM AUZIT DE LA ALȚII	
Cuvînt înainte	
Capitolul I	
Despre originile Roseteștilor și despre cîțiva ascendenți și colaterali mai depărtați ai mei	365
Capitolul II	
Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut	381
Capitolul III	
Un boier mare și o casă boierească de la începutul veacului trecut (Urmare)	393
Capitolul VI	
Cîteva amărute asupra tatei și a fraților săi	415
Capitolul VII	
Din vremea regulamentară	428
Capitolul VIII	
Cîte ceva despre Mihai Sturdza, familia și anturajul lui	437
Capitolul IX	
Amărute asupra societății boierești din vremea lui Mihai Sturdza	452

Capitolul X	
Amărunte asupra familiei mamei	472
Capitolul XII	
Cîte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghica	482

A M I N T I R I
D E M' C O P I L A R' E

Capitolul I	
Cele dintâi amintiri	49"
Capitolul II	
Mama	525
Capitolul III	
Ce știu despre Unire	538
Capitolul IV	
Ce știu despre Unire (Urmare)	556
Capitolul V	
Ce știu despre Unire (Urmare și sfîrșit)	574
Capitolul VI	
Călătoriile noastre la Viena și Ita'ia	595
Capitolul VII	
Din domnia lui Cuza	605
Capitolul VIII	
Din domnia lui Cuza (Urmare și sfîrșit)	617
Capitolul IX	
Una din ce'e de pe urmă curți boierești din Moldova de la a doua jumătate a veacului trecut	626
Capitolul X	
„Universitatea de la Căiuși"	646

A M I N T I K I
D I N P R I M A. T I N E R E Ţ E

Capitolul XIV	
Vecini, rude, prieteni și cunoștinți	663
Capitolul XV	
Vecini, prieteni, rude și cunoștinți (Urmare)	677
Capitolul XVI	
Vecini, rude, prieteni și cunoștinți	685
Capitolul XVII	
Vecini, rude, prieteni și cunoștinți	697

Capitolul XVIII	
Moșu Lascar. Amintiri. Plecarea din țară. Geneva.	
Pagini inedite	711
Capitolul XIX	
leșul decadenței	
Saloane. Tipuri. întimplări.	724
Capitolul XX	
Cine sunt ciocoi ? Titluri și genealogii. Căderea conservatorilor la 1876.	755
.Vwr.	739